Universitat de Girona

L'OBRA FILOLÒGICA D'ANTONI DE BASTERO I LLEDÓ. EDICIÓ DE LA *HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA*

Francesc FELIU i TORRENT

ISBN: 978-84-691-4705-4
Dipòsit legal: GI-814-2008
http://hdl.handle.net/10803/7824

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

L'obra filològica d'Antoni de Bastero i Lledó. Edició de la *Història de la llengua catalana*

Tesi doctoral de Francesc Feliu
Dirigida pel Dr. Josep M. Nadal

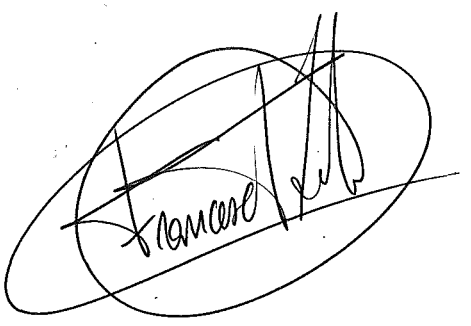

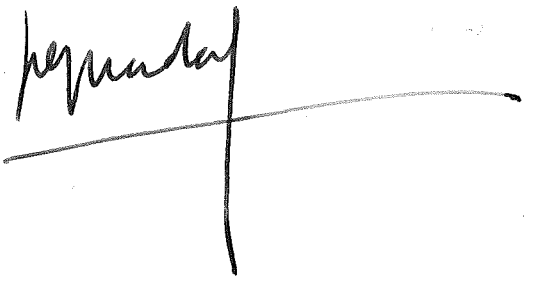

Girona, 12 de desembre de 1996
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
UNIVERSITAT DE GIRONA

Universitat de Girona
Biblioteca

Al meu pare,
que em va ensenyar a estimar la llengua

Con questa moderna Favella
Dant. Par. 26.
TASSONI
VARCHI
BEMBO
VBALDINI
CRESCIMBENI
SALVINI
REDI
CRUSCA

ÍNDEX

I- Aproximació a la biografia d'Antoni de Bastero. Visió de conjunt i valoració de la seva obra

1. Família, política, Església, ciència: una vida intensament viscuda ..... p. 11
   - 1.1 L'entorn familiar i la vocació eclesiàstica ..... p. 12
   - 1.2 Un exili encobert ..... p. 23
   - 1.3 Aparició de l'interès per la filologia ..... p. 36
   - 1.4 Retorn i continuïtat ..... p. 45
   - 1.5 Tornar a Girona ..... p. 55
2. Una obra coherent ..... p. 63
3. L'empremta de Bastero entre els seus contemporanis i la pervivència del seu record. Revisió crítica dels estudis basterians ..... p. 81
   - 3.1 Transcendència d'una obra poc coneguda ..... p. 83
   - 3.2 La bibliografia sobre Bastero ..... p. 102

II- Catàleg dels manuscrits

1. Un inventari que s'havia de fer ..... p. 113
2. Descripció dels manuscrits ..... p. 121
   - 2.1 Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona ..... p. 132
   - 2.2 Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona ..... p. 195
   - 2.3 Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona ..... p. 222
   - 2.4 Biblioteca de Catalunya ..... p. 256
   - 2.5 Arxiu Històric Municipal de Barcelona ..... p. 268
3. Índexs del catàleg ..... p. 269
   - 3.1 Índex de noms, autors i obres ..... p. 271
   - 3.2 Índex temàtic ..... p. 281
   - 3.3 Índex dels manuscrits ..... p. 289
4. Apèndix: La biblioteca d'Antoni de Bastero ..... p. 291

III- La *Història de la llengua catalana*. Estudi preliminar

1. Llengua, erudició, historiografia: de la primera *Prefazione* de la *Crusca* a la *Història de la llengua* inacabada ..... p. 309
2. La feina de Bastero en el seu context ..... p. 341
2.1 La ciència lingüística a principis del segle XVIII ..... p. 342
2.2 Els estudis provençals i la filologia ..... p. 350
2.3 La cultura catalana al tombant de segle. La defensa de l'idioma ..... p. 357
2.4 Estudi de les fonts utilitzades ..... p. 363
3. Idees bàsiques de la *Història de la llengua* ..... p. 377
3.1 Origen i canvi de les llengües: una visió historicista ..... p. 377
3.2 La filologia com a instrument d'anàlisi històrica ..... p. 384
3.3 La llengua romana ..... p. 387
3.4 Occità i català. La llengua viva ..... p. 393
3.5 Història lingüística i tradició literària ..... p. 403

IV- Edició crítica de la *Història de la llengua catalana*

1. Observacions sobre la llengua i les grafies ..... p. 413
2. Qüestions d'edòtica i criteris d'edició ..... p. 421
3. Edició de l'obra ..... p. 443
3.1 El text ..... p. 445
3.1.1 Libro I, capítulo 1 ..... p. 445
3.1.2 Libro I, capítulo 2 ..... p. 465
3.1.3 Libro I, capítulo 3 ..... p. 477
3.1.4 Libro I, capítulo 4 ..... p. 521
3.1.5 Libro III, capítulo 2 ..... p. 541
3.2 Aparats ..... p. 577
3.2.1 Aparat d'esmenes ..... p. 577
3.2.2 Aparat diacrònic ..... p. 585
3.3 Notes complementàries ..... p. 591
4. Apèndix: Les parts no redactades de la *Història de la llengua* ..... p. 637

V- Annexos

1. Correspondència diversa ..... p. 667
2. Presentació acadèmica de *La Crusca Provenzale* ..... p. 721
3. *Història de la llengua italiana* ..... p. 733
4. Sobre la identitat del català i el provençal ..... p. 749
5. Versió italiana de la *Història de la llengua catalana* ..... p. 755
6. Treballs acadèmics de Josep de Bastero ..... p. 767

VI- Bibliografia citada ..... p. 787

Part I: Aproximació a la biografia d'Antoni de Bastero Visió de conjunt i valoració de la seva obra

1. Família, política, Església, ciència: una vida intensament viscuda.

Qualsevol estudi que s'hagués volgut emprendre en profunditat sobre l'obra filològica d'Antoni de Bastero i Lledó havia d'encarar-se per força a la necessitat de revisar les dades biogràfiques de què es disposava sobre el personatge, i d'intentar aclarir alguns dels molts punts foscos de la seva biografia. Només d'iniciar el meu treball de recerca ja em vaig adonar que les coses que sabíem de la vida de Bastero eren poques i, sobretot, molt poc precises. Un simple repàs de la bibliografia basteriana —ben poc abundant per altra banda, com veurem més avall, i mancada de grans aportacions o estudis de pes— deixa clar que la major part dels autors, en aquest punt, es copien els uns als altres, i en últim terme prenen la informació de Fèlix Torres Amat i les seves celebrades *Memorias*.[1] Segurament l'única recerca original sobre aquesta qüestió, encara que resulta en alguns aspectes poc fiable i està farcida d'errors, és la de Josep Carreras i Bulbena als «Estudis biogràfichs d'alguns benemèrits patricis» que publicà al *Boletín* de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona els anys 1927-31. No cal dir que la majoria de les obres generals o enciclopèdiques repeteixen les informacions més comunes; només Santiago Albertí proporciona algunes dades noves al seu *Diccionari biogràfic*,[2] les quals, encara que no se n'esmenta la font, mereixen una certa credibilitat pel fet d'haver publicat també, aquest autor, alguns treballs sobre la història del període.

Partint doncs d'aquests coneixements, i conscient que em caldria investigar no sols el canonge filòleg, sinó també la seva família i les persones més properes, vaig emprendre la feina de reconstruir els detalls i completar la biografia d'Antoni de Bastero. Les recerques dutes a terme i també, en bona mesura, l'activitat paral·lela d'elaboració d'un catàleg de la seva producció manuscrita, m'han proporcionat materials abundants i dades decisives per aclarir-ne molts aspectes, per bé que encara quedin ombres, potser ja insolubles, sobre alguns punts de la seva trajectòria vital.

---

[1] TORRES (1836), pp. 95 i 96.

[2] ALBERTÍ (1966), p. 240.

1.1 L'entorn familiar i la vocació eclesiàstica.

Els Bastero són una família noble de Barcelona, i el seu cognom és d'origen italià. Si hem de fer cas a Carreras i Bulbena, que és qui documenta de manera més precisa aquesta qüestió[3] —i n'hi haurem de fer, ja que les dades que aporta sembla que les extreu de l'arxiu parroquial de Santa Maria del Mar, de Barcelona, que ell va poder consultar quan preparava el seu treball acadèmic, però que avui ha pràcticament desaparegut, després de l'incendi de l'any 1936—, fou justament Pere Antoni de Bastero, pare del filòleg, l'iniciador de la branca barcelonina de la família i el que assolí el títol de cavaller «*per los serveys y adhesió al rey de Espanya mostrats*». Havia nascut a la ciutat piemontesa de Torí, al si d'una família de comerciants de teles i teixits originària de Gènova; el seu pare, Melciore Bastero, l'hauria enviat a Barcelona per ampliar el negoci, i aquí l'home va situar-se socialment, amb el seu establiment obert al cèntric carrer de Moncada, i es va casar, el 30 de desembre de 1669, amb Maria Lledó, filla de Josep Lledó, ciutadà honrat de Barcelona i també mercader, i d'Eulàlia Falguera.

Aquesta informació sobre els antecedents familiars, que prenc com ja he dit del treball de Carreras i Bulbena, malgrat que contradiu la informació d'altres biògrafs, sembla del tot fiable, ja que la riquesa de detalls és important —dóna fins i tot els noms dels testimonis del casament— i coincideixen els noms de fonts esmentats, com veurem, amb els que portaren alguns descendents que Carreras no coneixia. El nom de Pere Antoni de Bastero apareix, d'altra banda, entre els dels comerciants barcelonins que subministraren gra a l'exèrcit durant la revolta dels barretines (1687-1689),[4] i encara avui es pot veure sota la nau central de l'església de Santa Maria del Mar, tot i que força deteriorada, la làpida mortuòria d'aquest prohom de la Ribera —queda, entrant per la porta principal, a l'esquerra del passadís central. Un opuscle titulat *La heráldica en la parroquial basílica de Santa María del Mar de Barcelona*, publicat l'any 1923, reprodueix una fotografia d'aquesta mateixa làpida, en un estat molt millor que l'actual, on es llegeix perfectament: «VAS DE

[3] CARRERAS (1927-31), vol. XIII, pp. 213-219.

[4] ALBAREDA (1993), p. 33.

PERE ANTON / BASTERO CAVALLER Y / DELS SEUS ANY 1688».[5]

En qualsevol cas, la descendència d'aquest Bastero torinès no ens consta que seguís amb gaire entusiasme la tradició de l'ofici familiar, i més aviat la trobem dedicada a ocupacions més pròpies de la seva nova condició de noble: hi haurà militars i, sobretot, eclesiàstics influents. De fet, és espectacular la florida sacerdotal que observem a la família Bastero-Lledó: dels set fills de què he obtingut algun testimoni, cinc segueixen la carrera religiosa, i també la seguiran bona part dels néts. La qüestió del nombre de germans, però, no és del tot clara. Carreras i Bulbena diu conèixer l'existència «*de una noya y sis noys, anomenats aquests Francesch, l'hereu, Baltasar, Antoni, Onofre, Nicolau y Gaspar*». Quatre d'aquests els tenim prou ben documentats: Francesc, el suposat germà gran, fou capità de la coronela de Barcelona al setge borbònic de 1706 i assistí, com a membre del braç militar, a la junta de braços que decidí la resistència de Barcelona al final de la guerra de Successió; després de la rendició de 1714, i havent-lo trobat presoner els felipistes per un intent frustrat de fugida, fou nomenat administrador de la taula de canvi pel superintendent Patiño.[6] De Baltasar, Antoni i Gaspar, tots tres eclesiàstics, ja ens vagarà de parlar-ne més endavant. En canvi, d'aquests Onofre i Nicolau no n'he pogut obtenir cap referència, ni consultant els llibres d'expedients matrimonials de Santa Maria del Mar —l'única sèrie que, encara que incompleta, es va salvar de la crema.

Justament, entre aquests expedients matrimonials he trobat el d'una de les noies, Maria de Bastero i Lledó, que va casar-se l'11 d'octubre de 1699 amb Anton de Sunyer i Macip, també de Barcelona;[7] sens dubte aquesta era la que Carreras també havia localitzat.

---

[5] ALÒS (1923). L'objecte de la reproducció de la làpida és òbviament, com es desprèn del títol de l'opuscle, l'escut que la presideix, el qual, com ja nota l'autor d'aquell treball, no es correspon amb el que faran servir després els fills: «*No sabemos si este blasón pertenece a este apellido Bastero —diferente de otro más conocido— o bien es de otra familia a la que sucedería este don Pedro Antonio de Bastero*».

[6] Vegeu l'*Enciclopèdia catalana*, el *Diccionari biogràfic* d'Albertí, etc. Joaquim Albareda, en el seu llibre sobre els anya previs a la guerra de Successió, esmenta un tal Feliu Bastero, que formà part d'una embaixada del Consell de Cent al rei, l'any 1705, però crec que pot ser un lapsus, i que deu tractar-se del mateix Francesc de Bastero, que com s'ha vist desenvolupà en aquells anys una gran activitat militar i diplomàtica (ALBAREDA, 1993, p. 150). És errònia l'afirmació de Josep Rafael Carreras —CARRERAS (1927-31), vol. XIII: pp. 266-267, parlant de Josep de Bastero i Vilana—, que Francesc de Bastero vivia encara l'any 1752, cosa que han repetit després tots els que s'hi han hagut de referir, ja que a l'índex d'un dels volums miscel·lanis d'Antoni de Bastero (3-II-2 RABLB), en ressenyar una carta que aquell li havia tramitat al seu germà, escriu «*que goze de glòria*». Francesc de Bastero hauria mort, doncs, després de 1724 —en què Antoni li adreça cartes des de Roma— però abans que el filòleg relligués els seus papers, i doncs abans de la mort d'aquest, l'any 1737.

[7] Justament, en aquest certificat de matrimoni podem llegir-hi la següent anotació, que constitueix un dels primers testimonis del nostre filòleg: «*Dich yo, baix firmatt, que ab llicència del senyor doctor Saledriga, prebere y curatt de la parroquial iglésia de Santa Maria del Mar, assistí al matrimoni del senyor don Antton de Sunyer y dona Maria de Sunyer*

Cal però que afegim a la seva llista dos noms més. En un volum miscel·lani de la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona que relliga impresos diversos (B-65/5/17), la composició número 9 és un *Villancico* sacre per a la professió de sor Maria Eulàlia de Bastero i Lledó, l'octubre de 1696; i un altre volum miscel·lani de la mateixa biblioteca (B-54/7/27) conserva un sermó de sant Tomàs titulat: *Planctus thomisticae Rachelis super filios suos, seu oratio qua barcinonensis aquinati angeli Academia annuam de more consuetudinem secuta suorum funus discipulorum deplangit*, predicat per un tal Melcior de Bastero —«*oratoris munia praestabit sacras apud alexandrinae martyris aedes eiusdem Academiae studiosissimus alumnus ac vigilantissimus oratoriae facultatis professor, dominus Melchior de Bastero et Lledó, die 31 martii anno 1699*».[8] D'aquests dos germans, també religiosos, no n'he pogut saber més dades, i és estrany sobretot que no sapiguem res més d'aquest Melcior, perquè, com de seguida veurem, s'establiran múltiples i profunds lligams entre tots els Bastero eclesiàstics; això m'inclina a pensar que potser aquest germà va morir aviat, els primers anys del segle.

L'ordre d'edat dels germans que insinua Carreras en el text citat més amunt tampoc no em sembla absolutament fiable, però el fet és que no sabem les dates de naixement de cap dels germans, i només ens podem refiar de la data del bateig d'Antoni, exhumada pel mateix Carreras i Bulbena dels arxius de Santa Maria del Mar, que seria el 12 de febrer de 1675.[9]

Antoni de Bastero segueix la carrera eclesiàstica i esdevé doctor en ambdós drets, sembla que de ben jove, i amb una trajectòria brillant, si hem de fer cas a la dedicatòria d'un sermó de sant Tomàs que li adreça un tal doctor Miquel Ponsà, de l'acadèmia tomista

---

y Bastero en lo dia 11 de octubre de l'any 1699, essent testimonis juntt ab mi lo senyor doctor Jaume de Falguera, cavaller, y Christòfol de Lledó, ciuttadà honrat de Barcelona. Antton de Bastero, sacristà major de Girona.»

[8] Els catalogadors de la biblioteca han esmenat erròniament la fitxa d'aquest imprès creient que havia de dir Baltasar en comptes de Melcior, però això és altament improbable; l'imprès porta clarament aquest nom, que és justament el nom de l'avi patern, i lliga molt bé amb el fet que hi hagués dos altres germans anomenats Gaspar i Baltasar. Baltasar, d'altra banda, apareix en un altre sermó de sant Tomàs de 1701, relligat al mateix volum, com a «*in Universitate excellentissimae Barcinonis musarum alumno, proprio Marte recluditur*», i no es diu res de ser professor d'oratòria en aquella universitat, on havia d'ocupar, de fet, la càtedra de jurisprudència —cf. l'*Episcopologi o sèrie dels senyors bisbes de Gerona des de la expulsió dels moros, que volen uns fos 778 y altres 785, en què se continuaran los bisbes segons lo ordre que pòrtan nostres Synodals Gerundenses, però las notícias seran totas tretas y existens en la Iglesia cathedral y notarias que són vistas*, de Sulpici Pontic (ms. a l'Arxiu Capitular de Girona).

[9] Aquesta data ja lliga amb el que afirma Pere Serra i Postius a l'índex dels autors citats a la seva Història de Montserrat, referint-se a Antoni de Bastero, que morí el setembre de 1737: «murió en Gerona 1737, edad 62 y 7 meses» (SERRA, 1742, sense núm. de pàg.).

barcelonina, l'any 1695:

«... *En sus manos, pues, pongo estudio de tanto desvelo, o bien desvelo de tanto estudio, como de otro Oracio o otro Mecenas, que no dudo logrará en los ánimos de quantos le desearon, cabida, pues grangeó en los coraçones de quantos le oyeron, hospedaje, acogiéndose a la sombra de inteligencia que si por los públicos desempeños en el claustro literario se eleva, por los devidos elogios en el templo de la fama se entroniza. Testigo fiel de esta verdad sea la ilustríssima Universidad de Barcelona, pues apenas se vió V.M. pisar, alumno, sus umbrales thomísticos, quando lo veneró en lo gramático; de éste, en lo poético; de éste, en lo filósofo; de éste, en lo iurídico consumado maestro.*

No es éste hipérbole del affecto, ni desahogo del cariño, quando lo afirman los theatros, lo aclaman los púlpitos; aquellos, en los repetidos actos de conclusiones; éstos, en las liciones de puntos. Aquellos en el acto de santo Thomás, que podia su desempeño ser embidia para nuevos esmeros de los Aristóteles; éstos en la cathedrilla de Leyes, cuya lición podía ser espuela para nuevos alientos de los Iustinianos. O soberano ingenio, que supiste en breves años de edad conquistar largos siglos de admiración, de quien digo lo que de otro cantó el poeta: Ingenium facit velocius annis!

No quiero, en fin, hazerme panegyrista de dotes tan conocidos, por no dar en la molestia de repetir lo que ninguno llega a ignorar, pues por si solos se merecieron estos el adorno de los nevados armiños de la cathedral de Gerona, agüero que pronostica, feliz, los altos puestos que han de llenar las prendas que V.M. se ha sabido conseguir...».[10]

En efecte, Antoni de Bastero —o la seva família— va poder comprar la coadjutoria a la sagristia major de la Seu gironina quan el noi només tenia 19 anys, el 1694, tot i que, com ell mateix explica en una anotació que trobem en el *Llibre mestre de la sagristia de la catedral*, no pogué prendre possessió d'aquesta coadjutoria fins al 1697, a causa dels incidents que comportaren les invasions franceses d'aquells anys:

«...*me ha aparegut advertir per curiositat e intel·ligència lo següent: Primo, fas nota com la butlla apostòlica que obtinguí de la coadiutoria de la sacristia major fou dada y expedida en Roma als 27 de mars de 1694, emperò per causa que en dit mateix*

[10] Hi ha un exemplar d'aquest sermó —titulat: *El sol en el signo de tauro. El angélico maestro y quinto doctor de la Iglesia, santo Thomás de Aquino, elogiado en proclamación evangélica panegyrica en el dia segundo de los quatro que en festivos annuales cultos le consagra su noble y sabia Academia de la ilustre Universidad de Barcelona*— entre els papers d'Antoni de Bastero de la miscel·lània en quart, al seminari de Girona —vegeu el catàleg dels manuscrits. En trobem un altre al volum miscel·lani de sermons esmentat abans, de la Biblioteca Universitària.

any los francesos guanyaren y dominaren la ciutad de Gerona fins en los últims de l'any 1697, en lo qual temps la avacuaren en força del tractat de la pau, per lo tant no prenguí pocessió de dita coadiutoria fins a l'octubre del dit any 1697, que ia la pau se avia publicat, ho per lo menos estava feta y ajustada.

Item fas nota que entre altres pactes de dita coadiutoria que férem y concordàrem entre mon antecessor —que goze de glòria— y jo, se pactà que des del dia que pendria pocessió de dita coadiutoria, comptant des del dia primer de juny pròxim vinent en avant, havían de córrer los fruyts y rendas de la sacristia per mon compte, que en recompensa jo li agués de donar ha càrrega serrada, que dihuen, 134 doblas quiscun any, reservan-se tan solament lo dit coadiut la maytat dels foriscapis provenidors y la facultat de poder fer gràcias de aquells. Emperò expressant ha Sa Santedat dit pacte, no volgué passar dita coatjutoria, y alashoras se prengué lo expedient de que en la súplica no se parlàs de tal pacte, sinó que se tragués la gràcia de dita coatjutoria llisa i llana, com en effecte ho férem en exa conformitat y despatx la butlla, sens que en ella vingués comprès dit pacte. Emperò després que fou passada dita coatjutoria, lo papa nos concedí la gràcia de que lo coatjut me pogués arrendar los fruyts de sa dignitat per temps de sinch anys, axí que ab aquest expedient mon coadjut logrà son intent y lo pacte que ell volia, y vingué a ésser una mateixa cosa.»[11]

El sagristà major fou un dels càrrecs importants de la catedral de Girona, i consta ja en un document de l'any 1052; tenia entre la clerecia de la catedral la categoria de «segona dignitat», i corria al seu càrrec l'administració d'un ric patrimoni de rendes, beneficis i patronats.[12] Antoni de Bastero va ser nomenat coadjutor, doncs, del seu predecessor, el canonge Esteve Nadal —les coadjutories comportaven el dret de successió—, i l'any 1698 començà a percebre els beneficis del càrrec; poc després s'instal·laria a Girona per poder-se dedicar millor a la seva feina. Tot això ho explica també ell mateix en l'anotació ja citada del *Llibre mestre de la sagristia*:

«Lo primer any que comencí a col·lectar y rèbrer los fruyts de dita dignitat fou lo de 1698, lo qual any junt ab lo següent de 1699 dit mon procurador, lo canonge

[11] És dins el «Resumen de tots los llibres, actes y papers recondits y contenguts en lo present calaix I, fahents per las rendas y emoluments en general de la sacristia maior de la Seu de Gerona».

[12] Sobre la sagristia major de la catedral de Girona, vegeu un breu treball publicat per Mn. Jaume Marquès al *Diari de Girona*, en la seva habitual secció dominical (MARQUÈS i CASANOVAS, 1989).

Font, arrendà o rearrendà lo delme de Llambilles ... Las demés rendas emperò dels altres llochs no se arrendaren, y havent finit dit arrendament de Llambilles en lo últim de maig de 1700, después en los anys següents de la cullita de 1700, 1701 y 1702, trobant-me jo ja plantat en Gerona —hahon entrí y comensí ha residir la vigíl·lia de sant Narcís, en lo octubre de 1699— no volguí harrendar dit delme de Llambilles sinó que·l fiu col·lectar per mon compte per a saber lo que se'n treya y reddituava uns anys ab altres per a poder después millor governar-me y fer los arrendaments del millor modo y manera.»

Ben aviat comprà també la coadjutoria d'un canonicat de la mateixa catedral, el 24 de maig de 1701, com ens informa el canonge Sulpici Pontic en la seva *Sèrie dels prebendats que per temps són estats de la santa Iglésia de Gerona, per abecedari*, que es conserva manuscrita a l'Arxiu capitular. Fou propietari de la sagristia major, segons la mateixa font, el 4 de novembre de 1702, a la mort del seu coadjut i antecessor en el càrrec, però no posseí el canonicat presbiteral, del qual era anteriorment propietari Joan Gualba, fins al 30 de gener de l'any 1723. Efectivament, no és fins llavors que surt el nom d'Antoni de Bastero en les actes dels capítols pasquals,[13] però ens consta, segons el mateix Pontic, que el canonge Gualba «*morí en Arenys a 16 juliol 1713*»; en aquella data hauria hagut de posseir el canonicat el seu coadjutor, però potser els esdeveniments finals de la guerra de Successió i el posterior segrest de les rendes de la sagristia, de què parlarem més endavant, van ocasionar el retard en el nomenament. Tot això vol dir que Bastero no fou canonge de ple dret fins al 1723, tot i que, de fet, exercia com a tal i podia utilitzar-ne el nom.

Ja hem llegit que el nostre biografiat va instal·lar-se a Girona la vigília de sant Narcís de l'any 1699. La seva residència gironina, ja des d'aquell moment, degué fixar-se al casal de la plaça dels Lledoners conegut des d'antic com a palau del sagristà major, ja que el sagristà Nadal, el seu antecessor, residia fora de la ciutat. Aquest gran casal, que actualment s'ha convertit en la seu central de l'institut de religioses Filles de sant Josep —o

[13] La primera reunió del capítol després de la festa de Pasqua és encara avui la més solemne de l'any, i la que inicia un nou exercici anual. L'assistència a aquest capítol és obligatòria per a tots els canonges, que si no poden complir han d'excusar-se formalment. La revisió d'aquestes reunions als volums de les *Actes capitulars* és, doncs, un bon mitjà per controlar les modificacions en la composició del capítol catedralici, sobretot en aquesta època en què la resta són pràcticament actes d'acords.

«butinyanes», per als gironins—,[14] haurà de ser doncs la casa on viurà des d'ara —fora d'alguns intèrvals de temps, que ja veurem— i fins a la seva mort, i quedarà vinculat als Bastero encara per força anys. De fet, sembla que fou el propi Antoni de Bastero qui reformà i engrandí, poc temps després d'haver-hi anat a viure, aquesta casa, i li donà la configuració amb què ha arribat fins avui; en són testimoni dues grans llindes de pedra que es conserven a la casa: una, sobre el balcó que presideix la façana, porta la inscripció següent: «DON ANTHON — Ð BASTERO / ET LLEDO — BARCHINON[ensis] / V[triusque] I[uris] D[octor] SACRISTA — MAIOR ET / CANONICUS — SDIS GERVN[densis] / ANNO 1705», i una altra de molt semblant, sobre una finestra que dóna al pati posterior: «D[o]^{n} ANTONI[us] Ð — BASTERO ET LLEDÓ / BARCHINONĒ[nsis] V[triusque] I[uris] D[octor] — SACRISTA MAIOR / CANONIC[us]Q[ue] SEDIS — GERV[n]Ð[nsis] AN[n]O 1704». Totes dues incripcions les presideix l'escut dels Bastero, amb l'elm com a timbre, el qual presenta un lleó coronat, a la meitat superior, i a la part inferior un pal·li contornat en banda, al qual apunten tres espases en banda, una sobre l'altra.[15]

El sagristà Bastero, en la seva primera època gironina, demostra un gran interès i dedicació per a les ocupacions de la seva dignitat, que entre els molts patronats que ostentava, tenia al seu càrrec el control de la Pia Almoina del Pa de la Seu, una de les més riques fundacions vinculades a la catedral de Girona, instituïda per Arnau d'Escala l'any 1237 i acrescuda posteriorment al llarg dels anys amb diverses donacions. Un bon testimoni d'aquesta dedicació és l'important esforç que li degué suposar l'organització d'una mena d'arxiu de la sagristia, per al qual hagué de recopilar i ordenar tota la documentació existent als arxius de la catedral sobre els beneficis i les administracions que en depenien. Aquest arxiu, organitzat per «calaixos», seguint la mateixa estructura que tenia en aquell temps l'arxiu capitular, es regia per un *Llibre mestre de las rendas, drets y patronats y altras prerogativas de la sacristia major de la Seu de Girona fet per lo sacristà major don Anton de*

---

[14] Vegeu també, per a això, el treball ja citat de Mn. Jaume Marquès (MARQUÈS i CASANOVAS, 1989) i també el seu llibre sobre la Girona vella (MARQUÈS i CASANOVAS, 1979, pp. 122 i 128). L'actual convent de les josefines abasta, de fet, tota una illa de cases entre la plaça dels Lledoners, el carrer de la Pujada dels alemanys i el carrer de Pere de Rocabertí. El palau del sagristà és, però, el nucli d'aquest gran convent i el que li dóna la façana principal, avui amb el número 7 de la plaça dels Lledoners. Adossat a aquest palau hi havia un altre gran casal, destinat a la residència de l'ardiaca de la Selva, una altra de les dignitats de la Seu gironina, que va ser enderrocat en part per construir l'actual església neogòtica de les butinyanes.

[15] Aquest escut, que és el mateix que després utilitzarà també Baltasar de Bastero com a escut episcopal, no coincideix, com ja he notat abans, amb el que presideix la làpida sepulcral de Pere Antoni Bastero a Santa Maria del Mar, que representa dos estruços separats per tres faixes inclinades.

Bastero, redactat sembla pels volts de l'any 1709, manuscrit —en foli, de 330 x 220 mm., i 85 mm. de gruix—, que encara es conserva a la catedral, i per altres volums o índexs particulars, corresponents a cada una de les seccions o «calaixos», dels quals també se'n conserven un parell.[16] Justament, aquest *Llibre mestre,* d'on he citat ja abans un apunt autobiogràfic, ens proporciona dades excepcionals sobre les activitats i les preocupacions del jove Bastero: en fer la descripció i el resum del contingut de tots els documents arxivats, tant els antics com els més recents, derivats de la gestió del propi compilador, s'afegeixen sovint comentaris personals a propòsit del tema que tracten o del moment en què foren generats. Així hem pogut saber les circumstàncies de la seva vinguda a Girona, i també moltes de les seves nombroses gestions, com ara la que explica a propòsit de la recuperació d'un calze i uns ornaments antics que li pertocaven:

> «*En lo fol. 120 del sobrereferit llibre de fulls en pergamí ... trobaràs una nota de lletra antiga, la qual se coneix clarament que,* ad redas et sciente, *la han borrada o resgada o fregada ab aygua per a que no se pogués llegir y los sacristans majors ho ignorassen, però gràcias a Déu, no obstan la dita borradura, encara la he poguda llegir y tràurer ha la llum, y qualsevol expert ho notari dirà que és del thenor següent:* En l'any mill sinch cents sinconta ... lo senyor mocèn Baldiri Avinyó sacristà major, de sos béns propris féu un càlzer a la capela de la sacristia major ... sia memòria que·l beneficiat no·l se'n puga aportar. *Tenint notícia lo sacristà don Anton Bastero que dit càlzer, junt ab una casulla y roba de dir missa era anys avia en lo arxiu del Molt Il·lustre capítol, lo demanà als canonges arxivers y lo recobrà en lo any 1708, y en effecte en lo dia de vuy queda en son poder junt ab dita roba, y los sacristans majors que vindran continuaran en guardar-lo y no dexar-lo en ninguna de las maneras al beneficiat, o que no se'l ne aporte may, perquè com queda dit, [dit] càlzer junt ab la demés roba és propri de la capella de la sacristia, ço és dels sacristans majors. Dit càlzer és petitó y fet a la antigalla; és de plata y és dorat ço és dins la copa, al entorn del peu y del nu del mitg, que està labrat ab curiositat ... si bé de la copa un xich romput. També me ha donat casulla, estola y maniblo, també a la antigalla, corporals y un purificador, alba y un cíngulo no mol gran, y un pàlit que junt ab casulla, maniblo y estola són de tela blanca*

[16] Aquest índexs potser són anteriors a la recopilació del *Llibre mestre* —un porta data de 1702—, però la lletra és d'Antoni de Bastero. Hi ha també, a l'Arxiu capitular, els manuals de comptes de les diferents administracions de la sagristia, relligats de manera similar a aquests índexs, que degueren ser ordenats i posats al dia també, segurament, pel mateix sagristà major.

ab algunas brodaduras de seda vermella, y cobricàlzer de tafatà blanc esquinsat...».[17]

Com aquesta, trobem documentades moltes altres gestions a propòsit, per exemple, de quina cadira del cor li toca utilizar al sagristà—on ningú més no s'hi pot mai asseure—, de si ell té dret a prendre aigua per a la seva casa de la font de la plaça dels Lledoners, del dret que li pertoca d'exercir el càrrec de conservador de la Universitat de Girona, etc.

De la mateixa manera, constatem ja en algunes de les esmentades acotacions de Bastero un marcat interès per la recerca històrica i l'erudició —encara no filològica. Pot servir d'exemple d'això que dic la següent anotació, relativa al quadern inventariat amb el número 12 del calaix I —avui malauradament perdut:

> «*És una llibreta de quart full de vàrias y differents notas, no sols tocant y fahent per la sacristia major, sinó y també per altres dignitats, etc., y cosas mol curiosas y dignas de saber-se, las quals notas jo, lo dit sacristà major don Anton de Bastero, las traguí dels manuals y altres llibres de escripturas autènticas del vicariat ecclesiàstich de la Seu de Gerona en lo temps que sercava papers fahents per dita sacristia major per rahó del plet de la pabordria de la Almoyna, y que per dit effecte estiguí y me ocupí tot un estiu mirant y regonexent de full en full tots los manuals y demés llibres de dita cúria ecclesiàstica, y ademés de lo que trobava fahent per dita sacristia major et* signanter *per los plets y causas de la pabordria de la Almoyna, també notava tot lo demés que trobava curiós y digne de notar.*»

També hi hagué, al número 14 d'aquest mateix calaix, un «*Catàloch ho sèrie dels sacristans majors de la Seu que hi ha aguts, e de aquells de qui jo, don Anton de Bastero, he trobat notícias del temps que ho foren y de lo que feren més memorable y digne de saber-se, comensant en lo any 1000 de la nativitat del Senyor*».

Tanmateix, Antoni de Bastero és l'iniciador d'un gran *lobby* familiar a l'entorn de la sagristia major de la catedral, que es reforçarà anys més tard amb el nomenament del seu germà Baltasar com a bisbe de Girona, i que perdurarà fins molt després de la seva mort. Ja l'any 1715, vacant el benefici de santa Anastàsia —que corresponia al paborde de l'Almoina del Pa— per la mort de l'anterior propietari —Francesc Gondahí, a qui m'hauré de referir en el següent apartat—, Antoni l'atorga al seu germà Baltasar, el qual el

[17] És dins el «Resumen de tots los actes y papers fahents per las rendas y emoluments que la sacristia major de la Seu de Gerona reb y acostuma rèbrer dintre dels límits y terme de dita Seu, tan de particulars com hi també de differents administracions, contenguts en lo calaix dezè».

mantindrà fins a la seva mort, fins i tot en el període en què exercirà de bisbe de Girona. En un rebut existent entre els papers de la sagristia de l'Arxiu capitular, expedit pel canonge administrador de ciris i llànties de la Seu l'any 1733, hi consta «d*on Gaspar Bastero, degà y canonge de Barcelona, com obtentor del benefici de sant Francesch y sant Martí en la Seu de Gerona...*». El benefici fundat a la capella de la casa de la sagristia, sota l'advocació de la Maredeéu dels Àngels, que havia quedat vacant per mort del seu anterior propietari, el presenta Antoni de Bastero, segons anota ell mateix al *Llibre mestre*, per al seu germà Gaspar, el degà de Barcelona,[18] el dia 15 de gener de 1734, i apunta després: «*en l'any 1736 lo ha permutat dit mon germà, de consentiment meu, y l'obté ara mon nebot don Gaspar de Sunyer y de Bastero, en Barcelona*».[19] A la mort d'Antoni de Bastero, el substitueix en el càrrec el seu nebot Francesc de Bastero i Vilana.[20] Aquest, presentà el benefici de la capella de sant Mateu, de l'Almoina, al seu germà Josep, el 4 de març de 1739. Posteriorment, a la mort del seu oncle Baltasar, l'any 1755, assignarà la pabordia de l'Almoina al seu altre

[18] Gaspar de Bastero substituí el seu germà Baltasar en el deganat del capítol barceloní, quan aquest fou promogut al tribunal del Sant Ofici i fet inquisidor de Mallorca, l'any 1720. Sembla que devia ser un dels germans menors, ja que va viure fins al 10 de novembre de l'any 1773. Va ser substituït al capítol barceloní, després de la seva mort, pel seu nebot i coadjutor, Josep Gaspar de Bastero i Vilana, de qui parlarem en un altre lloc per la seva activitat literària i erudita al si de l'Acadèmia de Barcelona. Per casualitat vaig localitzar un sonet satíric que fa referència a Gaspar de Bastero i a la seva suposada influència dins el capítol barceloní, en els primers fulls del Ms. 1595 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que recull «Diferents obras en vers y en prosa castellanas y catalanas». No està datat, però ha de ser de finals del XVIII: «*Enorabona satírica al senyor don Gaspar Bastero, canonge y degà que fou a la chatedral de Barcelona, per aver fet canonge al senyor Miró, tomista [...]*

Soneto

Si grans gests vos han dat enorabona, / alguns de vostres néts, venerable avi, / grans glòrias gosaren del sabarut sabi / tant temps posat al ventre de Solsona.

Nat teniu a Miró dins Barcelona, / entre·ls fanàtichs aplaudit de cor y llavi, / tant sols lo qui és thomista ne té agravi / per vèurer que ha quedat com una mona.

Rebeu lo parabé, il·lustre Bastero, / que desitjo en honor de vostras canas; / al capítol salut, y en ell esmero
fins que totas sas [...] estigan sanas, / y a fins que logreu vós y demés vistas / tot lo cor de la Seu ple de suaristas.

[19] Aquest Gaspar de Sunyer, fill de Maria de Bastero, tingué almenys un germà, Josep de Sunyer i de Bastero, que segons consta en un cèlebre sermó imprès de fra Josep Gifreu, publicat a Barcelona l'any 1735 —*Amparos seguros, ventajas sobre juizios y vanderas elevadas hasta sobre lo summo que, en la celebridad de su formación y solemníssimo acto de bendición de vanderas ... se prometió y logró el muy ilustre regimiento de Cataluña*—, «*era y es ... el capitán comandante del segundo batallón de nuestro regimiento*». Aquest Josep Sunyer sabem que va anar a visitar el seu oncle Antoni a Roma l'any 1718, quan tenia 19 anys, perquè el filòleg cita en algun lloc dels seus papers l'atestat que li havia expedit la diputació per a la sanitat de la ciutat de Càller, en català (vegeu l'annex 2, nota 5).

[20] Pontic explica els detalls d'aquesta ràpida substitució a la *Sèrie dels prebendats:* «*Havent mort son oncle, lo canonge sacristà major don Anton de Bastero, als 23 setembre 1737, y així en mes de l'ordinari, fou presentat per lo senyor bisbe don Baltazar de Bastero del canonicat presbiteral, que és de son patronat, y de la sacristia major, en esta forma, ço és a 28 de dit mes y any li presentà lo canonicat ... y dit die prengué pocessió ..., y quedant lo capítol en la aula, partí lo canonge al palàcio, ahont li fou conferida la sacristia major ... y luego se li'n donà pocessió ..., ab què se verifica que lo senyor bisbe ha donat la dignitat a canonge*».

oncle Gaspar,[21] el qual l'ostentarà encara l'any 1774, quan el bisbe Tomàs de Lorenzana decideix la supressió de l'Almoina del Pa de la Seu i la unió de les seves rendes amb les de la Casa de la misericòrdia i altres per fundar així el Reial Hospici de Girona. Justament consta entre la documentació relativa a l'hospici que es conserva a l'Arxiu Històric de Girona, la protesta formal de Gaspar i Francesc de Bastero, paborde de l'Almoina i sagristà major respectivament, contra la decisió del bisbe Lorenzana, i el recurs instruït contra la legalitat d'aquesta institució, que comportava a la pràctica l'acabament de les expectatives de poder de la família Bastero a l'ombra de la catedral de Girona.[22]

Tornem, però, al punt inicial d'aquesta explicació, per advertir que en aquella primera època gironina de principis de segle, el sagristà Bastero, malgrat la intensa dedicació al seu càrrec que he il·lustrat prou, i a altres responsabilitats adquirides en aquella diòcesi, com ara la d'examinador sinodal, sembla que segueix ben vinculat a Barcelona —on consta la seva actuació com a síndic del capítol gironí l'any 1709—,[23] i als seus amics de joventut. És significatiu en aquest sentit el viatge a París que sabem que va realitzar per aquells anys, conjuntament amb Joan Torres Oliva —un personatge marcat per la seva coneguda adscripció política, que ens dóna pistes per a la interpretació dels posteriors successos en la vida del nostre canonge. En realitat, Antoni de Bastero no parla enlloc d'aquest viatge

---

[21] Ho anota el mateix Francesc de Bastero en un lloc del *Llibre mestre de la sagristia* que havia compilat el seu oncle Antoni: «*En lo die 27 maig de 1755, en poder de Ignaci Saguí, notari de la cúria ecclesiàstica de Tarragona, és feta la col·lació de la pabordia de la Almoyna de Pa de la Seu de Gerona per don Francisco de Bastero, U.I.D. sacristà major y canonge de dita Seu, per rahó de sa dignitat, a don Gaspar de Bastero y Lladó, degà y canonge de la santa Iglésia cathedral de Barcelona ... En lo die 31 de dit mes y any lo dit don Gaspar de Bastero prengué la pocessió —per procurador que és lo reverent Joan Bordas, beneficiat de dita Seu de Gerona— de dita pabordia ... tot lo que se ha obrat y executat ab una suma quietut y sens la menor contradicció de ningú, ni tampoch opposició, no obstant que bacà en mes reservat, per mort de son obtentor que era lo Il·lustríssim senyor don Balthasar de Bastero y Lledó, antes bisbe de Gerona, mon oncle, qui renuncià lo bisbat en 1745 y se retirà al convent de descalsos de Reus y morí en dit convent y en presènsia mia lo die 25 maig de 1755, die que ell me habia predit, havent rebut tots los sagraments ab tot coneixement y ab santa resignació y alegria entregà son esperit al Criador.*

És lo primer exemplar després del concordat del rey ab la Santa Sede de haber-se donat per lo sagristà major, no obstant de haber bacat en mes reservat y de ésser un Illustríssim lo qui lo obtenia». Aquesta darrera observació fa referència al fet que, amb aquest nomenament es podien fer valdre, per primera vegada —i última, ja que pocs anys després desapareixeria l'Almoina— els drets adquirits en el procés que portà Antoni de Bastero a Roma, de què parlarem més endavant.

[22] L'escriptura fundacional de l'hospici fa constar que «*dirigió a Su Magestad don Francisco Bastero, dignidad de sacristán mayor y canónigo de esa santa Iglesia, como patrono de dicha obra pía, un memorial quexándose de las providencias tomadas por el Consejo en lo respectivo a la aplicación a el Hospicio de las rentas y efectos de ella, manisfestando que esta conmutación es opuesta a las executorias expedidas por el tibunal de la Rota y varias reales resoluciones...*». El Consejo va desestimar aquest recurs l'any 1776 —cf. *Hospicio de la ciudad de Gerona, fundado baxo la invocación de la Santíssima Virgen Maria de Misericordia y de su glorioso patrón san Narciso, al qual por la siguiente escritura o provisión quedan unidas y aplicadas las rentas que antes eran de la Pia Limosna del Pan, las de la Casa de la misericordia, las del Vestuario d'esta santa Iglesia y otras.* Gerona, MDCCLXXVII, por Narciso Oliva, impresor y librero.

[23] Cf. la *Sèrie dels prebendats*, de Sulpici Pontic.

—que coneixem pel que explica Fèlix Torres Amat, que ho devia treure del papers de Torres Oliva, parent seu—,[24] però confessa, a la *Prefazione* impresa de *La Crusca provenzale* que quan va anar a Roma coneixia la llengua francesa, «*intorno alla quale* —diu— *avveva io già fatto particolare studio, alcuni anni prima.*»[25]

1.2 Els misteris d'un exili encobert.

És precisament aquesta estada a Roma, de 1710 a 1724, un dels punts menys clars de la vida d'Antoni de Bastero. En principi, sembla correcta la hipòtesi generalment acceptada —i que ell repeteix de forma insistent en els seus papers— que se'n va a Roma per tal d'exercir la defensa de la sagristia i intentar resoldre un llarg plet que hi havia plantejat a l'Almoina del Pa de Girona. Es fa estrany, però que Bastero romangués a la ciutat eterna durant gairebé quinze anys de la seva vida només amb aquest motiu, i si és veritat que té una certa lògica que esperés fora del país l'acabament de la guerra de Successió, que en els últims anys havia d'assolir unes dimensions autènticament tràgiques per al Principat, resulta sospitós que retardés tant el seu retorn després del final d'aquell conflicte i de la instauració de la «normalitat» a Catalunya. Ens caldrà veure, doncs, en què consistí el plet, quan i en quins termes es resolgué, per poder arribar a concloure si hi hagué alguna altra raó per a l'absència.

Ja he dit abans que la Pia Almoina fou una de les fundacions més riques de la catedral gironina, i que va perviure fins a finals del segle XVIII, quan es fundà el Reial Hospici —amb seu a l'actual Casa de cultura de Girona; avui, malauradament, la documentació pertanyent a aquesta institució ha estat dispersada i molt poc estudiada, especialment la que fa referència a l'època moderna, i això ha dificultat extraordinàriament

[24] Joan Torres Oliva (Sallent, 1674 - Roma, 1754) era oncle del pare de Fèlix Torres Amat, i els seus papers es conservaren a la casa pairal dels Torres a Sallent fins a la guerra de la Independència, en què sembla que es van perdre. Fèlix Amat, segons el seu nebot i autor de les *Memorias*, es dedicà algun temps a ordenar i anotar la correspondència de Joan Torres, amb la intenció de publicar-la; per això n'havia de conèixer molts detalls biogràfics.

[25] BASTERO (1724), p. 3.

la meva investigació.[26] El *Llibre mestre* de la catedral tampoc no ens serveix de gran ajuda, ja que Bastero no hi va incloure l'inventari de la documentació de l'Almoina, amb la intenció de fer-ne un catàleg a part; tot i això, ens proporciona alguns indicis sobre els termes de la polèmica. Hi llegim, en l'apartat corresponent al benefici de santa Anastàsia —que era inherent a la pabordia de l'Almoina:

> «*no resumesch aquí dits actes de la fundació* [del benefici] *ni menos los exemplars de presentacions, perquè de aquesta pabordria ne faré,* Deo volente, *un calaix quart després que auré vist lo èxit que tindran en Roma totas las pretencions que tinch sobre aquesta pabordria, puix entre altres cosas pretench de donar-la en tots los mesos de l'any, y en lo ínterim me referesch al tomo de fòlio que he fet enquadernar de differents papers, actes y escripturas tocants ha esta pabordria de la Almoyna.*»

Entre els papers del fons de l'hospici de l'Arxiu Històric de Girona he trobat, tanmateix, un memorial titulat *Instrucción del origen de esta Pia* [Limosna], *memoria de su fundación y aumentos que tuvo, y del modo como se ha gobernado hasta el dia...*, inclòs en la documentació d'un plet de l'any 1804,[27] que m'ha permès fer una mica més de llum sobre aquest assumpte. Sembla que l'any 1701, el paborde de l'Almoina Francesc Gondahí posà un plet al capítol de la catedral de Girona, pel que obtingué l'any 1704 una sentència favorable del tribunal eclesiàstic de la Rota que anul·lava els estatuts d'aquella institució de beneficència aprovats pel capítol l'any 1629, els quals havien substituït els antics estatuts de l'Almoina, de mitjan segle XIV. Així la Pia Almoina havia de tornar a regir-se de la forma primitiva, suprimint-se les prerogatives adquirides pel capítol —i especialment pel sagristà major, patró de l'Almoina—, en els estatuts de 1629, que essencialment permetien la desviació de part les rendes —molt superiors ja al que realment es necessitava per subvenir les finalitats de l'alimentació dels pobres—, cap a altres aplicacions.

Segurament el capítol va instruir un nou recurs contra la sentència favorable a Gondahí —el qual no sembla que residís habitualment a Girona— davant el tribunal de la

---

[26] La documentació de la Pia Almoina, antigament guardada a les dependències pròpies de l'Arxiu capitular, després de la fundació de l'hospici va ser traslladada; actualment es troba partida entre l'Arxiu diocesà de Girona, que conserva majoritàriament els pergamins i la documentació medieval —la qual ha estat curosament estudiada, sobretot, per Christian Guilleré—, i l'Arxiu Històric de Girona, que conserva majoritàriament documentació moderna i impresos, juntament amb una part dels documents de l'hospici —la resta han quedat de propietat de l'arxiu de l'Hospital de Santa Caterina.

[27] Es tracta d'un plet contra Josep Canet, beneficiat de Sta. Anastàsia, que pretenia l'administració de les rendes de l'antiga Almoina del Pa —llavors unida al Reial Hospici— i una de les seves cases per habitar-la. La documentació relativa a aquest plet està relligada en un volum, que porta el núm de ms. 755 del fons de l'hospici, a l'Arxiu Històric.

Rota, en la persona d'Antoni de Bastero, en tant que sagristà major de la Seu i, per tant, *protector* de la institució. Aquest devia ser el plet que va portar-lo a Roma. Ja hem llegit més amunt com, en una anotació del *Llibre mestre,* el sagristà confessa haver-se passat tot un estiu regirant papers i buscant documentació a l'arxiu catedralici que li pogués servir en les seves argumentacions contra el paborde. En un altre lloc del mateix volum hi anota el següent:

> «*Als 10 desembre 1709 ... en temps que jo lo sacristà Bastero me trobava en Barcelona, y justament pochs dies havia que havia acabat de fer lo resumen dels patronats de la sacristia* [aquest *Llibre mestre*] *y recopiladas totas las notícias que havia adquirit; y lo mes antecedent fiu venir a dita ciutat de Barcelona mossèn Agustí Brunet, mon procurador, per a entregar-li dit* Resumen *y informar-lo y dar-li nota de tots los actes que me havia de fer tràurer, fahents per dits patronats et* signanter *per rahó de la pabordria de la Almoyna...*»

Queda clar, doncs, que a finals de l'any 1709, i conjuntament a la feina d'elaboració del *Llibre mestre* de la sagristia, tantes vegades citat, Bastero es preparava per defensar i guanyar el plet que li bloquejava el control de l'Almoina, i no és gens forasenyat pensar que ambdues coses degueren anar molt lligades, com sigui que la recerca per a l'inventari documental li havia de proporcionar materials decisius per a la seva defensa, i l'interès per argumentar una bona defensa devia esperonar-lo a enllestir l'inventari.

A la decisió d'anar a Roma hi van contribuir també, sens dubte, la pruïja del jove i brillant advocat per demostrar la seva habilitat, i un cert desig de veure món, que poc temps abans l'havia fet viatjar a París. La plausible familiaritat amb la cosa italiana que li podia provenir del seu pare degué aplanar-li encara més el camí. En tot cas, no sembla que la intenció inicial fos de prolongar l'estada per gaire temps; això, si més no, és el que indueix a pensar l'afirmació, reproduïda més amunt, que «*de aquesta pabordria ne faré,* Deo volente, *un calaix quart, després que auré vist lo èxit que tindran en Roma totas las pretencions que tinch sobre aquesta pabordria*», on no sembla pas que s'expressi un desig a quinze anys vista.

A la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona hi ha un volum, datat a Roma l'any 1710, que porta per títol *Gerundensis Eleemosynae Panis,*[28] on es recull part de

[28] Ms. 1814 BUPB. Dono més informació sobre aquest manuscrit al primer capítol de la segona part d'aquesta tesi.

la documentació aportada al tribunal de la Rota —la major part, copiada a mà pel propi Bastero. És el primer volum d'una sèrie que, si hem de fer cas al que diu Joaquim Rubió i Ors, havia de tenir-ne almenys onze.[29] No disposem de més dades, però, sobre la preparació, el transcurs o les vicissituds d'aquell plet, i l'única cosa que n'he localitzat són diverses resolucions impreses —no sé si totes, perquè el "plet" en realitat es convertí en diversos plets, instruïts davant diversos auditors de la Sacra Rota romana— que fan possible concretar alguns dels punts en litigi —si el paborde ha de fer jurament de fidelitat al sagristà, si li és permès disposar pel seu compte la destinació de les rendes, si el sagristà pot nomenar o substituir el paborde tots els mesos de l'any, etc.—, i que ens permeten, sobretot, determinar que l'any 1713 —o a tot estirar l'any 1718, en què encara es publica alguna de les Decisions— les causes del plet estaven resoltes i s'havia aconseguit ja la sentència favorable al sagristà.[30]

---

[29] Vegeu el primer capítol del *Catàleg dels manuscrits.*

[30] Al fons de l'hospici de l'Arxiu Històric de Girona es conserven alguns impresos rotals —números 13 al 19— on es delimiten diferents causes intruïdes en el plet:

A-13) «R. P. D. / PRIOLO / Gerunden. Eleaemosinae / Panis. / PRO / Reuerendiss. D. D. Antonio Bastero / Sacrista Maiore Ecclesiae Gerunden. / CONTRA / R. D. Franciscum Gondhay./ *Restrictus Facti, et Iuris.* / Typis De Comitibus 1711.» (2 fulls)

A l'encapçalament del document s'indica el tema del plet: «Gerundensis Eleemosynae Panis, super Iuramento fidelitatis, et Homagio», i tot seguit s'aclareix en què consisteix el *dubium*: *«An sacrista maior possit exigere a vassallis Eleemosynariae Panis gerundensis iuramentum fidelitatis et homagium privative ad praepositum cappellanum, et iste possit facere arrendamenta aliaque disponere circa bona et redditus eleemosynariae absque consensu dicti sacristae in casu, etc.»*

A-14) «R. P. D. / PRIOLO / Gerunden. Eleaemosinae / Panis. / PRO / Reuerendiss. D. Antonio Bastero / Sacrista Maiore Ecclesiae Gerunden. / CONTRA / R. D. Franciscum Gondhay./ *Restrictus Facti, et Iuris super Iu- / re deputandi, seù conferendi.* / Typis De Comitibus 1711.» (8 fulls)

El *dubium* és el següent: *«Primo, an sacristae maiori spectet ius nominandi et deputandi praepositum cappellanum Eleemosynae Panis; et, in quo casu, itaut aliter facta deputatio seu provisio non substineatur in casu, etc.»*

A-15) «R. P. D. / PRIOLO / Gerunden. Eleemosinae / Panis super Iure deputan- / di, seu Conferendi. / PRO / Rmo. D. D. Antonio Bastero Sacrista / Maiori Gerundae. / CONTRA / R. D. Franciscum Gondhay./ Restrictus Responsonis / Facti, et Iuris. / Typis De Comitibus 1711.» (4 fulls)

S'aporta més documentació i arguments per d'ajudar a resoldre el *dubium*, plantejat ara com: *«Ius nominandi et deputandi spectare ad sacristam in quocumque casu vacationis, tam in mense ordinario quam reservato, et aliter factam provisionem non substineri.»*

A-16) «R. P. D. / CERRO / *Gerunden. Eleaemosinae Panis quoad / Ius nominandi super Reseruatis.* / PRO / Illmis. DD. Antonio Bastero Sacrista / Maiore Cathedralis Ecclesie Gerun- / dae, ac Balthassare Bastero. / CONTRA / Illmum. D. Petrum de Prats y Batle. / Restrictus Responsonis Facti, / et Iuris. / Typis De Comitibus 1718.» (4 fulls)

Això fa referència a un altre plet, mort Gondahí i essent ja paborde de l'Almoina Baltasar de Bastero. Pere de Prats, crec que és l'administrador del capítol —no s'explicita amb més detall el tema del plet.

A-17) «R. P. D. / SCOTTO / *Gerunden. Eleemosynae Panis quo- / ad Ius nominandi supèr Reseruatis.* / PRO / Rmo. D. Antonio Bastero Sacrista / Maiori Ecclesiae Gerunden. / CONTRA / R. D. Franciscus Gondhay. / Facti. / Typis De Comitibus 1713.» (6 fulls)

Per què doncs va trigar encara uns quants anys a tornar? La seva feina d'advocat, de fet, ja la devia haver enllestit força temps abans de la publicació de les sentències. Quines circumstàncies, doncs, el retenien a Roma quan el plet ja estava resolt i, al seu país, la guerra també havia acabat? Antoni de Bastero manté un silenci absolut sobre aquesta qüestió en els seus escrits, alguns dels quals contenen altra informació de caràcter autobiogràfic sobre l'estada a Roma —el pròleg de la *Gramàtica italiana*, la *Prefazione* de la *Crusca*—, i només per algunes insinuacions o comentaris dispersos entre la seva correspondència —que he recopilat a l'annex 1 d'aquesta tesi— podem saber per exemple que, almenys els últims temps, s'hi estava per força: «*Jo gràcias a Déu la gozo* [la salut], *y sempre ab lo pensament de partir en lo bon temps, conforme tinc escrit en mas antecedents, puix pensant en açò no estic ja gens gustós en Roma, que tot me cau desobre, esforçant-me tot lo que puc per rompre la ipocondria...*» (annex 1, 6.5), i amb un estat d'ànim força ressentit: «*Quant*

El *dubium* plantejat aquí és com segueix: «*An sacrista maiori spectet ius nominandi et deputandi praepositum cappellanum Eleemosynae Panis et, in suo casu, itaut aliter facta deputatio seu provisio non substineatur?*». Una anotació manuscrita a la darrera pàgina, que sembla del mateix Bastero, ens assabenta de la data i la mena de resolució en què va desembocar la causa: «*Die 26 junii 1713: etiam in mensibus reservatis pertinere ad sacristam maiorem*».

A-18) «R. P. D. / SCOTTO / *Gerunden. Eleemosynae Panis quo- / ad Ius nominandi supèr / Reseruatis.* / PRO / Rmo. D. Antonio Bastero Sacrista / Maiori Ecclesiae Gerunden. / Summarium. / Typis De Comitibus 1713.» (8 fulls)

Aquest sumari recull abundant documentació retrospectiva —des del testament d'Arnau d'Escala i la fundació de l'Almoina, a diversos casos històrics de nomenament de pabordes en mes reservat i en absència del sagristà...—, i inclou referències al plet resolt el 13 de juliol de 1704, amb sentència favorable a Francesc Gondahí, i a les accions empreses posteriorment pel capítol en la persona d'Antoni de Bastero, que culminen en el plet plantejat l'any 1711.

A-19) «R. P. D. / CERRO / Gerunden Eleemosynae Panis / *Lunae 14. Martij 1718.*»

És un document diferent dels anteriors, encapçalat per un escut pontifici, que sembla una sentencia o Decisió, en què es prescriu «*ut quoties pro tempore vacaret Eleemosynaria conferri, et assignari deberet per sacristam maiorem quodque si presbyter in administratione infidelis repertus fuisset, illico ab administratione dicti beneficii amoveri, necnon alia persona idonea sibi per dictum sacristam maiorem substitui et subrogari deberet.*» El peu d'impremta és: «ROMÆ, MDCCXVIII. / Typis Reuerendae Camerae Apostolicae. / SVPERIORUM FACULTATE.»

Al *Llibre mestre* de la sagristia, després del seu retorn, segurament el mateix Bastero hi relligà, al lloc corresponent al benefici de Sta. Anastàsia, dos impresos més amb les Decisions i Lletres executorials que tancaven el plet de l'Almoina:

«DECISIONES / SACRÆ ROTÆ ROMANÆ / *CORAM EMINENTISSIMO* / SCOTTO / *Lunæ 26. Iunij 1713.* / *ET* / R. P. D. / CERRO / *Lunæ 14. Martij 1718.* / IN CAVSA / *Gerunden. Eleæmosynæ Panis.* / *FAVORE* / R. D. Don Antonij de Bastero Sacristæ Maioris Cathedralis / Ecclesiæ Gerundensis, ac aliorum pro tempore in sua Digni- / tate, & Sacristia Maiori Successorum. / ROMÆ MDCCXVIII. / Typis Reuerendæ Cameræ Apostolicæ. / *Superiorum permissu*». Inclou al seu interior els dos impresos de les Decisions de 1713 i 1718, de 2 i 4 fulls, respectivament.

«**LITTERÆ / Executoriales Rotales** / *IN CAVSA* / *Gerunden. Eleemosynæ Panis.* / *FAVORE* / R. D. Antonij Bastero Sacristæ Maioris / Ecclesiæ Gerundensis, aliorumque pro / tempore in sua Dignitate, & Sacristia / Maiori Successorum. / *SUPER* / Iure nominandi, & deputandi Prepositum / dictæ Eleemosynæ Panis in quacumque / futura vacatione contingente etiam / in mensibus Sedi Apostolicæ / reseruatis. / ROMÆ, MDCCXV. / Ex Typographia Rev. Cameræ Apostolicæ / *Superiorum permissu*». (6 fulls)

Josep M. Marquès, al seu inventari d'impresos forenses del seminari de Girona (MARQUÈS i PLANAGUMÀ, 1989) esmenta un altre imprès rotal sobre el plet de l'Almoina, datat l'any 1718, de les mateixes característiques que els que he descrit (número 94 de l'inventari). No l'he pogut consultar perquè, a la pràctica, no hi ha manera de localitzar-lo en aquella biblioteca —potser és un dels ja descrits, repetit.

sia jo, arriban ab lo favor de Déu, aquí, me apar que podràs tractar de que fassa coadjutoria o bé resigna ... puix jo no desitjo sinó la quietut y descans, y allargar lo violari, com se sol dir ... que com dic no desitjo sinó la quietut y llibertat...» (ídem).

Santiago Albertí, al seu *Diccionari*,[31] insinua la possibilitat que hi hagués motius polítics en la permanència de Bastero que, segons diu, «*era tingut per austròfil*», i assegura, sense fonamentar-ho, que «*sol·licità en 1715 permís de tornada al govern de Felip V, però l'autorització li fou negada fins al 1724*». No va pas gaire lluny d'osques; entre els papers de Bastero he trobat l'esborrany, sense data, d'una carta dirigida a un personatge desconegut de la cort de Roma —és en italià— per obtenir una recomanació que li permetés alçar el segrest de les seves rendes:

«*Illustrissimo signore:*

Don Antonio Bastero della città di Barcelona, canonico e saggrestano maggiore della chiesa cathedrale di Girona, umilmente espone a V.M. Illustrissima: Che sino del'mese di maggio del'1710 si trova in questa curia di Roma per una litte e causa grave della sua dignità vertente nella Sacra Rota col titolo di Gerundensium eleemosinae Panis, *come è ben publico; e che avendosi nel'fine di detto anno ricoperata e redotta la città di Girona all'ubbidienza del rè —che Dio conservi— subbito gli fù sequestrata l'entrata della sua dignità col motivo di trovarsi l'ore ausente di detta città. Ma non avendo mai datto scandalo veruno ne con fatti ne con parole sopra gli affari ed interessi regi e cose tocante alla raggion'di Stato, anzi dal momento medessimo che l'arme gloriose del rè entrarono in Barcellona, e ritornò quella capitale a l'anticha e primitiva ubbidienza del suo legitimo regnante diede l'ore testimonianze della sua sommissione e ubbidienza a Sua Maestà con li reverenti e dovuti ossequij tanto a V.M. Illustrissima come a monsignore Molinés, non avendo mai mancato de reiterarli in tutte le funzioni pubbliche del nome e compleannos di Sua Maestà, senza altre [...] private e particolare, come parimente non hà mancato ogn'anno alla processione del Corpus Domini nella chiesa reggia e nazionale di San Giacomo; e durante il trascorso di tutto questo tempo non ha trattato, communicato, ne parlatto publicamente ne privatamente ne per via diretta, ne indiretta con soggeti o persone nemiche e bandite degli domini di Spagna, si come del tutto puotrebe la bontà di V.S. informarsi; oltre di permanere in Barcellona*

[31] ALBERTÍ (1966), p. 240.

tutta la sua casa, fratelli e parenti sotto la real'protezzione e gracia di Sua Maestà.

Però supplica humilmente a V.S. degnarsi favorirlo con una lettera d'approbazione o attestato per il signore secrettario don Emanuelle Vadillo stante, che con detta lettera o atesttato si compromette l'ore ottenere del rè il che gli sia alsato o levato il sequestro della sua dignità. Che della gracia, etc.»[32]

El destinatari de la carta podria ser el cardenal Acquaviva, ambaixador del govern de Felip V a la cúria romana, i pel que fa a la datació, podem concloure que és anterior al 1719, any en què va morir Josep Molinés, notabilíssim felipista català i auditor del tribunal de la Rota, que també surt al text. El més interessant, però, és la qüestió del segrest, una mesura econòmica —retirada del sou— que solia anar acompanyada de l'expatriació —de fet, Bastero diu que «*gli fù sequestrata l'entrata*». El que no acaba de lligar en tot això és que el segrest es produís simplement pel fet de trobar-se fora d'Espanya en el final de la guerra, com Bastero sembla que vol fer creure. Ens cal saber doncs què hi ha de cert en aquella hipotètica filiació austròfila —comuna certament en la major part del clergat català de l'època—, que no es podia redimir ni assistint cada any a les celebracions de l'aniversari i del sant del rei Felip i a les processons de Corpus de l'església dels espanyols.

Abans he dit que l'amistat amb Joan Torres Oliva ens dóna pistes per interpretar alguns esdeveniments de la vida del nostre canonge. Torres Oliva sí que fou un reconegut austròfil, i actuà alguns anys com a secretari de Llorenç Tomàs i Costa, que havia estat canceller de l'Audiència de Barcelona austriacista, i després s'instal·là com a regent a Roma de l'emperador Carles. Antoni de Bastero, per tant, no podia ser del tot aliè a aquests cercles. Però la informació definitiva per a aquesta qüestió ens la proporcionen uns documents que, providencialment, vaig poder localitzar a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid.[33] Es tracta d'unes denúncies adreçades l'any 1716 al Consejo de Castilla pel ja anomenat Josep Molinés i Casadevalls, inquisidor general, auditor i president de la Rota, que s'acompanyen amb les indagacions fetes al respecte pel capità general de Catalunya i les mesures proposades per la Reial Audiència de Barcelona. La transcripció íntegra d'aquesta documentació es pot llegir a l'annex 1, 2 d'aquesta tesi; m'interessa aquí transcriure únicament els termes de la denúncia, que com veurem resulten prou aclaridors:

---

[32] Annex 1, 3.

[33] Dec a l'amic Pep Balsalobre aquest descobriment.

«Señor,

ha comparecido en Roma un eclesiástico cathalán llamado Thomás Llorens, que fue un grande infame y traidor contra Vuestra Magestad en tiempo de las rebeliones de Cataluña, y por ser tal se dice que fue hecho canciller por el archiduque en aquel Principado. Y haviendo llegado a Roma ha publicado ser agente de el archiduque y habita en una calle muy pública, y en la puerta de su cassa ha puesto las armas públicas de el archiduque, y a ella van a tener conversación algunos catalanes tan pérfidos como él, y son: Benito Vadella, arcediano de Gerona; Antonio Bastero, sacristán maior y canónigo de Gerona, y provisto ahora de una pabordía litigiosa también de Gerona; Joseph Doménech; Joseph Picalqués, expedicionero en esta corte; Matheo Ferravila, expedicionero de el archiduque; Christóbal Cabirol, provisto de un arcedianato y canonicato de Barcelona por el obispo Sala, difunto; Ventura Sales y Joseph Font, canónigo coadjutor de la cathedral de Gerona. Y en dicha conversación todo es discurrir de las noticias que pueden saber de España por avisarlas al archiduque, como lo executan todas las semanas, lo que pongo en la real inteligencia de Vuestra Magestad para que se sirva disponer aquello que fuere más de su real agrado y servicio, ofreciendo yo a Vuestra Magestad dar cuenta de todo lo demás que entendiere de la conducta de esta mala gente. Dios guarde la católica real persona de Vuestra Magestad, como la christiandad ha menester. Roma, 21 de Abril de 1716. Don Joseph Molinés»

Una segona carta de Molinés insisteix que

«...todavía continúan dichos eclesiásticos en su conversación maldita que tienen, y como yo no puedo ponerles la mano, por no permitírmelo Su Santidad y por recurrir ellos a los ministros de el archiduque, suplico a Vuestra Magestad se sirva poner el remedio que juzgare más conveniente a su real servicio, siendo muy grande el escándalo que dan —e ya paso a menudo por delante la casa en donde se congregan, que está en una calle muy grande que ba en derechura a Santa Maria la Maior, a fin que ellos puedan conocer que les estoy observando, por si acaso esta precaución mía pudiesse ocasionarles algún miedo...».

L'informe adjunt de Francisco Pio de Saboya, llavors capità general de Catalunya afirma el següent, pel que fa al sagristà:

«...en quanto a don Antonio, lo que consta es que este sugeto, en el mes de Abril de el año 1710 partió de la ciudad de Gerona por la corte romana para prosseguir y

continuar, según la voz común, diferentes pleytos que por razón de su dignidad tenía pendientes en aquella corte; y que durante estas turbaciones ha sido tenido y reputado por mal afecto a Su Magestad, lo que dió motivo, después de reducida a la ovediencia de el rey la ciudad de Gerona, de sequestrársele los fructos de sus prevendas, todo lo qual pusse entonces en la noticia de Su Magestad por via del señor obispo de Cádiz, con parecer de que no era digno de la merced que solicitava».

pel que podem inferir, a més de confirmar-se el segrest de les rendes, que, certament, en algun moment Bastero va demanar de tornar i no li ho van concedir. I és que la Reial Audiència de Barcelona, per la seva banda, corrobora en la seva exposició el fet que el sagristà havia estat «*siempre en Gerona reputado entre los mal affectos y dissidentes*».

Així les coses, sembla clar que a partir d'ara podem parlar amb propietat d'un exili forçós del canonge Bastero, encara que aquest exili no tingués el seu origen en la marxa cap a Roma sinó més aviat en la impossibilitat de tornar-ne —la veritat és que no sabem si Antoni de Bastero finalment s'hauria exiliat d'haver restat a Girona durant la guerra. Aquesta realitat xoca, tanmateix, amb la reconeguda afiliació borbònica del seu germà Baltasar, amb qui Antoni va mantenir una estreta relació personal i sempre va compartir els interessos intel·lectuals, com veurem més endavant. Baltasar de Bastero, com a canonge degà de Barcelona, fou un dels que advocaren per la submissió a Felip V en la junta de braços de Barcelona de 1713, que decidí finalment la resistència; s'oferí al duc de Berwick havent fugit de Barcelona, i fou nomenat vicari general castrense immediatament després de la derrota de 1714; oficià el *Te Deum* celebrat pels vencedors, i el 1715 publicà una cèlebre carta pastoral en què es considerava sota pecat mortal tothom que d'alguna manera actués o parlés contra les mesures del nou govern, i s'excomunicava els eclesiàstics que fessin això mateix;[34] fou promogut després al tribunal del Sant Ofici, i nomenat, el 27 de setembre

[34] Aquests són els termes de la carta pastoral, que cito de la transcripció que en fa Jaume Sobrequés (SOBREQUÉS, 1976): «*Considerant, ab molta reflecció i ab lo major sentiment de nostra ànima, que dias ha continua a experimentar-se en los ànimos de molts de nostres amats feligresos una intrínseca repugnància al legítim i verdader domini de nostre rey y senyor Felip V, que Déu guarde, la qual motiva diferents veus y notícias perniciosas, que s'espargeixen ja en escrits ab papers i cartas, ja de paraula, ja de boca en moltas conversacions y juntas, que únicament tíran a fer reviure aquellas leves, vanas, aèreas esperanzas, no obstant que lo temps hage subministrat y subministre lo continuat desengany de sa insubsistència, y a fomentar aixís y avivar aquella y temerària pasió, per més que la rahó, lo èxit y lo escarment dicten al més obtenebrat lo desimpresionarla, lo que tant altera, eccita y conmou los ànimos més incautos del poble, perturba y desquicia la tranquilitat y quietut pública, en declarada violació de la fidelitat jurada ... en virtut de las presents diem, amonestam y exortam a tots nostres amats feligresos de la present ciutat y bisbat de Barcelona, la precisa, estreta e indispensable obligació nos incumbeix a tots, en pena de pecat mortal, y altres estatuïdas per los sagrats cànons, de obeir, servir y venerar a nostre rey y senyor Felip V en esta cualitat y vasallatge que li juràrem y li devem, per tant justos títols, y de no perturbar sos reals drets y legítim domini ab obras, ni ab paraulas, ni ab publicació de notícias falsas y perniciosas a la quietut pública ... manam a tots los eclesiàstichs y seculars d'un i altre secso, de qualsevol estat, grau o condició sían residint y habitant en la present ciutat y bisbat de*

de 1720, inquisidor de Mallorca.[35] Era, en definitiva, un personatge influent davant del nou règim borbònic —però no prou, pel que sembla, com per aconseguir el perdó del seu germà abans de l'any 1724, en què ja la pau de Viena era pròxima i s'havien flexibilitzat notablement les restriccions polítiques.

Situacions com aquesta solen passar, al capdavall, en totes les guerres civils, i en últim terme el que caldria justificar més aviat és la paradoxal actitud filo-borbònica del futur bisbe de Girona, ja que els antecedents familiars són més aviat de signe austriacista —Francesc és militar al servei de l'arxiduc, i participa en els dos setges a Barcelona; els Vilana o els Dalmases, famílies barcelonines amb qui els Bastero possiblement estaven emparentats, són clarament partidàries dels Àustries—, i la tendència majoritària entre el clergat català, que va sofrir empresonaments i expulsions massives després de la victòria felipista, fou justament aquesta.[36] A la catedral de Girona, sense anar més lluny, diversos canonges constaran en els successius capítols pasquals d'ençà de la guerra com a absents sense causa justificada —Bastero, des de l'any 1723, com he dit més amunt—, alguns dels quals, com ara Benet Vadella, secretari personal de l'exiliat cardenal Sala de Barcelona, hem vist que compartien, almenys durant un temps, les seves tertúlies amb el sagristà major.

Antoni de Bastero, tant se val, no sembla que mantingui després de la guerra una actitud militant, i dóna mostres repetides d'arrepentiment i de desig per acceptar el nou ordre polític en els seus escrits, que primer són clarament interessades —vegeu el paràgraf 9 del text reproduït a l'annex 3 d'aquesta tesi— però que després semblen cada vegada més sinceres. No en va recorre al purgatori dantesc quan en la presentació acadèmica dels seus treballs confessa haver-los enllestit «*nel mentre che stava attendendo un'altro decreto, cioè quello* della molt'anni lacrimata pace»;[37] Bastero no devia passar-ho gaire bé quan, en

---

Barcelona, o que sots pena d'escomunió major Latae sententiae ipso facto incurrenda trina canonica monitione praemissa de paraula o en escrits, ni ab conversacions públicas ni secretas, no dígan ni divulguen, ni dir y publicar gozen ni presumèscan, algunas veus o discursos perniciosos y temeraris o notícias falsas y sediciosas contra la obediència, vasallatge y fidelitat deguda al rey nostre senyor Felip V, que Déu guarde, ni dígan, fasen ni obren cosa contra lo amor del pròxim, caritat y dilecció fraterna; declarant ara per las horas, als que faran lo contrari, incursos en dita censura, escomunicats y anatemitzats en virtut de las presents nostras lletras, l'absolució de la qual escomunió volem que quede a nós reservada.»

[35] Sobre la trajectòria de Baltasar de Bastero, vegeu ALBERTÍ (1966), pp. 240-241. Resulten així mateix ben interessants les observacions biogràfiques quasi contemporànies que es poden llegir a l'*Episcopologi* manuscrit de Sulpici Pontic, a l'Arxiu Capitular de Girona.

[36] SALES (1981), pp. 84 i ss.; MERCADER (1957), p. 73; i, especialment, BONET (1984), pp. 37-50 i p. 66 —nota 45.

[37] Vegeu l'annex 2 d'aquesta tesi.

l'interessantíssima carta que dirigeix a un eclesiàstic influent —potser el bisbe Ramon de Marimon, autor d'una *Carta d'exhortació a obeir per rei a Felip V* que trobem relligada justament en un dels volums miscel·lanis del canonge (946/580 SDG)— presenta el seu treball com «*lo passatemps que he fet entre estas llibrerias de Itàlia per divertir la malencolia en què me tenia constituït la emulació y desgràcia, la qual me ha perseguit tan fortement*», i li assegura que «*almenos no só estat assí en Roma ociós per cercar novas de pau ni guerra entre estos caffès y plazas, ni per cuydar-me de negocis d'altri, y molt menos dels fets dels prínceps*».[38] Si no és partint d'aquesta voluntat, segurament no podríem entendre el seu ingenu oferiment a l'Acadèmia espanyola, de recent creació, efectuat ben poc després de tornar a Barcelona:

«*Excelentísimo señor:*

Con la ocasión de aver estado en Italia, y en Roma particularmente, más de catorze años ... logré en cierto modo —movido del genio que tengo al estudio de las buenas letras— de registrar y observar algunas de aquellas célebres librerias como son la Vaticana y la de Casanate en Roma, y en Florencia la Medicea Laurenziana, que es toda de manuscritos antiguos. Y aviendo visto que muchos de los estrangeros ultramontanos procuran curiosamente recojer de las mismas bibliotecas las más raras y apreciables noticias, aziendo trasladar o copiando los mejores manuscritos ... y considerando que el rey nuestro señor ha gloriosamente establecido no solo la Real Academia Española baxo la dirección y govierno de V.E., sinó también la Biblioteca Real para beneficio del público, la qual se podría enriquezer y aumentar uniendo a ella todo lo más erudito que en lengua italiana, o en qualquier otra de las vulgares nobles se allare; y que por consiguiente nuestra española nación, y la misma Real Academia tendrían mayor comodidad para la abertura y aumento del literario comercio y fábrica, o sea del Vocabulario castellano *—cuya obra estamos ansiosos esperando todos, por ser ella de un idioma rico, noble e imperioso, y por todo el mundo, sonoro— o de qualquier otro género de composición docta y erudita; me he atrevido por tanto a azer a V.E. presente lo referido, no más que por lo que pudiere ocurrir en utilidad de la literaria república española ... Y con esta ocasión me ofrezco, con el mayor rendimiento y obsequio, al servicio de V.E. en todo [lo] que fuera de su agrado y en mi corto ingenio*

[38] Annex 1, 5.

cupiere, esperando la onra de merecer sus preceptos... Barcelona, 2 diciembre 1724.»[39] Bastero, en qualsevol cas, es manifesta disposat a simpatitzar amb el règim borbònic; d'aquí, l'afany per amagar les circumstàncies del seu exili, un encobriment que, si primer es fa per necessitat —per aconseguir el retorn a la pàtria—, després respon ben bé a una específica voluntat.

He passat per alt una qüestió que té també la seva importància, l'aspecte econòmic. De què vivia a Roma Antoni de Bastero si les seves rendes havien estat segrestades? Ell mateix explica que el seu germà Francesc, saltant-se segurament totes les prohibicions oficials,[40] el va mantenir durant tots aquells anys: «*...que puc dir en veritat que si mon germà, per son bon amor y gràcia no me agués mantengut y alimentat, avia precisament de demanar almoyna, no sent bastanta la del juli o real de plata que assí se acostuma donar per la missa*»[41] i, de fet, això mateix es pot deduir de la correspondència familiar que transcric a l'apartat 6 de l'annex 1 d'aquesta tesi, en què les cartes a Francesc toquen habitualment temes econòmics. Amb tot, hem de pensar que el sagristà va mirar d'aprofitar la seva habilitat de jurista i va realitzar a la cúria romana més gestions que les estrictament derivades del seu plet; això almenys és el que es pot deduir dels diveros papers aplegats al ms. Arx. 601 de la Biblioteca de Catalunya,[42] que delaten la seva activitat com a expedicioner de butlles, dispenses i beneficis, ocupació que tenien alguns dels altres assistents a les tertúlies de Llorenç Tomàs, com podem comprovar en els informes sol·licitats pel Consejo del Castilla.[43] Pel que fa a la qüestió de l'Almoina, a més, crec que hi pogué tramitar més causes de les que inicialment hi havia plantejades; en alguna de les seves cartes parla del «primer plet» de l'Almoina, com si n'hi hagués hagut de posteriors —ja hem vist que entre la documentació rotal impresa ressenyada a la nota 28, un document que fa referència a un plet instruït conjuntament per Antoni i Baltasar de Bastero, essent aquest ja paborde, contra

---

[39] La versió íntegra d'aquesta carta, l'esborrany de la qual està arxivat en un dels volums miscel·lanis, és a l'annex 1, 8. Com ja es pot suposar, Bastero no va obtenir mai una resposta positiva de l'Acadèmia espanyola, ni sembla que hagués insistit més, posteriorment, en aquesta qüestió.

[40] El 9 d'agost de 1718 la Capitania General de Catalunya feia públic un ban, signat pel marquès de Castel-Rodrigo, on el rei d'Espanya prohibia expressament «*que ninguna persona de sus reales dominios ... remita a Roma dinero alguno*» en concepte d'almoines o socors als sacerdots exiliats (BONET, 1984, p. 66, nota 45).

[41] Annex 1, 5.

[42] Vegeu el *Catàleg dels manuscrits*, 2.4.

[43] Annex 1, 2.1.1, 2.1.3, etc.

un tal Pere de Prats.[44]

També ens consta el seu exercici com a síndic o procurador del capítol catedralici de Barcelona. A l'acta de la reunió del capítol celebrada el dia 13 de març de 1713 podem llegir-hi: «*Los senyors commissaris dels negocis de Roma han proposat que podria fer-se procura* ad littes *al senyor sagristà Bastero, que està en Roma, ab facultat de substituir, donant-li poders per a que elegesca advocats y procuradors, y que lo senyor degà* [Baltasar] *podria semblantment entrar a la commissió de dits negocis*», als quals es va respondre «*que se execute en la forma que se ha proposat*».[45] Les gestions degueren ser profitoses, ja que a l'acta capitular del dia 14 de juny d'aquell mateix any s'acorda «*donar las gràcias a dits senyors* [comissionats de la dependència de la Comuna], *y se dónian semblantment ab carta al senyor don Anton de Bastero, per lo molt ha treballat en afavorir al Molt Il·lustre capítol*».[46]

Sigui com sigui, ens consta que Bastero mantenia a Roma almenys un ajudant o col·laborador anomenat Jaume Marsà, que surt diverses vegades en la seva correspondència particular, i que es queda algun temps a Roma després de la marxa del sagristà, encarregat entre altres coses de canalitzar-li la correspondència i, sembla, de controlar les vendes de *La Crusca provenzale*.[47] No sabem si aquest Marsà —o Marçà— ja estava al servei d'Antoni de Bastero a Girona, ni si el va acompanyar, després del seu exili, al palau de la plaça dels lledoners.[48]

---

[44] Efectivament, pel memorial ja citat abans, de l'Arxiu Històric de Girona (Ms. 755, fons de l'hospici), podem saber alguna cosa sobre un altre plet a la Pia Almoina, promogut pel paborde Baltasar de Bastero, que no es resolgué fins a l'any 1722: «*En el año 1715 tomó posesión de dicho beneficio don Baltasar de Bastero, deán de la santa Iglesia de Barcelona, quien con motivo del considerable aumento que habían hecho los bienes y rentas de la citada Pia Limosna dende su fundación, por las mandas de diferentes bienechores —como realmente era cierto—, pidió a Su Santidad una remuneración por el superior trabaxo en administrarla y para la manutención de los dependientes y ministros que necesitaba para la distribución de la misma limosna; y en efecto, con decreto de 25 Mayo de 1722, hecho por el Ilustre obispo de ésta a conseqüencia de unas letras de comisión de la Sagrada Congregación dadas en Roma en 28 de Marzo del proprio año, le señaló un diez por ciento de cuanto cobrase por razón del trabajo en dicha administración y por hasta que continuase en ella. Siguió dicho don Baltasar Bastero en cobrar el citado diez por ciento hasta el año de 1755 en que murió, sin contar salario alguno para sus dependientes, tanto en la cobranza como en la distribución de la limosna*».

[45] Arxiu Capitular de Barcelona, al llibre d'actes capitulars, de la sèrie anomenada dels *Llibres de la Sivella*, tom 12, fol. 125 v.

[46] *Llibres de la Sivella*, ut sup.

[47] Vegeu l'annex 1, 9. En un paper aprofitat per fer-hi anotacions que trobem entre els manuscrits de Bastero, podem llegir la breu nota d'una tal Prola Maria de Boccheto, amiga de Bastero, que li envia un parell de llebres i la «*palomba pasquale*» i li demana per «*Don Giacomo*», que fa deu dies que no l'ha vist...

[48] Semblaria que sí, ja que als darrers mesos de la seva estada a Roma, Antoni de Bastero li tramitava, a la cúria, l'obtenció d'un benefici que li havia presentat ell mateix —dependent, per tant, de la sagristia de la catedral de Girona; vegeu l'annex 1, 6.2 i 6.3.

1.3 Aparició de l'interès per la filologia.

He advertit abans, parlant de l'elaboració del *Llibre mestre de la sagristia*, una certa inclinació del canonge Bastero cap a la recerca i l'estudi dels documents antics que podia trobar als arxius de la catedral gironina; no sembla però que hagués mostrat mai interès per les qüestions pròpiament lingüístiques o literàries abans d'anar-se'n a Roma. Allà, en canvi, sabem que va aficionar-se poc a poc a la lectura de textos sobre aquestes matèries, com una manera de passar les moltes estones ocioses, segons diu ell mateix —en alguna ocasió considerarà la seva obra com el resultat de «*mon estudi, o per millor dir lo passatemps que he fet entre estas llibrerias de Itàlia per divertir la malencolia en què me tenia constituït la emulació y desgràcia*».[49] A la presentació acadèmica de la *Crusca provenzale*, reproduïda a l'annex 2 d'aquesta tesi —com també a la *Prefazione* publicada d'aquesta obra—, esbossa més o menys el procés seguit en la seva iniciació filològica i en la familiarització amb els diversos autors:

> «*Imperciocchè, essendom'indirizzato nell'anno 1710 verso l'alma città*, u siede il successor del maggior Piero ... *ed indi poi, avendo gustata la dolcezza della favella toscana ed intese le sue belle locuzioni, ne rimase talmente invaghito che proccurai di ricercare e discernere tutte le sue proprietà e fattezze, e d'introdurmi per entro i suoi più ricchi gabinetti e le sue preziose guardarobe col pensiero di farne alcun registro, per mio genio e ricordo, e per darne particolarmente un saggio a'miei compatriotti col mezzo d'una gramatica e di un dizionario per uso de'medesimi ... Alzai pero la vela della mia navicella per prendere di nuovo lingua e pratica ne'banchi e nelle scanzie de'librari a Pasquino e piazza Navona, ove incontrai alcuni de'più esperti nocchieri per lo'ntrapreso navicamento, come il Buommattei, il Pergamini, il Cinonio, il Salviati, il Ruscelli ed altri, e per isfuggire gli scogli degli errori nella navigazione del mio studio mi prevalsi incontinente da'loro avvertimenti e trattati ... e tutto'l tempo ch'avanzava dalle mie precise occupazioni attenenti alla lite allora vertente nella Sagra Romana Ruota, sopra*

[49] Annex 1, 5.

l'accennata elemosina di Girona, lavorava intorno alla medesima opera, e ne distesi alquanti capitoli e trattati.

Ma volendo anche discorrere e trattare in essa dell'origine della medesima favella italiana, ed indi desiderando se possibile fosse iscoprire e rinvergare più notizie oltre a quelle da'suddetti autori addotte intorno a ciò medesimo ... andai dalla libreria Casanattense, e colle Prose *dell'eminentissimo Bembo e coll'*Ercolano *di Benedetto Varchi, che furono i primi libri che lessi in quella libreria, vidi ed intesi come questa lingua italiana era in gran parte composta della provenzale, e che i provenzali trovatori furono i maestri che insegnarono agl'italiani il poetar volgare. E conoscendo ben io che la suddetta lingua provenzale è la stessa appunto che la mia materna limosina, o vero catalana ... per tutto ciò determinai di andare raccogliendo tutte le voci provenzali che potessi ritrovare usate dagl'italiani, e farne un alfabeto per inserirlo nella gramatica. Per questo fine poi, tenendo ben a mente quello ch'aveva letto nelle citate* Prose *del Bembo, cioè che «de'rimatori provenzali se ne leggono per chi vuole molti, da quali si vede che anno apparate e tolte molte cose gli antichi toscani» ... adoperai ogni diligenza per leggere ed iscoprire delle tenebre dell'obblivione i componimenti di questi antichi maestri, padri della poesia volgare.»*

Tenim, doncs, que aquest procés d'aprenentatge i d'aprofundiment gradual en els estudis filològics està estretament vinculat als diferents projectes empresos successivament pel canonge —que estudiaré amb més detall al capítol següent—, i és alhora allò que els origina: la primera intenció de fer una gramàtica italiana el porta a preocupar-se per l'origen d'aquesta llengua, la recerca en aquest sentit l'adverteix de la gran influència que ha tingut en la seva formació una llengua, la provençal, que identifica com la pròpia, aquest fet el decideix a iniciar un recull de totes les paraules italianes d'origen provençal, etc.

La formació filològica, lingüística i literària d'Antoni de Bastero, pel que en podem deduir, fou bàsicament autodidacta, i condicionada pels interessos de cada moment; les grans biblioteques públiques de la Roma papal —Vaticana, Barberina, Casanatense, Angèlica, les de la Minerva i la Sapienza— i també algunes de la capital de la toscana, on sembla que el canonge es desplaçà un temps, l'abril de 1723,[50] només amb aquesta finalitat —Medicea

[50] Vegeu l'annex 1, 5.

Laurenziana, Santa Maria del Fiore—,[51] foren els llocs d'on va poder treure la informació que requerien els seus estudis, ajudat de les mínimes orientacions de bibliotecaris i arxivers,[52] i només en una fase força més avançada, quan veurem que estableix una vinculació notable amb els homes de l'acadèmia Arcàdia, podem pensar que hi ha un certa supervisió de la seva feina per part de gent com l'arxiprest Crescimbeni, a qui Bastero anomena «mio onorandissimo padrone» en la presentació acadèmica de la *Crusca provenzale.*[53] Amb tot, el camí seguit en les seves recerques resulta molt correcte i la tria de les obres i els autors consultats és coherent i encertada —i a més, com veurem, d'una perfecta actualitat—, fet que demostra una gran intuïció i alhora una notable capacitat d'estudi, per a les quals el sagristà havia d'estar ja, sens dubte, ben predisposat. El seu mètode de treball és en realitat ben simple, encara que força laboriós; bàsicament es dedica a copiar tot allò que troba i que creu que li pot ser d'alguna utilitat —des de textos fragmentaris fins a obres senceres, des d'estudis moderns fins a les obres antigues que són objecte d'aquests estudis—, i a anotar-ho després, i fer el buidatge de tota aquesta documentació en multitud de cèdules i papers que posteriorment s'hauran d'intercalar en el disseny, si convé de més d'una, de les obres projectades, a l'espera de la redacció definitiva —sovint també més d'una. Això es pot conèixer fàcilment amb l'observació de les seves obres , conservades gairebé sempre en un estadi d'esborrany, i és el que explica també l'abundància de volums manuscrits, molts dels quals són exclusivament materials de treball, acotacions de lectura, etc. —vegeu la introducció al *Catàleg dels manuscrits.*

Queda pendent el dubte de si Antoni de Bastero sabia ja italià quan va anar a Roma o el va haver d'aprendre partint de zero; aquest és un altre dels punts foscos de la seva biografia. Vaig tractar molt de passada aquesta qüestió al meu treball sobre la *Gramàtica*

---

[51] A la *Prefazione* de la *Crusca*, i a la presentació acadèmica d'aquesta obra —annex 2— ell mateix diu haver visitat bona part d'aquestes biblioteques, i pels índexs dels manuscrits que recullen còpies de textos i les observacions marginals a aquests textos podem saber que efectivament Bastero va consultar totes aquestes que he anomenat —cf. esp. els *Zibaldoni,* al *Catàleg dels manuscrits.*

[52] A la presentació acadèmica de la *Crusca provenzale* —annex 2, [7]— esmenta concretament un tal Basilio Rassenghieri, custode de la Biblioteca Angelica, que el guia en les seves primeres aproximacions a la matèria i li facilita les obres de Giovanni Mario Crescimbeni.

[53] Annex 2, [7].

italiana[54] i, encara que en aquella ocasió em decantava per la segona opció, pel que diu ell mateix en els seus escrits, ara crec que tenim prou indicis per pensar el contrari. Certament, al fragment que he reproduït més amunt, de la presentació acadèmica de la *Crusca provenzale*, s'insinua el desconeixement previ d'aquesta llengua: «*essendom'indirizzato nell'anno 1710 verso l'alma città ... ed indi poi, avendo gustata la dolcezza della favella toscana ed intese le sue belle locuzioni, ne rimase talmente invaghito...*», i al pròleg de la *Gramàtica italiana* s'afirma això mateix d'una manera encara més clara:

> «*Ab la ocasió que he tingut, llarga y bastanta, de apèndrer en la gran cort de Roma esta famosa llengua italiana, ab lo discurs de ... anys que hi he abitat ... y havent experimentat de quanta importància és lo enténdrer y saber parlar las llenguas estrangeras, no sols per los qui de sa pàtria pàssan y fan viatges a altres països sinó y també per tots los demés encara que no se'ls offeresque ocasió de viatjar ni eixir fora de sa província...*»[55]

Ja hem vist però que els antecedents familiars, que semblen prou fiables, suggereixen una altra cosa, ja que si Pere Antoni Bastero era torinès, alguna cosa n'havien de saber els fills del seu vernacle —Antoni tenia 13 anys quan va morir el seu pare;[56] ja he argumentat abans que, de no ser així, difícilment el sagristà s'hauria aventurat a anar-se'n a Roma a defensar ell mateix el seu plet. Això a banda del fet que, a més, havia de tenir una notable facilitat natural per a les llengües, com sigui que ja anteriorment, com hem vist, havia anat a París i estudiat el francès, i que la seva obra posterior ho demostrarà amb escreix.

La seva activitat filològica, tanmateix, li serveix a Antoni de Bastero per relacionar-se amb alguns erudits italians, eclesiàstics com ell la majoria, i especialment amb els assidus de l'acadèmia Arcàdia, fundada a Roma alguns anys abans.[57] És justament en aquest ambient

---

[54] Aquest treball, encara en premsa (FELIU, 1996), va ser llegit al VIè Congrés de l'Associazione Italiana di Studi Catalani, celebrat a la ciutat de Càller els dies 11-15 d'octubre de 1995, amb el títol de «La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo».

[55] FELIU (1996), en un annex a la comunicació.

[56] No diré tant com Carreras i Bulbena, que en el seu treball acadèmic explica fantasiosament que «*En Pere Antoni, qui estava en esplèndida posició social, féu educar sos fills instruint-los en diferents idiomes, preferentment en la llengua del Dant, qu'era la que creya més necessària pel comerç, y la d'Ausiàs March, úniques parlades en lo si de la família*» (CARRERAS, 1927-31, vol. XIII, p. 214).

[57] Un bon testimoni de les relacions que Bastero mantindrà en aquests anys amb els cercles culturals més elegants de la vida romana són les cantates i altres textos impresos que trobem relligats a la Miscel·lània en quart —mss. 139 i 140 SDG.

acadèmic on el canonge trobarà el recolzament i l'alè necessaris per emprendre la publicació, a les seves expenses, de la *Crusca provenzale*, la seva obra cabdal. El projecte d'aquest magne diccionari d'autoritats és precisament allò que avalarà, en últim terme, el seu ingrés en aquell cenacle literari —que havia de comportar al canonge, d'altra banda, l'adquisició d'un cert prestigi entre la societat romana, ben diferent del que podien proporcionar-li aquells cercles d'exiliats conspiradors que hem vist que freqüentava els primers anys de ser a Roma.

L'*Accademia degli Arcadi* es fundà a Roma el 1690, sota la protecció de la reina Cristina de Suècia, que havia establert la seva cort en aquella ciutat, amb la voluntat de combatre el «mal gust literari» dels barrocs. La seva organització interna era d'inspiració clàssica, i els seus membres usaven noms pastorals; propugnà el conreu d'una poesia fàcil, elegant i optimista, un artificiós retorn a la simplicitat dels autors antics, però al seu si es va desenvolupar també una important tasca de recerca i de crítica literària. L'acadèmia, que es va anar extenent durant el segle XVIII per tot Itàlia, amb la fundació de múltiples «colònies» o acadèmies filials, va ser regida des de la seva fundació per Giovanni Mario Crescimbeni, que encara n'era el custode, o president, a l'època en què hi va ser Antoni de Bastero. En aquells anys, la seu d'Arcàdia quedava vinculada —com hi està encara actualment— a la Biblioteca Angèlica, que reuneix entre altres l'importantíssim llegat de monsenyor Àngelo Rocca, el cèlebre bibliòfil i erudit agustinià (1546-1620), remarcable sobretot pel seu fons antic i per tot allò relatiu a l'època de la Reforma i la Contrareforma, i específicament al pensament agustinià.

Al quart volum manuscrit de les actes d'Arcàdia,[58] doncs, en l'acta del *collegio* —o reunió de la junta directiva— del 3 de juliol de 1721, consta la proposta i posterior aprovació per unanimitat, després d'una votació secreta, de la incorporació d'Antoni de Bastero a l'acadèmia. A la *ragunanza* següent —una mena d'assemblea general ordinària—, es fa públic el veredicte del col·legi, se'l nomena membre supernumerari d'Arcàdia i se li atorga el nom d'Iperide (pp. 3 i 11).[59] La relació del sagristà amb la gent d'aquesta acadèmia devia haver-se iniciat algun temps abans, i especialment devia tenir lloc amb el propi

[58] *Quarto volume del racconto dei fatti degl'arcadi, scritto del custodiato di Alfesibeo Cario* [G.M. Crescimbeni].

[59] Curiosament, Pietro Ventriglia en un treball que pretén inventariar tots els espanyols que han estat membres de l'acadèmia Arcadia, no esmenta enlloc el canonge Bastero, l'ingrés del qual està, com veiem, perfectament registrat en les actes d'aquesta acadèmia romana (VENTRIGLIA, 1953).

custode Crescimbeni, que entre altres coses havia traduït a l'italià les *Vies des plus célèbres et anciens poètes provençaux* de Joan de Nòstra Dama i acabava de publicar uns extensos comentaris a la seva *Istoria della volgar poesia*; aquest estudiós, que Bastero considera, com ja he dit abans, «*mio onorandissimo padrone*»,[60] el pogué orientar en els seus interessos provençalistes.

Quan el canonge ingressà a l'Arcàdia el projecte de la seva *Crusca provençale*, de la qual s'havia de publicar el primer volum l'any 1724, estava ja força avançat, i fou precisament aquesta obra allò que donà motiu per al nomenament. Al segon volum de la miscel·lània en foli, que es conserva a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*— hi trobem una «Introduzione in forma di lettera dedicatoria a'benigni e cortesi lettori» que el propi Bastero, a l'índex del volum, considera «*un petit ensaig de mas obras, o* Crusca, *que peresentí a la redunança de Arcàdia e a son president lo custodi abans que aquell comú me fes la honra·m féu de admètrer-me*».[61] Aquest text, que és de fet una primera versió de la *Prefazione* de la *Crusca* publicada l'any 1724, a banda de proporcionar-nos, juntament amb els altres papers recollits a la miscel·lània, un primer tast del projectat diccionari i de facilitar-nos dades importants sobre l'elaboració de l'obra, hem considerar-lo, per tant, com el seu discurs d'ingrés a l'acadèmia —l'he transcrit íntegrament a l'annex 2 d'aquesta tesi. Un discurs va ser molt ben rebut pels acadèmics, si hem de fer cas al que el propi Bastero explica en una de les seves cartes:

> «*tots aquells literats, en particular son president o custode, lo arxipestre Crescimbeni, m'ho aprovaren y loaren, ans me digueren que la Itàlia y la nostra pàtria, y la major part de la França me ne restarían ab obligació no poca, y coneguí que sens lausenga o fingiment me parlaren, pus me condecoraren ab lo títol y diploma de àrcade*».[62]

La vinculació d'Antoni de Bastero a l'acadèmia romana, però, no quedà aquí. A la pàgina 92 del mateix volum d'actes d'Arcàdia esmentat abans, en la corresponent a la vintena *ragunanza*, aproximadament a principis de l'any 1723,[63] consta la mort de Lerindo Bacchico

---

[60] Annex 2, [7].

[61] *Catàleg dels manuscrits*, 2.1: ms. 3-II-2, índex.

[62] Annex 1, 5.

[63] En la documentació de l'acadèmia Arcàdia, encara que algunes vegades també s'expressa la data de la manera normal, s'adoptava sistemàticament un complex calendari olímpic, que compta els anys per olimpíades —de quatre anys cadascuna— i fa servir els mesos grecs, que no coincideixen amb els del calendari romà; això moltes vegades no ens permet fixar les dates expressades amb exactitud. Per als àrcades, l'any olímpic comença a mig juliol, i els mesos són els següents:

[Bartolomeo Gaci], el lloc del qual queda vacant; al juliol d'aquell mateix any —il XX di Sciforione cadente, l'anno II dell'Olimpiada DCXXV, ab Arcadia fundatione Olimpiada IX, anno I— el col·legi arcàdic atorga aquest lloc a Iperide, que passarà doncs a ser membre numerari de l'acadèmia —*Atti arcadici* 4, p. 106.[64] A partir d'aquest moment, Antoni de Bastero assisteix pràcticament a totes les *ragunanze* o sessions acadèmiques.

L'obra de *La Crusca provenzale* seguí també el seu camí i es va poder anar enllestint, ara sí amb l'ajut i la probable supervisió dels àrcades i d'altres importants personatges de les bones lletres italianes. És el cas d'un tal abate Fabrizzi, que faria algunes correccions al text de la *Crusca* abans d'estampar-la,[65] i sobretot d'Antonio Maria Salvini, clergue i poeta florentí, autor de diverses obres i *Discorsi* sobre la història literària d'Itàlia, vers el qual Bastero devia sentir una especial admiració i a qui sol·licità l'opinió sobre la seva feina; el sagristà possiblement el va visitar en la seva estada a Florència, l'abril de 1723,[66] i intercanvià amb ell diverses notes i documentació —ofereixen un bon testimoni, encara que incomplet, d'aquesta relació els esborranys de cartes transcrits a l'apartat 4 de l'annex 1 d'aquesta tesi.[67] A l'acta de la *ragunanza* arcàdica del 27 de setembre de 1723 —*Atti arcadici* 4, p. 117— llegim finalment l'anotació que segueix: «*Il custode* [Crescimbeni] *deputo censori Semiro* [Antonio Francesco De Felici], *Mireo* [Michele Giuseppe Morei] *ed Eugildo Scilleo* [Luigi Bulgarini?] *a rivedere un'opera d'Iperide intitolata* La Crusca provenzale». El diccionari, doncs, estava llest, i a punt per merèixer l'aprovació acadèmica. Al *collegio* celebrat el 3 de gener de 1724 es llegeix el veredicte dels esmentats acadèmics, encarregats de decidir si l'obra de Bastero era digna de poder ser publicada utilitzant el nom pastoral del seu autor, que és favorable. Es concedeix llicència, doncs, per a la publicació de *La*

Ecatombeone (més o menys de mig juliol a mig agost), Metagitnione (de mig agost a mig setembre), Boedromione (setembre - octubre), Pianepsione (octubre - novembre), Maimatterione (novembre - desembre), Poseidone (desembre - gener), Gaurelione (gener - febrer), Antesterione (febrer - març), Elafebolione (març - abril), Munichione (abril - maig), Targelione (maig - juny), i Sciroforione (juny - juliol).

[64] Ho corrobora *Il catalogo de'pastori arcadi per ordine d'annoverazione*, manuscrit, existent a l'arxiu d'aquella institució, on consta al tercer volum: «*15. Iperide Bacchico, dalle campagne presso il tempio di Bacco in Melangea, ricaduto per morte di Lerindo Bacchico: Don Antonio Bastero, barcellonese, canonico di Girona*».

[65] Són al segon volum de la Miscel·lània en foli, ms. 3-II-2 RABLB.

[66] Cf. l'annex 1, 6.25.

[67] Les cartes transcrites a l'apartat 7 de l'Annex de *Correspondència diversa*, on apareix un tal Dionigi Fiovilli, que no he sabut documentar, ens assabenten que Antoni de Bastero devia relacionar-se amb altres literats i crítics italians, als quals devia comentar i consultar els seus projectes.

Crusca provenzale sota els auspicis d'Arcàdia i amb el segell de l'acadèmia (p. 139).[68]

De la *Crusca*, però, només se n'arribà a publicar el primer volum, que conté la *Prefazione*, i diversos preliminars i índexs de paraules i obres citades. El retorn a Barcelona del seu autor, aquell mateix any 1724, sembla la causa més problable de la interrupció d'aquesta obra, que no s'havia pogut imprimir tota de cop «*per mancanza di denaro*», com confessa Bastero en més d'una ocasió.[69] Tot sembla indicar, tanmateix, que l'obra estava completament acabada —la conservem pràcticament tota, manuscrita— i, de fet, el canonge confia a alguns dels seus amics, ben poc abans de partir, la intenció de retornar a Itàlia tan aviat com s'hagi resolt el problema del segrest de les rendes, per acabar-ne la publicació:

> «*Si jo puc recabar que me tornen las rendas y que nostre Senyor me done salut, tinc ferma intenció de retornar prest a estos parages de Itàlia, y en dretura a Venèzia, no per altre que per a prosseguir allí la estampa de dita* Crusca, *que ho tinc molt al cor, per esser cosa tocant a la glòria de nostra nació y en benefici del públic, com me assegurà lo any passat lo senyor abate Anton Maria Salvini de Florència, aont aní per dependència de dita mia obra.*»[70]

Això no es correspon, és clar, amb la seva actuació posterior, i encara que Bastero va conservar durant força temps l'esperança de completar aquesta publicació,[71] hi ha alguna cosa que no lliga en l'actitud que demostra, en relació a seva partença. Per una banda tenim aquesta afirmació de voler tornar a Itàlia tan aviat com sigui possible, per poder continuar la impressió de la seva obra. Per l'altra banda, però, en la seva correspondència amb la família Antoni no esmenta mai aquesta possibilitat, i més aviat diu que té moltes ganes de

---

[68] Al segon full de l'imprès es reprodueix el text d'aquest veredicte acadèmic, i també el de l'autorització oficial dels responsables d'Arcàdia: «*Noi infrascritti spezialmente deputati, avendo a tenore delle leggi d'Arcadia riveduta un'opera del signore don Antonio Bastero, detto tra gli arcadi Iperide Bacchico, intitolata La Crusca provenzale, etc., giudichiamo che l'autore nell'impressione di essa possa valersi del nome pastorale e dell'insegna del nostro comune. Semiro Acidonio, pastore arcade deputato; Mireo Roseatico, pastore arcade deputato; Eugildo Scilleo, pastore arcadico deputato.*

Attesa la suddeta relazione, in vigor delle facoltà comunicate alla nostra adunanza dal Reverendissimo padre maestro del Sacro Palazzo Apostolico, si concede licenza al suddetto Iperide Bacchico di valersi nell'impressione della mentovata sua opera del nome e dell'insegna suddetti. Dato in collegio d'Arcadia, etc. Al I dopo il XX di Posideone cadente, l'anno III dell'olimpiade DCXXV, ab Arcadia invenzione olimpiada IX, anno II. Alfesibeo Cario, custode generale d'Arcadia. Nisalgo Diagoneo, sottocustode.» (BASTERO, 1724, sense núm. de pàg.)

[69] Vegeu, per exemple, BASTERO (1724), p. 171: «*Poiché non ho il comodo, o —per dirlo con ischiettezza— giacché non ho denari per far istampar insieme ed in una tirata medesima tutti i volumi della mia* Crusca *—come ho accennato della prefazione...*»; vegeu també l'annex 1, 6.22, 6.25, 6.26. i 6.27.

[70] Annex 1, 6.25; vegeu també la carta 6.27.

[71] Vegeu més endavant, i també al capítol següent.

tornar, i que només desitja tranquilitat i gairebé l'allunyament del món —«*puix jo no desitjo sinó la quietut y descans, y allargar lo violari, com se sol dir*».

Segurament mai no podrem saber exactament quines eren les veritables intencions del sagristà, però almenys ens queda clar que el seu tan desitjat retorn —segons el que diu als seus germans—, fou una partida gairebé imprevista i absolutament provisional per a alguns dels seus amics,[72] i especialment per a l'arxiprest Crescimbeni, que havia començat a plantejar, amb la seva col·laboració, l'edició del *Donatz proensals*, segons que explica el propi Bastero en un lloc dels seus manuscrits:

> «... *La gramàtiga de la llengua provenzal treta de un manuscrit de l'arxiu de la obra de la iglésia catredal de Santa Maria de la Flor, de la sobre mensionada ciutat de Florència, ab lo títol:* Incipit Donatus provincialis, *da un manoscritto dell'opera di Santa Maria del Fiore. És copiada fidelment y correcta, de mà y lletra del sobre referit abatte Salvini, lo qual la embià a Roma a l'arxipestre Crescimbeni, y aquest me la comunicà, per a que la considerés e hi fes las observassions que me aparegués, meditant ell de donarla a la estampa. Y en aquest intermedi haguí jo de partir de Roma, y me la emportí, pensant de retornar-hi.*»[73]

Això deixant de banda que, per aquelles mateixes èpoques, els col·legues d'Arcàdia havien previst justament conferir-li més altes responsabilitats en el si d'aquella institució. En efecte, al juliol de 1724, en acabar l'any olímpic —el tercer de la 625ena. olimpíada—, i havent-se fet les eleccions per al *Collegio* arcàdic que havia de durar tot l'any següent, apareix Iperide

---

[72] Joan Torres encara l'any 1726 mostra la seva estranyesa pel retard del seu amic Bastero en el compliment del seu compromís editorial, i confia que la resta de la *Crusca provenzale* pugui sortir ben aviat a la llum —vegeu les cartes reproduïdes a l'annex 1, 10.

[73] Ms. 962 (3), a l'índex. El *Donatz proensals* va ser publicat per primera vegada per F. Guessard l'any 1840, juntament amb les *Razós* de Vidal de Besalú —que Bastero també havia conegut, com explicaré més endavant. Per una estranya casualitat, he pogut saber més coses d'aquesta còpia manuscrita del *Donatz* i del quadern de notes lingüístiques de Salvini que la precedeix —vegeu-ho el catàleg dels manuscrits.Pel que sembla, els deixebles de Salvini, alguns anys després de la seva mort, buscaven amb molt d'interès aquests materials, però les gestions prop del cardenal Salvini, germà del filòleg, no van obtenir bons resultats, ja que hom creia que havien quedat entre els papers de Crescimbeni, també ja difunt; tothom ignorava, doncs, que Antoni deBastero tenia aquests quaderns manuscrits, perquè Crescimbeni els hi havia passat. Bauquier, en una nota del seu article sobre els provençalistes francesos del XVIII (BAUQUIER, 1880, p. 180) reprodueix la carta de B.M. Manni al cardenal B. Giannini de Prato, datada a Florència l'any 1733, que ens facilita aquesta informació: «*Ho procurato di parlare oggi al signore cardinale Salvini, da cui ho inteso che egli non ha les supposte annotazioni. Il fatto e questo: Anton Maria Salvini trascrisse di suo pugno la Grammatica provenzale da un testo molto antico che esiste, chi dice nell'opera della metropolitana fiorentina, chi dice nella Libreria di San Lorenzo, e ne donò la copia al Crescimbeni. Può ben essere che nel copiare gli cadessero dalla penna delle sue note, ma questo non si sa precisamente. I manoscritti del Crescimbeni gli conservano in Roma i canonici di Santa Maria in Cosmedin, e non gli mostrano fin tanto che sia decisa una pendenza circa l'eredità di quel letterato.*»

Bacchico entre els «*nuovi eletti*» —*Atti arcadici* 4, p. 163[74]. Aquesta incorporació consta així mateix al *Registro degli uffiziali d'Arcadia*, manuscrit, i Bastero surt com a membre del col·legi a la llista dels membres que inaugura l'any quart de la 625ena. olimpíada al llibre d'actes de l'acadèmia —*Atti arcadici* 4, p. 165[75]. O el canonge no va dir que marxava —cosa molt improbable, ja que si no era fora quan es va fer l'elecció va haver-ho de fer immediatament— o no els va presentar mai la seva marxa com a definitiva. Aquesta és, en tot cas, l'anotació que podem llegir a la pàgina 170 del mateix llibre d'actes:[76] «*Al X dopo il X di Metagiunione andante l'anno sudetto* [cap a finals d'agost], *essendo partito d'Arcadia di ritorno in Catalogna sua patria Iperide, già collega, il custode deputó in suo luogo e suvrogò Semiro Acidonio* [Antonio Francesco De Felici]»

1.4 Continuïtat dels estudis, a Barcelona.

Ja hem vist com el retorn del sagristà presenta també alguns aspectes foscos, que no podrem arribar a aclarir amb la documentació que s'ha conservat. El que sí sabem amb seguretat és que, d'una banda, la família havia pogut aconseguir finalment un passaport per fer-lo tornar —el passaport que sempre li havien negat les autoritats espanyoles a Roma—, gràcies a les seves influències; de l'altra, que Antoni de Bastero havia decidit tornar a Catalunya, d'una manera més definitiva o menys, sobretot per intentar arreglar la seva situació, ja que des de fora del país això no semblava possible:

> «*A mi me ha obligat a partir lo vèurer que may he pogut alcançar que se me alçassen lo segrest o confiscació, per millor dir, de las rendas de ma sagristia, y lo persuadir-me que posat allí serà això més fàcil, ja que mos germans me han remès lo passaport del Comandament de Cataluña, y aniré axí bé assegurat, puix lo senyor cardenal Aquaviva*

[74] 140 de la paginació original, que és errònia.

[75] 142 de la paginació antiga.

[76] 147 de la paginació antiga.

may me lo ha volgut donar». [77]

El viatge de tornada el tenim molt més documentat que no pas el de l'anada; al darrera del manuscrit Arx. 601 de la Biblioteca de Catalunya, que conté diversa documentació de caire personal,[78] trobem un copiador de cartes on podem seguir justament la correspondència familiar dels últims mesos de l'estada d'Antoni a Roma, que entre altres coses aporta múltiples detalls de la preparació d'aquest retorn —és al número 6 de l'annex de *Correspondència diversa*. La intenció inicial, expressada ja en les primeres cartes, del desembre de 1723, és partir de Roma a la primavera, amb el bon temps; diversos motius, però, fan retardar el viatge —la quaresma, que és mala època per viatjar, la curiositat per veure l'elecció del nou papa i comprar indulgències, algunes gestions d'última hora, la publicació de *La Crusca provenzale*—, i la partença serà finalment a l'estiu. Durant aquests mesos, Bastero sospesa també diverses possibilitats pel que fa a la ruta a seguir i el mitjà de transport —si passar per Torí, on els Bastero devien tenir parents, si embarcar-se a Gènova, Liorna o Civitavecchia, fer o no escala a Marsella, etc. En definitiva, gairebé podem assegurar que el canonge va prendre un carruatge fins a la ciutat de Gènova —és l' última cosa que diu a les seves cartes— i d'allà es va embarcar directament cap al litoral barceloní; ho explica ell mateix quan, a l'índex d'una de les seves miscel·lànies registra una «*llista de totas las obras impresas del Crescimbeni fins que jo me n'aní de Roma per retornar a Espanya, en l'any 1724, en lo mes de juny, y arribí a Arenys de Mar, aont desembarquí lo dia del gloriós sant Jaume*».[79] Havent marxat a finals de juny, doncs, hauria invertit gairebé tot un mes en el viatge, que devia resultar bastant penós; la seva salut se'n va ressentir durant força temps, com sabem per la carta que li enviava a Barcelona alguns mesos després el seu amic Joan Torres:

> «*No sabria explicar lo cuydado en què lo viatge de V.M. me tingué fins que sabí son arribo a eixa capital, y bé que després de una llarga y penosa navegació; de qualsevol manera,* sit nomen Domini benedictum. *Vuy però continua mon temor sabent que los metjes li han prohibida fins la menor aplicació de cosa que·l puga molestar, lo que·m fa sospitar alguna indisposició ocasionada del mar y de la pesada estació del temps en*

[77] Annex 1, 6.25.

[78] Cf. el *Catàleg dels manuscrits*, 2.4.

[79] Índex del ms. 3-II-2 de la Reial Acadèmia de Bones Lletres —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*.

què partí de esta cort. Vulla la Divina Magestat concedir-li un perfet restabliment de complida salut ab llarchs anys de vida, a què m'interessaré com per la mia pròpria; en fi, jo viuré sempre en la major impaciència fins a merèixer positiva notícia de la sua prístina salut...»[80]

Des del seu retorn, sabem que el sagristà s'instal·la a Barcelona , amb la seva mare i els seus germans, per reposar i recuperar-se, i també segurament per poder iniciar de seguida les accions que permetessin alliberar les seves rendes de la confiscació en què es trobaven. No sembla, però, que les seves gestions particulars poguessin arribar a tenir cap efecte, ja que ben aviat arribà la pau de Viena i, com anota Sulpici Pontic al seu *Reportori* de la catedral de Girona,[81] «*A 23 octubre 1725 ... lo rey alçà los sequestros de hiziendas, que duraven des de la guerra*». Des d'aquell moment, per tant, Antoni tornava a obtenir els privilegis de la seva dignitat i recuperava la seva situació inicial, essent ara, a més, canonge de ple dret —ja que havia mort el seu coadjut Joan Gualba l'any 1713, com he dit més amunt. Amb tot, el sagristà no demostra llavors cap interès per tornar a Girona, on tenia casa pròpia, i lluny d'aquella inquietud característica de la seva joventut per dedicar-se al càrrec, per posar ordre, pels afers eclesiàstics, ara sembla que prefereix quedar-se a Barcelona i anar només esporàdicament a la ciutat dels quatre rius, quan les obligacions catedralícies li ho exigeixen. No crec que s'hagi d'interpretar aquesta actitud com un símptoma de desencant o com una actitud desenganyada, sinó que més aviat cal entrendre-la des del punt de vista dels nous interessos intel·lectuals que Antoni de Bastero ha descobert a Roma, i del ventall de possibilitats que se li obre, a la seva ciutat natal, per poder continuar i fins i tot aprofundir algunes de les seves recerques. En aquesta època inicia precisament una sèrie d'amistats vehiculades per les noves inclinacions filològiques, la més significativa de les quals pot ser la de Pere Serra i Postius,[82] que de seguida li ofereix la seva singular biblioteca per a tot allò que el canonge pugui menester.

És un testimoni excepcional d'aquest moment de la vida de Bastero la «CARTA, Y PAREZER DEL ILVSTRE Señor Don Antonio de Bastero, y Lledò, Dr. en Filosofia, y ambos

---

[80] Annex 1, 10.1.

[81] *Reportori per alphabètich del secretariat del Molt Illustre capítol de la Iglésia cathedral de Gerona. Fins al mars de 1736, documents existens en lo arxiu de la mateixa Iglésia y en diferens adnotacions tretas del vicariat y officialat ecclesiàstich y notarias de la present ciutat de Gerona, treballat per lo doctor Sulpici Pontich, canonge de dita santa Iglésia,* a l'entrada «Secuestro».

[82] Sobre Serra i Postius, vegeu sobretot els treballs de Josep Maria Madurell (MADURELL, 1956 i 1973).

Drechos; Canonigo, y Sacristan Mayor de la Sta. Iglesia Cathedral de Gerona, y Examinador Synodal de la misma Diocesi, Pastor en la Arcadia de Roma, y uno de los doze, que presentemente componen el Magistrado de aquella celebre Academia, llamado en esta Iperide Bacchico» que encapçala el llibre dels *Prodigios i finezas de los santos ángeles*, publicat per Pere Serra l'any 1726.[83] Aquesta mena de pròleg, datat el 25 de març de 1725 —encara no feia un any de la seva tornada—, a banda d'una llarga i interessantíssima reflexió sobre la importància de mantenir la fidelitat a la pàtria,[84] exposa clarament al voluntat del canonge de prosseguir a Barcelona els seus estudis, utilitzant els nous mitjans que se li posaven a l'abast:

> «*Favoreciome también V. M. dándome francamente entrada a su libreria, en donde me regocijé de nuevo viendo y admirando el gran tesoro que en libros manu-escritos y de estampa antigua —dexo a parte los impressos modernamente— pertenecientes a las cosas e historias de Cataluña, assí eclesiásticas como profanas, su virtud y noble genio ha*

---

[83] *Prodigios, y finezas de los Santos Angeles hechas en el Principado de Cataluña. Ilustradas con dos copiosos indices: uno Historico, de los autores de los Manu-escritos, que en este Libro se citan, y se haze mencion: otro de lo mas particular, y notable de toda la Obra. por Pedro Serra, y Postius, hijo, y Ciudadano de Barcelona, Congregante de la Santissima Virgen de los Dolores, en la Congregacion primera de España, erigida en el Convento de los Siervos de Maria, de la dicha Ciudad de Barcelona. Que dedica a su Sto. Angel de Guarda*, Barcelona, 1726. De fet, segons Madurell, va ser el mateix Bastero qui, amb la seva insistència, va convèncer Pere Serra perquè publiqués aquest llibre, que tenia acabat des de 1716 (MADURELL, 1973, p. 28).

[84] «*Amigo y señor mío: Luego que llegué de Roma me favoreció V. M. dándome la enorabuena de verme restituído a la patria después de quinze años de ausencia, o de destierro, que es lo mismo, no obstante que al hombre de bien todo el mundo es patria, como se dize por proverbio, y como dize Tevero en la antigua tragedia, referido por Cicerón en las* Tusculanas: Patria est ubicumque est bene, *que el Petrarca, quien siempre estuvo ausente de su patrio nido y ciudad* dels Florentins qu'hom apella Florenza, *gozando honestamente en el condado de Provenza de la vista de su amada Laura, exprime:* Per tutto ove altrigode è buona stanza.

Porque, qualquiera que de veras hiziere reflexión a la estrecha aliança que ay entre el ciudadano y la patria, y al amor y obligación que a ella justamente se deve, y que por la misma no devemos ahorrar ni dinero ni vida, como a aquella que nos crió, y con las sacrosantas leyes y con la veneranda religión, y con el exemplo de nuestros ascendientes nos nudrió y nos amaestró, y contínuamente nos alimenta y mantiene, en la qual tenemos repuestos nuestros averes, nuestros bienes, nuestros parientes y amigos; qualquiera, digo, que a todo esso hiziere madura reflexión, como no se agradará más de habitar en la patria que en otra parte, no solo por genio y natural atractiva, sino por virtud y obligación, y el vivir ausente de la patria no le será pena, no le será lo mismo que destierro? ...

Cada reyno tiene sus leyes y sus usages, con ellos vive y se mantiene, los quales son el alma del govierno; por esso no ay cosa más perniciosa a los Estados como la introdución de usanças y costumbres forasteros. De estos se suelen llevar los ciudadanos que salen fuera de su patria, y si no tienen bueno y bien fundado costumbre, se dexan fácilmente llevar de aquellos, y bolviendo a la patria los apegan como un contagio que crece pasmosamente y se difunde, de donde se sigue la ruína y muerte de los más bien reglados goviernos. El cavallero o ciudadano que se hallare ausente de la patria, o quisiere salir fuera dando una buelta por el gran teatro de este mundo, siguiendo y viendo diferentes tierras y provincias y varias gentes y costumbres tratando y observando, debe hazerlo como lo hizo Ulisses el prudente, el qual bien que en sus largos viages mores hominum multorum vidit et urbes, *como de él mismo cantó Homero, traducido por Oracio, mas nunca perdió de vista la obligación con la qual desde principio nos concilió y nos unió estrechamente con la patria la misma naturaleza; nunca perdió el amor a su patria, no se desnaturalizó, no se afeminó, antes bien conservó el natural costumbre y la galanteria y cortesania griega mantuvo, y entre sus más peligrosas aventuras que le acaecieron e intrépidamente passó, desfallecido en el cuerpo, no ya en el ánimo, siempre tuvo firme su pensamiento a la patria, a la qual finalmente, lleno de juizio, de experiencia, de observaciones y de desengaños, hizo glorioso retorno.*» (SERRA, 1726, sense núm. de pàg.)

recogido y amontonado, cuya riqueza me ofreció V. M. bizarro, y yo acepté gozoso para todo quanto pudiera ocurrirme en prosecución de mi estudio y larga fatiga que le comuniqué, y que ya empecé de publicar en Roma, con la aprovación y autoridad de mis concadémicos de la Arcadia, sobre nuestra rica, noble y por todo el mundo, en los passados siglos, sonora y dulce lengua catalana —que dulce la llama el Petrarca: E si dolce idioma / le diedi, etc.—, *y lengua maestra y casi madre de la florentina o toscana, que assí lo publican Benito Varqui y Gerónimo Gilli, cathedráticos de letras toscanas en las universidades de Siena y Florencia.*»[85]

També hi podem percebre una especial sensibilitat pel que fa a la qüestió lingüística, que segurament és nova en ell —i potser aguditzada en aquell moment pels efectes del nou ordre polític, que mai no pretén desafiar—, quan es refereix a «*el libro que, en obsequio de los santos ángeles, ha V. M. escrito en castellano, y no en catalán, por ser aquel idioma en estos tiempos y casi desde que se hizo la unión de las dos coronas castellana y aragonesa, más común y general que el nuestro*»; i és que l'abrandament patriòtic li surt més avall quan, parlant de les ja llavors nombroses obres de Pere Serra, diu que són «*todas en lustre y gloria de nosotros catalanes; tesoro por cierto inmenso e inestimable, trabajo verdaderamente grande y a la literatura catalana utilíssimo y decorosíssimo, mereciéndose que al infatigable ingenio de V. M. le sea alçado por nuestra literaria república, en cada ciudad del Principado abierta al comercio de las catalanas letras, un monumento.*» Hauré de tornar sobre aquest tema més endavant, en l'estudi de la *Història de la llengua catalana*.

La publicació del primer volum de *La Crusca provenzale*, d'altra banda, ja havia proporcionat a Antoni de Bastero una certa notorietat, i havia suscitat la reflexió d'algunes persones, el fruit de la qual, encara que es tracti d'homes molt propers al sagristà, no deixa de ser prou interessant. És conegut que Joan Torres Oliva escrigué per aquell temps unes *Observacions a la Crusca provençala*, que va trametre al seu autor potser en dues versions diferents —vegeu la carta reproduïda a l'annex 1, 10.2— i que es conserven en un dels volums miscel·lanis de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.[86] Baltasar de Bastero n'escrigué unes altres, d'observacions a propòsit del volum publicat de la *Crusca*, que es

[85] SERRA, 1726, sense núm. de pàg.

[86] Fèlix Torres Amat ja les esmenta a les seves *Memorias*, però creu erròniament que es tracta d'una obra impresa. August Rafanell les va localitzar en aquest manuscrit de l'Acadèmia de Barcelona i va publicar-les, acompanyades d'un breu estudi (RAFANELL, 1989).

conserven en un dels volums miscel·lanis de la biblioteca del seminari de Girona —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*. Aquestes observacions de Baltasar, que no són pas excessivament interessants i, a més, fan de molt mal llegir, ens importen per dos motius. Primer, perquè serveixen un bon testimoni —que podem completar amb altres indicis, en la correspondència privada entre ells dos, per exemple— de la vinculació de Baltasar als projectes intel·lectuals del seu germà. El futur bisbe havia de conèixer molt directament els afanys del filòleg, i possiblement en seria un dels col·laboradors més propers. L'estreta relació que unia els dos Bastero, malgrat l'hipotètic distanciament que havien d'imposar-los les corresponents opcions polítiques durant la guerra, és d'altra banda un aspecte clau per entendre la trajectòria posterior del sagristà, l'escassa projecció dels propis estudis, la seva reclosió a Girona.

En segon lloc, les observacions sobre la *Crusca* de Baltasar de Bastero ens importen perquè van donar peu a una resposta escrita d'Antoni,[87] conservada en esborrany en una de les miscel·lànies de l'Acadèmia de Bones Lletres —vegeu altra vegada el *Catàleg* citat— que ens proporciona dades molt interessants sobre les seves idees i la valoració de la pròpia obra, sobre els projectes més immediats i sobre l'activitat desenvolupada en aquesta nova etapa barcelonina. Resulta ben revelador, per exemple, aquest passatge, en què Antoni de Bastero participa al seu germà algunes de les il·lusions que sens dubte s'havia fet al voltant de la iniciada *Crusca*:

> «*No sols en Itàlia y Catalunya, sinó y també en Castella pot servir esta obra, per raó dels orígens dels vocables de aquella castellana llengua, com sia que molts y molts de aquells són immediatament originats o pres[os] dels nostres, com se manifesta en la* Prefació *y se veurà individualment en lo progrés de la obra; si bé que la nació castellana no sé si hi convindrà molt bé, encara que no consisteix en que ho vulga o no, sinó que probe com no és així com jo he escrit y deduït. Y de aquí se podria fomentar ab lo temps, quant estiguéssem ab pau y quietut, una emulació literària entre castellans y catalans, anant uns y altres a competència de cercar e inquirir la veritat, y així bé de refermar ab la crítica lo propri judici de cadaú, lo que no podria redundar sinó en gran profit de la lliterària república y en lluiment de una y altra nació o llengua, puix no hi ha cosa més profitosa que la crítica, sempre y quant se fasse ab lo sol obgecte de*

[87] Baltasar de Bastero residia, en aquella època, a l'illa de Mallorca, on exercia el seu càrrec d'inquisidor general; per això Antoni va haver-li d'enviar per escrit la seva resposta.

acrisolar lo enteniment y descubrir la veritat. Y ab això vinc a respondrer al que notas, que los castellans quizà gustaran poc de lo que dic en la Prefació *concernent a sa llengua.*»

És en aquesta línia que hem d'interpretar també l'oferiment, de què ja he parlat més amunt, a la Real Academia Española, encara que no sabem si hi ha haver alguna gestió més, i més concreta, en aquest sentit.[88]

La resposta a les observacions de Baltasar confirma, tanmateix, que una de les principals ocupacions d'Antoni de Bastero, un cop instal·lat a Catalunya, serà la recerca de materials d'estudi, i especialment de textos històrics que serveixin per corroborar les seves tesis i llibres antics catalans de què havia tingut coneixement a Roma. És el cas de les obres de Jordi de Sant Jordi, per les quals el canonge demostrava ja un viu interès en una de les últimes cartes enviades des de Roma a Baltasar;[89] ara insisteix en aquesta demanda i sol·licita la intercessió del seu germà:

«*Lo que emperò més desitjo y que mereixia que això sol me agués obligat a venir de Roma a España per trobar-o, són las obras o poesias de mossèn Jordi, del qual fa llarga menció lo Escolano, com trobaràs en ma* Prefació, *al número XI, de ont col·legiràs lo molt y molt que me impòrtan, més que ningun altre qualsevol llibre o notícia que·s puga desitjar ni trobar. Jo no dubto pas que en València se han de trobar per una o altra de aquellas llibrerias, volent-o ben mirar y diligentment cercar, y encara que és veritat que per aquest fi escriuré des de luego al pare Arnau mercenari, com me prevens, però te estimaré que te coadjuves en las diligències per poder trobar-las.*»

En aquesta recerca de materials, Antoni estableix relació amb diversos personatges

---

[88] No queda gens clar, però en algun moment de la resposta a les observacions de Baltasar sembla insinuar-se que Francesc ha fet algunes gestions a Madrid per una plaça de bibliotecari —de l'Academia? per a Antoni?— que es podrien veure afectades per certs «reparos» derivats d'alguna de les idees que sostè la *Crusca* —potser que el castellà sigui una llengua filla de la provençal o catalana: «*...puix si bé quant ho componguí tinguí molt i molt presents los concebuts reparos, però vençut de la erudició y estudi me resolguí de aportar-o. Y encara que és veritat que en mantinent que fuí arribat assí, tot temerós y espantat que estava de mas tristas imaginacions y patiments que tinguí en lo viatge, yo mateix proposí a Gaspar los dits reparos y me'n fiu càrrega —los quals li feren molta més força e impressió que no a mi—, però en realitat poca o no gens me'n fa ara, y en quant a mi no auria pas reparat de embiar a Francisco un altre exemplar del llibre; en effecte lo·y auria remès, no obstant son contrari parer, si agués comprès que de la presentació del llibre a un o altre subjecte de Madrid agués dependut o dependués la ideada gràcia de la* [...] *de bibliotecari, lo que no me he persuadit may en manera alguna, no obstant tot lo que se pondera en sa llarga carta, en lo present plec enclosa.*»

[89] «*Lo que jo desitjaria molt y molt és lo poder trobar en eixos paratges de Espanya las obras de mossèn Jordi, valencià, citat dal doctor Gaspar Escolano en la sua* Istoria de Valencia *llib. 1, cap. 14, núm. 2, que no puc deixar de persuadir-me que no se troben en alguna llibreria de València o en poder de alguna persona curiosa etc., y és cert que quant sia arribat a Espanya he de fer tot lo possible per encontrar-los; y si tu en lo ínterim poguesses fer sobre açò alguna positiva diligència y podies descubrir-los escrivint a València, ne tindria particular complacència.*» (annex 1, 6.11.)

barcelonins que li poden facilitar l'accés a fons bibliogràfics importants. Abans he parlat de Pere Serra, però el canonge visita també altres biblioteques per tal d'anar engrandint, d'aquesta manera, l'obra que havia començat a publicar:

> «*Com sia doncs la* Crusca provenzale *un coment de la toscana, del modo que ja tinc dit, y esta dels toscans de tant en tant se vage corregint y en gran manera aumentant, puix anys ha que estan treballant los acadèmics per fer la quarta impressió y se tròban ja molt prop de començar-la, per ço també la mia no té pas dubte que·s pot en gran manera aumentar, corregir y refinar, ans bé és molt degut que així se fasse, ab novas descubertas de llibres y de notícias, puix semblants obras no tenen may fi. Y en effecte assí en Barcelona tots los dias descobro y recullo novas y preciosas noticias, y per ço he fet ja coneixement ab lo doctor mestre Ribera y ab lo senyor Pere Serra, qui tenen molta intel·ligència de las cosas nostras antiguas, y en las llibrerias de Sant Ioseph y Dalmasses he trobat cosas molt bonas —particularment en la de Sant Ioseph la* Istoria *que tan desitjava, feta per lo mateix rey En Jacme lo Conquistador, que és manuscrit en pergamí de lletra molt antiga y ab bellas figuras o pinturas il·luminadas...*»

I en efecte, entre les nombroses addicions a l'exemplar de la *Crusca* que hi ha avui a l'Acadèmia de Bones Lletres[90] s'incorpora a la *Tavola dell'abbreviature,* i en altres llocs, la referència de diversos textos existents a les biblioteques barcelonines de Ramon de Dalmases,[91] del convent dels carmelites descalços —o de Sant Josep—[92] i de l'Arxiu reial, que tan bé coneixia el cèlebre mercedari Manuel Marià Ribera.

La culminació d'aquesta etapa barcelonina del canonge Bastero, i de la progressiva ampliació del seu cercle d'amistats, fou sens dubte la incorporació, l'octubre de 1729, a l'Acadèmia d'aquesta ciutat, que s'havia refundat a principis d'aquell mateix any. Dalmases, Serra i Ribera ja n'eren, i Bastero, que comptava amb el prestigi d'haver pertangut a

---

[90] *Catàleg dels manuscrits*, 2.1, ms. 3-II-4.

[91] La important biblioteca dels Dalmases era també en aquella època la biblioteca de l'Acadèmia barcelonina, que es reunia generalment al casal familiar del carrer de Montcada. Sembla que Antoni de Bastero tingué l'entrada ben franca a aquesta biblioteca, ja que, a banda de l'amistat que pogués mantenir amb el seu propietari, possiblement llurs famílies estaven emparentades —per la banda dels Vilana. Sabem, per altra part, que el canonge havia donat algun dels seus llibres a Ramon de Dalmases —vegeu per a això l'apèndix al *Catàleg dels manuscrits* (capítol 4).

[92] Sembla que Bastero va consultar allí, especialment, la important biblioteca —més de 5000 volums— que havia estat del canonge Josep Jeroni Besora, llegada a aquest convent l'any 1654 amb la condició que fos pública.

l'Arcàdia de Roma, potser es va fer pregar una mica.[93] Josep Rafel Carreras reprodueix, en el seu estudi biogràfic, la carta que li va trametre l'Acadèmia, sol·licitant el seu ingrés:

> «*Muy Ilustre señor: pongo en noticia de V. S. como estando noticiosa la Academia literaria de Barcelona de las muchas prendas de V. S. cultivadas en la Academia romana, resolvió el dia primero de octubre incorporarlo en dicha Academia de Barcelona para que coadyuve a los fines históricos para que se ha establecido, pues, como a fiel patricio, supone la Academia que no se escusará V. S. a este trabajo.*»[94]

Fins ara generalment s'ha cregut que aquesta incorporació va tenir un caràcter purament honorífic, que no es va fer efectiva. Carreras afirma que Antoni de Bastero no va assistir mai a cap sessió acadèmica ni va trametre-hi cap treball, i això és el que tothom ha acceptat posteriorment, però he pogut trobar alguns indicis que, tanmateix, ho desmenteixen:

- El manuscrit 3-III-4 de l'Acadèmia de Bones Lletres, que pertany a la *Història de la llengua catalana*,[95] inclou un tros de paper aprofitat —full 50—, a l'encapçalament del qual es pot llegir: «*Discurso académico de don Antonio Bastero sobre la duda si el idioma catalán etc.*» Es tracta possiblement d'un fragment de l'esborrany d'un discurs acadèmic —potser l'únic— del canonge, en el qual, pel que podem intuir, devia exposar a grans trets el plantejament d'aquesta seva *Història de la llengua*.[96]

- El lligall 1-II-1 de l'arxiu de la mateixa acadèmia, que reuneix papers relatius a les primeres èpoques, conté, amb el número 8, un «Aranzel de los asuntos académicos existentes en el archivo de la misma que, en virtud de la comisión que el dia 18 Abril de 1791 hizo la Academia a algunos de sus individuos para cohordinarlos y arreglarlos, me tocaron a mi, don Esteban de Pinós»; en aquest aranzel s'esmenta un «*Soneto a la mort del Excelentíssim senyor don Guillem de Melun, marquès de Risburg, governador y capità general del principat de Cataluña, protector y president de la Acadèmia de Barcelona: leído por don*

---

[93] Sobre els inicis de l'Acadèmia de Barcelona cal referir-se inevitablement al treball de Joaquim Miret i Sans (MIRET, 1917), que reprodueix precisament un fragment de l'acta de la sessió del dia 1 d'octubre, en què va produir-se l'admissió de Bastero; la proposta va ser aprovada «*nemine discrepante y con muchas demostraciones de regocijo, dándose los académicos mil parabienes de haber reclutado académico que en la Arcadia de Roma supo acreditar sus talentos y admirar a los romanos, mereciéndose mil aplausos de haber dado a luz un tomo de fóleo de singularísima erudición*». Malauradament no disposem encara avui de cap estudi crític de conjunt sobre la història de l'acadèmia i el seu context històric i cultural.

[94] CARRERAS (1927-31), vol. XIII, p. 219.

[95] Vegeu FELIU (1995) i també, al *Catàleg dels manuscrits*, 1, 2 i 2.1.

[96] Aquest discurs potser té alguna cosa a veure amb la preparació del *Diccionario histórico de Cataluña*, que l'Acadèmia havia projectat en els seus inicis (MIRET, 1717, p. 13).

Antonio de Bastero y Lladó».

- En un lloc de la *Història de la llengua catalana* —més concretament, en la versió italiana d'aquesta obra—,[97] el propi Bastero cita, a manera d'exemple, un fragment d'«*uno de'sonetti che fece per l'Accademia in Barcellona, del carnovale dell'anno 1735*». És d'aquest tenor: «*Carneval mantinent en lemosí,*

cucús i batut crec n'eixiré encara,

diu, ab tant mala llengua ans de susara;

mills serà quem'desfreç a la per fi.»[98]

Si a tot això afegim la correspondència amb alguns amics acadèmics,[99] i l'interès per la vida acadèmica que denota el fet que el sagristà relligués entre els seus papers una carta del seu nebot Josep al seu altre nebot Francesc en què aquell li descrivia amb pèls i senyals una acadèmia pública celebrada l'any 1731,[100] podem concloure que Antoni de Bastero, encara que ja no residiria més a Barcelona, va interessar-se realment en l'acadèmia barcelonina, hi va participar, i va mantenir una certa vinculació amb la gent d'aquesta institució literària. Una darrera confirmació d'això que dic la podem trobar en el manuscrit de *Lo perquè de Barcelona, y memòrias de sas antiguedats, en forma de diàlego, de Pere Serra y Postius, de la Acadèmia de Barcelona, ab notas del molt Ilustre senyor don Anton de Bastero y Lledó, canonge y sacristà mayor de Gerona, etc., altre de la dita Acadèmia*, que es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona.[101] Aquest text, inacabat, està fet realment de forma conjunta pels dos acadèmics, ja que es pot reconèixer la lletra de Bastero en nombroses

---

[97] Vegeu més endavant: Part III, cap. 1, i Part V, cap. 5.

[98] Potser aquest poema és el mateix que s'esmenta en un «Índice de poesia de la Academia» conservat a l'interior del ms. 1-II-1 —però consta entre els poemes de 1736—, amb el títol: «*Se queixa Carnestoltas ab llengua llemosina de la diferència de la glòria en que·s véu antes en Barcelona y decaygut de ara*», en «vers libre», i catalogat com a anònim.

[99] No en tenim gaires testimonis, però pot servir-ne un bon exemple la carta de Pere Serra reproduïda a l'annex 1, 11, on aquest li participa els projectes que té l'Acadèmia de Barcelona de formar una art poètica catalana i una història de Catalunya.

[100] Vegeu el *Catàleg dels manuscrits*, 2.3, ms. 140. Aquesta carta ha estat publicada per Albert Rossich en un treball recent (ROSSICH, 1995), en què la compilació de diversos testimonis li permet de reconstruir fidelment l'esmentada acadèmia pública del dia 16 d'abril de 1731.

[101] Vegeu el *Catàleg dels manuscrits*, 2.5. Aquesta obra va ser editada, d'una forma molt poc rigorosa, per Ramon Domènec Perés (PERÉS, 1929). És un diàleg figurat sobre temes d'erudició històrica barcelonina entre tres personatges: Pere, l'autor (Pere Serra), Ramon (que s'identifica amb Ramon de Dalmases) i Toni, un criat enginyós que sap moltes dites i refranys. Te alguna cosa a veure aquest Toni amb Antoni de Bastero, l'apassionat defensor de la llengua catalana, que per cert també es dedicà, com veurem, a recollir dites populars? Pot tractar-se d'una broma amable entre amics, d'una picada d'ull per a iniciats?

correccions, sobretot estilístiques, i en la redacció d'alguns fragments.

Amb tot, crec que hem de descartar la possibilitat que Antoni de Bastero tingués una producció poètica d'alguna notorietat. Entre els abundantíssims papers seus que ens han arribat no s'hi conserva absolutament cap composició poètica —només la referència de la primera quarteta d'un sonet carnavalesc, que ja he esmentat—, ni en català, ni en castellà, ni en italià. Entre la documentació de l'Acadèmia de Bones lletres no apareix cap més referència d'un poema seu, llevat del que ja he citat, per la mort del marquès de Risburg; no ens consta tampoc que a l'Arcàdia hagués escrit mai poemes —no apareix el seu nom en cap de les composicions llegides a les *ragunanze* o a les parrasianes arcàdiques. Hem de convenir, doncs, que Bastero, no obstant el gran interès que va demostrar per la poesia, especialment la provençal,[102] i malgrat l'afirmació de Pere Serra —un home que el coneixia ben de prop, com hem vist, però que en tot tendia a l'exageració i la desmesura— que el canonge fou *«insigne poeta, erudito escritor...»*,[103] només esporàdicament degué confegir versos, per atendre alguns compromisos amb la gent de l'Acadèmia de Barcelona.

1.5 La tornada a Girona.

El nomenament de Baltasar com a bisbe de Girona és la circumstància que haurà de donar el darrer tomb important a la vida d'Antoni de Bastero. Ja he parlat més amunt de l'estreta relació que unia aquests dos germans, una relació que transcendia els vincles estrictament familiars i afectava també, per exemple, llurs interessos intel·lectuals. L'any 1728 a Baltasar, que acabava de ser nomenat inquisidor de Saragossa i encara no havia pres possessió del càrrec, li arribà la gràcia del bisbat de Girona, i va acceptar-la el dia 18 de setembre d'aquell

---

[102] Entre els manuscrits del diccionari la *Crusca* hi ha nombrosos fragments de poesies provençals i també composicions senceres —v.g. la coneguda sestina d'Arnaut Daniel (ms. 256 BUPB)—, traduïts amb força gràcia a l'italià pel mateix Bastero.

[103] Al darrera del llibre dels *Prodigios y finezas de los santos ángeles* (SERRA, 1726), en l'*Índice histórico y noticias extensas de los autores cuyos libros manu-escritos se citan y se haze mención en este libro*, paràgraf 381: *«insigne poeta, erudito escritor, perito en tres famosas lenguas, latina, italiana y francesa, cuya grande inteligencia en la segunda ostentó en Roma, imprimiendo un tomo de afóleo en aquel idioma; y aunque es en dicha lengua italiana, es muy en gloria la historia, de que trata, de la lengua catalana...»*. Felix Torres Amat també considera Bastero *«insigne poeta y erudito escritor»*, traient-ho segurament de Pere Serra (TORRES, 1836).

mateix any. Aquest feliç esdeveniment havia d'activar de forma immediata les gestions d'Antoni prop dels seus col·legues de la Seu gironina; el sagristà es convertia en el personatge idoni per preparar el terreny i fer d'intermediari entre el capítol catedralici i la càtedra episcopal, dues institucions que en aquella època solien patir abundants i violents enfrontaments. El també canonge Sulpici Pontic ho explica en el seu *Episcopologi* manuscrit de la catedral:[104]

> «*Son germà lo sacristà major canonge nostre, ab procura sua, presentà la butlla a 20 febrer 1729 ... y lo mateix die prengué pocessió, ab disgustos nous passaren ab lo sedevacant, de què resultà un procés, y també ab dit son germà y prior, qui protestà per no haver estat introduhït a la aula capitular per com[issió], lo que se féu per ésser contrari lo estyl quant lo prior és del gremi; a est thenor li fou donada resposta legal y avís a Su Il·lustíssima ... de què mostrà quedar molt satisfet ... dit die 20 notificà quatre notaris de gremi, un d'ells dit son germà, y altre que no acceptà. Al 14 juny 1729 ... foren fetas las prevencions per son nou ingrés ... Entrà per lo camí de Salt, en què rebé los cumpliments dels com[issionats] ab tota urbanitat a 21 juny 1729 ... y renovà los juraments en son degut lloch dit die ... Aquí pretengueren los dignitats de gremi officiar, y lo capítol elegí al dit son germà canonge y sacristà major per portar lo gremial. A 22 juny ... lo capítol anà a fer lo osculum pacis, y Su Il·lustríssima vingué a capítol a 25 de dits.*»

Antoni de Bastero, als seus cinquanta quatre anys, es convertia doncs en vicari general de Girona, i aquesta circumstància, a banda d'estrènyer encara més els lligams amb el seu germà bisbe, l'obligava a fixar de nou la seva residència en aquesta ciutat, allunyant-se dels ambients barcelonins que havia freqüentat des del seu retorn d'Itàlia i deixant una mica de banda, de moment, les seves aficions particulars.

En efecte, es produeix una mena de recomposició de la familia Bastero a l'entorn d'aquest tan desitjat nomenament.[105] La mare es trasllada amb ells a Girona, on havia de

---

[104] *Episcopologi o sèrie dels senyors bisbes de Gerona des de la expulsió dels moros, que volen uns fos 778 y altres 785, en què se continuaran los bisbes segons lo ordre que pòrtan nostres Synodals Gerundenses, però las notícias seran totas tretas y existens en la Iglésia cathedral y notarias que són vistas,*manuscrit en foli gran, que es conserva a l'Arxiu capitular de Girona.

[105] Sembla que ja se'n parlava des de feia força temps, com s'insinua en una de les cartes enviades per Antoni, des de Roma, al seu germà Francesc: «*Assí corre per cert que lo rey auria renunciat lo govern a favor del senyor príncep de Astúrias, y que durant la menor edat de aquest se avia deputat un consell o regència en la qual, diuen, seria comprès lo senyor arquebisbe de Toledo, que si és axís nos podem promèter que nostre inquisidor* [Baltasar] *serà més prest promogut, y per primer correu espero que me'n parlaràs en cas sia verdadera esta notícia.*» (Annex 1, 6.10)

morir pocs anys més tard, i també hi van a viure, pel que sembla, la dona i alguns dels fills de Francesc de Bastero, que segurament havia mort per aquells anys[106] —en la correspondència entre Baltasar i Antoni s'esmenten «els minyons» que s'estaven amb ells a Girona;[107] al final de la carta de Josep de Bastero sobre l'acadèmia de 1731, publicada per Albert Rosssich, aquest diu al seu germà Francesc: «*Besaràs las mans de part mia a l'oncle y senyor bisbe, senyoras àvias y mare, y oncle sacristà. A las minyonas mil recados, y als demés.*»;[108] i l'abbé Viellescases, que s'havia hostatjat uns dies a casa del bisbe de Girona, afirma en una de les seves cartes: «*Je n'oublie pas messieurs vos freres, neveux et niepes, ny vôtre belle soeur, ny personne de vôtre saincte famille*».[109] Podem dir que els Bastero —almenys els que coneixem— s'instal·len tots a Girona, on la presència del bisbe els proporciona una bona situació social, abandonant segurament l'antiga residència familiar barcelonina, i a Barcelona només hi resten Gaspar, el canonge degà de la catedral, i Josep Gaspar de Bastero i Vilana, nebot i coadjutor seu, i destacat membre, més endavant, de l'Acadèmia d'aquesta ciutat.

Maria de Lledó morirà a Girona a mitjan gener de l'any 1732, i serà sepultada a la capella de santa Anastàsia de la catedral —capella vinculada a la sagristia de la Seu, el beneficiat de la qual, i paborde de l'Almoina, era el bisbe Baltasar de Bastero—, on inaugura la sepultura familiar que haurà d'acollir més tard, entre altres, les despulles d'Antoni de Bastero.[110] Pel que fa als nebots, a part de Francesc, que substituirà com ja sabem el seu

---

[106] És falsa, com he dit en un altre lloc, la hipòtesi que Francesc de Bastero i Lledó visqués encara, amb el seu fill Josep, l'any 1752. Antoni de Bastero en l'índex d'un dels seus manuscrits, quan esmenta el nom del seu germà afegeix «*que goze de glòria*».

[107] Annex 1, 12.1.

[108] ROSSICH (1995), p. 328, i *Catàleg dels manuscrits*, 2.3, ms. 140. De fet, aquí es parla d'àvies, en plural, però pot ser un error de concordança; en principi, no té gaire sentit pensar que visqués també amb el bisbe de Girona l'altra àvia de Josep de Bastero, és a dir la sogra del seu germà.

[109] Annex 1, 12. L'esment aquí de «*vos freres*», en plural, s'explica segurament perquè el pare Viellescases, que va visitar Barcelona, coneixia també el canonge Gaspar de Bastero —li envia records en una de les seves cartes (12.6).

[110] Llegim al *Reportori* de Sulpici Pontic, a l'apartat de «Sepulturas», referent a la capella de santa Anastàsia: «*A 17 janer 1732 —fol. 60 retro— demanat lloch per enterrar dona Maria de Bastero, mare del senyor bisbe y del canonge y sacristà major, ab intel·ligència de voler fer lo altar, y fou consedida.*» Efectivament, sembla que els Bastero van assumir des d'aquell moment el compromís de costejar un nou altar per a aquesta capella, que finalment fou instal·lat l'any 1752, segons explica el doctor Calzada en un dels seus llibres sobre la catedral (CALZADA, 1975). Després de la col·locació del nou retaule —que va ser destruït amb la guerra civil, l'any 1936—, el llavors sagristà de la Seu, Francesc de Bastero i Vilana va sol·licitar al capítol poder-se quedar les restes de l'anterior retaule gòtic, per a la capella del palau del sagristà, i se li va concedir; no consta però què se'n va fer d'aquestes peces quan la institució religiosa del pare Butinyà va adquirir el casal de la plaça dels Lledoners.

oncle Antoni després de la seva mort, coneixem una Esperança de Bastero i Vilana, que es casa a Girona el 3 de desembre de 1735 amb Domènec de Duran i Moixiga,[111] una Eulàlia de Bastero i Vilana, enterrada el 1788 a la sepultura familiar de la catedral de Girona, i un Anton de Bastero i Vilana, l'altre dels «minyons», l'esposa i un fill del qual —Magdalena de Miquel, i Peregrí de Bastero, respectivament— són enterrats també a la sepultura familiar de la capella de santa Anastàsia.

Antoni de Bastero, per tant, l'any 1729 s'instal·la definitivament al seu palau de la plaça dels lledoners, on torna a fer algunes reformes —al peu de la notable escalinata del pati d'entrada hi ha una bonica portalada renaixentista, datada el 1529, amb la inscripció a sota «*Translata anno 1733*», i al cor de l'església es pot veure un gran escut de pedra amb els atributs del bisbe Bastero, també amb la data de 1733.[112] Aquest fet no implicarà pas trencar la relació amb l'Acadèmia de Barcelona, que se seguirà mantenint com hem vist, però per força haurà de produir un cert distanciament amb els amics de la capital, amb els quals el sagristà haurà de comunicar-se, gairebé exclusivament, de forma epistolar. Un bon testimoni d'això que dic és la carta de Pere Serra que seguí a la tramesa de la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* d'Agustí Eura, relligada també en un dels volums miscel·lanis del seminari de Girona.[113] En aquesta carta, tanmateix, hi trobem una dada interessantíssima sobre la vinculació del canonge als projectes de l'Acadèmia; s'hi explicita la voluntat de col·laborar en l'«arte poètica catalana» que havia iniciat justament fra Agustí Eura, redactant alguns dels exemples poètics.[114] Segurament aquesta col·laboració no va arribar a cap, ja que la poètica d'Eura, titulada *Tractat de la poesia catalana*, que ha estat descoberta fa ben poc per l'amic Pep Balsalobre a l'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres, és incompleta, i falta tota la part dedicada a l'estrofisme i els gèneres poètics, que és allà on segurament havia de col·laborar Bastero, aportant els exemples d'autors provençals o catalans antics que ell coneixia tant bé —«*puig sols V.S. o pot fer, entre tots los catalans*», li

[111] N'hi ha el testimonial al tercer volum del *Notularum* de l'Arxiu Diocesà de Girona.

[112] Hi ha algun altre escut del bisbe Bastero a la casa, amb data posterior a la mort d'Antoni, de l'època del sagristà Francesc de Bastero. De fet, la germana superiora de la comunitat que l'habita actualment identifica aquest escut com «l'escut de la casa», ja que és el que més s'hi repeteix.

[113] Annex 1, 11. Sobre la *Controvèrsia* d'Eura, erròniament atribuïda a Bastero durant molts anys, vegeu PRATS (1974) i FELIU (1995); el text íntegre d'aquesta apologia està publicat a FELIU et al. (1992).

[114] Tot i que aquesta part del text de la carta ja havia estat publicada per Modest Prats (PRATS, 1974, pp. 32-33), se'ns havia escapat fins ara aquesta informació per un petit error de la transcripció.

deia Pere Serra.

I és que, a Girona, el filòleg no abandonarà pas els seus projectes; ben al contrari, sembla que és en aquests anys quan s'hi tornarà a dedicar amb intensitat i d'una manera més exclusiva, com a l'única i gran distracció erudita de la seva monòtona i una mica aïllada vida eclesiàstica, i aquesta dedicació s'allargarà ben bé fins a les portes de la mort.[115]

D'una banda, Bastero segueix refent la *Crusca*, ara ja ben segur no pensant en acabar-la de publicar, sinó en poder publicar-la tota de nou —les addicions al text imprès l'any 1724, conservades a l'exemplar de l'Acadèmia de Bones Lletres, gairebé doblen el text original, havent-hi afegit, entre altres coses, nombrosos materials recopilats a les biblioteques de Barcelona i també a l'arxiu de la catedral de Girona i a la biblioteca capitular. De l'altra banda, el filòleg emprèn, per aquest temps, un nou projecte, potser el més ambiciós, que ja no podrà acabar: la *Història de la llengua catalana*; amb aquest motiu realitzarà, fins i tot, alguns viatges de recerca dialectològica per terres occitanes —en parlaré més endavant. També és llavors que el nostre biografiat duu a terme una important feina de recopilació, ordenació i organització de tots els seus apunts i materials de treball —en certa manera, també, una ordenació de les seves idees—, que té com a conseqüència el relligat de tots els seus papers en sèries ordenades de volums manuscrits, cosa que ha estat decisiva per a la conservació fins avui de tots aquests materials, sense els quals ens hauria estat impossible reconstruir la seva activitat o fer-nos una idea del seu treball, majoritàriament inèdit.[116] Ens trobem, per tant, a l'època de la plenitud personal, de la màxima maduració dels seus projectes, l'època en què el canonge té més poder i recursos, i un prestigi prou reconegut; una època, tanmateix, que imaginem tenyida d'un punt de frustració, d'un anar perdent progressivament les esperances de publicar la *Crusca provenzale* —una obra que només podia interessar els crítics italians—, de veure que tampoc no seria a temps d'acabar l'ambiciós projecte de la *Història de la llengua catalana*, la qual confia en últim terme a algú altre —el seu nebot Francesc, o el seu germà Baltasar?—, que no reeixiria tampoc a tirar-la endavant.[117]

Hi ha una qüestió, plantejada ja fa força anys per Modest Prats i recollida després

---

[115] Sobre aquesta qüestió, vegeu el primer capítol de l'estudi sobre la *Història de la llengua catalana*.

[116] Vegeu el *Catàleg dels manuscrits*, 1 i 2.

[117] Sobre això, vegeu més endavant, al tercer capítol d'aquesta primera part.

per Salomó Marquès en els seus treballs sobre Baldiri Reixac,[118] que el present estudi biogràfic sobre el canonge Bastero tampoc no ens permet d'aclarir. Es tracta de determinar si fou o no una casualitat la coincidència temporal d'uns quants clergues gironins amb una notable projecció cultural, si hi hagué alguna mena de relació entre ells. Modest Prats, a propòsit del doctor Narcís Julià es pregunta: «*Haurem trobat una anella més d'una cadena d'ínclits clergues gironins que ocupen un lloc clau en la cultura catalana del XVIII? No us semblaria curiós que haguessin sortit com bolets dispersos Narcís Julià ... Antoni de Bastero ... Francesc Ifern ... Josep Ullastre ... Baldiri Reixac? Em costa molt de creure que el senyor canonge, els dos beneficiats de la catedral i els dos rectors no hagin begut d'allà mateix el seu fervent i eficaç amor a la llengua catalana.*»[119] Deixant de banda el propi Narcís Julià, que morí l'any 1705, quan el canonge no havia descobert encara la filologia i els dos rectors tot just eren infants, i també Francesc Ifern, del qual coneixem poca cosa més que un llibre d'aritmètica, em sembla molt poc probable que s'hagués produït algun tipus de relació personal entre Antoni de Bastero i Josep Ullastre, l'autor de la primera gramàtica catalana, ja que, per exemple, els estrambòtics supòsits ortogràfics del rector de Perelada no tenen gaire res a veure amb la claredat d'idees i la sorprenent modernitat del català que utilitza el sagristà en els seus escrits.[120] Pel que fa a Baldiri Reixac, si bé es cert que en la seva obra pedagògica recomana, amb un gran sentit comú, no menystenir en l'ensenyament la llengua pròpia dels minyons, els seus interessos queden molt lluny dels plantejaments de la filologia.[121] No es pot negar, malgrat tot, que a la primera meitat del XVIII, a l'església gironina, hi apareix una gran sensibilitat per diversos aspectes de la cultura, que cal vincular a un cert ambient d'obertura i de renovació crítica promogut, entre d'altres, pel bisbe Bastero, que encara no havia pres possessió i ja adreçava una circular a tots els rectors de

---

[118] Vegeu sobretot el pròleg a la darrera edició de les *Instruccions* (MARQUÈS i SUREDA, 1992).

[119] PRATS (1979), p. XLV.

[120] Vegeu l'edició i estudi d'aquesta gramàtica per Montserrat Anguera (ANGUERA, 1980), i també el seu treball llegit al Col·loqui de Banyoles (ANGUERA, 1995). M'he referit als criteris ortogràfics, sense entrar en la valoració de les idees lingüístiques contingudes en el pròleg, que són també prou diverses de les que manifesta el canonge de Girona —cf. FELIU et al. (1992), pp. 115-135. Ullastre, certament, esmenta la *Crusca* de Bastero al pròleg de la seva *Grammàtica*, però els termes en què ho fa dónen a entendre que no coneixia personalment el seu autor —loc. cit.

[121] Amb qui sí va tenir alguna relació Antoni de Bastero, a Girona, fou amb el poeta Benet de Sala i Cella —que li havia fet arribar, per exemple, l'«Epílogo de poesias vàrias» d'Agustí Eura, relligat a la Miscel·lània en quart (ms. 140 SDG)—, nebot del cardenal Sala i també acadèmic, i possessor d'una notable biblioteca, a Girona, que segurament el canonge va poder freqüentar.

la diòcesi en aquests termes:

> «*Porque ya suponemos, señores míos, que estarán bien persuadidos que una de las principalíssimas qualidades que pide el sacerdocio y, con mayor precisión, la cura de almas, es la ciencia, por quanto su Divina Magestad tiene puesto en la Iglesia a sus ministros* ad dandam scientiam salutis plebi eius, *que por esso está diciendo el Señor por el profeta Malachias que la ciencia se hallará en la boca del sacerdote para derramarse como de su manancial en la enseñanza e instrucción de las gentes ...*
>
> *Assimismo no dudamos, señores míos, que se harán cargo que el único medio de cultivar los párrocos la ciencia es el estudio ... y assí nos enseña la experiencia que los que fueron hábiles al entrar en las rectorías, después por falta de estudio dexaron de serlo. Los abogados más célebres están más sobre los libros estudiando y leyendo a todas horas, los médicos más afamados están rebolviendo más autores, buscando remedios y medicinas; si tanto estudian y se aplican los que cuydan de la salud corporal de los hombres y de sus bienes y herencias temporales, como no se aplicarán alomenos igualmente los que por su oficio pastoral deben cuydar de la salud espiritual de las almas y de conducirlas a la possessión de la herencia eterna de la gloria? ... A este fin dicen los eruditos que el párroco ha de tener una buena librería, y que esta ha de ser la principal alaja y adorno de su casa.*»[122]

Antoni de Bastero va morir, a Girona, el dia 23 de setembre de 1737, a l'edat de 62 anys. No tenim constància que hagués sofert cap malaltia, però sembla insinuar-ho el fet que, no essent excessivament vell, ell mateix inclogui en els manuscrits que treballava en els darrers temps múltiples indicacions destinades a que algú altre pogués continuar o completar els capítols o textos esbossats —ja n'he parlat abans, i m'hi hauré de referir més endavant. Es veiés a venir la mort o no, tant se val, el canonge va treballar en les seves

---

[122] *Carta circular que el Ilustríssimo señor don Balthasar de Bastero y Lledó, por la gracia de Dios y de la santa sede apostólica electo obispo de Gerona, del Consejo de Su Magestad, etc. escrive a los reverendos párrocos y curas de almas de su diócesi, en que después de excitarles brevemente al más exacto cumplimiento de su oficio les exhorta a la continuación y progresso de las conferencias morales, enviándoles los assumptos para las que se han de tener en este presente año de 1729.* El bisbe Bastero va ser un gran promotor de les conferències morals, una pràctica que al XVII s'havia anat estenent per tot Europa, gràcies a l'acció de sant Vicenç de Paül i que el propi Concili provincial de la Tarraconense celebrat l'any 1717 havia potenciat, obligant els rectors i confessors a assistir a conferències sobre Teologia moral, les rúbriques del breviari i les cerimònies de la missa: «*La forma más conveniente y el medio más proporcionado para promover el estudio y adelentar la ciencia en los curas de almas es el establecimiento, uso y práctica de las conferencias. Mucho tuviéramos que decir en elogio de este literario exercicio que con tanta acceptación y tan conocido provecho de los concurrentes se ha abrazado en innumerables diócesis en Italia, Francia, Flandes y otras partes ... A todos los que concurrirán y se distinguirán en este literario exercicio les asseguramos de la grande recomendación que se merecerán en nuestro aprecio, y que los distinguiremos entre los demás, assí en la collación de las órdenes como respectivamente en la provissión de las vacantes. A esmerarse pues, unos y otros, en proseguir esta estudiosa tarea con el mayor fervor, espíritu y eficacia que esperamos...*» (loc. cit.).

coses fins al final; als manuscrits de la *Història de la llengua catalana* trobem, aprofitat per fer-hi anotacions, algun envoltori de carta del mateix any 1737.[123] El sagristà va ser enterrat al costat de la seva mare, en la sepultura familiar de la catedral de Girona.[124] La làpida mortuòria és encara avui perfectament visible, a terra de l'antiga capella de santa Anastàsia, actualment cedida a la confraria de sant Jordi, de l'estament de la noblesa gironina;[125] sota un escut partit, amb les armes dels Vilana a la dreta i les dels Bastero a l'esquerra i amb el capel episcopal, podem llegir-hi la següent inscripció: «D.D. ANTONIUS DE BASTERO MARIAE FIL[ius] / HUI[u]S ECCL[esiae] CANON[icus] ET SACRISTA MAIOR / IX. CAL[endae] OCTOB[ris] ANN[o] M.DCC.XXXVII.»

[123] Vegeu més endavant, el primer capítol de l'edició crítica d'aquesta obra.

[124] Escriu Sulpici Pontic, a l'apartat de «Sepulturas» del *Reportori*, parlant de la capella de santa Anastàsia: «*A 25 setembre 1737 —fol...— sepultat aquí lo canonge y sacristà major don Anton de Bastero, al costat de sa mare y més prop de la tarima.*»

[125] CALZADA (1975), pp. 26-27.

2. Una obra coherent.

Els diversos projectes empresos per Antoni de Bastero en el camp de la filologia estan estretament vinculats al seu procés d'aprenentatge dels diferents aspectes tractats i són alhora allò que marca el ritme de la seva formació intel·lectual. Les obres del canonge s'expliquen totes elles per l'evolució dels propis interessos, i aquesta evolució segueix un procés lògic, que es pot recórrer i es pot delimitar perfectament. Ja he explicat que Bastero és bàsicament un autodidacte; investiga, en la mesura que pot, allò que en cada moment li cal resoldre, i la seva recerca li obre alhora nous interrogants que cal investigar. És veritat que la cerca sempre està condicionada pels llibres i materials que el canonge té a l'abast, però el fet és que la pràctica d'aquest mètode dóna lloc sobretot a una obra de síntesi, que esdevé original i fins sorprenent per les circumstàncies en què va ser generada —l'època, l'entorn cultural de referència—, però que no té res d'extemporània, sinó que pot interpretar-se des de l'aplicació sistemàtica d'uns criteris i d'unes conviccions prèviament assolits i ben poques vegades contestats. És per tot això que parlo d'una obra coherent.

La precarietat econòmica, juntament amb algunes altres circumstàncies de la vida del canonge que ja he explicat, és segurament un dels motius pels quals la major part de les obres de Bastero no han arribat a un estadi definitiu —la perspectiva de no poder-les publicar finalment degué desdir-lo, per exemple, d'acabar les gramàtiques projectades. Altres vegades els seus projectes no han passat de l'esborrany perquè resultaven massa ambiciosos, o perquè no va tenir temps material per continuar-los. Només en el cas de *La Crusca provenzale*, el gran diccionari dels provençalismes italians que el canonge havia començat ja a publicar a Roma, podem considerar que l'obra estava llesta, i ni així no va poder arribar mai a veure la llum. L'objecte d'aquest capítol és intentar caracteritzar i definir cada una de les empreses filològiques de Bastero, no com ens han arribat, sinó tal com les havia concebudes el seu autor, per tal de precisar així mateix la trajectòria intel·lectual seguida des de la seva iniciació en aquest camp, a l'exili romà, fins als interessos que orientaven el seu treball ben poc abans de morir. Aquesta trajectòria podré dibuixar-la només a grans trets, ja que el coneixement que tinc de les obres de Bastero és forçosament superficial —només entra en els objectius de la meva tesi l'estudi de la *Història de la llengua catalana*—, però crec que l'apreciació serà prou útil com per situar, en general, la feina d'Antoni de Bastero i per ajudar a entendre i a valorar la seva obra d'una forma més adequada que fins ara.

Perquè, si bé és evident que amb el pas dels anys l'obra del canonge ha esdevingut obsoleta i inservible en la seva finalitat original, com ja admet Milà i Fontanals,[126] potser comença a ser l'hora de trobar-hi uns altres valors que permetin donar-li un lloc en la història de la filologia catalana.

Els primers projectes filològics del canonge Bastero són diverses iniciatives de caràcter gramatical o lingüístic suscitades per unes circumstàncies concretes de la seva vida, i lligades a unes determinades necessitats, diríem, de tipus pràctic. En efecte, quan Bastero s'instal·la a Roma s'adona que li cal aprendre bé l'italià, i adverteix que hi ha molts altres catalans que, potser més que ell —que com sabem tenia antecedents familiars a Itàlia i poc o molt devia conèixer ja aquesta llengua— acusen també aquesta necessitat;[127] aquest és el motiu pel qual, segons explica al pròleg de l'obra, es decideix a fer una gramàtica italiana per a ús dels catalans:

> «*Ab la ocasió que he tingut, llarga y bastanta, de apèndrer en la gran cort de Roma esta famosa llengua italiana ... y havent experimentat de quanta importància és lo enténdrer y saber parlar las llenguas estrangeras no sols per los qui de sa pàtria passan y fan viatges a altres països sinó y també per tots los demés, encara que no se'ls offeresque ocasió de viatjar ni eixir fora de sa província, y en consideració que nostra nació catalana no tenia gramàtiga per apèndrer esta llengua italiana, no obstant de ésser com és de las principalíssimas y generals de la Europa, per tenir un crescut número de ingenis y autors insignes que la han enriquida e il·lustrada tant en vers com en prosa, y tants cèlebres escrits y volúmens de totas matèrias, arts y siències, particularment en Història, Política, Oratòria y Poesia, per ço pensí y resolguí de compòndrer-ne y escriure-ne una per benefici públic y servey comú de ma nació, qu·és lo fi y únic motiu que he tingut per empèndrer y publicar la present obra.*»[128]

---

[126] Vegeu el capítol següent.

[127] Com molt encertadament va suggerir-me el pare Miquel Batllori en el debat que va seguir a la presentació del meu treball sobre la *Gramàtica italiana* de Bastero al darrer congrés de l'AISC, a la ciutat de Càller —de tan accidentat retorn—, al temps que el canonge era a Roma hi van concórrer també infinitat de clergues catalans que van haver d'exiliar-se després de la derrota de 1714 —Roma i Viena foren els dos destins preferits pels austriacistes foragitats, que eren majoria entre el clergat del país. Aquest és segurament el veritable públic a qui es dirigia aquesta gramàtica, i en part per això la seva publicació deixava de tenir interès a mesura que la situació política s'anava resolent.

[128] La transcripció íntegra del pròleg de la *Gramàtica* es pot llegir en un annex al meu treball del congrés de Càller (FELIU, 1996, en premsa). Aquesta qüestió del pragmatisme que caracteritza els primers treballs filològics de Bastero, d'altra banda, apareix més vegades en el mateix pròleg de l'obra: «*Y perquè preveig que no faltaran Aristarcos, com per lo*

Aquesta és doncs, en el sentit més ample del terme, la primera obra filològica d'Antoni de Bastero, que ens ha arribat, encara que incompleta, en un sol volum manuscrit, guardat avui a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.[129] Es tracta d'una obra original, i no pas d'una simple adaptació, tal com explica el mateix autor en el pròleg:

> «*Creguí, en lo principi de la idea, que per a posar-la en execució no tenia que fer altra cosa que traduir en català alguna de las moltas gramàtigas italianas que tants mestres de llenguas han escrit y compost per ús de la nació francesa y major part de la espanyola y altras, y adaptar al nostre vulgar idioma la traducció y reglas de la pronunciació segons la pràctica y ús corrent de l'italià. Però havent mirat y remirat tota la turba de semblants gramàtigas, y no trobat en ninguna la satisfació y cumpliment del desitg que sempre tinguí de executar aquest treball y públic servey ab lo major fonament, claredat y explicació possible, puix totas me deixàvan confús y perplexo ab mil dubtes y dificultats, coneguí que per a rehixir en la empresa a profit de ma nació y dels que desitjan apèndrer y saber las cosas ab fonament y theòrica era necessari treballar de planta una nova gramàtiga segons la mente y doctrina dels autors italians que escrigueren de professió sobre esta matèria de llengua per a que sos propris nacionals y demés que la entenen sàpien parlar-la y escríurer-la ab perfecció y art segons sas reglas, observacions y preceptes.*»

Això augmenta clarament el valor d'aquesta iniciativa que, tot i ser perfectament conseqüent amb la necessitat plantejada, resulta tanmateix radicalment innovadora pel fet que és escrita en català. Bastero també exposa, al pròleg, els motius d'aquesta decisió:

> «*Com sempre he tingut intenció y mira de que la present gramàtiga servís igualment*

---

ordinari, que me censuraran de haver-me aplicat y gastat tant de temps y estudi en una bagatela y cosa tant ínfima com són los rudiments y reglas gramaticals, y en particular de una llengua vulgar, previc y responc així per a las horas que, si realment considéran y profundísan la cosa com ella és, no detenint-se en la superfície, més prest deuen tol·lerar, com supplico, mon atreviment de haver volgut entrar en los mèrits y discusió de una llengua que, sobre que per a mi és estrangera, té tants insignes y eminents gramàtics y subjectes de la major distincció y esfera que han observat y escrit sas reglas y preceptes, essent jo, com manifesto, lo més mínim deixeble de sas escolas. Además, que com lo públic ne trague y ne conseguesque alguna utilitat y servey, que és lo que desitjo segons lo fi y mira que sempre he tingut, no me importa que la matèria que presento sia entre los tals censuradors tinguda y reputada per la més vulgar e ínfima.»

[129] En un dels primers fulls del manuscrit, Bastero fa un assaig del que hauria estat la portada de l'obra un cop impresa: «Gramatiga de la llengua Italiana. / Segons la mente, y doctrina dels millors, y mes classics Autors, tant Antics com moderns: / Que hà escrit, y compost / Don Anthon de Bastero y Lledò. Doctor en Arts, y en Drets, / Jutge, y Examinador Synodal en lo Bisbat de Gerona, y Canonge / y Sacristà major de aquella Catredal; / Per us, y Servey / De la Patria y Nacio Catalana, y demes que parlian, ò entenguen / lo Catala Idioma.

Dividida en dos tomos; / En lo Primer se ensenya / Lo modo y manera practica per a llegir y pronunciar dita llengua. / Lo segon contè / Los preceptes y reglas gramaticals y ortograficas per ben apendrerla, parlarla, y escriurerla.

Tom I. / Ab llicencia dels Superiors. / En ..... en la Estampa de ..... / à costas, y espesas del Autor.»

per tots mos patricis y nacionals, no sols per aquells que han estudiat la llengua llatina sinó y també per los qui la ignóran y que solament han après y saben de llegir, per ço me ha aparegut molt a propòsit y convenient, en cada capítol y en son lloc y oportunitat, aportar y explicar las diffinicions y termes gramaticals ab la major claredat que he pogut, y ab aquellas veus y vocables més corrents, propris y naturals del nostre idioma; ademés que semblant explicació era y és també necessària en algunas parts de la obra per los qui profèssan la llatinitat, pués no totas las diffinicions y termes de la gramàtiga llatina convenen a la italiana, la qual ne té molts que en la llatina són del tot absents e incògnits.»

En efecte, allò que dóna més rellevància a la *Gramàtica italiana* de Bastero, al marge de la seva major o menor qualitat, és justament el fet que es tracti de la primera gramàtica moderna d'una llengua vulgar que coneixem, escrita en català —dic la primera gramàtica moderna per no perdre de vista que les preceptives poètiques medievals generalment inclogueren, com és sabut, tractats gramaticals dedicats a prescriure i ensenyar l'ús de la llengua de la producció poètica; si en prescindíem, i si prescindíem també d'alguns advertiments o comentaris de caràcter gramatical molt menors que trobem afegits a altres textos de diferent intenció, podríem parlar simplement de la primera gramàtica en català d'una llengua altra que el llatí. La redacció d'aquesta gramàtica hem de situar-la al voltant dels anys 1715-17, segons alguns indicis que ens proporciona el manuscrit —papers de carta aprofitats, bibliografia citada o afegida després, etc.—, i encara que no la tinguem completa, podem conèixer amb força exactitud l'estructura dels capítols, i la naturalesa dels continguts, que denoten una afinada sensibilitat per les qüestions fonètiques i de pronúncia, per exemple, i un especial interès per la precisió terminològica, per la qual cosa hi trobem usats alguns termes i conceptes gramaticals que en català no s'havien documentat fins molt més tard.[130]

La *Gramàtica italiana*, però, no fou l'única obra lingüística projectada pel canonge Bastero en aquells primers anys d'estar-se a Roma. La idea d'aquesta gramàtica sembla que anava unida a la voluntat de preparar un diccionari italià-català, segons que explica ell mateix al prefaci de *La Crusca provenzale*:

«...*e avendo quivi a poco a poco gustata la dolcezza della italiana favella, ed intese le*

[130] Sobre totes aquestes qüestions, vegeu el meu treball sobre la *Gramàtica italiana* (FELIU, 1996, en premsa).

sue belle locuzioni, ne rimasi talmente invaghito che proccurai di ricercare e diligentemente osservare tutte le sue proprietà e fattezze, e d'introdurmi per entro i suoi più ricchi gabinetti, col pensiero di farne alcun registro, non solo per mio genio ed ammaestramento, ma per darne particolarmente un saggio a'miei compatriotti col mezzo d'una gramatica e d'un dizionario per uso de'medesimi; e tanto più me se ne accese il desiderio quanto che rifletteva che noi catalani non abbiamo alcuna gramatica o dizionario di questa lingua spiegata nel nostro volgare...»[131]

El projecte del diccionari, de fet, podia ser fins i tot anterior al de la gramàtica, segons deixa entreveure una anotació del propi Bastero, en un dels seus manuscrits, per la qual sabem també que es tractava en realitat d'un diccionari trilingüe:

«*Differents apuntaments y vàrias notas que fiu per la idea del vocabulari català, francès e italià que volia compilar, abans que tingués intenció de fer la gramàtiga italiana per ús de nosaltres catalans, ni menos la* Crusca...»[132]

El canonge, en efecte, coneixia també la llengua francesa —«*intorno alla quale aveva io già fatto particolare studio, alcuni anni prima*», diu en un altre lloc;[133] segurament l'havia estudiada de més jove, a l'època en què va viatjar a París amb el seu amic sallentí Joan Torres i Oliva. Aquesta circumstància, justament, és a l'origen d'un altre projecte gramatical que Antoni de Bastero havia d'emprendre poc després, una gramàtica francesa. Al final del pròleg de la *Gramàtica italiana*, ja hi trobem una significativa referència a aquesta gramàtica francesa, així com també al diccionari trilingüe:

«*Confio, però, que tant en mos patricis com en los demés que pàrlan o entenen lo català idioma trobarà generalment grata acceptació esta ma fatiga, o que al menos no deixarà de ésser-los de algun útil, que és lo únic premi que desitjo reportar-ne. Y logrant-ho, com espero, prometo desde ara, en agrahiment y recompensa, de donar a la pública llum —Déu volent— per son mateix ús y servey una gramàtiga francesa y un copiosíssim y fidel diccionari.*»

La gramàtica francesa de Bastero va quedar, tanmateix, en un punt tot just embrionari. En conservem simplement un volum manuscrit ple d'anotacions i referències destinades a bastir

---

[131] BASTERO (1724), p. 1.

[132] Índex del manuscrit 3-II-2 RABLB.

[133] BASTERO (1724), p. 3.

l'obra, però encara sense cap ordenació concreta ni amb una estructura interna determinada. No hi trobem tampoc cap intent de pròleg ni cap disquisició de caràcter teòric, i tot fa pensar que aquesta obra no hauria pas arribat a tenir mai l'originalitat i el pes de la seva germana italiana —es tractaria simplement de l'adaptació al català d'una gramàtica francesa, amb la incorporació d'alguns elements d'una altra, com a màxim.[134]

I és que la *Gramàtica italiana* degué ser l'única de les tres obres que he esmentat que va ser realment treballada a fons pel canonge, i la que va acostar-se més a un estadi definitiu que hagués fet possible la seva publicació —ja he esmentat abans, en nota, que en un dels primers fulls del manuscrit Bastero havia assajat la composició de la portada de l'obra quan hauria estat impresa. El pròleg il·lustra també, d'una forma ben expressiva, aquest procés de treball que, tenint com a objectiu immediat la composició de la gramàtica, hauria d'obrir nous horitzons als treballs filològics iniciats pel seu autor:

> *«Ab lo progrés de ma aplicació y anelo adquirí novas notícias y descubrí un occèano de semblants professors y volúmens que se tròban en tantas famosíssimas bibliotecas de Roma, particularment en las públicas com són la Vaticana, l'Angèlica, la de la Minerva y la de la Sapiència, no solament de autors y professors moderns sinó també de antics y antiquíssims que floriren en la centúria del 1300, dita y nomenada després ab lo epíteto y renom del «buon secolo» per la suavitat y eloqüència italiana e inimitable dulçura ab què escrigueren en aquella excel·lent edat y florida era, la memòria dels quals se conserva immortal en brunyits padrons qu·els ha labrat la fama. Y apenas me engolfí entre sas altas y espaciosas corrents, quant comencí a pèrdrer ànimo, considerant-me destituït de forças y talents per a prosseguir y arribar al desitjat port, majorment en vista de tants escollos de qüestions y articles tant theòrics com pràctics, ab molts Caribdis y Silos de opinions que entre sí esforçadament combatían y opugnàvan y una confusió de núvols que amenaçàvan sinistre succés y naufragi a ma començada navegació y empresa. Però entre mitg de eixa confusió, havent fet alto y pres de propòsit llengua de tots los autors y professors, y sondat sos profundos raudals ab molta atenció y cuydado, y considerat una y moltas vegadas las opinions y parers de uns y altres, tenint sempre a la mira lo nort de sos millors dictàmens, observacions y commentaris, cobrí ànimo en la fatiga y arribí finalment al cap de la obra ab aquell orde y mèthodo que se veurà*

[134] Vegeu, al *Catàleg dels manuscrits*, la descripció dels continguts del ms. 3-III-9 RABLB.

en la seguida y sèrie dels capítols que la componen, que, tal com és, presento y offeresc al públic.»

En efecte, la gradual familiarització amb els textos i els autors italians que va suposar-li l'elaboració d'aquesta gramàtica, el progressiu coneixement de la disciplina filològica a què l'abocava la recerca dels bons models de la llengua italiana —el debat sobre la llengua literària havia estat especialment ric i productiu entre els autors italians des del Renaixement— és allò que portarà a Antoni de Bastero a interessar-se per qüestions lingüístiques més elevades, i a formular finalment un nou projecte, més ambiciós i molt menys pragmàtic. En últim terme, però, serà la descoberta d'una realitat llavors inqüestionable per a molts autors italians el que activarà l'engranatge que haurà de moure tota la seva producció posterior; Bastero ho explica amb una gran claredat, encara que d'una forma excessivament prolixa, a la *Prefazione* de *La Crusca provenzale*:

> «*Ed in fatti, colla guida de'suddetti autori e veri maestri cominciai a disegnare la premeditata gramatica per uso della mia nazione e degl'intendenti della lingua catalana ... nella quale poi, dopo averne abbozzati alquanti capitoli, volendo anche discorrere e trattare dell'origine della italiana favella, e perciò desiderando scoprire e accumulare altre notizie oltre a quelle da'suddetti autori dimostrate ... andai alla Libreria Casanattense, e per mezzo delle* Prose *del cardinal Bembo e coll'*Ercolano *di Benedetto Varchi, che furono i primi libri che lessi in quella libreria, vidi ed intesi come la lingua toscana era in gran parte composta della provenzale ... e che gli antichi provenzali poeti, altrimenti con piu acconcio nome* trovatori *apellati ... furono i padri delle rime volgari e i maestri che insegnarono il poetare agl'italiani ... E riflettendo che la lingua provenzale è la stessa appunto che la mia materna catalana, come attestano parecchi autori e può conoscere ognuno, confrontando le parole, le maniere, i modi di dire ... e riflettendo inoltre che la contea di Catalogna ha dato più tosto questa nostra lingua alla Provenza che da essa provenza ricevutala, siccome l'ha donata a i regni di Valenza, Majorca Minorca, Sardigna, Murzia ed altri ... Quindi è che determinai di andare raccogliendo, giusta ogni mia possa, tutte le voci provenzali che potessi rintracciare usate dagl'italiani, e di farne un alfabeto per inserirlo nella* Gramatica.»[135]

Així, la idea que la llengua italiana és en part filla de la provençal o catalana —«ch'è

[135] BASTERO (1724), pp. 3-10. Això mateix, d'una manera més simple, ho explica també Bastero a la presentació acadèmica de la *Cusca provenzale*, reproduïda a l'annex 2 d'aquesta tesi, paràgrafs, [5] i [6].

tutt'uno»— és just allò que suscitarà nous i més específics interessos en el canonge Bastero, i el punt de sortida del nou projecte d'un diccionari de provençalismes que progressivament anirà prenent més envergadura i més cos, i esdevindrà la gran obra italiana de Bastero, i la que li haurà de donar alguna anomenada: la *Crusca provenzale*. És important tenir ben present, tanmateix, que la *Crusca* neix com un apèndix de la *Gramàtica italiana*, i que posteriorment és quan aquesta idea pren més entitat i acaba acaparant tot l'interès i tots els treballs del canonge, esdevé una obra autònoma i arracona el primer assaig gramatical:

> «*...onde sin d'allora che feci la nuova scoperta del suddetto tesoro, abbandonai la principiata Gramatica, di cui è rimasto un embrione, non senza speranza però che possa un giorno uscire alla luce.*»[136]

Tenim ben documentat el procés de gestació del diccionari, que havia d'acabar-se publicant amb el llarguíssim títol de *La Crusca Provenzale, ovvero, le voci, frasi, forme, e maniere di dire, che la gentilissima, e celebre Lingua Toscana ha preso dalla Provenzale; arricchite, e illustrate, e difese con motivi, con autorità, e con esempi. Aggiuntevi Alcune memorie, o notizie istoriche intorno agli antichi Poeti Provenzali Padri della Poesia Volgare, particolarmente circa alcuni di quelli, tra gli altri molti, che furono di Nazione Catalana, cavate da'MSS. Vaticani, Laurenziani, e altronde*,[137] a la mateixa *Prefazione* i a la presentació acadèmica d'aquesta obra, reproduïda a l'annex 2 de la tesi. Resulten però especialment interessants, per conèixer els primers tempteigs i les successives estructuracions del projecte, els dissenys que n'hem conservat en alguns fulls relligats a la Miscel·lània en foli o dins el propi manuscrit de la *Gramàtica italiana*. Per ells podem saber que l'obra havia d'incloure, en una primera versió, «*una prefazione o discorso intorno all'origine e principio delle medesime favelle* [italiana i provençal] *ed altre delle più antiche del mondo, ove si tratta appieno de'loro denominazioni, progressi, acrescimenti, declinazioni ed innalzamenti, ed eccelenze*»,[138] que hi havia d'haver també «*un ristretto o memoria delle vite d'alcuni de i molti*

---

[136] BASTERO (1724), p. 12. No sabem si Bastero va continuar treballant en la gramàtica després d'enllestir la *Crusca*, però sembla poc probable, ja que després del 1724 no havia de tornar mai més a Itàlia, i sempre d'ençà de llavors estigué ocupat en altres projectes de major calat.

[137] Aquesta obra s'havia de titular originàriament *Il più bel fiore della toscana favella*, prenent una expressió de Federigo Ubaldini en la *Vida* de Francesco Barberino, segons el que explica el propi autor en un lloc de la *Prefazione* (BASTERO, 1724, p. 19). Precisament el lema de l'acadèmia de la Crusca de Florència té aquest mateix referent, i diu «*Il più bel fior ne coglie*».

[138] Aquesta prefazione original s'havia de dividir en tres, quatre o cinc «Capi preliminari», segons les diferents versions que en trobem, entre els apunts del canonge.

poeti antichi provenzali, padri della poesia volgare, che furono di nazione catalana e valenziana», i «*varie notizie storiche appartenenti alle contee e principati di Catalogna e di Provenza e paesi circonvicini, e molti fatti altresì delle più illustri ed antiche famiglie de'suddetti contadi*».[139]

En la seva forma definitiva, però, *La Crusca provenzale* fou bàsicament un gran diccionari etimològic i d'autoritats dels provençalismes italians, que estava pràcticament enllestit, però del qual Antoni de Bastero només va poder publicar el primer volum, l'any 1724, per manca dels suficients recursos econòmics. El volum publicat conté els apartats següents:

- Una llarga *Prefazione* (pp. 1-70), que no és la «prefazione» dissenyada originàriament, que havia de fer una gran reflexió històrica sobre l'origen de les llengües del món i s'havia de centrar especialment en la història del provençal i de l'italià, sinó que correspon més aviat al que en els dissenys primitius de l'obra s'anomenava *Introduzione*[140] —de fet es tracta d'una versió ampliada del text que ja va servir al canonge per presentar la *Crusca* a l'acadèmia Arcàdia, i que he reproduït íntegrament a l'annex 2.
- Una *Tavola dei poeti provenzali della età d'oro, cioè dal principio del secolo XI o in quel torno a tutto'l secolo XV, citati per entro'l libro, e della qualità delle loro opere che si allegano* (pp. 71-102), on s'indexen gairebé dos-cents poetes provençals —entre ells Ramon Llull, Ramon Muntaner, Ausiàs Marc o Jaume Roig—, citats com a autoritats en les diverses entrades del diccionari per provar l'ascendència provençal de cada una de les paraules recollides. Hi trobem algunes referències biogràfiques i notícies sobre la localització o les edicions de les respectives obres.
- La *Tavola dell'abbreviature, per ordine d'alfabeto, dove si da conto delle qualità degli autori o libri d'autori citati per entro l'opera, e dove si ritrovino o chi ne sieno i padroni* (pp. 103-118), on s'aclareix el significat de les abreviatures utilitzades, tant d'autors com d'obres, i es recullen algunes dades complementàries del que s'ha dit a la *Tavola* anterior —s'explica sobretot quins manuscrits o edicions ha utilitzat

[139] Ms. 3-II-10 RABLB, fols. 20-23.

[140] Això no obstant, hi ha en aquesta *Prefazione* elements de caràcter històric i hi apareixen molts dels arguments que després retrobarem en la *Història de la llengua catalana*, de la qual és clarament un precedent —estudiaré amb detall aquesta qüestió al primer capítol de la tercera part de la tesi.

l'autor en cada cas, per a la redacció de l'obra.

- Els *Preliminari circa la natura e qualità delle lettere dell'abbiccì toscano e provenzale, e circa l'amistà e convenienza tra di loro* (pp. 119-145) són una mena de tractat de fonètica i d'ortografia comparades, on torna a sortir la vena gramatical de Bastero —és aquí, per exemple, on es formula per primera vegada la cèlebre regla de la -s del nominatiu de l'occità antic, molt abans que Raynouard la «descobrís» a la seva *Grammaire romane*—[141] i s'apleguen dades interessants sobre l'ortografia dels manuscrits.

- Un *Catalogo della maggior parte delle voci provenzali usate dagli scrittori toscani* (pp. 146-172) tanca el volum; és una llista de totes les paraules o expressions incloses en el diccionari, ordenades alfabèticament, algunes amb la correspondència llatina o explicades amb un sinònim italià.

L'obra havia de continuar en dos volums més, que inclourien pròpiament el diccionari, i que no es van arribar a imprimir mai, per bé que en conservem pràcticament tot el contingut —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*.[142] Es tracta, essencialment, d'un recull de paraules provençals que s'haurien usat en l'italià literari en algun moment de la seva història —generalment es recorre a textos medievals, occitanitzants—, o bé de paraules italianes vives, de les quals Bastero creu poder provar l'origen provençal.[143] Una trentena de volums manuscrits ens han conservat, ordenats alfabèticament, els termes que integren aquest diccionari, seguits tots ells de la traducció o definició en italià modern i la citació d'algunes autoritats que en justifiquen l'ús italià i la procedència provençal—en cada cas s'identifica, de forma abreviada, l'autoritat citada. Algunes vegades s'afegeixen acurades disquisicions de caràcter etimològic i gramatical a propòsit de la paraula estudiada, d'alguna paraula de la seva família, o a propòsit d'algun aspecte històric o evolutiu que se li suposa; hi trobem

---

[141] RAYNOUARD (1816). Reprendré més endavant aquesta qüestió de la regla de la -s i dels coneixements gramaticals de Bastero; potser interessa notar aquí, tanmateix, que Joseph Anglade reconegué a Bastero en justícia el descobriment de la regla de la -s a la seva *Grammaire de l'ancien provençal*, i inclogué *La Crusca provenzale*, segurament per aquests *Preliminari*, al seu inventari de gramàtiques provençals modernes (ANGLADE, 1927, pp. XIX-XXI; i cap. IV, p. 211, nota 1).

[142] En algun d'aquests volums, tanmateix, hi hauria anat una «*Tavola de'prosatori provenzali*» similar a la «*Tavola de'poeti*» del primer volum, segons que s'afirma en una de els addicions manuscrites a l'exemplar de l'Acadèmia de Bones Lletres, però no en tenim cap més notícia.

[143] A la *Prefazione* s'inclouen a més dues llistes, de paraules italianes preses del francès i del castellà, repectivament, que volen ser complementàries del repertori de provençalismes que constitueix pròpiament el diccionari (BASTERO, 1724, pp. 34 i 42).

també alguna observació de tipus comparatiu, amb referències a altres llengües romàniques com el castellà, el portuguès o el francès. El mateix Bastero explica d'una forma ben entenedora com funciona internament el seu diccionari, i en posa alguns exemples, en una llarga carta de presentació que he trobat entre els seus papers:

> «*Molts dels tals vocables foren autenticats per provençals dels autors clàssics en esta matèria, com del cardenal Bembo, de Benet Varchi, de Francisco Redi, d'Alexandro Tassoni, de Salvini y altres, las autoritats dels quals he trascritas a sos respective llocs. Be és veritat que jo n'y he anyadits molts y molts més de qui los susdits autors no ne han feta menció, puix ningú se ha pres fins assí lo treball d'anar-los cercant y compilant, avent jo observat que quasi la terça part del* Vocabulari de la Crusca *és provençal, de ahont ab molt fonament deixà escrit lo sobre mencionat Varchi, florentí y lector públic que fou de llengua toscana en lo estudi o universitat de Florènzia, que lo toscà idioma era principalment compost del llatí y segondàriament del provençal, y així com per saber bé y de fonament la lengua llatina era menester entendre la grega, així mateix per a saber perfetament la toscana era necessari entendre y saber la provençal. Quant he trobat un o altre autor dels menos clàssics y poc pràctic de las cosas dels provenzals, que ab poc fonament age affirmat per castellà o per francès algú dels vocables que he compilat, he refutat lo tal autor —com, per dar-ne aquí un exemple,* altresì, *respecte a la llengua castellana, lo qual cregué un cert autor que fos estat pres del* otro sí *de Castella, que vol dir lo mateix, sens saber que* altresí, *pur provenzal, se troba molt sovint en nostres antics poetas; y respecte al francès, com per exemple* coraggio, *lo qual no ha mancat qui ha escrit ésser estat pres y format de* courage, *no sabent que de coratge, en tots los tres significats registrats en lo* Vocabulari de la Crusca *(ço és per lo llatí* audentia, *e* cor, *e* voluntas *o* cupiditas*), ne són plens de exemples las rimas antigas dels mateixos provenzals poetas, ademés que si los italians lo aguessen pres y format de* courage, *aurían fet y dit* coragio, *així com feren y digueren* agio *per* età, *del franzès* âge *(llat.), y no pas* coraggio, *ab duas* gg, *las quals equivalen al nostre so o pronúncia del* tg, *puix del mateix modo pronuncían* coraggio *com si fos escrit* coratgio, *de tres síl·labas, o* coratjo, *que és tot hu, usant ells en la escriptura o ortografia la primera* g *en lloc de la* t, *per rahó que la llengua llur no comporta que duas mateixas lletras mudas estígan l'una al costat de l'altra, com obsérvan los professors, y entre ells Buommattei, qui és dels primaris.*

En cada vocable cito un o dos o més passos, tant dels antics poetas com dels prosadors, o de escripturas y llibres més antics que·ls toscans, trets dels mss. de la biblioteca Vaticana y de altras llibrerias, de la qualitat dels quals dóno rahó en la declaració de las abreviaduras y en las Taulas dels mateixos autors citats, posadas al principi; y estos passos són los exemples de què entenc parlar en lo sobre referit títol de ma compilació —verbi gratia, al vocable magnano *(queli che fa le toppe e le chiavi; lat.* clavium faber*; prov.* manyà*, etc.), porto lo exemple o pas, entre altres, de Jaume Roig (ms. vatic. cod. 4806, fol. 104, columna 3):*

Alt en la creu, *volc acabar*
mig comensadas *subtil manyà.*
e sols forjadas *Ell las temprà*
las claus del cel *com bon armer;*
que a Pere fel *temprá l'acer*
promès donar, *ab aygua y sanc.*

E al mot guisa *(*modo, maniera*; lat.* modus*, etc.), lo pas entre altres de Alfonso I, rey d'Aragó (ms. vatic. ...):*

Per mantas guisas m'és datz
goig e deport, e solatz

(In più guise mi viene dato / gioia e diporto, e sollazzo). Dels quals passos o exemples ne he trasportat o traduït literalment molts en toscà, al costat o sota del mateix provençal, en particular los més oscurs y difícils. Y en los vocables en què pot tenir lloc la istòria, com per exemple en mugavero *(spezie di soldato; provenz.* almugàver*, etc.),* paraggio *(da pareggiare: paragone, ayguagliamento; lat.* equiparatio, equatio*; provenz.* paratge*) y altres, no deixo de tocar-la, a manera de coment o glosa a imitació de Carlos Dufresne en son* Glossari dels autors de la baixa llatinitat*, a demés de la erudició y cosas apertanyents a matèria de llengua espargidas per dintre la obra, sotta diferents vocables y frases.»*[144]

La Crusca provenzale, encara que pren model del *Glossari* de Du Cange, o dels diccionaris etimològics de Ménage, vol ser sobretot, segons la idea de Bastero, un complement o un comentari al gran diccionari italià de l'Acadèmia de la Crusca de

[144] Annex 1, 5.

Florència —d'aquí ve el nom—, i per això mira de fer-hi sempre referència, d'adaptar-se als criteris lingüístics d'aquell diccionari, de copiar-ne fins i tot l'estructura; ho explica ell mateix en la resposta a les observacions que li havia escrit el seu germà Baltasar a propòsit de l'obra, recentment publicada:

> «*Y puix que ma* Crusca, *com tinc insinuat, és un coment del* Vocabolario degli accademici della Crusca *per lo que té mira al provençal, te faré aquí una breu relació de dit vocabolari toscà; ab ella comprendràs millor la idea, avent procurat en lo mateix glossari que hi he fet, d'imitar-lo...*»[145]

En efecte, l'última edició del diccionari de la Crusca, de l'any 1691, tenia tres volums: el primer, més petit, només reunia el prefaci, els diversos índexs i taules, i una *Giunta* o apèndix; els altres dos, molt més grans, contenien pròpiament el diccionari; per això la *Crusca provenzale* té aquesta estructura, i el canonge Bastero assegura al seu germà «*que també los meus segon y terç són, o seran, molt grans*».

L'elaboració de la Crusca va requerir, tanmateix, alguns treballs previs que presos i considerats aïlladament tenen ja per si mateixos una considerable entitat i una notable solidesa. Es tracta sobretot de reculls de materials i de documentació destinada a bastir les argumentacions crítiques i històriques del diccionari. En aquest sentit, destaca per sobre de tot l'exhaustiu buidatge efectuat als còdexs trobadorescos medievals de la Biblioteca Vaticana que dóna lloc a una completa antologia de la poesia provençal —n'hem conservat set volums manuscrits.[146] Aquest treball, sobre el qual s'edifica pràcticament la *Tavola dei poeti provenzali della età d'oro* que ja he esmentat abans, no degué ser mai considerat per Antoni de Bastero com una obra pròpiament dita, ni li degué passar mai pel cap de poder-lo publicar, i això no obstant, no té gaire res a envejar, en substància, als grans repertoris de poesies provençals elaborats per alguns erudits francesos com Lacurne de Sainte-Palaye

---

[145] Això mateix és el que ve a dir Antoni de Bastero en un altre lloc de la carta que he citat abans: «*He donat al llibre lo principal títol de* La Crusca Provenzale *perquè quasi tots los vocables los he trets del diccionari dels acadèmics de la Crusca, podent dir que lo que he fet és pròpiament un comentari de una bona part de la Crusca, ço és de aquell cèlebre e incomparable vocabulari, y no ja perquè los vocables compilats sian la «crusca», ço és lo segó y los altres restants de la farina, puix és al contrari, essent com són los nostres la flor de la farina,* e «de più leggiadri e de più sonori e de più belli ch'abbia la lingua toscana, come per la raccolta fatta dal Bembo di non pochi di loro, senza molta fatica possiam certificarsi», *com diu lo cavaller Leonart Salviati, qui en esta matèria té y fa tanta autoritat com Aristòtil, respectivament, en matèria de filosofia*» (annex 1, 5).

[146] Pel que explica ell mateix a la *Prefazione* de *La Crusca provenzale*, Antoni de Bastero va haver de menester un permís especial de monsenyor Michelangelo Majella, bibliotecari de la Vaticana, per poder efectuar les seves còpies dels còdexs trobadorescos. De la mateixa manera, el canonge Havia solicitat també permís per consultar altres manuscrits provençals antics existents a la ciutat de Florència al pare Anton Maria Biscioni, bibliotecari de la Medicea-Laurenciana.

i publicats força anys més tard, que s'han considerat el precedent immediat i el punt de partida de la lingüística romànica moderna. En aquesta mateixa línia cal destacar el coneixement que va tenir Antoni de Bastero de les *Razós de trobar* de Vidal de Besalú i del *Donatz proensals* d'Uc Faiditz, del qual conservem dues còpies entre els seus manuscrits —en publicà alguns fragments al primer volum de la *Crusca provenzale*, d'on extreu per exemple la formulació de la regla de la -s de què ja he parlat; sembla que el canonge havia de col·laborar justament en la publicació d'aquest tractat de poètica medieval que havia projectat el cèlebre provençalista i mentor seu a l'acadèmia romana, Giovanni Mario Crescimbeni —vegeu-ho a l'inventari dels manuscrits. I és que, tot amb tot, Antoni de Bastero tenia ben present que la seva *Crusca* era una amalgama de coses diverses, i podia donar origen a altres treballs i a més investigacions; ell mateix ho confessa al seu germà Baltasar en la resposta a les seves observacions sobre la *Crusca provenzale*:

> «*Lo mateix elogi, entre altres, que donas a dita obra de la* Crusca, *de ésser una de aquellas que los francesos ne diuen «chef d'oeuvre», li donà en Roma lo arxipreste Crescimbeni, custode general de la Arcàdia, puix quant antes de estampar-la li'n presentí alguns coderns per modo de ensaig o prova me digué: «questa si chiama capo d'opere», y en effecte és cap no sols de una obra sinó y també de moltas, pus a demés de la primera y principal de la compilació dels vocables, frases y modos de dir, etc., conté y va ab ella annexa una biblioteca antiga dels escriptors o autors que han escrit en provençal o català, y la notícia dels nostres antichs poetas y llurs poesias, ab altras moltas cosas de antiguedat, erudició e istòria que estàvan recondidas y sepultadas. Y ab la mateixa* Crusca *se pot fer un famós y perfet vocabulari de nostra llengua igual al que tenen los toscans, anyadint-hi los vocables moderns y tots los altres antics, que per no ésser usats ni en poc ni en molt de la nació toscana, ni trobar-se en llurs escrits, no són continuats en ma obra.*»

Antoni de Bastero, després del seu retorn a Catalunya l'any 1724, encara que segurament ja havia donat per acabada la *Crusca provenzale* —de la qual només havia publicat el primer volum «*ja que per falta de medis* (li diu al seu amic Torres) *no puc per ara estampar los demés volums, com desitjava, que encara que últims en orde són estats los primers*

que he treballats, y molt més grans que dit primer»—,[147] va aprofitar que encara no havia pogut publicar el diccionari per intentar ampliar-ne alguns aspectes amb els nous materials recollits a Barcelona. Aquesta ampliació circumstancial —Bastero, com ja sabem, confiava poder tornar aviat a Itàlia per continuar la publicació de la *Crusca*— va convertir-se amb el pas dels anys en una completa revisió de tota l'obra, en què es modificava substancialment fins i tot el volum ja publicat —llavors l'objectiu ja no seria, per tant, completar-ne la impressió sinó tornar a publicar l'obra de cap i de nou; una revisió que continua durant molt temps, segurament fins a la mort del canonge,[148] i que és testimoni d'una certa evolució dels seus interessos intel·lecuals. En efecte, a l'exemplar refet del primer volum de la *Crusca* que es guarda avui a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona podem observar que les parts més amplificades són, d'una banda l'inventari d'autors i textos de referència —com a conseqüència lògica de les noves notícies adquirides, l'accés a noves biblioteques, etc.—, i de l'altra totes les qüestions de caràcter més històric de la *Prefazione*, tornant una mica als supòsits del projecte inicial —es tracta extensament dels diferents noms que rep la llengua provençal, del nom de Catalunya, etc.[149] Això és justament el que exemplifica aquest desplaçament d'interessos de què he parlat, i lliga amb la formulació d'un nou projecte que apareix en aquests anys, i que Bastero anomenarà *Història de la llengua catalana.*

De fet, el fil de l'argumentació històrica és sempre present en les obres d'Antoni de Bastero —com en la majoria de les obres dels autors de l'època i en els diccionaris que el

---

[147] Annex 1, 6.25. Per altra banda, d'aquell primer volum, publicat a expenses del canonge, se'n devia fer una tirada ben reduïda tenint en compte els poquíssims exemplars que en coneixem. Manuel Milà, en efecte, ja havia notat que «*De la obra de Bastero, impresa en Roma y más científica que amena, había en Cataluña muy pocos ejemplares*» —cito per JORBA (1989), p. 121; jo he intentat fer un recompte dels tots els exemplars que es poden trobar a les biblioteques públiques d'arreu del món, i no arribo a la dotzena. A Itàlia n'he trobat un al fons d'impresos antics de la Biblioteca Angelica, i dos a la Biblioteca Apostolica Vaticana; a Catalunya, a banda de l'exemplar modificat de l'Acadèmia de Bones Lletres, que era el de l'autor, en podem veure un altre a la Biblioteca Universitària-Provincial de Barcelona; n'hi ha un altre a Madrid, a la Biblioteca Nacional, un a París, a la Bibliothèque Nationale, i un a Londres, a la British Library; a Amèrica n'hi han anat a parar almenys dos, un a Brooklyn —Brooklyn Public Library— i un a Chicago —Newberry Library. És clar que alguns exemplars es deuen haver perdut, i que n'hi deu haver molts en col·leccions particulars —en conec un cas—, però no deixa de sorprendre l'escassa disponibilitat d'aquest volum, que és el text més conegut del canonge Bastero.

[148] Ho corroboren el fet que la marca d'aigua dels fulls afegits al seu exemplar imprès per incorporar-hi les addicions duu l'escut de Girona —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*— i també que en les cartes del pare Viellescases, aquest es refereix a les gestions que li demanava Bastero dient que servirien «*pour l'augmentation de* La Crusca provenzale, *qui merite un nom plus generique*» (annex 1, 12.3). A més, entre les addicions manuscrites a l'exemplar que es guarda avui a l'Acadèmia de Bones Lletres trobem citat, per exemple, a la *Tavola dell'abbreviature*, un llibre que «*fu tradotto e stampatto ultimamente in lingua castgliana nella stessa città, l'anno 1735*», és a dir que més enllà de l'any 35, a les portes de la mort, el canonge encara treballava en la *Crusca*.

[149] Vegeu, per a això, el *Catàleg dels manuscrits*: ms. 3-III-4 RABLB..

canonge agafa per model—, des de la *Gramàtica italiana*, que inclou un capítol introductori sobre l'origen i progressos de l'italià que deu coincidir pràcticament amb aquell *preliminare* sobre la llengua italiana que havia d'incloure la *Crusca* segons els primers dissenys, i que constitueix un precedent clar d'aquesta *Història de la llengua catalana*.[150] El que passa és que ara s'eixamplen els seus horitzons culturals de referència, que fins al moment s'havien centrat exlusivament en la tradició filològica i provençalista italiana; Antoni de Bastero obre en la darrera etapa de la seva vida una nova línia de recerca vers els fons documentals del país[151] i sobretot vers l'àmbit cultural occità, on descobreix nous autors com ara Pierre de Caseneuve, que serveixen perfectament per als seus propòsits, i on troba també una interessant i poc explotada font de documentació —recordem, en aquest sentit, la relació amb el pare Viellescases de Càors, a qui Bastero demana una sèrie de llibres i a qui sol·licita la recerca de tota mena de documents antics d'aquella zona.[152] És molt significatiu, en aquest sentit, que el canonge emprengués fins i tot algun viatge d'investigació dialectològica per aquella zona, tal com ho testimonien diverses anotacions manuscrites que n'hem conservat.[153]

La *Història de la llengua catalana*, com veurem, reprèn uns temes que ja apareixien a la *Prefazione* publicada de la *Crusca provenzale*, i de fet el que pretén és desenvolupar-los millor i, sobretot, adaptar-los als interessos dels intel·lectuals catalans —la *Crusca* gairebé podia interessar només als italians; en el seu propòsit, però, va molt més enllà de la pura especulació històrica. Només n'hem conservat una petita part, i encara en un estadi força provisional, ja que aquesta darrera obra de Bastero degué quedar estroncada per la seva mort, però alguns indicis que després analitzarem semblen indicar que la *Història de la llengua* era un projecte molt ambiciós, segurament el de més envergadura del canonge, i que probablement havia d'incloure, a banda de l'esperada argumentació històrica sobre la identitat del català i el provençal, la seva trajectòria i la seva condició de llengua primogènita del llatí, etc., un diccionari etimològic —que potser aprofitaria els materials

---

[150] Aquest text, que jo anomenaré d'aquí en endavant «Història de la llengua italiana», l'he reproduït íntegrament a l'annex 3 d'aquesta tesi.

[151] Ja he esmentat al capítol anterior l'interès per les obres de Jordi de Sant Jordi, i l'activitat de Bastero a Barcelona, després del seu retorn, a l'entorn de diversos arxius i biblioteques.

[152] He reproduït íntegrament la correspondència amb Viellescases a l'annex 1, 12.

[153] Tractaré amb més detall totes aquestes qüestions a l'estudi sobre la *Història de la llengua catalana*.

de *La Crusca provenzale*—, un tractat gramatical i un repertori bibliogràfic d'autors i obres catalans antics. En definitiva, una mena d'enciclopèdia de la llengua catalana, que malauradament no va arribar a cap —deixant a part la qüestió del temps de què disposava, potser el canonge tampoc estava prou capacitat per acabar tot sol una obra així—, però de la qual Bastero havia començat fins i tot una versió italiana —s'hauria anomenat *Istoria della lingua provenzale*?—, tal com ho corroboren alguns fragments que he localitzat entre els seus manuscrits, i que he agrupat i transcrit a l'annex 5 d'aquesta tesi.

3. L'empremta de Bastero entre els seus contemporanis i la pervivència del seu record. Revisió crítica dels estudis basterians.

Per completar aquesta primera part introductòria de la tesi, que té com a objectiu situar d'una forma general la figura d'Antoni de Bastero i donar una visió de conjunt de la seva obra, que ens mancava fins al moment actual, cal que necessàriament em refereixi ara al ressò que ha obtingut al llarg del temps la feina de Bastero, com se n'ha transmès la memòria, quins treballs abans d'aquest l'han tractada, ja sigui parcialment o d'una manera més global. Ja hem vist al capítol anterior que l'obra de Bastero, tot i respondre a uns mateixos impulsos, tot i tenir una gran coherència interna i anar quasi tota ella dirigida, en definitiva, cap a un únic intent, transcorre per diversos viaranys; és en alguns aspectes una obra gramatical, en altres toca la crítica literària, en altres es configura com una obra històrica, i és també una obra lexicogràfica.[154] Cadascun d'aquests aspectes ha tingut un èxit distint, i doncs una diferent trajectòria en el record; caldrà que vegem entre els provençalistes, entre els lingüistes o els historiadors quina d'aquestes facetes ha estat més valorada.

D'entrada, però, podem convenir que la producció d'Antoni de Bastero ha estat, en general, poc coneguda, sobretot per les circumstàncies biogràfiques que comportaren un cert aïllament d'aquest autor, com ja hem vist, i pel fet que majoritàriament l'obra del canonge ha restat inacabada i manuscrita, ja que no va poder accedir sinó en una mínima part a la llum pública. Per aquestes mateixes raons, el coneixement que se'n tenia ha estat parcial, i sovint distorsionat, esbiaixat. Un bon exemple d'això que dic és l'atribució que s'ha fet a Bastero d'algunes obres que poca cosa tenen a veure amb els seus propòsits o amb el seu tarannà. El cas més conegut és el de la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català*, que Joaquim Rubió i després Josep M. de Casacuberta van suposar escrita pel canonge, i així s'havia acceptat fins que fa relativament pocs anys Modest Prats va descobrir que era en

[154] Bastero és pròpiament filòleg, en tant que afronta una cuidadosa tasca de còpia i edició de còdexs trobadorescos i buidatge d'altres textos i edicions antigues, però també és gramàtic, com ho demostren la quasi completa redacció de la gramàtica italiana o el seu interès pel *Donatz proençals* i les *Rasós de trobar*, on troba formulada la regla dels casos occitans, i crític literari, pel seu interès a establir períodes, gèneres i autors en la poesia dels trobadors, i historiador o erudit, com ho testimonien els seus coneixements jurídics, la mena d'anotacions contingudes en els volums miscel·lanis, la redacció, incompleta, de la *Història de la llengua catalana*.

realitat d'Agustí Eura;[155] així mateix, alguns autors han atribuït a Bastero, posem per cas, una gramàtica catalana, interpretant erròniament la referència que fa la *Prefazione* de la *Crusca* a la *Gramàtica italiana per a ús dels catalans*,[156] o fins han arribat a pensar que la *Història de la llengua catalana* era en realitat una gramàtica.[157] A mesura que que en tenim coneixement, el canonge Bastero se'ns revela tanmateix com un personatge complet, polifacètic, un intel·lectual —encara que sovint amb criteris equivocats— com ben pocs en el divuit català, d'una vàlua per sobre de molts altres capellans cultivats de la seva època, que qui sap si hauria pogut ser, en unes circumstàncies més favorables, i salvant totes les distàncies, una mena de Maians i Siscar per a la cultura catalana.

Si a l'anterior capítol intentàvem aproximar-nos al concepte que Bastero tenia de la seva pròpia obra i a com havia ideat els seus inacabats projectes, no deixaria de ser ara interessant també que poguéssim complementar la perspectiva històrica que seguidament dibuixaré amb la idea que tenia el propi autor de la projecció de la seva obra, de la importància del seu treball; malauradament disposem de ben poca informació en aquest sentit —potser només algunes afirmacions que ja he transcrit, en la resposta a les observacions del seu germà Baltasar sobre la *Crusca provenzale*—, i entre els papers del canonge cap document no ens permet d'extreure conclusions sobre la consideració que esperava merèixer per part dels estudiosos del seu temps i pels del futur. Resulta significatiu, tanmateix, el gravat inclòs com a frontispici al volum imprès de *La Crusca provenzale*, que representa una estança on una noia jove —la llengua italiana— dóna la mà a una vella —la llengua provençal— que està asseguda, tot ensenyant-li un rotlle que duu anotat el títol de l'obra; en aquesta estança hi ha una llibreria on es llegeixen, al llom d'alguns llibres, els noms de Bembo, Varchi, Tassoni, Ubaldini, Redi, Salvini i Crescimbeni, com indicant que d'aquests llibres en surt la *Crusca*. Així, Bastero s'insereix, d'alguna manera, en la sèrie que defineixen aquells autors italians i per tant en la més prestigiosa tradició filològica i

---

[155] RUBIÓ i ORS (1898); CASACUBERTA (1925); PRATS (1974). Sobre aquesta falsa atribució —en realitat es tracta d'una confusió entre la *Controvèrsia* d'Eura i la *Història de la llengua* de Bastero— vegeu el meu treball publicat al darrer *Estudi General* (FELIU, 1995).

[156] Josep M. Miquel i Vergés (MIQUEL 1938, pp. 275-276, nota 36) reporta els testimonis de Lluís Bordes —*Curso de temas para ejercitarse en la lengua castellana, o sea, ensayo sobre la traducción del catalan al castellano*, Barcelona, 1828— i de Gabriel Palau —*Bolletí del Diccionari de la Llengua Cathalana*, 5, abril de 1902, p. 67, nota 2. Pere Bohigas (BOHIGAS, 1943, p. 29) també comet l'error d'esmentar «*una gramàtica catalana*» entre les obres de Bastero, referint equivocadament l'inventari de manuscrits que havia fet Manuel Milà i Fontanals (MILÀ, 1856).

[157] AMADE (1924), pp. 30-31.

provençalista italiana, expressant doncs una voluntat de transcendència i una determinada valoració del seu treball —en aquest cas, estrictament de la *Crusca provenzale.*

3.1. Transcendència d'una obra poc coneguda.

El que he explicat al primer capítol ens permet, d'antuvi, definir d'una manera prou aproximada el cercle de les relacions que podia mantenir el canonge Bastero durant els darrers anys de la seva vida, i per tant les persones que, fora de la família, podien tenir un coneixement directe i més o menys complet de la seva obra. A banda de Joan Torres Oliva, que no va tornar mai de Roma tot i el desig expressat en una de les seves cartes a Bastero,[158] només uns pocs intel·lectuals catalans com el poeta Sala i Cella, Ramon de Dalmases, fra Agustí Eura, el pare Ribera i, sobretot, Pere Serra i Postius devien tenir accés als projectes del sagristà de Girona. Tots ells són gent vinculada a l'Acadèmia de Barcelona, i el propi Bastero com hem vist també va mantenir-hi alguns lligams; serà assenyat que cerquem, doncs, el primer ressò de la seva obra al si d'aquella institució literària, on fins i tot el mateix canonge pogué exposar alguns dels seus plantejaments —ja he parlat del possible testimoni d'un discurs acadèmic de Bastero en què aquest hauria explicat a grans trets els arguments de la *Història de la llengua catalana.*[159] I és que l'Acadèmia, per altra banda, genera en aquella època nombrosos treballs força coincidents, encara que de pretensions molt més modestes, amb els interessos del canonge Bastero, que devien ser prou comuns i compartits per molts dels seus membres.

Hi ha però una qüestió prèvia que em cal abordar, abans de passar endavant. És el problema que plantejen algunes anotacions que trobem disperses entre els papers d'Antoni de Bastero, concretament entre els dels manuscrits de les obres que el canonge treballaba els darrers anys de la seva vida —el diccionari de la *Crusca* i la *Història de la llengua catalana*—, en les quals es fan indicacions a algú altre sobre com cal acabar la redacció d'un

[158] Annex 1, 10.2.

[159] Vegeu l'apartat 4 del capítol 1, cap al final.

paràgraf, quin fragment de text s'ha de copiar en un lloc determinat, on localitzar la citació, etc., com preveient que hagi de ser aquesta persona l'encarregada de copiar i revisar el text en la versió definitiva —*v.g.*: «*...la autoritat —versos de Dante:* Quatro figli, etc.— *la trobaràs en ma* Crusca, *a car. 56*». En un paper dins el ms. 3-III-4 RABLB llegim, fins i tot, el que sembla un patró o model destinat a la redacció de les parts que falten a la *Història de la llengua*: «*Pero ya muchos años antes de nosotros observó esto N..., N... y N..., el primero en su Historia de ... —libro ..., capítulo ... &.—, en donde dexó escrito: ... El segundo en su N... ( ), en que dixo: ... Y finalmente el N... en su N..., con estas palabras: ....*». Aquesta mena d'anotacions suggereixen, en efecte, l'existència almenys d'un col·laborador del filòleg, que potser hauria estat encarregat de continuar i acabar les seves obres després de la seva mort.[160] La hipòtesi pren més cos si considerem l'aparició, en alguns dels manuscrits de la *Crusca provenzale*, d'una altra mà diferent a la de Bastero —vegeu-ho al *Catàleg dels manuscrits*. Aquest hipotètic col·laborador, per tant, seria la persona que de més a prop hauria conegut els projectes, els interessos i les capacitats del canonge Bastero, i qui en certa manera seria responsable també, en no haver dut a bon terme l'encàrrec ni haver procurat, almenys, la publicació de la *Crusca*, que ja estava pràcticament llesta i acabada, de la poca difusió posterior de la seva obra.

Pel que en sabem, no sembla que cap dels personatges esmentats abans hagués pogut arribar mai a vincular-se tan estretament al canonge com per convertir-se en el seu col·laborador; de fet, només ens consta la participació de Bastero en la redacció d'una obra literàrio-erudita en prosa de Pere Serra, titulada *Lo perquè de Barcelona*, que no es va arribar a publicar mai,[161] però aquesta col·laboració té un caràcter certament excepcional —es tracta d'un divertiment, d'una cosa aïllada, potser un joc entre amics—[162] i Pere Serra, que sí que havia de publicar encara molts llibres i que tindria a més un especial interès per divulgar l'obra del filòleg, com veurem, no podia ser de cap manera aquest col·laborador, ja que va residir sempre a Barcelona i va treballar contínuament en els seus propis projectes —l'altra

[160] Seria possible pensar, en alguns casos, que l'autor utilitza la tercera persona en aquestes anotacions per adreçar-se a ell mateix, en revisions futures del text, però hi ha vegades, com en el cas de la nota transcrita com a exemple, en què és inequívoca la referència a una altra persona.

[161] El manuscrit únic d'aquesta obra, conservat avui a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, l'he inclòs també en el catàleg dels manuscrits de Bastero, ja que conté correccions i algunes parts autògrafes del canonge, i també perquè s'hi fa referència a les seves recerques històrico-literàries. Ramon Domènec Perés va fer públic aquest text per primera vegada l'any 1925, en un treball llegit a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i publicat alguns anys després (PERÉS, 1929).

[162] Vegeu el que ja he explicat a la nota 95 del primer capítol.

lletra que apareix als manuscrits de la *Crusca* tampoc no és la seva. Així doncs, crec que hauríem de buscar l'ajudant d'Antoni de Bastero entre les persones més pròximes físicament, en la família; podria ser en efecte algun dels nebots o fins el propi bisbe de Girona, que al cap i a la fi és qui heretarà els papers del canonge a la seva mort i els guardarà encara durant força anys.[163]

Jo m'inclino per un nebot, perquè té més sentit que aquest col·laborador fos una persona més jove, que pogués continuar les recerques i arrodonir les intuïcions del filòleg amb el temps de què aquell ja no disposava. És evident que Baltasar estava més o menys al corrent dels treballs dels seu germà Antoni, però també ho és que necessitava dedicar tots els seus esforços a tasques més elevades i pastoralment més urgents —en el seu retir al convent dels carmelites de Reus havia de preparar els dos volums de les seves *Conferencias de la diócesis de Gerona sobre materias morales y prudenciales prácticas, pertenecientes al estado sacerdotal y pastoral*, publicats els anys 1750 i 1751; a més, tot i que va sobreviure encara 18 anys al seu germà, devia tenir la salut força ressentida, ja que va haver de deixar l'exercici episcopal pocs anys després de la seva mort. Ara bé, no penso pas que el deixeble d'Antoni de Bastero fos el seu nebot Josep, com han suposat alguns pel fet que aquest obtindrà una certa notorietat com a membre de l'Acadèmia de Barcelona on hi presentarà també certs treballs de caràcter històric. Els indicis que he anat recollint em fan desestimar aquesta possibilitat, i apunten més aviat cap a Francesc de Bastero i Vilana, germà de Josep, que és justament qui substituïrà el seu oncle Antoni a la sagristia major de Girona. En efecte, Francesc és un dels «minyons» que vivien amb el bisbe a Girona, i ja de ben jove degué estar destinat a seguir els passos del seu oncle sagristà, que el devia prendre com a assistent —encara que, com ja he dit, no ens consta que l'hagués fet mai coadjutor. Josep en canvi, se'n va anar ben aviat a Barcelona com a coadjutor del seu altre oncle Gaspar, el canonge degà d'aquella catedral i, essent el més petit dels seus germans, mai no va arribar segurament a tractar amb gaire intimitat el filòleg.[164] La segona lletra dels manuscrits de la

---

[163] Podríem pensar també en mossèn Jaume Marsà l'antic company de Bastero a Roma, però tot i que és possible que l'acompanyés també a Girona, com he insinuat, el fet és que no en sabem mai més res des del retorn del canonge a Catalunya, i tampoc no tenim cap motiu per suposar-li aficions literàries.

[164] Això no vol pas dir, tanmateix, que Antoni de Bastero no hagués pogut sol·licitar ocasionalment la col·laboració del seu jove nebot per fer-li algun encàrrec a Barcelona, o per copiar-li algun document determinat. Això, almenys, és el que permet interpretar una observació que llegim entre els papers del ms. 3-III-4 de l'Acadèmia, a propòsit de l'ortografia dels manuscrits medievals: «*...està per exemple aquell* trosus *en la divisió de la vegueria de Barcelona, que Joseph s·i engañà quant ho acopià pensant que volia dir trossos, ço és pedaços —i tenia rahó, però són dos mots* tro sus, *etc.*» —3-III-4 RABLB, fol. 42 r., reproduït a la part IV, cap. 4, paràgraf [20] d'aquesta tesi.

Crusca s'assembla, certament, a la de Francesc de Bastero —que podem conèixer per algunes anotacions seves incorporades al *Llibre mestre de la sagristia* de la Seu de Girona, al qual m'he referit ja en més d'una ocasió—, però hi ha encara un altre petit detall que referma la meva hipòtesi. Em refereixo a la carta que Josep adreçà al seu germà Francesc explicant-li la sessió publica de l'Acadèmia de Barcelona celebrada el dia 16 d'abril de 1731, i que trobem relligada en un dels manuscrits miscel·lanis d'Antoni de Bastero;[165] la pròpia carta confirma que a Francesc també l'interessaven les activitats de l'Acadèmia —tenia, per tant, aficions literàries—, i el fet que el filòleg la tingués entre els seu papers suposa una gran franquesa i una ben estreta relació entre tots dos.

Josep de Bastero, tanmateix, aprofitarà alguns materials del seu oncle Antoni per als seus treballs acadèmics, però això serà força anys més tard, quan els manuscrits del filòleg hauran estat dipositats al convent de Sant Agustí de Barcelona, després de la mort de Baltasar. Tot sembla indicar que no coneixia anteriorment aquests materials, i el seu coneixement tampoc no passarà de ser molt superficial —això, per tant, corrobora que ell no podia haver estat l'ajudant del filòleg. De fet, el que fa Josep de Bastero és, com veurem, treure un profit oportunista i un xic deslleial dels manuscrits del seu oncle, i lluny de procurar el coneixement dels seus treballs inèdits o de reivindicar-ne la memòria —com sembla voler Fèlix Torres i Amat, que afirma equivocadament: «*escribió varias disertaciones e ilustraciones de las obras de su tio don Antonio*»—,[166] els plagia descaradament i se n'atribueix els mèrits.

Anem a pams; l'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres conserva avui una vintena de treballs d'aquest acadèmic, que hi ingressà l'any 1752 i morí el 1786. La major part d'ells són discursos de tema religiós, llegits a les anomenades «acadèmies de passió» que se celebraven anualment pels volts de la setmana santa.[167] Els seus treballs més consistents,

---

[165] Ja he esmentat en un altre lloc aquesta carta, que fa ben poc ha publicat l'Albert Rossich (ROSSICH, 1995); és inclosa al manuscrit 140 del seminari de Girona —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*.

[166] TORRES (1836), p. 96. Tampoc no és certa l'afirmació de Josep Rafel Carreras (CARRERAS, 1927-31, vol. XIII, pp. 266-267) segons la qual Josep de Bastero presentà a l'Acadèmia un treball que «*porta per títol Explicación e ilustración de las notas del manuscrito de don Antonio de Bastero*» —s'ho inventa segurament a partir del que diu Torres Amat.

[167] Els títols i dates d'aquests treballs acadèmics són els següents:

Invectiva a la insolencia de Judas, que con señal de amistad hizo prender por los judíos a Christo su maestro en el huerto (3 d'abril de 1754) —lligall 23, fol. 1025.

Quál de las dos mugeres hizo brillar más su espíritu: Débora matando a Sisara o Judith a Olofernes (23 d'octubre de 1754, amb censura d'Agustí Riera) —lligall 14, núm. 11.

Por qué san Pablo, saludando a diferentes en todas sus epístolas, nunca saluda a san Pedro? (2 de març de 1757)

però, són dos estudis de caràcter lingüístic. El primer, llegit l'1 de febrer de 1757, porta per títol *Dissertación sobre la etymología de el nombre de Cataluña*, i comença amb aquestes paraules:

> «*Para ser menos molesto a V.E., ya que este assumpto me precisa a mucha narrativa —que no solo tendrá lo de prolija, sinó por mi poca eloqüencia, el todo de desaliñada—, omitiendo otros exordios, solo insinuaré el motivo que me empeña a tratar una materia que no dexo de advertir requiere la más acendrada crítica, y es porque ahora vino a mi mano el poder entresacar, aunque con bastante difficultad, algunas noticias a mi ver conducentes al intento, de unos sueltos, dispersos, menudos papeles y meras apuntaciones que el más rendido affecto individuo de V.E. ya difunto, mi tío y señor don Antonio, dexó, bien que relativas, me parece, solo a algunos puntos o proposiciones de su* Crusca...»[168]

Només en aquest fragment ja es fa explícit que fins a aquell moment Josep no havia tingut accés als papers del seu oncle, com ja he avançat —«...*porque ahora vino a mi mano poder entresacar ... algunas noticias...*». Resulta més sorprenent, però, comprovar que tot aquest treball, que he reproduït a l'annex 6 de la tesi, no sols no es limita a aprofitar «*unos sueltos, dispersos, menudos papeles y meras apuntaciones*», com insinua l'autor, sinó que és un plagi

---

—lligall 14, fol. 382)

Et dicit eis: Ecce homo. *Joan. c. 19, v. 5. Brevis expositio.* (4 d'abril de 1759) —lligall 24, fol. 1241.

Llórase la muerte de Su Magestad el señor don Fernando VI, por su constante amor a la paz y real protección de las buenas letras (5 de setembre de 1759) —lligall 19, núm. 33.

Opportuna ad Matrem dolorosam deprecatio (16 de març de 1761) —lligall 24, fol. 1252.

Humani dulces ac benigni sermones nostri defuncti vice-praesidis, velute ab eius mirifica profluentes sapientia... (14 d'abril de 1762) —lligall 19, núm. 18.

Oratio, tristitia et sanguinem Christi sudor in horto, divini amori victoria (11 d'abril de 1764) —lligall 24, fol. 1256.

Passio Christi nec magis commiserationem doloris quam amoris exposeit admirationem (1 d'abril de 1765) —lligall 24, fol. 1265.

Ad Judam proditorem simplex, brevissima, acrior tamen invectiva (12 de març de 1766) —lligall 24, fol. 1268.

Sacratissimi corporis Domini nostri Jesuchristi a cruce depositionis sepultura totisque funeris brevissima, ad uberem meditationem (8 d'abril de 1767) —lligall 24, fol. 1271.

La más propria fuente Castalia en el monte Gólgotha será la que formemos con nuestras lágrimas, a que nos induce Jeremías —Ierem. 2, 18: Deduc quasi torrentem lachrymas per diem et noctem (28 de març de 1768) —lligall 24, fol. 1274.

Provar que en el acto de despedir el Señor su espíritu en la cruz fue quando inspiró al hombre el espíritu de vida (25 de març de 1771) —lligall 24, fol. 1304.

Descrive succintamente como a previos esponsales los primeros muy notables sucessos que nos refieren los santos evangelistas, esto es desde la cena hasta el prendimiento de Jesús en el huerto, ponderando con especialidad su sudor de sangre y texto de san Lucas: Et factus est sudor eius sicut gutta sanguinis decurrentis in terram (5 d'abril de 1773) —lligall 24, fol. 1317.

Provar que el soldado que aspira a ser coronado de gloria ha de armarse de la corona de espinas (24 de març de 1777) —lligall 24, fol. 1346.

[168] Lligall 2, núm. 2. El treball està signat el 24 de desembre de 1757.

absolut del quart capítol del Llibre primer de la *Història de la llengua* —que segurament perquè Josep de Bastero el va utilitzar, es troba avui separat de la resta del manuscrit, en un dels lligalls de l'Acadèmia (vegeu el *Catàleg dels manuscrits*). L'afirmació final, segons la qual aquestes notes del seu oncle serien «*relativas, me parece, solo a algunos puntos o proposiciones de su* Crusca» revela, finalment, que Josep no devia conèixer gaire profundament l'obra del filòleg, ni l'existència de la *Història de la llengua catalana*, a la que corresponen en realitat els textos aprofitats.[169]

L'altre treball filològic de Josep de Bastero, força posterior, també aprofita —i pràcticament sense dir-ho— els materials de l'oncle; va ser llegit el 4 de febrer de 1767, d'acord amb l'encàrrec acadèmic de fer una «*recopilación de los principales fundamentos y de los lugares de los autores, tanto estrangeros como reynícolas y patricios, con que pueda establecerse, en crédito de nuestra nación, el ser la lengua catalana hija immediata de la latina, y de ella haverse originado otras, como la francesa y castellana, etc.*»,[170] i és clarament un resum de tot el primer llibre de la *Història de la llengua*, de la qual fins i tot copia literalment alguns paràgrafs —l'he reproduït també a l'annex 6 de la tesi. Fora d'aquests dos treballs no se li coneix a l'Acadèmia cap altra activitat de caràcter lingüístic, pel que encara és més evident l'oportunisme que va guiar-ne l'elaboració —només té dos altres treballs de tema històric, ultra la *Oración gratulatoria* d'ingrés, llegida el 6 de novembre de 1752, que sospitosament recullen informacions sobre Carlemany i la catedral de Girona, que també li degué passar algú de la família, potser el seu germà Francesc.[171] De totes maneres, ens interessarà tenir en compte aquestes dues dissertacions de Josep de Bastero perquè testimonien la divulgació, encara que de forma encoberta, de les idees del canonge filòleg, almenys en l'àmbit de l'Acadèmia barcelonina, que és on he dit al principi que hauríem de buscar el primer ressò de la seva obra; la seva lectura, a més, podrà aclarir-nos en algun punt el sentit i l'abast de la *Història de la llengua*, en tant que ens en transmeten una lectura pràcticament contemporània i molt més pròxima, per tant, a la mentalitat i al tarannà del

---

[169] En un altre lloc d'aquesta «*Dissertación*», Josep de Bastero reconeix explícitament que no sap gaire italià —annex 6, I, p. [6]— cosa que encara l'allunya més del món intel·lectual de l'oncle i del possible coneixement de la seva obra.

[170] Lligall 1, núm. 48.

[171] *El origen y fundamentos del culto dado por la santa Iglesia de Gerona a Carlo Magno, con la expressión de las variaciones que ha tenido y de quanto en el dia se practica* (4 de juliol de 1753) —lligall 2, núm. 36.

Formar una consulta para el emperador Carlo Magno aconsejándole que antes de emprender la restauración de Cataluña passe a señalar la división de sus condados, sin esperarlo para después (8 de novembre de 1758) —lligall 11, núm. 15.

seu autor.

Aquest llarg periple ens ha tornat a situar el discurs a l'Acadèmia; recullo doncs el fil del començament per notar que, entre els membres d'aquella institució, el més actiu divulgador de l'obra del canonge Bastero deu ser Pere Serra i Postius, amic personal seu des del retorn de l'exili.[172] Precisament, Serra esmenta la *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero a la seva *Historia de Monserrate*, dins de l'«*Índice de los autores de los manuscritos que se citan en este tomo*»,[173] i és també, amb tota probabilitat, l'«erudito catalán» responsable que el *Diario de los literatos de España* publiqués l'any 1738 una breu notícia bibliogràfica de la Crusca, on també es fa referència a la *Història de la llengua*, i que suposà d'alguna manera la divulgació de l'obra del canonge a tot l'àmbit espanyol:

> «*La* Crusca provenzal, *o bien las vozes, frases y modos de hablar que la elegantíssima y célebre lengua toscana ha tomado de la provenzal, enriquecidas, ilustradas y apoyadas con razones, autoridades y exemplos, y juntamente algunas memorias o noticias acerca de los antiguos poetas provenzales, padres de la poesia vulgar, especialmente algunos que entre ellos fueron de nación catalana, sacadas de los manuscritos vaticanos, laurencianos y otros. Obra de don Antonio Bastero, cavallero de Barcelona, doctor en Philosophia y en ambos Derechos, canónigo y examinador synodal de dicha diócesi, llamado entre los académicos árcades Iperides Bacchico, impresso en Roma en varios tomos de a fol., en italiano. Murió este sabio a fines del año 1737, con sentimiento universal de los eruditos, especialmente de aquellos que lograron de cerca admirar sus amables prendas y exquisita erudición. Dexó manuscrita, según sabemos por un erudito catalán, otra obra de mayor extensión e importancia, que parece ser* Historia de la lengua catalana, *y está en poder de su Ilustríssimo hermano, el señor obispo de Girona, quien hará un especial favor a*

---

[172] Josep M. Madurell, en els seus treballs sobre Pere Serra, reconeix explícitament repetides vegades que Antoni de Bastero fou un gran amic del poeta-botiguer: «*Entre sus mejores amigos contaba con Olegario de Ardena y Darnius, conde de Darnius, matemático, cosmógrafo, historiador y heraldista; Pablo Ignacio de Dalmases y Ros, que mereció el título de cronista de Cataluña; don Antonio Bastero y Lledó, canónigo y examinador sinodal de la diócesis de Gerona, historiador, filósofo y poeta; con fray Juan Gaspar Roig i Jalpí, a quien ensalza como predicador, docto y erudito teólogo, examinador sinodal de varios obispados, cronista de todos los reynos de la corona de Aragón, ex-provincial de la orden de los mínimos.*» (MADURELL, 1956, p. 28) —vull fer notar les meves reserves, tanmateix, sobre la possible amistat amb Roig i Jalpí, que moria el 1691, quan Serra tenia tot just vint anys, i també pel que fa a Pau Ignasi de Dalmases, que també era molt més gran que ell; Serra en tot cas té tractes amb el fill d'aquest, Ramon de Dalmases, que també és amic de Bastero, com ja sabem.

[173] SERRA (1747), sense núm. de pàg. En realitat la citació d'aquest manuscrit no apareix enlloc del llibre, potser per un descuit —si que se cita repetides vegades *La Crusca provenzale*.

la nación quando la publique.»[174]

Vol dir això que la *Història de la llengua* de Bastero era coneguda en determinats cercles literaris catalans, com ara l'Acadèmia, tot i no haver passat mai de ser un esborrany? En tot cas podia ser-ho només de nom, i potser la finalitat de la referida al·lusió del *Diario de los literatos* no és altra que empènyer el bisbe —la família— a publicar les parts redactades d'aquesta obra, o a cedir-ne els materials als estudiosos que els podrien aprofitar. És conegut que l'afany que va dur a Pere Serra a imprimir tota mena de recopilacions de dades erudites, responia justament a una voluntat d'evitar, com diu en un dels seus papers, «*que tengan mis trabajos el mismo infortunio que los del padre Roig y demás* —Bastero?— *han padecido*».[175]

L'Acadèmia de Bones Lletres produeix en els seus primers anys, tanmateix, un treball importantíssim i molt pròxim en tants aspectes a la *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero, com és l'*Apèndice al lenguaje romano vulgar* de Josep Francesc de Móra i Catà. Aquest treball, publicat al primer volum de *Memorias* de l'Acadèmia, l'any 1756, com a apèndix d'un text molt més extens, titulat *Observaciones sobre los principios elementales de la Historia*,[176] s'assembla tan extraordinàriament al projecte dissenyat per Bastero per a la *Història de la llengua*, en el que té de discurs històric, i és alhora un producte tan insòlit en el seu gènere, a Catalunya i en aquell moment, que es fa difícil creure que no manté cap mena de vinculació amb l'estroncada empresa del canonge de Girona. No tenim gaires testimonis que ens permetin relacionar d'una forma explícita aquests dos personatges, però hem de convenir, segons tots els indicis, que hagueren de tractar-se amb més o menys freqüència: el marquès de Llo era, per començar, íntim amic de Pere Serra i Postius —serà el seu marmessor testamentari—,[177] i aquest, una persona molt

---

[174] HUERTA, et al. (1738), dins «*Notícias literarias estrangeras. De Italia.*», pp. 379-380. He dit que probablement Pere Serra és l'«erudito catalán» que esmenta aquest text perquè, a banda de ser de les poques persones que coneixien directament l'obra del filòleg Bastero i de tractar personalment el bisbe de Girona —vegeu les cartes del ms. 140 SDG—, sembla que mantenia prou bones relacions amb els redators d'aquest *Diario de los literatos de España*, que l'any anterior l'havia considerat «*varón insigne por su aplicación y sabiduría de las antigüedades y monumentos de la historia española*», com nota Felix Torres a les seves *Memorias* (TORRES, 1836, p. 599).

[175] MADURELL (1973), p.11.

[176] Es tracta d'un curiós tractat sobre els múltiples aspectes tècnics i metodològics de la recerca històrica —les fonts que cal utilitzar, com recollir les dades, com citar els documents, les nocions que cal tenir de codicologia, de crítica textual, de paleografia, etc. Incomprensiblement, aquest text —del qual es va publicar una segona part el 1868, també a l'Acadèmia— no ha estat encara mai estudiat ni s'ha tornat a editar.

[177] MADURELL (1956), en diversos llocs.

propera al canonge Bastero, com ja sabem; per les actes de l'Acadèmia podem conèixer que fou precisament el marquès de Llo qui va proposar formalment l'ingrés del canonge en aquella institució, en una sessió solemne celebrada l'1 d'octubre a can Dalmases;[178] el propi Josep de Móra, en un passatge de l'*Apéndice al lenguaje romano vulgar* reconeix:

> «*Es innegable que nuestro don Antonio de Bastero en su* Crusca ... *nos abrió los ojos y la senda para penetrar a mayores descubrimientos y seguir los passos de las mussas y del idioma*»;[179]

i una breu referència de Josep de Bastero al seu oncle en la seva *Recopilación histórica...* suggereix una relació docent:

> «*Véase, a más de lo que insinuó el autor de* La Crusca provençal, *cuya memoria, con singular confusión mía, se digna recomendar tan superabundantemente su amigo y, mejor, maestro, nuestro adorado vicepresidente...*»[180]

El marquès de Llo, que era uns vint anys més jove que Bastero, potser va poder mirar-se els manuscrits del canonge quan l'any 1755, mort el bisbe, quedaren dipositats al convent de Sant Agustí —tal vegada és casualitat, però al primer paràgraf de l'*Apèndice* ell mateix reconeix que aquest treball ha estat redactat posteriorment a les *Observaciones sobre los principios elementales de la Historia*, que tenen el seu origen en un treball llegit a l'Acadèmia l'any 1753, i una mica a corre-cuita «*...pues aunque la delicadeza del assumpto ... requeria mayor volumen, me executan la brevedad del tiempo y el perjuicio de tener suspendida la impressión*». De totes maneres, Josep de Móra no esmenta enlloc del seu text la història inacabada de Bastero, però la *Prefazione* de *La Crusca provenzale*, que com sabem recull ja pràcticament tots els materials i intuïcions a partir dels quals s'haurà d'estructurar aquesta obra, és una font de referència constant en el seu discurs. Sigui com sigui, és innegable que les idees i els interessos d'Antoni de Bastero, degudament matisats i ponderats, troben potser la seva continuació més directa en aquest *Apéndice* —molt més treballat i ben documentat que les produccions del canonge—, que hauré de tenir molt en compte a l'hora

---

[178] CARRERAS (1927-31), vol. XIII, p.218.

[179] MÓRA (1756), p. 598.

[180] Annex 6, II, p. [3].

de fer l'estudi dels continguts de la primera *Història de llengua catalana.*[181] Lamentablement, no tenim encara cap monografia sobre l'insigne vicepresident de l'Acadèmia que ens aplani el camí, i ens calen moltes investigacions i anàlisis de conjunt que aclareixin els detalls i ens il·luminin els primers decenis de la història d'aquesta vella institució literària, tan bàsica per poder entendre i per agafar el pols de veritat a la cultura catalana del XVIII.

I és que al llarg de tot aquest segle, sens dubte, l'Acadèmia haurà de generar més treballs, encara que molt menors, en la mateixa línia de l'*Apéndice* del marquès de Llo —les dissertacions de Josep de Bastero en poden ser un bon exemple—, que no són coneguts i algú hauria d'estudiar amb una certa urgència; el precedent del canonge Bastero degué perdurar doncs en la memòria d'aquella institució encara durant força temps, en el qual va poder anar-se esllanguint el record de la seva obra, tota vegada que els interessos científics del nostre filòleg i de la seva *Història de la llengua* esdevindran, en definitiva, uns interessos prou comuns entre els acadèmics de les dues o tres generacions següents.[182] Fora de l'Acadèmia, tanmateix, ben poc coneixement es podia haver arribat a tenir dels treballs del filòleg Bastero —he citat l'esment del *Diario de los literatos de España*, que és de fet ben poca cosa.[183] Als intel·lectuals de més volada, o als homes, posem per cas, de la recent creada Universitat de Cervera, no els podien impressionar gaire els afanys d'un pobre

---

[181] He provat de fer, encara que fos de forma superficial, un estudi comparatiu de les fonts utilitzades en ambdós textos, i els resultats semblen comprometedors. En efecte, moltes de les obres citades pel marquès de Llo coincideixen amb les autoritats aportades a la *Història de la llengua.* Algunes d'aquestes coincidències són explicables, perquè es tracta de textos molt comuns o de citació gairebé obligada en un tractat d'història lingüística de l'època —sant Agustí, Biondo, Nicolás Antonio, Beuter, Carbonell...— però n'hi ha d'altres que resulten certament sospitoses i abonen la hipòtesi segons la qual l'*Apéndice al lenguage romano vulgar* seria deutor o estaria inspirat en aquesta obra inèdita de Bastero. Em refereixo a autors italians o francesos que són cabdals en les argumentacions del canonge i que Francesc de Móra no tenia per què conèixer: Bouche, Fauchet, Pitton, Ruffi, Crescimbeni, Varchi, Salvini i, sobretot, Caseneuve, un autor que, com veurem, és una mina, i que no apareixia citat al volum imprès de *La Crusca provenzale.*

[182] A més, el record de l'obra del canonge entre els acadèmics degué perdurar també pel fet que entre les obres de consulta per a l'elaboració del *Diccionari català* de l'Acadèmia, establertes el 5 de setembre de 1769, hi figuraven «La Crusca provenzale *de don Antonio de Bastero y los materiales que para su formación paran en poder de los señores Basteros, y se ha encargado a don Joseph Bastero recogerlos y dar a la Academia todas las posibles noticias, como así mismo el averiguar si existe en la librería que fue de los jesuítas, en Gerona,* La gaya ciencia *en dos tomos en fóleo*» —MIRET (1917), p.103; vegeu també COLON & SOBERANAS (1986), p. 130. La informació transcrita resulta tanmateix un pèl inexacta, ja que l'any 69 els manuscrits de la *Crusca* ja no eren en poder dels Bastero, sinó que es trobaven com veurem al convent de Sant Agustí de Barcelona, i Josep de Bastero ja n'havia tret profit per als seus treballs acadèmics.

[183] Ja he explicat al primer capítol que descartava la possibilitat que l'obra de Bastero hagués pogut transcendir per una altra via, a través d'una hipotètica «escola gironina» que tindria els seus continuadors en els capellans Josep Ullastre i Baldiri Reixach. No deixa de ser sorprenent, tanmateix, que apareguin tot d'un plegat entre el clergat gironí, als anys 40 d'aquest segle, dos personatges tan ben orientats intel·lectualment —de què el rector d'Ollers havia de conèixer el *Traité des études* de Rollin?— i disposats tot dos a fer una gramàtica catalana moderna; caldrà que algú s'ho estudii amb calma —potser n'és responsable algun professor del seminari d'aquella època, com ha insinuat en Modest Prats alguna vegada. El que queda clar és que Antoni de Bastero no es pot considerar de cap manera un capellà gironí en el sentit que ho són aquests; encara que viurà força anys a Girona, el canonge es mantindrà sempre, culturalment, barcelonès.

canonge que no havia publicat més que un sol volum, a Itàlia, d'un diccionari incomplet[184] —i encara menys els seus treballs podien haver arribat a autors valencians com Carles Ros o Marc Antoni Orellana. El coneixement, en tot cas, els vindrà de fora del país, com veurem que passa amb Gregori Maians, un home que produirà una obra també molt pròxima als interessos de Bastero, encara que molt millor en tots els aspectes, sobretot perquè va tenir el temps i els recursos suficients per acabar-la, com és *Orígenes de la lengua española* (1737), i que manifestarà repetidament el seu interès per la llengua antiga dels valencians i els catalans.[185]

Perquè l'altre gran canal de transmissió de l'obra d'Antoni de Bastero —en aquest cas, exclusivament del seu volum imprès— són els estudis provençalistes, d'una gran tradició a Itàlia, i que en aquell moment comencen també a arrelar amb força entre alguns intel·lectuals francesos. *La Crusca provenzale* s'inseria de ple en aquesta tradició filològica italiana i aquest és el motiu pel qual el nom del canonge de Girona assolirà la seva major propagació, tot i les limitacions que forçosament havia d'imposar-li la imperfecció del seu diccionari —vegeu sinó el que constatava pocs mesos després de la publicació de la *Crusca* Joan Torres Oliva, a propòsit de l'acceptació de l'obra:

> «*Algunas personas de bon gust que ab vehemència sospiran vèurer terminada la estampa dels altres dos tomos de la* Crusca provençala, *havent sabut que V.M. era fora de Roma temen que la obra quedarà truncada. Anyadesch dir-li que de Nàpols, Sicília y altras parts ahont ha penetrat ja la sua* Crusca *han escrit a esta cort per a que los fos enviada*

---

[184] Tanmateix, Jordi Rubió destaca l'interès que la *Crusca* de Bastero va suscitar en un personatge tan rigorós com Mateu Aimeric, un dels homes més influents de la primera universitat de Cervera: «La Crusca provenzale *d'Antoni de Bastero ... en sostenir la identitat del català amb el provençal, i per tant de llurs respectives literatures, prestigiava en gran manera aquella llengua tan decaiguda. El pare Mateu Aymerich S.I. (1715-1799) no deixà de recollir amb orgull aquella tesi en la seva* Historia geográfica y natural de Cataluña» (RUBIÓ i BALAGUER, 1958 [1986, p. 30]). Aimeric va escriure la seva *Historia*, que va restar inèdita, en castellà, l'any 1767 —el mateix any que fou expulsat d'Espanya, juntament amb els altres membres del seu orde.

[185] Vegeu sobre això el treball d'Antoni Mestre (MESTRE, 1976). En efecte, el corresponsal català per excel·lència de l'erudit d'Oliva fou el catedràtic Josep Finestres, el qual en algun lloc de la seva correspondència amb Maians havia al·ludit a Pere Serra i als acadèmics de Barcelona d'una manera notòriament despectiva: «*Pedro Serra no es legista ni casi gramático de profesión, es mercader de lienzos, pero tan curioso y desde pequeño tan aplicado a inquirir antigüedades de Cataluña que no se aya quien tenga más noticias y papeles, ni quien tenga trabajo tanto como él; sabe cosas de este principado, principalmente en lo que toca a historia eclesiástica, aunque hasta ahora no ha dado a luz sino algunos libritos, creo que por falta de medios. Su estilo no es cosa, y menos su crisi; no obstante, vista su profesión, es mucho lo que haze. Es de una academia literaria erigida en Barcelona no sé baxo qué apellido. Me acuerdo que avrá más de 25 años que en barcelona corrían unas coplas contra él, y en una de ellas dezía:* Pere Serra cana veta; entre botiguers, poeta, y entre poetas, botiguer. *Juzgo que Vd. entiende bien el idioma catalán...*» —carta del 23 de gener de 1735, que cito de MADURELL (1973), p. 23.

Qui sí que hauria pogut tenir alguna notícia del canonge Bastero és l'alacantí Manuel Martí i Saragossà, estricte contemporani seu i mestre de Maians, que va viure alguns anys a Roma, on freqüentà l'acadèmia Arcadia, però no ens consta aquest coneixement ni n'he trobat cap indici significatiu.

—fins del Rosselló un rector que assí té un nebot li manà que a qualsevol preu la·y envie—, però havent sabut faltan encara los dos tomos vòlan diferir-ho, tement axí mateix no se'ls frustren las esperanças de vèurer esta obra en la última perfecció, per lo que viuhen en la major inquietut de vèurer-la a mans del públich. Jo, per part mia, los vaig acalorint i alimentant, fent-los esperar la tant sospirada Crusca...»[186]

En efecte —i a banda del concepte que en poguessin tenir aquells estudiosos que havien mantingut una relació personal amb el canonge, com Salvini i Crescimbeni—, el bisbe Giusto Fontanini és el primer a manifestar públicament el seu reconeixement a la feina d'Antoni de Bastero; aquest autor, estrictament contemporani del canonge, inclou les següents paraules en una reedició, als anys vint, del seu llibre *Della eloquenza italiana* —la primera edició d'aquesta obra, del 1707, és utilitzada pel propi Bastero al prefaci de la *Crusca*:

«*Fra quali* [els provençalistes] *si distinguono a'dì nostri il signor dottore Anton Maria Salvini e il signor don Antonio Bastero, gentilhuomo barcelonese e canonico di Girona, che ha divulgata ultimamente la* Crusca provenzale *e, tratandosi di lingua spenta il dirlo, è dar un lode.*»[187]

El mateix Ludovico Antonio Muratori té paraules elogioses per a la tasca de Bastero en la *Vida* que va escriure de Ludovico Castelvetro, i que precedeix el recull d'*Opere varie critiche di Lodovico Castelvetro, gentiluomo modenese, non piu stampate*, imprès a Berna l'any 1727:

«*In oltre gran perizia acquistò dell'antica lingua provenzale, avendogli servito di guida Giovan Mario Barbieri, modenese, sopra da noi mentovato, il quale se non fu unico, certo sopra ogni altro di que'tempi s'innalzò a sapere perfettamente la detta lingua ... Ma per les persecuzioni insorte contra del Castelvetro e per altri sturbi sopravenuti svaní questo lor disegno* [l'edició de diversos manuscrits trobadorescos], *e furono disperse le lor fatiche, delle quali avrebbono potuto profittare non poco il chiarissimo arciprete Giovan Mario de'Crescimbeni, custode generale dell'Arcadia, e il canonico Antonio Bastero, barcelonese, che in questi ultimi tempi hanno faticato non poco in Roma per illustrar quella lingua e gli antichi poeti che in essa fiorirono.*»

El volum publicat de *La Crusca provenzale* suscità ben aviat l'interès dels més prestigiosos

[186] Annex 1, 10.1.

[187] Lib. 1, cap. 8 —cito per MÓRA (1756), p. 598.

provençalistes francesos. Un vell treball de Bauquier titulat *Les provençalistes du XVIIIème siècle*[188] ens permet de seguir amb un excepcional luxe de detalls com es produïa aquesta recepció, quin valor atorguen realment aquests estudiosos a l'obra de Bastero —la publicada i la que se sap que ha quedat manuscrita—, quines gestions emprenen per recuperar-la. El primer a conèixer la *Crusca* és, pel que sembla, Joseph de Seytres, marquès de Caumont; i d'entrada la impressió no sembla gaire favorable, segons el que li escriu a Henri-Joseph de Tomassin, senyor de Mazaugues, en una carta del 21 d'abril de 1734:

> «... *J'ay enfin reçu de Rome la* Crusca provenzale *de dom Bastero, petit in-fol. qui devait être suivy de deux autres. Cet ouvrage, assez mal digéré, contient des matières assez curieuses des mss. de nos troubadours. L'auteur ne paroit pas un homme de goût; il se contente de compiler sèchement ce qu'il a trouvé dans les auteurs les plus communs. Ce livre n'a pas laissé que de me coûter deux écuts romains.*»[189]

L'opinió de Caumont degué variar, tanmateix, després d'una anàlisi més profunda del llibre de Bastero; això és almenys el que es desprèn de l'afirmació que fa, algun temps després, en una carta al president Bouhier (16 de novembre de 1735):

> «*L'Ubaldini, dans ses notes sur les* Documenti d'amore *de Barberini; le Redi, dans celles sur son dithirambe de* Bacco in Toscana*; Bastero, dans sa* Crusca provenzale, *son des livres qu'on doit consulter...*».[190]

De la *Crusca* en deu treure Caumont el seu sobtat interès pel *Donatz proensals* i per les obres de Jaume Roig i Ausiàs March, que manifesta més avall en la mateixa carta:

> «...*mais la pièce, à mon sens, la plus essentielle pour quelqu'un qui voudroit faire des recherches agréables et utiles, par rapport à l'ancien provençal, c'est une grammaire sous le titre de* Donatus provincialis, *composée dans le XIIIème siècle et conservée dans les archives de la métropole de Florence ... Il faudroit lire aussi les poésies catalanes d'Auzias March et celles de Jaime Roig; ces deux livres sont rares en France — je les ay fait venir*

---

[188] BAUQUIER (1880). Aquest treball inclou la transcripció d'un nombrós aplec de cartes inèdites, la majoria d'elles entre els erudits setcentistes Henri-Joseph de Tomassin (1684-1743), Lacurne de Sainte-Palaye (1697-1781), Joseph de Seytres (1688-1745), Joseph de Bimard (1703-1742). Pràcticament tota aquesta col·lecció és extreta d'un manuscrit de la biblioteca municipal de Nimes que porta per títol: *Correspondance de Messieur de Thomassin, seigneur de Mazaugues, président aux enquêtes au parlement de Provence* (ms. 13.817).

[189] BAUQUIER (1880), tom XVII, p. 80.

[190] BAUQUIER (1880), tom XVII, pp. 180-181.

d'Espagne, où l'on a eu quelque peine à les trouver...»[191]

Efectivament, en aquella mateixa època —en cartes del 22 de febrer i del 23 de maig de 1735— el marquès de Caumont havia entaulat una relació epistolar amb el valencià Gregori Maians, sembla que amb l'objectiu prioritari d'aconseguir l'obra poètica de Jaume Roig, petició per a la qual Maians es veu obligat a oferir-li'n el seu propi exemplar, que primer el francès refusarà i finalment acabarà acceptant. Aquesta relació, que coneixem per un treball que ja he citat d'Antoni Mestre —de fet és el que dóna lloc a aquest treball, que porta el títol un xic ampul·lós de *Interès per la llengua «llemosina» entre els amics estrangers de Mayans i Siscar*—[192] li servirà més endavant al marquès, un cop hagin fracassat altres intents, per sol·licitar novament la col·laboració de l'erudit d'Oliva.

Anem per ordre. Un parell d'anys més tard de la citada carta de Caumont a Bouhier, Joseph de Bimard, baró de La Bastie-Monsaléon ha tingut també coneixement del llibre de Bastero i li adreça a Mazaugues, el 6 d'octubre de 1737, una llarga reflexió sobre l'interès que li mereix aquesta obra:

> «... *Ce n'est que depuis peu de jours que j'ay reçu l'exemplaire de la* Crusca provenzale *que vous aviés remise pour moy a messieur l'abbé de Villevieille ... J'ai lu avidement cette* Crusca provenzale, *quoique je sois occupé à des choses d'une espèce bien différente et j'aurois bien souhaité que les 2e. et 3e. parties, que l'autheur disoit avoir toutes prêtes, eussent vu le jour. On ne peut regarder celle-cy que comme une introduction, et s'en servir tout au plus pour prendre des notices des mss. provençaux qui sont à Florence et à Rome. D'allieurs, l'autheur est dans le faux de penser que l'affinité qu'il y a entre le catalan et le provençal vienne de ce que le provençal est derivé du catalan et de ce que les comtes de Barcelone, étant devenus souverains de Provence, y portèrent la grammaire et la poésie de leur pays. C'est tout le contraire, et une seule réflexion suffit pour détruire cette idée: c'est que les plus ancien des poètes catalans dont nous ayons connoissance est à peine contemporain des derniers poètes provençaux compris sous le nom de troubadours. Mais pour montrer les équivoques où chacun est tombé en voulant attribuer à sa nation une certaine primauté d'invention et de génie, il faudroit une longue dissertation que je n'ay pas le tems de faire à présent. Vous me ferés plaisir de*

[191] Ibidem.

[192] MESTRE (1976).

m'apprendre si vous avés fait copier ce dictionnaire provençal, cette grammaire et cette poétique provençale et ce dictionnaire des rimes dont le Bastero a fait mention [es refereix sens dubte al *Donatz proensals* i a les *Rasós de trobar*]»[193]

En síntesi, les idees que defensa el canonge Bastero són bàsicament equivocades, com sigui que l'error és explicable per un excessiu zel patriòtic, però els materials que aporta són valuosos i interessa aconseguir-los. Com de fet, el mateix La Bastie tornava a escriure poc després a Mazaugues —el 9 de novembre del mateix any— per convèncer-lo de la necessitat de saber dades més concretes sobre l'autor de la *Crusca*, i per mirar d'accedir als seus papers:

«... *Sainte-Palaye étoit en campagne depuis le mois d'août, je luy ay écrit pour luy donner avis que j'avois reçu sa* Crusca provenzale. *Il viendra la prendre chés moy à son retour, et il aura soin de vous marquer sa reconnaissance. Nous voudrions bien savoir si l'autheur de cet ouvrage est mort, ce que sont devenus ses papiers, et s'il n'y a point d'apparence qu'on publie les autres parties de son ouvrage...*»[194]

Sainte-Palaye, després d'haver llegit la *Crusca*, s'interessa també vivament pel seu autor. El 22 de febrer de 1738 li demana a Mazaugues que iniciï algunes gestions per mirar d'aconseguir els papers del canonge —ell mateix devia haver fet alguns passos, perquè ja sabia que Bastero era mort:

«... *Je vous remercie très humblement du présent que vous m'avez fait du livre de Bastero; il est infiniment utile pour nostre objet. Le plan m'en a paru très bien pris; c'est grand domage qu'il reste sans exécution. Je ne vous suis pas moins redevable de tous les avis que vous avez joints aux éclaircissements que vous m'avez demandez ... si de vostre costé vous pouviez avoir quelque correspondance en Catalogne, et en tirer les instructions qui doivent estre restées dans les papiers du chanoine Bastero, cela nous seroit très utile; en cas que vous n'en ayez pas, je m'adresserai à messieur de Buvigny, nostre ami commun, qui pourra nous servir par le moyen de son frère establi en Espagne.*»[195]

Les gestions no degueren donar cap resultat positiu, o no van ser tan planeres com es

---

[193] BAUQUIER (1880), tom XVII, pp. 194-195.

[194] BAUQUIER (1880), tom XVII, p. 195.

[195] BAUQUIER (1880), tom XVII, p. 199.

pensaven, pel que Caumont, aprofitant la relació epistolar iniciada alguns anys abans amb el valencià Gregori Maians, es decideix a sol·licitar la seva col·laboració. De la carta de Caumont a Maians, el 19 de març de 1738, només en conec un petit fragment, que reprodueix Antoni Mestre en el seu treball esmentat més amunt, però no té dubte que ha de tractar-se d'un text molt interessant, i que ens hauria estat molt útil conèixer-lo sencer:

> «*Il* [Bastero] *en promettoit la suitte, mais j'ignore si elle a paru. Je serois bien aise de scavoir si cet autour vit encore et les autres parties de cet ouvrage qu'il annonce comme achevées. Ne pourroit-on pas parvenir à avoir ses collections? J'ay cru, monsieur, que personne ne pourroit me fournir mieux que vous les éclaireissements convenables. Ja n'ay rien pu tirer de Barcellone, où j'avois écrit pour en avoir des nouvelles.*»[196]

La resposta de Maians, que segurament no havia sentit a parlar mai fins llavors del tal canonge Bastero, és curta i taxativa. La coneixem per una altra carta de Caumont a Mazaugues, del 31 de maig del mateix any, en la qual tanmateix el marquès no perd les esperances i anuncia noves gestions a propòsit dels papers de Bastero:

> «*Don Gregorio Mayans m'écrit ce qui suit au sujet de don Antonio Bastero et de la continuation de sa* Crusca provenzale*:* De Cervera me ha escrito el doctor don Josef Finestres, persona muy erudita, que don Antonio Bastero murió en Gerona el año passado, i que con su muerte se han perdido las esperanzas de que se impriman los dos tomos que tenía trabajados en continuación de su *Crusca provenzal ... Malgré cette lettre, qui nous laisse peu d'espérance, j'ay écrit et fait écrire a l'évêque de Girone, frère d'Antonio Bastero, pour scavoir quelque chose de positif sur la sort des papiers et des collections de don Antonio Bastero, son frère.*»[197]

Com és evident, no se'n van sortir; els papers de Bastero es van quedar a Girona, per seguir després el seu periple particular, que explicaré al capítol següent. El record d'Antoni de Bastero, però, perdurarà molt temps encara, lligat al seu únic volum publicat. En efecte, en una carta del 1783, Joan Antoni Maians —germà de Gregori— recomanarà a l'erudit Josep de Vega i de Sentmenat que tingui en compte l'obra de Bastero en la planificació d'un *Tezoro de la lengua catalana*, que no es va arribar a fer mai,[198] i els continuadors d'aquell

[196] MESTRE (1976), p. 616.

[197] BAUQUIER (1880), tom XVII, pp. 182-183.

[198] COLON & SOBERANAS (1986), p. 133.

grup d'erudits francesos encapçalat per Lacurne de Sainte-Palaye, que van emprendre definitivament, després d'alguns intents frustrats, la confecció d'una *Història general de la poesia provençal*,[199] conservaran també un cert interès pel curiós projecte de la *Crusca provenzale*, i pels preciosos materials que el canonge va poder tenir a les mans.

I és que les idees de Bastero, més elaborades i més o menys adaptades a les conveniències de cada moment, tindran vigència encara durant molt temps —a França especialment es publicaran nombroses obres com la *Histoire de la langue romane*, de François Mandet (París, 1840) que en els seus objectius, en les fonts utilitzades, en el tipus d'argumentació, no difereixen pas gaire de la malaguanyada *Història de la llengua catalana*. El propi treball de François Raynouard, per exemple, que «*stabilì le premesse per la nascita, su altre basi, de la filologia e insieme della linguistica romanza*»,[200] no s'aparta d'uns mateixos interessos en el *Choix des poésies originales des troubadours* (París, 1816-21), que inclouen unes *Recherches sur l'origine et la formation de la langue romane* i una *Grammaire de la langue romane* —identificada com la llengua dels trobadors.[201] El crític i poeta August Wilhelm Schlegel, un dels primers divulgadors del romanticisme alemany, a les seves *Observations sur la langue et la littérature provençales* (París, 1818) encara dedica la seva atenció a l'obra d'Antoni de Bastero i no deixa de dedicar-li alguns elogis —cito la traducció que en fa Manuel Milà:

> «*Entre todos los literatos que hasta el presente podíamos consultar acerca de la literatura provenzal, Bastero era sin duda el más entendido como gramático y filólogo. Tenía la ventaja de ser catalán, y al parecer entre todas las provincias en que en otro tiempo se habló la lengua de los trovadores, en Cataluña se alteró menos que en los demás puntos. Bastero tuvo ocasión de estudiar los mss. del Vaticano y luego los de Florencia, pero el plan de su obra, escrita en italiano, está mal concebido: no se ve bien si quiso tratar de la historia literaria de los trovadores, o publicar sus obras, o componer una gramática o un diccionario de su lengua, de suerte que esta obra ha quedado incompleta y el autor*

---

[199] Vegeu JEANROY (1934), pp. 11-14.

[200] Cf. Alberto Vàrvaro, en el seu cèlebre treball titulat *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza* —VÀRVARO (1968), p. 40. Raynouard, per altra banda, coneixia l'obra de Bastero, i la cita en alguna ocasió (cf. BAYÀ i PASCUAL, 1992, p. 28).

[201] En paraules d'Alberto Vàrvaro: «*A dire il vero la tesi del Raynouard non era del tutto nuova: già il catalano Antonio Bastero aveva ritenuto che il provenzale forse l'ascendente del francese, dello spagnolo, del portoghese e dell'italiano...*» (VÀRVARO, 1968, p. 36.)

no pasó mucho más adelante del prólogo, que contiene preciosas noticias, aunque anegadas en una insoportable prolijidad.»[202]

La memòria de Bastero en manté viva per tant, fins als nostres dies, entre els estudiosos de la literatura provençal, i citen la seva obra, per exemple, François Guessard, en l'edició de les *Grammaires provençales de Hugues Faidit et de Raymond Vidal de Besaudun (XIIIe. siècle)*, (1840);[203] Antonio Restori al seu clàssic manualet de *Letteratura provenzale* (1891);[204] Joseph Anglade a la seva *Grammaire de l'ancien provençal ou langue d'oc* (1927).[205] No podia passar per alt, doncs, la figura de Bastero a Manuel Milà i Fontanals, el nostre millor provençalista i filòleg del segle passat,[206] que en el seu treball titulat *De la lengua y poesia provenzales* que encapçala el llibre *De los trovadores en España* (1861), desenvolupa una reflexió encara força coincident amb els vells propòsits de la primera *Història de la llengua catalana*.[207] Milà va dedicar un article, breu però molt precís, al filòleg Bastero l'any 1856, amb què s'inaugura pròpiament la bibliografia sobre el canonge. Amb aquest treball, publicat primer al *Diario de Barcelona* i recollit després a les *Obras completas* compilades per Menéndez Pelayo a partir de 1888, i amb les notícies que Fèlix Torres Amat havia obtingut sobre el canonge Bastero rastrejant els volums de *Memorias* de l'Acadèmia de Bones Lletres i els llibres de Serra i Postius, el record d'aquest erudit tornava a aflorar al país que l'havia vist néixer, es recuperava el nom d'Antoni de Bastero per a les lletres catalanes.[208] Es recuperava, això sí, com un precedent gloriós que ja havia caducat, com un

---

[202] MILÀ (1856) [1892, p. 444].

[203] Guessard justament, en la primera edició d'aquestes gramàtiques, pren de Bastero el nom que dóna a la de Vidal de Besalú i la titula *La dreita maniera de trobar* —em referiré a aquesta qüestió en l'estudi que precedeix l'edició de la *Història de la llengua.*

[204] Al primer capítol, titulat «*Provenzalisti antichi e moderni*», es refereix a *La Crusca provenzale*, amb aquestes paraules: «*Il titolo da solo mostra sotto quale aspetto affatto arbitrario il Bastero componesse il suo libro, dopo tutto assai commendevole; e siccome poi non gli era sfugita la stretta affinità che è tra il catalano e il provenzale, e quello credeva essere il volgare più antico, in realtà veniva a glorificare la propria lingua.*» (RESTORI, 1891, p. 6).

[205] Vegeu el capítol anterior.

[206] Sobre el valor de la producció històrica i filològica de Manuel Milà i la seva activitat com a crític literari vegeu, especialment, JORBA (1989).

[207] També va arribar el ressò de l'obra d'Antoni de Bastero a un personatge tan curiós com el noble nord-català Francesc-Jaume Jaubert de Paçà, que publicà unes *Recherches historiques sur la langue catalane* a les *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires de France*, l'any 1824. En aquest text se cita diverses vegades el prefaci de *La Crusca provenzale.*

[208] El polifacètic Victor Balaguer s'havia avançat a l'article de Milà, perquè cita ja la *Crusca* de Bastero —que deu conèixer per Torres Amat— en un article que va publicar el 1851 a *La violeta de oro*, titulat «Los Juegos florales» (MOLAS et al., 1984, pp. 108-114)

tresor envejable que ja no s'és a temps d'aprofitar:

> «*Bastero fue el predecesor de Raynouard, el verdadero Raynouard de su época; fue en su clase un hombre superior, verdadera y auténticamente superior; la parte publicada de su obra ha ejercido no poca influencia en los trabajos posteriores; pero así como el conocimiento completo de sus trabajos hubiera causado en su tiempo una especie de revolución en el ramo, y si bien aún en el día merecerían un examen detenido y serio, la publicación entera de sus escritos sería ahora inoportuna y hasta cierto punto inútil.*»[209]

Aquest és, per dir-ho d'alguna manera, el mite de Bastero, que d'ençà de llavors trobem esmentat de forma esporàdica per algun altre dels prohoms de la Renaixença catalana; aquest coneixement diríem nostàlgic i un xic superficial de la figura d'Antoni de Bastero, que perdura fins ben entrat el segle XX —vegeu, per exemple el conegut pròleg de mossèn Alcover a la *Gramática de la lengua catalana* de Tomàs Forteza, publicada l'any 1915—, i que fa exclamar als autors de la convocatòria del 1er. Congrés internacional de la llengua catalana:

> «*És a vosaltres, els estudiosos dels demés pobles peninsulars no catalans a qui'ns dirigim primerament demanant-vos que vingueu a colaborar ab nosaltres, catalans, en l'estudi d'aquesta llengua germana de les vostres. Y, després d'a vosaltres, y tant com a vosaltres, és als acienҫats de tot el món a qui convidem, per a que vinguin a la terra d'en Milà y d'en Bastero a retornar-nos el caudal científich que aquells hòmens il·lustres els entregaren*»,[210]

troba però el seu contrapunt en la docta investigació de Joaquim Rubió i Ors que constituí el discurs commemoratiu del seu cinquantè aniversari com a membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Aquest treball, titulat *Bastero, provenzalista catalán*, és la més gran aportació a la bibliografia basteriana, com de seguida explicaré, i en molts aspectes no ha estat fins ara superat. Rubió s'encara als manuscrits del canonge —se centra, de fet, en els que troba dipositats a l'Acadèmia de Bones Lletres— i intenta llegir-los, treure'n l'entrellat, conèixer totes aquelles notícies i detalls que havien passat desaparcebuts a tant estudiosos

---

[209] MILÀ (1856) [1892, pp. 446-447].

[210] *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, 1906, pp. 13-14. La convocatòria del Congrés, datada al desembre de 1905, la signen Antoni Maria Alcover, Antoni Rubió i Lluch, Jaume Massó i Torrents, Josep Pijoan i Joaquim Cases-Carbó.

com s'havien hagut de conformar amb la incompleta *Crusca provenzale*; pretén extreure'n la necessària visió de conjunt i efectuar-ne una valoració justa, rigorosa, moderna. Per això precisament s'exclama, en cloure la seva disertació:

> «*¡Si almenos pudiese tener la seguridad de haber alcanzado el objeto que al emprenderla me propuse, que no era otro que daros a conocer la importancia de Bastero en la historia de las letras catalanas, y de sus trabajos literario-filológicos en la de la lengua y poesia provenzales! ¡Si almenos hubiese logrado despertar un sentimiento de cariñosa simpatía por quien trocó en un verdadero culto el amor a su patria, y empleó todos los recursos de su ingenio y todas las energías de su voluntad, ni rendida jamás al cansancio de una labor árida y fatigosa, ni quebrantada nunca por falta de estímulos y de justas recompensas, agotando verdaderos tesoros de tiempo y de perseverancia a fin de que, puesto en el empeño de ofrecele un tributo de filial afecto digno de ella, pudiese bajar al sepulcro, si tal vez sin esperanza de que pasase su nombre a la posteridad, con la certeza de que había cumplido aquel su noble propósito en la medida que sus fuerzas intelectuales, acrecidas por su entusiasmo por la patria, se lo habían consentido!*»[211]

3.2. La bibliografia sobre Bastero.

La bibliografia específica sobre l'obra filològica d'Antoni de Bastero és certament molt reduïda; en realitat podem només incloure-hi quatre textos, deixant de banda dos petits treballs meus, que constitueixen les aportacions més recents —no tinc en compte, és clar, les obres generals de referència per a la història literària del període, com ara els treballs de Miquel i Vergés, Antoni Comas i Jordi Rubió i Balaguer, ni tampoc altres obres de caràcter general sobre la història de la ciència lingüística (Alberto Vàrvaro, etc.), que utilitzo repetides vegades en aquesta tesi i que podeu trobar degudament citades a la bibliografia

[211] RUBIÓ i ORS (1898), pp. 95-96.

final.[212] De les quatre aportacions que, com he dit, es poden considerar pròpiament com a bibliografia basteriana, dues són del segle passat —les de Manuel Milà i Fontanals (1856) i Joaquim Rubió i Ors (1898)— i ja les he esmentat a l'apartat anterior per l'important paper que varen jugar en la recuperació de la memòria històrica del filòleg; de les altres dues, la primera se centra particularment en un sol dels manuscrits de Bastero —Pere Bohigas (1943)—, i l'altra —un treball de Rosa Maria Postigo (1975), de caràcter més general—, és una aportació de caire divulgatiu, excessivament superficial. Passo a ressenyar els continuts i la naturalesa de cada una d'aquestes monografies, i també d'alguns altres articles que, encara que afecten d'una forma col·lateral els estudis basterians, és necessari tenir en compte a l'hora d'examinar-ne alguns aspectes.

L'article de Manuel Milà que inaugura la bibliografia sobre el canonge Bastero fou publicat l'any 1856, com ja he indicat més amunt, al *Diario de Barcelona*, amb el títol de *Bastero, filólogo catalán*. En aquest breu treball —poc més de cinc pàgines en la posterior reedició dins les obres completes del seu autor— s'exposen, amb un estil concís i quasi lacònic, els referents bàsics de qualsevol estudi de conjunt que calgui emprendre sobre l'obra del filòleg. Després d'una breu notícia biogràfica, que extreu de Torres Amat, Milà emmarca l'obra de Bastero en la tradició filològica i provençalista italiana, per passar seguidament a subratllar la importància de la seva feina —per a la qual cosa cita la referència crítica d'A.W. Schlegel reproduïda a l'apartat anterior. Tot seguit, intenta especificar quins foren els interessos que guiaren el treball de Bastero, com s'hauria articulat el seu projecte màxim, segons es creia, de *La Crusca provenzale*; Milà critica les suposicions equivocades del canonge, però en destaca el gran rigor filològic i la gran qualitat dels materials provençals utilitzats —li reconeix la cèlebre descoberta de la regla de la -s per al cas recte del provençal antic. El treball es clou amb un inventari —molt poc complet, com veurem—dels manuscrits de Bastero que s'han conservat i amb una valoració final, la conclusió de la qual, que ja he exposat abans, és que ja no val la pena publicar tots aquests materials majoritàriament inèdits tot i que, en el seu moment, haurien estat valuosíssims.

L'aportació més important a la bibliografia basteriana arriba, però, a finals del segle passat de la mà de Joaquim Rubió i Ors, que fa de l'obra de Bastero el tema del seu discurs

[212] També utilitzo algunes obres generals de caràcter biogràfic que m'han proporcionat de vegades informacions originals i valuosíssimes sobre el filòleg Bastero; és el cas del diccionari d'escriptors catalans de Fèlix Torres Amat, els estudis biogràfics sobre alguns acadèmics il·lustres de Josep Rafel Carreras i Bulbena, i del diccionari biogràfic de Santiago Albertí.

commemoratiu del seu cinquantè aniversari com a membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Aquest treball, publicat dins un volum de *Memorias* de l'Acadèmia l'any 1898, porta un títol molt semblant al de l'article de Milà: *Bastero, provenzalista catalán*, ja que el seu objectiu és, de fet, reincidir en el mateix plantejament de Manuel Milà, efectuant però una anàlisi més profunda i detallada, i més ben documentada. Després de la salutació acadèmica i de la consideració que els estudis provençalistes —i la lectura del volum imprès de *La Crusca provenzale*, en particular— havien suposat la seva iniciació en les bones lletres, Joaquim Rubió emprèn la valoració de l'obra d'Antoni de Bastero emmarcant-la amb tot luxe de detalls dins de la tradició dels estudis provençalistes italians, que fa davallar de Dante i Petrarca; té un especial interès a remarcar l'endarreriment que patia en aquella època, fora d'Itàlia, la disciplina filològica, i especialment al nostre país:

> «*Habían de transcurrir más de cuatro décadas desde que Bastero inició sus estudios sobre aquella poesía hasta que se ocupase en ella nuestra Academia, que inauguró por tan brillante modo sus tareas literarias con las ya citadas eruditísimas* Observaciones sobre los principios fundamentales de la Historia, *trabajo de crítica histórica de muchísimo más subido precio de lo que hace esperar lo modesto de su título, y al cual añadió más realce, completándolo en cierta manera, con el que rotuló* Apéndice al lenguaje romano vulgar, *que encierra algunas páginas sobre este interesante tema llenas de escogida y no común erudición, y de discretas observaciones que se leen todavía hoy con gusto y no sin aprovechamiento ... Al igual que a nuestra Academia adelantóse también Bastero en sus estudios en algunos años al docto Mayans y Ciscar en sus* Orígenes de la lengua castellana, *donde reunió cuanto entonces se sabía acerca de tan importante asunto; a Cerdá y Rico en sus curiosas notas al* Canto del Turia *de Gil Polo; al P. Sarmiento en su* Historia de la poesía y poetas españoles, *y al eruditísimo D. Tomás Sánchez, en sus glosas y anotaciones al* Proemio *del susodicho marqués de Santillana, por él de nuevo sacado a pública luz; quienes fueron los primeros que en nuestro país dieron algunas noticias, no siempre exactas, por punto general incompletas, de varios trovadores provenzales, y más especialmente de algunos poetas de la escuela tolosano-catalana.*»[213]

Seguidament, Rubió passa a glossar el prefaci de la *Crusca*; examina aquest text de forma ordenada, i il·lustra el procés d'aprenentatge de Bastero i el de l'elaboració de l'obra, i els

[213] RUBIÓ i ORS (1898), p. 30.

seus continguts, d'acord amb les explicacions del canonge. D'alguna manera, Rubió justifica que Bastero es basés en uns supòsits teòrics que avui sabem que són erronis fent veure la naturalitat de les seves formulacions i llur relativa sensatesa des de la perspectiva en què foren efectuades. En aquest sentit, inclou una breu relació sobre l'evolució posterior dels estudis provençalistes que permet de situar i de valorar més justament la feina i els descobriments del canonge filòleg —es fa referència als provençalistes francesos i també a la feina dels jesuïtes espanyols expulsos, i als primers romanistes; el professor Rubió, a més, es fixa en l'evolució de la historiografia des del precedent que suposaren els bol·landistes i l'erudició francesa del XVII, i acaba referint-se a l'estat en què es trobaba a l'època de Bastero la crítica literària espanyola. La seva conclusió és clara:

> «*Que privado nuestro erudito compatricio de los abundantísimos cuanto preciosos datos que aquel immenso repertorio de documentos literarios hubiera podido proporcionarle si hubiesen salido a luz antes que escribiese su* Proemio, *al lanzarse a resolver los problemas que al redactarlo debían salirle al paso, no podía hacerlo con el acierto y exactitud que la crítica exige hoy a los que a su resolución se arrojan, es tan obvio que no hay por qué detenerse en demostrarlo.*»[214]

Tot seguit, i per donar a entendre la importància dels materials recollits per Bastero, l'autor del discurs acadèmic repassa les altres parts del volum publicat de *La Crusca provenzale:* comenta i justifica la inclusió dels poetes catalans antics en la *Tavola* de poetes provençals i en destaca el meritori coneixement; exposa la vàlua de les notícies bibliogràfiques que s'hi troben recollides, i remarca especialment la coneixença del *Donatz proensals*, d'on Bastero extreu la formulació de la cèlebre regla de la -s; es lamenta finalment de la precarietat econòmica del canonge, que havia impedit la total publicació del diccionari.

Joaquim Rubió, en aquest punt, inicia un reconeixement dels manuscrits conservats del filòleg Bastero —en una llarga nota a les pàgines 69-70 corregeix i amplia l'inventari que n'havia fet Manuel Milà en el seu treball del *Diario de Barcelona*—, que al seu parer, divergent del que havia manifestat Milà i Fontanals, caldria estudiar encara amb més atenció:

> «*Creo sin embargo que los manuscritos de nuestro laboriosísimo compatriota merecen ser estudiados y podrían ser beneficiados con provecho no escaso por los que trabajan o*

[214] RUBIÓ i ORS (1898), p. 53.

trabajasen en adelante en la interesante y laudabilísima labor de dotar de un buen diccionario nuestro renacimiento literario.»[215]

Documenta i localitza els cinc còdexs trobadorescos extractats per Antoni de Bastero i manifesta la creença que el canonge hauria volgut publicar, a més de la *Crusca*, la seva col·lecció de poesies provençals, de la mateixa manera que van fer-ho més tard Millot —amb les poesies recollides per Sainte-Palaye— o Raynouard. Descriu sumàriament tots els manuscrits i, després de comentar-ne els aspectes que troba més interessants —les definicions de termes històrics i de gèneres poètics als esborranys de la *Crusca*, l'abundància i el valor dels materials copiats en les antologies de trobadors, el rigor filològic de les transcripcions,[216] la idoneïtat de les fonts consultades i copiades als *Zibaldoni*—, Rubió clou la seva dissertació amb una acurada anàlisi del contingut d'aquests quatre volums miscel·lanis que constitueix un veritable estudi de les fons del canonge, i on el vell professor fa gala d'una extraordinària erudició històrica i literària.

Van haver de passar gairebé cinquanta anys perquè aparegués el següent treball monogràfic sobre l'obra d'Antoni de Bastero —centrat, en aquest cas, en un dels manuscrits de la *Història de la llengua catalana*. Es tracta d'un article redactat per Pere Bohigas l'any 1938 i inclòs en la *Miscel·lània d'homenatge a Pompeu Fabra* que va publicar-se a Buenos Aires l'any 1943, a cura de Joan Coromines, amb motiu del seu 70è. aniversari de l'autor de les normes ortogràfiques. El títol d'aquest article —que el seu autor signa, en realitat, com a P.B. Balaguer— és *Bastero i els orígens de la llengua catalana*, i la seva finalitat és, bàsicament, donar algunes clarícies sobre un manuscrit de Bastero que havia adquirit per aquell temps la Biblioteca de Catalunya —en la qual Bohigas era conservador de la secció de manuscrits i reserva. Així, després d'una breu síntesi bio-bibliogràfica sobre la figura del canonge Bastero, extreta del treball de Rubió i Ors, Bohigas situa el seu discurs al voltant del manuscrit esmentat de la *Història de la llengua*, que Milà ja citava en el seu primer

[215] RUBIÓ i ORS (1898), pp. 71-72.

[216] Hauré d'insistir més endavant en aquesta qüestió, que ja remarcava amb interès Manuel Milà en el seu article. Rubio explica d'una manera molt expressiva el rigor i la tenacitat que hagué d'aplicar Antoni de Bastero a la seva feina: «*Pone espanto, señores, el considerar la enorme cantidad de tiempo, el derroche —permítaseme el vocablo— de paciencia y de constancia que supone el trasladar verso a verso, composición por composición, millares de éstas, poco variadas en sus asuntos, ricas de alusiones a hechos hoy ignorados, escritas en una lengua desaparecida, llena de palabras no siempre de fácil inteligencia, sobre todo en los comienzos de su estudio, y en caracteres de difícil lectura, y cuya dificultad aumenta al estar escritos los versos cual si fuesen prosa; sobre todo cuando, como lo hizo Bastero y se echa de ver en cuanto se pasan los ojos por sus manuscritos, haciendo de ello caso de conciencia, o si se quiere llamarla de honradez literaria, se pone especial empeño en que sea la copia lo más fiel y correcta posible.*» (RUBIÓ i ORS, 1898, p. 72)

inventari, però Rubió no havia vist ni a la Biblioteca Universitària ni a l'Acadèmia de Bones Lletres; en fa una acurada descripció física, i també una descripció dels continguts, pel que reprodueix alguns fragments del text.

Pere Bohigas considera la *Història de la llengua catalana* de Bastero —de la qual creia que aquell manuscrit era l'únic testimoni— com «*una ampliació d'alguns conceptes del prefaci de la* Crusca», i per aquest motiu creu que els capítols que n'havia pogut analitzar havien de ser «*concebuts durant l'estada de Bastero a Itàlia*»;[217] partint d'aquest supòsit, procedeix a relacionar breument els dos textos —la *Història de la llengua* i la *Prefazione* de la *Crusca*—, i això li permet conjecturar l'abast i les intencions generals de l'obra. Bohigas acaba reconeixent al canonge «*aptituds científiques de primer ordre i, entre altres, dues d'importantíssimes, que són la passió fervorosa de la recerca, i l'exactitud en la transcripció dels textos*»,[218] i fent una valoració global de la seva obra essencialment coincident amb la que havia expressat Joaquim Rubió en l'esmentat treball de referència.

L'article publicat per Rosa Maria Postigo al primer número de l'*Anuario de Filología* de la Universitat de Barcelona, l'any 1975 és la quarta aportació que ens cal considerar en la bibliografia basteriana, encara que de menys valor que les anteriors, ja que es tracta essencialment d'un article de divulgació. En aquest treball, titulat *Contribució a l'estudi d'Antoni de Bastero*, després d'una breu referència biogràfica copiada dels treballs anteriors, Rosa Maria Postigo efectua un inventari dels manuscrits conservats del canonge que simplement reprodueix la informació obtinguda al catàleg de la Biblioteca Universitària, per una banda, a l'article de Bohigas, per l'altra, i a l'article de Joaquim Rubió, pel que fa als manuscrits de l'Acadèmia de Bones Lletres. Dóna l'estructura de capítols del manuscrit de la *Història de la llengua catalana* existent a la Biblioteca de Catalunya, juntament amb algunes impressions superficials a propòsit d'aquest manuscrit, i també fa un resum dels continguts del volum imprès de *La Crusca provenzale* —de la qual n'hi ha també un exemplar a la Biblioteca Universitària. El treball de Postigo acaba amb algunes consideracions, força elementals, a propòsit de la importància del canonge Bastero com a

---

[217] BOHIGAS (1943), p. 33.

[218] «*Aquestes qualitats resplendeixen molt més en la part filològica que en la històrica de la seva obra, car en aquesta darrera pesava encara damunt d'ell la tradició fabulosa a través de la qual els historiadors anteriors i contemporanis seus veien els primers temps de la humanitat, i de la qual no podia desfer-se un home de la seva època. No esdevenia el mateix en la part filològica, on l'arreplega de materials superà la que anteriorment havien fet els provençalistes italians que li serviren de mestres.*» (BOHIGAS, 1943, p. 34)

provençalista, i de les principals idees contingudes en el text de la *Història de la llengua* —sobre l'origen, la data i el lloc de naixement, i les diverses denominacions de la llengua catalana; a aquest efecte transcriu alguns paràgrafs, fins ara inèdits, del text donat a conèixer per Pere Bohigas.

D'aquests darrers vint anys, tot i que no ha aparegut cap més treball monogràfic sobre l'obra d'Antoni de Bastero, tenim alguns treballs que resulten de referència inexcusable en qualsevol recerca sobre el tema, encara que a voltes per qüestions ben puntuals. He d'esmentar, primer de tot, un vell article de Modest Prats publicat al segon número de la revista *Els Marges*, l'any 1974, en què es resol aquella antiga confusió per la qual s'atribuia a Bastero la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* d'Agustí Eura —atribució que havia consagrat Josep Maria de Casacuberta en un treball publicat a la *Revista de Catalunya* l'any 1925; Modest Prats dóna notícia a més, en aquest article, de l'existència d'alguns manuscrits basterians a la biblioteca del seminari de Girona.

En la mateixa línia de mossèn Griera, que l'any 1953 havia publicat un insípid article titulat *La Filología Románica en la Real Academia de Buenas Letras* al *Boletín* d'aquella entitat, Joan Solà s'ha referit sovint al filòleg Bastero en els seus treballs sobre la història de la Filologia Catalana; entre ells potser cal destacar l'article titulat *L'origen de la llengua al segle XIX català* —publicat l'any 1985 dins una miscel·lània d'homenatge a Antoni Comas—, que m'ha estat especialment útil en les meves recerques. Més recent és un treball de Maria Rosa Bayà i Núria Pascual, alumnes del mateix Joan Solà, que sota el títol de *La identitat del català com a llengua romànica: opinions dels segles XVIII i XIX* tracta, encara que d'una manera força sumària, l'obra i les idees lingüístiques del canonge filòleg. Aquest article va ser publicat per l'*Anuari de Filologia* de la Universitat de Barcelona, l'any 1992.

M'he de referir finalment a un petit treball d'August Rafanell, publicat dins el primer volum de la *Miscel·lània Joan Fuster*, l'any 1989. Amb el títol d'*Uns escolis inèdits sobre la llengua catalana escrits a la primeria del segle XVIII*, Rafanell transcriu el text de les *Observacions sobre la Crusca provençala* de Joan Torres Oliva, conservades en un dels manuscrits basterians de l'Acadèmia de Bones Lletres; acompanyen aquest text unes breus però ben interessants reflexions a l'entorn de les idees més rellevants que apareixen a les *Observacions*, i sobre la vàlua de les intuïcions que demostren, tant el comentarista Torres Oliva com el seu amic i destinatari dels advertiments, el canonge Bastero.

Les aportacions més recents a la bibliografia basteriana són, com he dit al principi,

dos treballs meus. El primer d'aquests, que es titula *La Història de la llengua catalana d'Antoni de Bastero*, va ser publicat al darrer número de la revista *Estudi general* que edita la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona —és el número corresponent a l'any 1994, però va sortir al carrer el 1995—, dins d'un aplec monogràfic sobre «*Literatura i llengua catalanes a l'edat moderna*». Aquest article, que aprofita alguns materials del treball de recerca que vaig presentar el juny del 1994, inclou un inventari provisional del corpus manuscrit de Bastero —que catalogo ara completament en la tesi doctoral—, amb el qual dono notícies d'alguns manuscrits que no es coneixien i explico alguns equívocs i falses atribucions que se li havien fet; amb tot, alguns aspectes del contingut de l'article s'han ja de revisar, d'acord amb les darreres investigacions que m'ha comportat l'elaboració d'aquesta tesi doctoral. L'altre treball meu, sobre la *Gramàtica italiana* del canonge que es conserva a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, va ser llegit l'octubre de l'any passat al VIè congrés —IIIer. internacional— de l'Associazione Italiana di Studi Catalani, celebrat a la ciutat de Càller, a l'illa de Sardenya, i és encara en premsa.

Part II: Catàleg dels manuscrits

1. Un inventari que s'havia de fer.

He escrit, al començament d'aquest treball, que qualsevol estudi que s'hagués volgut emprendre sobre l'obra d'Antoni de Bastero havia d'encarar-se per força a la necessitat de revisar-ne les circumstàncies vitals i establir-ne la biografia. Hi ha però un altre requisit que també resultava inexcusable; calia tenir un coneixement complet i exacte del corpus basterià, que no proporcionava cap dels escassos treballs de referència. Inventariar i catalogar la producció manuscrita d'Antoni de Bastero em va semblar, quan vaig iniciar les meves recerques, un pas previ absolutament necessari per a una correcta anàlisi de la *Història de la llengua catalana* que m'havia proposat d'editar, i no anava pas errat; el producte d'aquesta feina ha recompensat finalment amb escreix l'esforç que suposava, entre altres coses, perquè m'ha permès treure a la llum, com explicaré més avall, nous manuscrits d'aquesta obra que havien restat oblidats i ningú no coneixia.

El catàleg dels manuscrits de Bastero ha comportat, tanmateix, una feina llarga i molt feixuga, i essent només, en realitat, un preàmbul de la meva tesi, segurament és el que se m'haurà endut més hores, al capdavall. Amb ell, però, crec que hauré començat a esbrossar el camí per a la realització de nous estudis i, sobretot, de noves edicions de les obres del canonge, que sens dubte ens hauran d'ajudar a forjar-ne un millor concepte i a afinar més en la valoració que se'n faci d'ara en endavant, des de la perspectiva de la història de la filologia catalana. Perquè el coneixement que es tenia fins ara de l'obra d'Antoni de Bastero, que com ja he dit també en un altre lloc, era esbiaixat, parcial i incomplet, estava condicionat fatalment per aquesta mancança bàsica.

En efecte, només Manuel Milà i Fontanals i, després, Joaquim Rubió i Ors van plantejar-se, a l'hora d'emprendre els seus respectius estudis sobre el filòleg, la necessitat de veure *in situ* els manuscrits basterians i d'inventariar-los. Milà, en el seu breu article del *Diario de Barcelona* en compta només vint-i-quatre entre l'Acadèmia de Bones Lletres i la Biblioteca Provincial, i ajudant-se de les informacions de Fèlix Torres Amat, és el primer d'intentar determinar-ne la procedència;[1] més de quaranta anys més tard, Joaquim Rubió es proposa fer un inventari complet dels manuscrits existents en aquests dos fons, i en troba

[1] MILÀ (1856) [1892, p. 446]. En realitat, Manuel Milà interpreta malament les paraules de Torres Amat, que parla de 24 toms en foli referint-se exclusivament als manuscrits de la *Crusca provenzale*; dels papers i llibres de Bastero, en general, només diu «que eran muchos y muy preciosos», sense especificar quants n'hi havia (TORRES, 1836, p. 96).

dinou a la Biblioteca Provincial i vint-i-un a l'Acadèmia —a banda dels dos mss. no filològics, propietat de l'erudit gironí Emili Grahit.[2] D'això ja fa gairebé cent anys, i cap dels treballs que posteriorment s'han publicat sobre algun aspecte de l'obra de Bastero —sobre la *Història de la llengua*, més concretament— no ha esmenat substancialment la llista de Rubió, que s'ha anat repetint amb poques alteracions i s'ha donat per bona,[3] ni cap d'ells, sobretot, no s'ha proposat mirar-se aquests manuscrits, entendre'ls, analitzar-los conjuntament.

I és que els manuscrits basterians són certament difícils de llegir, de sistematitzar i d'entendre, per tal com tot ells són esborranys o bé reculls de materials molt diversos, i pocs tenen una certa unitat formal. Els manuscrits, tanmateix, són un recurs excepcional per al coneixement dels hàbits de treball, interessos personals, circumstàncies vitals o idees del canonge i, ho repeteixo, una referència inexcusable per a l'estudi de la seva obra, com sigui que només una ínfima part d'aquesta va poder arribar a la impremta. És per aquesta raó que ja vaig decidir-me a incloure un primer inventari, encara provisional, dels manuscrits de Bastero en un article meu publicat l'any 1995,[4] quan encara no tenia llest el present catàleg; la sola consideració conjunta de tots els manuscrits, deia en aquella ocasió, ja proporciona a l'estudiós una referència prou explícita de la importància del treball d'Antoni de Bastero, dels seus projectes.

Acabo de dir que la majoria dels manuscrits són esborranys, que pocs tenen unitat formal; aquesta és precisament la primera qüestió que cal aclarir, quina mena de manuscrits són aquests que hem conservat del canonge filòleg. Sembla clar que Antoni de Bastero, malgrat el que avui ens faci pensar l'aspecte dels seus manuscrits, era un home escrupolós. La seva pulcritud, justament, és allò que va induir-lo a relligar, cap al final de la seva vida, tots els seus papers de treball; apunts i notes de tota mena, els esborranys més o menys avançats de les obres projectades que havia anat conservant, alguns durant molts anys, van

---

[2] RUBIÓ i ORS (1898), pp. 69-70. En la mateixa llista inclou també dos manuscrits més, que dóna per perduts; un d'ells és la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* d'Agustí Eura, que Rubió atribueix a Bastero identificant-la amb la *Història de la llengua catalana* que havia vist Milà, el que dóna peu a una llarga confusió entre aquestes dues obres no resolta fins fa pocs anys —sobre aquesta qüestió, vegeu el meu treball publicat al darrer número d'*Estudi General* (FELIU, 1995).

[3] Algunes d'aquestes aportacions han pogut, tan sols, afegir algun volum més a la colla: Pere Bohigas (BOHIGAS, 1943) donava notícia per primera vegada del volum de la *Història de la llengua* de la Biblioteca de Catalunya; Modest Prats (PRATS, 1974), de quatre dels volums miscel·lanis del seminari de Girona; Rosa Maria Postigo (POSTIGO, 1975) actualitzava la llista dels manuscrits de la Universitària, segons el catàleg modern d'aquesta biblioteca.

[4] FELIU (1995), pp. 165-170.

esdevenir volums manuscrits, similars als que el canonge posseïa en la seva ben proveïda biblioteca. Gràcies a això, i encara que la memòria d'aquest estudiós per força s'havia d'anar perdent de forma progressiva, n'hem pogut conservar excepcionalment tota la documentació, que ens proporciona avui dades de primera mà per a l'estudi i el reconeixement de la seva obra. Ens caldrà, però, tenir present aquesta circumstància i establir distincions, dins del corpus basterià, entre el que són pròpiament manuscrits d'obres —encara que siguin esborranys—, els manuscrits que contenen treballs previs de referència, els que recullen simplement apunts i materials de treball, els volums, finalment, que reuneixen papers personals i documentació d'arxiu.

L'altra qüestió que cal resoldre és per què són allà on són els manuscrits de Bastero, com hi han anat a parar. La història no te gaires secrets, i ja Milà i Rubió l'havien intuïda; tots els llibres i papers d'Antoni de Bastero, després de la seva mort, passaren a ser propietat del seu germà Baltasar, bisbe de Girona[5] i, com ja he explicat a la primera part d'aquesta tesi, persona estretament vinculada al canonge, fins i tot en l'aspecte intel·lectual, i perfecte coneixedor de la seva obra. El bisbe els degué guardar a casa seva fins que al mes de març de l'any 1745, no sabem si per motius de salut, va deixar la seu gironina per retirar-se al convent dels carmelites de Reus, on havia de morir deu anys després. Abans de morir, però, sembla que llegà els papers del seu germà —i potser també els seus— als agustins de Barcelona, a través d'un tal pare Izquierdo, que fou provincial de l'orde, per la qual cosa quedaren des de llavors dipositats al convent de Sant Agustí —que posseïa una rica biblioteca força freqüentada, per cert, de la gent de l'Acadèmia barcelonina.[6] Els llibres de Sant Agustí, segons el que disposava la reial ordre de 1835, va passar a formar part, juntament amb les dels altres convents desamortitzats, de la recent creada Biblioteca Pública Provincial de Barcelona, localitzada a l'antic convent de Sant Joan de Jerusalem fins al seu trasllat, l'any 1880, al nou edifici de la Universitat de Barcelona. Una part dels manuscrits de Bastero, però, va separar-se de la resta, i va passar a l'arxiu de Reial Acadèmia de Bones Lletres, que com és sabut va recollir també, amb la desamortització dels béns eclesiàstics,

---

[5] TORRES (1836), p. 96.

[6] Els papers de Bastero, pel que sembla, no van ser pas dipositats pròpiament a la biblioteca conventual, sinó que es trobaven en una altra estança del convent, juntament amb la resta dels llibres —alguns molt valuosos— que havien format part de la biblioteca particular del pare Izquierdo. Aquesta petita biblioteca, excepcionalment rica en temes literaris i manuscrits antics, no va barrejar-se mai amb la biblioteca del convent fins a la desamortització, tal com ho explica el canonge barceloní Cayetano Barraquer en el seu clàssic treball sobre els convents catalans del primer quart del XIX (BARRAQUER, 1906, vol. II, p. 195).

nombrosos objectes artístics per salvar-los de la destrucció. És per això que Manuel Milà i Joaquim Rubió troben els manuscrits de Bastero a la Biblioteca Provincial i a l'Acadèmia Bones Lletres.

Hi troben el grup més important de manuscrits, però alguns els passen per alt. Quan Baltasar de Bastero s'emporta els manuscrits de Girona, n'hi queden alguns, barrejats amb els molts llibres del seu germà que tampoc no va endur-se'n, a la biblioteca del palau. Aquesta biblioteca episcopal, molt acrescuda durant la segona meitat del segle XVIII per part dels bisbes «il·lustrats» com Tomàs de Lorenzana, va anar quedant arraconada fins que, ja als anys seixanta d'aquest segle, va incorporar-se al fons de la biblioteca del seminari.[7] Per aquest motiu hi ha actualment també al seminari de Girona manuscrits d'Antoni de Bastero. Alguns dels volums barcelonins, per altra banda, van extraviar-se en algun dels múltiples trasllats que han sofert, o bé perquè algú els va prendre i no els va tornar, i per això la Biblioteca de Catalunya ha pogut adquirir-los modernament a llibreters de vell. A grans trets, això explica la dispersió actual dels manuscrits. Dispersió que, sumada a l'errònia catalogació o al desconeixement d'alguns dels volums per part de les pròpies institucions que els acullen, ha impedit que en tinguéssim fins ara una visió de conjunt.

La meva recerca ha permès, en efecte, localitzar nous volums per a l'inventari. A l'Acadèmia de Bones Lletres he trobat un volum, inventariat com a «Gramàtica francesa, anònima», que és de Bastero; un altre, erròniament titulat «Estudios sobre la lengua española», que és precisament un segon volum de la *Història de la llengua catalana*; quatre volums de poesies de trobadors barrejats entre els materials de la *Crusca*, i uns quaderns més de la *Història de la llengua*, classificats com a un estudi anònim sobre el nom de Catalunya. A la universitària he pogut localitzar alguns fulls més de la *Història de la llengua*, i al seminari de Girona tres volums de miscel·lània, barrejats entre els impresos. Així mateix, la comparació amb altres volums de la mateixa sèrie m'ha permès corroborar que Bastero fou el recopilador del volum de poesies provençals de la Biblioteca de Catalunya, i dels índexs de poesies del seminari de Girona. Segurament falta encara algun volum, que potser s'ha perdut definitivament —en podem documentar alguns perquè s'esmenten en algun lloc

[7] Vegeu, sobre aquest punt, MARQUÈS i PLANAGUMÀ (1966). La incorporació de la biblioteca episcopal al fons del seminari —on hi havia entre altres la biblioteca de l'antic col·legi dels jesuïtes— es va fer d'una manera un xic precipitada, i no es va elaborar cap registre d'entrada, per la qual cosa ara és impossible saber quins volums tenen aquella procedència —i comprovar, per tant, la nostra hipòtesi. Vegeu també, relacionat amb això, el que explico a l'apèndix del catàleg.

dels seus papers, o perquè queda un buit en les sèries de manuscrits—, però no sembla que pugui tractar-se de cap text important.[8]

Així, el catàleg que trobareu a continuació inclou finalment 69 volums manuscrits, dels quals només 37 podem afirmar que contenen pròpiament les obres de Bastero, és a dir, *La Crusca provenzale* (30 volums del diccionari, més 1 en què s'amplien i perfeccionen els capítols introductoris), la *Història de la llengua catalana* (4 grups de papers —no m'atreveixo a dir volums, perquè no ho són pròpiament, ja que segurament aquesta obra no arribà a ser mai relligada, i en tot cas ho hauria d'haver estat en un únic volum), la *Gramàtica italiana* (1 volum) i la *Gramàtica francesa* (1 volum). Hi ha 11 manuscrits més, on trobem el que podríem anomenar treballs de referència, recerques pensades en principi per servir de base a les obres projectades, però que tenen una entitat i un pes suficients per considerar-los gairebé també com a obres perfectament publicables; és el cas dels quatre *Zibaldoni*, on es copien amb un gran rigor i d'una forma coherent molts llibres i documents interessants, alguns d'ells rars, antics, o de difícil accés, i sobretot del repertori de poesia trobadoresca (7 volums, amb els índexs), on es fa una veritable antologia dels còdexs provençals de la Biblioteca Vaticana —m'he referit a la importància d'aquest treball al segon capítol de la primera part.

La resta són, de fet, apunts i materials de treball diversos, i també manuscrits que reuneixen documentació d'arxiu o de caire personal —fullets impresos, correspondència, etc.: hi ha nou quaderns de notes sobre diverses qüestions lingüístiques o gramaticals i lexicografia —un d'ells és de Salvini; cinc volums d'una sèrie miscel·lània en foli; cinc volums més d'una altra miscel·lània, en quart; un lligall exclusivament de papers personals i correspondència.[9] He inclòs en el catàleg, finalment, el manuscrit que recull una col·laboració de Bastero amb Pere Serra i Postius, oblidat completament per part dels estudiosos de l'obra del canonge; es tracta, com ja he avançat a la primera part de la tesi, d'un col·loqui titulat *Lo perquè de Barcelona*, en la redacció del qual Bastero va col·laborar

[8] No sembla que n'hi hagi cap altre, almenys, en cap dels arxius i biblioteques que en guarden manuscrits, ni tampoc a l'arxiu de l'acadèmia Arcadia de Roma, que vaig poder consultar a la primavera del 1993.

[9] Entre els papers de Bastero hi degué haver també una gran miscel·lània de documents processals, bàsicament eclesiàstics —sentències, decisions i documentació de causes rotals diverses— manuscrits i impresos, de la qual n'he vist un volum, amb el número d'ordre 23, a la Biblioteca Universitària, encara sense catalogar. La inscripció al llom diu «*Miscelánea. Diverse. 23*» i a sota s'hi pot veure el signe de propietat que apareix també en altres dels seus manuscrits i en la major part dels volums de la seva biblioteca. No en sé absolutament res més d'aquesta sèrie miscel·lània, que vaig descobrir per casualitat, però en tot cas tampoc no entraria en els objectius del meu catàleg, que se circumscriu, com explicaré de seguida, als manuscrit que tenen alguna relació amb l'obra filològica del canonge.

de forma efectiva.

S'han extraviat, que coneguem, un dels volums d'anotacions lexicogràfiques —concretament el que contenia la segona part d'un compendi del diccionari italià de l'Acadèmia de la Crusca, que s'inicia al ms. 3-II-9— i quatre quaderns on Bastero havia començat a confegir el diccionari trilingüe català-francès-italià, segons que diu ell mateix en una indicació a l'índex del segon tom de la miscel·lània en foli:

> «*Differents apuntaments y vàrias notas que fiu per la idea del vocabulari català, francès e italià que volia compilar, abans que tingués intenció de fer la gramàtiga italiana per ús de nosaltres catalans, ni menos la* Crusca*; y per ço fiu fer aquells llibres blancs en quart que són en ma llibreria, per plantejar dit vocabulari, contenint quiscun llibre una lletra, ab tres ordes de alfabet: lo primer, ab lo senyal N, pels noms; altre ab lo senyal V, pels verbs; y l'altre ab lo senyal o lletra A, pels adverbis y partículas, etc., en los quals llibres trobaràs ja registrats o escrits molts vocables.*»[10]

En aquest catàleg tinc només en compte, com s'ha vist, els manuscrits que tenen alguna cosa a veure amb el que podem considerar l'obra filològica d'Antoni de Bastero, ja sigui perquè s'hi relacionen directament, en tant que són esborranys, manuscrits de treball, recopilacions d'autoritats, apunts, etc., ja sigui perquè ho fan de forma indirecta —és el cas dels reculls de correspondència on es parla dels diversos projectes, o del col·loqui de Serra i Postius, on la intervenció del canonge és sobretot estilística i erudita, però s'esmenten, ben contemporàniament, les obres del canonge. No considero, doncs, altres volums com el titulat *Gerundensis Elemosine Panis*, existent a la Biblioteca Universitària, que recull part de la documentació del plet de la Pia Almoina,[11] o el *Llibre mestre de las rendas, drets y patronats y altras prerogativas de la sacristia major de la Seu de Girona* i els índexs dels arxius de la sagristia, de què he parlat a la primera part de la tesi, encara que són

---

[10] Ms. 3-II-2 RABLB. Segons Cecili Padró Llusà, citat de Madurell, hi hagué a la biblioteca particular de Pere Serra i Postius un manuscrit titular «*Expulsión de los moriscos de Tortosa, de Antonio Bastero*» (MADURELL, 1973, p. 13), però no tinc cap més referència d'aquest text ni el més mínim indici sobre l'interès del sagristà de Girona per aquest tema; potser es tracta d'un error, o potser només vol dir que aquest manuscrit havia estat propietat d'Antoni de Bastero, la qual cosa ja és més versemblant.

[11] És el manuscrit 1814, datat a Roma l'any 1710, que recull tots els antecedents i la documentació prèvia del plet que afectà l'Almoina del Pa de la catedral de Girona, i que va motivar l'anada a Roma del sagristà Bastero, patró del benefici de la pabordia de l'Almoina. Aquest és, de fet, el primer volum (tom 1) de documentació del plet, i n'hi degué haver força més —Rubió, en el seu treball diu que Emili Grahit posseïa el volum XI d'aquesta sèrie (RUBIÓ i ORS, 1898, p. 69-70); la lletra és pràcticament sempre de Bastero i sembla que la selecció dels documents i la reconstrucció històrica del plet també. Es tracta d'un volum enquadernat en pergamí i amb tapa dura —d'uns 285 x 205 mm., i 25 mm. de gruix—, i està en força bon estat; hi ha relligats també alguns impresos rotals i alguns gravats.

també majoritàriament autògrafs i m'han estat utilíssims per establir nombrosos detalls de la biografia. Tampoc no esmento el manuscrit de la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* existent a la Biblioteca Universitària, que el catalogador d'aquesta biblioteca encara atribueix equivocadament a Bastero.[12]

El catàleg dels manuscrits d'Antoni de Bastero que he construït no és, tanmateix, un catàleg convencional, i no té la brevetat i l'esquematisme característics avui de pràcticament tots els catàlegs bibliogràfics, que solen elaborar-se ja, generalment, de manera informatitzada. M'he permès de fer un catàleg discursiu, una mica a l'antic estil, una descripció raonada de les particularitats i els continguts de cada un dels volums inventariats, on es copien els índexs manuscrits de Bastero, quan n'hi ha —sovint inclouen comentaris ben interessants— i també altres fragments dels textos, quan considero que tenen alguna importància. He mirat d'observar les pautes i els criteris que suggereixen, per a la catalogació de manuscrits, Pere Bohigas, Anscari M. Mundó i Amadeu J. Soberanas a les seves ja clàssiques «normes»,[13] tot i que he hagut d'adaptar-los a la naturalesa dels documents que m'ocupaven, ja que aquestes normes, com en general tots els manuals i estudis que he pogut consultar sobre la pràctica de la codicologia,[14] s'orienten exclusivament cap a la descripció de còdexs medievals i de manuscrits perfectament acabats, i no resolen molts dels problemes que plantegen els lligalls i els esborranys que jo he volgut catalogar. Això que dic no vol ser pas, de cap manera, una justificació de les moltes mancances i arbitrarietats que segurament es podran trobar en la meva feina, però cal tenir-ho en compte i mirar d'establir, en el futur no gaire llunyà, criteris millors i més adequats per a les edicions i el treball en general sobre textos de l'època moderna, on hi ha encara tant per fer.

En síntesi, he estructurat la descripció dels manuscrits en tres apartats: *Aspecte exterior del manuscrit*, *Descripció interior* i *Continguts del volum*. Els dos darrers, quan ho exigeix la pròpia constitució del manuscrit —les miscel·lànies, per exemple, que relliguen de vegades coses massa diverses— els uneixo en un de sol, i en alguna ocasió —quan es

---

[12] Ja he parlat en un altre lloc sobre la falsa atribució de la *Controvèrsia* a Bastero. El manuscrit catalogat amb el número 42 a la Biblioteca Universitària és un petit volum en quart, procedent també del convent dels agustins, com els manuscrits que ens interessen, però que cap més circumstància no relaciona amb el nostre canonge —ni la lletra, per descomptat, ni cap detall de l'enquadernació, l'aspecte o la disposició del manuscrit. Crec que aquest volum no va arribar mai ni a estar a les mans de Bastero, que ja posseïa una còpia d'aquest tractat entre els seus papers —avui al ms. 140 del seminari de Girona.

[13] BOHIGAS et al. (1977).

[14] M'han estat útils especialment els manuals d'Elisa Ruiz (RUIZ, 1988) i Jacques Lemaire (LEMAIRE, 1989).

tracta de fulls solts, o relligats dins d'un manuscrit major—obvio el primer apartat. Sempre que reprodueixo textos ho faig entre cometes i en cursiva. En la transcripció de textos manuscrits, segueixo els mateixos criteris de regularització gràfica que he aplicat als textos transcrits als annexos del final de la tesi;[15] i pel que fa als impresos, respecto la grafia i els formats originals, i intento reproduir en la mesura del possible la pròpia disposició del text —les inscripcions al llom dels volums, tot i ser manuscrites, les respecto i tracto com, en general, els textos impresos. Sempre que no dic una altra cosa, la lletra del manuscrit és d'Antoni de Bastero, i mentre no indiqui el contrari els quaderns són en foli o en quart —no n'hi ha de menors— segons quin sigui el format general del volum. Quan expresso la mida dels fulls, sempre poso primer l'altura.

He acompanyat el catàleg d'uns índexs de noms d'autors i obres citades i de matèries, per donar-li més utilitat i per agilitar-ne la consulta; he dividit el text de la descripció en paràgrafs, la numeració dels quals recomença a cada manuscrit, per tal de referir-hi els esmentats índexs —l'índex dels manuscrits permet, llavors, localitzar-ne la pàgina. Aquesta numeració de paràgrafs és absolutament arbitrària, tot i que respecta més o menys l'estructura interna del text. Adjunto finalment, com a apèndix, una reconstrucció aproximada de la biblioteca d'Antoni de Bastero que, indirectament, la meva recerca per a l'elaboració del catàleg m'ha permès de fer. No es tracta d'un estudi decisiu ni concloent, però crec que complementa molt bé la descripció dels manuscrits, i pot ajudar igualment, per exemple, a l'examen de les fons utilitzades pel canonge.

[15] Podeu veure detallats aquest criteris al principi de l'annex 1, de *Correspondència diversa*. Elimino també sistemàticament alguns &, quan són sobrers —és un hàbit gràfic bastant freqüent en Bastero, i a voltes excessivament reiteratiu, per acabar frases, tancar citacions, etc.

2. Descripció dels manuscrits

[1] Tal com he explicat, el present catàleg inclou 69 volums manuscrits de naturalesa molt diversa, que trobem actualment repartits en 5 fons documentals diferents, que són per ordre d'importància: l'arxiu de la Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona, la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona, la biblioteca del Seminari Diocesà de Girona, la Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona. Pràcticament tots aquests manuscrits són autògrafs —només en alguns llocs puntuals trobem altres mans que no són la de Bastero—, i també pràcticament tots ells han estat ordenats i relligats —quan inclouen fullets impresos, per exemple— sota la cura del mateix autor. Cap d'aquests manuscrits, però, no ha assolit un estadi d'obra acabada, i els volums que no apleguen materials de treball o altra mena de documentació personal, ens aporten únicament esborranys de les obres projectades, més o menys avançades.

He cregut que valia la pena, abans d'iniciar la catalogació pròpiament dita de cada bloc de manuscrits, fer una descripció preliminar del contingut de cada un dels fons documentals adduïts, per tal de poder establir les interrelacions existents entre els diversos manuscrits i per oferir-ne així mateix una primera visió, més sintètica i global.

[2] A l'arxiu de la Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona es guarden, en total, 34 manuscrits d'Antoni de Bastero, de mides i característiques diverses, un dels quals és en realitat un exemplar del primer volum, imprès, de *La Crusca provenzale* (BASTERO, 1724), que ha estat desenquadernat i tornat a relligar amb molts més fulls entremig per tal d'incorporar-hi múltiples addicions i correccions manuscrites; el considerarem, però, un manuscrit a tots els efectes. Tots ells —llevat del darrer, que està inclòs en un dels lligalls que guarden els papers propis de l'Acadèmia— procedeixen de l'antiga biblioteca del convent dels agustins de Barcelona, com ja he explicat més amunt, i van ingressar en aquest arxiu després de la desamortització dels convents, a mitjan segle passat. A banda d'aquests manuscrits, l'arxiu de l'Acadèmia guarda també nombrosos papers de Josep de Bastero i Vilana, nebot del filòleg i actiu membre d'aquesta institució, alguns dels quals, com ja he explicat a la primera part d'aquesta tesi, aprofiten materials del seu oncle —segurament aquest és el motiu pel qual el darrer dels manuscrits es trobava ja abans que hi arribessin

els altres entre els papers de l'Acadèmia.

[3] Els manuscrits 3-II-1, 2 i 3 són tres volums molt similars, en foli —el segon una mica més curt—, que apleguen papers molt diversos, bona part d'ells relacionats amb la redacció de la *Història de la llengua catalana*. A l'inventari dels manuscrits d'aquest arxiu surten com a «*Miscelánea de Historia y Filología*», i Joaquim Rubió en va descriure els continguts, encara que només de forma aproximada (RUBIÓ i ORS, 1898, pp 71-72). La numeració manuscrita original que hi ha en el llom —tom I, tom II i tom IV— ja fa pensar que almenys hi degué haver un altre volum en aquesta sèrie, que jo anomeno simplement «Miscel·lània en foli»; en efecte, a la biblioteca del seminari de Girona, he localitzat dos volums més, d'idèntic aspecte, que completen la sèrie —tom. III i tom V. Aquests dos volums gironins, però, relliguen majoritàriament textos impresos —per això els devien confondre i classificar entre els llibres i no entre els manuscrits—, i en canvi els de l'Acadèmia contenen gairebé de forma exclusiva textos manuscrits. Tots ells porten un índex de la mà de Bastero a la primera pàgina.

[4] El manuscrit 3-II-4 és l'exemplar imprès de *La Crusca provenzale* que he esmentat abans, que per les seves característiques cal considerar ara com un manuscrit a tots els efectes. Sembla que les nombrosíssimes modificacions incorporades al text primitiu de l'imprès cal interpretar-les com la preparació d'una nova edició augmentada d'aquest primer volum —ja m'he referit en la primera part de la tesi a la voluntat expressada per Antoni de Bastero de tornar a Itàlia per continuar —primer— o per reiniciar —després— la publicació del seu diccionari. En qualsevol cas, aquest volum ha pràcticament triplicat ara el gruix que tenia en la seva versió original.

[5] El manuscrit 3-II-5 és un volum, en força mal estat, que reuneix gran nombre de citacions textuals extretes del text del *Tirant lo Blanc*, amb algunes anotacions de caràcter lexicogràfic als marges. A l'inventari de l'Acadèmia surt amb el títol de «*Notes filològiques al Tirant lo Blanch*».

Segueixen a aquest manuscrit quatre petits volums —mss. 3-II-6, 7, 8 i 9—, que l'inventari de manuscrits anomena «*Quaderns de notes filològiques*». Recullen efectivament tot un seguit

d'anotacions i materials diversos, de caràcter gramatical i lexicogràfic; no duen cap mena de numeració, però els agrupa la naturalesa del seu contingut i llur aspecte i proporcions, que són molt similars —es tracta d'una mena de llibrets estrets i llargs. Hi degué haver, tanmateix, almenys un altre volum semblant a aquests, on s'hauria continuat el buidatge del diccionari italià de la Crusca iniciat al ms. 3-II-9, que es deu haver perdut.

6] El manuscrit 3-II-10 correspon a l'esborrany de la gramàtica italiana per a ús dels catalans que Antoni de Bastero esmenta ja en la *Prefazione* impresa de *La Crusca provenzale*, com al seu primer projecte de caràcter lingüístic, abandonat a mig fer per iniciar el recull d'aquell diccionari —en un anterior treball meu, sobre aquesta gramàtica (FELIU, 1996), he fet notar que potser Bastero hi continuà treballant després, pensant poder-la publicar. Sigui com sigui, aquesta obra —la primera gramàtica en català d'una llengua moderna— no està acabada i alguns dels capítols hi són tot just enunciats; caldria veure si estudiant amb més deteniment els materials dels manuscrits de la sèrie precedent i del ms. 1386 BUPB se'n pot arribar a completar alguna part més.

7] Després d'aquest manuscrit trobem sis caixes en aquest fons, que l'inventari qualifica de «*Materials per a la formació de la Crusca*». En realitat només cinc d'aquestes caixes corresponen a aquest epítet —els mss. 3-II-11, 13, 14, 15 i 16; contenen al seu interior 14 volums manuscrits, d'aspecte i proporcions similars, amb part de les entrades lèxiques del que pròpiament havia de ser la *Crusca provenzale*, és a dir el diccionari de provençalismes italians. Aquests volums són germans d'una altres 16 que es troben actualment a la Biblioteca Universitària, i entre tots ells gairebé es pot reconstruir completament aquesta obra, que Bastero no va poder publicar per manca de diners i per les circumstàncies de la seva vida —dels 30 volums manuscrits, però, n'hi ha que pertanyen a una primera redacció o esborrany de l'obra (4 de l'Acadèmia i 9 de la Universitària) i i n'hi ha que n'aporten una segona redacció, molt més acabada (10 de l'Acadèmia i 7 de la Universitària); el que anomeno la primera redacció és bàsicament una acumulació de dades i testimonis, la segona és una redacció ja gairebé definitiva i llesta per anar a la impremta, que selecciona i sintetitza força la versió anterior.

[8] L'altra de les caixes inventariades com a «*Materials per a la formació de la Crusca*» —ms. 3-II-12— conté en realitat quatre volums manuscrits amb còpies de poesies provençals, extretes dels còdexs vaticans 3204, 3206, 3207 i 3208 —aquesta localització antiga no correspon a l'actual. Cal relacionar aquests volums amb el manuscrit 240 de la Biblioteca Universitària —que copia també poesies del còdex 3204—, el ms. 1600 de la Biblioteca de Catalunya —que relliga un altre volum similar a aquests, amb les poesies del còdex 3205—, i el ms. 138 del seminari de Girona, on hi ha els índexs, probablement incomplets, del contingut de tots aquests volums. Certament aquesta magna antologia de trobadors està vinculada al projecte de la *Crusca provenzale*, però té la suficient entitat com per considerar-la un treball autònom, que d'haver-se publicat hauria estat el precedent més immediat dels repertoris trobadorescos amb què s'inicia, de fet, la filologia romànica. Joaquim Rubió va glossar amb gran riquesa de detalls el contingut dels quatre volums de l'Acadèmia (RUBIÓ i ORS, 1898, pp. 72-82)

[9] Els manuscrits 3-II-17, 18 i 19 són tres volums miscel·lanis de la sèrie de quatre anomenada dels *Zibaldoni* —«barreja», en italià; el quart d'aquesta sèrie és el ms. 239 de la Biblioteca Universitària. Aquests volums, també de format gran, es distingeixen de la Miscel·lània en foli perquè són molt més ben enquadernats —amb tapa dura— i tenen una major coherència interna; en efecte, cada un d'ells agrupa materials corresponents a determinats àmbits lingüístics —així els tres volums de l'acadèmia són el *Zibaldone franzese*, el *Zibaldone italiano* i el *Zibaldone castigliano-latino*. Tots tres manuscrits contenen còpies extenses de llibres que després Bastero utilitza en la composició de les seves obres, i la seva disposició interna és més neta, rigorosa i respectuosa amb els textos copiats que no ho és la del volums de les altres sèries miscel·lànies —s'hi reprodueixen fins els escuts o gravats que hi ha en els impresos de referència.

[10] Erròniament inventariat com a «*Estudios sobre la lengua española*», el manuscrit 3-III-4 de l'Acadèmia conté una part, fins ara desconeguda, de la *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero. Aquest volum, en realitat no va arribar a ser mai relligat com a tal —com sospito que tampoc no ho devia estar originàriament el que ara coneixem per ms. 1173 de la Biblioteca de Catalunya— i es guarda a l'interior d'unes cobertes de pergamí aprofitades. Hi trobem, en un estadi molt més provisional que no pas el primer llibre,

contingut al ms. de la Biblioteca de Catalunya, el Llibre tercer de la *Història de la llengua*, més alguns papers que corresponen a alguna altra part de l'obra. Alguns dels capítols són aquí tot just enunciats, i no es degueren arribar mai a redactar. Hi ha altres fragments d'aquesta obra dispersos al lligall 14 de l'Acadèmia, i als mss. 962 i 2029 de la Biblioteca Universitària.

[11] El manuscrit 3-III-9, tot i que també figura entre els anònims en el fitxer de l'Acadèmia, és inequívocament d'Antoni de Bastero. La seva lletra és perfectament identificable, i el seu nom surt, una mica amagat, en un lloc del manuscrit. Es tracta, segons l'inventari d'aquell fons, d'una «*gramàtica francesa en català*» —concorda amb el fet que Bastero expressa, al pròleg de la *Gramàtica italiana*, la voluntat de publicar-ne també una de francesa—, però en realitat el volum no té una estructura ben definida; és tracta més aviat d'una recopilació de notes gramaticals sobre la llengua francesa, destinades segurament a articular una gramàtica, però encara en un estadi molt dispers. No hi ha cap intent de pròleg ni cap text de caràcter teòric, i sembla de factura molt primerenca, si hem de jutjar pels hàbits ortogràfics o estrictament gràfics —la r en forma de *x*, etc.

[12] Al número 5 del Lligall 14 de l'arxiu de l'Acadèmia trobem, finalment, una altra part de la *Història de la llengua catalana* que, com he dit més amunt, no prové de la biblioteca dels agustins, com tots els altres manuscrits d'aquest fons, sinó que devia ser-hi de molt abans, possiblement perquè el nebot acadèmic de Bastero l'hauria aprofitat per a algun dels seus treballs. Justament, la presència aquí d'uns quants quaderns sols d'aquesta obra —el quart capítol del Llibre primer— confirma la hipòtesi que aquesta obra no va arribar a ser mai enquadernada com la resta dels papers del canonge —potser perquè el va sorprendre la mort quan hi treballava—, ja que és poc probable que haguéssin arrencat aquests quaderns del manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, com jo mateix aventurava en un treball anterior (FELIU, 1995).

[13] A la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona hi ha, en total, 23 manuscrits que tinc en compte en aquest catàleg —dos d'ells inclosos en lligalls que contenen també documents d'altres procedències. Tots ells provenen, com els volums de l'Acadèmia, de la

biblioteca de l'antic convent de sant Agustí de Barcelona, i varen passar a ser propietat de la Biblioteca Provincial de Barcelona, avui Universitària, com a conseqüència de les desamortitzacions del patrimoni eclesiàstic dutes a terme al segle passat. No incloc, com ja he explicat al capítol anterior, un manuscrit que havia estat atribuït a Bastero i que encara el catàleg d'aquesta biblioteca li atribueix —ms. 42, de la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* d'Agustí Eura— ni tampoc un altre manuscrit —el ms. 1814— que, encara que majoritàriament redactat per Antoni de Bastero, no té res a veure amb la seva obra filològica ni ens aporta cap notícia rellevant en aquest camp.

[14] Els mss. 21 i 22 són dos volumets pràcticament idèntics que hem de considerar, en realitat, com una mena de blocs de notes, destinats a la recopilació de dades sobre els trobadors i, sobretot, de paraules per al diccionari de la *Crusca provenzale*. El catalogador de la biblioteca els anomena, efectivament, «*Materiales para la formación de un diccionario italiano-provenzal, en catalán*», i podem relacionar-los d'alguna manera —encara que el format és diferent— amb els quaderns de notes gramaticals i lexicogràfiques que es guarden a l'Acadèmia.

[15] El ms. 239, com ja he dit, és el quart volum de la sèrie dels *Zibaldone* —concretament es tracta del *Zibaldone provenzale*. Té el mateix aspecte dels volums de l'Acadèmia i conté bàsicament còpies de fragments d'obres catalanes antigues, majoritàriament extretes dels còdexs medievals vaticans. En aquest cas, però, sembla que l'interès dels textos copiats està majoritàriament en la llengua que utilitzen —hi ha moltes paraules subratllades, i anotacions lingüístiques als marges—, més que no pas en el contingut del que expliquen, contràriament al que passa en els altres volums de la sèrie, que extracten obres que Bastero després citarà com a autoritats en els seus treballs.

[16] Ja hem vist també que el ms. 240 forma part de la sèrie de volums de poesies de trobadors de què he parlat al paràgraf [8]. Aquest conté l'antologia del còdex vaticà 3204 —és el conegut actualment com a cançoner provençal K, de la Bibliothèque Nationale de París, fr. 12473—, continuada al primer dels quatre volums de l'Acadèmia, que n'és una «giunta». El 3204 és el més important dels còdexs trobadorescos copiats per Bastero, i conté anotacions marginals de Bembo i del Petrarca.

Els manuscrits del 243 al 257 són 16 volums més del diccionari de la *Crusca provenzale*, que cal afegir, com he dit, als 14 de l'Acadèmia; el seu aspecte és molt semblant i alguns d'ells estan també en força mal estat de conservació. Al catàleg de la biblioteca consten com a «*Materiales para la formación de un diccionario italiano-provenzal, en catalán*», i cal afegir-los un altre volum, que es devia dispersar en algun moment, i ara està catalogat amb el número (4) dins el manuscrit 962 d'aquest mateix fons.

17] D'això que he dit ja es pot deduir que aquest manuscrit 962, en realitat, no és més que una carpeta on s'apleguen quaderns i lligalls manuscrits de procedència i d'índole diversa. A banda del número (4) que ja he esmentat, ens interessa també el número (3), procedent igual que l'altre del convent dels agustins de Barcelona —els altres papers del manuscrit, segons assenyala el catàleg de la biblioteca, provenen probablement del convent dels mínims de Barcelona, i dels dominics de Penyafort, al Penedès. En aquest número (3) trobem un quadern amb diverses anotacions gramaticals d'Antonio Maria Salvini que possiblement el custode Crescimbeni passà a Bastero, juntament amb la còpia del *Donatz proensals* també de Salvini que trobem tot darrera —Antoni de Bastero n'havia fet una altra de pròpia mà, que trobem ara relligada al ms. 1600 de la Biblioteca de Catalunya. Al darrera hi ha encara alguns papers extraviats, alguns del manuscrit de la *Història de la llengua.*

18] El ms. 1386 és un petit volum en foli que aplega papers i anotacions diverses, en la seva major part relacionats amb l'elaboració de la *Gramàtica italiana* —ms. 3-II-10 de l'Acadèmia de Bones Lletres. El catalogador de la biblioteca el titula, equívocament, «*Materiales para formar una gramática y diccionario italiano-provenzal*». Per la seva naturalesa —que no pel format— podem relacionar també aquest volum amb els quaderns de notes gramaticals de l'Acadèmia descrits al paràgraf [5] d'aquest mateix apartat.

L'últim manuscrit de la Biblioteca Universitària que tinc present en aquest catàleg és el ms. 2029. No és més que un aplec de papers, sense cap relació entre ells, que han rebut per part del catalogador de la biblioteca una numeració interna completament arbitrària. El número (23) d'aquest manuscrit, anomenat al catàleg «*Papeles varios*», correspon als folis 113 i 114, i és precisament un bifoli extraviat del manuscrit de la *Història de la llengua catalana.*

[19] A la biblioteca del seminari de Girona hi ha un total de 8 volums d'Antoni de Bastero, encara que només cinc d'ells són al fons de manuscrits de la biblioteca, i només de quatre d'aquests consta la relació amb el filòleg a l'inventari del fons, que no és més que una simple llista. Gairebé tots ells són volums miscel·lanis, llevat d'un volum que cal relacionar amb l'antologia de trobadors de què ja he parlat més amunt. Aquests manuscrits, així com molts dels llibres d'Antoni de Bastero que també he localitzat en la mateixa biblioteca —vegeu l'apèndix d'aquest catàleg— deuen provenir de la biblioteca episcopal, actualment incorporada a la biblioteca del seminari, i es degueren separar de la resta ben aviat, ja que el bisbe Bastero se'ls devia deixar a Girona quan, en retirar-se, va endur-se les coses del seu germà, ja difunt —explico amb més detall aquesta qüestió al capítol anterior.

[20] El ms. 138 figura a l'inventari del fons com a «*Índex de cançons dels còdexs provençals vaticans 3204 - 3208*», i conté efectivament diversos índexs de les poesies i els trobadors antologats en els volums de l'Acadèmia, de la Biblioteca Universitària i de la Biblioteca de Catalunya. A l'inventari no en consta l'autoria, però la lletra és inconfusible i la vinculació als altres volums, determinant. Caldria comprovar, tanmateix, si aquests índexs són complets, ja que hi ha alguns espais blancs entremig.

[21] Els manuscrits 139, 140, 141 i 142, i el volum 946/580, classificat entre els llibres impresos —segurament perquè relliga una major part de documents impresos— formen una sèrie miscel·lània completa, que anomeno simplement «Miscel·lània en quart». Té característiques semblants a la Miscel·lània en foli i inclou sense gaire ordre intern un gran nombre de documents diversos, impresos i manuscrits barrejats, amb un índex manuscrit a la primera pàgina de cada volum. Els quatre volums del fons de manuscrits —numerats com a tom I, II, III i V, respectivament— surten a l'inventari del fons amb els noms de «*Relazione diverse*», «*Miscelánea català*», «*Relaciones y sermones impresos*» i «*Correspondència*», però només el primer d'aquests títols apareix escrit al volum en qüestió. L'altre volum —el número IV d'aquesta sèrie—surt al fitxer de la biblioteca pel nom d'un dels impresos que relliga: Mergelina y Muñoz, Luys Antonio, *Memorial en que el perro de Tobías representa sus derechos...*; una breu anotació al final de la fitxa adverteix només: «*relligat amb Ramon de Marimon*».

[22] He localitzat dos volums més, entre els impresos d'aquesta biblioteca, que completen la sèrie de la Miscel·lània en foli de l'Acadèmia de Bones Lletres. Són els 34/557 i 34/586, d'idèntic aspecte als ja descrits, per bé que aquests relliguen majoritàriament documents impresos. De fet aquesta distinció ja la marca la inscripció original que porten al llom —aquest dos són «*Miscel·lània d'impresos*» i els altres tres «*Miscel·lània de manuscrits*»—, però he d'agrupar-los tots cinc, ja que la numeració dels volums defineix una única sèrie miscel·lània —aquests són el tom V i el tom II, respectivament.

[23] La Biblioteca de Catalunya posseeix també dos volums de Bastero al seu fons general de manuscrits, per haver-los adquirit modenament —abans degueren formar part del grup de manuscrits que, amb la desamortització, passaren a la Biblioteca Provincial; Manuel Milà vegé allà, almenys, la *Història de la llengua* (MILÀ, 1892). En un altre fons documental de la mateixa biblioteca, anomenat Sèrie general d'Arxiu, he trobat a més un altre plec de papers d'Antoni de Bastero; aquest manuscrit no té la mateixa procedència dels anteriors, ja que formava part de l'antic fons documental de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, adquirit parcialment per la Diputació provincial i cedit a l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1919, el qual va dipositar-lo a la que havia de ser l'actual Biblioteca Nacional de Catalunya —vegeu per a això FONTANALS (1993), i el *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, V (1918-19), 262-264, i VII (1923-27), 368-371. Desconec el motiu pel qual aquests papers van anar a parar a l'Hospital, però en tot cas sembla clar que el manuscrit de la sèrie d'Arxiu no estava amb la resta dels manuscrits barcelonins, al convent de Sant Agustí.

[24] El manuscrit 1173 conté el Llibre primer de la *Història de la llengua catalana*, com ja he dit més amunt, i fins ara havia estat considerat el manuscrit únic d'aquesta obra. Va ser comprat per la biblioteca l'any 1931, dins un lot de manuscrits i llibres vells, als llibreters Salvador Barbra i Francesc Vindel, i degué ser enquadernat en aquella ocasió —consta que anava relligat en cartoné i tenia nombrosos fulls solts al seu interior. Hi trobem certament la part més treballada i més enllestida de la *Història de la llengua*, que com ja sabem va quedar inacabada; amb tot aquest manuscrit no passa de ser un esborrany, amb múltiples addicions, correccions i esmenes.

[25] El manuscrit 1600, també enquadernat modernament, va ser adquirit per la biblioteca a l'octubre de l'any 1947, a la llibreria Porter, de Barcelona. Reuneix, en realitat, dos manuscrits diferents; en primer lloc hi ha una còpia de Bastero del *Donatz Proensals* de Santa Maria del Fiore, de Florència —ja hem vist que en posseia una altra còpia, de Salvini, que potser li va arribar després—, i al darrera s'hi ha afegit un altre dels volums d'antologia de trobadors —concretament el que correspon al còdex vaticà 3205. Al darrera hi ha encara alguns fulls que no corresponen a cap d'aquest dos documents. De fet, no hi consta enlloc explícitament cap data ni tampoc l'autoria de Bastero —així ho fa notar el fitxer de la biblioteca—, però no n'hi ha cap dubte tenint en compte la lletra, l'aspecte del mansucrit, la connexió amb altres volums, etc.

[26] El manuscrit 601 de la Sèrie general d'Arxiu és inventariat amb el nom de «*Papers sobre l'administració d'assumptes eclesiàstics gestionats a la cúria romana per Antoni de Bastero i Lledó (13 petits lligalls)*» i procedeix de l'antic hospital de Barcelona, com ja he explicat. És impossible saber les causes per les quals aquesta documentació era allà, però en tot cas, la descripció del fons efectuada per la biblioteca ja adverteix la presència de diversos documents amb «*qüestions jurídiques i d'altres, de caràcter eclesiàstic, no relacionades directament amb l'Hospital de la Santa Creu*». De fet, no es tracta d'un volum unitari sinó d'una carpeta que aplega, com veurem, alguns esborranys de cartes, i altra documentació ben diversa —tota ella relacionada amb els negocis d'Antoni de Bastero, que degué subsistir, bona part dels anys que va haver de restar a Roma, fent d'expedicioner i de gestor d'assumptes eclesiàstics, com ja he explicat a la primera part d'aquesta tesi. L'historiador Pere Voltes Bou utilitza diverses vegades aquestes «copias de cartas particulares» al primer volum de la seva obra sobre la Barcelona austriacista —VOLTES, 1963.

[27] A l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, emplaçat actualment a la Casa de l'Ardiaca, no hi trobem pròpiament cap manuscrit d'Antoni de Bastero, però hi he localitzat casualment el manuscrit únic d'una obra de Pere Serra Postius que conté nombroses correccions, anotacions i fragments redactats i escrits pel canonge Bastero. De fet, el títol d'aquest text —un col·loqui entre tres personatges sobre temes d'eruducio barcelonina, inacabat, que va ser publicat per Ramon Domènec Perés l'any 1929 amb uns criteris certament discutibles (PERÉS, 1929)—, adverteix que es tracta de *Lo perquè de Barcelona y memòrias de sas*

antiguedats en forma de diàlego, de Pere Serra y Postius, de l'Acadèmia de Barcelona, ab notas del Molt Il·lustre senyor don Anton de Bastero y Lledó, canonge y sacristà mayor de Gerona, altre de la dita Acadèmia. A la primera part de la tesi ja m'he referit a aquest text, un dels pocs testimonis de la literatura en prosa de l'època, per il·lustrar la relació existent entre Serra i Bastero; l'incloc en el catàleg, deixant a part que és un text parcialment redactat pel filòleg, perquè conté algunes referències interessants i aclaridores a les obres del canonge. Malauradament no és possible saber la procedència del manuscrit, que pot ser comprat o provenir d'algun llegat modern a aquest arxiu, perquè no existeix cap registre d'entrada dels manuscrits.

2.1. Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona.

Ms. 3-II-1

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Enquadernat en pergamí, amb tapes senzilles. La mida de les cobertes és, aproximadament, 333 x 220 mm., i el volum fa 27 mm. de gruix.

La inscripció manuscrita del llom és com segueix: «*Miscel*[lània] / *M.S.* / *Tom.* / *I.*» Les cobertes havien tingut quatre fermalls de pell, ara totalment fets malbé.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum, en foli, un quadern de 6 fulls de paper blanc sense foliar, el primer dels quals és enganxat a la coberta, a manera de guarda. Enganxada sobre la guarda, una papereta impresa indica: « *Por Real orden pertenece a la Académia de Buenas Letras de Barcelona, procedente de la Biblioteca de Agustinos.*» Al recto del segon full d'aquest quadern hi ha, manuscrit, l'índex del volum, i la resta de fulls són en blanc. L'índex, de la pròpia mà d'Antoni de Bastero, és el següent:

[3] «*Miscel·lànea*

Anales de Cataluña, *de don Narcís Feliu, tomo 1 —contiene los sucessos desde la primera población de España hasta el año 1163. En Barcelona, 1709* ..... *fol. 1*
Tomo 2 —contiene los sucessos desde el año 1163 hasta los de 1458 ..... *21*
Lo tercer tomo, que també se estampà en Barcelona, no l'he vist.
Tesoro de la lengua castellana, *de don Sebastián Covarrubias* *33*
Diccionario de la lengua castellana *de la Real Academia Española —arriba fins a la lletra N, inclusive*.....*73*
Vocabulari portuguès-llatí del pare Benito Pereyra, de la Companyia de Jesús *93*
Notícias y vocabulari sobre la llengua romància ..... *fols. 95 ad 112*
Notas del Glosari *del Du Fresne, y en particular de vocables antics y catalans que usàvan los francesos, trets dels exemples que aporta dit Du Fresne* *113*
[4] *Sèrie y orde de las ciutats y províncias que los moros anàvan conquistant, etc., quant entraren en Espanya —tret del pare Mariana* *119*
Notícias històricas sobre autors y cronicons antics, tretas del pare Mariana *120*
Miscel·lànea de notícias extretas de la Història *del pare Mariana* *123*
Notícias vàrias en punt de geografia *133*
Notas sobre algunas llenguas y caràcters antics, etc. *139*
Del officio y rito mozárabe, su origen e historia, etc. ..... *144*»

Al primer full del segon quadern comença una foliació, de la mateixa mà de l'índex, que en endavant prendrem com a referència.

[5] El primer document d'aquesta miscel·lània és còpia, com s'indica a l'índex, d'alguns fragments dels *Anales de Cataluña* de Feliu de la Penya, amb algunes anotacions i

comentaris afegits del propi copista. Ocupa cinc quaderns en foli, de 6, 8, 6, 8 i 4 fulls, respectivament.

Al recto del primer full hi ha la citació completa del títol de l'obra de referència i un resum del contingut del primer tom, així com indicacions relatives a la data i lloc d'impressió. Al recto d'una quartilla de paper solta —que no compta en la foliació— intercalada entre el primer i el segon full del primer quadern, trobem una breu anotació, treta també dels *Anales* i amb lletra també de Bastero, referida a un tal Ramon de Puig, de l'orde dels hospitalers. Són en blanc els fulls 1 v., 31 v. i 32.

[6] El segon document, còpia manuscrita de bona part del diccionari de Covarrubias —sembla que hi és pràcticament tot—, ocupa tres quaderns, de 22, 14 i 4 fulls, respectivament. Al recto del primer full (fol. 33) hi ha la referència completa de l'obra copiada i de l'edició utilitzada. Hi llegim també el següent comentari de Bastero: «*Lo autor estigué en Roma, com és de vèurer en alguns vocables ahont ho diu, etc.; y me apar que degué treballar en dita ciutat de Roma esta obra, per los molts llibres italians que cita, conforme he observat, etc.*» Són en blanc els fulls 33 v., 54, 71 v. i 72.

[7] El tercer document, que és còpia de totes les entrades fins a la lletra N del diccionari de l'Academia española —en alguns casos, quan li interessa, el canonge copia les definicions, i en la resta només fa un llistat de les paraules—, és escrit sobre:

- un quadern en foli de 4 fulls —a l'interior del qual hi ha un plec de mides desiguals, format per 7 quartilles doblegades longitudinalment—, on hi ha les lletres A i B,
- un quadern en quart de 12 fulls més una quartilla que també hi queda cosida, on es conté la lletra C,
- i un quadern en foli de 6 fulls, on hi són copiades les lletres de la D a la N.

Les quartilles doblegades compten com un sol full en la foliació original, i els quatre últims fulls del quadern de 12 no compten en la foliació.

Al recto del primer full (fol. 73) hi ha el títol de l'obra: *Diccionario de la lengua castellana de la Real Academia Española*, i també la següent anotació de Bastero: «*Diccionari castellà. Lo número 10 del* Discurso del origen de la lengua, *en fol. 44, se contradiu ab lo número 22 del* Discurso sobre las etimologías —*en fol. 54.*» Són en blanc els fulls: 73 v., 74 v., 76, 77, el full que segueix al 86 (sense foliar) v. i 92.

[8] El quart document és un bifoli de proporcions menors als folis anteriors, amb un paperet solt al mig, sense numerar. Hi trobem una llista de paraules portugueses, algunes amb l'equivalent llatí, ordenades alfabèticament. Al recto del primer full (fol. 93) s'hi llegeix únicament la referència completa de l'obra de procedència, i el verso d'aquest full és en blanc.

[9] Segueixen una sèrie de papers amb diverses anotacions sobre el rumanx:

a) Un bifoli en quart, que inclou tres quaderns més, també en quart, de 4, 2 i 4 fulls respectivament —el segon d'aquests quaderns, una mica més gran—, formant una mena de llibreta (fulls 95-105; l'ultim full, en blanc, no consta en la foliació). S'hi ha copiat fragments d'un «*Manuale de praeparatione ad mortem, quei ei un mussament davart la preparatiun tiers la mort*». Al recto del primer full es reprodueix la portada

d'aquest llibre. Al recto i part del verso del full 100, un text ratllat que no correspon a l'obra de referència —té a veure més aviat amb qüestions d'història del català.
b) Un foli (fol. 106) doblegat a la part esquerra per formar un taló, que permet abraçar un quadern de sis fulls en foli (fols. 107-112), on es registren tot un seguit de paraules rumanxes, classificades alfabèticament sota cada lletra, i amb l'equivalent català. Al recto del full 106 trobem diferents observacions a propòsit del rumanx i de la seva extensió geogràfica. Són en blanc els fulls 106 v. i 112 v. —només la següent indicació, a la part de baix: «*lingua romancia*».

[10] El següent document és un aplec de referències extretes del *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* de Du Cange. Ocupen un quadern en foli de sis fulls (fols. 113-118), del qual són en blanc el primer (113) —només aquesta anotació, al recto: «*Apuntaments del Du Fresne,* Glossarium»—, el 114 v., el 115 i el 116 v.

[11] Segueixen tot un seguit d'anotacions extretes de la *Història d'Espanya* de Juan de Mariana, qualificades en diferents llocs de «*Miscel·lànea*». Comprenen quatre quaderns en foli, de 4, 4, 4 i 2 fulls respectivament (fulls 119-132), dels quals són en blanc els fulls 119 v., 120 v., 121, 122, 128 v., 129, 130, 131 v. —al recto, només una breu anotació, ratllada—, i 132 —només l'anotació, al recto, de «*Miscel·lànea*». Hi ha un foli solt entremig, doblegat i sense numerar, on es copia una citació extreta de la *Disertació sobre la pàtria de Paulo Orosio*, de Pau Ignasi de Dalmases, a propòsit de la fiabilitat dels cronicons i les històries antigues.

[12] El document següent són apunts extrets de diversos autors, agrupats sota el títol de «*Geografia*». Ocupen els quatre primers fulls d'un quadern de sis (133-138), en foli; són en blanc els fulls 136 v., 137 i 138. Hi ha un petit retall de paper solt entremig, sense numerar, amb alguna altra anotació.

[13] El penúltim grup de papers d'aquesta miscel·lània és un quadern en foli de quatre fulls, més un foli enganxat al davant (fulls 139-143), que semblen haver estat destinats, com la majoria dels que he catalogat en aquest volum, a la redacció d'alguna part de la *Història de la llengua catalana*. En aquest cas es tracta d'un aplec d'apunts sobre tipus de lletra antics de diferents llocs, i potser havien de conformar un apartat en aquella obra amb el títol de «*Llenguas y caràcters o lletras*», que podem llegir reiteradament a l'encapçalament d'aquests fulls. Són en blanc els 139 v., 140 —només el títol esmentat, al recto—, 141 v. 142 v., 143.

[14] Per acabar trobem un bifoli on s'ha copiat, a les pàgines interiors, un text sobre el ritus mossàrab extret de la *Cronica seráfica* d'Eusebio González de Torres —és molt interessant que se citi una edició d'aquest llibre de 1737, fet que indica que el relligat dels manuscrits (d'aquests volums miscel·lanis, almenys) el féu Bastero ben poc abans de morir. Al recto del full 144 hi ha només una breu anotació sobre la llengua aràbiga, i el verso del 145 és en blanc. Tanca el volum un bifoli de paper blanc, el segon full del qual s'ha enganxat a la coberta, com a full de guarda.

Ms. 3-II-2

[1] ASPECTE EXTERIOR:

Enquadernat en pergamí, de manera similar al volum anterior. Les mides de la coberta són, aproximadament, 290 x 220 mm., i el volum fa 55 mm. de gruix.

La inscripció manuscrita del llom és com segueix: «*Miscellan*[ia] / *M.S.* / *Tom. III.*» Les cobertes havien tingut quatre fermalls de pell, ara molt fets malbé —un d'ells, inexistent.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum un quadern en foli de vuit fulls de paper blanc fi, sense foliar, el primer dels quals és enganxat a la coberta a manera de guarda. Només són escrits el primer i el segon full r./v., i el recto del tercer, on podem llegir un detallat índex del volum:

«*Índice*

Los continuadors del Bolando: Acta sanctorum mensis junii, *tom. 3. Hi són las notícias de un preciós y miniat còdice de las lleys palatinas del rey de Mallorca Jaume II —any 1337—, y promulgadas en llengua catalana per lo rey de Aragó Pere IV, altrament III, en l'any 1344 —estas, en català, escritas de mà del mateix rey de Aragó, són en lo Real Arxiu de Barcelona* ..... *fol. 1*

Una carta que, a instància de mon germà don Francisco —que goze de glòria— escriguí al pare Mar..., a Madrid, y la remetí baix plec de dit mon germà, en assumpto de ma Crusca, *en lo mes de juliol 1723* *13*

Un petit ensaig de mas obras, o Crusca, *que peresentí a la redunança de Arcàdia, e a son president lo Custodi, abans que aquell comú me fes la honra·m féu de admètrer-me, etc.* *15*

[3] *Lo que avia començat a treballar en Roma, segons la primera idea, etc., y conté lo següent:*

- Prefazione, divisa in quattro capi preliminari per più chiarezza delle materie che in essa si trattano e premettono, attenenti all'opera *35*

- Preliminare Primo, nel quale si tratta della origine delle lingue in comune, ed in particolare della ebrea e della greca, e della latina *41*

Nota treta de Plínio —lib. 6, cap. 6— y de altres autors que diuen que antigament, en la ciutat que ara és deserta nomenada Dioscúrias, en la província de Còlchide, s·i trobava gent de tres centas nacions, que usaban respective de altras tantas differents llenguas —és dins del fol. *55*

Algunas observacions y apuntaments que fiu sobre Bembo, Prose, *lib. 1, a la partícula: «Non solamente catalani...»* *56*

[4] *Notas que, quant treballava la* Crusca, *anava fent de mà en mà, per recort, dels vocables mestres, ço és de aquells aont porto algunas cosas generals que serveixen per los demés de la mateixa sèrie o terminació, o altre assumpto —com, per exemple, en* amanire *porto la differència que·y ha entre lo provençal antic y lo modern que·s parlava en la Provença en temps de Claudi Buyers, qui féu y estampà un llibre de rimas provençals intitulat* Jardin deys musos provençalos, *imprès en Aix, any 1628, del qual n·i ha un*

exemplar en la Biblioteca Barberina; y verbi gracia a la veu vermiglio, *aont demostro que la llengua provençal és la mateixa que la de Gasconya y Llenguadoc, criticant al Redi, etc. Totas estas se lligen en la present miscel·lànea, des del fol. 63 ad 69, y se tindran ara presents per la Istoria, que serviran de descans en los estudis, etc.* ..... *63 ad 69*

Nota dels vocables en los quals lo Vocabulari de la Crusca *porta uns mateixos passos per los exemples*.....*72*

[5] *Differents apuntaments y varias notas que fiu per la idea del vocabulari català, francès e italià que volia compilar, abans que tingués intenció de fer la* Gramàtiga italiana *per ús de nosaltres catalans, ni menos la* Crusca*; y per ço fiu fer aquells llibres blancs en quart que són en ma llibreria, per plantejar dit vocabulari, contenint quiscun llibre una lletra, ab tres ordes de alfabet —lo primer, ab lo senyal N. pels noms; altre ab lo senyal V, pels verbs; y l'altre ab lo senyal o lletra A, pels adverbis y partículas, etc.—, en los quals llibres trobaràs ja registrats o escrits molts vocables. Estos apuntaments o notas són des del fol. 77 al 107 —en lo fol. 77, una nota de alguns vocables exquisits del* Vocabulari *de Lacavalleria*.....*77 ad 107*

Alguns passos de poetas antics toscans y sicilians que notí per ésser imitassió dels provençals, etc. —en lo fi del dit fol. *77*

Ortografia moderna italiana con qualche altra cosa di lingua, per uso del seminario di Padova, Padova, in seminario, appresso Gio. Manfrè, 1721 —veja's lo pròlec *108*

[6] *Jacobi Facciolati,* Oratio*: «Latina lingua non est ex gramaticorum libris comparanda», et* De ortu, interitu ac reparatione linguae latinae, *Patavii, ex typographia seminarii, 1713* *116*

Lezzioni fatte da Giovan Batista Gelli nella Accademia fiorentina sopra varii luoghi di Dante e del Petrarca, Firenze, 1558, in octavo *120*

Lodovico Antonio Muratori, Tratatto [della] perfetta poesia italiana *—i lombardi non sanno pronunziare il* c*, dicendo invece di* certo, perciò, *etc,* zerto, perzò, *etc.; né il* ch*, dicendo* ciesa *per* chiesa, *etc.* *121*

L'alfabet grec, ço és lo nom de sas lletras, la pronunciació y las que·ls corresponen *122*

Orlando furioso *di M. Lodovico Ariosto, con diverse annotazioni e osservazioni fatevi da vari autori, etc.*.....*124 ad 128*

Nota dels vocables que la Crusca nota per «voc. ant.» *133*

Nota dels vocables que quant treballava la Crusca *anava notant, y los avia de vèurer y examinar in fonte del* Vocabolario *134, 139, 140*

[7] *Nota de un pas de Giovanni Villani, lib. 7, cap. 85, de l'exemple que porta la* Crusca *a la veu* selvaggio*, que diu: «Ed egli, e sua gente catalana erano ancora molto selvaggi...»* *134*

Nota dels vocables francesos que quant treballava la Crusca *anava notant per a vèurer-los en los* Origens *de la mateixa llengua, de Ménage, y en lo* Tesor *que ha escrit Nicozio sobre dita llengua, y en lo* Diccionari universal *de Feurretiere* *137*

Nota dels vocables castellans, semblantment, que anava notant en lo treball y estudi de ma Crusca *per a vèurer-los en Covarrubias, etc.* ..... *137 retro*

Compendi dels vocables del Vocabolario [della] Crusca*, ab la nota dels autors dels exemples que en quiscun vocable porta y de tot lo demés —de modo que aquella + que veuràs al marge y al costat de dits vocables, o de la major part, vol dir que* en fonte *és en la* Crusca *del vocabolari gran imprès en Florenza, 1691, no·y ha més ni menys* *145*

[8] *Resumen y expoli degli* Avvertimenti *del Salviati —diu aquest autor, en un lloc: «La*

provenzale altresì, che trecento anni addietro di tutti i volgari ebbe il vanto, non cadde ultimamente per lo rizzarsi della nostra favella...». Se veurà aquest expoli [al] *151*

Memorial y expoli del Ubaldini Tavola *[als]* Documenti [d'amore di Francesco] Barberino, *en quant a vocables y cosas provençals —a la veu* scudiere *se fa mensió di Giovanni di Bransilva, scrittore provenzale* *158*

Expoli del Apparato *[a les]* Opere [di] santa Caterina, *del Gigli, per lo que toca a vocables y cosas dels provenzals, etc.* *165*

Alguna de las observassions del Tassoni sobre·l vocabulari *171*

Notas y expoli del tom. 1 delle Prose toscane *del Salvini* *172*

La correcció de algunas paraulas y un o altre modo de dir de ma Crusca, [que] me féu l'abate Fabrizzi, pastor àrcade, ans de estampar-la *178*

Nota de alguns dels passos del comentari sobre Dante de Cristoforo Landini y de Benvenuto da Imola *186*

[9] *Restret y expoli del* Dialogo delle lingue, *dit lo* Ercolano, *di Benedetto Varchi* ..... *188 ad 200*

*Ita «Gli affissi», contenguts y explicats en lo dit mateix llibre de l'*Ercolano *del Varchi* *204ad215*

Nota de algunas cosas de la correcció del citat diàlogo del Varchi feta per Lodovico Castelvetro *201*

Còpia de algunas cartas que escriguí a Florència, y algunas respostas, particularment a l'abate Anton Maria Salvini, a qui remetí la Preffació *de ma* Crusca, *si bé que aprés quant la imprimí hi anyadí més cosas, y ab més extensió y retocs, etc., y també li remetí, per ensaig, lo preliminar de la lletra N, junt ab alguns vocables com* nabisso, *etc., ab tot lo que en tal vocable tinc escrit en los coderns* ..... *216 ad 218*

Llista del joc de Gènova, aont són continuats tots los magistrats, tribunals, administracions y officis de dita ciutat, ab sos noms *219*

Memorial dels llibres que me'n portí y traguí de Roma, ab la llicència original al peu del Sant Offici per extràurer-los, y revista de la duana de Ripagrande *220*

[10] *Índex de totas las obras del pare Segneri, en tres tomos* *224*

Titolare cardinalizio, ço és lo tractament que dónan los cardenals en llurs cartas, segons la distinció de personas a qui escriuen *225*

Carta en italià escrita del gran turc al papa Innocenci xi —any 1670—, y la resposta del Papa *229*

Nota de las monedas de Itàlia, ab sas armas, retratos y gerolífics o emblemmas, ab sos lletreros o mots, etc. —particularment de la moneda papalina *233*

*Còpia de'*Memoriale presentato al papa Innocenzo xiii dalli parenti di Giovanni Antonio Marini, carcerato per delitto di falsificazione di lettere apostoliche. *És molt persuassiu implorant la gràcia y misericòrdia de Sa Santitat, com en effecte la obtingué, puix fou deliberat del suplici a mort a què estava condemnat, lo que fou commutat en presó perpètua dins un presidi de l'Estat, etc.* *239*

[11] *Dos scenaris, l'un intitulat* Gioviniano *—opera tradotta dal franzese, da rappresentarsi nel seminario romano da'signori convittori delle camere mezzane, en lo carneval de 1723; l'altro,* Il vecchio capriccioso *—comedia da rappresentarsi en lo mateix seminari, y per los mateixos seminaristas, en lo carneval de 1724* ..... *241 y 243*

Discurs en Italià fet per lo papa Benet xiii als cristians que foren rescatats en Túnez, en l'any dejubileu1725 ..... *245*

Fragment de cert memorial o escriptura en italià en què·s tracta sobre cert assiento fet ab un

olandès per la fàbrica della Passonata di fiume, etc. *249*
Altre fragment de escriptura en italià, dependent de cosas jurisdiccionals sobre la monarquia de Sicília, ço [és] de aquell tribunal, així dit, etc. *251*
Prefazione *del* Decamerone, *del Salviati, aont nota: «Seguitamo dico, l'incostanza de'testi, poiché è verisimile, che non pur da diversi, ma né da uno stesso non si favelli sempre adunmodo...»—vide*..... *253*
Llista dels noms y pàtria dels cardenals existents en lo cònclave de l'any 1724 ..... *253*
[12] *Còpia de la carta del Papa a monsenyor lo Tesorer general della Càmara, en l'any 1668, sobre la mesada o salari de pagar-se al plenipotenciari del Papa en lo congrés de la pau de Aquisgrana*.....*254*
La virtù degli Agnus Dei..... *255*
Lista del seminario di Napoli, per l'estrazione, etc. *256*
Dichiarazione delle virtù della bevanda del caffè, *in Roma, nell'anno 1671* *257*
Las bassarolas o carta que pàssan los minyons en Florència —hi és la benedicció de la menja, etc......*258*
Avvertimenti a'reverendi sacerdoti e sagrestani, d'Innocenzo xi, e confermati da Clemente xi nell'anno 1714, quali di nuovo si pubblicano per ordine speciale di nostro signore Innocenzo xiii. *Roma, 1723*..... *259*
Nota del cap. 82 del llibre 8 de la Istoria *de Giovanni Villani, aont diu que en l'any 1305 los florentins «chiamarono lor capitano di guerra Ruberto Duca di Calavra, figliuolo e primogenito rimaso del re Carlo II, il quale venne in Firenze d'aprile del detto anno con una masnada de 300 cavalieri araonesi e catalani, e molti mugaveri a piede, la qual fu molto bella gente e avea tra loro di valenti nomati uomini di guerra»* *260*
[13] *Una deliberació de la Arcàdia sobre los requisits que han de tenir los àrcades difunts per a que se'ls alce làpide o monument, etc.* *261*
Llista de totas las obras impresas del Crescimbeni fins que jo men aní de Roma per retornar a Espanya, en l'any 1724, en lo mes de juny —y arribí a Arenys de Mar, aont desembarquí lo dia del gloriós sant Jaume *202*
Disertatio de antiquitate linguae hebraicae contra syros et chaldeos, *de don Juli Bartolocci, de l'orde cisterciense, en lo tom 3 de sa* Bibliotheca rabbinica *264*
Benedictus Pererius, comentari sobre lo Gènesis, *aont tracta diffusament de la llengua hebrea y de altras orientals, etc.* *274*
Cronografia de Gilabert Genebrardo, teòlec parisiense y règio professor de la llengua ebrea, etc. —escrigué en l'any 1579..... *279*
Atlante veneto, nel quale si contiene la descrizione geografica, storica, profana e politica degli imperi, regni, provincie..., *opera del padre Mario Coronelli, minore conventuale, cosmografo della Republica e professore de Geografia nella università di Venezia. Estampat en la mateixa ciutat, any 1690 —prenguí còpia dels §§. aont tracta de las llenguas que se pàrlan en Europa* *781*
[14] Hieroglyphica, sive de sacris Egyptiorum litteris, *comentarii Joannis Pierii Valeriani* *782*
Angelus Monosimus, Flos italianae linguae..... *789*
Set espècies de falcons, aucells caçadors, que en Castella se diuen: 1, neblí; 2, sacre; 3, gerifalte; 4, bahari; 5, borni; 6. aleto; 7, azor —en lo comentari de Góngora *790*
Fàbula del pago y de la grua, en vers italià, treta delle Dicerie morali *di Giulio Cesare Capaccio*.....*fol.idem»*

La foliació que en endavant prendrem com a referència comença al primer full del segon quadern. Només són numerats els fulls dels quaderns en foli, i no hi ha cap altra

mena de foliació per als papers inserits entremig, solts, enganxats als fulls o relligats al propi volum.

[15] El primer document ocupa els 8 primers fulls recto i verso, i una part del recto del novè, d'un quadern de 12 folis. És, efectivament, una còpia d'un fragment del volum tercer dels *Acta sanctorum* dels bol·landistes, corresponent al mes de juny de 1701, en què es dóna notícia de les *Lleis palatines* de Jaume II de Mallorca. S'hi reconstrueix la genealogia d'aquest rei, es descriuen els aspectes més interessants del manuscrit, es fa un inventari dels contingut i tota una sèrie d'observacions a propòsit del text i de la circumstància històrica, acompanyades d'alguns dibuixos d'escuts o mapes il·lustratius.

[16] El segon document és l'esborrany d'una carta que Antoni de Bastero degué adreçar possiblement al bisbe Ramon de Marimon, a Madrid, donant-li notícia de l'obra de la *Crusca* i demanant la seva intercessió davant les autoritats borbòniques. La trobem escrita sobre un bifoli, a l'interior del qual hi ha relligat un altre foli doblegat, al que s'hi ha enganxat dos papers més petits —i un altre al recto del primer full. Tots aquests papers més petits contenen additaments al text del bifoli. Aquest és un document molt interessant per les informacions autobiogràfiques i sobre el projecte de la *Crusca* que conté, i l'he transcrit a l'apartat 5 de l'annex 1 de *Correspondència diversa*, en aquesta mateixa tesi.

[17] El tercer document ressenyat a l'índex són dos quaderns en foli de 10 fulls cadascun, que reuneixen, com s'ha indicat a l'índex, la documentació a propòsit de la *Crusca* —encara en fase d'elaboració— que Bastero va presentar als àrcades i que li va valer l'ingrés en aquella acadèmia. Al recto del primer full (fol. 15) hi ha una simulació del que podria haver estat la portada de l'obra, amb la lletra elegant i el text centrat, de la següent manera: «*La / Crusca Povenzale, / ovvero / Le voci, frasi, forme, e maniere di dire, / che la gentilissima, e celebre Lingua Italiana ha prese / dalla Provenzale; arricchite, illustrate, e difese / con motivi, autorità, ed esempi. / Con un Ragionamento in fronte / a guisa di Prefazione, diviso in cinque Capi preliminari attenenti / alla proposta materia, dove fra l'altre cose si tratta, e si discor- / re appieno delle Origini, e de'progressi delle suddette favelle, / e di altre delle più antiche del Mondo; e si dimostra, che la Provenzale, Nudrice, e Maestra della / Italiana, è la medessima apunto, che / la catalana, o vero Limosina, / ch'è tutt'uno. / Aggiuntovi un Ristretto / delle Vite di alcuni Poeti antichi Provenzali, Padri / della Poesia volgare, tra gli altri molti, che fu- / rono di nazione Catalana; ed alcuni di al- / tre Provincie della Corona d'Aragona. / Ed / un copiosissimo Indice / di tutte le materie, e notizie istoriche sparse per entro il Libro / appartenenti per lo più alle Contee di Catalogna, e di / Provenza, e loro circonvicine; oltre agl'Indici / delle Voci, e Locuzioni, &c. / Opera di Don Antonio Bastero, Nobile Barcellonese, / Dottor in Filosofia, e nell'una, e l'altra Legge, Canonico / e Sagrestano Maggiore della Cattedrale di Girona, / Giudice, ed Esaminatore Sinodale della / medesima Diocesi; / Tra gli Arcadi detto / Iperide.*» Això darrer del nom arcàdic hi és afegit posteriorment.

[18] Segueix una mena d'explicació del propòsit de l'obra, dirigida als àrcades, en què es fa una mica d'autobiografia i s'exposa l'origen i la idea de la compilació del diccionari, d'una manera semblant a com es planteja això a la definitiva *Prefazione* impresa —de fet, podem considerar que es tracta d'una primera versió, més reduïda, d'aquest mateix text. Es titula «*Introduzione in forma di lettera dedicatoria a'benigni e cortesi lettori*», i ocupa des del recto del full 16 fins al recto del 23; l'he transcrita íntegrament a l'annex 2 d'aquesta tesi.

En els fulls 27-31 —a l'altre quadern— trobem les notes a aquesta *Introduzione*, que de fet ja han estat copiades al marge en el propi lloc que els pertocava. Als fulls 32 r. i 33 r., i en un paper enxanxat al recto del primer, hi ha diverses anotacions, molt brutes, sobre les qüestions que han de ser objecte del prefaci de la *Crusca*. La resta de pàgines són en blanc.

[19] El quart document recull la introducció i una part del primer dels «*capi preliminari*» que, segons el primitiu projecte, havien de constituir la *Prefazione* de la *Crusca* —segons aquest testimoni, haurien d'haver estat quatre; segons la fictícia portada que he reproduït abans, havien de ser cinc, com hem vist. Abasta un bifoli (fols. 35 i 55), enganxat vora la costura amb el quadern anterior, que inclou a dins dos altres quaderns: un de quatre fulls (37-40), i l'altre de deu (41-45 i 49-54). Al mig d'aquest darrer quadern s'hi ha incorporat un altre bifoli (46 i 48) escrit amb una lletra molt més cursiva i dolenta, que conté tot un seguit d'anotacions externes al text dels *capi preliminari* —moltes, ratllades—, referides a les *Tavole storiche, genealogiche e chronologiche* de Carlo Delfini Boursaler, el primer full de les quals —imprès, en foli gran, que conté l'índex del volum— ha estat relligat, doblegat, a l'interior del bifoli, i constitueix el full 47 del volum. Hi ha diversos papers solts entremig dels fulls descrits, amb anotacions i apunts que hi fan referència, i alguns d'enganxats als folis dels quaderns ja esmentats: un, al verso del full 35 —aquest constitueix el full 36; un altre, al recto del 44; dos papers al verso del 54 i dos més al recto del 55. Són en blanc els fulls 37, 40 v., 46 r., 53 v., 54 v. i 55.

[20] El full 35 conté, doncs, la introducció al que havia de ser aquest pròleg, amb el títol següent: «*Prefazione, divisa in quattro capi preliminari per più chiarezza delle materie che in essa si trattano e premettono attenenti all'opera*». Al full 41 comença el «*Preliminare primo, nel quale si tratta della origine delle lingue in comune, ed in particolare della ebrea e della greca, e della latina*», amb el primer apartat, titulat «*Del significato del nome lingua, delle sue divisioni ed origini in generale, ed spezialmente della ebrea*», que abraça del full 41 r. al 45 v. Del recto del 49 al recto del 54 trobem el segon apartat, titulat «*Torre di Babel, o della confusione delle lingue*». La resta de fulls conenen les notes a aquests textos, o altra mena d'anotacions.

La introducció d'aquesta primitiva *Prefazione* ens assabenta també del contingut dels altres preliminars, que no es devien arribar a redactar mai amb aquesta estructura, i en els quals hi ha, com podem veure, l'embrió de la *Història de la llengua catalana* i de la història de l'italià embastada com a preàmbul de la *Gramàtica italiana*: «*Il secondo preliminare contiene la istoria dell'idioma provenzale, dal principio ch'egli nacque sino a'nostri tempi. Nel terzo si discorre appieno dell'origine della lingua italiana e de'suoi progressi. E nel quarto, finalmente, s'avvertiscono al lettore alcune cose più particulari attenenti all'opera, e si dà ragione dell'ordine in essa osservato*».

[21] El següent ítem esmentat a l'índex, que no és més que una entre d'altres anotacions sobre diverses llengües antigues, no es troba pròpiament al full 55 —que és en blanc, com ja he dit—, sinó entre els papers sense numerar enganxats al verso del full 54 i al recto del 55. Aquestes anotacions, com les que ja he esmenat dels papers solts del document anterior, són extretes de diversos autors; concretament la nota sobre la ciutat de Dioscúrias cal remetre-la a les obres d'Angelo Rocca.

[22] El cinquè document és un aplec d'observacions interessants, en català i en un estadi de redacció força avançat, a propòsit d'alguns llocs del primer llibre de les *Prose* del Bembo —i també sobre les Vides de trobadors del Crescimbeni. Ocupen un quadern de sis fulls (56 -

61) més el primer full d'un altre bifoli (62 i 71), que inclou a dins el document següent, i hi ha un paper més petit, sense numerar, relligat entre els fulls 56 i 57. Concretament, trobem una observació sobre la identitat de la llengua catalana o llemosina i la provençal (fulls 56 i 57 —aquest text l'he transcrit íntegrament a l'annex 4 d'aquesta tesi), observacions a propòsit de la vida d'alguns trobadors i sobre la identitat dels trobadors catalans (fulls 58 - 60 r.), i altres apunts i referències diverses sobre la influència de la poesia dels trobadors en l'idioma italià (fulls 60 v. - 62).

[23] El següent és un quadern de vuit fulls d'un color més fosc (el sisè, el verso del setè i el vuitè, en blanc), inclòs com s'ha dit a l'interior del bifoli format pels fulls 62 i 71. Hi ha diverses anotacions a propòsit d'algunes paraules italianes concretes, disposades alfabèticament, «*per recort*», al com s'indica a l'índex, a l'hora de redactar el diccionari de la *Crusca*.

Segueix un quadern de sis fulls —però el tercer ha estat tallat vora la costura, i no compta en la foliació— amb diverses anotacions, agrupades temàticament, destinades també a l'elaboració de la *Crusca*: fol. 72 r./v.: «*Nota dels vocables en los quals se val d'un mateix exemple*»; 73 r.: «*Nota d'exemples*»; 74 r.: «*Memòria dels vocables en los quals me aparto, o me deuré apartar, de l'orde del vocabolari della Crusca*»; 74 v.: «*Memòria de lo que vòlan dir las lletras al costat dels mots*»; 75 r.: «*Nota de poetas antics citats en la* Crusca»; 76 r.: «*Nota dels vocables en los quals trobo diversitat en lo compendi, además dels molts en los quals dit compendi abrevia y toca sols los exemples, y sens citar-ne los autors*».

[24] L'índex inclou sota el títol de «*Differents apuntaments y vàrias notas que fiu per la idea del vocabulari català, francès e italià*» tota una sèrie de fulls amb anotacions diverses, del 77 al 107. Hi ha, en realitat, un quadern en foli de sis fulls (77, 78, 79, 80, 81 i 86) amb un altre de quatre inserit abans del darrer (82-85); un quadern de sis fulls més (87-92); un altre de deu, una mica més foscos (93-102) i un darrer quadern de quatre folis (103, 105, 106 i 107) al qual s'ha afegir un foli doblegat que per la banda escrita és el full 104, i per l'altra banda —entre el 106 i el 107— no està numerat. Contenen el següent: «*Llista de certs vocables de Lacavalleria, exquisits*» (77 r.); fragments de poetes italians antics extrets de diversos autors (77 r./v.); «*Llista dels vocables de Lacavalleria que refuto y reprovo ab la abreviadura n.*» (79 r.); algunes anotacions sobre la disposició tipogràfica prevista per al diccionari de la *Crusca provençal* (81 r., 82 v. i 83 r.); llista d'«*Abreviacions per la nomenclatura*» (82 v. i 85 r., transversalment; 87 i 88 r.); unes breus listes de paraules amb refència a les pàgines d'algun diccionari català, segurament el Lacavalleria (89 r.); diverses llistes de paraules catalanes, algunes amb equivalències italianes o amb variants formals, etc., aquestes sí destinades, segurament, a la formació del diccionari trilingüe (93, 94, 95 v., 97, 98, 99 r., 103 r., 104 r., 105 i 106). La resta de pàgines, en blanc.

[25] Segueix un quadern també en foli de vuit fulls, al primer dels quals trobem copiat un fragment, sembla, del pròleg d'aquesta *Ortografia moderna* citada a l'índex i també a l'encapçalament del text. Als quatre fulls centrals d'aquest quadern (110-113) hi ha un llistat de mots italians, de vegades amb l'equivalent llatí, ordenats alfabèticament —fins a la lletra M; a l'índex no consta, i no sabem a quin diccionari correspon el buidatge. La resta de fulls del quadern són en blanc.

La còpia d'alguns fragments de l'*Oratio* de Facciolato esmentada a l'índex ocupa els dos primers folis (116 i 117) d'un quadern de quatre. Les notes sobre les *Lezzioni* del Gelli són al primer full del quadern següent, també de quatre fulls, que conté també les notes del Muratori als altres tres (121-123) i l'alfabet grec en un requadre, al recto del 122. Els dos quaderns següents, de quatre fulls cada un, contenen diverses anotacions copiades de l'edició de Ruscelli de l'*Orlando furioso*, citada exhaustivament a l'encapçalament del full 124, i especialment del vocabulari adjunt (124-126r. i 128-130).

[26] Segueixen quatre quaderns, de 12 —més un full, el 134, enganxat al plec—, 2, 2 i 2 fulls, respectivament, amb diverses llistes de paraules i amb apunts per incloure en la redacció del diccionari de la *Crusca provençal* (fulls 132-150). Inclouen el següent: llista de paraules italianes sense cap més indicació (132 v.); «*Nota delle voci antiche*» (133 r.); «*Vocables que he de vèurer en la* Crusca *gran*» (134 r., 135 i 136, i també 139 i 140); «*Nota dels vocables francesos que he de vèurer en los* Orígens *de la mateixa llengua de Ménage, en lo* Tesor *de la matexa llengua de Nicozio y en lo* Diccionari universal *de Faurretiere*» (137 r.); «*Vocables castellans que se han de vèurer en Covarrubias*» (137 v., i 138); llistat alfabètic de paraules italianes amb la seva definició, sembla que extretes del diccionari de la *Crusca* (145-150 r.).

[27] El següent quadern en foli, de sis fulls (151-156), conté la còpia d'alguns fragments dels *Avvertimenti* del Salviati, amb algunes anotacions de referència al marge. En segueix un altre de vuit fulls amb uns sel·lecció de mots i referències literàries extrets de la *Tavola* d'Ubaldini —són escrits el 157 r., 158-161 i 162 r. Al quadern següent, de sis fulls (165-170) trobem semblantment extractes del Gigli (169 v. i 170, en blanc), i al quadern que ve després, de vuit fulls, notes tretes de les *Osservazioni sopra il Vocabolario degli accademici della Crusca* del Tassoni (171 r.) i les *Prose toscane* del Salvini (172-177, però en blanc 176 v. i 177 r.), totes elles destinades a la construcció de la *Crusca provençal*. D'un dels fulls d'aquest darrer quadern se n'ha tallat un tros, a la part inferior, i no consta en la foliació (és entre els 176 i 177).

[28] Les correccions de Fabrizzi, escrites de la seva pròpia mà, ocupen els sis primers fulls (178-183) del quadern següent, de vuit fulls, una mica més gruixuts que la resta. Al darrera trobem un bifoli, altra vegada amb la lletra de Bastero, amb extractes dels comentaris de Landini sobre el Dante (186-187).

Tot seguit trobem una sèrie de papers —4 quaderns, de 6, 2, 8 i 12 fulls, respectivament— que contenen diversos extractes i còpia de fragments sencers de l'*Ercolano* de Varchi i de les correccions a aquesta obra del Castelvetro. Concretament, són extractes diversos del diàleg de Varchi i del seu pròleg del fol. 188 al 200 —al 196 r. una llista de conceptes amb diversos números de pàgina de referència, que sembla que no correspon a l'obra extractada; corresponen a les correccions de Castelvetro, del 201 al 203; i es copia quasi íntegrament la part de l'*Ercolano* en què es parla de la categoria gramatical dels «*affissi*», dels fols. 205 a 215. Són en blanc els fulls 194 v., 195, 196 v., 197 r. i 204 —només amb un títol, al recto.

[29] Segueix un aplec de papers entre els quals trobem diversos esborranys de cartes enviades per Antoni de Bastero, alguna carta rebuda, i altres anotacions que no podem desxifrar —una llista de persones amb algunes adreces, potser a qui es va enviar *La Crusca provenzale*? Les cartes les he transcrit a l'annex 1 d'aquesta tesi. Hi ha molts paràgrafs ratllats i alguns passatges costen molt de llegir. Només tres d'aquest fulls consten en la foliació: el primer

i el darrer, que formen un bifoli que aplega la resta de papers a dins (216 i 218), i un dels papers enganxats a l'interior de l'esmentat bifoli, que també té les proporcions d'un foli (217). La resta són papers més petits, de mides irregulars.

A continuació s'ha relligat al volum un full imprès: «LISTA degl'Illustrissimi Signori dell'Anno 1723. di Giugno, tanto quelli, / che giuocano, come quelli, che non giuocano, e quelli, /che giuocano sono con il suo numero.» Com que és més gran que els folis dels quaderns manuscrits, se n'ha hagut de doblegar cap a dins tota una franja de la part inferior i del costat esquerre.

[30] Segueix un quadern de quatre fulls on hi ha anotada la llista dels llibres que Bastero s'endugué de Roma, ordenats per mides —vegeu, més endavant, l'apèndix d'aquest catàleg, sobre la biblioteca del filòleg— amb el vist-i-plau dels agents aduaners al capdavall. Aquesta llista ocupa només els tres primers fulls del quadern (220-222 r.), i al recto del quart full (224), en blanc, s'ha enganxat una quartilla (223) on s'inventaria, al recto, el contingut dels dos volums de les obres del pare Segneri.

[31] Els dos quaderns següents, de quatre fulls cada un (225-228 i 229-232), contenen la còpia d'un text anomentat «*Titolare cardenalizio*», el primer, i «*Lettera scritta dal gran turco al somo Pontefice Innocenzo xi, 1670*» —amb la «*Risposta di papa Inocenzo xi al gran turco*»—, el segon. Són copiats per una altra mà que no la de Bastero, amb una caligrafia molt neta i ampul·losa. És en blanc el verso del full 228.

El quadern que hi ha relligat a continuació, de sis fulls —233-238, però els dos del mig no formen bifoli, sinó que estan sobreposats pel taló—, conté diverses anotacions de difícil lectura, sembla que relatives a les diverses monedes encunyades pels papes. Tots els fulls d'aquest quadern només són escrits al recto.

Segueix un bifoli (239-240) amb la «*Copia di memoriale presentato alla santità di nostro signore papa Innocenzo XIII dalli parenti di Giovanni Antonio Marini, carcerato per delitto di falsificazione di lettere apostoliche*», tal com consta a l'encapçalament. No és escrita per Antoni de Bastero, encara que hi ha algunes correccions puntuals, sobre la línia del text, de la seva mà. El verso del segon full és en blanc.

[32] A continuació s'han relligat un seguit de fulls impresos, de naturalesa diversa:

«GIOVINIANO / *Opera Tradotta dal Francese.* / Da rappresentarsi nel Seminario Romano da'Signori / CONVITTORI delle Camere Mezzane. / Nelle Vacanze del Carnevale dell'Anno M.DCC.XIII. /*Nel mese di Febbraro, cioè Domenica 19. Mercordì 22. Sabbato 25. Martedì 28.*» Plec de dos fulls que conté l'argument de l'obra, el repartiment i el guió de les escenes. El peu d'impremta és com segueix: «In ROMA, Per Caetano Zenobj avanti al Seminario Romano. / *CON LICENZA DE'SUPERIORI.*»

«IL VECCHIO / CAPRICCIOSO / *COMEDIA* / Da rappresentarsi nel SEMINARIO ROMANO da'Signori / CONVITTORI delle Camere Mezzane, / Nel carnevale dell'Anno MDCCXXIV.» Fulletó d'idèntiques característiques que l'anterior. El peu d'impremta: «In ROMA, Nella Stamparia di Gaetano Zenobj avanti

al Seminario Romano. / *CON LICENZA DE'SUPERIORI.*»

[33] «PATERNA, E PIETOSA EXPRESSIONE / *DELLA SANTITA DI N. S. PAPA* / BENEDETTO XIII. / *DELL'INCLITO ORDINE DE'PREDICATORI.* / A LI POVERI CRISTIANI RISCATTATI IN TUNESI / in numero di 370, in occasione, che insieme con li medesimi / meritarono l'onore postrarsi à suoi Santi Piedi nel Vaticano, / li RR.PP. Redentori Spagnuoli di le Provincie di Castiglia, e / Andalusie del Reale, è Militar Ordine della Madona SS. della / MERCEDE Redenzione de'Schiavi, il di 5. Giugno / dell'Anno del S. Giubileo 1725. / DATA NUOVAMENTE IN LUCE / PER IL P. M. Fr. ALESSANDRO ILLOMEI, VICARIO, / e Procuratore Generale del medesimo Ordine in Roma. // PIA PATERNAL EXPRESSION / *DE LA SANTIDAD DEL PAPA* / BENEDICTO XIII. / *DEL INCLYTO ORDEN DE PREDICADORES.* / A LOS POBRES CHRISTIANOS RESCATADOS EN / Tunez, e numero de 370, en ocasion, que juntamente con ellos / merecieron el honor de postrarse à sus Santos Pies en el Vaticano / los RR.PP. Redentores Españoles de las Provincias de Castilla, y / Andaluzia del Sagrado, Real, y Militar Orden de N. Señora / de la MERCED Redencion de Cautivos, el dia 5. / de Junio del Año del S. Iubileo 1725. / LA DA NUEVAMENTE A LA LUZ PUBLICA, Y DEDICA / *AL ILUSTRISSIMO, Y REVERENDISSIMO SEÑOR / Obispo, y Muy Ilustre Cabildo de Barcelona.* / EL REAL, Y PRIMER CONVENTO DEL DICHO / Orden, por medio de su Prior, / *EL R. P. M. Fr. JOSEPH RIBERA. / Barcelona:* En la Imprenta de Jayme Suriá, à la calle de la Paja:» Plec de quatre fulls (245-248) on el text —després de la dedicatòria, al verso del primer, que és en castellà— és escrit a dues columnes, contraposant llatí i castellà. El verso del quart full és en blanc.

[34] Dos fulls (249-250) que corresponen a un capítol —el capítol VI— titulat «*Spesa dell'opera*», que degué ocupar les pàgines 19-22 d'un llibre anomenat *La passonata difesa*, segons que llegim a l'encapçalament de cada full.

Dos fulls de llibre més (251-252), sense cap referència que permeti identificar-ne la procedència.

[35] El full 253 és un foli més gran que la resta dels del volum, que ha hagut de ser doblegat cap a sobre per la part superior i per la part inferior. És escrit només al recto, on hi ha una llista de noms de persona amb el seu lloc de procedència, a dues columnes, ordenats respectivament en «*Vescovi*», «*Preti*» i «*Diaconi*». Segons que s'indica a l'índex, es tracta dels cardenals assistents al cònclave de 1724. Abans d'aquest full s'ha relligat, mitjançant un fals taló —l'*onglet*, en diuen els francesos—, un tall de paper, estret, sense numerar. És mig foli tallat longitudinalment, i escrit només al recto, amb còpia d'un fragment de la dedicatòria als lectors de l'edició del *Decameró* feta per Lionardo Salviati.

[36] Segueix un altre full amb una carta al recto —segons l'índex, còpia d'una carta del Papa, de 1668—, escrita per una mà que no és la de Bastero.

Després, un seguit de fulls solts, impresos, de diferents mides (fols. 255-259):

«*LE VIRTV' DELLI AGNUS DEI* / Cauate dal Libro Chiamato il Ceremoniale, doue trattandosi della Benedittione / di essi, verso il fine, si ritrouano registrate in questa maniera.» Només imprès al verso, amb un escut pontifici i un gravat de l'Agnus Dei. Peu d'impremta: «IN ROMA, Nella Stamperia della Reu. Camera Apostolica:»

«*LISTA DEL SEMINARI DI NAPOLI PER L'ESTRAZIONE DEL PRIMO APRILE MDCCXXIV*» Imprès també per una sola cara, en sentit apaïsat —un tros es manté plegat cap a dins. Peu d'impremta: «IN ROMA, Nella Stamperia della Reverenda Camera Apostolica)(*Con Priuilegio.*»

[37] «DICHIARATIONE / delle virtu' / DELLA BEVANDA DEL CAFFE' / Tradotta dalla lingua Inglese nella lingua Italiana.» Imprès per una sola cara, amb orla. Peu d'impremta: «IN ROMA, Per il Moneta. MDCLXXI. Con licenza de'superiori»

Una carta de l'abecedari, impresa a dos colors —vermell i negre—, per una sola cara i en sentit apaïsat —una part, plegada. Té orla i dos gravats al boix, i inclou l'abecedari i sil·labari pròpiament, una oració i una fòrmula per a la benedicció de la taula. El peu d'impremta és com segueix: «*IN FIRENZE CON LICENZA DE'SUPERIORI MDCCXXII.*»

«Auuertimenti alli RR. Sacerdoti, e Sagrestani / Dati dalla fan. mem. d'Innocenzo XI., e confermati dalla fan. mem. di Clemente / XI. nell'anno 1714. quasi di nuouo si publicano per ordine speciale / di N.S. INNOCENZO XIII.» Imprès per una sola cara en un full retallat, d'un color més fosc. Peu d'impremta: «IN ROMA, Nella Stamperia della R. Cam. Apostolica 1723.»

[38] Segueix un full de paper (fol. 260) amb una anotació manuscrita, d'Antoni de Bastero, al recto, extreta de la *Història* de Giovanni Villani. Al verso i en sentit invers, hi ha altres apunts també de Bastero, que no sabem a què corresponen. Enganxats a aquest full hi ha dos papers més, impresos: el primer (fol. 261) és una prova d'impremta amb un text breu d'una resolució de l'acadèmia Arcadia —impresa del dret al davant, i del revés al darrera—, i el segon, més petit (fol. 262), sembla arrencat d'algun llibre, i conté, al recto, un llistat de les «*Opere stampate dal Signore Arciprete Gio: Mario Crescimbeni.*», classificades per mides. Tanca aquest bloc de papers un altre full amb anotacions manuscrites de Bastero força il·legibles, algunes ratllades, que no consten a l'índex. Enganxat al verso d'aquest full hi ha un quadernet de sis fulls en quart —més una quartilla aprofitada de l'envoltori d'una carta, enganxada al verso del darrer full del quadern— (fols. 264-270), amb anotacions referides al tercer volum de la *Bibliotheca Rabbinica* de Julio Bartoloccio, tal com ho adverteixen una anotació al verso del full anterior, un petit paper enganxat al recto del full 264, i una altra anotació cap al final, al verso del full 269 —és en blanc el full 269 r. Aquestes anotacions continuen en el bifoli següent (fols. 271-272r.).

[39] A continuació trobem relligats dos quaderns, de sis i dos fulls respectivament, on hi ha altres anotacions, de les mateixes característiques que les anteriors, referides al comentari bíblic de Pererio sobre el llibre del *Gènesi* (fols. 274-278) i sobre la *Cronografia* de Genebrard (fol. 279) Són en blanc el primer full i el darrer, i el paper d'aquest dos quaderns està molt tacat.

[40] Finalment, trobem un bifoli del qual només és escrit el recto del primer full (281), amb una anotació procedent d'un atlas anomenat *Atlante veneto*, a l'interior del qual s'han enganxat un seguit de papers:

- Un foli amb amb apunts al recto sobre jerogífics egípcis —al verso algunes anotacions, ratllades, relatives al plet de l'Almoina.

- Un altre foli, escrit només al recto, amb anotacions corresponents al llibre *Floris italicae linguae*, de Monosini.
- Quatre papers més petits, sense numerar i de proporcions molt diverses, enganxats uns sobre els altres al recto del segon full del bifoli que ens enclou, amb breus anotacions dels llibres ja esmentats a l'índex.

Tanca el volum un bifoli de paper blanc, el segon full del qual queda enganxat a a coberta, a manera de full guarda. La numeració dels últims fulls és equivocada i fora de lloc —el recopilador s'ha distret i ha confós el 2 del dos-cents per un 7.

Ms. 3-II-3

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum és enquadernat en pergamí, com els dos anteriors. Les mides de la coberta, que ha estat rosegada en alguns llocs, són aproximadament 330 x 220 mm., i el gruix del volum —el més prim dels tres d'aquesta sèrie— és irregular, perquè conté fulls de mides molt diverses. Al mig, on hi ha més gruix de paper, fa 12 mm. aproximadament.

La inscripció manuscrita del llom, una mica borrosa, és com segueix: «*Misc*[el·lània] / *M.S.* / *Tom. IV.*» Les cobertes havien tingut quatre fermalls de pell, dels quals ara només es conserven els dos de la part superior.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

No hi ha fulls de guarda enganxats al darrera de les cobertes. Com en els casos anteriors, obre el volum un quadern sense foliar, de quatre fulls, del qual només és escrit el recto del segon full, amb un índex detallat del contingut del volum:

«*Miscel·lànea*

Notas tretas, part del Thesaurus antiquitatum romanarum, *y part de l'atlas francès* Nouvel atlas, ou teatre du monde ..... *fols. 3 ad 10*
Del llibre De antiquo Latio, *del cardenal Corradini* ..... *fol. 10 tergo*
De Piton, Histoire [de la] ville [d']Aix ..... *12 y 13*
De Richard de Wassebourg, Antiquités de la Gaule *14*
Julii Cesaris Scaligeri, lib. 15 Exotericarum exercitationum *15*
Philipus Bretius, Geographia veteris et nova *16*
[3] *Gonzalo Argote de Molina,* Nobleza del Andaluzía ..... *17 y 18*
Sèrie de alguns reys de Castella *18*
Any 1440, la invesió de la stampa per un alemany, y fou imprès lo primer llibre, que fou sancti Agustini De civitate Dei ..... *18 in fine*
Lo parenostre en patois, y altre en llemosí *19*
Tasso, Discursos *[sobre] poètica* *20*
Joannes Paulus Xammar, De antiquitate et praeheminentia..., *Barcelona, etc.* *21*
Oratio *Pompei Ugonis adversus barbaros latini candoris hostes, etc., habita in gymnasio romano, anno 1587* *22*

Glossarium ... continens latino-barbara obsoleta et novae significationibus vocabula, etc. —*autore Henrico Spelmanno, equite anglo-britanno* *24*
Du Fresne, Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis *25*
[4] *Notas del temps que feya la* Crusca, *y són: 1) que los vocables provenzals que porta Bembo, los confirma també Varchi* —Ercolano*; 2) de posar l'accent sobre los vocables —ut en la prefació del vocabulari compendiat, etc.; 3) sobre lo portar molts exemples provenzals sota un vocable, etc.; 4) per què lo llenguatge dels poetas apar sia different del dels prosadors —és de Salviati,* Avvertimenti... ..... *30*
Del Tesoro *di M. Brunetto Latino —nota: «di latino in romanzo», ço és en francès* *32*
«E noi vediamo che, per natura, quelli che abitano in oriente parlano nella gola, siccome parlano gli hebrei; gli altri che sono nel mezzo della terra parlano al palato, siccome sono i greci; e quelli che nella parte di occidente parlano a denti, siccome fanno gl'italiani» —és del dit Tesor 32
De abreviaduras, ortografia, pronunciació y termes, etc., tret del Vocabulario francese *33ad42*
Observacions sobre ma Crusca *que féu y me donà en Roma Joan Torres* ..... *44 et seqq.*
*Nota de l'*Ordinari *antic dels pàrrocos de Barcelona* —lingua laica*: «Hoc Mossènyer...»; y de la edició del* Vocabulari *de Nebrissa, en Barcelona, any 1507* —lingua occitania *47*
[5] *Notas tretas de un procés de l'arxiu de la mitra de Girona, de l'any 1415* —lingua laica *48*
Riccordano Malespini, Istoria fiorentina —*«Conoscendo lo re di Francia come il re Pietro di Raona era ardito e di gran cuore, ma come catalano di natura fellone...» (Carlos, «il quale per dispetto il chiamavano Arlotto Antoniotto»)* *49*
Notas vàrias tretas de differents llibres & vides ..... *53 ad 64*
Mieres, Super Constitutionibus Cataloniae *66*
Apuntaments per la resposta a las observacions que féu lo bisbe a ma Crusca *—ditas observacions són en la miscel·lànea in quarto* *68*
Còpia de carta a NN. *70*
Plans e idea, etc. ..... *fol. 1»*

La foliació que en endavant prendrem com a referència comença al primer full del segon quadern en foli, d'aquest volum.

[6] Aquest segon quadern és un bifoli que, pel que es dedueix de l'índex, degué ser incorporat al volum posteriorment a la resta —però abans de la seva foliació. A les dues cares del primer full trobem anotat un interessantíssim esbós, en forma de llistat de capítols, del que devia haver estat el projecte inicial de la *Història de la llengua catalana*; no hi ha data ni cap altra indicació significativa en aquest esquema, que s'arxiva amb un títol ben poc explícit: «*Plans e idea, etc.*» Al recto del full següent només hi trobem anotades algunes referències bibliogràfiques sobre història hispànica, a la part superior de la pàgina. El verso és en blanc.

[7] Segueix un quadern de 8 fulls una mica més petits que els anteriors —265 x 200 mm.— a l'interior del qual hi ha cosit un full solt (el fol. 7), de la mateixa mida, gràcies a un *onglet*, o fals taló. Només és en blanc el verso del foli número 5. Els fulls 3, 4 i 5 contenen, efectivament, anotacions procedents del tom vuitè del *Thesaurus antiquitatum romanarum, i* els 6, 7, 8 i 9, anotacions de l'atlas francès, però les anotacions de Corradini les trobem només a la part inferior del verso del full 9. Els fulls 10 i 11 contenen, ratllats, diversos

Universitat de Girona
Biblioteca

assajos de l'inici del primer capítol de la *Gramàtica de la llengua italiana* —el que jo anomeno «*Història de la llengua italiana*», contingut al ms. 3-II-10 de l'Acadèmia, i transcrit a l'annex 3 d'aquesta tesi. Hem de pensar, doncs, que aquest quadern, on s'havia començat la *Gramàtica italiana* degué ser aprofitat posteriorment per fer-hi les anotacions abans esmentades.

[8] Els fulls 12 i 13 —270 x 200 mm. aproximadament— han estat cosits al volum per mitjà de falsos talons, d'uns 40 mm. d'amplada, que queden doblegats cap endavant. Només són escrits al recto, i contenen diverses anotacions, amb la localització exacta de llibre, capítol i foli, extretes de la *Histoire de la Ville d'Aix capitale de la Provençe ... par Jean Scholastique Pitton, docteur en Médecine* —tal com s'indica a l'encapçalament del full 13.

En aquest punt, hi ha un paper solt —uns 160 x 220 mm.—, imprès per una cara i sense foliar, que conté una «*Tabla para la conjugación de los verbos, compuesta por don Felipe Senillosa*». No hi ha data ni cap mena d'anotació manuscrita.

[9] Els fulls 14, 15 i 16 són folis tallats per la meitat en sentit longitudinal —uns 265 x 100 mm.; el darrer, una mica més curt. Només són escrits al recto, i contenen la còpia de breus fragments considerats d'interès de les obres que se citen acuradament a cada paper: M. Richard de Wassebourg, archidiache de Verdun, *Antiquitez de la Gaule Belgique, Royaume de France, Austrasie et Lorraine*, a París, 1549 (fol. 14); Julii Caesaris Scaligeri *Exotericarum exercitationum*, lib. 15 (fol. 15); *Paralela Geographiae veteris et novae*, auctore Philippo Brietio, abbavilaeo societatis Jesu sacerdote, Parisiis, 1648. Són cosits al volum per la part de baix, sota el tall d'uns 2 centímetres practicat a la part inferior de la banda esquerra, el qual permet obrir i llegir la part escrita del paper de més amunt del tall, que queda també doblegada cap endavant.

[10] Els fulls 17 i 18 —uns 165 x 200 mm.— són de paper més gruixut, i es subjecten al volum per mitjà de falsos talons, que queden doblegats cap endavant. El full 19 —150 x 200 mm.— és cosit de manera semblant, formant un taló cap endavant que inclou entremig els dos fulls anteriors. Aquests dos fulls —el verso del primer, en blanc— contenen anotacions tretes del llibre *Nobleza del Andaluzía*, de Gonzalo Argote de Molina, sobre la dinastia castellana, etc., i s'hi reprodueixen fragments de poemes castellans antics. Al full 19, en canvi, escrit només per una cara, hi trobem transcrit el parenostre i l'avemaria en occità. La lletra és d'Antoni de Bastero, i també la següent anotació: «*Aquest Pater et Avemaria en patès me'l dictà un ome de la vila de Sant Flour, en lo Llenguadoc —o de Carcassona, que no·m recorda bé...*» Hi ha un altre paper, juntament amb aquest —una quartilla, sense numerar—, on s'ha transcrit una altra versió occitana d'aquelles oracions; la lletra, aquest cop no és la de Bastero, però sí que ho és l'anotació feta al darrera d'aquest full: «*Lo retroscrit Pater et Ave, en llemosí, lo escrigué un metge de la ciutat de Tuille, del baix Llemosí —Limoges és del Lemosí alt; digué que al dit llenguatge comunement lo anomenan llemosí y no patès, puix patès és genèric —així com en Llenguadoc, llenguadocien; en Tolosa, tolosan; en Provença, provençal, etc.*» Aquest paper s'aguanta enganxat per l'angle inferior esquerre al full 20, que el segueix.

[11] Els fulls 20 i 21 són dos holandesos cosits al volum pel mateix sistema dels fulls 14, 15 i 16, amb un tall a l'esquerra que permet desplegar la part superior del full per llegir-ne el contingut. Són escrits, per tant, només a la meitat superior del recto, amb notes de les obres

de Torquato Tasso, el primer, i les les *Prehominències de la ciutat de Barcelona* de Joan Pau Xammar, el segon.

Segueix un bifoli (fulls 22 i 23) de la mateixa mida que els fulls anteriors, relligat sobre el taló que forma el full següent (fol. 24). Es tractya de més anotacions de lectura, en el primer cas procedents de l'*Oratio* sobre la llatinitat bàrbara esmentada a l'índex, i en el cas del darrer full, del *Glossari* de llatí tardà també citat. Aquesta matèria continua en el quadern següent, que reuneix notes a propòsit del *Glossari* de Du Cange; és un quadern de quatre fulls, també de mida holandesa (fols. 25, 26, 28 i 29), a l'interior del qual s'ha enganxat un altre full (fol. 27) que, alhora, té un altre paper més estret —265 x 100 mm.— enganxat al recto per la part inferior, sense numerar. Són en blanc els fulls 26 v., 27 v, 28 i 29.

[12] Els fulls 30 i 31 també formen bifoli —270 x 200 mm.— i contenen diverses anotacions —algunes, ratllades— sota l'encapçalament de «*Note e memorie per la prefazione*», el contingut de les quals ja s'especifica a l'índex. El full 32 és un altre holandès relligat per mitjà d'un fals taló, amb notes del *Tresor* de Brunetto Latini.

Segueix un aplec de papers amb diversos apunts gramaticals i llistes de paraules franceses, sembla que extretes del *Dictionnaire del termes particuliers des arts et des sciences par quelques académiciens de l'Académie françoise*, citat a l'encapçalament del full 34. Es tracta d'un bifoli (fulls 33 i 42: 280 x 205 mm.) que inclou un altre bifoli més petit (fulls 34 i 41: 265 x 200 mm.), a l'interior dels quals s'ha relligat un quadern de quatre fulls en quart (fols. 36-38) més dues quartilles més (fols. 39 i 40), cosides per la banda esquerra. Són en blanc els fulls 33 v., 35, 37 v., 38 v., 39 v. 40 v., 41 i 42 v.

[13] Les *Observacions sobre la Crusca provençala* de Joan Torres Oliva, ja publicades per August Rafanell l'any 1989 —vegeu-ne la referència a la bibliografia final de la tesi—, ocupen tres fulls d'un quadern de quatre, més gran que els anteriors —300 x 215 mm.—, que correspon als números 43-46 de la foliació.

El quadern que segueix, de sis folis (fols. 47-52; el darrer, esquinçat per la part inferior) conté fragments dels textos ja degudament ressenyats a l'índex, sembla que copiats aquí pel seu interès lingüístic —trobem subratllades determinades paraules del text— i per algunes apreciacions terminològiques —*llengua laica*, *llengua occitana*. Són en blanc els fulls 48 v., 50, 51 i 52.

[14] El següent bloc de materials (fols. 53-65) ocupa dos quaderns en foli, de sis fulls cadascun, més un full (fol. 64) enganxat al mig del segon quadern, i rep el títol de «*Miscel·lànea*». Es tracta d'un recull d'anotacions de fonts diverses, del mateix tipus que les de la «*Miscel·lànea*» que trobàvem a l'interior del primer volum d'aquesta sèrie, destinades clarament a la redacció de la *Història de la llengua catalana*, de la qual trobem també aquí, barrejats, alguns fragments o esborranys, ratllats. Són en blanc els fulls 53 —només hi ha el títol que he indicat—, 54 r., 59, 63, 64 v. i 65 v. El full 64 és l'envoltori d'una carta dirigida a Antoni de Bastero a Girona, aprofitat per l'altra banda.

Segueix un bifoli (fols. 66-67) amb còpia d'alguns fragments de constitucions catalanes

antigues i amb diverses anotacions lingüístiques i històriques, extretes del comentari de Tomàs Mieres —Barcelona, 1621.

[15] A continuació trobem la «*Resposta a las observacions sobre* La Crusca provenzale» en què Antoni de Bastero contesta les anotacions del seu germà Baltasar, relligades al manuscrit 142 del Seminari Diocesà de Girona. El que hi ha aquí és, de fet, l'esborrany d'aquesta resposta, que el canonge va haver de fer per escrit perquè el futur bisbe, en aquells moments, residia a Mallorca; un text prou interessant pel fet que s'hi revelen alguns detalls de l'opinió de l'autor sobre la pròpia obra i dels projectes que havia ideat al respecte —n'he transcrit alguns fragments a la primera part d'aquesta tesi.

Aquest text és escrit en un bifoli (fols. 68-69r.) i una quartilla solta, sense numerar, que es guarda al seu interior. Aquest bifoli està relligat al volum a l'interior del taló que forma el full següent, el qual conté al recto l'esborrany d'una interessantíssima carta, dirigida a l'Academia española, que he transcrit a l'apartat 8 de l'annex de *Correspondència diversa*, al final d'aquesta tesi. Tanca el volum un altre bifoli, de paper blanc.

Ms. 3-II-4

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum està enquadernat amb tapes de cartró guixut, de color marronós i força bastes, i hava tingut quatre fermalls de pell, dels quals només en queda un, i en força mal estat, a la part superior de la coberta inicial. No hi ha cap inscripció a l'exterior del manuscrit, llevat de la indicació següent, a la part superior del llom, mig esborrada i amb lletra majúscula molt irregular: «*LA CRUSCA PROVEN*[zale]».

Les tapes fan aproximadament 345 x 240 mm., i el volum, a la seva part més ampla, fa uns 40 mm. de gruix.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Com ja he explicat en fer la descripció general dels manuscrits, en aquest volum s'han relligat, juntament amb els quaderns del volum de *La Crusca provenzale* imprès l'any 1724, en foli, altres quaderns de paper blanc —de mida una mica irregular, però generalment una mica més estrets que els folis de l'imprès—, on hi ha addicions manuscrites del propi autor —els folis d'aquests quaderns afegits presenten una marca d'aigua poc habitual entre els manuscrits de Bastero, amb l'escut de Girona. A més, hi ha alguns papers entremig, la majoria solts, amb més anotacions; aquests papers solts no sempre estan emplaçats al lloc del text que els correspondria. Trobem també nombroses addicions manuscrites als marges dels fulls de l'imprès. Procedeixo a descriure la disposició del volum respectant l'actual ordenació dels papers solts, que és impossible d'esmenar si no es fa prèviament la feina de llegir i editar acuradament el manuscrit; prenc com a referència la paginació de l'exemplar imprès —que comença, de fet, al cinquè dels fulls impresos— ja que no hi ha cap altra mena de foliació en el manuscrit.

[3] Obren el volum, després d'un dels bifolis afegits, que fa de guarda, els quatre fulls inicials

del volum imprès, sense paginar. Al recto del primer s'indica només «LA / CRUSCA PROVENZALE / DI / D. ANTONIO BASTERO / VOLUME PRIMO», i al verso d'aquest full es reprodueix una citació d'Anton Maria Salvini, corresponent a les *Considerazioni critiche* incloses al seu *Trattato della perfecta poesia italiana* —Venècia, 1724—, que recull encertadament l'esperit de l'obra. Al recto del segon full imprès hi ha un gravat a tota plana, que representa un dona jove —la llengua italiana moderna— prenent la mà a una de més vella, asseguda —la llengua provençal— en una estança on *La Crusca provenzale* fa costat, en la llibreria, a les obres de Bembo, Varchi, Tassoni, Ubaldini, Redi, Salvini i Crescimbeni; a la part superior del gravat hi ha la llegenda «*Con questa moderna favella*», extreta del cant 16 del Paradís de la *Commedia* dantesca, i tot al voltant d'un escut que reposa, a terra, al costat de la vella llengua provençal es pot llegir també la cita del Petrarca, segons la qual la llengua vulgar «*Lancia e spada fu sempre, e scudo ed elmo*» —*Trionfo d'amore*.

[4] Al recto del tercer full hi ha la portada de l'obra, pròpiament dita, que és com segueix: «LA / CRUSCA PROVENZALE, / *OVVERO*, / LE VOCI, FRASI, FORME, E MANIERE DI DIRE, / che la gentilissima, e celebre Lingua Toscana ha / preso dalla Provenzale; arricchite, e illustrate, / e difese con motivi, con autorità, / e con esempj. / *AGGIUNTEVI* / Alcune memorie, o notizie istoriche intorno agli antichi Poeti / Provenzali Padri della Poesia Volgare, particolarmente / circa alcuni di quelli, tra gli altri molti, che furono / di Nazione Catalana, cavate da'MSS. Vaticani, / Laurenziani, e altronde. / *OPERA* / DI DON ANTONIO BASTERO / *Nobile Barcellonese, Dottor in Filosofia, e nell'una, e l'altra Legge, / Canonico, e Sagrestano Maggiore della Cattedrale di Girona, / ed Esaminatore Sinodale della medesima Diocesi, detto / fra gli Arcadi* IPERIDE BACCHICO. / VOLUME PRIMO. / [aquí, un gravat amb l'emblema de l'acadèmia Arcadia de Roma, amb la inscripció «GLI ARCADI»] / IN ROMA, MDCCXXIV. / Nella Stamperia di Antonio de'Rossi, nella Strada del Seminario Romano, / vicino alla Rotonda. / *CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» El següent full conté, al recto, la censura dels tres diputats de l'acadèmia Arcadia i l'autorització per utilitzar-ne l'ensenya i el nom pastoral —vegeu el primer capítol de la tesi—, signada pel custode Crescimbeni i el sots-custode de la institució. Al verso del mateix full podem llegir la censura eclesiàstica del cardenal de Salerno, i els *Imprimatur* del sacre palau apostòlic.

[5] Seguidament s'inicia la *Prefazione* de l'obra, al recto de la pàgina 1, que conté un gravat de tema arcàdic —amb instruments musicals i corones de llorer— a la capçalera del text, i una caplletra amb motius florals. Entre les pàgines 2 i 3, trobem un paper solt —120 x 70 mm.— amb un parell d'anotacions sobre història literària italiana.

Després de la pàgina 8 trobem dos fulls afegits, dels quals és escrit el recto del primer —amb addicions a la llarga nota de la pàgina 8—, i el recto del segon —una addició al text de la pàgina 9, amb la incorporació d'una nova nota al peu.

Entre les pàgines 18 i 19, hi ha un altre full dels quaderns afegits, en blanc, i entre les pàgines 20 i 21 dos fulls més, dels quals són escrits el recto del primer —amb una addició al text de la pàgina antecedent, on s'incorpora també una nova nota— i el verso del segon —diverses addicions i notes al text de la pàgina següent. Del full imprès corresponent a les pàgines 21 i 22, se n'ha esquinçat un tros a la part superior.

[6] Després de la pàgina 22, un foli més dels quaderns afegits —escrit per les dues bandes, amb una esmena al text de la pàgina antecedent—, i un paper solt —160 x 105 mm., aproximadament—, que completa una cita de la pàgina següent. Els dos fulls impresos que segueixen presenten diversos estrips al mig de la plana.

Entre les pàgines 26 i 27, un altre foli, escrit a recto i verso, amb afegits al text de les pàgines esmentades. També un petit retall de paper —13 x 135 mm.—, amb una anotació de caràcter lexicogràfic.

Després de la pàgina 28, trobem dos papers: el primer —200 x 135 mm.— està relligat al volum, i conté al recto una addició a una nota de la pàgina 29. El segon paper, més petit —65 x 135 mm. aproximadament—, està solt i conté una anotació sobre història d'Itàlia. Al verso d'aquest paper, una interessant observació, ratllada, sobre la finalitat de la pròpia *Prefazione.*

[7] Després de la pàgina 30, un altre foli dels quaderns afegits, amb una breu anotació al recto, afegeix una nova autoritat al text de l'esmentada pàgina. Entre les pàgines 32 i 33 ha estat relligat al volum també un bifoli en quart, on es pot llegir una addició al text de la pàgina 33 —el verso del segon d'aquests fulls, en blanc.

Abans de la pàgina 35, al verso d'un altre foli afegit trobem un parell d'addicions que fan referència al text d'aquesta pàgina, i entre les pàgines 36 i 37 surten dos fulls més, dels quals només es escrit el primer, al recto, que aporta noves autoritats al text de la pàgina precedent. Hi ha encara un altre foli entre les pàgines 38 i 39, escrit per davant i per darrera, amb addicions al text de totes dues, respectivament.

[8] Entre les pàgines 40 i 41 surten dos fulls en blanc. Entre les pàgines 42 i 43 trobem un petit paper solt —40 x 135 mm. aproximadament— amb una anotació referida a la darrera d'aquestes. Després de la pàgina 44, un altre paper solt —140 x 135 mm. aproximadament—, amb «*Notas miscel·làneas, o vàrias*» escrites en una sola cara.

Entre les pàgines 48 i 49, dos fulls més, en blanc. Abans de la pàgina 51 un altre foli, al verso del qual hi ha una addició que hi fa referència. Entre les pàgines 52 i 53, dos fulls més dels quaderns afegits; són escrits el recto del primer, amb una addició al text de la pàgina precedent, i el verso del segon, amb una altra addició a la pàgina que segueix.

Hi ha una llarga addició al text de la pàgina 55 al verso d'un full que la precedeix, i entre les pàgines 56 i 57 surten dos fulls més, en blanc. Entre les pàgines 60 i 61, encara dos folis més, dels quals només és escrit el segon —recto i verso—, on hi ha dos additaments al text de la segona d'elles.

[9] Entre les pàgines 64 i 65, s'ha incorporat al volum un quadern en quart, de 6 fulls, un quadern en foli, de 14 fulls, i diversos papers solts —dos folis doblegats, dues quartilles i nou papers més petits, de mides diverses— entre el primer i el segon full del quadern en foli, a més d'un altre paper enganxat al verso del sisè full d'aquest quadern i de dos papers més —un foli doblegat i una quartilla—, solts entre el vuitè i el novè full del mateix quadern. En el quadern en quart —escrit al recto del primer full, recto del segon, recto i verso del tercer, i verso del quart— hi ha una ampliació del text de la pàgina 64,

antecedent, però el text contingut al quadern en foli es refereix a la pàgina 67, i de fet constitueix tot un nou apartat del text de la *Prefazione*, sobre l'etimologia del nom de Catalunya i sobre les diferents denominacions del català, especialment la de «*llemosí*». Els papers solts contenen anotacions diverses, més o menys relacionades amb el tema de l'argumentació, la majoria dels quals sembla més aviat que pertanyen als manuscrits de la *Història de la llengua*, que tracta justament aquests temes —aquesta procedència és inequívoca en el full doblat entre els fulls 8 i 9 d'aquest quadern, que és l'esborrany d'un capítol que no conservem de la *Història de la llengua*. Són en blanc els tres darrers fulls del quadern en foli, i entre les pàgines 66 i 67 —on cal remetre d'addició, com he dit—, s'hi ha afegit un altre full, en blanc. Cal destacar per altra banda, al recto d'aquesta pàgina 67, un gravat que representa el rei Alfons I, a cavall.

[10] Entre les pàgines 68 i 69, s'hi han afegit dos fulls, dels quals només és escrit el verso del segon, on podem llegir dues addicions al text de la pàgina 69.

Al final de la *Prefazione*, després de la pàgina 70, trobem encara un altre foli afegit, amb diverses addicions que n'amplien el contingut. Tot seguit, trobem també uns quants papers solts —tres quartilles, un bifoli (doblegat longitudinalment i amb el segon full tallat per la part inferior) i cinc papers més petits de mides diverses, de les mateixes característiques que els que hem descrit abans. Al bifoli hi ha anotacions extretes dels *Comentari* de Crescimbeni sobre diferents elogis de la lengua provençal, i les tres quartilles contenen anotacions relatives a l'ampliació de l'inventari de poetes provençals, que s'inicia en la pàgina immediatament següent.

[11] A la pàgina 71 de l'imprès comença, efectivament, la «TAVOLA / DE I POETI PROVENZALI / DELLA ETÀ D'ORO, / Cioè dal principio del secolo XI., o in quel torno a tutto'l / Secolo XV., citati per entro'l Libro; e della qualità / delle loro Opere, che si allegano. / *Con alcune Notizie Istoriche intorno alle Vite di alcuni di essi Poeti, cavate / da'MSS. Vaticani, Laurenziani, e altronde. / Disposti tutti per ordine d'Alfabeto.*» Entre les pàgines 74 i 75 s'hi han afegit dos fulls, escrits pel davant i pel darrera, amb additaments al text d'ambdues pàgines, respectivament. També hi ha una quartilla solta, escrita per les dues cares, amb algunes anotacions sobre poesies sacres italianes d'Ansaldi i de Salvini —contemporanis del canonge Bastero.

Entre les pàgines 76 i 77 trobem dos fulls més, als quals només hi ha escrita, al recto del segon, una ampliació del text de la pàgina 77, sobre Ausiàs Marc. Entre les pàgines 78 i 79, dos fulls més intercalats —el segon, en blanc— permeten ampliar encara més la mateixa entrada del poeta Ausiàs Marc.

[12] Després de la pàgina 80 hi ha dos fulls més, en blanc. Entre les 82 i 83, encara dos fulls més —el verso del segon, en blanc— amb additaments al text d'ambdues pàgines —s'afegeixen a la llista de poetes provençals Felip de Malla i fra Anselm Turmeda.

Entre les pàgines 84 i 85 s'han afegit dos fulls més, on només s'ha escrit, al recto del primer, una addició al text de la pàgina 84. També hi ha dos papers —200 x 195 mm., i 265 x 195 mm.— amb additaments a propòsit d'un passatge de Giraut de Bornelh, però

no sé trobar on cal inserir-los —poster no pertanyen a aquest manuscrit—, i un altre, amb una breu anotació referida al trobador Guillem Azemar, citat a la pàgina 85.

[13] Entre les pàgines 86 i 87, dos fulls, en blanc. Entre les 88 i 89, dos fulls més on hi ha escrit només, al recto del primer, un additament al text de la pàgina antecedent, sobre Jaume Roig —on Bastero dóna notícia de l'edició barcelonina de l'*Espill* de 1561, segurament després de conèixer-ne l'exemplar de la catedral de Girona.

Després de la pàgina 90, hi ha un full afegit amb una breu anotació a la part superior del verso, que amplia el text de la pàgina 91. Entre les pàgines 92 i 93 s'han incorporat quatre fulls —només és en blanc el verso del quart— amb additaments al text de la pàgina 92, especialment a l'entrada sobre Ramon Llull, que ha estat refeta completament i molt ampliada.

[14] Després de la pàgina 94, un full més, amb una breu esmena, a la part superior del recto, al text de la pàgina antecedent. Entre la 96 i la 97, dos fulls més, en blanc. Després de la 98, un altre full amb una breu esmena, també al recto, al text de la pàgina esmentada.

Entre les pàgines 100 i 101 s'hi ha afegit un quadern de vuit fulls: al recto del primer trobem una addició al text de la pàgina 100, i des del verso d'aquest full fins al recto del sisè, una llarga ampliació al text de la pàgina 101, corresponent a l'entrada dels set trobadors tolosans, en què es parla del consistori de Tolosa, els conceptes de l'amor cortès, etc.

[15] Al final de la *Tavola*, després de la pàgina 102, encara trobem un full, en blanc, i dos papers solts, de mida irregular —55 x 160 i 185 x 150 mm., aproximadament—, amb algunes anotacions referents a llibres consultats, segons s'indica, a la llibreria dels Dalmases i a l'arxiu diocesà de Girona, que no és segur que tinguin res a veure amb els temes d'aquest manuscrit.

A la pàgina 103 comença la tercera part del volum imprès: «TAVOLA / DELL'ABBREVIATURE, / PER ORDINE D'ALFABETO: / *Dove si dà conto delle qualità degli Autori, o Libri d'Autori citati / per entro l'Opera, e dove si ritrovino, o chi ne sieno i Padroni.*». Entre les pàgines 104 i 105 hi ha dos fulls —el verso del primer, en blanc— amb addicions al text d'ambdues pàgines, respectivament. Entre aquests dos fulls, un paper petit —100 x 110 mm. aproximadament— amb una anotació que fa referència a una de les addicions —al recto del segon full—, relativa a Clemente Sánchez de Vercial.

[16] Després de la pàgina 106, apareixen cinc fulls dels afegits al volum, dels quals només és escrit el segon i el recto del tercer, amb diverses addicions a la pàgina 107. Entremig d'aquests fulls hi ha dos papers solts —75 x 165 i 205 x 150 mm.— amb dos apunts relatius a dues de les dites addicions —sobre Francesc Tarafa i Francesc Eiximenis.

Entre les pàgines 108 i 109, dos fulls on només s'ha escrit, a la part superior del recto del primer, una breu addició a la pàgina antecedent. Entre les pàgines 110 i 111, cinc fulls més —en blanc el segon, i el verso del cinquè— on s'ha escrit, al primer full, un additament a la pàgina antecedent —sobre la *Crònica* i les *Ordinacions* de Jaume primer—, i als tres darrers, diverses addicions corresponents a la pàgina 111.

[17] Entre les pàgines 112 i 113, dos fulls més, amb additaments a les pàgines 112 —recto del primer— i 113 —verso del primer i recto del segon. També dos petits papers —105 x 80 mm., molt irregular, i 102 x 153 mm.— amb apunts referits als llibres citats en aquestes pàgines —les cròniques de Pere II i Ramon Muntaner.

Després de la pàgina 114, un full amb breus addicions al text d'aquesta pàgina —al recto— i de la pàgina següent —al verso. Després de la pàgina 116, dos fulls més amb similars addicions, a la pàgina 116 —al recto del primer— i 117 —al recto del segon. El verso dels dos fulls és en blanc, així com també un altre foli, afegit després de la pàgina 118, al final del capítol de les abreviatures.

[18] A la pàgina 119 comença la quarta part del llibre, els «PRELIMINARI / *Circa la natura, e qualità delle Lettere dell'Abbiccì / Toscano, e Provenzale; e circa l'amistà, / e convenienza tra di loro.*». Després de la pàgina 120, dos fulls en blanc.

Després de la pàgina 122 trobem un full amb una breu addició, a la part superior del recto, al text de l'esmentada pàgina. Entre les pàgines 126 i 127, un altre full, en blanc, i després de la pàgina 130, un full només amb una breu addició a la pàgina antecedent, a la part superior del recto. Entre les pàgines 132 i 133, dos fulls més, en blanc.

Després de la pàgina 134, un full amb dues addicions —al recto— a la pàgina esmentada; el verso és en blanc, així com també dos fulls més, afegits entre les pàgines 136 i 137, un altre entre les 138 i 139, un altre entre les 142 i 143, i dos més entre les 144 i 145.

[19] A la pàgina 146 comença l'última part del volum: «CATALOGO / Della maggior parte delle Voci Provenzali usate dagli / Scrittori Toscani.», és a dir, la llista de les paraules que haurien de constar en el diccionari de Bastero, entre les quals, adverteix, «*Quelle sopra le quali ho segnato un * asterisco sono da aggiugnersi / al Vocabolario degli Accademici della Crusca.*». A partir d'aquí ja no hi ha més folis afegits al volum, i només hi trobem, aplegats entre les pàgines 146 i 147, una colla de papers solts, tots ells amb anotacions i apunts de diversos textos on es marca alguna paraula o expressió per afegir al catàleg i, alguns d'ells, pròpiament amb llistes de paraules a incorporar. Destaca només un dels papers —un foli holandès doblegat, formant un petit bifoli escrit només al recto del primer full—, amb unes «*Notas per la introducció de la Taula*», per les quals podem saber que Antoni de Bastero projectava afegir també alguna mena d'introduccó al *Catalogo*, on s'explicarien els criteris utilitzats en la tria dels mots italians i per a la seva consideració com a paraules d'etimologia provençal. La resta dels papers, que no cal individuar, són: un foli holandès i un bifoli de les mateixes proporcions —265 x 190 mm.—, dels quals són escrits només el recto del primer i el recto del primer full del segon; un foli doblegat, formant un quadern de dos fulls en quart, tots dos escrits; sis papers, més o menys de la mateixa mida —200 x 140 mm.; un, una mica més ample—, entre els quals una carta d'un nebot del canonge, aprofitada per darrera; i disset papers més petits, de mides i formes diverses, alguns ben irregulars, que constitueixen una mena de fitxes o cèdules, amb la mateixa finalitat que els papers anteriorment descrits.

Ms. 3-II-5

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum degué ser relligat en cartró, però només en resta la coberta del darrera i restes del recobriment del llom; el relligat està en molt mal estat, pel que alguns dels quaderns queden separats de la resta. El manuscrit es guarda actualment a l'interior d'una carpeta de cartró per evitar la dispersió dels 10 quaderns que conformen el volum —d'uns 15 mm. de gruix, en total. Els fulls, tots de la mateixa mida, fan 270 x 200 mm. No es llegeix cap mena d'inscripció a la part del llom que s'ha conservat.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Hi ha una paginació original, de la mà de Bastero, que s'inicia al recto del tercer full —després del primer quadern, un únic bifoli, que degué ser incorporat posteriorment al manuscrit, com veurem—, i abraça la resta de fulls escrits. El volum consta de 82 fulls en total, dels quals només són en blanc el verso del segon, i els dos darrers, sense paginar. No hi ha papers solts entremig, llevat d'un paper plegat entre els fulls 24 i 25 —amplia una citació al recto d'aquest darrer full—, que tampoc no consta en la paginació.

[3] Com ja he avançat en fer la descripció general dels manuscrits, aquest volum és un buidatge lexicogràfic del *Tirant lo blanc*, en què es copia sempre el context de les paraules o expressions que interessen al recopilador, i aquestes són subratllades en la citació; la majoria de vegades, aquestes paraules o excpressions són també copiades al marge, i en alguns casos se n'aclareix el significat o el sentit. La lletra és petita i bastant atapeïda, però es pot llegir sense dificultat.

Els fragments copiats estan ordenats segons el capítol a què pertanyen, i també s'expolien la dedicatòria, el pròleg del llibre i el colofó final, on s'esmenta l'autoria de Joanot Martorell i de Martí Joan de Galba, que Antoni de Bastero recull en la seva *Crusca Provenzale.*

[4] He dit que els dos primers fulls, no paginats, degueren ser incorporats posteriorment. En aquest bifoli comença efectivament el buidatge corresponent a la dedicatòria i al pròleg del *Tirant* —a l'encapçalament del primer full trobem la referència completa del títol de l'obra i la signatura de la biblioteca universitària de la Sapienza, a Roma, corresponent a l'exemplar incunable (un dels pocs que encara avui es conserven de la primera edició) que degué consultar Antoni de Bastero; al quadern següent (pàgina 1) es reinicia el buidatge a la dedicatòria i el pròleg —sense repetir, però, cap citació— i ja es continua amb tota la seguida de capítols. Segurament, la intenció primera del canonge fou només anotar la referència del llibre i alguns aspectes del pròleg d'aquesta novel·la medieval catalana, i en veure el seu alt interès, degué decidir-se a fer-ne un buidatge exhaustiu; això explica que el comencés novament en un nou quadern, ara paginat. Després devia relligar aquelles primeres anotacions amb els quaderns del buidatge, formant un sol volum.

[5] A la part superior del recto del tercer full —el primer del quadern on comença pròpiament el buidatge, doncs— hi trobem una anotació que no té res a veure amb el *Tirant*: és d'una dedicatòria dels germans Giunti —suposo que del llibre sobre el *Decameró*, citat

repetidament en els treballs del canonge—, i deu ser anterior a la decisió d'utilitzar aquell quadern per a la finalitat descrita.

Ms. 3-II-6

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Aquest volum, enquadernat amb cobertes senzilles de pergamí, té un aspecte molt similar als tres següents, amb els quals cal agrupar-lo. Les mides de la coberta són, aproximadament, 285 x 115 mm., i el volum fa 10 mm. de gruix. Té quatre fermalls de pell, un dels quals està trencat.

Hi ha una inscripció manuscrita, al llom, que és com segueix: «*Not*[e] / *per* / *la* / *Cru* / *sca* / *ed* / *altre* / *sop*[ra] / *Dan*[te]».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Els fulls d'aquest volum —i dels tres que segueixen— són estrets i llargs, com es pot deduir de les mides de la coberta, i equivalen a la meitat d'un foli que s'obté de doblegar-ne la base i no el costat.

Obre el volum un quadern de quatre fulls —dos folis doblegats, per tant— sense numerar, que degué ser incorporat al volum posteriorment a la seva redacció, en el moment d'enquadernar-lo. El primer d'aquests fulls és enganxat a les tapes, a manera de full de guarda, de la mateixa manera que també ho és el darrer full del volum. El full segon —recto i verso— conté l'índex del volum, escrit de la mà de Bastero. És el que segueix:

[3] «*Índex*

Nota de la esplicació dels vocables obscurs de alguns passos de Dante, della Crusca, y de sos orígens, y de altres passos, etc., añadida en la segona impressió de dit Dante de la Crusca, feta en Nàpols, any 1716; lo autor de la qual esplicació apar sia Cellerio Lacclori, segons demostra la carta dedicatòria ..... *fol. 1*
Memòria dels noms terminats en anza *que deixí de registrar en ma* Crusca *15*
Los que deixí de registrar, terminats en enza *20*
Los que no registrí, acabats en esco *23*
Los que no registrí,acabats en essa *24*
Los que no registrí, acabats en ea *25*
Los diminutius in etto *que no registrí* ..... *33, col. 2 y 34, col. 2*
Los diminutius femenins in etta *que no registrí* ..... *36, col. 2*
Noms verbals y adverbis que no registrí, no obstant de aver registrat los verbs o altras veus principals..... *fol. 29*
[4] *Memòria dels vocables terminats en* ea *que registrí* *26*
Diminutius en etto, *que registrí* ..... *33, col. 1 y 34, col. 1*
Diminutius femenins in etta *que registrí* ..... *36, col. 1*

Dels verbs que he registrat, en los quals se diu [en] lo Vocabulari, *che si usano colle particelle* mi, ti, si, *etc., espresse o sottintese* *37*
Nota de vocables escrits ab i *y sensa ella* *18*
Vocables indiferentment terminats en ante *y en* ente, *o que tenen la síl·laba en* an *y* en, *indiferentment* *24*
Vocables escrits indifferentment ab n *y sens ella* *38*
Vocables escrits indifferentment ab g *y ab* i ..... *18 retro*
Altres, indifferentment ab z *y ab* d ..... *fol. 18 retro*
Abzyg ..... *fol. idem*
Abzys ..... *fol. idem*
Abzyt gagliarda ..... *fol. idem*»

[5] A partir del quart full, s'inicia la foliació manuscrita original que agafo com a referència, la qual inclou tots els fulls llevat d'un paper relligat entre els fols. 3 i 4, que conté la continuació d'un dels textos copiats a la pàgina anterior (fol. 3 v.). Són en blanc, a més dels dos darrers fulls del quadern inicial, els fols. 13, 14, 17, 27, 35, 39 i 40 —que queda enganxat a la coberta posterior, com he dit, amb una disposició semblant a la de l'inici del volum.

[6] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Els continguts ja queden prou detallats a l'índex de referència. Al primer document es recull tota una col·lecció d'extractes de la *Divina comèdia* —Infern, fols. 1 i 2; Purgatori, fols. 3-6; Paradís, fols. 7-10, i encara dos fulls més de «*Giunta*». La resta són llistes de paraules italianes —moltes, amb la traducció llatina—, amb algunes anotacions de referència. Cal remarcar que aquestes llistes són elaborades pel propi Antoni de Bastero i reflecteixen, en alguns casos, una fina percepció lingüística —del fet que hi ha paraules que uns autors escriuen d'una manera i altres d'una altra, per exemple.

Ms 3-II-7

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Amb un aspecte similar als altres volums de la sèrie, aquest és el més alt dels quatre. Les mides de la coberta, en pergamí, són aproximadament 310 x 105 mm., i el volum fa poc més de 10 mm. de gruix. Havia tingut quatre fermalls de pell, dels quals només en queda un de sencer.

La inscripció manuscrita que podem llegir al llom és com segueix: «*Not*[e] / *gram*[aticali] / *trat*[te] / *dal* / *voca* / *bol*[ario]».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Obre el volum un quadern de quatre fulls —dos folis doblegats— sense numerar, que degué ser incorporat al volum posteriorment a la seva redacció, en el moment d'enquadernar-lo.

El quadern final, de dos fulls blancs, també es degué afegir en aquella ocasió. El darrer full d'aquest quadern, així com el primer full del primer plec són enganxats a les tapes, com a guarda. Al recto del segon full del quadern inicial trobem una taula dels continguts del volum, a manera d'índex, escrita de la mà de Bastero. Tres fulls més endavant —al primer dels quaderns originals— hi ha un altre índex, de la mateixa mà però ordenat de forma diferent —segons l'ordre en què es van trobant els materials, i no pas alfabèticament, com l'altre—, que deu ser anterior. Transcric el primer, que sembla, per tant, el més definitiu:

[3] «*Índex de las notas gramaticals dels presents coderns, tretas del* Vocabulari de la Crusca:

Adjectius ..... *fol. 8*
Adverbis *26*
Affissi *46*
Artigles *35*
Aumentatius *1*
Comparatius *9*
Conjuncció *29*
Diminutius *1*
[4] *Gerundius* *21*
Interjecció *28*
Lletras doblas, o sobredobladas *32*
Maneras particulars de noms *10*
Nomscol·lectius *45*
Nomsnumerals *43*
Noms de dobla terminació *5*
Ortografia *30*
Participis *22*
Pejoratius *1*
Pronoms *13*
[5] *Pronúncia* *30*
Proposició *24*
Ripieno *38*
Senyals dels casos *35*
Superlatius *9*
Sustantius *8*
Termes de gramàtiga *36*
Verbs *19*
Vocables italians catalans *40*
Vocables que no saben los acadèmics què significan *49*
Ús ..... *48*»

[6] Hi ha una foliació original, a partir del cinquè full del manuscrit—el primer escrit, després dels índexs— que inclou tots els fulls dels dos quaderns centrals —de 48 i 44 fulls, respectivament— llevat d'un bifoli, entre els 28 i 29 —que degué ser incorporat posteriorment, per ampliar el contingut del full 29 r— i un altre full entre els 79 i 80 . Falten els fulls 34 i 35, i són en blanc els fulls 8 v., 32 v., 37 v., 45 v., 47 v., 48 v., 49 v., 50 r., 69 v., 70, 73 v., 74, 79, 81, 86 v., 87 v., 90 v., 92 v. i 93.; el primer full i el recto del segon de l'esmentat bifoli sense numerar, i el full tampoc numerat entre els 79 i 80.

[7] CONTINGUTS DEL VOLUM:

El contingut d'aquest volum s'ha de relacionar clarament amb l'obra de la *Gramàtica italiana per a ús dels catalans* —ms. 3-II-10 d'aquest mateix fons— i en demostra el caràcter de treball en bona part original: aquí trobem un autèntic i original buidatge del diccionari italià de l'acadèmia de la Crusca amb criteris gramaticals. Potser resulten especialment rellevants el contingut del full 36 —que recull el singular interès d'Antoni de Bastero per la precisió de la terminologia gramatical, de què he parlat en el meu treball sobre la *Gramàtica italiana* (Feliu, 1996)— i el del full 48, que denota una curiosa preocupació per aspectes de l'ús lingüístic, de la llengua viva, per tant. Finalment, cal remarcar la presència ja en aquesta llibreta, que correspon a l'època dels primers treballs lingüístics del canonge Bastero, d'un ítem amb mots italians catalans —és l'obssessió que vertebrarà, més endavant, el seu projecte de la *Crusca provenzale.*

Ms. 3-II-8

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum està enquadernat amb tapes senzilles de pergamí, com els dos anteriors. Les mides de la coberta són, aproximadament, 275 x 105 mm., i el volum fa 15 mm. de gruix. Dels quatre fermalls de pell que hi havia hagut, només estan en bon estat els dos de la part superior.

La inscripció manuscrita del llom és com segueix: «*Note / gram*[aticali] */ di / vari / Autori*».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Com en els casos anteriors, obre el volum un quadern de quatre fulls que degué ser incorporat en el moment del relligat, juntament amb un altre quadern de dos fulls blancs, al final del volum, per polir l'enquadernació; el primer full del primer quadern, i el darrer del darrer quadern, han estat enganxats a les tapes, igual que en els altres manuscrits de la sèrie, a manera de full de guarda. Hi ha una foliació original que comença al segon full del segon quadern —el primer dels quaderns originals del manuscrit—, ja que al primer full s'hi ha escrit una mena d'índex, parcial, del contingut —el volum reuneix, en realitat, el que devien haver estat tres quaderns de notes diferents, més algun full afegit després, i aquest índex correspon només al primer d'aquests quaderns; hi ha dos altres índexs com aquest als fulls 24 r. i 44 r. Al primer full del volum —el segon del plec inicial— trobem, però, l'índex complet, i ordenat alfabèticament. És el que segueix:

[3] «*Índex de las notas gramaticals contengudas en los presents coderns, tretas de differents autors:*

Abreviaduras ..... *fol. 2*
Abreviaduras romanas ..... *76 y 77*
Accents ..... *fol. 14*
Accorciamento *11*
Affissi *8*
Adjectius *73*
Adverbis ..... *folidem*
Artigles *19, 62*
Aumentatius ..... *videnoms*
[4] *Caràcters o lletras* *13, 31, 45, 70*
Casos dels noms *58*
Comparatius y superlatius *4*
Diccions *54*
Diminutius de tota sort *20, 29*
Diftongos *17*
Diversitat de pronúncia en toscano ..... *vide pronunciació*
Divisió de adjectius—v.g. devota-mente *73*
Entrada dels bàrbaros en Itàlia *9*
Gènero neutre *15*
Gerundius *16*
[5] *Líquidas* *1*
Llengua *5, 23, 68*
Lletras ..... *videcaràcters*
Noms comparatius y superlatius *4*
Noms diminutius y aumentatius *20, 29*
Noms de vàrias maneras *33*
Noms en aro *y en* ajo ..... *73, pag. 2*
Notas per lo pròlec als italians *32*
Notas per lo pròlec als catalans *2, 39*
[6] *Orassió* *56*
Ortografia *25*
Particips *12*
Pronoms *21, 40*
Pronunciació *23, 30, 54*
Ripieno *10*
Senyals dels casos *24, 50*
Síl·labas *54*
Termes de gramàtiga *10, 11, 27, 52*
Verbs *18, 35*
Veu o sonido *60*
Vocables catalans antics *22*
Ús ..... *3*»

[7] La foliació original, que com he dit comença al cinquè full, inclou tots els fulls relligats fins al penúltim —el darrer dels quaderns originals. Hi ha un paper solt, sense numerar entre

els fulls 13 i 14 —fa referència al que es tracta al 14 r. Són en blanc els fulls: 3 v., 4 v., 8 v., 10 v., 12 v., 15 v., 16 v., 17 v., 23 v., 25 v., 26, 29 v., 30 v., 32 v., 33 v., 34, 36-38, 39 v., 40 v., 41, 42, 43 v., 44 v., 51, 52 v., 53, 54 v., 55, 56 v., 57, 58 v., 59, 60 v., 61, 63-67, 69, 72, 74 i 75 r.

[8] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Aquest manuscrit és molt semblant al volum que el precedeix. El seu contingut, prou ben detallat a l'índex, que fa un buidatge exhaustiu de tot l'aplec d'anotacions reunides als seus quaderns, cal relacionar-lo també, sobretot, amb la redacció de la *Gramàtica italiana*, encara que hi trobem alguns apunts referits més aviat a qüestions de gramàtica llatina, a reflexions de caràcter més teòric, a història lingüística o a aspectes de lexicografia catalana —els «*vocables catalans antics*» del full 22, que són una selecció dels mots anotats als marges del manuscrit 3-II-5 d'aquest mateix fons, on com hem vist es fa un buidatge lingüístic del *Tirant lo Blanc*. A banda que continuen aquí les anotacions sobre terminologia gramatical, fet que confirma l'interès de Bastero pel tema, potser el que crida més l'atenció són aquestes «*notas per lo pròlec als italians*» i «*per lo pròlec als catalans*», que suggereixen que, o bé a la *Gramàtica italiana* hi havia d'haver dos pròlegs —un dels quals seria potser només una nota de cortesia als italians, pel fet de publicar una gramàtica de la seva llengua—, o bé Antoni de Bastero havia projectat fer dos edicions de la seva gramàtica —haurien d'haver estat, llavors, una en català (la que coneixem) i l'altra en italià...

Ms. 3-II-9

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És el més gruixut dels quatre volums d'aquesta sèrie, i l'enquadernació, en pergamí, té un aspecte similar. Les mides de la coberta són, aproximadament, 280 x 105 mm., i el volum fa poc més de 20 mm. de gruix. Només queda sencer un dels quatre fermalls de pell que hi havia hagut sobre les tapes, a la part superior.

La inscripció manuscrita del llom és com segueix: «*Vocab*[olario della] / *Crusc*[ca] / *compen*[diato]».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Com en els casos anteriors, obren i tanquen el volum dos quaderns, de quatre i dos fulls respectivament, que degueren ser-hi incorporats en el moment de la enquadernació; el primer full del primer, i el segon del darrer són enganxats al pergamí de les cobertes, com a guarda. Aquest volum no presenta cap mena de foliació, i tampoc no hi ha índex; al primer full —segon del plec inicial— s'explica el contingut del manuscrit, i es fan els advertiments necessaris per a la seva utilització: «*Compendi del* Vocabulari de la Crusca *fins a la lletra L, inclusive, ab la nota al marge dels orígens que dita Crusca nota —com, per exemple, A. o Ar.: voce araba; H. o Eb.: voce ebrea; G. o Gr.: voce greca; L.: voce latina; Pro.: voce provenzale; Lom.: voce lombarda; Fr.: voce franzese; Cic.: ciciliana.*» El fet que aquesta

mena d'antologia del diccionari de la Crusca només arribi a la lletra L fa pensar, com ja he avançat en fer la descripció general dels manuscrits, que hi degué haver un altre volum germà d'aquest, amb la resta de les lletres, que s'ha perdut.

[3] Com es desprèn del que s'ha dit, tot el volum és un llista de paraules o expressions italianes amb la seva definició, però no de totes s'explicita al marge l'atribució de l'origen que Bastero esmenta a l'encapçalament del manuscrit. Els 30 quaderns del volum —gairebé tots de quatre fulls— reuneixen un total de 123 fulls, als quals s'ha d'afegir un paper més petit, relligat entre els fulls 5 i 6; no hi ha papers solts entremig, i només són en blanc, a banda dels fulls dels quaderns incorporats posteriorment a començament i al final, els fulls 33, 36 r., 121 v. i 122 —això corrobora que aquest manuscrit, al contrari dels altres tres de la sèrie, fou concebut des del principi de forma unitària. L'espai que ocupa cada lletra és el següent: A: 4 r. i 8-24; B: 4 v. i 25-28 r.; C: 4 v.-7 i 28 r.-43 r.; D: 43 r.-54 v.; E: 54 v.-66 r.; F: 66 r.-77; G: 78-86; I: 87-107; L: 108 v.-121 r.

Ms. 3-II-10

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volum en foli, de mida holandesa, relligat amb una enquadernació senzilla, en pergamí, idèntica a la dels volums de miscel·lània descrits al començament. Les cobertes fan 290 x 210 mm., i el volum té uns 15 mm. de gruix. Hi ha quatre fermalls de pell, en força bon estat —els dos inferiors, una mica mutilats.

La inscripció manuscrita del llom és la següent: «*Bastero / Grama*[tica] / *Itali*[ana] / *m.s.*»

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Integren el volum diversos quaderns amb fulls de mides desiguals, i molts papers solts. No hi havia originàriament cap foliació, i jo mateix, havent-lo volgut microfilmar, he foliat amb llapis tots els papers que l'integren (102 fulls), per tal d'evitar que se'n perdés cap.

Només el bifoli inicial —amb el primer full enganxat a la coberta, com en altres dels volums descrits— ha estat incorporat en el moment de l'enquadernació. Al recto del segon full d'aquest bifoli (fol. 1) trobem justament la següent anotació: «*Borrons originals de la* Gramàtiga italiana per ús dels catalans *que comencí ans de empendre l'obra de la* Crusca provenzale». La resta dels fulls, inclòs el full en blanc enganxat a la coberta del darrera, són tots anteriors a l'enquadernació —el que no vol dir que Antoni de Bastero no hagués treballat mai més en aquesta obra després que va emprendre el projecte de la *Crusca*, com explico en un altre lloc d'aquesta tesi.

[3] Constitueixen el manuscrit, després del bifoli inicial, 10 quaderns en foli de mida holandesa, de 6, 6, 4 —una mica més gruixuts—, 4, 18, 14, 2, 6, 6 i 4 —el darrer, enganxat a la

coberta— fulls. A més d'aquests, queden també relligats al volum els fulls següents:

- fols. 51 i 68: són en realitat un únic foli que ha estat relligat transversalment, entremig dels fulls del sisè quadern.
- fols. 57 i 63: un foli aprofitat, doblegat per una banda amb la finalitat de formar un taló, que ha permès cosir-lo al volum, a l'interior del sisè quadern —el full 63 és, pròpiament, el taló; només una franja estreta de paper.
- fols. 70 i 77: un holandès doblegat per la meitat, sobre la base més estreta.
- i fol. 71: un holandès cosit al volum pel sistema del taló. Inclou dins el doblec el setè quadern dels ja esmentats, de dos fulls.

[4] Queden solts en el volum els fulls següents:

- fols. 6 i 7: dos holandesos aprofitats per una cara —al darrera diverses anotacions referents al plet de l'Almoina de Girona, ratllades.
- fols. 24 i 25: dos fulls més com els anteriors, relacionats més aviat amb la redacció de la *Crusca*.
- fol. 27: un altre holandès, amb una breu anotació a l'encapçalament del recto, i un altre apunt, ratllat, al final del verso.
- fol. 30: un full una mica més curt que els anteriors, ple d'anotacions —al darrera, ratllades— referents a les qüestions tractades en els fulls que el precedeixen.
- fol. 32: un holandès amb anotacions al recto, algunes ratllades.
- fol. 36: un holandès on s'han anotat algunes breus qüestions, pendents de consulta.
- fol. 38: un altre holandès amb algunes addicions al text del full 49.
- fol. 50: un tros de paper —160 x 180 mm., aproximadament— sense altra anotació que «*Actes dels censos y censals reb la casa de Novell*».

[5]

- fol. 56: fragment d'un full escrit —ratllat per una banda—, que no sembla tenir cap relació amb el lloc on es troba —80 x 200 mm.
- fol. 60: petit paper —55 x 135 mm.— amb alguns exemples de superlatius anotats.
- fols. 73, 74 i 75: tres papers aprofitats, d'uns 15 x 135, 14 x 85 i 155 x 155 mm., respectivament —el primer és part de l'embolcall d'una carta adreçada a Antoni de Bastero, a Roma; el altres dos són rebuts. Contenen diversos apunts sobre el tractat dels pronoms.
- fols. 79 i 80: és un bifoli solt, aprofitat en aquest lloc per incorporar una segona i més documentada redacció del text de la pàgina antecedent. Al recto del full 80 s'hi pot llegir: «*ex Decisionum R. P. Remboldi, fol... Gerunden. dismembrationis —Decisiones, 621*».
- fols. 85 i 87: un altre bifoli, on s'hi continua una part del text de la que he anomenat *Història de la llengua italiana* —reproduïda íntegrament a l'annex 3 d'aquesta tesi.

[6]

- fol. 86: un paper de proporcions irregulars —entre 135 i 160 mm. a la base, per 21 mm. d'altura— amb una anotació que no queda clar on s'ha de remetre.
- fol. 89: un petit paper —75 x 11 mm. — amb una addició al text de la pàgina antecedent.
- fol. 95: un altre tros de paper amb un breu apunt bibliogràfic. Al darrera s'hi ha dibuixat una reproducció de la portada d'algun imprès rotal sobre el plet de l'Almoina: «*GERUNDEN*[sis] / *ELEEMOSYN*[ae]...»
- fol. 99: un holandès on continua part del text de la *Història de la lengua italiana*, força il·legible.
- fols. 100 i 101: un bifoli que havia pertangut al darrer quadern —que era, doncs, de 6 fulls—, però que ha quedat solt perquè s'han podrit els cordills que l'hi

relligaven.
Són en blanc els fulls: 1v., 2, 8 v., 9 r., 12 v., 13, 14, 15, 19, 25 v., 26 v., 32 v., 36 v., 37 v., 39, 40 v., 45 v., 50 v., 52 v., 54, 62 v., 63 v., 64-69, 70 v., 76, 77 r., 86 v., 87 v., 89 v., 94, 96 v., 100 v., 101 i 102.

[7] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Al recto del tercer full —el primer dels quaderns originals del manuscrit— hi trobem un assaig del que hauria estat la portada d'aquesta obra quan s'hagués imprès, que ens aclareix en què consistia el projecte i quina estructura havia de tenir: «*Gramatiga de la llengua Italiana. / Segons la mente, y doctrina dels millors, y mes classics Autors, tant Antics com moderns: / Que hà escrit, y compost / Don Anthon de Bastero y Lledò. Doctor en Arts, y en Drets, / Jutge, y Examinador Synodal en lo Bisbat de Gerona, y Canonge / y Sacristà major de aquella Catredal; / Per us, y Servey / De la Patria y Nacio Catalana, y demes que parlian, ò entenguen / lo Catala Idioma.*

Dividida en dos tomos; / En lo Primer se ensenya / Lo modo y manera practica per a llegir y pronunciar dita llengua. / Lo segon contè / Los preceptes y reglas gramaticals y ortograficas per ben apendrerla, parlarla, y escriurerla.

Tom I. / Ab llicencia dels Superiors. / En ..... en la Estampa de ..... / à costas, y espesas del Autor.»

[8] Tot i que l'obra és inacabada, per les indicacions que trobem en diversos llocs a l'interior del manuscrit podem reconstruir amb força fidelitat, fins i tot, l'estructura de capítols:
«Tom I: Pròlec
Cap. 1: De la significació, difinició, origen y divisió de las llenguas, y en particular de la italiana, y de sa denominació y excel·lència, ab altras noticias històricas y geogràficas concernents a la subjecta matèria.
Cap. 2: Dels elements, caràcters y lletras, y de la gramàtiga en comú; sas difinicions e inventors.
Cap. 3: Del alfabeto o carta que se usa en Itàlia, y de sa pronunciació.
Cap. 4: [no hi és]
Cap. 5: De las lletras vocals y consonants, y de las syl·labas ba, be, bi, &c. de las bassarolas o carta.
Cap. 6: Del confegir los mots.

[9] Tom II: Tractat primer: De la gramàtiga en general.
Cap. 1: Que cosa sia gramàtiga, y son origen o etimologia.
Cap. 2: De la oració y sa difinició.
Cap. 3: Quantas sían las parts de la oració.
Tractat segon: Del nom.
Cap 1: Difinició y calitats del nom, sa divisió y diferència.
Cap. 2: Dels casos.
Cap. 3: Senyals dels casos.
Cap. 4: Dels articles y sas declinacions.
Cap. 5: Declinacions dels noms.

Cap. 6: Reglas dels gèneros
Cap. 7: Reglas de la formació dels números plurals.
[10] Cap. 8: Dels noms anòmalos.
Cap. 9: Dels adjectius positius, comparatius y superlatius.
Cap. 10: Dels diminutius, aumentatius y pijoratius o de despreci.
Tractat tercer: Del pronom.
Cap. 1: De la difinició, divisió o diferència, y qualitats del pronom.
[Cap. 2]: Dels pronoms demostratius y sa declinació.
[Cap. 3]: Dels relatius ab sa declinació.
[Cap. 4]: Dels possessius també ab sa declinació.
[Cap. 5]: De la construcció dels pronoms.
[Cap. 6]: Dels pronoms o partículas nomenadas affissi.

[11] L'obra, però, és inacabada, com ja he dit, i molts dels capítols estan tot just insinuats. Les parts més ben perfilades són el pròleg (fulls 3v.-8r.), el primer capítol, que he anomentat *Història de la llengua italiana* (fulls 78 r.-100r.) —m'hauré de referir repetides vegades a aquest text en la meva tesi; i n'he inclòs la transcripció al final, a l'annex 3—, i en general els apartats en què es tracten qüestions fonètiques i ortogràfiques —els altres capítols del primer tom— i els tractats de nom i del pronom, on s'estableixen unes distincions prou interessants i ben estructurades. Sobre aquesta obra i les seves característiques més notables vegeu el meu treball llegit al VI congrés de l'Associazione Italiana di Studi Catalani (Feliu, 1996, en premsa).

[12] El quart quadern del volum (fulls 20-23), que en realitat no pertany a aquest manuscrit, és molt interessant, perquè ens revela diferents intents i els primers esbossos del projecte de la *Crusca provenzale.* Hi podem llegir diversos assajos de la portada de l'obra, semblants a aquell que he descrit al ms. 3-II-2 d'aquest mateix fons, i diversos dissenys de l'estructura d'aquest diccionari —fins i tot anteriors a la denominació de *Crusca provenzale.* He estudiat amb detall el contingut d'aquest quadern al segon capítol de la primera part de la tesi. El fet de trobar-lo inserit dins d'aquest manuscrit s'explica, segurament, perquè el primer capítol de la gramàtica —la *Història de la llengua italiana*— aprofita alguns dels continguts del que havien de ser els «*capi preliminari*» en el primitiu disseny de la *Crusca provenzale* —vegeu també el que n'he dit al ms. 3-II-2.

Mss. 3-II-11, 13, 14, 15 i 16

[1] ASPECTE EXTERIOR DELS MANUSCRITS:

Com ja he explicat en la descripció general dels manuscrits, aquestes cinc caixes contenen en realitat 14 volums en foli, de mida holandesa i gruixos diversos. També varia l'estat de conservació de l'enquadernació i del relligat de cada un d'ells. Els fulls estan generalment rebregats de les vores, i cargolats o aixafats als angles exteriors. Les tapes són molt senzilles, de cartró, i no pas més grosses que la mida dels fulls del seu interior —uns 270 x 200 mm.

Caixa primera:
A-Azzurro: Té un gruix d'uns 20 mm. i és al llom on el cartró de la coberta està en més mal estat. A l'angle inferior esquerre de la tapa s'hi ha escrit «*A 1°*». Sobre la coberta s'hi han fet dues anotacions, molt posteriors a la confecció del volum: «*Letra A. Parece ser el borrador del cuaderno / de dicha letra*» —en tinta, segurament de la mà de Joaquim Rubió, que va revisar i inventariar aquests manuscrits (vegeu el capítol introductori d'aquest *Catàleg*); i «*Duplicado inferior de / el primer tomo del voca / bulario*» —en llapis, d'algun catalogador posterior de l'arxiu.

[2] *Abbandonare-Attorno*: Molt mes prim que l'anterior —n'és una versió reduïda?—, d'uns 5 mm. de gruix; el llom està en més bon estat, però es desenganxa el folre de paper que recobreix el llom i part de les cobertes. A l'angle inferior esquerre de la tapa inicial hi ha escrita també la lletra A, i sobre la coberta la mateixa mà d'abans ha fet l'anotació següent, en tinta: «*Letra A / Desde Abba hasta Attorno*». Algú ha escrit també a sota, en llapis, «*Bastero / y Lladó*».

Costuma-Dormiglioso: Fa aproximadament 15 mm. de gruix i el relligat, que és més senzill que en els dos volums anteriors, es manté força sòlid, encara que hi ha una esquinçada a la coberta del darrera. En aquest volum ha estat folrat amb paper no només el llom, sinó també l'extrem superior i inferior de les cobertes —però en algun lloc el folre es desenganxa. A l'extrem inferior esquerre de la coberta incicial trobem la següent inscripció, original: «*4 COSTU ad DOSSIER*», i sobre la coberta, la mateixa mà esmentada abans ha escrit: «*La crusca provenzale / Letra C y D / Desde Costuma hasta Dormiglioso*».

[3] **Caixa segona:**
Vacanza-Zucchero: Aquest volum està molt fet malbé, ja que els primers fulls han estat rosegats per les rates per tota la vora. Fa menys d'un centímetre de gruix i ha estat relligat amb el mateix procediment més senzill ja indicat en el volum anterior; el llom també s'ha folrat amb paper, que també ha estat rosegat i es desenganxa en alguns llocs. Sobre la coberta només s'indica, com en els casos anteriors: «*Letra V, U y Z / borrador*».

A: És el volum més gruixut d'aquesta col·lecció —cap a 30 mm. de gruix—, i té el llom força deteriorat a la part inferior. El relligat d'aquest manuscrit —com el de tots els volums que segueixen— és com el dels dos primers volums que he descrit, de doble filada, i és visible en dos seccions per sobre del llom. A l'angle inferior esquerre de la coberta inicial trobem la lletra A, i també és escrita a la part superior del llom. Sobre la coberta, la mà moderna que hem esmentat abans ha anotat: «*La crusca provenzale / Letra A / Desde A hasta Azzuro*»

[4] **Caixa tercera:**
B: L'enquadernació està molt malmesa i les tapes de cartró només es mantenen unides al volum per un sol punt del relligat; ha desaparegut també el folre de paper del llom. Aquest volum no arriba als 20 mm. de gruix. A l'extrem inferior esquerre de la coberta es pot veure la lletra B, i sobre la coberta la mateixa mà d'abans ha escrit «*La crusca provenzale / Letra B. / Desde Bacalare a Buttiga / 2*». Sobre el tall inferior del volum es pot llegir, encara que molt borrosa, la mateixa lletra B, indicativa del contingut del volum, i això

mateix passa amb tots els volums que segueixen —llevat del volum de la L, que és molt prim i no ho permet, i del de les lletres V-U-Z—, així com en la majoria dels altres de la redacció definitiva de la *Crusca*, a la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona.

C: Ha desaparegut la coberta inicial, i quasi la totalitat del cartró del llom; el relligat, però, es manté encara força bé, i només el primer quadern del volum està quasi desfet de la resta. El volum fa uns 20 mm. de gruix. Sobre el recto del primer full d'aquest quadern, la mateixa mà d'abans ha escrit: «*La crusca provenzale / Letra C / Desde Cacca hasta Cuscineto*».

[5] **Caixa quarta:**
D: Té el llom fet malbé de la part inferior, la coberta del darrera una mica estripada, i fa poc més de 10 mm. de gruix. Llegim la lletra D a l'extrem inferior esquerre de la coberta inicial, i al capdamunt del llom, i també hi ha una anotació de la mà de Bastero sobre la coberta: «*In fine alla / voce De- / striere / per ricordo / Intorno al tradurre i passi me ne son lasciato / alla voce Destriere = per memoria &.*». A sota, la mateixa mà d'abans ha anotat: «*Letra D / Desde Da hasta Duro*».

G: El llom està una mica deteriorat dels extrems, però l'estat de l'enquadernació és bo, en general —les tapes presenten taques d'humitat. Llegim la letra G a l'extrem inferior esquerre de la coberta, i sobre la coberta, com en els casos anteriors, la següent anotació: «*La Crusca Provenzale: / Letra G. / Desde Gabba hasta Gust*».

[6] *L*: És un volum molt prim —poc més de 5 mm. de gruix—, en molt bon estat de conservació —només està una mica desenganxat i trencat de les puntes el folre de paper que protegeix el llom. Es pot llegir la lletra L, indicativa del volum, a l'extrem inferior esquerre de la coberta i al capdamunt del llom, i la mateixa mà d'abans ha escrit sobre la tapa: «*Letra L / Desde La hasta Lustroso*»

Caixa cinquena:
M: En força bon estat de conservació, aquest volum no arriba als 20 mm. de gruix. Com en els casos anteriors, trobem la lletra M a la part de dalt del llom i a l'extrem inferior esquerre de la coberta, i sobre la coberta posteriorment s'hi ha escrit: «*La crusca provenzale / Letra M / Desde Ma hasta Mutanza*»

[7] *O*: És un volum molt prim —uns 5 mm. de gruix—, i es troba també en molt bon estat de conservació. Com en els casos anteriors, trobem la lletra O a la part de dalt del llom i a l'extrem inferior esquerre de la coberta, i sobre la coberta, posteriorment, la mateixa mà d'abans hi ha escrit: «*La Crusca provenzale / Letra O / Desde Obbliamento hasta Ovraggio*»

T: L'enquadernació està una mica deteriorada, a la part inferior del llom, i falta un tros de la coberta del darrera; ha quasi desaparegut el folre de paper del llom. Aquest volum fa una 15 mm. de gruix. Podem llegir encara la letra T a l'extrem inferior esquerre de la coberta inicial i a dalt de tot del llom, i sobre la coberta: «*La crusca provenzale / Letra T / Desde Tabello hasta Tutt'huomo*».

V-U-Z: L'enquadernació està en perfecte estat, encara que ha quasi desaparegut el folre de paper que protegia el llom, i la tapa del davant està escantonada per la part inferior. Es pot

llegir la lletra V a l'angle inferior esquerre de la coberta, sobre la qual s'hi ha anotat, com en els casos anteriors: «*La crusca provenzale / Letra V-U y Z / Desde Vacanza hasta Zucchero*».

[8] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Ja he dit que els quaderns en foli que conformen aquests volums són de fulls holandesos. Concretament hi han estat relligats:

- al 1er. manuscrit, 13 quaderns de 4, 8, 4, 4, 6, 6, 6, 6, 24, 26, 6, 6 i 6 fulls, respectivament.
- al 2on., 3 quaderns, de 12, 10 i 10 fulls, respectivament.
- al 3er., 1 sol quadern, de 34 fulls.
- al 4art., 1 sol quadern, de 20 fulls.
- al 5è., 16 quaderns, de 6, 10, 10, 20, 10, 10, 20, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10 i 10 fulls, respectivament.
- al 6è., 8 quaderns, tots ells de 10 fulls —més un bifoli més petit dins el cinquè quadern, i un altre dins el setè quadern.
- al 7è, 14 quaderns, de 4, 8, 10, 10, 10, 10, 6, 10, 10, 10, 8, 10, 8 i 10 fulls, respectivament.
- al 8è, 10 quaderns, de 4, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10 i 4 fulls, respectivament.
- al 9è., 9 quaderns, de 4, 10, 8, 8, 8, 8, 8 —amb un bifoli menor relligat entremig—, 8, i 4 fulls, respectivament.
- al 10è, 4 quaderns, de 14, 10, 10, i 4 fulls —el segon quadern inclou també un altre bifoli més petit.
- a l'11è, 8 quaderns, de 4, 10, 10, 10, 10, 10, 10 i 10 fulls, respectivament —més un bifoli menor relligat dins el segon quadern.
- al 12è, 3 quaderns, de 4, 10 i 14 fulls, respectivament.
- al 13è, 7 quaderns, de 4, 10, 10, 10, 10, 8 i 12 fulls, respectivament.
- al 14è, 5 quaderns, de 4, 10, 10, 10 i 16 fulls, respectivament —més un bifoli més petit relligat a l'interior del cinquè quadern.

[9] Cap dels volums no ha estat foliat, i a l'interior de tots ells hi trobem, amb la disposició característica de molts dels manuscrits d'Antoni de Bastero, una gran quantitat de fulls solts —alguns són papers aprofitats— i fins alguns quaderns més, també solts, amb addicions al text o amb anotacions de l'autor destinades a corregir o ampliar alguns conceptes. Molts d'ells són fitxes de paraules que cal incorporar al diccionari. Cal notar, però, que els papers solts són molt més abundants en els quatre primers volums, que corresponen a la primera redacció o esborrany del diccionari, que no pas en els altres, que contenen la redacció definitiva de la *Crusca provenzale*; aquests apareixen molt més nets, amb la inicial de cada paraula recollida en majúscula i amb la separació molt ben marcada de cada una de les entrades de diccionari. Hi ha alguns fulls en blanc entremig dels volums, i alguns fulls tacats de la humitat. Entre els papers solts aprofitats, alguns són de cartes enviades al canonge a Girona, fet que demostra, com ja he explicat en un altre lloc, que encara força temps després del seu retorn d'Itàlia, Antoni de Bastero va seguir treballant en aquesta obra.

[10] El segon dels volums catalogats té internament el mateix aspecte dels de la redacció definitiva —molt net, les entrades de les paraules amb una lletra més grossa, com d'impremta, amb la inicial major, etc.—, però, com ja he indicat, és una versió mot més reduïda que l'esborrany de la A —el primer volum catalogat— i que la pròpia versió definitiva d'aquesta lletra —el segon volum de la caixa segona; podria tractar-se potser d'un primer intent, no continuat, de fer una versió abreujada del diccionari que Bastero havia confeccionat en esborrany?

[11] CONTINGUTS DELS VOLUMS:

Ja he explicat el contingut d'aquests manuscrits, germans d'una altres que es conserven a la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona, en fer la descripció general dels manuscrits. Contenen, cada un d'ells una lletra del diccionari d'autoritats que no va arribar a publicar mai el canonge Bastero, amb el títol de *La Crusca provenzale*. Hi ha, de fet, diverses redaccions de la majoria de les lletres; generalment, l'esborrany i la versió definitiva de cada una d'elles, llesta pràcticament i a punt per dur a la impremta. En realitat, són els volums de la versió definitiva que corresponen sempre a una lletra —o més— del diccionari, els esborranys no necessàriament mantenen aquesta unitat.

Al final del volum de la G, trobem un bifoli solt, extraviat, amb l'inici de la lletra H, pel que sembla, en la seva versió definitiva. No hem conservat, però, el manuscrit definitiu de la H —l'esborrany d'aquesta lletra és el ms. 248 BUPB—, si és que va arribar a existir, per restituir-hi l'esmentat bifoli.

[12] He dit que la major part dels papers solts són addicions o apunts de noves paraules o referències per afegir. Entre aquests apunts, presumiblement incorporats com a resultat de les noves recerques fetes a Catalunya per Antoni de Bastero, després del seu retorn, cal notar que se citen Ausiàs Marc i atres autors catalans medievals, com Eiximenis, Muntaner, Turmeda i Roig; també es fa referència a les obres de Pere Tomic i Pere Miquel Carbonell, i fins a les de Vicent Garcia i Francesc Fontanella, com a autoritat en l'ús de certes paraules, barrejant aquests autors entre els trobadors provençals, i també amb alguns autors italians i castellans —aquests també, quasi sempre, afegits al marge o en papers solts.

[13] Habitualment Bastero tradueix a l'italià els exemples catalans o provençals adduïts en la seva explicació. Algunes vegades —com a propòsit d'*Augello*— desenvolupa un raonament molt llarg i ben estructurat sobre la història i l'ús de la paraula estudiada, aportant el testimoni de diversos etimologistes i argumentant la pròpia opinió —sempre favorable a admetre l'origen provençal de la paraula— encara que sigui en contra de Ménage.

Són també especialment llargues i treballades les entrades de paraules que designen gèneres poètics trobadorescos —*Cançó*, *Tensó*, etc.— o que porten molta càrrega de sentit històric —*Mugavero*, etc.

Ms. 3-II-12

[1] ASPECTE EXTERIOR DELS MANUSCRITS:

Aquesta capsa, idèntica a les que contenen els manuscrits anteriorment descrits, guarda al seu interior quatre volums de poesies trobadoresques, com ja he explicat en fer la descripció general dels manuscrits. Aquests tenen un aspecte molt similar als volums de les diferents lletres del diccionari de la *Crusca provenzale*, i l'enquadernació també és senzilla, amb tapes de cartró i un folre de paper que protegeix el llom i part de les tapes. Les cobertes, de la mateixa mida que els fulls dels quaderns interiors, fan en tots els casos 270 x 200 mm.

[2] **Primer volum:**
L'enquadernació està força deteriorada i les cobertes estan trencades al llom, i quasi desenganxades del tot; el volum fa uns 20 mm. de gruix. El folre de paper que protegia el llom està desenganxat o falta en alguns llocs, i la inscripció al llom, que devia indicar el còdex de referència, com en els altres volums, resulta il·legible; s'aprecia només parcialment el senyal característic de moltes de les enquadernacions d'Antoni de Bastero, tant dels seus manuscrits com dels imprersos de la seva biblioteca —vegeu l'apèndix d'aquest *Catàleg*, sobre la biblioteca del canonge. Sobre la coberta, una mà molt posterior —segurament la de Joaquim Rubió, per la mateixa raó que he argumentat en parlar dels manuscrits de la *Crusca*— hi ha anotat: «*Poesías de trovadores*», i més amunt, en lletra més petita, «*No tiene índice*». A l'extrem inferior del folre de paper que protegia el llom, ara desenganxat de la coberta, podem llegir «*4. g.*» —indica que el volum és la *giunta* a l'extracte del còdex 3204—, anotat de la pròpia mà de Bastero.

[3] **Segon volum:**
L'enquadernació es conserva en perfecte estat, però aquest volum és molt més prim que l'anterior —no arriba a 10 mm. de gruix. Al capdamunt del llom es pot llegir la següent inscripció, de la mà de Bastero: «*Cod. / Vat. / 3206.*»; sota mateix, trobem el senyal característic del seu propietari, que ja he esmentat. Sobre la coberta, la mateixa mà moderna d'abans ha escrit «*Poesías de trovadores*» i, més amunt, en lletra més petita: «*Tiene índice de las poesias*». A l'extrem inferior esquerre de la coberta inicial també podem llegir, encara que el folre de paper està una mica desenganxat, el número 6 —relatiu al còdex 3206—, de la mateixa mà que l'anotació de referència al llom.

[4] **Tercer volum:**
L'enquadernació, idèntica a la dels volums anteriors, està una mica feta malbé; el llom apareix bastant deteriorat per la part inferior, i ha desaparegut part del folre de paper que el recobria; el volum fa poc més de 10 mm. de gruix. La inscripció al llom, de la mà de Bastero, és com segueix: «*Cod. / Vat. /* [3]*207*», i a sota hi ha el senyal que ja he referit en els casos anteriors. Sobre la coberta, la mateixa mà moderna d'abans ha anotat només: «*Tiene índice de poesías*».

[5] **Quart volum:**
L'enquadernació d'aquest volum, que fa uns 15 mm. de gruix, també es troba en força bon

estat —només la part inferior del llom ha estat una mica rosegada i n'ha desaparegut part del folre de paper— i té les mateixes característiques que la dels tres volums anteriors. La inscripció al llom, és la següent: «*Cod. / Vat. / 3208.*» i a sota s'ha dibuixat el mateix senyal que en els volums anteriors. La mà moderna que he esmentat ja moltes vegades, ha anotat, sobre la coberta: «*Poesías de trovadores*» i més amunt, en lletra més petita: «*Tiene índice de las poesías*».

[6] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Primer volum:
El volum té una composició interna molt regular, i observa una paginació original que inclou pràcticament tots els fulls dels 13 quaderns en foli, de vuit fulls holandesos cada un, que conformen el relligat. Només queden fora de la paginació els tres primers fulls —un holandès i un bifoli de la mateixa mida, solts, amb unes notes per incorporar al propi volum i una breu descripció del còdex de referència, respectivament—, un quadern de dos fulls en quart relligat a l'interior de primer quadern —entre les pàgines 8 i 9, amb una addició al text d'aquesta darrera—, una quartilla enganxada sobre la pàgina 17 —també amb un additament al text d'aquesta pàgina— i els quatre darrers fulls del darrer quadern, en blanc. Són en blanc també la pàgina 134; el verso dels dos primers fulls sense paginar, i el tercer; el verso del primer full del quadern en quart sense paginar, i el segon full d'aquest quadern; i el verso de la quartilla sense paginar.

[7] **Segon volum:**
El volum té una composició interna força regular, i observa també una paginació original que inclou pràcticament tots els fulls dels 4 quaderns de deu holandesos cada un, que contenen l'extracte del còdex vaticà 3206. Juntament amb aquests, s'ha relligat un altre quadern en foli, de quatre fulls, al davant, amb la descripció física del còdex de referència, i un altre quadern de dos fulls al darrera de tot, amb la descripció del còdex 3207 —en realitat s'hauria d'haver relligat al volum següent; aquests dos quaderns no entren en la paginació, com tampoc un quadern solt, de quatre fulls, que trobem al davant de tot, amb els índexs del volum, un bifoli intercalat a l'interior del primer quadern relligat, amb més detalls de la descripció, un quadern de dos fulls en quart cosit a l'interior del tercer quadern —entre les pàgines 24-25 i 36-37), i els dos darrers fulls del penúltim quadern del volum, en blanc. Són en blanc, a més d'aquests dos fulls: el verso del tercer, i el quart full del quadern solt, dels índexs; el verso dels dos fulls del bifoli intercalat dins el primer quadern relligat, de la descripció del còdex; els dos darrers fulls d'aquest mateix quadern, sense paginar; el verso del primer, i el segon full del quadern de dos fulls en quart.

[8] **Tercer volum:**
El volum té una composició interna ben regular, i observa també una paginació original que inclou la major part dels fulls dels 7 quaderns en foli, de 10, 10, 10, 10, 10, 6 i 4 holandesos respectivament, que conformen el relligat del volum. A més d'aquests quaderns relligats, hi ha un altre quadern solt al principi, de sis fulls, amb els índexs del volum, i també un paper solt, retallat —segons observa en una nota el compilador— a la mida exacta dels fulls del còdex de refèrencia. No entren en la paginació, doncs, el quadern solt dels índexs i el full-patró solt, i tampoc no hi entren l'últim quadern relligat i els dos darrers fulls del penúltim, que són en blanc. A més d'aquests, són també en blanc el verso del cinquè, i el

sisè full del quadern dels índexs, i el verso del quart full del penúltim quadern relligat —de 6.

[9] **Quart volum:**
El volum té una composició interna semblant a la dels volums anteriors, i està format per 11 quaderns en foli relligats, de 6, 2 —té relligats al seu interior un foli doblegat asimètricament i cosit en sentit horitzontal, i una quartilla de paper fi, també doblegada i cosida horitzontalment a l'interior d'aquest—, 10, 8, 8, 8, 8, 10, 10, 10 i 10 fulls, respectivament. La paginació original comença al primer full del tercer quadern —on comença pròpiament l'antologia de poemes—, i arriba fins al recto del sisè full del darrer quadern —la resta és en blanc. No hi ha fulls solts en aquest volum, i també són en blanc: el primer i el darrer full del primer quadern; el recto del primer, i el segon full del segon quadern; i els papers cosits a l'interior d'aquest quadern —que només contenen unes breus indicacions sobre la mida dels fulls del còdex de referència i una imitació del model de lletra que s'hi utilitza.

[10] CONTINGUTS DELS VOLUMS:

Com ja he explicat en la descripció prèvia dels manuscrits, aquest volums contenen una mena d'antologia poètica dels còdexs trobadorescos vaticans, que cal completar amb els volums 240 BUPB i 1600 BC, i els índexs del 138 SDG. S'hi copien poesies senceres o els fragments més interessants, anotant sempre l'autor i la referència de foli i columna del còdex d'origen. També es fa sempre, abans de començar la selecció, una descripció del còdex, i sovint es reprodueix la mida dels fulls, el tipus de lletra, les caplletres més rellevants o altres aspectes que puguin resultar interessants.

[11] Només tenen índexs de poesies els volums segon, tercer i quart, que són els que pròpiament corresponen a l'extracte, respectivament, dels còdexs 3206, 3207 i 3208. El primer volum d'aquest grup, de fet, és només una «*Giunta al ristretto del Cod*[ice] *3204*», com s'indica a la pàgina 1, el qual —una breu nota de Martí de Riquer, dipositada a la caixa que guarda aquests volums, ens assabenta de la seva localització actual, a la Bibliotheque Nationale de París— deu ser el més abundant i segurament el més interessant dels còdexs trobadorescos que Antoni de Bastero va poder consultar a la Biblioteca Vaticana. El «ristretto» d'aquest còdex —catalogat per la Vaticana amb el nom de «*Poesie di cento venti poeti provenzali, tocco nelle margini di mano del Petrarca et del Bembo*», com anota Bastero en un dels fulls solts del començament de la *Giunta*— es troba, com veurem, al manuscrit 240 de la Biblioteca Universitària —amb el seu índex corresponent.

[12] D'acord amb els índexs, en què se citen les poesies copiades pel nom de l'autor i pel primer vers, ordenats aquests incípits per ordre alfabètic, Antoni de Bastero registra 92 poesies del còdex 3206, 267 del còdex 3207, 144 del còdex 3208 —del qual copia també un fragment de la vida de Folquet de Marselha. Els índexs inclouen també algunes observacions de Bastero a propòsit d'alguns poemes —sobre si poden relacionar-se amb altres composicions, si presenten alguna particularitat lingüística, si no tenen títol, si la lectura resulta dificultosa, etc.

[13] En els tres primers volums dels que he descrit, les poesies són copiades majoritàriament com un text seguit, i com a màxim s'indica amb una ratlla on canvien les estrofes. Al darrer volum, en canvi, la major part de la còpia és molt més neta i espaiosa; els poemes hi són copiats en la seva disposició original, a una sola columna per pàgina, el número de foli, al marge, s'indica amb xifres romanes, i es reprodueixen cada vegada, al primer vers, les capletres adornades antigues, tal com devien haver-les realitzat els copistes del còdex de referència.

La transcripció sembla feta amb un gran rigor filològic, com és habitual en Bastero —fins i tot quan cita textos impresos—, respectant les grafies i els hàbits lingüístics de cada manuscrit copiat. Amb tot, no hi trobem pràcticament paraules remarcades ni observacions de caràcter lingüístic o lexicogràfic, tan freqüents en altres textos copiats, al *Zibaldone* provençal o en altres reculls; l'extracte dels cançoners provençals deu ser, per tant, una de les més primerenques activitats filològiques del canonge.

Ms. 3-II-17

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volum molt ben enquadernat, en pergamí i amb tapa dura: la cella que vola sobre el tall frontal del volum queda plegada cap endins, sobre el tall, per tancar el volum d'una forma més ajustada. Les dimensions exteriors del volum són uns 280 x 205 mm. —els fulls, en foli, fan 265 x 200 mm.—, i el volum té 65 mm. de gruix —és el més gruixut dels quatre anomenats *Zibaldoni*.

La inscripció manuscrita del llom és la següent: «*Zibaldone / Franzese*», i sota d'aquesta inscripció podem veure el senyal de propietat característic de l'enquadernació d'alguns dels manuscrits de Bastero, i també de la major part dels llibres de la seva biblioteca —vegeu l'apèndix d'aquest *Catàleg*. Hi hagué quatre fermalls de pell sobre les cobertes, dels quals només queden sencers un dels dos superiors i un dels dos inferiors.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Els fulls d'aquest manuscrit són tots de la mateixa mida i formen quaderns de proporcions molt similars, sense que n'hi quedin de solts. Hi ha un total de 57 quaderns en foli, de 16 —més un foli enganxat al verso del segon full, que conté l'índex—, 8, 2, 10, 10, 10, 8, 4, 10, 10, 12, 10, 8, 6, 10, 8, 8, 8, 8, 8, 6, 6, 6, 8, 8, 10 —el tercer, tallat, no compta en la foliació—, 8, 4, 4, 4, 4, 6, 6, 4, 4, 6, 6, 8 —més un quadern de dos fulls en quart, entre el primer i el segon bifoli d'aquest quadern, el primer dels quals també compta en la foliació—, 6, 4, 6, 10, 10, 6, 4, 8, 8, 8, 8, 6, 4, 4, 4, 8 —però el tercer full, tallat, no compta en la foliació—, 6, 4 i 2 fulls, respectivament.

[3] Hi ha una foliació original, que prendré com a referència; comença al primer full del segon quadern —on comencen les còpies de documents—, i es deixa només un full entre els 64 i 65. El primer full del primer quadern i el darrer del darrer quadern no compten en la foliació i han estat enganxats a les cobertes per fer de guardes.

Són en blanc tots els fulls del primer quadern, sense numerar —llevat del recto del

full on hi ha escrit l'índex— i també els següents fulls: 9 v., 10 r., 46 v., 47, 48, 51 v., 52 r., 105 v., 106-108, 157, 160-163, 198 v., 206-208, 210 v., 241, 242 r., 460 v., 277 r., 301-303, 350 v., 351, 368 r., 376 i 381.

[4] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Al recto del segon full del volum trobem escrit, de la mà de Bastero, l'índex dels continguts:

«Les antiquitéz gauloises et françoises, *par M. Claude Fauchet* ..... *fol. 1*
Traicté des libertéz de l'Église gallicane, *per M. Claude Fauchet* *9*
Recueil de l'origine de la langue et poésie françoise, ryme et romans, plus les noms et sommaire des oeuvres de 127 poètes françois vivans avant l'an 1300, *par M. Claude Fauchet*.....*11*
Histoire et antiquitéz de la ville et duché d'Orléans, *par maistre François le Maire, conseiller du Roy au bailliage du dit Orléans* *49*
[5] L'Histoire et cronique de Provence, *de Cesar Nostradamus* *53*
La Chorographie ou description de Provence, et l'histoire chronologique du mesme pays, *parHonoréBouche*.....*109*
Marca hispanica sive limes hispanicus..., *authore Petro de Marca, archiepiscopo parisiense* *164*
Histoire de la ville de Marseille, *par M. Antoine de Ruffi, conseiller du Roy* *209*
Histoire des Comtes de Tolose, *par M. Guillaume Catel, conseiller du Roy en sa cour de parlementdeTolose*.....*227*
Les Comtes de Tolose avec leurs pourtraits tirez d'un vieux livre manuscrit —*inserits en dita història dels mateixos comtes de Guillaume Catel* *239*
Mémoires de l'histoire du Languedoc, *par M. Guillaume de Catel* *243*
Annales de la ville de Toulouse, *par M. Germain Lafaille* *278*
[6] Les recherches de la France, *d'Estienne Pasquier, conseiller et advocat général du Roy* *304*
Histoire de Bearn, contenent l'origine des rois de Navarre, des ducs de Gascogne, marquis de Gothie, princes de Béarn, Comtes de Carcassone, de Foix et de Bigorre. Avec diverses observations géographiques et historiques concernant principalement les dits pais, *par M. Piere de Marca, conseiller du Roy et président en sa cour de parlement de Navarre—aParis, 1640*.....*352*
Histoire généalogique de la maison d'Auvergne et de la maison de Turene, *par Christofle Justel, conseiller du Roy*.....*364*
Histoire de France, *par le Sieur François de Mezeray, historioraphe de France* ..... *377*»

[7] El contingut s'adequa exactament a les obres citades en aquest índex —caldria afegir-hi només les *Origines des dignitéz et magistrats de France*, de Fauchet (fol. 6), inclosa de fet, com les altres que se citen d'aquest autor, en el volum de les seves obres completes— de les quals es fa un extracte i se'n copien els passatges més interessants, anotant sempre al marge el capítol i la pàgina copiats. Les obres de referència les trobem citades a l'encapçalament de cada text de manera exhaustiva, indicant sempre quina edició s'utilitza i fins i tot, en alguns casos, la localització i la signatura del volum utilitzat —gairebé sempre

de la biblioteca de la Minerva, de Roma. També trobem algunes vegades indicacions d'Antoni de Bastero sobre l'aspecte o la disposició formal dels llibres que extracta, i sovint ell mateix reprodueix títols, escuts o gravats que hi ha en els impresos de referència, dibuixant-los en el lloc del text que els correspondria.

Pot resultar interessant notar, tan sols, que la *Marca hispanica* de Pèire de Marca inclou la transcripció de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, de les quals Bastero copia aquí també alguns fragments (197v.-205).

Ms. 3-II-18

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volum enquadernat de la mateixa manera que l'anterior, en pergamí i tapa dura, i amb les celles plegades sobre el tall frontal, per tancar el volum d'una forma més ajustada. Les dimensions exteriors del volum són uns 290 x 215 mm. —els fulls dels quaderns interiors fan 265 x 200 mm.—, i el volum té 45 mm. de gruix.

La inscripció del llom és la següent: «*Zibaldone / Italiano*» i a sota hi trobem el senyal de propietat que ja hem esmentat abans. Hi hagué quatre lligadors de pell a les cobertes, com en el volum anteriorment descrit, dels quals només queden sencers els dos de la part de dalt.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Els fulls d'aquest manuscrit són també gairebé tots de la mateixa mida i formen quaderns de proporcions similars; no trobem papers solts. Hi ha un total de 40 quaderns en foli, de 16, 10, 6, 8, 4, 8, 8, 8, 4, 6, 4, 8, 8, 4, 4, 4, 6, 8, 6, 2, 4, 4, 2, 2, 4, 10, 6, 10, 2 —que n'inclou alhora un de 8 i dos de 2 (el primer d'aquests té un altre bifoli a dins, sense numerar, amb una addició al text copiat) ara desenquadernats perquè s'ha fet malbé el relligat—, 2, 2, 6, 4, 4, 2 —n'inclou un de 4 i dos de 2, relligats entre ells—, 8 —més un foli relligat per taló, que l'abraça dins el doblec—, 4 —més un foli enganxat al verso del tercer full; aquest quadern és aprofitat d'alguna recopilació de documents per al plet de l'Almoina, com es veu al verso del tercer full, en sentit invers—, 2 —n'inclou un de 4 (el segon bifoli, una mica més petit i relligat dins el taló que forma un foli que s'hi ha incorporat, el qual porta un altre foli enganxat al verso, té a més dos papers petits <175 x 100 i 90 x 70 mm.> enganxats al recto del primer full, i un altre <145 x 200 mm.> al recto del segon, amb addicions al text copiat, que no compten en la foliació), un de 6, un altre de 4 i un de 2 fulls; porta, a més, un foli enganxat al verso del segon full—, 2 i 2.

[3] Hi ha una foliació original, que és la que he pres com a referència; comença al tercer full del segon quadern —on comencen les còpies—, i es deixa només dos fulls entre els 166 i 167 i els papers enganxats al 216 r. i 217 r. El primer full del primer quadern i el darrer del darrer quadern no compten tampoc en la foliació i han estat enganxats a les cobertes per fer de guardes. Alguns fulls estan tacats de la humitat, i això en dificulta la lectura.

Són en blanc els fulls sense numerar del primer i del segon quaderns —llevat del tercer i el recto del quart full del primer quadern, que contenen l'índex del volum—, i

també els fulls següents: 25 v., 26 r., 53 v., 54 r., 63 v., 64 v., 84 v., 96 v., 97, 101 v., 112 v., 124 v., 125 r., 131 r., 140 r., 147, 148, 156 r., 157, el verso del primer i el segon full del bifoli sense numerar inclòs entre els fulls 166 i 167, 170, 172 r., 174, 198, 199 v., 207, 208, 209 v., 213 v., 214 v., el verso del paper sense numerar enganxat al recto del full 217, 231 v., 232 r. i 236.

[4] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Al segon i al recto del tercer full del volum, sense numerar, trobem com ja he dit l'índex dels continguts:

«*Índice*

Natura d'amore, *di Mario Equicola —ja·l tinc* ..... *fol. 1*
Il Tesoretto *di Ser Brunetto Latini; il* Tratatto delle virtù *di Roberto, re di Gerusalemme; le* Rime *del Petrarca estratte da un suo originale, con quattro canzoni di Bindo Bonichi da Siena —ho féu estampar tot junt Federigo Ubaldini, en Roma, 1642* *9*
Orazioni volgarmente scritte da diversi uomini illustri, *raccolte da Francesco Sansovino —in Venezia, 1584*..... *15*
Origine della lingua fiorentina, *altrimenti il Gello, di messer Pierfrancesco Giambullari —in Fiorenza, 1549, in 8°* *27*
Discorso *di Ascanio Persio intorno alla conformità della lingua italiana con le più nobili ed antiche lingue, e principalmente con la greca —in Venezia, e ristampato in Bologna, 1592*.....*55*
[5] Poeti antichi raccolti da'codici manoscritti della biblioteca Vaticana e Barberina, *da monsignore Leone Allacci, e da lui dedicati alla Accademia della Fucina, di Messina —in Napoli, 1661. Ab duas preffassions al lector, la una del maestro Allacci y l'altra d'un acadèmic de la mateixa Acadèmia, sobrenomenat l'Occulto* ..... *65 ad 84*
Resumen del volum 3 dels Comentaris de la volgar poesia, *del Crescimbeni* *85*
Resumen del volum 4 dels mateixos comentaris *99*
Resumen del volum 5 dels mateixos —fiu estos espolis ans de tenir intent de comprar els llibres, però aprés, al temps de ma partenza de Roma me determiní de compar-los *102*
Orazione fatta nella Accademia fiorentina in lode del serenissimo signore Cosimo Medici, gran Duca di Toscana, da M. Bacio Baldini, suo protomedico —in Firenze, 1574. Dit Cosme diu fundà l'Accademia, «la quale —anyadeix— ha recato e reca tanto honore a questa patria e alla lingua nostra ... quale ell'era inanzi che egli fondasse questa Accademia per varie occasioni già molto tempo mancata, e poco meno che quasi del tutto corrotta» *98*
[6] *Resumen y espoli del llibre, que antes que tingués intensió de compar-lo fiu, de la* Istoria di San Giovanni avanti la porta latina, *del Crescimbeni* *113*
Libro di novelle e di bel parlar gentile, *nel quale si contengono cento novelle, altra volta mandate fuori da Messer Carlo Gualteruzzi da Fano, di nuovo ricorrette con aggiunta di quattro altre nel fine, e con una dichiarazione d'alcune delle voci più antiche —in Firenze, nella stamperia dei Giunti, 1572* *126*
Vocabolario e grammatica con l'orthografia della lingua volgare *d'Alberto Acharisio da Cento —en la diòcesi de Bologna— dottor di legge, con l'esposizione di molti luoghi di Dante, del Petrarca e del Boccaccio —in Venezia, 1550* ..... *131 ad 146*

Il Decamerone *di M. Giovanni Boccaccio, di nuovo riformato da M. Luigi Groto Cieco d'Adria, e con le dichiarazioni, avvertimenti e un vocabolario fatto da M. Girolamo Ruscelli —in Venezia, 1588* ..... *149 ad 156*

Descrizione del regno di Napoli, *di Scipione Mazzella, napoletano —in Napoli, 1601, seconda impressione. En la pàgina 417 hi és continuat del mateix autor «Il catalogo de'Conti e de'Duchi di Puglia e di Calavria, e di tutti i re di Napoli normanni, suevi, angioini, durazzeschi, aragonesi, castigliani et austriaci»* ..... *158 ad 169*

[7] *Rime di M. Giovanni della Casa, sposte per M. Aurelio Severino, con la giunta delle sposizioni di Sertorio Quattromanni —in Napoli, 1694* *171*

Lettere di Muzzio Justinopolitano —in Venezia, 1551. Tocca algunas cosas sobre lo nom de la llengua italiana; diu que en Nissa se parla una llengua particular, que no és italiana ni francesa ni provençal *173*

Le Vite de'poeti provenzali..., *tradotte dal provenzale in lingua franzesa da Giovanni Nostradama, ed ora in italiano da Giovanni Giudici —in Lione, anno 1575, in 8°* ..... *175 ad 188*

Vocabolario degli accademici della Crusca, *in questa terza impressione nuovamente corretto e copiosamente accresciuto —al serenissimo Cosimo terzo, Granduca di Toscana, lor signore, in Firenze, 1691. La dedicatòria y tota la preffació* ..... *189 ad 198*

Lo'nfarinato secondo... *intorno all'Ariosto e al Tasso —discurs que fa als lectors lo segretari de la Acadèmia de la Crusca* *199*

Dubbii gramaticali *di Messer Giωvan Giorgiω Trissinω —in Vicenza, 1549* ..... *200 ad 206*

[8] Regole gramaticali della volgar lingua, *di Giovan Francesco Fortunio, doctor di leggi —és en lo tom 1 degli* Autori del ben parlare *209*

Regole particolari della volgar lingua, *di Francesco Alunno —també és en dit tom 1* ..... *folidem*

Gramatica *di Giacomo Gabriele —me agrada y és clara; se troba també en la pàgina 410 de dit tom 1* ..... *fol. idem*

Il Castellano. *Dialogo di M. Giorgio Trissino, publicato sotto nome di Arrigo Doria, intorno al titolo della favella nobile d'Italia —és en lo dit tom 1* ..... *fol. idem*

Il Cesano *del Tolomei —en la pàgina 91 del dit tom 1 degli* Autori del ben parlare. *Discorre un poc del'origen de la llengua toscana* ..... *fol. idem*

Opinione di M. Girolamo Muzio nelle Varchine *—discorre della pronunciació, etc.; en dit tom 1, pàgina 161* ..... *fol. idem*

Discorso de'dittongi *di Giacopo Mazzoni —en lo tom 3 degli* Autori del ben parlare *211*

Questioni di monsignor Panigarola intorno alla favella del Predicatore italiano *—en lo tom 2 (volum 3) degli* Autori del ben parlare *210*

[9] *Annotazioni e discorsi sopra alcuni luoghi del* Decamerone *di M. Giovanni Boccacci fatte dagli molto magnifici signori deputati da loro Altezze serenissime sopra la correzione di esso Boccaccio stampato l'anno 1573 —in Firenze, nella stamperia dei Giunti, 1574* ..... *213 ad 231*

Nota de la geografia antigua que usavan los italians, treta del llibre o del autor de la traducció de Plínio, estampat en la llibreria de la Sapiència. No notí lo nom del traductor, però me apar que és florentí de nació *233*

Trattato delle antichità estensi, *di Lodovico Antonio Muratori, bibliotecario del serenissimo Rinaldo I, Duca di Modena, Reggio, Mirandola, etc. —in Modena, nella stamperia ducale, 1717. En lo discurs al llegidor se fa mensió de un còdice antic manuscrit de la llibreria estense, en llengua francesa, en vers, de l'any 1358, que algú ha cregut ésser escrit en llengua provençal, confonent estos llenguatges, que són molt differents l'un de*

l'altre; ab tot que, com més antic és lo francès tant més semblant és al nostre. De dit còdice ne aporta alguns versos, que·ls copií —vide ..... 234»

[10] El contingut s'adequa exactament a les obres citades en aquest índex, de les quals es fa, com en el cas anterior, un extracte i se'n copien els passatges més interessants —d'algunes només trobem una breu referència—, anotant sempre al marge el capítol i la pàgina copiats. Les obres de referència les trobem citades a l'encapçalament de cada text de manera exhaustiva, indicant sempre quina edició s'utilitza i fins i tot, en alguns casos, la localització i la signatura del volum utilitzat —la major part són volums consultats a la Sapienza i a la Minerva, de Roma. Com en el cas del volum anterior, sovint Bastero reprodueix títols, escuts o gravats que hi ha en els impresos de referència, dibuixant-los en el lloc del text que els correspondria.

[11] Per completar la informació que proporciona l'índex, podem advertir, tanmateix, que entre les «orazioni da diversi uomini illustri» (fols. 15 i ss.) es transcriuen fragments de Benedetto Varchi, Alberto Lollio i Leonardo Salviati, i que el resum dels *Comentari* del Crescimbeni (fols. 85 i ss.) inclou al darrera la «*Correzione ed ampliazione di varie cose sì nell'Istoria come ne'volumi de'comentari sopra di essa*» i la «*Derivazione di molti nomi corrotti o accorciati che s'incontrano per questi volumi e per li codici de'rimatori, massimamente antichi*».

Ms. 3-II-19

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volum, com els altres de la sèrie, ben enquadernat, en pergamí i tapa dura. Les cobertes fan 280 x 210 mm., i en aquest cas no doblegen la cella sobre el tall frontal del llibre; el volum té poc més de 20 mm. de gruix, i és el més prim dels quatre Zibaldoni, tot i que reuneix dos àmbits lingüístics, llatí i castellà.

La inscripció manuscrita del llom és la següent: «*Zibaldo*[ne] / *Latino* / *e* / *Castigli*[a]^{no}» i a sota hi trobem el mateix senyal de propietat que hem esmentat en els volums anteriors. Hi hagué quatre fermalls de pell sobre les cobertes, dels quals només es conserven més o menys sencers els dos de la part inferior.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Els fulls d'aquest manuscrit són gairebé tots de la mateixa mida, llevat d'un quadern en quart que s'hi ha relligat pel mig; no trobem tampoc fulls solts en el volum. Hi ha un total de 21 quaderns en foli, de 16, 6, 4, 2, 6, 10, 8, 2, 2 —més un foli, al davant, relligat al volum amb un fals taló, que sobresurt a l'altra banda del plec, entre els fulls 41 i 42—, 4, 4, 2, 16, 6, 6, 6, 4, 4, 4, 10 i 2 fulls respectivament. A aquests cal afegir el quadern en quart que ja he esmentat, de dos fulls, relligat entre el dotzè i el tretzè dels quaderns en foli; el primer full d'aquest quadern en quart no està escrit, i no compta en la foliació, i a l'interior del quadern s'hi han relligat quatre quaderns més, també en quart, de 4 fulls cada un.

[3] Hi ha una foliació original, que és la que he pres com a referència, la qual exclou el primer i el darrer quadern del volum. El primer full de l'un i el darrer full de l'altre, com en els casos anteriors, han estat enganxats a les cobertes per fer de guardes. Alguns fulls estan tacats de la humitat, i això en dificulta la lectura.

Són en blanc els fulls sense numerar del primer i del darrer quadern —llevat del tercer full del primer quadern, que conté l'índex del volum—, i també els fulls següents: 10 v., 12 r., 19, 28 v., 29, 35 v., 36, 38 r., 45 r., 49 r., el primer full, sense numerar, del quadern en quart, 68 v., 83 v., 84, 88 v., 89, 90 r., 100-102, 114 r. i 120-124. Dels fulls 56 al 83, la lletra no és la de Bastero.

[4] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Al segon full del manuscrit trobem escrit de la mà de Bastero l'índex del volum, que és com segueix:

«*Índex*

Notitia utriusque vasconiae, tum Iberiae tum Aquitanicae, *autore Arnaldo Oihenarto —en París, 1638* ..... *fol. 1*

Monumenta conventus tolosani ordinis fratrum predicatorum, *et* De haeresi albigensium, *auctore fratre Jacobo Percin —en Tolosa, 1693* *11*

Vita Nicolaii Claudii Fabrici de Peiresc, *et* Monumentum romanum *dicto Nicolao Claudio factum. Hi ha versos de totas llenguas, y entre altras en provençal antic y modern; en lo antic los féu lo comte Ubaldini, y en lo modern Onorat Bouche. Tinc aquest llibre imprès, que·l trobí de ventura aprés que en la llibreria de la Minerva ne fiu lo expoli, y lo comprí* ..... *13 ad 29*

[5] Notitia Galliae, *autore Josepho Scaligero —és en la* Istoria dels escriptors francesos *del Du Chesne, tom 1, pàgina 29 ... 30*

Notitia episcopatuum Galliae, *autore Papirio Massonio —apud idem Du Chesne, loc. cit., pàgina 56* ..... *fol. idem*

Fragmenta de rebus pie gestis Dagoberti, regis francorum, filiorum eius ac nepotum, ex historiis sive vitis sanctorum, pontificum, abbatum et aliorum, qui tunc precipue in palatio et in aliis regni partibus floruerunt —extat in supracitat tom 1 ..... *16 ad 32 [30]*

Historia calamitatum Galliae, *del sobre referit Papiri Massoni, y en lo mateix citat tom 1 del Du Chesne, pàgina 72* ..... *fol. 30*

De Geticae gentis origine, ac rebus gestis, *ex Jornande —també és en lo citat tom 1 dels escriptors del Du Chesne* ..... *16 [32] retro*

Chronicon *Fredegarii Scholastici, quod ille jubente Childebrando comite, Pipini regis patrus, scripsit —en dit tomo, ut supra* ..... *32 retro*

[6] *Nomina regionum et civitatum Galliae, ex codicibus mss. bibliothecae Thuanae —ide est viri illustri Francisci Thuani. En dit tomo 1* *33*

Galliae situs, ex libro 3 Historiae ecclesiasticae, *quae breviter est ab Hugone de Santa Maria, monaco sancti Benedicti floriacensis monasterii, deflorata, anno 1119 —extat ms. in bibliotheca Alexandris Petavii, senatoris, París; és també en lo mateix sobre citat tomo 1* ..... *33 retro*

Divisio terminorum episcopatuum provinciae narbonensis dum gothis parebat, ex divisione diocesium et parrochiarum Hispaniae a Wamba rege facta, ut notat in libris mss. Ecclesiae toletanae et Ecclesiae ovetensis, et in collectione conciliorum Hispaniae —també és en lo dit tomo ..... *fol. idem*

Chronologia et series regum gothorum, qui tam in Gothia gallica quam in Hispaniis regnaverunt, usque ad Caroli Martelli francorum principis tempora, ex veteri codice ms. coenobii Moisiacensis —en lo mateix citat tom *34*

[7] Anales de Aragón, *de Zurita —Zaragoza, año 1548* *37*

Discursos históricos de la ciudad de Murzia, *por el licenciado Francisco Cascales* *32*

Los Triumfos *del Petrarca ahora nuevamente traduzidos en lengua castellana, en la medida y número de versos que tiene en el toscano, y con nueva glosa, por Hernando de Hozes —en Medina del Campo, año 1554, in 4°* *46*

Excellencias de la monarchía y reyno de España, *por el doctor Gregorio López de Madera, del Consejo supremo de Castilla —Madrid, 1625, in fol.* *50*

Historia de Valencia *del doctor Gaspar Escolano, coronista del rey en dicho Reyno —en València, 1610*..... *52*

Rei accipitrariae scriptores Rigaltii, nunc primum edite, ex bibliotheca regia Medicea —Lutetiae, 1612, in 4°..... *91*

[8] *Epistola aquilae symmachi et theodotionis ad Ptolomaeum regem Egypti, de re accipitraria, catalanica lingua, ab lo següent títol: «Assí comença lo libre del nudriment e de la cura dels ocels los quals se pertanyen a casa» —és en la pàgina 183 del prop citat tomo de Rigaltii, dels escriptors de las cosas dels aucells de cassa o de rapinya* *94*

Joan Bollando, Acta santorum... *—en fol. 110 et seqq., versos en llengua castellana antiga, que alasoras era lo dialecte de Galícia* ..... *103 ad 113*

Historia de Cataluña *compuesta por Bernardo Desclot, cavallero catalán ... traduzida de su antigua lengua catalana en romance castellano por Raphael Cervera, ciudadano honrado de Barcelona —imprès en Barcelona, any 1616, en 4°* ..... *113 retro*

Turris Babel, *autore Athanasio Kircherio Societatis Iesu* ..... *115*»

[9] El contingut s'adequa exactament a les obres citades en aquest índex —en el qual hi ha només alguns errors en les pàgines de referència, que ja he corregit entre claudàtors— de les quals es fa extracte i se'n copien els passatges més interessants, anotant sempre al marge el capítol i la pàgina copiats. Les obres de referència les trobem citades a l'encapçalament de cada text de manera exhaustiva, indicant sempre quina edició s'utilitza i fins i tot, en alguns casos, la localització i la signatura del volum utilitzat —en aquest volum n'hi ha, sobretot, de la Biblioteca Angèlica i de la Sapiència de Roma. També trobem algunes vegades indicacions d'Antoni de Bastero sobre l'aspecte o la disposició formal dels llibres que extracta, i sovint, com en els volums anteriors, ell mateix reprodueix títols, escuts o gravats que hi ha en els impresos de referència, dibuixant-los en el lloc del text que els correspondria.

[10] Dels textos extractats, n'hi ha dos que semblen haver estat reportats més pel seu interès lingüístic que no pas pel seu contingut —com és el cas de la resta de documents d'aquests *Zibaldoni* de l'Acadèmia. Són el *Llibre del nudriment dels ocells*, i el fragment d'una traducció castellana de la *Crònica* de Desclot, en els quals trobem nombroses paraules subratllades, igual com passa amb els textos copiats al *Zibaldone* provençal, de la Biblioteca Universitària.

Ms. 3-III-4

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Aquest manuscrit, en realitat, no va arribar mai a relligar-se ni a constituir un volum pròpiament dit —ja he parlat d'aquesta qüestió en fer la descripció general dels manuscrits. Només alguns dels seus quaderns estan relligats entre ells, com veurem. Amb tot, i segurament molt després de la seva redacció, aquests papers han estat reclosos en una mena de carpeta de pergamí, que devia haver estat la coberta d'un altre volum titulat «*Barcinonensium Iurium Parochialium 1728*», tal com es llegeix, ratllat, sobre la tapa i al quart full d'un quadern de quatre, en foli, que es conserva al començament, lligat a aquesta coberta. Sota d'aquesta inscripció, i al llom del volum, s'ha escrit modernament, en llapis, «*Estudios sobre la lengua española*», que és el títol amb què figura el manuscrit a l'inventari de l'Acadèmia.

Al llom es veuen les marques de l'antic relligat del volum, i també es pot observar que hi havia hagut una tanca a la coberta superior —a què es sobreposa la continuació de la coberta inferior. Dita coberta superior és més dura que la inferior, perquè té un reforç de cartró sota el pergamí, i fa 320 x 220 mm. El volum té uns 20 mm. de gruix.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Ja he explicat que obre el volum un quadern de quatre folis de la mateixa procedència que les cobertes, de les quals només la inicial s'ha folrat amb full de guarda.

Els fulls pròpiament del manuscrit cal dividir-los entre els folis que formen part del que podríem anomenar els quaderns estructurals, amb què s'hauria pogut relligar el volum, i els altres papers inclosos a l'interior d'aquests quaderns —alguns també són folis com els primers. Els quaderns que he esmentat primer funcionen, en realitat, com a subcarpetes on s'agrupen els materials per a la redacció definitiva de l'obra —quasi tots aquests quaderns «estructurals» són bifolis on només s'ha escrit, al recto del primer full, el títol de la secció del text que inclouen. Jo mateix he foliat, en llapis, tots els papers que integren el manuscrit, per evitar-ne la dispersió.

[3] Hi ha doncs, en el manuscrit, 28 quaderns «estructurals», els 15 darrers dels quals, que corresponen a la part més treballada del manuscrit —és, com veurem, el segon capítol del Llibre III de la *Història de la llengua*—, estan relligats entre si. Corresponen en la foliació als fulls següents:

Quadern 1er: fols. 5 i 7 —conté el §. *Formación y etymología.*
Quadern 2on: fols. 8 i 34 —conté el §. *Estado presente.*
Quadern 3er: fols. 35 i 38 —conté el §. *LLibres en català.*
Quadern 4rt: fols. 39 i 41 —conté el §. *Partes de la oración.*
Quadern 5è: fols. 42 i 43 —conté el §. *Ortografía.*
Quadern 6è: fols. 44 i 52 —conté el §. *Perfección.*
Quadern 7è: fols. 53 i 54 —conté el §. *Brevedad.*
Quadern 8è: fols. 55 i 56 —conté el §. *Dulçura.*

[4] Quadern 9è: fols. 57 i 59 —conté el Llib. III, cap. 1, §. 1.
Quadern 10è: fols. 60 i 64 —conté el Llib. III, cap. 1, §. 2.
Quadern 11è: fols. 65 i 67 —conté el Llib. III, cap. 1, §. 3.
Quadern 12è: fols. 68 i 79 —conté el Llib. III, cap. 3.
Quadern 13è: fols. 80 i 82 —conté el Llib. III, cap. 4.
Quadern 14è: fols. 83 i 88 —conté el Llib. III, caps. 5-8.

[5] Quadern 15è: fols. 89 i 98-100 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 1, conj. 1
Quadern 16è: fols. 101-104 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 1, conj. 2.
Quadern 17è: fols. 105-110 (dels fulls 107 i 110 en falta un tros a la part inferior dreta) —conté el Llib. III, cap. 2, §. 1, conj. 3.
Quadern 18è: fols. 111, 112, 116 i 117 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 1, conj. 4.
Quadern 19è: fols. 118-122 i 124-128 —conté el Llib. III, cap. 1, §. 1, conj. 5.
Quadern 20è: fols. 129 i 135 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 1, conj. 6.
Quadern 21è: fols. 136-140, 146-149 i 153 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 2.
Quadern 22è: fols. 154, 158, 165 i 167-169 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 3.
Quadern 23è: fols. 170 i 173 —conté el Llib. III, cap. 2, §. 4.
Quadern 24è: fols. 174 i 187 —conté el Llib. III, cap. 1, §. 5.
Quadern 25è: fols. 188 i 191 —conté un apèndix lexicogràfic a la *Història de la llengua.*
Quadern 26è: fols. 192, 202, 206 i 208 —conté la continuació de l'apèndix.
Quadern 27è: fols. 209 i 215 —conté la continuació de l'apèndix.
Quadern 28è: fols. 216 i 217 —en blanc.

[6] La resta dels fulls tenen les següents característiques:
fol. 6: És el paper d'una carta d'Anton de Bastero i Vilana al seu oncle, aprofitat pel darrera —cf. annex 1, 13. S'hi marquen encara els doblecs característics.
fol. 9: Un foli, amb una anotació al recto relativa a un vexamen literari de València.
fols. 10-11: Un bifoli que conté una llista de paraules tolosanes amb el seu equivalent llemosí, i també algunes vegades el català.
fol. 12: Un paper irregular —85 x 200 mm. aproximadament— amb alguns apunts de caracter lexicogràfic.
fol. 13: Un altre paper, més petit —130 x 95 mm.— amb anotacions de caràcter geogràfic.
fol. 14: Paper —95 x 200 mm.— amb un apunt de lectura.
fol. 15: Paper —75 x 190 mm. aproximadament— amb anotació d'alguns dialectalismes recollits oralment.
[7] fol. 16: Foli amb una llista de paraules catalanes extetes d'un diccionari del XVI.
fols. 17-18: Un foli doblegat, formant un bifoli en quart, on s'hi ha copiat un fragment d'un document francès.
fol. 19: Full holandès, amb l'anotació d'una referència de caràcter històric, extreta de la crònica de Sansovino.
fol. 20: Paper —100 x 215 mm.— amb un apunt de lectura.
fol. 21: Quartilla amb l'anotació d'alguns dialectalismes rossellonesos.
fol. 22: Tros de paper irregular —60 x 205 mm. aproximadament— amb una anotació de la *Geografia* d'Estrabó.

fols. 23-24: Quadern de dos fulls en quart, amb alguns apunts sobre els antics comtats occitans.

fol. 25: Foli amb més anotacions de dialectalismes i arcaismes recollits oralment.

fol. 26: Tros de paper aprofitat —105 x 80 mm.— amb breus apunts de caràcter lexicogràfic.

[8] fol. 27: Una quartila amb més anotacions lèxiques, aquesta vegada de mots suposadament vascos de l'Aquitània.

fols. 28-30: Un holandès plegat per la meitat sobre la base més estreta, on es copien fragments de poemes provençals moderns i s'hi remarquen algunes paraules, pel seu interès lingüístic.

fol. 29: Un petit paper —230 x 70 mm.— inclòs a l'interior dels fulls anteriors, amb anotacions sobre la tradició italiana de la paraula *aprochar* —una de les subratllades en el paper anterior.

fol. 31: Petit paper —40 x 140 mm. aproximadament— amb una referència bibliogràfica.

fol. 32: Un altre paper petit —30 x 110 mm.—, aprofitat, amb una breu referència de la *Història* de Mariana.

fol. 33: Un altre paper —55 x 95 mm.—, de les mateixes característiques que l'anterior.

[9] fols. 36-37: Quadern de dos fulls en quart, amb diverses anotacions sobre qüestions d'història de la llengua, i amb indicació de les fonts de referència.

fol. 40: Una quartilla aprofitada —amb una nota del canonge Joan Rich— per esbossar els continguts de l'apartat. Al darrera, alguns comptes, ratllats.

fol. 45: Petit paper —80 x 75 mm.— de color més fosc, amb unes anotacions numèriques que no podem entendre i una llista de paraules sinònimes.

fol. 46: Tros de paper d'uns 100 x 200 mm., amb l'anotació d'alguns «*vocables que los castellans no·ls tenen*».

fols. 47 i 51: Quadern de dues quartilles on es repeteix el títol de l'apartat: «*Perfección*», i que inclou els tres papers següents.

fol. 48: Petit paper —50 x 150 mm. aproximadament—, amb una referència bibliogràfica.

fol. 49: Tros de paper —150 x 210 mm.— amb còpia d'un fragment de la «*Lettre de messieur *** à un de ses amis de Paris*», citada en diferents llocs de la *Història de la llengua*.

[10] fol. 50: Molt interessant. És una part d'un foli, esquinçat, a l'encapçalament del qual es pot llegir: «*Discurso académico de don Antonio Bastero sobre la duda si el idioma catalán, etc.*» Podria tractar-se de l'esborrany d'un discurs acadèmic —potser l'únic— d'Antoni de Bastero, en el qual devia exposar el plantejament de la seva *Història de la llengua* pel que s'endevina més avall. Aquest paper ha estat posat aquí segurament per aprofitar la «*Introduzión*» a aquest discurs, on es parla de «*la bondad y perfección de los idiomas, etc.*».

fol. 58: Una quartilla, una mica tallada a l'extrem inferior, amb còpia d'un fragment sobre geografia antiga de l'Aquitània.

fol. 61: Tall de paper —50 x 210 mm.— amb un apunt del pare Mariana.

fol. 62: Un altre paper —80 x 135 mm. aproximadament— amb un fragment en francès; no se n'indica la procedència.

fol. 63: Una quartilla amb algunes indicacions sobre el contingut previst per a aquest apartat.

[11] fol. 66: Un tros de paper aprofitat, de proporcions irregulars —70 x 110 mm. aproximadament— amb una breu anotació bibliogràfica. Al darrera, fragment d'una mena de factura.

fol. 69: Un tros de paper —105 x 210 mm.— amb indicacions sobre el contingut previst per a aquest capítol.

fols. 70-72: Un holandès doblegat per la meitat sobre la seva base més estreta. L'única cara escrita d'aquest full, amb extractes d'un comentari a les obres del Petrarca, queda a la part interior del doblec.

fol. 71: Petit paper —195 x 77 mm.— inclòs a l'interior del quadernet que formen els fulls anteriorment descrits, amb continuació del text copiat en aquells.

fol. 73: Quartilla que conté una carta de Domènec de Duran, nebot polític del canonge Bastero —cf. annex 1, 13—, aprofitada per anotar-hi al darrera uns fragments d'una obra de Muratori.

fol. 74: Tros de foli —180 x 210 mm.— amb una altra referència bibliogràfica per incorporar al capítol.

[12] fol. 75: Un paper —195 x 140 mm.—, amb la marca d'un antic doblec al mig, que conté unes brevíssimes anotacions de caràcter lèxic, sense cap explicació, al capdamunt del recto i en un costat del verso.

fol. 76: Petit paper aprofitat —35 x 113 mm.— amb una anotació de la *Història* de Mariana.

fols. 77-78: Un bifoli de la mateixa mida que els dels quaderns estructurals, amb la còpia d'un llarg fragment sobre els antics poetes sicilians i algunes indicacions, al final, sobre com utilitzar aquest text d'acord amb els objectius de la *Història de la llengua catalana.*

[13] fol. 81: Tros de paper aprofitat d'una carta de 1732 —110 x 160 mm.—, amb algunes indicacions sobre el contingut previst per a aquest capítol.

fol. 84: Tros de paper aprofitat —85 x 210 mm.— amb indicacions sobre el contingut previst per al capítol cinquè.

fol. 85: Un altre paper —115 x 210 mm.— on es continuen les indicacions anteriors, amb una referència bibliogràfica.

fol. 86: Un foli on s'esbossa el contingut previst per als capítols 6, 7 i 8.

fol. 87: Un tall de paper amb un apunt de lectura, destinat a la redacció del capítol vuitè.

fol. 90: Mig foli —160 x 210 mm.— amb una referència bibliogràfica destinada a la redacció de l'apartat.

[14] fols. 91-92: Quadern de dos fulls en quart on es copia un fragment sobre la història de la monarquia goda.

fols. 93-96: Quadern de quatre fulls en quart amb còpia d'alguns fragments del *Doctrinal de caballeros,* amb paraules i expressions subratllades pel seu interès lingüístic.

fol. 97: Una quartilla que ha estat cosida al volum pel sistema del taló, amb algunes anotacions sobre el contingut previst per a aquest apartat.

fol. 113: Petit paper de forma irregular —uns 130 x110 mm.— amb còpia d'un fragment de Mariana i algunes indicacions sobre la continuació de la conjectura.

[15] fols. 114 i 115: Dos papers —105 x 210 i 210 x 185 mm.— que han estat relligats

al quadern conjuntament i de manera similar, fent un tall al costat esquerre que permet desplegar-ne la part superior per llegir el que hi ha escrit. Contenen tots dos indicacions destinades a la redacció definitiva de la conjectura. Al darrera del segon, unes anotacions, ratllades.

fol. 123: Fragment de l'envoltori d'una carta aprofitat —135 x 130 mm. aproximadament—, que havia estat relligat al quadern de la mateixa manera que els papers anteriorment descrits. Hi ha una indicació sobre com s'haurà d'articular aquest apartat.

fol. 130: Tros de foli —95 x 210 mm.— que ha estat cosit a l'interior del quadern que l'inclou pel sistema del taló. Hi ha algunes indicacions sobre la bibliografia a utilitzar en aquesta conjectura.

fol. 131: Tros de foli —230 x 210 mm.— que ha estat cosit al quadern després d'haver practicat dos talls al costat esquerre, que permeten deplegar tant la part superior com la part inferior per llegir-ne el contingut. És una addició al contingut d'aquesta conjectura.

[16] fol. 132: Envoltori d'una carta aprofitat —225 x 180 mm.— i cosit al quadern de forma similar, amb un tall d'una dos centímetres a la part esquerra i doblec cap endarrera de la pestanya resultant. Conté indicacions destinades a estructurar la redacció definitiva de la conjectura.

fol. 133: Un foli cosit al quadern per un taló d'uns 35 mm. Conté més referències per incorporar al text de la conjectura. Aquest full i l'anterior, de fet, sembla que primer havien d'haver constituït el projecte d'un altre apartat com els dels primers quaderns, titulat «*Antigüedad*», tal com consta en l'encapçalament, que és semblant al d'aquells quaderns; després l'autor s'hauria decidit per incloure aquesta qüestió dins la sisena conjectura del cap. 2, § 1.

fol. 134: Una quartilla esquinçada per la part inferior, amb una citació referent al poeta Ausiàs Marc i la seva suposada influència en el Petrarca.

fols. 141-142: Un bifoli solt, de les mateixes característiques als del quadern que l'inclou, amb la continuació del text d'aquest apartat.

[17] fol. 143: Paper —240 x 205 mm.— cosit al quadern mitjançant un taló d'uns 55 mm. Conté una breu addició al text del full 142 v.

fols. 144-145: Un altre bifoli, idèntic als que formen el quadern a què està relligat, dins del plec que forma el full anteriorment descrit. Conté una addició al text del full 141 r.

fol. 150: Un foli solt, amb un esbós, inacabat, del que hauran de ser les conclusions d'aquest apartat.

fols. 151 i 152: Dos folis solts més, com l'anterior, amb còpia d'una llarga citació de la *Història* de Mariana sobre els primitius regnes de Castella i de Lleó, que acaba al recto del full 153.

fols. 155-157: Bifoli solt, que conté la redacció, incompleta, del text de l'apartat.

fol. 156: Una quartilla inclosa a l'interior del bifoli anteriorment descrit, amb indicacions de com haurà de continuar-se dita redacció.

fols. 159-162: Quatre petits papers, de mides poc regulars —uns 80 x 10 mm.—, utilitzats com a cèdules o fitxes, amb sengles anotacions de la *Història* de Mariana.

[18] fol. 163: Un altre paper —80 x 160 mm. aproximadament— amb una altra referència bibliogràfica.

fol. 164: Un tall de paper —253 x 105 mm.— amb còpia de diversos fragments de Mariana.

fol. 166: Un foli solt amb diverses anotacions sobre història dels regnes de Castella i Lleó, i algunes referències a llocs de la *Història* del pare Mariana.

fol. 171: Un foli cosit al quadern a través d'un taló, al qual s'han practicat dos talls que permeten desplegar-ne la part del mig, on hi ha part del text escrit. Conté indicacions sobre quin haurà de ser el contingut de l'apartat.

fol. 172: Un altre foli, cosit al quadern de la mateixa manera que el full anterior, el qual queda inclòs a l'interior del plec que forma aquest. Conté una llista de paraules aragoneses, amb l'equivalent castellà o català.

fol. 175: Un holandès solt, una mica retallat, amb la còpia d'un fragment dels *Furs d'Aragó*, i amb algunes paraules subratllades, pel seu interès lingüístic.

[19] fol. 176: Tros de paper aprofitat —190 x 195 mm.—, amb una llista de paraules antigues castellanes i el seu equivalent modern o català. Al darrera, entre altres anotacions ratllades, l'esborrany d'una carta d'intercessió a favor d'un tal mossèn Esteve Julià —annex 1, 13.

fol. 177: Una quartilla amb còpia d'un fragment del pròleg d'una obra que no s'especifica, sobre la lengua dels documents espanyols antics.

fol. 178: Paper solt —200 x 100 mm.— amb algunes indicacions bibliogràfiques per continuar la redacció de l'apartat.

fol. 179: Un altre paper —120 x 150 mm.— de característiques similars, cosit al quadern mitjançant un taló, dins el doblec que forma el full que el segueix. És aprofitat de l'envoltori d'una carta.

fol. 180: Una quartilla cosida al quadern de la mateixa manera que el full anterior, amb algunes indicacions sobre la redacció de l'apartat.

fol. 181: Paper solt —113 x 160 mm.— amb un apunt de lectura.

fol. 182: Un foli, cosit al quadern per un taló d'una 30 mm. Inclou dins el doblec els fulls 179 i 180, i conté més indicacions sobre el contingut previst per al present apartat.

[20] fols. 183-186: Petits papers o cèdules —85 x 100, 118 x 63, 65 x 67 i 55 x 160 mm., respectivament— amb diverses anotacions de lectura i referències bibliogràfiques.

fol. 189: Tros de paper de marges irregulars —uns 200 x 130 mm.— amb una llista de comèdies castellanes «*en lengua antigua*».

fol. 190: Tros de foli apaïsat —210 x 165 mm.— amb una llista de paraules i expressions interessants, extretes de Boscà i Garcilaso.

fols. 193 i 207: Un paper —205 x 245 mm.— doblegat per la meitat i cosit al quadern, amb diverses anotacions de caràcter lexicogràfic.

fols. 194-197: Quatre quartilles on es copia un fragment d'una comèdia castellana, de la qual no es diu el títol. La lletra no és la de Bastero. Hi apareixen subratllades algunes paraules, sembla, pel seu interès lingüístic.

fol. 197 bis: Petit paper —70 x 110 mm.— amb un apunt de *La Gazeta de Madrid*, de l'any 1732.

fol. 198: Tros de paper —85 x 200 mm.— amb una acotació sobre el títol d'una comèdia de Lope de Vega.

[21] fols. 199-200: Quadern de dos fulls en quart, amb una llista de «*vocables asturians*»

fol. 201: Una quartilla solta amb alguns apunts de lectura.
fol. 203: Fragment de l'envoltori d'una carta —200 x 120 mm.—, cosit al quadern pel sistema del taló. Conté una llista de paraules de Góngora, amb la pàgina referència —no sabem de quina edició.
fol. 204: Una quartilla cosida al quadern de la mateixa manera que el full anterior, amb paraules de Juan de Mena.
fol. 205: Un paper una mica més gran —220 x 160 mm.—, cosit igualment al quadern, on es continua la llista del full anterior.
fol. 210: Un foli, cosit al quadern també amb un taló, que conté una llista de paraules tretes de la *Crónica de España* de Diego de Valera, amb la pàgina de referència.
fols. 211-214: Un quadern solt de quatre folis, força deteriorats a les vores, amb més llistes de paraules, aquesta vegada disposades en columnes paral·leles, que agrupen mots gallecs, asturians, portuguesos i castellans, amb referència de la pàgina de no sabem quin volum.

[22] Són en blanc els fulls següents: 5 v., 7, 8 v., 9 v., 10 v., 11, 12 v., 14 v., 15 v., 16 v., 17 v. 18, 19 v., 20 v., 21 v., 22 v., 23 v., 24, 28 v., 29 v., 30 v., 31 v., 34 v., 35 v., 37 v., 38, 39 v., 41, 42 v., 43, 44 v., 45 v., 46 v., 47 v., 48 v., 49 v., 51, 52, 53 v., 54, 55 v., 56 v., 57 v., 58 v., 59, 60 v., 62 v., 63 v., 65 v., 67, 68 v., 69 v., 70 r., 72 v., 78, 79, 80 v., 82, 83 v., 85 v., 86 v., 87 v., 88, 89 v., 90 v., 91, 95, 96, 97 v., 98 v., 99 r., 100, 101 v., 102 v., 103, 104, 105 v., 109, 110, 111 v., 116, 117, 119 v., 127, 128, 129 v., 130 v., 133 v., 135 v., 136 v., 138 v., 143 v., 145 v., 146, 147, 148 r., 149, 150 v., 153 v., 156 v., 157 v., 158 v., 160 v., 161 v., 163 v., 164 v., 166 v., 168, 169, 170 v., 171 v., 172 v., 173, 174 v., 177 v., 178 v., 179 v., 180 v., 181 v., 182 v., 183 v., 184 v., 185 v., 186 v., 187, 188 v., 189 v., 190 v., 191, 193 v., 197bis v., 198 v., 200, 201 v., 202 v., 204 v., 206, 207, 208 r., 210 v., 212 v., 213, 214, 216 i 217.

[23] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Aquest manuscrit conté, en un estadi encara molt provisional, el tercer llibre de la *Història de la llengua catalana*, del qual permet determinar l'estructura de capítols, per bé que la major part d'aquests estan tot just insinuats. L'estructura d'aquest tercer llibre, que ha de parlar sobre l'extensió històrica de la llengua catalana per les diverses parts d'Europa, és la següent:

«*Cap. 1: En Francia.*
§.1. Pruébase con authoridad de los historiadores y anticuarios franceses, seguros y de buena fee.
§.2. Pruébanse con motivos y razones.
§.3. Hasta quando se mantuvo y se habló por todo el reyno de Francia nuestra lengua.

[24] *Cap. 2 En España*
§.1. Conjeturas, las quales todas juntas consideradas pruevan con evidencia que nuestra lengua se extendió y se usó por toda España, y fue propria y natural de todos los reynos y provincias de la monarquía, excepto las que usan y hablan la lengua bascongada:
Conjetura 1: La authoridad de el moro Abulcacim, quien

testifica que los godos españoles hablavan la lengua romana, la qual es la nuestra como hemos probado.
Conjetura 2: Con la paridad de haverse extendido por toda la Francia, y con l'authoridad de el arçobispo don Antonio Agustín.
Conjetura 3: Deducida de lo que refiere Ferreras de el caso de el sacerdote de Córdova que se huyó a Barcelona.
Conjetura 4: Fundada en el passo de el poeta anónimo produzido por Fauchet, en que la llama «espanesca».
Conjetura 5: Observaciones de los nombres proprios de lugares, tierras, ríos, fuentes, etc., a la catalana.
Conjetura 6:. Observaciones de los vocablos, frases y modos de decir, a la catalana. Notas de la antigüedad de la catalana.

[25] *§.2. Hasta quándo duró en Castilla y, por consiguiente, quando començó en aquel reyno a formarse y a usarse, en lugar de aquella, la castellana.*
§.3. Quáles fueron las causas y motivos de haverse originado y formado la castellana.
§.4. Se responde a los señores de la Real Academia Española, que mantienen diversa opinión sobre este assumpto de el origen, formación y nacimiento de la lengua castellana.
§.5. En qué tiempo se introduxo en el reyno de Aragón la lengua castellana.
[apèndix] Vocablos, phrases y modos de dezir de la lengua catalana que se hallan usados por los escritores castellanos.

[26] *Cap. 3: En Italia.*
Cap. 4: En cierta parte de los Cantones, y en los Grizones.
Cap. 5: En Alemania.
Cap. 6: En Inglaterra —se provarà ab los poetas provenzals de nació inglesos.
Cap. 7: En Africa —se provarà ab los exemplars de las Ordinacions de la casa real dels reys de Aragó y Mallorca, ahont porta per escríurer en vulgar als reys moros, etc.
Cap. 8: En Grecia —per aver estat Etenas de catalans, etc.»

A banda d'aquest tercer llibre, s'insinuen també alguns capítols o apartats que no sabem exactament a quina part de l'obra haurien de pertànyer —són els §§. «*Formación y etymología*»; «*Estado presente*»; «*Llibres en català*»; «*Partes de la oración*»; «*Ortografía*»; «*Perfección*»; «*Brevedad*»; i «*Dulçura*». Tractaré més detingudament aquesta qüestió en l'estudi que precedeix l'edició d'aquesta obra.

Ms. 3-III-9

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volum en quart, d'uns 20 mm.de gruix. L'enquadernació és basta, en cartró, i no hi ha cap inscripció al llom ni sobre la coberta —només alguns traços il·legibles. Les tapes fan 220 x 175 mm., poc més que els fulls dels quaderns interiors. El relligat, de doble fil, és visible exteriorment en dos seccions per sobre del llom.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Aquest és un manuscrit perfectament regular i ordenat. Tots els fulls són de la mateixa mida, i segueixen una foliació, encara que aquesta comença al dotzè full del manuscrit —on comença el text de la gramàtica pròpiament— i no arriba fins al final del volum. No hi ha papers solts entremig, llevat d'un paper sense numerar —90 x 155 mm. aproximadament— entre els fulls 77 i 78, que és testimoni potser d'una anterior redacció d'aquesta gramàtica —és un retall d'un text que continua i sembla estructurat; s'hi llegeix un número de foli 49—, i d'un altre paper —145 x 155 mm.—, posat alguns fulls després del 87, on s'acaba la foliació.

Formen el volum 16 quaderns en quart, de 8, 4, 12, 10, 8, 4, 8, 8, 4, 4 —el segon plec, sense obrir—, 4, 8, 16, 20, 16 i 6 fulls respectivament. Són en blanc els fulls següents: 1 v., 2 r., 4 i 7-11 dels anteriors a la foliació —els fulls del cinquè al vuitè presenten una foliació alfabètica—; 8 v., 11 v., 12, 13, 19 v., 21 v., 22 v., 31 v., 43 v., 45 v., 46, 49, 50, 51 r., 53 v., 56 v., 58, 59, 69 v., 78 v., 78bis r., 80 v., 84 v. i 85 v., entre els inclosos en la foliació; i 6 v., 7-9, 11 v., 12, 15-19, 20 v., 21-27, 30-35, 36 v. i 37-41 dels posteriors al final de la foliació.

[3] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Al recto del primer full llegim la següent indicació: «*Nicolas de Flans, de Cologne agrippine*». Sembla que aquest és l'autor de la gramàtica francesa que és a la base d'aquesta mena de compendi gramatical d'Antoni de Bastero que, això no obstant, també utilitza ocasionalment la gramàtica de Michel Feri, com s'indica en diversos llocs del manuscrit —amb expressions com «*secundum Fieri*», etc. En algun lloc se'n copia algun fragment literal.

Al tercer full trobem un detallat índex dels continguts d'aquest manual, en què es fa un inventari exhaustiu de les múltiples qüestions gramaticals de la llengua francesa que hi són incloses, el qual encara ha estat completat posteriorment amb més indicacions al verso del full antecedent. És com segueix:

[4] «*Índex*

Pronunciació de las letras per si solas ..... *fol. 1, pag. 1*
Pronunciació de las lletras, en quant componen síl·labas y mots, de las síl·labas y dels distongos ..... *fol.1, pag. 2; et fols. 2 et 14*
Notas y observacions sobre la pronunciació de las lletras finals dels mots, encara que lo mot següent no comence per vocal ..... *5, et lit. b*
Notas sobre los artigles, noms y pronoms, ab vàrias y diferents reglas generals y particulars ..... *7, 9 et 17*
Notas sobre los verbs ..... *17, pag. 2*
Notas sobre las partículas de negació *19*
Notas y llista sobre la manera que se han de llegir diferents mots y clàusulas ..... *fol. 15 et 20*
Reglas de ortografia *22*
Memòria de las significassions de diferents vocables y modos ordinaris de parlar *23*
[5] *Notas sobre lo ús de diferents partículas y adverbis* *29*
Dictionari per orde alphabètich de tots los mots en los quals se deu pronunciar la s, *ab unas reglas generals a la fi* *32*

Dictionari de tots los mots en los quals se deu pronunciar la h *35*
Llista de la major part dels adverbis, ab la verdadera significació en català *36*
Casos dels noms y pronoms *44*
Tractat dels verbs *45*
Conjugació del verb auxiliar haver *(*havoir*)* *47*
Conjugació del verb auxiliar être *(*esser, o estar*)* ..... *51, pag. 2*
Observassions que·s deuen fer sobre los dits dos verbs *53*
La terminació de las 4 conjugacions regulars, y la formació de sos temps *54*
Tres regulae valde necessariae pro dicta formatione temporum ..... *55, pag. 2*
[6] *Memòria dels temps que, en cada conjugació en particular, se tròban esser uns mateixos, tant en la pronunciació com en lo escríurer, sens discrepar en una lletra, ab duas reglas generals y molt necesàrias per a facilitar a la conjugassió* *56*
Nota de la semblança que tenen unas conjugacions ab altres, ab una regla general que se infereix i facilita la conjugassió *57*
Conjugació del verb parler, *de la 1a. conjugació* *60*
Conjugació del verb bâtir, *de la 2a.* *62*
Conjugació del verb devoir, *de la 3a.* ..... *64, pag. 2*
Conjugació del verb rendre, *de la 4a* ..... *66, pag. 2*
Llista general per orde alphabètich de tots los verbs anòmalos o irregulars, ab sas conjugacions *70*
Reglas generals sobre los verbs irregulars *80*
Resumen dels sobredits verbs iregulars, que se han de pèndrer per cor *81*
Tabula simplicium verborum irregularium *85*

***

[7] *Tractat de las declinacions dels noms* ..... *fol. 7 et 17*
Tractat dels pronoms ..... *fol. 9 et 17*
Cap. 8: «De l'abréviation dans l'écriture» ..... *fol 15, pag. 2*
De la abreviation des mots dans la pronunciation et parler ordinaire ..... *fol. idem, et fol. 20*
De la partícula on ..... *fol 18, pag. 1, et fol 53, et fol. 69*
De la partícula ce ..... *fol 18, pag. 1*
De l'adverbi beaucop ..... *fol. 18, pag. 2*
De una construcció general de tots los verbs, en cert modo de parlar, que lo que en català està en lo present dit subjunctiu se posa en francès en lo present de l'indicatiu ..... *fol. 18, pag. 2*
Del gerundiu ..... *fol. 18, pag. 2*
Del participi o supí ..... *fol. idem*
[8] *Dels verbs de moviment* ..... *fol. idem, et fol. 68, pag. 2*
Tragèdia de Berenice ..... *fol. 26*
Portrait à une mademoiselle ..... *fol. 29, pag. 2*
Expressions familiers et dialogues ..... *fol. 30*
Notas de llibres bons ..... *idem*
De las proposissions, conjuncsions y interjections ..... *fol. 41, pag. 2*
Dels verbs passius ..... *fol. 68, pag. 2*
Dels verbs recíprochs ..... *fol. idem*
Dels verbs impersonals ..... *fol. 69*
Fragmens des lettres ..... *fol. 30, pag. 2»*

[9] L'índex, bé que força desordenat, resulta prou indicatiu dels continguts del manuscrit i no em cal detenir-m'hi gaire més —val la pena notar, potser, la presència, entremig de les nombroses anotacions gramaticals, d'alguns exemples o models de textos, literaris —*Berenice*, de Racine— i no.

Als fulls finals del manuscrit, que ja no consten en la numeració, trobem tanmateix alguns altres textos copiats. Són els següents:

a) «*Maniére facile et particulière de tourner plusieur paroles catalanes en françoises, et à contra*» —fols. 10-11 després del final de la foliació.

b) «*Tractat de la ortografia francesa*» —fols. 13-14 després del final de la foliació.

c) Alguns formulismes, expressions i aforismes francesos —fol. 20 després del final de la foliació.

d) Alguns jocs de saló, explicats en català: «*Joch de moros y christians*», «*Joch de endevinar la seguida de las cartas*», «*Joch del relotge*», «*Joch de endevinar lo número que se ha pensat*», «*Joch de endevinar las prendas*» —fols. 28-29 després del final de la foliació.

e) Altres aforismes i corrandes en francès —fol. 36 després del final de la foliació.

Lligall 14 (5)

[1] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Són vuit quaderns en foli, idèntics als del ms. 3-III-4 d'aquest mateix fons i als del ms. 1170 de la Biblioteca de Catalunya. Aquests quaderns estan relligats entre ells, i tenen dues tires de pell dintre la costura, que haurien estat destinades a subjectar les cobertes; hi ha, així mateix, nombrosos papers de diverses mides entremig, enganxats o solts. Jo mateix els vaig numerar tots, per tal d'evitar-ne la dispersió. Corresponen als fulls dels quaderns en foli relligats —320 x 210 mm.—els següents:

1er quadern: 1, 3, 4, 19, 20 i 29
2on. quadern: 30-35
3er. quadern: 36-37
4rt. quadern: 38, 39, 41 i 42
5è quadern: 43-46
6è quadern: 47, 48 i 49 —el segon full ha estat tallat i no compta en la foliació.
7è quadern: 50-53
8è quadern: 54 i 60

[2] La resta de fulls són com segueix:

fol. 2: Una quartilla enganxada al verso del full 1, amb diverses indicacions per a la redacció del text.

fol. 5: Tros de foli aprofitat —165 x 210 mm.—, amb fragments d'una redacció anterior, alguns ratllats, per afegit al text de l'apartat.

fols. 6-11: Quadern de 6 folis, solt, amb la redacció italiana de part del primer capítol de la *Història de la llengua catalana*.

fols. 12 i 14-18: Quadern de sis fulls holandesos, amb una llista d'errors i les respectives correccions per introduir al volum imprès de *La Crusca provenzale*. Al recto del full 18 trobem un apunt que cal referir-lo sens dubte al ms. 3-II-4 d'aquest mateix fons, on es copia el lloc del *Donatz proensal* en

què s'explica el funcionament dels casos en el provençal antic; es tracta del famós descobriment de la regla de la -s que Milà i Rubió van trobar a *La Crusca provenzale.*

[3] fol. 13: Un paper solt —135 x 190 mm.— amb més correccions com les del quadern que l'inclou.

fols. 21, 22 i 23: Tres quartilles enganxades pel costat esquerre al recto del full 29, amb diverses indicacions per a la redacció de l'apartat i referències bibliogràfiques.

fol. 21 bis: Petit paper solt —uns 25 x 150 mm.— amb una referència de Corbera relativa al temes a tractar en el capítol.

fols. 24, 26, 27 i 28: Quatre petits papers solts —uns 190 x 100, 80 x 110, 160 x 106 i 50 x 105 mm., respectivament— amb referències de la *Història* de Mariana relatives als temes del capítol.

fol. 26: Un altre petit paper com els anteriors —105 x 80 mm.— amb una indicació sobre el contigut del §. 3 d'aquest capítol.

[4] fol. 40: Un paper solt, una mica irregular —160 x 110 mm. aproximadament—, amb una breu indicació sobre la continuació del text d'aquest apartat.

fols. 55 i 56: Un quadern aprofitat, de dos fulls en quart, solt i una mica retallat per la part inferior, amb algunes anotacions i referències bibliogràfiques. A les pàgines interiors, ratllades, diverses anotacions i comptes relatius a l'administració de les rendes de l'almoina o d'altres pertanyents a la sagristia de la catedral.

fol. 57: Petit paper solt —165 x 100 mm.— amb una referència de Mariana.

fol. 58: L'embolcall d'una carta aprofitat, amb una referència de Francesc Calça. La carta, sense data, anava dirigida a Francesc Camps i de Prats, ardiaca de la Selva de Girona. El paper ha estat esquinçat per la part oposada a la de l'anotació que fa al cas.

fol. 59: Petit paper solt, també de proporcions irregulars —uns 105 x 90 mm.—, amb una altra referència de Mariana.

[5] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Tots els materials reunits en aquests quaderns pertanyen a la *Història de la llengua catalana*, llevat dels fulls 12-18, que com hem vist contenen una sèrie de correccions i possiblement alguna addició al volum publicat de *La Crusca provenzale.* Els quaderns, doncs, o bé haurien estat arrencats del manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, del qual són una continuació, o bé simplement haurien estat separats de la resta per algun motiu, si acceptem que els materials d'aquesta obra no arrribaren a ser mai relligats ni a constituir un manuscrit pròpiament dit —vegeu sobre això el que ja he dit a propòsit del ms. 3-III-4 d'aquest mateix fons.

[6] Concretament hi trobem una part de la versió en italià de la *Història de la llengua catalana*, de la qual hi ha més fragments al manuscrit de la Biblioteca de Catalunya —els reprodueixo tots a l'annex 5 d'aquesta tesi— i tot el quart capítol del Llibre primer d'aquesta obra, que s'estructura de la manera següent:

«*Cap. 4: Ethymología de el nombre de Cattaluña.*

§.1. Resumen de la muchedumbre y variedad de opiniones de los historiadores sobre este assumpto, y de los motivos en que se fundan.

§.2. Compilación de lo que Gerónimo Pujades ha dexado escrito en su Crónica, *sobre la misma materia.*

§.3. Opinión de el author —se declara nuestra opinión, y se prueba.

§.4. Se responde a los motivos de Calça y a los otros de los demás historiadores referidos en el §. 1.»

2.2 Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona.

Ms. 21

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volum en quart, amb cobertes senzilles de pergamí i amb diverses inscripcions al llom i a la portada, corresponents a diverses classificacions de què deu haver estat objecte. Les tapes fan 205 x 135 mm., i el volum té uns 15 mm. de gruix. A banda de l'anotació moderna, en tinta i a la part inferior del llom, del número de manuscrit i les sigles de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, podem llegir, al llom del volum la inscripció següent: «*Vocab*[olario] / *Ital*[iano] / *2º / 4 / 1*», A la portada, com ja he dit, hi ha dues classificacions més, ratllades: «*X. 42*», i a sota «*7. 29*». A l'extrem superior de la coberta inicial s'indica també la paraula «*Vocabolar*[io]». Les tapes, i nombrosos fulls de l'interior presenten molts petits forats i camins dels corcs.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Formen aquest volum 6 quaderns en quart de 16 fulls cada un, els quals es conserven perfectament units entre si, encara que pràcticament desenganxats de les tapes. El primer full del primer quadern i el darrer de l'últim quadern van ser enganxats a les tapes com a full de guarda, per bastir la contracoberta, i resten ara desvinculats de la resta de fulls del volum. No hi ha fulls solts entremig, i s'observa una foliació, de la mateixa mà d'Antoni de Bastero, a l'extrem superior dret de cada full, que comença al tercer full del primer quadern i arriba fins al darrer full del volum, que té el número 93. Són en blanc els fulls següents: 10, 11, 12 v., 13, 27, 28, 32-35, 37 v., 38-41, 43-49, 54-58, 66 v., 73 v., 75 v., 80 v., 81, 82 v., 83-87, 88 v. i 93 v.

Trobem escrit un índex, de la pròpia mà de Bastero, que comença al full de guarda inicial i continua al recto del primer full del manuscrit —segon del primer quadern— sense foliar; una petita part d'aquest índex no es pot llegir perquè queda tapada per una etiqueta enganxada a la part superior esquerra de la contracoberta, amb el número de manuscrit. Al recto del primer full del volum s'hi ha anotat també, modernament, la indicació «*21-3-23*» en llapis vermell i negre.

[3] CONTINGUTS DELS VOLUMS:

L'índex del manuscrit és com segueix:

«*Vocables que no he continuat, purs llatins, italians y catalans, advertint que ningun d'estos és autenticat per provençal de autor algú* ..... *fol. 1*

Vocables que no he continuat, purs grecs, italians y catalans, advertint que ningú d'estos és autenticat per provençal de ningun autor ..... *fol. 8*

[Vocables] pur grecs italians solament ..... *fol. 12*

Vocables que, per ara, no he continuat en la Taula —per rahó de alguna dificulat, etc.—, fins

que hauré fet millor averiguassió, advertint que ningú de estos és canonizat de autor algú per provençal ..... *fol. 14*
Vocables francesos-italians, dels que no són canonisats de ningun autor ni per francesos, ni provençals *fol.36*
[4] *Altres de francesos-italians, dels que són aprovats per francesos de un o altre autor* ..... *fol. 67*
Vocables castellans derivats o presos de l'aràbic, catalans e italians, que no continuo ..... *fol. 42*
Altres vocables castellans, italians y catalans, y un o altre, dels autenticats de algú dels autors per «voc[i] spag[nuole]» ..... *fol. 50*
Altres vocables castellans e italians, y canonisats per tals dels autors ..... *fol. 69*
Algun o altre vocable àrabo, o forse de altres llengües orientals, que porta la Crusca *—y ho noto per curiositat, y per a confrontar ab los vocables àrabos y arameos que porta Giambullari, com y també que un o altre de aquestos és lo mateix que lo català* *fol.65*
Vocables sicilians ..... *fol. 80*
Vocables dels que los autors han registrat per provençals, y que deixo de continuar per ara en la Taula per causa de alguna difficultat, fins a major averiguassió y clarícia ..... *fol. 70*
Memòria dels vocables de la Crusca *en la explicació dels quals porta alguna particularitat que me pot servir* ..... *fol. 91»*

[5] El volum s'estructura exactament en els apartats descrits a l'índex, encara que hi ha dos apartats que no hi queden reflectits:

- fols. 59 i 77: «Seguida dels vocables llatins, etc.»
-fol. 82: «Seguida dels vocables purs llatins, provençals e italians»

A l'inici de cada apartat se sol indicar el títol amb iguals o semblants paraules que a l'índex; el títol apareix subratllat a la part superior del recto de full on comença cada apartat.

Aquest manuscrit està íntegrament constituït, doncs, per llistes més o menys seguides de paraules, d'acord amb les característiques proposades a cada apartat, sovint amb alguns comentaris de tipus etimològic i la referència d'altres mots de la mateixa família. Aquest inventari ens pot donar una idea de molt treball lexicogràfic realitzat pel canonge, complementari de la *Crusca provenzale* però finalment no inclòs en aquest obra la majoria de les vegades.

Ms. 22

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Aquest volum, en quart, té exactament el mateix aspecte que el volum anterior, amb el qual està estretament relacionat. L'enquadernació és semblant i les proporcions pràcticament idèntiques —205 x 135 mm. a les cobertes, i 15 mm. de gruix—, i també trobem diverses inscripcions al llom i sobre la coberta, corresponents a diverses classificacions de què deu haver estat objecte. Al llom, a banda de la signatura actual del manuscrit, podem llegir-hi: «*Vocab*[olario] / *Prouenz*[ale] / *2º* / *4* / 2»; sobre la coberta, ratllades, les següents inscripcions: «*X. 41*», i a sota «*7. 28*».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Aquest manuscrit no té índex i sembla menys acabat que l'anterior. L'enquadernació, però, es manté en molt bon estat, i no permet determinar exactament quants quaderns integren el volum —amb tot, sembla que la disposició és idèntica a la de l'altre volum: 6 quaderns en quart, de 16 fulls cada un. No hi ha cap foliació original, i els fulls dels quaderns han estat numerats modernament, en llapis. Aquesta foliació comprèn tots els fulls dels quaderns, llevat del primer del primer quadern i el darrer de l'últim quadern, que han estat enganxats a les tapes a manera de guarda; són , en total, 94 fulls. En aquest volum, tanmateix, hi trobem també nombroses anotacions en fulls i papers solts intercalats entremig dels quaderns, que no estan numerats ni s'ubiquen de cap manera determinada enlloc del volum.

Dels fulls que integren els 6 quaderns in quarto, són en blanc els següents: 5 v., 12 r., 13 v., 14 v., 15, 21 v., 22 v., 23 v., 25 v., 26 v., 28 v., 29 v., 30 v., 32 r., 33 v., 34, 45 v., 46 v., 47 v., 48 v., 50 v., 51 v., 53 v., 58 v., 59 v., 60 v, 61-91, 92 r., 93 r. i 94 r. Al recto del full 1 s'hi ha anotat, modernament, la indicació «*21-3-24*», amb llapis vermell.

[3] CONTINGUTS DEL VOLUM:

El volum, com he dit, no té índex. La disposició dels continguts és la següent, segons l'ordre amb què es van trobant:

- fol. 1: «*Voci che ho registrate per provenzali, di cui la* Crusca *non ne dà esempio*» —hi ha unes quantes paraules repartides al recto i al verso d'aquest full.
- fols. 2-11: «*Tutte le voci o vocaboli sono della* Crusca *eccetto le seguenti, cavate d'altri vocabolari e d'auttori approbati*» —segueixen llistats de paraules ordenats alfabèticament i disposats en dues columnes. A l'extrem superior de cada pàgina s'indica la lletra a la qual corresponen les paraules d'aquell grup.
- fols. 12-16: Algunes anotacions disperses. En algun lloc sembla que Bastero hi vulgui fer inventari d'obres literàries, però cap d'ells no és reeixit —fol. 14 r.: «*Varie sorte di poesie*»; fol. 16 r.: «*Nota di quelle che più mi piaciano*».

[4] - fols. 17-36 r.: «*Dichiarazione delle abbreviature*» —aquí comença, també per ordre alfabètic, un llistat d'obres i noms d'autors trobadorescos abreviats; cada lletra ocupa un full o més. Aquesta deu ser una primera versió de l'inventari homònim inclòs al primer volum publicat de la *Crusca provenzale*. Hi ha nombrosos paperets solts, a manera de cèdules o fitxes, que contenen anotacions per afegir a les llistes esmentades, i també molts fulls blancs entremig. Resulta curiosa la referència, en un full solt emplaçat dins la lletra G, de Joanot Martorell, de qui Bastero cita l'edició valenciana del *Tirant* de 1490, i diu que aquesta obra és per als catalans com el *Decameró* per als toscans.

- fol. 36 v.: «*Cambiamenti*» —sota aquest títol hi ha una llista de paraules que Antoni de Bastero degué trobar escrites de diverses maneres en els textos que va copiar.

[5] - fol. 37: «*Voci scritte in più modi, ed osservazioni intorno all'ortografia*» —es continua la llista d'abans, de paraules italianes que es poden escriure de

diverses maneres.

- fols. 38-60 r.: «Memoria di alcuni vocaboli per ordine d'alfabeto» —llista de paraules, amb indicacions de referència que indiquen, segurament, el lloc on han estat documentades. Cada full correspon a una lletra de l'alfabet.
- a partir del full 60 v. la llibreta és en blanc, i només són escrits els tres darrers fulls, al verso, on hi ha algunes anotacions de lectura, fetes començant la llibreta per darrera: fol. 94 v.: «Notizie di altri poeti antichi»; fol. 93 v.: «Notícia de autors y llibres en proençal»; fol. 92 v.: «Autors proenzals moderns» —entre aquests trobem una referència biogràfica-científica de Pierre de Caseneuve, un autor que Bastero utilitzarà a bastament en les seva darrera etapa productiva (vegeu l'estudi de fonts de la *Història de la llengua*); es tracta segurament de la primera notícia que obté el filòleg d'aquest autor, extreta de la *Història dels comtes de Tolosa* de German Lafaille.

Ms. 239

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum és molt ben enquadernat, en pergamí i tapa dura, com els altres de la sèrie, conservats a l'Acadèmia de Bones lletres. Les cobertes fan 283 x 212 mm., i el volum té 26 mm. de gruix. Al llom es llegeix la següent inscripció: «*Zibaldon / e / Prouenz*[ale]», i a sota hi podem veure el mateix senyal de propietat de què he parlat en fer la descripció dels altres *Zibaldoni*. Una mica més avall, una mà posterior ha anotat: «*Estractos / de / Obras / Catalán*[as]».

Hi ha diverses numeracions classificadores, sense cap interès, tant al mig de la tapa com al llom. L'anotació «*MS. 239*», que correspon a la numeració actual, és escrita dues vegades al llom: a dalt, en llapis, i a baix, en retolador. El volum portava quatre fermalls de pell, ara totalment fets malbé.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Integren el manuscrit 23 quaderns en foli, de paper blanc, de 12, 6, 6, 6, 6, 8, 10, 6, 6, 4, 6, 6, 6, 8, 2, 10, 6, 4, 6, 4, 6, 6 i 8 fulls, respectivament. Els quaderns 4art., 5è., 7è., 8è., 11è. i 12è. són d'una mida un xic més petita que els altres. Tanca el volum un bifoli en blanc, el segon full del qual s'ha enganxat a la tapa com guarda; al davant, s'ha perdut el full que havia de constituir, juntament amb la guardainicial, un bifoli similar.

Hi ha una foliació original, que comença al primer full del segon quadern i arriba a l'últim full escrit —el darrer de l'últim quadern—, que té el número de foli 136; aquesta és la foliació que prendré com a referència.

[3] Al recto del segon full del primer quadern —sense numerar— hi ha escrit l'índex del volum, de la mà de Bastero, i tots els altres fulls del plec són en blanc, així com també ho són els fulls 9, 10, 11, 12, 23, 24, 25 v., 26 —a la part superior del recto d'aquest full hi ha una petita anotació de referència al còdex copiat: «*C.V.4799, in 4°*»—, 32 —a la part superior del verso trobem només una petita operació aritmètica apuntada, sense cap més

indicació—, 48, 58, 86 v., 116 v. i 130 —a la part superior del verso, una breu inscripció que fa referència al text copiat en els fulls anteriors: «*Statuts de Provence*».

Entre els fulls 22 i 23 hi ha un paperet que no compta en la foliació, amb lletra minúscula i quasi il·legible, que conté algunes indicacions, en català, en relació a la descripció del còdex de la Biblioteca Vaticana utilitzat, i a la datació del text que es copia.

[4] CONTINGUTS DEL VOLUM:

L'índex del volum és com següeix:

«*Índex*

Enventari o collectari de cirurgia e de medicina, compilat e complit en l'any 1363 per Guido de Cauliac, cirurgià, mestre en arts e en medicina en lo estudi de Monpayler —còdex antic manuscrit de la Biblioteca Vaticana, número 4804, en full gran ..... *fol. 1*

Libre de medecina intitulat: Introducció del art del tigni, *de Joanissi —còdex manuscrit antic de la Vaticana, número 4797, in 4°. A l'últim diu: «Acabat és lo libre de Juannissi...»* *13*

Tractat de orines, *compost per mestre Antoni Ricart, mestre en medecina —és insertat en lo prop citat còdex vaticà 4797* *14*

[5] Tractat de conaxença de polsos, *del sobredit Antoni Ricart —també és inserit en lo mateix còdex 4797*.....*fol. idem*

Altres tractats de medecina; en particular, de flobotomia —en dit còdex ..... *15 ad 22*

Tractat dels manaments de la lley de Déu —*còdex antic manuscrit vaticà, número 4799, in 4°; part escrit en paergamí, y part en paper* *25*

Tractat dels articles, etc. —*en lo mateix còdex 4799* *27*

Tractat dels pecats mortals y de las virtuts —*en lo mateix còdex* ..... *27 ad 38*

Los dons del Sant Esperit —també en dit còdex ..... *39 ad 46*

Los 7 salms penitencials traduïts en català —en dit còdex vaticà ..... *46 retro y 47*

Libre dels escacs *ordenat per frare Jaume de Casules, de l'orde dels frares preïcadors —còdex antic manuscrit vaticà, número 4081, in 4°* *49*

Consells *de Jaume Roig contra las donas —còdex antic manuscrit vaticà, in folio. Aprés que torní de Roma lo trobí de ventura, estampat in 8°, y lo comprí* *59*

[6] Crònica de España *de mossèn Pere Miquel Carbonell —en la llibreria Casanatense, imprès en Barcelona, any 1547, in folio* *87*

Crònica del rey en Pere, *etc., que ell mateix compongué y escrigué de sa mà pròpria —és en la dita* Crònica *de Carbonell, fol. 101, y en la present Miscel·lànea* *102*

Los estatuts y costums de Provença, *fets en corts, etc., comentats per Jacques Margues, advocat, etc., en quart, estampat en Aix, 1658 —també traguí aquest referiment de l'exemplar imprès de la dita llibreria de Casanatte* *117*

Los costums generals y consuetuds del país y viscomtat de Sole, *fetas per lo Rey de França o, en son nom, per un seu ministre del parlament de Bordeus, junts ab los tres estaments, etc., en corts celebrades en l'any 1520 en la casa de la cort de Lixarre, prop la ciutat de Mauleon de Sole —són en lo segon tomo des* Costumes generales et particulieres du royaume de France, etc., *annottées de plusieurs decisions et arrests, etc., par messire Charles de Moulin, advocat en la cour de Paris, any 1581. Són dos tomos grans, dels quals ni ha un exemplar en la sobrecitada biblioteca de Casanatte* ..... *131*»

[7] A l'interior del volum, la disposició dels diferents documents copiats és exactament la descrita a l'índex. Contràriament al que passa amb els altres *Zibaldoni*, tots aquests textos sembla que han estat copiats pel seu valor filològic i no pas per l'interès directe del seu contingut —hi ha nombroses paraules subratllades, algunes de les quals són també copiades al marge i, en alguns casos, se n'aclareix el sentit o se'n dóna l'equivalent italià o llatí. Se sol esmentar sempre, al marge, la foliació del manuscrit original.

El primer text és comprès en el segon i el tercer quaderns del manuscrit, i a l'extrem superior esquerre del recto del primer full s'indica breument, en italià, la procedència del text copiat —manuscrit vaticà 4804, «*in foglio di carta grande*». La reproducció del manuscrit és fidelíssima, com en els documents que segueixen, fins al punt de reproduir literalment les abreviatures i altres convencions gràfiques.

[8] Els dos quaderns que segueixen contenen els altres documents sobre medicina esmentats a l'índex, que són còpies fragmentàries, totes elles procedents d'un mateix còdex vaticà:

Al primer full (fol 13 r./v.) s'indica, a l'encapçalament: «*4797. Introduttione dell'arte del tegni di Joannitio et altro*».

fol. 14 r., respectivament: «*De amplesa dels poros*», «*De conaxença de les hurines segons Galièn*», «*Acabades són les conexensas de les urines, e comensa la conaxensa dels polsos*» i «*En nom de Déu y de la Verge Maria comença lo tratat de horinas, lo qual ha ordonat mestra en Toni Ricart, mestra en medecina*».

fol. 14 v.: «*En nom de Déu y de la gloriosa Mare sua comença lo tractat de conaxensa de polsos segons mestra Antoni Ricart*», «*Ací comença lo tractat de flebotomia, lo qual conté vii castions segons per orde veureu*».

fol. 15 v.: «*Assí comença un tractat de sanguisuges, en les quals són considerades ii ajudes*».

[9] fol 16 r.: «*Comensa la suma dell Gordo de simples medecinas e compotes divisides per vi castions, segons per orda veurets*».

fol 17 r.: «*Incipit quidam tractatus aliquae medecinam [...] morborum et remedia illorum*». A partir d'aquí, una sèrie de receptes de medicaments per a distintes aplicacions —ungüents, pólvores, coliris...—, moltes incompletes, fins al fol. 19 v.

fol. 20 v.: «*Así comensa lo tractat dels enpastres*» —segueixen també algunes receptes com les d'abans.

fol 21 v.: «*En nom de Déu sia, e de la umill Verge Medona Santa Maria, comença un patit tractat per lo reverent mestra Arnau de Vilanova sobra lo regiment qui·s deu tenir en temps de hepidèmie, ço és en temps de pestilència*».

Al final del recto del full 22, i en un paperet solt que hi ha després d'aquest full, algunes indicacions sobre la descripció del còdex extractat.

[10] Els dos quaderns següents, de vuit i setze fulls respectivament, contenen la còpia de fragments de les obres de caràcter religiós esmentades a l'índex, procedents totes elles del còdex 4799 de la Biblioteca Vaticana. Al recto del full 25 trobem una acurada descripció d'aquest còdex manuscrit, de les característiques de la lletra, la foliació i la disposició del text.

Els extractes del *Liber preceptorum legis, catalanice scriptus* no són al full que indica l'índex, sinó que ocupen només una part del recto del foli 27. A la mateixa pàgina, més avall, comença l'altre document ressenyat: «*Ayssò són los articles de la sancta fe cathòlica que cascús crestiàs deu creire ferfament, car autrament no se pot salvar...*». Al verso d'aquest full

comença, sense títol, el tractat sobre els pecats capitals, que arriba al verso del 31: «*Aisí fenisson los vii peccatz mortals e totas lors branchas, e qui ben se volia studiar en aquest libre mout i poiria ben profeitar...*»; tot seguit comença un altre text, no esmentat a l'índex, també de caire piadós. No té títol però comença de la següent manera: «*Aisí aprèn hom a morir si vols ben saber viure*» i segueix amb aquest tema.

[11] El tractat sobre les virtuts està a continuació d'aquest, i comença, també sense títol, al verso del full 34, amb aquestes paraules: «*Dessús avem mostrat generalment la dignetat e la bontat de vertut e de caritat e de gràcia, e per què la deu hom conquere... E per so quar hom no conois tanbén la causa e general com hom fai en especial, perquè vuel aisí parlar de vertut plus especialment, per so que tots homs que volrà en aquest libre estudiar pusca sa vida asordenar per vertut e per bonas obras...*». Aquest text, copiat fragmentàriament, com els altres, arriba fins al recto del full 39: «*Aqui fenís lo tractat de benignetat e d'amistat de bonaire*». Sense cap preàmbul comença l'anàlisi dels dons de l'Esperit Sant i de les virtuts que se'n desprenen, amb algunes il·lustracions bíbliques i hagiogràfiques.

Als fulls 46 v. i 47 hi ha copiats, finalment, fragments de la coneguda versió medieval dels salms penitencials, amb el text llatí afrontat amb el català —algunes vegades en columnes paral·leles.

[12] Els següents dos quaderns, de sis i quatre fulls respectivament, contenen, tal com s'explicita a l'índex, extractes del «*Libre dels escacs, hordenat per frare Jaume de Casules, de horde dels frares prehicadors, qui aquell componé e tresladà segons se seguix, e féu-ho en latí ab molt bell horiginal*». A l'extrem superior del recto del primer full (fol. 49) trobem una breu anotació de la procedència del text —el còdex vaticà 4801— i la descripció del còdex, la lletra i l'enquadernació. Darrera d'aquest text, però, hi ha fragments d'un «*Tractat de la art de ben morir*» no esmentat a l'índex (fols. 55 v.-57), que deu pertànyer al mateix còdex de referència.

Segueix la còpia d'un bon tros del *Llibre de les dones* de Jaume Roig (fols. 59-86: cinc quaderns de 6, 6, 6, 8 i 2 fulls, respectivament), extret del còdex manuscrit 4806 de la Biblioteca Vaticana, on figuraven com a «*Rime in ispagnuolo*», segons que Bastero anota a l'encapçalament.

[13] Més endavant trobem copiats alguns fragments de les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell, tal com indica l'índex, però sobretot de documents medievals —cartes, proposicions, documents judicials— que Carbonell transcriu dins de la seva obra, els quals, igual com la resta de textos compilats en aquest volum, interessen a Antoni de Bastero per raons lingüístiques. És el mateix cas de la *Crònica* de Pere III, extractada a partir del full 102 r, i fins al recto del 116. L'exemplar utilitzat de les *Cròniques* de Carbonell és l'edició de 1547, que Bastero consultà a la biblioteca de la Minerva de Roma, com s'indica en una anotació marginal a l'inici del text.

Segueix la còpia d'alguns textos extrets de «*Les statuts et costumes du paiis de Provence, commentées par monsieur Jacques Margues, advocat en la cour. Reveu de nouveau, corrigé et augmenté par le mesme auteur. À Aix, par Charles David, imprimeur ordinaire du roy, du clergé et de la ville. 1658*», llibre en quart, procedent també de la Minerva de Roma, segons l'anotació que els encapçala. Els textos copiats són diversos, i n'hi ha en francès i en occità.

[14] El darrer quadern del volum conté la còpia, bastant completa, de les «*Coustumes généralles du pays et vicomté de Sole, publiées et accordées ... le septiesme iour d'octobre, 1520...*», tretes del «*Seconde tome de coustumes généralles et particulières du royaume de France et des Gaulles, mesmement toutes celles qui ont esté nouvellement redigées par les trois Estats, et homologuées, corrigées et annottées de plusieurs décisions et arrests, diligemment et fidéllement, par messire Charles du Moulin, advocat en la cour de parlament à Paris, et autres jurisconsultes. À Paris, chez Jacques du Puys, libraire juré, à la Samaritaine. 1581, in fol.*», existent també a la Minerva —ut fol. 131 r. Aquest text, estructurat en 37 títols o articles, és redactat completament en francès.

Ms. 240

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Aquest volum ha estat enquadernat de nou modernament, per la biblioteca, en pergamí i tapa dura. Anteriorment devia presentar una enquadernació senzilla, en cartró, com els quatre volums germans d'aquest, de l'Acadèmia de Bones lletres. Les cobertes fan 280 x 215 mm. i el volum té 40 mm. de gruix.

La inscripció del llom és com segueix: «*Bastero / Copias / de / poesías / provenzales / MS. / 240 / B.U.B.*»

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Obren el volum, després del full de guarda, dos fulls de paper moderns, de l'època de l'enquadernació; la disposició és la mateixa al final del volum. El manuscrit, pròpiament, comença al tercer full, que és el que porta el número 1 de la foliació feta a mà i en llapis, moderna, que utilitzarem en endavant. No tots els fulls duen escrita la numeració corresponent, sinó que trobem només algun full numerat de tant en tant, perquè serveixi de referència.

El manuscrit té 230 fulls, comptant, però, els fulls dels quaderns en foli que estructuren el volum, i tots els papers i fulls inserits entremig, amb addicions al text, correccions, notes, etc. Existeix una paginació original, que comença al fol. 38 r. —és en aquesta plana on comença pròpiament la còpia dels còdexs vaticans— i que compta 161 pàgines, tenint en compte només els folis dels quaderns estructurals. Aquests quaderns en foli, per tant, degueren constituir ells sols, originàriament, una primera redacció completa del volum.

[3] L'últim full escrit —fol. 227 r.— malgrat ser un full dels quaderns en foli estructurals, no està numerat originàriament, com la resta d'aquests fulls, pel que hem de pensar que devia ser en blanc en el moment de la paginació, i escrit posteriorment. Són en blanc els següents fulls dels quaderns estructurals: 1 r., 4 v., 15 r., 17 v., 18 v., 19, 20, 24 v., 27 v., 28, 30 v., 36 v., 68 v., 75 v., 84 v., 206 v., 226 v., 227 v., 228 i 230. Entre els fulls 12 i 13 n'hi ha un de tallat a uns 20 mm. de la costura, que no es té en compte en la foliació, i n'hi ha un altre, tallat a uns 30 mm. de la costura, entre els fulls 15 i 16.

[4] Els fulls inserits entremig dels quaderns en foli, relligats amb ells o bé fixats d'alguna altra manera en el lloc que els correspon, si eren solts, en el moment de l'enquadernació moderna del volum, corresponen a la numeració que s'indica, i són de la naturalesa següent:

fol. 37: Conté addicions per incorporar als textos copiats al full 38 r. Tots ells són fragments de poesies provençals de Gaucelm Faidit pertanyents al còdex vaticà 3204. El recto d'aquest full és en blanc.

fols. 39 i 40: Són en realitat un únic foli, doblegat i cosit al volum en sentit horitzontal. Hi trobem copiades, al recto, les estrofes 2, 3, 4, 5, 6 i 7 d'un poema provençal, sense indicació clara que s'hagi d'ubicar enlloc del text. Hi ha, sobreescrites en lletra més petita, algunes variants textuals del poema esmentat. El verso dels dos fulls és en blanc.

[5] fol. 41: Conté addicions que remeten als textos copiats al full 38 v. —al recto— i al full 42 r. —al verso—, mitjançant signes de referència. Aquesta circumstància fa suposar que els fulls 39 i 40 abans descrits, van ser incorporats posteriorment a l'interior d'aquest quadern. Els textos copiats al recto d'aquest full corresponen a fragments de Gaucelm Faidit, i els que trobem a la part posterior són de Guillem de Cabestany.

fol. 43: Com el full descrit anteriorment, conté afegits que remeten a les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso— mitjançant signes de referència. Els textos són encara de Guillem de Cabestany.

fol. 45: Conté dos breus addicions, a la part posterior del full, que corresponen als textos de Guillem de Berguedà copiats a la pàgina següent —fol. 46 r.

fols. 47 i 49: Dos papers amb fragments també de Guillem de Berguedà que remeten als textos copiats a les respectives pàgines anterior —els del recto— i posterior —els del verso— mitjançant signes de referència.

[6] fol. 51: Conté dos addicions que remeten als textos de Guillem de Berguedà i de Giraut del Luc copiats a la pàgina anterior —fol. 50 v. El verso és en blanc.

fol. 52: Conté, al verso, tres afegits als textos de Giraut de Bornelh de la pàgina que segueix.

fol. 54: Hi ha addicions als textos copiats a les pàgines 53 v. —a la part anterior— i 56 r. —a la part posterior; els primers, de Giraut de Bornelh i el segon, de Bernart de Ventadorn. S'utilitzen els habituals signes de referència.

fol. 55: Conté una poesia, al recto, de Giraut de Bornelh, amb la referència del foli d'origen, del còdex vaticà 3204, sense indicació que s'hagi d'incloure en algun lloc del text. Hem de suposar que la incoporació d'aquest paper al manuscrit és posterior a la del full anterior, ja que s'interposa en la referència establerta entre el text de la pàgina següent i l'afegit anotat a la pàgina anterior, tal com he descrit.

[7] fol. 57: Té diverses addicions als textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso. Totes elles són fragments de Bernart de Ventadorn. Surt un tros, en blanc, d'aquest mateix paper, que està cosit dins el quadern, a l'altra banda del plec, entre els fulls 65 i 66, però no compta en la foliació.

fol. 59: Té també addicions als textos de les pàgines anterior i posterior. Les addicions al verso són de Gui d'Ussel.

fols. 61 i 62: Són, en realitat un sol full doblat i cosit al volum de forma horitzontal. Al recto del primer hi trobem addicions que remeten als textos

de la pàgina anterior, i al verso del segon, addicions als textos de la pàgina posterior. Tots ells són del monjo Gausbert de Poicibot, llevat del darrer, que fa referència al trobador Blancatz. Les cares internes d'aquest quadernet són en blanc.

fol. 64: Conté dues referències al verso que remeten a la pàgina posterior —fol. 65 r.—, amb textos de Dalfin d'Alvernha. En aquesta pàgina trobem també algunes altres addicions, al marge.

[8] fol. 67: Conté una breu addició, al verso, que remet a la pàgina següent. Es tracta d'una poesia copiada del mateix còdex que les anteriors de la qual no consta l'autor, com explica el mateix Bastero en el seu lloc —fol 68 r.

fols. 69 i 70: En blanc.

fol. 72: Conté al recto la continuació d'un poema d'Aimeric de Peguilhan començat a la pàgina anterior.

fol. 74: Com en el cas anterior, conté una breu referència al recto que ve de la pàgina d'abans.

fol. 77: Conté addicions al text de les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso. Es tracta de textos que fan referència a la vida de diversos trobadors.

fols. 79 i 80: Es tracta d'un bifoli d'una mida un xic inferior a la dels folis originals. Aquests dos fulls contenen també afegits al text de les pàgines anterior i posterior, que fa referència a la vida i obra de diversos trobadors. Les cares internes d'aquest bifoli són en blanc.

[9] fol. 82: Conté addicions al text de les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso. A la pàgina posterior, però, trobem també alguna altra addició anotada al marge.

fol. 85: En blanc.

fol. 87: Conté addicions als textos copiats a la pàgina anterior —al recto— i a la posterior —al verso.

fols. 89 i 90: Formen un quadern en foli de mida holandesa. El primer d'aquests fulls conté afegits que remeten al text copiat a la pàgina anterior. El segon full, escrit només al verso, conté addicions que cal remetre a la pàgina següent. S'utilitzen els habituals signes de referència.

fol. 92: Conté afegits als textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso—, de Peire Cardenal.

[10] fols. 94 i 95: Formen un bifoli com els descrits anteriorment. Contenen, igualment, afegits als textos de la pàgina 93 v. —el primer full— i 96 r. —el segon. Les cares internes del bifoli són en blanc. Les addicions del primer full i la primera del segon, són fragments de Peire Cardenal; la resta de referències són textos de Bertran de Born.

fol. 97: Conté addicions al verso que remeten als textos de Bertran de Born reproduïts a la pàgina següent. En aquesta pàgina, però, trobem també altres addicions copiades al marge.

fols. 99 i 100: Formen un bifoli de mida holandesa com els descrits anteriorment, i també contenen afegits als textos provençals copiats a la pàgina anterior —el primer full— i a la pàgina posterior —el segon full—, tots ells de Bertran de Born. Les cares internes són en blanc.

fol. 102: Conté afegits als textos copiats a les pàgines anterior i posterior. Els textos encara són de Bertran de Born.

[11] fol. 104: El mateix que el full anterior.

fols. 106 i 109: Formen un bifoli com els anteriorment descrits, d'una mida una mica inferior a la dels folis originals, i contenen addicions que completen els textos adduïts a les pàgines anterior —el primer full— i posterior —el segon full. Les cares internes del bifoli són en blanc.

fols. 107 i 108: Formen un quadern en quart, on podem llegir, al recto del primer full, una anotació personal de Bastero —«*Noto per memòria...*»—, en català, en què, entre altres coses, es fa referència a un llibre de Crescimbeni. El verso d'aquest full és en blanc, i al segon full, en sentit vertical, trobem algunes altres anotacions, referides també a les obres de Crescimbeni, ratllades.

fol. 111: Conté addicions als textos copiats a les pàgines anterior —el recto— i posterior —el verso. Fan referència a diversos trobadors.

fol. 113: El mateix que el full anterior.

[12] fols. 115 i 116: No formen bifoli i són de mida diferent, però contenen addicions que remeten a les pàgines anterior —el primer full— i posterior —el segon—, amb referències a diversos trobadors. Són en blanc el verso del primer i el recto del segon full.

fol. 118: Conté afegits que completen els textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso. A la pàgina posterior trobem, a més, altres addicions, al marge.

fol. 120: Igualment que el full anterior, conté addicions al text copiat en les pàgines adjacents.

fol. 122: Conté afegits que remeten a la pàgina anterior —al recto— i al fol. 124 r. —al verso—, mitjançant els habituals signes de referència.

[13] fol. 123: Aquest paper, molt més estret que la resta, ha d'haver estat incorporat posteriorment al volum, pel fet que les referències a la pàgina següent les trobem, com hem vist, a la pàgina anterior. En efecte, aquest paper conté un altre tipus d'anotacions, en català, relatives a la descripció del còdex que copiava Bastero. Curiosament, aquestes indicacions, que semblen destinades a orientar la lectura correcta dels manuscrits originals, són redactades en segona persona: «*nota que en lo codern que comença fol. 13 y ha los fòlios de l'original..., e com aquestos sían també en los coderns o còpia del fol...., per ço, cuidado de no copiar una mateixa cosa...*»

fol. 126: Hi ha addicions al text de la pàgina anterior —al recto— i al de la pàgina posterior —al verso. El text copiat al verso està escrit a tres columnes, respectant els versos d'Arnaut de Maruelh. També hi ha addicions al text de la pàgina 127 r. al marge d'aquesta mateix pàgina.

[14] fols. 128 i 129: Formen un bifoli com els abans descrits, potser de proporcions una mica menors, i contenen addicions als textos copiats a la pàgina anterior —al recto del primer full— i a la pàgina posterior —al verso del segon. Les cares internes del bifoli són en blanc.

fol. 131: Conté afegits que corresponen al text de la plana anterior —al recto— i al de la plana següent —al verso. S'utilitzen els habituals signes de referència.

fol. 133: Igual que el full anteriorment descrit. Aquest paper, però, té un tall d'uns 50 mm. a la part inferior, que no arriba a la zona escrita. En surt un tros, en blanc, a l'altra banda del plec, entre els fulls 124 i 125, sense foliar.

fols. 135 i 136: Són dos papers enganxats l'un sobre l'altre pel taló, formant un fals bifoli que també s'ha relligat al volum; el segon full és de paper més gruixut. Contenen addicions al text de les pàgines anterior i posterior, i les cares internes són en blanc.

[15] fol. 138: Conté dos breus afegits, un al recto i l'altre al verso, que cal remetre igualment al text de les pàgines adjacents, sobre Folquet de Marselha.

fol. 140: Hi trobem addicions als textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso; tots ells de Folquet de Marselha.

fol 142 r.: Escrit només al recto, conté també fragments trobadorescos, que cal afegir al text de la pàgina precedent, tal com ho indiquen els signes de referència.

fol. 143: En blanc; és d'un paper més prim que els altres.

fol. 144 v.: Escrit només al verso, conté fragments que cal afegir al taxt de la pàgina següent, tal com ho indiquen els habituals signes de referència.

fol. 146: Conté addicions al text provençal de les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso. Els fragments del recto es refereixen a Raimon de Miraval, i els del verso a Pons de Capduelh.

[16] fol. 148: Igual que el full descrit anteriorment. Els fragments corresponen, en aquest cas, a poesies de Pons de Capduelh i de Raimbaut de Vaqueiras. Tant a la pàgina precedent com a la següent hi ha també afegits al marge.

fol. 150: Conté addicions, al recto, que cal remetre al text de la pàgina anterior.

fols. 152 i 153: Formen un quadern en quart —es tracta, de fet, d'un foli doblat—, i contenen també fragments que completen els textos copiats a les pàgines precedent —al recto del primer full— i següent —al verso del segon.

fol. 155: Conté addicions al text de les pàgines anterior —al recto— i posterior —al verso—, com ho indiquen els senyals de referència. Tots ells corresponen a versos de Peire Raimon de Tolosa.

fol. 157: Com el full descrit anteriorment, però els textos corresponen a poemes de Rigaut de Berbezilh, Gui d'Ussel i Lanfranc Cigala.

[17] fols. 159 i 160: Formen un bifoli en quart, de paper més prim que el dels altres quaderns. Contenen afegits només en les cares internes del bifoli, que cal remetre, tots ells, al text de la pàgina següent, com es desprèn dels senyals de referència.

fols. 162, 163 i 164: El primer d'aquests fulls conté una llarga addició que cal remetre al primer senyal que trobem a la pàgina anterior, a la línia 6 —són gairebé dos poemes sencers de Lanfranc Cigala. Aquesta addició, però, per força ha de ser posterior a les altres tres de la mateixa pàgina, que trobem al recto del full següent (fol. 163), el qual, amb el 164, forma un bifoli en quart, de paper més prim. Al verso del segon full del bifoli hi ha les addicions al text de la pàgina següent (fol. 165 r.), i les cares internes del bifoli són en blanc.

[18] fol. 166: Conté addicions que complementen els textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i següent —al verso—, tal com indiquen els signes de referència. Tant en una pàgina com en l'altra trobem també altres addicions al marge.

fol. 168: Igual que el full descrit abans.

fol. 170: Conté addicions als textos copiats a les pàgines 169 v. —al recto— i 171 r. —al verso. Després d'aquest full trobem un tros de paper solt, que no compta en la foliació, amb una anotació del copista en italià, extreta d'un

volum enciclopèdic, que fa referència a algunes questions geogràfiques del país occità. Al darrera d'aquesta anotació, que és feta sobre un full aprofitat, es poden llegir una mena d'apunts de lectura, ratllats, que semblen referir-se a alguna obra de caràcter filosòfic.

fols. 172 i 173: Formen un bifoli en quart, i contenen afegits que cal incoporar al text de les pàgines anterior —al recto del primer full— i següent —al verso del segon—, com indiquen els habituals senyals de referència.

[19] fol. 175: Conté també textos afegits al de les pàgines precedent —al recto— i següent —al verso.

fol. 177: El mateix que el full anteriorment descrit. Es tracta de textos de Peire Guilhem i de Ricas Novas.

fol. 179: El mateix que el full anteriorment descrit. En aquest cas, els textos són de Daude de Pradas.

fols. 181 i 182: No formen bifoli. Contenen textos de Cadenet que cal remetre als que d'aquest mateix trobador són copiats a les pàgines antecedent —al recto del primer full— i següent —al verso del segon.

fol. 184: Conté afegits als textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i següent —al verso. Tant a la pàgina anterior com a la següent trobem també addicions al marge; en algun cas, les addicions d'aquest full cal remetre-les a les addicions al marge.

[20] fol. 186: Conté afegits als textos de Jaufré Rudel i de Sordel copiats a les pàgines anterior —al recto— i següent —al verso—, respectivament.

fol. 188: Afegit posteriorment al full que segueix, conté una anotació d'Antoni de Bastero que fa referència al *De vulgari eloquentia* de Dante i també a una questió textual sobre un vers d'Aimeric de Belvezer, per a la qual cita a Crescimbeni. A la part inferior del verso d'aquest full, més estret que els altres, hi ha una altra anotació, ratllada, que no ve al cas —el full és aprofitat.

fol. 189: Inclou les addicions al text de les pàgines 187 v. —al recto— i 190 r. —al verso.

fol. 192: Conté les addicions que completen els textos de n'Uc de Sant Circ copiats a les pàgines antecedent —al recto— i següent —al verso.

fol. 194: Escrit només al verso, conté afegits als textos de Guilhem de la Tor copiats a la pàgina que el segueix.

[21] fol. 196: Conté addicions que cal incorporar als textos copiats a la pàgina anterior.

fol. 200: Conté al recto la còpia d'un poema que comença «*Fizel maura trop mielz que no solia. Queu lam tot iornz sempre mais hoi que er...*», però no hi ha cap indicació que s'hagi d'incorporar enlloc del text de la pàgina precedent, com tampoc no sembla que el text d'aquella pàgina ho pugui permetre.

fol. 201: És escrit només al verso, i de mida diferent que l'anterior. Inclou les addicions que cal incorporar als textos copiats a la pàgina que segueix.

fol. 203: Conté, al verso, fragments del Mònje de Montaudon que cal incorporar als textos d'aquest poeta copiats a la pàgina següent.

fol. 205: Conté igualment addicions que cal remetre als textos copiats a les pàgines anterior —al recto— i següent —al verso.

fol. 208: El mateix que el full anteriorment descrit.

fol. 210: El mateix que el full anteriorment descrit.

[22] fols. 212 i 213: No formen bifoli, i estan relligats a diferent alçada en el quadern. Contenen afegits que cal incorporar als textos de la Comtessa de Dia i de Peire Bremon copiats a les pàgines antecedent —al recto del primer full— i següent —al verso del segon.

fol. 215: Conté afegits al recto que cal remetre als textos copiats a la pàgina anterior, com ho indiquen els senyals de referència.

fols. 217 i 218: Formen un bifoli d'una mida quasi igual a la dels quaderns en foli originals. Contenen addicions que cal incorporar als textos copiats a les pàgines anterior —al primer full— i següent —el verso del segon full. Tant en una com en l'altra pàgina hi trobem també afegits al marge. Els textos són de trobadors diversos.

fol. 220: Conté addicions als textos copiats a les pàgines antecedent —al recto— i següent —al verso.

fol. 222: Conté afegits, només al recto, que cal remetre als textos de la pàgina anterior, de Raimbaut de Bèl-lòc, Arnaut de Tintinhac i Giraut de Salanhac.

fols. 224 i 229: En blanc.

[23] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Del fol. 1 al 18 trobem un llistat, per ordre alfabètic, de totes les poesies recollides en el volum. Es citen per la lletra amb què comença el primer vers, i s'indica, a l'esquerra de la columna que formen, l'autor, i a la dreta la pàgina, segons aquella paginació original que hem ressenyat. Hi ha 861 poesies referides en total —no 600, com suposa el catalogador de la Biblioteca; aquest és, per tant, el recull més important de poesies de trobadors entre els que Bastero efectuà, dels còdexs trobadorescos vaticans —vegeu la descripció dels quatre volums del Ms. 3-II-12 de l'Acadèmia, i del 1600 de la Biblioteca de Catalunya.

[24] Després de dos fulls en blanc, en els folis del 21 al 24 trobem còpia d'alguns textos trobadorescos d'autors catalans —lo reis d'Aragon, Berenguer de Palou, Guillem de Berguedà— o bé que fan referència a Barcelona —Giraut del Luc— o a la poesia de Muntaner —Peire Cardenal. No s'indica la procedència dels textos copiats, per bé que a l'inici d'aquestes còpies Bastero anota: «[En] *las cubertas de part de dintre, de caràcter modern: Poesie di cento venti poeti provenzali tocco nelle margini di mano del Petrarcha et del Bembo, in pergamino, in foglio*». Deu tractar-se per tant d'una primera antologia del mateix manuscrit que s'extracta en els folis que segueixen, com apunta el catalogador de la biblioteca, ja que el còdex 3204 és el conegut actualment com a manuscrit K, que té anotacions marginals de Bembo i de Petrarca; en aquesta primera tria Bastero devia copiar allò que li va semblar segurament més interessant, per la evident connexió amb el territori català.

[25] A partir del foli 25 trobem la descripció del còdex vaticà número 3204 —actualment a la Bibliotheque National de París—, que serà transcrit parcialment en els fulls posteriors. En aquesta introducció, a més de la breu descripció física del còdex de referència, trobem algunes interessantíssimes observacions sobre diverses qüestions textuals o de contingut que fan referència a diversos indrets del còdex transcrit, i ens assabenten de la gran rigorositat del treball filològic d'Antoni de Bastero, així com de la notable tasca crítica respecte als

coneixements dels provençalistes de l'època —repetidament s'anoten els errors de Crescimbeni pel que fa a les dades biogràfiques dels autors transcrits, contrastant-lo amb el que raporta el còdex vaticà.

Després del full 28, que és en blanc, encara hi ha dos folis més amb anotacions de Bastero *«per l'ultima revista del codice 3204"*, del mateix tipus que les anteriors.

[26] Al foli 31 comença pròpiament el que és transcripció del còdex, amb les rúbriques i l'índex de cançons, ordenades per autors; encara trobem, als fulls 35 v. i 36 r. algunes anotacions més de Bastero, en català, relatives a això mateix. A la pàgina 38 r. comença el text provençal, que arriba fins al final del manuscrit. L'estructura del text és força regular: després d'una breu notícia biogràfica es posen, numerats, els poemes corresponents a aquell autor. El que resulta més complex és el procés de còpia; segurament Bastero va fer diverses revisions d'aquesta transcripció —d'aquí la incorporació de les nombroses addicions— i va registrar les variants que oferien les versions dels mateixos poemes contingudes en altres còdexs —sovint trobem aquestes variants sobreescrites al text copiat, i justament una nota al marge del fol 225 adverteix: *«Los mots sobreposats són los de la lectura del còdex 3206»*.

No sé per què el catalogador de la biblioteca diu que el volum conté poesies copiades dels còdexs 3204 i 3205, perquè aquest segon no el trobo indicat enlloc.

Mss. 243 a 257

[1] ASPECTE EXTERIOR DELS MANUSCRITS:

Són 15 volums en foli de gruixos diversos, com ja he avançat en fer la descripció general dels manuscrits. També varia l'estat de conservació de l'enquadernació i el relligat de cada un d'ells. L'enquadernació és en tots els volums molt senzilla i les cobertes, de cartró, no excedeixen la mida dels quaderns interiors; en la majoria dels casos s'ha folrat el llom i part de les cobertes amb una franja de paper. Els fulls estan generalment rebregats de les vores, i cargolats o aixafats als angles exteriors.

[2] Ms. 243: Només conserva la tapa del darrera, solta. El relligat està en molt mal estat, i queden solts també el primer full —del qual només n'hi ha un tros—, l'últim full i el quadern de 10 fulls que el precedeix. Al recto del primer full hi ha anotat, amb lletra de Bastero, l'abast alfabètic dels termes continguts en aquest volum: *«Av. B. Capo»*. A la mateixa pàgina ha estat anotada amb llapis vermell una signatura antiga: *«20-5-18»*, i al verso d'aquest full, en una etiqueta enganxada s'esmenta el número de manuscrit actual. Aquest volum fa poc més de 10 mm. de gruix.

Ms. 244: Sense tapes, però el relligat encara manté tot el volum en un bloc. A l'extrem superior dret del recto del primer full hi ha anotada, amb llapis vermell, la signatura antiga: *«20-5-19»*, i a sota, amb llapis, s'indica la signatura actual: *«Ms. 244»*. Aquest volum té un gruix similar a l'anterior.

[3] Ms. 245: Conserva les tapes de cartró, folrades amb paper al llom, però en molt mal estat

—molt corcades, i unides només per l'estrem superior del llom— i separades de la resta del volum. A l'angle inferior esquerre de la coberta inicial s'indica, amb lletra de Bastero, l'abast alfabètic del volum: «*Dos. E. F.*» A l'extrem superior d'aquesta mateixa tapa hi ha la indicació, amb llapis vermell, de la signatura antiga de la Biblioteca —«*20-5-20*»—, que es repeteix al recto del primer full del manuscrit. El volum fa uns 15 mm. de gruix.

Ms. 246: L'enquadernació està en força bon estat, perquè el volum és molt més prim que els anteriors —uns 2 mm. Les tapes són de cartró grisenc, amb folre de paper al llom. A l'extrem inferior esquerre de la cartolina inicial s'indica la lletra que conté aquest volum, que és indicada també a l'extrem superior del llom, i a l'extrem superior dret de la tapa hi ha anotada, amb llapis vermell, la signatura antiga de la Biblioteca: «*20-5-21*» —que es repeteix al recto del primer full, en blanc. El número actual de manuscrit s'indica en una petita etiqueta enganxada al verso de la coberta inicial.

[4] Ms. 247: L'enquadernació també es conserva força bé, tot i que les tapes es desenganxen per la part inferior del llom. A l'extrem superior del llom, folrat de paper com en els casos anteriors, s'indica, en majúscula, la lletra que conté el volum, que és repetida a l'angle inferior esquerre de la tapa inicial. En aquesta mateixa tapa trobem, a dalt, la indicació de la signatura antiga —«*20-5-22*»— amb llapis vermell; aquesta indicació es repeteix al recto del primer full del volum. El número de manuscrit s'indica, com en els casos anteriors, amb una etiqueta enganxada al verso de la tapa inicial. El volum fa uns 13 mm. de gruix, i sobre el tall inferior del volum es pot llegir també, com en tots els altres de la segona redacció —llevat del 246, que és masa prim i no ho permet—, encara que molt borrosa, la mateixa lletra F, indicativa del contingut del volum —això mateix ho he observat en la descripció dels altres volums de la sèrie, de l'Acadèmia de Bones lletres.

[5] Ms. 248: L'enquadernació es conserva en bon estat, i a la part inferior del llom s'hi ha escrit modernament la signatura del manuscrit —que també consta, com en els casos anteriors, en l'etiqueta enganxada al verso de la tapa— i les sigles de la biblioteca. El volum fa només 2 mm. de gruix. A l'angle inferior esquerre de la tapa inicial s'indiquen les lletres G i H com a identificatives del volum, però aquest comprèn també l'inici de la letra I. A l'angle superior dret s'indica, amb llapis vermell, la signatura antiga de la Biblioteca —«*20-5-23*»—, que és repetida al recto del primer full del volum.

Ms. 249: L'enquadernació es conserva força bé, i té les mateixes característiques que en els volums precedents. A la part inferior del llom s'hi ha anotat modernament la signatura del manuscrit i les sigles de la biblioteca, i a l'extrem superior es llegeix la lletra de referència *I*, que trobem també a l'angle inferior esquerre de la portada —on alguna mà posterior va afegir «- *j*»—, i escrita transversalment sobre el trall inferior del volum —molt borrosa. A la part superior de la tapa inicial hi ha la signatura antiga «*20-5-24*», en llapis vermell, que es repeteix al recto del primer full, en blanc. El número de manuscrit també s'indica en l'etiqueta enganxada al verso de la tapa inicial. El volum fa poc més de 10 mm. de gruix.

[6] Ms. 250: L'enquadernació és en bon estat, i idèntica a la dels volums anteriors. A la part inferior del llom s'hi ha escrit modernament la signatura del manuscrit, que consta també en l'etiqueta enganxada al verso de la coberta, i les sigles de la biblioteca. A l'extrem inferior esquerre de la portada s'indica la lletra de referència —la mateixa que el volum anterior, que n'és la segona redacció—, i a la part superior, amb llapis vermell, es llegeix la signatura antiga: «*20-5-25*»; aquesta signatura es repeteix al recto del primer full escrit. El volum fa uns 8 mm. de gruix.

Ms. 251: L'enquadernació també està força bé, però bastant rosegada per la part inferior del llom. En aquest cas, les lletres de referència P i Q han estat escrites només al llom, i a la portada sols trobem, a dalt, la signatura antiga, en vermell —«*20-5-26*»—, que es repeteix al recto del primer full, en blanc. En número de manuscrit s'indica a l'etiqueta enganxada a l'interior de la coberta. El volum fa uns 20 mm. de gruix.

[7] Ms. 252: L'enquadernació està molt feta malbé i el volum ha quedat partit en tres blocs. La tapa de cartró posterior està solta. A l'angle inferior esquerre de la coberta inicial s'indica la lletra de referència P —i una mà posterior, en llapis hi ha afegit «*Q*»; a la part superior de la mateixa coberta, en llapis vermell, hi ha anotada la signatura antiga «*20-5-27*», que es repeteix al recto del primer full, en blanc. El número de manuscrit és indicat en l'etiqueta enganxada al verso de la portada. El volum sencer fa uns 20 mm. de gruix, i sobre el tall inferior es veu, borrosa, la lletra P, indicativa del volum.

Ms. 253: L'enquadernació és idèntica a la dels volums anteriors; al llom s'indica, a la part superior, la lletra de referència —que és repetida a l'angle inferior esquerre de la coberta i, transversalment, a la base del volum— i, a la part inferior, escrita modernament, la indicació «*MS. 253 / B.U.B.*» A la part superior de la coberta s'ha anotat, amb llapis vermell, la signatura antiga «*20-5-28*», i també s'ha fet el mateix al recto del primer full. El número de manuscrit s'indica també, al verso de la coberta, en una petita etiqueta enganxada. El volum fa poc més de 10 mm. de gruix.

[8] Ms. 254: L'enquadernació, igual que la dels volums anteriors, es conserva força bé, llevat de la part superior del llom, que està una mica estripada. A l'angle inferior esquerre de la coberta s'indica la lletra de referència —la mateixa que el volum anterior, que és la segona redacció d'aquest—, i a l'extrem oposat, amb llapis vermell, la signatura antiga «*20-5-29*» —que es repeteix al recto del primer full del manuscrit. La signatura actual és escrita a la part de baix del llom —amb les sigles de la biblioteca— i a l'etiqueta enganxada a l'angle superior esquerre del verso de la coberta. El volum fa 15 mm. de gruix.

Ms. 255: L'enquadernació està en força mal estat, però encara garanteix la unitat del volum. Les tapes, que han estat reforçades amb paper encolat, estan molt rosegades, i falta un tros de la coberta que obre el manuscrit. Al llom només s'hi indica, a la part superior, la lletra S, com a referència del contingut del volum, i la signatura actual del manuscrit la trobem només a l'etiqueta enganxada al verso de la coberta. Sobre la tapa només s'indica, amb llapis vermell, la signatura antiga «*20-5-30*» —repetida

al recto del primer full, en blanc—, però hi ha una altra anotació que sembla de la mateixa època del manuscrit, de la qual desconeixem el significat: «*7. 31.*» El volum fa 20 mm. de gruix.

[9] Ms. 256: L'enquadernació, similar a la dels volums anteriors, està bastant feta malbé, però el relligat encara uneix tot el volum. El llom està tot estripat menys a la part central, on trobem una signatura antiga de la biblioteca —«*X / 7 / 31*»— construïda amb tres paperets impresos i enganxats respectivament en aquest lloc; a la part superior del llom es degué indicar la lletra S, que identifica el volum, però ara pràcticament no es llegeix, perquè el folre de paper està tot estripat, com he dit. Al davant de la coberta, que està esquinçada per la part inferior dreta, només s'indica, amb llapis vermell, la signatura antiga «*20-5-31*», que és repetida al recto del primer full, en blanc, del manuscrit. La signatura actual la trobem a l'etiqueta enganxada al verso de la coberta inicial. El volum fa 25 mm. de gruix, i sobre el tall inferior hi ha escrita també, transversalment i agafant bona part dels fulls del manuscrit, la lletra S.

[10] Ms. 257: L'enquadernació està molt deteriorada; les tapes queden soltes, igual que una gran quantitat de fulls que s'agrupen al darrera del manuscrit, la majoria dels quals no tenen res a veure amb la *Crusca*, i alguns són posteriors a l'època de Bastero —és el cas de les dues cartes, a un agustí de Ciutadella i als caputxins de Barcelona, que esmenta el catalogador de la biblioteca i que no tenen cap mena de relació amb Antoni de Bastero. La tapa inicial està estripada per diversos llocs a la part inferior, per la qual cosa presenta una forma irregular; a la part superior hi ha la signatura antiga, en vermell, «*20-5-32*», la qual no es repeteix al primer full del manuscrit, com és habitual en els altres volums. La signatura actual és escrita en l'etiqueta enganxada a l'angle superior esquerre del verso de la coberta inicial. El quadern que constitueix pròpiament el volum manuscrit fa uns 5 mm. de gruix, i si li afegim els papers del darrera i les tapes, el volum arriba a quasi 10 mm. de gruix.

[11] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Aquests 15 volums estan constituïts bàsicament per quaderns en foli de mida holandesa —uns 270 x 200 mm.—, els quals tenen nombrosos papers i fins i tot alguns quaderns solts entremig, seguint la disposició característica de molts manuscrits de Bastero. En concret, cada volum relliga el següent número de quaderns —alguns dels quals han estat numerats, vora el plec, a la part inferior:

Ms. 243: 2 quaderns relligats, de 24 i 6 fulls respectivament; ms. 244: un sol quadern, de 24 fulls; ms. 245: un sol quadern, de 36 fulls; ms. 246: un sol quadern, de 12 fulls; ms. 247: 9 quaderns, de 4, 8, 8, 8, 8, 8, 10, 10 i 10 fulls, respectivament; ms. 248: 2 quaderns, de 28 fulls cadascun —més alguns papers també relligats entremig del primer quadern; ms. 249: 8 quaderns, de 4, 8, 10, 10, 10, 10, 10 i 10 fulls, respectivament; ms. 250: un sol quadern de 30 fulls; ms. 251: 4 quaderns de 4, 28, 32 i 14 fulls —el darrer ha quedat deslligat de la resta; ms. 252: 11 quaderns, de 4, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 10, 6 i 8 fulls respectivament; ms. 253: 9 quaderns, de 4, 10, 8, 10, 10, 10, 10, 10 i 6 fulls; ms. 254: 7 quaderns, de 12, 14, 12, 12, 10, 12 i 10 fulls; ms. 255: 11 quaderns, de 4, 6, 8, 4, 8, 4, 8, 12, 6, 16 i 12 fulls; ms. 256: 14

quaderns, de 4, 10, 10, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 8, 10, 10 i 10 fulls —més un bifoli menor relligat dins el 12è quadern; ms. 257: un sol quadern, de 18 fulls.

[12] Cap dels volums no ha estat foliat, ni hi ha cap numeració que inclogui, ni els fulls dels quaderns en foli, ni els múltiples fulls solts —alguns, papers aprofitats—, que contenen addicions al text o anotacions de l'autor destinades a corregir o ampliar alguns conceptes; molts d'ells son fitxes de paraules que cal incorporar al diccionari. Cal notar, tanmateix, que els papers solts són molt més abundants en els volums de la primera redacció, o d'esborrany, que no pas en els de la segona o definitiva redacció, que apareixen molt més nets, amb la inicial de cada paraula estudiada en majúscula i amb una separació molt ben marcada entre cada una de les entrades de diccionari —sobre aquesta qüestió de les diverses redaccions, vegeu més avall, i també la descripció prèvia dels manuscrits. Hi ha alguns fulls en blanc entremig dels volums.

Trobem una segona mà a l'últim quadern del manuscrit 251 —lletra Q—, a tot el 254, i al principi del 255, però aquesta lletra apareix barrejada amb la de Bastero, que continua alguns paràgrafs, hi fa correccions, etc. En alguns llocs, simplement s'alternen les dues mans; es tracta, per tant, de la lletra d'algun estret col.laborador de Bastero —un col.laborador romà? Aquesta lletra és molt més grossa, adornada i elegant que la d'Antoni de Bastero, i té un sentit inclinat.

[13] CONTINGUTS DELS VOLUMS:

Hi trobem el testimoni de dues redaccions successives de la *Crusca*, tal com ja he explicat en descriure l'altre grup de volums, similars a aquests, de l'Acadèmia de Bones lletres; la primera redacció, més provisional, és bàsicament una acumulació de dades i testimonis, un esborrany del diccionari, i la segona és una redacció ja gairebé definitiva, que selecciona i sintetitza força la versió anterior. En la que he anomenat primera redacció, els volums no segueixen una estricta correspondència amb les lletres del diccionari, cosa que sí passa amb els de la segona redacció —cada volum equival a una lletra. Algunes vegades les lletres del diccionari s'inicien amb la definició i descripció del so de la pròpia lletra, i altres vegades no.

[14] Pel que fa als 15 volums d'aquest fons, 9 d'ells corresponen a la primera redacció o esborrany del diccionari, i els altres sis pertanyen a la versió definitiva, llesta gairebé per anar a la impremta. Els continguts de cada un d'ells són els següents:

1a. redacció:

Ms. 243: *Auvezzare - Capo*
Ms. 244: *Capo - Costo*
Ms. 245: *Dosso - Futa*
Ms. 248: *G - Imboccatura*
Ms. 250: *Imborgare - Izza*
Ms. 251: *Otriare - Quitare*
Ms. 254: *R - Rustichezza*
Ms. 255: *S - Suppa*
Ms. 257: *Taballo - Tutt'huomo*

2a. redacció:

Ms. 246: *E*
Ms. 247: *F*
Ms. 249: *I*
Ms. 252: *P* i *Q*
Ms. 253: *R*
Ms. 256: *S*

[15] La major part dels papers solts que hi ha entremig del volum són addicions de paraules o amplificacions del text redactat en els quaderns en foli, però també n'hi ha que no hi tenen res a veure, i possiblement es tracta de fulls extraviats d'altres manuscrits. Esmento seguidament alguns detalls especialment interessants del contingut de tots aquests papers disposats a l'interior dels manuscrits:

- S'utilitzen en diferents llocs poesies de Vicent Garcia i Francesc Fontanella o de Lope de Vega, o Garcilaso —a banda de les de trobadors tant «atípics» com Jaume Roig, Ausiàs Marc, etc.— per exemplificar determinades formes estròfiques —a les entrades de *Copla*, *Cançó*, etc. Per un paper solt, al ms. 256, en què Bastero cita, com a exemple d'estrambot, el final d'un sonet de Garcia, sabem que ell posseïa una còpia manuscrita de les poesies del rector de Vallfogona: «*Garzia, nella coda del sonetto «Per cert Flora garrida, que jo t'am», manoscritto di don Antonio Bastero*»

[16] - A la primera cara d'un full solt —un bifoli en quart— al ms. 249, trobem un recull de refranys catalans, anotats pel filòleg no sabem amb quina finalitat. A l'encapçalament hi llegim una cita de Lope de Vega que justifica l'interès per la paremiologia: «*—Madre, donde aprendiste tantos refranes? —Hijo, esto son todos los libros del mundo en quinta essencia, compúsolos el uso, y confírmalos la experiencia.*» —vegeu, relacionat amb això, el que he explicat del ms. 3-III-4 de l'Acadèmia, i també l'apartat 2.5 d'aquest catàleg.

- Pel mig del ms. 252 hi ha, solt, una mena de quadernet de forma allargada, format per vuit folis doblegats pel mig sobre la base més estreta i cosits d'aquesta manera. Conté una mena de recull bibliogràfic molt complet —amb autor, títol, lloc i any d'edició, generalment—, sobre aspectes d'història, bàsicament, i també d'història lingüística —etimologia, etc. Les referències estan ordenades segons els llocs a què al.ludeixen, i alguns fulls són en blanc. No hi ha cap mena d'encapçalament ni cap indici que indiqui en quin moment o amb quina finalitat Bastero va construir aquell recull de bibliografia, però és interessant d'esmentar-lo per entendre la rigorositat del treball que es proposava i la riquesa de materials amb què comptava o de què volia disposar —hi ha inventariats també textos sobre Portugal o sobre la llengua dels jueus, fet que dóna idea de l'amplitud dels seus interessos científics.

17] - A l'entrada de la paraula *Sestina* —ms. 256—, després de definir aquest tipus de composició i de citar la referència que en fan Bembo i Crescimbeni, Bastero afegeix el següent: «*Ecco la sestina che fece il nostro Arnaldo Daniello la quale ho trascritta colla medesima ortografia che si legge nel codice vaticano 3204, carta 51, e l'ho tradotta in toscano nella seguente guisa*», i a continuació, en un foli solt i en columnes paral.leles, trobem la transcripció de la sextina i la curiosa traducció d'Antoni de Bastero que, tot i voler ser molt literal, constitueix una de les poquíssimes mostres que conservem de la seva habilitat literària. He copiat la versió italiana de Bastero:

«Lo fermo volere che nel cor m'intra
Non me lo può mica scoscendere becco, né unghia
Di lusinghier, che perde per dir male sua anima;
E puoi non l'oso battere con ramo, né con verga,
Almeno a fraude là dove non averò zio
Goderò giojoso dentro verziere, o dentro camera.

[18] *Quando mi sovviene della camera*
Ove a mio danno so che nessuno intra,
Amici son tutti più che fratello, e zio,
Non ho membro che non mi tremi, né unghia,
Siccome fa l'infante dinanzi la verga,
Tal paura ho, che sia vicino di sua alma.

Del corpo le fosse, non dell'alma
Che mi consentisse celato dentro sua camera,
Che più me navera'l cor che colpo di verga
Perché'l suo servo là ove ella è non intra;
Di lei sarò così com'carne ed unghia,
E non temerò gastigo d'amico, né di zio

[19] *Anco la sorella di mio zio*
Non amai più né tanto per quest'alma
Ch'ho sì vicino com'è il dito, dell'unghia;
Se a lei piacesse vorrei esser dentro sua camera;
Da me può far l'amor, che dentro nel cor m'intra,
Meglio a suo piacer, ch'uom forte, da fievol verga.

Dappoiché fiorì la secca verga
E di don Adamo furono i nipoti e zii,
Tanto fino amore come quello che nel cor m'intra
Non penso che fosse mai in corpo, né così in alma.
Ovunque io stia fuori in piazza, o in camera,
Mio cor non si parte da lei tanto quanto tien l'unghia.

[20] *Così s'imprenta, e s'innunghia (si ficca nell'unghia)*
Mio cor in lei, come la scorza in la verga,
Ch'ella mi è di gioi torre, e palazzo, e camera
E non amo tanto parente, fratello né zio,
Che in Paradiso n'averà doppia gioja mia alma,
Se già null'uom per ben amar là intra.

Arnaldo tramette il suo cantare di zio, e di unghia,
A grado di lei, ch'è di sua verga l'arma,
Suo desirato (desiderato), che con prezzo dentro in camera intra.»

[21] - Hi ha alguns papers, al final del ms. 257, amb apunts clarament relacionats amb la *Història de la llengua catalana*. Un altre dels papers solts d'aquest mateix ms. 257, amb una llista de paraules catalanes de suposada derivació italiana, escrit de la mà de Bastero, aprofita l'embolcall d'una carta de 1737, el que demostra que fins a la seva mort Bastero va estar treballant en la *Crusca Provenzale* —n'hi ha d'altres testimonis entre els diversos papers solts d'aquests manuscrits.

Ms. 962 (3)

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

És un volumet enquadernat de forma molt senzilla, en pergamí, i amb les tapes bastant fetes malbé, de la part de dalt. S'hi veuen les restes d'uns fermalls de pell a la part inferior de les cobertes, i n'hi degué haver també a la part superior. El volum fa 285 x 210 mm., però en sobresurten alguns dels fulls solts que hi ha al darrera de tot, que en realitat no tenen res a veure amb aquest manuscrit.

Al llom es pot llegir, encara que de manera incompleta, una inscripció que resumeix el contingut del volum: «[Grammatica] *provenz*[ale] ❀ *Voci e maniere provenza*[li]» —la primera paraula és il.legible perquè falta tot un fragment de pergamí del llom, i el final de la darrera paraula ha estat tapat amb un tros de paper blanc, enganxat al llom com a reforç. A la part superior de la coberta inicial s'hi ha escrit, amb llapis vermell, la indicació «*C. 3*», i a la tapa del darrera hi ha una inscripció en tinta que correspon segurament una signatura antiga: «*X.4.7. / 1. 38*». El volum fa uns 8 mm. de gruix.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Les cobertes de pergamí, folrades per dins amb el primer full d'un bifoli incorporat a l'enquadernació com a full de guarda, inclouen en realitat un volum ja prèviament enquadernat amb un paper decorat, amb aigües de color vermellós per les cares externes. Aquest volum, d'altra banda, relliga en realitat dos quaderns diferents, tal com ho anuncia l'índex escrit de la mà de Bastero al recto del primer full —de la guarda abans esmentada. El primer d'aquests quaderns —175 x 230 mm.— té deu fulls, i és de mida inferior al quadern que el segueix, de vint fulls, que té les mateixes mides de l'enquadernació. La lletra d'aquests quaderns és d'Anton Maria Salvini, segons consta a l'índex inclòs al recto del primer full.

[3] Al final del volum, després del full de paper que continua en la guarda, amb la mateixa disposició que al principi, trobem alguns fulls solts que hi han estat col.locats posteriorment, perquè no surten a l'índex. Entre ells, hi ha un petita llibreta de tres fulls de la mateixa mida que de l'enquadernació, que segons el catalogador de la biblioteca conté un inventari de llibres humanístics italians, i quatre folis més grans —dos d'ells formant bifoli—, d'uns 310 x 210 mm., que juntament amb un embolcall de carta aprofitat pertanyen al manuscrit de la *Història de la llengua catalana*, i deuen haver estat traspaperats. Aquests fulls, bastant rebregats, són escrits amb una lletra molt borrosa i petita, i presenten moltes esmenes i trossos ratllats. La lletra, però, és de Bastero, i són redactats en italià —pertanyen a la versió italiana d'aquesta obra, que he transcrit a l'annex 5 de la tesi.

El volum no té cap mena de foliació.

[4] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Al primer full del tercer quadern, com he dit, hi ha una mena d'índex del volum, escrit per Bastero. És com segueix:

«*1. Un quadernet de deu fullas en quart intitolat:* Vocaboli e maniere provenzali, *dell'abatte Anton Maria Salvini da Firenze. Quant jo me trovava en dita ciutat de Florència me féu favor dit senyor Salvini de donar-me dit codernet, escrit de la pròpria mà y lletra; y encara me n'auria donadas més fullas si jo me agués detingut més temps en aquella ciutat, puix quant aguí vistos los còdices manuscrits de rimas provenzals de la llibreria de Sant Llorens, y fet que ne aguí lo espòlio, me'n retorní a Roma, sens esperar que dit senyor abatte me'n donés més, com ell ho aguera fet, puix quant me'n despedí m·o informà —però jo portava pressa per retornar-me'n, etc.*

[5] *2. La gramàtiga de la llengua provenzal treta de un manuscrit de l'arxiu de la obra de la iglésia catredal de Santa Maria de la Flor, de la sobre mensionada ciutat de Florència, ab lo títol:* Incipit Donatus provincialis, *da un manoscritto dell'opera di Santa Maria del fiore. És copiada fidelment y correcta, de mà y lletra del sobre referit abatte Salvini, lo qual la embià a Roma a l'arxipestre Crescimbeni, y aquest me la comunicà, per a que la considerés e hi fes las observassions que me aparegués, meditant ell de donarla a la estampa. Y en aquest intermedi haguí jo de partir de Roma, y me la emportí, pensant de retornar-hi.*»

Ja he remarcat en un altre lloc la importància de les dades autobiogràfiques que ens aporta aquest índex. Pel que fa als continguts, queda clar que en aquest volum hi trobem relligades, d'una banda, les anotacions lingüístiques de Salvini —al quadern menor—, i de l'altra, la còpia del *Donatz proensals* —del qual Bastero va fer també una altra còpia, conservada al ms. 1600 de la Biblioteca de Catalunya— del mateix autor.

[6] Fora del relligat, però, hi ha els fulls solts, col.locats tots ells al darrera del volum. Ja he esmentat el quadernet que conté l'inventari bibliogràfic, ordenat per matèries i sense cap indicació de procedència o utilitat; la lletra és la de Bastero. El més interessant són els altres fulls que, com ja he indicat, formen part del manuscrit de la *Història de la llengua catalana*, ja que ens transmeten una bona part de la versió italiana d'aquesta obra, que no sabem exactament quina finalitat havia de tenir —sobre això, vegeu més endavant la quarta part d'aquesta tesi. Entremig del manuscrit 1173 de la Biblioteca de Catalunya trobem més fragments d'aquesta versió italiana, que he transcrit íntegrament, com he dit, a l'annex 5.

Un d'aquests fulls aprofita el paper d'un carta adreçada a Bastero al 21 d'agost de 1737, just un mes abans de la seva mort, la qual cosa confirma, de manera definitiva que la mort el va sorprendre treballant en aquesta obra.

Ms. 962 (4)

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El quadern número quatre d'aquest manuscrit és un volum traspaperat dels de la sèrie de mss. 243-257, que contenen la *Crusca provenzale* —en concret, un dels de la segona redacció (vegeu més amunt). Exteriorment, doncs, és igual que aquells: enquadernat amb tapes senzilles de cartró grisenc, folrades de paper sobre el llom, de la mateixa mida dels fulls holandesos dels quaderns interiors —270 x 200 mm. A la part superior del llom s'indica la lletra N, que és la que correspon a les paraules d'aquest volum i que trobem repetida a

l'angle inferior esquerre de la coberta inicial, tal com és habitual en els volums descrits anteriorment. A la part superior de la mateixa coberta, hi ha la indicació, amb llapis vermell, de la referència «*C. 4*», i a sota, amb llapis, s'hi ha afegit posteriorment: «*Del Ms. nº 962*». El volum fa poc més de 5 mm. de gruix.

[2] DESCRIPCIÓ EXTERIOR:

Té les mateixes característiques ja descrites per a aquells volums que he anomenat de la segona redacció. El formen dos quaderns, de 18 i 10 fulls respectivament, amb alguns paperets solts entremig que són cèdules de paraules noves o addicions al text del volum. El primer quadern és majoritàriament copiat per una mà que no és la de Bastero, ni tampoc sembla la mateixa que trobem en alguns dels manuscrits del 243-257 —vegeu més amunt—, i que potser revela l'existència d'un altre col.laborador de Bastero en la seva feina lexicogràfica. Després del primer full, en blanc, l'encapçalament del volum és com segueix: «*La / Crusca Provenzale / di / D. Antonio Bastero / N*». El volum no té cap mena de foliació.

[3] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Conté, com he dit, la lletra N del que havia de ser el diccionari de la *Crusca provenzale*, en la seva redacció definitiva. L'escriptura hi és molt clara i neta, com és característic dels volums germans d'aquest, i les entrades es diferencien perfectament amb espais en blanc i amb les inicials majúscules de les paraules inventariades, que són escrites també amb lletra més grossa.

Ms. 1386

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El manuscrit té les cobertes de pergamí —320 x 210 mm.— en força bon estat, i fa uns 5 mm. de gruix. Es conserven, uns mica deteriorats, els quatre fermalls de pell destinats a tancar el volum. Només hi ha una inscripció manuscrita, al llom, que és com segueix: «*Bast*[ero] / *Leng*[u]^{a} / *Ital*[ian]^{a}».

A sota d'aquesta inscripció trobem una signatura antiga de la biblioteca, també manuscrita: «*8 / 2 / 41*». A l'extrem inferior del llom del manuscrit hi ha una etiqueta enganxada amb el número de signatura actual.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

En el volum hi ha relligats fulls i quaderns de mides diverses, alguns en blanc, que han estat foliats modernament, amb llapis. No hi ha índex ni fulls de guarda. La lletra sempre és la de Bastero, llevat del full 28 r. —una breu carta en italià, potser adreçada a Bastero, que és aprofitada per escriure-hi al darrera— i els 29 v. i 30 r., que són unes proves d'impremta corregides d'un fragment sobre «*la reliquia della sacrosanta cíntola*». Al verso de la coberta inicial, a més d'una altra etiqueta amb la signatura del manuscrit, hi ha escrita amb llapis

vermell, igual com a l'angle superior dret del full 44 r. —en blanc—, una signatura antiga de la biblioteca: «*15-2-19*».

[3] Obre el volum un quadern de 12 fulls en quart, d'uns 200 x 133 mm., titulat «*Segnicasi ed articoli del Cinonio, ab las Anotacions de...*». Es tracta efectivament d'un llistat de preposicions i articles italians amb anotacions i observacions sobre el seu ús. El llistat no comença, però, fins al quart full; al primer full només hi ha escrit, al recto, el títol ja esmentat, els fulls 2 i 3 r. són en blanc, i al full 3 v. trobem un fragment escrit i ratllat, que hauria de formar part segurament de la *Gramàtica italiana* —ms. 3-II-10 RABLB.

Segueix un bifoli doblegat, en blanc, en el qual només es llegeix, al recto del primer full una anotació que ha estat ratllada: «*Nombre, cap. 3: §. 1 Llamada romana. Partícula 4*», pel que podem deduir que aquest quadern procedeix del manuscrit del primer llibre de la *Història de la llengua catalana* —ms. 1173 BC.

[4] A continuació trobem un quadern en quart format per dos folis doblats per la meitat —210 x 160 mm. aproximadament—, un dels quals (fols. 17 i 28) és aprofitat d'una carta, potser adreçada a Bastero, que encara es pot llegir al 28 r., com ja he dit. Aquests dos folis inclouen, al seu interior, un altre quadern en quart una mica més petit —205 x 155 mm., de 8 fulls. Són en blanc els fols. 18 v., 22 v. i 23-27 —al fol. 28 v. només hi ha escrita, a l'extrem superior dret, una breu nota identificadora del text copiat al full 17. A la resta de fulls, hi podem llegir tot un seguit referències bibliogràfiques amb algunes anotacions sobre l'interès de les obres citades i, en alguns casos, amb còpia d'alguns fragments especialment significatius. Totes elles corresponen a autors i obres sobre la llengua italiana —cal considerar-les, segurament, fonts de la *Gramàtica italiana*—, llevat de la primera anotació (fol. 17), que fa referència al *Dictionaire universel* d'Antoine Furetiere (1690).

[5] Els fulls 29 i 30 formen bifoli i, com he dit abans, contenen fragmentàriament unes proves d'impremta corregides, d'un text en italià sobre la relíquia de la sagrada «*cíntola*» de la Mare de Déu que es guardà a Florència. El text és imprès al verso del full 29 i al recto del 30 —que porten els números de pàgina 78 i 75, respectivament. Al darrera d'aquest text —ocupant, doncs els fulls 29 r. i 30 v.— es llegeix la següent anotació manuscrita: «*Al signore Giuseppe Manni, Firenze*», que fa pensar que el bifoli degué servir purament per posar-hi entremig algun altre paper que ara no hi és, i adreçar-lo a l'esmentat destinatari. Així, ni el text imprès, ni les correccions, no sembla que hagin de tenir cap mena de relació amb el nostre canonge.

Segueix un quadern de quatre fulls, en quart —210 x 160 mm.—, dels quals només són escrits els dos primers (fols. 31 i 32 r.). Hi trobem un seguit d'anotacions, la majoria de caràcter lexicogràfic, tretes de diversos autors italians —Salvini, Varchi, Ghilini, etc.

[6] Els fulls 35 i 36 —305 x 100 mm.— són, en realitat un foli doblegat per la meitat en sentit longitudinal. Només és escrit el recto del full 35, que conté una llista de «*Noms de doble terminació, y generals*». Aquesta llista remet contínuament a algun altre volum, del qual s'indiquen els números de foli, que ens és, però, desconegut —potser es tracta d'una de les llibretes d'apunts gramaticals de l'Acadèmia.

Dels tres fulls següents, el 37 forma un bifoli en quart amb el 39 —265 x 200 mm.—, i el full 38, aproximadament de la mateixa mida, queda cosit al seu interior. Només són escrits el 37 r., el 38 r., i el 39 v., els quals contenen diverses anotacions destinades també a la redacció de la *Gramàtica italiana*: al full 37 trobem una llista de pronoms italians amb una breu explicació del seu ús i significat, extreta de les *Osservazioni* del Cinonio —com s'indica altra vegada al full 39; el full 38 conté alguns advertiments sota el títol «*Notas per la ortografia*».

[7] Segueixen quatre fulls cosits al volum mitjançant un taló, practicat a uns 10 mm. del costat esquerre. Els dos primers són apaïsats i més petits —123 x 195 i 135 x 190 mm. aproximadament—, i els dos darrers tenen unes proporcions similars als descrits abans —uns 270 x 200 mm. Només són escrits al recto —però al verso del full 42 trobem ratllades diverses versions del títol de la «*Tavola de'poeti provenzali della età d'oro*», de la *Crusca*—, i contenen anotacions més aviat relacionades amb els treballs filològics del canonge —referències bibliogràfiques, apunts, etc. Els fulls 40 i 41 semblen un llistat de correccions, amb la pàgina de referència, a algun text sobre el particular.

D'aquí fins al final del volum, trobem un quadern en foli —315 x 200 mm.— de 18 fulls, seguit d'un bifoli, solt i sense numerar, d'idèntiques proporcions, i d'un altre bifoli igual, que té al seu interior un quadern de dos fulls, més petit —270 x 200 mm. De tots aquests, són blancs els fulls 44, 49 r., 50 r., 53 r., 54 r. i 58 al primer quadern, el verso del primer i tot el segon full del bifoli sense numerar, i el fol. 65 r. —últim full del volum. Els he agrupat perquè tots ells contenen anotacions lèxiques i gramaticals semblants:

[8] - Del 45 al 54 trobem un seguit de llistes de paraules —ordenades en columnes per noms, verbs, articles, adverbis, intejeccions, pronoms, etc.— amb el seu context i el número de foli de referència, extretes de la vida de santa Caterina de Siena editada per Girolamo Gigli —la referència d'aquesta obra és al fol. 45 r.

- Del 55 al 61, i al bifoli sense numerar, trobem també llistes de mots i verbs conjugats, però sobretot nombroses citacions textuals —anotades per interessos lingüístics—, que, en aquest cas, semblen referides a les obres de santa Caterina, publicades pel mateix Gigli —la referència és al fol. 55 r. Entremig hi ha, però, una anotació diversa —part del 55 v. i el 56 r.: es tracta de la còpia d'un capítol de la vida de sant Francesc de Borja de Daniello Bartoli (1681), titulat «*Pruove della fortezza, della providenza e della publica utilità con che il santo viceré Borgia governò la Catalogna*», l'interès del qual no és pas de caràcter formal.

- El full 62 conté anotacions gramaticals procedents del *Memoriale della lingua italiana* de Pergamini, com s'esmenta al verso de l'últim full del manuscrit, que forma part del mateix bifoli.

- Els fulls 63 i 64 recullen apunts de diveres obres, però principalment de les *Osservazioni intorno al parlare e scrivere toscano*, de Giovanni Batista Strozzi, i del *Discorso dell'obbligo del ben parlare la propria lingua*, de Carlo Dati.

Ms. 2029 (23)

[1] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL MANUSCRIT:

El manuscrit 2029 és en realitat, com ja he explicat en fer la descripció prèvia de tots els manuscrits, un aplec de papers sense cap relació entre ells, que han rebut per part del catalogador de la biblioteca una numeració interna completament arbitrària. El número 23 d'aquest manuscrit, anomenat al catàleg «*Papeles varios*», correspon als folis 113 i 114; es tracta d'un bifoli extraviat del manuscrit de la *Història de la llengua catalana.*

Te idèntiques característiques als fulls dels quaderns en foli que he descrit en referir-me al ms. 3-II-4 de l'Acadèmia de Bones lletres, i als que referiré del ms. 1173 de la Biblioteca de Catalunya, al qual lògicament hauria de pertànyer; el verso del full 114 és en blanc.

[2] Conté tot un apartat del tercer capítol del Llibre primer de la *Història de la llengua*, titulat «*Cómo la llaman nuetros escritores antiguos catalanes.*», però manquen la majoria de les addicions que hi són indicades, i que deuen trobar-se en papers solts, potser extraviats en altres manuscrits. Aquest apartat possiblement és una refosa de dos altres que esmenta —potser no van arribar mai a ser redactats— un retall de paper que he trobat enmig d'un altre manuscrit d'aquest fons: «*Después del §. Llamada lemosina, se parlarà lo següent: §. Cómo la llaman nuestros escritores catalanes, tanto los antiguos como los de mediano tiempo, y cómo assí mismo los forasteros, quando estos hazen mención de el idioma de Cataluña; y cómo al presente la llamamos nosotros*».

El bifoli en qüestió està, de fet, encartat al final del quadern que constitueix el document anterior —número 22—, i que conté la dissertació «*Sobre la lengua catalana*» d'Antoni Francesc de Tudó; això fa pensar que potser aquest va utilitzar-lo en la redacció del seu conegut discurs.

2.3. Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona.

Ms. 138

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum està enquadernat amb cobertes senzilles, de pergamí. Les mides de la coberta són 206 x 140 mm., i a l'interior la mida dels fulls és una mica inferior —197 x 130 mm. El volum fa 17 mm. de gruix.

Sobre el llom podem llegir la següent inscripció manuscrita: «*Indice* / [dei] *Cod*[ici] / *Prouenz*[ali] / *Vat*[icani]».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Formen el volum 6 quaderns en quart, de 16 fulls cada un. El primer full del primer quadern i el darrer de l'últim quadern estan enganxats a la coberta com a full de guarda. El volum consta, doncs, de 94 fulls, els quals han estat numerats modernament en llapis; aquesta foliació és la que utilitzarem en endavant. Són en blanc tots els fulls del 50 al 94, inclosos aquests, i també ho són els fulls 1, 12 v., 20, 21, 22, 28, i 36 v.

Trobem només un full solt a l'interior del manuscrit; es tracta d'un foli escrit per les dues bandes i doblegat en quatre parts de manera irregular. Aquest full no consta en la foliació, i pel seu contingut cal intercalar-lo entre els fols. 49 i 50 del volum. La lletra és sempre la d'Antoni de Bastero.

[3] CONTINGUTS DEL VOLUM:

El manuscrit conté un índex de poesies provençals dels còdexs vaticans 3204, 3205, 3206, 3207 i 3208 —segons la identificació de l'època, que no correspon a l'actual—, agrupades per autors i ordenats aquests alfabèticament. Aquest índex hauria de comprendre totes les poesies d'aquests còdexs copiades en els volums de 3-II-12 RABLB, el 240 BUPB i el 1600 BC, que en fan pròpiament una antologia. La citació de les composicions poètiques es fa pel número de foli del còdex de referència i s'esmenta sempre de quin tipus de composició es tracta —cançó, sirventès, etc. Només als índexs dels dos últims còdexs referits es copia sistemàticament el primer vers de cada composició indexada. Quan algun dels autors apareix citat amb més d'un nom, es remet, en cada cas, al nom sota el qual s'agrupen les seves obres.

[4] No sabem, tanmateix, si l'elaboració d'aquest índex és acabada, perquè en moltes ocasions trobem molt d'espai en blanc entre les referències als diversos autors, com destinats encara a incloure més referències de composicions seves d'aquell mateix còdex manuscrit. Quan és del cas —una autoria dubtosa, etc.— trobem anotada una breu explicació d'Antoni de Bastero que ho aclareix, i en algun moment es copien curts fragments de les composicions esmentades —*v.g.* fols. 29 v. i 30 r.

S'inclouen també en el volum, en alguns casos, índexs de les vides de trobadors contingudes, a banda de les poesies, als còdexs de referència, i així mateix índexs de les *razós*

o exposicions sobre algunes de les composicions ressenyades que sembla que contenen també alguns dels còdexs.

[5] L'estructura del volum és la següent:

fols. 2-12 r.: Índex d'autors corresponent a les composicions que integren el còdex vaticà 3204 —extractat al ms. 240 BUPB, i a la seva «giunta», que és el primer volum del 3-II-12 RABLB.

fols. 13-18: «*Las vidas, còdex 3204*», ordenades per ordre alfabètic del nom del trobador biografiat, bé que esmentant a la dreta de cada nom el nom del biògraf, quan és conegut.

fol. 19: «*Còdex 3204. Rasons o assumptos dels sirventesos*» —llista de les explicacions dels sirventesos contingudes en el mateix còdex de la biblioteca vaticana. S'esmenten en cada cas les primeres paraules del text i el número de foli del còdex de referència.

[6] fols. 23-27: Índex, per autors, de les composicions del còdex 3205 —extractat al ms. 1600 BC.

fols. 29-36 r.: Índex, per autors, de les composicions del còdex 3206 —extractat al segon volum del 3-II-12 RABLB.

fols. 37 i 38: «*Altras rimas que estan sens nom de l'autor, del còdex 3206*», citades pel primer vers i el núm de foli, i agrupades alfabèticament per gèneres —«*Cançons*», «*Complanta*», «*Componiments*», etc.

fols. 39-47: Índex, per autors, de les composicions del còdex 3207 —extractat al tercer volum del 3-II-12 RABLB. A partir d'ara, com ja he dit, se citen sistemàticament les composicions pel primer vers i el número de foli del còdex de referència. A la dreta de l'*incipit*, i de forma abreujada, s'indica el tipus de composició.

[7] fol. 48: «*Las vidas, còdex 3207*», indicant només el nom de l'autor biografiat i el número de foli del còdex de referència.

fol. 49: «*Rasons o assumptos de las coblas*» —gairebé tot ho són, en aquest còdex 3207. Se citen per les primeres paraules de cada comentari i el número de foli del còdex de referència.

El full solt, sense foliar, que degué ser incorporat posteriorment al volum, conté l'índex de les composicions del còdex 3208 —extractat al quart volum del 3-II-12 RABLB—, construït amb el mateix criteri que els índexs anteriors: les poesies són citades pel primer vers, agrupades per autors i ordenats aquests alfabèticament, amb la indicació, en cada cas, del número de foli de referència i del tipus de composició de què es tracta.

Ms. 139

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Les mides de la coberta són 238 x 182 mm., i el volum fa 45 mm. de gruix. A l'interior, la mida dels fulls és irregular, però no pas gaire inferior. Les cobertes són senzilles i de

pergamí, amb quatre fermalls de pell força fets malbé.

Sobre el llom podem llegir la següent inscripció manuscrita: «*Miscellan[ia] / Tom. i. / Relazioni diverse*».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum un quadern en quart de setze fulls de paper blanc, el primer dels quals està enganxat a la coberta a manera de guarda. Només és escrit el segon full d'aquest quadern, per davant i per darrera, que conté l'índex del volum:

«*Miscel·lànea*

1 ad 11: Relacions sobre la mort, elecció, coronació y possessió respective dels papas Clement XI, Ignocenci XII y Benet XIII, y de lo que se acostuma fer per los cardenals aprés de seguida la mort del Papa —lo número 8 conté uns versos a la mort de Innocenzo XIII.

12: Antiquitat y ceremònias de la benedicció dels Agnus Dei.

13: Relació de las ceremònias en lo clòurer la porta santa en any de jubileu, etc.

14: Relació de la màquina, lluminació y fanals, etc., feta per la arxiconfraria del sant Cristo de la iglésia de San Marcello en l'any de jubileu 1725, en la processó del dijous sant.

[3] *15 ad 27 inclusive: Differents relacions dels suntuosos aparatos del santíssim sagrament en algunas iglesias, en lo [...] de las 40 horas, en los dias de dijous gras y següents de carnestoltas.*

28: Relació de la justícia [que] féu fer lo tribunal del Sant Offici a un laic que celebrava missa, etc. —any 1711.

29 y 30: Duas relacions de dos autos públichs que féu lo Sant Offici en la iglésia de la Minerva —any 1719.

31: Relació de la solemne cavalcada y possessió del nou senador, lo marquès Frangipanis —any 1712.

32: Relació de un miracle [que] obrà sant Pio V en lo dia de sa festa, any 1713.

33: Notícias de Roma en lo novembre de 1714.

34: Estrazzione del lotto della carità.

35: Versos sobre los jugadors que han perdut en lo joc de Gènova.

[4] *36: Carta sobre certa causa o plet entre jesuïtas y dominicos.*

37: Notícia dels últims successos del siti de Corfú, y de la ratirada dels turcs de aquella isla —any 1716.

38: Relació de la màquina de jocs y festas en plaza Navona, per lo naxament del delfí de França.

39: Relació de la victòria y batalla de Ceuta, als 15 novembre 1720.

40: Relació de altra semblant victòria en Ceuta, als 9 desembre de dit any.

41: Relació de un cas orrible, y justícia feta —en França, any 1721.

42: Cantanta per lo nadal 1707, en lo palau apostòlic, composta del abat Massimo Scarabelli, mirandolano, tra li arcadi Policeno.

43: Sonetos y altres versos per la festa de la nativitat de nostre Senyor —any 1716.

44: Cantata per lo nadal 1722, en lo palau apostòlic, de Alindo Scirtoriano p. a. —ço és pastore arcade.

[5] *45: Altra cantata per lo nadal 1723, di Filippo Leers.*

46: Orassió fúnebre de l'abate Anton Maria Salvini, en alabança de Pera Andreu Forzoni Accolti —en Florença, 1720.

47: Examen per inquirir y conèxer la voluntat de qui vol fer-se monja y pèndrer l'àbit, etc.
48: Examen per una monja antes que proffesse.
49: Epitafi de monsenyor Marimon, auditor de Roma, enterrat en la iglésia de Montserrat, en Roma.
50: La bona ventura en vers.
51: Pasquino frate *—en la sede vacant de...*
52 ad 59, que és l'últim: Sonetos y cansonetas —entre·ls sonetos n·i ha un, «Amante, che si ritira dal mondo» (Filli non son più tuo, cangiai desio...); altro della palma; altro contra i giocatori nel gioco di Genova, etc.»

[6] Els números indicats a l'índex corresponen un a cada un dels fulletons o quaderns manuscrits relligats en aquesta miscel·lània, i hi són anotats, generalment a l'angle superior dret de la primera pàgina, per la mateixa mà de Bastero. No hi ha cap mena de foliació que agrupi tots els fulls del volum. Passo a descriure cada un dels documents amb el mateix ordre amb què els esmenta l'índex que he transcrit.

1) «*RELAZIONE/ DELLA MORTE/ DEL SOMMO PONTEFICE/ CLEMENTE XI/ E/ DELL'ESEQUIE/ CELEBRATEGLI/ NELLA BASILICA VATICANA/ DAL SAC. COLLEGIO DE' SIG. CARDINALI,/ con la distinta descrizione del trasporto/ del suo Cadavere dal Quirinale in/ S. Pietro, e del Catafalco eret-/ togli in detta Basilica./ In Roma, MDCCXXI./ Si vendono da Gaetano Capranica Libraro alla Sapienza./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de quatre fulls escrits per davant i per darrera. El segon i el tercer full, que formen el bifoli interior, sobresurten un dit més que els altres dos per la banda de sota.

[7] 2) «*RELAZIONE/ E NOTIZIE/ Di ciò che si suol fare nelli 10. giorni/ dopo la morte del Pontefice.*» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, MDCCXXI./ Nella Stamperia di Pietro Ferri incontro la Gran/ Curia Innocenziana./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./...*». La mida d'aquest imprès és sensiblement inferior a la de la resta —210 x 140 mm.

3) «*RELAZIONE/ E NOTIZIE/ Di ciò che si suol fare nelli 10. giorni/ dopo la morte del Pontefice*». Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, MDCCXXIV./ Nella Stamperia di Pietro Ferri vicino/ la porticella della Minerva./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./...*»

[8] 4) «*VERIDICA/ RELAZIONE/ Di tutto ciò, ch'è seguito dopo la morte/ DI NOSTRO SIG. PAPA/ CLEMENTE XI./ Con il Trasporto del suo Cadavere dal Quirinale/ alla Cappella di Sisto IV./ NEL PALAZZO VATICANO/ E con la descrizzione del Catafalco scoperto nel giorno/ de'28. Marzo 1721. in detta Basilica./ Con altro di più notabile, e con la distribuzione/ delle Celle ai Signori Cardinali/ per il Conclave./ IN ROMA MDCCXXI./ Si vendono da Luigi Neri in Piazza Nauona./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de quatre fulls escrits per davant i per darrera.

5) «*VERIDICA E COMPITA/ RELAZIONE/ Della solenne e gloriosa Incoronazione/ DEL SOMMO PONTEFICE/ INNOCENZO XIII./ Seguita i dì 18. Maggio 1721./ Con un pieno*

raconto di tutte le Cerimonie, degli/ applausi, e di altre circostanze accadute/ in detta funzione./ IN ROMA, MDCCXXI./...» Imprès en quart, de quatre fulls per davant i per darrera.

[9] 6) «*ESATTISSIMA/ RELAZIONE/ DELLA SOLENNE CAVALCATA/ Fatta dal Palazzo Vaticano alla Basilica Lateranense, e di tutte le/ Cerimonie occorse in occasione del POSSESSO preso/ DALLA SANTITÀ DI N. SIG./ PAPA INNOCENZO XIII./ Colla Descrizione, e Dichiarazione de'due Nobilissimi ARCHI TRIONFALI/ fatti alzare l'uno dall'Eccmo SENATO ROMANO, e l'altro dal Sere-/ nissimo Sig. DUCA di PARMA: Come pure de'solenni/ Aparati fatti nel Campidoglio, e altrove;/ E col rapporto di tutte le Iscrizioni poste ne'medesimi Archi, nella detta Basilica/ Lateranense, nell'Aparato fatto della Communità degli Ebrei, e in molti altri/ luoghi: E colle Stampe intagliate in Rame d'ambedue i fuddetti Archi.*» Imprès en quart, de 4 fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, MDCCXXI./ Con licenza...*»

[10] 7) «*RELAZIONE/ DELLE CERIMONIE, E SOLENNITÀ,/ Seguite dopo la morte del Sommo Pontefice/ INNOCENZO XIII./ Nel Trasporto del suo Cadavere alla Basilica Vaticana,/ e nell'Esequie ivi celebrategli dal Sacro Collegio;/ Colla descrizione del suo accompagnamento in detto Trasporto,/ e del sontuosissimo Catafalco erettogli in detta Chiesa.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, Nella Stamperia di Pietro Ferri dietro alla Minerva 1724./ Con licenza...*»

8) «*IN MORTE/ D'INNOCENZO/ DECIMOTERZO/ DI GLORIOSA MEMORIA/ AD AURASCO PAMISIANO/ ACCLAMATO/ Cleogene Nassio P.A.*» Poesia impresa, de dos fulls per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, Nella Stamperia di Antonio de'Rossi/ nella strada del Seminario Romano vicino/ alla Rotonda 1724./ Con licenza de'Superiori.*»

[11] 9) «*DISTINTA RELAZIONE/ Di tutte le Cerimonie fatte nella Solenne Coronazione/ DI NOSTRO SIGNORE/ PAPA/ BENEDETTO XIII./ ROMANO/ Dell'Ordine de'Predicatori,/ Seguita nella Basilica di San Pietro il dì 4. Giugno 1724./ Con altro di Curioso, e notabile.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, M.DCC.XXIV./ Si vendono a Pasquino da Pietro Leone Libraro...*»

10) «*Veridica, ed esatta/ relazione/ del glorioso possesso/ preso/ dalla Santità di N. S./ Papa Benedetto XIII./ romano/ dell'Ordine de'Predicatori/ Nel giorno 24. Settembre 1724. dal Palazzo Quirinale, a/ S. Giovanni in Laterano, con l'accurata Descrizzione dell'Arco Trionfale del Serenissimo Duca di Parma, con gli/ Elogi posti in Esso, e nella Basilica di S. Giovanni in Late-/ rano, e con la dichiarazione di tutte le Funzioni, e Ceri-/ monie fatte da Sua Santità in detta Basilica, e con altro/ di curioso, e notabile, il tutto descritto./ Con fedeltà doppo la Funzione./ IN ROMA,/)(CON LICENZA DE'SUPERIORI./ Si vendono di Gaetano Capranica...*» Plec imprès, de quatre fulls escrits per davant i per darrera, sense obrir.

[12] 11) «*Sincero racconto/ Delle Cerimonie fatte sì in Conclave,/ come nella Basilica Vaticana/ IN OCCASIONE/ DELL'ESALTAZIONE AL PONTIFICATO/ L'Emo, e Rmo Prencipe il Signor Cardinale/ FRA VINCENZO MARIA ORSINI/ ROMANO/ Dell'Ordine de'Predicatori/ Creato a dì 29. Maggio 1724. col nome/ DI/ BENEDETTO XIII./ Si vendono a Pasquino nella Libreria di Pietro Leone/ all'Insegna de S. Gio. di Dio./ In ROMA,*

MDCCXXIV.)(Con licenza de'Superiori.» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera.

12) «*Esattissimo/ raguaglio/ Dell'Antichità, ed Uso de'Sacri Pontificii/ AGNUS DEI/ Con una esatta Notizia di tutte le Cerimonie/ fatte nella solenne Benedizzione/ dei Medesimi/ DALLA SANTITÀ'DI NOSTRO SIGNORE/ PAPA/ BENEDETTO XIII./ Ne i Giorni di Mercoledì, Giovedì, e/ Venerdì fra l'Ottava di Pasqua./ Con la Descrizione della Sacra Funzione fatta nel Sabato in Albis/ nella Distribuzione dei prenominati Sacri Agnus Dei./ In Roma, nella Stamperia di Pietro Ferri dietro alla Minerva 1725./ CON LICENZA...*» Imprès en quart, de quatre fulls; el primer en blanc al verso.

[13] 13) «*Esatta/ notizia/ Delle Cerimonie fatte nella Chiusura delle Porte/ Auree compito il Giubileo, e particolarmen-/ mente della sollennità colla quale il/ Pontefice Regnante./ BENEDETTO XIII./ Volle chiudere quella della Basilica Vaticana/ Aggiuntovi la descrizione della Pompa con che si portarono i/ Cardinali Legati alle altre 3. Basiliche.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*In Roma 1725. nella Stamparia di Pietro Ferri alla Porticella/ della Minerva. Con licenza de'Superiori*».

14) «*DISTINTA RELAZIONE/ Della Machina, e Fanali, e d'Altro di più Riguar-/ devole fatto dalla Ven. Archiconfraternità del/ SSmo. CROCIFISSO in S. Marcello di Roma/ In occasione della Celebre, e solenne Processione de Essa fatta la/ sera del Giovedì Santo del presente Anno di Giubileo 1725./ Con l'esatta Descrittione di tutte le Machine, e d'altro di più notabile.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*In Roma, nella Stamperia di Pietro Ferri dietro alla Minerva./ Con licenza...*»

[14] 15) «*DISTINTA/ RELAZIONE/ DELLA SONTUOSA SPOSIZIONE/ DEL/ SS. SAGRAMENTO/ FATTA/ Nella Chiesa de'SS. LORENZO, e DAMASO/ dall'Eminentiss., e Reverendiss. Prencipe,/ IL SIGNOR CARDINALE/ PIETRO OTTOBONI/ VICE-CANCELLIERE DI S. CHIESA &c./ Nel Giovedì Grasso del Carnovale/ dell'Anno 1713./ IN ROMA Nella Stamperia di Antonio de'Rossi./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./ Si vende dal medessimo alla Chiavica del Bufalo.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

16) «*RELAZIONE/ DELLA CELEBRE SPOSIZIONE/ DEL/ SS. SAGRAMENTO/ FATTA/ nella Basilica de'SS. LORENZO, e DAMASO/ dall'Eminentiss., e Reverendiss. Prencipe,/ IL SIGNOR CARDINALE/ PIETRO OTTOBONI/ VICE- CANCELLIERE DI S. CHIESA &c./ Nel Giovedì Grasso 8. di Febrajo del/ corrente Anno MDCCXIV./ In ROMA Nella Stamperia di Antonio de'Rossi./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./ Si vende dal medesimo alla Chiavica del Bufalo.*» Imprès en quart, de dos fulls, el primer en blanc per darrera.

[15] 17) «*MISTERIO/ RAPPRESENTATO/ NELLA SOLENNE ESPOSIZIONE/ DEL DIVINISSIMO/ SACRAMENTO/ FATTA NELL'ORATORIO/ DELLA/ SS. COMMUNIONE GENERALE/ Il Lunedì, Martedì, e Mercordì della Sessagesima/ nell'Anno 1714., e Centesimo, de che la Santa/ Sede approvò la Santissima Comunione/ Generale, e la Congregazione per/ la medesima eretta/ SOTTO IL TITOLO/ DELLA/ MADONA DELLA PIETÀ,/ E/ DI S. FRANCESCO SAVERIO./ IN ROMA, Nella Stamperia di Antonio*

de'Rossi./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./ Si vende dal medesimo alla Chiavica del Bufalo.» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

18) «*DICHIARAZIONE/DELL'/APPARATO/ESPOSTO NELLA CHIESA/DEL GIESÚ/ Per le 40. Ore dell'anno corrente 1716./ Da'Signori della Congregazione/ DELL'ASSUNTA./ IN ROMA, MDCCXVI./ Nella Stamparia di Antonio de'Rossi alla Chiavica/ del Bufalo. Con licenza de'Superiori./ Si vende dal medesimo Stampatore.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

[16] 19) «*DICHIARAZIONE/DELL'/APPARATO/ESPOSTO NELLA CHIESA/DEL GIESÚ/ Per le 40 ore dell'anno corrente 1717./ Da Signori della Congregazione/ DELL'ASSUNTA./ IN ROMA, MDCCXVII./ Nella Stamperia di Rocco Bernabò alle Murate./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./ Si vende dal medesimo Stampatore.*» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera.

20) «*MISTERO/ RAPPRESENTATO NELLA SOLENNE/ ESPOSIZIONE/ DEL/ SSMO. SACRAMENTO/ FATTA NELL'ORATORIO/ DELLA/ SS. COMUNIONE GENERALE/ Detto ancora della Madona della Pietà, e di San/ Francesco Saverio, vicino S. Ignazio./ Il Lunedì, Martedì, e Mercordì della/ Sessagesima nell'anno 1718./ IN ROMA, Per Antonio de'Rossi alla Piazza/ di Ceri. 1718./ CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

[17] 21) «*MISTERO/ RAPPRESENTATO NELLA SOLENNE/ ESPOSIZIONE/ DEL/ SSMO. SACRAMENTO/ FATTA NELL'ORATORIO/ DELLA/ SS. COMUNIONE GENERALE/ Detto ancora della Madona della Pietà, e di San/ Francesco Saverio, vicino S. Ignazio./ Il Lunedì 13. Martedì 14., e Mercoledì 15./ di Febraro, della Sessagesima del 1719./ IN ROMA, Per Antonio de'Rossi nella strada del/ Seminario Romano, vicino alla rotonda./ CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

22) «*MISTERO/ RAPPRESENTATO NELLA SOLENNE/ ESPOSIZIONE/ DEL/ SSMO. SACRAMENTO/ FATTA NELL'ORATORIO/ DELLA/ SS. COMUNIONE GENERALE/ Detto ancora della MADONA DELLA PIETÀ, e di SAN FRANCESCO SAVERIO,/ presso S. IGNAZIO./ Il Lunedì, Martedì, e Mercordì, della Sessagesima/ cioè 5., 6., 7. di Febraro nell'Anno 1720./ IN ROMA, Nella Stamperia del Komarek, al Corso in Piazza di Sciarra./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera.

[18] 23) «*MISTERO/ Rappresentato nella solenne/ Esposizione/ del/ SSMO. SACRAMENTO/ Fatta nell'Oratorio della SS. Comunion/ Generale: detto ancora della MADONA/ della Pietà, e di S. FRANCESCO SAVERIO,/ presso SANT'IGNAZIO,/ il Lunedì, Martedì, e Mercordì della/ Sessagesima, cioè primo, secondo, e terzo/ giorno di Febraro del 1723.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, 1723. Per il Tinassi, e Mainardi./ Con licenza de'Superiori.*»

24) «*TEATRO/ PER L'ESPOSIZIONE/ DEL/ SSMO. SACRAMENTO/ Nella Chiesa del GESÚ di Roma/ li trè ultimi giorni di Carne-/ vale dell'Anno 1723.*» Imprès en quart, de dos fulls; el verso del segon, en blanc. El peu d'impremta és com segueix: «*IN ROMA, nella Stamperia del Bernabò. 1723./ CON LICENZA DE'SUPERIORI*».

[19] 25) «*TEATRO/ DELL'ESPOSIZIONE/ DEL/ SSMO. SACRAMENTO/ Nella Chiesa del GESÚ di Roma/ li trè ultimi giorni di Carne-/ vale dell'Anno 1724.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, nella Stamperia del Bernabò. MDCCXXIV./ CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» A la quarta pàgina hi ha una anotació manuscrita, en sentit horitzontal, a la banda esquerra, que sembla una llista d'objectes; és en italià.

26) «*IL CONVITO/ D'ASSUERO./ TEATRO SACRO/ PER L'ESPOSIZIONE/ DEL/ SSMO. SACRAMENTO/ Nella Chiesa del GESÚ di Roma/ Ne'trè ultimi Giorni di Carnevale/ l'Anno Santo MDCCXX.*» Imprès en quart, de dos fulls —el verso del segon, en blanc—, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, nella Stamperia del Bernabò, MDCCXXV./ Con licenza de'Superiori*»

[20] 27) «*DESCRIZIONE/ DEL NOBILISSIMO ALTARE,/ O SIA TABERNACOLO/ Fatto erigere nell'Insigne Basilica/ di S. Lorenzo in Damaso/ PER L'ESPOSIZIONE/ DEL/ SS. SACRAMENTO/ Dall'Eminentissimo, e Reverendissimo Principe,/ IL SIGNOR CARDINALE/ PIETRO OTTHOBONI/ Vice-Cancelliere di S. Chiesa, e Titolare/ di detta Basilica./ L'Anno del Giubbileo 1725./ IN ROMA, Nella Stamperia di Antonio de'Rossi nella/ Strada del Seminario Romano./ CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

28) «*DISTINTA/ RELAZIONE/ Della Condanna fatta nel Salone del S. Offizio/ dal Supremo Tribunale della S. Inquisitione,/ Di Domenico Spallacini da Orvieto./ Per aver per lo spazio di cinque Anni celebrato il Santo/ Sacrificio della Messa senza esser stato ordinato Prete./ Con l'esatta notizia del suo Processo, e d'altri Errori da lui/ commessi, e di tutte le Ceremonie seguite/ in tale occasione./ Con la descrizione della sua Morte, e dell'ordigno con cui fù/ incendiato il suo Cadavere./ IN ROMA, Per gl'Eredi del Corbelletti. 1711. Con lic. de Sup./ Si vendono in Piazza Navona nella Bottega di Benedetto Soto/ Libraro al Insegna di S. Rocco.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

[21] 29) «*RELAZIONE/ DISTINTA/ Del Ristretto del Processo, e Sentenza/ CONTRO/ SILVESTRO LEGNI/ Dalla Cittá di Velletri, e/ GIOVANNI VECCHIOLI/ Da Cisterna della detta Diocesi,/ E della loro Abiura fatta pubblica-/ mente nella Chiesa di S. Maria sopra/ Minerva li 25. Gennaro 1719./ IN ROMA MDCCXIX./ Nella Stamperia di Gio: Francesco Chracas, presso/ S. Marco al Corso. Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de quatre fulls —el verso del primer, en blanc—, amb els plecs sense obrir.

30) «*RELAZIONE/ DISTINTA/ Del Ristretto del Processo, e Sentenza/ CONTRO/ GIULIO LEGNI,/ BONAVENTURA ARIGONI,/ E/ BERNARDINI SALVIATI/ tutti tre da Velletri,/ E della loro Abiura fatta pubblica-/ mente nella Chiesa di S. Maria sopra/ Minerva li 25. Gennaro 1719./ IN ROMA MDCCXIX./ Nella Stamperia di Gio: Francesco Chracas, presso/ S. Marco al Corso./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de quatre fulls —en blanc el verso del primer i del quart full—, amb els plecs sense obrir.

[22] 31) «*DISTINTA/ RELAZIONE/ DELLA SOLENNE CAVALCATA/ FATTA/ Dall'Illustrissimo, & Eccellentissimo Signor/ MARCHESE/ MARIO FRANGIPANI/*

SENATORE DI ROMA./ In occasione del Possesso preso da Sua Eccellenza/ nel Campidoglio./ Con un racconto esattissimo delle Cerimonie seguite dell'Apparato/ Trionfale, e dell'Allegrezze fatte in tale occorenza./ In ROMA, Per Gaetano Zenobj. 1712. Con licenza de'Superiori./ Si vendono in Piazza Madama da Gasparo Massini Libraro, all'Insegna/ della Madona delle Grazie di Velletri.» Imprès en quart, de quatre fulls —el primer, en blanc per darrera—, amb els plecs sense obrir.

32) «*RELAZIONE/ DEL MIRACOLO/ Operato nella Città di Roma/ DAL GLORIOSO PONTEFICE/ S. PIO QUINTO/ Nel giorno della sua Festa, celebrata alli 5./ del corrente mese di Maggio 1713.*» Imprès en quart de quatre fulls escrits per davant i per darrera, molt ben tallat, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA,/ Apresso Francesco Gonzaga, 1713./ Con licenza de'Superiori.*»

[23] 33) «*Ristretto di Relazione di quello si è fatto in Roma, ed in/ Castelgandolfo dal primo giorno di Novembre 1714./ per tutto il Sabbato 10. detto.*» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*In Roma 1714. nella Stamperia di Gio: Francesco Chracas./ Con licenza de'Superiori.*»

34) «*ESTRAZZIONE/ SECONDA/ DEL LOTTO/ Della Carità.*» Imprès en quart, de dotze fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, M.DCC.XIV./ Nella Stamparia della Reuerenda Camera Apostolica.*»

35) «*LAMENTO GENERALE/ Di tutti li sfortunati per la presente estrattione fatta del Gioco/ di Genoua, con la parte delle Donne, e l'allegria di quelli/ che hanno vinto, dove s'intende quali, e quanti sono./ OPERA NVOVA, E ESEMPLARE.*» Text en vers, imprès a dues columnes i amb una orla al voltant. Té dos fulls i només són impresos el verso del primer i el recto del segon. El peu d'impremta tampoc no n'aporta la data.

[24] 36) «*RISPOSTA AD UN AMICO/ Sopra la Lite trà Gesuiti, e Domenicani./ Data da Roma 15. Luglio 1719./ Ristampata in Lucca per i Marescandoli, Con licenza de Superiori.*» Imprès en quart, de quatre fulls escrits per davant i per darrera, amb els plecs sense obrir.

37) «*BREVE, E SINCERA/ NOTIZIA/ DEGLI ULTIMI SUCCESSI/ DELL'ASSEDIO DI CORFÚ,/ E della ritirata de'Turchi da quell'Isola:/ ESTRATTA/ Da Lettere authentiche scritte da Corfù sotto li 22. Agosto,/ e 28. detto MDCCXVI.*» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*IN ROMA, nella Stamperia del Bernabò, l'anno 1716./ Si dispensano nella sudetta Stamperia alle Muratte vicino/ Santa Maria in Via.*»

[25] 38) «*CIRCO AGONALE/ DI ROMA/ Restituito all'antica forma/ CON ILLUMINAZIONI, E MACHINE/ ARTIFIZIALI/ Dall'Eminentiss. e Reverendiss. Sig. Cardinale/ DI POLIGNAC/ Ministro di S. M. Cristianissima/ PER CELEBRARE/ IL FELICE NASCIMENTO/ DEL DELFINO/ IN ROMA, MDCCXXIX./ Nella Stamperia di Gio: Battista de Caporali per andare all'Orfo./ CON LICENZA DE'SUPERIORI./ Si vendono da Gregorio Ruisecco, e Marcello Silvestri Librari/ in Piazza Navona, ove anche si vende la Pianta de'Fuochi,/ e Circo Agonale impresso in Rame.*» Imprès en quart, de quatre fulls escrits per davant i per darrera.

39) «*RELAZIONE/ DE'FELICI SUCCESSI,/ Che il giorno 15. Novembre 1720. ottennero/ le Armi di S. M. Cattol. nell'attaco delle/ Trincere, e Forti, con i quali i Mori/ tenevano assediata la Piazza/ DI CEUTA,/ E nella Bataglia, che successivamente gli fu/ data nel proprio Campo dietro le trincere./ IN ROMA MDCCXXI./ Nella Stamperia di Gio: Francesco Chracas, presso S. Marco al Corso./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera.

26] 40) «*RELAZIONE/ DELLA FELICE/ VITTORIA,/ Che il giorno 9. di Decembre del 1720/ conseguirono le Armi di/ SUA MAESTÀ CATTOLICA/ Nel proprio Campo, dove vennero a dar/ Bataglia i Mori con tutto il loro Eser-/ cito, che si considera consisteva in/ quel giorno in 36. mila Uomini./ IN ROMA MDCCXXI./ Nella Stamperia di Gio: Francesco Chracas presso/ San Marco al Corso./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, d'una mida notablement més petita que la resta de fullets —195 x 128 mm.

41) «*ORRENDO/ E/ COMPASSIONEVOLE/ CASO/ Occorso in Francia nella Città di/ San Martino/ Li 17. Settembre 1721./ D'un Giovane, che per orrendi misfatti/ fatti contro il Padre, & altri furono/ sententiati con il suo Servo/ a crudelissima morte./ In Verona, Bassano, ed in Lucca per il Ciuffetti./ Con Licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de dos fulls escrits per davant i per darrera, sense data d'impressió.

27] 42) «*CANTATA/ DA RECITARSI/ LA NOTTE/ DELL/ SSMO. NATALE/ NEL PALAZZO APOSTOLICO/ L'Anno 1707./ COMPOSTA/ DALL'ABBATE MASSIMO SCARABELLI/ MIRANDOLANO/ Trà gli Arcadi Polieno./ MUSICA/ DEL SIG. ALESSANDRO SCARLATTI./ IN ROMA, Nella Stamperia della Reu. Cam. Apost. 1707./ CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» Imprès en quart, de 6 fulls; el darrer full, en blanc. El text és escrit en versos de diferents metres.

43) «*SERTI FESTIVI/ ALLA/ CUNA REGALE/ DELLA/ IMPERADRICE/ DELL'UNIVERSO/ La di cui gloriosissima NASCITA/ si solennizza/ Dalla Veren. Archiconfraternita del CARMINE/ nel suo Oratorio alle Trè Cannelle./ LI FRATELLI/ VINCENZO MASSIMI,/ GIOSEPPE ANTONIO ORLANDI,/ GIO: ANDREA AGENTI,/ GIO: FRANCESCO BIGORDI,/ ET ALESSANDRO SOMMARIVA/ SAGRESTANI./ In Roma, per Domenico Antonio Ercole in Parione. 1716./ CON LICENZA DE'SUPERIORI.*» Imprès en quart, de sis fulls —el verso del primer, en blanc—, amb una coberta de paper estampat amb aigües de color vermellós. Conté vuit sonets i una oda. La mida d'aquest imprès, com la dels dos anteriors, és sensiblement més petita que la de la resta —208 x 150 mm., aproximadament.

28] 44) «*CANTATA/ DA RECITARSI/ NEL/ PALAZZO APOSTOLICO/ LA NOTTE/ DEL/ SSMO. NATALE/ PAROLE/ DI ALINDO SCIRTONIANO P.A./ MUSICA/ DEL SIG. FRANCESCO GASPARINI./ IN ROMA, Nella Stamperia della Rev. Cam. Apost. 1722./ Con licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de 6 fulls per davant i per darrera, amb cobertes de paper vermellós llis. La composició s'estructura en versos de diferents mesures.

45) «*CANTATA/ DA RECITARSI/ NEL/ PALAZZO APOSTOLICO/ LA NOTTE/ DEL/*

SSMO. NATALE/ COMPOSTA/ DA FILIPPO LEERS/ MUSICA/ DEL SIG. GIOVANNI COSTANZI/ Familiare dell'Emo., e Rmo. Sig. Card. Otthoboni/ Vice- Cancelliere &c./ IN ROMA, Nella Stamparia della Rev. Cam. Apost. 1723./ Con licenza de'Superiori.» Imprès en quart, de vuit fulls escrits per davant i per darrera. La composició s'estructura en versos de diferents mesures.

[29] 46) «*DELLE LODI/ DI PIERO ANDREA/ FORZONI ACCOLTI/ ORAZIONE/ FUNERALE/ DI ANTON MARIA/ SALVINI/ DETTA DA ESSO NELL'ACCADEMIA DEGLI APATISTI/ Il dì XXII. di Febbraio MDCCXVIIII./ IN FIRENZE. MDCCXX./ NELLA STAMPERIA DI GIUSEPPE MANNI./ Con Licenza de'Superiori.*» Imprès en quart, de deu fulls —el verso del primer, en blanc—, amb els plecs sense obrir; els dos fulls centrals estan solts. Inclou alguns versos en els tres darrers fulls.

47) «*Esame da farsi dal superiore deputato, sopra la volontà e vocazione della zitella, alcuni giorni avanti che si ammeta alla vestizione dell'habito monachale.*» Manuscrit de tres fulls —el verso del darrer, en blanc. La mida dels fulls és més petita que la dels impresos —200 x 130 mm. aproximadament—, i la lletra sembla la del mateix Bastero. No té data.

[30] 49) Manuscrit sense títol. És la còpia de la incripció funerària d'Antoni de Marimon, «*barcelonès, i degà de la santa Iglésia de Gerona*», escrita en una sola cara de full. El paper que la conté —202 x 118 mm.— està enganxat sobre l'últim full, en blanc, del quadern de quatre que conté el manuscrit anterior. La data de l'epitafi és el 10 de setembre de 1720.

50) Manuscrit sense títol, en vers; sembla de to jocós. És escrit en un sol paper que s'ha doblegat per la meitat en sentit longitudinal, resultant-ne un bifoli molt estret, de 270 x 95 mm. aproximadament. El tros que sobra per baix es troba doblegat cap amunt per evitar que sobresurti del volum. Al darrera del segon full d'aquest bifoli no hi ha res escrit, però trobem anotades, a la part inferior, unes xifres: «*25. 72*».

51) «*Pasquino frate*». Manuscrit, en un quadern en quart de sis fulls, escrits per davant i per darrera. El text també sembla de caràcter satíric, i és en tercets. La mida dels fulls és 200 x 136 mm.

[31] 52) «*Amante che si ritira dal mondo. Sonetto.*» Sonet manuscrit sobre una sola cara de full; el verso és en blanc.

53 «*Gabola che non [...]. Sonetto dedicato alli signori giocatori di Genova, Milano, Venezia e Napoli.*» Sonet manuscrit en una sola cara de full; el verso és en blanc. La mida del full és 197 x 135 mm.

54) «*Alla Signoria don [...] Cesarini. Sonetto.*» Sonet manuscrit en una sola cara de full; al verso hi ha un altre sonet, titulat: «*Mentre sta morendo Innocenzo XIII. Sonetto.*» Aquest full —190 x 132 mm.—, però, està col·locat al revés, de manera que el primer sonet —i la cara del full que duu el número del document a l'angle superior dret— queda al verso. Aquest full i l'anterior estan enganxats a l'interior del plec que forma el bifoli que conté el sonet número 52 i el 55.

[32] 55) *In occasione di mandar la palma nella Domenica... Sonetto.*» Sonet manuscrit en una sola

cara de full, amb el verso en blanc. Es tracta del mateix bifoli en quart que conté el número 52, com queda dit.

56) Dos quartilles, impreses per davant i per darrera, amb sonets —un a cada cara. No hi ha cap títol tret dels títols de cada sonet. Per la numeració impresa a l'angle superior dret de cada pàgina —301, 302, 303, 304—, sembla clar que es tracta de dos fulls arrencats d'un llibre o imprès més voluminós.

57) «*IL LAMENTO DEGL'OSTI,/ ET IL CONTRASTO/ DE'BETTOLANTI./ Canzonetta nuova cantata sù l'Aria del Rugiero.*» Imprès en foli apaïsat, escrit només per una cara i doblegat pel mig per tal de relligar-lo al volum; sense data. El text és en vers i disposat en dues columnes, amb una orla tot al voltant i un gravat al·lusiu sota el títol.

[33] 58) «*LA VERA, E AMABILE/ Canzonetta nuoua, e galantissima.*» Imprès en un foli apaïsat, escrit només per una cara i doblegat pel mig per tal de relligar-lo al volum; no té data. El text és en vers i disposat en dues columnes, amb una orla tot al voltant i un gravat sota el títol.

59) «*LE ZITELLE DELICATE/ TENERINE, E SMORFIOSE./ CAPRICCIO NVOVO, E BIZZARRO/ Sopra l'Aria della Contradanza.*» Imprès, com els anteriors, en un foli apaïsat, escrit només per una sola cara i doblegat per la meitat per relligar-lo al volum; tampoc no té data. El text és en vers i disposat en dues columnes, amb una orla tot al voltant i un gravat sota el títol, al·lusiu al tema de la cançó.

Tanca el volum un quadern de quatre fulls en quart de paper, en blanc; el darrer full ha estat enganxat a la coberta de pergamí, per fer de guarda.

Ms. 140

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum està enquadernat amb tapes senzilles, de pergamí. Les mides de la coberta són 229 x 168 mm., i el volum fa, aproximadament, 45 mm. de gruix. A l'interior la mida dels fulls és irregular, però no pas gaire inferior. Sobre les cobertes es veuen quatre fermalls de pell, els dos de dalt força fets malbé.

La inscripció manuscrita que es pot llegir al llom és com segueix: «*Miscell*[ània] / *Tom. II.*»

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum un quadern en quart de quatre fulls de paper blanc, el primer dels quals és enganxat a la coberta per fer de guarda. Només és escrit el segon full d'aquest quadern —primer del volum—, que conté al recto i al verso l'índex del manuscrit. Entre el tercer i el quart full d'aquest quadern inicial, el plec és encara sense obrir. L'índex és com segueix:

«*Miscel·lànea*

1: Trecenta emblemata, etc.
2: Lectio de praestantia et nobilitate... linguae hebraice, *habita a Franco Grisendo Romano —en lo estudi de la Sapiència, en Roma.*
3: Tratado de la lengua griega.
4: Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català.
5: Arte para enseñar a hablar los mudos, por Juan Pablo Bonet, aragonés.
6: Un pròlec o introducció a cert llibre de poesias en català, en què·s tracta de nostra llengua.
7: Reflexionetas sobre l'A B C, o bassarolas —català y italià.
8: Comentaria Jacobi Marquilles super Usaticis Barchinonae *—fou coetàneo d'en Tomic; vide però lo fullet final, en aquest ♀ senyal.*
9: Dos qüentos de pescateras y mostassaf, de Barcelona.
[3] *10:* Oración de la Real Academia Española al Rey, *etc.*
11: Plant de la Verge Maria, *y altras cosas de la passió, etc., en vers català.*
12: Villancicos per las matinas de nadal, de la Seu de Urgell, en castellà —any 1729.
13: Carta de un noble católico republiquista a un hijo que estava fuera de la patria.... *—és traducció de l'italià en castellà.*
14: Enchridion *de noticias particulares que han sucedido en toda España y otras partes, desde la creación del mundo hasta el año de 1726.*
15: Notas de las pinturas y lletreros dels salons de la Llibreria Vaticana.
16: Carta que conté la relació de la acadèmia pública [que] se tingué en Barcelona l'any 1731.
17: Tratado de navegación y comercio entre España y el emperador *—año 1725.*
18: Resposta al Manifiest *del Duque de Orleans.*
19: Carta sobre las cosas de Europa, y en particular de Catalunya.
20: Differents relacions y papers impressos sobre la última guerra de Itàlia.
[4] *21: Nota del vizconde don Alvaro Navia Ossorio, en la dedicatòria al Rey de son llibre* Reflexiones militares *—parlant dels catalans y al·ludint a l'últim siti de Barcelona diu: «Vassallos cuyo valor puede algún dia facilitar a la corona tantas victorias como le ocasionó peligros y dispendios...»*
22: Cartell del certamen poètic de la cathedral de Salamanca, y la festa, etc.
23: Crònica de cavallers catalans *composta per lo reverend mossèn Francesch Tarafa, canonge de Barcelona.»*

Els números indicats a l'índex corresponen un a cada un dels fulletons o quaderns manuscrits relligats en aquesta miscel·lània, i hi són anotats, generalment a l'angle superior dret de la primera pàgina, per la mateixa mà de Bastero. No hi ha cap mena de foliació que agrupi tots els fulls del volum. Passo a descriure cada un dels documents amb el mateix ordre amb què els esmenta l'índex que he transcrit.

1) No hi és.

[5] 2) «*LECTIO PROOEMIALIS/ DE/ Praestantia, & Nobilitate, & Antiquitate/ Linguae Hebraicae/ HABITA/ A FRANCISCO GRISENDO ROMANO./ Pro initianda publica ejus Professione/ de eadem lingua/ IN ROMANO SAPIENTIAE LYCAEO,/ ET DICATA/ SS. D. N./ INNOCENTIO XII./ PONT. MAX./ ROMAE, MDCXCVI./ Typis Francisci de Rubeis, & Francisci Mariae Acsamitek./ SUPERIORUM PERMISSU.*» Imprès en quart, de setze fulls —el verso del primer i el del darrer, en blanc—, amb unes tapes de paper més gruixut, de color vermellós per les cares externes.

3) No hi és.

4) «*Controvèrcia sobre la perfecció de l'idioma català.*» Manuscrit, de trenta-quatre fulls en quart, escrits tots per les dues cares llevat del darrer, que és en blanc. La lletra sembla de Pere Serra i Postius, i el text no porta cap indicació que n'aclareixi la datació. Tots els fulls presenten senyals d'haver estat doblegats, almenys en quatre parts —el document degué ser enviat per correu. Aquesta *Controvèrsia*, de la qual se'n conserva una altra còpia a la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona, va ser publicada dins el volum *Tractar de nostra llengua catalana* (FELIU et al., 1992).

[6] Precedeix a aquest manuscrit una carta també manuscrita, escrita al recto i al verso d'un sol full, adreçada a Bastero i amb data de 1731. Aquesta interessant carta és de Pere Serra, i potser va acompanyar la tramesa del tractat lingüístic d'Agustí Eura que la segueix; l'he transcrit a l'apartat 11 de l'annex 1 d'aquesta tesi. El paper d'aquesta carta està cosit a l'interior d'un bifoli en quart de paper blanc, només escrit al recto del primer full amb un títol inacabat, i al verso del segon full amb una breu inscripció d'Antoni de Bastero en què es resumeix el contingut de la carta i es confirma l'autoria d'aquest tractat, que curiosament s'havia atribuït durant molts anys al propi Bastero —vegeu els preliminars d'aquest catàleg.

5) «*Reducción de las letras y arte para enseñar a ablar los mudos, por Juan Pablo Bonet, de nación aragonés, [...] del Condestable de Castilla. En Madrid, por Francisco Abarca, 1620.*» Manuscrit sobre un quadern de sis fulls en quart —el primer, en blanc. S'hi poden apreciar dues lletres diferents, la primera de les quals, que trobem fins a la meitat del recto del primer full, sembla de Bastero. Es tracta d'una còpia fragmentària del tractat esmentat en el títol, i s'indica sempre als marges el número de foli a què corresponen els fragments copiats.

[7] 6) «*Al lector*». Pròleg manuscrit, contingut en un quadern de 8 fulls en quart —el darrer, i el verso del setè full, en blanc—, que constitueix en realitat una refosa o segona redacció de la *Controvèrsia sobre la perfecció del l'idioma català* descrita al número 4 d'aquest mateix manuscrit, pensada segurament per acompanyar un llibre de poesies o un tractat poètic del mateix autor, Agustí Eura. Aquest pròleg va ser publicat per Modest Prats (PRATS, 1974) i posteriorment fou també incorporat al volum *Tractar de nostra llengua catalana* (FELIU et al., 1992). Una breu anotació al marge superior esquerre del recto del primer full, amb lletra de Bastero, explica el següent: «*Me comunicà lo present paper don Benet Sala [i Cella], y lo fiu copiar*».

7) Agrupats amb aquest número hi ha dos manuscrits de lletres diferents i en papers de mida i gruixos diversos. El primer, en català, està escrit al primer i part del recto del segon full d'un bifoli en quart; a continuació, en aquest mateix bifoli, trobem però una anotació de Bastero en una lletra molt cursiva, relacionada amb les seves gestions a Roma i datada el 1716, que ocupa fins a la meitat del verso del segon full. El segon manuscrit, en italià, ocupa completament dos fulls d'un quadern de quatre; la lletra com en el cas de l'anterior manuscrit, no sembla de Bastero. Contenen diverses observacions de caràcter lingüístic, referents a ortografia, divisió de síl·labes, etc.

[8] 8) «*Comentaria Jacobi de Marquilles super Usaticis Barcinonae, impresos en Barcelona, any*

1505.» Són 34 fulls en quart que contenen fragments copiats d'aquests comentaris, en llatí, fragments del text dels *Usatges*, aclariments i anotacions a propòsit d'algunes paraules o expressions poc clares (fols. 25 i 26) i una breu descripció de l'obra de referència (fols. 32 i 33). Tots aquests fulls devien haver estat enquadernats primer separadament, perquè al marge superior esquerre d'alguns fulls hi trobem una numeració estranya a la del volum; aquesta mateixa numeració, que és incompleta, ens fa pensar que degueren haver-hi més quaderns amb fragments copiats, que s'han perdut. D'aquests, són en blanc els fulls 6è v., 8è, 24è v., 33è v. i 34è.

9) Manuscrit de dos fulls —el verso del segon, en blanc—, que conté dos contes o facècies, després d'una breu introducció. La lletra sembla de Pere Serra Postius. Encapçala el text, a manera de títol, la següent anotació: «*Barcelona, vigília de Pasqua de 1735*». Es coneixen en el paper els plecs habituals en les cartes de l'època.

[9] 10) «*ORACION,/ CON QUE LA REAL/ ACADEMIA ESPAÑOLA/ DIÓ AL REY/ NUESTRO SEÑOR/ DON PHELIPE QUINTO/ (QUE DIOS GUARDE)/ LAS GRACIAS DE LA DESTINACION/ de caudales que hizo para la impresion del Dic-/ cionário de la Lengua Castellana, cuya resolucion/ precedió à la heróica accion que ha executado/ S. M. de la renuncia de la Corona./ EN MADRID./ En la* IMPRENTA REAL. *por Joseph Rodriguez de Escobar,/ Impresor del Rey N.S. de su Consejo de la Santa/ Cruzada, y de la Real Academia Española./ Año de 1724.*» Imprès en quart, de quatre fulls —el verso del primer, en blanc.

11) «*PLANT DE LA VERGE/ MARIA, AB LES DOLORS, Y LLAORS/ de aquella; y la Visitació de santa Elisabet: y altres obres/ fetes en llaor del santissim Sagrament del Altar; y de/ sant Ioachim, y de santa Anna, y de sant Miquel; y de/ sant Onofre: y lo Credo in Deum: ab una protestacio/ del Ave Maria. Lo Pater; y la Salve Regina;/ ab les histories corresponents en lo/ Llibre.*» Imprès en quart, de vint fulls, més un bifoli de paper blanc, a manera de coberta. El text és en versos de diferents mesures, disposat a una o dues columnes, i l'il·lustren un bon nombre de gravats, molt bonics. Hi ha algunes paraules del text subratllades a mà, i també una petita anotació il·legible, al verso del primer full. El peu d'impremta és com segueix: «*En Barcelona, en la Estampa de Antoni Lacavalleria en/ lo carrer de la Llibrateria, Any 1683.*»

[10] 12) «*VILLANCICOS/ QUE SE HAN DE CANTAR/ EN LOS MAYTINES, QUE DEL NACI-/ miento de Nuestro Señor* JESV-CHRISTO *celebra la Santa Iglesia Cathedral/ de Urgel este Año de 1729./ DEDICADOS AL MUY ILUSTRE CABILDO/ de Canonigos Prelados de la misma Cathedral./ Puesto en Musica por el Reverendo Francisco Andreu/ Presbytero, y Maestro de Capilla de dicha/ Santa Iglesia./ CON LICENCIA./ GERONA: Por Jayme Brò Impressor, y Librero.*» Imprès en quart, de deu fulls —el primer i el darrer en blanc, i el segon, que conté la portada, en blanc per darrera. El text és en versos de diferents metres, i la portada s'il·lustra amb un gravat. Al final del text hi trobem l'*imprimatur*, datat el 14 de novembre de 1729, que és del bisbe Bastero.

13) «*Carta de un noble católico republiquista a un hijo que estava fuera de la patria con un tio suio, en la qual le da enseñanza para vivir todo el curso de su vida —traducido del italiano al español*». Manuscrit, de deu fulls en quart escrits tots per davant i per darrera. Al verso del darrer full hi ha una anotació marginal amb una referència bíblica. La lletra sembla del mateix Antoni de Bastero; no hi ha data.

14) No hi és.

[11] 15) Amb aquest número s'agrupen, de fet, dos manuscrits diferents, amb lletres diferents i papers de mida diversa. El primer, amb una lletra més cuidada, és una descripció de les inscripcions esmentades a l'índex, amb indicació de la seva localització, etc. En el segon, amb una lletra molt més cursiva i de traç més dèbil, s'hi reprodueixen també incripcions i indicacions com les esmentades però a manera d'esborrany; resulta pràcticament il·legible. En aquest segon text es transcriuen també gran nombre d'inscripcions en lletres gregues i hebrees, i també hi ha dibuixades algunes figures i signes cabalístics. El primer manuscrit ocupa els tres primers fulls d'un quadern de quatre, d'una mida un xic inferior a la dels fulls següents. El segon manuscrit és escrit sobre un quadern de sis fulls en quart, amb força espais en blanc —són en blanc els fulls 3er., 4rt i 5è. r. d'aquest quadern. Hi trobem també, entremig, un paper solt, retallat, amb inscripcions de la mateixa mena.

[12] 16) Carta manuscrita, sobre un quadern en quart de quatre fulls, escrits tots ells per davant i per darrera i amb els doblecs habituals en els documents d'aquesta mena. La dirigeix Josep de Bastero i Vilana al seu germà Francesc, que més tard serà canonge de Girona i successor d'Antoni de Bastero en el càrrec de sagristà major, i està datada el 22 d'abril de 1731. S'hi explica amb molt detall una sessió pública de l'Acadèmia de Barcelona que hi hagué aquell mateix any, la qual ha pogut reconstruir, gràcies en part a aquesta carta, Albert Rossich en un dels seus darrers treballs (ROSSICH, 1995).

[13] 17) «*TRATADO/ DE NAVEGACION, Y COMERCIO,/ AJVSTADO/ ENTRE ESTA CORONA,/ Y EL EMPERADOR DE ROMANOS./ Año 1725./ CON LICENCIA DEL REY N. SEÑOR./ En Madrid: Se hallarà en la Imprenta de Juan de/ Ariztia, en la Calle de Alcalà.*» Imprès en quart, de 32 fulls —el primer i els dos darrers en blanc, i el segon, que conté la portada, en blanc per darrera. Hi ha alguns gravats al recto del segon i del tercer full.

18) «*RESPVESTA/ AL MANIFIESTO PVBLICADO POR EL/ Duque de Orleans, para justificar su conducta, tanto/ sobre el Projecto que propuso al Rey de España,/ quanto sobre la Guerra que le ha/ declarado./ Traducido en Idioma Español de el Frances.*» Imprès en quart de quatre fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*Barcelona: Por IOSEPH TEXIDò, Impressor del/ Rey nuestro Señor.*»

19) «*CARTA,/ QUE VN AMICH ESCRIV A SON/ Corresponent, ab la qual lo desenganya de sas erradas/ Ideas, sobre la situaciò actual de las cosas de Europa,/ y en particular per lo que toca á/ Cathalunya.*» Imprès en quart, de quatre fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*Barcelona: Per IOSEPH TEXIDó, Estamper del Rey/ nostre Senyor.*»

[14] 20) «*CARTA/ DE VN/ MONTAÑÉS/ A VN/ TITULO/ DE ZARAGOZA,/ SOBRE/ EL MANIFIESTO/ DEL/ EMPERADOR.*» Imprès en quart, de sis fulls per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*Con licencia: Reimpressa en Barcelona en la Imprenta de/ MARIA MARTI Viuda, delante de la Plaça/ de San Jayme.*»

«*COPIA DEL INDVLTO CONCEDIDO A LOS REYNOS/ de Napoles, y Sicilia, por el Señor Infante Duque Don/ Carlos, en consequencia de la Carta que le escriviò su Mag./ el Rey nuestro señor, que Dios guarde./ DON CARLOS, &c.*» Imprès en quart, que ocupa els dos primers fulls, per davant i per darrera, d'un quaden de quatre. Té el següent peu d'impremta: «*Barcelona: En la Imprenta de Maria Marti Viuda./ Y en dicha Imprenta se hallarà el Sistema Politico, y la Po-/ litica cabal.*»

[15] «*DESCRIPCION BREVE, Y PUNTUAL DEL ESTADO DE MILAN, Mantua, y otras Plaças, para el conocimiento de todos en la presente Guerra*» Imprès en els dos darrers fulls del mateix quadern en quart que conté l'imprès anterior. El peu d'impremta és igualment: «*Barcelona: En la imprenta de MARIA MARTI Viuda.*»

«*Capítulo di carta del Excelentísimo señor Conde de Montemar, general de los exércitos de Su Majestad católica —escrita a 17 de Mayo 1737, en el campo de Bary, al Ilustrísimo monseñor Ratto, obispo de Córdova, del consejo de Su Majestad católica y su ministro en la corte de Roma.*» Manuscrit, de dos fulls per davant i per darrera. A la meitat inferior del verso del segon full hi ha un text en italià, amb lletra més apretada.

«*RELACION/ DE LA BATALLA DE VITONTO, Y RENDICION/ de Bari, en los dias 25. y 26. de Mayo.*» Imprès en quart, de dos fulls per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*CON LICENCIA, Y PRIVILEGIO./ Barcelona: Por IOSEPH TEXIDÒ, Impressor del Rey/ Nuestro Señor.*»

[16] «*DISTINTA RELACION/ DE LA OBSTINADA, Y SANGRIENTA/ BATALLA,/ QUE EL DIA 29. DE JVNIO DE 1734./ se diò en las Cercanias de la Ciudad de Parma,/ entre los dos Exercitos,/ Gallo-Sardo, è Imperial,/ CON NOTICIA DE LOS OFICIALES/ Generales, y de mayor distincion, muertos, y/ heridos de ambas partes./ Traducida del Idioma Italiano en el Español.*» Imprès en quart, de quatre fulls escrits per davant i per darrera, amb el següent peu d'impremta: «*CON LICENCIA, Y PRIVILEGIO./ Barcelona: Por Joseph Texidò, Impressor del Rey N. Señor.*»

21) Breu anotació manuscrita, que ocupa mitja cara de full, d'un parell de referències bibliogràfiques sobre el valor dels catalans, extretes del segon tom del llibre *Reflexiones Militares del Vizconde de Puerto*, tal com s'especifica a l'índex. Aquesta quartilla està cosida al volum havent fet un petit tall a l'esquerra, sota mateix d'on acaba el text, que permet relligar el taló inferior i desplegar també la part superior del full per llegir-ne el contingut. El número d'ordre del document està escrit a la part del paper que queda plegada sobre el text —per tant, a l'angle superior dret del verso del full.

[17] 22) Manuscrit sense títol, on es transcriuen els dotze articles del cartell del certamen poètic esmentat a l'índex. El text ocupa els quatre primers fulls i part del recto del cinquè, d'un quadern de sis fulls en quart, que tenen tots les marques d'haver-se guardat doblegats. Aquest quadern queda relligat al volum dins el taló inferior que forma el document precedent.

23) «Crònica de cavallers cathalans *composta per lo reverent mossèn Francesc Tarafa, canonge de Barcelona.*» És una còpia manuscrita de fragments de les advertències, del pròleg i del text pròpiament del llibre esmentat, amb alguns dibuixos de questions heràldiques. Ocupa un

quadern de 12 fulls —l'onzè, en blanc. Al verso del darrer full hi ha escrita, cap per avall, una referència més completa del llibre copiat: «Crònica de cavallers cathalans *composta per reverent mossèn Francesc Tarafa, canonge de Barcelona; pròlech del reverent mossèn Jauma Ramon Vila. Lo original y escrit de la mà, se troba encara.*» Hi ha també una quartilla enganxada posteriorment al davant del quadern descrit, a manera de portada, on es torna a indicar —però amb una escriptura molt més borrosa— el llibre de Tarafa i se'n resumeix mínimament el contingut. El número d'ordre d'aquest document és indicat, doncs, dues vegades, al recto del primer full del quadern de 12, i al recto d'aquest full afegit al davant.

Acaba el volum amb la coberta de pergamí, folrada amb paper, sense cap més full entremig —es deu haver perdut continuació del full de guarda.

Ms. 141

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum presenta una enquadernació senzilla, en pergamí, com els altres de la sèrie. Les mides de la coberta són 215 x 156 mm., i en total fa uns 33 mm. de gruix. A l'interior la mida dels fulls és irregular, però no pas gaire inferior. Es conserven els quatre fermalls de pell sobre les cobertes —un dels inferiors, força deteriorat.

La inscripció manuscrita del llom és com segueix: «*Miscell*[ània] / *Tom. iii.*»

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum un quadern de quatre fulls en quart, el primer dels quals és enganxat a la coberta a manera de guarda. Tots els fulls d'aquest quadern són en blanc, llevat del recto del segon full on hi ha, manuscrit, l'índex del volum:

«*Miscel·lànea*

1: Honras funerals que féu la Ciutat de Mallorca a Carlos II —any 1700.

2: Altras al mateix rey Carlos II, fetas per la molt Il·lustre confraria de san Jorge de nobles baleares.

3: Sermó del pare mestre fra Antoni Abat, de l'orde de predicadors, en la festa per la erecció y nou monestir de religiosas nomenadas arrepentidas, etc. —any 1712.

[3] *4: Sermó per la festa que féu lo col·legi de notaris de la Ciutat de Mallorca per la possessió y domini de aquella isla a favor de Carlos 3 —any 1706; y a la fi, differents anagrammas (a car. 3).*

5: Sermó fúnebre en las exèquias de l'emperador Josep I, del pare mestre fra Anton Abat, etc. —en Barcelona, any 1711.

6: Sermó per la festa de la invenció de la creu, en la catredal de Mallorca, any 1714, dedicat al fill del virrey, lo marquès Rubí, català, etc. —en la dedicatòria se aporta la geneologia de las casas de Rubí y la Fivaller, etc., y las proezas, etc. Se parla del siti de Barcelona, particularment dels socorros que de Mallorca si hi remeteren, y així mateix ne parla lo predicador en lo sermó diffusament. Aprés del sermó se segueixen uns versos

en elogi de dit virrey, parlant també de Barcelona, etc.
[7:] Festas de la ciutat de Palma, capital de Mallorca, per la aclamació del rey Lluís I —any 1724.»

[4] Els números indicats a l'índex corresponen, com en els volums anteriors, un a cada un dels fulletons relligats en aquesta miscel·lània, i hi són anotats, generalment a l'angle superior dret de la primera pàgina, per la mateixa mà de Bastero. No hi ha cap mena de foliació que agrupi tots els fulls del volum. Passo a descriure cada un dels documents amb el mateix ordre amb què els esmenta l'índex que he transcrit.

1) «*ACCLAMACION FVNEBRE./ QVE CONSAGRO LA/ FIDELISSIMA, Y NOBILISSIMA CIVDAD, DE/ MALLORCA EL DIA PRIMERO DE DEZIEMBRE 1700./ á las honras de la Magestad Catholica del Rey nuestro/ Señor Don Carlos Segundo./ LA QVAL MANDO EXPRESSASE EL RDO. DR./ Raymundo Llinas Presbitero Retor antes que fuè en la Igle-/ sia de Alcudia, y al presente lo es de la Parroquial de/ Santa Eulalia primera desta Diocesis, Examina-/ dor Synodal, Cathedratico de Sagrada/ Escritura, Calificador, y Ordinario/ en la Santa Inquisicion./ DASE A LA ESTAMPA CON VNA BREVE RELACION/ de orden de los Muy Ilustres, y Magnificos Señores Iurados/ de la Ciudad, y Reyno de Mallorca./ En Mallorca en la Estampa de Melchior Guasp. Añy 1701.*» Imprès en quart, de vint-i-cinc fulls —el verso del primer i del darrer, en blanc—, amb tapes de paper amb aigües de color vermellós, de la mateixa mida que els fulls de l'imprès. Els fulls 2on. i 3er. s'han desenganxat del quadern i estan solts.

[5] 2) «*HONRAS FVNERALES/ QUE PARA ETERNAS MEMORIAS/ DE/ D. CARLOS II./ MONARCA CATHOLICO DE LAS/ Españas N. Rey, y Señor./ CELEBRO/ LA M. ILVSTRE COFRADIA/ DE SAN IORGE/ DE NOBLES BALEARES EN EL REAL/ Convento de San Francisco de Menores/ Observantes á 2. de Deziembre/ de 1700./ Mallorca. Por Miguel Capò Imp. año 1701.*» Imprès en quart, de 22 fulls —el primer i el sisè, en blanc per darrera—, amb algunes subdivisions i portadetes interiors. Al recto del full 5è, al marge, trobem una anotació manuscrita que precisa alguns detalls de la descripció dels funerals; la lletra sembla de Baltasar de Bastero, que segurament devia haver-hi estat present. Aquest imprès porta també unes tapes de paper d'un color vermellós llis per la banda de fora, i de la mateixa mida dels fulls. A la part superior del recto d'aquesta coberta, a més del número de document, hi ha anotat un nom: «*Senyor don Nicolau Truyols*».

[6] 3) «*FESTIVOS APLAUSOS,/ QUE CONSAGRA/ A DIOS TRINO Y UNO,/ LA EXCELENTISSIMA CIVDAD/ DE BARCELONA,/ POR AVER ELEVADO/ EN EL SANTO ESTADO DE RELIGIOSAS/ A LAS MVGERES ARREPENTIDAS,/ CON LA FACVLTAD NECESSARIA/ EL ILLVSTRISSIMO Y REVERENDISSIMO SEÑOR D.D./ Jorge Spinola, Arçobispo de Cesarea, Nuncio Apostolico, Legado/ à Latere por la Santidad de N. S. Padre CLEMENTE XI./ en estos Reynos de España, y Collector/ General, &c./ SIENDO SVS EXCELENTISSIMOS CONCELLERES/ RAYMVNDO DE SABATER, CIVDADANO HONRADO DE/ Barcelona, Emanuel Mas y Soldevila Doctor en Drechos, Doctor Salvador/ Massanés y de Ribera Militàr, Iuan Colomèr Mercader, Pedro/ Torner, y Antonio Matheu./ PREDICÒLES/ EL Rmo. P. M. Fr. Antonio Abad, de la Orden de Predicadores, Regente/ (que fuè) de los Estudios en la Minerva de Roma, y Cathedratico de Prima/ del Texto de Santo Thomàs en la Escuela de Cassanate, y/ Catedratico de Theologia de Visperas en la/ presente Universidad, &c./ BARCELONA: En la Imprenta de Iuan Pablo Marti, Impressor de la*

Excelentiisima/ Ciudad, Año 1718.» Imprès en quart, de 37 fulls —són en blanc el verso del 1er. i del 14è fulls— més un bifoli de paper blanc que fa de coberta. El número de document és indicat sobre aquesta coberta. Conté un sermó, amb les correponents salutacions, aprovacions i censures.

[7] 4) «*REAL RETRATO/ DEL AVSTRIACO MONARCA, Y REY LEGITI-/ mo de las Españas D. Carlos el Tercero, que Dios nos/ guarde, propuesto al Balear Cariño, que por la dila-/ tada ausencia de tan amable Monarca, suspirava./ CON SV/ EPIGRAFE, Y AVTENTICA INSCRIPCION, SE-/ gun el comun estilo de los Discretos Notarios estipula-/ da, en que se afiançan al Regio Original por sus/ Reales prendas, y con los faustos auspicios del/ SSmo. Rosario, gloriosos progressos./ DELINEADO/ SOBRE LA TELA DE VNA PANEGYRICA ORA-/ cion, que dixo el R. P. F. Thomas Barcelò, hijo del Real/ Côvêto de Predicadores de Mallorca, Lector de Theo-/ logia, y Doctor en Sagrados Canones, Cathedratico,/ que fue de Philosophia, despues de Prima de Canones,/ al presente de Rethorica en la Balear Universi-/ dad, y Lector de Lengua Santa en su/ Real Convento./ EN LA/ CELEBRIDAD FESTIVA, QUE A LA SVPREMA/ Emperatriz, y soberana Reyna del Rosario Maria, con-/ sagrò enel Magnifico Templo de dicho Real Convento/ el discreto Colegio de los Notarios Domingo à los 7./ de Noviembre de 1706. por la feliz restituciô del Rey-/ no Balear al legitimo, y suave dominio de tan deseado/ Monarca, à cuya Real Magestad dedica dicho Colegio/ este su Retrato./ En la Emprenta del Real Convento de S. Domingo.*» Imprès en quart, de 34 fulls —el verso del primer, en blanc—, amb tapes de paper d'un color vermellós llis per part de fora. Als dos darrers fulls hi ha recollits alguns anagrames i poemes sobre el mateix tema del panegíric.

[8] 5) «*ORACION FUNEBRE EN LAS EXEQVIAS/ DEL AUGUSTISSIMO SEÑOR/ EMPERADOR/JOSEPH PRIMERO,/ QUE CELEBRÓ LA EXCELEN-/ TISSIMA CIVDAD DE BARCELONA, EN SV/ Iglesia Cathedral, dia 11. de Julio/ de 1711./ SIENDO CONCELLERES,/ Los Excelentissimos Señores D. Joseph Coromines, D. Diego/ Casetas Ciudadano Honrado de Barcelona, D. Miguel Fustèr/ Assessor del Magistrado de la Lonja del Mar, Gabriel Font,/ Emanuel Rossell, y Miguel Rigalt./ DIXOLA/ el Maestro Fr. Antonio Abad, de la Orden de Predicadores, Regente/ (que fué) de los Estudios en la Minerva de Roma, y Cathedratico de/ Prima del Texto de Santo Thomàs en la Escuela de Casanate; aora/ Cathedratico de Theologia de Visperas en la Vniversidad/ Literaria de Barcelona./ CON LICENCIA:/ BARCELONA, en la Imprenta de Juan Pablo Marti, Impressor/ de la Excellentissima Ciudad, Año 1711.*» Imprès en quart, de 26 fulls —en quaderns de 4, 4, 2, 4, 4, 4 i 4, respectivament; el verso del primer és en blanc. Porta també unes tapes de catró de la mateixa mida dels fulls, de color groguenc i amb dibuixos daurats per la part exterior, i amb aigües de tons vermellosos per la part de dins.

[9] 6) «*EL MEDIO DE NVESTRAS DICHAS./ SERMON/ DE LA INVENCION DE LA CRUZ,/ que en la Santa Iglesia Cathedral/ de Mallorca/ PREDICO/ el M. Fr. MARIANO MAVRO RISSON DEL OR-/ den de N. Sra. del Carmen, Maestro en Artes, Doc-/ tor en Sagrada Theologia, Examinador de en-/ trambas Facultades, Cathedratico perpetuo de/ Sto Thomas en la Universidad de Orihuela,/ y Predicador de su Magestad./ CONSAGRALE/ AL ILUSTRE Sr. D. JOSEPH DE RVBI,/ Corbera, y San Clemente, Boxados, y Blanes;/ Baron de Linas, Balsareñ, Altafulla, Tala-/ vera, Pavia, &c./ HIJO PRIMOGENITO/ Del Ilustrissimo Sr. D.*

JOSEPH ANTONIO DE/ Rubi, y Boxados, Marques de Rubi, General/ de la Artilleria del Principado de Cataluña, y del/ Real Exercito; Uirrey, Lugartiniente, Capitan/ General, y Plenipotenciario del Reyno de/ Mallorca, è Islas adjacentes./ En Mallorca. Por Miguel Capò Imp. Año 1714.» Imprès en quart, de 29 fulls escrits per davant i per darrera —el darrer, en blanc—, més un bifoli de paper blanc disposat a manera de cobertes. Tots els fulls conformen quaderns quatre llevat el full 13, que va sol. Al verso del primer full hi ha un gravat al·legòric que ocupa tota la plana; als quatre darrers fulls impresos es pot llegir un llarg poema dedicat al marquès de Rubí.

[10] 7) «*BASTA COPIA./ DE LAS FESTIVAS/ DEMOSTRACIONES, CON QVE LA/ Fidelissima Ciudad de PALMA,/ Y SVS/ NOBLES PATRICIOS/ HAN CELEBRADO LA FELIZ PRO-/ clamacion de nuestro amado Rey/ DON LVIS I./ QUE DIOS GUARDE./ FORMABALA/ D. AGVSTIN GABRIEL DE MONTIA-/ no, y Luyando./ Y LA OFRECE/ AL MUY ILRE. AYUNTA-/ miento./* En Palma*: Por Pedro Antonio Capò Imp.*» Imprès en quart, de vint fulls —en blanc el verso del primer i el del darrer—, amb alguns poemes entremig del text. El sisè full està una mica estripat. Aquest imprès porta també unes cobertes paper blaves, amb dibuixos de color daurat per la part de fora.

Tanca el volum un plec sense obrir de quatre fulls de paper blanc, el darrer dels quals està enganxat a la coberta de pergamí, com a full de guarda.

Ms. 142

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

Aquest volum està enquadernat en pergamí, amb un aspecte molt similar als anteriorment descrits. Les mides de la coberta són, aproximadament, 222 x 173 mm., i el volum fa uns 28 mm. de gruix. A l'interior la mida dels fulls és força irregular —alguns fulls sobresurten de l'enquadernació. Les cobertes són senzilles i una mica rosegades per la part superior; hi ha encara els quatre fermalls de pell, força fets malbé.

Al llom podem llegir la següent inscripció manuscrita: «*Miscel*[lània] / *Tom. v.*»

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum un quadern de quatre fulls de paper banc —el plec està sense obrir entre el segon i el tercer full— després de les tapes de pergamí, sense guarda ni contracoberta de cap mena. Al recto del segon full d'aquest quadern comença l'índex manuscrit, que ocupa tot aquest full i també el recto del full següent:

«*Miscel·lànea*

Notas vàrias ..... *fol. 1*
Altras, tretas del llibre Sagena privilegiorum 2
Altras, del Episcopologi gerundensium 6
Altras, de Lope de Vega ..... *7 ad 18*
Altras de algunas cosas particulars que havia de vèurer per ma Crusca *19*
[3] *Nota treta de Gaspar Sciroppio,* De Aragonum Regnum origine *25*

Altra sobre lo monge Aymoyno —Història de gestis francorum *26*
Notícia sobre·l monge Liberato gerundense, y en quin temps florí ..... *fol. idem*
Notas tretas del llibre de cosas del arxiu de Poblet, compilat pel pare Martí Marquina, arxiver de dit monestir, que morí en l'any 1589 ..... *27*
Diseño y modelo, *vocables castellans-toscans* *28*
Notas tretas dels volums de las Constitucions de Catalunya *30*
Nota del monument en català que·s llig en una pedra sobre lo portal de la presó de Gerona, de l'any 1286 ..... *31*
Dècimas en castellà dels jesuïtas contra lo prefecto dels clergues regulars de Barcelona *34*
Un sermó imprès que·m dedicaren per una de las festas de sant Tomàs, en l'any 1695 ..... *36*

[4] *Seguexen-se differents cartas que m'escrigueren sobre ma* Crusca, *y en particular unas notas en observacions, de 11 fulletas, que féu mon germà lo bisbe sobre dita ma* Crusca.

Entre altras de las referidas cartas ni ha algunas del pare Viellescases, natiu de la ciutat de Caors, capellà de la congregació de la missió de dita ciutat, qui per comissió de son general fou visitador de la de Barcelona en l'any 1732, en què passà y repassà per Girona, y lo tractí, en què diu, ço és en la de data de Montauban, en lo Llenguadoch, dels 8 juny de dit any 1732: «Monsieur Ainel, supérieur de notre maison de la congrégation de la mission, me promit de faire les diligencies pour chercher les livres dont monsieur le sacristain ... me dona le catalogue ... Je n'ay pas pu y trouver notre cérémonier, j'espère le trouver à Paris, d'où j'auray l'honneur de vous l'envoyer, de même que les mémoires que je pourray trouver à Caors ou allieurs, pour l'augmentation de La Crusca provenzale, *qui mérite un nom plus générique. J'ay presque achevé de lire le premier tome de cet oubrage plein d'érudition et d'une sage critique, mais qui sera peu du goût des castillans et parisiens, qui méprisent notre gascon.»*

[5] *En la de 23 de Agost, dattée de Paris: «J'ay eu l'honneur de vous écrire un'autre lettre dattée de Caors pour vous marquer que j'ay avoit fait mes diligences pour trouver quelque ancien monument de notre idiome quercinois, et que n'ayant pas eu le tems de percourir les vieux registres de la maison de ville et du chapitre, j'avoit prié un de mes bons amis de prendre cette peine...» Y sota: «Votre Grandeur —las cartas són dirigidas y escritas al bisbe mon germà, qui al venir y al tornar lo hospedà en son palàcio— pourra aussi dire au dit monsieur Tella, qu'il n'a q'a voire de ma part monsieur Moysen, secrétaire de la maison de ville de Caors, mon parent, et de lui dire qu'il lui communique les découbertes sur l'ancien langage quercinois, car c'est luy qui s'étoit chargé de foullier dans les anciens livres écrits en cette langue.»*

En altra de data de París, de 19 octubre de dit any 1732: «Je conserve toujours une affection particulière pour notre commune langue, mais je ne troube rien dans ce pays qui puisse servir à monsieur votre frère pour son grand oubrage, car les parisiens ont un mépris souverain pour notre patois, et je les fais rire quand je leur dis que le françois, l'italien et le castillan viennent de cette source.»

[6] *Se segueix, aprés de las referidas cartas:*

Còpia del capítol 24 del llibre 8 de la segona part de la Crònica general de Catalunya, *del doctor Gerònim Pujades —extret de la còpia que de dita segona part ne té Pere Serra, de Barcelona—, lo qual capítol 24 és intitulat: «Cómo Carlos Magno puso obispo y clero en la nueva cathedral de Gerona, con la hermandad entre ella y la del Puche, en Francia, y si fueron benitos» ..... fol. ...*

Relació y notícias de la ciutat del Puy, en França, y de sa iglésia episcopal, nomenada nostra

Senyora del Puig, de l'arquebisbat de Bourges, de la província de Vella ..... *fol.* ...
Annotazioni di Francesco Redi al suo ditirambo titolato Bacco in Toscana ..... *fol.* ...»

La foliació de referència de l'índex és molt irregular —no es numeren tots els fulls, però tampoc la numeració es limiten a quan comença cada document—, i no arriba fins al final, com s'ha vist; no la tindré en compte, per tant, en fer la descripció dels continguts del volum, i aniré descrivint els diversos documents segons l'ordre en què estan col·locats, com he fet en els volums anteriors.

[7] 1 i 2) Amb el títol de «*Notas vàrias*» hi ha tot un seguit d'anotacions breus sobre qüestions puntuals d'història i referències lingüístiques —sense cap dubte destinades a completar o enriquir la *Història de la llengua catalana*—, que ocupen els dos primers fulls, d'un quadern en quart de sis —el segon sense numerar. Al recto del full següent hi trobem anotacions semblants, però extretes totes elles de la *Sagena Privilegiorum*, amb indicació de la pàgina de referència —és el segon document esmentat a l'índex—, i la resta de fulls del plec són en blanc, encara que compten en la foliació.

3) Segueix un full solt escrit només per una cara, amb anotacions força il·legibles sembla que extretes de l'episcopologi de Diago, que Bastero sembla que atribueix també a Roig i Jalpí en l'anotació que encapçala el full; al verso d'aquest full només hi ha indicat, clarament i subratllat, *Episcopologium Gerundensium*. El full està cosit al volum mitjançant una mena taló, que cal desplegar per tal de llegir-ne el contingut. El segueix un altre full solt, més ample i una mica més curt, amb anotacions també de l'episcopologi de Diago i de les *Constitucions sinodals* publicades per Francesc Romeguera —se cita en nota a Jerónimo Zurita i al pare Mariana. Aquest segon full, sense numerar, és escrit per davant i per darrera i està cosit al volum d'una manera extranya, havent fet cinc talls al marge esquerre formant sis pestanyes, tres de les quals queden doblades cap amunt —en aquestes hi ha text escrit—, i les altres queden sota del full anterior, assegurant-ne la subjecció.

[8] 4) El document següent són anotacions que fan referència a qüestions d'història o de qualitats de les llengues —castellana, catalana, toscana, etc.— extretes d'alguns textos de Lope de Vega, i s'hi copien també algunes poesies d'aquest autor amb els mateixos interessos —hi ha també alguna anotació de Tirso de Molina o de Fragoso; els passatges considerats de més interès estan subratllats. Tots aquests apunts, sens dubte destinats també a la construcció de la *Història de la llengua catalana*, estan disposats sobre dotze fulls —els dos darrers, solts— cosits de forma irregular. El primer i vuitè full, que formen bifoli, són en realitat una carta del nebot barceloní del canonge, Josep de Bastero i Vilana, que el nostre filòleg havia aprofitat al darrera per fer les seves anotacions —la carta no té cap interès. El darrer full però, numerat com a fol. 18, tot i que a l'índex queda molt clar que pertany a aquest bloc d'anotacions, sembla que no té res a veure amb Lope de Vega, perquè conté la trancripció d'un text en francès: «*Lettre de monsieur *** a un de ses amis de Paris*». El 2on., el 10è. i el 12è. full d'aquest bloc són en blanc per darrera.

[9] 5) «*Notas de algunas cosas particulars que he de vèurer en alguns llibres*». És un seguit d'anotacions manuscrites, més netes que no les que hem trobat fins ara, sobre llibres o autors que Bastero devia haver de consultar en relació a la *Crusca*, aconsellats la majoria d'ells per Crescimbeni, tal com consta a la mateixa llista. Són escrites sobre els tres primers fulls d'un quadern de sis, de mida inferior als anteriors; el plec entre quart i el cinquè full,

a la part inferior, és encara per obrir, i al verso del cinquè full hi ha unes inscripcions en italià i en lletra grossa que no semblen tenir cap relació amb les anotacions descrites i són més aviat una prova de diferents caligrafies.

6, 7 i 8) El document següent és una anotació en llatí, al recto d'una quartilla, treta del llibre que s'indica a l'índex, publicat l'any 1628, tal com ho assenyala la referència bibliogràfica que encapçala la plana. El verso d'aquest full és escrit en italià i ratllat —es tracta d'un full aprofitat. Al recto del full següent hi ha dues anotacions, amb referències a Aimoí de Fleury i al monjo Llibert; aquest full també és aprofitat, i al darrera hi ha algunes anotacions ratllades il·legibles. Aquest full i l'anterior estan cosits al volum per mitjà d'una mena de taló que s'ha practicat doblegant-los lateralment a pocs milímetres del costat esquerre.

[10] 9) El document que segueix és una altra quartilla amb anotacions breus al recto i al verso. Tal com s'assenyala a l'encapçalament, les anotacions són «*En lo llibre:* Notas tretas de l'arxiu de Poblet, *fetas per lo pare fra Martí Marquina, monjo del mateix monestir, qui morí en l'any 1586. aprés de ésser estat arxiver 40 anys.*» Aquest full, que és també aprofitat d'una carta dirigida a Antoni de Bastero, com es pot comprovar al verso, està subjectat al volum per mitjà d'un taló, que inclou a dins el quadern que segueix.

10) En el bifoli en quart que segueix només hi trobem una brevíssima anotació a la part superior del recto del primer full, de dos «*vocablos que don Garzia Salcedo Coronel, en su comentario sobre Góngora, tiene por toscanos*», i localització d'aquests mots en l'obra de referència.

[11] 11 i 12) Segueix un altre bifoli en quart d'un paper més groguenc, que només és escrit al recto del primer full amb anotacions semblants a les precedents, tretes dels volums de les *Constitucions de Catalunya*, tal com s'indica a l'encapçalament. Sobre el recto del segon full hi ha enganxat un tros de paper —aprofitat d'una carta al notari Ferrer de Girona— que és el següent document ressenyat a l'índex, amb número de fol. 31. Es tracta de la còpia d'una inscripció catalana de 1285, tal com explica l'índex del volum.

13) Dins el quadernet de dos fulls que segueix, que és una carta de Francesc de Bastero al seu oncle Antoni fent-los-hi arribar i explicant-li'n el sentit, trobem un paper solt —enganxat per la part inferior sobre el recto del segon full del quadern— escrit per davant i per darrera amb vuit dècimes contra un tal pare Cuervo, dels teatins. El text de la carta només ocupa el primer full del quadern. L'encapçalament de les dècimes és com següeix: «*Sátyra contra la bien templada pluma del Cuervo aora, antes dragón —ya me entienden?—, por don Quixote dezeozo de quitar los oxos a dicho Cuervo. Décimas.*»

[12] 14) «*EL SOL/ EN EL SIGNO DE TAVRO/ EL ANGELICO/ MAESTRO, Y QVINTO DOCTOR/ de la Iglesia Santo THOMAS/ de AQVINO. ELOGIADO./ EN PROCLAMACION EVANGELICA/ Panegyrica en el dia segundo de los quatro, que en/ Festivos annuales cultos le Consagra su Noble, y Sabia/ Academia de la Ilustre Vniversidad de Barcelona este/ año de 1695. en el Real Convento de Santa/ Catalina Martyr de la Sagrada Orden/ de Predicadores./ POR EL/* R. P. Fr. PABLO ANDRES LETOR JVBILADO DEL/ Orden de los Minimos

de San Francisco de Paula./ SACALA A LUZ/ *EL R. MIGVEL PONSà DOCTOR EN/ Filosofia, y Rector de la Parroquial Iglesia de/ Tagamanent Obispado de Vique./* Y LE DEDICA/ *AL MVY ILVSTRE SEñOR ANTONIO/ BASTERO, Y LLADò, &c./* En Barcelona: *Por Juan Jolis à los Algodoneros.*» Imprès en quart, en força mal estat, de quinze fulls. El primer és en blanc per darrera, i el que fa vuit està estripat i falta quasi tot. Al segon full d'aquest imprès trobem la dedicatòria a Antoni de Bastero, per part de Miquel Ponsà, on es fa un elogi de les seves qualitats personals i s'esmenten algunes dades biogràfiques interessants.

[13] 15) A partir d'aquí, trobem documentació i correspondència diversa relacionada amb l'activitat filològica de Bastero i amb la publicació de la *Crusca*. Es tracta doncs d'uns documents d'interès excepcional, per la informació que poder reportar-nos sobre els interessos del filòleg i els personatges amb qui va relacionar-se per aquest motiu. Gairebé la totalitat d'aquests papers els he transcrit a l'annex 1 d'aquesta tesi.

- El primer document és una carta que ocupa un bifoli en quart, de mida una mica inferior als que hem anat trobant fins ara, escrita en castellà per algú que deu ser secretari o deixeble de Dionigi Fiorilli, en què s'assabenta a Bastero de l'interès que li ha suscitat a aquest personatge la seva obra. Enganxat al recto del segon full, trobem un tros de paper amb la breu resposta, en italià, de Bastero, en què el convida a trobar-se amb ell per conversar una estona. La carta està datada «*A 3 Mayo 1724*» —vegeu-ne la transcripció a l'apartat 7 de l'annex 1.

[14] - Segueix una altra carta, bastant difícil de llegir, de Baltasar de Bastero, que acompanya onze quartilles —el verso de l'última, en blanc— plenes d'observacions sobre la *Crusca*, del mateix Baltasar, llavors inquisidor de Mallorca, que per tant no devia ser pas gens estrany als estudis filològics. La carta —transcrita a l'apartat 9 de l'annex 1— és sobre un bifoli en quart, i les quartilles estan relligades tot darrera per mitjà de falsos talons, que s'han afegit a cada una d'elles, i que queden doblegats cap amunt.

- Després trobem una lletra, en francès, d'un canonge d'Elna adreçada a Baltasar de Bastero i datada el 1732. En ella es fa referència al pare Viellescases, visitador dels pares missionistes i amic del bisbe de Girona, amb qui Antoni de Bastero també havia entaulat relació, com veurem en les cartes que hi ha més endavant, per tal de satisfer alguns dels seus interessos filològics. La breu nota del canonge d'Elna ocupa el recto del primer full d'un bifoli en quart, el qual inclou al seu interior la carta de Baltasar de Bastero al seu germà que la hi tramet. Aquesta carta ocupa tot un altre bifoli en quart, de mida inferior al que el conté. Totes dues són copiades a l'apartat 12 de l'annex 1 de la tesi.

[15] - Segueixen dues cartes en català adreçades a Antoni de Bastero per Joan Torres Oliva, i datades a Roma els anys 1724 i 1726, respectivament. A la primera d'elles, Torres s'interessa pel seu retorn de Roma i li dóna notícies de l'èxit a Itàlia de *La Crusca Provenzale*, alhora que l'encoratja a imprimir-ne el segon i el tercer volum; també li demana per un original manuscrit de Fontanella. A la segona, insisteix en la publicació dels altres volums de la *Crusca*, veient-ne la tardança, li dóna noves de l'actualitat a Roma i a la cúria pontifícia on treballa, i li participa el seu desig de tornar a la pàtria. Aquesta carta ens confirma que Torres havia fet arribar a Bastero un plec d'observacions seves respecte de la *Crusca*, i també que li havia proporcionat dos manuscrits, un de Garcia i un de Fontanella, a través del llibreter Anton March. Cada una de les cartes —reproduïdes totes dues a l'apartat 10 de l'annex 1 de la

tesi— és escrita sobre una quartilla, recto i verso, i conserva la marca dels doblecs amb què va enviar-se el bitllet original. La de l'any 1724 és adreçada a Barcelona, i la de 1726, a Girona.

[16] - Trobem finalment les quatre cartes del pare Viellescases, de 1732, datades la primera a Montalban, la segona a Càors i les dues darreres a París. Amb un paper de color més fosc que la resta, ocupen, cada una d'elles, un bifoli en quart, i estan relligades al volum una dins de l'altra, per ordre cronològic, formant així un quadern de vuit fulls, que sobresurt uns milímetres, per la part inferior, dels altres fulls de la miscel·lània. Totes elles conserven, així mateix, les marques dels doblecs amb què es formava el bitllet original, són escrites en francès i adreçades al Bisbe de Girona —que és qui l'havia acollit al palau en el seu pas per la ciutat, com s'explica en una de les cartes. La quarta carta degué ser enviada dins el mateix bitllet que la tercera, com ho indiquen els doblecs i la manca d'adreça exterior. En aquests escrits, a part de les qüestions de caire personal adreçades al bisbe Bastero, trobem dades interessants sobre l'activitat filològica d'Antoni de Bastero, que prosseguia, doncs, en aquella època, instal·lat ja definitivament a Girona, i que el porta a sol·licitar l'ajut i la recerca de Viellescases als arxius documentals de Càors, la seva ciutat d'origen. Són interessants també les apreciacions a propòsit de l'obra del canonge gironí i de la llengua per a ells comuna, així com també la constatació de les crítiques que suposa el seu ús i la seva reivindicació per part dels francesos, «... *car les parisiens ont un mépris souverain pour notre patois, et je les fais rire, quand je leur dis que le françois, l'italien et le castillan viennent de cette source*». He reproduït íntegrament les quatre cartes a l'apartat 12 de l'annex 1 d'aquesta tesi.

[17] 16) Segueixen, després d'un plec de quatre fulls de paper blanc, sense obrir, dues cartes de Pere Serra i Postius adreçades al bisbe Bastero. La primera, escrita en una cara de foli, està cosida al volum en sentit horitzontal i queda doblegada per la meitat, formant com un quadern de dos fulls en quart, escrit només per les cares internes. La segona carta, amb data del 28 de juny de 1736, ocupa el primer full d'un altre quadern de dos —el segon full és en blanc—, i hagué de servir per trametre a Baltasar de Bastero el document que segueix: una «*copia fiel del capítulo veynte y quatro del libro octavo de la segunda parte de la* Chrónica general de Cataluña *del doctor Gerónimo Pujades...*» —consta de quatre quaderns, de quatre fulls cadascun, escrits per davant i per darrera, amb lletra del mateix Serra i Postius. Sembla clar que aquests papers, com el document que segueix, no haurien pertangut a Antoni de Bastero sinó al seu germà, que degué tenir també interessos històrics.

17) Segueix un bifoli en quart de paper més gruixut —el verso del segon full, en blanc— escrit en francès, amb algunes notícies històriques sobre la ciutat occitana de Lo Puèi i les seves institucions eclesiàstiques —cal recordar la relació que estableix una antiga llegenda entre aquesta ciutat i la fundació de la catedral de Girona.

[18] 18) Després, enquadernats amb tapes de cartró de color gris, quatre quaderns en quart —de 10, 8, 12 i 2 fulls, respectivament— contenen la còpia manuscrita, amb lletra d'Antoni de Bastero, del *Bacco in Toscana* de Francesco Redi, acadèmic de la Crusca, i de les *Annotazioni* del mateix autor que acompanyaren la tercera edició d'aquesta obra, «*in Firenze, 1691, per Piero Matini all'insegna del lion d'oro*», tal com s'indica al recto del primer full. Tots els

fulls són escrits per davant i per darrera, llevat del primer —només escrit al recto—, i paginats a mà —tret de les
tres darreres pàgines; una nota al primer full adverteix que «*lo Ditirambo és primer, y després coménçan ab nova numeració o foliació las Annotazioni...*», però en realitat només hi ha una numeració, que arriba a la pàgina 59, i no es coneix on acaba una cosa i comença l'altra. Trobem també dos papers solts, escrits només per una banda, intercalats després dels fulls 2 i 29.

Tanca el volum un quadern en quart, de quatre fulls de paper blanc. No hi ha guardes.

Vol. 946/580

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

L'enquadernació és idèntica a la dels volums miscel·lanis anteriorment descrits; les mides de la coberta són aproximadament 220 x 175 mm., i el volum fa uns 15 mm. de gruix. A l'interior la mida dels fulls és irregular, però no pas gaire inferior. Les cobertes són senzilles i de pergamí, una mica rosegades en algun lloc, i hi ha quatre fermalls de pell, un dels quals, força fet malbé.

La inscripció manuscrita del llom és com segueix: «*Miscel*[lània] / *Tom. iv.*»

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Obre el volum un quadern de quatre fulls de paper banc —entre el tercer i el quart, el plec està sense obrir—, el primer dels quals és enganxat a la coberta, a manera de guarda. Al recto del segon full trobem l'índex del volum, de la mà de Bastero:

«*1: Carta del vicari general apostòlic tarraconense, don Ramon de Marimon, a tots los fels de l'arquebisbat recordant-los la obligació de regonèixer, amar y obeir a la magestat del rey nostre senyor Felip V —en Tarragona, any 1719.*

2: Instructió a un bisbe del modo que deu rèbrer altre bisbe en sa pròpria iglésia, etc.

3: Modo de publicar lletras de escomunicació promulgada per lo Papa.

4: Memorial en que el perro de Tobías representa sus derechos y los de su pobre cola a los sabios... *—Barcelona, año 1731.*

5: Orassions o discursos del papa Clement XII en alguns consistoris tinguts, etc.

6: Discursus apologeticus pro antiqua consuetudine provinciae tarraconensis *qua singulis annis feria quinta in coena Domini aqua lustralis a publicis ecclesiarum aquiminalibus removetur. Contra neotericos quosdam illius impugnatores et calumniatores, etc. Auctore doctore Luciano Marsal —en Barcelona, any 1695.*

7: Le formulaire du Prône pour la diocese de Caors —a Càors, 1722.»

[3] El volum no està foliat, i només s'ha numerat cada document al primer full, d'acord amb l'ordre amb què s'han relligat i la numeració establerta a l'índex. Passo a descriure cada un dels documents, doncs, amb aquest mateix ordre.

1) El primer document és un imprès en quart de 16 fulls —en blanc els fulls 1, 15 i 16. A

l'índex queda prou clar el contingut d'aquest taxt, que comença de la següent manera: « ℞ / D. RAMON DE MARYMON, / ARDIACA MAJOR, Y CANONGE / de la Santa Metropolitana Iglesia de Tarragona, Primada de las Espanyas, Vicari General Apos- / tolich Tarraconense. / A TOTS LOS FAELS DEL PRESENT / *Arquebisbat, salut en lo Senyor.*»

2) El segon document és un sol full manuscrit per les dues cares, en llatí, amb el títol de «*Instructio pro episcopo in sua ecclesia*». Ha estat relligat al volum només pels extrems superior i inferior del paper, havent fent dos talls al costat que permeten doblegar la part central cap al mig, i poder així llegir el text de manera completa. La lletra no és d'Antoni de Bastero.

3) No hi és.

[4] 4) «MEMORIAL / EN QUE EL PERRO DE TOBIAS / representa sus derechos, y los de su po- / bre cola á los Sabios, expressando sus que- / jas, con los que han desestimado las ex- / pressiones que de èl haze la Sagrada / Historia, descubriendo sus mis- / teriorsas significaciones en el / sentido Alegorico / y Moral. / *Con licencia de los Superiores. / En Barcelona:* En la Imprenta de IVAN / VEGVèR à la Plaza de San-Tiago, / Año 1731.»; signa al darrer full «Don Luys Antonio de Mergelina y Muñoz». Imprès en quart, de 8 fulls —en blanc el 1er. verso i el 8è.— una mica més petits que els anteriors. Està relligat a l'interior d'un bifoli de paper que conté una breu carta de Pere Serra i Postius, la qual acompanyà la tramesa del document al bisbe Bastero. La carta, al recto del primer full, és com segueix: «*Molt Il·lustríssim senyor: Un capellà castellà que aurà dos o tres anys predica en esta ciutat, y és exemplar, va entregar lo abjunt paper manuscrit per a que se llegís en la acadèmia pública, y avent sabut estos cavallés lo avia antes donat a l'Excel·lentíssim senyor Marquès de Risburg, no·l feren llegir. Ara lo a donat al públic —antes de air, divendres, isqué de la premsa—, y dient los doctes [que] o és, me a paregut seria servir a V.S. Il·lustríssima passar-lo a sas mans, quedant a rendida obediència a sos peus. Déu guarde a V.S. Il·lustríssima dilatats anys. Barcelona, juny 10 de 1731.*»

[5] 5) El següent document el constitueixen una sèrie de fulls manuscrits que transcriuen diversos textos:

- Un primer quadern en quart —de 2 fulls, amb les marques dels doblecs característics de les cartes de l'època— conté una «*Oratio sancti patris Clementis XII habita in consistorio secreto die 12 februarii 1731*», en llatí i en una lletra que no és la de Bastero.
- Segueix un altre quadern de 2 fulls, de la mateixa mà, amb un text titulat: «*Clemens papa XII, ad futuram rei memoriam*».
- El tercer quadern —2 fulls més— reuneix la còpia d'una «*Oratio habita a Illustrissimo domino nostro Clemente XII in consistorio secreto die 24 septembris 1731.*» —al primer full i part del recto del segon— i «*Secundae literae executoriales Excellentissimorum et Reverendissimorum dominorum S.R.E. cardinalium Ludovici Pico, Josephi Renati Imperialis, Petri Marcellini Corradini, Leandri de Porzia, Antonii Bancherii et Nerei Coisini, a sanctissimo domino nostro papa Clemente XII specialiter delegatorum*» —al segon full—, copiades per la mateixa mà que els fulls anteriors. Abans i després d'aquest darrer text, en una altra lletra que tampoc sembla la de

Bastero, i en català, trobem una detalladíssima descripció del tema que tracten les esmentades lletres executorials, i de les dates i forma de la seva publicació.

[6] 6) Segueix un llibret imprès, en quart, de 50 fulls —en blanc els fulls 1, 2 v., 49 i 50. Al recto del segon full llegim la següent portada: «DISCVRSVS APOLOGETICVS / PRO / ANTIQVA / CONSVETVDINE / PROVINCIÆ TARRACONENSIS, / quâ, singulis annis, feria quinta in Coena Domini, / Aqua Lustralis à publicis Ecclesiarum / Aquiminalibus removetur. / *CONTRA* / NEOTERICOS QVOSDAM / ILLIVS IMPVGNATORES, / & Calumniatores. / PRODIT IN LVCEM / *EX MANVSCRIPTIS REVERENDI / LVCIANI MARSAL PRESBYTERI, / in Sedem Barcinonen. Beneficiati, Sacro-Sanctæ Theologiæ Doctoris, et / in Vespertina D. Thomæ Cathedra Professoris / Emeriti. / SOLICITVDINE, ET DILIGENTIA* / REVERENDI JOANNIS LLEO PRESBIT. / Philosophiæ Doctoris, eiusdemque / Sedis Beneficiati. / Barcin. Ex Typ. RAPHAELIS FIGVERÒ. Anno 1695.» Hi ha una paginació que arrenca del sisè full —després de les aprovacions i censures.

7) El darrer document, tal com consta a l'índex del volum, és un altre llibret imprès, en quart, de 52 fulls més unes cobertes de paper més gruixut, amb aigues de colors per la part de fora. És una mena de catecisme-manual d'instrucció cristiana elemental, en francès, amb la següent portada: «LE / FORMULAIRE / DU PRÔNE / POUR LE DIOCESE DE CAORS. / AVEC UNE INSTRUCTION / POUR LES FIANÇAILLES. / A CAORS, / Chez PIERRE RICHARD, Imprimeur & Marchand Libraire de Monseigneur / l'Evêque, del'Université, du College, & de la Ville. / M. DCC. XXII.» És en blanc el verso del primer full.

El volum es tanca amb la mateixa disposició que al començament.

Vol. 34/557

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum és enquadernat en pergamí, com els altres de la sèrie; les tapes fan aproximadament 300 x 215 mm. i el volum té uns 25 mm. de gruix. Hi hagué quatre fermalls de pell sobre les cobertes, dels quals només es conserven en bon estat els dos superiors, i un dels inferiors ha desaparegut completament. En algun lloc, la coberta inicial ha estat rosegada per les rates.

La inscripció, a la part de dalt del llom, és la següent: «*Micel*[lània] / *impres*[os] / *Tom. ii.*». A l'extrem inferior del llom trobem restes d'una antiga numeració —un tros de paper irregular, enganxat, amb el número 81.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

El volum conté una sèrie de documents, majoritàriament impresos, que han estat relligats de la manera habitual, incorporant un bifoli de paper blanc al començament —el primer full del qual està enganxat a la coberta de pergamí, a manera de guarda—, i un altre quadern, de quatre fulls, al darrera, amb la mateixa finalitat —el darrer full, també enganxat. Al recto del segon full de bifoli inicial trobem l'índex del volum, de la mà de

Bastero:

«*1: Memorial al rey Felip V del capítol de Mallorca contra lo bisbe de aquella isla.*
2: Memorial al Rey de la ciutat de Palma, contra lo dit bisbe de Mallorca.
3: Allegación por el canónigo antiquior de Barcelona, don Dalmao de Copons, con el cabildo, en el pleyto de la assistencia que por ambas partes se solicita en la Real audiencia —*Barcelona, año 1719.*
[3] *4:* Memorial al Rey, y representación jurídica por el estado ecclesiástico de Cataluña sobre differentes gravámenes que experimenta en sus exempciones y libertades.
5: Memorial al Rey de el arzobispo de Tarragona y obispos de el principado de Cataluña, y representación en que, en el año passado de 1729, expusieron a Su Magestad la impossibilidad en que se hallarían constituídos a la exacción del catastro en los bienes de los legos que han passado a los ecclesiásticos, y en los de estos por la parte colónica, si se intentasse por los ministros reales antes de ser estos cumplidamente vistos y decididos en justicia.
6: Edicte de mon germà lo bisbe, de 4 octubre 1730, en punt de catastro.
7: Breu del papa Clement XII en data del primer de octubre 1730, dirigit al dit arquebisbe y bisbes de la present província sobre dit assumpto del catastro.
[4] *8:* Memorial al Rey de el arzobispo y obispos etc., en que exponen a Su Magestad los nuevos motivos por el estado ecclesiástico sobre las exempciones del catastro en los bienes de los legos que passan a las iglesias, e immunidad de este tributo en los colonos de ellos, y competencia de jurisdición sobre estos assumptos.
9: Evidente manifestación del culto público que deve tributarse a la parte de una de las canillas del cuerpo de san Severo, obispo y mártir de Barcelona, que se venera en la iglésia de su invocación en esta ciudad —*a Barcelona—, y clara evidencia de lo irrelevante e insubsistente de los motivos que sobre esto ha esparcido el muy Illustre cabildo... Danla al público los reverendos administradores de la insigne capilla y colegio de san Severo, de los beneficiados de la misma iglesia de Barcelona, etc.*»

El volum no està foliat, però tots els documents estan numerats, a l'extrem superior dret del recto del primer full, d'acord amb la numeració establerta a l'índex. Passo a descriure cada un dels documents en aquest mateix ordre.

[5] El primer document esmentat a l'índex és un quadern imprès en foli, de quatre fulls. No té títol. El segon és un altre fulletó exactament de les mateixes característiques formals i tipogràfiques.

Segueix un llibret de 30 fulls en foli, amb cobertes de paper estampat amb motius daurats. La portada és com segueix: «IESVS, MARIA, IOSEPH, / Con los Santos Tutelares Olaguer, y Eulalia. / POR / EL IL^RE. D^N. DALMAO / DE COPONS Y GRIMAV, CANONIGO / Antiquior de la Santa Iglesi Cathedral de Barcelona, / Subdelegado en el Tribunal de la Santa Cruzada en / este Principado, y en el mismo Subdelegado General / para el reconocimiento de los repartimientos del / Subsidio, y Escusado del estado Eclesiastico, Pro- / curador General constituhido por el Reverendo / Concilio Provincial Eclesiastico Tarraconen- / se, y Iuez Synodal en este / Obispado. / CON / EL MUY IL^RE. CABILDO / DE LA MESMA IGLESIA. / *EN EL PLEYTO DE LA ASSISTENCIA, / que por ambas partes*

se solicita en la Real / Audiencia de este Principado juntas / las tres Salas. / En autos de Thomás Casanovas, y Solans, Escrivano / de Camara. / *CON LICENCIA DE LOS SUPERIORES.* / *Barcelona:* Por IOSEPH TEXIDò, Impressor / del Rey nuestro Señor.» És en blanc el verso del primer full.

[6] El quart document és un altre fulletó imprès en foli, de 22 fulls, relligat a l'interior d'un bifoli de paper blanc, a manera de cobertes. La portada és com següeix: « ✠ / *JESVS, MARIA, JOSEPH.* / MEMORIAL / AL REY / NUESTRO / SEÑOR, / (QUE DIOS GUARDE.) / Y / REPRESENTACION / JURIDICA. / *POR* / EL ESTADO ECLESIASTICO / de Cataluña / *SOBRE* / DIFERENTES GRAVAMENES / que experimenta en sus exempciones / y libertades.» Són en blanc el verso del primer full, i el verso del darrer.

El següent document, un altre imprès en foli de 4 fulls, està relligat al volum a l'interior d'un bifoli, el primer full del qual és en blanc. Al segon full d'aquest bifoli trobem la còpia manuscrita de l'edicte de Baltasar de Bastero que figura a l'índex com a document 6. La portada de l'imprès —número 5— és com segueix: «MEMORIAL / AL REY NVESTRO SEÑOR / DEL / ARZOBISPO DE TARRAGONA, / Y / OBISPOS / DEL PRINCIPADO DE CATALVÑA, / Y / Representacion Satisfactoria. / *CON QVE* / EN EL AÑO PASSADO DE 1729. EXPVSIERON / A SV MAGESTAD, / *LA IMPOSSIBILIDAD, EN QVE DE HALLARIAN / constituìdos, de condescender por sì, con seguridad de sus concien- / cias, à la exaccion de el Catastro en los bienes de los Legos, que han / passado à los Eclesiasticos, y en los de estos por la parte Colonica, si se / intentasse por los Ministros Reales, antes de ser estos puntos / cumplidamente vistos, y decididos / en Iusticia.*»

[7] Segueix una còpia manuscrita del breu pontifici esmentat a l'índex, que ocupa el recto d'un full de paper enganxat sobre la coberta del document següent.

Després trobem un llibret imprès en foli, de 42 fulls, amb tapes de paper més gruixut, daurat per fora. La portada és la següent: « ✠ / MEMORIAL / AL REY NUESTRO SEÑOR / DEL / ARZOBISPO DE TARRAGONA. / Y OBISPOS DEL PRINCIPADO / DE / CATALUÑA, / EN QUE / EXPONEN A SU MAGESTAD / LOS NUEVOS MOTIVOS, / POR / EL ESTADO ECLESIASTICO, / *SOBRE* / *LAS EXEMPCIONES DEL CATASTRO / en los bienes de los Legos, que passan à las Iglesias, / è immunidad de este tributo en los Colonos de ellas, / y competencia de jurisdicion sobre estos / assumptos.*» És en blanc el verso del primer full.

[8] L'últim document és també un llibret imprès en foli, de 39 fulls, amb tapes de paper gruixut, amb fons granat i estampat en or per la part de fora. El paper és més dolent que el dels impresos anteriors. La distribució de la portada, gairebé literalment reproduïda a l'índex, és la següent: «EVIDENTE MANIFESTACION / DEL CULTO PVBLICO, / *QUE* / DEVE TRIBVTARSE / *A LA* / PARTE DE UNA DE LAS CANILLAS DEL CUERPO / DEL SEÑOR / SAN SEVERO, / OBISPO, Y MARTYR DE BARCELONA, / que se venera en la Iglesia de su Invocacion / en esta Ciudad, / *Y* / CLARA EVIDENCIA / DE LO IRRELEVANTE, É INSVBSISTENTE / de los motivos, que sobre esto, ha esparcido / EL MVY ILVSTRE CABILDO / DE CANONIGOS DE LA SANTA IGLESIA / de Barcelona. / *DANLA AL PVBLICO* / LOS R^DOS. ADMINISTRADORES / DE LA INSIGNE CAPILLA, Y COLEGIO / de San Severo de los Beneficiados de la / mesma Iglesia. / *CON LICENCIA DE LOS SVPERIORES.*» Signen el document «Dr. Agustín Ramoneda, presbytero, i Dr. Mariano Steva, presbytero.»

Vol. 34/586

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum és enquadernat en pergamí, de la mateixa manera que l'anterior; les tapes fan aproximadament 325 x 210 mm. i el volum uns 20 mm. de gruix. Es conserven tots quatre fermalls de pell, encara que un dels inferiors està força deteriorat. En algun lloc, la coberta inicial ha estat també rosegada.

La inscripció, una mica borrosa, a la part de dalt del llom és la següent: «*Micel*[lània] / *impres*[os] / *Tom. v.*». A l'extrem inferior del llom trobem també restes de l'antiga numeració que he esmentat abans.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

La disposició és molt semblant a la de l'anterior manuscrit i a la dels altres d'aquesta sèrie. Obre el volum un bifoli de paper blanc, el primer full del qual ha estat enganxat a la coberta. Al segon full —recto i verso— trobem l'índex, de la mà de Bastero. És com segueix:

«*1.* Allegación apologética contra don Juan de Ferreras sobre su impertinente duda de si san Pedro Pasqual, mártir y obispo de Jaén fue religioso, *desvanecida ... por el padre maestro fray Manuel Mariano Ribera —Barcelona, 1720. Dit sant fou valencià y religiós mercenari; N. Ximena (*Anales de Jaén, *pag. 273) fa mensió de un llibre en llemosí que escrigué dit sant bisbe Pasqual, y diu «que un manuscrito del Escurial de donde se estampó el impresso», que véu y registrà dit Ximena, comença axí: «Aquí comienza el prólogo que yo don Pedro, obispo de Jaén, romanceé a servicio de Dios...» (ita la dicha* Allegación, *pàg. 23). «En la página 266 de dichos* Anales *—diu dit Ribera en la citada pàgina 23—, vea el prólogo de el antiquíssimo libro manuscrito por el mismo santo en lengua lemosina, recondido en la librería del convento de carmelitas descalços, el qual prólogo allí transcrito empieza assí:*

[3] *Como yo religioso, obispo de la ciudad de Jaén, etc.» Dit Ximena —pàgina supradita 266—, diu que dit llibre que escrigué dit sant se intitula* Bíblia pequeña, *«la qual se halló también en la librería de San Lorenzo del Escurial entre otras obras del santo que allá se guardan, y vio dicho señor Ximena, como lo dize (pág. 271 ibi): Yo los vi ... en diha librería del Escurial en el año 1646, los quales están en dos tomos manuscritos, ambos en fóleo, enquadernados en cartón y becerro colorado.» Prossegueix dit Ribera en dita* Allegació, *pàgina 39: «Y yo he visto otras dos antiquíssimas copias de lengua lemosina que se hablava en Valencia, patria del santo, la una en la insigne librería del convento de san Joseph de carmelitas descalços d'esta ciudad de Barcelona, y otra en el archivo de el real monasterio de la Merced de Barcelona, que ambas concuerdan en sus iniciales palabras, que son estas: «Com yo, religiós e bisbe per la gràcia de Déu de la ciutat de Jaen de Castella, ací nomenat...». Manuscritos que, impressos en el año 1492 en Barcelona, oy quedan recondidos en el real archivo de la Immaculada Concepción, como se advierte en la página 301, en el libro que de las obras de dicho santo mártir*

se dio en la imprenta año 1676 en la villa de Madrid —ibi: Opus scilicet ipsum modo superstes in regio archivio Immaculatae Conceptionis, ex decreto catholicae Magestatis repositum, antiquissimis characteribus escussum Barchinonae anno Domini 1492, in cuius exordio legitur opus reverendi et beati fratris Petri Paschalii, episcopi Giennensis, adjecto insuper vetustissimo sancto ordinis beatae Mariae de Mercede.»

[4] *2. Memorial al rey Felip V —any 170...— dels títols del principat de Cattalunya, sobre la presidència y precedència en lo bras militar. En la pàgina 39 se fa menció del* Llibre de les ordenacions de la casa real de Aragó *que féu lo rey en Pere dit lo Ceremoniós, existint en lo Real Arxiu, en l'arca 1 de l'aposento 1. En la pàgina 4 del Sumari dels actes, número 5, una apel·lació del bras real dels cavallers presentada al rey don Fernando, any 1412, en las corts; és en català. Números 21 y 22 de dit Summari: Orde de sèurer en las corts de 1383 celebradas a aragonesos, valencians, catalans y mallorquins.*

3. Memorial de la confraria dels sastres ab la dels pallers o peyers, que són los que diem ara ragatons dels encants, etc.

4. Al·legació en fet y en dret en una causa beneficial barchinonensis, en aquell vicariat, any 1713 —lo advocat la féu y escrigué en nostra llengua materna catalana, y lo perquè, pàgina 2.»

[5] El volum no està foliat, però tots els documents estan numerats, a l'extrem superior dret del recto del primer full, d'acord amb la numeració establerta a l'índex. Passo a descriure cada un dels documents en aquest mateix ordre.

El primer document és, com s'ha vist, el llibret imprès titulat: «ALEGACION / APOLOGETICA, / *CONTRA EL LICENCIADO* / D^N. JVAN DE FERRERAS, /CVRA DE LA PARROQUIAL DE SAN / Andrès de Madrid. / SOBRE SU IMPERTINENTE DUDA, DE SI / S^N. PEDRO PASCVAL / MARTYR, Y OBISPO DE JAEN / fue Religioso. / DESVANECIDA / CON SOLIDOS FUNDAMENTOS / POR EL REVERENDO PADRE MAESTRO / Fr. MANVEL MARIANO / RIBERA, EX-PROVINCIAL DE LA DE / Aragon, Examinador Synodal de la Diocesi de Barce- / lona, y Cronista General de el Real, y Militar / Orden de Nuestra Señora de la Merced / Redencion de Cautivos. / BARCELONA: / Por IOSEPH TEXIDÒ, Impressor del Rey / Nuestro Señor, Año de 1720.» És un imprès en foli de 34 fulls, paginat, amb dos fulls més, en blanc, que l'inclouen, a manera de cobertes. Hi ha alguns passatges subratllats i amb altres marques —els fragments a què es fa referència a l'índex. Només és en blanc el verso del primer full.

[6] Segueix el memorial esmentat a l'índex, un altre imprès en foli, sense títol ni portada. Té 48 fulls —el darrer, en blanc—, amb una paginació que recomença al recto del full 37, on s'inicia el report de la documentació citada en el discurs. Entre els fulls 45 i 46 hi ha un paper desplegable amb un quadre que representa els diferents representants a les corts aragoneses de 1383.

El tercer document és un imprès de 16 fulls de la mateixa mida que els anteriors, al capdavant del qual trobem només un gran escut coronat amb les quatre barres i unes tisores a sota, símbol del gremi dels sastres. Al recto del segon full, l'encapçalament del text és com següeix: «*Jesus, Maria, Joseph, ab los Sants Patrons.* / PER / LO SYNDICH DE LA / REAL CONFRARIA DELS / SASTRES DE LA CIVTAT DE / BARCELONA. / *CONTRA* / GERONIM AVTER / PALLER, DE LA MATE- / XA CIVTAT. / *A RELACIO, DEL NOBLE DON PEDRO*

/ *de Amigant, Doctor meritissim de la R. Au-* / *diencia de Cathalunya.*» . És en blanc el recto del primer full.

[7] El darrer imprès, d'una mida una mica inferior a la dels anteriors —295 x 210 mm.—, té 30 fulls paginats, més dos en blanc, disposats al principi i al final, a manera de cobertes. L'encapçalament és el següent: «✠ / *Iesus, ab la Sacratissima Verge de la Cinta, y S. Thomàs de Aquino.* / BENEFICIAL RESOLUCIÓ / PER / IOSEPH MARTI CLERGVE, / DE BARCELONA. / *CONTRA* / LO REVERENT GABRIEL MARTI / PREVERE EN DRETS DOCTOR, BENEFICIAT / en la Santa Iglesia Cathredal de Barcelona, / y altres litis Consortes. / SOBRE LA INSTITVCIÓ DEL BENEFICI EN LA / mateixa Santa Iglesia fundàt, è instituhit, sots Invocaciò de Sant / Antoni Abat, en la Capella del mateix Sant, per Valença / muler de Bernàt Muner quondam, Parayre / de Barcelona. / *EN LA CAVSA VERTENT EN LA CVRIA ECCLESIASTICA* / *de Barcelona, baix la docta, è indefectible censura del molt Illustre* / *Senyor Ioseph Rifòs en drets Doctor, Canonge de la Santa Iglesia* / *de Barcelona, Oficial, y Vicari general* / *de son Bisbat.* / ACTVARI / Lo Doctor Francisco Rifòs Prevere.»

Tanca el volum un altre bifoli de paper blanc, amb la mateixa disposició que al començament.

2.4. Biblioteca de Catalunya.

Ms. 1173

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum és enquadernat amb tapa dura, de color verd, i folre de pergamí. L'enquadernació és moderna, segurament de l'època de l'adquisició del manuscrit per part de la biblioteca. Les mides de la coberta són 331 x 217 mm., i el volum fa uns 25 mm. de gruix.

La inscripció del llom és com segueix: «*Bastero / Historia de la lengua catalana / Fol. / MS. 1173*».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Completa l'enquadernació moderna un bifoli de guarda paper estampat amb aigues de color verd per una cara i marró per l'altra, i dos fulls més de paper blanc gruixut, moderns. Al final del volum trobem la mateixa disposició en l'enquadernació.

En el volum hi ha relligats, en realitat, dos manuscrits diferents, com ja he dit en fer la descripció prèvia que encapçala aquest catàleg. El primer d'ells és un quadern en foli de quatre fulls, una mica més curts que els del manuscrit que el segueix —271 x 195 mm.—, dels quals només són escrits els dos primers, amb anotacions sobre la història de la ciutat de Màntua i sobre el trobador mantuà Sordel, tretes de la *Istoria di Mantova* de Mario Equicola. Al capdamunt de la primera pàgina trobem la referència bibliogràfica completa de l'obra estractada, i també s'esmenta la procedència de l'exemplar utilitzat, que és la Biblioteca Angelica de Roma. Al primer full —recto i verso— es reprodueix una poesia en occità titulada *Tensa de Sordel*, de Peire Guilhem. A l'angle superior dret del verso del quart full hi ha la següent anotació, subratllada: «*Mario Ecquicola, Istoria di Mantova*»; la lletra és de Bastero.

El segon manuscrit és pròpiament de la *Història de la llengua catalana* —conté bona part del Llibre primer d'aquesta obra—, i s'estén des del fol. número 5 fins al final del volum.

[3] El text en qüestió és escrit en quaderns de paper en foli —320 x 210 mm., aproximadament—, però és impossible determinar-ne el nombre ni la composició de cada un d'ells a causa, justament, de l'enquadernació moderna; no tots els quaderns són iguals, tanmateix, i semblen majoritàriament de quatre o de sis fulls —alguns quaderns tenen un número imparell de fulls, perquè hi ha folis tallats o, en algun cas, folis solts enganxats acuradament a un bifoli. Entremig d'aquests fulls hi ha gran quantitat de papers i quaderns de fulls més petits, amb anotacions, addicions al text, correccions i autoritats; tots ells han estat relligats d'una manera fixa en el lloc que descriuré més endavant, o bé han estat fixats en aquest lloc essent enganxats sobre algun full en blanc —la fixació d'aquests papers degué fer-se, generalment, en el moment de l'enquadernació moderna, però algun d'ells sembla haver estat enganxat ja originàriament. En alguns casos es fa difícil la lectura completa dels papers que han estat relligats, perquè una part de llur text queda oculta a l'interior de la

costura.

[4] Tots els fulls —els dels quaderns en foli que anomenaré, com en el manuscrit 3-III-4 de l'Acadèmia, «estructurals», i els papers que hi ha pel mig— han estat numerats amb llapis a l'extrem superior dret, d'acord amb l'ordre establert en el moment de l'enquadernació —sabem, pel que diu Pere Bohigas (BOHIGAS, 1943, p. 30), que quan la biblioteca va adquirir el manuscrit, l'any 1931, duia una numeració moderna, en llapis, que corresponia només als 72 fulls en foli, i que els *«nombrosos fulls en blanc entremig i nombroses notes en cèdules separades»*, estaven solts i sense numerar. Aquesta és la foliació que agafaré en endavant com a referència. La lletra és sempre la de Bastero, llevat d'alguns llocs puntuals en què intervé una segona mà —vegeu l'estudi de les grafies que acompanya l'edició crítica d'aquest text.

[5] Els folis dels quaderns que he anomenat «estructurals» —ells sols delimiten, de fet, un text força seguit, que ve a ser una primera redacció d'aquests capítols— corresponen als següents fulls de la foliació de referència —indico quines cares del full són escrites, o si els fulls són en blanc: 5 r.; 6 r./v.; 8 r./v.; 16 (en blanc); 17 (en blanc); 18 (en blanc); 20 r./v.; 21 r.; 22 (en blanc); 23 (en blanc); 25 r./v.; 26 r./v.; 31 (en blanc); 32 r.; 33 r./v.; 34 r./v.; 35 r./v.; 36 r./v.; 37 r./v.; 42 r.; 43 (en blanc); 46 r.; 48 (en blanc); 49 (en blanc); 50 r./v.; 53 r./v.; 54 r./v.; 55 r.; 56 r./v.; 58 r./v.; 63 r.; 73 r./v.; 74 r./v.; 75 r.; 76 (en blanc); 77 r.; 78 r.; 81 r./v.; 82 r./v.; 83 r./v.; 84 r./v.; 86 r./v.; 87 r.; 88 r./v.; 89 r./v.; 90 r. —és és realitat un full, que ha estat tallat arran de la costura (en aquest lloc n'hi ha 6 de tallats, que no compten en la foliació) i que es manté ara en el seu lloc gràcies a uns petits papers adhesius que l'uneixen al quadern; 93 r./v.; 94 r./v.; 95 r.; 96 (en blanc); 97 (en blanc); 98 (en blanc); 100 r./v.; 101 r./v.; 103 (en blanc); 104 (en blanc); 105 (en blanc); 106 (en blanc); 108 r./v.; 109 r./v.; 113 r.; 114 r./v.; 115 r./v.; 118 r./v.; 120 r./v.; 122 r.; 123 (en blanc; a l'angle inferior dret del recto d'aquest full s'ha anotat en llapis, modernament, la signatura del manuscrit.

[6] Els papers solts i els quaderns de fulls més petits inserits enmig del manuscrit, s'ubiquen en el text de la manera com s'indica:

fol. 7: Addició al text de la nota 2 del Cap. 1/§. 1/partícula 1, al qual remet amb un senyal. El full —194 x 148 mm.— queda agafat al volum només per l'angle superior esquerre, la punta del qual surt, a l'altra banda de la costura, entre els fulls 16 i 17. El verso és en blanc.

fols. 9, 11, 13 i 15: Un quadern en foli de mida inferior als quaderns estructurals —228 x 179 mm.— on es continua el text del primer capítol —hi ha la partícula segona del primer apartat. Els dos darrers fulls són en blanc.

fols. 10 i 14: Un full apaïsat —141 x 210 mm.— que surt 134 mm. per la banda del full 10 i 76 mm. per la banda del full 14. Al recto del primer, hi ha una nota que remet al text del foli 9 v. Al recto del segon trobem una addició que ja s'ha afegit al text del fol. 9 r. amb una anotació al marge. Aquesta addició és escrita perpendicularment al sentit de la lectura, aprofitant la màxima amplada que permet el paper.

[7] fol. 12: Un paper —268 x 193 mm.— que ha estat relligat per mitjà d'un taló, d'uns 20 mm. Conté dues anotacions al recto —la primera, ratllada— que no

sembla que formin part del text i cap senyal no les hi remet.

fols. 19 i 24: Un holandès doblegat per la meitat i relligat en sentit horitzontal —però surt més per la banda del full 19, on es pot veure la marca del doblec central originari. Conté referències i autoritats per incorporar a diferents llocs del primer apartat del capítol 1 —algunes, ratllades, ja hi han estat incorporades o s'han desestimat; cap senyal no les hi remet directament. El verso del full 24 és en blanc.

fol. 27: Petit retall de paper, de 25 x 85 mm., que conté un breu apunt per a la redacció d'una nota no inclosa finalment en el text —cal referir-lo segurament al text del fol. 34 r. Aquest paper és enganxat sobre el full 29; el verso, en blanc.

[8] fol. 28: Un retall de paper apaïsat, de 80 x 165 mm., enganxat sobre els fulls 29 i 30 —els quals són alhora enganxats, com veurem, sobre el full 31. S'hi copia un text citat com a autoritat a la nota 7 de l'apartat 2 del primer capítol (fol.25 r.), on és reproduït idènticament però eliminant-ne un tros, que no devia interessar.

fol. 29: Es tracta d'un paper de mides irregulars —uns 205 x 160 mm. a la part més ampla— enganxat per la banda esquerra sobre el full 31 —té enganxats a sobre, com he dit, el full 27 i part del 28. Hi trobem algunes anotacions disperses, externes al text i gairebé il·legibles, referides a l'autoritat citada en la nota 6 del segon apartat del Cap. 1 (fol. 25 r.).

fol. 30: És un tros de paper tallat irregularment, d'uns 100 x 170 mm., i enganxat també sobre el recto del full 31 —té enganxat a sobre part del full 28. Conté un apunt de lectura que el mateix Bastero anota que no fa al cas d'incorporar-lo al text. El verso és en blanc.

[9] fol. 38: També es tracta d'un tros de paper apaïsat, de mides irregulars, molt semblant a l'anterior —uns 100 x 145 mm.— i enganxat part sobre el full 39 i part sobre el 42. Hi ha una anotació al recto referida a la nota 3 del tercer apartat (fol. 36 r.), una part de la qual ha estat ratllada; no pertany al text.

fol. 39: És una quartilla —205 x 152 mm.— enganxada pel costat esquerre sobre el full 40, de característiques similars. Té part del full 38 enganxat a sobre. Hi trobem apunts de lectura que fan referència a les qüestions tractades a l'apartat 4 del primer capítol. A l'extrem superior esquerre del full hi ha una paraula subratllada, que no té cap mena de relació amb aquests apunts —potser és una referència d'on s'haurien hagut d'ubicar aquests apunts, en la seva redacció definitiva. El verso és en blanc.

fol. 40: És una quartilla semblant a l'anterior —210 x 157 mm.—, enganxada en part sobre el full 41 i en part sobre el 42; té el full 39 enganxat a sobre. Sembla fora de lloc, i es tracta potser d'una observació destinada a la part de la *Història de la llengua* o s'ha de parlar del nom *llemosí*.

[10] fol. 41: És també una mena de quartilla apaïsada —157 x 250 mm.—, enganxada per la banda esquerra sobre la meitat superior del full 42. Té part del full 40 enganxat a sobre, com he dit. És la transcripció d'un text que se cita a la nota 2 de la segona partícula del primer apartat del capítol 3 (fol. 85 v.); el verso, en blanc.

fol. 44: Un petit retall de paper irregular —37 x 108 mm. a la part més ampla— col·locat horitzontalment i enganxat sobre el full 46; és, en realitat, la continuació de les anotacions del full 69, com ho confirma la coincidència

d'uns caràcters ratllats al verso d'aquest full i els que hi ha al recto d'aquell altre —ambdós eren un sol paper, que hauria estat tallat pel mig.

fol. 45: Un paper retallat de forma irregular —d'uns 110 x 110 mm.— que no pertany al manuscrit de la *Història de la llengua* —conté una llista de paraules llatines sense cap mena de connexió amb el text. Aprofita el revers de l'envoltori d'una carta, de la qual pot llegir-se l'adreça, fragmentàriament, al verso d'aquest full: «*Al Reverend pare [...], que Déu m[...], en al combent [de sant Franjcesch*». És enganxat sobre la part inferior del recto del full 46, a sota del full 44.

[11] fol. 47: Aquest full està fora de lloc. Es tracta d'una addició al text del fol. 34 v., on el remet el senyal. El full, tallat irregularment a la banda dreta, fa 207 x 160 mm., i queda lligat al volum per la part inferior esquerra —la punta de la qual surt, a l'altra banda de la costura, entre els fulls 34 i 35; només és escrit al recto.

fol. 51: Apunts en italià —al *recto*, ratllats— amb moltes rectificacions i en una lletra molt petita i descurada, gairebé il·legible. Cal remetre'ls al text de la versió italiana de la *Història de la llengua*, transcrita a l'annex 5 d'aquesta tesi. El paper és molt irregular, i sembla una quartilla —uns 200 x 150 mm.— esquinçada pels costats superior esquerre i inferior dret. És relligat al volum per la part inferior esquerra, l'angle de la qual surt a l'altra banda del següent bifoli, entre els fulls 54 i 55.

[12] fol. 52: Còpia, força neta i sempre amb indicació de la pàgina de referència, d'alguns fragments, en llatí, del *De Catalonia* de Francesc Calça —el nom d'aquest autor apareix, subratllat, a l'encapçalament del recto d'aquest full. Aquests apunts, que no formen part del text de la *Història de la llengua*, són escrits en una quartilla —200 x 150 mm.— impecablement enganxada, per la vora esquerra, al darrer full del quadern en foli que la precedeix —al verso del full 50.

fol. 57 *r.* Una altra quartilla —210 x 155 mm.— que ha estat relligada per mitjà d'un taló, d'uns 20 mm. Conté una addició al text del full 56 v.

fols. 59-62: Formen un quadern de quatre fulls en quart, del qual només són escrits, recto i verso, els dos primers. Contenen les notes de la 5 a la 8 del Cap. 2/§ 1 —les notes de la 1 a la 4 són escrites al marge, en el seu lloc; la nota 8 havia estat posada també al marge, al verso del full 58, però en una versió més reduïda, que cal substituir per aquesta nova redacció. El quadern queda cosit al volum de la forma habitual, com els quaderns en foli estructurals.

[13] fols. 64 i 72: Són en realitat un foli de paper més fi que els altres, doblegat per la meitat i col·locat en sentit horitzontal —204 x 300 mm. Es tracta, en realitat, de l'envoltori d'una carta aprofitat, al revers del qual (fols. 64 v. i 72 r.) es pot llegir encara l'adreça: «*A l'Il·lustre senyor don Anthon de Bastero y Lladó, guarde Déu molts anys com desitjo, sacristà, canonge y vicari general de Gerona*» —es veuen, en tot el paper, les marques dels doblecs característics de les cartes de l'època. Hi trobem, al recto del full 64, un apunt previ a la redacció de les autoritats del Cap. 2/§ 2 —que no van arribar a ser escrites, fora dels apunts del full que segueix, i d'una breu nota al marge del full 67. El recto del full 72 és en blanc.

fols. 65 i 71: Un full apaïsat, de 190 x 310 mm., doblegat per la meitat i cosit a l'interior del bifoli que formen els fulls 64 i 72, anteriorment descrits. El fol. 65 conté també apunts previs a la redacció de les notes del Cap. 2/§ 2 (fol. 73 v.) —no s'indica el número de nota ni la referència al seu lloc del text. El full 71 és en blanc.

[14] fol. 66: Té al recto una addició al text de la pàgina 73 v —a més del signe de referència, es repeteixen, a l'encapçalament del full, les darreres paraules del text on s'ha d'incorporar, per assegurar-ne la ubicació. Es tracta d'un paper apaïsat —110 x 168 mm., d'un color més fosc que els altres, cosit al volum mitjançant un taló d'uns 20 mm. —a l'interior del qual hi ha els fulls 67 i 68, cosits de la mateixa manera. És en realitat la part inferior d'un full de carta —la part superior, també aprofitada, és el full 92— que ha estat utilitzat per escriure-hi al darrera. El text de la carta adreçada a Antoni de Bastero que es pot llegir al verso d'aquest full, en sentit invers, és el següent: «*... approbatió de vostè, y ab ella freqüens motius de son major agrado, cuya vida guarde Déu molts anys. Perpignyà, 22 - 7 - 1732. Son major servidor, que ses mans besa, Campredon de Caramany*».

fol. 67: Una addició al text de la pàgina 74 r., escrita al recto d'un paper de 196 x 155 mm., que queda cosit al volum dins el doblec que forma el full anterior, i de la mateixa manera que aquell. Hi ha un tall, però, en el taló, a uns 55 mm. de l'extrem superior, que permet desplegar aquest tram cap endavant per llegir la part del text que hi ha escrita.

[15] fol. 68: Un paper apaïsat, de 105 x 205 mm., cosit a l'interior del doblec que forma el full anterior de manera idèntica als fulls 66 i 67, anteriorment descrits. És escrit només al recto, i sembla una addició pensada per incorporar-la a algun lloc del text, però no hi ha cap signe que la hi remeti. No es llegeix gaire bé, i presenta múltiples correccions.

fol. 69: Al verso, apunts de lectura, destinats a la redacció de noves notes o a l'ampliació de diversos llocs del text. Ocupen un paperet apaïsat, de mides irregulars —uns 50 x 110 mm., aproximadament—, escrit quasi sense deixar marges i doblegat per tal de subjectar-lo a l'interior del bifoli. El text queda a la part interna del doblec, que representa el verso del full —perquè és més gran la part del paper que queda a l'esquerra del doblec, i aquesta és la que compta en la foliació. Al darrera d'aquests apunts hi ha alguns caràcters numèrics, ratllats, que ens permeten vincular aquest paper amb el full 44, com he dit —els fulls 69 i 44 haurien estat la part superior i la inferior d'un mateix paper; gràcies a això podem referir correctament les indicacions bibliogràfiques que hi ha al full 44.

[16] fol. 70: És una quartilla —210 x 158 mm.— enganxada sobre el verso del full 71 —en blanc. El paper està una mica esquinçat de la part inferior esquerra, i presenta diversos doblecs i talls que indiquen que aquest full havia estat relligat abans d'una altra manera, potser en un altre volum. Porta al recto alguns apunts per a la incorporació d'autoritats i per modificar alguns aspectes del text del Cap. 2/§ 2 —del fol. 74 v., concretament. La lletra és especialment borrosa i difícil d'interpretar.

fol. 79: Es tracta d'un paper irregular, d'uns 200 x 160 mm., cosit al volum per mitjà d'un taló —que es pot veure, a l'altra banda del quadern que el segueix, abans del full 92 i després dels 6 fulls tallats. Hi ha escrites, al recto i al

verso, les notes a la primera partícula del Cap. 3/§ 1.

[17] fol. 80: Una anotació, encara en un estadi molt provisional, per ser incorporada potser a algun lloc del text del capítol 3. La trobem al recto d'un tros de paper de mides irregulars —uns 60 x 180 mm.—, que és en realitat la part baixa d'un full on degué haver-hi altres anotacions, del qual ha estat estripada. El full està cosit, en sentit apaïsat, de la mateixa manera que el full anterior, i també es pot veure l'extrem esquerre d'aquest paper a l'altra banda del quadern, després dels 6 fulls tallats arran del plec. La lletra és molt petita i borrosa, i la tinta, d'un color molt pàl·lid, la fa força inintel·ligible.

fols. 85 i 91: Els dos fulls són, en realitat, un foli apaïsat —213 x 320 mm.— i doblegat per la meitat. El text —notes a la partícula 2 del Cap. 3/§ 1— és seguit del verso del full 85 al recto del full 91, de manera que no té cap sentit haver-lo enquadernat d'aquesta manera —amb tres bifolis pel mig. El full 91 surt entremig dels 6 folis tallats arran de la costura.

[18] fol. 92: Té un breu apunt sobre les autoritats que s'hauran d'incorporar al Cap. 2/§ 2 (fols. 73-75) —és, doncs, fora de lloc. Es tracta de l'altra part del full 66 —que aprofita el revers d'una carta adreçada a Bastero, com he dit—, i està relligat de manera que l'anotació que conté queda al verso del full, i escrita perpendicularment. El paper té les mateixes dimensions i característiques que el full 66 —és d'un color més fosc. Al recto podem llegir-hi la primera part de la carta de 1732: «*Molt senyor meu, quidem ajustar lo casament de dona Joana Campredon, ma germana, ab don Joseph Forn y de Cortada, ho partissipo a vostè a compliment de ma obligatió y para què en més applauso puga aquest tractat venir a la última conclusió. Sols espero la...*». Aquest full ha estat relligat al volum també per mitjà d'un taló, d'uns 25 mm., que surt a l'altra banda del quadern, entre els fulls 98 i 99.

fols. 99 i 107: Un bifoli en quart escrit només al recto del primer full, amb l'única nota a la partícula 4 del Cap. 3/§ 1.

[19] fol. 102: Un apunt que potser cal relacionar amb el primer apartat del capítol 3; no pertany al text de l'obra. És un paper tallat irregularment per la banda esquerra, de 152 x 98 mm., enganxat al mig del recto del full 103 —en blanc. Aprofita el revers de l'envoltori d'una carta, de la qual es pot llegir l'adreça, al verso d'aquest full: «*A l'Il·lustre don Anton de Bastero y Lledó, vicari general y sacristà major de la santa iglésia chatredal, guarde Déu molts anys, en sa casa, sobre en la plassa dels lladoners*».

fol. 110: Conté dos apunts de lectura que no és clar a quin lloc del text caldria referir-los. Són escrits sobre una franja de paper, de color fosc, d'uns 60 x 220 mm. i tallada irregularment. Aquest paper, col·locat en sentit horitzontal, és enganxat per la banda esquerra al recto del full 111, i sobresurt per la dreta més enllà d'on acaben els folis dels quaderns originals, per la qual cosa està molt rebregat en aquell extrem; el verso, en blanc. La lletra és de Bastero, però força diferent a la de la resta del manuscrit —potser es tracta d'unes anotacions fetes molt abans de la redacció de la *Història de la llengua*.

[20] fol. 111: És una quartilla —213 x 160 mm.— enganxada per la banda esquerra, una part sobre el full 112 i l'altra sobre el full 113. Porta al recto una observació

pensada potser per incorporar-la al text del primer apartat del Capítol 3.

fol. 112: Breu apunt, en italià, d'algunes referències bibliogràfiques per incorporar al segon apartat de Capítol 3 —una de les quals ha estat, efectivament, inclosa en el text. És un paper quadrat —150 x 150 mm.— enganxat, també per la banda esquerra, sobre el recto del full 113, i escrit només al recto. Aquest full i l'anterior estan enganxats de manera que coincideixi llur extrem superior amb l'extrem superior del full 113 —que és com tots els dels quaderns en foli estructurals.

fols. 116 i 121: És un bifoli en quart, escrit només al recto del primer full, amb un apunt no redactat encara definitivament i destinat potser a esdevenir una addició al text del Cap. 3/§ 2.

[21] fol. 117: Aquest paper, d'uns 215 x 160 mm., és tallat molt irregularment per la banda esquerra i cosit al volum mitjançant un taló d'uns 35 mm., que surt a l'altra banda del bifoli que segueix, entre els fulls 120 i 121; conté una addició al text de la pàgina 118 r. —segon apartat del capítol 3. Sota el taló hi ha el signe que remet l'addició al seu lloc en el text, però en quedar amagat aquest senyal, ha estat repetit a l'extrem superior esquerre del recto del full, sembla que per la mateixa mà de Bastero.

fol. 119: És una quartilla —250 x 155 mm.— cosida a l'interior del bifoli mitjançant una mena de taló doblegat cap endavant, d'uns 8 mm. Conté apunts al recto que cal remetre a capítols posteriors de la *Història de la llengua* —els del ms. 3-III-4 RABLB. En el full hi ha algunes taques de tinta, i les dues anotacions que inclou són fetes amb tintes i plomes diferents —la segona, molt més borrosa—, per la qual cosa semblen escrites en moments diversos.

[22] CONTINGUTS DEL VOLUM:

Com ja he avançat, aquest manuscrit conté pràcticament tot el Llibre I de la *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero, que és la part més acabada d'aquesta obra —tanmateix, el que en conservem és tan sols un esborrany, ja que el seu autor no va poder enllestir-la. Només tenint en compte el text dels quaderns en foli que he anomenat «estructurals» ja podem determinar l'estructura d'aquest primer llibre, que és la següent:

Capítulo 1: Origen.

§. *1: De la primera lengua que se habló en el mundo hasta la latina, de quien se originó la catalana.*

Partícula 1: De la hebrea.
Partícula 2: De la griega.
Partícula 3: De la latina.

§. *2: Cómo se originó de la latina.*

§. *3: Quándo se originó.*

§. *4: En dónde tomó el origen.*

[23] Capítulo 2: Nacimiento.

§. *1: Quándo nació.*

§. *2: En qué parte fue su nacimiento.*

Capítulo 3: Nombre.
§. *1: Llamada «romana».*
Partícula 1: [L'autoritat de Claude Fauchet]
Partícula 2: [L'autoritat de Pierre de Caseneuve]
Partícula 3: [L'autoritat de Charles du Fresne]
Partícula 4: [L'autoritat d'Honoré Bouche]
§. *2: Por qué se llamó «romana».*

El text és escrit en català fins a la partícula primera del primer apartat del capítol 1 —els títols en castellà són sobreposats— , i en castellà tota la resta; hi ha, però, llargs paràgrafs que són còpia d'autoritats llatines, franceses i italianes —a banda dels fragments de la versió italiana d'aquesta obra, que ja he esmentat—, i el text presenta, per aquesta raó, una notable heterogeneitat lingüística que reforça la sensació de provisionalitat que dónen la mateixa disposició i l'aspecte del manuscrit. Per més detalls sobre el contingut del text vegeu, més avall, l'estudi que precedeix l'edició crítica d'aquest obra.

Ms. 1600

[1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

El volum ha estat enquadernat modernament per la biblioteca, i presenta ara cobertes semidures de pell marró; no hi ha cap inscripció exterior, llevat del número de manuscrit, a la part inferior del llom, amb caràcters daurats. Completen l'enquadernació uns fulls de paper de fil Guarro, en blanc, disposats després de les tapes, cinc d'ells al davant i els altres cinc al darrera del manuscrit.

La mida de les cobertes és 280 x 210 mm., i el volum fa uns 20 mm. de gruix.

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUTS DEL VOLUM:

Per tal com aquest no és un volum unitari, com ja he avançat en fer la descripció general dels manuscrits, no hi ha índex, i només trobem una paginació original a la part de l'antologia de poemes. Tot el manuscrit ha estat foliat, però, modernament, amb llapis, i aquesta és la foliació que prenc com a referència.

Tots els fulls són en foli, de mida holandesa —270 x 200 mm.—, llevat del primer full, que no és de Bastero —és una mena de fitxa manuscrita del volum, de data molt posterior—, i del full número 4 —mig foli on s'apunta la referència bibliogràfica completa de l'edició del *Decameró* dels germans Giunti, i es copia un fragment de la dedicatòria—, que en realitat tampoc no pertany al manuscrit.

[3] Els fulls del 2 al 18 —exceptuat el 4— contenen la «*Copia della gramatica provenzale da un manoscritto dell'opera di Santa Maria del Fiore di Firenze*», tal com s'explicita al recto del full 2. Es tracta del *Donatz proensals* d'Uc Faidit —«*colla glosa* [en llatí] *interlineale*»—, la còpia del qual comença, però, al full 5 r. Els fulls 2 v. i 3 són en blanc, així com també els 10 v.

i 14. La gramàtica pròpiament —sembla completa— ocupa els fulls del 5 al 10; als fulls 11-13 hi ha una llista de verbs provençals ordenats per conjugacions i als 15-18 una mena de glossari amb les equivalències llatines. Per les característiques del manuscrit, aquesta còpia és feta *in situ* pel propi Bastero, que com ja hem vist en posseia una altra, feta per Salvini, que li havia passat Crescimbeni amb la intenció de preparar-ne una edició moderna —cf. ms. 962 (3) BUPB.

[4] Als fulls del 19 al 26 trobem la descripció minuciosa del còdex vaticà 3025 —que s'esmenta a l'angle superior esquerre del fol. 19 r. Aquí comença, de fet, un altre volum de la sèrie dels del 3-II-12 RABLB i 240 BUPB, tal com es desprèn de la idèntica disposició interna del manuscrit i de la observació inicial: «*És en foli, però de paper gros, de forma major conforme la mida aquí inserida, y la enquadernació de la mateixa manera y qualitat que la del antecedent còdigo.*» Són en blanc els fulls 22 v., 24 v., 25 i 26 v. Al 23 r. hi ha un índex dels trobadors continguts en el còdex, a propòsit del qual Antoni de Bastero anota: «*Lo sobrescrit índice és, ni més ni menos, lo que és en lo còdigo, lo qual índice és de lletra dolentíssima, y com si fos de mà de dona, puix no fou fet per los copistas que feren lo còdigo, però lo caràcter és casi de la mateixa antiguedat que lo del llibre, excepto lo sobredit número 3205, que és de caràcter modern.*» Al full 26 r. trobem anotades una sèrie de paraules amb la correspondència italiana, que deuen ser copiades del glossari final que Bastero esmenta en un altre lloc: «*Dintre del còdigo, envès a l'últim, hi ha cusits dos fulls enters de paper ... en lo un full hi són traduïdas en italià y de caràcter bo, corsiu y corrent de temps de l'any 1600 o en aquell entorn, las cançons ... L'altre full conté la explicació en italià de molts vocables provenzals, y jo ne copihí alguns ... y la lletra de aquesta explicació o glossari també és del mateix temps de la traducció...*» (fol. 24r.).

[5] Els folis del 27 al 70 contenen pròpiament l'antologia dels poemes d'aquest còdex, amb algunes acotacions i gloses marginals del canonge Bastero. Aquesta part és l'única que porta una paginació original, de la pàgina 1 a la 88, ara ratllada. Els textos són seguits, a una sola columna, i no hi ha fulls en blanc. S'indica sempre la localització de les poesies en el còdex de referència, algunes de les quals només se citen per l'autor i el primer vers, segurament perquè ja han estat copiades en un altre dels quaderns, tal com ho adverteix el propi Bastero en la descripció prèvia: «*Noto que la major part de las poesias de aquest còdigo, y en particular las demés de las cançons, que són moltas, trobí ésser las mateixas de l'antecedent còdigo 3204, y per ço la còpia o verament espoli de aquest còdigo 3205 és petit o poc voluminós, hagut respecte del espoli del sobredit antecedent còdigo 3204, no obstant que estos dos còdigos vaticanos 3204 y 3205 sían de una mateixa grandària*» —efectivament l'extracte del còdex 3204 és el més voluminós de tots, i comprèn dos volums, el 240 BUPB i el primer dels de l'Acadèmia, que n'és una «giunta» o complement.

[6] Els dos darrers fulls (fols. 71 i 72; el 72 v., en blanc), tot i que són de la mateixa mida i tenen un aspecte semblant, sembla que haurien de formar part d'un manuscrit diferent. Amb el títol de «*Tenzone*» trobem una acurada descripció d'aquest gènere trobadoresc, redactada en italià i il·lustrada després amb l'exemple d'una tençó concreta, que és copiada íntegrament i ara sense acotacions ni indicació de referències. El caràcter del text és molt discursiu i ben polit, i fa la impressió que hauria de formar part d'un treball erudit sobre els gèneres literaris trobadorescos —una obra que desconeixem?— tot i que també pot tractar-se d'una de les entrades de diccionari de la *Crusca provenzale*. En reprodueixo uns fragments, com a mostra: «*Le tenzoni o i contrasti poetici de'provenzali, che per lo più erano*

sperte e giuochi d'amore che si facevano tra i medesimi trovatori, furono talvolta titolate col nome di partimentz *—divisioni, partimenti—, come aparisce dal codice vaticano 3206, a carta 4: «Partimentz d'en Gui ab n'Ebles (tenzone, o sia partimento, tra don Guido e don Eble)», e carta 67: «Partimen d'en Guillem ab n'Ymbert (tenzone di don Guglielmo con don Alberto)», e altrove. Dagli antichi franzesi fu questa sorta di poesia appellata colla frase di* Jeu partì *—giuoco partito, diviso—, come rinverga il dottissimo presidente Claudio Fauchet in più luoghi del libro 2 della sua eruditissima opera intitolata* Recueil de l'origine de la langue et poesie françoise, *spezialmente là dove parla ... La qual frase o maniera di dire, osservo, che i franzesi tolsero da'medesimi provenzali, come si vede dalla seguente tenzone del codice vaticano 3204, carta 138, che pure si legge nel codice 3206, foglio 80, ove è titolata col nome di* partimenz, *avendo stimato a proposito di trascriverla e tradurla qui in toscano, per maggior saddisfazione del lettore...»*

Ms. Arx. 601

1] ASPECTE EXTERIOR DEL MANUSCRIT:

La major part dels documents d'aquest manuscrit, com ja he avançat en la descripció prèvia que encapçala aquest catàleg, no estan relligats de cap manera, sinó que apareixen solts a l'interior d'una carpeta de pergamí, folrada amb paper blanc a l'interior, de les proporcions d'un foli —325 x 240 mm., aproximadament. En un principi, aquesta carpeta devia portar uns fermalls de pell similars als que he descrit en altres manuscrits —se'n veuen les marques, sobre la coberta—, però en algun moment foren substituïts per unes cintes de roba gruixuda, de color marró. No hi ha cap inscripció a la coberta ni al llom, llevat de l'anotació moderna, en llapis, del nom «*Bastero*», a la part superior.

2] DESCRIPCIÓ INTERIOR I CONTINGUT S DEL VOLUM:

Aquest volum recull, com ja he avançat, documentació diversa de caire personal o professional. No hi ha índex dels continguts; tots els papers estan classificats per assumptes i, o bé formen un quadern, o bé queden inclosos a l'interior d'un d'aquests quaderns o d'un bifoli, a manera de sub-carpeta. Al recto del primer full de cada aplec de papers, consta, de la mà de Bastero, el tema a què fa referència. La major part de la documentació és escrita pel propi Bastero, encara que no tota —documents que cal aportar o que s'han obtingut en cada causa particular, etc.; la mida dels papers solts d'entremig és molt variable —alguns són simples anotacions recordatòries, etc.— i no hi ha tampoc cap mena de foliació original en tot el manuscrit —encara que, en l'enunciat d'alguns dels assumptes, s'endevinin restes d'una antiga ordenació numèrica. Modernament, els responsables de la biblioteca ha numerat amb llapis, amb xifres romanes, els diferents quaderns, i amb xifres aràbiges les peces o fulls escrits de què consta cada quadern. El text és en català o bé en llatí.

3] Hi ha, en total, 13 quaderns o sub-carpetes, que per ordre de col·locació són els següents:

I - «*Parte prima (cap. 10), que contiene las qüentas que dan los expedizioneros a los*

agentes, del coste de las disputaciones matrimoniales, y el mero coste que dichos expedizioneros pagan a los officios, y quánto vienen a ganar por cada dispensación, etc.»: És un bifoli en el qual només hi ha escrit l'enunciat que he copiat, a la part superior del recto del primer full. Al seu interior hi ha quatre papers —un, doblegat— amb taules de feines i preus.

II - «*Suppliche da matrimoniali*»: És un bifoli que inclou al seu interior 3 bifolis més, 5 folis i 1 tros de paper, cadascun dels quals fa referència a un assumpte diferent; cinc d'ells, com s'adverteix per l'encapçalament, són relatius a la diòcesi de Saragossa, un a la d'Urgell, un altre a la de Tarragona i un altre a la de Solsona.

[4] III - «*Super qualificatione*»: Es tracta també d'un bifoli, ple d'anotacions numerades referents a diverses gestions personals, que inclou al seu interior diversos documents, la majoria d'ells sentències, butlles o altres documents oficials —amb segells eclesiàstics. Concretament hi ha 10 documents d'aquests, la majoria en foli, i 3 papers petits, de mides irregulars, amb anotacions del canonge —un és un tros de l'embolcall d'una carta, aprofitat. Al marge d'alguns dels documents també hi ha observacions manuscrites de Bastero.

IV - «*Mera espesa de matrimonials*»: Un bifoli, només amb aquesta anotació a la part superior del recto del primer full, que n'inclou un altre, amb dos papers a dins. Tot són sumes de despeses per gestions curials, i una mena de rebuts, ratllats.

[5] V - «*Parte 5: Contiene diferentes memoriales e indultos de las sagradas congregaciones*»: Aquest és un quadern de 18 folis, relligat internament, amb un parell de bifolis solts a l'interior —entre el primer i el segon full del quadern. Hi ha copiats en borrador, no sempre de la mà de Bastero, diferents documents oficials de dispenses, permisos, etc. —els dos bifolis solts són documents autèntics, amb segell, etc. N'hi ha de relatius a les diòcesis de Tarragona, Tortosa, Saragossa, Barcelona, Girona —un document relatiu a un permís de residència de Josep Font, col·lega seu—, Urgell —també en relació a un seu col·laborador, Jaume Marsà— i Solsona.

VI - «*Parte 6: Materias extrahordinarias et notae sive reportoria*»: És un altre quadern en foli, de 18 fulls, però sense relligar, on hi ha anotades diverses qüestions de procediment relatives a gestions especialment difícils d'obtenir, etc., i alguns casos il·lustratius. Són en blanc el segon i el sisè full, i a partir del desè —i cap dels fulls no està ocupat completament. No hi ha papers solts entremig.

[6] VII - «*Lista delli officii in cancellaria, e mera spesa di materie benefiziali e varie*»: Un quadern de quatre fulls en foli, que inclou al seu interior dos quartilles, un foli i un bifoli més petit. Hi ha coses diverses: al recto del segon full del quadern, una gràfica «*Nota dels officis de cancilleria que estan en la primera sala: lo primer taulell entrant a mà esquerra ...; lo segon ...; en la segona sala...*». Entre els papers de dins hi ha algun full de comptes —un model de factura corresponent a una «*butlla parroquial llisa, ço és sens ninguna dispensa, etc.*» i altres anotacions —una d'elles, en una lletra que no és de Bastero.

VIII - «*Suppliche e memoriali da materie beneficiali ed altre*»: És un bifoli que aplega diversos documents al seu interior, relatius a tantes altres gestions curials —entre elles, una, instada pel propi Bastero, a propòsit de la relíquia del cap de santa Cristina, venerada a la vila de Lloret. Concretament, hi trobem 6 dobles folis, 7 folis i 5 fulls més petits, no tots

escrits de la mà de Bastero. El més interessant, però, és l'esborrany sense data d'una carta de Bastero sol·licitant permís per retornar al seu país, que trobem escrit al recto del segon full del bifoli que fa de sub-carpeta —al darrera de tots els documents. Ja m'he referit a aquesta carta a la primera part de la tesi, i per la seva importància la transcric al tercer apartat de l'annex 1.

[7] IX - «*Parte 4 (Cap. 4): Cuentas originales de las materias, tanto matrimoniales como beneficiales y varias*»: Aquest bifoli aplega una gran quantitat de factures i anotacions comptables, de mides i característiques diverses, algunes de les quals relacionen Antoni de Bastero amb Mateu Ferravila, un altre dels clergues desafectes denunciats pel cardenal Molinés —vegeu el segon apartat de l'annex 1 d'aquesta la tesi. Hi ha en total 41 papers —alguns contenen factures amb el seu duplicat— de proporcions i textura molt diferents, i escrits de mans diverses.

X - «*Transunti di materie benefitiali*»: És un bifoli que només té anotat això a la part superior del recto del primer full, i que inclou al seu interior un altre bifoli —del qual només és escrit el primer full, però amb una lletra petitíssima i atapeïda— on es copia el text d'una sanció pontifícia, relativa a un clerge del bisbat d'Urgell.

[8] XI - «*Tansuncti di materie varie*»: Un bifoli sense cap més anotació, que inclou tres documents oficials —dos d'ells, amb segell pontifici; el tercer, que sembla una còpia, fa referència al benefici gironí del vestuari, que posseïa el canonge Vadella, les rendes del qual havien quedat segrestades per la guerra. Entre aquests papers en trobem també un altre amb una breu anotació del nostre canonge, que aprofita un full on hi havia alguna cosa escrita de tema polític —i de filiació austròfila. He esmentat aquest text en un altre lloc d'aquest treball.

XII - «*Parte 4 (Cap. 4): Formularis y memorials, tant de las matèrias beneficials com de las vàrias*»: El bifoli, com en els casos anteriors, no té cap altra anotació que l'encapçalament transcrit, a la part superior del recto del primer full, i a l'interior hi ha 11 documents o anotacions d'índole diversa, entre els quals destaquen una composició de tema filosòfic presentada a un dels certàmens de la festa de sant Tomàs organitzats per la universitat Barcelonina, sense data —en principi, no hi veig una relació directa amb Bastero, que sí que havia estat vinculat a aquesta universitat en la seva època de joventut— i en format de foli doble, i un document que ens assabenta de les gestions d'Antoni de Bastero per tal d'obtenir un permís, per al seu germà Baltasar, llavors degà de la Seu barcelonina i catedràtic a la universitat d'aquella ciutat, per llegir llibres prohibits. Els papers tenen mides molt diverses, i són també de mans diferents.

[9] XIII - Aquest darrer quadern, sense títol, és un copiador de cartes del canonge Bastero, incomplet però molt interessant, on podem llegir l'esborrany de totes les cartes escrites pel canonge als seus familiars, a Catalunya, en els darers mesos de la seva estada a Roma. Pel seu interès l'he transcrit íntegrament a l'apartat 6 de l'annex 1 d'aquesta tesi. És un quadern de dos fulls en foli, tot escrit, que inclou un altre bifoli de la mateixa mida, dos folis més i ds papers més petits, solts. La lletra és molt petita, una mica borrosa, i molt atapeïda. Sempre és la de Bastero.

2.5. Arxiu Històric Municipal de Barcelona.

Ms. A-390

[1] ASPECTE EXTERIOR MANUSCRIT:

Aquest manuscrit, que reuneix, com ja he avançat en la descripció prèvia, diverses redaccions d'un mateix text, és en realitat un feix de papers —algunes quartilles soltes, i quaderns en quart de diferents proporcions— sense enquadernar, que actualment es guarda embolicat amb un paper d'embalar i lligat amb un cordill, a l'interior d'una carpeta de cartró també moderna, amb l'única inscripció de: «*Serra y Postius. Manuscrit de* Lo perquè de Barcelona *(donat a conèixer per Ramon D. Perés)*».

[2] DESCRIPCIÓ INTERIOR:

Alguns dels fulls del manuscrit seguien una paginació original, però actualment aquesta paginació és discontínua ja que els fulls han estat reordenats, suposo per l'editor del text, que a més hi ha fet algunes anotacions marginals en llapis i ha separat el manuscrit en vuit blocs desiguals, cadascun d'ells resguardat a l'interior d'un foli modern doblegat, a la cara superior del qual s'ha anotat, també amb llapis, algunes indicacions sobre el contingut de cada bloc i a quin estadi de la redacció pertany. Alguns pocs fulls també han estat paginats modernament, amb llapis, i s'ha intercalat algunes quartilles modernes, escrites amb tinta negra per l'editor, copiant altres llocs del text; hi ha ben pocs fulls en blanc.

[3] La lletra de Bastero, clarament identificable, la trobem arreu del manuscrit, com ja he avançat en la descripció general dels manuscrits, en correccions marginals d'alguna paraula o frase del text original, en alguns papers més petits, solts o enganxats a algun dels fulls en quart, amb addicions al text —tan habituals en els manuscrits basterians—, o fins en els fulls dels quaderns originals, continuant o allargant el text de Serra i Postius. La part on són més abundants i significatives les intervencions de Bastero és al tercer bloc del manuscrit i al setè, on hi ha tot un llarg fragment —en el qual se cita justament la *Crusca provenzale*, a propòsit de la Fucina, dels escacs, etc.— redactat pel propi Bastero.

La veritat és, tanmateix, que en alguns llocs del manuscrit és ben difícil decidir si la lletra no és, tota ella de Bastero. Serà necessari editar novament aquest col·loqui —que és realment un dels pocs testimonis de literatura catalana en prosa de l'època—, amb molt més rigor que no ho va fer Ramon de Perés, i estudiar amb més profunditat aquesta questió, i el grau d'implicació del canonge Bastero en el projecte de Pere Serra i Postius.

3. Índexs del catàleg.

He elaborat, com a complement del catàleg dels manuscrits d'Antoni de Bastero, un índex de noms, autors i obres i un índex temàtic, que poden fer molt més fàcil i ràpida la consulta sobre aspectes concrets del contingut dels nombrosos volums. Amb ells, sens dubte, el meu catàleg guanya utilitat. L'índex dels manuscrits, posat en tercer lloc, serveix alhora per donar una visió esquemàtica i de conjunt de tot el corpus basterià i per localitzar les referències obtingudes als altres dos índexs, ja que he optat per un sistema més complex, però molt més precís, que l'habitual d'indicar el número de pàgina del catàleg.

El funcionament dels índexs és com segueix: per a cada entrada dono sempre la referència del manuscrit que la conté i del número de paràgraf concret on es pot localitzar. Per això, en primer lloc em cal indicar l'apartat del catàleg a què em refereixo, marcant-lo amb un parèntesi final: *2) = la descripció prèvia dels manuscrits; 2.1) = la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; 2.2) = la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona; 2.3) = la Biblioteca del seminari de Girona; 2.4) = la Biblioteca de Catalunya; 2.5) = l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona.* Seguidament indico el número de manuscrit entre claudàtors, i el número de paràgraf o paràgrafs citats, separats entre comes —per exemple, 2.1) [Ms. 3-II-2] 4, 6, 12 indica els paràgrafs 4, 6 i 12 del manuscrit 3-II-2 de l'Acadèmia de Bones Lletres. Marco la separació entre les referències d'un manuscrit i les d'un altre amb punt i coma, i entre els manuscrits d'un fons i els d'un altre amb una doble barra. Si uneixo dos números de paràgraf amb un guionet, vol dir que se citen tots els paràgrafs inclosos entre aquests. Aquest sistema, d'altra banda, permet reunir una major quantitat d'informació als propis índexs, ja que s'hi pot apreciar quins manuscrits tracten més extensament determinades matèries o en quins hi apareixen més sovint determinats autors; realitza, en definitiva, una classificació implícita dels manuscrits.

En l'índex de noms, les obres citades al catàleg van entrades sota el nom dels seus autors, quan són coneguts, i apareixen en el lloc alfabètic que els correspon si són anònimes o bé el cataleg no n'esmenta l'autor. Quan al catàleg se cita una obra, tot i que sovint s'indica també el nom de l'autor, només recullo a l'índex la referència darrera el nom de l'obra, perquè entenc que en citar l'obra ja se cita també l'autor; així, només quan al catàleg s'esmenta el nom d'aquest autor sense especificar-ne cap obra, la referència apareix darrera el nom de l'autor. L'índex és, tanmateix, de noms, autors i obres; això vol dir que hi

apareixen tot els noms de persona, encara que no siguin «autors» de res. He procurat, sempre que ha estat possible, normalitzar tots els noms, tant d'obres com de persones, segons els criteris actuals —adopto generalment els criteris de la Gran Enciclopèdia Catalana, i per als noms de trobadors, els que estableix Martí de Riquer a *Los trovadores.*[16]

L'índex de matèries o temàtic no vol ser altra cosa que una garbellada del contingut dels manuscrits de Bastero, que ja han passat prèviament pel sedàs de la catalogació. Les referències que s'hi poden trobar són en principi les més significatives o les que poden resultar més interessants, però òbviament no són pas totes les possibles. He mirat de representar-hi els àmbits d'interès més importants dels manuscrits basterians, que coincideixen força, com és lògic, amb els principals interessos de la seva obra —així, els apartats d'història, literatura i llengua són els més extensos. Quan hi ha centres d'interès més restringits que poden inserir-se dins d'altres més generals, incloc els uns dins dels altres augmentant successivament l'amplada del marge esquerre. Miro de no duplicar les referències a un mateix lloc del catàleg fora de quan és molt necessari, i això tant pel que fa a les diferents entrades de l'índex temàtic, com pel que fa al contingut dels dos índexs —per exemple, els fullets impresos d'obres breus o de circumstàncies els cito en un apartat de l'índex temàtic i ja no apareixen referits pel títol en l'índex onomàstic; i a la inversa, llevat dels tres o quatre més significatius, a l'apartat de lexicografia del temàtic no esmento altres diccionaris que Bastero havia utilitzat, perquè ja es poden localitzar a l'índex de noms, autors i obres. Vull dir amb això, que el recurs als dos índexs ha de ser complementari per a tohom a qui interessi utilitzar el catàleg per localitzar o documentar qualsevol aspecte de la feina del filòleg Antoni de Bastero.

[16] RIQUER, 1975.

Abarca, F.: 2.3) [Ms. 140] 6
Abulcacim Tarif: 2.1) [3-III-4] 24
Acarisio, A.
Vocabolario e grammatica con l'orthografia della lingua volgare: 2.1) [3-II-18] 6
Acsamitek, F.M.: 2.3) [Ms. 140] 5
Agenti, A.: 2.3) [Ms. 139] 27
Agustí, sant
De civitate Dei: 2.1) [3-II-3] 3
Agustín, A.: 2.1) [3-III-4] 24
Aimeric de Belvezer: 2.2) [Ms. 240] 20
Aimeric de Piguillan: 2.2) [Ms. 240] 8
Ainel, M.: 2.3) [Ms. 142] 4
Alfons I: 2.1) [3-II-4] 9
Alfons II (lo reis d'Aragon): 2.2) [Ms. 240] 24
Alindo Scirtoriano: 2.3) [Ms. 139] 4
Alla Signoria don [...] Cesarini: 2.3) [Ms. 139] 31
Allaci, L.
Poeti antichi raccolti da'codici manoscritti della biblioteca Vaticana e Barberina: 2.1) [3-II-18] 5
Alunno, F.
Regole particolari della volgar lingua: 2.1) [3-II-18] 8
Amante che si ritira dal mondo. Sonetto: 2.3) [Ms. 139] 31
Amigant, P. de: 2.3) [Vol. 34/586] 6
Andrés, P.: 2.3) [Ms. 142] 12
Andreu, F.: 2.3) [Ms. 140] 10
Ansaldi, A.: 2.1) [3-II-4] 11
Anton Abat, fra: 2.3) [Ms. 141] 2, 3, 6
Antoni Abat, sant: 2.3) [Vol. 34/586] 7
Antoniotto, A.: 2.1) [3-II-3] 5
Argote de Molina, G.
Nobleza de Andaluzía: 2.1) [3-II-3] 3, 10
Arigoni, B.: 2.3) [Ms. 139] 21
Ariosto, L.: 2.1) [3-II-18] 7
Orlando furioso, 2.1) [3-II-2] 25
Arnau de Vilanova: 2.2) [Ms. 239] 9
Arnaut Daniel: 2.2) [Mss. 243 - 257] 17
Arnaut de Maruelh: 2.2) [Ms. 240] 13
Arnaut de Tintinhac: 2.2) [Ms. 240] 22
Ascanio Persio
Discorso intorno alla conformità della lingua italiana con le più nobili ed antiche lingue...: 2.1) [3-II-18] 4
Atlante veneto: 2.1) [3-II-2] 40
Auter, G.: 2.3) [Vol. 34/586] 6
Autori del ben parlare: 2.1) [3-II-18] 8
Avvertimenti a'reverendi sacerdoti e sagrestani, d'Innocenzo XI, e confermati da Clemente XI nell'anno 1714, quali di nuovo si pubblicano per ordine speciale di nostro signore Innocenzo XIII: 2.1) [3-II-2] 12
Aimoí de Fleury
De gestis francorum: 2.3) [Ms. 142] 3, 9

Baldini, M. B.: 2.1) [3-II-18] 5
Bancheri, A.: 2.3) [Vol. 946/580] 5
Barbra, S.: 2) 24
Barceló, T.: 2.3) [Ms. 141] 7
Barcinonensium Iurium Parochialium: 2.1) [3-III-4] 1
Bartoli, D.: 2.2) [Ms. 962 (4)] 8
Bartoloccio, J.: 2.1) [3-II-2] 38
De antiquitate linguae hebraicae contra syros et chaldaeos: 2.1) [3-II-2] 13
Bastero i Lledó, B. de: 2) 19 ‖ 2.1) [3-II-3] 15 ‖ 2.3) [Ms. 141] 5; [Ms. 142] 13, 14, 16,17; [Vol. 946/580] 4; [Vol. 34/557] 6 ‖ 2.4) [Ms. Arx. 601] 8
Bastero i Lledó, F. de: 2.1) [3-II-2] 22
Bastero i Vilana, A. de: 2.1) [3-III-4] 6
Bastero i Vilana, F. de: 2.3) [Ms. 140] 12; [Ms. 142] 11
Bastero i Vilana, J. de: 2) 2 ‖ 2.3) [Ms. 140] 12; [Ms. 142] 8
Bembo, P.: 2) 16 ‖ 2.1) [3-II-12] 11 ‖ 2.2)

[Ms. 240] 24; [Mss. 243 - 257] 17
Prose: 2.1) [3-II-2] 3, 22; [3-II-3] 4
Benet XIII: 2.1) [3-II-2] 11, 33 ‖ 2.3) [Ms. 139] 2, 11, 12, 13
Benvenuto da Imola: 2.1) [3-II-2] 8
Berenguer de Palou: 2.2) [Ms. 240] 24
Bernabò, R.: 2.3) [Ms. 139] 16, 18, 19, 24
Bernart de Ventadorn: 2.2) [Ms. 240] 6, 7
Bertran de Born: 2.2) [Ms. 240] 10
Bíblia (Llibre del *Gènesi*): 2.1) [3-II-2] 13, 39
Bigordi, F.: 2.3) [Ms. 139] 27
Bisbe Bastero: vegeu Bastero i Lledó, B. de
Blacatz: 2.2) [Ms. 240] 7
Boccaccio, G.: 2.1) [3-II-18] 6
Decamerone: 2.1) [3-II-2] 11, 35; [3-II-5] 5; [3-II-18] 6, 9 ‖ 2.2) [Ms. 24] 4
Bohigas, P.: 2.4) [Ms. 1173] 4
Bolland, J.: 2.1) [3-II-2] 2
Acta sanctorum: 2.1) [3-II-2] 2, 15; [3-II-19] 8
Bonet, J.P.:
Arte para enseñar a hablar los mudos: 2.3) [Ms. 140] 2, 6
Bonichi, B.: 2.1) [3-II-18] 4
Boscà, J.: 2.1) [3-III-4] 20
Bouche, H.: 2.1) [3-II-19] 4 ‖ 2.4) [Ms. 1173] 23
La chorographie ou description de Provence, et l'histoire chronologique du mesme pays: 2.1) [3-II-17] 5
Boursaler, C. D.
Tavole storiche, genealogiche e chronologiche: 2.1) [3-II-2] 19
Bransilva, G. di: 2.1) [3-II-2] 8
Briet, Ph.
Parallela geographiae veteris et novae: 2.1) [3-II-3] 2, 9
Bro, J.: 2.3) [Ms. 140] 10
Brunetto Latini
Tesoro: 2.1) [3-II-3] 4, 12; [3-II-18] 4
Butlletí de la Biblioteca de Catalunya: 2) 23
Buyers, C.,
Jardin deys musos provençalos: 2.1) [3-II-2] 4

Cadenet: 2.2) [Ms. 240] 19
Calça, F.: 2.1) [Lligall 14 (5)] 4, 6
De Catalonia liber primus: 2.4) [Ms. 1173] 12
Campredon de Caramany: 2.4) [Ms. 1173] 14
Campredon, J.: 2.4) [Ms. 1173] 18
Camps i de Prats, F.: 2.1) [Lligall 14 (5)] 4
Capó, P.A.: 2.3) [Ms. 141] 10
Capó, M.: 2.3) [Ms. 141] 5, 9
Caporali, G.B.: 2.3) [Ms. 139] 25
Cappaccio, G.C.:
Dicerie morali: 2.1) [3-II-2] 14
Capranica, G.: 2.3) [Ms. 139] 6, 11
Carbonell, P.M.: 2.1) [3-II-11/16] 12
Cròniques d'Espanya: 2.2) [Ms. 239] 6, 13
Carles II: 2.1) [3-II-2] 12 ‖ 2.3) [Ms. 141] 4, 5
Carles III: 2.3) [Ms. 141] 7
Carles, Duc don: 2.3) [Ms. 140] 14
Carles Martell: 2.1) [3-II-19] 6
Casa, G. della: 2.1) [3-II-18] 7
Casanovas i Solans, T.: 2.3) [Vol. 34/557] 5
Cascales, F.
Discursos históricos de la muy noble y muy leal ciudad de Murzia, y de su reyno: 2.1) [3-II-19] 7
Caseneuve, P. de: 2.2) [Ms. 22] 5 ‖ 2.4) [Ms. 1173] 23
Casetas, D.: 2.3) [Ms. 141] 8
Castelvetro, L.: 2.1) [3-II-2] 9, 28
Casules, J. de
Libre dels escacs: 2.2) [Ms. 239] 5, 12
Catel, G. de
Memoires de l'histoire du Languedoc: 2.1) [3-II-17] 5
Histoire des comtes de Toulouse: 2.1) [3-II-17] 5
Les comtes de Toulouse avec leurs pourtraits, tirez d'un vieux livre manuscrit: 2.1) [3-II-17] 5

Caterina de Siena, santa: 2.2) [Ms. 962 (4)] 8
Cauliac, G. de: 2.2) [Ms. 239] 4
Chracas, F.: 2.3) [Ms. 139] 21, 23, 25, 26
Chronicon Fredegarii Scholastici: 2.1) [3-II-19] 5
Cinonio: vegeu Mambelli M.A.
Climent XI: 2.1) [3-II-2] 37 ‖ 2.3) [Ms. 139] 2, 6, 8; [Ms. 141] 6
Climent XII: 2.3) [Vol. 946/580] 2, 5; [Vol. 34/557] 3
Coisini, N.: 2.3) [Vol. 946/580] 5
Colomer, J.: 2.3) [Ms. 141] 6
Comtessa de Dia: 2.2) [Ms. 240] 22
Constitucions de Catalunya: 2.3) [Ms. 142] 3, 11
Copons, D. de: 2.3) [Vol. 34/557] 2, 5
Corbera, J.: 2.1) [Lligall 14 (5)] 3
Coromines, J.: 2.3) [Ms. 141] 8
Coronelli, M.: 2.1) [3-II-2] 13
Corradini, P.M.: 2.1) [3-II-3] 7 ‖ 2.3) [Vol. 946/580] 5
Vetus Latium profanum et sacrum: 2.1) [3-II-3] 2
Cosme III: 2.1) [3-II-18] 7
Costanzi, G.: 2.3) [Ms. 139] 28
Costumes generales et particulieres du royaume de France: 2.2) [Ms. 239] 6
Costums generals y consuetuds del país y viscomtat de Sole: 2.2) [Ms. 239] 6, 14
Covarrubias, S.
Tesoro de la lengua castellana: 2.1) [3-II-1] 3, 6; [3-II-2] 7, 26
Crescimbeni, G.M.: 2.1) [3-II-2] 13, 22, 38; [3-II-4] 3, 4 ‖ 2.2) [Ms. 240] 11, 20; [Mss. 243 - 257] 17; [Ms. 962 (3)] 5 ‖ 2.3) [Ms. 142] 9 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 3
Comentari intorno alla sua Istoria della volgar poesia: 2.1) [3-II-4] 10; [3-II-18] 5, 11
Istoria di San Giovanni avanti la porta latina: 2.1) [3-II-18] 6
Cristina, santa: 2.4) [Ms. Arx. 601] 6
Crònica de Pere III: 2.2) [Ms. 239] 13
Cuervo, pare: 2.3) [Ms. 142] 11
Dalmases, P.I. de
Disertació sobre la pàtria de Paulo Orosio: 2.1) [3-II-1] 11
Dante Alighieri: 2.1) [3-II-2] 6, 8, 28; [3-II-6] 1, 3; [3-II-18] 6
Commedia: 2.1) [3-II-4] 3; [3-II-6] 6
De vulgari eloquentia: 2.2) [Ms. 240] 20
Dati, C.
Discorso dell'obbligo del ben parlare la propia lingua: 2.2) [Ms. 962 (4)] 1
David, Ch.: 2.2) [Ms. 239] 13
Dalfin d'Alvernha: 2.2) [Ms. 240] 7
Desclot, B.
Crònica: 2.1) [3-II-19] 8, 10
Daude de Pradas: 2.2) [Ms. 240] 19
Descrizione del nobilissimo altare, o sia tabernacolo, fatto erigere...: 2.3) [Ms. 139] 20
Diago, F.
Episcopologium gerundensium: 2.3) [Ms. 142] 2, 7
Diccionario de la lengua castellana de la Real Academia Española: 2.1) [3-II-1] 3, 7 ‖ 2.3) [Ms. 140] 97
Dichiarazione delle virtú della bevanda del caffè: 2.1) [3-II-2] 12
Dictionnaire des termes particuliers des arts et des sciences par quelques academiciens de l'Academie Françoise: 2.1) [3-II-3] 12
Doctrinal de caballeros: 2.1) [3-III-4] 4
Du Cange: vegeu Du Fresne, Ch.
Du Chesne, A.
Series auctorum omnium qui de francorum historia et de rebus francicis: 2.1) [3-II-19] 5
Du Fresne, Ch.: 2.4) [Ms. 1173] 23
Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis: 2.1) [3-II-1] 3, 10; [3-II-3] 3, 11
Duran, D. de: 2.1) [3-III-4] 11

Eiximenis, F.: 2.1) [3-II-4] 16; [3-II-11/16]

12
Enchridion de noticias particulares que han sucedido en toda España...: 2.3) [Ms. 140] 3
Equicola, M.
Natura d'amore: 2.1) [3-II-18] 4
Istoria di Mantova: 2.4) [Ms. 1173] 2
Escolano, G.
Décadas de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia: 2.1) [3-II-19] 7
Estrabó
Geografia: 2.1) [3-III-4] 7
Eura, A.: 2.3) [Ms. 140] 6
Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català: 2) 13 ‖ 2.3) [Ms. 140] 2, 4, 7

Fabrizzi, abate: 2.1) [3-II-2] 8, 28
Facciolati, J.
Commentariolum de vita, interitu ac reparatione linguae latinae: 2.1) [3-II-2] 6, 25
Fauchet, C.: 2.1) [3-III-4] 24 ‖ 2.4) [Ms. 1173] 23
Les antiquitéz gauloises et françoises: 2.1) [3-II-17] 4
Traicté des libertéz de l'Eglise gallicane: 2.1) [3-II-17] 4
Recueil de l'origine de la langue et poesie françoise, ryme et romans, plus les noms et sommaire des ouvres de 127 poètes françois vivans avant l'an 1300: 2.1) [3-II-17] 4 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 6
Origines des dignitez et magistrats de France: 2.1) [3-II-17] 7
Faurretiere, A.
Dictionaire universel: 2.1) [3-II-2] 7, 26 ‖ 2.2) [Ms. 962 (4)] 4
Felip V: 2.3) [Ms. 140] 9; [Vol. 946/580] 2; [Vol. 34/557] 2; [Vol. 34/586] 4
Feliu, F.: 2.1) [3-II-7] 7; [3-II-10] 11
Tractar de nostra llengua catalana: 2.3) [Ms. 140] 5, 7
Feliu de la Penya, N.
Anales de Cataluña: 2.1) [3-II-1] 3, 5
Ferravila, M.: 2.4) [Ms. Arx. 601] 7
Ferrer, notari: 2.3) [Ms. 142] 11
Ferreras, J. de: 2.1) [3-III-4] 24 ‖ 2.3) [Vol. 34/586] 2, 5
Ferri, P.: 2.3) [Ms. 139] 7, 10, 12, 13
Figueró, R.: 2.3) [Vol. 946/580] 6
Fiorilli, D.: 2.3) [Ms. 142] 13
Folquet de Marselha: 2.1) [Ms. 3-II-12] 12 ‖ 2.2) [Ms. 240] 15
Font, G.: 2.3) [Ms. 141] 8
Font, J.: 2.4) [Ms. Arx. 601] 5
Fontanals, R.: 2) 23
Fontanella, F.: 2.1) [3-II-11/16] 12 ‖ 2.2) [Mss. 243 - 257] 15 ‖ 2.3) [Ms. 142] 15
Forn, J.: 2.4) [Ms. 1173] 18
Fortunio, G.F.
Regole gramaticali della volgar lingua: 2.1) [3-II-18] 8
Forzoni Accolti, P.A.: 2.3) [Ms. 139] 5, 29
Francesc de Borja, sant: 2.2) [Ms. 962 (4)] 8
Francesc Xavier, sant: 2.3) [Ms. 139] 15, 18
Fragoso: 2.3) [Ms. 142] 8
Frangipanis, M.: 2.3) [Ms. 139] 3, 22
Furs d'Aragó: 2.1) [3-III-4] 18
Fuster, M.: 2.3) [Ms. 141] 8

Gabola che non [...].Soneto: 2.3) [Ms. 139] 31
Gabriele, G.
Gramatica: 2.1) [3-II-18] 8
Galba, M.J. de: 2.1) [3-II-5] 3
Galè, C.: 2.2) [Ms. 239] 8
Garcia, F.V.: 2.1) [3-II-11/16] 12 ‖ 2.2) [Mss. 243 - 257] 15 ‖ 2.3) [Ms. 142] 15
Garcilaso de la Vega: vegeu Vega, G. de la
Gasparini, F.: 2.3) [Ms. 139] 28
Gaucelm Faidit: 2.2) [Ms. 240] 4, 5
Gausbert de Poicibot: 2.2) [Ms. 240] 7
Gelli, G.B.
Lezzioni sopra vari luoghi di Dante:

2.1) [3-II-2] 6, 25
Genebrard, G.: 2.1) [3-II-2] 13
Cronografia: 2.1) [3-II-2] 39
Gesta comitum Barcinonensium: 2.1) [3-II-17] 7
Ghilini, F.: 2.2) [Ms. 1386] 5
Giambullari, P.F.: 2.2) [Ms. 21] 4
Origine della lingua fiorentina: 2.1) [3-II-18] 4
Gigli, G.: 2.1) [3-II-2] 27 ‖ 2.2) [Ms. 962 (4)] 8
Apparato alle *Opere di santa Caterina di Siena*: 2.1) [3-II-2] 8
Gioviniano: 2.1) [3-II-2] 11, 32
Giraut de Bornelh: 2.1) [3-II-4] 12 ‖ 2.2) [Ms. 240] 6
Giraut del Luc: 2.2) [Ms. 240] 6, 24
Giraut de Salanhac: 2.2) [Ms. 240] 22
Giudici, G.: 2.1) [3-II-18] 7
Giunti, J. i F.: 2.1) [3-II-5] 5; [3-II-18] 6 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 2
Góngora, L. de: 2.1) [3-II-2] 14; [3-III-4] 21 ‖ 2.3) [Ms. 142] 10
Gonzaga, F.: 2.3) [Ms. 139] 22
González de Torres, E.
Crónica seráfica: 2.1) [3-II-1] 14
Gordo: 2.2) [Ms. 239] 9
Grisendo, F.
Lectio de praestantia et nobilitate ... linguae hebraice: 2.3) [Ms. 140] 2, 5
Groto, L.: 2.1) [3-II-18] 6
Gualterani, C.
Libro di novelle e di bel parlar gentile: 2.1) [3-II-18] 6
Guasp, M.: 2.3) [Ms. 141] 4
Gui d'Ussel: 2.2) [Ms. 240] 7, 16
Guilhem Ademar: 2.1) [3-II-4] 12
Guilhem de la Tor: 2.2) [Ms. 240] 20
Guillem de Berguedà: 2.2) [Ms. 240] 5, 6, 24
Guillem de Cabestany: 2.2) [Ms. 240] 5

Hieroglyphica, sive de sacris Egyptiorum litteris: 2.1) [3-II-2] 14
Hug de Santa Maria
Historia ecclesiastica: 2.1) [3-II-19] 6

Il convito d'assuero: 2.3) [Ms. 139] 19
Il lamento degl'osti, et il contrasto de'bettolanti: 2.3) [Ms. 139] 32
Il vecchio capriccioso: 2.1) [3-II-2] 11, 32
Illomei, A.: 2.1) [3-II-2] 33
Imperialis, J.R.: 2.3) [Vol. 946/580] 5
In occasione di mandar la palma nella domenica...: 2.3) [Ms. 139] 32
Innocenci XI: 2.1) [3-II-2] 10, 31, 37
Innocenci XII: 2.3) [Ms. 139] 2, 8, 9, 10; [Ms. 140] 5
Innocenci XIII: 2.1) [3-II-2] 10, 31, 37 ‖ 2.3) [Ms. 139] 2, 31

Jaufré Rudel: 2.2) [Ms. 240] 20
Jaume I
Crònica: 2.1) [3-II-4] 16
Ordinacions: 2.1) [3-II-4] 16
Jaume II de Mallorca
Lleis palatines: 2.1) [3-II-2] 2, 15
Joanissi
Introducció de l'art del tigni: 2.2) [Ms. 239] 4, 8
Jolis, J.: 2.3) [Ms. 142] 12
Jornande
De goticae gentis origine, ac rebus gestis: 2.1) [3-II-19] 5
Josep I: 2.3) [Ms. 141] 3, 8
Julià, E.: 2.1) [3-III-4] 19
Justel, Ch.
Histoire genealogique de la maison d'Auvergne et de la maison de Turene: 2.1) [3-II-17] 6
Justinopolitano, M.: 2.1) [3-II-18] 7

Kircher, A.
De turri Babel: 2.1) [3-II-19] 8
Komarek: 2.3) [Ms. 139] 17

La Gazeta de Madrid: 2.1) [3-III-4] 20
La vera e amabile canzonetta nuova e galantissima: 2.3) [Ms. 139] 33
La virtú degli Agnus Dei: 2.1) [3-II-2] 12
Lacavalleria, A.: 2.1) [3-II-2] 24 ‖ 2.3) [Ms. 140] 9

Vocabulari 2.1) [3-II-2] 5
Lacclori, C.: 2.1) [3-II-6] 3
Lafaille, G.
Annales de la ville de Toulouse: 2.1) [3-II-17] 5
Histoire des comtes de Toulouse: 2.2) [Ms. 22] 5
Landini, C.: 2.1) [3-II-2] 8, 28
Lanfranc Cigala: 2.2) [Ms. 240] 16, 17
Le formulaire du Prône pour la diocese de Caors: 2.3) [Vol. 946/580] 2
Le zitelle delicate tenerine e smorfiose: 2.3) [Ms. 139] 33
Leers, F.: 2.3) [Ms. 139] 5, 28
Legni, G.: 2.3) [Ms. 139] 21
Legni, S.: 2.3) [Ms. 139] 21
Leone, P.: 2.3) [Ms. 139] 11, 12
Liber preceptorum legis: 2.2) [Ms. 239] 10
Lleo, J.: 2.3) [Vol. 946/580] 6
Llibert, monjo: 2.3) [Ms. 142] 9
Llibre del nudriment dels ocells: 2.1) [3-II-19] 10
Llinàs, R.: 2.3) [Ms. 141] 4
Lluís I de Mallorca: 2.3) [Ms. 141] 3
Llull, R.: 2.1) [3-II-4] 13
Lo'nfarinato secondo...: 2.1) [3-II-18] 7
Lollio, A.: 2.1) [3-II-18] 11
Lope de Vega, F.: vegeu Vega, F.L. de
López de Madera, G.
Excellencias de la monarchía y reyno de España: 2.1) [3-II-19] 7

Maire, F.
Histoire et antiquitéz de la ville et Duche d'Orléans: 2.1) [3-II-17] 4
Malespini, R.
Istoria fiorentina: 2.1) [3-II-3] 5
Malla, F. de: 2.1) [3-II-4] 12
Mambelli, M.A. (Giovanni Baptista Cinonio): 2.2) [Ms. 962 (4)] 3
Osservazioni della lingua italiana: 2.2) [Ms. 962 (4)] 6
Manfrè, G.: 2.1) [3-II-2] 5
Manni, G.: 2.2) [Ms. 1386] 5 ‖ 2.3) [Ms. 139] 29
March, A.: 2.3) [Ms. 142] 15
Marc, A.: 2.1) [3-II-4] 11, 16; [3-II-11/16] 12 ‖ 2.2) [Mss. 243 - 257] 15
Marca, P. de
Marca hispanica sive limes hispanicus: 2.1) [3-II-17] 5, 7
Histoire de Bearn: 2.1) [3-II-17] 6
Margues, J.
Statuts de Provence: 2.2) [Ms. 239] 3, 6, 13
Mariana, J. de: 2.1) [3-II-2] 2; [3-III-4] 10, 14; [Lligall 14 (5)] 3, 4 ‖ 2.3) [Ms. 142] 7
Historia de España: 2.1) [3-II-1] 4, 11; [3-III-4] 8, 12, 17, 18; [Lligall 14 (5)] 3
Marimon, A. de: 2.3) [Ms. 139] 5, 30
Marimon, R. de: 2) 21 ‖ 2.1) [3-II-2] 16 ‖ 2.3) [Vol. 946/580] 3
Marini, G.A.: 2.1) [3-II-2] 31
Marquilles, J.
Comentaria super Usaticis Barchinonae: 2.3) [Ms. 140] 2, 8
Marquina, M.: 2.3) [Ms. 142] 3, 10
Marsà, J.: 2.4) [Ms. Arx. 601] 5
Marsal, L.
Discursus apologeticus pro antiqua consuetudine provinciae tarraconensis: 2.3) [Vol. 946/580] 2, 6
Martí, G.: 2.3) [Vol. 34/586] 7
Martí, J.P.: 2.3) [Ms. 141] 6, 8
Martí, J.: 2.3) [Vol. 34/586] 7
Martí, M.: 2.3) [Ms. 140] 14, 15
Martorell, J.
Tirant lo Blanc: 2) 5 ‖ 2.1) [3-II-5] 3; 4, 5; [3-II-8] 8 ‖ 2.2) [Ms. 22] 4
Mas, E.: 2.3) [Ms. 141] 6
Massanés, S.: 2.3) [Ms. 141] 6
Massimi, V.: 2.3) [Ms. 139] 27
Massonio, P.
Historia calamitatum Galliae: 2.1)[3-II-19] 5
Notitia episcopatum Galliae: 2.1) [3-II-19] 5
Mateu, A.: 2.3) [Ms. 141] 6
Matini, P.: 2.3) [Ms. 142] 18
Mazeray, F. de
Histoire de France: 2.1) [3-II-17] 6
Mazzella, S.

Descrizione del regno di Napoli: 2.1) [3-II-18] 6
Mazzoni, G.
Discorso de'dittongi: 2.1) [3-II-18] 8
Medici, C. de: 2.1) [3-II-18] 5
Memoriale presentato al papa Innocenzo XIII dalli parenti di Giovanni Antonio Marini, carcerato per delitto di falsificazione di lettere apostoliche: 2.1) [3-II-2] 10
Mena, J. de: 2.1) [3-III-4] 21
Menàge, G.: 2.1) [3-II-11/16] 13
Les origines de la langue françoise 2.1) [3-II-2] 7, 26
Mergelina, L.A. de
Memorial en que el perro de Tobías representa sus derechos y los de su pobre cola a los sabios: 2) 21 ‖ 2.3) [Vol. 946/580] 2, 4
Mieres, T.: 2.1) [3-II-3] 14
Milà, M.: 2) 23 ‖ 2.1) [Lligall 14 (5)] 2
Molinés, J.: 2.4) [Ms. Arx. 601] 7
Monje de Moutaudon: 2.2) [Ms. 240] 21
Monosini, A.
Flos italicae linguae: 2.1) [3-II-2] 14, 40
Montemar, conde de: 2.3) [Ms. 140] 15
Montiano, A.G. de: 2.3) [Ms. 141] 10
Moulin, Ch. de: 2.2) [Ms. 239] 6, 14
Moysen. M.: 2.3) [Ms. 142] 5
Muner, B.: 2.3) [Vol. 34/586] 7
Muntaner, R.: 2.1) [3-II-4] 17; [3-II-11/16] 12 ‖ 2.2) [Ms. 240] 24
Muratori, L.A.: 2.1) [3-III-4] 11
Tratatto della perfetta poesia italiana: 2.1) [3-II-2] 6
Trattato delle antichità estensi: 2.1) [3-II-18] 9
Muzio, G.
Varchine: 2.1) [3-II-18] 8

Cleogene Nassio: 2.3) [Ms. 139] 10
Navia Ossorio, A. (Vizconde de Puerto)
Reflexiones militares: 2.3) [Ms. 140] 4, 16
Nebrija, E.A. de
Vocabularium: 2.1) [3-II-3] 4
Neri, L.: 2.3) [Ms. 139] 8
Nicozio,
Diccionari francès: 2.1) [3-II-2] 7, 26
Nòstra Dama, J. de: 2.1) [3-II-18] 7
Nòstra Dama, C.
Histoire et cronique de Provence: 2.1) [3-II-17] 5
Nouvel atlas ou teatre du monde: 2.1) [3-II-3] 2

Orlandi, G.A.: 2.3) [Ms. 139] 27
Orléans, duc d'
Manifest, 2.3) [Ms. 140] 3, 13
Orsini, V.M.: 2.3) [Ms. 139] 11
Ortografia moderna: 2.1) [3-II-2] 5, 25
Ottoboni, P.: 2.3) [Ms. 139] 14, 28
Oihenart, A. d':
Notitia utriusque vasconiae, tum Iberiae tum Aquitanicae: 2.1) [3-II-19] 4

Panigarola, F.
Predicatore italiano, 2.1) [3-II-18] 8
Parma, Duc de: 2.3) [Ms. 139] 11
Pasquier, E.
Les recherches de la France: 2.1) [3-II-17] 6
Peire Bremon Ricas Novas: 2.2) [Ms. 240] 19, 22
Peire Cardenal: 2.2) [Ms. 240] 9, 10, 24
Peire Guilhem: 2.2) [Ms. 240] 19
Tensa de Sordel: 2.4) [Ms. 1173] 2
Peire Raimon de Tolosa: 2.2) [Ms. 240] 16
Peiresc, N.C.F. de,
Monumentum romanum: 2.1) [3-II-19] 4
Percin, J.:
De haeresi albigensium: 2.1) [3-II-19] 4
Monumenta conventus tolosani ordinis fratrum predicatorum: 2.1) [3-II-19] 4
Pere II: 2.1) [3-II-4] 17
Pere IV: 2.1) [3-II-2] 2
Pere Pascual, sant: 2.3) [Vol. 34/586] 2, 5

Pererio, B.: 2.1) [3-II-1] 3; [3-II-2] 13, 39
Perés, R. de: 2) 27 ‖ 2.5) [Ms. A-390] 1, 3
Pergamini, J.
Memoriale della lingua italiana: 2.2) [Ms. 1386] 8
Petavi, A.: 2.1) [3-II-19] 6
Petrarca, F.: 2) 16 ‖ 2.1) [3-II-2] 6; [3-II-12] 11; [3-III-4] 11, 16 ‖ 2.2) [Ms. 240] 24
Rime: 2.1) [3-II-18] 4, 6
Trionfo d'amore: 2.1) [3-II-4] 3; [3-II-19] 7
Pico, L.: 2.3) [Vol. 946/580] 5
Pere de Raona: 2.1) [3-II-3] 5
Pitton, J.S.
Histoire de la ville d'Aix: 2.1) [3-II-3] 2, 8
Pius V: 2.3) [Ms. 139] 3, 22
Plant a la Verge Maria: 2.3) [Ms. 140] 3, 9
Plini el Vell: 2.1) [3-II-2] 3; [3-II-18] 9
Polignac, cardenal de: 2.3) [Ms. 139] 25
Pons de Capduelh: 2.2) [Ms. 240] 15, 16
Ponsà, M.: 2.3) [Ms. 142] 12
Portrait a une mademoiselle: 2.1) [3-III-9] 8
Porzia, L. de: 2.3) [Vol. 946/580] 5
Prats, M.: 2.3) [Ms. 140] 7
Puig, R. de: 2.1) [3-II-1] 5
Pujades, J.
Crònica general de Catalunya: 2.1) [Lligall 14 (5)] 6 ‖ 2.3) [Ms. 142] 6, 17
Puys, J. du: 2.2) [Ms. 239] 14

Quattromanni, S.: 2.1) [3-II-18] 7
Quijote, Don: 2.3) [Ms. 142] 11

Racine, J.
Tragèdie de Berenice: 2.1) [3-III-9] 8, 9
Rafanell, A.: 2.1) [3-II-3] 13
Raimbaut de Bèl-lòc: 2.2) [Ms. 240] 22
Raimbaut de Vaqueiras: 2.2) [Ms. 240] 16
Raimon de Miraval: 2.2) [Ms. 240] 15
Ramoneda, A.: 2.3) [Vol. 34/557] 8
Rato, monseñor: 2.3) [Ms. 140] 15
Redi, F.: 2.1) [3-II-2] 4; [3-II-4] 3
Bacco in Toscana: 2.3) [Ms. 142] 6, 18
Ribera, J.: 2.1) [3-II-2] 33
Ribera, M.M.
Alegación apologética contra el licenciado Juan de Ferreras: 2.3) [Vol. 34/586] 2, 5
Ricart, A.: 2.2) [Ms. 239] 8
Tractat de coneixença de polsos: 2.2) [Ms. 239] 5
Tractat d'orines: 2.2) [Ms. 239] 4
Ricas Novas: vegeu Peire Bremon Ricas Novas
Rich, J.: 2.1) [3-III-4] 9
Richard, P.: 2.3) [Vol. 946/580] 6
Rifós, F.: 2.3) [Vol. 34/586] 7
Rigalt, M.: 2.3) [Ms. 141] 8
Rigaut de Berbezilh: 2.2) [Ms. 240] 16
Rinaldo I: 2.1) [3-II-18] 9
Riquer, M. de: 2.1) [3-II-12] 11
Risburg, marquès de: 2.3) [Vol. 946/580] 4
Risson, M.M.: 2.3) [Ms. 141] 9
Robert I, duc de Calàbria: 2.1) [3-II-2] 12
Robert, rei de Jerusalem
Tratatto delle virtú: 2.1) [3-II-18] 4
Rocca, A.: 2.1) [3-II-2] 21
Rodríguez de Escobar, J.: 2.3) [Ms. 140] 9
Roig i Jalpí, J.G.: 2.3) [Ms. 142] 7
Roig, J.: 2.1) [3-II-11/16] 12 ‖ 2.2) [Mss. 243 - 257] 15
Espill, 2.1) [3-II-4] 13 ‖ 2.2) [Ms. 239] 5, 12
Romeguera, F.
Constitucions sinodals: 2.3) [Ms. 142] 7
Rossell, E.: 2.3) [Ms. 141] 8
Rossi, A. de: 2.1) [3-II-4] 3 ‖ 2.3) [Ms. 139] 10, 14, 15, 16, 17
Rossich, A.: 2.3) [Ms. 140] 12
Rubeis, F. de: 2.3) [Ms. 140] 5
Rubí, J.A. de: 2.3) [Ms. 141] 3, 9
Rubí, J. de: 2.3) [Ms. 141] 9
Rubió i Ors, J.: 2) 3, 8 ‖ 2.1) [3-II-11/16] 1; [3-II-12] 2; [Lligall 14 (5)] 2
Ruffi, A. de
Histoire de la ville de Marseille: 2.1) [3-II-17] 5

Ruisecco, G.: 2.3) [Ms. 139] 25
Ruscelli, G.: 2.1) [3-II-18] 6

Sabater, R. de: 2.3) [Ms. 141] 6
Sagena Privilegiorum: 2.3) [Ms. 142] 2, 7
Sala i Cella, B.: 2.3) [Ms. 140] 7
Salcedo, G.: 2.3) [Ms. 142] 10
Salviati, B.: 2.3) [Ms. 139] 21
Salviati, L.: 2.1) [3-II-2] 11, 35; [3-II-18] 11
Avvertimenti della lingua sopra il Decamerone 2.1) [3-II-2] 8, 27; [3-II-3] 4
Salvini, A.M.: 2) 25 ‖ 2.1) [3-II-2] 9; [3-II-4] 3, 11 ‖ 2.2) [Ms. 962 (3)] 1; [Ms. 1386] 5 ‖ 2.3) [Ms. 139] 5, 29
Prose toscane 2.1) [3-II-2] 8, 27
Trattato della perfetta poesia italiana: 2.1) [3-II-4] 3
Vocabuli e maniere provenzali: 2) 17 ‖ 2.2) [Ms. 962 (3)] 1, 4, 5
Sánchez de Vercial, C.: 2.1) [3-II-4] 15
Sansovino, F.: 2.1) [3-III-4] 7
Orazioni volgarmente scritte da diversi uomini illustri: 2.1) [3-II-18] 4
Scaligero, G.
Notitia Galliae: 2.1) [3-II-19] 5
Scaligero, J.C.
Exotericarum exercitationum: 2.1) [3-II-3] 2, 9
Scarabelli, M.: 2.3) [Ms. 139] 4, 27
Scarlatti, A.: 2.3) [Ms. 139] 27
Sciroppio, G.
De Aragonum regnum origine: 2.3) [Ms. 142] 3
Segneri, F.: 2.1) [3-II-2] 10, 29
Senillosa, F. de: 2.1) [3-II-3] 8
Serra Postius, P.: 2) 27 ‖ 2.3) [Ms. 140] 5, 6, 8; [Ms. 142] 6, 17; [Vol. 946/580] 4 ‖ 2.5) [Ms. A-390] 3
Lo perquè de Barcelona: 2.5) [Ms. A-390] 1
Severino, A.: 2.1) [3-II-18] 7
Silvestri, M.: 2.3) [Ms. 139] 25
Sommariva, A.: 2.3) [Ms. 139] 27
Sordel: 2.2) [Ms. 240] 20 ‖ 2.4) [Ms. 1173] 2
Sotto, B.: 2.3) [Ms. 139] 20
Spelmann, H.,
Glossarium ... continens latino-barbara obsoleta et novae significationibus vocabula...: 2.1) [3-II-3] 3, 11
Spinola, G.: 2.3) [Ms. 141] 6
Steva, M.: 2.3) [Vol. 34/557] 8
Strozzi, G.B.
Osservazioni intorno al parlare e scrivere toscano: 2.2) [Ms. 1386] 8
Super Constitutionibus Cataloniae: 2.1) [3-II-3] 5
Surià, J.: 2.1) [3-II-2] 33

Tarafa, F.: 2.1) [3-II-4] 16 ‖ 2.3) [Ms. 140] 4
Crònica de cavallers cathalans: 2.3) [Ms. 140] 17
Tasso, T.: 2.1) [3-II-3] 11; [3-II-18] 7
Discursos sobre poètica: 2.1) [3-II-3] 3
Tassoni, A.: 2.1) [3-II-2] 8; [3-II-4] 3
Osservazioni sopra il Vocabolario degli accademici della Crusca: 2.1) [3-II-2] 27
Teixidó, J.: 2.3) [Ms. 140] 13, 15, 16; [Vol. 34/557] 5; [Vol. 34/586] 5
Tella, M.: 2.3) [Ms. 142] 5
Thesaurus antiquitatum romanarum: 2.1) [3-II-3] 2, 7
Thuano, F.: 2.1) [3-II-19] 6
Tirso de Molina: 2.3) [Ms. 142] 8
Tolomei, F.
Il Cesano: 2.1) [3-II-18] 8
Tomàs d'Aquino, sant: 2.3) [Ms. 142] 12; [Vol. 946/580] 6; [Vol. 34/586] 7 ‖ 2.4) [Ms. Arx. 601] 8
Tomic, P.: 2.1) [3-II-11/16] 12 ‖ 2.3) [Ms. 140] 2
Torner, P.: 2.3) [Ms. 141] 6
Torres Oliva, J.: 2.1) [3-II-3] 4 ‖ 2.3) [Ms. 142] 15
Observacions sobre la Crusca provençala: 2.1) [3-II-3] 13
Tractat dels articles: 2.2) [Ms. 239] 5
Tractat dels manaments de la llei de Déu:

2.2) [Ms. 239] 5
Tractat dels pecats mortals i de les virtuts: 2.2) [Ms. 239] 5
Tratado de la lengua griega: 2.3) [Ms. 140] 2
Tratado de navegación y comercio entre España y el emperador: 2.3) [Ms. 140] 3, 13
Trissino, G. (Arrigo Doria)
Dubbii gramaticali: 2.1) [3-II-18] 7
Il Castellano: 2.1) [3-II-18] 8
Truyols, N.: 2.3) [Ms. 141] 5
Tudó, A.F. de: 2.2) [Ms. 2029 (23)] 2
Turmeda, A.: 2.1) [3-II-4] 12; [3-II-11/16] 12

Ubaldini, F.: 2.1) [3-II-4] 3; [3-II-18] 4; [3-II-19] 4
Tavola ai *Documenti d'amore di Francesco Barberino*: 2.1) [3-II-2] 8, 27
Uc de Sant Circ: 2.2) [Ms. 240] 20
Uc Faidit
Donatz proensals: 2) 17, 25 ‖ 2.1) [3-III-4] 14; [Lligall 14 (5)] 2 ‖ 2.2) [Ms. 962 (3)] 1, 5 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 3
Ugone, P.
Oratio adversus barbaros latini candoris hostes: 2.1) [3-II-3] 3, 11
Usatges de Barcelona: 2.3) [Ms. 140] 8

Vadella, B.: 2.4) [Ms. Arx. 601] 8
Valera, D. de
Crónica de España: 2.1) [3-III-4] 21
Valeriano, G.P.,
De hieroglyphica, sive de sacris Egyptiorum litteris: 2.1) [3-II-2] 14
Vallfogona, rector de: vegeu Garcia, F.V.
Varchi, B.: 2.1) [3-II-4] 3, 4; [3-II-18] 11 ‖ 2.2) [Ms. 1386] 5
L'Ercolano: 2.1) [3-II-2] 9, 28; [3-II-3] 4
Vecchioli, G.: 2.3) [Ms. 139] 21
Vega, F.L. de: 2.1) [3-III-4] 20 ‖ 2.2) [Mss. 243 - 257] 15, 16 ‖ 2.3) [Ms. 142] 2, 8
Vega, G. de la: 2.1) [3-III-4] 20 ‖ 2.2) [Mss. 243 a 257] 15
Veguer, J.: 2.3) [Vol. 946/580] 4
Viellescases, abbé: 2.3) [Ms. 142] 4, 14, 16
Vila, J.R.: 2.3) [Ms. 140] 17
Villani, G.: 2.1) [3-II-2] 7
Istoria d'Italia, 2.1) [3-II-2] 12, 38
Vindel, F.: 2) 24
Vocabolario degli accademici della Crusca: 2.1) [3-II-2] 4, 6, 7, 27; [3-II-4] 19; [3-II-6] 4; [3-II-7] 3; [3-II-9] 1, 2; [3-II-18] 7
Vocabolario francese: 2.1) [3-II-3] 4
Voltes, P.: 2) 26

Wassebourg, R. de
Antiquitéz de la Gaule Belgique, royaume de France, Austrasie et Lorraine: 2.1) [3-II-3] 2, 9

Xammar, J.P.
Preheminències de la ciutat de Barcelona: 2.1) [3-II-3] 3, 11
Ximena, N: 2.3) [Vol. 34/586] 2

Zenobi, G.: 2.1) [3-II-2] 32 ‖ 2.3) [Ms. 139] 22
Zurita, J.: 2.3) [Ms. 142] 7
Anales de Aragón: 2.1) [3-II-19] 7

Administració, comptes

▸Actes dels censos i censals relatius a la casa de Novell: 2.1) [Ms. 3-II-10] 4

▸Anotació sobre les gestions de Bastero a Roma, de 1716: 2.3) [Ms. 140] 7

▸Comptes relatius a l'administració de l'Almoina i a la sagristia de la catedral: 2.1) [Lligall 14 (5)] 4

▸Papers sobre l'administració d'assumptes eclesiàstics gestionats a la cúria romana, per Antoni de Bastero: 2) 26 ‖ 2.4) [Ms. Arx. 601] 3

Cartes

▸Carta del vicari general tarraconense, Ramon de Marimon, recordant als fidels que han d'obeir el rei Felip V: 2.3) [Vol. 946/580] 2, 3

▸Carta d'un noble catòlic a un fill que era fora de la pàtria: 2.3) [Ms. 140] 3, 10

▸Carta impresa sobre un manifest de l'emperador: 2.3) [Ms. 140] 14

▸Carta impresa sobre la situació actual de les coses d'Europa: 2.3) [Ms. 140] 13

▸Carta sobre les coses d'Europa, i en particular de Catalunya: 2.3) [Ms. 140] 3

▸Carta sobre un plet entre jesuïtes i dominics: 2.3) [Ms. 139] 2

▸Cartes a Salvini: 2.1) [Ms. 3-II-2] 9

▸Cartes amb anotacions i comentaris sobre la *Crusca provenzale*: 2.3) [Ms. 142] 4, 5

▸Cartes de Pere Serra: 2.3) [Ms. 140] 6; [Ms. 142] 17; [Vol. 946/580] 4

▸Esborrany de totes les cartes de Bastero als seus familiars dels darrers mesos de la seva estada a Roma: 2.4) [Ms. Arx. 601] 8

Ciència, medicina

▸Copia del *Regiment en temps de pestilència* d'Arnau de Vilanova: 2.2) [Ms. 239] 9

▸Fragments de diversos tractats medievals de medicina (dels poros, orins, flebotomia, etc): 2.2) [Ms. 239] 5, 8, 9

▸Inventari de cirurgia i de medicina: 2.2) [Ms. 239] 4

▸Ocells de caça o de rapinya: 2.1) [Ms. 3-II-2] 14; [Ms. 3-II-19] 8, 10

Geografia

▸Anotacions geogràfiques: 2.1) [Ms. 3-III-4] 6

▸Apunts extrets de diversos autors geògrafs: 2.1) [Ms. 3-II-1] 12 ‖ 2.1) [Ms. 3-II-3] 12

▸Descripció dels Estats de Milà, Màntua i altres places: 2.3) [Ms. 140] 15

Història

▸Anotacions de la *Història* de Mariana: 2.1) [Ms. 3-II-1] 11

▸Antics i primitius regnes de Castella: 2.1) [Ms. 3-III-4] 17

▸Ciutats i províncies conquerides pels moros: 2.1) [Ms. 3-II-1] 4

▸Història francesa: 2.1) [Ms. 3-II-17] 4-7; [Ms. 3-II-19] 4-6

▸Monarquia goda: 2.1) [Ms. 3-III-4] 14

▸Nota sobre l'origen del regne d'Aragó: 2.3) [Ms. 142] 3

▸Notes breus sobre qüestions puntuals d'història i referències lingüístiques: 2.3) [Ms. 142] 7

▸Notes de l'*Episcopologium gerundensium*: 2.3)[Ms. 142] 2

▸Notes de les Constitucions de Catalunya: 2.3) [Ms. 142] 3, 11

▸Notes del *Llibre de coses de l'arxiu de Poblet*: 2.3) [Ms. 142] 3, 10

▸Notícia sobre Aimoí de Fleury: 2.3) [Ms. 142] 3

▸Notícies històriques sobre la ciutat occitana de Lo Puèi i les seves institucions eclesiàstiques: 2.3) [Ms. 142] 17

▸Reis de Castella: 2.1) [Ms. 3-II-3] 3

Documents antics

►Comentaris de Jaume de Marquilles sobre els *Usatges* de Barcelona: 2.3) [Ms. 140] 8

►Notícies sobre diversos documents medievals: cartes, proposicions, documents judicials, cròniques, estatuts: 2) 15 ‖ 2.2) [Ms. 239] 13, 14

►Estatuts de Provença:, 2.2) [Ms. 239] 3

►Fragments d'antigues constitucions catalanes amb anotacions lingüístiques i històriques: 2.1) [Ms. 3-II-3] 14

►Crònica del rei Pere: 2.2) [Ms. 239] 6

►Furs d'Aragó: 2.1) [Ms. 3-III-4] 17, 18

►Notes sobre autors i cronicons antics: 2.1) [Ms. 3-II-1] 4

►Notes de les *Sagena privilegiorum*: 2.3) [Ms. 142] 2

Genealogia

►Genealogia de Carlo Delfini: 2.1) [Ms. 3-II-2] 19

►Genealogia del rei Jaume II de Mallorca: 2.1) [Ms. 3-II-2] 15

►Genealogia de les cases Rubí i Fivaller: 2.3) [Ms. 141] 3

Política

►Carta del vicari general apostòlic tarraconense, Ramon de Marimon, recordant als fidels que han d'obeir el rei Felip V: 2.3)[Vol. 946/580] 2, 3

►Indult concedit als regnes de Nàpols i Sicília pel duc don Carles: 2.3) [Ms. 140] 14

►Oració de la Real Academia Española d'agraïment al rei Felip V per la subvenció del diccionari: 2.3) [Ms. 140] 9

►Relació impresa de la batalla de Vitonto i la rendició de Bari: 2.3) [Ms. 140] 15

►Relació impresa de la batalla del 29 de juny de 1734 a prop de Parma: 2.3) [Ms. 140] 16

►Relacions i papers impresos sobre l'última guerra d'Itàlia: 2.3) [Ms. 140] 3

►Resposta al manifest publicat pel duc d'Orleans: 2.3) [Ms. 140] 13

►Retrat de Carles III: 2.3) [Ms. 141] 7

►Setge de Ceuta: 2.3) [Ms. 139] 25, 26

►Setge de Corfú: 2.3) [Ms. 139] 24

Jocs

►Documentació sobre les diverses loteries italianes: 2.1) [Ms. 3-II-2] 9 ‖ 2.3) [Ms. 139] 3, 23

►Jocs de saló explicats en català: 2.1) [Ms. 3-III-9] 9

►Joc dels escacs: 2.2) [Ms. 239] 5, 12 ‖ 2.5) [ms. A-390] 3

Literatura

►Acadèmia Arcàdia: 2.1) [Ms. 3-II-2] 13, 17, 18; [Ms. 3-II-4] 4

►Crítica literària: 2.2) [Ms. 240] 25

►Literatura catalana en prosa del segle XVIII: 2) 27

►Influència d'Ausiàs Marc sobre Petrarca: 2.1) [Ms. 3-III-4] 6

►Vexamen literari de València: 2.1) [Ms. 3-III-4] 6

Comentaris o anotacions de clàssics i antics

►Autors catalans barrocs: 2.1) [Mss. 3-II-11/16] 12

►Autors catalans medievals: 2.1) [Mss. 3-II-11/16] 12

►Autors italians i castellans: 2.1) [Mss. 3-II-11/16] 12

►Comèdies castellanes en llengua antiga: 2.1) [Ms. 3-III-4] 20

►Comentaris sobre Dante: 2.1) [Ms. 3-II-2] 28

►Expressions interessants de Boscà i Garcilaso: 2.1) [Ms. 3-III-4] 20
►Extractes de la *Commedia* de Dante: 2.1) [Ms. 3-II-6] 6
►Fragments d'obres catalanes antigues amb anotacions lingüístiques als marges: 2) 15
►Notes filològiques al *Tirant lo Blanc*: 2) 1, 5 ‖ 2.1) [Ms. 3-II-5] 3, 4

Poesia

►Autors provençals moderns: 2.2) [Ms. 22] 5
►Fragments de poetes italians: 2.1) [Ms. 3-II-2] 24
►Poesies de Lope de Vega, 2.3)[Ms. 142] 8
►Poesies sacres italianes d'Ansaldi i Salvini: 2.1) [Ms. 3-II-4] 11
►Poetes sicilians: 2.1) [Ms. 3-III-4] 12
►Versos de totes les llengües: 2.1) [Ms. 3-II-19] 4
►Versos en provençal antic i modern: 2.1) [Ms. 3-II-19] 4

Poesia trobadoresca (conceptes, gèneres...)

►Amor cortès: 2.1) [Ms. 3-II-4] 14
►Formes estròfiques: 2.2) [Ms. 240] 15, 17-20
►Gèneres poètics trobadorescos: 2.1) [Mss. 3-II-11/16] 13 ‖ 2.3) [Ms. 138] 6 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 5, 6, 7, 8
►Índexs de trobadors i poesies: 2) 20 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 4
►Poetes provençals (i catalans) de l'edat d'or: 2.1) [Ms. 3-II-4] 10, 11, 12, 14; [Mss. 3-II-11/16] 12
►*Razós* poètiques: 2.3) [Ms. 138] 4, 5, 7
►Trobadors tolosans: 2.1) [Ms. 3-II-4] 14
►Vides de trobadors: 2.1) [Ms. 3-II-2] 22 ‖ 2.2) [Ms. 240] 1-26 ‖ 2.3) [Ms. 138] 4, 5, 7

Llengua

►De les llengües en general: 2.1) [Ms. 3-II-2] 20
►Nota d'una inscripció en català en una pedra sobre el portal de la presó de Girona: 2.3) [Ms. 142] 3
►Oralitat i escriptura: 2.1) [Ms. 3-II-2] 11
►Perfeccions del català: 2.1) [Ms. 3-III-4] 26 ‖ 2.3) [Ms. 140] 2, 5, 7
►Pròleg a un llibre de poesies en català, on es tracta de la llengua: 2.3) [Ms. 140] 2
►Reflexions lingüístiques/filològiques d'autors italians: 2.1) [Ms. 3-II-2] 3, 6, 8, 9, 25, 27, 28, 40; [Ms. 3-II-3] 3, 4; [Ms. 3-II-18] 4-8 ‖ 2.3) [Ms. 141] 6, 18 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 2
►Refranys catalans: 2.2) [Ms. 240] 16

Dialectes

►Comparació de dialectes occitans: 2.1) [Ms. 3-II-2] 4; [Ms. 3-II-3] 10
►Dialectalismes i arcaismes catalans recollits oralment: 2.1) [Ms. 3-III-4] 6, 7
►Dialectalismes rossellonesos: 2.1) [Ms. 3-III-4] 7
►Mots aragonesos amb l'equivalent castellà o català: 2.1) [Ms. 3-III-4] 18
►Paraules tolosanes amb equivalent llemosí i de vegades català: 2.1) [Ms. 3-III-4] 6

Etimologia

►Etimologia del nom de Catalunya: 2.1) [Ms. 3-II-4] 9; [Lligall 14 (5)] 6
►Comentaris de Bastero sobre l'etimologia de diversos mots: 2.2) [Ms. 21] 5
►Etimologies de la llengua

castellana: 2.1) [Ms. 3-II-1] 7
▸Formació i etimologia de la llengua catalana: 2.1) [Ms. 3-III-4] 3
▸Denominacions diverses de la llengua catalana: 2.1) [Ms. 3-II-4] 9 ‖ 2.2) [Ms. 2029 (23)] 2 ‖ 2.4) [Ms. 1173] 9, 23

Gramàtica

▸Anotacions d'obres gramaticals italianes: 2.2) [Ms. 1386] 3-8
▸Anotacions gramaticals de Salvini: 2) 17 ‖ 2.2) [Ms. 962 (3)] 5
▸Consideracions de teoria gramatical: 2.1) [Ms. 3-II-10] 9
▸Còpia del *Donatz proensals*: 2.2) [ms. 962 (3)] 1, 5
▸Apunts i anotacions gramaticals diversos: 2) 18 ‖ 2.3) [Ms. 140] 7
▸Notes gramaticals de diferents autors: 2.1) [Ms. 3-II-7] 3-5; [Ms. 3-II-8] 3-6
▸Recopilació de notes gramaticals sobre el francès: 2) 11 ‖ 2.1) [Ms. 3-III-9] 3-9
▸Terminologia gramatical: 2.1) [Ms. 3-II-8] 6, 8; [Ms. 3-II-10] 9, 10, 11

Història de la llengua

▸Aspectes d'història de l'italià: 2.1) [Ms. 3-II-10] 8
▸Discurs sobre l'origen de la llengua castellana: 2.1) [Ms. 3-II-1] 7
▸Extensió històrica de la llengua catalana per diverses parts d'Europa i Àfrica: 2.1) [Ms. 3-III-4] 23
▸Fonts i materials per a la *Història de la llengua catalana*: 2.1) [Ms. 3-III-4] 3, 9
▸Origen de les llengües: 2.1) [Ms. 3-II-2] 3
▸Qüestions d'història de la llengua castellana: 2.1) [Ms. 3-III-4] 24
▸Qüestions sobre la història i les qualitats de les llengües, extretes de Lope de Vega: 2.3) [Ms. 142] 8
▸Versió italiana de la *Història de la llengua catalana*: 2.2) [ms. 962 (3)] 5

Lexicografia

▸Apèndix lexicogràfic a la *Història de la llengua catalana*: 2.1) [Ms. 3-III-4] 5
▸Breus anotacions lèxiques sense context: 2.1) [Ms. 3-III-4] 12
▸Buidatge lexicogràfic de diversos textos castellans: 2.1) [Ms. 3-III-4] 14, 19, 20, 21 ‖ 2.3)[Ms. 142] 10
▸Buidatge lexicogràfic del *Tirant lo Blanc*: 2.1) [Ms. 3-II-5] 3
▸Correccions a *La Crusca provenzale*: 2.1) [Ms. 3-II-2] 8, 28; [Ms. 3-II-8] 8
▸Diccionari castellà de Covarrubias: 2.1) [Ms. 3-II-1] 3, 6; [Ms. 3-II-2] 7, 26
▸Diccionari de la Real Academia Española: 2.1) [3-II-1] 3, 7 ‖ 2.3) [Ms. 140] 97
▸Diccionari de Lacavalleria: 2.1) [Ms. 3-II-2] 5, 24 ‖ 2.3) [Ms. 140] 9
▸Diccionari italià de l'Acadèmia de la Crusca: 2) 5 ‖ 2.1) [Ms. 3-II-4] 19; [Ms. 3-II-7] 3, 7; [Ms. 3-II-9] 1, 2 ‖ 2.2) [Ms. 21] 1
▸Materials desestimats per a *La Crusca provenzale*: 2.1) [Ms. 3-II-6] 3, 4 ‖ 2.2) [Ms. 21] 3, 4, 5
▸Materials per a *La Crusca provenzale*: 2) 14 ‖ 2.1) [Ms. 3-II-3] 4 ‖ 2.2) [Ms. 22] 3
▸Mots extrets d'hagiografies, 2.2) [Ms. 1386] 8
▸Mots gallecs, asturians, portuguesos i castellans: 2.1) [Ms. 3-III-4] 21
▸Mots vascos de l'Aquitània: 2.1) [Ms. 3-III-4] 8
▸Notes sobre llibres o autors

consultats per a *La Crusca provenzale*: 2.3) [Ms. 142] 9
▸Remarques sobre alguns termes provençals moderns: 2.1) [Ms. 3-III-4] 8
▸Toponímia espanyola d'origen català: 2.1) [Ms. 3-III-4] 24
▸Vocables que els castellans no tenen: 2.1) [Ms. 3-III-4] 9
▸Vocabulari català-francès-italià de Bastero: 2.1) [Ms. 3-II-2] 24
▸Vocabulari portuguès-llatí: 2.1) [Ms. 3-II-1] 3

Llengües

▸Anotacions sobre el rumanx: 2.1) [Ms. 3-II-1] 9
▸Elogis del provençal: 2.1) [Ms. 3-II-4] 10
▸Exemples literaris en llengua francesa, formulismes, expressions i aforismes, corrandes franceses: 2.1) [Ms. 3-III-9] 8, 9
▸Llengües d'Europa: 2.1) [Ms. 3-II-2] 13
▸Llengües orientals: 2.1) [Ms. 3-II-2] 13
▸Mètode per traduir del català al francès i del francès al català: 2.1) [Ms. 3-III-9] 9

Morfologia i sintaxi

▸Diminutius: 2.1) [Ms. 3-II-6] 4
▸Flexió nominal de l'italià: 2.1) [Ms. 3-II-10] 9, 10
▸Funcionament dels casos en el provençal antic (la regla de la -s): 2.1) [Lligall 14 (5)] 2
▸Noms de doble terminació: 2.2) [Ms. 1386] 6
▸Preposicions i articles italians: 2.2) [Ms. 1386] 3
▸Pronoms italians: 2.1) [Ms. 3-II-10] 10 ‖ 2.2) [Ms. 1386] 6
▸Superlatius: 2.1) [Ms. 3-II-10] 5
▸Taula de la conjugació dels verbs de Felip Senillosa: 2.1) [Ms. 3-II-3] 8
▸Verbs pronominals: 2.1) [Ms. 3-II-6] 4
▸Verbs provençals: 2.4) [Ms. 1600] 3

Ortografia

▸Diverses consideracions sobre qüestions ortogràfiques: 2.1) [Ms. 3-II-2] 25, 26; [Ms. 3-II-10] 8, 11 ‖ 2.2) [Ms. 1386] 6
▸Mots que es poden escriure de diferents maneres: 2.2) [Ms. 22] 4, 5
▸Observacions sobre fonètica, pronunciació i grafia: 2.1) [Ms. 3-II-3] 4; [Ms. 3-II-10] 8
▸Ortografia francesa: 2.1) [Ms. 3-III-9] 9
▸Reflexions sobre l'ABC o beceroles, català i italià: 2.3) [Ms. 140] 2

Memorials i edictes

▸Edicte del bisbe Bastero sobre el cadastre: 2.3) [Vol. 34/557] 2
▸Memorial al rei de l'arquebisbe de Tarragona sobre temes relacionats amb el cadastre: 2.3) [Vol. 34/557] 2, 4, 7
▸Memorial al rei de la ciutat de Palma contra el bisbe de Mallorca: 2.3) [Vol. 34/557] 2
▸Memorial al rei del capítol de Mallorca contra el bisbe: 2.3) [Vol. 34/557] 2
▸Memorial al rei Felip V de l'estat eclesiàstic de Catalunya: 2.3) [Vol. 34/557] 2, 5
▸Memorial al rei Felip V sobre la presidència i precedència en el braç militar: 2.3) [Vol. 34/586] 2
▸Memorial de la confraria dels sastres: 2.3)[Vol. 34/586] 4, 6, 7
▸Memorial presentat a Innocenci XIII per la falsificació de lletres apostòliques: 2.1) [Ms. 3-II-2]

Obres breus, de circumstàncies

►*Alla Signoria don [...] Cesarini. Sonetto*: 2.3) [Ms. 139] 31
►*Amante che si ritira dal mondo. Sonetto*: 2.3) [Ms. 139] 31
►Cantates de nadal: 2.3) [Ms. 139] 4, 5, 27, 28
►Cartell d'un certamen poètic de la catedral de Salamanca: 2.3) [Ms. 140] 4, 17
►Composició de tema filosòfic, anònima: 2.4) [Ms. Arx. 601] 8
►Dècimes en castellà dels jesuïtes contra el perfecte dels teatins de Barcelona: 2.3) [Ms. 142] 3, 11
►Discurs acadèmic d'Antoni de Bastero: 2.1) [Ms. 3-III-4] 10
►Dos contes costumistes, de Barcelona: 2.3) [Ms. 140] 2
►Faula del paó i la grua: 2.1) [Ms. 3-II-2] 14
►*Gabola che non [...]. Sonetto*: 2.3) [Ms. 139] 31
►*Gioviniano. Opera*: 2.1) [Ms. 3-II-2] 32
►*Il lamento degl'osti, et il contrasto de'Bettolanti. Canzonetta*: 2.3) [Ms. 139] 32
►*Il vecchio capriccioso. Comedia*: 2.1) [Ms. 3-II-2] 32
►*In occasione di mandar la palma nella Domenica... Sonetto*: 2.3) [Ms. 139] 32
►La bona ventura en vers: 2.3) [Ms. 139] 5
►*La vera e amabile canzonetta nuova e galantissima*: 2.3) [Ms. 139] 33
►*Le zitelle delicate, tenerine e smorfiose*: 2.3) [Ms. 139] 33
►*Lo'nfarinato secondo*: 2.1) [Ms. 3-II-18] 7
►Villancets en castellà: 2.3) [Ms. 140] 3, 10

Obres d'Antoni de Bastero

►Antologia dels còdexs trobadorescos vaticans: 2) 8, 16, 25 ‖ 2.1) [Ms. 3-II-12] 1, 10, 11, 12, 13 ‖ 2.3) [Ms. 138] 3 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 5, 21
►*Gramàtica italiana per a ús dels catalans*: 2) 6, 11, 18 ‖ 2.1) [3-II-2] 5, 20; [3-II-3] 7; [3-II-7] 7; [3-II-8] 8; [3-II-10] 1, 2 ‖ 2.2) [Ms. 1386] 3, 4, 6
►*Història de la llengua catalana*: 2) 3, 10, 12, 17, 18, 23, 24 ‖ 2.1) [3-II-1] 13; [3-II-2] 20; [3-II-3] 6, 14; [3-II-4] 9; [3-III-4] 3, 5, 9, 10, 12, 23; [Lligall 14 (5)] 5, 6 ‖ 2.2) [Ms. 22] 5; [Mss. 243 - 257] 21; [Ms. 962 (3)] 3, 6; [Ms. 962 (4)] 3; [Ms. 2029 (23)] 1, 2 ‖ 2.3) [Ms. 142] 8 ‖ 2.4) [Ms. 1173] 1, 2, 9-12, 19, 21, 22
►*Historia de la llengua italiana*: 2.1) [3-II-10] 5, 6, 11, 12
►*La Crusca provenzale*: 2) 2-8, 14, 16 ‖ 2.1) [3-II-2] 2, 4-8, 16-19, 23, 24, 26, 27; [3-II-3] 4, 5, 15; [3-II-4] 1-4; [3-II-5] 3; [3-II-6] 1, 3; [3-II-7] 7; [3-II-10] 2, 4, 12; [3-II-11/16] 2-7, 9, 11; [3-II-12] 1, 2; [Lligall 14 (5)] 2, 5 ‖ 2.2) [Ms. 21] 4; [Ms. 22] 3, 5; [Mss. 243 - 257] 10, 13, 14, 21; [Ms. 962 (4)] 1-3,7; [Ms. 2029 (23)] 1 ‖ 2.3) [Ms. 142] 2, 4, 13-15 ‖ 2.4) [Ms. 1600] 6
►Zibaldoni
  ►*Zibaldone castigliano-latino*: 2) 9 ‖ 2.1) [3-II-19] 1
  ►*Zibaldone franzese*: 2) 9 ‖ 2.1) [3-II-17] 1
  ►*Zibaldone italiano*: 2) 9 ‖ 2.1) [3-II-18] 1
  ►*Zibaldone provenzale*: 2) 15 ‖ 2.1) [3-II-19] 10 ‖ 2.2) [Ms. 239] 1

Oracions, sermons i altres textos de caràcter religiós o eclesiàstic

►Benedicció de l'Agnus Dei: 2.3) [Ms. 139] 2
►Catecisme francès: 2.3) [Vol. 946/580] 6
►Censura eclesiàstica del cardenal de Salerno: 2.1) [Ms. 3-II-4] 4
►Culte a sant Sever de Barcelona: 2.3) [Vol. 34/557] 4, 8
►*Discursus apologeticus pro antiqua consuetudine provinciae tarraconensis*: 2.3) [Vol 946/580] 2
►Diverses oracions fúnebres i epitafis: 2.3) [Ms. 139] 4, 5
►Examen per a una monja abans de professar: 2.3) [Ms. 139] 5

►*Festivos aplausos ... por haber elevado en el santo estado de religiosas a las arrepentidas...*: 2.3) [Ms. 141] 6
►Honres funerals a Carles II a la ciutat de Mallorca: 2.3) [Ms. 141] 2, 4, 5
►Inscripció funerària d'Antoni de Marimon: 2.3) [Ms. 139] 30
►Instruccions sobre com un bisbe n'ha de rebre un altre: 2.3) [Vol. 946/580] 2
►Instruccions sobre la publicació d'excomunicacions: 2.3) [Vol. 946/580] 2
►Oració fúnebre de Salvini: 2.3)[Ms. 139] 29
►Oració fúnebre per l'emperador Josep I: 2.3) [Ms. 141] 8
►Oracions i discursos del papa Climent XII: 2.3) [Vol. 946/580] 2, 5
►Panegíric de Carles III: 2.3) [Ms. 141] 7
►Panegíric dirigit a Antoni de Bastero: 2.3) [Ms. 142] 12
►Petits impresos de tema religiós: 2.1) [Ms. 3-II-2] 26, 33, 38; [Ms. 3-II-3] 10
►*Plant de la Verge Maria*: 2.3) [Ms. 140] 3
►Sermó de la invenció de la creu: 2.3) [Ms. 141] 9
►Sermó de sant Tomàs dedicat a Bastero: 2.3) [Ms. 142] 3
►Proves d'impremta d'un fragment sobre «la relíquia della sacrosanta cíntola»: 2.2) [Ms. 1386] 2, 5
►Textos religiosos catalans medievals (els pecats mortals i les virtuts, els dons de l'Esperit Sant, els set salms penitencials, art de ben morir, etc.): 2.2) [Ms. 239] 5, 10-12
►Ritu mossàrab: 2.1) [Ms. 3-II-1] 14

Plets, al·legacions i qüestions jurídiques

►Al·legació en fet i en dret en una causa beneficial: 2.3) [Vol. 34/586] 4
►Al·legació apologètica contra Joan de Ferreras: 2.3) [Vol. 34/586] 2, 3, 5
►Al·legació del canonge antiquior de Barcelona, don Dalmau de Copons: 2.3) [Vol. 34/557] 2, 5
►Carta sobre un plet entre jesuïtes i dominics: 2.3) [Ms. 139] 2
►Diverses qüestions jurídiques i eclesiàstiques: 2) 26 ‖ 2.4) [Ms. Arx. 601] 3-8
►Plet de l'Almoina del Pa de Girona: 2.1) [Ms. 3-II-10] 4, 6
►Sentències, butlles, beneficis, expedicions, matrimonials: 2.4) [Ms.Arx. 601] 3-8

Processos inquisitorials

►Processos contra diversos abjuradors: 2.3) [Ms. 139] 3, 21
►Condemna del Sant Ofici a un home que es feia passar per capellà: 2.3) [Ms. 139] 3, 20

Relacions de successos

►Cavalcada en honor d'Innocenci XIII: 2.3) [Ms. 139] 9
►Cavalcada per la presa de possessió del marquès Frangipanis: 2.3) [Ms. 139] 22
►Cerimònia de clausura del jubileu: 2.3) [Ms. 139] 13
►Coronació d'Innocenci XIII: 2.3) [Ms. 139] 8
►Coronació de Benet XIII: 2.3) [Ms. 139] 11
►Descripció de la màquina de jocs i festes instal·lada a la plaça Navona pel naixement del delfí de França: 2.3) [Ms. 139] 4, 25
►Mort, elecció, coronació i possessió de Climent XI, Innocenci XII i Benet XIII: 2.3) [Ms. 139] 2
►Proclamació de Lluís I a Palma: 2.3) [Ms. 141] 10
►Relació d'un cas horrible, i justícia feta: 2.3) [Ms. 139] 4, 26
►Relació d'un miracle de Pius V: 2.3) [Ms. 139] 22
►Relació de diverses exposicions solemnes del Santíssim: 2.3) [Ms. 139] 13-19
►Relació de l'acadèmia pública de 1731: 2.3) [Ms. 140] 3, 12
►Relació de la festa de Tots Sants de 1714: 2.3) [Ms. 139] 23
►Relació de la mort d'Innocenci XIII: 2.3)

[Ms. 139] 10
►Relació de la mort de Climent XI: 2.3) [Ms. 139] 6, 7
►Relacions de dos actes públics del Sant Ofici: 2.3) [Ms. 139] 3

Altres temes

►Art per ensenyar a parlar als muts: 2.3) [Ms. 140] 26
►Cabalística: 2.3) [Ms. 140] 11
►Comerç: 2.3) [Ms. 140] 13
►Heràldica: 2.3) [Ms. 140] 17
►Jeroglífics egipcis: 2.1) [Ms. 3-II-2] 40
►Llista dels llibres que Bastero va dur-se'n de Roma, 2.1) [Ms. 3-II-2] 30
►Navegació: 2.3) [Ms. 140] 13
►Notes de les pintures i els rètols dels salons de la biblioteca Vaticana: 2.3) [Ms. 140] 3
►Numismàtica: 2.1) [Ms. 3-II-2] 10
►Paleografia: 2.1) [Ms. 3-II-1] 13
►Referències bibliogràfiques sobre el valor dels catalans, extretes de les *Reflexiones militares del vizconde de Puerto*: 2.3) [Ms. 140] 16

3.3. Índex dels manuscrits.

Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona (34 vols.)

Ms. 3-II-1 [Miscel·lània en foli, 1] ..... p. 132
Ms. 3-II-2 [Miscel·lània en foli, 2] ..... p. 135
Ms. 3-II-3 [Miscel·lània en foli, 4] ..... p. 146
Ms. 3-II-4 [Revisió i ampliació del 1er. volum de *La Crusca provenzale*] ..... p. 150
Ms. 3-II-5 [Notes del *Tirant lo blanc*] ..... p. 156
Ms. 3-II-6 [Notes sobre gramàtica i lexicografia] ..... p. 157
Ms. 3-II-7 [Notes sobre gramàtica i lexicografia] ..... p. 158
Ms. 3-II-8 [Notes sobre gramàtica i lexicografia] ..... p. 160
Ms. 3-II-9 [Notes sobre gramàtica i lexicografia] ..... p. 162
Ms. 3-II-10 [*Gramàtica italiana per a ús dels catalans*] ..... p. 163
Ms. 3-II-11 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*, 3 vols.] ..... p. 166
Ms. 3-II-12 [Còpia de poesies provençals, dels còdexs trobadorescos vaticans, 4 vols.] ..... p. 171
Ms. 3-II-13 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*, 2 vols.] ..... p. 166
Ms. 3-II-14 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*, 2 vols.] ..... p. ídem
Ms. 3-II-15 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*, 3 vols.] ..... p. ídem
Ms. 3-II-16 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*, 4 vols.] ..... p. ídem
Ms. 3-II-17 [Zibaldone d'obres franceses] ..... p. 174
Ms. 3-II-18 [Zibaldone d'obres italianes] ..... p. 176
Ms. 3-II-19 [Zibaldone d'obres llatines i castellanes] ..... p. 179
Ms. 3-III-4 [*Història de la llengua catalana*, 2on. volum] ..... p. 182
Ms. 3-III-9 [Notes de gramàtica francesa] ..... p. 189
Lligall 14 (5) [*Història de la llengua catalana*, Llibre 1, capítol 4] ..... p. 192

Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona (23 vols.)

Ms. 21 [Notes per a la redacció de *La Crusca provenzale*] ..... p. 195
Ms. 22 [Notes per a la redacció de *La Crusca provenzale*] ..... p. 196
Ms. 239 [Zibaldone de textos provençals i catalans] ..... p. 198
Ms. 240 [Còpia de poesies provençals, dels còdexs trobadorescos vaticans] ..... p. 202
Ms. 243 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. 209
Ms. 244 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 245 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 246 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 247 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 248 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 249 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 250 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 251 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 252 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 253 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem

Ms. 254 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 255 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 256 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 257 [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. ídem
Ms. 962 (3) [Notes d'Anton M. Salvini i altres papers dispersos] ..... p. 216
Ms. 962 (4) [Materials del diccionari o *Crusca provenzale*] ..... p. 217
Ms. 1386 [Notes per a la redacció de la *Gramàtica italiana*] ..... p. 218
Ms. 2029 (23) [*Història de la llengua catalana* —papers dispersos] ..... p. 221

Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona (8 vols.)

Ms. 138 [índexs de les poesies copiades dels còdexs trobadorescos vaticans] ..... p. 222
Ms. 139 [Miscel·lània en quart, 1] ..... p. 223
Ms. 140 [Miscel·lània en quart, 2] ..... p. 233
Ms. 141 [Miscel·lània en quart, 3] ..... p. 239
Ms. 142 [Miscel·lània en quart, 5] ..... p. 242
Vol. 946/580 [Miscel·lània en quart, 4] ..... p. 248
Vol. 34/557 [Miscel·lània en foli, 3] ..... p. 250
Vol. 34/586 [Miscel·lània en foli, 5] ..... p. 253

Biblioteca de Catalunya (3 vols.)

Ms. 1173 [*Història de la llengua catalana*, 1er. volum] ..... p. 256
Ms. 1600 [Còpia del *Donatz proensals* i de poesies dels còdexs trobadorescos vaticans, i materials per a *La Crusca provenzale*] ..... p. 263
Ms. Arx. 601 [Papers de negocis i correspondència] ..... p. 265

Institut Municipal d'Història de Barcelona (1 vol.)

Ms. A-390 [*Lo perquè de Barcelona*, de Pere Serra i Antoni de Bastero] ..... p. 268

4. Apèndix: La biblioteca d'Antoni de Bastero.

He localitzat una bona part del que degué ser la biblioteca d'Antoni de Bastero a la biblioteca del Seminari Diocesà de Girona. La descoberta casual, en el fitxer d'aquesta biblioteca d'alguns llibres d'Anton Maria Salvini i de Giovanni Mario Crescimbeni, autors no excessivament coneguts, contemporanis del nostre canonge, que ell havia tractat personalment a Itàlia i citava contínuament en les seves obres, em va fer sospitar alguna relació amb els manuscrits que anava catalogant. La sospita es va refermar en veure físicament els volums i comprovar, d'una banda, que hi apareixien subratllats alguns paràgrafs, justament referits a la llengua i als poetes provençals i a la seva suposada influència en la literatura italiana, i de l'altra banda, que l'aspecte de l'enquadernació, en pergamí, de la major part d'ells m'era ben familiar, i especialment la marca o rúbrica que tenien dibuixada al llom, que havia vist ja en alguns dels volums manuscrits de l'Acadèmia de Bones Lletres i de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

No hi ha cap mena de registre que indiqui la procedència dels llibres de la biblioteca del seminari i per tant, en principi, és impossible saber amb certesa si hi ha altres llibres en aquest dipòsit que hi ingressaren conjuntament. Tanmateix, resulta versemblant que hi hagi aquí llibres d'Antoni de Bastero, de la mateixa manera que hi han quedat alguns manuscrits, ja que un dels fons que reuneix aquesta biblioteca és el de l'antiga biblioteca episcopal,[17] i probablement els llibres de Bastero, igual que els manuscrits, passaren a ser propietat del seu germà Baltasar, bisbe de Girona, després de la seva mort[18], el qual, quan es retirà a Reus, s'endugué com sabem la major part dels manuscrits i potser els llibres que li degueren interessar, però pogué deixar la resta dels volums barrejats entre els altres que constituïen ja la biblioteca del palau episcopal.

Animat amb aquesta suposició, em vaig proposar d'intentar inventariar, sabent que aquesta segurament no passaria de ser una reconstrucció hipotètica, els llibres del fons del seminari l'enquadernació dels quals tingués característiques similars a les dels volums ja esmentats, per tal de comprovar si coincidien amb l'època i amb els interessos del canonge Bastero o si s'hi podia trobar alguna anotació que permetés identificar-ne la lletra, alguna

[17] MARQUÈS i PLANAGUMÀ, (1966).

[18] TORRES (1836), p. 96.

inscripció o ex-libris, o bé algun altre indici més concloent. La bona disposició del bibliotecari i les raonables dimensions d'aquell dipòsit afavorien el meu intent. Així, vaig posar-me a revisar tots els volums antics del seminari, i a triar llibres amb el criteri ja dit de l'enquadernació, que ponderat i matisat de manera convenient, va resultar feliçment eficaç.

Encara que Antoni de Bastero fou un home extremadament pulcre i rarament guixava els seus llibres i ni tant sols hi posava el nom, sembla clar que, en algun moment determinat, va tenir cura d'enquadernar la majoria dels seus llibres en pergamí i d'una forma força homogènia. No solament la marca o senyal característic del llom de què ja he parlat —que és aquest: —, sinó també la lletra de les inscripcions al llom, la marca d'aigua del paper de les guardes o les restes d'una antiga numeració en un retall de paper enganxat a la part inferior del llom, corroboren aquesta opinió i m'han ajudat a fer la tria. El resultat és perfectament coherent amb les aficions de Bastero, tots els llibres són de la mateixa època, i la majoria d'ells foren impresos a Itàlia els anys en què hi residí. Això no obstant, una altra circumstància m'ha permès després confirmar la certesa del meu inventari: entre els papers manuscrits relligats en el segon volum de la Miscel·lània en foli de l'Acadèmia de Bones Lletres (ms. 3-II-2, fol. 220) hi ha, tal com indica el mateix Bastero a l'índex, un «*Memorial dels llibres que me'n portí y traguí de Roma, ab la llicència original al peu del Sant Offici per extràurer-los y revista de la duana de Ripa Grande*». En aquest llistat, de fet, la immensa majoria dels llibres són de llengua i literatura —hem de creure que el canonge devia tenir ja llavors també altra mena de llibres, per la seva condició de jurista o d'eclesiàstic, almenys, que hauria portat d'Itàlia potser per un altre conducte—, però hi apareixen bona part dels que, sobre aquestes matèries jo havia localitzat al seminari de Girona. D'altra banda, aquest inventari permet fer-nos una idea de la seva biblioteca, que si ja en aquella data era notable —Bastero torna de Roma l'any 1724, i la intensa activitat intel·lectual del seu exili bé li havia de comportar una acusada despesa en llibres—, amb els anys pogué esdevenir certament important.

La llista de Bastero, amb quasi cent cinquanta volums, és la següent:

In foglio:

Paolo Segneri, *Opere*, tomi tre

Jacopo Pergamini, *Memoriale della lingua italiana*

Francesco Alunno, *Ricchezze della lingua volgare*

detto, *Fabrica del mondo*
Vocabolario della Crusca, edizione 1623
Egidio Menagio, *Origini lingua italiana*
Alessando Tassoni, *Annotazioni sopra la Crusca*
Bastero, *La Crusca provenzale*
Ansaldi, *Creazione dell'uomo, canzoni, etc.*
Nuñez, *Proverbi delle lingue volgari*
Fr. Giovanni Roig, *Resumen historial de Gerona*

In 4°:
Vocabolario della Crusca compendiato, tomi due.
Galesino, *Dizionario*
Boccaccio, *Il Decamerone*
Miranda, *Osservazioni della lingua castigliana*
Malvezzi, *Ritratto del privato politico*
Difesa della lingua italiana
Paolo Beni, *L'anticrusca*
Collazione dell'abate Isaac, e *Lettere* del beato Don Giovanni dalle Celle.
Anton Maria Salvini, *Discosi accademici*, tomi due
detto, *Prose toscane*
detto, *Prose sacre*
Priscianese, *Della lingua romana*
Francesco Barberino, *Docum. amor.*
Buommattei, *Trattato lingua toscana*
Ruscelli, *Comentari lingua italiana*
Varchi, *L'Ercolano*
Casto, *Sogno di Fiorindo.*
Perescio, *Monumentum romanum*
Bembo, *Prose*
Lionardo Salviati *Avvertimenti sopra la lingua etc.*
Lorenzo Sobrino, *Dizionario castigliano-franzese*
Cinonio, *Osservazioni della lingua toscana*, tomi due
Ortografia moderna italiana
Tassoni, *Considerazioni Petrarca etc.*
Crescimbeni, *Istoria volgar poesia*
detto, *Comentari Istoria volgar poesia*, tomi cinque
detto, *Trattato della volgar poesia*
detto, *Vite de'poeti provenzali*
detto, *la Istoria d'Arcadia*
I giuochi olimpici degli arcadi
Il suddetto Crescimbeni, *Istoria della chiesa di S. Giovanni*
detto, *Istoria della chiesa di S. Anastasia*
Veneroni, *Dizionario italiano-franzese*, tomi due
Pitti, *Cronica*
Vettori, *Lodi degli ulivi*
Accademico fiorentino, *Lettere*
Muratori, *Trattato perfeta poesia*, tomi due.
Monsignor Fontanini, *Trattato eloquenza lingua toscana*
Catalogo degli arcadi
Estatutos de la Iglesia y Hospital de nuestra Señora de Monserrate
Vincenzio Garcia, *Rime*

In 8°:
Crescimbeni, *Istoria di Santa Maria delle grazie*
detto, le sue *Rime*
Rime degli arcadi, tomi nove
Prose degli arcadi, tomi tre
Notizie istoriche degli arcadi morti, tomi tre
Prose fiorentine, tomi sei
Scotto, *Itinerario d'Italia*
Rime in lode del cardinal Conti
Celso Cittadini, *Opere*
Franciosini, *Dizionario*, tomi due
Dante della Crusca
Gigli, *Regole toscana favella*
Notes sur le concile

In 12°:
Il Burattino veridico
Breve notizia d'Arcadia
Santa Croce, *Segrettario d'Apolo*
Comedie diverse, tomo 1
Tasso, *La Gierusalemme*
Politi, *Dizionario toscano*
detto, Lettere
Cinonio, *Osservazioni*, tomi tre
Rinaldo Corso, *Fondamenti del parlar*

toscano
Lodovico Dolce, *Osservazioni lingua volgare*
Bartoli, *Il torto e il diritto del non si può* detto, *Ortografia italiana*
Tassoni, *Considerazioni Petrarca*
Ristretto delle cose più notabili di Firenze
Stefano Mantovano, *Compendio delle croniche di Firenze*
Mario Equicola, *Natur. amor.*
Regulae Cancellariae Apostolicae
Documentum pastorale archiepiscopi ducis camaracensis, contra jansenistorum
Navar, *Manuductio ad praxim executionis literarum sacrae penitentiariae*
Novena del santissimo Natale
Novena di san Antonio di Padova
Lunadoro, *Relazione della corte di Roma*
Mattei, *Del verso volgare*
Du Bois, *Grammaire franzoise*
Buonaccorsi, *Prose*, e *Rime*
Ambrogi, *Chiave della toscana pronunzia*
Pallavicino, *Discorsi accademici*
Dante, *Della volgar eloquenza*
Latino, *Ianua grammaticae*
Malatesti, *Brindisi*
Capaccio *Il segrettario*
Coiro, *Compendium linguae etruscae*
Conti, *La bella mano*
Baldini, *Ristretto delle vite de'pontefici*
Guarini, *Il pastor Fido*
Boccaccio, *La fiammetta*
Pallavicino, *Trattato dello stile*
Rethorique françoise
Fede Onofri, *Le sei età del mondo*
Dialogo de'giuochi sanesi, d'un accademico intronato
P. Ambrogio della Visitazione, *Rudimenti gramaticali*
P. Francesco Rainaldi, *Avvertimenti gramaticali*
Emmanuelis, *Gramatica*
Ælii Antoniis Nebrissensis, *Grammatica*
Pedro Pablo Billet, *Gramatica franzese*
Veneroni, *Gramatica franz. ital.*
Girolamo Ruscelli, *Il Rimario*
Claude Mauger, *Grammaire franzoise*
Cesare Udino, *Grammaire italienne*
Antonio Udino, *Grammaire franzoise*
Gilbert de Clermont, *Grammaire franzoise*
Gramatica española
Nathanel Dhüez, *Grammaire franzoise*
René Milleran, *Grammaire franzoise*
L'Arte d'insegnare la lingua franzese

In 16:
La perpetua spada della Regina de'martiri
Giuseppe Rainaldi, *Delizie del cristiano*
Jaume Vilella, *Manual de devoció*
Heures dediées au roy
Franciosini, *Compendium linguae italicae*
Gretseri, *Rudimenta linguae graecae*

A més d'aquest document, tenim notícia d'alguns altres llibres que posseí el canonge gràcies a la correspondència que n'hem conservat —vegeu més avall, l'annex 1 de *Correspondència diversa*—,[19] i ens consta també que Antoni de Bastero, segurament els darrers anys de la seva vida, féu donació d'algun dels seus llibres a la biblioteca de Ramon

[19] Així, el germà Baltasar ens assabenta de la tramesa d'un exemplar del *Memorial de la Santa Iglesia Metropolitana y Patriarcal de Sevilla al Rey nuestro Señor Don Felipe V* (cf. annex 1, 9) o del tractat *De recta pronuntiatione linguae latinae* (cf. annex 1, 11.1).

de Dalmases, amic seu i reconegut bibliòfil, tal com ell mateix indica en algun apunt dispers entre els seus manuscrits.[20] Potser a aquesta biblioteca —o, perquè no, a la de Pere Serra i Postius, fidel col·laborador—[21] hi anaren també les seves còpies manuscrites del *Regiment de prínceps* i del *Llibre dels àngels* d'Eiximenis, i la dels *Usatges de Barcelona,* així com altres manuscrits que esmenta en les addicions a la *Tavola dell'abbreviature* de la *Crusca* del manuscrit de l'Acadèmia. En tot cas, no sembla que el gruix dels llibres tingués aquesta destinació, sinó que es degué conservar com he conjecturat abans a la biblioteca del palau episcopal de Girona. El més probable és que els llibres de la llista que he transcrit —i altres que no sabem— que no es troben avui a la biblioteca del Seminari Diocesà, haguessin estat trets de Girona, de la mateixa manera que els manuscrits, pel bisbe Bastero en retirar-se al convent de Reus, i passessin com ells, més tard, a formar part de la biblioteca del convent dels agustins de Barcelona, la qual es troba avui dispersa entre els fons antics de la Biblioteca Universitària i Provincial d'aquella ciutat —com he dit, part dels manuscrits de Bastero van passar, després de la desamortització dels convents, a l'arxiu de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, però certament això no passà amb els impresos, dels quals aquesta institució té un fons molt limitat, que ja he revisat. He desistit d'efectuar a la Biblioteca Universitària la mateixa operació de tria de llibres que vaig poder fer al seminari de Girona, ja que les condicions són molt més adverses —el fons és immensament més gran, de més difícil accés, una bona part està encara avui per catalogar, alguns llibres del dipòsit s'han traslladat a Cervera, ect.[22]

En resum, crec que si afegim a l'inventari efectuat a la biblioteca del Seminari de Girona i legitimat, com he dit, per la llista del propi Bastero, els llibres que documentalment ens consta que el canonge havia posseït —els altres que esmenta aquella llista, i els que apareixen citats com a propis en altres documents, com la correspondència o els apunts manuscrits i les addicions a la *Tavola dell'abbreviature* de la Crusca— podem

---

[20] La biblioteca dels Dalmases, que serví també en els primers temps com a biblioteca de l'acadèmia barcelonina, començà a dispersar-se ja al 1738, segons que adverteix Torres Amat, i la part que se'n va salvar va ser adquirida per la Biblioteca de Catalunya l'any 1927 —vegeu «La Biblioteca Dalmases», dins *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* III, Barcelona, 1927 .

[21] Sabem que Bastero va utilitzar la cèlebre biblioteca de Serra i Postius després del seu retorn, perquè ho explica ell mateix a la «Carta y parezer» posada a manera de lloança introductòria dins el llibre *Prodigios, y finezas de los Santos Angeles hechas en el Principado de Cataluña* d'aquest autor —vegeu el que he explicat a la primera part de la tesi.

[22] Amb tot, ara puc confirmar que aquesta hipòtesi no resulta gens equivocada, perquè he pogut observar, a les vitrines de la sala de lectura de la biblioteca, on es guarda part dels llibres del fons antic, alguns volums escadussers amb l'enquadernació i la marca al llom característica.

reconstruir de forma prou aproximada, encara que incompleta, el que fou la biblioteca del filòleg Bastero, i aquesta reconstrucció resulta ben il·lustrativa dels seus interessos, i útil per a l'estudi de la seva formació i del mètode de treball. Faig, doncs, aquesta feina, classificant els llibres per matèries i ordenant-los alfabèticament pel nom dels autors o el títol si són anònims, convençut que això ajudarà a afinar millor l'estudi de la personalitat del nostre més gran filòleg setcentista. Indico la signatura de referència quan són volums que pertanyen avui a la biblioteca del seminari, i reconstrueixo, quan m'és possible, els noms d'autors i obres, anys i llocs d'edició dels llibres citats sintèticament en la llista de Bastero.

No hem d'oblidar, tanmateix, que Bastero podia tenir altres llibres, que hagués posseït ja enquadernats en pell o en cartró, per exemple, i que amb el nostre procediment resultin impossibles de localitzar; ja he advertit que la present reconstrucció és per força aproximada i incompleta. D'altra banda, hem de tenir en compte que en la seva feina devia poder utilitzar com si fossin seus altres llibres de la pròpia biblioteca episcopal, quan residia a Girona —penso en el diccionari de l'Acadèmia espanyola i en altres obres d'aquest estil—,[23] igual com ens consta que ho feia amb les biblioteques d'alguns dels seus amics —ja he esmentat Pere Serra Postius i Ramon de Dalmases, de qui cita alguns volums en les addicions a la *Tavola dell'abbreviature* de la *Crusca*, al manuscrit ja referit de l'Acadèmia de Bones Lletres.

Reconstrucció de la biblioteca d'Antoni de Bastero.

1. Llengua.

ALUNNO Francesco, *Ricchezze della lingua italiana*

AMBROGI, Bernardino, *Chiave della toscana pronunzia*, Florència, 1674 (8/624)

AMBROGIO della Visitazione, P., *Rudimenti gramaticali*

BARTOLI, Daniello, *Il torto e'l diritto del non si può, colle osservazioni del signor Niccolò Amenta, avvocato napoletano*, Nàpols, 1717 (8/1925).

BARTOLI, Daniello, *Giunta al torto e al diritto del non si può*, s/l, s/d (8/1926)

BARTOLI, Daniello, *Dell'ortografia italiana*, Roma, 1672 (8/903)

[23] La biblioteca episcopal de Girona, ja en temps del bisbe Josep de Taverner (1720-26), era una «*gran y selecta biblioteca*», segons que assenyala Pere Serra i Postius. (MADURELL, 1956, p. 37)

BENI, Paolo, *L'Anticrusca, ovvero il parangone dell'italiana lingua*, Pàdua, 1613 (8/1912)

BILLET, Pierre Paul, *Gramatica franzese*

BUOMMATTEI, Benedetto, *Della lingua toscana*, Florència, 1714 (8/1917)

CINONIO [Marco Antonio Mambelli], *Osservazioni della lingua italiana*, II vols. —segons la llista de Bastero n'hi ha tres, però es tracta d'un error— , Verona, 1722 (8/819 i 8/1897)

CITTADINI, Celso, *Opere*, Roma, 1721 (8/1927)

CLERMONT, Gilbert de, *Grammatica ragionata et familiare ... della lingua francese*, Nàpols, 1707 (8/823)

COIRO, Ioannes Baptista, *Linguae etruscae compendiaria grammatica*, Colònia, 1642 (8/622)

CORSO, Rinaldo, *Fondamenti del parlar toscano*, Roma, 1564 (s/273)

DUEZ, Nathanel, *Grammaire franzoise*

DOLCE, Ludovico, *Osservazioni Lingua volgare*

DU BOIS, *Grammaire franzoise*

EMMANUELIS, *Gramatica*

FRANCIOSINI, Lorenzo, *Compendium facis linguae italicae*, Roma, 1666 (8/912)

FRANCIOSINI, Lorenzo, *Dizionario*, II vols.

GALESINO, Pietro, *Il perfetto dittionario, overo tesoro della lingua volgar-latina*, Metafiascone, 1699 (8/724)

GIGLI, Girolamo, *Regole per la toscana favella*, Roma, 1721 (8/1900)

Tractat sobre les preposicions i partícules en italià, 1626 —falta la portada— (8/902)

Gramatica española

GRETSERI, Giacomo, *Rudimenta linguae graecae*, Roma, 1716 (8/587)

LACAVALLERIA, Joan, *Gazophylacium catalano-latinum*, Barcelona, 1696 (833/570)

L'Arte d'insegnare la lingua franzese

LATINO URBINATE, Francesco, *Ianua grammaticae seu declinationis nominum coniugationisque verborum expansae pro lingua latina et italiana*, Viterbo, 1715 (8/625)

LIPSIO, Giusto, *De recta pronuntiatione linguae latinae*, Ambers, 1600

LUCA, cardenal de, *Difesa della lingua italiana, overo discorso in forma di risposta a una lettera d'un virtuoso amico, che sia lodevole il trattare le legi e le altre facoltà nella lingua volgare, in occasione dell'opera del Dottor Volgare*, Roma, 1675

MAUGER, Claude , *Grammaire franzoise*

MENAGE , Gilles, *Le origini della lingua italiana,* Ginebra, 1685

MILLERAN, René, *Grammaire franzoise*

MIRANDA, Giovanni, *Osservazioni della lingua castigliana*, Florència, 1601 —enquadernat en pell— (834/542)

NEBRIJA, Elio Antonio de, *Gramática de la lengua castellana*, 1492 —se'n feren nombroses edicions fins al s. XVIII.

Ortografia moderna italiana

PERGAMINI Giacomo, *Memoriale della lingua volgare*, 1602 —Bastero cita en algun dels seus manuscrits l'edició de 1656.

POLITI, Adriano, *Dizionario toscano*

POLITI, Adriano, *Lettere ... con un breve discorso della vera denominatione della lingua volgare usata da buoni scrittori*, Venècia, 1624 (93/558)

PRISCIANESE, Francesco, *Della lingua romana*, Venècia, 1540 (s/168)

RAINALDI, Francesco [Pietro Sforza Pallavicino], *Avvertimenti gramaticali per chi scrive in lingua italiana*, Roma, 1705 (8/911)

RUSCELLI, Girolamo, *Comentari della lingua italiana,* Venècia, 1602

SALVIATI, Leonardo, *Avvertimenti della lingua sopra il Decamerone*, vol. 1, Nàpols, 1712 (8/1047)

SOBRINO, Francisco, *Dizionario castigliano-franzese*

TASSONI, Alessandro, *Annotazioni sopra il Vocabolario degli accademici della Crusca*, Venècia, 1798

UDINO, Antonio, *Grammaire franzoise*

UDINO, Cesare, *Grammaire italienne*

VENERONI, Giovanni, *Dittionario Italiano e Francese*, II vols., Venècia, 1698 (8/806-807)

VENERONI, Giovanni, *Maître italien, ou grammaire françoise et italienne*

Vocabolario degli accademici della Crusca, Venècia, 1623 (8/808)

Vocabolario della Crusca compendiato, II vols.

També ho foren probablement, encara que no és tan clara la identificació: DUFRESNE, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, II vols. Frankfurt, s/d (8/756-58); *Gramatica ragionata et familiare con nuovo mettodo per la facilità*

dei curiosi della lingua francese, Nàpols, 1707 (8/823); SENTPERE, Andreu, *Prima grammaticae latinae institutio*, 1708 (8/626).

2. Literatura.

Accademico fiorentino, *Lettere*

ANSALDI, Ansaldo, *Creazione dell'uomo e incarnazione del verbo eterno, divisa in sette canzoni*, Florència, 1704 —enquadernat en pell— (8/2136)

BASTERO, Antonio *La Crusca provenzale*, Roma, 1724 —potser es tracta de l'exemplar amb les addicions que hi ha a l'Acadèmia.

BEMBO, Pietro, *Prose della volgar lingua*, Nàpols, 1714 (8/1928)

BOCCACCIO, Giovanni, *Il Decamerone*

BOCCACCIO, Giovanni, *L'amorosa fiammetta*, Venècia, 1575 (s/333)

Breve notizia d'Arcadia

BUONACCORSI, *Prose*, e *rime*

CAPACCIO, Giulio Cesare, *Il secretario*, Venècia, 1597 (s/296)

CASTO, Antonio del, *Sogno di Fiorindo*, Florència, 1692 (8/1898)

Catalogo degli arcadi, Il, Roma, 1690 (8/1999)

Comedie diverse, vol. 1 —no sabem si és el mateix volum de comèdies espanyoles antigues, que en una nota de la Història de la llengua Bastero diu haver donat a Ramon de Dalmasses.

CONTI, Giovanni Batista, *La bella mano*

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Giuochi olimpici celebrati dagli arcadi...*, Roma, 1701 (8/1889)

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Comentari intorno alla sua Istoria della volgar poesia*, V vols., Roma, 1702-10 (8/1892-96)

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *L'Arcadia*, Roma, 1711 (8/1890)

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Istoria della volgar poesia*, Roma, 1714 (8/1891)

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Rime*, Roma, 1723 (8/1888)

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Trattato della volgar poesia*

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Vite de'poeti provenzali*

DANTE ALIGHIERI, *Opere* —edició de l'Acadèmia de la Crusca, Florència,?

DANTE ALIGHIERI, *De vulgari eloquentia*

Dialogo de'giuochi sanesi, d'un accademico intronato

EIXIMENIS, Francesc, *Llibre de les dones* —còpia manuscrita del propi Bastero.

EIXIMENIS, Francesc, *Llibre dels àngels* —còpia manuscrita del propi Bastero.

EIXIMENIS, Francesc, *Regiment de prínceps* —còpia manuscrita del propi Bastero.

EQUICOLA, Mario, *De natura de amore*, Venècia, 1525

Flor de virtuts —imprès en quart, d'«*estampa antica*».

FONTANELLA, Francesc, Amor, fermesa i porfia —volum manuscrit.

FONTANINI, Giusto, *Della eloquenza italiana*, Roma, 1707

GARCIA, Vicenç, *L'harmonia del parnàs*, Barcelona 1703

GARCIA, Vicenç, *Poesies* —un volum manuscrit.

GIGLI, Girolamo, *Apparato* a les *Opere di santa Catterina di Siena*, s/l, s/d (8/1899)

GIGLI, Girolamo, *Comedie diverse*, Siena, 1701 (8/1901)

GRACIÁN, Baltasar, *El criticón*, Barcelona, 1664 (834/1068)

GUARINI, *Il pastor Fido*

LOMBARDO, Pietro, *Sententiarum libri IIII*, Lió, 1570 (s/245)

MALATESTI, Antonio i SALVIETTI, Piero, *Brindisi*, Florència, 1723 (8/1789)

MARC, Ausiàs, *Las obras del famosíssimo filósofo y poeta mossén Osías Marco* [trad. de Baltasar de Romaní], 1539.

MATTEI, Loreto, *Teorica del verso volgare e prattica...*, Venècia, 1723 (8/623)

MIRANDULA, Octavius, *Flores illustrium poetarum*, Venècia, 1574 (s/312)

MURATORI, Ludovico Antonio, *Della perfetta poesia italiana*, II vols., 1706

Notizie istoriche degli arcadi morti, III vols., Roma, 1720 (8/1992-94)

NUÑEZ, Hernán, *Refranes o proverbios en romance*, Salamanca, 1555

PALLAVICINO, Pietro Sforza, *Trattato dello stilo e del dialogo*, Roma, 1662 (8/901)

PALLAVICINO, Pietro Sforza, *Discorsi accademici*

PONA, Francesco, *Cardiomorphoseos, sive ex corde desumpta emblemata sacra*, Venècia, 1645 (241/990)

Prose fiorentine, VI vols., Florència, 1661 (8/1902-07)

Prose degli arcadi, III vols., Roma, 1718 (8/1996)

Rethorique françoise

QUEVEDO, Francisco, *El parnaso español*, Madrid, 1716 (834/971)

QUEVEDO, Francisco, *Las tres musas últimas castellanas*, Madrid, 1716 (834/973)

Rime degli arcadi, IX vols., Roma, 1716 (8/1983-91)

Rime in lode ... il cardinale D. Bernardo Conti, Roma, 1722 (8/1995)

ROIG, Jaume, *L'Espill*, Barcelona, 1561.

ROMEGUERA, Josep, *Ateneo de grandesa sobre eminències cultes*, Barcelona, 1681 (8/1913)

RUSCELLI, Girolamo, *Il rimario*, Venècia, 1666 (8/1924)

SALVINI, Anton Maria, *Discorsi accademici*, II vols., Florència, 1695 —enquadernats en mitja pell marró; hi ha subratllats diversos passatges que fan referència al provençal i a la seva influència en l'italià, i també algunes paraules o expressions soltes, pel seu valor lingüístic— (8/1910-11)

SALVINI, Anton Maria, *Prose toscane*, Florència, 1715 (8/1908)

SALVINI, Anton Maria, *Prose sacre*, Florència, 1716 (8/1909)

SANTA CROCE, *Segrettario d'Apolo*

TASSO, Torquato, *La Gierusalemme liberata*

TASSONI, Alessandro, *Considerazioni sopra le rime del Petrarca*, Mòdena, 1609 —ple d'anotacions manuscrites, segurament de Salvini, pel que diu Bastero a la *Tavola de'poeti provenzali* de la *Crusca*— (8/2323)

UBALDINI, Federigo, Documenti d'amore di Francesco Barberino, Roma, 1640 (8/2164)

VARCHI, Benedetto, *L'Ercolano*, Florència, 1570

VEGA, Félix Lope de, *Comedias* —tres volums, almenys.

VETTORI, *Lodi degli ulivi*

Vida de Jesu Crist —volum manuscrit.

VIRGILI MARÓ, Publi, *Opere* (a cura de Fabrini), Venècia, 1710 (8/1279)

Zibaldone A. B. —«libro di varie cose, particolarmente di privileggi e d'ordinazioni e lettere regie de'secoli 1200 e 1300», manuscrit d'Antoni de Bastero.

També ho foren probablement, encara que no és tan clara la identificació: MURATORI, Ludovico Antonio, *Riflessioni sopra il buon gusto nelle scienze e nelle arti*, Colònia, 1721 (248/1982); *Recueil de plusieurs pièces d'eloquence et de poesie...*, Toulouse, 1727 —sense enquadernar— (8/2072-79) i *I ripieghi amorosi ovvero l'amante scaltra*, comedia, Roma, 1716 —enquadernat en cartró— (8/2325).

3. Història.

ALUNNO, Francesco, *Della fabrica del mondo*, Venècia, 1575 (s/102)

BALDESCHI, Alessandro, i CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Stato della SS. chiesa papale lateranense*, Roma, 1723 (27/653)

BALDINI, *Ristretto delle vite de'pontefici*

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Memorie istoriche della miracolosa immagine di Maria delle grazie, Roma, 1716 (27/652)*

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *L'istoria della basilica di santa Anastasia*, Roma, 1722 (27/654)

CRESCIMBENI, Giovanni Mario, *Istoria di San Giovanni avanti la porta latina*

FEDE Onofri, *Le sei età del mondo*

HANSEN, Leonardus, *Vita mirabilis ... sanctae Rosae peruanae*, Roma, 1680 (92/994)

JUAN del Santísimo Sacramento, *Vida del venerable siervo de Dios Vicente de Paúl*, Nàpols, 1701 —però una inscripció a la primera plana: «est Francisci Comes, presbiteri, Calaf..»— (92/988)

MALVEZZI, *Il ritratto del privato politico cristiano*, Bolonya, 1635 (3/760)

MANTOVANO, Stefano, *Compendio delle croniche di Firenze*

Memòrias, notas y fragments de l'Arxiu Real de Poblet copiadas de las que tragué lo pare Martí Marquina, monjo del monestir de Santa Maria de Poblet, qui morí a 16 de abril 1586, aprés de ésser estat arxiver durant quaranta anys —manuscrit, que abans havia pertangut a Geroni Pujades.

Notes sur le Concile...

PERESC, Nicolas Claude Fabri de, *Monumentum romanum*, Roma 1638 (8/1529)

PITTI, Buonaccorso, *Cronica*, Florència, 1720 (93/2420)

PRIMADO de España, *Memorial de la santa Iglesia metropolitana y patriarcal de Sevilla al rey nuestro señor don Felipe V*

Recol·lecta de tots los privilegis, provisions, pragmàtiques e ordinacions de la vila de Perpinyà —imprès en foli, d'«*estampa antica*».

Ristretto delle cose più notabili di Firenze

ROIG i JALPÍ, Joan, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona*, Barcelona, 1678

SCOTTO, *Itinerario d'Italia*

Sermons en loor del beat Ramon Llull, d'autors diversos, finals s. XVII-principis XVIII —és una recopilació de sermons impresos feta pel mateix Bastero i relligada de forma idèntica als volums miscel·lanis en quart, catalogats entre els manuscrits. Hi ha una inscripció de Bastero, al primer full: «*Differents sermons en loor del beat Ramon Llull, predicats en Mallorca per las festas annuals que·ls comuns de aquella ciutat e isla li solen fer, particularment la Universitat, etc.*»— (251/743)

SOCARRATS, Joan de, *Commentaria in tractatum Petri Alberti De consuetudinibus Cataloniae*, Barcelona, 1551 (s/66)

TOMIC, Pere, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó* —còpia manuscrita de Salvini, que esmenta Josep de Bastero en la seva *Dissertación* acadèmica.

Usatges de Barcelona —còpia manuscrita del propi Bastero.

Zibaldone de privilegis, ordinacions i cartes règies dels ss. XIII i XIV —volum manuscrit.

També ho foren probablement, encara que no és tan clara la seva identificació: *La salud de la Europa considerada en un estado de crisis*, Saragossa, 1694 (93/1392); GARZONI, Pietro, *Istoria della reppublica di Venezia*, 2 vols., Venècia, 1720 (93/1393-94); MALESPINI, Ricordano, *Istoria fiorentina*, Florència, 1718 (93/515); PINEDA, Juan de, *De la monarchía eclesiástica*, s/l, 1620 (93/2735); VILLEGAS, Alonso de, *Flos sanctorum*, Barcelona, 1603 (92/1669).

4. Dret.

ALTIMARIO, Blasio, *Tractatus de nullitatibus*, V vols., Venècia, 1701 (34/1960-64)

BARBERINO, Carlo, *Synodus dioecesana insignium abatiarum Sanctae Mariae Farfiensis et Sancti Salvatoris Maioris*, Roma, 1686 (348/768)

BRASCIO, Giovani Battista, *Promptuarium synodale*, Roma, 1727 (348/1384)

CAPDEVILA, Joan Baptista, *Defensa jurídica en favor del doctor Antonio Pastor de Costa*, Barcelona, 1659 —hi ha una inscripció manuscrita de Bastero al primer full — (34/592)

FATTOLILLI, Giovanni Batista Carmen, *Theatrum immunitatis et libertatis ecclesiasticae*, Roma, 1714 (348/1390)

Constitucions fetes ... del rei don Felip II ... l'any 1599, Barcelona, 1635 (34/569)

Constitucions, capítols i actes de cort del rei nostre senyor don Felip IV, Barcelona, 1702 (34/570)

Constitucions, capítols i actes de cort ... del rei nostre senyor Carles III, Barcelona, 1706 (34/572)

ENGEL, Ludwig, *Universi iuris canonici*, Venècia, 1733 (348/1427)

Estatutos de la Iglesia y Hospital de nuestra Señora de Monserrate

FELINI, Sandeo, *Commentaria ... in V librum Decretalium*, vols. I, II, III i índex, Venècia 1570 (s/451-54)

LUNADORO, Girolamo, *Relazione della corte di Roma*, Venècia, 1702 (34/1581)

MENOCHI, Giacomo, *Observationum legalium et iuridicum*, Milà, 1617 —però una anotació a la primera pàgina: «Ex libris Salvatoris Ribes, utriusque iuris doctoris»— (34/1712)

NAVAR, Tiburcio, *Manuductio ad praxim executionis litterarum sacrarum poenitentiariae*, Roma, 1714 (241/577)

NOYDENS, Benito Remigio, *Prácticas de curas y confesores*, Barcelona, 1699 (348/552)

PASSERINI, Pietro Maria, *De electione canonica*, Roma, 1661 (348/1013)

PETRA, Vincenzo, *Commentaria ad Constitutiones Apostolicas*, V vols., Roma, 1705 (348/1268-72)

PITHOEUS, Petrus Franciscus, *Gregorii Papae IX Decretales*, II vols., París, 1705 (348/704-5)

Regulae, ordinationes et constitutiones Cancellariae Apostolicae, Roma, 1700 —enquadernat en cartró— (348/1666)

Resolutiones Sacrae Congregationis Concilii —anys 1724, 1725 i 1726—, s/l, s/d (348/1327-31) —hi trobem nombroses anotacions manuscrites de Bastero. N'hi ha un altre volum (348/1332) amb *Resolutiones* de l'any 1739, enquadernat de la mateixa manera, però on les anotacions són d'una altra mà.

TABORIS, Ioannis Ottonis, *De testamento principia ut comiti*, 1658 (34/1418)

TABORIS, Ioannis Ottonis, *De iure cerevisario*, 1663 (34/1419)

TABORIS, Ioannis Ottonis, *De confrontatione difficili et inexplorato*, 1663 (34/1420)

També ho foren probablement, encara que no és tan clara la identificació: dos volums d'al·legacions i impresos jurídics diversos (34/507-508); BERTONO, Andrea, *De negrigentiis et omissionibus tractatus*, Ferrara, 1704 (348/1383); *Constitutiones synodales*

diocessanae, Barcelona, 1673 (348/706); FONSECA, *Constitutiones synodales Aesinae*, 1728 (348/1318); PITONIO, Francesco, *Disceptationum ecclesiasticarum*, II vols., Roma, 1704 (348/1396-97); PITONIO, Francesco, *De controversiis patronorum*, II vols., Parma, 1719 (348/1398-99); RICCIARDELLI, Giulio Cesare, *Lyceum ecclesiasticum iuris utriuque theoricopractico...*, II vols., Rímini, 1704 (348/1436-37); RODERIC, Emmanuel, *Quaestiones regulares et canonicae*, II vols., Tours, 1609 (348/631-32); VINCENZO, Fr., *Synodicon dioecesanum*, II vols., Benevent, 1713 (348/1381-82).

5. Religió i Teologia.

BASSEANO, Bonaventura, *Parachopilus*, París, 1657 (25/527)

BURATTINO, Il — verídico —no sabem res més d'aquest volum que Bastero anota entre els llibres que va dur-se de Roma; sembla que pot ser algun llibre de pietat.

Documentum pastorale archiepiscopi ducis camaracensis, contra jansenistorum

Heures dediées au Roy —potser són les que a la biblioteca del Seminari duen la signatura 26/660.

ISAAC, Abate, *Collazione dell'abate Isaac* i *Lettere del beato Giovanni delle Celle*, Florència, 1720 (248/884)

La perpetua spada della Regina de'martiri

MEDICI, Paolo, *L'ecclesiástico istruito nel significato de'misteri dell'ufizio divino*, Florència, 1714 (26/1534)

MICÓ, Onofre, *Lex evangelica contra alcoranum*, València, 1699 (251/1021)

Novena del santissimo Natale

Novena di san Antonio di Padova

RAINALDI, Giuseppe, *Delizie del cristiano*

SEGNERI Paolo, *Opere*, III vols., Parma, 1714 (251/1513-1515)

VIEYRA, Antonio, *Il Saverio addormentato*, Venècia, 1712 (251/1484)

VILELLA, Jaume , *Manual de devoció*

També ho foren probablement, encara que no és tan clara la seva identificació: ARIAS, Francisco, *Libro de la imitación de Christo nuestro Señor*, Sevilla, 1599 (248/4434); BAUCIO, Carlo, *Varia opuscula de miscellaneis practicis casuum conscientiae*, Nàpols, 1651

—tot i una inscripció, ratllada, al primer full: «ad usum Caroli Ferrer, canetensis, anno 1734»— (23/994); BELLARMINO, Roberto, *De gemitu columbae*, Colònia, 1634 (23/1207); GUARDINI, Antonio, *Opus de Ecclesia purgante et triumphante*, Roma, 1708 (23/1019); LUGO, Cardenal de, *Opera omnia*, III vols., Venècia, 1718 (23/990-92); MARANGONUS, Ioannis, *Thesaurus parochorum*, II vols., Roma, 1730 (25/643-44); VALENTÍN de la Madre de Dios, *Fuero de la conciencia,* Madrid, 1732 —però una inscripció a la primera plana: «Fr. Salvador Negre»— (248/4411); XIMENEZ, Dídac, *Lexicon ecclesiasticum latino-hispanicum*, Barcelona, 1713 (23/863).

* * * *

Són, en total, 51 obres de tema lingüístic, la majoria textos gramaticals —entre els quals 9 diccionaris diferents (de les llengües francesa i italiana, sobretot, però també del castellà i del català); 70 obres sobre literatura —la major part són obres de crítica, encara que també trobem algun text literari; 25 obres de caràcter històric; 23 que corresponen a l'apartat del dret —sobretot, textos de dret eclesiàstic; i 14 obres de l'àmbit de la pietat o la teologia. Podem fer un inventari força assegurat, doncs d'aquestes 182 obres que haurien pertangut a la biblioteca personal del canonge, les quals representen 228 volums, entre impresos i manuscrits; si hi afegíem algunes de les altres quasi trenta obres que he ressenyat com a possiblement inventariables, encara que la identificació no és tan clara per algun motiu, arribem a passar els 250 volums —alguns d'ells, de gran format.

L'inventari resulta coherent, per altra banda, amb la hipòtesi proposada més amunt sobre formació i la posterior descomposició del fons. La major part de les obres de llengua i literatura, que suposen el grup més important, d'acord amb les aficions prou conegudes del seu propietari, són edicions italianes, dels anys en què Bastero residia a Florència i a Roma, o dels immediatament anteriors —molts dels textos de dret canònic també, però això ja és el més habitual. Els apartats en què podem ressenyar menys llibres —la història i la religió, que lògicament haurien de ser més abundants, tenint en compte les aficions i la pròpia condició eclesiàstica del personatge— confirmen, en canvi, que el seu germà Baltasar degué endur-se també bona part dels llibres quan marxà de Girona, ja que és raonable pensar que hauria triat aquells que l'interessaven per algun motiu, i aquests dos capítols de història i de religió corresponen justament, com ja hem vist en un altre lloc, a les grans aficions del bisbe Bastero.

Part III: La *Història de la llengua catalana* Estudi preliminar

1. Llengua, erudició, historiografia: de la primera *Prefazione* de la *Crusca* a la *Història de la llengua* inacabada.

A la primera part d'aquest treball he presentat l'obra d'Antoni de Bastero, en el seu conjunt, com el resultat coherent d'una evolució intel·lectual que parteix dels primers intents d'anàlisi gramatical i acaba en els grans projectes de *La Crusca provenzale*, una obra de caràcter eminentment filològic, i la *Història de la llengua catalana*, una mena de compendi històrico-vindicatiu del que havia estat i del que encara representava, a l'alba del segle de les llums, la vella llengua dels trobadors medievals. L'interès per les qüestions històriques és present en els treballs del canonge Bastero des dels primers moments, i ja al seu esbós de gramàtica italiana hi trobem un capítol introductori que encara serà parcialment aprofitat, com veurem, a la *Història de la llengua*; aquesta obra, però, suposa la culminació de les seves recerques i l'abordament de la qüestió per primera vegada com a tema central i no com a complement o preàmbul erudit. Si la *Crusca* és el resultat dels penosos treballs filològics empresos a les biblioteques romanes, i comporta pel seu caràcter de recull lexicogràfic l'exercici de múltiples coneixements etimològics i de gramàtica comparada, la *Història de la llengua* havia de ser la concreció de totes les reflexions teòriques del canonge sobre la naturalesa, la vàlua, la viabilitat de la gran llengua catalano-occitana, i requeria l'aplicació de totes les seves capacitats d'anàlisi lingüística, d'interpretació històrica i de recopilació erudita.

Ara bé, aquest darrer projecte d'Antoni de Bastero, tal com he avançat també a la primera part de la tesi, havia de quedar inacabat. El cert és que només n'hem conservat el contingut més o menys complet del Llibre primer i una petita part del Llibre tercer, tot plegat en un estadi redaccional encara provisori o d'esborrany. Més avall veurem que, malgrat tot, l'anàlisi de diversos indicis recollits als propis manuscrits d'obra o entremig d'altres papers basterians ens permet de reconstruir d'una manera aproximada el disseny de l'obra sencera i fer-nos una vaga idea de l'abast dels seus objectius. Ara m'interessa remarcar, tanmateix, que si la *Història de la llengua catalana* va quedar inacabada això va ser degut sobretot al fet que el seu autor va emprendre-la molt tard, cap al final de la seva vida, quan ja no disposava del temps ni potser dels mitjans suficents per dur-la a bon terme. De seguida veurem com és d'important aquesta qüestió de la datació per poder interpretar d'una forma correcta el sentit de l'obra, per situar el seu estudi en la perspectiva adequada.

A meu article de l'*Estudi General* feia notar que tant Rosa Maria Postigo com Pere Bohigas —els dos únics autors que abans que jo s'han ocupat en algun sentit de la *Història de la llengua* de Bastero— sembla que situen, almenys la concepció o el plantejament de l'obra, en els anys en què el canonge encara era a Itàlia; per això suggeria que la redacció degué comprendre un ample espai de temps, ja que moltes de les fonts bàsiques del text no apareixen encara al volum publicat de la *Crusca* i en canvi hi foren incorporades més tard amb anotacions manuscrites als marges de l'exemplar de l'autor —ho explicaré més endavant, en l'estudi de fonts—, i també pel fet que alguns apunts aprofiten papers de cartes adreçades al canonge ben avançats els anys trenta —una, concretament, del 21 d'agost de l'any 1737, just un mes abans de la seva mort.[1] Ara, després d'haver vist i catalogat tots els manuscrits basterians i d'haver revisat el que ens queda de la seva correspondència, després de reconstruir la seva trajectòria personal, puc conjecturar amb més fonament que la *Història de la llengua* va ser planejada enterament un cop el canonge va haver tornat a Catalunya i quan va haver pres contacte amb els intel·lectuals del país. La seva redacció degué allargar-se durant uns quants anys, certament, perquè el filòleg hagué de compartir el seu temps amb les moltes altres ocupacions que els càrrecs de sagristà major i de vicari general del bisbat li exigien, però les diferències en la lletra o la diversitat dels papers emprats a què jo mateix al·ludia en l'esmentat article han d'explicar-se més aviat pel caràcter de provisionalitat de l'obra mateixa més que no pas per una gran separació en el temps.[2]

La hipòtesi que la *Història de la llengua catalana* va ser projectada en els darrers vuit o deu anys de vida de Bastero fa molt més plausible el fet que quedés inacabada —res no indica que el canonge hagués abandonat el projecte, sinó tot el contari, que hi va treballar fins a la mort—, i permet a més explicar moltes coses que d'altra manera no tindrien pas una justificació prou convincent. I és que, vist així, queda força clar que aquesta obra suposa d'alguna manera l'adaptació dels coneixements i dels treballs efectuats anteriorment pel canonge als interessos més propis dels intel·lectuals del país, dels seus amics barcelonins, de

[1] FELIU (1995), pp. 175-176.

[2] FELIU (1995), p. 175. D'altra banda, el fet que amb el ms. 1173 BC hi trobem relligat un quadern d'anotacions preses d'un exemplar de la *Istoria de Mantova* de Mario Equicola de la Biblioteca Angelica de Roma, a què jo feia referència en aquell article per confirmar que era possible que la *Història de la llengua* hagués començat a prendre cos durant l'estada de Bastero a Roma, no és indicatiu de res, ja que tots els manuscrits del canonge van ser enquadernats per un mateix temps, segurament als anys trenta, i potser el de la *Història de la llengua* no ho va ser mai en vida del seu autor —vegeu per a tot això, la introducció al *Catàleg dels manuscrits*, i també l'estudi dels problemes d'ecdòtica que precedeix l'edició crítica del text.

la resta dels companys de l'Acadèmia. Així com *La Crusca provenzale* —en què Bastero va seguir treballant també fins al final, com he explicat en un altre lloc— és una obra pensada i escrita des d'una perspectiva cultural italiana, i destinada al públic italià, la *Història de la llengua* és una obra construïda absolutament des d'un punt de vista hispànic, i va adreçada al públic espanyol i català, perquè respon als interessos que en aquell moment movien els homes de la recent creada Acadèmia de Barcelona, i fins s'adequa a les inquietuds que demostrava una altra institució de l'època, la Real Academia Española, que acabava de treure a la llum el seu *Diccionario de autoridades* i s'afanyava per donar l'esplendor desitjada a la que s'imposava com a única llengua moderna i nacional. Així, aquest darrer projecte de Bastero respon, no sabem si directament —perquè li ho haguessin demanat de manera explícita— o indirectament —perquè el filòleg va veure que la *Crusca* aquí no podia tenir èxit, però en canvi podien interessar molt alguns aspectes que havia tractat al prefaci d'aquella obra, i li va plaure de prosseguir les seves recerques en aquesta línia—, a les inquietuds dels homes cultes de la Catalunya del seu temps, i en aquest sentit és molt menys "atípic" que la *Crusca*, s'assembla més —salvant totes les distàncies, que hi són— a les apologies i els tractats sobre la noblesa, perfeccions i virtuts de la llengua autòctona que proliferen en aquells anys tant al Principat com al País Valencià.[3]

Això que he dit, ho confirma el fet que un text com ara el breu *Discurso proemial sobre el origen de la lengua castellana*, publicat l'any 1726 al davant del diccionari de la Real Academia —a penes sis pàgines—, condicioni d'una forma tan notable el disseny de la *Història de la llengua catalana*. Aquest *Discurso*, que també és apologètic —«*Es rica de voces, fecunda de expresiones, límpia y tersa en los vocablos, fácil para el uso común, dulce para los afectos, grave para las cosas serias, y para las festivas abundantíssima de gracias, donaires, equívocos y sales...*»—[4] estructura la seva anàlisi històrica d'una manera sensiblement coincident amb els esquemes de Bastero, tal com veurem més endavant. D'altra banda, la interpretació que acabo de fer d'aquesta *Història de la llengua* permet explicar fàcilment per

[3] A banda de les aportacions genèriques d'Antoni Comas (COMAS, 1972, pp. 164-209) i Jordi Rubió (RUBIÓ i BALAGUER, 1986, pp. 39-40), vegeu sobre les apologies del XVIII al Principat FELIU et al. (1992) —especialment la «Introducció»—, i sobre les del País Valencià, PITARCH (1972). Ja he parlat a la primera part de la tesi de la gran proximitat que hi ha entre la *Història de la llengua* de Bastero i l'*Apéndice al lenguaje romano vulgar* del marquès de Llo, que fins m'ha fet sospitar alguna dependència entre els dos textos; l'*Apèndice* és un treball singular, però perfectament emmarcat en la producció i en l'activitat d'una institució com l'Acadèmia barcelonina, i per tant la *Història* de Bastero no és una obra gens llunyana ni gens estranya a aquest mateix entorn.

[4] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1726), p. XLII.

Universitat de Girona
Biblioteca

què va ser redactada en castellà quan el seu autor havia fet servir sempre el català en els seus apunts de treball, i havia escrit en català, per exemple, la *Gramàtica italiana* —les produccions dels acadèmics d'aquella època totes eren en la llengua de la cort, i diguem que les circumstàncies sòcio-polítiques de la dura postguerra encara ho afavorien—,[5] i per què Antoni de Bastero va preferir enllestir, després del primer Llibre —que respon més o menys el que ja s'havia exposat al prefaci de la *Crusca*— la part del Llibre tercer que fa relació a la llengua castellana i que intenta demostrar la seva dependència originària del català. La resta dels capítols del tercer Llibre, que havien de fer referència a les altres llengues romàniques, en canvi, van quedar per fer, igual com tot el Llibre segon.

Em cal però, abans de res, explicar amb més deteniment quina és l'estructura de l'obra, almenys la de les parts que podem reconstruir segons els indicis recollits als manuscrits que ens l'han transmesa; d'aquesta manera podrem accedir més ordenadament a estudiar-ne i valorar-ne els continguts. A l'article de l'*Estudi General* ja vaig reproduir, encara que amb caràcter provisional, la seguida dels capítols que amb poques variacions podreu trobar en l'edició crítica del text:

LIBRO I

Capítulo 1: Origen

§. *1: De la primera lengua que se habló en el mundo hasta la latina, de quien se originó la catalana.*

Partícula 1: De la hebrea.

Partícula 2: De la griega.

Partícula 3: De la latina.

§. *2: Cómo se originó de la latina.*

§. *3: Quándo se originó.*

§. *4: En dónde tomó el origen.*

[5] He esmentat, a la primera part de la tesi, l'observació de Bastero en la seva «*Carta y parezer...*» que encapçala el llibre dels *Prodigios y finezas de los santos ángeles* de Pere Serra, datada l'any 1725, a propòsit que Serra hagués escrit la seva obra *«en castellano, y no en catalán, por ser aquel idioma en estos tiempos y casi desde que se hizo la unión de las dos coronas castellana y aragonesa, más común y general que el nuestro»*. Al canonge, en aquella època —acabat d'arribar de Roma—, encara li calia justificar aquesta opció lingüística.

Capítulo 2: Nacimiento

§. *1: Quándo nació.*

§. *2: En qué parte fue su nacimiento.*

Capítulo 3: Nombre

§. *1: Llamada romana.*

Partícula 1.

Partícula 2.

Partícula 3.

Partícula 4.

§. *2: Por qué se llamó romana.*

§. *3: Cómo la llaman nuestros escritores antiguos catalanes*

Capítulo 4: Ethymología de el nombre de Cattaluña

§. *1: Resumen de la muchedumbre y variedad de opiniones de los historiadores sobre este assumpto, y de los motivos en que se fundan.*

§. *2: Compilación de lo que Gerónimo Pujades ha dexado escrito en su* Crónica *sobre la misma materia.*

§. *3: Se declara nuestra opinión, y se prueba.*

LIBRO III

Capítulo 1: [Extensión] en Francia

§. *1: Pruébasse con authoridad de los historiadores y anticuarios franceses, seguros y de buena fee.*

§. *2: Pruébasse con motivos y razones.*

§. *3: Hasta quándo se mantuvo y se habló por todo el reyno de Francia nuestra lengua.*

Capítulo 2: [Extensión] en España

§. *1: Conjeturas, las quales todas juntas consideradas pruevan con evidencia que nuestra lengua se extendió y se usó por toda España, y fue propria y natural de todos los*

reynos y provincias de la monarquía, excepto las que usan y hablan la lengua bascongada.

Conjetura 1: La authoridad de el moro Abulcacim, quien testifica que los godos españoles hablavan la lengua romana, la qual es la nuestra, como hemos probado.

Conjetura 2: Con la paridad de haverse extendido por toda la Francia, y con l·authoridad de el arçobispo don Antonio Agustín.

Conjetura 3: Deducida de lo que refiere Ferreras de el caso de el sacerdote de Córdova que se huyó a Barcelona.

Conjetura 4: Fundada en el passo de el poeta anónimo produzido por Fauchet, en que la llama *espanesca.*

Conjetura 5: Observaciones de los nombres proprios de lugares, tierras, ríos, fuentes, etc., a la catalana.

Conjetura 6: Observaciones de los vocablos, frases y modos de decir a la catalana. Notas de la antigüedad de la catalana.

§. *2: Hasta quándo duró en Castilla y, por consiguiente, quándo començó en aquel reyno a formarse y a usarse, en lugar de aquella, la castellana.*

§. *3: Quáles fueron las causas y motivos de haverse originado y formado la castellana.*

§. *4: Se responde a los señores de la Real Academia Española, que mantienen diversa opinión sobre este assumpto de el origen, formación y nacimiento de la lengua castellana.*

§. *5: En qué tiempo se introduxo en el reyno de Aragón la lengua castellana.*

Capítulo 3: [Extensión] en Italia

Capítulo 4: [Extensión] en cierta parte de los cantones, y en los Grizones

Capítulo 5: [Extensión] en Alemania

Capítulo 6: [Extensión] en Inglaterra

Capítulo 7: [Extensión] en Africa

Capítulo 8: [Extensión] en Grecia

Tal com es pot veure, només sabem de forma més o menys precisa el contingut dels Llibres primer i tercer de la *Història de la llengua catalana*, i encara no tots els capítols esmentats han estat estructurats o mínimament redactats; del tercer Llibre només s'ha desenvolupat el capítol segon —sobre la pretesa extensió de la llengua catalana, antigament, per tot Espanya— i la resta de capítols tan sols apleguen, al manuscrit, uns quants apunts encara sense lligar i que no permeten una interpretació clara.[6] Gairebé tot el primer Llibre, que gira a l'entorn de l'origen, el naixement —ja veurem que són coses distintes— i el nom de la llengua, el trobem recollit al manuscrit 1173 de la Biblioteca de Catalunya, llevat del darrer apartat del capítol 3, que ens l'ha transmès un quadern solt dins el ms. 962 (3) de la Biblioteca Universitària, i el capítol 4, que és en un lligall de materials diversos a l'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres. El Llibre tercer es correspon, a grans trets, amb els materials del manuscrit 3-III-4 de l'arxiu d'aquesta mateixa Acadèmia.[7] Abans dels meus treballs sobre la producció del canonge no es coneixia d'aquesta obra res més que el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, com he explicat en la presentació del *Catàleg dels manuscrits*, i tampoc no havia estat mai editat —només Pere Bohigas n'havia transcrit uns petits fragments. Així doncs, tots els autors que n'han dit fins ara alguna cosa n'havien de tenir, per força, una idea molt parcial i esbiaixada, i caldrà revisar del tot les seves escasses aportacions.[8] La millor manera de fer-ho és examinant curosament el contingut de la *Història de la llengua*, tant el dels capítols redactats de l'obra com el contingut previst per a les parts encara no redactades, i analitzant tots els indicis —aspectes estructurals, anotacions esparses— que ens en poden completar la perspectiva.

L'obra s'inicia amb una mena de preàmbul estrany on s'intenta reconstruir la

[6] Només el primer capítol del Llibre tercer, sobre l'extensió a França, ha estat mínimament dissenyat en tres apartats i és, juntament amb el capítol dedicat a Itàlia, els que aplega més quantitat de materials esparsos.

[7] Podeu consultar, sobre la localització dels materials, la informació que ja ofereixo al *Catàleg dels manuscrits* o bé, més endavant, el capítol on tracto els problemes d'ecdòtica que planteja l'edició crítica d'aquesta obra.

[8] Vegeu les indicacions a propòsit de la bibliografia sobre Bastero que he inclòs a la primera part d'aquesta tesi.

genealogia lingüística del català des de l'origen del món, amb el concurs d'una colla de tòpics i referents mítics, com ara la identificació de l'hebreu amb la llengua adàmica o la confusió babèlica que dóna lloc a les setanta-dues llengües universals, impropis del criticisme històric que impregna la resta de l'obra. Aquest preàmbul —tot el primer apartat—, com explicaré en un altre lloc, és afegit més tard, i no pertany en realitat a aquesta obra —a més, és escrit en català. La història de la llengua comença doncs a partir del segon apartat, amb un seguit de reflexions força més raonables a propòsit del lloc, temps i manera com el català va originar-se del llatí. Bastero és mostra breu i precís en aquests aspectes, en què demostra una visió ben lúcida i perfectament acordada amb les teories més modernes del seu temps: l'origen de la llengua cal buscar-lo en la corrupció del llatí produïda pel tracte de la població romanitzada amb els invasors bàrbars.[9] És molt important la distinció que estableix entre aquests bàrbars, presa del *Discurso* de la Real Academia, perquè al canonge li interessa que siguin els gots i no pas els altres pobles els responsables del canvi de llengua:

> «*Y si bien quatro años antes de la llegada de los godos —esto es el año de 412— entraron los suevos, alanos y vándalos, ... pero todas [estas naciones] fueron vencidas por los mismos godos y en breves años ... además que todas entraron talando el país y usurpando las heredades de los españoles, por cuyos motivos no pudieron ser ocasión de que se introduxesse el lenguaje vulgar*».[10]

Assentat això, la que pren més espai és la questió del lloc, i de seguida endevinem per què; Bastero pretén demostrar que, com sigui que els gots s'instal·laren primer de tot al sud de la Gàl·lia i a Catalunya, i posaren la capital a Barcelona,[11] el lloc on s'originà el primer vulgar fou precisament al territori de la llengua catalano-occitana —on, segons ell, es va conservar més temps que a la resta de la romània, «*de la [misma] manera que las plantas, que se conservan y duran más, echando más raízes, en la tierra y país donde naturalmente se originan y se crían, que no las que se trasplantan en diferente clima*», tal com afirma manllevant aquesta imatge al Bembo. En realitat, el raonament de Bastero és defectuós, perquè parteix d'un parell d'apriorismes que encara no ha demostrat: el primer és la

---

[9] Hi ha un treball de Joan Solà que il·lustra d'una forma ben eloqüent com aquesta idea de l'origen llatí de la llengua, que avui ens sembla tan òbvia, no ho era pas al nostre país en l'època del canonge Bastero, ni per a alguns autors posteriors (SOLÀ, 1985).

[10] Cap. 1, [27]-[28].

[11] Amb aquest objectiu, fa un llarg excurs per la història de la monarquia gòtica hispànica, prenent abundants referències d'historiadors espanyols com ara Juan de Mariana.

identitat de la llengua catalana i la provençal —qüestió que s'havia tractat, de fet, a la *Crusca provenzale*—, i el segon és la identificació d'aquesta llengua amb el primer vulgar, és a dir, la primogenitura respecte del llatí. Totes dues qüestions seran abordades amb més deteniment després, en tractar dels diferents noms de la llengua.

El segon capítol, el més curt, pretén aclarir les circumstàncies del naixement de la llengua, que per al nostre filòleg és un concepte diferent al de l'origen: es considera que la llengua neix quan n'apareixen les primeres manifestacions o en tenim les primeres notícies. Segons Bastero —que pren aquesta idea, pel que sembla, d'un text d'Anton Maria Salvini citat ja al primer capítol—,[12] el procés de formació d'una llengua requereix uns dos-cents anys, que cal comptar des del moment del seu origen o engendrament fins al del naixement pròpiament dit. Els comptes li surten bé, perquè és pels volts de l'any 600, uns dos segles després de l'arribada dels gots, que alguns erudits i antiquaris francesos situen els primers testimonis de la llengua romana o llemosina —el canonge recorre a les *Antiquités gauloises* de Fauchet i a la *Bibliotheca manuscriptorum* de Labbé. El plat fort però, és en aquest cas el testimoni d'un tal Abulcacim Tarif —més aviat, Abū-l-Quāsim Ţarīf—,[13] historiador musulmà, autor d'un *Libro de la pérdida de España* citat per Pujades a la seva *Crònica*; segons Tarif, sota el domini islàmic a la península hi continuaren vivint els gots, entre d'altres col·lectius nacionals, i aquests usaven la llengua romana, un idioma diferent del llatí que encara feien servir, al mateix temps, alguns romans decadents i idòlatres que també hi quedaven. Crec que Bastero dóna tanta importància a aquest pintoresc testimoni del moro Abulcacim perquè és l'única referència que té d'un autor no francès, i del tot aliè a la tradició historiogràfica francesa, que esmenti aquesta *llengua romana* —concepte importantíssim en el desenvolupament de l'obra, i un dels puntals de l'argumentació de Bastero, com es veurà al capítol següent.[14] El fet que l'esmenti fent referència a la península en temps dels àrabs és crucial, a més, pel que fa a la localització del naixement, ja que això

[12] Es tracta de l'*Orazione in lode di san Zanobi*, protector de la florentina acadèmia de la Crusca, que serveix de preàmbul a les seves *Prose toscane*. El passatge citat, però —cap. 1, [29]—, no explicita enlloc aquest punt dels dos-cents anys necessaris per a la gestació lingüística.

[13] Rosa Maria Postigo vol fer coincidir aquest personatge amb un tal Abul Kasim Jalaf, autor d'una *Advertència i auxili ... dels tabís que entraren a Espanya* i d'una *Crònica petita de les coses d'Espanya*, del segle XII, però ella mateixa ja adverteix que aquesta identificació no és gens segura (POSTIGO, 1975, p. 506).

[14] Justament a pròposit del text d'Abulcacim Tarif, el canonge aprofita per rebatre, al final del primer apartat, les opinions de Gaspar Escolano, que l'interpreta erròniament i això li impedeix «descobrir» la veritable naturalesa primogènita de la llengua llemosina o catalana; la llarga rèplica a les afirmacions de l'historiador valencià, una mica fora de lloc, resulta ben interessant tanmateix, i és una bona mostra del tremp crític de Bastero.

li permet conjurar les teories gal·licistes o llemosinistes, comunes a la seva època; si sota la dominació àrab ja es parlava a Espanya la llengua romana, no la van poder portar els francs quan van conquerir la futura Catalunya[15] —l'única cosa que haurien pogut dur els francs seria el nom de Catalunya, essent ells originaris dels Camps Catalàunics, o el nom de llemosí per a la llengua, per ser vinguts del Llemosí, i ni això és tampoc probable, com es demostrarà en els capítols posteriors.

Bastero introdueix per aquí mig, encara que molt tímidament, una altra qüestió que ja s'havia tractat profusament al prefaci de la *Crusca*: no sols els francs no ens van poder dur la llengua, sinó que més aviat vam ser els catalans els que vam exportar-la a la Provença, ja que el domini dels comtes de Barcelona coincideix amb l'aparició de la poesia dels trobadors:

> «*...por lo que toca a la Provenza, de donde tomaron el nombre los poetas provençales, ... attestiguan sus mayores y más acreditados historiadores que desde que nuestros condes de Barcelona entraron a governarla ... començaron en la misma Provenza a florezer dichos poetas provenzales, y que aquellos naturales, con la práctica de la corte de sus condes catalanes, pulieron y notablemente enriquezieron el lenguage de toda suerte de frases y locuciones. Y por el contrario, haviendo faltado en dicho condado la línea o descendencia* «de l'alta stirpe d'Aragona antica» ... *y haviendo immediatamente entrado los condes de la sereníssima y real casa de Anjou, no solo començó a declinar en el mismo condado la poesía provenzal, si también notablemente la lengua —assí como en todas las demás provincias de la Aquitania y Occitania, en las quales sucedió lo mismo quando faltaron respectivamente sus proprios y naturales príncipes.*»[16]

Aquesta qüestió de la sobirania *natural*, que evidentment dóna molt de si —en un altre lloc esmentaré les especulacions de Bastero sobre els drets dinàstics respecte dels comtats occitans— i que, pel que sembla, li permet al canonge explicar la degradació i l'enorme fragmentació de la llengua ocorreguda als territoris sotmesos a França, no apareix enlloc més del text que conservem d'aquesta obra, però segurament s'havia de reprendre al Llibre tercer, en parlar de l'extensió del català a França.

---

[15] Portant a l'extrem les possibles objeccions a aquesta hipòtesi —que no hagués quedat cap cristià sota el domini àrab, ni refugiat als llocs més aspres de les muntanyes, que conservés la llengua romana, cosa contrària a la opinió de tots els historiadors— Bastero conclou que, fins en aquest cas, els francs «*no hubieran traído a Cataluña lengua nueba y distinta de la que se hablava en la misma provincia antes de la mensionada entrada de los moros*» (cap. 2, [24])

[16] Cap. 2, [25]-[26].

El tercer capítol, tot i que no el tenim sencer, resulta el més extens de tots, perquè conté llarguíssimes citacions de les autoritats adduïdes. La idea és repassar tots els noms amb què al llarg de la història s'ha conegut la llengua catalana, i justificar aquestes successives denominacions. La qüestió dels noms, com ja podem intuir, és extraordinàriament important en el discurs d'Antoni de Bastero, perquè en depèn la pròpia percepció del que és la llengua; tota la maniobra del filòleg té com a objectiu demostrar que és el mateix la llengua catalana que la provençal, i que aquesta alhora és el mateix que la llengua romana —i que la llemosina, la llengua d'oc, l'espanesca, etc.—, i en aquest ball de noms hi ha la clau del seu projecte, que pretén ajuntar diverses tradicions d'estudis filològics i literaris i fer-les confluir en una volguda realitat que és la gran, antiga i il·lustre llengua dels catalans i els occitans. Els dos primers apartats, doncs, tracten la denominació de llengua romana; el canonge copia, en les quatre Partícules del §. 1, el testimoni de quatre erudits francesos que documenten i acrediten l'existència de la llengua romana —*romaine ou romande*— i que la identifiquen amb la llengua dels trobadors. Es pot dir que tots quatre autors —els historiògrafs i crítics literaris Claude Fauchet i Pierre de Caseneuve, el lexicògraf Charles Du Fresne i l'historiador provençal Honoré Bouche, respectivament— coincideixen en els aspectes bàsics de llur argumentació: tots recorren als testimonis dels historiadors antics, que distingeixen la *France romaine* de la *France walonne*, i en especial a l'evidència dels juraments d'Estrasburg, relatats per Nithard, on Lluís el Germànic es dirigeix en la *langue romaine* als homes del seu germà Carles el Calb, i aquest es dirigeix en *langue theutonique*, és a dir, en alemany, als homes de Lluís. Un altre punt fort és el cèlebre cànon del concili de Tours —de Reims i Magúncia no se'n parla— que prescriu la predicació «*in rusticam romanam linguam*». La documentació de la llengua romana, que no és altra cosa que l'estudi de les primeres manifestacions del vulgar en contraposició al llatí, comptava ja amb una notable tradició a França, i Bastero en treu un bon profit, en benefici de la seva proposta d'interpretació històrica —dedicaré, més endavant, tot un apartat a aquesta qüestió.

Un cop atestada, doncs, la llengua romana, només resta argumentar la raó d'aquesta denominació; el canonge la troba en Du Fresne i, providencialment, també en Aldrete, que dedica una llarga dissertació a demostrar que els espanyols s'anomenaren també romans d'ençà de l'adquisició de la ciutadania romana, i que se seguiren anomenant així per part dels gots, perquè el *Liber iudiciorum* parla sempre de gots i romans. Així, conclou que el primer nom de la llengua és de fet una imposició dels bàrbars, que tampoc no anaven tan

equivocats com això en la seva apreciació, donada la gran similitud que aquesta llengua conservava —i conserva encara— amb la seva mare llatina:[17]

> «*conjeturamos que las naciones septentrionales fueron los que impusieron este nombre de romana a nuestra lengua, ... supuesto ya que dichas naciones bárbaras llamavan siempre romanos a los españoles y franceses, como hemos visto arriba, los quales hablavan esta nuestra lengua, que era entonces la propria y natural de entrambos reynos ... assí como los latinos, por el contrario, que llamaron siempre bárbaros y rústicos a los que no hablavan el idioma latín ... Ni es de maravillar que las dichas naciones septentrionales, entonces dominantes, la llamassen con este nombre de romana, por ser muy semejante a la romana verdadera, o por mejor dezir, a la propria latina, ... particularmente respecto de las que hablavan dichos septentrionales, como la gótica, tudesca, etc., que no tienen connexión ni semejanza alguna con la latina...*»[18]

Aquest important tema de la semblança amb el llatí, prou conegut i explotat en els escrits apologètics de totes dels llengües romàniques, pel que sembla s'havia de tractar en algun altre lloc de l'obra que no es va arribar a escriure, i per això aquí només s'esmenta de passada. Una altra qüestió subsidiària que tracta el canonge és la de les denominacions posteriors de *romanç* —llengua vulgar, especialment quan és objecte d'una traducció del llatí—, *roman* i *romance* —manera d'anomenar també les llengües francesa i castellana, respectivament, perquè s'han format de la llengua romana—, *romans* —novel·la o gènere poètic, per haver estat redactats els primers en llengua romana—[19] i, encara, la de la llengua *rumanza*, *rumanscha* o *rumansch*, pròpia d'alguns cantons suïssos, que considera així mateix una derivació de l'antiga llengua de la Gàl·lia meridional. Finalment Bastero toca, sense gaire destresa, el tema de l'apel·latiu *rústica* que acompanya de vegades el nom de la llengua llatina o romana, i troba que és pertinent amb aquest ús, però no si s'utilitza tot sol —*lingua rústica*— ja que llavors té un sentit genèric i no particular —s'oblida, però, de l'altre adjectiu de *plana*, que té un valor equivalent al de *rústica*, i apareix també en algun dels textos reportats al primer apartat.

---

[17] El canonge fa notar, d'altra banda, que també és possible prendre el llatí per la llengua romana, com sigui que aquesta fou la llengua de la Roma antiga, tal com ho fan alguns autors clàssics —Quintilià, Marcial...— i fins i tot alguns italians moderns —es refereix al tractat *Della lingua romana* del florentí Francesco Priscianese.

[18] Cap. 3, [92]-[94].

[19] Bastero desqualifica amb això l'opinió, pel que sembla, estesa a Itàlia, segons la qual els romanços poètics deuen el seu nom a la ciutat francesa de Reims —cap de la *dioecesis remensis*— on van originar-se.

Després de tot el que fa referència a la denominació de llengua romana, trobem només un únic i molt breu apartat sobre com l'anomenten els escriptors catalans antics. Aquí Bastero simplement argumenta que els autors medievals —cita Muntaner, i unes cartes de Pere III— ja l'anomenen generalment *catalana*, o bé que la segueixen anomenant amb el nom de *romana* i amb un altre, el d'*hispanesca* o *espanesca*, que el canonge troba a la *Cançó de santa Fe*, i que li servirà més endavant per argumentar altres qüestions.[20] En aquest darrer apartat, s'esbandeixen d'una manera excessivament lleugera altres denominacions com *provençal* i *llengua d'oc*, i es dóna a entendre que en dos apartats posteriors s'ha de tractar amb més deteniment el nom de *llemosí*. Aquests apartats, malauradament, no hi són, i tot sembla indicar que no van arribar a ser mai redactats —caldrà veure, quan s'editi la versió ampliada del prefaci de *La Crusca provenzale*, amb les addicions manuscrites de l'exemplar de l'Acadèmia de Bones Lletres, si la qüestió hi apareix tractada d'alguna manera.[21]

El darrer capítol del Llibre primer fa referència, com hem vist, al nom de Catalunya, i té com a objectiu revisar totes les teories formulades anteriorment en aquest sentit per arribar a una conclusió més simple i definitiva. Bastero, amb un criteri molt intel·ligent, vol deslligar les diverses hipòtesis sobre l'etimologia de Catalunya de la qüestió del nom de la llengua, perquè en efecte aquesta interferència només contribueix a acreditar l'origen gàl·lic de la llengua —havia estat corrent associar els Camps Catalàunics o el castell de Cataló amb la comarca del Llemosí, i fer servir aquesta denominació històrica de la llengua

---

[20] També es recullen les ocasionals denominacions d'*espanyola* o *espanyola tarraconense* per a la llengua catalana, per part d'alguns erudits cinc-centistes.

[21] Aquest capítol del nom, tanmateix, oblida algunes qüestions importants que Bastero en un principi pensava tenir en compte. En un paper de la seva Miscel·lània en foli (ms. 3-II-3 RABLB, fol. 1) hi he trobat alguns dissenys primitius d'aquesta obra —m'hi referiré més endavant— en un dels quals es detalla el contingut previst per al tercer capítol, que apareix excepcionalment ric i atractiu, sobretot pel fet que tracta també dels noms valencià o mallorquí, i els assimila a la resta de denominacions, que corresponen així als diferents noms de les «*provincias o reynos*» on la llengua s'ha estès: «**Capítulo 3: Nombre.**
§. 1: Se llamó primeramente *romana*.
§. 2: De la etimología de dicho nombre *romana*, o por qué se llamó assí.
§. 3: De dicho nombre *romana* ha quedado el llamarse dicho idioma con el de *romanze*.
§. 4: Llamada también *aquitánica*.
§. 5: *Occitania*, o *lengua de oc*.
§. 6: *Lemosina*, y por qué.
§. 7: Por qué los catalanes, además del nombre *catalana*, la llamamos también *lemosina*.
§. 8: Llamada *provençal*.
§. 9: *Española*, o *hispanesca*.
§. 10: Llamada también *valenciana* en el reyno de Valencia, y *mallorquina* en el de Mallorca.
§. 11: Se demuestra que, o sea llamada *lemosina*, o *provenzal*, o con qualquier otro de los sussodichos nombres, siempre es una misma, sin differenciarse mas que por los referidos nombres de las provincias o reynos.
§. 12: Errores de algunos autores que no supieron que la *catalana*, o *provençal*, o *lemosina* fuesse un mismo idioma.

com una confirmació d'aquestes etimologies, etc. L'etimologia de Catalunya té a veure, en tot cas, amb un dels noms de la llengua, que és el de *catalana*, però no amb el nom de la llengua en general. Per això es decideix a posar en un capítol apart aquest tema, que en un primer moment, pel que sembla, havia de constituir un apartat més del capítol anterior.[22] Al primer apartat, doncs, es fa un resum de les múltiples opinions recollides sobre aquest assumpte, que de fet es redueix, després d'unes breus referències a les *Històries* de Tomic i als *Comentaria* de Marquilles, que són més antics, a una síntesi de les argumentacions de Francesc Calça —tot els autors posteriors, segons Bastero, es limiten a copiar el seu tractat *De Catalonia*. Els motius de Calça, que es fonamenten en la suposada existència dels Camps Catalàunics de l'Aquitània i del castell Cataló d'on vingueren Otger Gotlant i la seva gent per alliberar el territori del poder dels àrabs, i en el fet que s'anomeni també llemosina a la nostra llengua, per la raó que ja he dit més amunt, i també en la suposada implantació de les divisions administratives, les estructures de govern —comtes, batlles, veguers, etc.— i els reglaments jurídics ja existents a l'Aquitània, s'havien de completar, al segon apartat d'aquest capítol, amb algunes indicacions de Jeroni Pujades, que encara que no tracta directament el tema en la seva *Crònica*, és un autor molt més modern i totalment digne de crèdit per al canonge;[23] els estractes de Pujades, tanmateix, no hi són —sembla que s'haurien perdut—, i per això el segon apartat és com si fos inexistent.

L'opinió d'Antoni de Bastero arriba, per tant, al darrer apartat d'aquest capítol, i és formulada d'entrada, amb una gran claredat:

> «*La derivación y ethymología del nombre de nuestro país, sobre la qual hay tantas y varias opiniones entre los historiadores ... la sacamos claramente de aquellas palabras del emperador Carlo Magno:* «Terrae gothorum sive Cathaloniae», *esto es, de la dicción* gotus *—hombre godo de nación u origen— y de* land, *que en la lengua alemana, que era la propria y natural del mencionado emperador, significa tierra o pays, de forma que Gotholania y Terra gothorum son sinónimos, y assí mismo Gotia*

[22] Al manuscrit trobem rectificada diverses vegades la indicació §. 4 —del tercer capítol, òbviament— i canviada per Cap. 4.

[23] Bastero explica que la qüestió de l'etimologia de Catalunya Pujades la volia tractar al segon volum de la seva *Crònica universal del principat de Catalunya*, que no es va arribar a publicar mai. Constata, però, que en la versió manuscrita d'aquest segon volum, descoberta a París i coneguda feia ben pocs anys gràcies a la labor de Josep de Taverner i Ardena —el bisbe de Girona que encara hi havia quan va tornar de Roma—, tampoc no apareix aquest assumpte, pel que suposa que en falta una altra part.

absolutamente, que assí también le hallamos nombrado por el referido emperador.»[24]

Aquesta interpretació, molt més simple i extraordinàriament creïble, la fonamenta el canonge —encara que al text, que es troba en un estadi redaccional força imperfecte, no queda prou clar— en un breu passatge d'un diploma medieval de la baronia de Centelles, i la corrobora amb una mínima apel·lació als ressorts de la gramàtica històrica: «*cuya diversidad de ortografía creemos procede del trueque y cambio de algunas letras por razón de la affinidad y amistad que entre si tienen, como la* c *por el* g, *y la* a o au *y la* o *—y al contrario, el* g *por la* c, *etc.; y eso, assí en la lengua latina como en muchas vulgares...*». Es tracta, doncs, d'una explicació de caràcter eminentment filològic, que malauradament el canonge no desenvolupa en tota la seva amplitud —hauria pogut adduir en aquest lloc tota la documentació que tenia recollida entre els materials de la *Crusca* a propòsit de l'ús del germanisme *landa* en molts textos provençals antics, tal com ho fa el seu nebot Josep de Bastero en un treball acadèmic que plagia el contingut d'aquest capítol (vegeu el que ja he explicat a la primera part de la tesi). Pel que fa a la resta del capítol, el filòleg es limita a rebatre amb algunes observacions crítiques de Pèire de Marca, la resta d'arguments més mítics que històrics del cavaller Calça,[25] que al final és objecte d'una desqualificació genèrica:

> «*Pero discurrió y trabajó Calça su obra con falso fundamento y supuesto, pues dió por assentado y repetido que en los documentos, privilegios y capitularios de Carlo Magno se llama siempre esta tierra con el nombre general de España —no obstante que no allega ni produce ninguno— y no con otro nombre; pues si hubiese sabido que la llaman, como hemos visto,* Gotia, Terra gotiae, Terra goti sive Gotholania, *nos persuadimos hubiera sido de nuestra opinión, y menos fatiga y trabajo le hubiera costado su libro del origen y etymología del nombre de Cataluña.*»[26]

---

[24] Cap. 4, [25].

[25] El canonge no s'està, però, de reconèixer certa part de veritat a les llegendes; en aquest cas, el cognom Gotland que la tradició atribuïa al capità Otger Cataló esdevé un indici de l'antic nom de Gotlandia o Gotholandia, propi d'aquesta terra de gots.

[26] Cap. 4, [33]. És possible que Antoni de Bastero sigui el pare d'aquesta hipotètica etimologia, que es transmetrà al llarg del temps, generalment en l'entorn de l'Acadèmia, fins que Josep Balari i Jovany la refutà al *Orígenes históricos de Cataluña* (1987), per la impossibilitat del procés fonètic que suposa. El recurs a l'element got en la definició etimològica de Catalunya és corrent ja des de Renaixement, però Margarit i els altres humanistes proposaren sempre la hipòtesi de *gotos + alanos*, i no tenien pas en compte la possibilitat del germanisme *land*. Malauradament, ni Balari, ni Aebischer —en un article a la *Miscel·lània Fabra* (1943)—, ni Coromines —a *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (1950)—, que s'han ocupat després de la qüestió, no documenten l'origen d'aquesta hipòtesi, ni esmenten per res el canonge Bastero, que deu

Com ja hem vist a l'índex dels capítols, la *Història de la llengua catalana* continua, després del primer Llibre, en el Llibre tercer, on es tracta de l'extensió antiga de la llengua per bona part d'Europa i dels voltants. Aquest tercer llibre —del qual ja he dit que només es va desenvolupar el segon capítol— es preveu desigual i ha estat massa poc treballat. En efecte, els quatre primers capítols són els únics que resultarien coherents amb tota la part anterior de l'obra; basant-se en l'existència de la llengua romana, que és el mateix que dir llatí corromput o vulgar, i en la identificació d'aquesta primitiva llengua romana amb la moderna catalana o provençal, Bastero hauria pogut demostrar fàcilment que el català s'havia parlat antigament a tot França, Espanya, Itàlia o als cantons suïssos —o sigui, a tota la Romània— i, doncs, que les modernes llengües francesa, castellana, italiana i retoromànica deriven del català.[27] Els altres quatre capítols, tanmateix, s'escapen d'aquest plantejament i sembla, a jutjar per algunes anotacions addicionals que hi podem llegir, que haurien estat objecte d'altra mena d'especulacions, molt més gratuïtes: en el cas de l'extensió del català a Alemanya i a Anglaterra, potser només s'hauria argumentat pel fet que hi hagué trobadors alemanys o anglesos que composaren les seves poesies en llengua provençal; pel que fa a Grècia i Àfrica, el canonge pensava recórrer a fets històrics com ara la dominació catalana dels ducats d'Atenes i Neopàtria o l'evidència de les relacions comercials entre els reis d'Aragó i de Mallorca i els cabdills dels regnes nord-africans.

Sigui com sigui, Antoni de Bastero només va arribar a redactar el segon capítol, sobre l'extensió del català a tot Espanya. Resulta significatiu que el canonge saltés de dret a aquest capítol, deixant l'anterior tot just embastat; més amunt he indicat que a aquest fet corrobora la meva intepretació que la *Història de la llengua* respon a uns interessos propis dels intel·lectuals catalans, per als quals com és obvi resultava especialment atractiva la confrontació amb la llengua de l'estat. Tanmateix hem de tenir en compte que, pel que fa al primer capítol, el gruix del discurs sobre l'extensió a França ja el resolien els propis autors francesos, que com hem vist tracten profusament el tema de la llengua romana, i que per a l'extensió a Itàlia el canonge segurament pensava utilitzar les consideracions sobre la

ser qui la formula per primera vegada.

[27] Bastero, segons que he pogut veure examinant els seus papers, va tenir contacte a Roma amb algun religiós originari dels Grisons, i va poder comprovar algunes similituds lèxiques amb la llengua romanx. Tenia probablement també algun llibre imprès en aquella lengua, pel que es dedueix d'un apunt reproduït a l'apèndix de l'edició.

història de la llengua italiana que, com veurem més avall, ocupaven una bona part del prefaci de *La Crusca provenzale*; potser també per això Bastero va decidir concentrar els seus esforços, ja al final de la vida, en demostrar la filiació catalana de la llengua dels espanyols.

El capítol comença amb la demostració que el català s'havia parlat antigament a tota la península —llevat del País Vasc, és clar, que no havia estat romanitzat—, i aquesta demostració s'efectua per sis vies diferents, a través de sis arguments o «conjectures». Les tres primeres tenen un caràcter purament històric —es torna a referir el testimoni d'Abulcacim Tarif i es recorre també a alguns passatges d'Antoni Agustí i del pare Mariana, a banda d'exposar el curiós cas d'un sacerdot andalús del segle IX escapat del domini àrab que es va instal·lar a Barcelona, on podia predicar i confessar normalment en la mateixa llengua dels catalans— però les altres tres, molt més interessants, són de caire filològic. Una d'elles es basa en la denominació *espanesca* que Bastero troba usada a la *Cançó de santa Fe* fent referència a la llengua catalana;[28] deixant de banda que el canonge aprofita per discutir i matisar en aquest lloc la interpretació que fa del text provençal Claude Fauchet, que és qui el reporta, l'argument consisteix a identificar la llengua *espanesca* amb l'*espanyola*, presa anacrònicament com a la llengua pròpia d'Espanya —una mica en la línia del també citat Rector de Bellesguard, per a qui «*la llengua catalana és pròpria espanyola llengua*». Les darreres conjectures pretenen, d'una banda, que a tot Espanya hi ha topònims de procedència inequívocament catalana, i de l'altra, que en els textos castellans més antics hi ha encara una gran quantitat de paraules netament catalanes. Aquesta percepció, evidentment abonada per alguns trets morfològics i fonètics del castellà antic, més arcaics i per tant més pròxims a la nostra varietat romànica, queda però sense acabar-se d'articular, ja que tant en el cas dels topònims com en el dels catalanismes lèxics el raonament del canonge s'havia d'acompanyar de sengles llistes d'exemples, per a les quals trobem dins el manuscrit nombrosos materials recollits, però encara sense estructurar. I pel que fa a la llista dels catalanismes, la mancança és més de lamentar perquè, pel que sembla, Antoni de Bastero havia emprès un seriós programa de buidatge lèxic de textos literaris i jurídics antics, amb un notable escrúpol filològic,[29] destinat a bastir una mena de suplement o

[28] Al tercer capítol del Llibre primer ja s'ha fet referència també a aquesta denominació.

[29] En aquest sentit és important esmentar les observacions crítiques que Bastero dirigeix, en un lloc del capítol següent, a la Real Acadèmia Española i a la factura del seu diccionari: «*Esta semejanza de las dos lenguas la hallaríamos sin duda mucho más perfeta si tuviéramos la comodidad o el modo de ver y leer algunos códigos antiguos y correctos manuscritos de los libros que produze la Real Academia en las dos primeras classes de la lista de los autores de prosa, y en las otras dos*

apèndix final a la *Història de la llengua catalana* que s'hauria titulat *Vocablos, phrases y modos de dezir de la lengua catalana que se hallan usados por los escritores castellanos.* Aquest diccionari de catalanismes castellans hauria estat una mena de complement de *La Crusca provenzale*, que no era altra cosa que un diccionari de catalanismes —provençalismes— italians, i va néixer d'una forma semblant —com un apèndix a la *Gramàtica italiana per a ús dels catalans*; si el canonge hagués tingut el temps i els recursos suficients per dur a terme aquest projecte, no cal dir que el seu diccionari hauria estat una de les obres més insòlites i originals que hauria produït la filologia catalana moderna i —per mica que s'hagués construït amb el rigor de la *Crusca*— una apropiació ben primerenca al nostre país dels mètodes i les aplicacions de la lingüística comparada.[30]

Un cop provada la primitiva extensió del català per tota la península, als apartats que segueixen s'intenta datar la formació de la llengua castellana i explicar les causes d'aquest fenomen. Antoni de Bastero emprèn, amb aquest propòsit, una acurada recreació de la història dels regnes de Castella i Lleó, «*porque ella principalmente* —diu— *nos alumbrará en tanta oscuridad para sacar a nuestro propósito algunas conjecturas, conforme después explicaremos*».[31] El problema és que el filòleg gasta totes les energies en aquest intent, elaborant un llarguíssim *Resumen de el origen, progressos y aumentos de los reynos de Castilla y León, entresacado y transcrito de los libros 7, 8, 9 de la* Historia general de España *de el célebre padre Mariana*, i les conclusions o conjetures queden sense fer —aquest capítol és, en efecte, la menys enllestida de les parts redactades de l'obra, i no està acabat. Això no obstant, pel que llegim en els pocs paràgrafs assajats després d'aquest *Resumen* i en algunes anotacions que trobem en aquest lloc, podem intuir més o menys per on havia d'anar el seu raonament. El regne de Lleó, per començar, representava la continuïtat de la monarquia gòtica espanyola, a través de la figura de don Pelayo, i doncs hauria estat el feu de l'antiga

---

primeras de la de los de versos —supuesto, pero, que estos existen, que no lo sabemos—, para cuyo effecto hubiéramos deseado que los señores académicos huviessen dado algunas noticias sobre la calidad de los mismos libros, o almenos hubiessen declarado si se prevalen de copia antigua manuscrita, y en caso de sí, hubiessen dicho en dónde se hallan o quién las posee. Porque en esta materia de lengua, los manuscritos antiguos comúnmente son más seguros, más puros, más limpios y correctos que los exemplares impressos...» (Lib. III, cap. 2, [26])

[30] Sobre la originalitat d'aquesta idea de Bastero, només cal consultar el "panorama" que descriuen Germà Colon i Amadeu-J. Soberanas per a la lexicografia catalana d'aquest segle (COLON & SOBERANAS, 1986, pp. 113-142) S'inclouen també al text de la sisena conjectura algunes consideracions sobre la major antiguitat dels textos escrits en llengua catalana —o provençal—, per reforçar l'argument que les paraules usades pels escriptors castellans ja apareixen abans en els nostres. Aquest agrument el trobem usat també a *La Crusca provenzale*, amb la mateixa finalitat.

[31] Llib. III, cap 2, [28].

llengua dels gots —que ja sabem que era la romana— després de la dominació àrab de la península. Aquest regne, minúscul al principi, va anar poc a poc guanyant terreny i incorporant territoris que havien estat ocupats pels àrabs, i amb gent que hi havia estat en contacte, cosa que d'entrada ja degué suposar un cert embastardiment de la llengua. Alguns d'aquests territoris van independitzar-se i constituïren el regne de Castella. Bastero es fixa molt en la manifesta enemistat que hi hagué entre els primers comtes i reis de Castella i els monarques lleonesos, i també en les diferents polítiques seguides en la conquesta: els reis castellans, per pacificar el territori, afavoriren el retorn i restituiren els seus béns a molts nobles que s'havien exiliat a la zona musulmana i s'havien convertit en instigadors de la guerra contra els regnes cristians. Així la presència d'aquesta minoria molt arabitzada culturalment contribuiria decisivament a corrompre la llengua romana, de la mateixa manera que el tracte amb els bàrbars havia corromput el llatí, i donaria origen a la llengua castellana. El canonge indica això en un paper solt, que he transcrit en el seu lloc a l'edició:

> «*...se faran las següents ponderacions: la separació dels dos regnes; la mala unió i poch affecte entre las duas nacions; lo aver tornats y aver-se restituïts a Castella los señors que extrenyats estavan, molts anys ha, en Còrdova, que portarían moltas paraulas àrabes y comenzarían los castellans pronunciant a la moresca algunas lletras y síl·labas; que de aquí degueren començar los castellans a formar, a poch a poch, un dialecte, que ab lo temps vingué a fer llengua a part y distinta de la romana o de la nostra*»[32]

La posterior unió dels dos regnes i l'hegemonia de la corona castellana explicarien l'extensió del nou idioma per tota la península.[33] Bastero veu corroborada la seva hipòtesi pel fet que en els més aïllats territoris de l'antic regne lleonès —que comprenia tota la part nord-occidental de la península— s'hagin conservat uns usos lingüístics —l'asturià, el gallec, el portuguès...— diferents dels de Castella i ostensiblement molt més pròxims al català; segurament també entrava dins dels plans de la *Història de la llengua* l'elaboració d'un estudi comparatiu que permetés fer explícites algunes notables coincidències, lèxiques

---

[32] Llib. III, cap. 2, [70]. En aquest fragment, per cert, trobem una de les primeres documentacions en català del terme *dialecte*, en un sentit molt exacte i que correspon exactament a l'ús actual —Bastero mateix havia utilitzat aquest terme en altres obres seves anteriors, i també l'utilitzà Joan Torres Oliva en les seves breus *Observacions a la Crusca provençala*, com ha fet notar August Rafanell (RAFANELL, 1989, p. 253).

[33] Sembla que Bastero hauria volgut dibuixar algunes similituds entre el procés d'expansió del castellà i el del francès, de la Loire enllà, segons que s'insinua al principi del paràgraf [65]. Això li hauria permès l'aplicació en el context hispànic de les hipòtesis dels historiadors francesos que s'haurien exposat en el capítol anterior —els quals devien tenir molt més ben documentada la substitució de la llengua romana per part de la francesa.

sobretot, entre aquestes varietats i la nostra llengua —trobem anotades unes llistes als darrers fulls del manuscrit (fols. 212 r./v. i 213 r.) amb paraules asturianes, gallegues, portugueses i castellanes, ordenades respectivament sota cada un d'aquests epítets.

El capítol havia de completar-se amb dos apartats més, que han estat tot just apuntats. En el primer, Antoni de Bastero es disposava a criticar el *Discurso sobre el origen de la lengua castellana* de la Real Academia Española, del qual ja he parlat abans per remarcar la gran influència que possiblement tingué en la formulació del propi projecte de la *Història de la llengua catalana*; el canonge devia voler deixar clares les divergències existents entre la seva hipòtesi històrico-lingüística i les orientacions de l'Acadèmia madrilenya, a banda d'aprofitar l'ocasió per fer-hi notar algunes incoherències o contradiccions —per exemple, entre aquest *Discurso* de l'origen i el de les etimologies, que anava tot darrera en l'edició del *Diccionario* de 1726. El darrer apartat havia de tractar sobre la penetració del castellà a l'Aragó, però no sabem exactament amb quin propòsit; sembla que el filòleg havia conegut un clergue del pirineu aragonès, que li havia facilitat una llista de paraules i expressions dialectals als seus ulls també de procedència netament catalana, i potser pensava completar la perspectiva històrica dels regnes hispànics analitzant el cas aragonès —que potser per haver-se unit amb Catalunya no hauria perdut tant ràpidament la llengua, etc.[34]

Ens ha quedat per veure quin hauria estat el contingut del Llibre segon, del qual no tenim cap part redactada i no coneixem tampoc el tema o els capítols amb exactitud. És cert, com ja vaig notar en el meu article de l'*Estudi General*,[35] que entremig dels manuscrits de l'obra hi ha alguns apunts, en papers solts, encapçalats per uns hipotètics títols de capítol o apartat que no corresponen al primer ni al tercer llibres de la *Història de la llengua* i que ens proporcionen alguns indicis sobre quina mena de coses estava previst incloure al Llibre que falta. D'altra banda, un paper relligat al principi del quart tom de la Miscel·lània en foli (ms. 3-II-3 RABLB) ens aporta algunes informacions d'excepcional interès, ja que hi trobem anotats, sota el lacònic títol de «*Plans e idea, etc.*» diversos dissenys o esquemes primitius de la *Història de la llengua* —enlloc no se n'esmenta el títol— que delaten quin era, almenys inicialment, el propòsit de l'obra. Podem provar, doncs, d'aproximar-nos al

[34] Gregori Maians va manifestar també un especial interès pel cas de l'aragonès, com ha fet notar Maria José Martínez Alcalde (MARTÍNEZ, 1992, pp. 222-233).

[35] FELIU (1995), p. 171.

contingut del segon Llibre a través de l'anàlisi d'aquests indicis i altres que ens proporcionen els materials de la Miscel·lània en foli, i del seu contrast amb les característiques de la part de l'obra que coneixem.

En primer lloc, sembla que hi hauria hagut una part pròpiament d'estudi lingüístic, on s'haurien tocat alguns aspectes de descripció gramatical del català. M'ho fa creure el fet que apareguin entre els apunts del manuscrit els següents encapçalaments: *Partes de la oración* d'una banda, i *Ortografía* d'una altra. No cal que insisteixi en la gran importància que hauria tingut la realització d'un estudi en aquesta línia per part d'un home de la formació i la capacitat del canonge Bastero; si el que projectava era alguna mena de gramàtica catalana, aquesta hauria estat, a més, la primera coneguda, deu o vint anys anterior a la del banyolí Josep Ullastre. Amb tot, pels breus apunts que n'hem conservat, almenys la part d'ortografia ens consta que hagués tingut un caràcter més filològic que prescriptiu —a Bastero li interessava sistematitzar l'ortografia dels documents antics, estudiar-ne les vacil·lacions gràfiques, ect.[36] També en aquest mateix àmbit de la ciència lingüística hauríem de situar un altre encapçalament sota el qual trobem més anotacions al manuscrit: es tracta d'un hipotètic capítol titulat *Formación y etimología*, amb el qual es plantejaria un estudi de caràcter lèxic i etimològic, una mica en la línia de les obres de Gilles Ménage sobre el francès i l'italià que Bastero havia consultat tantes vegades.[37] En aquest cas, els dissenys o prototips de què he parlat abans ens ajuden a definir millor les intencions del canonge, ja que en un d'ells, després dels tres primers capítols del Llibre primer, sobre l'origen, el naixement i el nom de la llengua, se situa un quart capítol que té justament aquest objectiu:

«*Capítulo 4: De la etimología de las vozes.*

§. 1: De sus etimologias o formación en general.

§. 2: De sus etimologías en particular, y en primer lugar de las latinas.

§. 3: De las hebraicas.

§. 4: De las griegas.

§. 5: De las godas.

---

[36] En aquesta mateixa línia hauríem de situar el seu famós descobriment de la regla de la *-s* del provençal antic, o les observacions a propòsit de l'ortografia dels manuscrits d'Ausiàs Marc que he reproduït a l'annex 4 [5], etc.

[37] Sobre Ménage, vegeu les actes del col·loqui celebrat recentment a Lió amb motiu del tercer centenari de la publicació dels *Origines de la langue française* (AA.VV., 1995).

§. 6: De las arábicas.»[38]

Bastero s'hauria proposat, doncs, l'elaboració d'un recull lèxic que permetés d'exemplificar internament, en la pròpia composició de la llengua, la trajectòria històrica dibuixada a les altres parts de l'obra de manera externa; una mena de diccionari etimològic català que, és clar, també hauria estat pioner en el seu gènere.

Una altra secció de l'hipotètic Llibre segon hauria estat, sens dubte, una apologia de la llengua, en els termes més coneguts i habituals a l'època. D'aquest caràcter trobem tres encapçalaments o títols al manuscrit: *Perfección*, *Brevedad* i *Dulçura*. Tot sembla indicar, doncs, que el canonge hauria inclòs també a la seva *Història de la llengua* una defensa del català en el més pur estil dels Bosc, Ferreres o Eura, baixant la guàrdia del seu criticisme quasi il·lustrat per elogiar la brevetat dels mots, la suavitat de les pronúncies, la proporció de les veus;[39] precisament al text editat del Llibre primer es fa referència un parell de vegades a un altre lloc de l'obra —que deu ser aquest— on s'haurien de tractar les similituds existents entre el català i la seva mare, la llengua llatina. S'ha de reconèixer, tanmateix, que possiblement Antoni de Bastero hauria incorporat a la literatura apologètica catalana nous recursos i noves perspectives, ja que en els apunts que ens han pervingut d'aquests apartats se citen, al costat dels més clàssics Beuter o Fontanella, autors italians com Varchi, Salvini o Muratori, que també tenen literatura d'aquest gènere —referida a la llengua del Petrarca, sobretot. A més, sembla que Bastero no hauria tingut en la seva apologia el referent únic de la llengua castellana, com és habitual en les altres que coneixem, sinó que, com apunta ell mateix, la comparació seria força més ampla: «*iremos discurriendo y cotejando por cada una de estas partes el nuestro idioma con el castellano, francés y toscano —ciñiéndome en estos tres solamente con la prueva que no pretendo por esto hazer el menor perjuicio a qualquier otro vulgar idioma de la Europa, dexándolos todos en su mayor estimación y aplauso...*»[40]

Finalment el Llibre segon de la *Història de la llengua* hauria d'haver reunit, pel que podem conjecturar, alguna altra mena de materials sobre l'estat actual de l'idioma, potser

---

[38] Ms. 3-II-3 RABLB, fol. 1 r.

[39] Sobre els temes més recurrents en les apologies de la llengua, especialment en les que van apareixent encara al llarg de tot el segle XVIII i fins ben entrat el XIX —en Modest Prats m'havia fet notar que, de fet, el pròleg a les poesies del Gaiter del Llobregat no és encara res més que una apologia— vegeu l'estudi introductori a FELIU (1992).

[40] Ms. 3-III-4, fol. 50 r. —reproduït a l'*Apèndix* de l'edició.

una espècie de diagnòstic de la llengua, dels seus recursos i de les seves capacitats. Coneixem el títol de dos apartats que podrien pertànyer a aquesta secció: un, anomenat *Llibres en català* —aquest títol tan vague deu ser encara més provisional que els anteriors—, i l'altre, *Caída y estado presente.* Aquest apartat podria ser la refosa dels dos darrers que esmenta un altre dels dissenys de la Miscel·lània en foli:

«*1. Origen, nacimiento y nombre.* *2. Formación o composición.*
3. Perffección. *4. Extensión.*
5. Declinación. *6. Estado presente.*»[41]

No sabem quina mena d'argumentació havia previst el canonge en aquest cas per il·lustrar la decadència —atenció a l'ús del terme, i a les seves possibles lectures!— o per mesurar l'estat de salut de l'idioma. Sembla, però, que podria tenir alguna cosa a veure amb algunes llistes que he trobat de paraules, dites i expressions dialectals o de la llengua viva, recollides directament pel propi fil·leg en el seu entorn quotidià, en un exercici modernissim —bé que molt limitat— de positivisme lingüístic. Pel que fa a la qüestió dels *Llibres en català*, el breu apunt que s'hi refereix fa pensar que Bastero hauria volgut endegar un repertori bibliogràfic d'obres antigues catalanes i occitanes, on potser hi hauria inclòs les obres dels trobadors antologades per ell mateix els anys que va ser a Roma —vegeu el que he explicat al *Catàleg dels manuscrits.*

En resum, tot el que he dit del segon Llibre és dubtós. Podria ser que tot el que hi he volgut encabir —tots els apunts dispersos pel manuscrit que no pertanyen al primer ni al tercer llibres— no hagués de formar part d'un sol llibre sinó de més d'un —els darrers apartats de què he parlat, per exemple, tindrien més lògica com a conclusió, al final de l'obra, que no pas ficats entremig. També podria ser que alguns d'aquests materials fossin finalment desestimats per l'autor i no els haguéssim de tenir en compte. La veritat és que no hi ha motius incontestables que permetin assegurar que les parts no redactades de l'obra només podien haver estat així i no d'una altra manera; en la interpretació que n'he fet m'ha guiat sobretot l'interès de presentar els materials d'una forma estructurada i suggestiva, de fer aparèixer d'una manera completa i coherent una obra que no va arribar mai a cap i que en els manuscrits la trobem fragmentada, difusa i una mica desconcertant.

En efecte, aquesta obra, que per a Jordi Rubió compta amb l'interès afegit de ser «*la*

[41] Ms. 3-II-3 RABLB, fol 1 v.

primera temptativa que es pot assenyalar en aquest tema» de la història del català,[42] respon a un projecte molt ambiciós, tal com ja he advertit a la primera part d'aquesta tesi, que potser el seu autor tampoc no estava prou capacitat per assumir. Hauria pogut incloure, com hem vist, des d'una gramàtica catalana —potser una gramàtica històrica— a un diccionari etimològic catalano-provençal, passant per un repertori de catalanismes castellans, complementari del vocabulari de provençalismes italians que era *La Crusca provenzale*,[43] i per una recopilació bibliogràfica de textos catalans antics. No en va el *Diario de los literatos de España* afirmava, poc després de la seva mort, que el canonge Bastero «*dexó manuscrita, según sabemos por un erudito catalán, otra obra de mayor extensión e importancia, que parece ser* Historia de la lengua catalana, *y está en poder de su Ilustríssimo hermano, el señor obispo de Girona, quien hará un especial favor a la nación quando la publique.*»[44] L'«erudito» es va excedir, òbviament, en considerar que l'obra estava acabada i a punt de publicar, però és significatiu que tingui aquesta obra per més extensa i important que la monumental *Crusca provenzale*, perquè vol dir que alguna cosa sabia de l'envergadura del projecte.

El que en tenim, tanmateix, constitueix únicament la part diríem d'especulació històrica, i només en aquest àmbit podem arribar a forjar-nos una idea bastant exacta del contingut i, sobretot, del caràcter de l'obra —ens falten tan sols alguns aspectes del nom de la llengua, i les diverses consideracions sobre l'extensió de la llengua fora de la península, que podem imaginar d'una forma prou aproximada. La *Història de la lengua catalana* que ens ha arribat és bàsicament, com hem vist, una obra de síntesi, sense aportacions absolutament originals ni innovacions genials, però que funciona prou bé. Antoni de Bastero en realitat el que fa és fusionar, amb una sorprenent habilitat, les teories dels provençalistes i antiquaris francesos sobre la llengua romana —prou esteses entre els intel·lectuals europeus, però sembla que desconegudes al nostre país— amb els plantejaments llemosinistes de la majoria d'autors catalans i valencians dels segles XVI i XVII, i subjectar-ho tot plegat a uns esquemes propis de la historiografia espanyola de l'època, que posa un gran ènfasi en la importància de l'element gòtic com a configurador d'una

[42] RUBIÓ i BALAGUER (1958) [1986, p. 30].

[43] Potser —i això és pura especulació— al capítol no redactat sobre l'extensió a Itàlia Bastero hauria volgut incorporar també una llista de catalanismes italians, complementària de la dels catalanismes castellans, aprofitant les paraules que tenia recollides per a la *Crusca*.

[44] HUERTA, et al. (1738), dins «*Noticias literarias estrangeras. De Italia.*», p. 380.

essència hispànica. Els seus coneixements sobre la literatura trobadoresca i una notable sensibilitat pel que fa a les qüestions lingüístiques hi posen la resta, i serveixen per arrodonir, argumentar i matisar les hipòtesis proposades. Així, l'objectiu fonamental d'aquesta *Història de la llengua*, la clau de tot el raonament basterià, és la demostració que la llengua catalana, identificada amb la que usaren els poetes provençals universalment reconeguts, és la primera i única llengua que es va formar per la corrupció del llatí, i la que es parlà a tota la Romània abans de la formació de les altres llengües neo-llatines, en la qual formació actuà, per dir-ho així, d'intermediària. Pere Bohigas, doncs, es queda curt quan afirma que la voluntat de l'obra és demostrar el paper preponderant de Catalunya en la naixença del provençal, ja que oblida les conseqüències teòriques que comporta l'assumpció del concepte de *llengua romana*, i es fixa només en una qüestió que també entra en els plans de la *Història de la llengua*, però té sempre un caràcter secundari.[45]

No cal dir que aquesta obra, malgrat que de factura irregular i poc equilibrada —en la seva provisionalitat, alguns aspectes hi són tractats molt més extensament que d'altres de similar importància, etc.—, és coherent en els seus postulats amb la resta dels projectes del canonge, tal com ja he notat a la primera part de la tesi, i de fet en constitueix una justificació teòrica. *La Crusca provenzale*, per exemple, cobra el seu màxim sentit quan es pensa que la pròpia llengua italiana és una derivació del provençal; llavors el que era només una tria aleatòria de paraules esdevé la recerca dels fonaments. Aquesta idea, però, tot just s'endevina en el prefaci del diccionari, i encara no hi apareix formulada amb la claredat que preveiem a la *Història de la llengua* —l'italià és sols «*essa sua cara fiorentina sorella, e quasi figliuola*».[46] I vull advertir, tot i que m'ocuparé d'aquesta qüestió en un altra banda, que a l'època de Bastero, tenint en compte l'estadi en què es trobava la ciència lingüística en general i els estudis romànics en particular, les seves teories no tenien res d'extravagants ni resultaven poc dignes de crèdit, sinó que es manifestaven perfectament i molt acuradament documentades. Alguns textos molt posteriors, com els treballs de Raynouard, defensen encara les mateixes idees i utilitzen els mateixos arguments, sense divergències substancials —i al nostre país tenim el cas extrem i pintoresc de mossèn Marià Grandia, que a la

[45] BOHIGAS (1943), p. 34. Si bé és cert que Pere Bohigas no conegué sencera la *Història de la llengua catalana*, tota la reflexió a l'entorn de la denominació de *llengua romana* la va poder examinar perfectament, ja que es troba al manuscrit de la Biblioteca de Catalunya que havia estat objecte del seu estudi.

[46] BASTERO (1724), p. 70.

introducció de la seva *Gramàtica etimològica catalana* (1901) defensa encara, sense saber-ho, uns postulats gairebé idèntics als de Bastero: el testimoni primitiu dels juraments d'Estrasburg, l'extensió primitiva del català-provençal per França i Itàlia, etc.

Al principi d'aquest capítol he dit que l'interès per les qüestions històriques és present en els treballs del canonge Bastero des dels primers moments, i també que la *Història de la llengua catalana* havia de ser la concreció de totes les reflexions teòriques sobre la naturalesa de la llengua que són més o menys implícites en els projectes anteriors, i a la *Crusca* especialment. De fet, la llarga i densa *Prefazione* de la *Crusca*, publicada en el que havia de ser el primer volum de l'obra, l'any 1724, és un antecedent clar d'aquesta *Història*, i ja reuneix molts dels materials i dels arguments que després el canonge hi desplegarà amb més amplitud —almenys pel que fa al Llibre primer, sobre l'origen, el naixement i el nom de la llengua. En termes de crítica textual quasi podríem afirmar que es tracta d'un testimoni indirecte, encara que parcial, de l'obra; aquesta *Prefazione*, que era bàsicament una introducció històrica a la llengua, en aquest cas anomenada provençal, feta en italià i pensada només com a preàmbul-justificació del diccionari de provençalismes, ha esdevingut al cap dels anys una veritable *Història de la llengua catalana*, després d'haver estat degudament traduïda, ampliada i adaptada als interessos dels intel·lectuals catalans.[47] Per tot plegat, crec prou interessant acabar aquesta presentació de l'obra resseguint, mal que sigui una mica per sobre, quines de les idees de la *Història de la llengua* apareixen ja a la *Prefazione* impresa de *La Crusca provenzale*, d'on provenen i quins canvis o evolució experimenta el tractament d'aquestes qüestions en un lloc i en l'altre. Penso que les consideracions que susciti el contrast dels dos textos poden complementar molt bé la imatge de la darrera obra de Bastero que he intentat perfilar en els paràgrafs anteriors, i permetran sens dubte obtenir un millor coneixement del seu procés d'elaboració, de la gestació del projecte, en definitiva.

---

[47] De fet, en les seves primeres redaccions, i en els dissenys primitius, la *Prefazione* de la *Crusca* era encara més semblant a la *Història de la llengua*, fins i tot pel que fa a l'estructura, ja que es dividia en quatre o cinc «capi preliminari» sobre els diferents aspectes històrics que s'havien de tractar, tal com podem apreciar en els esborranys anotats als fulls 20-23 del manuscrit de la *Gramàtica catalana* (3-II-10 RABLB) o als fulls 35-54 del segon tom de la Miscel·lània en foli (ms. 3-II-2 RABLB), on s'assajen alguns fragments d'aquesta *Prefazione, divisa in quattro capi preliminari per più chiarezza delle materie che in essa si trattano e premettono attenenti all'opera*. Hi trobem redactats els primers paràgrafs del *Preliminare primo, nel quale si tratta della origine delle lingue in comune, ed in particolare della ebrea e della greca, e della latina*: *§. 1: Del significato del nome lingua, delle sue divisioni ed origini in generale, ed spezialmente della ebrea*, i *§ 2: Torre di Babel, o della confusione delle lingue*; i també s'hi esmenta el contingut dels altres preliminars: «*Il secondo preliminare contiene la istoria dell'idioma provenzale, dal principio ch'egli nacque sino a'nostri tempi. Nel terzo si discorre appieno dell'origine della lingua italiana e de'suoi progressi. E nel quarto, finalmente, s'avvertiscono al lettore alcune cose più particulari attenenti all'opera, e si dà ragione dell'ordine in essa osservato*».

En primer lloc cal advertir que la pròpia condició de primogènita de la llengua provençal és a l'arrel del projecte de *La Crusca provenzale*. El canonge Bastero la pren dels mateixos autors italians, especialment dels cinccentistes Pietro Bembo —de les *Prose della volgar lingua*— i Benedetto Varchi —del diàleg sobre les llengües anomenat l'*Ercolano*. Però aquesta idea de la primacia provençal, àmpliament estesa entre els italians, no coincideix exactament amb la identificació que fan d'aquesta llengua i la *lingua romana* alguns autors francesos del XVI i el XVII —la qual implica més aviat la unigenitura, més que no pas la primogenitura, del provençal—, i Bastero no n'ha fet encara la síntesi; per això al prefaci de la *Crusca*, com he dit, no s'afirma encara obertament la condició de mare de totes les altres llengües neo-llatines que correspon, segons la *Història de la llengua* al català o provençal. El que trobem a la *Crusca*, doncs, no és altra cosa que una idea que deriva o que és conseqüència d'un altre concepte també de llarga tradició entre els autors italians —ja arrenca de Dante, l'interlocutor infernal d'Arnaut Daniel—, però també entre els espanyols —recordem allò de l'hipotètic ascendent de Jordi de Sant Jordi en el Petrarca, que Bastero també cita a la *Prefazione*—,[48] com és la consideració que els poetes provençals foren els primers pares de la poesia en llengua vulgar. D'aquest tòpic literari se n'extreu, per part dels filòlegs humanistes, la suposada intervenció del provençal en la formació de la llengua —literària— toscana, i per aquí s'arriba a l'extrapolació que el provençal és la primera filla del llatí. Aquesta i no una altra és la idea que recull Bastero dels italians i que l'empeny a endegar la seva *Crusca*; totes les altres consideracions històriques i lingüístiques sobre la preeminència de la llengua provençal, que trobarem exposades a la *Història de la llengua*, les anirà coneixent i apropiant d'aleshores ençà, de forma progressiva.

Voldria destacar, en segon lloc, que a la *Prefazione* de la *Crusca* s'afirma, amb una claredat que després no trobem a la *Història de la llengua*, que l'idioma —la identificació de català i provençal és un fet inqüestionat i previ a la formulació del projecte del diccionari— l'ha donat Catalunya a la Provença i no al revés. Bastero utilitza dos arguments diferents per demostrar aquest punt: d'una banda ho explica per analogia amb el fet d'haver-lo donat també a València, Mallorca, etc.; de l'altra, perquè els escriptors provençals floriren a l'època en què els comtes de Barcelona dominaven la Provença, i quan aquesta línia dinàstica va acabar-se declinà també la poesia i la llengua dels trobadors.

---

[48] BASTERO (1724), pp. 16-17.

«...la contea di Catalogna ha dato più tosto questa nostra lingua alla Provenza che da essa Provenza ricevutala, siccome l'ha donata ai regni di Valenza, Majorca, Minorca, Sardigna, Murzia ed altri, sì perché i nostri conti di Barcellona furono per lungo tempo sovrani del contado di Provenza, sotto'l comando de'quali cominciarono in essa contea a fiorire i poeti, e nel medessimo tempo quei popoli, colla pratica e soggiorno della corte catalana pulirono il lor dialetto...»[49]

La primera és una tesi de caràcter eminentment històric o polític i sembla de collita pròpia, ja que contradiu les teories més comunes, fins entre els autors catalans —Escolano, Bosc...—, sobre l'origen gàl·lic de la llengua; la segona, que té un caràcter més literari i erudit, es troba àmpliament documentada entre els autors francesos i occitans. Potser el motiu pel qual Bastero ja no afirma amb la mateixa contundència aquest punt a la seva darrera obra, com ja he notat en el seu moment, és perquè no acaba de lligar amb la hipòtesi que hi manté segons la qual l'origen de la llengua cal remuntar-lo al primitiu establiment gòtic —que abraça tant Catalunya com la Gàl·lia meridional.

A la *Prefazione* també hi apareixen citats bona part dels textos de Claude Fauchet, Charles Du Fresne i Honoré Bouche —no encara els de Caseneuve— que seran utilitzats a la *Història de la llengua* per acreditar l'existència de la llengua romana. Aquest textos però, on es relata el testimoni dels juraments d'Estrasburg, es fa referència als cànons sobre la predicació dels concilis carolingis, etc., serveixen aquí per demostrar la major antiguitat de la llengua provençal respecte del francès, més que no pas per afirmar la naturalesa primigènia d'aquesta llengua, dita *romana*. De la mateixa manera a la *Prefazione* es despleguen diversos arguments per demostrar que la llengua provençal és més antiga que la castellana:

«Ben noto è, per altro, a tutti i letterati che la nostra lingua è più antica assai della castigliana, poiché fu per tutto il ponente tra tutti gli altri idiomi di quelle parti di gran lunga primiera, e così florida, culta ac polita ut nulla fere extiterit regio in quam immissa non fuerit*; e la castigliana al contrario, mentre sino al 1479, nel quale* ad unicum principem tota Hispaniarum potestas rediit, *come dice il Du Fresne,* rarioris fuit usus, utpote barbaris spersa vocabulis...»[50]

---

[49] BASTERO (1724), pp. 8-9.

[50] BASTERO (1724), p. 36.

Al Bastero de la *Crusca* el preocupa només demostrar la major antiguitat de la llengua dels trobadors, per poder argumentar després que moltes de les paraules italianes que els autors han considerat gal·licismes o hispanismes són en realitat provençals, i en tot cas el francès i el castellà les han pres també de la llengua provençal. No manifesta encara l'afany d'evidenciar el protagonisme del provençal en la formació d'aquestes dues llengües veïnes; només en vol destacar la major antiguitat. A la *Història de la llengua*, en canvi, aquesta qüestió de l'antiguitat, relegada pràcticament a l'àmbit literari —els autors provençals són més antics que els castellans o francesos, que en prenen model— només apareix com a argument secundari en tractar de l'extensió primitiva del català a Espanya i a França, i en tot cas sembla que el canonge voldrà tractar-la al Llibre segon, com una més de les perfeccions de l'idioma.

Al prefaci de la *Crusca*, tanmateix, ja hi és present, i prou ben articulada, la hipòtesi que el dialecte antic castellà, que el canonge identifica amb el gallec de les *Cantigas* d'Alfons X i pensa que fou la llengua comuna de tota la península, era quasi tot ell provençal:

> «*il loro poetare era nel dialetto antico di Galizia —simile per altro a quello de'portoghesi—, il quale è quasi un puro provenzalismo, come si può vedere ed osservare in leggendo i saggi delle rime del sapientissimo ugualmente ed infelice re don Alfonso X ... Sbagliano per altro nel credere che la cagione per la quale il suddetto re scrisse in quel idioma e non in castigliano fosse perché tutto'l tempo della sua fanciullezza stette ed abitò in Galizia, non sapendo essi che quel dialetto, quasi provenzale, era allora in uso nella corte castigliana...*»[51]

D'aquí a la formulació que el provençal o català s'estengué antigament per tota la península i fou la llengua comuna de tots els espanyols —que és la tesi sostinguda a la *Història de la llengua*— només hi ha un pas; el pas que el canonge podrà fer justament quan assumeixi la teoria de llengua romana, amb totes les conseqüències que comporta. Llavors, com ja hem vist en el seu lloc, l'argument filològic —la gran semblança que s'observa entre els mots d'ambdues llengües, si es comparen— esdevindrà només un complement, la confirmació d'aquest gran argument teòric que suposa la llengua romana, i que no és altra cosa que l'antecedent i el punt de partida de la lingüística romànica.

Finalment, vull fer notar que a la *Prefazione* impresa de *La Crusca provenzale* s'hi

[51] BASTERO (1724), p. 40.

tracta també llargament la història de la llengua italiana. Tot aquest interessant discurs, que podem llegir a les pàgines de la 46 a la 61, no el trobem recollit després a la *Història de la llengua*, segurament perquè no es va arribar a redactar la part on el canonge Bastero hauria pensat incloure'l —el capítol sobre la primitiva extensió del català a Itàlia; no té dubte, però, que hi hauria anat quasi tal com estava. En aquest text ja es justifica, gairebé amb tota la rotunditat que esperaríem a la darrera obra del filòleg, que la llengua italiana s'origina a partir de la provençal, i es rebaten les opinions de diversos tractadistes italians que han debatut el problema de l'origen d'aquesta llengua i que han dissentit d'aquesta interpretació —Ferrari, Persio, Giambullari, Cittadini; Antoni de Bastero, seguint la dialèctica dels autors impugnats, hi aborda matèries tant delicades com les pròpies de la *questione della lingua* renaixentista —si el llatí vulgar havia coexistit sempre amb el clàssic o no, etc.

He deixat per a última hora una qüestió que no he esmentat encara enlloc i que, malauradament, tampoc no puc resoldre d'una forma satisfactòria. Es tracta de l'existència, entremig dels manuscrits de la *Història de la llengua catalana*, d'alguns fragments d'aquesta obra redactats en italià. Aquests textos, com ja he avançat en el catàleg dels manuscrits i com també explicaré amb més detalls en l'estudi ecdòtic que precedeix l'edició, no són apunts ni esborranys previs del text castellà, sinó que configuren una altra redacció més resumida del mateix text, que podria ser fins i tot, segons sembla, posterior a la redacció castellana —s'incorporen al cos del text frases i observacions que en la versió espanyola havien estat incorporades als marges. És evident, per tant, que aquests fragments no pertanyen a la *Història de la llengua catalana* sinó a una hipotètica versió italiana d'aquesta obra. El paper arxivat a la miscel·lània en foli a què ja m'he referit més amunt, on es poden observar diversos esbossos i dissenys primitius de l'obra en qüestió, ens torna a donar una pista important; hi llegim, al final de tot, la llista que segueix:

«*1. Dell'origine, e del nascimento, e del nome della lingua provenzale; con diverse notizie.*

2. Della propagazione, e del progresso di essa lingua.

3. Si ribbattono le oppinioni degli autori che anno scritto contra il Bembo e il Varchi, ed altri, intorno dell'affare delle voci provenzali.

4. Delle cose gramaticali, con alcuni avvertimenti a'lettori intorno alla compilazione,

etc.»[52]

Sembla que es confirma, doncs, l'existència —almenys del projecte— d'una *Història de la llengua* en italià, que a jutjar per l'enunciat dels capítols hauria estat segurament *Storia della lingua provenzale.* L'estructura, a grans trets, coincideix força amb la que el canonge, com he explicat, projectava per a la seva darrera obra, només que posa una especial atenció a rebatre les opinions dels autors italians.[53] El problema és explicar quin sentit té la realització d'aquesta obra, quin podia ser l'objectiu que va moure el filòleg a emprendre el nou projecte, tenint encara empantanegada la producció del model original. L'única explicació que se m'acut és la voluntat de fer un *aggiornamento* del prefaci de la *Crusca*, destinat al públic italià, on s'incorporessin els nous arguments històrico-lingüístics i les noves perspectives adquirides amb el treball dels darrers anys. Això no explica, tanmateix, que l'emprengués abans d'haver enllestit la *Història de la llengua catalana*, i també es contradiu amb el fet que, com he explicat, Bastero va anar modificant el text de la *Prefazione* i afegint-hi, en múltiples addicions manuscrites al seu exemplar, que avui és a l'Acadèmia de Bones Lletres, pràcticament tots els nous continguts de la *Història de la llengua*, com preparant una reedició del volum i la definitiva publicació de tot el diccionari.[54] Així, el dubte sobre la naturalesa d'aquesta *Storia della lingua provenzale* persisteix, i no hi ha més dades que permetin aventurar noves hipòtesis.[55] Només quan s'hagi procedit a l'edició crítica dels manuscrits de *La Crusca provenzale* —i doncs, d'aquesta *Prefazione* italiana plena d'addicions— obtindrem potser altres elements de judici que ens aclareixin aquest punt.

---

[52] Ms. 3-II-3 RABLB, fol. 1 v.

[53] Coneixem, pels fragments recollits, el títol dels tres primers capítols d'aquesta obra; són els següents: «*Cap. 1: Origine e generazione della lingua provenzale: come e quando, e dove s'originò. Si desamina quel che ne dice un moderno autore anonimo: si è conservata in Catalogna pura e senza niuna alterazione fino in oggi. Cap. 2: Nata nel principio del secolo VII nella Gaule Narbonese e nella Catalogna, dove si usava già in tempo de're goti, e appellata primieramente* romana. *Cap. 3: Lingua romana, la medesima che la provenzale —e nominata da alcuni cogli addiettivi di* rustica, *e* piana.» Només en els dos primers el text és més o menys complet.

[54] Ja he parlat d'aquesta qüestió a la primera part de la tesi. L'exemplar addicionat de *La Crusca provenzale* l'he considerat a tots els efectes un manuscrit, per la gran quantitat de textos afegits; porta la signatura de ms. 3-II-4 RABLB —vegeu el *Catàleg dels manuscrits.*

[55] He reproduït els fragments d'aquesta obra que he trobat entre els manuscrits de la *Història de la llengua catalana* a l'annex 5 d'aquesta tesi. Com he dit, es tracta exclusivament dels dos primers capítols de l'obra i part del tercer. Caldrà veure si n'apareixen més fragments entre els papers de *La Crusca provenzale*, que encara no s'han estudiat i també són en italià.

2. La feina de Bastero en el seu context.

Després d'haver resseguit el contingut i el sentit de les parts redactades de la *Història de la llengua catalana*, i havent efectuat en conseqüència una interessant aproximació a quin hauria estat el veritable abast d'aquesta obra, quina ambició hi havia realment darrera l'últim projecte d'Antoni de Bastero, penso que convé prou de contextualitzar mínimament la feina que havia emprès el canonge en l'ambient intel·lectual que l'envoltava i en l'entorn científic en què s'inseria, per tal d'aconseguir així una més afinada interpretació de la seva obra. Bastero no fou un home aïllat del món, ni dels llocs on va viure, ni de la gent del seu temps; fou, més aviat, el producte —una mica insòlit, això sí— d'unes circumstàncies vitals que van configurar-lo d'una forma ben especial, i que el converteixen en un personatge únic en la seva època al nostre país. El filòleg Bastero també fou la víctima d'aquestes circumstàncies, com ja he posat de relleu a la primera part de la tesi, en fer notar l'escassa o gairebé nul·la transcendència posterior de la seva obra, però el coneixement que tenim a hores d'ara de la seva trajectòria és prou determinant, em sembla, per assenyalar-ne l'excel·lència enmig de l'eixut panorama que ofereix la cultura catalana del setcents.

Prendré en la meva anàlisi tres eixos de referència, que són la lingüística, la filologia pròpiament dita i la cultura catalana, en el sentit de la producció dels intel·lectuals del país, perquè aquests són a grans trets els interessos que marquen més intensament l'activitat del canonge, i els tres àmbits en els quals s'inserta de ple la *Història de la llengua*. He d'advertir, tanmateix, que només podré dibuixar d'una manera molt superficial la perspectiva d'aquests tres mons en què vull emmarcar l'obra de Bastero, certament relacionats entre ells i vinculats a innumerables aspectes del pensament, les arts, les ciències i la història. La finalitat d'aquest breu estudi és posar en relació les aptituds gramaticals del canonge amb les produccions de la lingüística europea del seu temps; el seu escrúpol filològic, amb la feina que comencen a desenvolupar els provençalistes italians i francesos; situar les seves inquietuds en el context cultural difícil, i tan desconegut encara, de la Catalunya de la primera meitat del segle XVIII. Insisteixo doncs que no entra en els objectius d'aquesta tesi l'elaboració d'un estudi acurat sobre els precedents de la romanística moderna, ni l'establiment de les bases per a una anàlisi global de la cultura catalana del Setcents —de la qual, per cert, estem encara lamentablement mancats. Tractaré les qüestions esmentades d'una forma molt sintètica, a manera de presentació o introducció, per poder-hi situar els

valors o les limitacions de la feina del sagristà de Girona; no amb la profunditat que, per elles mateixes, requeririen.

Tanca el capítol un estudi de les fonts utilitzades a la *Història de la llengua catalana*, on s'inclou una llista exhaustiva dels autors i obres citats al text que és objecte de la meva edició crítica, i també alguns comentaris a propòsit de les més significatives d'aquestes autoritats, i les més influents en la pròpia concepció i l'estructuració de l'obra. Aquestes consideracions complementen els apartats anteriors i em permeten exposar, ja d'una forma molt més concreta, el context més rigorós del darrer projecte basterià —els textos de què se serveix el seu autor per donar-li forma, els llibres d'on es fa el llibre no acabat de la primera història del català.

2.1 La ciència lingüística a principis del segle XVIII.

La lingüística és un camp del coneixement que experimenta, a principis del segle XVIII, una fortíssima expansió amb què s'assentaran les bases per a la definició moderna d'aquesta ciència. Vegem com s'explicita la complexitat d'aquesta transformació en les precises observacions de Georges Mounin:

> «*Si hasta el momento la bibliografía de los trabajos sobre el lenguaje era relativamente modesta, explorable, al menos en un primer momento, por un solo investigador, la situación cambia en el siglo XVIII; la complejidad, o más bien la cantidad de la producción que hay que examinar, crece bastante bruscamente. Todo el mundo escribe entonces sobre el lenguaje: todos los escritores, naturalmente, grandes i pequeños, Rosseau, Diderot, pero también Court de Gébelin, Charles de Brosses o Frain du Tremblay; los filósofos —y todo el mundo es "filósofo"— escriben gramáticas, como Condillac; los economistas, como Adam Smith, ensayos sobre el origen de las lenguas; y los políticos, como Turgot, teorías de la traducción. Solo mediante largos y pacientes trabajos se puede registrar esta materia. Porque, en general, solo se dispone aquí de juicios formulados desde el punto de vista del siglo XIX, época en la que nacían y triunfaban la actitud y el método históricos. Como lo han mostrado las referencias de*

Saussure y Chomsky ... el juicio del siglo XX puede y debe ser bastante diferente. Está por hacer.»[56]

L'activitat gramatical d'aquest segle, amb una clara orientació francesa, es mou entre la *Grammaire générale et raisonée* de Port Royal i l'article Langue' de l'*Encyclopédie*, i es caracteritza per un psicologisme de tipus cartesià i racionalista.[57] Es produeixen importants avenços en la descripció lingüística, gràcies a l'acció dels missioners i altra mena de viatgers i documentalistes, que, sumats al creixent interès per la recerca històrica sobre l'origen de les llengües, seran l'embrió de la gramàtica comparativa del segle següent. La filosofia impregna tots els plantejaments teòrics de la ciència lingüística i condiciona els diferents debats sobre el grau de perfecció de les llengües, la possibilitat d'accedir a una llengua universal, l'hipotètic mecanicisme dels canvis, l'arbitrarietat del signe lingüístic.[58]

Ens interessa, però, fixar-nos especialment en el panorama que ofereix aquesta ciència a Itàlia i a Espanya que, no essent països capdavanters, constitueixen els dos espais més pròxims a Antoni de Bastero, i en els quals hem de contextualitzar amb més propietat la seva feina. En efecte, la formació lingüística del canonge de Girona és eminentment italiana, i a deixant de banda del coneixement d'alguns francesos com Pasquier o Ménage,[59] es fonamenta en autors com ara Varchi, Buonmatei, Castelvetro, Ubaldini, Giambullari, Cittadini o Monosini, i fins i tot en d'altres que són pràcticament contemporanis seus —Carlo Dati, Francesco Redi, Ottavio Ferrari, Ludovico Muratori—, fet que denota la gran actualitat i la solidesa de la seva formació. Tots aquests autors, que sovint barregen en les seves recerques lingüística, filologia i crítica literària, els trobem citats repetidament en els manuscrits del canonge Bastero, i es poden localitzar també a la seva biblioteca particular, com es pot comprovar fàcilment al catàleg dels manuscrits inclòs en aquesta tesi i al seu apèndix bibliogràfic.

A Itàlia havien pres una gran importància, ja des del segle anterior, els estudis

---

[56] MOUNIN (1967) [1968, pp. 148-149].

[57] Vegeu per tot això el clàssic manual de Hans Arens (ARENS, 1969 [1975, pp. 148-165]).

[58] Vegeu MOUNIN (1967) [1968, pp. 148-159], on hi ha també bibliografia específica sobre les diferents qüestions tractades, i també VÀRVARO (1968), pp. 30-31.

[59] De fet, Bastero coneix el Ménage dels *Origini della lingua italiana*, publicats el 1685 —que ell cita repetidament a la *Crusca* i també a la *Història de la llengua*—, i no pas el Ménage francès. Ja he esmentat en un altre lloc la important contribució a l'estudi d'aquest autor que ha suposat, fa poc, la celebració d'un col·loqui internacional amb motiu del tercer centenari de les *Origines* franceses —les actes d'aquest col·loqui són a la bibliografia.

etimològics, impulsats d'alguna manera per la intromissió de Gilles Ménage en la investigació lingüística de l'italià, els quals portaren com a conseqüència una certa reconsideració de la dialectalitat. Ho explica molt bé Claudio Marazzini, parlant dels *Origines linguae italicae* del Ferrari:

> «*Il libro di Ferrari non solo testimonia l'interesse per l'etimologia, ma si collega ad un processo di rivalutazione del dialetto. Il dialetto, che ha la medesima origine della lingua, serve altrettanto bene a spiegare il meccanismo di formazione delle parole. Le regole dell'etimologia sono le stesse. In questo senso, Ferrari è tra i pionieri degli studi dialettali. Egli segna dunque una svolta in un settore di studi in cui l'interesse dialettologico affiorerà ancora, in forma non episodica, nel secolo seguente, con i lavori di Fontanini, di Muratori, di Bettinelli, di Denina.*»[60]

En efecte, el nou rumb que prendria la lingüística italiana en iniciar el segle XVIII havia de tenir com a conseqüència el desvetllament dels interessos històrics —en parlaré al capítol següent—, i seria decisiu per a la recuperació de la dialectalitat com a objecte de l'anàlisi lingüística. L'obra de Bastero, a cavall de la lexicografia i de l'especulació històrica, s'insereix perfectament en els paràmetres que caracteritzen els primers setcentistes italians, i no queda pas al marge de l'esmentada curiositat per les diverses manifestacions de la llengua parlada, com també veurem més endavant.

Pel que fa a Espanya, no ha estat encara prou debatut, des d'una perspectiva de conjunt, l'estat de la glotologia d'aquesta època, i és més difícil decidir si els interessos d'Antoni de Bastero s'adeqüen al context general. Fernando Lázaro Carreter inicia amb aquestes paraules el seu treball sobre la ideología lingüística espanyola del Setcents:

> «*Por una especie de olvido, de desprecio o de conjura, la crítica ha desviado contínuamente su atención del siglo XVIII español. Creemos que con ello se ha cometido una injusticia con una época que, en todos los órdenes, constituye la línea de partida de la cultura moderna. En lingüística, concretamente, se desarrolla una extraordinaria actividad en diversos órdenes de investigaciones, que constituyen otros tantos puntos de vista en la consideración del lenguaje. El estudio de la problemática de esta época ofrece un indudable interés, en primer lugar, porque en ella descubrimos el germen de muchos*

[60] MARAZZINI (1989), p. 66. És interessant tot aquest capítol (pp. 47-70) per veure els diferents posicionaments i les actituds contraposades que concorregueren entre els autors italians, a l'entorn de l'elaboració d'un diccionari etimològic de la llengua.

aspectos de la lingüística posterior, y también porque, en las soluciones dadas a los problemas, aparece nítidamente reflejado el espíritu español del siglo de las luces.»[61]

Jo no sé exactament quin és aquest esperit, ni si apareix en l'obra del canonge Bastero, però deu ser-ne un digne representant el valencià —però de cultura i de mentalitat plenament hispànica— Gregori Maians, que el mateix any de la mort del nostre filòleg publicava uns *Orígenes de la lengua española* equiparables, almenys en els seus plantejaments, al projecte de la *Història de la llengua catalana*, com ja he notat en un altre lloc. Maria José Martínez Alcalde ha fet veure, en un llibre publicat fa ben pocs anys,[62] quines són les principals idees lingüístiques de Maians, bona part de les quals són indubtablement compartides pel nostre canonge; la localització de l'origen de la llengua —la castellana, en aquest cas— en la corrupció del llatí,[63] el rigorós historicisme de les argumentacions, la preponderància del prestigi literari i una certa dispersió en les consideracions de caràcter gramatical són característiques també aplicables a Antoni de Bastero, així com una voluntat més o menys abrandada d'enaltir la llengua nacional, que per a Maians és ja la castellana o espanyola:

> «*Como en política, como en poesía, como en ciencia, España se encuentra, durante el siglo XVIII, en la dura precisión de empezar. Don Gregorio Mayans debe encabezar, por derecho propio, la historia de la empresa. Fue el primero en salir, desde el campo oratorio, en defensa de nuestro idioma. En modo alguno podría ser tildado de antihumanista o, sencillamente, de ignorante, el autor de voluminosos tratados latinos ... Sin embargo, desde joven había comprendido la maravillosa pujanza de los idiomas vulgares ... Todavía se siente en España el ardor de la gran hoguera barroca, y la arenga*

---

[61] LÁZARO (1949) [1985, p. 39].

[62] MARTÍNEZ (1993), especialment les pp. 437-444, on s'exposen les conclusions finals.

[63] Lázaro Carreter, en el seu estudi ja citat, fa notar que en realitat Maians no assumeix del tot la teoria de la corrupció lingüística, perquè a l'hora de construir les etimologies les deriva sempre del llatí clàssic; Bastero, en canvi, sembla que tenia més clar aquest punt: «*En cuanto a la fora de realizarse la disgregación de las lenguas vulgares, juegan una serie de prejuicios, patentes aún en el siglo ilustrado. Así, por ejemplo, se desconoce casi la existencia de una lengua vulgar como fuente inmediata de los romances. Los atributos de nobleza con que se rodeaba al latín, impedían ver otra modalidad en él que la ciceroniana, clásica y perfecta ... Mayans, por ejemplo, en sus* Orígenes *advierte a los etimologistas* que no sólo busquen en la lengua puramente latina, sino en la ya barbarizada ... *pero, en sus reglas etimológicas, parte siempre de condiciones latinas clásicas. En Italia, en cambio, la observación del latín vulgar tuvo pleno desarrollo ... Son los filólogos catalanes, más en contacto con las doctrinas europeas, los únicos que, en el siglo XVIII, hablan de estas evidentes teorías. Así, por ejemplo, A. Bastero cita extensamente a Celso Cittadini, expositor de esta idea, admitiendo por completo sus opiniones*» —LÁZARO (1949) [1985, pp. 183-184].

mayansiana es un canto lírico a la lengua y a la literatura nacionales...»[64]

De la majoria d'aquestes qüestions, en parlaré amb més detalls al capítol següent.

El canonge Bastero s'insereix, per tant, amb una relativa normalitat en el context de la ciència lingüística de la seva època, almenys en l'estadi en què es trobava aquesta disciplina a Itàlia i a Espanya que, per les circumstàncies de la seva vida, són els àmbits que li resulten més propers. M'interessa remarcar aquest fet, perquè hi ha el perill d'extrapolar la seva condició de personatge singular en la filologia catalana del Setcents, i veure Bastero com un individu anòmal en tots els sentits, desconnectat del món, no agrupable amb res ni ningú. És més aviat al revés, i per això crec encertat el plantejament del treball, molt menor, de Maria Rosa Bayà i Núria Pascual, que posa en relació les opinions d'aquest autor amb les d'altres romanistes o proto-romanistes dels segles XVIII i XIX, com Raynouard, Schlegel, Diez o Milà.[65] Amb totes les seves mancances i, sobretot, inconclusions, l'obra del sagristà de Girona és potser l'únic exponent al nostre país d'una labor lingüística en la línia del que es fa a Europa en aquell moment, i es pot analitzar des d'una perspectiva similar a com s'han estudiat els precursors de la lingüística romànica, fins i tot en l'aspecte metodològic; no en va Rosa Maria Postigo advertia que «*cal notar també el cientifisme en l'exposició de les idees manifestades, no sempre correctes, però ben avalades per una llarga sèrie d'autoritats*».[66]

Podem centrar l'activitat de Bastero com a lingüista en dos aspectes, la gramàtica i la lexicografia. Pel que fa a aquesta darrera —que hem de circumscriure bàsicament a l'obra de la *Crusca*, però que també s'hauria desenvolupat dins de la *Història de la llengua*, si haguessin arribat a cap els repertoris lèxics previstos— el canonge reconeix explícitament que no li interessa si no és com a mitjà per demostrar les seves teories:

«*Molti sono poi gli autori che si sono affaticati in ricercare le origini ed etimologie della*

---

[64] LÁZARO (1949) [1985, p. 173]. El canonge, com veurem, comparteix també amb Maians l'afició pels refranys i per la parla popular, valorada així mateix per Antoni Capmany com a remei contra el gal·licisme —vegeu en aquest sentit el pròleg de Manuel Breva a la segona edició del mateix llibre de Lázaro Carreter (p. 12).

[65] BAYÀ & PASCUAL (1992) —he parlat d'aquest articlet a la primera part de la tesi, en presentar la bibliografia basteriana.

[66] POSTIGO (1975), p. 499. Joaquim Rubió es manifesta de manera semblant quan, en el seu discurs acadèmic, es lamenta per la que ell creia perduda *Història de la llengua*, en aquests termes: «*...cuyo extravío o desaparición es más digna de lamentar, ya por ser el primer trabajo que se había hecho sobre tan importante sugeto, ya porque atendida la costumbre de nuestro autor de apoyar todos los datos en que funda sus afirmaciones, y de robustecer y afirmar éstas en la autoridad de cuantos escritores han tratado más o menos directamente del asunto en que se ocupa, hubiera debido ser un aprovechado estudio de fuentes para los que se dedican entre nuestros catalanistas a ese género de conocimientos*» (RUBIÓ i ORS, 1898, pp. 68-69).

lingua italiana, o vero delle sue voci ... ma io debbo avvertire che intorno a questa sorte di studio poco o nulla mi sono affaticato, perché il mio scopo solamente è stato di far vedere e provare che tutte le voci che nel mio libro ho compilate le anno prese immediatamente gl'italiani dalla nostra lingua provenzale...»[67]

A la *Crusca*, doncs, l'etimologia no és una finalitat en si mateixa, sinó la manera més evident de documentar la propugnada ascendència provençal de l'italià; i amb aquest objectiu Bastero recorre als etimologistes més solvents —sobretot, Monosini i Ménage— per testimoniar les paraules o, si és del cas, per rebatre'ls i contrastar opinions. D'aquesta manera, en les entrades de diccionari de *La Crusca provenzale* hi trobem sovint, com ja he advertit al *Catàleg dels manuscrits*, llargues però interessants digressions de caràcter etimològic i de gramàtica històrica a l'entorn dels termes estudiats.[68]

I és que el nostre canonge es revela, més que res, com un plausible gramàtic, que no arriba a articular de fet cap obra de caràcter purament gramatical —les gramàtiques italiana i francesa les deixa aparcades en un estadi poc més que embrionari—, però que evidencia unes intuïcions molt afinades, unes aptituds excepcionals i, pel que es veu, desaprofitades. Ja vaig destacar, en el meu treball sobre la *Gramàtica italiana per a ús dels catalans*, l'extraordinari valor d'algunes observacions seves sobre aspectes fonètics i, sobretot, la gran riquesa i precisió de la terminologia emprada, que en molts casos és encunyada de bell nou, adaptant la que utilitzen els gramàtics italians o francesos, i no ha estat documentada en català fins molts anys després.[69] Pel que fa a la *Crusca*, s'apliquen uns criteris lingüístics

---

[67] BASTERO (1724), p. 42.

[68] La *Prefazione* de la *Crusca* ja ofereix algun tast del que havia de ser aquest diccionari, on s'hauria practicat fins i tot una mena de lingüística comparada —vegeu per exemple tot el discurs de les pàgines 35 i 36, a propòsit del cognom Llobera. També la carta reproduïda a l'annex 1, 5 inclou alguns bons exemples del contingut i el caràcter d'aquesta obra lexicogràfica i erudita.

[69] En el treball citat (FELIU, 1996, en premsa) exemplificava aquesta qüestió revisant les primeres documentacions que proposa Coromines al seu diccionari per als següents termes usats per Bastero:

Alfabètic, **aumentatiu**, **derivat** (nom), **epiceno** (nom) i **pronom**, els documenta a Esteve-Belvitges-Juglà, *Dicc. Cat-Cast-Lat.* (1803); **número** a Ballot, *Gramàtica catalana* (1814); **apòstrofe** a Labèrnia, *Dicc. lleng. cat.* (1839); **abreviadura** a Figuera, *Dicc. Mallorquí-Castellà* (1840-41); i **indefinit** (article) també al segle XIX. Els termes **affix** i **obliquo** (cas) no els documenta fins al *Diccionari ortogràfic* de Fabra.

A més, no hi trobem documentats en la seva acepció gramatical els mots: **accident**, **agent**, **compost** (nom), **conjunctiu** (pronom), **diminutiu**, **distongar** [però **diftong** a Averçó, *Torcimany*], **indeclinables** (articles), **indeterminats** (articles), **irregulars** (noms) [però **irregularitat** a Pere Torre, *Dic. seu thes. cat.-lat*, 1640], **pacient** [però **passiu** (verb) a Aversó, *Torcimany*], **pijoratiu**, **primitiu** (nom), **recto** (cas), **simple** (nom), **tritongo**.

Per altra banda, sembla clar que els nombrosos quaderns d'anotacions gramaticals que ja he descrit al *Catàleg dels manuscrits*, destinats bàsicament a la confecció de les gramàtiques italiana i francesa, ens aportarien sens dubte noves referències si en fèiem un buidatge exhaustiu.

prou ben definits en la transcripció dels textos aportats com a autoritats,[70] i els *Preliminari circa la natura e qualità delle lettere dell'abbiccì toscano e provenzale* (pp. 119-145) constitueixen, com ja he dit en una altre lloc, un veritable tractat d'ortografia comparada, destinat a explicar les vaci·lacions ortogràfiques dels manuscrits antics.

Ara bé, la seva màxima fita pel que fa a la investigació gramatical té a veure amb el coneixement del *Donatz proençals* d'Uc Faidit i l'estudi que probablement va poder fer d'aquesta obra. François Guessard, que publicà per primera vegada el *Donatz proençals*, juntament amb les *Rasós de trobar* de Ramon Vidal de Besalú —en una primera edició, incompleta, el 1840, i en la seva versió definitiva el 1858—, ja reconeix a Bastero l'haver consultat aquests dos tractats gramaticals.[71] En el *Donatz* de Faidit, el canonge hi féu el notable descobriment de la regla de la *-s* per a la distinció del cas nominatiu en el provençal antic, un avenç molt important en el coneixement gramatical d'aquesta llengua que hom ha atribuït tradicionalment a la *Grammaire romane* de Raynouard. Manuel Milà és el primer de reconèixer-li aquest mèrit:

> «*fue el primero que en una gramática de Ugon Faidit descubrió la célebre regla de la* s *que tanto nombre ha dado en nuestros días a Raynouard. Sabido es actualmente que la ausencia de la* s *indica el nominativo plural en ciertos casos, así como su presencia el singular: regla que se extiende al francés antiguo, y aunque interesantísima por referirse a un resto de declinación conservado en el origen de las lenguas modernas y necesaria para la inteligencia de los textos, ha sido trascordada hasta el punto de que el sabio Fleury diese como una prueba de barbarie en los antiguos escritos franceses, una*

---

[70] En el transcurs de la *Prefazione* s'expliquen, més o menys, quins són aquests criteris: «*...quando nell'adoperare i passi o esempi di simile scritture vi ho trovate delle parole infranzesite, gli ho ridotti al loro vero dialetto provenzale, senza renderne conto né ragione al lettore ... Quando però mi è convenuto rassettare qualche parola de'codici mss. storpia da'trascrittori e copiatori di quell'età, i quali badavano assai più alla belleza ed apparenza de'caratteri che all'arte di rettamente scrivere, e che la differenza sia sì notabile che ne faccia variare il senso o il significato, o che malagevolmente s'intenda che cosa voglia dire, in cotal caso ne rendo la ragione...*». (BASTERO, 1724, p. 29)

[71] «*Avant qu'elles fussen connues en France de Sainte-Palaye et de M. Raynouard, ces grammaires avaient été consultées par plusieurs savants italiens; par Ubaldini, qui cite le* Donat provençal *dans la table des* Documenti d'amore *de Barberini; par Redi, l'un des membres de l'académie de la Crusca, qui s'en autorise souvent dans les savantes notes de son dithyrambe* Bacco in Toscana*; par Salvini, qui y renvoie dans ses commentaires su Pétrarque; par Crescimbeni, qui en rapporte quelques passages, et qui en avait une copie; enfin, par Bastero, qui en cite plusieurs fragments assez étendus, et qui dit du* Donat provençal*:* questa nostra gramatica credo che sia la prima che sia stata fatta tra le lingue volgari.» (GUESSARD, 1858, p. LXIII). Antoni de Bastero conegué efectivament la preceptiva de Vidal de Besalú, considerada avui com la primera gramàtica neo-llatina —vegeu, per exemple, BASTERO (1724), p. 5—, però l'anomenà *La dreita manera de trobar*; Guessard encara la denomina així en la primera edició de 1840, donant per bo el títol proposat per Bastero: «*J'avais emprunté à Bastero le titre que j'ay donné, dans ma première édition, à la grammaire de Raymond Vidal:* La dreita maniera de trobar. *Je ne l'ai retrouvé dans aucun manuscrit; c'est porquoi je le remplace par celui que me fournit le manuscrit Riccardi.*» (GUESSARD, 1858, pp. LX-LXI)

supuesta confusión de singular y plural.»[72]

Bastero tenia, com hem vist al *Catàleg dels manuscrits*, dues còpies del *Donatz proensals* —sembla que del mateix manuscrit florentí, de Santa Maria del Fiore, que és el més complet;[73] l'una (ms. 1600 BC) havia estat treta per ell mateix durant la seva estada a Florència, i l'altra, de Salvini (ms. 962 (3) BUPB), la hi havia confiat pel que sembla Giovanni Mario Crescimbeni, que tenia intenció d'editar-la —vegeu el que n'he explicat a la primera part de la tesi. Tant el fet que s'interessés a copiar, a banda dels còdexs trobadorescos, un tractat gramatical, com l'autoritat que implícitament li reconeixia Crescimbeni en demanar-li les seves observacions sobre la gramàtica abans de publicar-la, ens confirmen que Antoni de Bastero posseí notables coneixements gramaticals i una percepció del fet lingüístic de gran volada, que fou un lingüista com segurament no en trobarem cap més, al nostre país, fins ben entrat el segle XIX.[74]

Arribats a aquest punt, la pregunta és òbvia: per què Bastero no va fer una gramàtica catalana? Per què no va decidir-se a redactar, dedicant-hi encara que fos una petita part dels seus estudis, alguna obreta similar a les moltes que ja posseïen a la seva època totes les llengües normals? Ell mateix es dol d'aquesta greu mancança que patia la seva llengua materna al prefaci de la *Crusca*:

> «*In questa materia* [de diccionaris i gramàtiques], *vaglia il vero, confesso che siamo statti troppo trascurati, imperciocché —quel che è peggio— né pure abbiamo alcuna sorte de libri o autori che per via di regole gramaticali, o altramenti, ci'nsegnino a ben*

---

[72] MILÀ (1856) [1892, pp. 445-446]; cf igualment MILÀ (1861) [1889, p. 16, en nota]. Joseph Anglade, com he dit en un altre lloc, també reconegué a Bastero l'agudesa d'aquesta observació —és a les pàgines 139-141 del primer volum de la *Crusca*, dins la lletra S dels *Preliminari circa l'abbiccì*— i per això va incloure *La Crusca provenzale* en el seu repertori de gramàtiques provençals modernes (ANGLADE, 1927, pp. XIX-XXI).

[73] Aquest manuscrit, actualment dipositat a la Biblioteca Laurenciana, conté tot el text provençal amb la traducció llatina interliniada, però els altres manuscrits florentins —un altre de la Laurenciana i el de la Biblioteca Riccardi— només reprodueixen parcialment el text provençal. Tampoc no és completa la versió provençal al manuscrit de París, i només la tornem a obtenir, ara sense la versió llatina, al manuscrit de l'Ambrosiana, de Milà —cf. GUESSARD (1858), pp. LVII-LXII.

[74] Una apreciació semblant la fa Joaquim Rubió, en una addició al seu estudi, on es lamenta també per la pèrdua —que erròniament afirma— dels manuscrits basterians del *Donatz*, els únics que hi hauria a Espanya d'aquesta obra: «*Respecto de nuestro país dudo que, excepto Milà, nadie después de Bastero se haya ocupado en el* Donatus *en su versión provenzal o en la latina. He procurado informarme de si existia algun ejemplar manuscrito de éste en las bibliotecas Nacional y de la Academia de la Historia de Madrid, y de si la* Gramática provenzal *que según Torres Amat existe en el Escorial era alguna antigua copia de la de Faiditz; pero por las respuestas recibidas de las personas, por cierto eruditísimas, a quienes me había dirigido para que resolviesen mis dudas acerca de este asunto, me he confirmado más y más en la creencia de que no existe en España ningún códice de ella. Lo cual hace mucho más sensible, aun después de haber sido sacada a luz en Francia y Alemania, la pérdida de esta copia que, siguiendo el ejemplo de Varchi y de Grescimbeni, había sacado de esta gramática Bastero.*» (RUBIÓ i ORS, 1898, p. 100).

parlare la nostra propria e naturale, se non se'l Donatus provincialis *o chiunque sotto tal nome e titolo, alludendo a quel Donato ch'alla prim'arte degnò poner mano, scrisse la breve ed antica gramatica provenzale o catalana, ch'è tutt'uno, che manoscritta si conserva nella libreria Laurenziana e in Santa Maria del Fiore di Firenze...»*[75]

Certament, el fet que no n'hi hagués cap d'anterior —llevat de les medievals, és clar— dificultava la tasca de construir una gramàtica catalana, ja que s'hauria hagut de partir pràcticament de zero; però bé que ho fa, pocs anys més tard, Josep Ullastre, un simple capellà de Banyoles, que no podia tenir ni de bon tros la formació lingüística i filològica del canonge de Girona. Haurem de creure més aviat que potser, tot i l'interès que manifestava per les qüestions gramaticals, el canonge no va voler avantposar la redacció d'un tractat d'aquestes característiques a altres projectes que encara l'interessaven més. A Bastero el preocupava sobretot la reflexió teòrica, i projectava obres de gran abast; en canvi, les primeres gramàtiques catalanes, que comencen a aparèixer en aquest segle, tenen bàsicament una finalitat utilitària, són obres d'aspiracions molt més modestes. De totes maneres, és possible, com he explicat al capítol anterior, que entre els continguts previstos per al Llibre segon de la *Història de la llengua catalana*, no redactat, hi hagués la consideració d'alguns aspectes gramaticals i d'ortografia —potser des d'una perspectiva històrica. I tal vegada hi hauríem de relacionar el buidatge lingüístic del *Tirant lo Blanc* conservat al ms. 3-II-5 RABLB, així com els extractes de diversos diccionaris catalans —Lacavalleria, etc.— que trobem dispersos per alguns dels manuscrits del canonge, i el recull d'expressions col·loquials de què també he parlat abans, inclòs en el mateix manuscrit de la *Història de la llengua.*

2.2 Els estudis provençals i la filologia.

La filologia romànica, tal com l'entenem en l'actualitat, és bàsicament una invenció

[75] BASTERO (1724), p. 2.

romàntica,[76] que neix de l'aplicació dels nous mètodes lingüístics històrico-comparatius a l'àmbit, tan ben delimitat, de les llengües i les literatures neo-llatines. Abans de l'aparició d'aquesta disciplina, tanmateix, ja s'havien generat nombrosos estudis i investigacions erudites a propòsit de la naturalesa i sobretot de l'origen de les llengües romàniques, entre els quals tingueren un lloc preeminent els dedicats a la llengua provençal, que havia donat lloc a la més antiga literatura en vulgar i havia exercit ostensiblement la seva influència en les restants literatures europees. Així, els estudis provençals esdevingueren d'alguna manera el precedent més important i més directe de la filologia romànica —no en va François Raynouard, un estudiós provençal i provençalista en el sentit estricte, fou considerat per Diez com a pare dels romanistes.[77] Ara bé, aquesta mena de treballs, durant la major part de l'època moderna, es pot dir que només van mantenir una certa continuïtat a Itàlia. Les raons les ha exposat clarament Alfred Jeanroy en iniciar la seva història dels estudis provençals:

> «*Si les troubadours sont enfin, au début du XVIe siècle, sortis de l'oubli, c'est à leurs grands imitateurs italiens, qu'ils le doivent. Quand les poésies de Dante et de Pétrarque, quoique bien vivantes encore, devinrent des objets d'étude, on fut amené à rechercher leurs sources, à s'enquérir de leurs modèles, et l'on rencontra sur sa route les troubadours, dont ils avaient été, l'un et l'autre, de fervents admirateurs. C'est en Italie seulement que cette étude était possible. Alors qu'en France les manuscrits provençaux étaient voués à l'indifférence ou au mépris, on continuait, en Italie, à les annoter, à les transcrire.*»[78]

A Itàlia, doncs, és on es va conservar viva la memòria dels trobadors, i per això Antoni de Bastero va poder-hi trobar el que es convertiria en un dels seus principals interessos, i un punt de referència inevitable de tots els seus treballs. Manuel Milà, el nostre millor romanista, i un perfecte coneixedor de la història dels estudis provençals, en el seu article sobre Bastero corrobora això que he dit, i es preocupa, justament, per descriure —d'una

---

[76] «*La filologia romanza, come disciplina a sé stante, sorge, al pari della filologia germanica e della linguistica comparata, in seguito al movimento culturale provocato in Europa, sullo scorcio del XVIII secolo, dal Romanticismo*» (TAGLIAVINI, 1949 [1972, p. 2]).

[77] TAGLIAVINI (1949) [1972, p. 9].

[78] JEANROY (1934), p. 2. Hi ha certament alguns autors occitans, al XVI i al XVII, que demostren interès per la pròpia història literària i exhumen documents relatius als trobadors medievals, però, o bé ho fan moguts per uns interessos molt particulars, en un context d'estricta història local —Catel, Hauteserre—, o bé empesos per una forta influència rebuda d'Itàlia —és el cas dels Nòstra Dama; vegeu sobre això el mateix JEANROY (1934), pp. 7-11.

forma molt sintètica, i amb certes mancances— la trajectòria d'aquests estudis a Itàlia, amb la intenció de poder-hi emmarcar la producció del canonge:

> «*En efecto, desde Dante y Petrarca, que en cierto sentido pueden considerarse como discípulos de los trovadores, nunca han cesado completamente* [en Italia] *los estudios provenzales. El cardenal Bembo escribió las vidas de los trovadores —que no vieron la luz pública— y Barbieri dio sobre los mismos y sobre sus poesías noticias no despreciables en su obrita sobre el origen de la poesía rimada, la cual quedó también inédita, hasta que a últimos del siglo pasado la publicó Tiraboschi. El poeta Tassoni hojeó las obras de los trovadores únicamente para examinar si contenían pasos imitados por Petrarca. Finalmente, hacia la época de Bastero, Crescimbeni tradujo las biografías de Nostradamus, añadiendo algunas notas y extractos a los mss. de Florencia, imperfectamente traducidos por Salvini. En nuestros días y con mejores auxilios vemos renacer los mismos estudios filológico-literarios, especialmente en Galvani, que ha adquirido un buen nombre entre los provenzalistas contemporáneos, y el abate Celestino Cavedoni, que ha escrito sobre los trovadores que visitaron la corte de Este.*»[79]

En realitat, el propi Bastero s'insereix volgudament en aquesta tradició provençalista italiana; només cal recordar, en aquest sentit, el que ja he explicat a propòsit del gravat inicial del volum imprès de *La Crusca provenzale*, on el seu nom apareix en una llibreria al costat dels de Bembo, Varchi, Tassoni, Ubaldini, Redi, Salvini i Crescimbeni.[80] La seva és, tanmateix, una aspiració ben legítima, ja que l'obra de la *Crusca* s'adaptava perfectament als interessos dels seus mentors italians, i a hores d'ara no crec que ningú li pogués negar un lloc en aquesta successió de noms il·lustres. Això no obstant, sembla que Joaquim Rubió s'excedia, en el seu discurs acadèmic sobre el canonge, en considerar que si Bastero hagués publicat els seus reculls de poesia trobadoresca «*se le hubiera podido proclamar con justicia el primer provenzalista, fuera de Italia, de los tiempos modernos*»,[81] quan ens el representava, en definitiva, com un autor «*a quien no se puede en justicia negar el honroso título de*

---

[79] MILÀ (1856) [1892, pp. 443-444]. Sobre la producció i la significació de Manuel Milà, vegeu els treballs de Manuel Jorba, especialment el llibre *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional* —JORBA (1984).

[80] Vegeu la introducció al tercer capítol de la primera part de la tesi.

[81] RUBIÓ i ORS (1898), p. 67.

iniciador, en tiempos hoy ya lejanos de nosotros, de los estudios provenzalistas».[82]

Antoni de Bastero deu ser, certament, el primer estudiós espanyol modern que s'interessà d'una manera seriosa per les produccions dels poetes provençals,[83] i també és cert que el seu nom obté una notable ressonància entre els provençalistes posteriors; ja he explicat, a la primera part d'aquesta tesi, l'interès que suscità la seva obra entre alguns erudits francesos pràcticament contemporanis, que fins intentaren algunes gestions per rescatar els manuscrits del canonge, després de la seva mort. La seva obra però, té unes limitacions ben visibles, que es deriven sobretot de la seva imperfecció, i per més que en comprenguem els motius, no les podem pas oblidar. A més, hi ha una cosa que diferencia Bastero de tots els altres provençalistes, i és el seu particular concepte de què és la poesia provençal i fins on arriba. La seva singular associació entre història lingüística i història literària el condueix a acceptar entre els poetes provençals tots els autors que escriviren en l'època de la plenitud de la llengua, és a dir, fins al moment de la seva decadència —a França amb la dominació de la casa d'Anjou i el consegüent inici de la influència lingüística francesa, a Espanya amb la unió de les corones de Castella i Aragó, i la subseqüent castellanització de la llengua. Aquesta idea, que té com a conseqüència la incorporació a la nòmina dels trobadors d'autors com Ramon Llull, Ausiàs Marc o Jaume Roig, es resumeix en el seu interessant concepte de l'Edat d'Or de la llengua i la literatura provençals, al qual em tornaré a referir en el capítol següent.

Així doncs, quina fou exactament la feina realitzada per Antoni de Bastero com a provençalista? Els seus treballs en aquest camp s'adrecen tots a l'elaboració de *La Crusca provenzale*, que com sabem és un diccionari d'autoritats, i a banda del component lingüístic, o més pròpiament lexicogràfic, havia de comportar-li un notable esforç de crítica i d'investigació filològica. Però, vinculada l'obra de la *Crusca*, tenim també la seva important recerca entre els còdexs trobadorescos vaticans, que va donar lloc a una rica antologia de poesies provençals que hem conservat en set quaderns manuscrits —inclosos en els mss. 3-II-12 RABLB, 240 BUPB, 1600 BC i 138 SDG (els índexs). Aquesta antologia constitueix, sense cap mena de dubte, un treball previ a la redacció del diccionari, una recerca més o

---

[82] RUBIÓ i ORS (1898), p. 22. Rosa Maria Postigo coincideix en aquesta apreciació i afirma que «*Bastero és un precursor dels estudis provençalistes d'aquests dos darrers segles*» (POSTIGO, 1975, p. 504).

[83] Anteriorment, com també assenyala Joaquim Rubió, a Espanya només el marquès de Santillana, en la seva *Carta al condestable de Portugal*, i el marquès de Villena, al *Libro de la gaya ciencia*, havien tingut presents els trobadors provençals.

menys ordenada de materials per a la gran obra que el canonge projectava. Joaquim Rubió, tanmateix, es mostra absolutament convençut que Bastero l'hauria volguda publicar de forma autònoma, com ho farien poc temps després alguns erudits francesos que, amb l'edició de semblants repertoris o reculls poètics, havien de recuperar de manera definitiva l'obra dels trobadors medievals; per això lamenta que «*no le hubiese sido dado iniciar el movimiento que preparó el abate Millot dando a conocer parte de los manuscritos del mencionado Lacurne de Sainte-Palaye, y que inauguró por brillante modo y con trabajos que harán imperecedera la fama de su nombre el mencionado Mr. Raynouard, padre y maestro, dígase lo que se quiera, de los provenzalistas contemporáneos.*»[84] La veritat és que no tenim cap indici per creure que Bastero hagués volgut publicar la seva col·lecció poètica, que el mateix Rubió s'encarregà prou bé de ponderar, per la extraordinària importància d'alguns dels còdexs copiats,[85] per la notabilíssima qualitat de les còpies, pel rigor de les indicacions textuals del canonge i de la seva descripció dels còdexs de referència. No vull pas dir que no li pogués fer gràcia la publicació d'aquests materials, però és indubtable que no era per a ell un objectiu prioritari; la seva no és ben bé, encara, la mentalitat positivista dels intel·lectuals francesos de finals de segle, que entengueren la necessitat d'establir i fixar un corpus literari on fonamentar llur construcció científica.[86]

---

[84] RUBIÓ i ORS (1898), pp. 67-68.

[85] El professor Rubió destaca sobretot el gran interès del còdex vaticà 3204, actualment dipositat a la Bibliotheque Nationale de París, que havia pertangut a Fulvio Orsini i conté anotacions marginals del Petrarca i del Bembo (RUBIÓ i ORS, 1898, pp. 74-78). Bastero el copià amb una especial cura, tot i que es va permetre de censurar-ne alguns versos obscens: «*De dicha composición como de otras varias donde la pluma de los trovadores —no siempre tan respetuosos como hubieran debido serlo con las leyes de la moral y hasta de la decencia— corrió con más libertad de lo que dichas leyes consienten, obligado más que otros por los deberes de su estado, se permitió nuestro paisano suprimir más de una vez algunos versos*» (p. 77).

[86] Cal afegir, en aquest sentit, que Bastero no va pas copiar tots els materials que va tenir a l'abast, a les biblioteques romanes i florentines. Joaquim Rubió ja ho havia notat, però hi trobava una justificació pràctica: «*Si por de pronto puede parecer extraño y difícil de comprender y hasta poder hacérsele un cargo de que teniendo como tuvo a su disposición nuestro laborioso paisano todos los manuscritos de las bibliotecas de Roma y de Florencia; y que puesto en el empeño de dar a conocer el mayor número posible de las poesías de los trovadores, no copiase el códice 5232 existente también en la del Vaticano, ni el número 2777 de la Biblioteca Barberini, ni ninguno de los tres de la Laurenciana de Florencia, que debía copiar o extractar algunos años después el tantas veces citado Mr. Sainte-Palaye, a los cuales sin embargo hace frecuentes referencias en el tomo impreso de su* Crusca *y en todo el* zibaldone *italiano; sin embargo en cuanto se fija la vista en los cuatro tomos de los rotulados con este nombre; y se abren y se encuentra uno con aquellas páginas escritas en letra menudísima y en renglones sumamente apretados; y se viene, sin querer, a la mente la consideración de que habría en aquellos cuatro tomos de que consta la colección* [Rubió no coneixia els altres tres] *materia sobrada para llenar otros tantos volúmenes en folio abultados, impresos en edición compacta; y se detiene la fantasía a calcular la suma de tiempo, y la paciencia, y la constancia, y la infatigable laboriosidad que supone en Bastero haber extractado las más de las veces, y copiado otras, escritos por su propia mano la ingente muchedumbre de documentos en dichos volúmenes contenidos, entonces, dando por averiguado que no fue*[ron] *el temor al trabajo, ni el cansancio y hasta si se quiere el hastío que podía haberle causado el enojoso trabajo de tantas copias como llevava hechas, las causas que le retrajeron de emplear su pluma y su voluntad en aquella nueva y ruda labor, hay que buscar la de que desistiese de llevar más allá su penoso oficio de copista en otra que hubo de ser, a mi juicio, por ventura la única, la de que,*

He esmentat el gran rigor amb què Antoni de Bastero enfocava la seva tasca filològica. Aquest és realment un tret definitori del seu bon fer, que el situa en un lloc privilegiat entre els documentalistes de la seva època, a l'altura dels millors filòlegs del segle XIX. Des dels primers treballs manifestà un especial capteniment per l'escrupolosa reproducció dels textos que copiava,[87] i fins als seus darrers escrits, en la *Història de la llengua*, les citacions són d'una fiabilitat gairebé absoluta. Així, quan es proposa exhumar les poesies dels còdexs trobadorescos ho fa, segons que ja ho reconegueren Milà i Rubió, amb una pulcritud exemplar. N'hi haurà prou de reproduir només algun fragment del prefaci de la *Crusca* per il·lustrar la meticulositat de la feina duta a terme a les sales de la Biblioteca Vaticana, per adonar-nos de la cura amb què el canonge havia transcrit i l'editat els materials que pensava aportar en el transcurs del diccionari:

> «*L'ortografia degli antichi era pessima e confusissima, imperocché, oltre che non adoperavano né l'apostrofo, né la virgola, né l'accento, e le lettere maggiori o majuscole solamente le usavano ne'capiversi, attaccavano per li più gli articoli coi nomi, e di due, e tre, e più vocaboli, alle volte non ne facevano altro che uno, unendogli in una sola figura, ed all'incontro, in due e tre figure qualche volta un sol vocabolo dividevano ... onde per agevolare al lettore l'intelligenza degli esempi e de'passi antichi provenzali, ho proccurato di ridurli alla più chiara e distinta ortografia ... Ma non per ciò si credano gli amatori della sempremai veneranda antichità, ch'io abbia voluto in parte alcuna derogare alla fedeltà e legalità de'codici e testi antichi, perché altro non vi ho fatto che aggiungervi le virgole, gli accenti, gli apostrofi, e distaccare gli articoli dai nomi, e cose simili, come si può vedere col rincontro degli stessi originali, mentre che di tutti cito*

---

repitiéndose como de hecho se repiten en las colecciones dos o más veces las mismas poesías, debió de creer que bastaban las por él copiadas para poseerlas todas en número más que suficiente para que no hubiera trovador de más o menos renombre de quien no se citasen o copiasen composiciones entre las contenidas en los cinco códices vaticanos, y con las cuales tuviese materiales de sobra para enriquecer e ilustrar su diccionario.» (RUBIÓ i ORS, 1898, pp. 81-82)

[87] Al pròleg de la *Gramàtica italiana* —reproduït en apèndix a FELIU (1996), en premsa— ja hi notem una preocupació gairebé obsessiva per deixar clar com s'indicaran les citacions al text —que encara no havia estat del tot redactat!—, i per remarcar l'absoluta fidelitat de les referències bibliogràfiques: «*ab tot, puc certificar que no he escrit cosa que no sia apotjada y canonizada per algú dels autors y llibres contenguts en la infrascrita y següent llista, que són, entre altres, los més principals que me han desempenyat y fet la costa, notant-hi los llocs, anys y forma de la impressió y noms dels estampers, a manera de catàlogo, per seguretat dels afficionats y curiosos que desitjaran servir-se'n, a fi que sàpian ahont recórrer o escríurer per a comprar-los, com y també per desengany y confusió de alguns incrèduls, qui vehent que estos y semblants llibres són raros y exquisits y que apenas se tròban en pública venda, conforme nota Giusto Fontanini nel* Ragionamento della eloquenza italiana *que donà a la estampa lo any 1706, se han pensat o pretès persuadir y criticar que éran ideals y ficticis, si bé que de las horas ençà no de tots se escarseja per haver-se'n novament reimprimit alguns en diferents ciutats de Itàlia, y en particular en Nàpols y Florència.*»

puntualmente i numeri, le carte, le colonne, o altre somiglianti individuazioni, e in ciò mi sono affaticato viepiù che non anno fatto altri molti in simili allegazioni. Anzi talora ne ho riportati alcuni nell'istesso modo che sono scritti, senza aggiugnervi una virgola e senza alterarvi la minima cosa, acciocché possa vedere il curioso lettore l'ortografia di quei tempi...»[88]

L'esmentat escrúpol filològic s'ha de relacionar, és clar, amb un fervorós respecte per la tradició literària. Per a Bastero, aquesta veneració té un sentit especial, perquè la tradició literària italiana, com la que configura les altres literatures europees, neix —segons una convicció prou generalitzada en aquell temps—, en la poesia dels trobadors, és a dir que surt de la cultura catalano-provençal, que és la seva pròpia o natural; ja he dit que aquest és justament el principal estímul de la seva producció. Però l'altíssima valoració de la literatura medieval, especialment la del gloriós *Trecento*, és compartida a Itàlia per molts altres intel·lectuals i escriptors, que s'alinien amb determinats posicionaments puristes o tradicionalistes en la discussió sobre quina ha de ser la norma lingüística moderna, quins models de prosa cal imposar. El debat setcentista sobre el bon ús lingüístic té una especial vivacitat a Itàlia, on no s'havia resolt encara de manera satisfactòria el problema de la "toscanitat" de la llengua comuna, i un dels seus principals protagonistes és precisament Anton Maria Salvini, que Tina Matarrese assenyala en el seu volum sobre la història de la llengua italiana del Setcents com «*la voce del tradizionalismo cruscante*»,[89] i que afirmava gràficament en un dels seus escrits que «*Non serve parlar corretto ... bisogna parlar puro ... empiersi di forme di dire leggiadre, e nobile, e spieganti*».[90]

Antoni de Bastero, amic i admirador de Salvini i membre de l'acadèmia Arcadia, no podia pas restar al marge d'aquesta polèmica, ni dels posicionaments més tradicionalistes o arcaitzants, que havien trobat la seva màxima expressió precisament entre els homes que freqüentaven com ell els ambients acadèmics. Per això no és estrany que trobem també, a la *Prefazione* de la *Crusca*, una ben explícita declaració a favor recuperar totes aquelles

---

[88] BASTERO (1724), pp. 27-28.

[89] MATARRESE (1993), p. 139.

[90] MATARRESE (1993), p. 128. Tot aquest capítol, sobre «*La lingua e gli scrittori*» al segle XVIII és altament recomanable per conèixer amb una mica més de detall el debat lingüístic a què m'estic referint —imprecindibles els apartats 3, 4 i 5, sobre els interessos erudits, el clacissisme i les diverses concepcions de la toscanitat. També resulta interessant per obtenir una millor perspectiva de la qüestió, encara que té un caràcter més específic i una perspectiva institucional, el treball sobre les acadèmies italianes d'Amedeo Quondam (QUONDAM, 1982).

paraules antigues que s'han perdut en l'ús normal de la llengua:

> «*Quelle voci che dalla ingiuria de'tempi sono stato spente e sbandite della nostra contea, e che non si trovano che nei libri antichi, le ho talora contrasegnate con notarle dopo gli esempli provenzali per voci disusate o vero antiche, e vi ho contrapposte e rinvergate le moderne. Ma non per tanto pretendo confermare il loro sbandimento, anzi vorrei commendarne l'uso agli studiosi ed amatori della nostra lingua, usandole però con giudizio e con parsimonia...*»[91]

Aquesta reivindicació, certament interessada, de l'arcaisme lingüístic s'insereix de ple en el debat sobre la norma i el bon ús dels escriptors a què he fet referència, i ens proporciona un petit tast de les profundes dissensions que marcaven i somovien, a l'època del canonge, aquella llengua italiana que també ell d'alguna manera, amb els seus estudis, havia volgut afaiçonar.[92]

2.3 La cultura catalana al tombant de segle. La defensa de l'idioma.

En els darrers anys hem vist aparèixer alguns treballs que ja ens permeten d'aprofundir força en el coneixement, tant de temps descuidat, de la història cultural de Catalunya al segle divuit. Fins no fa gaire, per als historiadors catalans, el Setcents era bàsicament —i quasi únicament— el segle de la prostració política de les aspiracions nacionals, i aquesta percepció es traslladava sense gaires matisos al camp de la llengua, de la literatura, de la ciència, de la cultura en general; només des del punt de vista de la història econòmica la segona meitat del segle, sobretot, esdevenia una època de progrés, i el potencial motor d'un

---

[91] BASTERO (1724), p. 25 —tot seguit el canonge justifica aquesta afirmació amb una llarga citació de Salvini.

[92] Bruno Migliorini ha exposat amb una gran claredat el sentit últim de les moltes discussions que, en matèria de llengua i d'estil, se susciten a Itàlia durant aquest segle: «*Queste discussioni sulla norma da tenere in fatto di lingua —toscanismo e antitoscanismo, simpatia o antipatia verso l'arcaismo, rigorismo o lassismo nell'accogliere termini nuovi, specialmente francesi, etc.— naturalmente non presentano sole, ma legate a problemi stilistici —Arcadia e Antiarcadia, frugonianismo o no— e culturali —espandersi delle scienze e nascita di nuovi termini scientifici; ma in sostanza le dispute ci rivelano quanto profondi erano i dissensi fra quelli che erano meglio in grado di riflettere sul passato e l'avvenire della lingua italiana, quanto grave insomma era la crisi di essa.*» (MIGLIORINI, 1958 [1989, p. 466])

desvetllament cultural que culminaria amb la Renaixença.[93] Aquest prejudici ha provocat, sens dubte, que «*en parlar del divuit català es barregin fets i coses d'una i altra part sense cap més criteri que l'inventarial per fer-ho avenir tot a una senzilla idea: la repressió del català*».[94]

Però l'estudi del segle XVIII a Catalunya encara avui resulta problemàtic, en part, per la seva gran complexitat —cal tenir en compte, per exemple, el que succeeix a la Catalunya Nord, que comença ben bé aleshores una trajectòria apart, aïllada de la resta del Principat—,[95] i ens apareix especialment obscur el període que abraça el final del segle anterior i el primer quart d'aquesta centúria, és a dir, l'entorn més immediat de la guerra de Successió (1705-1714), que és justament l'època en què ens interessa contextualitzar els treballs d'Antoni de Bastero. És com si la guerra —que és un esdeveniment d'una importància cabdal i que condiciona profundament la marxa de tot el segle, això és òbvi— s'imposés per sobre de tot i ens impedís de veure cap altra cosa de l'activitat social d'aquells anys, dels estudis i la cultura, de la vida de la gent. Jordi Rubió ja intuïa amb les seves preguntes la inversemblança d'un tan considerable silenci cultural:

> «*Els primers anys del segle XVIII semblen de silenci absolut per a la cultura catalana. Les* Nenias Reales *i les* Lágrimas amantes *de Rocabertí, a l'igual que la primera sessió de l'Acadèmia dels Desconfiats el 1700, i la publicació el 1703 de l'edició de Vallfogona dedicada a aquesta corporació, eren inicis prometedors. ¿S'interrompé totalment aquella continuïtat dels corrents literaris de la centúria anterior? Recordaré que Romaguera,*

---

[93] No entra dins els objectius del meu treball l'estudi de les diferents maneres com els historiadors han analitzat aquest període. M'interessa notar tan sols que, per exemple, el professor Antoni Comas accepta sense problemes aquest plantejament "economicista": «*Trobem doncs, a la Catalunya del segle XVIII una triple expansió: demogràfica, comercial i industrial. Al compàs d'aquesta expansió es desvetllà també la vida intel·lectual. No sabríem dir amb exactitud fins a quin punt les condicions econòmiques arriben a determinar la vida i l'activitat cultural d'un país. Però no hem d'oblidar que, pel que fa a Barcelona i al Principat en general, fou una institució mercantil, la Junta de Comerç, la que potser contribuí més a aquest desvetllament...*» (COMAS, 1964 [1981, p. 30]).

[94] MORAL & RIUS (1989), p. 641. Pel que fa estrictament al curs de la llengua, Modest Prats ha proposat unes pautes d'interpretació del període basades justament en la superació d'aquesta visió restrictiva: «*Fins ara han funcionat dos intents d'interpretació global d'aquest ric conjunt de testimonis* [de la llengua al s. XVIII]. *El primer ja fa temps que ha entrat en crisi, però havia penetrat tan profundament en el nostre teixit cultural que persisteix encara en textos ben recents i en l'ànim de molts estudiosos. Em refereixo a aquell que, calcant la història de la llengua sobre la història de la literatura, cobreix tot el període que va del segle XVI al XIX amb l'etiqueta de «decadència». El segon no compta pas amb una tradició tant important, però s'ha divulgat molt de pressa fins al punt de ser dominant en manuals escolars. Redueix fonamentalment la història de la llengua catalana tot al llarg del Setcents al joc oposat de dues forces: la persecució política i la resistència defensiva. La revisió crítica d'aquestes dues maneres de llegir la història lingüística dels Països Catalans permetrà de dibuixar les línies que, segons la meva opinió, poden proporcionar una lectura més rica i més complexiva de tot el segle XVIII*» (PRATS, 1995, pp. 15-16).

[95] Sobre el curs de la cultura catalana al Rosselló durant el Setcents, i especialment sobre l'ús de la llengua, vegeu el treball de Pep Vila presentat al col·loqui de Banyoles (VILA, 1995), i també la tesi de llicenciatura d'en Narcís Iglésias, que s'ha llegit fa ben poc, on s'exemplifica la progressiva implantació del francès en aquelles comarques septentrionals.

*l'autor de l'*Atheneo de grandeza, *vivia encara el 1711 i a Barcelona. Gairebé trenta anys havien passat des que publicà aquell llibre, però no hi ha raons per a suposar que l'hagués repudiat ... Fontanella probablement també assolí, des del seu retir claustral, els primers anys del regnat de Felip V. ¿En quins cercles literaris es movien aquells poetes en llur vellesa? ¿Potser el pes de la guerra va apagar del tot el record dels antics èxits?»*[96]

El treball recent de Joaquim Albareda sobre els catalans i Felip V,[97] ens permet tot just de començar a advertir amb nous ulls les circumstàncies que concorregueren en la gestació del conflicte, i d'observar com la popularitat del sentiment antifrancès, els cautelosos costums de la noblesa i la burgesia o les actituds manifestades pel clergat són decisius en la conformació dels bàndols, en la divulgació de la causa austriacista, i en el resultat de tot plegat. Ens caldrà, doncs, seguir per aquest camí, i insistir encara en aquesta mena de consideracions "culturals" per fonamentar també, per exemple, l'estudi sobre la gestació i la posterior transcendència d'una institució tan cabdal al Principat, pel que fa al desenvolupament de les bones lletres, com ho fou realment aquella Acadèmia desconfiada a la qual atribuïa Rubió els "inicis prometedors", i també la seva continuació en una acadèmia sense nom, les primeres sessions de la qual *«no fan pressagiar que en pogués pervenir cap estímul eficaç per al conreu del català»*.[98] Penso que Antoni Comas no va saber veure prou bé el paper absolutament decisiu d'aquesta societat erudita, quan li atorga només una primacia "cronològica":

«D'entre les institucions de cultura catalana del segle XVIII, el primer lloc correspon, cronològicament, a la corporació que a mitjan segle era batejada, per una reial cèdula de Ferran VI, amb el nom de Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. L'Acadèmia, conjuntament amb la universitat de Cervera i amb la Junta de Comerç

---

[96] RUBIÓ i BALAGUER (1958) [1986, p. 15].

[97] ALBAREDA (1993) —és interessant, sobretot, el capítol cinquè, sobre les actituds dels catalans en relació a la causa de l'Arxiduc (pp. 225-265). Aquest llibre continua i complementa determinades aportacions anteriors en matèria d'història, com les de Núria Sales. Em refereixo especialment al seu volum corresponent als segles XVI-XVIII de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, que porta el títol significatiu d'*Els segles de la decadència* —SALES (1989).

[98] RUBIÓ i BALAGUER (1958) [1986, pp. 32-33]. Ja he lamentat a la primera part d'aquesta tesi el fet que encara no puguem disposar d'un estudi de conjunt sobre l'Acadèmia barcelonina, la seva trajectòria i la influència que exercí damunt els diversos aspectes de la cultura catalana del Setcents. Aquesta és una necessitat urgent que caldrà resoldre ben aviat, per tal com ho requereixen la major part de les recerques —com la meva— que s'han fet darrerament, tant en l'àmbit de la història lingüística com en el de la història literària; no en va el mateix Rubió havia advertit que *«L'arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres serva ben segur moltes notícies i textos desconeguts per a l'estudi de les lletres catalanes del segle XVIII»* (RUBIÓ i BALAGUER, 1958 [1986, p. 33]).

de Barcelona, regirà la vida intel·lectual de Catalunya a partir de la segona meitat del segle»[99]

És justament a la primera meitat del segle, i malgrat el parèntesi de més de vint anys en la seva activitat que suposà la guerra de Successió —i hauríem de veure també quina mena de continuïtat no tingué en aquest període—, quan aquesta institució diríem que quasi va monopolitzar la reflexió i la producció científica en els camps de la història, la llengua i la literatura catalanes. I he al·ludit a una hipotètica continuïtat de l'Acadèmia durant la guerra o en els anys immediats, perquè no em resulta gens coherent pensar en un abandó absolut dels interessos històrics, lingüístics i literaris, per part dels acadèmics desconfiats, l'endemà de la dissolució del cercle, i perquè la pròpia recuperació oficial de l'activitat, l'any 1729 —sense cap membre repetit, però sí amb components de les mateixes famílies, de la generació següent—, implica que no s'havia perdut el record de l'antiga acadèmia austriacista, que potser havien seguit les tertúlies erudites, encara que fos amb les mínimes formalitats, i només la por o la cautela havien retardat la reaparició pública de l'entitat.

Antoni de Bastero, que va pertànyer a l'Acadèmia a partir del 1729, tot i que era més gran que la majoria dels seus membres, no és tanmateix un model dels intel·lectuals catalans de la seva època, ni tampoc podem considerar-lo un producte del context cultural que acabo d'insinuar. El canonge, per les particulars cirumstàncies de la seva biografia, que he intentat descriure d'una forma suficient a la primera part de la tesi, és un personatge completament atípic, i ben poques coses devien vincular-lo, des del punt de vista científic, als futurs amics barcelonins quan va tornar finalment al seu país, després d'haver viscut quinze anys exiliat a Itàlia i d'haver-se interessat allà per les qüestions de la filologia i la lingüística. La seva formació —que he suposat en bona mesura autodidacta— és, com hem vist, completament italiana, i fins el mateix concepte de la pròpia llengua i de la pròpia tradició literària és el resultat d'una visió més proto-romanística, més "europea" que la que podien tenir els savis catalans, els quals podien conèixer només l'obra dels trobadors medievals per referències, i encara ben llunyanes —tractaré amb més detall aquesta qüestió al capítol següent. També és cert que la influència que Bastero podrà exercir en l'entorn

[99] COMAS (1964) [1981, p 76]. És innegable la importància que prendrà, des de finals d'aquest segle i en especial durant el segle XIX, l'Acadèmia de Bones Lletres pel que fa a la normativització del català i a la fixació d'uns determinats criteris ortogràfics —Mila Segarra ha estudiat aquestes qüestions, i n'ha parlat específicament en un article en homenatge a Martí de Riquer (SEGARRA, 1988); el que m'interessa ara destacar és una altra mena d'actuacions, de revisió crítica de la història i la literatura nacionals, que caracteritzen les primeres èpoques d'aquesta institució.

cultural barceloní i català serà ben escassa; com també ja he assenyalat, potser només en el marc de l'Acadèmia, i d'una manera especial en l'obra del marquès de Llo, es divulgaran les seves teories i tindran una certa continuïtat els seus treballs.

Per les consideracions que he anat fent en els apartats precedents, ja es pot entendre que l'obra del canonge Bastero ben poc té a veure amb la dels erudits catalans del segle anterior —penso especialment en l'obra del perpinyanenc Andreu Bosc, un autor que fins mereix ser citat per Du Fresne—, tot i que la seva *Història de la llengua catalana* no deixa de ser un galeig d'erudició històrica. Tampoc la seva obra no està al mateix nivell de la dels apologistes, encara que la *Història de la llengua* havia d'incloure una apologia. Les defenses de l'idioma que aniran apareixent, quasi com si es tractés d'un gènere literari específic,[100] al llarg de tot el segle, compartien totes elles una visió de la llengua de caràcter essencialista, i lloaven unes perfeccions intrínseques que difícilment es podien tenir en compte des del rigor científic que anava assolint en aquells anys l'estudi de les llengües nacionals. Modest Prats ho ha fet notar, a propòsit de la *Controvèrsia* d'Agustí Eura —una obra que, per cert, s'havia atribuït a Bastero:

> «*Aquesta forma d'argumentació no hauria anat gaire més enllà d'algunes observacions més o menys agudes, més o menys pintoresques. La superioritat de la llengua castellana, que comptava des de 1739 amb el* Diccionario de autoridades *de la Real Academia Española, que publicaria l'*Ortografia *(1741) i la* Gramática *(1771), no es podia discutir només amb disquisicions escolàstiques. Per això es va anar dibuixant, des d'Ullastre a Ballot, la necessitat de justificar l'argumentació essencialista amb la redacció d'una gramàtica i, en el si de l'Acadèmia de Bones Lletres, d'un diccionari...*»[101]

Ja hem vist que els interessos de Bastero estan més aviat en la línia d'aquestes produccions de l'Acadèmia de Madrid, que com diu mossèn Modest desvetllaran les inquietuds gramaticals entre els nostres compatricis; els discursos preliminars del *Diccionario*

---

[100] PRATS (1995), p. 62.

[101] PRATS (1995), p. 63. Sembla que el futur bisbe d'Orense, estricte contemporani del canonge, s'hi havia d'haver relacionat d'alguna manera, a través de Pere Serra, amb el propòsit que l'ajudés a redactar una art poètica, que degué quedar només en el projecte —ja he esmentat en un altre lloc aquesta qüestió, que en Pep Balsalobre potser podrà aclarir-nos aviat amb el seu treball sobre l'agustí. Els seus plantejaments lingüístics, però, són a anys llum dels de la primera *Història de la llengua catalana*, i això es pot observar ben fàcilment —les seves dues apologies són reproduïdes íntegrament a FELIU et al. (1992). Tanmateix trobem entre els apologistes algunes consideracions, com les que segueixen aquella afirmació de Josep Ullastre que «*Són les llengües semblants a les aigües del mar perquè, com estes, estan subjectes al moviment segons la diversitat dels vents que les combaten*» —en Pep Nadal té un article en preparació que pren aquesta idea com a pretext—, que denoten una percepció més afinada de la veritable naturalesa de les llengües.

constituiran justament una de les fonts principals de la *Història de la llengua catalana.* El canonge manifesta, doncs, unes aptituds molt més "modernes" que Agustí Eura o Ignasi Ferreres, ja que posseeix uns coneixements lingüístics —ja ho hem vist— insòlits entre els estudiosos del català. I és que, a principis del segle XVIII no hi ha hagut encara al nostre país cap lingüista pròpiament dit; hi trobem en tot cas lexicògrafs, que amb les seves obres pretenen més que res ajudar els estudiants en l'estudi del llatí.[102] Les apologies no obriran tampoc, francament, el camí cap a la investigació gramatical; com també ha advertit Modest Prats:

> *«S'ha de fer notar la relació que hi ha entre les apologies i els treballs gramaticals i lexicogràfics, però, només per aquesta via, no els justificaríem pas d'una manera plenament satisfactòria. Ens cal relacionar-los encara amb la «creixent valoració dels idiomes vulgars en l'ensenyament i amb la progressiva implantació de les gramàtiques vulgars en el sistema docent». Això vol dir que és indispensable, una vegada més, referir-nos a la substitució del llatí i al lloc preeminent que per raons polítiques va tenir, entre nosaltres, el castellà.»*[103]

Així, les gramàtiques i els diccionaris que aniran apareixent al llarg del segle estaran també marcats per la necessitat de facilitar als catalans l'accés a les llengües de la cultura, seran obres de caràcter molt pragmàtic, que mancaran de l'esperit científic i, sobretot, de la perspectiva romanística que hem apreciat en Antoni de Bastero.

En conclusió, hem de pensar que el nostre filòleg es contraposa a la resta dels intel·lectuals i erudits catalans contemporanis seus, sobretot, per una determinada actitud davant la llengua, que no pot ser compartida pels seus col·legues perquè és fruit de la particular i atzarosa formació en la disciplina filològica que va obtenir a Itàlia —un país amb una llarga i rica tradició en aquesta mena d'estudis—, encara que fos de forma bàsicament autodidacta. Pel que fa als seus coneixements sobre el català, a les idees lingüístiques o literàries pròpiament dites, algunes d'elles són prou comunes —la identitat del català i el provençal és acceptada per tothom fins al segle XIX, la consciència de l'extensió històrica del català a València, les illes i altres enclavaments mediterranis apareix

---

[102] Germà Colon i Amadeu-J. Soberanas han estudiat amb detall tota la producció lexicogràfica dels segles XVII i XVIII —COLON & SOBERANAS (1986), pp. 105-142. Potser cal destacar, com a excepció al caracter utilitari o poliglotista dels diccionaris d'aquestes èpoques, el glossari de Manuel Marià Ribera, que tenia com a objectiu l'explicació dels mots antics —i, doncs, un caràcter més filològic (op. cit., pp. 113-114).

[103] PRATS (1995), p. 64.

ben sovint en els textos de l'època—, i d'altres potser resulten més originals.[104] Però en definitiva, el que s'escapa més clarament de la tònica general del país, en l'obra del sagristà de Girona, és per damunt de tot la seva consideració de la cultura catalana com una cultura normal, la seva voluntat d'afrontar amb una relativa normalitat les feines intel·lectuals que es proposava. Mentre que a Pere Màrtir Anglès el preocupava argumentar que la llengua catalana «*no es bárbara, como algunos lo pienzan, sino una lengua mui regular y mui conforme a su madre, la latina, con la qual se puede bien y eloqüentemente*»,[105] i Agustí Eura intentava demostrar que «*En orde a ... la fecúndia i fertilitat de l'idioma, no és inferior lo català als altres idiomes*»,[106] el canonge Bastero es dedicava a especular entre els historiadors francesos i espanyols el motiu de les diverses denominacions antigues de la llengua, estudiava l'ortografia dels còdexs trobadorescos medievals i cercava documents inèdits per les grans biblioteques italianes i barcelonines. Era evident que la seva no era una cultura normal, i que tampoc ell no havia pogut dedicar-se amb normalitat als seus treballs filològics un cop va haver tornat de Roma, però resulta ben significatiu que en el prefaci de la *Crusca*, com veurem al capítol següent, decidís prendre l'edició de Vicent Garcia de 1703 com a model per ortografiar els textos catalans repoduïts al diccionari, perquè es tractava d'una edició avalada per l'Acadèmia, i que hi posés en definitiva aquesta institució barcelonina al mateix nivell de les acadèmies nacionals que havia conegut.

2.4 Estudi de les fonts utilitzades.

Penso que és adequat tancar aquest capítol, en què he intentat esbossar grossament —i potser grosserament— el context de l'obra de Bastero, amb una aproximació a les autoritats citades en la *Història de la llengua catalana*, a la naturalesa i a l'ús que es fa d'aquestes fonts;

---

[104] Al capítol següent voldré referir-me amb més deteniment a la seva particular visió de la tradició literària catalana, que en conseqüència amb els seus postulats lingüístics, inclou els trobadors provençals, quan es pot dir que eren completament desconeguts a Catalunya en aquella època, i que té en compte també Ramon Llull o Arnau de Vilanova per la seva vàlua literària.

[105] Cito per COLON & SOBERANAS (1986), p. 115.

[106] FELIU et al. (1992), p. 75.

aquest estudi, que comportarà una exposició precisa i detallada dels referents més directes del discurs —i, doncs, del *context* en el sentit més escricte, de l'obra en qüestió—, ens ha de permetre així mateix de fer una nova i ben significativa incursió en el seu contingut.

En primer lloc, voldria referir-me a una distinció en principi poc rellevant, entre el que serien fonts directes o citades de primera mà i les fonts de segona mà,[107] just per assenyalar que Antoni de Bastero treballa quasi sempre amb materials de primera mà, cosa que garanteix la fidelitat als models originals i la rectitud en la interpretació dels textos citats. En efecte, moltes vegades s'endevina un coneixement físic, directe dels volums de referència, que el canonge no deixa de fer notar quan ve a tomb, potser influït pels hàbits propis de la disciplina filològica —vegeu, per exemple, les notes 6, 7 i 8 del tercer capítol, on es descriuen amb prou detalls la disposició dels volums citats i altres dades d'interès bibliogràfic. Només en comptades ocasions se citen textos de segona mà, i es tracta de citacions breus, de recurs, bàsicament d'autors clàssics o antics, en les quals sovint ni s'esmenta l'obra citada i per tant resulta impossible comprovar-ne la veracitat —més avall explicaré quines referències no he pogut revisar per aquest motiu. En síntesi, doncs, podem establir una primera consideració a propòsit de les fonts, que és la gran exactitud amb què generalment se citen els textos reportats —alguns d'ells, llarguíssims— i l'excepcional correcció de les referències bibliogràfiques, tractant-se com es tracta d'un manuscrit encara inacabat i en un estadi de redacció provisional.

He dit que alguns dels textos citats són extremadament llargs. Certament, algunes de les autoritats adduïdes constitueixen i articulen elles soles seccions senceres de l'obra; és el cas de les quatre *Partícules* del primer apartat del cap. 3, o d'alguna de les *Conjectures* del primer apartat del Llib. III, cap. 2. En altres ocasions trobem també apartats en què Bastero es limita a resseguir el raonament d'un únic autor i a resumir-ne els arguments —les diverses hipòtesis sobre l'etimologia del nom de Catalunya de Francesc Calça, al quart capítol del Llibre primer, o la història dels regnes de Castella i Lleó de Mariana, al segon capítol del Llibre tercer. En aquest sentit, la *Història de la llengua catalana* és una obra poc elaborada, o almenys la redacció que en tenim és poc elaborada, i fa un ús molt poc

[107] La terminologia no és gaire tècnica però em sembla clara, i veig que també la utilitza, per exemple, Umberto Eco en el seu cèlebre manualet sobre *Come si fa una tesi di laurea.*

mediatitzat i potser abusiu de les autoritats en què es basa.[108] Aquesta és una altra característica del text que cal tenir present a l'hora de plantejar l'estudi de les fonts, que no hi són mai, per tant, gens encobertes ni amagades. És clar que, per això, es pot interpretar també que ens trobem amb un text d'una gran honestedat; no hi ha plagis encoberts ni afirmacions d'altres autors apropiades, el que facilita i simplifica la localització de les fonts i permet definir amb una gran transparència el context intel·lectual on es genera.

En efecte, les fonts més importants de la *Història de la llengua*, aquells textos i autors en què podríem dir que es fonamenta tota l'estructura del raonament basterià, són ben clares i recurrents al llarg de tota l'obra, i les podem distribuir en dos grans grups. Al primer grup, el més important, hi posaríem diverses obres d'especulació històrico-lingüística amb implicacions literàries, sobretot d'autors francesos; pel que fa al segon bloc, caldrà que esmentem alguns tractats d'història general, que en aquest cas es prenen d'autors majoritàriament espanyols.

Les obres del primer grup són textos que en realitat, encara que alguns d'ells són força més antics, tenen moltes característiques en comú amb la *Història de la llengua catalana*, i persegueixen uns objectius bastant similars. És el cas de les *Origines de la langue et poésie françoise* de Claude Fauchet, o del prefaci al *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* de Charles Du Fresne, dos textos amb una àmplia difusió a l'època i durant molt de temps encara, però especialment de les obres de Pierre de Caseneuve, un erudit tolosà quasi contemporani de Bastero —i, com veurem, descobert tardanament pel canonge—, que ja havia defensat gairebé tots els punts essencials del discurs basterià: la identitat del provençal i la llengua romana, la primogenitura respecte del llatí, la supeditació de les altres llengües romàniques (castellà, francès i italià), que s'originen de la llengua dels trobadors. No crec que ningú pugui afirmar que la *Història de la llengua*, en el seu conjunt, és un plagi de cap d'aquestes obres, perquè com hem vist té les seves arrels en els treballs de Bastero a Roma i és una conseqüència lògica, una evolució natural dels seus interessos intel·lectuals; tanmateix, no em sembla fora de lloc pensar que el canonge va veure en aquesta mena de produccions un model que li permetia d'exposar d'una forma adequada unes idees i una plantejaments teòrics que ja són latents al prefaci de la *Crusca* com he

[108] Els nombrosos textos citats, a més, ho són en les llengües originals i sense traducció, fet que contribueix a donar un aspecte caòtic al manuscrit, com explicaré més avall en la justificació dels criteris d'edició, i que corrobora la immediatesa de les citacions.

explicat, però que aquí prenen el protagonisme i esdevenen el tema central del discurs.

Fauchet és pròpiament historiador; és un d'aquells típics funcionaris-erudits parisencs del XVI, que només al final de la seva vida va produir un parell d'obres de crítica històrica on apareixen un sobtat interès i una profunda admiració per la literatura provençal, descoberta potser després dels seus nombrosos viatges professionals al migdia francès.[109] Du Fresne —he optat per referir-me sempre a aquest autor amb el cognom real i no amb el nobiliari Du Cange, pel qual també és conegut— és sobretot lexicògraf, i encara que demostra una sensibilitat prou afinada per a l'anàlisi històrica dels fets lingüístics, la seva perspectiva és també eminentment la d'un intel·lectual parisenc o nord-francès. Pierre —o Pèire— de Caseneuve, en canvi, és un canonge de Tolosa, curiós tant de de les coses de la llengua com de la història i els costums occitans, marcat per un cert patriotisme llenguadocià més o menys descafeïnat que impregna la seva obra. Els seus plantejaments per força havien de coincidir més que els dels altres dos autors amb els interessos de Bastero; les seves reflexions gramaticals i etimològiques[110] el conduïren com ja he avançat a la formulació d'una teoria pràcticament concordant amb la del canonge de Girona, que permetia dotar d'algunes prerrogatives i procurava una consideració de respecte per a la llengua dels trobadors, que seria llavors la petita deu d'on prenen l'aigua els cabdalosos rius de les llengües nacionals:

> «*Toutefois, si la considération d'avoir été autrefois heureux laisse quelque respect à la misère présente, celui est toujours de l'honneur d'être comme le cep d'où s'est provignée cette belle langue françoise qui se fait maintenant voir, parée de toutes les grâces dont l'esprit humain est capable. Mais quand j'aurai fait voir de plus que c'est d'elle que les langues italienne et espagnole ont pris leur naissance, j'ose bien assurer qu'en tout cas on n'en faira pas moins d'estime qu'on en fait d'ordinaire des sources des grands fleuves, quelques petites qu'elles soient.*»[111]

---

[109] «*Claude Fauchet avait, dans la dernière partie de sa vie, publié d'assez curieux ouvrages. En 1579 il donna un* Recueil des antiguités gauloises et françoises, *qui est une sorte d'inventaire de la poésie du Moyen Age et de la Renaissance. en 1581, a paru son* Recueil de l'origine de la langue et poésie françoises, *essai d'histoire de la littérarure française, où il fait montre d'une gande érudition et de sens critique.*» (*Dictionnaire de Biographie Française*, tom XIII)

[110] «*Pierre de Caseneuve était plutôt un grammairien. Il préparait un ouvrage sur l'étymologie de la langue française mais, lorsqu'il eut appis que Ménage travaillait dans le même sens, il s'effaça devant lui. Son manuscrit, repris par Simon de Val-Hébert, fut imprimé bien plus tard, en 1694, en appendice aux* Origines fançaises, *de Ménage*» (*Dictionnaire de Biographie Française*, VII). Gilles Ménage conegué, en efecte, l'obra de Caseneuve, tal com explico en un comentari al text de la nota 8 del Llibre I, cap 3.

[111] *Les origines de la langue françoise* (Llibre I, capítol 3 [51] de la *Història de la llengua catalana*).

Tots tres autors citats, tanmateix, es refereixen a la llengua romana, concepte d'una gran tradició a França, i recorren al text dels *Juraments d'Estrasburg* i als cànons sobre la predicació dels concilis carolingis, amb què Bastero troba un argument perfecte que li permet acordar l'especulació lingüística i els fets històrics i, doncs, abonar els seus plantejaments historicistes, que intenten en tot moment datar i posar en el seu context els diversos testimonis literaris i vinculen la sort de les llengües als canvis o a l'evolució del poder polític en llur territori —reprendré totes aquestes qüestions al capítol següent.

Podem afegir a aquest primer grup de les fonts bàsiques una altra obra, no francesa, que malgrat que és molt diferent de les que he esmentat fins ara, coincideix força en aquest enfoc historicista que acabo d'esmentar i s'estructura d'una forma bastant semblant a la *Història de la llengua* del sagristà de Girona. Em refereixo a l'*Origen y principio de la lengua castellana* de Bernardo Aldrete, un clergue andalús de principis del XVII que també s'havia estat alguns anys a Roma, i que alguns estudiosos han considerat el veritable precursor de la filologia romànica.[112] Aldrete, a més de tractar en el seu llibre diversos aspectes apologètics de l'idioma espanyol i de dedicar també un capítol a l'etimologia del nom del territori, coincideix a localitzar l'origen del vulgar hispànic en la corrupció lingüística ocasionada pel domini dels gots —no té en compte, és clar, el pas intermedi de la llengua romana, que ell identifica amb el *romance*, és a dir la llengua castellana.[113] Finalment hem de tenir en compte també un text molt breu, però molt proper en tots els sentits a la *Història de la llengua*, com és el *Discurso proemial sobre el origen de la lengua castellana*, inclòs a la primera edició del diccionari de la Real Academia Española, l'any 1726. Bastero té molt en compte els termes d'aquest discurs en tota la seva obra, com sigui que es tracta d'una aportació prestigiosa i molt recent al mateix camp d'estudi, i que els seus plantejaments l'obliguen en nombroses ocasions a contradir-lo —ja m'he referit suficientment a aquesta qüestió al primer capítol de l'estudi.

El segon grup de les fonts essencials he dit que el constituïen un seguit d'obres d'història general, que el canonge Bastero utilitza profusament en la construcció del seu

---

[112] Lidio Nieto, que ha editat i estudiat modernament l'obra d'Aldrete, cita en aquest sentit algunes afirmacions d'Amado Alonso —*Catellano, español, idioma nacional*, Buenos Aires, 1958— i de Max Leopold Wagner —*Contribution à la préhistoire du romanisme*, dins *Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris*, París, 1951 (NIETO, 1975, p. 34).

[113] Per a un coneixement més detallat dels treballs d'Aldrete —la seva obra se centra sobretot en la investigació etimològica i en altres reflexions, diríem, de gramàtica històrica— em remeto a l'estudi ja citat de Lidio Nieto (NIETO, 1975).

discurs, com volent assegurar la seriositat i la solidesa històrica dels seus arguments. En aquest cas el canonge recorre majoritàriament a textos d'autors catalans o espanyols, i per sobre de tots a la *Historia de España* de Juan de Mariana, sens dubte l'obra d'aquestes característiques més moderna dels seu temps i amb una major projecció internacional. El text de la *Història de la llengua catalana* inclou nombrosíssimes citacions del pare Mariana —en algun cas extremadament llargues, com he notat més amunt—, així com també dels valencians Beuter i Escolano. Destaquen, a més, les referències a d'altres historiadors i polemistes pràcticament contemporanis com Rodrigo Méndez Silva, Esteve de Corbera[114], José Pellicer i, de manera especial, Juan de Ferreras, que publicava a Madrid l'any 1716 la seva felipista *Historia de España*. Antoni de Bastero, amb un rigor quasi il·lustrat, fonamenta sempre les seves especulacions en la crítica històrica i quan li convé refuta les opinions expressades pels diversos autors o fa notar llurs contradicions, els enfronta o els ajusta segons les seves conveniències.

Tornant a prendre una perspectiva general de l'obra, voldria constatar el fet que una bona part de les fonts usades a la *Història de la llengua* coincideixen amb les que surten ja a la *Prefazione* impresa de *La Crusca provenzale* —tal com és d'esperar, perquè ja hem vist que en molts aspectes aquest pròleg n'és un antecedent— o en els manuscrits d'altres obres treballades anteriorment. Moltes altres les trobem afegides als marges de l'exemplar de la *Crusca* que es guarda avui a l'Acadèmia de Bones Lletres,[115] pel que podem assegurar que van ser conegudes pel canonge més tard, després de tornar de Roma.

Entre les obres que surten al prefaci de la *Crusca* s'hi compten alguns dels textos citats de caràcter històric, sobretot d'autors francesos —la *Història de Provença* d'Honoré Bouche, les *Antiquités gauloises* de Fauchet, la *Història d'Aix* de Pitton, la *Història de Marsella* de Ruffi—, i també alguns altres de caràcter erudit o d'història literària —la *Bibliotheca hispana* de Nicolás Antonio, els *Comentaris* de Crescimbeni, l'*Origine de la langue et poésie françoise* de Fauchet, les obres d'Angelo Rocca, les *Prose toscane* de Salvini i *L'Ercolano* de Varchi. Hi apareixen, així mateix, alguns textos d'autors catalans més o menys antics —el pròleg del Rector del Bellesguard a les poesies del de Vallfogona, la *Crònica* de Muntaner, les *Històries* de Tomic— i també les dues obres més importants de

[114] La seva *Cataluña ilustrada* va ser publicada a Nàpols el 1678, força anys després de la seva mort, gràcies al diplomàtic Rafael de Vilosa i al carmelità José Gómez de Porres.

[115] Vegeu, al *Catàleg dels manuscrits*, el que explico a propòsit del 3-II-4 RABLB.

caire lingüístic: el *Glossari* de Du Fresne i els *Orígens de la llengua italiana* de Ménage. A la «Història de la llengua italiana», d'altra banda, hi figuren ja pràcticament totes les autoritats aportades al primer apartat del capítol primer que, com veurem més endavant, n'és una còpia. Aquestes autoritats —de textos antics, com la Bíblia, sant Agustí, Ciceró, Lucà, Manili, Ovidi, Plini, Quintilià, Virgili, i també dels autors italians Amenta, Priscianese i Rickio— no es repeteixen a la resta de l'obra, i possiblement Bastero les va recollir a Roma d'una col·lecció titulada *Autori del ben parlare per secolari e religiosi. Opere diverse. Tomi XIII*, publicada a Venècia l'any 1643, que inclou molts textos sobre qüestions de llengua, tant d'autors antics, com medievals i moderns.

Algunes de les autoritats més importats en el desenvolupament de l'obra —algunes de les fonts bàsiques de què parlava abans— són, en canvi, de les afegides a mà en diversos llocs del volum imprès de *La Crusca provenzale* de l'Acadèmia. Es tracta sobretot d'obres de caràcter historiogràfic, de referència catalana —els *Títols d'honor* d'Andreu Bosc, el *De Catalonia* de Calça, la *Marca Hispanica* de Pèire de Marca, la *Crònica* de Pujades— o espanyola —el *Cataluña ilustrada* de Corbera, la *Historia de España* de Ferreras, la *Población general de España* de Méndez Silva, la *Idea de Cataluña* de Pellicer, els discursos preliminars del *Diccionari* de la Real Academia —publicat l'any 1726! Tot plegat corrobora la idea que la *Història de la llengua* va ser no sols redactada, sinó també pensada i estructurada, els darrers anys de la vida del seu autor, com sigui que hem d'afegir també a la llista materials tant valuosos com les obres de Caseneuve —ja he parlat de la importància que té en la configuració del projecte basterià el "descobriment" d'aquest autor—, i els *Acta Raymundi Lulli* de Sollier.

Tal com explicaré en els criteris d'edició, he corregit totes les citacions d'acord amb els textos originals. He procurat utilitzar sempre, per a la correcció, les primeres edicions de les obres citades, o bé, en el cas d'obres antigues o medievals, les edicions que es devien manejar a l'època de Bastero —edicions del XVII, generalment. En algunes ocasions, fins i tot, he pogut tenir la seguretat d'utilitzar el mateix exemplar que va fer servir el canonge —és el cas, per exemple, del Méndez Silva del Seminari de Girona,[116] on he trobat les seves marques a tots els fragments copiats. Només he utilitzat, per raons d'inaccessibilitat, una

[116] La biblioteca del Seminari Diocesà de Girona inclou tot el fons del que antigament havia constituït la biblioteca del palau episcopal, que Bastero sens dubte havia utilitzat, i a la qual van anar a parar, després, tots els seus llibres —vegeu l'apèndix al *Catàleg dels manuscrits* (segona part de la tesi, cap. 4).

edició moderna de la *Història de España* del pare Mariana: cito en aquest cas l'edició inclosa a les *Obras del padre Juan de Mariana*, Madrid, Atlas (Biblioteca de Autores Españoles), 1950. Algunes de les edicions consultades, tanmateix, ho han estat a través de reproduccions fascimilars; són les tres següents:

- les *Décadas* d'Escolano, publicades per la llibreria París-València de la ciutat de València l'any 1980; el fascímil reprodueix una edició de 1878.
- l'*Origen y principio de la lengua castellana* d'Aldrete, publicat pel Consejo Superior de Investigaciones Científicas dins la col·lecció «Clásicos hispánicos» l'any 1972 —es reprodueix la primera edició, de 1606.
- el *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, de Du Fresne, del qual va fer una edició fascímil, l'any 1954, l'Akademische Drusk austríaca, on es reprodueix una edició francesa de finals del s. XIX.

Únicament m'han quedat sense documentar algunes breus citacions, sigui per que no he pogut localitzar l'obra citada, o sigui perquè la referència bibliogràfica és incompleta i fa impossible la revisió —és el que passa la majoria de les vegades. Es tracta de les obres i els autors següents: Claudià i quasi tots els altres autors clàssics com Properci, Plutarc, Plini, Lucà, etc., que apareixen citats «de segona mà» i de forma massa inexacta —generalment no s'indica l'obra citada; un llibre titulat *Etimologicum trilinguae*, d'un tal Jean Fungero, en francès, que Bastero cita només al primer apartat de l'obra i que devia trobar en alguna biblioteca de Roma; Giovanni Baptista Pigna, un autor dels qual només s'esmenta el nom, i encara de forma indirecta; Perocheguy, autor, pel que sembla, d'un breu discurs sobre l'origen del basc —no se'n cita cap fragment; Theodoro Rickio i Francesco Scotto, autors de sengles tractats sobre història d'Itàlia, amb els quals passa el mateix que he dit de Fungero; el *Thesaurus antiquitatum graecarum*, del qual no tenim més dades, i que és sens dubte una obra enciclopèdica o col·lectiva.

Emprenc, per acabar, l'elaboració d'un repertori exhaustiu de tots els autors i obres que se citen al text editat de la *Història de la llengua catalana*. Els ordeno alfabèticament, pel nom de l'autor o pel títol si es tracta d'obres anònimes o d'autor desconegut. Restitueixo en tots els casos els noms complets o correctes dels autors i obres citats quan al text apareixen indicats de forma aproximada o parcial; d'aquesta manera m'estalviaré d'incloure aquesta informació, si no és imprescindible, en les notes a l'edició. Amb això vull dir, doncs, que el present inventari esdevé de referència obligada per al lector que vulgui

conèixer amb més precisió les fonts de l'obra editada; la llista que segueix és, com si diguéssim, la «bibliografia final» de la *Història de la llengua*, posada en net —he preferit incloure-la aquí per no allunyar-la de la resta d'observacions sobre les fonts utilitzades. Indico generalment les dades de la primera edició, i en tractar-se d'obres àmpliament divulgades, només si en tinc referències, les substitueixo per les corresponents a l'edició utilitzada per Bastero. No poso dates d'edició en les obres antigues, que han estat objecte d'innumerables reimpressions. Entre claudàtors afegeixo, a continuació d'algunes de les referències bibliogràfiques, aquestes i altres indicacions o comentaris que em semblen rellevants.

AUTORS I OBRES CITATS A LA *HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA*

Agustí, sant, *De civitate Dei*

Agustí, Antoni, *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, 1587.

Aldrete, Bernardo, *Del origen y principio de la lengua castellana o romance que hoy se usa en España*, Roma, 1606.

Alfons X de Castella, *Las siete partidas* [Se cita segurament l'edició d'Alonso de Cartagena (1492), juntament amb el *Doctrinal de los cavalleros* i el *Fuero juzgo*]

Amenta, Nicolò [La referència segurament correspon a les observacions d'Amenta a *Il torto e il dritto del non si può* del pare Daniello Bartoli (Nàpols, 1717)]

Antonio, Nicolás, *Bibliotheca hispana vetus*, 1696.

Bartoloccio, Julio, *De antiquitate linguae hebraicae contra syros et chaldaeos*, dins *Bibliotheca magna rabbinica*, Roma, 1683.

Beyerlinck, Llorenç (o Berlinch), *Magnum theatrum vitae humanae*, Lió, 1665 [Amb el títol *De linguarum studio* se cita, de fet, la secció *Lingua* d'aquesta gran enciclopèdia, localitzada a les pp. 212-221 del IV tom]

Beuter, Pere Antoni, *Corónica general de toda España, y especialmente del Reyno de Valencia*, 1a. part, València, 1604 [Bastero usa molt possiblement aquesta edició de la *Crònica*, que és en realitat una reimpressió de la versió castellana de la *Història de València* (1538) que Beuter havia publicat el 1546.]

Bíblia, la [Se citen els llibres del *Gènesi*, *Èxode* i *Deuteronomi*]

Biondo, Flavio (o Blondo), *Historiarum ab inclinatione romanorum decades* [De fet no s'explicita enlloc que sigui aquesta l'obra citada, però és el més probable]

Bosch, Andreu, *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya, i de les gràcies, privilegis i prerrogatives, preeminències, llibertats e immunitats gosen segons les pròpies i naturals lleis*, Perpinyà, 1628.

Bouche, Honoré, *La Chorographie ou description de Provence, et l'Histoire chronologique du même pais*, Aix de Provença, 1664.

Calça, Francesc, *De Catalonia liber primus*, Barcelona, 1588.

Carbonell, Pere, *Cròniques d'Espanya*, Barcelona, 1547.

Caseneuve, Pierre de, *L'origine des Jeux Fleureaux de Toulouse*, Tolosa, 1659.

Les origines de la langue françoise, Paris, 1694 [En realitat, el que cita Antoni de Bastero és el «*Fragment de messieur Cazeneuve*» inclòs a les obres de Pèire Godolin des de la segona edició, de 1678, que enlloc no es diu que pertanyi a *Les origines de la langue françoise*, editada més tard per Ménage —el canonge ho extrapola del que diu la «*Lettre de messieur *** a un de ses amis de Paris*», inclosa també al davant de les obres de Godolin]

La Caritée ou Cyprienne amoureuse

Castillo, Julián del, *Historia de los reyes godos que vinieron de la Scitia de Europa contra el imperio romano, y a España; y la sucessión de ellos hasta el cathólico y potentíssimo don Phillippe segundo rey de España, a quien va dirigida*, Burgos, 1582.

Ciceró, Marc Tul·li, *Pro Flavio*

De oratore

Pro L. Valerio Flacco

Claudià, Claudi [Se'n citen uns versos sense indicar-ne la procedència. La referència, que és extreta d'Aldrete, deu correspondre a algun dels poemes èpics d'aquest autor tardo-romà]

Corbera, Esteve de, *Cataluña ilustrada*, Nàpols, 1678.

Corradini, Pietro Marcellino, *Vetus latium profanum et sacrum*, Roma, 1704-5 [Aquesta obra fou després continuada pel jesuïta Giuseppe Rocco Volpi]

Crescimbeni, Giovanni Mario, *Comentari intorno alla sua Istoria della volgar poesia*, Roma, 1702-10.

Dante Alighieri, *Commedia*

Du Fresne, Charles, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, París, 1678.

Du Chesne, André, *Series auctorum omnium qui de francorum historia et de rebus francicis, cum ecclesiasticis tum secularibus, ab exordio regni ad nostra usque tempora*, París, 1633-36.

Escolano, Gaspar, *Décadas de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia*, València, 1610-11.

Fauchet, Claude, *Recueil de l'origine de la langue et poésie françoise, rime et romans, plus les noms et sommaire des oeuvres de 127 poëtes françois vivans avant l'an* MCCC, París, 1581.

Recueil des antiquités gauloises et françoises, París, 1579-1602 (12 vols.)

Origines des chevaliers, armoiries et héraux, Ginebra, 1611 [Bastero cita totes aquestes obres de Fauchet per l'edició de les seves obres completes, feta a Ginebra l'any 1611, tal com es desprès de la paginació de referència]

Ferreras, Juan de, *Historia de España*, Madrid, 1716 (12 vols.)

Fungero, Jean, *Etymologicum trilinguae*, Lió, 1607.

Giraldi, Giovanni Baptista, *Discorso intorno al comporre de'romanzi, delle commedie, delle tragedie e di altre maniere de poesie*, Venècia, 1554 [De fet, enlloc no s'explicita que sigui aquesta l'obra citada, però sembla la més probable. Aquest autor ha estat citat indirectament, a través de Fauchet —vid. Llib. 1, cap. 3, paràgraf [20]]

Gualbes, Joan Bonaventura de (o Rector del Bellesguard), *Epístola dedicatòria a l'Acadèmia Desconfiada de Barcelona*, dins Francesc Vicent Garcia, *L'harmonia del Parnàs*, Barcelona, 1703.

Janszoon, Jan (o Blaeu), *Grand Atlas*, Amsterdam, 1650 [Es tracta d'una versió francesa del cèlebre *Atlas Magnus* de Blaeu, que va ser objecte de múltiples impressions, en diverses llengües]

Josep Flavi, *Antiquitatum judaicarum*

Labbé, Philippe, *Nova bibliotheca manuscriptorum*, 1657.

Lapide, Cornelius a, *In Pentateucum Mosis comentaria*, París, 1616.

*Lettre de monsieur *** a un de ses amis de Paris*, dins les *Rimes* de Pèire Godolin [Només des de la segona edició d'aquestes *Rimes*, de l'any 1678]

Livi, Titus, *Ab urbe condita*

Long, Jacques le, *Bibliothèque historique de la France*, París, 1719.

Lucà, Marc Anneu [Pel seu caràcter la citació potser pertany a *La Farsàlia*]

Manescal, Onofre, *Sermó vulgarment anomenat del sereníssimo senyor don Jaume segon, i història de la pèrdua de Espanya, grandeses de Catalunya, comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, Barcelona, 1602.

Manili, Marc [Se citen només, genèricament, les seves *Poesies*, potser fent referència a un volum antològic]

Marca, Pèire de, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, París, 1688.

Marcial, Marc Valeri, *Epigrammata*

Mariana, Juan de, *Historia general de España*, Toledo, 1601.

Marquilles, Jaume, *Comentaria super usaticis Barcinonae*, Barcelona, 1505.

Médon, Bernard, *Vida de Pierre de Caseneuve*, dins *L'origine des Jeux Fleureaux de Toulouse*, Tolosa, 1659.

Memorial que con la mayor veneración y confianza pone a las reales plantas de la cathólica magestad del rey nuestro señor don Phelipe V, que Dios guarde, la santa Iglesia metropolitana y patriarcal de Sevilla, s/d.

Ménage, Gilles, *Le origini della lingua italiana*, Ginebra, 1685.

Méndez Silva, Rodrigo, *Catálogo real y genealógico de España*, dins *Población general de España, sus trofeos, blasones y conquistas heroycas, descripciones agradables, grandezas notables, excelencias gloriosas y sucessos memorables, con muchas y curiosas noticias, flores cogidas en el estimable jardín de la preciosa antigüedad, reales genealogías y catálogos de dignidades eclesiásticas y seglares*, Madrid, 1675.

Morales, Ambrosio de, *Crónica general de España*, 1574-86.

Muntaner, Ramon, *Crònica*, Barcelona, 1562 [Aquesta és l'edició que Bastero cita també al prefaci de la *Crusca*]

Ocampo, Florián de, *Crónica general de España*, 1543-53 [Continuada després per Ambrosio de Morales]

Oihenart, Arnauld de, *Notitia utriusque Vasconiae, tum ibericae tum aquitanicae*, París, 1638.

Oleastro, Hieronimus ab, *Commentaria in Mosi Pentateuchum*, Anvers, 1549.

Ovidi Nasó, Publi, *Fasti*

Pellicer de Ossau i de Salas-Tovar, José, *Idea del principado de Cataluña*, Anvers, 1642.

Perocheguy, Juan de, *Discurso del origen y antigüedad de la lengua bascongada*

Pigna, Giovanni Baptista [No s'indica l'obra citada; la referència a aquest autor es produeix, de fet, a través de Fauchet —cf. Llib.1, cap. 3, paràgraf [20]]

Pineda, Juan de, *La monarquía eclesiástica, o Historia universal del mundo desde su creación*, Salamanca, 1588.

Pitton, Jean Scholastique, *Histoire de la ville d'Aix, capitale de la Provence*, Aix, 1666.

Plini el Vell [La referència correspon probablement a la *Història Natural*]

Plutarc [La indicació bibliogràfica és molt poc clara, però potser fa referència a les *Moralia*]

Priscianese, Francesco, *Della lingua romana*, Venècia, 1540.

Properci

Pujades, Jeroni, *Crònica universal del principat de Catalunya*, 1609.

Quintilià, Marc Fabi, *De institutione oratoria*

Real Academia Española, *Discurso proemial sobre el origen de la lengua castellana* i *Discurso proemial sobre las etymologías*, dins el *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las phrases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua* (pp. XLII-XLVII i XLVIII-LX, respectivament), Madrid, 1726.

Rickio Teodoro, *Disertatione de primis Italiae colonis*

Rigalzo, Nicolò, *Rei accipitrariae nunc primum editi*, París, 1612.

Rocca, Angelo, *Opera omnia*, Roma, 1719.

Ruffi, Antoine de, *Histoire de la ville de Marseille depuis sa fondation*, Marsella, 1642.

Salvini, Antonio Maria, *Orazione in lode di san Zanobi*, dins *Prose toscane*, Florència, 1715.

Scotto, Francesco, *Descrizione del Lazio* [No he pogut documentar aquesta obra, però potser és la mateixa que apareix amb el títol d'*Itinerario d'Italia* entre els libres de Bastero —vegeu l'apèndix al *Catàleg dels manuscrits*]

Sollier, Jean Baptiste du, *Acta beati Raymundi Lulli mayoricensis Doctoris Illuminati, Bugiae in Africa martyris*, Anvers, 1708 [Es tracta de la publicació per separat de l'estudi «*De beato Raymundo Lullo eremita...*» dedicat a aquest personatge dins el vè volum del mes de juny dels *Acta sanctorum*, de la Societat Bol·landista —correspon al dia 30 de juny]

Tallemant, Paul, *Discours pour répondre au père Lucas qui soutenait que les monuments publics devaient avoir des inscriptions latines*, 1676.

Thesaurus antiquitatum graecarum

Tomic, Pere, *Històries e conquestes dels reis d'Aragó*, Barcelona, 1495 [Bastero havia conegut a Roma les *Històries* de Tomic gràcies a una còpia manuscrita que en tenia Salvini, segons que exlica ell mateix a la *Tavola dell'abbreviature* del volum imprès de *La Crusca provenzale*. No és segur que després a Barcelona hagués utilitzat cap dels exemplars impresos, perquè el canonge ja en tenia llargs fragments copiats als seus *Zibaldoni* —vegeu el *Catàleg dels manuscrits*]

Valeri Màxim, *Factorum ac dictorum memorabilium*

Varchi, Benedetto, *L'Ercolano. Dialogo di messer Benedetto Varchi nel qual si raggiona generalmente delle lingue ed in particolare della toscana e della fiorentina*, Venècia, 1570

Vega, Félix Lope de [Se cita probablement *El peregrino en su patria*, i també la comèdia *La inocente sangre*, tot i que no se n'indica enlloc el títol —a l'edició ja explico, en nota al peu de pàgina, els motius d'aquesta suposició]

Virgili, *Eneida* [Bastero utilitza segurament l'edició de les obres completes del poeta mantuà preparada per Fabrini (Venècia, 1710), que posseïa a la seva biblioteca particular —vegeu l'apèndix al *Catàleg dels manuscrits*]

3. Idees bàsiques de la *Història de la llengua catalana.*

L'objectiu d'aquest capítol és particularitzar les idees o els conceptes més importants que trobem tractats a la *Història de la llengua*, i els més decisius pel que fa a la pròpia estructuració de l'obra, almenys de la part que se'n va arribar a redactar. Hi he volgut tenir en compte tant idees lingüístiques pròpiament dites, que Antoni de Bastero utilitza en la seva argumentació històrica —el concepte de llengua romana, la identitat entre català i provençal—, com altres aspectes de metodologia o de rerafons ideològic, que intervenen i condicionen de manera similar el procés de creació i l'articulació de l'obra, en definitiva —la utilització del mètode filològic, la implicació de la història literària en la percepció de la llengua.

De fet, em referiré només a cinc aspectes concrets, que em sembla que ja permeten fer, ells sols, una aproximació prou il·lustrativa al contingut i als procediments d'aquesta història del català. Al primer capítol de l'estudi hi he inclòs una síntesi de l'obra, on s'esmenten sens dubte altres idees o problemes tractats al text de referència, i entre les consideracions sobre el context de l'obra basteriana hi han sortit probablement aspectes complementaris dels que he triat de comentar aquí. Aquest capítol no es pot, per tant, desvincular dels anteriors pel que fa a la caracterització de l'obra de la qual he preparat l'edició crítica, i només vol ser una extensió del present estudi preliminar cap a aquelles qüestions que tenen una especial rellevància o una més clara projecció en el debat teòric sobre la història de la llengua, que s'adeqüen a les coordenades d'estudi més habituals d'aquesta disciplina.

3.1 Origen i canvi de les llengües: una visió historicista.

La *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero és una obra que, a banda del seu objectiu històric —que el títol reflecteix a la perfecció—, s'organitza tota ella seguint uns plantejaments netament historicistes. Uso aquest terme, de fortes connotacions filosòfiques, en un sentit més lax, per indicar que, d'una banda, la major part de les fonts de l'obra són

textos d'història i no pas obres de caràcter lingüístic o filològic, i de l'altra que els raonaments del canonge tenen sempre un caràcter històric —sempre el curs de la llengua està condicionat pel context històric, polític sobretot— i que, a més, sovint hi observem una voluntat historiogràfica, revisionista. Amb això no vull pas dir que no apareguin al text determinades intuïcions lingüístiques o arguments de caràcter filològic —en parlaré en els apartats següents—, però solen tenir en el discurs un caràcter secundari i generalment han de ser demostrats amb la història. Aquest interès metodològic per la certificació històrica de tots els punts de la seva exposició, el canonge el manifesta, a part de la pròpia naturalesa dels textos aportats, amb freqüents al·lusions explícites al necessari auxili de la ciència antiquària:

> «*Corroboramos estas conjeturas con la historia, de la qual devemos sacar la luz para la materia de que tratemos, conforme magistralmente advierte la Real Academia Española...*»[117]
>
> «*Para discurrir sobre este punto ... es necessario que presupongamos aquí, como en compendio, la historia de el origen y progressos de los reynos de Castilla y León, porque ella principalmente nos alumbrará en tanta oscuridad para sacar a nuestro propósito algunas conjecturas...*»[118]
>
> «*Annotamos primeramente, en punto de historia castellana, de donde tomaremos después alguna escassa luz para no andar de todo punto a ciegas y a tentones en este laberinto tan difícil y tan obscuro...*»[119]

L'historicisme de Bastero, que resulta especialment rellevant en tot allò que fa referència al canvi lingüístic i a l'origen de les llengües —dos aspectes cabdals en el desenvolupament de l'obra, que afronta en definitiva el naixement de totes les llengües neo-llatines—, és en realitat, a la seva època, bastant comú i característic de les obres d'especulació històrica com la seva, sobretot a Itàlia. Alberto Vàrvaro ha fet notar com havien restat aïllades algunes contribucions anteriors —les de Fauchet, per exemple— i com fins a l'inici del segle XVIII no es dóna una continuïtat a aquesta mena d'estudis:

---

[117] Llib. I, cap 1, [32].

[118] Llib. III, cap. 2, [28].

[119] Llib. III, cap 2, [66]. En el text de la *Història de la llengua* s'hi inclouen, en efecte, llargs fragments com ara el resum de bona part de la *Historia de España* del pare Mariana —ja n'he parlat en fer la síntesi de l'obra— que no tenen res a veure amb la llengua ni amb la filologia i la seva funció és només servir de marc històric de referència.

«Per questa via, dalla storia e dal diritto verso la letteratura, nel secolo delle grandi imprese erudito-antiquarie, il Settecento —si pensi al nostro grande Muratori— si risveglia l'interesse per le fasi antiche delle nostre lingue e per i relativi testi. L'opera di Claude Fauchet —Recueil de l'origine de la langue et poésie françoise, *Paris, 1581*— *era rimasta isolata, ma a partire dal 1716 l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres si dedica sistematicamente allo studio delle antichità francesi ... In Spagna invece si ha un risveglio parallelo a quello francese...»*[120]

En efecte, el *Discurso sobre el origen de la lengua castellana*, redactat gairebé pels mateixos anys, comparteix l'enfoc historicista de Bastero, que a Espanya potser només trobaríem abans en l'obra d'Aldrete.[121] Als Països Catalans, tanmateix, el plantejaments del nostre canonge no són pas encara gens habituals —només l'*Apéndice* del marquès de Llo, força anys més tard, se situa en uns paràmetres similars—, i se segueixen produint textos i tractats sobre la llengua d'un caràcter tan marcadament essencialista com les apologies d'Agustí Eura o Carles Ros. Com ja he notat al capítol anterior, les defenses del català, que apareixeran encara durant tot el segle XVIII, defugen moltes vegades la dialèctica històrica, i s'aferren a unes suposades perfeccions intrínseques, a uns postulats totalment acrítics i de caràcter immutable.

Antoni de Bastero, doncs, devia pouar el seu apassionament per la història dels autors italians —just en aquella època començaven a aparèixer en aquest país algunes obres de característiques semblants— o, més ben dit, del mateix ambient intel·lectual que va fer possible a Itàlia l'aparició d'aquestes obres. Claudio Marazzini en el seu utilíssim llibre sobre la història del pensament lingüístic a Itàlia reconeix en les produccions de Giusto Fontanini, Ludovico Antonio Muratori i Scipione Maffei l'inici d'una nova etapa marcada per un major rigor històric i documental; a propòsit de Muratori no dubta a afirmar:

«Siamo dunque di fronte ad uno storico, prima e piuttosto che ad un letterato. I suoi lavori, da questo punto di vista, non hanno la piacevolezza propria dei testi nati in un ambito di creazione retorico-letteraria: sono dei trattati, scritti in latino, fitte dissertationes in cui si accumulano dati e notizie con una richezza superiore a tutti gli

---

[120] VÀRVARO (1968), pp. 32-33. A França, en efecte, hi haurà també un *«intense débat sur l'origine du français qui commence dans les années 1730 avec dom Rivet»*, com assenyala Daniel Droixhe en el seu article sobre la difusió i la utilització del text dels *Juraments d'Estrasburg* (DROIXHE, 1985, p. 140)

[121] Vegeu, sobre el concepte eminentment històric de les llengües que tenia Aldrete, el que observa Lidio Nieto al seu estudi de l'obra del canonge cordovès (NIETO, 1975, vol. I, pp. 68-76).

esempi precedenti del genere, a dimostrare che la storia linguistica ambisce ora ad un nuovo rigore scientifico.»[122]

Tots tres autors comparteixen un viu interès, més enllà de la pura recerca etimològica que motivava alguns autors anteriors, per l'estudi de les causes i els indicis del naixement de les llengües, i les seves hipòtesis experimenten, com les del canonge Bastero, una mateixa dependència de la prèvia anàlisi històrica —«*le due diverse ipotesi di Maffei e di Muratori sulla genesi della lingua volgare dipendevano dunque da due diversi modi di concepire lo sviluppo della storia d'Italia*».[123] En aquest període inicial del segle XVIII, al qual Marazzini dedica el capítol que titula significativament *Una linguistica per la storia*, es produeix doncs a Itàlia la definitiva recuperació del debat renaixentista sobre l'origen de les llengües vulgars, un debat intrínsecament barrejat amb la història, al qual Bastero no és aliè. No en va inclou, com sabem, un llarg exordi de contingut històric al primer volum de la seva *Crusca*, imprès a Roma; una obra que havia de rebre lloances de monsenyor Fontanini, el veritable iniciador del nou estil en els estudis sobre la llengua:

«*In realtà all'inizio del Settecento il dibattito storico linguistico era già avviato. Basta pensare ad alcune pagine della* Ragion poetica *di Gravina ... e soprattutto a Giusto Fontanini, autore che mostra di avere un interesse erudito per la formazione dell'italiano, in relazione alla ricerca dei "primi documenti" della lingua, delle prime attestazioni medievali del cambiamento avvenuto nell'uso dell'idioma parlato. A questo autore va reconosciuta la posizione storica che li compete: egli ha il merito di aver avviato il dibattito settecentesco sull'origine dell'italiano.*»[124]

El prefaci de la *Crusca* és com he explicat l'embrió de la *Història de la llengua catalana*, i el canonge Bastero, que ja demostra per la naturalesa d'aquest text que està al cas de les noves tendències historiogràfiques, dissenyarà en la seva darrera obra un projecte veritablement paral·lel al *saggio* d'història de la llengua italiana de Fontanini o al llibre

---

[122] MARAZZINI (1989), pp. 71-72. Tina Matarrese recull també aquest nou enfoc històric de la ciència lingüística a Itàlia, i el relaciona amb la necessitat de definir la identitat nacional: «*L'esigenza di una più precisa definizione della propria identità nazionale promuove la ricerca sulle origini della civiltà letteraria italiana e di conseguenza della sua lingua, che attinge ai più avanzati studi eruditi d'otralpe.*» (MATARRESE, 1993, p. 136)

[123] MARAZZINI (1989), p. 73.

[124] MARAZZINI (1989), p. 73. A la primera part de la tesi ja he esmentat l'al·lusió quasi contemporània de Fontanini al canonge Bastero, dins el seu tractat *Della eloquenza italiana.*

Dell'origine de la lingua italiana de Muratori.[125] L'orientació i el contingut de la *Història de la llengua* coincideixen prou amb els d'aquests tractats, segons el que n'explica Marazzini —en el recurs als juraments d'Estrasbug com a testimoni de la antiga i general llengua romana, l'ús de la filologia com a prova de les tesis històriques, etc.—, i de fet fins la pròpia estructura de l'obra està condicionada pel pensament històric. Així s'explica, per exemple, la decisió d'incorporar al text un preàmbul paradoxalment tan poc rigorós i llegendari com és el primer apartat del Llibre primer; aquest fragment, malgrat els seus inconvenients, permet al canonge relativitzar d'entrada la història del català, i posar la seva trajectòria en un context d'esplendor-devallada que han seguit totes les llengües, com l'hebreu, el grec i el llatí.

Antoni de Bastero, tot s'ha de dir, combina el criticisme històric de què he parlat amb una concepció molt naturalista o biologista de les llengües. Ja hem vist en fer la síntesi de l'obra que les llengües, segons el nostre filòleg, primer s'engendren, i alguns anys després neixen o es manifesten; llavors creixen, floreixen, decauen i finalment moren —en alguns casos, exhaustes per haver hagut de criar les seves filles:

> «*Engendrada y originada nuestra lengua en la forma que havemos visto, passaron cerca de 200 años antes de salir a luz ... Y en effecto todo este espacio de tiempo hubo bien de menester su fecunda madre para irla alimentando y poco a poco en sus entrañas formando, dándola proporción y cuerpo, como hizo también lo mismo de la otra su hija segunda la toscana, y hasta que con el nacimiento de estas dos hermanas, que tanto, por dezirlo assí, le costaron, vino a consumirse, perdiendo el habla y quedando entre el número de las lenguas muertas.*»[126]

Per tota l'obra hi trobem al·lusions com aquesta a una suposada relació de fraternitat o de maternitat entre unes llengües i les altres, a una genealogia lingüística presa, segons que sembla, en el sentit més literal. Tanmateix, i mal que sigui en la metàfora biològica, la noció del canvi en les llengües hi és ben present, perquè està implícita en el principi de la

---

[125] La història de la llengua italiana de Fontanini només fou inclosa en l'edició romana de 1726 del llibre *Dell'eloquenza italiana*, tal com explica Claudio Marazzini en el lloc abans citat —la mateixa on s'hi esmentava la recent publicació de la *Crusca* de Bastero. En efecte, el filòleg coneixia les obres de Fontanini i Muratori —les primeres, perquè aquest autor és viu fins al 1750—, ja que les trobem citades sovint en els seus manuscrits, i fins en posseia algunes a la seva biblioteca particular —vegeu per això l'apèndix del *Catàleg dels manuscrits*.

[126] Llib. I, cap. 2, [1]-[2]. En aquest fragment, tanmateix, el canonge reprodueix massa lleugerament una afirmació de Salvini que de fet no és coherent amb la tesi que ell mateix defensarà a la resta de l'obra, segons la qual la llengua catalana o romana és l'única filla del llatí, i les altres romàniques en deriven.

corrupció lingüística que, segons Bastero —en un plantejament perfectament acordat amb les teories dels filòlegs humanistes—[127] és allò que origina les noves llengües. En el cas del català, l'element germànic és la clau de la transformació:

> «*...al passo que, con las inundaciones que en el principio del siglo quinto de la era de Cristo hizieron en España y Francia algunas naciones septentrionales, principalmente los godos, començó a declinar el imperio romano, empezó assí mismo la lengua latina que los naturales de dichos reynos hablavan a declinar notablemente, con muchos barbarismos y solecismos que en ella insensiblemente introduxo la necessidad y precisión del comercio, sociedad y trato humano entre dichos naturales, de una parte, y los godos ya dominantes de la otra ... de donde, consiguientemente, con la referida declinación y alteración del idioma latino se originó nuestra lengua catalana*»[128]

El canvi lingüístic, doncs, és una realitat que es pot inferir històricament i que a més se suposa que es pot detectar a través dels documents i les inscripcions —«*que son casi todas escritas en latín bárbaro*»—, tot i que Bastero no posa pas gaire interès en aquesta darrera possibilitat, llevat que li interessi especialment. En efecte, el canonge a l'hora de documentar l'origen del català prefereix limitar-se l'especulació històrica, i només en el cas de la generació de la llengua castellana, pel caràcter sorprenent i polèmic de la seva proposta, que requereix demostrar d'una manera més acurada el progressiu distanciament d'aquesta llengua respecte al punt de partida que és el català, recorre a una afirmació, fins un pèl exagerada, de l'evolució de la llengua en els documents:

> «*Considerando que la lengua que usan los autores de los libros más antiguos castellanos produzidos por la Real Academia Española en su* Diccionario, *que son los que escrivieron en el decurso de el tiempo desde el año 1200 hasta el de 1300, es muy semejante a la nuestra, no solo en la mayor parte de las vozes, sino también en el ayre, phrases y modos de dezir ... y que, por el contrario, la que usan respectivamente los autores posteriores en el citado* Diccionario *produzidos va poco a poco, de 50 en 50 años*

---

[127] L'anomenada «*teoria della catastrofe*» tal com l'havien formulat alguns humanistes comportava una càrrega negativa per a la llengua vulgar —el producte de la barbàrie— que evidentment ja apareix molt devaluada en el text de Bastero, perquè els intel·lectuals italians del Cinccents, en què es basa el nostre canonge, havien reformulat la tesi originària i havien reivindicat els aspectes positius dels vulgars —per tot això vegeu també MARAZZINI (1989), pp. 17-45.

[128] Llib. I, cap 1, [26]. Curiosament el canonge no esmenta mai la qüestió del substrat lingüístic, i no recorre a aquest argument com a suport de la teoria de la corrupció lingüística, ni a efectes teòrics ni pràctics —només fa referència a la naturalesa pre-romana dels idiomes vasc i bretó (cap. 1, §. 2). És estrany —i simptomàtic— que no surti el tema, després que al s. XVII havia estat tan comuna a la Romània la recerca de les arrels més profundes i ancestrals de les llengües nacionals, cosa que havia donat lloc a les teories més eixelebrades —cf. VÀRVARO (1968), pp. 22-24.

y de siglo en siglo, variando y perdiendo aquella semejanza, differenciándose por último de todo punto de la misma nuestra, como puede observar qualquiera con la lectura de dichos libros, de aquí nos pareze que hasta el siglo de 1100 se habló y se usó en Castilla nuestra lengua, y desde entonzes empezó a formarse la castellana, cuyo nacimiento juzgamos fue algunos años antes de escrivirse el Fuero juzgo, *que es el único libro produzido en el* Diccionario *en la primera classe titulada de los* «Autores de prosa hasta el año de 1200» ... *Porque, si como más en tiempos atrás la miramos, más semejante la hallamos con la nuestra, siéndolo pues y pareciéndose entrambas tanto en el siglo de 1200 a 1300, de forma que, excepto las terminaciones e inflexiones de algunos nombres y de algunos tiempos de los verbos, son una misma, por consiguiente, considerándola un siglo más atrás —esto es, en el de 1100, o en aquella cercanía— hemos de juzgar que fuera entonces de todo punto una misma...»*[129]

D'aquesta manera, la filologia —ho veurem a l'apartat següent— ha servit per donar cos a una hipòtesi històrica preconcebuda com és l'origen català de la llengua castellana; el canvi lingüístic s'ha subordinat a una visió historicista i condicionada pel marc teòric del discurs.

En definitiva, podem concloure que Antoni de Bastero, en la seva *Història de la llengua catalana* dóna molta més importància a les perfeccions externes —les que deriven de les circumstàncies històriques, l'extensió, l'ús— que no pas a les perfeccions internes, que acaparen l'atenció de la majoria dels autors catalans contemporanis seus.[130] Això denota una gran modernitat en els plantejaments del canonge, explicable només pel seu coneixement dels estudis lingüístics de fora del país, italians sobretot. El seu historicisme, tanmateix, no parteix encara d'una història plenament científica, voltairiana, social —Bastero no és un sociolingüista—, sinó d'una història encara molt política i un bon xic mítica, en què es tenen en compte només les gestes dels sobirans, la desaparició dels imperis, les institucions nacionals, les dates assenyalades.

---

[129] Llib. III, Cap. 2, [23]-[25]. Aquesta idea tant radical del canvi lingüístic la trobem també en Aldrete, d'on probablement la va treure el canonge Bastero: «*Entre las cosas de consideración que ai en las lenguas es mui notable la mudança que reciben con el tiempo, lo qual, por lo que toca a mi intento, conviene que no lo passe en silencio. Dévese pues advertir que la lengua vulgar naturalmente con el tiempo se envejeçe i muda, i en ciento o docientos años se trueca de manera que muchas palabras d'ella no se entienden, como si fueran vocablos de lengua peregrina o estrangera.*» (ALDRETE, 1606 [1972-75, vol. I, p. 176]).

[130] Faig servir aquesta idea de les diverses «perfeccions», propia més aviat dels tractats apologètics, perquè em sembla que deixa ben clara la dualitat d'estratègies i reflecteix com s'oposen els plantejaments de Bastero als de la majoria dels seus coetanis.

3.2 La filologia com a instrument d'anàlisi històrica.

La investigació filològica, que Antoni de Bastero prou havia practicat a Roma amb la transcripció de còdexs trobadorescos i altres manuscrits antics, i amb l'elaboració del seu magne diccionari d'autoritats provençals, s'utilitza també algunes vegades a la *Història de la llengua* com un procediment per vehicular o demostrar les seves hipòtesis històriques. La filologia esdevé, en aquests casos, una ciència auxiliar per a l'anàlisi històrica de la llengua, un instrument a través del qual es pot manifestar també aquell historicisme de què he parlat a l'apartat anterior.

La part de l'obra on aquesta instrumentalització de la filologia es produeix d'una manera més clara és al Llibre tercer, on com he dit s'havia de demostrar l'extensió de la llengua romana per bona part del món occidental i també que totes les altres llengües romàniques deriven d'aquesta romana, dita modernament catalana o provençal. Fixem-nos que l'objectiu d'aquest Llibre tercer és, ni més ni menys, explicar —des d'una perspectiva molt particular, això sí— la fragmentació romànica; Bastero hi ha projectat, sense saber-ho, el primer tractat de lingüística romànica, en el sentit que modernament hem donat al terme. Només tenim un capítol redactat d'aquest Llibre tercer, però ja s'hi entreveu que l'argumentació filològica ha de prendre més importància que no tenia al primer Llibre o al prefaci de *La Crusca provenzale*, i ha d'erigir-se en el pilar fonamental del raonament basterià. Així doncs, la filologia s'alia ara amb la lingüística per tal de donar cos a una determinada interpretació històrica de l'origen dels diversos vulgars.[131]

En efecte, al capítol 2 d'aquest tercer Llibre, per demostrar que el català era la llengua antiga de tot Espanya, a més de l'argument històric —la llengua s'origina per la corrupció que hi introdueixen els gots, i aquests gots, després d'estar-se un temps a Catalunya i al Narbonès, ocupen tota la península i, per tant, hi porten la llengua— Antoni de Bastero sembla interessat jugar fort amb un argument de caràcter filològic: els textos castellans més antics que s'han conservat tenen, com més vells, més quantitat de paraules

[131] Claudio Marazzini, parlant de l'obra de Muratori diu explícitament que s'hi produeix una aliança entre filologia i lingüística, i explica que la idea prové segurament dels autors francesos —dels maurins, especialment (cf. MARAZZINI, 1989, pp. 82-87).

i expressions catalanes, perquè el castellà primitiu és encara molt semblant al català, d'on va originar-se. Aquest és el principi en què es basa la darrera, i la més potent, de les sis Conjectures que proven la hipòtesi històrica, prèviament enunciada:

> «... *La sexta, que los libros más antiguos de authores en lengua castellana, produzidos por la Real Academia Española en su* Diccionario, *están llenos de dicciones y phrases de nuestra lengua, y su ayre y modo de dezir es catalán, excepto algunas terminaciones e inflexiones —de las quales dicciones y vozes aún se hallan usadas muchas entre los authores desde el año 1500 al 1600, particularmente en el padre Mariana—, cuya sola conjetura nos haze gran fuerza, y es evidente prueba de el assumpto.*»[132]

Ens consta que Bastero va emprendre el buidatge de molts textos antics castellans per tal de documentar aquesta seva argumentació. Entre els papers del manuscrit trobem extractes i repertoris lèxics obtinguts de múltiples textos judídics —el *Fuero juzgo*, les *Siete Partidas*, els *Furs d'Aragó*—, històrics —des de la *Crónica* de Diego de Valera fins a la *Historia de España* del pare Mariana—, literaris —les obres de Juan de Mena, Garcilaso, Boscà, i també les de Góngora i Lope de Vega— i lexicogràfics —hi ha llistes de paraules extretes del diccionari de Covarrubias, i també del de l'Academia Española, que reporten alhora nombrosos testimonis provinents d'altres textos antics.[133] El canonge, malauradament, no va poder concloure amb èxit el treball iniciat, que havia de donar lloc a un diccionari de catalanismes castellans, com ja sabem, ni tampoc el mínim estudi comparatiu de les dues llengües que n'hauríem esperat.

El seu intent resulta tanmateix ben significatiu. La filologia, l'estudi dels documents, serveix per treure de l'abstracció la discussió sobre la història de la llengua. En totes les cultures europees es procedeix en aquesta època —alhora que es reprèn l'interès pels aspectes històrics de la llengua, com he dit abans— a la sistematització d'un corpus documental que permeti la reconstrucció dels diversos estadis cronològics de l'idioma. Aquest és el sentit que tenen les llistes d'autors i obres, ordenats per segles i per gèneres,

---

[132] Llib. III, cap 2, [20]. De fet, la conjectura anterior és complementària d'aquesta i desplega ja una argumentació semblant, referida en aquest cas exclusivament a la toponímia: «*La quinta, que en tiempo de los godos o de los moros, a differentes pueblos, lugares, tierras, ríos, fuentes, montes, etc., de las coronas de Castilla y León, fueron impuestos o mudados sus nombres, conformes al genio y propriedad de nuestra lengua, de los quales, algunos todavía se han conservado hasta nuestro tiempo en que escrivimos, y otros se han alterado y transformado a la castellana, como se demuestra en las siguientes observaciones de dichos nombres, por orden alfabético*» —Llib. III, cap. 2, [19].

[133] He reproduït tots aquests materials en una de les *Notes complementàries* a l'edició crítica de la *Història de la llengua*.

que acompanyen l'edició del diccionari castellà de la Real Academia Española, o la tasca desenvolupada per Lodovico Antonio Muratori a Itàlia amb la recopilació de les *Antiquitates italicae medii aevi* —i potser hi ha alguna cosa de tot això en l'acumulació de testimonis documentals de diversa mena que trobem al text de la *Història de la llengua catalana.*[134]

Ara bé, la incorporació de la filologia a la recerca lingüística —i la conseqüent «materialització» de l'objecte d'estudi— comporta el descobriment de tot un nou ventall de possibilitats, perquè implica la concreció, també en un sentit diacrònic, de la llengua parlada, de la realitat dialectal:

> *«La filologia si presentava dunque come la nuova alleata della linguistica, la disciplina capace di farle compiere un salto di qualità, svelando qualche cosa che si poteva conoscere attraverso una mediazione; solo le scritture fornivano notizie sul parlato.»*[135]

En realitat, la dialectalitat ja havia aparegut també, d'alguna manera, amb els estudis etimològics, tan abundants a França i a Itàlia al segle XVII, però no havia trobat encara el seu lloc en l'estudi lingüístic. Ara, però, és quan es trenca amb la idea de tenir només en compte la llengua literària en considerar a les llengües històricament, i s'obre la possibilitat de comparar amb els usos moderns els testimonis antics, dialectals, els exponents dels diversos aspectes de la variació lingüística.[136] Això és el que permet a un autor com Antoni de Bastero comparar la llengua dels *Juraments d'Estrasburg* amb el provençal dels trobadors medievals i afirmar que són la mateixa llengua perquè hi ha prou similituds que ho corroboren; i li permet argüir que les paraules extretes dels documents castellans antics són catalanes perquè s'assemblen massa als termes equivalents en el català modern. El canonge Bastero, en efecte, tira bastant per aquest camí, i això el durà a practicar fins i tot, amb una sorprenent i absoluta modernitat, algun treball de recollida de testimonis orals i fins sortides de recerca dialectològica —en parlaré més endavant.

---

[134] Al quart capítol del Llibre primer és justament un testimoni documental —un passatge del privilegi de la casa de Centelles— el que permet a Bastero resoldre, amb un criteri filològic el problema de l'etimologia del Catalunya, en què s'havien esmerçat tants arguments històrics i llegendaris.

[135] MARAZZINI (1989) p. 83.

[136] Aquest reconeixement històric de la variació lingüística es produeix primer molt tímidament, i al llarg del segle XVIII anirà prenent cos, de la mateixa manera que s'aniran tenint més en comte les aportacions de la literatura dialectal i, a Itàlia per exemple, apareixeran diccionaris dels principals dialectes, etc. —cf. VÀRVARO (1968), p. 33. Pel que fa a la llengua catalana, August Rafanell ha estudiat amb força precisió com es produeix la descoberta de la variació, i com es desvetlla l'interès per descriure i sistematitzar aquesta realitat dialectal (RAFANELL, 1991")

3.3 La llengua romana.

El concepte lingüístic més important dels que apareixen a l'obra, i el que permet articular en realitat tota l'estratègia històrica de Bastero és justament la idea de la llengua romana. Aquesta idea, de fet, és una conseqüència de la divulgació, des de principis del XVII, del text conegut com els *Juraments d'Estrasburg*, un importantíssim testimoni del dialecte franco-provençal de mitjan segle IX, que constitueix, com remarcà Carlo Tagliavini, «*il più antico documento continuo, cioè formato da interi periodi, redato intenzionalmente in volgare*».[137] Les *Antiquités gauloises* de Fauchet (1579-1602) i, sobretot, el *Glossarium* de Du Fresne (1678) donaren a conèixer aquest document, extret de la crònica de Nithard, que publicà integrament André Du Chesne al segon volum del seu recull dels historiadors francesos antics (1636).[138] És clar que des del mateix moment de l'aparició del text dels juraments van començar a tenir lloc les especulacions a propòsit de la naturalesa d'aquesta arcaica llengua, reportada, sembla que d'una manera prou fiable, per un historiador que fou testimoni ocular dels pactes entre Carles el Calb i el seu germà Lluís el Germànic; de seguida s'anirien descobrint, així mateix, múltiples referències a la mateixa *lingua romana rústica*, o *lingua plana romana*, en molts diplomes i altres documents de l'època carolíngia —els cànons conciliars de Reims, Tours i Magúncia, per exemple—, que encara incrementaven la magnitud de l'enigma històric plantejat per l'existència d'aquella llengua singular. Primer Claude Fauchet, encara que molt tímidament, i després Charles Du Fresne, amb una absoluta convicció, identificaren la *lingua romana* amb la que havien usat els trobadors:

> «*Certe linguam hanc, provincialem scilicet, in regum nostrorum palatiis primitus usitatam, evincunt quae ex ea delibavit Nihtardus, a quo romana appellatur, quae haud*

---

[137] TAGLIAVINI (1949) [1972, p. 481]. En realitat no està gens clara la localització d'aquest text, que Tagliavini transcriu íntegrament, ni tampoc la varietat romànica que representa —si és que realment és possible precisar-la. Tot i que l'opinió més estesa és que es tractaria d'un testimoni del francès més meridional —Carlo Tagliavini l'inclou, en el seu clàssic manual de filologia romànica, a l'apartat de «*I più antichi documenti del francese*»— hi ha hagut estudiosos que han cregut més aviat s'hauria d'atribuir al dialecte francès septentrional de la Picardia, al peitoví, o a una varietat del nord de l'Aquitània. Podeu trobar més detalls sobre la qüestió i bibliografia específica en el ja citat manual de TAGLIAVINI (1949) [1972, pp. 484-486].

[138] Fauchet fou, en efecte, el primer que publicà i comentà el text dels *Juraments* —sobre aquesta qüestió, vegeu especialment DROIXHE (1985), pp. 136-140.

omnino diversa ab ea qua utuntur provinciales nostri, quod facile erit assequi utramque comparanti.»[139]

Després d'ell, molts altres autors com l'erudit tolosà Caseneuve, extensament citat també pel canonge Bastero en la seva *Història de la llengua*, reiteraren aquesta opinió, prenent part en un interessant debat que havia de prolongar-se, al cor dels estudis romànics, fins ben bé al nostre segle.[140]

Antoni de Bastero degué conèixer el debat sobre la llengua romana a Itàlia, quan ja es trobava ficat en l'estudi dels trobadors i s'interessava per l'antiga esplendor de la llengua provençal. En l'afirmació de Fauchet i Du Fresne va descobrir-hi, sens dubte, un argument valuosíssim que li permetia complementar i basar teòricament la hipòtesi d'arrels literàries amb què treballava —presa dels filòlegs cinccentistes italians, i de manera especial de Pietro Bembo i Benedetto Varchi— segons la qual la llengua provençal era la filla primogènita del llatí, ja que florí primer i els seus poetes foren els iniciadors de la literatura vulgar, el model de tots els autors posteriors.[141] De fet, la teoria de la llengua romana no sols enfortia la creença que el provençal és la primogènita de les llengües neo-llatines, sinó que permetia d'anar molt més enllà i pensar que la llengua provençal podia ser l'única filla de la llatina i la mare de totes les altres romàniques. Quedava clar, en efecte, que aquesta llengua s'extenia antigament per tota la França, ja que era la llengua dels súbdits de Carles el Calb, i es constituïa doncs en un pas intermedi entre el llatí i el francès; no costava gaire trobar altres testimonis documentals que permetessin estendre la mateixa explicació, almenys, al cas del castellà i l'italià.[142] Ja he dit que aquesta idea és a la gènesi de la *Història de la llengua catalana*, i en el cos d'aquesta obra podem apreciar perfectament, per l'extensió que s'hi dedica, que això de la llengua romana és alguna cosa més que un dels noms possibles, que

---

[139] Prefaci al *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* —citat de Bastero: *Història de la llengua catalana*, Llib. I, cap. 3, [57].

[140] «*Quel testo* [els *Juraments d'Estrasburg*], *già riprodotto di Fauchet, interessò tutti, da Du Cange a Leibniz fino a Muratori, e divenne un punto nodale per la formazione della romanistica europea. La discussione sulla lingua definita da Nitardo come* romana, *destinata a durare fino agli studi dell'Otto-Novecento, era allora appena agli inizi, ma il dibattito era già vivace, come meritava un documento di importanza capitale nel quadro delle origini romanze che si andavano allora ricostruendo con maggiore interesse ai particolari, e con più sistematico spirito storico.*» (MARAZZINI, 1989, pp. 76-77).

[141] Aquesta idea està àmpliament documentada i explicada a la *Prefazione* publicada en el primer volum de *La Crusca provenzale* (BASTERO, 1724, pp. 1-70), i és ben clar que fou l'únic motiu pel qual el canonge Bastero va iniciar la seva recollida de provençalismes —un projecte plenament inserit, doncs, en el context de la més pura erudició literària.

[142] Aquesta és, en realitat, la hipòtesi que defensa Giusto Fontanini per a la formació de l'italià, prenent també la referència bàsica dels juraments d'Estrasburg —cf. MARAZZINI (1989) pp. 73-81.

és un concepte clau en la pròpia definició de la llengua.

Però creure en l'existència de la llengua romana no és cap disbarat, perquè cal interpretar que aquesta llengua és el vulgar en front del llatí, podem identificar-la amb el pre-romanç comú de tota la Romània[143] —fixem-nos que els adjectius llatins *romanus* i *romanicus* són sinònims, que el terme *langue romane*, en francès, es pot traduir també com «llengua romànica». Les connotacions filològiques o artístiques que pren per a nosaltres l'adjectiu *romànic*, en oposició a *romà*, són molt recents, del segle passat,[144] i no podem suposar-les en un text de principis del XVIII. Així, des d'aquest punt de vista, Antoni de Bastero es manifesta en el seu estudi com un dels més sagaços lingüistes del seu temps, ja que percep i, d'alguna manera, formula aquest estadi intermedi entre el llatí i els vulgars romànics —un concepte propi ja de la romanística moderna, que hom ha atribuït tradicionalment a Raynouard.[145]

L'error està, en tot cas, en la identificació del pre-romanç amb la llengua provençal. Aquest, tanmateix, no és un error de Bastero sinó dels autors francesos que he esmentat abans.[146] El canonge s'hi aferra, és clar, perquè li resulta utilíssim, com hem vist, i perquè lògicament l'apassiona la idea que la seva llengua materna, a més d'haver estat conreada pels gloriosos trobadors medievals, resulti ser encara la més antiga i més important de totes les romàniques, i tingui la preeminència d'haver-les originat. Es tracta d'una ben comprensible distorsió de la realitat, interessada, que tampoc no podem recriminar excessivament a Bastero quan aquesta mateixa associació entre la *lingua romana* i el provençal l'assumeixen encara plenament François Raynouard i també molts altres erudits del segle XIX que en plena expansió de la romanística moderna publicaren encara monografies històriques i

---

[143] Utilitzo aquest terme, que he adaptat directament de l'italià *preromanzo*, perquè em sembla que reflecteix d'una manera més gràfica el concepte a què em refereixo, és a dir, a l'amalgama lectal que més tard s'organitzaria en els diferents sistemes lingüístics anomenats vulgars, el *continuum* lingüístic romànic que tan bé ha descrit Pep Nadal, en un estadi previ a la definició de les diverses llengües neo-llatines —NADAL (1992), especialment les pp. 45-54.

[144] Vegeu COROMINES (1980-91) vol. VII, p. 412.

[145] Vegeu VÀRVARO (1968), pp. 33-40.

[146] Tornen a ser molt interessants, en aquest sentit, les observacions de Daniel. Droixhe sobre la interpretació del text dels *Juraments* per part dels historiadors i els lingüistes francesos (DROIXHE, 1985). Hi hagué, endemés, algunes teories més pintoresques que intentaren identificar la llengua romana amb el rumanx dels Grisons, per la semblança dels noms —Vàrvaro esmenta el cas de l'erudit suïs Joseph Planta que publicà un *Account of the Romanish Language*, l'any 1775 (VÀRVARO, 1968, p. 36).

treballs sobre la llengua romana.[147] Raynouard precisament és qui formula aquesta hipòtesi —que ja havien mantingut a França els polígrafs Pasquier, Voltaire i Marmontel— d'una forma més contundent, i qui li dóna la màxima projecció internacional amb el seu *Choix des poésies originales dels troubadours*, que conté una *Grammaire de la langue romane*, i que és l'antecedent del *Lexique roman* publicat entre els anys 1838 i 1844. D'ell ha dit Alfred Jeanroy, tot repassant la història dels estudis provençals:

> «*il l'avait exposée* [la teoria de l'origen provençal de les altres llengües romàniques] *d'abord en termes assez vagues, mais sur un ton de conviction et d'autorité qui en avait imposé, même à des linguistes fort advertis. Ce n'est que peu à peu qu'il fut amené, au cours des polémiques engagées, à la préciser et, en la précisant, à en faire apparaître plus clairement la fragilité; mais ces polémiques elles-mêmes contribuaient à la renommée de l'auteur et au succès de l'ouvrage.*»[148]

Malament aniríem si havíem de menystenir el treball del canonge Bastero a causa d'uns plantejaments teòrics que més d'un segle després havien de merèixer encara el respecte i la consideració de tota la comunitat científica.

Voldria remarcar això que he dit sense caure tampoc en una reivindicació acrítica de l'obra del nostre filòleg —sense la distorsió interessada que ara mateix li atribuïa a ell. Antoni de Bastero demostra una gran habilitat a l'hora de recollir i assimilar una teoria —la que es desprèn de la idea que va existir una llengua romana entre el llatí i els vulgars romànics, que ha perviscut després sota el nom de provençal— que serveix molt bé per arribar al seu objectiu, que és en definitiva la reivindicació lingüística i cultural de la llengua catalana-provençal, com explicaré més avall; i ho fa en un context —a principis del segle XVIII, quan la lingüística romànica encara és a les beceroles— en què la seva hipòtesi no és pas una excentricitat sinó que resulta perfectament coherent. Coherent amb els Du Fresne, Caseneuve i companyia, que en són els inspiradors, però també coherent amb els lingüistes italians de la mateixa època —Muratori i, sobretot, Fontanini tracten el testimoni dels *Juraments d'Estrasburg* gairebé en els mateixos termes en què ho fa Bastero i que seguirà més

---

[147] És representativa d'això que he dit la *Histoire de la langue romane (roman provençal)* de François Mandet, publicada a París l'any 1840. Un treball ben recent d'August Rafanell exemplifica molt bé la persistència d'aquesta idea de la llengua romana, a França, fins a la primera meitat del XIX. (RAFANELL, 1997, en premsa)

[148] JEANROY (1934), p. 18. Sobre el valor de les tesis de Raynouard i els problemes que comporten, des de la perspectiva de la lingüística romànica, resulta molt entenedor l'apartat ja citat del llibre d'Alberto Vàrvaro —VÀRVARO (1989), pp. 33-40.

tard Giulio Perticari, un autor que meresqué l'atenció de Raynouard—[149] i coherent, fins i tot, amb el que s'està produint a Espanya en aquell moment.

En efecte, la hipòtesi de Bastero sobre la generació dels vulgars d'alguna manera és compatible amb els postulats d'una obra com els *Orígenes de la lengua española* de Gregori Maians,[150] o amb la tesi que defensa el *Discurso proemial sobre el origen de la llengua castellana* de la Real Academia, ja que en aquest text s'exposa que la corrupció del llatí per donar origen a la llengua castellana es produeix en dues etapes; la primera, determinada per l'alteració que hi produeixen els gots, que s'esforçen a parlar el llatí però hi barregen modismes bàrbars, i la segona marcada per la degradació que provoquen després, amb la reconquesta, els cristians que havien estat arabitzats:

> «*A los principios del siglo octavo de la era christiana passaron del Africa a España las armas de los califas de Damasco, y en breve tiempo la conquistaron toda, excepto las costas del océano septentrional, en que se numeran las Asturias de Oviedo, las Montañas de Burgos, Vizcaya y Guipúzcoa. En esta inundación de árabes y sarracenos, los españoles, unos se retiraron a los lugares ásperos de las montañas, y otros se quedaron gimiendo debaxo del yugo de los vencedores. Los que se retiraron a las montañas llevaron la lengua que usavan, que era la latina, algo alterada por la pronunciación de los godos, y los que permanecieron en sus patrias entre los árabes, aunque no la perdieron, recibieron de ellos muchas palabras, como se mostrará en el discurso del* Diccionario.
>
> *Los reyes de Asturias y sus vassallos fueron corrompiendo y alterando la lengua latina hasta el año de mil y ciento, poco más o menos, y aunque los privilegios y escrituras públicas se escribían en ella, era ya el latín tan bárbaro que la corrupción formó un nuevo dialecto diverso en lo más del idioma latino, de suerte que los que sabían la lengua latina no entendían la española, ni los que hablavan la española*

---

[149] «*Fontanini, riportando il testo del Giuramento, aveva svolto una tesi anticipatrice rispetto a quella che più tardi sarebbe stata fatta propria dagli studiosi dell'inizio dell'Ottocento, come l'italiano Perticari o il francese Raynouard. A suo giudizio, infatti, il Giuramento di Strasburgo era la testimonianza di una lingua 'intermedia' tra il latino e gli idiomi romanzi, la quale era stata parlata in maniera uniforme in tutti i territori non germanici dell'impero di Carlo Magno ... Il Giuramento, inoltre, gli pareva molto simile alla lingua provenzale: in questo caso non faceva che riferirsi alle sue fonti, visto che la parentela tra il limosino-provenzale, il catalano e la lingua del Giuramento era stata riconosciuta proprio da Fauchet e da Du Cange ... Fontanini andava oltre, giungendo ad affermare che la medesima lingua era stata usata in Italia.*» (MARAZZINI, 1989, p. 77).

[150] Sobre les idees lingüístiques de l'erudit d'Oliva vegeu, a banda del llibre ja citat de Maria José Martínez Alcalde, l'estudi introductori al segon volum de l'edició de les seves obres completes —SILES (1984), esp. les pp. XIV-XV.

entendían la latina, viéndose precisados a aprenderla por arte. Como estos reyes empezassen a recuperar todo lo que estava a las faldas de las montañas y volviessen a reedificar León, Astorga y otras villas, poniendo en ellas pobladores y presidios, al passo que se iba extendiendo el dominio con las armas se fue también extendiendo el lenguage ... Los christianos que havían vivido en ellos —debaxo del dominio de los mahometanos, como queda notado— no havían perdido totalmente la lengua que usavan en tiempo de los godos, pero también la corrompieron, como los que estaban en los dominios de Asturias y León, y con la precisa comunicación con los árabes tomaron muchas voces de su lengua; y assí, quando se iba extendiendo el lenguage de los reyes de León y Castilla, se iban entrometiendo en él las palabras que havían tomado los christianos de la lengua de los sarracenos, al modo que se mezclan las aguas de los arroyos con las de los ríos grandes, y forman con ellos un cuerpo y una madre.

Todo este agregado o cúmulo de voces es lo que constituye y forma la lengua castellana, y assí como un montón de trigo, aunque se le hayan mezclado otros granos o semillas como cebada, centeno y otras especies diferentes, como la mayor y principal parte es el trigo, todo él se dice montón de trigo, del mismo modo, aunque en la lengua castellana se hayan introducido varias palabras de las lenguas gótica y arábiga, como en lo moral la mayor parte trahe a si la menor, ya todas ellas se reputan por parte de la lengua castellana.»[151]

Bastero, en la seva interpretació històrica, només havia d'identificar el primer estadi de la corrupció —el llatí adulterat per l'acció dels gots i els seus successors als regnes cristians del nord peninsular— amb la llengua romana i la resta venia rodada: si a la llengua romana —que és tant com dir la provençal o catalana— s'hi afegeix un segon grau de degeneració, que és l'arabització lingüística, se n'obté efectivament la llengua castellana.

[151] REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1726), pp. XLV-XLVII.

3.4 Occità i català: la llengua viva.

La identitat del català i el provençal és a la base dels dos grans projectes de Bastero. El prefaci de la *Crusca* inclou encara algunes explicacions per justificar aquesta idea, però la *Història de la llengua catalana* ja la dóna per suposada quan passa a estudiar el lloc i el moment del naixement de la llengua, les successives denominacions, la seva primitiva extensió per tota la Romània —el principal interès, a la *Història de la llengua*, se situa en el tema de la llengua romana, com ja hem vist, que assegura un paper crucial del català-provençal en la formació de les altres llengües romàniques. Pel que ell mateix explica a la *Prefazione*, aquesta idea que «*la lingua provenzale è la stessa appunto che la mia materna catalana*»,[152] a banda de tot allò que ja «*può conoscere ognuno confrontando le parole, le maniere, i modi di dire*», l'extreu de les *Rasós* de Ramon Vidal de Besalú[153] i també d'altres autors com Gaspar Escolano, que documenten i defineixen l'existència de la llengua llemosina, en els termes més comuns. El llemosí és, en efecte, la clau teòrica que fa possible la identificació, però veurem com Antoni de Bastero farà, a mesura que avancin les seves recerques, una apropiació molt personal d'aquest concepte.

És molt probable que al principi la seva idea no diferís gaire de la tesi llemosinista clàssica: el català i el provencal eren històricament la mateixa cosa; la unitat lingüística és, de fet, un patrimoni del passat. En el comentari a un passatge del Bembo que he trobat entre els seus papers, podem llegir-hi una expressió que deu ser ben primerenca d'aquest pensament:

> «*Se ha de saber que nostra llengua catalana o llemosina és la mateixa que la provençal antiga que se parlava en lo comtat de Provença y altres circonvehins, y que encara que entre los poetas de aquell temps que componian en esta nostra materna llengua ni agué molts que foren catalans, emperò no se anomenàvan ni éran coneguts en Itàlia, França y altres regnes [mes] que ab lo renom de poetas provençals, ja per ésser la Provença molt més vehina de aquellas parts de Itàlia, en la qual floriren molts excel·lents poetas, com y també per los viatjes y sojorns que hi feren los comtes de Barcelona, com a senyors y*

[152] BASTERO (1724), p. 5.

[153] El text de Ramon Vidal constitueix, en efecte, «*la referència documental més reculada del concepte*», tal com ha assenyalat August Rafanell en el seu llibre sobre el llemosinisme, i la que «*obre el camí que acabarà, amb el pas dels segles, afavorint l'assimilació de llemosí a català*» (RAFANELL, 1991', pp. 11 i 12).

soberans que també foren de dit comtat de Provença.»[154]

Ja veiem que el canonge, per la seva formació italiana, prefereix el terme *provençal* al *llemosí*, més habitual entre els autors catalans, però la idea és bàsicament coincident. Tanmateix, en la mesura que s'anirà familiaritzant amb l'obra dels trobadors i amb la llengua dels documents medievals, a proporció que adquireixi una visió més completa de la diversitat romànica, gràcies a la constant comparació lingüística a què l'obligarà l'elaboració de la *Crusca* i a les reflexions gramaticals i etimològiques que hi haurà d'incloure, Bastero s'anirà forjant una nova imatge la la realitat lingüística; farà, en realitat, una actualització del concepte, transportarà la idea de la comunitat lingüística llemosina al pla de la realitat sincrònica. Rafanell ha parlat d'aquesta actualització del llemosí, que fan també alguns altres autors setcentistes als Països Catalans:

> «*Al llarg del segle XVIII diversos autors van promoure una sobrevaloració compensatòria de la llengua catalana. Al centre d'aquesta compensació hi havia el mirífic* llemosí, *adaptat ara a la contemporaneïtat. Així, durant el XVIII, Antoni de Bastero des del Principat, Gregori Maians a València o Bonaventura Serra a Mallorca descriuran els seus vernacles respectius no pas com a fills d'un* llemosí *fundacional i arcaic, sinó com a llengües pròpiament —sincrònicament—* llemosines»[155]

Potser és excessivament simple atribuir l'aparició d'aquesta idea, només, a una «*sobrevaloració compensatòria*»; August Rafanell parla de l'«*erosió del prestigi de la llengua coetània*» que a la llarga havia de conduir a l'esmentada reformulació del concepte llemosí, i certament deu haver-hi una part de compensació sentimental en els plantejaments d'uns erudits setcentistes que experimenten en la pròpia pell el modern decandiment de l'idioma, però, almenys en el cas de Bastero —i de Maians, segurament—, és obvi que també un coneixement científic prou acurat i un rigorós treball des de la filolologia avalen el seu posicionament lingüístic. De seguida ho veurem.

La documentació del concepte *llemosí*, o de la comunitat lingüística, en el cas de Bastero, no es limita als autors hispànics expositors del llemosinisme clàssic —Beuter, Escolano, Calça, Bosc—, sinó que recull també una determinada tradició italiana —Briezzi, Salvini— i també, sobretot, la tradició francesa —Nòstra Dama, Du Fresne, Caseneuve—

---

[154] He reproduït íntegrament aquest text a l'annex 4 de la tesi.

[155] RAFANELL (1991'), p. 9.

que vehicularà, alguns anys més tard, un cert "llemosinisme" occità. Aquesta primera consideració ens dóna idea de la singular percepció de la pròpia realitat lingüística que posseeix el nostre canonge, que el desvincula de la majoria d'autors catalans o valencians de la seva època. El coneixement directe de la literatura i la llengua dels trobadors, absolutament ignorats a Catalunya fins ben entrat el segle XIX, quan començaran a arribar els estudis dels provençalistes francesos i dels primers romanistes, és també determinant en la configuració d'aquesta imatge més viva de la llengua comuna, que precisament, des de l'inici del segle següent —i, en bona part, a conseqüència dels estudis provençalistes que he esmentat—, serà prou estesa entre els francesos, com ha assenyalat August Rafanell en un treball ben recent, on podem llegir una gran quantitat de testimonis en aquest sentit, tots ells interessantíssims.[156]

Sigui com sigui, Antoni de Bastero explicita, a la *Història de la llengua catalana* —i, doncs, ja al final de la seva trajectòria intel·lectual—, una visió sincrònica i real de la unitat lingüística entre el català i l'occità. I si al prefaci de la *Crusca* proposava tan sols la comparació de «*le parole, le maniere, i modi di dire e lo stile delle nostre antiche Costituzioni di catalogna, esistenti nella Biblioteca Barberina, cogli antichi Statuti di Provenza, che si trovano nella Libreria Casanattense*»,[157] en els darrers anys de seva vida el canonge emprèn, en un exercici d'absoluta modernitat lingüística, la comparació de les diverses varietats parlades de la llengua d'oc, i s'interessa fins pels textos escrits en el provençal coetani.[158] En efecte, entre els papers dispersos del propi manuscrit de la *Història de la llengua*, que he reproduït en un apèndix a l'edició crítica de les parts redactades, hi trobem esmentada una poesia «*en llengua moderna provençal*» d'Honoré Bouche, i també diverses citacions del *Jardin deys musos provençalos* de Claudi Buyers (Aix, 1628), amb algunes remarques

---

[156] El treball a què em refereixo va ser presentat l'any 1994 en un congrés occitanista a la ciutat gascona de Pau, i en la seva versió catalana serà publicat pròximament dins un recull d'articles sobre història de la llengua del mateix autor —RAFANELL (1997), en premsa.

[157] BASTERO (1724), p. 5.

[158] Ja he dit que Bastero prefereix sempre el terme *provençal* al *llemosí*. Per a ell el designador *llemosí* recobra el sentit autèntic de "variant lingüística de la zona de Llemotges" —utilitza *llemosí* en oposició a *tolosà* o a *gascó*—, i per això resulta equívoc utilitzar-lo per a la denominació de la llengua comuna. Fa servir, doncs el terme *provençal*, perquè és el nom que té més projecció internacional, i una llarga tradició a Itàlia, o bé el terme *català*, com a estricte sinònim, quan escriu per als seus compatriotes —així, la versió italiana de la *Història de la llengua catalana* hauria esdevingut *Storia della lingua provenzale*, com ja he avançat. Curiosament, tot i que hi dedica molt d'espai en la seva darrera obra, el canonge refusa utilitzar el nom antic de *llengua romana* per designar absolutament la llengua, com ho faran més tard Raynouard i altres darrera seu, caient en un clar anacronisme.

lingüístiques com les que hi ha també al tercer volum de la Miscel·lània en foli, amb què el canonge vol il·lustrar «*la differència que·y ha entre lo provençal antic y lo modern que·s parlava en la Provença en temps de Claudi Buyers*», o demostrar que «*la llengua provençal és la mateixa que la de Gasconya y Llenguadoc*».[159] Bastero tenia, a més, les obres de Pèire Godolin, cèlebre poeta barroc «*en lengua tosolana*»,[160] perquè cita repetidament un text de Caseneuve publicat pòstumament dins d'aquest volum, des de la segona edició (1678), i també una *Lettre de Monsieur *** a un de ses amis de Paris*, posada al davant del mateix llibre.

La relació amb l'abbé Viellescases, de la qual tenim notícia per unes interessants cartes que he transcrit a l'apartat 12 de l'annex 1 de la tesi, és un altre testimoni de l'activitat de Bastero en aquest sentit. Havent conegut aquest pare paül, fill de Càors, a través del bisbe de Girona, va encarregar-li pel que sembla que, de retorn a la seva ciutat li cerqués algun exemplar antic del cerimonial capitular, així com tota altra documentació que pogués trobar sobre «*l'idiome quercinois*». Pel que diu en les seves cartes, Viellescases degué enviar a Girona, a banda de la *Prône* de Càors —una mena de catecisme amb les oracions bàsiques en *patois*, relligat al ms. 946/580 SDG—, una pastoral de Llemotges, en tres volums, i un cerimonial, no sabem si antic o modern, que no he pogut localitzar.[161] El paül, tanmateix, va traslladar-se aviat a París, i no degué continuar la seva col·laboració amb el sagristà de Girona; la seva darrera carta conté aquesta significativa observació:

> «*Je conserve toujours une affection particulière pour notre commune langue, mais je ne troube rien dans ce pays qui puisse servir à monsieur votre frère pour son grand ouvrage, car les parisiens ont un mépris souverain pour notre patois, et je les fais rire quand je leur dis, que le françois, l'italien et le castillan viennent de cette source.*»[162]

El cas és que Antoni de Bastero no va limitar-se a la comparació dels documents escrits, i va interessar-se també per registrar la llengua parlada als diferents territoris occitans; aquesta és la més sorprenent de les seves actuacions lingüístiques. No sabem si abans o després de la coneixença de Viellescases —a qui devia haver fet parlar, sens dubte, en el seu dialecte—,

---

[159] Ms. 3-II-2 RABLB, [4].

[160] *Història de la llengua catalana*, Llibre I, capítol 3, nota 8.

[161] Annex 1, 12.5.

[162] Annex 1, 12.6.

el sagristà va emprendre un viatge per terres occitanes, un autèntic viatge de recerca dialectològica a l'estil de mossèn Alcover o dels moderns autors d'atles lingüístics. En són testimoni uns papers relligats al quart volum de la miscel·lània en foli, on trobem transcrits el parenostre i l'avemaria en occità, en la lletra de Bastero, amb la següent anotació: «*Aquest Pater et Avemaria en patès me'l dictà un ome de la vila de Sant Flour, en lo Llenguadoc —o de Carcassona, que no·m recorda bé...*»; un altre paper, al costat d'aquest, conté una altra versió occitana d'aquestes oracions, i al darrera la següent anotació del canonge: «*Lo retroscrit Pater et Ave, en llemosí, lo escrigué un metge de la ciutat de Tuille, del baix Llemosí —Limoges és del Lemosí alt; digué que al dit llenguatge comunement lo anomenan llemosí y no patès, puix patès és genèric —així com en Llenguadoc, llenguadocien; en Tolosa, tolosan; en Provença, provençal, etc.*»[163] També dins el manuscrit de la *Història de la llengua* trobem un llistat amb equivalències d'alguns mots en tolosà - llemosí - català.[164] No n'hi ha cap dubte, Antoni de Bastero va córrer pel migdia francès buscant materials i dades empíriques per documentar, d'una manera absolutament directa i real, la unitat lingüística de Catalunya i Occitània.[165]

Aquesta preocupació per la llengua parlada, no cal dir-ho, és força insòlita a la seva època, i potser no trobarem, dins l'àmbit romànic, una sensibilitat lingüística similar fins a finals de segle, en la famosa enquesta d'Henri Grégoire.[166] Erich Auerbach ja advertia, justament, que la lingüística, en línies generals, no és fins al XIX que s'ocupa o almenys comença a tenir en compte la llengua oral:

---

[163] Ms. 3-II-3 RABLB, [10]. Ja he remarcat, en una nota anterior, que el terme *llemosí* recupera, en Bastero, el seu sentit estricte, i que segurament a causa d'això no l'usa per denominar, en general, la llengua comuna.

[164] Vegeu l'apèndix a l'edició crítica de la *Història de la llengua catalana*, [10].

[165] Podem conjecturar, a més, que el canonge havia estat a Tolosa pel fet que posseeix, entre els seus llibres, nombroses edicions tolosanes que no podien tenir gaire divulgació fora de l'àmbit estrictament comarcal; és el cas de les poesies ja citades de Pèire Godolin, i també dels llibres de Pierre de Caseneuve, que va haver de conèixer, com ja he dit, després d'haver imprès el primer volum de *La Crusca provenzale* (1724), perquè en aquest volum no hi apareix citat cap vegada, i en canvi és un autor molt utilitzat en la *Història de la llengua* i en les addicions manuscrites al propi prefaci de la *Crusca*. A les miscel·lànies cita, d'altra banda, alguns manuscrits de les biblioteques tolosanes.

[166] Precisament a l'època de l'enquesta de Grégoire, destinada a inventariar els diversos *patois* que calia bandejar en la moderna nació francesa, és quan es desvetlla per les terres occitanes un cert interès per la pròpia realitat lingüística, com ha notat August Rafanell: «*sospito que la idea d'unitat idiomàtica catalano occitana limitada al "antiguo provenzal" va canviar amb el segle XIX. Potser un xic abans; no ho puc concretar. En tot cas estic persuadit que els aires tant polítics com intel·lectuals implantats a la França de la fi de l'Antic Règim van generar una nova percepció de la realitat de les llengües, d'aquelles llengües que s'havien convertit per decret en* patois *... el cert és que, mentre que als territoris de parla catalana de principis del XIX es va prolongar maquinalment l'evocació erudita al passat llemosí de la llengua autòctona, a l'espai occità podem entreveure una primera aproximació "realista" a la llengua d'oc ... Les respostes a l'enquesta de Grégoire són un exemple modèlic d'aquesta sensibilitat*» (RAFANELL, 1997, en premsa).

«fino all'inizio e anche fino alla metà dell'Ottocento, essa [la lingüística] *si occupava quasi esclusivamente della lingua scritta; la lingua parlata ne restava esclusa quasi del tutto, o almeno non era presa in considerazione che come opera d'arte oratoria —retorica—, quindi come literatura. La lingua parlata comunemente, sopratutto dal popolo, ma anche dalle persone colte, fu completamente trascurata; e così, naturalmente, i dialetti e i termini professionali...»*[167]

Bastero, doncs, s'avançava als filòlegs del seu temps quan recollia testimonis diversos de la llengua parlada, i això no ho va fer només en el seu suposat viatge per terres occitanes, sinó que també va voler-ho practicar en la qüotidianitat més propera; dins el manuscrit de la *Història de la llengua catalana* hi trobem precisament unes curiosíssimes llistes de paraules i expressions col·loquials, recollides la majoria, pel que sembla, a Girona mateix, i també algunes al Rosselló.[168] Per al canonge, en definitiva, la gran llengua catalano-occitana era una llengua viva, i no només una suposició teòrica o de caràcter retòric. Hi ha una presa de contacte efectiva amb la realitat oral, i hi ha fins i tot consciència d'una certa diversitat, ocasionada per la decadència lingüística que es desprèn de la pèrdua de la sobirania política;[169] una diversitat que deu ser percebuda, al capdavall, com un fet reversible, que no condiciona la integritat de la llengua, mantinguda fins als darrers escrits del canonge.[170] I

---

[167] AUERBACH (1948) [1963, p. 21].

[168] Vegeu l'apèndix a l'edició de la *Història de la llengua*, núms. [15], [16] i [17]. En aquestes llistes es consignen habitualment els noms dels informants de qui s'ha obtingut el testimoni; així hi trobem esmentats, a més d'alguns capellans d'arreu del bisbat, personatges ben característics, com ara la Maria sabatera, el Nan, la cuinera Maria, la sorda de Sant Esteve de Llèmena o l'escolà del doctor Recort.

[169] En el comentari a un passatge del Bembo, que ja he citat més amunt, llegim la següent puntualització a propòsit del "quasi" preventiu que Du Fresne avantposa a la seva afirmació de la identitat lingüística entre el provençal i el català: «*I peraquè no occasione lo menor motiu per a dubtar lo adverbi* fere, *advertesc que se deu enténdrer del temps en què aquell autor escrigué lo* Glossari, *que fou cerca la meitat de la passada centúria, puix com a las horas ja avia cerca duas centúrias que la corona de Aragó era unida ab la de Castella, y semblantment lo comtat de Provença a la de França, en nostre Principat ja se avian pres y catalanisat alguns vocables dels castellans, y així mateix en la Provença altres de francesos, de ahon hi avia ja alguna diferència i per ço diu* idem fere, *pus en temps dels sereníssims comtes de Barcelona y reys de Aragó era, en tot y per tot, un mateix dialecte o llenguatge, com se pot comprovar en pràctica parangonant lo cos de la escriptura, o dels vocables modos y formas de dir dels còdigos en pergamí de las rimas dels poetas provensals custodits en la Biblioteca Vaticana ab los nostres actes o llibres antics, y altres documents custodits en nostres arxius, y se trobarà ésser un mateix llenguatge sens que s·i note ni un* et *de differència.*» —annex 4, [4].

[170] Sobta tanmateix que a la *Crusca* el mateix Bastero hagués afirmat, segurament abans de tenir-ne cap experiència personal, que «*In Provenza ... nel tempo che'l cardinal Bembo scrisse le sue* Prose *... già quei popoli in gran parte corrottamente parlavano, come dice lo stesso Bembo; e poi andò talmente in quelle contrade peggiorando e di secolo in secolo perdendo il buon linguaggio nativo, che oggidì quasi sicuramente affermare si può che sia morto, non che corrotto in bocca dei medesimi popoli ed altri dell'Occitania ed Aquitania*» (BASTERO, 1724, p. 21). Aquest però és un tòpic força recorrent entre els "llemosinistes" italians, que servia a Bastero per poder dir, a continuació, que a Catalunya sí que s'havia conservat pura la llengua antiga dels trobadors. No hi ha encara una experiència autèntica de l'oralitat.

és que la qüestió del nom de la llengua, que pren tanta importància en la *Història de la llengua catalana* —i que és objecte d'una llarguíssima addició manuscrita de les que el canonge afegí posteriorment al prefaci de la *Crusca*—, no és altra cosa que la qüestió de la unitat lingüística, unitat que per a Bastero —com per a d'altres autors posteriors— queda assegurada i justificada, d'alguna manera, en l'afirmació de l'origen català de la llengua provençal.[171]

No em puc estar d'afegir aquí, després de les consideracions precedents sobre la percepció lingüística del canonge Bastero, una idea que em balla pel cap des de fa algun temps, i que intentaré desenvolupar d'una forma més o menys ordenada, encara que aquest no és segurament el lloc d'aquesta reflexió, perquè s'escapa dels objectius del present treball, i tampoc no tinc tots els mitjans ni els arguments necessaris per exposar-la amb el rigor esperable. Es tracta justament de l'esmentada consciència de la unitat lingüística catalano-occitana, que és tan general en els textos i en els autors catalans —no conec prou els altres— de l'època moderna; em plantejo si no hauríem d'afrontar-la, en els nostres estudis històrics o crítics, com un fet incontestable que respon a una *realitat* i no pas a un error de perspectiva, a una confusió generalitzada. Penso que d'alguna manera restem credibilitat o mèrit a aquests autors quan diem que són objecte d'un confusió, que cauen repetidament en el vici d'identificar les dues llengües; també penso que, en matèria de llengüa, cal desconfiar de les confusions quan són massa generalitzades. I és que, si com ens ha ensenyat en Pep Nadal, les llengües són bàsicament construccions ideològiques fetes pels individus que les perceben com a tals, si són tan sols una abstracció que permet organitzar d'una determinada manera el *contínuum lectal* que és la oralitat,[172] per què no hem de fer cas a la percepció de la pròpia llengua que tenen aquest autors i hem d'imposar-los anacrònicament els nostres prejudicis?

En realitat, no és fins al segle passat, amb l'obra lingüística de Milà, Bofarull i altres prohoms de la nostra Renaixença, que no es comença a formular obertament que el català i el provençal són dos llengües diferents —a França potser una mica abans, amb Raynouard

---

[171] Bastero manté aquesta hipòtesi a la *Història de la llengua*, encara que d'una forma una mica ambigua i sense fer-hi massa atenció. Després d'ell defensaren això mateix el marquès de Llo, Andrés, Llampilles i Jovellanos —cf. MARTÍNEZ (1992), p. 218, i RUBIÓ i ORS (1898), p. 38.

[172] NADAL (1992), esp. pp. 21-31.

i companyia. Aquesta idea, sostinguda amb molta timidesa al principi, és plantejada sovint d'una forma ben ambigua, com ara en aquest passatge a *De los trovadores en España*:

> «*Las estrechas relaciones entre este país y el mediodía de Francia, produjeron la unidad general de la lengua, pero esta unidad que no se oponía en los países transpirenaicos a ciertas modificaciones secundarias, no obstó tampoco para que en Cataluña se formase una variedad muy marcada, que por la vida propia que alcanzó más tarde, ha podido considerarse como una nueva lengua*»[173]

La lectura d'aquest fragment em suscita inevitablement algunes preguntes: Quan i qui considera, amb la perspectiva d'una vida —literaria?— pròpia, que el català és una nova llengua? Al nostre país, quin autor hi ha, fora de Bastero, que posseeixi una perspectiva de conjunt de la Romània lingüística i s'interessi per la classificació de les llengües neo-llatines abans de Milà i els romanistes del segle XIX? I doncs, no és sospitós que justament al segle XIX, moment de la màxima espanyolització ideològica i cultural de Catalunya, sigui quan es pretén discernir i establir les diferències entre «*las dos variedades, transpirenaica y española, de la lengua de oc*»?[174]

Si exceptuem el testimoni d'Averçó —i aneu a saber què volia dir exactament quan deia «*car pus jo son catalá, no·m dech servir d'altre lenguatge sinó del meu*»— tots els autors catalans des de l'Edat Mitjana assumeixen en algun grau la comunitat lingüística amb els occitans. No en va Ferran Valentí, en el cèlebre pròleg a la seva traducció catalana de les *Paradoxa* de Ciceró, datada pels volts del 1450, diu ni més ni menys que: «*E perquè no oblit los de nostra nació catalana, guarda Arnau Daniel, quant és estat subtil e ple de sentència en son rim e prosa vulgar*».[175] El coneixement dels trobadors, precisament, quedà eclipsat ben aviat a Catalunya com ja he notat abans, i doncs ben pocs autors podran apel·lar, com Bastero, a aquest precedent il·lustre i homogeneïtzador fins als treballs filològics de Manuel Milà; malgrat això la "confusió" persisteix. I és que, de fet, aquesta qüestió de la identitat

---

[173] MILÀ (1861) [1889, p. 481].

[174] MILÀ, loc. cit.

[175] Cito per la versió que en dóna Lola Badia en un article recent a propòsit de les idees de Valentí sobre la literatura en vulgar (BADIA, 1994, p. 167). Potser és interessant de notar aquí que darrerament, pel que sembla, els propis medievalistes s'estan adonant que no sols la lírica, sinó també la prosa catalana més corrent presenta sovint un elevat grau de "provençalització" lingüística; el propi manuscrit ambrosià del *Llibre de contemplació* de Ramon Llull, que és el més antic de tots i l'únic que va tenir a les mans l'Il·luminat Doctor, i que encara resta inèdit, és pel que diuen un occitanisme fet. No pot voler dir tot això que ens estem esforçant a buscar una duplicitat lingüística on no hi és? No pot ser que, en els nostres estudis retrospectius, actuem condicionats per un apriorisme que no s'ajusta a la realitat?

lingüística del català i l'occità no té res a veure amb el problema del llemosí, que tal com el plantejen els llemosinistes clàssics no és altre que el problema de la modernització de la llengua. Quan aquests autors contraposen l'antiga i uniforme llengua llemosina a la realitat moderna de la llengua ho fan sempre des d'una perspectiva molt particularista —llemosí *vs.* valencià, per exemple— i mai no enfronten una antiguitat llemosina única a una modernitat en dos blocs —català i provençal— sinó, en tot cas, una antiguitat unida a una modernitat anàrquica i absolutament dividida. I una modernitat que és sovint només la del català estricte, perquè sospito que la realitat occitana contemporània resta absolutament ignorada pels autors catalans, llevat d'algun cas estrany com el de Bastero, que ja he explicat.

El tema és molt gran i, com es pot veure, de molta transcendència per a l'estudi de la història lingüística i literària dels catalans, però no vull embrancar-me més en una qüestió que podria ser objecte, per ella mateixa, d'una tesi de doctorat, i que en realitat s'allarga en el temps i arriba fins als nostres dies. El problema de la interrelació entre el català i l'occità, en efecte, no és encara del tot resolt ni des del punt de vista més estrictament científic —alguns lingüistes com Gerhard Rohlfs han mantingut fins fa ben poc, i amb totes les matisacions que calgui, la substancial pertinença del català al grup de les llengües d'oc—, i evidentment pot donar molt de si l'anàlisi de la vigència ideològica d'aquesta agrupació lingüística. Tenint en compte que, com ha notat Pep Nadal, «*la integració lingüística comença realment a produir-se en el moment en què comença a ésser imaginat un territori integrat lingüísticament*»,[176] tampoc no ens pot sorprendre tant la lectura d'alguns textos ben explícits —i prou seriosos— com el següent, de don Enric Prat de la Riba:

> «*Ni la comparació de la nostra terra amb una altra de civilització més intensa, ni la contemplació dels nostres ideals davant el problema misteriós de deixar la vida feren perdre als meus ulls la grandesa d'aquesta causa que ens ha acoblat tots a treballar per la resurrecció d'una Nació, d'un pensament, d'una cultura, de la qual nosaltres som la branca més sencera.*
>
> *N'ha perdut moltes de coses la nostra raça. Els qui parlen d'aquella Catalunya que tanca l'Ebre i acaba als Pireneus, no han sentit bategar l'ànima de la nostra terra, corrent centenars de quilòmetres cap al cor de França. Des del Mirador de Durtol, en*

[176] NADAL (1992), p. 25.

aquelles hores passades contemplant les planures de l'Alvèrnia i les serres de les Cevenes, quantes vegades havia somniat aquella Nació immensa, aquell aplec de pobles que es podien entendre uns amb altres i que des de València s'estenien per la Mediterrània fins al Rose i les estribacions dels Alps; que pel Pireneu van a confrontar amb les terres basques i toquen l'Atlàntic i el voregen fins a les boques del Leire...»[177]

La unitat lingüística catalano-occitana, sostinguda per Bastero i per tants altres erudits catalans dels segles XVI al XVIII no és, doncs, cap excentricitat, i més aviat hauríem de suposar-la a l'hora d'estudiar qualsevol autor d'aquestes èpoques, encara que no s'hi refereixi explícitament. Aquesta és l'única idea que, en definitiva, volia argumentar amb la present digressió, i demano disculpes si és que m'he excedit en les meves apreciacions, per tocar temes que no conec prou, i si he abordat massa lleugeresa alguns aspectes que com ja he dit, mereixen un estudi molt més detallat i exhaustiu. Penso, tanmateix, que aquí hi ha un camp de recerca molt valuós i encara desaprofitat, i que haurem de prosseguir, en endavant, l'estudi de la percepció de la pròpia llengua als diferents llocs i als diferents moments de la cultura catalana.

---

[177] La citació és extreta de l'article «De lluny», publicat a *La Veu de Catalunya* l'1 de gener de 1904. És interessant notar també que, als anys vint i trenta del nostre segle, hi hagué encara moviments de signe federalista, a Occitània, per tenien com a objectiu final, més o menys utòpic, la reconstrucció de la gran nació occitana, «*de Niça a Alacant*», i que no van ser del tot desconeguts entre les formacions polítiques catalanistes. Pel que fa a Bastero, no podem saber fins a quin punt s'hauria materialitzat la seva reivindicació territorial, però resulta d'indubtable interès un paper que he trobat, perdut enmig del manuscrit de la *Història de la llengua*, on es pot llegir, de forma molt fragmentària i poc clara, alguna cosa semblant a una especulació sobre els drets dinàstics respecte dels comtats occitans que podria reclamar la monarquia espanyola si no hagués caigut en mans dels borbons francesos: «*Los soberans que conservan algun dret a molts dominis usurpats per la França són casi tots sos vehins; singularment, per lo regne de España és lo que tindria més que cedir si de estos se formava un rey no Felip Borbon; solament del comptat de Barcelona, des de Ramon Berenguer III fins a Pere II, rey de Aragó, al·legaré los següents: Lo ducat de Bearne és feudo dels comtes de Barcelona; lo comtat de Montpeller fou venut per Jaume, rey de Mallorca, però ab oposició del senyor feudal Pere III, rey d'Aragó; lo comtat de Provença fou unit a França per Beatriz, casada ab Carlos d'Anjou, però ni esta ni son pare, últim comte de Provença, Ramon Berenguer, no pogueren alienar un feudo reversional de agnació perpètua. En estos y altres estats dependents de dit comtat de Barcelona produeixen los francesos una cessió del rey d'Aragó don Jaume Conquistador a favor de Lluís IX, nul·la però, y contra lo fideicomís del comtat; y violenta ob metum de dit rey, occupat en expel·lir als moros de València y Múrcia, etc.. Añadeixen a esta cessió los francesos una devolució ab què diuen aver lo papa —o Innocenci III contra Pere I de Aragó, aliat ab lo comte de Tolosa, fautor dels albigenses; o Martí IV contra Pere II per las solemnes vespras sicilianas— transferit als reys de França, etc.*» —Apèndix a l'edició de la *Història de la llengua*, [47].

3.5 Història lingüística i tradició literària.

A les parts no redactades de la *Història de la llengua catalana* hauríem pogut trobar-hi, sens dubte, una ben interessant representació de la tradició literària, com a complement i en certa manera com a justificació de la trajectòria històrica que Antoni de Bastero imaginava per al nostre idioma. Els capítols que ens falten sobre l'extensió de la llengua i aquell apartat dels *Llibres en català* haurien donat notícia, segurament, de l'amplitud geogràfica que assolí el conreu de la literatura trobadoresca, i de molts manuscrits i obres antigues catalanes localitzats pel canonge en les biblioteques i arxius d'Itàlia i de Catalunya; les reflexions sobre la *Caída y estado presente* de la nostra llengua, alhora que potser intentaven exposar un diagnòstic de la situació contemporània, ens haurien aportat prou indicis sobre la seva particular visió dels darrers moments de la literatura catalana. Malauradament, no tenim aquests capítols, però podem intuir com s'hauria estructurat, des de la perspectiva basteriana, la història literària del català, pel context que ens proporcionen les parts conegudes de la mateixa obra i, sobretot, pel que n'avança Bastero al prefaci de la seva *Crusca provenzale.* Podem intentar, doncs, destriar els aspectes més interessants de la seva anàlisi de la literatura i veure com aquesta interpretació s'interrelaciona amb la seva especulació lingüística i condiciona també, en bona mesura, la percepció de l'idioma que el nostre canonge s'havia proposat d'historiar.

En primer lloc, i com a conseqüència de l'homologació lingüística del català i l'occità de què he parlat a l'apartat anterior, l'anàlisi literària de Bastero es caracteritza com sabem per l'apropiació de la literatura trobadoresca. La seva és però una apropiació amb uns matisos ben particulars, com també ja he avançat; com que la bona època de la llengua coincideix amb l'esplendor política de la dinastia catalana, la gloriosa literatura medieval ha d'allargar-se fins al moment de la decadència lingüística, que és també el moment de la pèrdua de la sobirania política dels territoris de la llengua. Així, cal incloure els trobadors en un gran bloc, juntament amb la resta d'autors catalans de vers i de prosa fins al segle XV. Tots ells passen a formar part de l'Edat d'Or de la literatura catalana. Per altra banda, destaca en el raonament de Bastero la creença que, després del període de decadència de la llengua i la literatura catalanes, es produí amb el Barroc una mena de renaixement literari, a Catalunya, que permet afrontar el present amb una relativa normalitat —n'he parlat al capítol anterior. Heus ací dues idees ben suggerents del nostre filòleg, que caldria veure si

eren gaire esteses a la seva època, i fins a quin grau foren compartides per altres estudiosos del seu temps —en principi hem de pensar que no podien ser-ho gaire, donada l'escassa divulgació de l'obra del canonge.

L'Edat d'Or és sens dubte, per a Bastero, el punt culminant de la representació històrica de la llengua i la literatura catalanes; és l'època de la màxima esplendor literària i també l'època en què la llengua s'escriu, a tot el domini, pura i sense adulteració. La gran força d'aquest concepte anul·la en efecte, als ulls de Bastero, l'evident discrepància lingüística que hi ha, per exemple, entre un poema de Giraut de Bornelh i un altre d'Ausiàs Marc, o entre la *Cançó de Santa Fe* i el *Tirant lo Blanc*. Tot podrà reduir-se, segons ell mateix manifesta en alguns dels seus apunts, a una diferent tria lèxica i, sobretot, a un problema ortogràfic:

> «*Y per a més facilitar als curiosos semblant prova y averiguassió, deixant los manuscrits a una part, lligen algunas de las ditas poesias que ha fet estampar l'arcipestre Crescimbeni, y confronten lo idioma de aquellas ab lo de Muntaner en sa* Crònica, *ab lo del rey en Jaume, y ab lo de Pere Martorell etc., que tots se tròban custodits en las llibrerias públicas de Roma, o be ab las obras del nostre cèlebre Ausiàs March, que també són en ditas llibrarias, puix sobre que aquest poeta és modern respecte dels primitius que floriren en temps dels comtes de Barcelona y de Provença, com se notarà més avall, ab tot no hi he observat altra diversitat sinó per raport a la sola ortografia, puix en dit Ausiàs March no·s troba la K o la Q en lloc de la C (verbi gracia* katalana, *per* catalana; qar, *o* quar, *per* car; qe *y* qi, *per* que *y* qui*), ni la* z *o la* tz *en lloc de la* s *o* z *(*solatz *per* solaz *o* solàs; assatz, *per* assats, anz, *per* ans*) i així bé algunas altras lletras y mots —i al contrari, en quant a l'apòstrofe y demés senyals, com enciso, etc., puix los antics no·ls usaren; de forma que, exceptuada l'ortografia, la qual en aquells primers temps era pèssima y molt confusa, en lo demés de l'idioma no hi ha differència.*»[178]

El protagonisme literari, segons el tòpic de l'època, el prenen els poetes, i per a Bastero ells són els exponents més clars d'aquesta Edat d'Or de la literatura. Tot i les seves recerques documentals, de què són testimoni els textos copiats al *Zibaldone provenzale* i el buidatge

[178] Annex 4, paràgraf [4].

del *Tirant lo Blanc* (mss. 239 BUPB i 2-II-5 RABLB),[179] el gruix de l'activitat filològica se centra en la producció poètica medieval, i el primer volum de *La Crusca provenzale* inclou una *Tavola dei poeti provezali de l'Età d'Oro* —ampliada i completada després a Barcelona, segons que advertim per les anotacions manuscrites de l'exemplar de l'Acadèmia— on l'àuric concepte troba la seva màxima expressió. Aquesta *Tavola* inclou algunes significatives incorporacions a la colla dels trobadors clàssics i dels poetes tolosans: Ausiàs Marc, Jaume Roig[180] i, sobretot, Ramon Llull, un autor ben conegut pels seus contemporanis però no pas com a literat, ni molt menys com a poeta; en això Bastero s'apunta un mèrit que fins ara tothom havia estat d'acord a buscar en les recerques d'autors molt posteriors:

> *«Fou Jovellanos, durant el seu empresonament a Mallorca, el primer que l'assenyalà com la gran figura de «la historia literaria de la isla» al qual «deben la lengua y la poesía catalana su majestad y esplendor». I pràcticament podem indicar l'any 1859 —quan Jeroni Rosselló començà l'edició de les obres que continuaren Mateu Obrador i Salvador Galmés—com el principi del lul·lisme en la història literària del país.»*[181]

La *Tavola*, sens dubte, hauria inclòs també el poeta Jordi de Sant Jordi, pel qual Bastero manifesta diverses vegades un viu interès, si haguessin donat resultat les gestions que segurament va emprendre a València per recuperar-ne algun manuscrit —vegeu l'apartat 1.4 de la primera part de la tesi, i també l'annex 1, 6.11.

He dit que l'Edat d'Or, per a Bastero, coincideix amb l'esplendor política de la dinastia catalana; de fet, s'estableix una mena de relació de causalitat entre aquest fet i aquell, que es referma per la condició de literats de Ramon Berenguer, comte de Provença, i, sobretot, d'Alfons I i els altres reis poetes.[182] Així, mentre dura la sobirania de la Corona

---

[179] Entre altres coses, Bastero havia descobert a Roma el *Regiment en temps de pestilència* d'Arnau de Vilanova —que ell suposava de principis del XV—, com podem llegir en una carta adreçada al seu germà Baltasar (annex 1, 6.11). Un cop a Barcelona el canonge farà encara algunes descobertes importants, com ara el manuscrit de la *Crònica* de Jaume primer del convent dels carmelites —vegeu el primer capítol de la tesi, on refereixo els diferents aspectes de la seva biografia.

[180] Josep Alminyana, en el seu estudi introductori a l'edició fascímil de l'únic manuscrit conservat de l'*Espill*, adverteix que Antoni de Bastero ja va conèixer aquest manuscrit, guardat a la Biblioteca Vaticana, i afirma que fou ell qui va donar-lo a conèixer per primera vegada, després d'haver-se donat per perdut durant molt de temps (ALMINYANA, 1990, p. 40).

[181] NADAL & PRATS (1982), p. 304.

[182] El propi Bastero, en un lloc de la *Tavola* adverteix: «*Debbo dar notizia a'lettori che non solamente tra i re d'Aragona poetò nel nostro volgare questo Alfonso I, ma eziandio Pietro I, o il II, e il III ancora, e Giovanni I, ed altri*»; una addició manuscrita en aquest lloc hi afegeix «*l'infante Pietro, figliuolo del re Jacopo II*» (BASTERO, 1924, p. 74).

d'Aragó —curiosament Bastero no marca cap diferència entre els monarques anteriors i els posteriors al Compromís de Casp— es manté la puresa de la llengua i la producció literària, i quan es produeix la annexió dels dos regnes hispànics s'acaba la literatura i s'inicia l'embastardiment de la llengua, amb la barreja d'elements forasters, de les llengües veïnes:

> «*Questa età d'oro, o questo tempo della purità e bellezza del nostro provenzal idioma, si debbe contare incominciando dal principio del secolo XI o in quel torno, fino all'anno 1479, o poco dopo, nel qual'anno s'unì la Corona d'Aragona con quella di Castiglia, per mezzo del parentado del re d'Aragona don Ferdinando II colla regina di Castiglia donna Isabella; imperciocché, in tutto detto spazio e corso di tempo, e si parlò e si scrisse in Catalogna —e in Valenza ancora sino dal tempo della sua conquista, fatta dal re don Giacomo cognominato Lo Conquistador— senza quella varietà, per non dir barbarie, che introdusse poi a poco a poco il rimescolamento con altre lingue, ed in ispeziale lo studio posto nella castigliana, che indusse per così fatto modo trascuranza della materna, benché nel suddetto anno dell'unione ed alleanza delle due corone ancora fosse essa castigliana rozza molto, e povera e incolta, come vederemo appresso. Onde alcuni, perduto l'amore alla natural favella, di nuove e straniere forme di parlare ed al genio di essa non punto convenevoli, la infettarono, ed altri, non istimando se non quel che è forestiero, a scrivere si posero in castigliano, mettendo in non cale la propria...*»[183]

Per proximitat, l'atenció del canonge es fixa en els autors que, decuidant la llengua materna, es disposaren a estudiar —entengui's a cultivar— la castellana; pensava segurament en el cas del barceloní Joan Boscà, de qui coneixia l'obra i n'havia extret algunes paraules per al diccionari de catalanismes castellans projectat com a apèndix de la *Història de la llengua*.[184] La resta del domini lingüístic, tanmateix, és objecte d'una anàlisi paral·lela:

> «*haviendo faltado en dicho condado* [de Provença] *la línea o descendencia «de l'alta stirpe d'Aragona antica» —esto es, de la real familia de los Berengueres, condes de Barcelona y reyes de Aragón, por muerte de su conde Raymundo Berenguer el quinto y último de este nombre ... y haviendo immediatamente entrado los condes de la sereníssima y real casa de Anjou, no solo començó a declinar en el mismo condado la*

[183] BASTERO (1724), p. 20.

[184] Vegeu la *Nota complementària* al paràgraf [20] del Llibre III, cap. 2, de la *Història de la llengua*.

poesía provenzal, si también notablemente la lengua —assí como en todas las demás provincias de la Aquitania y Occitania, en las quales sucedió lo mismo quando faltaron respectivamente sus proprios y naturales príncipes»[185]

Llengua i política queden, així, estretament unides en la configuració del tòpic de l'Edat d'Or, un concepte que no trobem formulat per cap altre autor d'una manera tan explícita, però que, això no obstant, delata un sentiment que devia ser més o menys estès entre els intel·lectuals catalans de principis de segle: la unió dels regnes d'Aragó i Castella —la creació de l'Espanya moderna— és la causa del declivi lingüístic, de la decadència cultural dels Països Catalans.

Si aquesta podia ser una idea prou estesa entre els contemporanis del canonge, també ho havia de ser la que dóna lloc a l'altre moment rellevant de la història literària catalana, segons Bastero. Es tracta, com he dit, del renaixement literari que es produeix a partir del segle XVII, i que suposa un reviscolament de la llengua, gràcies a l'aparició de nous poetes i, sobretot, a la depuració lingüística exercida per l'Acadèmia desconfiada:

«Anzi, nel Principato di Catalogna sul principio dell'ultimo trascorso secolo, il nostro rinomatissimo poeta il dottor Vincenzio Garzia, e con esso lui Lo regalo *—delizia—* de las musas don Joan de Boixadós, *e* Lo esglay *—spavento—* d'Apolo Cordellas, *oltre agli altri molti che in quel tempo fiorirono, come* don Francisco de Ayguaviva, don Felip de Guimerà, *e cento più de'quali fa egli menzione, gli fecero mirabilmente rialzar il volo ... E oggi giorno, col mezzo della moderna Accademia* dels Desconfiats *—de'diffidati— eretta in Barcellona nel 1700, sotto la protezione di nostra Donna di Monserrato, per far argine e difesa alle inondazioni di stravolte locuzioni che sovrastavano, opponendosi a così precipitoso torrente di nuovi barbari e stranieri vocaboli, e i suoi legittimi, che dolcissimi e belli sono, con franco cuore valorosamente riparando, sarebbe forse la lingua provenzale salita altra volta a quel grado d'onore e di gloria in cui ella salì nell'età d'oro...»*[186]

Resulta ben interessant aquesta explicació, perquè revela una perspectiva substancialment diferent de la que estem acostumats. Tot i que en l'actualitat, i gràcies sobretot als treballs d'Albert Rossich, ens estem alliberant del llast que suposava el concepte decimonònic de

[185] *Història de la llengua catalana*, Llibre I, cap. 2, [26].

[186] BASTERO (1724), pp. 22-23.

la "Decadència literària", amb què s'enllestia sense massa escrúpols tota la producció dels segles XVI al XIX, no deixa de sorprendre que Bastero, bon coneixedor de la riquíssima literatura trobadoresca, pugui arribar a equiparar la situació de principis del divuit amb l'època daurada medieval. És evident que el canonge exagera, però en això hi hem de veure, em sembla, una voluntat d'afrontar la seva com una cultura normal, malgrat totes les mutilacions —ara ja només es refereix estrictament al Principat de Catalunya—, les guerres, la submissió política. Si Bastero té interès a demostrar, com ja hem vist a l'apartat anterior, que la llengua s'ha mantingut viva, també li interessa remarcar que la tradició literària no s'ha estroncat, i doncs, que pot reprendre el seu curs. És ben significativa, en aquest sentit, la consideració que li mereix l'Acadèmia desconfiada, que queda definida, en el text que he citat, gairebé com qualsevol de les acadèmies nacionals que s'erigeixen en aquest moment en tots els estats moderns: els seus objectius haurien estat, segons el canonge, la marginació de les «*inondazioni di stravolte locuzioni che sovrastavano*», l'oposició al «*così precipitoso torrente di nuovi barbari e stranieri vocaboli*», i la protecció i rehabilitació de «*i suoi legittimi, che dolcissimi e belli sono*» —vaja, com qui diu, «*limpia, fija i da esplendor*». No recordo haver llegit mai, en cap dels estudis actuals sobre el tema, un plantejament de la institució de la primera acadèmia barcelonina en aquest termes, i tanmateix alguna cosa d'això hi devia haver; no per res el canonge Bastero, en un altre lloc de la Prefazione, declara que «*per agevolare al lettore l'intelligenza degli esempi e de'passi antichi provenzali, ho proccurato di ridurli alla più chiara e distinta ortografia, circa la quale mi sono per lo più conformato con quella che ritennero gli accademici barcellonesi nella impresione delle rime del nostro Garzia*».[187] En definitiva, Bastero reconeix l'autoritat filològica de l'Acadèmia de Barcelona, tal com ho faria qualsevol investigador modern i compromès amb l'avanç de la ciència al seu país, i deu tenir els seus motius per fer-ho.

Deixant de banda aquesta qüestió, que podrem aclarir només en la mesura que s'avanci en el coneixement global de la llengua i la literatura catalanes al segle XVIII, m'interessa destacar, després de tot el que he exposat fins aquí, la conclusió que, en el pensament basterià, la història lingüística se submergeix d'alguna manera en la història literària, d'on extreu les directrius generals i la demostració palpable de les seves deduccions. Aquesta tendència s'experimenta també a Itàlia, on com ha notat Claudio Marazzini,

[187] BASTERO (1724), p. 27.

parlant de l'obra de Gian Vincenzo Gravina, la història de la llengua acaba esdevenint un instrument auxiliar de la història literària:

> «*...la storia linguistica ha perso la sua funzione antica di cardine della teoria letteraria, funzione che aveva avuto nel* De vulgari eloquentia *e nelle* Prose della volgar lingua *di Bembo, fino a che l'obiettivo primario degli autori era stato proprio di natura retorico-linguistica. La teorizzazione letteraria di Dante e di Bembo, diffatti, dipendeva in maniera vincolante dalla fondazione dei principi linguistici ... Nell'opera di Gravina, invece, questo equilibrio di ruoli è già in parte rovesciato —forse per la prima volta. In alternativa, troviamo l'assunzione di un'idea di letteratura, di un sistema di valori letterari ... quale motore centrale della ricerca, ed in funzione subalterna sta una breve trattazione linguistica, nella quale entrano argomentazioni storiche in funzione ausiliaria*»[188]

Així, podem entendre que hagués entrat dins dels objectius de la *Història de la llengua catalana* una certa reivindicació del patrimoni literari oblidat, en bona part, pels mateixos catalans, de la mateixa manera que a la *Prefazione* es presentava aquesta reivindicació com la finalitat última de *La Crusca provenzale.*[189] En aquest sentit les dues obres apareixen com a complementàries, amb un màxim propòsit que és el de satisfer «*tutti quegli che s'interessano nella gloria della lingua provenzale*».

És clar que es podria fer una interpretació en clau patriòtica d'aquesta voluntat reivindicativa, però ara sí que entraríem en un terreny molt espinós i més m'estimo deixar-ho córrer; la qüestió de l'hipotètic patriotisme dels treballs filològics de Bastero seria, en el fons, la de quan la llengua comença a ser un element de cohesió nacional i, doncs, objecte de reivindicació política, i aquest problema, que ja ha fet córrer força tinta en els darrers anys, encara és tot just a les beceroles. És cert que al prefaci de la *Crusca* s'explicita que aquesta obra «*non ha avuto per fine che l'universal beneficio, e la gloria, e l'eternità del suo gentilissimo idioma*», i que podem llegir-hi algunes exclamacions apassionades com aquesta:

> «*Qual nazione si troverà che non proccuri di conservare ed abbellire la sua natia favella, siccome ognuno per diritto di patria è obbligato, con prescriverne le regole e i precetti, e registrarne per alfabeto tutte le voci e maniere di dire? E che non proccuri*

---

[188] MARAZZINI (1989), p. 99.

[189] Vegeu especialment les pàgines 12-14 de la *Prefazione*.

altresì che non le manchi delle gramatiche opportune e proprie per aprendere le forastiere più nobili ed erudite? Forse non se ne troverà alcuna eccettuatane la Catalogna.»[190]

També és veritat que Bastero hi explica el cèlebre miracle-reivindicació lingüística de sant Salvador d'Horta, i que la *Història de la llengua catalana* havia d'incloure una apologia de l'idioma. Però, tanmateix, queda clar que l'actitud i l'actuació personal de Bastero resulten contradictòries, o ambigües com a mínim, quan ofereix els seus serveis a l'Academia Española, quan utilitza el castellà per a la redacció de la seva *Història de la llengua*, quan manté, en definitiva, una teoria sobre l'origen de la llengua —originada per l'acció dels gots, no pels francs, i portada de la península a Occitània i no al revés, que per això pot anomenar-se també *espanyola* i *espanesca*— de notòries connotacions espanyolistes.[191]

[190] BASTERO (1724), p. 2.

[191] August Rafanell ho ha fet notar, en referir-se a les observacions de Joan Torres Oliva, on també apareix aquesta teoria hispanista de l'origen del català, en contraposició amb les teories gal·licistes que fins aleshores havien estat les més corrents —RAFANELL (1989), p. 252. Pot resultar útil, per a una anàlisi sociolingüística de les actituds dels nostres intel·lectuals setcentistes, el treball ja citat de Xavier Moral i Miquel Rius: MORAL & RIUS (1989).

Part IV: Edició crítica de la *Història de la llengua catalana*

1. Observacions sobre la llengua i les grafies.

La *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero i Lledó, com he explicat, és una obra escrita segurament els anys trenta del segle XVIII, i en castellà. Aquesta és una premissa que cal tenir ben present a l'hora d'enfocar l'estudi dels aspectes més formals del text. Així doncs, la llengua usada majoritàriament en el manuscrit autògraf que és objecte de la present edició —per motius, d'altra banda, en què no cal pas entretenir-nos, donades les circumstàncies històriques i culturals en què va ser redactat—[1] és la castellana, encara que hi trobem llargs fragments en francès o en llatí i, en menor mesura, en català i italià, que s'expliquen per la inclusió de llargues citacions extretes de diversos autors antics o contemporanis referides en la llengua original. Tanmateix, l'obra s'inicia en català, i segueix en aquesta llengua durant gairebé tot el primer apartat del capítol primer, on es tracta l'origen de les llengües en general i també de l'hebrea, la grega i la llatina. Des del principi dels meus treballs vaig trobar aquest fet força desconcertant,[2] però l'explicació en realitat és ben simple i es veu clara només d'estudiar amb una mica de deteniment el manuscrit de la *Gramàtica italiana* del mateix Bastero, que inclou un capítol introductori sobre la història de l'italià que ja a cop d'ull s'intueix relacionat d'alguna manera amb la *Història de la llengua catalana.*

En efecte, el primer apartat de la *Història de la llengua* segueix d'una forma gairebé literal els primers paràgrafs d'aquella «història de la llengua italiana» —reproduïda íntegrament a l'annex 3 d'aquesta tesi— i constitueix una mena de preàmbul teòric abans d'entrar en matèria; una manera de posar en antecedents la història que seguidament comença. El caràcter de l'exposició i el to utilitzat en aquest fragment són lleugerament

---

[1] Crec que no cal insistir en el fet que, a banda de les estrictes conseqüències de la derrota catalana del 1714 —la Nova Planta i tota la resta de mesures polítiques que afectaren indubtablement l'ús de la llengua catalana—, el castellà s'imposava absolutament i definitivament en aquella època, al Principat, com a llengua de la ciència i la cultura. L'Acadèmia de Barcelona, posem per cas, on ja des del seus inicis predomina la utilització del castellà en la redacció dels treballs científics, acorda a principis de l'any 1731 «*que los académicos usen el idioma castellano*» fins i tot en les converses que es mantiguessin en el transcurs de les sessions (MIRET, 1917, p. 15).

[2] Al meu article publicat al número 14 d'*Estudi General* (FELIU, 1995), que recollia bona part de les reflexions a l'entorn de la *Història de la llengua catalana* contingudes al meu treball de recerca presentat al juny del 1994, aventuro que «*caldrà veure si el canvi de llengua s'explica per alguna circumstància vital* —el retorn a Catalunya i l'adopció dels hàbits literaris del moment— *o reflecteix un canvi d'actitud intel·lectual...*» (p. 174). Aquestes hipòtesis queden ara tanmateix, com de seguida explicaré, totalment fora de lloc.

diferents dels de la resta de capítols de l'obra[3] i hi ha indicis evidents que aquest apartat va ser incorporat posteriorment a la redacció dels apartats que segueixen —tal com observo en un parell de notes al peu, en l'edició, el segon apartat del primer capítol és identificat en altres llocs del text com al primer apartat, havent després rectificat aquesta numeració. La interpretació de tot plegat és, em sembla, prou manifesta: Bastero va decidir, quan ja havia començat a redactar l'obra, en castellà, aprofitar el començament de la seva «història de la llengua italiana» inèdita per introduir d'una manera més elegant aquesta *Història de la llengua catalana.* Com que el text de la *Gramàtica italiana* era en català, degué optar per copiar-lo tal com estava, per fer-ne via, deixant per al final —per quan passés en net la versió definitiva del text— la traducció al castellà; l'obra no va passar mai de l'esborrany, i per això ens ha arribat d'aquesta manera, amb què sembla ben bé que l'autor s'hagi imposat, a mig fer, un canvi d'estratègia lingüística.

Sigui com sigui, i parlant objectivament, hem de convenir ara que s'han utilitzat dues llengües en la redacció de l'obra: el català per a l'apartat inicial, i el castellà per a la resta.[4] Tot i que és habitual acompanyar les edicions crítiques amb un estudi lingüístic on es descriuen els trets més notables d'estil i s'intenta caracteritzar la llengua dels textos, m'he decantat per no incloure aquí un treball d'aquesta mena. Crec amb franquesa que resultaria del tot sobrer i una mica absurd, tractant-ne d'un text modern, no literari, provisional —sense que l'autor l'hagi revisat a fons, ni hagi pogut unificar l'estil—, i que s'acull perfectament als cànons lingüístics més habituals dels textos de la seva època. Trobo fora de lloc emprendre ara un treball exhaustiu i sistemàtic —el tenia ja força avançat— de buidatge del text per arribar a la conclusió que fa sevir l'article *lo*, el perfet simple, el complement directe amb preposició i altres coses òbvies; el que en tot cas resultaria útil per a la caracterització del català literari —o del castellà, tant se val— de l'època seria la realització d'un estudi comparatiu i contrastat que prengués en consideració molts textos i ben diversos, però això fuig lògicament dels objectius d'aquesta tesi. Em limitaré, doncs,

[3] En aquesta part, que hauria estat redactada molts anys abans de la resta —quinze, o vint— hi apareixen elements mítics com l'episodi de Babel, són més abundants les autoritats d'historiadors italians i de tall eclesiàstic —sant Agustí—, no tenen tant de pes els fets històrics, la precisió de les dates, etc. He parlat una mica de tot això en fer l'estudi de les fonts utilitzades.

[4] El català també és utilitzat en la redacció de molts dels nombrosos apunts que fan referència al contingut de les altres parts de l'obra, però no els tinc en compte perquè no formen part pròpiament del text que és objecte de l'edició. Així mateix, es poden llegir entremig del manuscrit alguns fragments de la *Història de la llengua* redactats en italià, que tampoc no pertanyen al text, sinó que són el testimoni d'una versió italiana que el mateix autor havia projectat —vegeu l'explicació de tot plegat al capítol següent, on em refereixo als problemes de l'edició.

a fer unes poques consideracions a propòsit dels aspectes lingüístics que podem considerar més pròpiament idiosincràtics i significatius.

He de notar en primer lloc que la llengua d'Antoni de Bastero, tant quan escriu en castellà com quan ho fa en català, és una llengua moderna,[5] gens tendent a l'arcaisme ortogràfic, ni al cultisme retòric, ni a la vacuïtat. Acusa, això sí, alguns dels trets característics de l'estil de la seva època, amb períodes en ocasions excessivament llargs i complexos —però que mai no queden penjats o mal resolts—, i un sistema de puntuació insuficient i poc clar. Trobem arreu, com és normal en tractar-se d'un text manuscrit i encara en esborrany, fluctuacions en la grafia d'algunes paraules —mots amb *h-* o sense; ocasionals *-h-* intervocàliques per marcar els hiats; grafies arcaitzants, però no sempre, en mots del tipus: *authors*, *differència*, *christianos*, etc.—, les contraccions de partícules no es resolen sempre igual, i en comptades ocasions es cometen errors de concordança. Així mateix, com també és perfectament explicable, concorren nombrosos castellanismes en el text català, alguns catalanismes en el castellà, i de tant en tant certes solucions lèxiques de caràcter italianitzant —*prefazión*, *volgar*, *restret* (per *resum*), *libreria* (per *biblioteca*).[6]

Potser l'únic tret d'estil remarcable per la seva abundància, encara que es tracta també d'una estructura força corrent, és una construcció que consisteix a duplicar la presència de determinats elements de la frase per raons expressives, sense que això en millori substancialment el sentit: «*los sacerdots y religiosos dits y anomenats maronitos —de son fundador y patró, sant Maroni...*»; «*començaren de abitar y poblar lo país y regió del mateix nom...*»; «*se conservan y duran más ... en la tierra y país donde naturalmente se originan y se crían ... de donde se deve suponer y saber que de tal suerte se difundió y derramó...*», etc. En el text castellà he detectat un ús impropi del relatiu quien, que algunes vegades he hagut de corregir per assegurar el sentit de la frase: «*...la misma que la romana, de quien haze mención Nitardo*», «*hablan los naturales una lengua a quien llaman rumanza...*»; i la conjunció adversativa *però* també s'usa a vegades, en català i en castellà, amb un sentit impropi en la llengua actual, equivalent a *sinó*.

Cal parar una especial atenció, pel que fa als hàbits lingüístics del manuscrit, en

---

[5] Resulten ben interessants algunes correccions de què tenim testimoni, en el procés de redacció de l'obra, en les quals Antoni de Bastero opta sistemàticament per les solucions més properes a les de la llengua actual: *ésser* > *ser*; *authors* > *autors*; *de los* > *dels*; *alfabètich* > *alfabètic*; *nomenada* > *anomenada*, etc.

[6] Alguns elements lèxics divergeixen una mica del seu sentit actual, com ara *Iglésia* —ho escric amb majúscula— que generalment es pren per *bisbat* o *catedral*; *produzir*, que vol dir en realitat *reproduir*, *copiar*, etc.

l'interès que manifesta Antoni de Bastero per reproduir amb el màxim de fidelitat la llengua dels textos aportats com a autoritats al llarg de tota la *Història de la llengua catalana*, siguin en l'idioma que siguin. Com a conseqüència d'aquest interès, que cal vincular necessàriament a l'escrúpol filològic que Bastero demostrà —com ho han reconegut tots els seus estudiosos— en la seva feina d'examen i còpia dels còdexs trobadorescos vaticans, es poden apreciar notables divergències fins en l'ortografia, per exemple, dels textos francesos —en alguns dels fragments transcrits apareixen les formes antigues *mesme*, *nostre*, etc, que en d'altres surten ja com a *même*, *nôtre*, etc.—, que advertides de forma superficial produeixen més aviat una sensació de caos que no pas de rigor metodològic. Amb tot, hem d'admetre també que el canonge no sempre respecta absolutament totes les particularitats gràfiques i morfològiques dels textos que copia, ja que en algunes ocasions se li escapa de modernitzar la grafia de determinades paraules, o de convertir en *-as* els classiquíssims plurals de Jeroni Pujades.

Una darrera qüestió destacable en matèria de llengua, a la qual ja m'he referit en un altre lloc, és l'atenció que sembla prestar l'autor de la *Història de la llengua* a les diverses manifestacions de la llengua viva, a la dialectalitat, als aforismes i refranys. Podem detectar aquesta inquietud, que de fet no és tractada enlloc del text obertament, en diversos punts del manuscrit d'aquesta obra, encara que es tracti d'apunts extemporanis o relatius a les parts no redactades —els he reproduït en un apèndix l'edició. Així, en papers com els que apleguen bàsicament anotacions de lèxic recollides en l'àmbit de l'oralitat, hi trobem transcrites amb una gran exactitud diverses expressions de la parla coloquial que esdevenen, doncs, valuosos materials d'estudi i testimonis de primer ordre de la realitat lingüística que envoltava el sagristà de Girona: «*...caticatasca, menjarem l'ou per Pasca (la germana de na Maria sabatera)... Maria la cuynera, parlant de gallinas digué: —aquesta és esquerpa ... —dau-li menjar, que és allanguit! (ita una dona passant per Pedret, parlant de un burro que era molt magre)...*»[7]

A banda de les precedents consideracions de caràcter lingüístic, he d'incloure també aquí algunes altres observacions, relatives a l'estudi de les grafies, que esdevenen igualment

[7] Ms. 3-III-4 RABLB, fol. 25 r./v. Sorprèn aquesta afinada percepció lingüística, que només s'explica per un profund coneixement previ de la llengua i dels seus recursos, amb el qual pot arribar-se a distingir allò que és corrent d'allò que té algun interès. Em remeto per a aquesta qüestió a les consideracions que he fet més amunt sobre la vàlua d'Antoni de Bastero com a gramàtic —capítol 2 de l'estudi preliminar.

necessàries per a la caracterització dels aspectes formals del text editat i complementaran la descripció dels materials efectuada ja al *Catàleg dels manuscrits*.[8] En primer lloc he d'advertir que, encara que el manuscrit de la *Història de la llengua catalana* és pròpiament un autògraf, tal com queda explicat a l'esmentat catàleg, trobem alguns fragments del text —són indicats en sengles notes a peu de pàgina, a l'edició— escrits per una mà que no és la d'Antoni de Bastero. La intervenció d'aquesta segona persona, que podem identificar amb una gairebé absoluta seguretat amb l'hipotètic col·laborador del filòleg de qui he parlat més amunt,[9] té una importància mínima pel que fa a l'estructuració i la redacció de l'obra, perquè només intervé en la còpia d'algunes de les llargues autoritats adduïdes —es tracta, doncs, d'algú a qui el canonge havia encarregat la feina purament mecànica de continuar la còpia dels textos en qüestió. Cal, tanmateix, que tingui ara en compte també aquesta segona mà, i que n'indiqui els trets més característics o bé els que s'aparten més clarament dels hàbits gràfics de la resta del manuscrit. Es tracta d'un tipus de lletra molt corrent al segle XVIII, més rodona que la de l'autor de la *Història de la llengua* i sovint menys entenedora —per això, en els fragments copiats per aquesta mà hi sol haver correccions i esmenes de la mà d'Antoni de Bastero que serveixen exclusivament per aclarir-ne la lectura.[10] Les grafies més característiques són la *r* = , la *h* = i les *-s* finals = 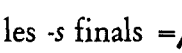 , així com els punts de les is, més cargolats — ; les comes prenen un sentit invers a les de la resta del manuscrit — i a la resta —, i és diferent també la representació de la *e caudata* — en comptes de . Hi ha, finalment, algunes abreviatures que només trobem en els textos copiats per la segona mà; són les següents: = *quod*, = *de*, i = *et*.

A la resta del manuscrit, com he dit, l'única lletra que trobem és la d'Antoni de Bastero. La identitat d'aquesta lletra és fora de dubtes, perquè és aquesta mateixa la que es pot veure en tots els volums manuscrits que conservem amb els materials lexicogràfics de

---

[8] He decidit, tal com insistiré al capítol següent, no avantposar a l'edició crítica de la *Història de la llengua catalana* cap estudi codicològic dels manuscrits, perquè aquesta informació es pot localitzar perfectament al catàleg que forma part també de la meva tesi doctoral (mss. 1173 BC, 3-III-4 i Lligall 14 (5) RABLB, 962 (3) BUPB).

[9] Vegeu el tercer capítol de la primera part de la tesi. Allà he argumentat la hipòtesi que fos el seu nebot Francesc de Bastero i Vilana la persona més estretament relacionada amb les inquietuds filològiques d'Antoni de Bastero i el seu ocasional col·laborador —al qual anirien, doncs, adreçades les indicacions relatives a la continuació i enllestiment dels seus treballs.

[10] Per a aquesta qüestió pot resultar útil la consulta de l'exhaustiu *Aparat de transcripció* inclòs al meu treball de recerca (*La* Història de la llengua catalana *d'Antoni de Bastero. Descripció i transcripció del manuscrit*, defensat el juny de 1994 a la Universitat de Girona), encara que no abasti tot el text que finalment he pogut editar —els fragments de la segona mà apareixen només als primers capítols de l'obra.

La Crusca provenzale, i en els que contenen llargues còpies dels còdexs trobadorescos vaticans i d'altres documents antics procedents de les biblioteques romanes i florentines freqüentades pel canonge durant la seva estada a Itàlia. Vull basar, tanmateix, la identificació en l'esborrany d'una carta conservat al quart volum de la Miscel·lània en foli, a l'Acadèmia de Bones Lletres:[11] aquest document, que presenta algunes de les correccions característiques també del procés de redacció de la *Història de la llengua*, exhibeix al final la signatura del seu autor.

Això no obstant, la lletra de Bastero, no és pas completament estable i regular al llarg de tot el manuscrit, cosa que es pot explicar per l'ample espai de temps que, com ja he explicat en un altre lloc, degué abraçar la redacció de l'obra i, sobretot, per la diversa naturalesa dels textos escrits —mentre que a les parts més enllestides del text la lletra és, en general, clara i ben definida, en algunes anotacions marginals o als apunts solts la lletra s'empetiteix i agafa un traç imprecís, que dificulta notablement la lectura. La variació resulta especialment rellevant al text de la Partícula segona del primer apartat del capítol primer, on es tracta de la llengua grega —fulls 9 i 11 del ms. 1173 BC, que corresponen en l'edició als paràgrafs [9]-[18] d'aquest capítol—, on trobem alguns trets gràfics i lingüístics inusuals a la resta del manuscrit: s'usa l'abreviatura 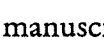 , en comptes de o 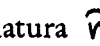 ; no s'abreuja la terminació *-ment*; s'utilitzen la forma *pus* i la *-h-* intervocàlica per marcar els hiats; hi ha accent greu en algunes *-i* finals. Per tot plegat, i també pel fet que aquests dos fulls són d'una mida sensiblement inferior a la dels folis dels quaderns que els envolten, hem de pensar que aquests papers no pertanyen en realitat al manuscrit de la *Història de la llengua catalana* sinó que Antoni de Bastero els va incorporar en aquest lloc havent-los tret directament de la *Gramàtica italiana* —del primer capítol de la qual és copia, com ja he explicat, tot el primer apartat de la *Història de la llengua*. Així, les divergències gràfiques —i lingüístiques— que he esmentat s'expliquen en aquest cas pels molts anys que separen la redacció de les dues obres.[12]

---

[11] Ms. 3-III-3, fol. 70 r. En la carta, datada el 2 de desembre de 1724, molt poc temps després del retorn de Bastero a Barcelona, el canonge explica alguns interessants detalls autobiogràfics i ofereix els seus serveis al president de la Real Academia Española. L'he reproduïda a l'annex 1.8 d'aquesta tesi.

[12] La *Gramàtica italiana per a ús dels catalans* fou, com sabem, el primer projecte filològic de Bastero, i en efecte els hàbits gràfics i lingüístics d'aquest manuscrit coincideixen amb els que he observat en aquesta segona Partícula. Potser els fulls en qüestió constituïen un esborrany o primera redacció de la part de la «Història de la llengua italiana» dedicada a la llengua grega —vegeu-la a l'annex 3 d'aquesta tesi; el canonge Bastero degué optar per aprofitar aquestes pàgines obsoletes del manuscrit per estalviar-se de copiar-ne el text, com va haver de fer en el cas de les Partícules adjacents.

Hi ha, d'altra banda, algunes variacions de caràcter absolutament arbitrari en la realització d'algunes lletres majúscules (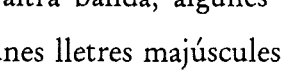), i en alguns casos resulta pràcticament impossible determinar si són majúscules o minúscules les *c-* i *e-* inicials. També existeix fluctuació en les erres minúscules i en les esses, que poden ser llargues o curtes —quan cal escriure dues esses generalment es fa llarga la primera i la segona, curta; Bastero, a més, no distingeix entre *I* i *J* majúscules, ni entre *U* i *V*, com és encara habitual en els manuscrits de l'època. Cal ressenyar finalment que en algunes ocasions s'utilitza la grafia en comptes de la més habitual minúscula.

Les abreviatures, molt abundants i usades de forma sistemàtica, tenen un caràcter força homogeni en tot el text, i mantenen entre elles una coherència notable, bé que trobem variants en alguns casos. En cap cas no presenten problemes d'interpretació i, sovint, les mateixes abreviatures s'utilitzen amb valors equivalents en les diferents llengües —català, castellà, italià, francès i llatí— usades en el manuscrit; és el cas de = *dita* o *detta* / = *nostra* o *nuestra* / 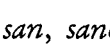 = *sempre* o *siempre* / = *senyor*, *señor* o *seigneur* / = *saint*, *sainte*, *san*, *sancti*, *sanctus*, etc. Com és habitual, però, hi ha algunes abreviatures tradicionals que són utilitzades exclusivament en els fragments en llatí — = *quod* / 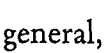 = *pro* / 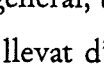 = *-m* (= *nullum*) / = -tur (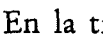 = vocabitur), etc. Per regla general, totes les abreviacions es formen amb unes poques lletres de la paraula que abreujen, llevat d'alguns pocs casos particulars, del tipus: 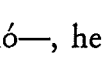 = Christo / = christiana. En la transcripció del manuscrit —ho explico al capítol següent, amb els criteris d'edició—, he resolt sistemàticament totes les abreviatures, llevat de les que són encara corrents en els textos impresos actuals —sobretot les que formen part de citacions i referències de caràcter bibliogràfic. Per a un estudi més detallat d'aquestes abreviatures, remeto el lector al meu treball de recerca, que inclou una llista exhaustiva de les utilitzades al ms. 1173 BC.[13] També reprodueixo en aquest treball una bona mostra dels signes de referència utilitzats arreu del manuscrit per vincular les addicions, marginals o externes, al cos del text on cal inserir-les; entre els més freqüents podríem comptar-hi els que segueixen:

[13] Ja he citat abans aquest treball, que abasta només parcialment el text de la *Història de la llengua catalana*, perquè no té en compte els altres manuscrits de l'obra que van aparèixer després de la seva elaboració. Amb tot, és òbvi que si mai ningú ha d'interessar-se en l'estudi de les vulgaríssimes característiques gràfiques d'aquests manuscrits haurà de fer-ho afrontant-los físicament.

2. Qüestions d'ecdòtica i criteris d'edició.

La *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero, com ja he explicat repetides vegades, és una obra que només conservem en esborrany; deixant de banda el fet que l'obra és incompleta, les parts que van ser redactades no van arribar mai a assolir un status de versió definitiva —no són encara l'*original* de l'obra, per utilitzar la terminologia més clàssica de la crítica textual. Això constitueix, sens dubte, el principal problema amb què ha d'enfrontar-se qualsevol que vulgui emprendre l'edició crítica d'aquest text. L'objectiu d'una bona edició crítica, tal com l'han formulat els més acreditats estudiosos de la matèria, és la restitució del text original d'una obra, que a causa de les diverses circumstàncies de la transmissió, manuscrita o impresa, s'ha pogut anar deteriorant o modificant:

> «*La critica testuale si propone di restituire al testo che prende in esame la forma il piú possibile vicina all'originaria, cioè a quella definitiva voluta dall'autore allorchè «pubblicò» la sua opera, ossia permise che se ne traessero copie e che si diffondesse.*»[14]

Quan aquest original no ha arribat a existir mai, com és el cas del text que ens ocupa, tot i que això de fet simplifica enorment el procés de l'edició, en no haver-hi cap mena de transmissió textual —no ens cal per tant col·lacionar manuscrits, construir un *stemma codicum*, ni fer selecció de variants—, el concepte d'edició crítica esdevé molt més complex des d'un punt de vista metodològic. Generalment s'ha optat en aquesta mena de textos per l'opció, sempre més neutra, de transcriure'ls tal com s'han trobat, fer-ne edicions paleogràfiques o semipaleogràfiques amb l'unic objectiu de publicar els materials d'una forma acceptablement polida, i facilitar així l'accés als continguts per part dels estudiosos que se n'haguessin d'ocupar. L'aplicació conseqüent dels supòsits bàsics de la crítica textual, tanmateix, sembla que requereix una intervenció més compromesa de l'editor; caldrà emprendre una acurada anàlisi indiciària que permeti ja no la reconstrucció d'un punt de partida objectivable sinó l'acostament a un estadi del text només existent en la imaginació de l'autor, al qual podem arribar mitjançant la correcta interpretació de la voluntat de qui escrivia el text. Franca Brambilla afirma una cosa semblant en el seu imprescindible manual d'ecdòtica:

> «... *preparando un'edizione critica, c'impegniamo a ridare all'opera la fisonomia piú*

[14] BRAMBILLA (1984), p. 15.

vicina che sia possibile a quella voluta dall'autore, cioè a quella che egli aveva in mente, non a quella che, per ragioni accidentali o esteriori, ci ha trasmessa.»[15]

Les característiques de la disposició del text i dels manuscrits de la *Història de la llengua catalana* de Bastero, que passo a descriure de seguida, no permeten gairebé ni considerar la possibilitat d'una edició de tipus diplomàtic, que resultaria caòtica i pràcticament incomprensible —per tant, inútil— per a un lector no iniciat, i per força m'aboquen assajar una edició crítica o interpretativa en els termes que ja he insinuat. Una edició que haurà de resoldre de manera satisfactòria les particulars dificultats a què s'enfronta, tenint ben present aquella cèlebre afirmació de Michele Barbi, segons la qual «*ogni testo a il suo problema critico; ogni problema, la sua soluzione*».[16]

Anem per parts. He dit que el principal problema ecdòtic del text és que es tracta d'un esborrany. Amb això vull dir que es poden apreciar generalment múltiples correccions i modificacions successives del text —de versions provisionals del text— per part de l'autor, en les quals d'alguna manera es reflecteix el procés de redacció de l'obra. La distribució d'aquestes variants d'autor no és pas homogènia; n'hi ha en major o menor abundància segons que cada part del text —capítol, apartat, partícula, etc.— hagi estat més o menys treballada (vegeu les il·lustracions I i II, respectivament). Passa, però, que algunes de les parts més enllestides són les que presenten menys correccions i menys substancials; això s'explica perquè la versió provisional modificada d'aquestes parts del text ha estat ja substituïda, quan s'acumulaven massa modificacions, per una altra versió nova, igualment provisional però més definitiva —i més neta (il·lustració III).[17] La lectura del manuscrit esdevé certament penosa, perquè cal fer una contínua anàlisi de les diverses possibilitats, saltar d'un lloc a un altre —la major part de modificacions són en forma d'additaments, que de vegades cal buscar en fulls solts o relligats molt enllà—, i encarar-se, quan es tracta de fragments encara molt provisionals, a una lletra molt cursiva i pràcticament inintel·ligible (il·lustració IV) —la pròpia, en suma, d'allò que en diem una redacció «en brut». A tot això cal afegir la presència, entremig del manuscrit, d'una gran quantitat d'apunts i altres anotacions, també autògrafs, que no pertanyen al text —a cap de les diverses redaccions del

[15] BRAMBILLA (1984), p. 35.

[16] BARBI (1938) [1973, pp. X-XI].

[17] En aquests casos no solem conservar la versió anterior, i per tant ja no és possible resseguir completament el procés de redacció del text. Tornaré sobre aquesta qüestió en parlar de l'aparat diacrònic que acompanya l'edició.

Il·lustració I: Ms. 3-III-4 RABLB, fol. 138 r.

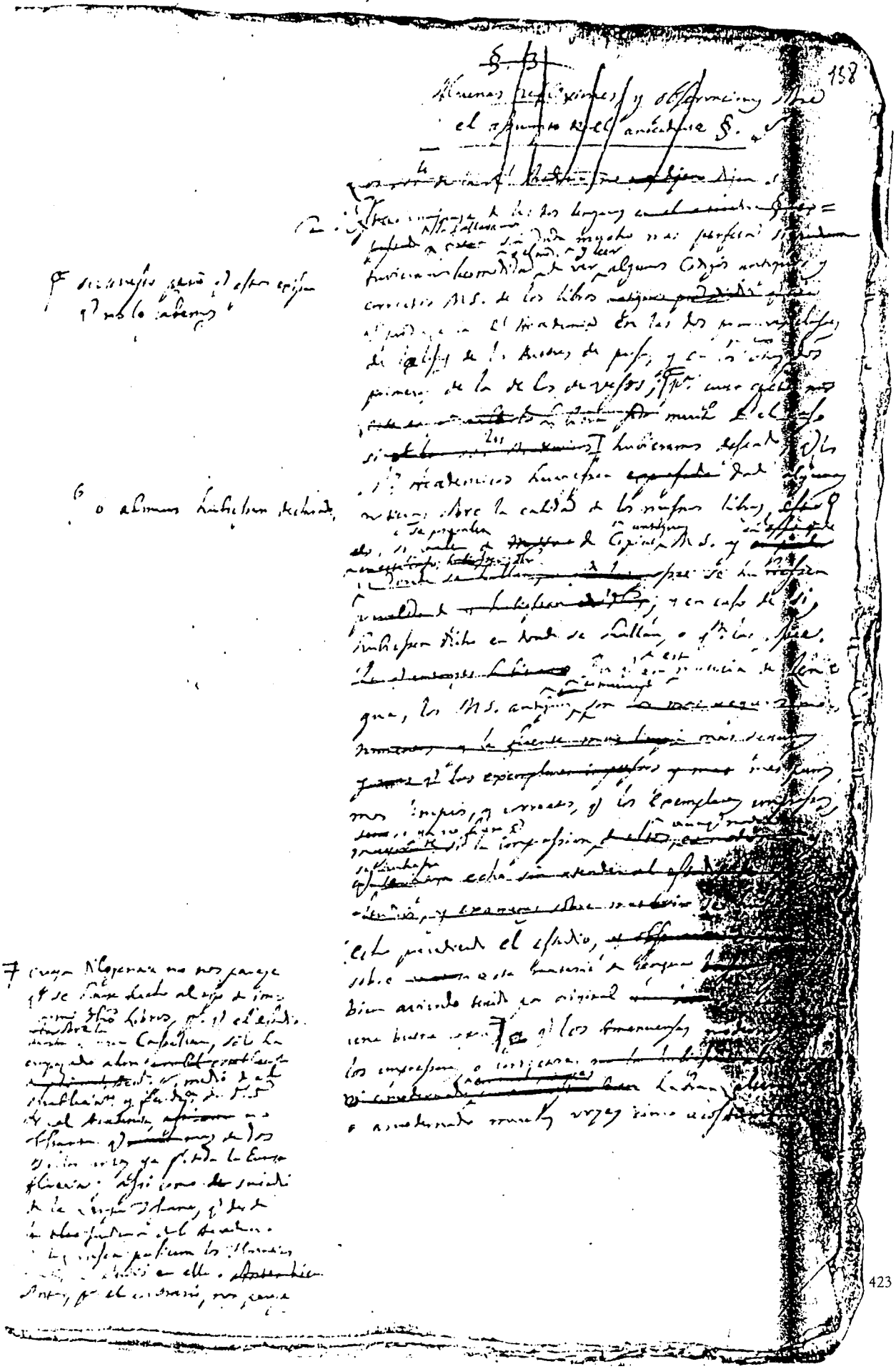

§. 3

Algunas reflexiones y observaciones sobre el assumpto del antecedente §.

[illegible]

2. [illegible] de los dos lenguas [illegible] mucho mas perfecto [illegible] hubieran [illegible] de ver algunos Codigos antiguos y correctos MS. de los libros [illegible] en las dos primeras clases de [illegible] de los [illegible] de pesos, y en [illegible] primeras de la de los de vesos, [illegible] hubieramos deseado [illegible] Academicos hubiessen [illegible] dado algunas noticias sobre la calidad de los mismos libros, [illegible] de Copias MS. y [illegible] se hubiessen [illegible] y en caso de si hubiessen dicho en donde se hallan, o [illegible] [illegible] en materia de lengua, los MS. antiguos [illegible] mas seguros [illegible] los exemplares impressos [illegible] mas limpios, y correctos, que los exemplares impressos [illegible] la impression [illegible] echo [illegible] y examenes sobre materia [illegible] echo precedido el estudio, [illegible] sobre [illegible] materia de lengua [illegible] bien aviendo tenido por original [illegible] una buena copia [illegible] que los Amanuenses [illegible] los impressores o [illegible] [illegible] o [illegible] muchas vezes [illegible]

[illegible] que [illegible] no lo sabemos

6 o algunos hubiessen declarado

7 cuya diligencia no nos parece que se haya hecho al tiempo de imprimir dichos libros, [illegible] el estudio [illegible] Castellano, solo ha empezado algun [illegible] medio de [illegible] y [illegible] de [illegible] el Academia, [illegible] de dos [illegible] la Europa [illegible] de la [illegible] de la Academia [illegible] los [illegible] en ella. [illegible] por el contrario, nos parece

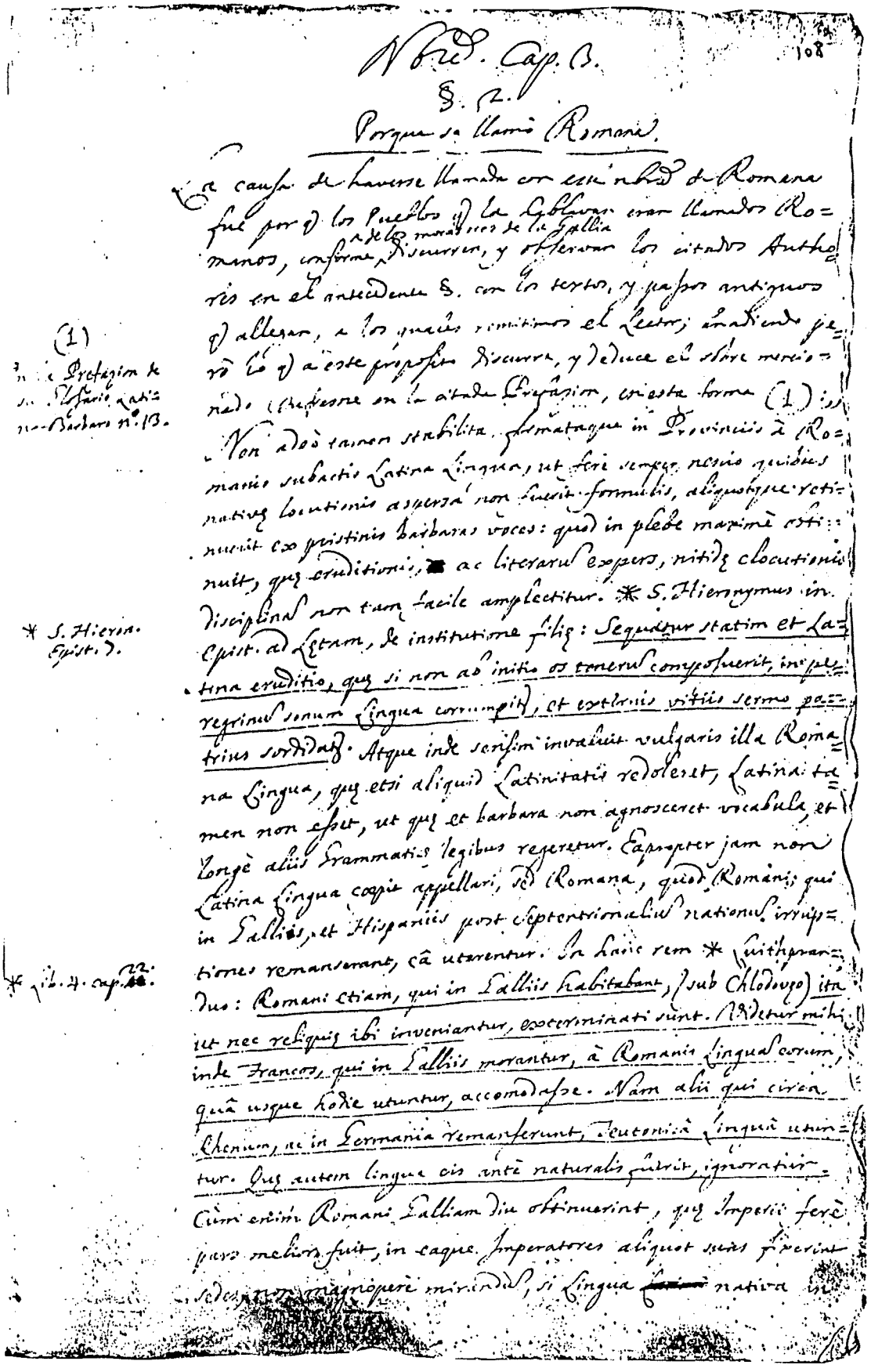

Nro. Cap. 3. 108

§. 2.

Porque se llamò Romana.

La causa de haverse llamada con este nombre de Romana fue por q los Pueblos q la Gobernavan eran llamados Romanos, conforme, à los mas viejos de la Gallia discurren, y observavan los citados Authores en el antecedente §. con los textos, y passos antiguos q allegan, a los quales remitimos el Lector; añadiendo yo tò q a este proposito discurre, y deduce el sabio moderno (Professor en la citada Prefacion, en esta forma (1):

(1) Præfatio de Glossario Latino-Barbaro n.° 13.

„Non adeò tamen stabilita, formataque in Provinciis à Romanis subactis Latina lingua, ut ibi semper nescio quibus nativæ locutionis asperæ non fuerit formulis, aliquotque vetustum ex pristinis barbaras voces: quod in plebe maximè obtinuit, quæ eruditionis, ac literarum expers, nitidæ elocutionis disciplinæ non tam facile amplectitur. * S. Hieronymus in Epist. ad Letam, de institutione filiæ: Sequatur statim et Latina eruditio, quæ si non ab initio et teneræ conposuerit, imperitus sermonum lingua corrumpit, et exterminis vitiis sermo patrius sordidat. Atque inde serisim invaluit vulgaris illa Romana lingua, quæ etsi aliquid Latinitatis redoleret, Latinitatem non esset, ut quæ et barbara non agnosceret vocabula, et longè aliis Grammaticæ legibus regeretur. Quapropter jam non Latina lingua coepit appellari, sed Romana, quod Romani, qui in Gallias, et Hispanias post depopulatas alienas nationes irruptiones remanserant, eâ utarentur. In hanc rem * Guithprandus: Romani etiam, qui in Gallias habitabant, (sub Chlodovæo) ita ut nec reliquiæ ibi inveniantur, exterminati sunt. Videtur mihi inde Francos, qui in Gallias morantur, à Romanis linguas eorum, quâ usque hodie utuntur, accomodasse. Nam alii qui circa Rhenum, ac in Germania remanserunt, Teutonicâ linguâ utuntur. Quæ autem lingua eis antè naturalis fuerit, ignoratur. Cùm enim Romani Galliam diu obtinuerint, quæ Imperii ferè pars melior fuit, in eaque Imperatores aliquot suas fixerint sedes, non magnoperè mirandus, si lingua [illegible] nativa in

* S. Hieron. Epist. 3.

* lib. 4. cap. 22.

Il·lustració III: Ms. 1173 BC, fol. 73 r.

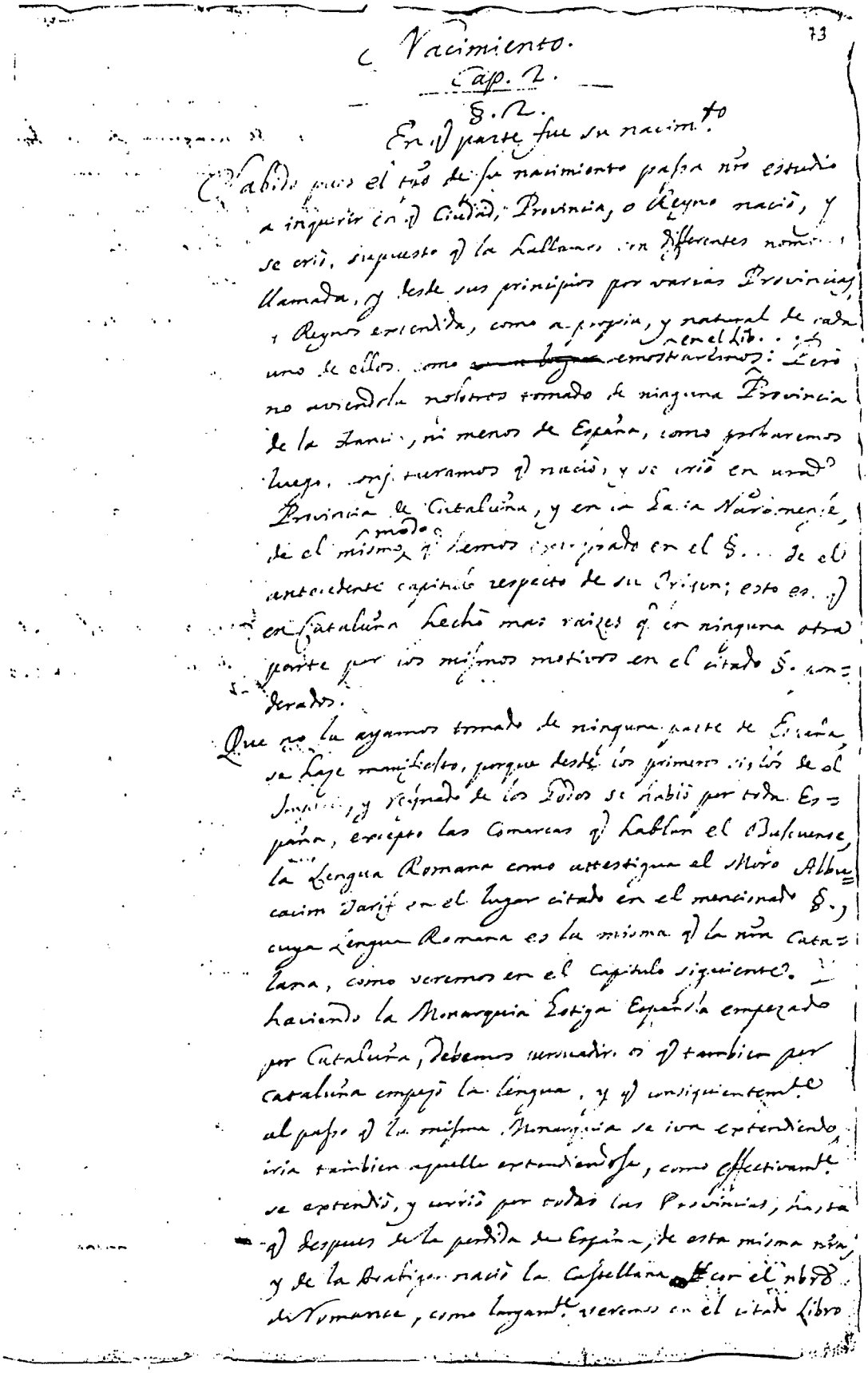

73

Nacimiento.

Cap. 2.

§. 2.

En q̃ parte fue su nacim.to

Sabido pues el tpõ de su nacimiento passa nro estudio a inquirir en q̃ Ciudad, Provincia, o Reyno naciò, y se criò, supuesto q̃ la hallamos con differentes nomb.s llamada, y desde sus principios por varias Provincias, y Reynos extendida, como a propria, y natural de cada uno de ellos, como ~~[illegible]~~ demostraremos en el Lib. . . . Però no aviendola nosotros tomado de ninguna Provincia de la Francia, ni menos de España, como probaremos luego, conjeturamos q̃ naciò, y se criò en una Provincia de Cataluña, y en la Gacia Narbonense, de el mismo modo q̃ hemos expressado en el §. . . de el antecedente capitulo respecto de su Origen; esto es, q̃ en Cataluña hechò mas raizes q̃ en ninguna otra parte por los mismos motivos en el citado §. ponderados.

Que no la ayamos tomado de ninguna parte de España, se haze manifiesto, porque desde los primeros siglos de el Imperio, y Reynado de los Godos se hablò por toda España, excepto las Comarcas q̃ hablan el Buscuense, la Lengua Romana como attestigua el Moro Albucacim Tarif en el lugar citado en el mencionado §., cuya Lengua Romana es la misma q̃ la nra Catalana, como veremos en el Capitulo siguiente. Y haviendo la Monarquia Gotiga Española empezado por Cataluña, debemos persuadirnos q̃ tambien por Cataluña empezò la lengua, y q̃ consiguientem.te al passo q̃ la misma Monarquia se iva extendiendo, iria tambien aquella extendiendose, como effectivam.te se extendiò, y corriò por todas las Provincias, hasta q̃ despues de la perdida de España, de esta misma nra, y de la Arabigo naciò la Castellana con el nbrõ de Romance, como largam.te veremos en el citado Libro

Il·lustració IV: Lligall 14 (5) RABLB, fols. 44 r. i 45 r.

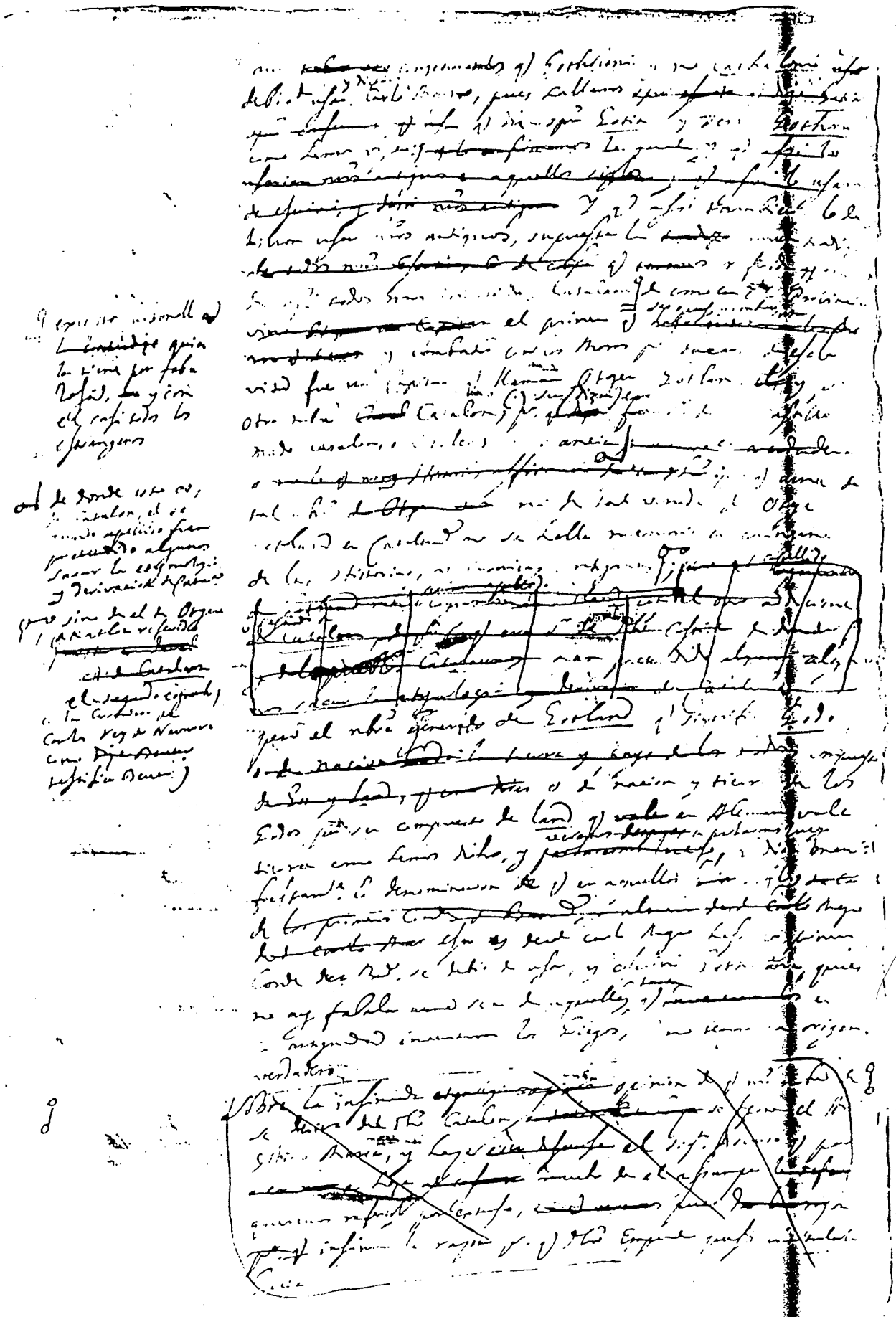

Sobre la [illegible] Opinion de [illegible] la [illegible] de [illegible]
Escritores Catalanes, [illegible] del [illegible] Castillo de [illegible] Cathalan [illegible]
[illegible] y [illegible] Pueblos Catalaunicos [illegible] de la Aquitania
en [illegible]

Por la opinion de algunos de [illegible] Escritores [illegible]
[illegible] del [illegible] Castillo de Catalon, [illegible] informado
reputamos en el [illegible] Marca, [illegible] de [illegible]
[illegible]
[illegible] noticia de tal [illegible] Personage [illegible] en toda [illegible]
[illegible] no ay tal lugar [illegible] Castillo [illegible] ( ) dize el mesmo
[illegible] . . . . .

A otra opinion que defiende
Ni [illegible] la opinion de Calça ( ) que [illegible]
[illegible] de los Pueblos Catalaunicos [illegible]
[illegible] que sea
Y lo mesmo [illegible] diremos tambien [illegible]
opinion de Calça ( ) [illegible] ( ) que [illegible]
[illegible] el [illegible] de Catalan [illegible]
[illegible] de los Pueblos [illegible]
Catalaunicos de la Aquitania, [illegible]
[illegible] Vinieron [illegible]
[illegible] Catalan [illegible] ninguna historia
a los Moros, pues no [illegible] ni menos noticia [illegible]
[illegible] antigua [illegible]
la venida de estos pueblos [illegible] llamados.
[illegible]
[illegible]. Ademas de otras particularidades [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

9. Aviso [illegible] conceptos en que [illegible] opinion, que las [illegible] el [illegible] de [illegible] Capitulo [illegible] en [illegible]

[illegible] los
De los Campos Catalaunicos [illegible]
No ignoramos que los Historiadores franceses y [illegible] Campos [illegible] Cata-
[illegible] lugar [illegible] Campos [illegible]
launicos, que algunos [illegible]
[illegible] ( ) y [illegible]
y otros [illegible] en la [illegible] Provincia de [illegible]
[illegible] como la [illegible]
[illegible] del Reyno de Aragon, [illegible] Español [illegible]
el mismo [illegible] Cathalon [illegible] Catalana, [illegible]

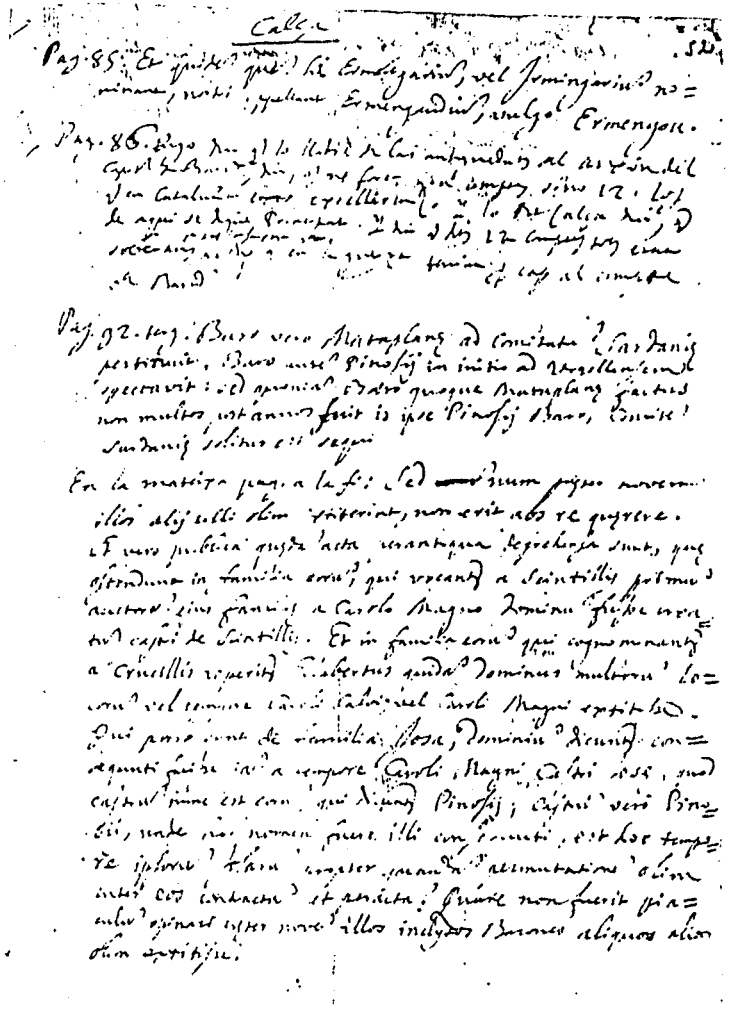

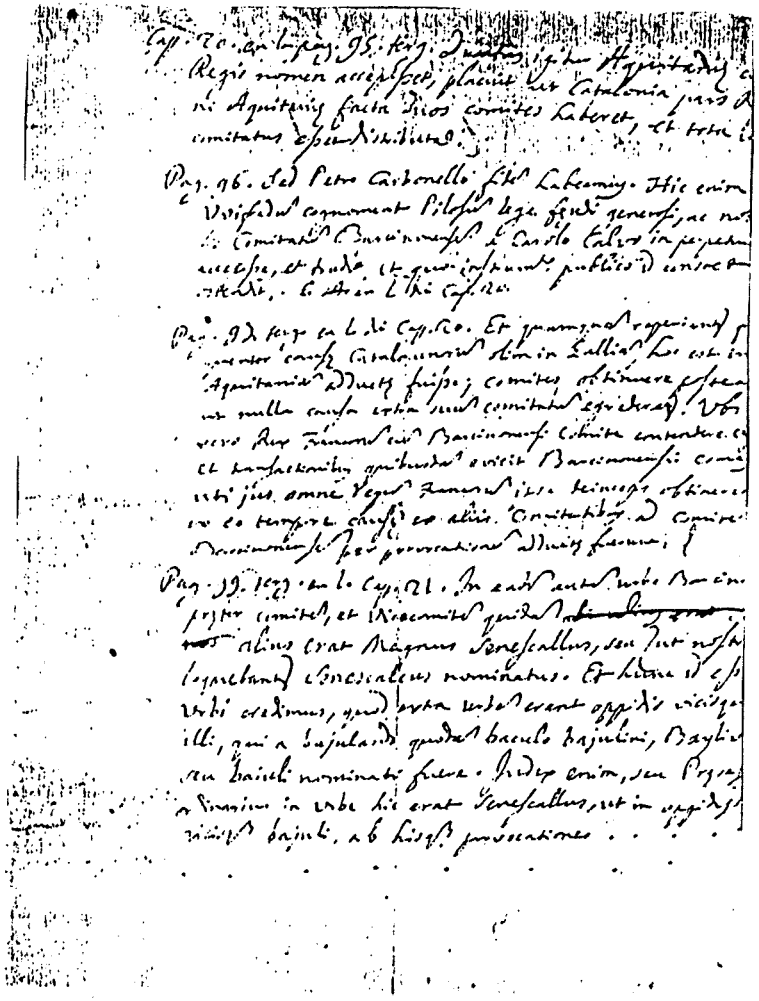

Il·lustració VI: Lligall 14 RABLB, fol. 21 bis r.

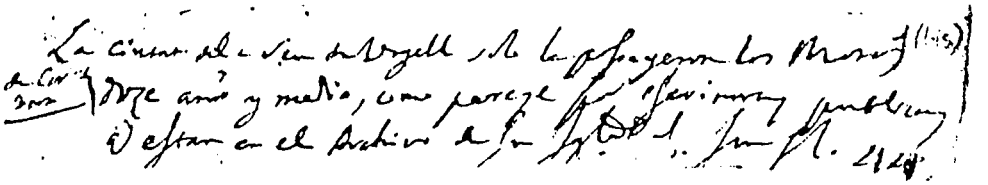

Il·lustració VII: Ms. 1173 BC, fol. 29 r. i v.

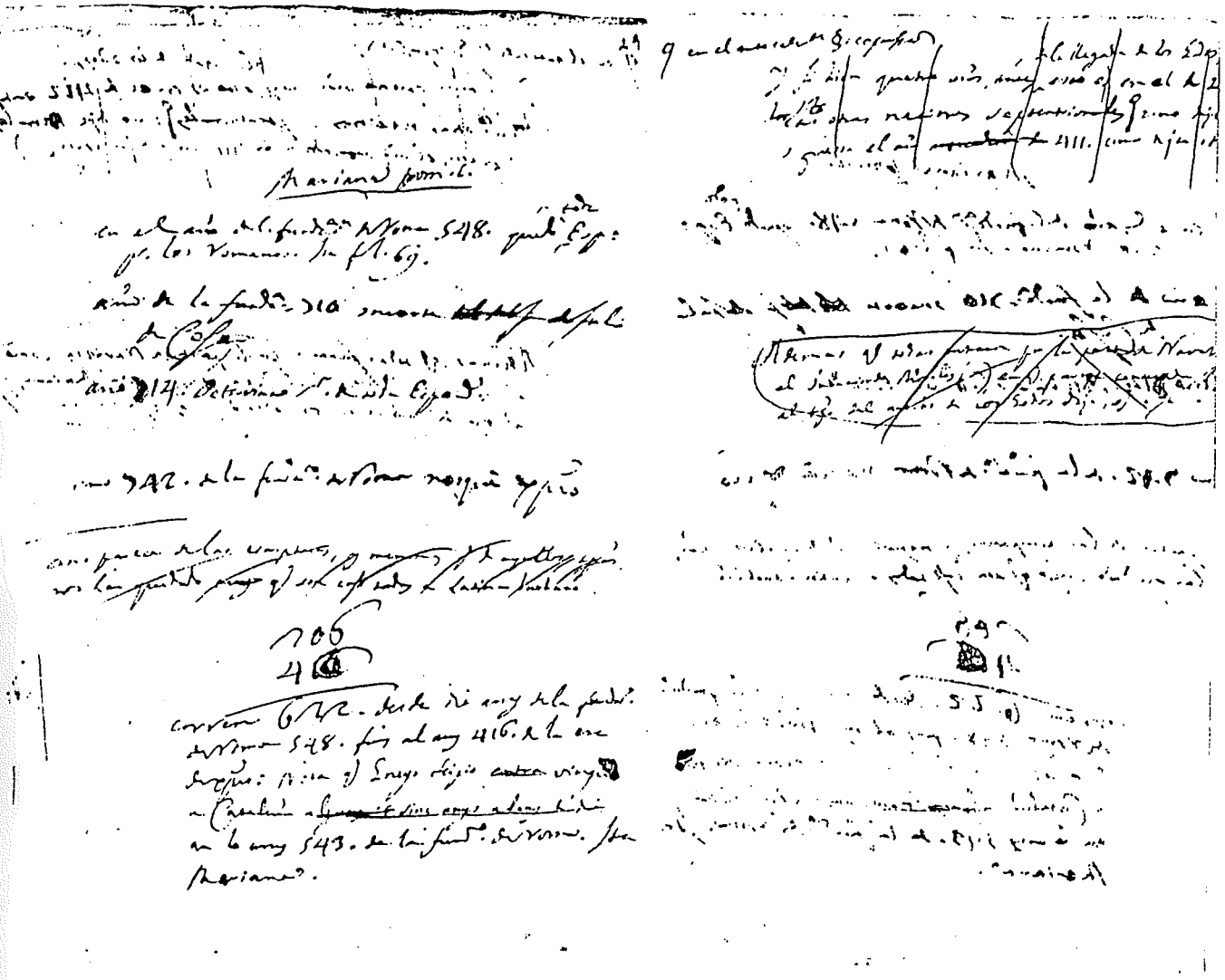

Il·lustració VIII: Ms. 3-III-4 RABLB, fols. 113 r. i 118 v.

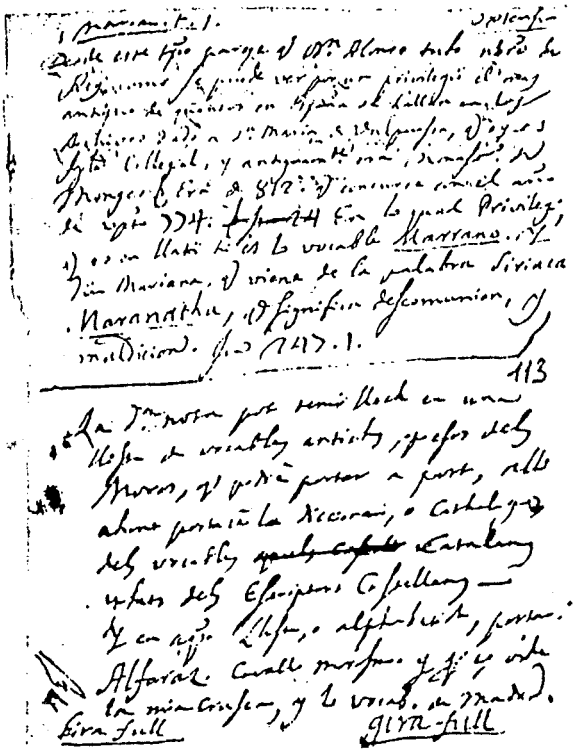

text— sinó que estan destinats a constituir noves addicions o variants redaccionals encara no escrites. L'editor ha de saber també destriar aquests apunts, que poden ser més o menys extensos i més o menys bruts (il·lustracions V-VIII, respectivament), per apartar-los del que seria l'estricta lectura de les parts de l'obra que han estat redactades.

Un segon problema crític, igualment greu, és el problema de l'ordre, i deriva del propi suport material del text, de la manca d'unitat formal del manuscrit. Tal com ja he insinuat en fer la descripció dels manuscrits 1173 BC, 3-III-4 RABLB, Lligall 14 (5) RABLB i 962 (3) BUPB, no sembla que tingui cap mena de sentit la distribució actual en aquests quatre blocs dels materials de la *Història de la llengua catalana*.[18] El més probable és que aquesta obra no hagués estat mai relligada, justament pel fet de ser encara en procés de redacció quan va morir Antoni de Bastero; no és altra cosa que un esborrany inacabat. Només el ms. 1173 BC, que conté la major part del Llibre primer, apareix avui enquadernat, i ho ha estat modernament; els altres papers estan encara solts o només cosits alguns quaderns entre ells. Penso que tots aquests materials, i potser d'altres que s'han perdut, haurien d'haver constituït en realitat un únic manuscrit —o potser dos, un per cada «Llibre» que s'havia començat a redactar—, ja que les característiques dels papers, la disposició interior, són exactament les mateixes. La conseqüència més directa d'aquesta dispersió dels materials és el desordre, que cal resoldre per tal d'aconseguir una lectura correcta i coherent de l'obra.[19] En fer el catàleg dels manuscrits, he tingut ja ocasió d'endreçar mínimament aquells blocs de papers no relligats, i fixar-ne la col·locació per mitjà d'una foliació fins llavors inexistent. El desordre, tanmateix, només es podia conjurar fins a un cert punt, i m'ha calgut en ocasions analitzar el contingut dels diferents textos i prendre decisions, espero que encertades, a l'hora de disposar-ne l'edició. Els apunts sobretot, per la seva naturalesa —solen ocupar retalls petits de paper—, són els fulls que més fàcilment s'esgarrien i també els més difícils de resituar, i el seu desori entrebanca molt la lectura; alguns, a més, ni pertanyen a la *Història de la llengua* segurament i corresponen a altres manuscrits basterians —com es pot observar a l'esmentat catàleg dels manuscrits,

[18] Per a la descripció codicològica dels manuscrits que són objecte d'aquesta edició, o per a qualsevol altre aspecte de tipus material, remeto igualment el lector al catàleg dels manuscrits inclòs a la segona part d'aquesta tesi.

[19] Amb això també vull dir, es clar, que interpretació i disposicióde l text es condicionen mútuament, amb els riscos que aquesta dependència de dues direccions evidentment comporta. És el que adverteix Armando Balduino parlant també de l'*Ordinamento dei testi*: «*In tutto questo lavoro, ancora una volta filologia e interpretazione storico-critica si associano strettamente e dunque, per vari aspetti, nel bene come nel male, si influenzano a vicenda.*» (BALDUINO, 1979 [1989, p. 291])

la majoria dels de Bastero presenten una disposició interna similar, amb múltitud de cèdules i papers solts plens d'apunts i observacions de ben diversa mena.[20] Una altra conseqüència de la dispersió del manuscrit, com també s'ha insinuat, és la possible desaparició d'alguns apunts o fins d'algun dels fragments redactats —ja he parlat en un altre lloc de l'absència dels apartats sobre la qüestió del llemosí. Malauradament, cap procediment no ens permet aclarir si les parts que falten s'han extraviat o no es van arribar a redactar mai; he d'estalviar-me, per tant, el supòsit d'aquesta possibilitat a l'hora de plantejar l'edició de la *Història* incompleta del canonge de Girona.

Per acabar de complicar les coses tenim, en tercer lloc, la diversitat de llengües que apareixen en el text. La primera impressió de qui s'encara amb el manuscrit de la *Història de la llengua* és inevitablement de desconcert per aquest motiu, i només després d'una anàlisi més detallada hom hi pot començar a entendre alguna cosa. Com ja he explicat al capítol anterior, en fer l'estudi lingüístic preliminar, el text comença en català i es passa al castellà a la darrera frase del primer apartat per raons de tipus estructural; les llargues i nombroses citacions copiades són el que explica l'aparició de les altres llegües com el francès, el llatí o l'italià. El problema més gros el plantejen, però, alguns fragments redactats de Bastero i en italià. Aquests fragments coincideixen en el contingut amb algunes parts del text castellà i lluny de constituir-ne primeres redaccions —el que podria explicar-se amb el supòsit que la redacció de l'obra hagués començat a Itàlia—, semblen més aviat versions posteriors d'aquests textos —recullen moltes de les modificacions i esmenes que s'hi han fet. Després d'una anàlisi conjunta de tots aquests fragments italians, presents sobretot als mss. 1173 BC i 962 (3) BUPB, he arribat a la conclusió —ja ho he avançat diverses vegades, en els apartats precedents de la tesi— que constitueixen el testimoni d'una versió italiana de la *Història de la llengua catalana* que, amb el probable títol d'*Istoria della lingua provenzale* que hi trobem esmentat en una ocasió, Antoni de Bastero devia estar treballant conjuntament. Aquests textos no pertanyen, doncs, a l'obra que em proposo editar —representen, en tot cas, un testimoni indirecte—, i per això m'he decidit a separar-los de la resta de materials del manuscrit i transcriure'ls tot plegats en un dels annexos finals de la tesi —cf. l'annex 5.

[20] És possible, així mateix, que hi hagi més apunts relatius a aquesta obra perduts entre els altres manuscrits del mateix autor, però la seva recerca suposaria una tasca ingent —els manuscrits són molts, la identificació dubtosa— i ben poc profitosa.

Per tot plegat, l'edició crítica de la *Història de la llengua* de Bastero, lluny de les preocupacions tradicionals sobre variants, testimonis i tradicions, implica organitzar una serie de materials més o menys dispersos, acabar de donar forma a una obra que el seu autor va haver de deixar inacabada i que ningú en el seu nom no va enllestir quan la intacta disposició dels materials segurament permetia de fer-ho en millors condicions. Abans he esmentat l'existència d'infinitat de correccions i d'esmenes; la versió més enllestida de l'esborrany —la més acostada, doncs, a l'original volgut per l'autor— serà justament la que reculli totes aquestes modificacions —i, en el cas que n'hi hagi més d'una, la que reculli les modificacions posteriors—, i per obtenir-la caldrà fer just el contrari del que fan quasi sempre els filòlegs, que pretenen despullar els textos de qualsevol alteració significativa que hagin sofert. L'objectiu de l'edició ha de ser, sobretot, recrear un text que ni davant del propi autor no havia aparegut mai sencer i seguit; fer d'un esborrany un discurs llegidor, clar, que s'entengui. Perquè el que ens interessa és poder arribar de la forma més còmoda i més completa possible al contigut; Carlo Dionisotti ho expressava clarament en un dels seus treballs més clàssics sobre crítica textual:

> «... *dovrebbe essere chiaro, fra tanto discorrere che si fa e sempre si farà sul miglior modo di pubblicare documenti e testi, che il solo fondamentale compito e dovere di un editore è di capire quanto meglio può il testo che pubblica e aiutare gli altri a capirlo. È inutile cercar riparo dietro la cortina fumogena della cosiddetta edizione diplomatica, quasi che l'astinenza da ogni intervento e la riproduzione meccanica, inferiore sempre a una copia fotografica, della fonte manoscritta o a stampa, siano segni di religiosa osservanza e di filologica scaltrezza. Sono invece procedimenti che ottundono e frastornano nell'editore stesso, prima ancora che nei lettori, la facoltà di intendere e fin di leggere con meccanica esattezza, dato e non concesso che leggere si possa senza intendere.*»[21]

Els procediments, doncs, caldrà adequar-los a la finalitat crítica i a les circumstàncies en què ens arriba el text, encara que en algun aspecte a algú li puguin semblar poc ortodoxos o en algun altre potser excessivament primmirats; és ben bé allò del Barbi: «*ogni testo a il suo problema...*». Alberto Blecua fa una reflexió, en un lloc del seu utilíssim manual de crítica textual, que em sembla perfectament aplicable a això que dic:

---

[21] *Rivista Storica Italiana* LXXV, 1963 —cito per BRAMBILLA (1984), p. II.

«Si una edición paleográfica o semipaleográfica intenta reproducir la materialidad del texto como documento, la edición crítica se preocupa de los aspectos sustanciales y elimina todos aquellos que considera irrelevantes».[22]

L'adequació del mètode i dels procediments crítics, és clar, no pot anar mai en detriment del rigor exigible en tota labor filològica; cal doncs que l'actuació de l'editor quedi prèviament ben explicada per tal que l'alteració d'allò que en alguns casos era preceptiu es pugui considerar, en efecte, irrellevant. I per a tot això es necessita haver fet abans, sobretot, una feina exhaustiva de reconeixement físic dels manuscrits, una mica en la línia del que ha proposat Gilbert Ouy referint-se a l'estudi dels autògrafs medievals[23] —m'estalvio, tanmateix, d'afegir a l'edició el que constituïria pròpiament l'estudi codicològic dels manuscrits de l'obra, perquè el lector interessat pot ja conèixer-ne els detalls pel catàleg dels manuscrits basterians inclòs en aquesta mateixa tesi.

Sense perdre de vista la perspectiva dibuixada en aquesta llarga reflexió genèrica sobre els problemes de crítica que presenta el manuscrit de la *Història de la llengua catalana* i la manera d'afrontar-los, passo doncs a explicar d'una manera més concreta com he organitzat l'edició d'aquesta obra. Haig de dir, en primer lloc, que m'he decidit a editar només aquells capítols que van assolir un estadi redaccional mínimament avançat. Els materials relatius —la seva identificació pot ser més o menys clara— a la resta dels capítols, que ens interessen tanmateix per algunes informacions que contenen i també per conèixer millor el disseny general de l'obra, els he transcrit tots en un apèndix —el capítol 4 d'aquesta IV part de la tesi. Així, la meva edició de la *Història de la llengua* inclou únicament els quatre capítols del Llibre primer —sembla que hi són tots, només que hi trobem a faltar un parell d'apartats al tercer capítol, sobre la qüestió del llemosí— i el capítol segon del Llibre tercer, on es tracta de l'extensió de la llengua catalana a Espanya. Aquest darrer correspon a part

---

[22] BLECUA (1983), p. 137.

[23] OUY (1992), p. 407: *«Il est bien évident que, quand on dispose de tels manuscrits, le travail d'édition ne rassemble guère à celui du philologue classique qui établit le texte de Xénophon ou de Plaute, mais s'apparente bien davantage à celui du spécialiste de Heine ou de Balzac. Le problème n'est ni de proposer un* stemma codicum *ni, à partir de témoins tous plus ou moins corrompus, d'essayer de reconstituer un archétype. Il s'agit de combiner l'étude de l'évolution du texte (additions, suppressions, substitutions, interversions de mots ou de passages entiers) avec un examen archéologique minutieux du ou des manuscrits (grattages, changements d'encre, modifications intervenues dans la structure des cahiers, etc.). Bien loin de détourner l'attention de l'aspect intellectuel —qui, bien entendu, demeure primordial— cette patiente investigation au plan matériel est seule susceptible de mettre en lumière les étapes successives de la pensée de l'auteur.»*

del manuscrit 3-III-4 de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; els capítols 1, 2 i 3 del primer Llibre són inclosos al manuscrit 1173 de la Biblioteca de Catalunya, llevat del darrer apartat del capítol tercer, que és al ms. 962 (3) de la Universitària; el capítol 4 del Llibre primer es troba, finalment, al lligall 14 (5) de l'Acadèmia de Bones Lletres. Pel que fa a la resta de capítols —tots ells esbossats al ms. 3-III-4 de l'Acadèmia—, he de dir que els altres set del Llibre tercer, sobre l'extensió a França, Itàlia, Alemanya, Suïssa, Anglaterra, Grècia i Àfrica, per bé que no han estat encara redactats, els trobem perfectament descrits i delimitats, i que en canvi són molt més dubtosos el nombre i la naturalesa dels capítols que haurien de formar part previsiblement del Llibre segon, on es tractarien aspectes gramaticals i filològics, i també les perfeccions de l'idioma —vegeu, més amunt, l'estudi dels continguts de l'obra.[24]

Les notes del text —només les parts més enllestides han estat anotades amb profusió, els capítols més provisionals a penes porten cap nota—, que en el manuscrit apareixen escrites als marges o bé en fulls intercalats, les he situades totes juntes al final de cada capítol; la crida, a l'interior del text, és numèrica, i la seva numeració recomença a cada un dels capítols.

Els nombrosos apunts solts de què ja he parlat més amunt, els he arranjat de la següent manera:

a) Quan es tracta d'apunts on s'anoten idees o autoritats que ja han estat incorporades al text, els considero com un altre testimoni d'aquest text; per tant, no els trancric —com tampoc no ho faig amb les redaccions anteriors d'un mateix fragment—, i només si hi ha alguna divergència substancial l'esmento en l'aparat diacrònic.

b) Quan es tracta d'apunts que fan sentit i podrien formar part perfectament del text, els hi incorporo, de la mateixa manera que ho faig amb les addicions —indicant però, en nota al peu de pàgina, que malgrat tot no hi ha cap indicació original que avali aquesta ubicació.

c) Quan determinats apunts són l'únic testimoni d'una part de text no redactada —contenen indicacions orientatives sobre el contingut, sobre el material a utilitzar,

[24] Per més detalls sobre la distribució del text en els diferents manuscrits, i altres qüestions relatives, en general, a la descripció física dels materials que són objecte de l'edició, em remeto, una vegada més al catàleg dels manuscrits inclòs a la segona part d'aquesta tesi.

etc.—, també els incorporo a l'edició, en substitució del fragment que falta, delimitats per parèntesis angulars < >.

d) La resta dels apunts, que estan destinats a complementar o amplificar el text ja redactat, i sobretot a afegir autoritats i bibliografia —són la major part—, els refereixo en nota al peu de pàgina o bé a les notes complementàries del final, o també, entre claudàtors, darrera de les notes finals de cada capítol a les quals caldria haver-los incorporat.

Sóc conscient que, distribuint-los de la manera expresasada, defujo d'editar críticament la majoria d'aquests apunts solts, que queden simplement transcrits en nota. De no fer-ho així, però, l'edició hauria esdevingut excessivament complexa, deixant a part que la crítica de molts d'aquests fragments resulta gairebé impracticable, perquè falten massa elements de referència —sovint es copien en brut citacions sense concretar-ne la procedència, etc. A més a més, queda clar que els apunts no pertanyen a la redacció de l'obra, i que la seva edició crítica tindria ben poc interès, pel fet que majoritàriament es tracta de còpies d'autoritats.

Les meves intervencions en el text, a banda les que són inherents a l'establiment de la versió crítica —que detallaré més avall en els criteris d'edició— i de les que ja recull l'aparat d'esmenes, es concreten en tres menes d'incisos: interposicions dins el text, entre claudàtors; les notes al peu de pàgina; i les notes complementàries que he reunit en un apartat al final, darrera els aparats.

a) Poso entre claudàtors algunes paraules soltes que falten en el text i que són necessàries per assegurar-ne la correcta interpretació. També utilitzo els claudàtors per afegir comentaris de diversa mena al text de les notes finals —es tracta d'una utilització equivalent a la de les notes al peu, que el programa informàtic no em permet d'utilitzar per referir-les al text de les notes finals.

b) Les notes a peu de pàgina, que dins el text apareixen cridades per lletres minúscules, per distingir-les de les notes finals, que són d'autor, fan les funcions habituals en les notes de tota edició crítica. Poden incloure comentaris per precisar el sentit d'un passatge determinat, notícies sobre els *loci paralleli* —és a dir, altres llocs del mateix autor on es tracten qüestions idèntiques o semblants— o les fonts no explícites d'alguns fragments, i esmentar imitacions o citacions posteriors d'un determinat paràgraf, encara que això darrer és molt rar en el cas de l'obra que ens ocupa, que no va tenir pràcticament cap mena de transmissió textual. Les notes

serveixen també, com ja he dit, per remetre als diversos llocs del text els apunts solts que hi tenen relació o hi fan referència.

c) Les que he anomenat notes complementàries tenen essencialment les mateixes característiques de les notes al peu de pàgina, només que són més extenses i d'un abast menys puntual —fan referència més aviat al contingut de tot un apartat o d'un conjunt de paràgrafs. Aquestes notes complementàries les he disposat en un lloc apart, com ja he dit, i separades de les notes al peu, perquè d'aquesta manera no entrebanquen la lectura; remeten al text seguint la numeració dels paràgrafs, i n'assenyala l'existència, dins del text, el següent senyal: ▶.

Complementen l'edició únicament dos aparats, d'acord amb les particulars característiques dels manuscrits que són objecte de l'edició. El primer, que ja he mencionat, és un aparat d'esmenes, on es consignen totes les correccions i modificacions no sistemàtiques que he introduït, com a editor, al text manuscrit —les que responen a l'aplicació sistemàtica dels criteris d'edició ja no cal esmentar-les. En una edició corrent, aquestes esmenes —*ope codicum*, si és que es basen en el que apareix escrit en altres llocs del text o en la versió original dels textos citats, o bé *ope ingenii*, la majoria— haurien de ser mínimes, ja que la correcció del text s'obtindria bàsicament d'una bona selecció de variants, de què donaria testimoni l'aparat crític.[25] En el nostre cas no hi ha lloc per a un aparat crític de variants, o «sincrònic», perquè només hi ha un testimoni del text, i en canvi, es fa molt necessari corregir el text, per la seva pròpia condició d'esborrany. L'aparat d'esmenes permet donar compte perfectament del grau d'intervenció que hi ha hagut en les diferents parts del text establert.

El segon dels aparats és un aparat diacrònic, que serveix per especificar els diversos estadis de la redacció de l'obra que, com abans he dit, es poden apreciar al manuscrit, seguint les múltiples esmenes i correccions que hi ha fet el propi autor. L'elaboració d'aquest tipus d'aparats no ha estat pas gaire habitual fins ara al nostre país;[26] la seva utilització, tanmateix, és idònia en aquest cas, perquè ens permet d'obtenir una visió molt més completa i aproximada del text que ens hem proposat d'editar. He concebut aquest

---

[25] Sobre els diversos perills de l'*Emendatio*, i les circumstàncies que hi poden concórrer, vegeu les ponderades reflexions d'Alberto Blecua al capítol VI del seu manual per a l'edició de textos (BLECUA, 1983, pp. 123-136).

[26] El primer a proposar la distinció entre aparat *sincrònic* —l'aparat tradicional— i aparat *diacrònic* ha estat Lanfranco Caretti, en un treball publicat l'any 1955 dins el volum *Filologia e crítica* (Milà-Nàpols, Ricciardi, pp. 1-25).

aparat diacrònic —o, més pròpiament, genètic— exactament en els mateixos termes amb què el defineix la malaguanyada professora Franca Brambilla:

> «*Le varianti d'autore sono qualcosa di ben diverso delle varianti della tradizione, e non possono rientrare nell'apparato tradizionale o* sincronico. *Per ciò occorre approntare un altro apparato, quello* diacronico, *i cui le varianti d'autore vengano disposte in ordine, fin dove è possibile, cronologico. Esso può chiamarsi* diacronico, *cioè in evoluzione temporale, appunto in quanto attesta e documenta la molteplicità e la dinamica del testo.* Questo apparato, *secondo il Caretti,* non serve per la costituzione del testo né per la sua verifica filologica, ma ci fornisce piuttosto la storia della sua formazione, ce ne documenta il progressivo svolgersi.
>
> *Esso si può piú precisamente chiamare* genetico *quando attesta l'elaborazione dell'opera dal primo getto fino alle soglie della stessura definitiva;* evolutivo *quando documenta i successivi mutamenti apportati dall'autore a un testo in un primo tempo considerato definitivo. Nel primo entrerebbero le varianti* instaurative, *nel secondo le varianti* sostitutive.»[27]

L'aparat inclou, doncs, les variants instauratives del text de la *Història de la llengua catalana*, però només quan són significatives, és a dir que comporten algun tipus de modificació del sentit; no tinc en compte, per raons evidents de claredat i d'economia, les alteracions en l'ordre dels mots, la substitució d'unes paraules per altres sinònimes per raons estilístiques, els errors de còpia i altres canvis irrellevants.[28] He utilitzat un sistema ben simple d'abreviatures a l'aparat, tot i que no m'estic de reflectir-hi algunes indicacions de caràcter topogràfic a propòsit de les correccions —si són fetes a sobre, al marge o a continuació, etc. Els termes són els següents:

del. = ratllat

cor. = corregit en el mateix lloc

---

[27] BRAMBILLA (1984), pp. 199-200. És especialment recomanable, per als temes que ens interessen, tot el primer capítol de la segona part d'aquest manual, titulat: «Storia della composizione e storia della trasmissione di un testo», i també resulta de referència obligada tot el capítol dedicat a «Varianti d'autore» del manual de filologia d'Armando Balduino (BALDUINO, 1979 [1989, pp. 367-410]).

[28] Si a algú li interessa saber quina mena d'aparat resulta de la oservació estricta de totes les esmenes presents al manuscrit, pot consultar l'aparat de transcripció que incloïa el meu treball de recerca presentat a la Universitat de Girona el juny de 1994 amb el títol *La* Història de la llengua catalana *d'Antoni de Bastero. Descripció i transcripció del manuscrit.* Com ja he dit en un altre lloc, aquest aparat de transcripció resulta ara incomplet, perquè només es refereix al ms. 1173 BC, que en aquell moment crèiem l'únic manuscrit d'aquesta obra, però serveix perfectament per il·lustrar com seria el resultat d'una feina d'aquests tipus, gairebé tant inútil com rigorosa.

sup. = escrit sobre la línia

marg. = escrit al marge

A > B = A ratllat, i B escrit sobre la línia

A ▸ B = A ratllat i B escrit al darrera (només s'utilitza quan les dues lectures es troben alhora escrites sobre la línia, o per fer explícit l'ordre de les modificacions en el text)

La lliçó a què refereixo cada observació de l'aparat, per diferenciar-la del context, va entre parèntesis, però quan no cal posar context perquè ja és prou clara la referència, no hi poso tampoc els parèntesis. Utilitzo la barra inclinada inversa \ per separar diferents lliçons dins d'una mateixa entrada d'aparat i, ocasionalment, afegeixo entre claudàtors i en un cos de lletra més petit algunes observacions complementàries, relatives a una entrada concreta de l'aparat.

Aclarides aquestes qüestions prèvies d'organització i d'estructura de l'edició, em queda explicar quines són les modificacions de tipus general que he introduït al text per tal d'obtenir la versió crítica que presento en el capítol següent. Totes aquestes intervencions, que tenen un caràcter sistemàtic, s'ajusten al conjunt de normes amb què hom considera pròpiament que es fixa i s'estableix l'edició; són els criteris que condicionen, en últim terme, la *dispositio textus* i, doncs, l'aspecte definitiu d'un text que no ho era.

Criteris d'edició

Tenint en compte la complexitat del manuscrit i les peculiaritats d'aquest esborrany autògraf, he estat extremadament respectuós en la reproducció del text, i he aplicat criteris que, si bé són habituals en l'edició de textos medievals, tal vegada resultarien impropis en la majoria dels textos del s. XVIII ençà. He regularitzat només la puntuació del text, l'ús de les majúscules, i en general tot els aspectes que són exclusivament gràfics, segons els usos actuals —elimino l'alternança de i/j - u/v; aplico els criteris vigents en la separació de

paraules, etc.[29] Quan s'elideix alguna lletra per fenòmens de contacte vocàlic, especialment en el cas dels pronoms febles i altres partícules, utilitzo l'apòstrof si aquest ús coincideix amb la convenció actual, i en cas contrari uso el punt volat. Aplico sempre aquests criteris, independentment de quina sigui la llengua utilitzada al text.[30]

Em serveixo d'alguns hàbits tipogràfics comuns per fer més àgil i entenedor el discurs. Així, utilitzo la cursiva en les citacions textuals, títols d'obres i termes emfasitzats o presos en sentit metalingüístic.[31] Uso la versaleta per a les xifres romanes, i combino negreta, cursiva i versaleta per diferenciar els títols de capítol, apartat i partícula o conjectura. Les citacions a l'interior del text o a les notes són sempre entre cometes, però si dins la citació hi ha altres citacions no es repeteixen les cometes, i simplement jugo amb l'alternança de les lletres cursiva i rodona —dins d'un text en cursiva la rodona fa la funció que correspondria a la cursiva dins un text en rodona, etc. Quan les citacions dins el text són d'una certa entitat, n'augmento també el marge esquerre, per delimitar-les d'una forma més visual.

Resolc generalment totes les abreviatures sense indicar-ho i només en deixo al text —sobretot a les notes, on hi ha nombroses citacions bibliogràfiques— algunes de les que són encara avui ben habituals: *cap./caps.*, *lib.*, *part.*, *fol.*, *pàg./pàgs.*, *col.*, *núm./núms.*, *loc. cit.*, *etc.*; aquestes darreres, tanmateix, les uniformitzo a tot el text, i les adapto als usos actuals. Mantinc també, excepcionalment, quatre abreviatures antigues que Bastero reprodueix en la transcripció del text dels *Juraments d'Estrasburg* (Libre I, cap. 3, §. 1) perquè l'autor que cita també les havia respectat: *&* = et; *χpĩan* = christian; *ds̄* = Deus; *n̄* = non.

Quan falten paraules en un text abreviat —el títol d'un llibre, per exemple—, les afegeixo entre claudàtors, de la mateixa manera que ho faig, com he dit més amunt, quan afegeixo paraules dins al text per tal d'assegurar-ne la comprensió: *Cron. Cat.* = *Crònica* [de] *Catalunya*. Si alguna paraula o grup de paraules del text no es pot arribar a llegir

[29] Només mantinc unides, al text, les formes *aont*, *ahon* i *ahont* que s'usen en comptes de l'adverbi —i el relatiu adverbial— *on*, perquè mossèn Alcover ja les recull així al seu diccionari, i tota altra representació gràfica traïria el caràcter unitari d'aquesta partícula i podria donar una idea equívoca del seu ús.

[30] Als pocs fragments en italià inclosos en la *Història de la llengua*, per llurs particulars característiques ortogràfiques, deixo les elisions vocàliques tal com les trobo representades al manuscrit, sempre amb apòstrofs, encara que no s'adiguin amb els usos de l'italià estàndard actual.

[31] La lletra cursiva substitueix generalment el subratllat, que és un dels hàbits gràfics del manuscrit, com he notat al capítol anterior.

—perquè falta un tros de paper, hi ha una taca, la lletra en aquell lloc resulta inintel·ligible, etc.— ho indico amb el símbol: [...]. Quan, en canvi, l'autor ha deixat un espai en blanc dins el text, pendent de resoldre —una data concreta, un nom...— ho indico amb el símbol següent: †...†, i si aquest buit l'he pogut resoldre per conjectura, poso també el contingut entre *cruces desperationum*: «*...hasta el conde †Borrell II† dependía la província del govierno de la Aquitania...*». Els punts suspensius ... indiquen que s'ha deixat de copiar un fragment del text d'una citació. Els parèntesis angulars < > inclouen comentaris d'Antoni de Bastero externs al text —serien pròpiament apunts, del tipus que he descrit més amunt— però que és necessari incloure en el discurs per tal de completar-lo o explicitar-ne el sentit.

He restituït al seu lloc, com és natural, totes les addicions marginals i les que cal localitzar en altres llocs dels manuscrit. Algunes d'aquestes addicions són extraordinàriament llargues, i tenen alhora múltiples addicions que hi fan referència; sovint constitueixen elles mateixes la segona redacció d'una part del text que ha estat ratllada, del mateix valor que les segones redaccions posades a continuació del text ratllat —són tractades com a addicions perquè no queda més espai al full, etc. De fet, el recurs constant a les addicions és una de les principals característiques del procés de redacció de l'obra; per això n'hi ha tantes. Totes elles, a més, es poden emplaçar perfectament en el lloc que els correspon, gràcies als signes de referència a què ja m'he referit en el capítol anterior, on he estudiat els diferents aspectes gràfics dels manuscrits. Per tot plegat, he preferit no indicar de cap manera, ni dins el text, ni a l'aparat diacrònic, quins fragments eren originàriament addicions —llevat que modifiquin d'una forma rellevant el sentit d'una anterior redacció, ja que en aquest cas apareixen consignats amb la indicació *marg.* a l'aparat.

Atesa la poca unitat formal del manuscrit, de què he parlat més amunt, he desistit d'indicar a l'interior del text, com és habitual, el números i cares de foli corresponents, tota vegada que això només en entrebancaria la lectura —massa sovint, en les addicions, caldria indicar canvis de pàgina—, desorientaria el lector —la disposició del text no és ordenada i apareixerien salts endavant i endarrera— i no tindria absolutament cap utilitat.

He dividit el text de l'edició en paràgrafs, per tal de poder-hi referir amb comoditat les indicacions dels aparats, les notes complementàries i tota mena d'al·lusions que m'hagi

calgut fer en l'estudi preliminar de l'obra. La numeració dels paràgrafs recomença a cada capítol, i les divisions que els paràgrafs estableixen dins el text, tot i que he procurat sempre no tallar les frases ni fraccionar períodes, són absolutament arbitràries. Al efectes d'aparat, els títols de capítol, apartat o partícula, que no són mai inclosos dins els paràgrafs, pertanyen al paràgraf immediatament següent.

En les citacions, aplico —llevat d'algun cas excepcional, que ja indico en nota al peu de pàgina— els mateixos criteris de regularització gràfica que a la resta del text. Corregeixo, a més, totes les citacions del text editat d'acord amb les fonts originals, i recullo a l'aparat d'esmenes les correccions que he introduït, per aquest motiu, a la versió donada per Bastero —no modifico mai, però, les correccions que Bastero ha fet en aquests textos, per esmenar errors o per modernitzar-ne la grafia, ni altres modificacions que hi hagi pogut incloure, si no alteren el sentit del text (en tot cas, si les intervencions són substancials, ho explico en una nota al peu de pàgina).

Restitueixo al text de la *Història de la llengua catalana* algunes citacions que no hi apareixen copiades, malgrat que són perfectament indicades i fàcils de reconstruir: és el cas d'un bon nombre de citacions de Francesc Calça, al capítol 4 del llibre primer; algunes de Juan de Mariana, al capítol 3 del Llibre tercer; una petita referència localitzable al prefaci de *La Crusca provenzale*, al capítol 2 del Llibre primer; i un fragment de Pèire de Marca, també al capítol 4 del Llibre primer. Crec que la restitució d'aquestes citacions fa el text més complet i, doncs, més pròxim a l'estadi de perfecció volgut pel seu autor. Indico sempre, això sí, en nota al peu de pàgina quan he fet una operació d'aquest tipus, i reprodueixo les indicacions de l'autor que justifiquen el meu procediment.

3. Edició de l'obra.

La present edició crítica de la *Història de la llengua catalana* d'Antoni de Bastero, com acabo d'explicar, m'ha comportat bàsicament tres feines ben diferenciades: l'establiment del text, la confecció dels aparats, i la redacció de notes o comentaris d'edició. Aquests tres aspectes condicionen, en certa manera, la disposició dels materials d'aquest tercer capítol. En primer lloc he col·locat el text, en la seva versió crítica —en aquest cas, la versió que considero més pròxima a la definitiva volguda pel seu autor—, dividit en cinc apartats que es corresponen amb els cinc capítols redactats de l'obra: sobre l'origen, el naixement i els noms de la llengua catalana, el nom de Catalunya i l'extensió històrica del català a Espanya.

Segueixen els aparats, el primer dels quals recull estrictament totes les esmenes o correccions que he introduït al text manuscrit de Bastero, i el segon totes les variants redaccionals rellevants que es poden apreciar en els manuscrits —i que ja he refusat o incorporat en fer l'establiment del text. És interessant notar que aquest aparat diacrònic resulta més ric i abundant en les parts més treballades de l'obra —els primers capítols— que no en les parts més provisionals, en què l'autor no ha tingut ocasió de revisar el text gaires vegades ni de reconsiderar la seva redacció.

Tot i que una bona part de les meves anotacions o comentaris d'edició els he incorporat al text, en notes al peu de pàgina, reuneixo les observacions més llargues i més genèriques, per no entrebancar la lectura del text, en un tercer apartat, amb la consideració de *Notes complementàries*. En elles hi dóno cabuda, com també ja he explicat, a molts dels materials manuscrits que no formen part de la redacció dels capítols editats, però hi fan referència.

HISTORIA DE LA LENGUA CATALANA

3.1.1 Libro I, capítulo 1: Origen.

§. *1: De la primera lengua que se habló en el mundo hasta la latina, de quien se originó la catalana.*

PARTÍCULA 1: DE LA HEBREA.[a]

[1] Lo nom o vocable llengua, pres y considerat en sa pròpria y verdadera significació, no és altra cosa que un membre o part de la boca necessari y destinat per ús del tercer sentit corporal, que és lo gust —així com los ulls, que són destinats per la vista; las orellas, per l'ohido; lo nas, per l'olfato; y las mans, per lo tacto. En significació però metafòrica, se pren per moltas cosas, conforme explícan los diccionaris, y entre altras, y la més freqüent, se pren per lo idioma o llenguatge, per ser aquella lo principal instrument ab què nos servim per a articular y formar la veu y paraula; y presa y considerada ab aquest significat, és un modo o manera de parlar ab lo qual exprimim y declaram los conceptes de l'ànimo o de l'enteniment.[b] [2] La varietat de las quals és tanta que excedeix al número de las nacions, puix n'hi ha moltas que ninguna nació las parla, avent-ne solament restat memòria entre los llibres, monuments y padrons, anomenadas per ço dels escriptors llenguas mortas, a differència de las que són corrents y naturalment se pàrlan, que anomènan vivas.

[3] La primera, emperò, que se parlà en lo món des del principi de sa creació fou la hebrea o hebràica, que tot és hu, puix aprés que·l Summo Creador y Autor soberà de la naturalesa ab son infinit poder y altíssima sabiduria hagué creat lo cel, la terra, las ayguas,

---

[a] La subdivisió interna d'aquest apartat en tres partícules és posterior a la redacció del text, com ho denota el fet que s'han afegit els encapçalaments —almenys els dos primers— en l'espai interlinial, al mig del text. Tambého corrobora el fet que el segon d'aquests encapçalaments sigui escrit inequívocament en castellà —que és la llengua en què està redactada quasi tota la Història de la llengua, a partir del final d'aquest primer apartat.

[b] Segons un apunt que trobem, ratllat, al full 19 r. del ms. 1173 BC, amb l'anotació d'alguns «*Authors sobre lo capítol 1*», en aquest lloc caldria incorporar l'autoritat de «*Bombus, cap. 1, fol. 1*», que és de qui Bastero deu copiar el curiós començament del seu discurs.

herbas, plantas, sol, lluna y estrellas, peixos, aucells y animals, creà seguidament del pols de la terra a nostre primer pare y patriarca Adam en lo Camp Damasceno, situat en la província de Palestina, y avent-lo introduït y transplantat en lo paradís terrestre, mentres que estava lo mateix Adam contemplant aquellas amenitats y delícias, li tragué insensiblement una costella del costat de la qual formà a nostra mare Eva, y encontinent que·l mencionat patriarca véu la dona, començà a parlar en llengua ebrea, y las primeras paraulas que pronuncià, traduïdas aprés en llatí per lo màxim doctor de la Iglésia, sant Geroni, foren: «*Hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea; haec vocabitur* virago, *quoniam de viro sumpta est*», conforme nos ensenya lo sagrat text del *Gènesis.*[1] [4] Aprés, ab lo discurs del temps —ço és en lo any de la creació del món 2187—, se començà de nomenar hebrea de Heber, novè patriarca, de qui tingué principi lo poble hebreu; y fou la única y sola que parlà tot lo món des de sa creació fins a la fàbrica de la ciutat y torre de Babilònia[2], que en lo any de la mateixa creació 1790 —y del diluvi universal, 170— edificà Nembrot en la vall de Sennar.[3] [5] Y lo que és més singular, que los preceptes del Decàlogo, o los manaments de la lley de Déu, foren escrits en esta llengua hebrea per lo mateix supremo y divino legislador Déu nostre Senyor en aquellas duas sagradas taulas de Moysès, que Sa Divina Magestat li donà en la montanya de Sinaí en lo any de la dita creació 2454,[4] de forma que per las sobre ditas, y altras raons que eruditament pondera lo abat don Juli Bartolocci,[5] no sols és la primogènita y més antiga del llinatge humà, sinó y també la més noble y excel·lent de totas quantas aprés se'n formaren, en la ocasió de dita fàbrica.

[6] Per quant, emperò, Nembrot ab sa agigantada supèrbia volgué e intentà fer y fabricar tan alta la dita torre, y alçar-la de tal conformitat fins que arribàs a tocar al cel —o fos perquè de eixa manera se cregués tenir segur abric y reparo en cas de succeir altre semblant diluvi com aquell de temps de son besavi Noè, o ja perquè se ideàs de competir y contrastar ab lo mateix cel, conforme va discorrent Joseph Flavi—,[6] per ço, en càstic y confusió de sa temeritat y audàcia, Sa Divina Magestat baixà de son trono empíreo ab tota sa cort angelical, en lo modo y manera que descriu l'Àguila de la Iglésia, sant Augustí,[7] y ab son divino voler féu que los officials que de totas parts hi avían acudit per a treballar-hi no se entenguessen uns ab altres en lo parlar y llenguatge, y que tants estaments, o verament famílias, com éran empleadas en la construcció de la ideada obra —que segons la corrent dels autors y expositors sobre lo sagrat text del *Gènesi*, exceptat Corneli a Làpide, foren setanta-duas—, altras tantas llenguas o idiomas ne nasquessen o se n'originassen[8]

—puix si un mestre de casas, per exemple, demanava morter o pedras, los manobres li portàvan guix o rajolas, y si un fuster demanava l'aixa o la serra, li portàvan teulas o altre material—,[9] per la qual cosa, confusos y atònits, foren obligats de abandonar la fàbrica y retornar-se'n a sas casas, de ahont se espargiren per tot lo món.[10] [7] Y conseqüentment, ab lo discurs y progrés del temps, y ab la comunicació y comers de uns pobles ab altres, se formaren altras particulars llenguas y vàrios dialectes,[11a] encara que no per això deixà de restar en ús la hebrea entre la nació y poble hebreu,[12] ans bé durà moltas centúrias, puix ab esta sagrada llengua parlàvan Nostre Senyor y Maria santíssima, y tots los abitants de la província de Palestina y altras de l'Orient, en la era de Cristo.

[8] La que se usa però en lo dia de vuy y molts sigles ha en aquellas parts de l'Àssia és la aràbiga; y los cristians, per apèndrer la doctrina de nostra santa fe catòlica y lo demés que nos ensenya [la] santa mare Iglésia, úsan y se valen de la caldea, com y també los sacerdots y religiosos dits y anomenats maronitos —de son fundador y patró, sant Maroni—[b] per llurs ritus y celebració dels divinals officis y sant sacrifici de la missa, exceptuant-ne los de l'orde de sant Francesch, que obsérvan las ceremònias y ritu romà per ésser naturals y fills de hàbit de altres convents de la Europa.

PARTÍCULA 2: DE LA GRIEGA.

[9] Las més principals y memorables de las sobre ditas setanta-duas llenguas —o fossen tant solament 55— que com se ha dit se originaren en aquella confusió y babilònia, y de qui los escriptors fan particular menció y compte, són la la síria, la caldea, la aràbiga y, sobre totas, la grega y llatina, puix encara que estas duas no aguessen tingut tant gran número de autors eloqüents e insignes com una y altra tingueren, que las il·lustraren y ennobliren, sobràvan per la grega Demòstenes y Homero, y per la llatina Ciceró y Virgili, per a que superassen

[a] En Bastero trobem les primeres documentacions en català del terme *dialecte*, tal com m'ha fet notar el professor Joan Veny, però generalment aquest mot pren un sentit equivament al de *llengua* o *idioma*. En aquest cas concret no queda clar si s'estableix o no diferència entre *llengua* i *dialecte*.

[b] Un apunt que trobem a la part inferior del full 119 r. del manuscrit 3-III-4 RABLB ens assabenta d'una possible nota per a aquesta qüestió: «*Maronitas:* Tertium genus christianorum in Syria, orthodoxos quidem, sed ritibus aeque a nobis diversis.».

y excedissen a totas las demés en fecúndia, dignitat y eloqüència. Y perquè a estas mateixas duas —singularment a la llatina— deu la nostra tots sos principis, ornament y bellesa, com se dirà més avant,[a] me ha aparegut fer-ne particular memòria.

[10] Principià la grega a practicar-se o esténdrer-se des de que los fills de Javan, pare de aquella tan celebrada nació —y néts y besnéts, respectivament, de Jafet y Noè—, y altras personas de l'Àssia començaren de abitar y poblar lo país y regió del mateix nom de Grècia,[13] en la qual la primera ciutat que hi edificaren fou la de Sycion, prop de Chorinto,[14] en lo any de la creació del món 1861. Des de sos principis fins al temps que los romans la dominaren, en què discorregueren moltas centúrias, fou dita y anomenada Hèlade, de un rey que tingué nomenat Helen, fill de Deucalió y Pirtra, però aprés los romans li mudaren lo nom y li posaren Grècia, de altre rey que tingué anomenat Grec, y de alasoras ensà se anomenà llengua grega y no elènica, y sos naturals, semblantment, grecs y no elenos, o elencs.[15] [11] És la regió de la Grècia una de las principals y més grans de la Europa, situada en la part més oriental, circuint-la lo mar Mediterràneo per las tres parts de sol ixent, migdia y ponent —ço és: a sol ixent, l'arxipèlago; a migdia, lo Jònic; y a ponent, lo Adriàtic; a tremontana, però, confina part ab lo regne de Tràcia y part ab la Sèrvia. [12] Las províncias de què se compon y que la divideixen són: la Morea, antes nomenada lo Peleponès —y en lo dia de vuy és la més poblada—, Acchaja, en la qual és compresa l'Àtica, Livàdia, Epiro, Albània, Macedònia y Tessàlia, ademés de las islas adjacents, que són moltíssimas —y las més principals: Corfú, antemural de Itàlia, que se troba en lo mar Jònic a l'eixir de l'Adriàtic y golfo de Venèzia, y Càndia, en lo arxipèlago, anomenada antigament Creta;[b] [13] y si bé esta és molt més gran y més poblada, però tant majorment és y serà aquella de Corfú cèlebre per lo memorable triumfo que en nostre temps reportà contra lo comú enemic, puix avent-la circuïda los turcs en lo any 1716 ab un·armada de 300 velas,

---

[a] Enlloc, més endavant, no es tornarà a parlar de la suposada intervenció de la llengua grega en la formació de la catalana. Potser el canonge s'hauria referit a les etimologies gregues en el capítol, no redactat, sobre la formació de la llengua catalana, al Llibre segon.

[b] Segurament l'autor hauria volgut incorporar en aquest lloc l'autoritat de Fungero que trobem anotada en un apunt al fol. 12 r. del ms. 1173 BC: «Etymologicum trilinguae... *auctore Joanne Fungero —Lugduni, 1607— pag. 338:* Graecia, Europae nobilissima regio, tutiusque eruditionis fons et mater, alio nomine ἑλλας, apud Euripidem, Sophoclem, Xenophontem, Diodorum, Aristotelem, Platonem, generalius accepta voce, quae Ciceroni *Pro L. Flacco* fama, gloria, doctrina, artibus, imperio et bellica laude floruit; Straboni *σύμπασακατοικία[ς] βαρβάρων το ϖαλαίον*, deducere videtur quibusdam nomen a rege Graeco, fide tamen incerta. Provinciae eius numerantur septem: Dalmatia, a Delmi maxima eiusdem civitate noto nomine; Epirus, a Pyrrho Achillis filio; Hellas, a rege Hellene Deucalionis et Pyrrhae filio; Thessalia, a Thesalo rege; Macedonia, a Macedone Deucalionis nepote; Achaia, a rege Achaeo; et duae in mari: Creta videlicet et Cyclades. Religionis huius totius chorographus primus fuit Homerus. Montes eius celebriores feruntur Taygetum, Lycaeum, Parnassus, Olympus, Pelius, et Ossa.»

y atacat sa principal ciutat y fortalesa ab un formidable exèrcit que hi desembarcaren, quant estàvan al millor de la empresa foren obligats de abandonar-la ab precipitosa fuga, en la qual victòria no tingueren poca part las gloriosas armas de nostre invicte monarca Felip V, que Déu guarde,[a] pus al mateix temps que se avistà en aquellas costas la flota auxiliar espanyola de vaixells y galeras, que junt ab altras de altres prínceps procurà unir lo apostòlic zel de Clement XI, alasoras la Iglésia de Déu benaventuradament regint en socorro y benefici comú de la christianitat, y que los turcs la descobriren, quant des de luego se consternaren y aterriren de tal forma que en lo mateix dia, que fou als 22 de agost, se retiraren tan precipitosos y entimidits que se deixaren, sobre dels ataques o cordons, tota la artilleria, pertretxos y bagatge, per trofeo de nostras catòlicas y cristianíssimas armas.[16]

[14] Tantas quantas foren antigament las províncias de la Grècia, puix cada una de las sobre ditas se subdividia en moltas, altras tantas maneras y modos de llenguas se usaren, compresas totas baix de la grega en general;[17] y las més principals de qui los escriptors fan menció són la àtica, jònica, èlica y dòrica,[18] entre las quals l'àtica obtingué la precedència y primacia de elegant y fecunda. Y aont se parlà més llimada, o ab més perfecció y dulçura, fou en Atenas, que edificà y alsà Ogigas, primer rey de la Àtica, en lo any de la creació del món 2160.[19] A esta ciutat summergí un diluvi particular que succehí en temps de aquell príncep,[20] però aprés Cècrope la redificà, y fou dedicada a Minerva, de ahon prengué lo nom, puix Atenas en llengua grega o àttica significa y vol dir Minerva;[21] [15] y si bé en lo dia de vuy casi és del tot derruhida, no obstant que antigament fou tant gran que sas murallas tenían set lleugas de circuhit,[22] y ni menos conserva son primer nom, pus sos naturals y abitans la anomènan Setines y no Atenas,[23] ab tot dura y durarà eternament en la memòria dels annals de la fama per sa grandeza y literatura, que florí tant en temps de son primitiu govern monàrquic que Cècrope hi establí —y durà per espay de 487 anys—,[24] y aixís mateix de l'aristocràtic que en lloc de aquell substituhí y prengué cerca de l'any 3282, per mort del rey Codro, qui fou lo dissetè y últim en orde, com y també del democràtic o popular que després prengué y abraçà;[25] [16] puix de tal manera ab sa gran política y sabiduria procurà esténdrer y dilatar los dominis de sa república, que no sols arribà a ésser cort y capital de tota la Grècia, sinó també de moltas ciutats y províncias estrangeras que dominà —y entre altras de la Jònia, ab la major part de las costas de l'Àssia y de la Europa,

[a] És evident la intencionalitat política d'aquest excurs, totalment fora de lloc, que s'explica pel fet que aquest primer apartat va ser redactat tot ell durant l'exili del canonge, quan li calia esvair les sospites sobre el seu passat austriacista.

y gran partida de la Àfrica—,[26] acudint-i las nacions de totas estas parts per apèndrer en sas escolas y acadèmias las arts y siències, com a inventora que fou de totas ellas[27] y abundant de homes doctes y eminents: «*Maxima terra viris et fecundissima doctis*»,[28] particularment filòsofs, matemàtics, istoriadors y poetas, que ab sos escrits y poemas celebraren y ennobliren fins a las pedras de llur pàtria —«*nullum sine nomine saxum*», conforme cantà Lucano.[29]

[17] Però com ninguna cosa en esta vida tinga duració ni permanència, se seguí després que esta mateixa nació que donà las lleys a tot lo món,[30] particularment als romans,[31] fou dominada no sols dels mateixos romans, sinó y també entre altres dels catalans, com se llig nel *Thesaurus antiquitatum grecarum*, tom 5, col. 1752, lit. D, E et F; al capítol *De fortuna Athenarum*, de autor †...† ab las següents paraulas:

> «*Hinc coepere catalani sub Andronico Palaeogolo seniore Nicephorus Gregoras, lib. 7:* Nihilominus catalani, recepto spiritu ad ea quae fiebant in numeris talis circumvenientes, penitus quidem trucidarunt universos; ac deinde statim illinc equitatu emisso, fugientes ab tergo persecuti sunt usque ad Thebas et Atticum, quas etiam ex inopinato invadentes, facillime capiunt cum opibus omnibus omnibusque faeminis et prole. *Catalanos Atticam quoque tenuisse, patet item ex Joanne Cantacuzeno* —Historia, *lib. III, cap. XII:* Catalani, Atticam et Boetiam incolentes, velint nolint se nobis debent. *Hieronymus Paulus in* Descriptione *sua* Barcinonis, *coloniam catalanorum facit:* Et in Grecia quondam percelebres Athenae et Zacynthus insula et Icossium in Africa, catalanorum coloniae fuerunt. *Hi sunt ipsi, quos Laonicus celtiberos nobis dicit.*»

[18] Y últimament dels turcs, sota del qual imperi han perdut no sols la llibertat y doctrina, però y també fins a la primitiva y llur materna llengua, puix la que los atenienses pàrlan en lo dia de vuy, que ells anomènan grega volgar, és la més pèssima y bàrbara de las restants de la Grècia, y tant corrompuda y different de aquella primitiva com la francesa de la llatina,[a] y si volen saber-la y parlar-la, los és menester que la aprenguen per reglas de gramàtica, així com aprenem nosaltres la llatina, com se pondera en lo citat tom 5

[a] Al primer capítol de la *Gramàtica italiana* —reproduït a l'annex 3 de la tesi—, que Bastero ha seguit d'una manera quasi literal en aquest primer apartat de la *Història de la llengua catalana*, llegim que la llengua grega vulgar «és tant corrompuda i diferent de aquella primitiva com la biscahïna de la francesa». El canvi de la *biscahïna* per la *llatina*, en aquest cas, denota una més afinada sensibilitat lingüística que no ens hauria de passar per alt —la comparació és millor perquè salva la relació de derivació lingüística que al capdavall existeix entre el grec modern i la llengua dels escriptors clàssics.

Antiquitatum graecarum —col. 1755, lit. A—, ab las següents paraulas:

> «*Sed quae urbis haec fortuna et linguae fuit, atque ut illa ita ista plurimum degeneravit. Ac vis scire? Cum sint septuaginta amplius tota Graecia dialecti, omnium tamen pessima est atheniensium. Theodosius Zygomalas in* Epistola *quadam alia:* Et quod est pessimum illos quondam sapientissimos athenienses si audieres, existeres lacrimarum plenus. Quantopere enim excelluit quondam ista pura et incorrupta graecorum lingua, tantopere invaluit barbarica et auditur eximie preter omnes. *Iure merito hoc Maronis usurpaverim:* Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas!»

Partícula 3: De la llatina

[19] Fou la llatina pròpria y materna dels naturals del regne del Làssio, que en lo any de la creació del món 1799 començaren a poblar los aborrígens[32] —qui segons la corrent dels autors e istoriadors citats y referits per Theodoro Richki[33] foren los immediats descendents dels fills de Sem, Cam y Jafet—, y aprés, ço és en lo temps de la guerra y ruïna de Troya, mudaren lo nom de aborrígens en llatins, del rey que tingueren anomenat Llatí,[34] qui començà de regnar en lo any de la mateixa creació 2735 —deixant a part la genealogia de sos antecessors, que hi regnaren per lo espai de cerca mil anys atràs, lo primer dels quals fou Gomer, fill de Jafet, que hi establí son trono en lo sobre dit any de la creació del món 1799.

[20] Se dividí lo Làssio en antic y nou.[35] Lo primer fou aquell país de Itàlia nomenat territori o campanya de Roma, que comprèn moltas vilas y ciutats de las quals la principal y més antiga fou Frescati, dita en llengua llatina Tusculana; però aprés de la edificació de la ciutat de Roma, que fundà Ròmulo[36] en lo any de la creació del món 3233 —y abans del naixament de Cristo 751—, ne fou esta la cort y capital per sa grandeza y magnificència,[37] així com ho és en lo dia de vuy, no sols de totas las províncias o Estats de la Iglésia, sinó y també de tota la christianitat. Lo Làssio nou se extengué o confinà fins ab lo país anomenat Terra de Cultura, de pertinències del regne de Nàpols; a migdia ab lo mar Tirreno; a ponent, part ab lo riu Tíber y part ab lo país o província nomenada Patrimoni de sant Pere; y a tremuntana, part ab lo mont Apení y part ab lo ducat de Espoleto,

conforme nos demòstran las cartas geogràficas, tan antigas com modernas. [21] La etimologia y origen de son nom la prengué, segons la opinió de la major part dels autors, del sobre dit rey nomenat Llatí —conforme diu Joan Fungero:[38] «*Latium a Latino rege appellatione trahit, secundum Varronem. Hinc sermo latialis et latinus, et Iupiter latialis, quod coleretur in Latio*»—, o bé, segons altres, del significat de la veu llatina *latens*, que vol dir amagat, per raó que en aquest país s'i amagà o s'i refugià Saturno, rey de Càndia, fugint de aquella isla y així bé abandonant son regne, perseguit de las armas y furor de Júpiter son fill, conforme escriu Plínio:[39] «*Dictum Latium a latendo, quod illic latuerit Saturnus Jovem filium fugiens*»; y Ovidi:[40] «*Dicta quoque est Latium terra, latente deo*»; y Virgili:[41]

«*Primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,*
Arma Jovis fugiens, et regnis exul ademptis,
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris».[a]

[22] Degué esta llengua lassial o llatina tot son embelliment y perfecció a Ciceró y Virgili, puix abans de la edat de estos dos singulars e inimitables ingenis, que floriren en lo imperi de Cèsar, y en la última centúria antes de la nativitat de Cristo, corria plena de barbarismes, pués se digué *muha* y *hemina*, en lloc de *musa* y *femina*; *Valesio*, per *Valerio*; *voltis*, per *vultis*; *vostra*, per *vestra*; *mam* y *sam*, en lloc de *meam* y *suam*; *Acherunte* y *quande*, per *Acheronte* y *quando*; *tibe*, *mihe*, *sibe*, en lloc de *tibi*, *mihi* y *sibi*; *animami* y *lunami*, per *animae* y *lunae*, y altres de aquest tenor, los quals se acabaren de refutar y desusar en la dita era de Cèsar, qui solia dir que se avían de evitar y fugir com escollos;[42] y excedí, per últim, y superà a la grega, segons observà lo mateix Ciceró:[43] «*Ita sentio, et saepe disservi latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiorem esse quam graecam*», si bé que ab la cayguda de la grega prengué y se aproprià la llatina molts vocables y frases y modos de parlar elegants y conceptuosos. [23] En esta llengua parlàvan naturalment los antics romans, aprenent-la de las mares y didas des del braçol y

[a] Les autoritats d'Ovidi i Virgili són tretes també de l'*Etymologicum* de Fungero, segons que delata una anotació, ratllada, al foli 12 r. d'aquest mateix ms. 1173 BC. Per aquesta mateixa anotació sabem que Bastero va desestimar la possibilitat d'incorporar també aquí d'una opinió de Varró: «*Quamqua*[m] *Varro tributum velit hoc nomen, quod lateat inter praecipitia Alpium et Apennini; at melior pars auctorum priorem arripit sententiam.*»

la faixa, sens altre estudi ni reglas[b] —bé és veritat que tenían escolas públicas y proffessors gramàtics per a apèndrer-la ab art y fonament, y parlar-la ab més perfecció y elegància.[44]

Y con el triunfo de las armas la extendieron por la Galia y por todas la Españas, en donde permaneció algunos siglos como a natural y propria de los moradores de los referidos reynos, hasta la total caída del romano imperio —y, consiguientemente, del mismo idioma latino—, con la entrada y largo dominio de los godos, lo qual fue causa del origen de nuestra lengua, como veremos en el siguiente capítulo.[b]

§. 2: *Como se originó de la latina.*

[24] Los romanos, con el triunfo de sus armas, introduxeron su lengua latina en todas las provincias que conquistaron, particularmente en España y Francia, como manifiestamente se colige de lo que refieren san Augustín,[45] Valerio Máximo,[46] Plutarco[47] y Tito Livio,[48] de forma que con el largo espacio de más de seis siglos que dominaron en España[49] —esto es, desde el arribo de Gneio Scipión con su armada naval en las costas de Cataluña[50] hasta cerca la entrada de Athaulfo, rey godo; y en Francia el mismo tiempo, con poca differencia—, perdieron totalmente, assí los españoles como los franzeses, sus primitivas lenguas[51] —conviene a saber, las que hablavan en tiempo del señorío de los cartagineses, que se acabó en España pocos años después de la entrada de Scipión—,[52] las quales trocaron con la de los romanos,[53] sin que de ellas aya quedado memoria alguna;[54] [25] y tubieron por consiguiente a la latina por propria y natural suya,[55] excepto los pueblos que todavía constantemente retienen la lengua vascongada, la qual hablavan ya en tiempo de los romanos —como son la mayor parte de los de Cantabria,[56] baxo cuya región se incluyen ambas Navarras, esto

[a] Aquí l'autor toca, encara que molt de passada, un aspecte prou conegut i ben característic del debat renaixentista italià a l'entorn de la «*questione della lingua*»; és inequívoca la influència dels autors italians en aquest punt, en què Bastero se situa en la línia de Flavio Biondo, i es mostra conseqüent amb la "*teoria della catastrofe*", que en definitiva és la que defensarà en els apartats següents..

[b] Sembla clar que aquesta darrera frase és afegida posteriorment al text del primer apartat, encara que no hi ha cap mena de separació física, per tal de lligar-lo amb el que ve a continuació —que, com he explicat, s'hauria redactat de forma independent. En efecte, a partir d'aquí la *Història de la llengua* ja segueix fins al final en castellà —vegeu l'estudi lingüístic que precedeix aquesta edició.

es alta y baxa, el señorío de Vizcaya, las provincias de Guipúzcua y Alava, y el distrito de La Burdà, llamado oy Lapurdy—,[57] y excepto también, en Francia, los bretones, los quales conservan assí mismo su primitiva lengua.[58]

[26] Pero al passo que, con las inundaciones que en el principio del siglo quinto de la era de Cristo hizieron en España y Francia algunas naciones septentrionales, principalmente los godos, començó a declinar el imperio romano, empezó assí mismo la lengua latina que los naturales de dichos reynos hablavan a declinar notablemente, con muchos barbarismos y solecismos que en ella insensiblemente introduxo la necessidad y precisión del comercio, sociedad y trato humano entre dichos naturales, de una parte, y los godos ya dominantes de la otra, como pareze de los monumentos y memorias que de aquellos tiempos nos han quedado, que son casi todas escritas en latín bárbaro —de forma que el escrivir en buen latín era cosa que entonzes se tenía por milagro, como dize Mariana;[59] de donde, consiguientemente, con la referida declinación y alteración del idioma latino se originó nuestra lengua catalana, que después la misma latina, al cabo de 200 años que la iva poco a poco nudriendo y dándola forma y cuerpo, la dio a luz, como veremos.

§. *3: Quándo se originó.*

[27] Ya que la venida de los godos en España fue la causa de la corrupción y caída de la lengua latina, de donde nació después la nuestra catalana, como en su lugar veremos, con mucho fundamento le podemos assignar su origen desde el año que aquella nación empezó a dominar en España, particularmente en Cataluña, que fue el de la era christiana 416. Y si bien quatro años antes de la llegada de los godos —esto es el año de 412— entraron los suevos, alanos y vándalos,[a] como dize Morales —o fuesse el año de 411, como dizen otros—, pero todas [estas naciones] fueron vencidas por los mismos godos y en breves años

[a] L'autor s'ha desdit, pel que sembla, d'incorporar una nota en aquest lloc, excessivament circumstancial, segons el que trobem apuntat al recto del full 30 del ms. 1173 BC: «*Beuter,* Crònica, *fol. 84, no fa differència entre vàndalos y silingos, mentres diu:* Los vándalos, llamados silinges, tomaron la Bética..*; en altre historiador he llegit que lo[s] silingos fèyan tot un cor ab los vándalos. Hi he notat per curiositat que lo* Discurs *de la Acadèmia Española los anomena com a differents, y en això han seguit Beuter y Pujades... Però no fa al cas.*»

—menos los suevos, que duraron y se mantuvieron en la Galicia y parte de Lusitania hasta el rey Leovigildo, que los sujetó y acabó con ellos—, [28] además que todas entraron talando el país y usurpando las heredades de los españoles, por cuyos motivos no pudieron ser ocasión de que se introduxesse el lenguaje vulgar, como hablando del castellano discurre la Real Academia Española, no obstante que hasta el referido Leovigildo —esto es, hasta el año 568— se mantuvieron los suevos en Galicia, como queda dicho, baxo cuya provincia se compreendía en aquella sazón Castilla la Vieja; y, por consiguiente, el tiempo del origen de nuestra lengua catalana se deve tomar desde la entrada de los godos en Cataluña, sin hazer qüenta de las otras naciones septentrionales.[a]

[29] Este tiempo de su origen se ajusta muy bien con el de su nacimiento, porque como ella naciesse en el principio del siglo séptimo, como veremos en el capítulo siguiente, en que trataremos este punto, todo este tiempo de 200 años —esto es, desde la llegada de Ataúlfo, que fue el primero rey godo que entró en España y començó a reynar en nuestra provincia de Cataluña, hasta su nacimiento— huvo de menester para irse poco a poco formando y organizando, conforme hablando de la toscana va discurriendo el eruditíssimo señor abate Anton María Salvini con estas palabras:

> «*Ma per avere a dare un santo protettore a una lingua* —toscana— *che quantunque novellamente nata, pure nell'origine sua, è antichissima, e nel tempo di san Zanobi era, per così dire, in corpo alla latina, che appresso ben lungo tempo partorire la doveva, il maggior nostro antico santo parea che si convenisse, avendo l'antichità in se, ancor puramente considerata, non so che dell'autorevole e del reverendo.*»[b]

[a] En efecte, el *Discurso proemial sobre el origen de la lengua castellana* inclòs al diccionari de la Real Academia ja estableix aquesta interessant distinció entre els gots —que entren a la península com a aliats— i els altres pobles bàrbars —que hi entren com a enemics, saquejant. La barreja, la corrupció lingüística, només és possible si hi ha tracte i comerç entre els pobles, si hi ha la predisposició necessària; l'origen de les llengües vulgars és, en definitiva, el producte d'una necessitat.

[b] La citació pertany a l'«Orazione in lode de san Zanobi, protettore de l'Accademia della Crusca», publicada al principi de les *Prose toscane* (Florència, 1715). Aquest text Bastero ja l'havia reproduït a la *Prefazione* impresa de la seva *Crusca provenzale*, en un context semblant (BASTERO, 1724, p. 46).

§. *4: En dónde tomó el origen.*

[30] Con mucho fundamento conjeturamos que se originó nuestra lengua en Cataluña y en la Galia Gótica, esto es en la Narbonense y en la Aquitania, oy Guinea, porque en estos estados floreció y se mantuvo mucho más tiempo —y en Cataluña particularmente, en donde todavía sin artificio se conserva—, que no en otras muchas y differentes provincias en las quales ella misma se extendió, de la [misma] manera que las plantas, que se conservan y duran más, echando más raízes, en la tierra y país donde naturalmente se originan y se crían, que no las que se trasplantan en diferente clima; de donde se deve suponer y saber que de tal suerte se difundió y derramó casi por toda la Europa, que por espacio de algunos siglos fue la propria y natural de todos los reynos de España y Francia —excepto el señorío de Vizcaya y demás pueblos de la lengua vascongada, en el segundo §. expressados—,[a] del qual idioma catalán, con el progresso del tiempo, se originaron en mucha parte el francés, el castellano y el toscano, conforme clara y manifestamente una cosa y otra demostraremos en el Libro segundo,[b] en que trataremos de su extensión.

[31] De lo referido, y de lo que en adelante deduciremos en el progresso de nuestra obra, podemos sin temeridad atribuir a nuestra Cataluña, en competencia de la Galia Gótica, la principal parte y primacía en orden al distrito del origen de nuestro lenguage,[c] assí como suele suceder en una gran llanura sembrada de trigo, la qual siendo ella una misma tierra y sembrada en un mismo tiempo, en algunas partes salen las mieses más ufanas y con más gallardía y fructifican más que en otras, o sea porque el sembrador, casualmente

---

[a] Al text, de fet, diu «*en el primer* §.» —vegeu l'aparat d'esmenes—, fet que corrobora, com ja he explicat en un altre lloc, que el primer apartat d'aquest capítol fou afegit posteriorment, i doncs, que la *Història de la llengua* començava, en una primera versió, amb la romanització —al paràgraf [37] he hagut de fer exactament la mateixa correcció (vegeu l'aparat d'esmenes).

[b] El llibre dedicat a l'extensió de la llengua catalana serà el tercer, tal com ho confirmen nombroses indicacions, sobretot al manuscrit 3-III-4 RABLB d'aquesta obra. És possible, però, que en el moment de redactar aquest primer capítol l'autor no tingués clara encara l'estructura definitiva de la *Història de la llengua catalana*. Aquesta asseveració va induir-me tanmateix a afirmar erròniament, en el meu article publicat a l'*Estudi General* (FELIU, 1995), que el llibre de l'extensió, que acabava de localitzar en un nou manuscrit a l'Acadèmia de Bones Lletres, era el segon llibre de la *Història de la llengua*.

[c] L'afirmació de Bastero és ambigua, no deixa clar si fou Catalunya sola o Catalunya i la Gàl·lia Gòtica el lloc d'origen de la llengua. La metàfora que segueix sobre el camp de blat sembla voler mantenir aquesta ambigüitat: la llengua s'origina a Catalunya i a la Gàl·lia, però al Catalunya és on té més vitalitat —veurem que al capítol següent, en parlar del naixement de la llengua, s'intenta fer una explicació semblant (Cap. 2, [18]). Al prefaci de la *Crusca*, tanmateix, el naixement de l'idioma era localitzat amb absoluta seguretat al principat de Catalunya; hem de pensar, doncs, que ara els plantejaments del canonge han evolucionat i s'ha modificat aquesta idea, que és incompatible amb l'origen gòtic de la llengua —vegeu sobre això el que he explicat a l'estudi preliminar.

y sin repararlo echó con más liberal mano la semilla en un lugar que en otro, o sea porque en cierta parte del campo se halló la tierra más dispuesta, más sazonada y con más humor que en otra. [32] Corroboramos estas conjeturas con la historia, de la qual devemos sacar la luz para la materia de que tratemos, conforme magistralmente advierte la Real Academia Española:[60] Aviendo pues Ataulfo, rey de los godos —en Italia el 24 en orden, conviene a saber, desde·l principio de la monarquía de estas gentes en su país septentrional,[61] esto es en las islas llamadas Scandia (que es parte de la región de la Scandinavia o Zelanda, a quien llaman también Gothia) y Gothlandia, de la provincia de la Schytia, en Europa, de donde salieron,[62] inundando la mayor y mejor parte de Europa— baxado desde Italia a Francia con su exército, y aviendo puesto guarnición en la Galia Narbonense, que le fue cedida por el emperador Honorio en fuerza de cierto tratado echo entre estos dos príncipes —en virtud del qual el rey Athaulfo evacuó la Italia, mediante la sobre dicha cessión de los estados narbonenses que el emperador le hizo—,[63] [33] passó los Pirineos y, por el Rossellón, se fue derecho a Barcelona —o fuesse esto immediatamente de haver llegado a Narbona, sin haver echo allí detención, como observan algunos,[64] o fuesse un año después, como escrive Mariana, quien en el de 415 le pone assentado con sus tropas en los confines de la Galia y de España,[65] y en el siguiente de 416, dentro de Barcelona—,[66] en cuya ciudad plantó su corte y marcial palestra[67] y dio allí principio a su monarquía, pues fue el primero que se apellidó rey godo en España.[68]

[34] Murió Ataulfo en su corte de Barcelona el mismo año 416,[69] y sucedióle Sigerico, quien murió también en la misma ciudad.[70] Siguióse después Walia, que fue el tercero rey de los godos, el qual añadió a sus estados de Cataluña y Galia Narbonense la Guinea, cuyas ciudades más principales son Tolosa y Burdeos, que semejantemente le fue cedida por el sobre mencionado emperador Honorio, que aún vivía, en premio de la guerra que a favor del imperio romano hizo contra las otras naciones bárbaras, las quales dominavan toda la España —menos el estado de Cataluña.[71] Y assí se mantuvo el señorío de los godos en España hasta el rey Teodorico, que empezó a reynar el año 454 con el sólo estado de Cataluña —que juntamente con los expressados estados de la Francia, llamados de aquí la Galia Gótica, pacíficamente aquella noble y belicosa nación gozava—,[72] el qual rey Teoderico añadió a su imperio la Bética, oy Andaluzía;[73] [35] y murió en el año 467, y de su reynado el treze,[74] en cuyo tiempo hallamos, por dezirlo de passo, que nuestra metropolitana Iglesia de Tarragona tenía por sus sufragàneas las Iglesias de Calahorra, León,

Barcelona y Ciudad Rodrigo, sin embargo que entre si estavan muy apartadas, argumento claro, como dize Mariana,[75] [de] que era superior de todas las Iglesias que en España obedecían y reconocían a la Iglesia romana por madre y cabeza de la religión christiana, como lo es.

[36] Y después, desde el sobre mencionado Ataulfo —esto es, desde el año 416 hasta el de 523—, tuvieron parte de los reyes su corte en Barcelona, que fue la primera real silla, parte de ellos en Narbona, y parte en Tolosa,[76] aviéndola después Amalarico plantado en Sevilla, capital de la Bética en dicho año 523[77] —aunque murió en Barcelona.[78] Y en dicha ciudad de Sevilla se mantuvo hasta el año de 577, en que el rey Leovigildo la trasplantó en Toledo,[79] con la ocasión de aver conquistado todo lo que faltava de la península de España —menos algunas plazas marítimas que los emperadores del oriente possehían, las quales conquistaron sus successores Sisebuto y Suintila—, y en particular aviendo conquistado la Galicia y parte de Lusitania, en cuios parajes se avían conservado los suevos con su govierno monárquico desde su entrada en España, conforme avemos insinuado en el §. antecedente —y lo refiere Mariana;[80] [37] en cuya real e imperial ciudad de Toledo permaneció dicha corte hasta que feneció el imperio de los mencionados godos, que tubieron por espacio de más de trecientos años,[81] en el rey don Rodrigo, último de ellos, con la invasión de los sarracenos y pérdida de España sucedida en el año de 714.[82] ▶

De cuya historia, y de todo lo demás hasta aquí referido, bien podemos con algún fundamento conjeturar que en dichos estados de Narbona, Guinea y Cataluña, principalmente, començó a corromperse el latín en la manera ya dicha en el §. segundo; y que, en conseqüencia, nuestro idioma se originó y se organizó en dichos estados.

NOTES DEL PRIMER CAPÍTOL DEL LLIBRE I

1. Cap. 1 et 2; et ibi Cornelius a Lapide, cap. 2, vers. 23: «*Ex hoc loco patet Adamum hebraice esse locutum, nam* virago *non significat naturam ... sed virtutem et animum virilem in muliere*».

2. Sanctus Augustinus, *De civitate Dei*, lib. 16, cap. 3 et 11; Julius Bartoloccius, ordinis cisterica, in disputatione *De antiquitate linguae hebraicae contra syros et chaldaeos*, in sua *Biblyotheca magna rabbinica* —estampada en Roma, any 1683— part. 3, pàg. 15, vers †...†: «*Quoniam autem haec scemi familia divini cultus conservatrix fuerat per heberis familiam propaganda; hinc factum est ut lingua illa unica ac sacrosancta qua Adam Deum coluerat, et ad Scem per Noe pervenerat, singulari Dei munere, ab heberi nomine hebraea vocata, una simul cum religione et cultu veri Dei perpetuo in synagoga pura et illibata conservata sit. Huius rei veritas manifesta sit percurrendo —serie nunquam interrupta— ab Adamo ad Christum, et a Christo usque ad haec nostra tempora; nam ab Adamo usque ad divisionem linguarum unica tantum lingua fuit, dicente Scriptura —Gen. 11, 1:* Erat autem terra labii unius, et sermonum eorundem.»; Cornelius a Lapide, *Commentaria in Genesim*, 11.1: «*Loquelae unius, scilicet hebraice ... hebraeam enim primam et communem omnium hominum, tam ante diluvium quam post, usque ad fabricam turris babel fuisse loquelam et linguam patet ex etymis et significationibus nominum Adam, Evae, etc. Est que haec sententia sancti Augustini ... Origenis, Chrysostomi, Diodori, Hyeronimi et caeterorum.*» [Caldria afegir aquí també, segons que indica un apunt al full 19 r. del ms. 1173 BC, l'autoritat de «*Ruscelli, lib. 1, caps. 2 et 3*»]

3. Flavius Josephus, *Antiquitatum iudaicarum*, lib. 1, cap. 5 [Més aviat, pel que diu, la referència hauria de ser al capítol 4. En aquest lloc caldria incorporar també l'autoritat del *Diàlogo* de Varchi (*L'Ercolano*), segons una anotació, ratllada, al full 19 r. del ms. 1173 BC, amb diversos «*Autors sobre lo capítol 1*»]

4. *Exodi* 20; *Deuteronomii* 5, vers. 22; idem Flavius Josephus, lib. 3, cap. 4 [Cal afegir igualment en aquest punt «L'Ercolano *di Varchi, nel qual si raggiona generalmente delle lingue, dubitazione 6, fol. 43, ibi:* ...e che questa fosse la lingua nella quale Moysè scrisse la legge sopra il monte Sinai...», segons l'anotació de diversos «*Autors sobre lo capítol 1*» que trobem al fol 19 r. del ms. 1173 BC]

5. En la sua sobre citada dissertació de la antiguedat de la llengua hebrea contra la síria y la caldea.

6. *De antiquitatibus* [= Antiquitatum iudaicarum], lib. 1, cap. 5.

7. *De civitate Dei*, lib. 16, cap. 4 et 5.

8. Cornelius a Lapide, *Commentaria* [in Genesim], in cap. 10, vers. 32: «*Communiter sanctus Augustinus, Hieronymus, Prosper, Epyphanius numerant LXXII gentes et linguas in quas divisi sunt homines in dispersione Babel; tot enim personae puta septuaginta duae hoc capite nominatae et enumeratae reperiuntur, nimirum quatuordecim ex filiis Japhet, 31 ex filiis Cham, 27 ex filiis Sem. Addunt enim ipsi Cainan, quem addunt septuaginta. Verum capituli sequenti ostendam demendum esse Cainan: rursum demenda sunt hic nomina patrum, nec enim patres diversam a filiis facere familiam aut gentem. Iis ergo demptis restant quinquaginta quinque filii, a quibus singulis singulae gentes ortae sunt, cum in dispersione Babel singulae propriam linguam vel idioma sortitae sunt; qua de re vide fuse Pererius, lib. 15 et 16.*»; y en lo cap. 11, vers. 7: «*Tot enim fuerunt linguae quot familiae sive cognationes puta 55, ut dixi cap. 10, vers. 32, has enim Deus voluit sic separare et per orbem dispergere.*»

9. Lo mateix a Lapide, *Commentaria in Genesim*, cap. 11, vers. 7: «*Putabant hi fabri se a nemine impediri posse, ridet hanc stultam eorum praesidentiam Deus ac reipsa ait. Levi flatu hoc opus dissipabo, nullis utar machinis, tantum confundam linguas fabrorum ut uno petente lateres, alter praebeat caementum; hoc petente trulam, alter porrigat sportam; itaque implebo cuncta confusione ut invicem irridentes et mutuo irascentes separentur, atque uti lingua ita et animo confusi et pudefacti habeant, et dispergantur in suam quisque regionem, quod pulchre describit Marius Victor ... lib. 30,* In Genesim.»

10. *Genesis* 11, 8; et ibi a Lapide.

11. Cornelius a Lapide, *In Genesim*, cap. 11, vers. 7: «*In hac confusione Deus tantum matrices linguas condidit easque hominibus indidit, ex his enim caeterae postea prognatae sunt; sic hebraica matrix, et genitrix est syriacae, chaldaicae, arabicae; et latina, italicae, valachicae, gallicae, hyspanicae* —ço és de la espanyola catalana, com se manifestarà*; graeca, doricae, ionicae, aeolicae, atticae; slavonica, polonicae, bohemicae, moscoviticae; germanica, helveticae, saxonicae, anglicae, scoticae;*

tartarica, turcicae, sarcamanicae; abyssina, aethiopicae, sabaeae, etc. inquit Genebrard.»; Sibyllae de babylonica turri vaticinium: «*Cum universi homines uno eloquio uterentur turrim aedificaverint excelsissimam, quasi ad coelum per eam ascensuri; Dii vero procellis immissio turrim subverterunt, et suam cuique linguam dederunt*», conforme refereix lo sobre citat Flavi Joseph, *Antiquitum* [iudaicarum], en lo llibre 1, cap. 5 y 6. [L'únic lloc on Josep Flavi escriu una cosa semblant, referint-se a la profecía sibil·lina, és al capítol 4, i en unes altres paraules]

12. Lo sobre citat a Lapide, en lo cap. 11, vers. 9: «*Augustinus —lib. 18 De civitate* [Dei], *cap. 39—, Origenes, Hieronimus,* [...], *Cayetanus, etc., dicunt quod in solo Heber eiusque posteris cum vera fide, religione et pietate mansisse primaevam linguam hebream*».

13. Hieronimus ab Oleastro, *In Genesim*, cap. 10: «*Javan arbitrantur multi, et meo judicio vere graecorum patrem, et ex isto omnes graecos originem ducere —unde Jonia usque hodie Graecia vocatur, quare aliqui putant hunc Javan esse Japetum et Janum, a poetis celebratum*»; Joan Jansson, *Atlas*, tom 5, pàg. 19.

14. *Atlas* ut supra, pàg. 21.

15. Idem, pàg. 19 et 20.

16. *Notizia degli ultimi successi dell'assedio di Corfù e della ritirata de'turchi da quell'isola, estratta da lettere autentiche scritte da Corfù sotto li 22 Agosto e 28 detto, 1716.* Impressa en Roma en lo mensionat any, en la imprenta de Bernabò: «*La matina dunque antecedente alla partenza de'turchi furono da lungi scoperte verso Capobianco le sei navi di Spagna, che ad ore venti del giorno seguente si unirono all'armata cristiana, rimburchiate tute dalle galere della medesima nazione, inalberando il comendator Santrè, luogotenente generale dichiarato dalla Santità di nostro Signore, il gagliardetto quadro pontificio al trinchetto, dando e ricevendo coraggio da questa insigne unione di príncipi catolici....*» [Aquesta nota, absolutament innecessària i d'evident intencionalitat política, ha estat afegida després de les altres, i queda fora de la numeració original. L'imprès citat és entre els papers d'Antoni de Bastero, al ms. 139 del seminari de Girona.]

17. *Atlas*, pàg. 20: «*La langue hellénique a été générale à tout ce peuple, et néantmoins ils n'ont pas laissé d'avoir plusieurs idiomes selon la diversité des contrées et de peuples épandus dans la large étendue de cette région, comme il en est arrivé et arrive ordinairement aux autres langues, lesquelles à la façon d'un arbre qui du tronc se divise en plusieurs branches, se changent et divisent en plusieurs dialectes et diverses prononciations selon les diverses peuples qui les practiquent.*».

18. *Atlas*, pàg. 21; Benedetto Varchi, *Dialogo delle lingue*, quesito 3, pag. 115.

19. *Thesaurus antiquitatum grecarum*, tom. 4, col. 1021, lit. B —in tractatus regnum Atticum, sive de regibus atheniensium, lib. 1, cap. 1: «*Ex atheniensium regibus primus omnium fertur Ogyges sive Ogygus...*» [Hi ha un bon espai en blanc fins que no comença l'altra nota, com destinat a continuar les referències a aquest tema.]

20. *Thesaurus antiquitum grecarum*, tom. 5, col. 1736, lit. D et E.

21. Sanctus Augustinus, *De civitate Dei*, lib. 18, cap. 8: «*Iam tamen Minerva tanquam dea colebatur regnante atheniensibus Cecrope, sub quo rege etiam ipsam vel instauratam ferunt vel conditam civitatem*»; idem, lib. 18, cap. 9: «*Ut Athenae vocarentur quod certe nomen* [a] *Minerva est que graece Ἀθηνα dicitur, hanc causam Varro indicat*».

22. *Thesaurus antiquitatum grecarum*, tom. 5, col. 1754, lit. D.

23. *Thesaurus...*, tom. 5, col. 1756, lit. B.

24. *Atlas*, pàg. 21.

25. Tom 5 du *Grand atlas*, part. 2, pàg. 5, 20, 21 et 22 —Amstelodami, apud Joannem Jansonium, 1650.

26. *Atlas* ut supra, pàg. 20.

27. Ciceró, *Pro Flavio* et *De oratore*, lib. 1.

28. Manilius, *Poeses.*

29. Lucano...

30. Ciceró, *Pro L.* [Valerio] *Flacco*: «*Adsunt athenienses, unde doctrina, humanitas, religio, fruges, iura, leges ortae in omnes terras distributae putantur*».

31. Livius, lib. 3; Dionysius Halicarnasseus, lib. 10: «*Et romanos item ab illis accepisse nemo ignorat*»; Ita in *Thesaurus antiquitatum* [graecarum], tom. 5 —en lo cap. 2: *De fortuna Athenarum.*

32. Lo cardenal Corradini en sa *Historia del Làssio*, impressa en Roma: «*Populi qui antiquo Latio primi insederunt sunt aborigenes*».

33. Theodorus Richkius in sua *Disertatione de primis Italiae colonis*, cap. 1 et seqq.

34. Dionisius, lib. 1 —citat per lo dit cardenal Corradini en la sobre dita *Istoria*: «*Eas sedes deinde tenuit idem genus hominum mutatis tantum appellationibus vetus aboriginum nomen servantes usque ad troiani belli tempora, quando a Latino rege denominati sunt.*»

35. Virgilius, *Æneida* 7 —en dos parts; et ibi Fabrini.

36. Virgilius *Æneida*, lib. 1 [Sembla que en aquest lloc s'haurien hagut d'incorporar dues autoritats més, que trobem anotades al verso del full 19 d'aquest mateix manuscrit 1173 BC: «Discorsi sopra l'antichità di Roma *di Vicenzo Scamozzi:* Lasciaremo da parte le tante opinioni, et diremo la migliore secondo Cornelio Tacito, C. Sempronio, Fabio Pittore, M. Porcio Catone, M. Varrone, Publio Vittore, et molti altri antichi e più gravi scrittori, ch'ella fusse, per celeste augurio d'imperar sempre, edificata di forma quadrata da Romulo, dal quale ella hebbe il nome, figliuolo d'incerto padre o, come dicono i poeti, di Marte et Ilia, o Rhea Silvia, per inganno d'Amulio fatta perpetua vergine vestale. Non negando però ch'altri, prima di lui vi havessino fatte habitationi...; Atlas, *tom 5, par. 2, pag. 9:* Rome prit la face de ville par Romulus et Remus l'an 3179, car auparavant ce n'étoit qu'un village, qui l'an 2350 récent son appellation de Roma fille d'Italus. Il y en an toutefois qui écrivent que Nimrod avoit huit fils homes de grand mérite, lesquels venirent en Italie à cause que leur royaume paternel étoit destruict par la peste, et y bâtirent Camesa, qui fut par après apellée Valentia et finalment Rome, tirant cette appellation de Romulus, selon Eusèbe.»]

37. Francesco Scotto nella sua *Descrizzione del Lazio.*

38. *Etymologicum trilinguae*, imprès en Lió, any 1607, pàg. 415.

39. Lib. 3, cap. 5. [El capítol cinquè del llibre 3 de la *Història Natural* —en la numeració de les edicions antigues— conté efectivament la descripció del Laci, però enlloc no trobo amb les mateixes paraules la citació reproduïda per Bastero]

40. 1, *Fastorum.*

41. *Æneida*, lib. 8 [versos 319-323].

42. Francesco Priscianese en su *Gramática de la lengua latina*, lib. 1, fol. 13.

43. 1, *De finibus* [bonorum et malorum, ad Brutum].

44. Il gran letterato monsieur Le Clerc, sotto il nome di Teodoro Parrasio, nella seconda *Parrasiana*, alla pag. 105 —citato da Amenta, pag. 561.

45. *De civitate Dei*, lib. 19, cap. 19: «*Data est opera ut civitas illa imperiosa* —Roma— *non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per speciem societatis imponeret*». [Aquesta referència, inexacta, és extreta del llibre d'Arnauld d'Oihenart sobre les dues bascònies, segons que ho confirma un apunt al fol. 28 r. del 1173 BC, que copia complet el text aportat a la nota 51, que la inclou.]

46. Lib. 2, cap. 2.

47. Referido y citado por Escolano en su *Historia de Valencia*, part. 1, lib. 1, cap. 13.

48. En su lib. 9, referido por dicho Escolano en el lugar citado.

49. Gerónimo Pujades, *Crónica* [de] *Cataluña*, tom. 1, lib. 5, cap. 40.

50. Mariana, tom. 1, lib. 2, cap. 12.

51. Oyenardo, *Notitia utriusque Vasconiae*, lib. 1, cap. 11: «*Erat solemne romanis populos quos armis subegerant latinae linguae assuefacere ... Inde est, quod vernaculae linguae gallorum juxta ac hispanorum prorsus interciderint, romanensi* —esto es, la latina— *in earum locum substituta, si britannos, armoricos et vascones excipias, qui suas constanter ad haec usque tempora retinuerunt*».

52. Mariana, lib. 2, cap. 22.

53. El padre Juan de Mariana, *Historia de España*, tom. 1, lib. 3, cap. 23: «*En conclusión, sossegada por la mayor parte España con la paz* [que] *se siguió, por toda ella se fundaron muchas colonias de romanos, con cuya comunicación y trato los naturales mudaron sus costumbres antiguas y su lengua, y la trocaron con la de los romanos, según que Estrabón lo testifica*»; Oyenardo, en el lugar citado.

54. Berlinch, *De linguarum studio*; la Real Academia Española en su *Discurso sobre las etymologías*, núm. 23.

55. El referido Berlinch, loc. cit.; la Real Academia Española en su *Discurso del origen de la lengua castellana*, núm. 10 [En aquest lloc caldria incorporar una nova autoritat, copiada al recto del full 27 (1173 BC): «*Per la llengua llatina que los romans introduiren, particularment en Girona, vide Rellas, pàg. 44, en dos llochs de la mateixa pàgina*»].

56. Escolano, *Historia* [de] *Valencia*, part. 1, lib. 1, cap. 12; Oyenardo, *Notitia utriusque Vasconiae*, loc. sup. cit.; la Real Academia Española, *Discurso* [del] *origen* [de la] *lengua castellana*, núm. 9; don Juan de Perocheguy, en su breve *Discurso del origen y antiguedad de la lengua bascongada*, núms. 10 y 11.

57. El mencionado Perocheguy, loc. cit.

58. Oyenardo, ubi supra.

59. *Historia* [de] *España*, tom. 1, lib. 5, cap. 12, y lib. 6, cap. 3.

60. La Real Academia Española, *Discurso* [del] *origen* [de la] *lengua castellana*, núm. 3.

61. Beuter, *Crónica de España*, lib. 1, cap. 27.

62. El mismo Beuter, lib. 1, cap. 26: «*Fueron* —los godos— *naturales de la isla llamada Scansia, que está según Ptolomeo en el fin del mar occéano, puesta al norte. El Carrión, coronista alemán —lib. 3— llama esta isla Godlandia, diziendo que está en frente de las provincias Livonia y Lituania, en Alemaña*»; el doctor Gerónimo Pujades, *Crónica* [de] *Cataluña*, tom. 1, lib. 5, cap. 40: «*Un altre fill de Japhet, nomenat Magoth, poblà la Schytia, província de la Europa, segons Hartman Schadel —fol. 18 y 133—, Joseph juheu —en las* Antiquitats judàyques, *lib. 1, cap. 11—, Julià del Castillo —en la* Història dels reys goths, *lib. 1, cap. 2—, lo bisbe don Alfonço de Carthagena —cap. 3— y don Rodrigo de Toledo —lib. 1, cap. 2,* De rebus hipanicis. *Y en aquesta província de la Scythia se troba una illa o península anomenada Scància, part de la regió de la Scandinàvia o Zelanda, a qui també diuen Gòthia ... Lo Carrion —lib. 3—, escriptor alemany, segons és referit per Beuter, escriu que aquella illa o península de la qual anam parlant se anomenava Gothlàndia; però si crehem al Thomaso Porchachi en lo particular llibre que fa de cosmographia de totas las illas, trobarem que són molt diversas, y seguint diversos gravíssims auctors cosmàgraphos y històrichs, tractant de la Gothlàndia, apunta espressament que fonch poblada per los goths, qui exían de Schància*»; y cap. 41: «*Perquè la terra no·ls aparagué bona, com diu Beuter, o perquè fossen molts y no cabessen en dita illa, com diu Porchachi* —Descripció de las illas— *se n'hisqueren un infinit número de gent, hòmens, donas y minyons, y se'n passaren a terra ferma, y subjectaren als almerugos o ulmerugos, com escriuen tots los citats, y ab ells Pere Medina —part. 1, cap. 71—, encara que Porchachi diu:* passaren a la illa Gothlàndia, y de aquí a la terra ferma. *Y ja que foren en ella, mogueren guerra a sos vehins los vàndalos, que tambe éran scythas, com en lo capítol trenta avem vist...*» [Darrera de l'autoritat de Beuter i Pujades, segons un apunt al fol. 38 r. (1173 BC), Bastero s'hauria plantejat d'incloure el següent: «*Alguns com Cornèlio Tàcito, en general diuen que los gots éran alemanys; Ablado godo digué que éran de la isla de Holàndia, que per ventura és la que altres han dit que s'anomenava Gothlàndia, com prest diré... Ni es tampoc contrarietat lo que digueren alguns, que aquestos goths foren dits* cathos, *com escriu lo nostre Francesch Calça.*».]

63. Mariana, *Historia* [de] *España*, tom. 1, lib. 4, cap. último: «*Entróse Roma* —los godos— *el año de quatrocientos y diez, conforme a la cuenta más acertada, dado que...*»; lib. 5, cap. 1: «*Muerto poco después Alarico, caudillo de los godos, en lo postrero de Italia, Atthaulfo, que le sucedió, ablandado con los regalos de Gala Placidia su muger, la qual en Roma fuera presa, se inclinó a la paz y tomó assiento con Honorio, con que, el exército de los godos sacado de Italia, hizo su assiento en los confines de la Galia y de España. La silla del reyno puso esta gente en Narbona —año de nuestra salvación de 415; de aquí vino y*

procedió que aquella parte se llamó Galia Gótica, dado que no siempre tuvo los mismos términos, antes se variavan muchas vezes, conforme al vario sucesso de las guerras que con los francos comarcanos y con los romanos tuvieron los godos»; y más individualmente, Pujades, *Crónica* [de] *Cataluña*, tom. 1, lib. 5, cap. 40.

64. Juan del Castillo, *Historia de los reyes godos*, lib. 1, cap. 9 y 10; Blondo, lib. 1, dec. 1; Pineda, lib. 14, cap. 16; Pujades, tom. 1, lib. 6, cap. 1.

65. Mariana, loc. sup. cit.

66. El mismo Mariana, tom. 1, lib. 5, cap. 2: «*Los godos ... en el año siguiente después que assentaron en Francia passaron a España, donde, con su llegada y ayuda, Atalo usurpó el nombre de emperador; título vano y dañoso, pues poco después, falto de consejo y fuerzas, como procurasse huir por la mar, fue preso por Constancio, que con gruessas armadas posseía aquellas riberas. Embióle a Honorio; por su mandado le cortaron el pulgar y dedo segundo, y fue llevado en destierro a la isla de Lípari. Atthaulfo, rey de los godos, o por su natural condición cansado de tantas guerras, o por el nuevo parentesco que con el emperador tenia, afficionado a los Romanos, se inclinava a dexar las armas y concertarse. Llevava su gente esto mal, por ser ferozes y bravos; acordaron de conjurarse contra él y darle la muerte, como lo hizieron en Barcelona, donde tenía hecho su assiento*».

67. Juan del Castillo y Blondo, en los lugares sobre citados en el núm.. 5 [= nota 64]; Morales, lib. 12, cap. 7; Mariana, en su lugar citado en el núm. antecedente; Pujades, lib. 6, cap. 1 y 75; Rodrigo Méndez Sylva, coronista de los reynos de España, en su *Catálogo real y genealógico de España* [fol. 216]: «*Puso Ataulfo su corte en Barcelona, gozando a Cataluña, la Aquitania y la Narbona*» —se equivoca en quanto a la Aquitania, oy Guinea, pues ésta no la gozaron los godos hasta el rey Walia; doctor Joseph Pellizer de Tobar, coronista mayor [de] Su Magestad, en su *Idea del principado de Cataluña*, lib. 1, núm. V, pág. 10: «*Puso Ataulfo su silla y corte en Barcelona, y el cetro de los godos permaneció en los descendientes y successores suyos bien trecientos años, hasta que en el reynado de Ruderico vino su monarquía desplomada al suelo, el año de setecientos y catorze, a manos de árabes y judíos, que fueron cómplices cruelissímos de su desolación*».

68. El autor del doctíssimo y eruditíssimo *Memorial de la santa Iglesia metropolitana y patriarcal de Sevilla al rey nuestro señor don Phelipe V, que Dios guarde*, intitulado primado de España, parte primera, num. 94: «*Entró Athaulfo, el primero que se apellida rey godo, y fundador de esta monarquía*».

69. Mariana, loc. cit.

70. Rodrigo Méndez Sylva, en su *Real catálogo* [fol. 216]: «*Segerico sucedió el rey Ataulfo ... le mataron también los suyos ... sepultáronle en su corte de Barcelona*».

71. Mariana, tom. 1, lib. 5, cap. 2: «*Las condiciones del concierto fueron ... que los godos hiziessen la guerra en España a las otras naciones bárbaras en pro del imperio romano, para que todo lo que se ganasse quedasse por suyo, y ellos se contentassen con lo que en las haldas de la Galia y de España antes posseían. Hízose esta paz el año de 418, según que lo refiere Paulo Orosio, presbytero tarraconense muy conocido por su erudición y por la amistad que tuvo con los santos Augustino y Gerónimo. Prossiguió este autor la historia de las cosas* [romanas], *y hizo fin* [en] *el año luego siguiente después de éste, en que fueron cónsules Flavio Monaxio y Flavio Plintha. A Constancio, demás de casalle con Placidia, hizo Honorio su compañero en el Imperio; a Walia dió graciosamente y añadió el señorío de la Guiena, en premio de la guerra que hizo y de averle sujetado, como se concertó, las gentes bárbaras —es la Guiena un pedaço principal de la Galia, que tiene por aledaños, por una parte, los montes Pyrineos, y por la otra, el río Garona; las ciudades más principales son:Tolosa, dentro en la tierra, y junto al mar occéano, la ciudad de Burdeos.*»

72. El mismo Mariana, en el citado lib. 5, cap. 3: «*Los godos, con su rey Teodoredo, que fue pariente de Walia, y su successor, posseían en España muy poca tierra —solamente lo que al presente es Cataluña. En la Galia florecían en riquezas y gloria militar; por esto, quebrada la confederación que tenían puesta con los romanos, y por estar acostumbrados a sembrar y travar unas guerras de otras, començaron a poner espanto a todos*».

73. El mismo Mariana, en el citado libro, cap. 4.

74. El mismo, en el cap. 5 del citado libro. [Potser hauríem de referir a aquest lloc un altre apunt de Mariana que llegim al full 76 r. del ms. 3-III-4, solt, del qual no queda gens clar el sentit: «*Mariana, tomo 1, añade, de un autor anomenat Sidonio Apolinar,* que se deleitava —*ço és lo rey Teodorico, que morí any 467*— cenando con las burlas de los truhanes, pero sin que mordiessen a nadie —*157, 2*».]

75. Lib. 5, cap. 4, in fine.

76. Mariana, lib. 7, cap. 3.

77. El mismo, en el mencionado lib. 5, cap. 7: «*Por esta causa, y porque Amalarico puso la silla real y por la mayor parte residió en Sevilla, los obispos de aquella ciudad alcançaron autoridad que competía con la de los primados...*».

78. Rodrigo Méndez Sylva, en su *Real catálogo de los reyes* [fol. 216]: «*Vinieron sus hermanos ... entraron en Barcelona, donde a la sazón residía Amalrico, y le mataron —año 531.*»

79. Mariana, tom. 1, lib. 5, cap. 11: «*Lo más cierto es que Leovigildo puso la silla de su reyno en Toledo, por donde desde aquel tiempo se començó a llamar ciudad regia, y en lo de adelante fue cabeça y assiento del reyno de los godos.*» [És molt probable que faci referència a aquest lloc un apunt que llegim al fol 116 r. del ms. 1173 BC, encara que per una confusió Bastero hagi canviat el nom de Mariana pel d'Aldrete: «*A lo referido de Aldrete devemos añadir lo que hemos observado sobre el mismo propósito en el doctíssimo autor del* Memorial de la santa Iglesia de Sevilla, *con el título de primado de España, en donde se lee:* En los números siguientes, des de el 65 hasta el fin del capítulo, prueba —*el eruditíssimo y excellentíssimo don Gaspar Ibáñez de Segovia y Peralta, marqués de Agropoli y de Mondéxar, Grande de España, en sus* Dissertaciones sobre la venida de san Hierotheo a España, y su obispado de Segovia, *dissertación 4, cap. 3* —que Toledo en la antigüedad consiguió finalmente este honor de primacia promoviéndolo, como dize, insensiblemente los reyes para ilustrar su corte, especialmente...»]

80. El citado Mariana, en dicho libro, cap. 13.

81. Mariana, lib. 5, cap. 1.

82. El mismo, lib. 6, cap. 23. [Caldria afegir en aquest lloc, encara que ja la trobem ratllada, una altra referència del pare Mariana, que llegim al full 32 v. del ms. 3-III-4 RABLB; és com segueix: «*228, 2:* Todo esto passó —*ço és la conquista de casi tota España per los moros*— el año de setecientos y quinze, en que hallo también se apoderaron de Narbona, ca diversos exércitos de Africa, a la fama de victoria tan señalada, como enxambres se derramavan por todo el señorío de los godos.»]

3.1.2 Libro I, capítulo 2: Nacimiento.

§. *1: Quándo nació.*

[1] Engendrada y originada nuestra lengua en la forma que havemos visto, passaron cerca de 200 años antes de salir a luz, pues se cree que nació en el principio del siglo de 600, según observa el eruditíssimo antiquario Claudio Fauchet, natural de París y concejero del rey christianíssimo, que escrivió cerca la mitad del siglo de 1500, con estas palabras:[1]

> «*L'on cuide aussi, qu'environ ce temps* —esto es, cerca de el ano 606— *la langue latine et romaine —qui depuis la fleur de l'Empire avoit été comme la maternelle et vulgaire en Italie, principalement à Rome et à la plus part des nobles et sénateurs habitans par les provinces— commença d'être corrompue par le mélange de tant de nations qui s'étoient jettées sur ce grand corps et venues habiter en Italie et autres endroits de l'Empire,*[a] *demeurant tutefois l'usage de la dite langue latine aux églises, sentences des juges et aux contracts, mais avec grande corruption de sa pureté;* [2] *l'ignorance de laquelle fut cause d'introduire plusieurs constitutions sans être entendues, et des autoritéz empietées sur ceux qui n'étoient pas tant subtils dans l'ordre et les cérémonies de l'Église romaine* [comme mère], *laquelle par conséquent gaigna de l'authorité sur les autres évêques moins sçavans. Aussi commença la différence du latin grammatic où des anciens autheurs, et du commun peuple, des lors en Italie apellé vulgaire latin, et deçà les monts langue romaine ou romande —de laquelle usèrent tant les gaulois françois que les espagnols, ainsi que j'ay dit en mon livre de l'*Origine de la langue et poésie françoise.»

Y en effecto todo este espacio de tiempo hubo bien de menester su fecunda madre para irla alimentando y poco a poco en sus entrañas formando, dándola proporción y cuerpo, como hizo también lo mismo de la otra su hija segunda la toscana,[2] y hasta que con el nacimiento de estas dos hermanas, que tanto, por dezirlo assí, le costaron, vino a consumirse, perdiendo el habla y quedando entre el número de las lenguas muertas.[b]

[3] Se confirma la observación y authoridad del mencionado presidente Claudio

---

[a] L'explicació de Fauchet no es correspon exactament a la idea del naixement de la llengua que té Bastero, sinó que és més aviat la de l'origen —quan comença la corrupció; tota aquesta citació resulta, doncs, una mica forçada en aquest lloc.

[b] Aquesta afirmació tampoc no coincideix plenament amb el que sembla que s'afirmarà més endavant, en el transcurs de l'obra, que l'italià i les altres llengües romàniques són filles —no germanes—de la llengua romana/catalana.

Fauchet con el testimonio de Hugo floriacense, que vivió en el siglo 1130, en cuyo tiempo dize él mismo que traduxo en latín la vida de san Sacerdote escrita en lengua lemosina poco después de la muerte del mismo santo, acaecida cerca del año 530, como se lee en la *Nueva bibliotheca de manuscritos* recopilada por monsieur Labbé, tom. 2, fol. 661, con este título: «*Vita sancti Sacerdotis scripta lingua lemosina paulo post sancti obitus, et in latinum sermonem translata, abbreviata et correcta ab Hugone floriacensi, circa annum 1130*» —y que el mensionado santo haya muerto cerca del año 530, lo nota Jayme Le long, en su *Bibliotheca histórica de la Francia* impressa en París en el año 1719, sobre el referido libro o *Vida* del santo, con estas palabras: «*Ce saint est mort vers l'an 530*».

[4] Lo mismo se confirma y se prueba también con el testimonio del moro Abulcacim Tarif —part. 2, lib. 2, cap. 2—, referido por Gerónimo de Pujades[3] con las siguientes palabras:

> «*Comunament estàvan los espanyols en la manera que diu lo moro Abulcacim Tarif, part. 2, lib. 2, cap. 2: Que conquistada la terra per los moros, restaren en ella diversas nacions usant differents llenguas y ritos, és a saber: alàrabe, grega, hebrea, gòthica y romana, y de moltas altras generacions, de las quals —diu lo abentarique— no·s deu fer estima ni cabal.* [5] *Passa més avant, dihent: Restàvan los goths en sa proffeció christiana, adorant al beneyt Jesús —paraulas pròprias del moro— fill de la beneyta Verge Maria per son Déu y Creador, adorant la sua figura, viu y mort en una creu, tenint isglésias, festas, dejunis y observanças de moltas cerimònias, sos clergues, capellans y altres religiosos; y que anàvan vestits ab robas de fina llana ben llargas y no podían ser casats, encara que lo rey Rodrigo los donà llicència de tenir dos y tres mullers, y quantas concubinas volguessen, contra sa pròpria ley, concedint lo mateix als populars —si bé alguns sacerdots, y los demés populars, may volgueren usar de la facultat real, estimant més la observança de la ley de sos passats y la honestat, que no la llibertat del deshonest edicte del rey.* [6] *Y aquestos —diu— usàvan las llenguas romana y goda, que és la natural del regne de Schitya, de hont éran exits ells. La nació grega, perduda y subjecta, usava sa llengua, y bonament los de ella no tenían ley, que ni eran moros, ni juheus, ni christians, sinó gent perduda, aparexent més idòlatras que altra cosa. Los israhelitas o juheus, que éran moltíssims y vivían escampats per diversas parts de Espanya entre los moros y christians, usàvan la llengua hebrea, tenían sinagogas, sacerdots y rabins, observant la antigua ley de Moysès, encara que depravada per ells*

mateixos. També —diu— hi avia altra nació de romans, que usàvan la llengua latina y éran idòlatras, de qui los goths se servían y·ls tenían subgectes com a gent de qui·s feya poch cas, y menys confiança per a cosas de la guerra. Y diu que totas aquestas nacions tenían sos estudis y acadèmias, en las quals ensenyàvan sos fills en las arts liberals y bons costums. [7] *Tot açò és del dit moro Abulcacim, que no he fet més de traduhir-ho de sa llengua —castellà— en la nostra cathalana. De hont apar ésser veritat lo que ab major brevedat, seguint a l'arcabisbe don Rodrigo, diuen molts —senyaladament Ambrosi de Morales, Antoni Viladamor, Esteve Garibay (lib. 8, cap. 49 y lib. 37, cap. 17) y Joan Mariana (lib. 6, cap. 27)—, que los moros dexaren víurer als christians, sos súbdits, ab la ley y religió cathòlica, permetent-los anar a la isglésia, usar los sacraments de aquella, celebrar officis, fer sos sacrificis, tenir bisbes y prelats, sacerdots, monjos,* [monges] *y víurer aquells en religió, pagant emperò certs tributs, com fan vuy los grechs als turchs.»*

▶

[8] Y que la lengua romana o romanda de que hablan el moro Abulcacim y el presidente Fauchet sea la misma en todo y por todo que la nuestra lemosina o catalana, se verá clara y patentemente en el capítulo en que trataremos de su nombre, no haviéndolo hasta ahora observado ni descubierto ninguno de nuestros autores españoles, tanto los nuestros catalanes, como los otros de las demás provincias y reynos de España —sin excluir Gaspar Escolano, quien trató más por extenso esta materia de lengua en su *Historia del reyno de Valencia*, antes bien se equivocó notablemente, valiéndosse del mismo testimonio y autoridad de Abulcacim con este discurso:[4]

[9] «*Era la lengua que los godos hablavan un ramo de la tudesca, como hoy en dia se ve, que los de Dacia y Noruega, comarcanos a las tierras de donde baxaron los godos, hablan especie de alemán —assí lo siente Josaphad bávaro en el libro de su* Embaxada. *Pero aunque los godos pudieron gastar la lengua latina donde la hallaron plantada, mas no fueron poderosos jamás a desarraygarla del todo; en razon d·esto se quedó la* [de] *España corrompida, y no de una figura sino de muchas, al passo que las provincias de ella eran pobladas de differentes naciones de aquellas septentrionales. Porque es cierto que los godos, vicegodos, hunnos, vándalos, suevos y alanos hablavan de differente manera, aunque muy parecido los unos con los otros; de aquí es lo que escrive el moro Abulcacim Tarif en el* Libro de la pérdida de España, *que en la relación que Muça, general de los africanos, embió a su califa de las cosas de ella, entre otras le refería que se hablavan*

differentes lenguas en España, por estar poblada de diferentes gentes»;

[10] prossigue immediatamente Escolano, de parte en el núm. 4:

«*Solo se concertavan en una todas estas differencias de lenguas, que era en ser latín corrompido;* [y con este nombre de latín corrompido,] *o de romance eran todas tenidas por una hasta la desgraciada venida de los moros, cuya bárbara potencia puso también las manos en la lengua de España, rebolviéndola con la suya affricana. Pudieron librarse d'ellos aquellos pocos pero valientes españoles que se acogieron al sagrado de las montañas de Asturias y a las de Jaca, encastillando sus personas y lengua; mas, por mucho que se retiraron, al cabo los alcançó el aliento barbaresco y, quien más quien menos, quedaron todos inficionados en la habla y pronunciación, señaladamente los andaluzes*».

[11] Porque aquellas *differentes gentes* de la relación del general Muça citada por dicho Abulcacim Tarif, de donde dize y prossigue que se hablavan en España *differentes lenguas*, no se reffieren ni hazen relación a las *naciones septentrionales* —esto es: *vándalos, hunnos, alanos, suevos, etc.*, como discurre y piensa dicho Escolano—, sinó a las que ya nombra y relata el mismo moro, esto es: godos, que hablavan la goda y la romana, que es la nuestra; moros, que hablavan la harábiga; griegos, la griega; judíos, la hebraica; y romanos, la latina. Además que en aquel tiempo de la pérdida de España muchos siglos hazía que de semejantes naciones septentrionales no havía quedado memoria, porque quedaron destruídas y dissipadas por los mismos godos desde el principio de su entrada, como avemos visto en el capítulo antecedente. [12] Advirtiendo, de passo, que estos romanos idólatras de quienes habla serían romanos proprios y nativos, y por esso no se hazía de ellos estimación alguna, por averse totalmente acabado su imperio y govierno, antes bien eran tratados de la manera que el mencionado autor insinúa, sirviéndosse los godos de ellos para criados y teniéndolos sujetos como a gente de quien se hazía poco caso, y menos confianza para las cosas de la guerra; porque los españoles, como veremos en el §. 2 del capítulo siguiente, eran en aquellos tiempos —particularmente, antes de la caída de la monarquía gótiga— también llamados y conocidos por el nombre de romanos, y los godos hazían de ellos mucha confianza para los negocios militares y políticos. [13] Y si bien, aviendo el sussodicho Abulcacim nombrado las referidas naciones que avía entonzes en España y las lenguas que hablavan, dize después en general: «*Y de muchas otras generaciones*», pero immediatamente añade que de estas muchas, que no las nombra, «*no se debe hazer caso ni qüenta*», como si

dixera que no hazían número para ser contadas ni mencionadas, porque, dado que eran muchas, abría pero pocos hombres de cada una de essas generaciones que el moro Abulcacim no indica, y consiguientemente no hazían número en materia de lengua, ni para ser contados entre los moradores y habitantes —pues esso ha sucedido y sucede siempre en todos los reynos, y aun en las ciudades grandes, como por exemplo en Madrid, en cuya corte, aunque haya moradores, habitantes y domiciliados de muchas naciones, como alemanes, flamencos, franceses, húngaros, griegos, etc, y que cada uno habla la lengua de su país, pero no hazen número ni entran en la qüenta en punto de lengua. [14] Por el contrario, si de las tales naciones hubiere tal multitud que compusieren en sufficiente número como la tercera o quarta, o quinta parte, entonzes sí que debieran ser contadas y expressadas, como se lee de la nuestra antigüíssima y famosíssima ciudad de Empurias, en Cataluña —de la qual apenas han quedado vestigios—, que porque era poblada de tres naciones diversas —esto es: griegos, latinos y españoles—, dizen los historiadores[5] que sus moradores hablavan tres lenguas differentes, como la griega, la latina y la española que se usava por toda España antes que los romanos no introducieron la suya, de la qual lengua española no ha quedado memoria ni rastro alguno, ignorándose qual fuesse —si no es que sea la bascongada, como algunos piensan,[6] contra el parezer de Ambrosio Morales y Florián de Ocampo. [15] Como assí mismo debieran ser expressadas si los habitantes de la tal ciudad, provincia o reyno, o fuessen ellos de una sola generación o nación, o de muchas, hablassen y usassen indiferentemente varios idiomas, conforme se refiere de la famosíssima ciudad de Marsella, cuyos moradores en los passados siglos, y antes que nuestra lengua naciera, eran llamados *trilingües* porque hablavan y usavan las tres lenguas, hebraica, griega y latina.[7]

[16] Añade después el mencionado Escolano, de su proprio marte y discurso, que las differentes lenguas que entonzes se hablavan en España eran todas tenidas por una, por ser todas un latín corrompido, o de romanze, en que también notablemente se equivoca, no haziendo distincción de tiempos, porque, además que las lenguas que se hablavan entonzes ya las expressa el citado autor Abulcacim, y distintamente las nombra —esto es, la romana, la goda, la arábiga, la hebrea, la griega y la latina—, en aquel tiempo no avía mas que una que tubiesse el nombre de romana, que es la nuestra como veremos, pues si otras hubiera havido con este nombre y que se hubiessen en España usado, también hubiera hecho mención de ellas el sussodicho Abulcacim. Y aunque es verdad que hallamos a los

idiomas castellano y francés con los nombres de romance, pero nacieron passados algunos siglos después de la relación e *Historia* que escrivió Abulcacim, los quales tomaron este nombre porque se formaron de la nuestra, en tiempo que conservava todavía el de romana, como en sus lugares demostraremos.[a]

[17] También se equivocó el citado Escolano creyendo que nuestra lengua nació en la provincia del Limosín después de la pérdida de España, y que se formó del ayuntamiento de la que passaron consigo los españoles que se retiraron a Francia en aquel tiempo de la entrada de los moros y de la francesa que entonzes allí corría, como dize en su *Historia*;[8] cuya equivocación provino, en parte, porque no supo que la romana —o la de latín romance, por usar su proprio término— fuesse la nuestra propria, y en parte porque ignoró assí mismo que la que entonzes corría y se hablava en Francia fuesse la misma romana, conforme se verá en adelante.[b]

§. 2: *En qué parte fue su nacimiento.*[c]

[18] Sabido pues el tiempo de su nacimiento, passa nuestro estudio a inquirir en qué ciudad, provincia o reyno nació y se crió, supuesto que la hallamos con differentes nombres llamada, y desde sus principios por varias provincias y reynos extendida como a propria y natural de cada uno de ellos, como demostraremos en el Libro †tercero†. Pero no aviéndola nosotros tomado de ninguna provincia de la Francia, ni menos de España, como probaremos luego, conjeturamos que nació y se crió en nuestra provincia de Cataluña y en la Galia Narbonense, de el mismo modo que hemos expressado en el §. †4† de el

---

[a] Cf. cap. 3, paràgrafs [97]-[99].

[b] La «*Recopilación histórica...*» de Josep de Bastero, que he reproduït a l'annex 6 d'aquesta tesi, també recull, encara que d'una forma més resumida, la crítica de les afrmacions d'Escolano que insereix l'autor en aquest apartat —cf. annex 6, II, pp. [4] i [5].

[c] Una anotació solta, al verso del fol. 92 del ms. 1173 BC, ens assabenta dels continguts previstos per a aquest apartat: «*Nacimiento, cap. 2, §. 2: Aquí se continúan y se apòrtan las autoritats, ço és que en Barcelona quedaren christians vivint en la religió catòlica, pagant tribut, etc.; y que en temps de Carlos Martel, cerca de l'any 735, se començà en Cataluña la conquista o guerra contra los moros...*»]

antecedente capítulo, respecto de su origen —esto es, que en Cataluña echó más raízes que en ninguna otra parte por los mismos motivos en el citado §. ponderados.

[19] Que no la ayamos tomado de ninguna parte de España, se haze manifiesto porque desde los primeros siglos de el imperio y reynado de los godos se habló por toda España, excepto las comarcas que hablan el bascuense, la lengua romana, como attestigua el moro Abulcacim Tarif en el lugar citado en el mencionado §., cuya lengua romana es la misma que la nuestra catalana, como veremos en el capítulo siguiente. Y haviendo la monarquía gótiga española empezado por Cataluña, debemos persuadirnos que también por Cataluña empezó la lengua, y que consiguientemente, al passo que la misma monarquía se iva extendiendo, iría también aquella extendiéndose, como effectivamente se extendió y corrió por todas las provincias, hasta que después de la pérdida de España, de esta misma nuestra y de la arábiga, nació la castellana con el nombre de romance, como largamente veremos en el citado Libro [tercero].

[20] Ni que tampoco la hayamos tomado de la Francia, esto es ni del Lenguadoque, ni de la Provenza, ni del Lemosín, ni de la Gascuña, ni de ninguna de las otras provincias que componían la Gallia Narbonense y los estados de la Aquitania y Occitania, y finalmente de ninguna de las demás provincias que componen la monarquía francesa, pues por todas también ella se hablava, como veremos, se colige de la misma serie de la historia, y del testimonio del mencionado Abulcacim Tarif, porque si la hubiéssemos tomado de alguna de dichas provincias y pueblos, esso hubiera acontecido en la ocasión y tiempo en que los christianos sacaron de Cataluña a los moros mediante las tropas de los emperadores reyes de Francia, que vinieron de aquellas partes, como con esta conjectura se han persuadido los historiadores —y entre ellos el célebre padre Mariana, Méndez de Silva, el cavallero Franciso Calça, Estevan de Corbera—,[9] [21] pero como en tiempo de los godos, y assí bien antes de la entrada de los moros, hallamos que ya nuestra lengua se hablava por toda España, como affirma el referido Abulcacim, por consiguiente no la pudieron tomar los catalanes de ninguna de dichas provincias con la venida de aquellas gentes, por que ya la tenían y la hablavan los christianos que quedaron en Barcelona y otras partes de el Principado en tiempo de los affricanos—y assí mismo los que se encerraron y se mantuvieron libres en las asperezas de los Pyrineos. [22] Y dado que en Barcelona ni en toda la provincia no hubiesse quedado ningún christiano, lo qual además que fuera contra la corriente de los historiadores —que affirman que durante el govierno de los moros se

mantuvieron en differentes ciudades de España, y en Barcelona particularmente, muchos christianos con sus iglesias y ritos, viviendo en la religión católica, pagando sus tributos a los paganos—[10] no fuera tampoco verisímil, pues en semejantes conquistas, aunque sean los conquistadores de differente religión de los conquistados, siempre pocos o muchos se quedan, estimando más vivir en su propria patria —aunque sea con alguna servidumbre, conformándose a las leyes y voluntad de los vencedores, menos en lo que se opone a la religión— que desampararla y abandonarla; [23] i dado también que en las cumbres y asperezas de dichos montes no se huviesse conservado en Cattaluña ningún cristiano en su total libertad, lo que fuera también contra la corriente de los historiadores —y en particular contra lo que assienta el diligentíssimo padre Mariana, diziendo:[11]

> «*Las reliquias de los españoles que se escaparon de aquel fuego y de aquel naufragio común y miserable, echadas de sus moradas antiguas, parte se recogieron a las Asturias, de que resultó el reyno de León, de que hasta aquí se ha hablado; otra parte se encerró en los montes Pyrineos, en sus cumbres y aspereza, do moran y tienen su assiento los vizcaynos y navarros, los lacetanos, urgelitanos y los ceretanos, que son al presente Ribagorça, Sobrarve, Urgel y Cerdania. Estos, confiados en la fortaleza y fragura de aquellos lugares, no solo defendieron su libertad, sino trataron y acometieron también de ayudar a los demás de España...*»;

[24] dado, dezimos, que todo esso no hubiera sido, al menos se saca de lo sobre dicho que los franceses no hubieran traído a Cataluña lengua nueba y distinta de la que se hablava en la misma provincia antes de la mensionada entrada de los moros.[a]

[25] Antes bien, por lo que toca a la Provenza, de donde tomaron el nombre los poetas provençales, cuya provincia en aquellos tiempos era comprehendida debaxo la Gallia Narbonense, attestiguan sus mayores y más acreditados historiadores que desde que nuestros condes de Barcelona entraron a governarla —que fue en el año de 1080, como dize †...†, o el de 1100, como quiere †...†, o bien el de †1112†, con la occasión del casamiento de nuestro conde †Ramón Berenguer III† con la condessa †Dulce I de Provença†, como refieren nuestros authores, cuya línea y señoría duró allí hasta el de 1245—, començaron en la misma Provenza a florezer dichos poetas provenzales, y que aquellos naturales, con la práctica de la corte de sus condes catalanes, pulieron y notablemente enriquezieron el

[a] Una bona part del text d'aquests darrers paràgrafs el trobem copiat literalment en la «*Recopilación histórica...*» presentada per Josep de Bastero a l'acadèmia de Barcelona —vegeu l'annex 6, II, pp [8] i [9].

lenguage de toda suerte de frases y locuciones. [26] Y por el contrario, haviendo faltado en dicho condado la línea o descendencia «*de l'alta stirpe d'Aragona antica*»[a] —esto es, de la real familia de los Berengueres, condes de Barcelona y reyes de Aragón, por muerte de su conde Raymundo Berenguer el quinto y último de este nombre, a quien por razón de sus quatro hijas que tubo, todas casadas con reyes de los más apotentados de Europa, celebran con especialidad los annales de la fama,[12] y lo celebra Dante en su elevado poema, cantando:

«*Quattro figlie ebbe, e ciascuna reina,*
Ramondo Belinghieri, e ciò li fece
Romeo, persona umile e peregrina.»—,[13]

y haviendo immediatamente entrado los condes de la sereníssima y real casa de Anjou, no solo començó a declinar en el mismo condado la poesía provenzal, si también notablemente la lengua[b] —assí como en todas las demás provincias de la Aquitania y Occitania, en las quales sucedió lo mismo quando faltaron respectivamente sus proprios y naturales príncipes.[14]

[27] Lo que se puede conjecturar de la historia de la restauración de Barcelona mediante las tropas capitaneadas por el rey y emperador Ludovico Pío en el año †...†[c] —las quales, juntamente con los mismos españoles que andavan huídos de sus tierras, poblaron de nuebo la provincia, y en particular dicha ciudad, como dizen los autores—, es que aquellas gentes serían la mayor parte de los Campos Catalaunos, porque según affirman los historiadores antiguos, tenían estos campos cien leguas de largo, y que por consiguiente se originaría de aquí el nombre de *Catalaunia* a nuestra tierra, y tal vez el llamar nosotros también lemosina a la lengua[d] —[28] conjecturando que el país de el Lemosín, en donde se

---

[a] Un apunt al full 64 r. del mateix ms. 1173 BC, on es fa «*Memòria per las autoritats de aquest* §.», indica pel que fa a aquesta citació que «*Se veurà en Ariosto de quin compte e de quin Ramon Berenguer o rey de Aragó parla, y se posarà al marge*».

[b] Aquest, a la *Prefazione* de la *Crusca*, és un argument per demostrar que la llengua la va donar Catalunya a la Provença i no al revés. Aquí, però, no té una finalitat clara, serveix només per advertir la participació catalana en la literatura provençal, i per introduir tímidament el tema de la "sobirania natural", que potser amaga una certa reivindicació territorial, com he notat a l'estudi introductori.

[c] Aquí l'autor hauria volgut incorporar segurament alguna nota relacionada amb el següent apunt del fol 163 r (ms. 3-III-4 RABLB): «*Pellisser: Rostagano, conde de Girona y capitán general de Ludovico Pío en la conquista de Barcelona* —[pág.] *157.*»

[d] Un apunt, al recto del full 70 del ms. 1173 BC, aporta algunes indicacions sobre aquest paràgraf, en corregeix algun aspecte i incorpora les autoritats que hi falten: «*Las següents authoritats han de ser per lo últim aparte, que comença* Lo que se puede..., *lo qual últim aparte se ha de llimar y mudar un punt, prenent l'aygua de més lluny, ço és de temps de Carlos Martel —y se ha de llevar allò de l'origen del nom de Catalunya (lo de catalaunos, etc.), deixant la conjectura del nom llemosí:*

cultivó y floreció mucho el lenguage en tiempo de sus proprios condes, como veremos en el siguiente capítulo, sería probablemente comprehendido dentro la vasta extensión de aquellos campos o Campañas Cataláunicas, por estar cituado, aunque no immediatamente, entre la ciudad y diócesi de Chaalons, llamada en latín *Catalauna*, y la de *Catalens*, no muy distante de Tolosa, como se ve en la carta geográfica de el reyno de Francia (supuesto que no consta claramente de las historias en qué parte de aquel reyno son estas campañas o terrenos, que antiguamente se nombraron Campos Catalaunos, diziendo algunos que son cerca de Tolosa, y otros más adentro de la Francia). [29] Pero sea como se fuere, nunca pudieron aquellas gentes introducir nueva lengua, porque hablavan la misma que Barcelona y toda Cataluña tenía y usava, llamada entonzes romana, como veremos en el citado capítulo siguiente, en que trataremos largamente de el origen de dichos nombres, y daremos entera satisfazión al argumento, esto es, que llamándola nosotros lemosina pareze que la huvimos de tomar de la referida provincia o condado de el Lemosín.[a] ▶

No devemos omitir en este lugar, por remate, la observación que hazen Mariana[15] y Pujades de como en la ciudad de Barcelona, en tiempo del señorío godo —esto es, en el reynado de Sisebuto, cerca de el año 621— se empezó primero en público teatro a representar comedias por ciertos farzantes; y aunque no nos dizen en qué lengua eran, pero como la latina en aquel tiempo ya estava del todo caída, pues se tenía por milagro que huviesse alguno que de ella tubiesse conocimiento, como nota el mismo Mariana,[16] conjeturamos que serían en la vulgar o romana, que es la nuestra.[b]

Quant en temps de Carlos Martel, cerca l'any 735, començaren los catalans que se avían retirat als Pirineus, ab la ajuda y favor de Carlos Martel, la conquista de la província contra los moros; ita tots nostres autors catalans referits per Pellizer, fol. 21, y ell mateix en fol. 148 y 149, aont cita a Corbera. Et vide infra fol. 200 y 201 et seqq., et fol. 206, aont cita a Diago; y fol. 208 y 209 fins a 225; y fol. 217, 220, 221.»]

[a] Falta l'apartat del tercer capítol que havia de tractar del nom *llemosí* —segons un altre referiment, al paràgraf [115] del mateix capítol tercer, haurien d'haver estat dos apartats (els §§. 4 i 5, per tant)—, al qual s'hauria de referir, sens dubte l'apunt que podem llegir al recto del full 40 d'aquest manuscrit 1173 BC: «*Ni obsta de que siendo conocida y llamada por toda la Europa con los nombres solos de provenzal y de lemosina, y no de catalana, y que aun nosotros con dicho nombre de lemosina la llamamos todavía, y la llamaron assí nuestros antiguos;* [no por eso] *es por consiguiente más verisímil que tubo principio en el Lemosín o en la Provenza.*»

[b] Aquest darrer punt i a part és un afegit posterior a la redacció del capítol, que trobem al full 68 r. del ms. 1173 BC. L'he incorporada al text tot i que no hi ha, de fet, cap senyal que l'hi remeti.

NOTES DEL SEGON CAPÍTOL DEL LLIBRE I

1. *Les antiquitéz gauloises et françoises*, recueillies par feu monsieur Claude Fauchet, président en la cour des monnoyes; reveues et corrigées depuis les précédentes éditions. A Paris, 1610. —volum. 1, lib. 5, cap. 2, §. *Changement de la langue latine en vulgaire*, fol. 152.

2. Salvini, en ma *Crusca*, fol. 46.

3. Pujades, *Història de Cataluña*, part. 1, lib. 6, cap. 151: *De l'estat en què restaren los christians catius dels moros en Cataluña* —cioè: Dello stato in cui restarono in Catalogna i cristiani schiavi de'mori.

4. Gaspar Escolano, en su *Historia del reyno de Valencia*, part. 1, lib. 1, cap. 13, núms. 3 y 4.

5. Pujades, lib 2, caps. 14 y 15, y lib. 3, caps. 42 y 85; el arçobispo don Antonio Agustín, *Diálogo* 6.

6. Arnaldo Odenardo, en la *Noticia de entrambas Navarras o Vasconias*, lib. 1, cap. 12: «*Idem Marineus et Garibaius universam olim Hispaniam non alia quam vasconum, seu cantabrorum ut ipsi vocant, lingua locutam fuisse existimant, quorum authoritati magnum pondus accedit iudicium summi viri Iosephi Scaligeri idem sentientis diatriba de hodiernis francorum linguis. In eadem fuere opinione Paulus Merulanus —lib. 2* Cosm., *part. 2, cap. 8— et Mariana —lib. 1, cap. 5* Historiae hispanicae—, *cuius verba quia elegantia et tanto authore digna sunt —si illud excipias, quod eam linguam barbaram cultumque abhorrentem esse pronunciat, et quod cantabros vocat, quos vascones dicere debuerat— non puto taedio fore lectori si hic referantur:* Soli —*inquit*— Cantabri linguam hactenus retinuerunt rudem et barbaram, cultum abhorrentem multumque a reliquis omnibus discrepantem, et totius olim Hispaniae communem —*sic fertur*— et antiquissimam priusquam eam provinciam romanorum arma sermoque penetrassent. Gens enim agresti rudique ingenio, quae plantarum instar translata, tamen terrae bonitate mitigatur et montanis inaccessa locis externi imperii iugum, vel admisit penitus numquam, vel excussit quamprimum, atque cum antiqua libertate veterem gentis atque communem provinciae sermonem conservatum fuisse fide non caret. *Hanc tamen sententiam evertere conatus est Morales —lib. 9, cap. 3, collectis ex Plinio— et aliis quibusdam vocabulis hispanicis, ut putat quae in hodierna vasconum lingua desiderari ait. Sed etsi concederemus morali omnia illa vocabula pura puta hispanica existere, an hoc tanti esset ut ideo plures in ea provincia linguas toto genere discrepantes admittere nos cogeret? An non etiam in aliis linguis hoc usu venit ut longa temporis inter capedine mutentur voces aliquae, atque loquendi modi?*»; Escolano, en su *Historia de Valencia*, part. 1, lib. 1, cap. 12.

7. Antonio de Ruffi, en su *Historia de la ciudad de Marsella*, tom. 2, lib. 13, cap. 4: «*En ce qui est de la langue, la grecque étoit celle dont se servoient les anciens marseillois, mais avec tant de pureté que les romains aimoient mieux venir à Marseille pour l'aprendre qu'aller à Athènes;* [Strabo] *et nous lisons que les gaulois écrivoient leurs contrats en caractères grecs —Thevet, liv. 14, chap. 9, tom. 2. Le langage latin et l'hébreu même étoient aussi en usage dans Marseille, c'est pour quoy Varron, au raport d'Isidore, et saint Jerôme, sur l'Épître* de saint Paul aux galates, *appelloient les marseillois* trilingues —*trois langues*—, *et les grecs* triglotes. *Jules César et Strabon nomment les marseillois* doctes gaulois, *mais depuis que Marseille fut prise par César elle tomba entre les mains des bourguignons, des wisigots, des ostrogots et des françois en telle sorte que leur langue s'est tellement perdue qu'il n'en reste aucun vestige.*»

8. Escolano, part. 1, lib. 1, cap. 14, núm. 1: «*Tuvo esta lengua lemosina su nacimiento y nombre de una ciudad de Francia que en tiempo de romanos fue llamada Lemovices, y en el nuestro Limógenes —y la provincia, Limós. Formóse del ayuntamiento de la que passaron consigo los españoles al tiempo de los moros y de la francesa que por allí corría; de estas dos fue engendrada...*»; y núm. 5: «*Crióse esta apazible lengua en sus primeros pañales en la Provença, quando lo de la entrada de los moros en España, y andando con el tiempo de mejoría el partido de ella, como baxaron exércitos de franceses, rebueltos con los antiguos españoles sus huéspedes a la conquista, passó con ellos la lengua limosina, i assí ellos como ella quedaron avezindados en la primera provincia vezina a la Francia provençal, dando a la tierra el nuevo nombre de Cataluña, y ella el que tiene la lengua, de catalana.*»

9. Mariana, tom. 1, lib. 1, cap. 5: «*Los valencianos y catalanes usan de su lengua, que es muy semejante a la de Lenguadoc en Francia, o lenguaje narbonense, de donde aquella nación y gente tuvo su origen; y es assí, que ordinariamente de los lugares comarcanos y de los con quien se tiene comercio se pegan algunos vocablos y algunas costumbres.*»; Rodrigo Méndez Silva, en su *Población de España*, en la descripción del reyno de Aragón, cap. 1, fol. 99: «*Hablan* —los aragoneses— *la lengua limosina, que vino de Limógenes, ciudad en Francia, introducida por el ínclito rey don Jayme, llamado dignamente el*

Conquistador, aviéndosse criado con ella en Monpeller donde nació; supuesto que, incorporado a Castilla, se ha casi reducido a su idioma...»; Calça, *De Catalonia*, cap. 16, per tot; Estevan de Corbera, en su *Cataluña illustrada*, lib. 1, cap. 5, pág. 24: «*Esta venida* —de Otger Gotland y de los pueblos catalaunos— *la escriven todas las historias antiguas catalanas, y muchas memorias manuscritas que se hallan en diversos archivos; y también lo assiguran la fama y voz común, y la tradición uniforme y constante, continuada sin intermissión desde aquellos tiempos a los nuestros, que la lengua lemosina que se hizo propria de Cataluña vino a ella entonces con aquellos pueblos, y la administración de la justicia exercitada por vegueres y bayles se introduxo en ella a imitación de lo que usavan en la Aquitania, de donde salieron.*» [Aquesta nota l'he localitzada fora de lloc, al fol. 65 r. del ms. 1173 BC, i sense número ni cap altre senyal de referència]

10. Fray Jacobo Felipe de Bérgamo, en el suplemento de las *Crónicas*, citado y referido por Pellizer en la *Idea de Cattaluña*, núm. LX, fol. 21, y núm. XXVII, fol. 88; Mariana, lib. 6, cap. 24, 25 y 27, y lib. 7, cap. 3.

11. Lib. 8, cap. 1.

12. Giovanni Scolastico Pittoni, *Histoire de la ville d'Aix*, lib. 2, cap. 7, fol. 118; y otras. [Aquesta nota l'he reconstruïda a partir d'una de les anotacions que es poden llegir al fol. 64 r. del ms. 1173 BC, que conté una «*Memòria per las autoritats de aquest* §.»; és com segueix: «*...con especialidad los annales de la fama.*: *Se posarà al marge la authoritat de Pitonni —en ma* Crusca, *a car. 56—, y después se dirà en lo mateix marge: Y otras*».]

13. Paradiso, cant. 6, [versos 133-135]. [Aquesta nota, i el text de Dante, que no són al manuscrit, els he pogut restituir també per la indicació que es troba al full 64 r.: «*La autoritat, versos de Dante:* Quatro figlie..., *la trobaràs en ma* Crusca, *a car. 56*».]

14. Pierre de Caseneuve, *Origine des Jeux Fleureaux de Toulouse*, a car. 60 tergo: «*La langue provençale se maintint dans son excellence et conserva heureusement les avantages qui la faisoient passer pour la reine de toutes les langues vulgaires de l'Europe, tant que les poètes dont les ouvrages soutenoient sa gloire trouvèrent de l'appuy et de la faveur auprèz des grans seigneurs qui tenoient cour d'amour, tels qu'estoient les ducs de Guiene, les comtes de Toulouse, de Provence, de Carcassone, de Rhodés, le vicomte de Bésiers, et le reste des seigneurs de la langue provençale. Mais depuis que par cette dure loy de nature qui condamne les plus belles choses à une fin inévitable, les maisons de ces grands seigneurs qui se pouvoient dir les Mécenas des poètes provençaux eurent suivy le destin des choses mortelles, et que les fiefs en furent réunis à la couronne où transportés en de familles étrangères, les muses provençales devinrent muétes, et tous les beaux esprits qui mantenoient l'honneur de la langue provençale se rebuttèrent entièrement et perdirent avec l'espérance des récompenses le courage de faire des vers*» [Aquesta nota l'he poguda reconstruir a partir d'una altra de les anotacions contingudes al recto del full 64 (ms. 1173 BC), on es fa «*Memòria per las autoritats de aquest* §»; Bastero apunta: «*És una autoritat de Casanova,* Origine [des] Jeux Fleureaux, *que trobaràs suelta en ma* Crusca, *a car. 9*». El text, efectivament, l'he trobat en una addició a la pàgina 9 de l'exemplar de *La Crusca provenzale* que hi ha a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.].

15. Lib. 6. cap. 3.

16. en el mismo Cap. 3. citado, y en otras partes

3.1.3 Libro I, capítulo 3: Nombre.

§. *1: Llamada romana.*

PARTÍCULA 1.[a]

[1] El primero y más antiguo nombre de nuestra lengua, entre los muchos con que la hallamos intitulada y nombrada, es el de *romana*, como pareze de la autoridad y testimonio de Nitardo, que vivió y escrivió en tiempo del emperador Carlos Calvo, referido de differentes authores; a cuyo nombre de *romana* hallamos, en el siglo de 800, el adjectivo de *rústica*, y en el de 1100 el de *plana*, como veremos. [2] Y porque los authores que relatan el testimonio de Nitardo hazen muchas y largas reflexiones sobre este assumpto, y alegan varios textos y passos al mismo intento concernientes,[b] nos ha parecido bien registrarlos aquí por extenso y separadamente, dividiendo el presente §. en Partículas para comodidad y descanso del lector, haziendo sobre ellos algunas annotaciones y glosas que pondremos a la fin de cada uno;[c] de donde resultará, clara y evidentemente, que la lengua romana que el moro Abulcacim alegado en el §. †primero† del antecedente capítulo dize se hablava en España en tiempo del imperio de los godos es la nuestra catalana, pues en aquel tiempo, y por algunos siglos adelante, no hallamos otra lengua que se llamasse romana sino ésta nuestra —ni tampoco con el [nombre] de *romans*, o *romance*, a la masculina.

[3] Sea pues, en primer lugar, el presidente Claudio Fauchet[1] quien con su authoridad llenará esta primera Partícula, por ser el más antiguo de los que han llegado a nuestra noticia entre los que tratan el assumpto y hazen mensión del testimonio de Nitardo. Dize pues, y assí discurre en su eruditíssimo libro del *Origen de la lengua y poesia francesa*:

[4] «*Vray est que nos roys ayans leur royaume estendu jusque dans la Germanie, et*

---

[a] La subdivisió en partícules d'aquest apartat és posterior a la redacció de les dues primeres, com ho indica el fet que en aquestes dues l'encapçalament és afegit entre línies. El primer apartat d'aquest capítol, d'altra banda, s'havia de titular en una versió anterior: «*Llamada romana, y por qué*», segons el que podem llegir en un apunt en aquest lloc.

[b] La *Història* de Nithard, que conté l'importantíssim document dels *Juraments d'Estrasburg*, fou publicada per André Du Chesne el 1633, i d'ençà de llavors molts autors, en efecte, reproduïren i comentaren aquest text. Bastero, tanmateix, té l'habilitat de recollir els primers i els més decisius d'aquests comentaris.

[c] Aquestes glosses no hi són.

Pepin étant venu des ducs d'Austrasie; la cour de France étoit durant les deux premières familles hantée de deux sortes de gens, parlans divers[a] *langages, à sçavoir: ceux de deçà la rivière de Meuse, gaulois-romain; ceux de delà —vers, et outre le Rhin—, theusch, ou si voulez parler plus modernement, thiois. Ce qu'il ne fault trouver estrange pource que la plus part del pais de belges, qui est le long du cours du Rhin s'appelloit —mesme sous les empereurs romains—* prima et secunda Germanica, *comprenant les évêschez de Strazbourg, Spire, Wormes, Mayence, Colongne et Tungres, qui maintenant tient son siège au Liège; et je pense que ce nom luy demoura pource que la meilleure partie des habitans parloit germain, y estans plusieurs nations d'outre le Rhin venues habiter.* [5] *Les noms que Charles le Grand donna aux vents et mois en sa langue françoise-germaine monstrent que la langue romande, qui se parloit du temps de ses enfans, ne celle dont maintenant nous usons n'approchent aucunement du françois-germain, et que la nostre tient plus de la romaine, où latine. Qui peut-estre la cause pourquoy ceux qui du temps de cest empereur vivoyent delà la Meuse estoyent estimez parler theutonic, ou françois thiois; et ceux de deçà, romain, pource qu'on appelloit ce quartier où nous demourons France Romaine. Et suyvant cela au Concile tenu à Tours l'an 812, il est porté par le XVII article:* Quilibet episcopus habeat homilias ... et easdem quisque apertè traducere studeat in rusticam romanam linguam et theotiscam *—c'est-à-dire, en langue romande, et thioise.»*

[6] Se sigue immediatamente el capítulo IV, intitulado *Quelle estoit la langue appellée romande. Des romands, quand ils commencèrent d'avoir cours, et de la langue gallonne, ou wallonne, et celle qui maintenant nous appellons françoise,* en el qual assí comiença y prossigue:

«*Ceste langue romande*[b] *n'estoit point la pure latine, ains gauloise corrompue par la longue possession et seigneurie des romains, que la plus part des hommes habitans depuis la dicte rivière de Meuse iusques aux monts des Alpes et des Pyrenées parloyent. Car la France que Luitprand, au chapitre 6 du premier livre de son* Histoire, *appelle Romaine comprenoit seulement jusques à Loire. Et pour monstrer que parler roman ne s'entendoit pas au temps jadis pour parler latin, je m'aideray de ces vers pris du* Roman

[a] En aquest punt canvia la tinta i la ploma. La lletra. però, segueix essent la de Bastero.

[b] Torna a canviar de ploma, i la lletra torna a tenir el mateix aspecte que abans.

d'Alexandre, *composé par gens vivans environ l'an* MCL *sous Louis de Jeune, roy de France:*

[7] La verté de l'Histoir' si com li roix la fit;
Un clers de Chasteaudun, Lambert li Cors, l'escrit,
Qui de latin la trest, et en roman la mit.

Il faut donc dire que latin et roman fussent différens, puis que cestuy-ci tire du latin une histoire pour la mettre en roman. Il est vray que ces vers sont faits plus de CCC *ans après Charles le Grand; et qu'ainsi ne soit, qu'on entendoit il y a* DCCC *ans que parler rustic romain fut le langage commun des habitans de deçà Meuse. Il ne faut que lire ce qu'a escrit Nitard*[a] *en son* Histoire *de la discorde des enfans de l'empereur Louis le Debonnaire, advenue en l'an* DCCCXLI, [8] *car faisant mention de Louis, roi de Germanie, et de Charles le Chauve son frère, roi de France westrienne ou occidentale —c'est-à-dire, de ce qui est entre Meuse, et Loire—, il dit que les deux rois voulans asseurer ceux qui les avoyent suyvis que ceste alliance seroit perpétuelle, ils parlèrent chacun aux gens de son* pair *—c'est le mot dont le dit Nitard use—, à sçavoir: Louis, roi de Germanie, aux françois westriens, qui suivoyent le dit Charles, en langue romaine —c'est-à-dire, la rustique—, et Charles, a ceux de Louis, qui estoyent austrasiens, alemans, saxons et autres habitans delà le Rhin, en langue theutonique —qui est la* theotisque *du dit concile de Tours ou, comme j'ay dit, thioise.*

[9] *Les paroles du serment que Louis fit en langue romaine furent telles, ainsi que je les ay prises d'un livre escrit il y a plus de cinq cens ans:* Pro don amour & pro χpĩan poblo & nostro commun salvament dist di en anant inquant ꝺs sauir & podir me dunat si saluareio cist meon fradre Karlo & in adiudha, & in cadiuha, & in cadhuna cosa si com hom per dreit son fradra saluar distino quid il un altre si faret. Et abludher nul plaid nunquam prindrai que meon vol cist meon fradre Karle in danno sit. *Et le peuple de Westrie respond en mesme langage:* Si Lodhuigs sagrament que son frade Karle iurat conservat, & Karlus meo sendr, de suo part ñ lo stanit: Si io returnar non lint pois neio ne nuls cui eo returnar int pois in nulla adiudha

[a] Fauchet, de fet, parla sempre de *Guitard*, que és una variant del mateix nom. Bastero en copiar-lo el canvia sistemàticament per guardar la coherència amb els altres autors citats, que l'esmenten sota la forma *Nithard* o *Nitard*.

contra Lodhuuig nunli iuer.[b] [10] *On ne peut-on dire que la langue de ces sermens —laquelle Nitard appelle* romaine*— soit vrayement romaine —j'entens latine—, mais plustost pareille à celle dont usent à present les provençaux, cathalans ou ceux de Languedoc. Et il appert par les livres composéz en langue latine du temps du Charles le Chauve, qu'il y a grande différence entre ce serment et ce qu'ils tenoyent lors pour latin. Il faut donc nécessairement conclurre que ceste langue romaine entendue par les soldats du roi Charles les Chauve, estoit ceste* rustique romaine *en laquelle Charles le Grand vouloit que les omelies preschées aux églises fussent translatées, a fin d'estre entendues par les simples gens comme leur langue maternelle, aux prosnes et sermons, ainsi qu'il est aisé à deviner ou juger.*

[11] *Il reste maintenant sçavoir pourquoy ceste langue romaine rustique a esté chassée outre Loire, delà le Rosne et la Garonne, ce que je confesse librement ne pouvoir asseurer par témoignages certains. Car qui seroit cestuy-là tant hardi de seulement promettre pouvoir tirer la verité d'un si profond abysme que celuy où l'ignorance et nonchalance de sept ou huit cens ans l'a precipitée? Toutesfois j'en diray bien des causes et raisons, si non vrayes à tout le moins vray-semblables, et s'il est loisible de deviner et les conjectures ont lieu en ceste matèrie —comme je croy qu'elles doivent avoir—, je soustiens que* [le] *partage des enfans de l'empereur Louis Debonnaire apporta une grande mutation en l'estat de France,* [12] *et non seulement separa leurs subiets, mais encores rompit toute l'ancienne société que les françois et gaulois demourans deçà la Meuse avoyent avec ceux de delà, pour les grandes guerres que les frères enfans du dit empereur Debonnaire eurent les uns contre les autres, et lesquelles —après la mort de presque toute la noblesse, tuée en la bataylle de Fontenay— grandement altérèrent les alliances que les seigneurs vivans sous un* [si] *florissant empire prenoient aussi tost loign que près. Car durant le règne de Pepin, Charles le Grand, et Louis son fils, l'austrasien, saxon, bavierien, aleman qui* [se] *marioit en Westrice, Bourgonge, Italie, Septimanie —qui est Languedoc—, ou en Aquitaine, ne craignoit point de perdre ses héritages, ainsi qu'il est porté par un article de la division que Charles le Grand fit de ses royaumes entre ses enfans.* [13] *Là où depuis Charles le Chauve —soit que la clause et article susdit eussent*

[b] He respectat en la transcripció d'aquests juraments la grafia, les abreviatures, la puntuació, etc, per tal com sembla que hi ha hagut una voluntat expressa de l'autor citat de transcriure'ls fidelment, que Bastero també ha recollit en el report d'aquest testimoni.

esté oubliéz en l'appointement faict l'an 843 entre les trois frères enfans du dit Debonnaire, où pour quelque autre raison que nous n'avons point trouvée escrite— il n'y eut plus d'espérance de se rejoindre, chacun voulant avoir un roy de son langage. Voylà pourquoy les austrasiens n'eurent agréable le dict Charles le Chauve quand il voulut prendre le royaume de Lothaire son nepueu, mort sans enfans légitimes, ne les westriens Charles le Gras, et encores moins Arnoul, quand ils l'efforcèrent de les gouverner durant la minorité de Charles le Simple; voulant —ainsi que j'ay dit— chacun estre commandé par un homme de sa langue.[a]

[14] *Ce qui apparut bien évidemment quand la famille de Pepin vint à faillir au roiaume de Germanie, d'autant que les italiens firent roy Beranger, les saxons, Henri le Fauconnier, et quelque temps après, les westriens, Huc Capet, marris de ce que Charles duc de Lorraine sentoit trop son alemand. Ceste dernière séparation de Capet fut cause, et à mon advis apporta un plus grand changement, voire —si j'ose dire— doubla la langue romande, car son entreprise estant suyvie plusieurs autres seigneurs ja gouvernans les grandes comtez et duchez,* [ils] *se monstrèrent non pas roys —car ils n'avoyent l'authorité acquise de si longue main que Huc Capet, venu d'un grand père et d'un grand oncle roys— mais usurpateurs de tous droits royaux, tenans cour à part, battans monnoye et ne se rendans subjets qu'à tel service qu'il leur plaisoit faire à ce roi aussi nouveau en sa dignité, qu'eux mesmes qui l'avoyent supporté contre l'apparent hérétier de la couronne, pour avoir part au butin plustost que pour affection qu'ils luy portassent, où désir de réformer les abus lor régnans.* **[15]** *De manière qu'ils ne se soucièrent beaucop de hanter la cour de ce nouveau roy, ne se patronner sur ses meurs, et encores moins suyvre son langage, qui a la fin ne se trouva de plus grande estendue que son domaine raccourci par ses harpies; car le dit Huc Capet, et Robert son fils, ne jouissoyent d'aucune ville de marque fors d'Orléans, Paris et Laon, pour ce que les autres avoyent leurs comtes, et les provinces des ducs, qui tenoyent grand territoire —comme Richard, seigneur de toute Normandie; Hebert, qui estoit comte de Meaux et Troyes, c'est-a-dire de Brie et Champagne; Thiebault, comte de Chartres, Blois et Tours; Guillaume, duc de Guyenne et comte de Poictou; Geoffroy, comte d'Anjou;* **[16]** *lesquels*

[a] Així, per a Fauchet, la fragmentació lingüística de l'imperi dels francs és una conseqüència de la fragmentació política, i el francès que s'acabarà imposant a tot el territori, com veurem, és el resultat d'una segona corrupció lingüística de la llengua romana per influència de l'alemany —paràgrafs [21] i [22]. Bastero, al Llibre tercer, provarà de traslladar aquesta mateixa interpretació al cas dels diversos regnes hispànics i de la llengua castellana.

Universitat de Girona
Biblioteca

depuis s'accreurent grandement pource que ceux de Chartres joignirent à leur domaine Campaigne et Brie par usurpation; ceux de Normandie, Angleterre; la maison d'Anjou, Touraine; tellement que l'on veit en France de belles cours et magnifiques tout à un mesme temps, car le comte d'Anjou espousa l'héritiere d'Angleterre et Normandie; le duc de Guyenne avoit les hommages d'Auvergne, Limosin, d'Angoulmois, Agenois et de toute l'Aquitaine; le comte de Champaigne, Brie et tout ce qui estoit depuis l'embocheure de la rivière de Marne dans celle de Seine, jusques vers la Lorraine, et delà retournant à Sens; les Berenguers, toute la Provence, Languedoc et Cathalogne; ce qui donna occasion aux poètes et hommes ingénieux qui in ce temps-là voulurent escrire user de la langue de ses roytelets, pour d'avantage leur complaire et monstrer, qu'ils n'avoyent que faire d'emprunter aucune chose de leurs voisins.

[17] *Ce fut lors, ainsi que je pense, qu'escrire en roman commença d'avoir lieu, et que les* conteor *et* jugleor *—ou jougleurs, trouvèrres et chantèrres— coururent par les cours de ces princes pour réciter et chanter leurs contes sans ryme, chansons et autres inventions poétiques, usans du romain rustique, ainsi que du langage entendu par plus de gens, encores qu'il leur eschapast assez de mots de leur terroir. Delà vient que l'on trouve tant de livres de divers dialectes, limosin, walon ou françois et provençal, portans le nom de romans, voulans les poètes donner à cognaître par ce tiltre que leur oeuvre ou langage n'estoit pas latin ou romain grammatic, ains romain vulgaire;* [18] *ce que je devine —car autrement je ne veux asseurer une chose tant obscure...— car Hebert dit, au* Roman des sept sages:

Moult volontiers me peneroie,
Si ie m'en pooie entre mettre,
Qu'en bon romans peusse mettre
Une estoire[2] auques[3] ancienne,

et puis quelques vers après, il adiouste:

Li bons moines de bonne vie
De Haute-Selve l'abeie
A l'estoire renouvellée
Par bel [latin] l'a ordenée,
Hebers la veult en romans trere
Et del roman un livre faire

El nom et en la révérence
Del roy fil Phelipe de France
Loeis[4] qu'en doit tant loer.

et puis encores quelque peu après:

Por s'amor encommenceray
L'estoire, et enromanceray, etc.,

qui est à dire: Je mettray en françois. [19] *Que si quelcun pense que le roman ne fust qu'en ryme, je luy respons qu'il y avoit aussi des romans sans ryme, et en prose. Car en la vie de Charles le Grand, mise en françois avant l'an 1200 à la requeste d'Yoland, comtesse de Saint Paul —soeur de Baudoin, comte de Hainau, surnommé le Bastisseur—, au quatrième livre l'autheur dit ainsi:* Baudoin, comte de Hainau, trouva à Sens, en Bourgogne, la vie de Charlemaigne, et mourant la donna à sa soeur Yoland, comtesse de Saint Paul, qui m'a prié que je la mette en roman sans ryme, parce que tel se delitera el roman qui del latin n'eut cure, et par le roman sera mielx gardée... *Ce parler roman estoit lors pris pour le langage maintenant appellé françois le plus poli, tesmoin ce vers du* Roman d'Alexandre, *de la composition de Lambert li Cors:* Vestu comme françois, et sot[5] parler roman; *et les souisses le pensent encores, car au lieu de dire:* —Je sçay bien parler françois, *ils disent:* —Je sçay bien parler roman...

[20] *Les espagnols aussi ont gardé ce mot de roman, appellans* romance castellano *leur langage commun et dont ils usent en la composition ou translation des livres. Je ne puis oublier que Giovan Baptista Giraldi, en ses discours, pense que les romans ont pris leur nom de Reims, pour ce que le livre que Turpin, évesque de ceste ville, a fait de la vie et gestes de Charles le Grand a plus donné de subjet aux trouvèrres, comme si le mot romancé venoit de* rhemenses*; et Pigna, un autre italien, allegue ceste raison au livre qu'il a fait de l'origine des romans, adioustant que les annales estoyent ainsi appellées, et que depuis d'autres nommèrent ainsi leurs contes fableux, ce qui a fait appeller romans les semblables poésies. Mais il faut pardonner à ces estrangers s'ils chopent en pais esloigné de leur congnoissance, estans les romans une sorte de poésie gauloise ou françoise.*

[21] *Quant au walon ou gallon, j'estime que c'est un moyen et nouveau langage nay depuis Charles le Grand, ainsi appellé pour ce qu'il sentoit plus le gaulois que thiois,*

lequel toutesfois on ne laisa d'appeller romain, pource qu'il approchoit plus du romain que du thiois ou françois germain. Ce dialecte —c'est-à-dire, proprieté et diversité de langage— ayant trouvé des cours riches, comme celles des comtes de Flandres, d'Artois, de Hainau, de Louvain, Namur, Liège et Brabant, a donné occasion de penser que ce fust une autre manière de parler françois [22] *Mais la maison de Huc Capet ayant regné si longuement, et peu à peu joint à la couronne les grandes terres jadis occupées par des seigneurs particuliers, a quant et quant esteint deçà Loire la langue romande ou romaine rustique, pareille à celle du serment dessus escrit qui s'y parloit, ainsi que j'ay dit, du temps de l'empereur Charles le Grand, la banissant aux cours plus esloignées vers Italie, Provence, Languedoc, Gascongne et partie d'Aquitaine qui approche de Garomne; tout ainsi que le walon se retira outre la rivière de Somme et de Meuse, laissant un langage moyen à ceux qui demourèrent entre les montagnes d'Auvergne et ces rivières, depuis appellé françois, pource que les rois portans le nom de France le parloyent.»*

[23] El mismo Fauchet, en sus *Antiguedades de la Francia*:[6]

«Charles adverti que Otger —c'est Auger—, évesque de Mayence, avec une armée, empeschoit Louys, roy de Germanie, de se joindre avec lui, tire vers Toul, et par Saverne entre en Aulsoi; ce qui fit à l'archévesque quitter le Rhin pour avec ses gens se cacher là où il cuidoit estre en plus grande seureté, par sa retraitte donnant moyen aux rois de se joindre le 22 fevrier de l'an 842 en la ville d'Argentine, qui est Strasbourg, où ils firent et jurèrent les traictés et accords cy-dessous escrits, après que le roy Louys eut parlé au peuple westrien en langue romande ou gauloise, et Charles aux germains en langue thioise, à fin d'estre mieux entendus du commun —[24] *car, avant le partage de ces frères, l'on parloit en la cour des rois de France ces deux langages, ainsi que l'on peut entendre d'une* Épistre *de Loup, abbé de Ferrières, quand il envoye le fils de Basin, son nepueu, à Marcunad pour apprendre la*[a] *langue thioise; et au concille et parlement tenu à Tours en l'an 814, il est commandé aux évesques de faire translater des homélies en langue romaine rustique (c'est celle que depuis l'on nomma romande) et thioise pour prescher et lire au peuple.* [25] *Ainsi donc, Louys, comme aisné, commença dire à ceux de Charles en lur langue ces mots, tels que je les ay trouvéz dans une très ancienne coppie de Nitard estant en la bibbliotèque de Saint Magloire, à Paris:* Vous sçavez

[a] A partir d'aquí canvia la lletra, que ja no és la d'Antoni de Bastero.

comment et combien de fois Lothaire nous a travaillés, mon frère et moy, après la mort de nostre père. Depuis, voyant que la fraternité, le devoir de chrestien, ne la iustice de nostre cause ne l'ont peu mouvoir, quelques moyens qu'ayons sceu employer. Finalement, nous avons esté contraincts de appeller la justice et jugement de Dieu tout puissant, pour receuoir chacun telle part qui nous estoit loyaument deue; or nous a-il par sa miséricorde, donne victoire sur nostre frère. [26] Quant à luy, vaincu il s'est retiré où bon luy a semblé, car pour l'amour fraternelle, et en compassion du sang chrestien, nous ne l'avons pursuyvi ne voulu déffaire; au contraire depuis —comme devant la victoire— nous luy avons offert tout bon accord. Mais luy, non content du jugement divin, ne s'est peu garder devenir pour la deuxiesme fois m'assaillir, et mon frère que voicy, et a gasté nos pais par feu, pillant et destruisant nos subjects. A cette cause nous avons este contraincts de nous assembler en ce lieu, et pource que aucuns pourroient doubter de nostre concorde fraternelle, que nous désirons estre inviolable, nous avons desliberé d'en faire le serment en vos présences. [27] Ce n'est point une mauvaise volonté, ou convoitise, qui nous le fait faire, ains à fin qu'en soyez plus asseurez; que s'il aduenoit que je fauçasse mon serment —ce que Dieu ne vueille—, je vous absous tretous de la foy que me devez et vous m'avez donné. Le Roy Charles ayant dit aux gens de Louys les mesmes parolles en langue thioise, Louys, comme aisné, le premier jura en langue romande disant ces mots: *Pro Deo amur & pro christian poblo & nostro comun schwartz, dist di en avant, inquant Deus savir & podir me dunat, si saluarejo cistmeon fradra Carlo, & adiudha & in cadhuna cosa, si com hom per droit son fradra saluar dist, Ino quid il un altre si faret, & abludher nul plaid nunquam prindrai, que meon volcist meon fradre Carle in damno sit.* [28] Que je tourneray en langue du jourd'huy a fin de soulager ceux qui n'ont tant de cognoissance de l'antiquité: Pour l'amour de Dieu et du peuple chrestien, à nostre commun sauvement, de ce jour en avant, entant que Dieu sçavoir et pouvoir me donnera, je sauveray ce mien frère Charles et en son aide et en chacune chose, si comme homme par droit son frère sauver doit; et non comme un autre le feroit, et à luy nul plaid onques je ne prendray, que de mon vouloir soit, à ce mien frère, ne que Charles en dommage soit.

[29] Ce serment faict par le Roy Louis, Charles dit les mesmes paroles en thiois: *In godes nunna induites christianes folches, indonser hedherogeal niβi fethese*

moialage fran mordesso franzo mirgot gouuizei indinais furgibit scalddihites auminan brudher soso maumit retha fina bruher seal nithi utha zerquusoso madero retimat inherer muorhein vit surgueguo gango zheminan ouillon uni ces eadem vechen. Les plus sçavants allemants du jourd'huy pensent que ce langage tienne plus du frison que d'autre dialecte d'Alemagne, qui est une tant plus forte raison pour monstrer l'ancienne habitacion des françois, puis que cetui-cy lors estimé pour le commun françois tient du pays jadis, habité par les sicambriens, et d'où sont sortis les françois, seigneurs des Gaules et fondateurs du royaume françois.

[30] Après celà, le peuple iura chacun en sa langue. Sçavoir ceux de Carles ces mots: *Sy Ludwigs sagrament que son frade Carlo iurat conservat, & Carlus meossender, de suo part nolo stanit; si io retornar nolint pois, ne nuls eui eo returnar ni pois, ni nula aiudha contra Ludwig nudi iuer.* C'est-à-dire, en la nostre: Si Louis garde le serment que son frère Charles luy a juré, et Charles monseigneur de sa part ne le tient et je destourner ne l'enpuis-je, ne nul de ceux qui destourner, ne l'en pourront, ne luy porterons ayde aucune contre Louis. Et les gens du roy Louis jurèrent ces mesmes mots en thiois: *Oba Carlthen er siue nobmodher Ludhunnige gesnor gelcistit nid Ludhunning nus herro theuem* [mo] *gesnor farbrrich ehit Dei ina nes renuen denne mag non hi noh theronoch heinthe nihes tru vander mag nuidach Carla nuore, follus tuec nuicdhir.*

[31] *J'ay mis ces serments —possible mal escrits, et par on qui n'entendoit ce vieil langage— pour monstrer les langues qui estoient lors communes es cours de nos princes, à fin que par cet eschantillon chacun puisse cognoistre la corruption qui despuis s'en est faite. Quant à moy, je trouve, que ce langage romand approche du provençal ou lyonnois plus que du nostre de deçà Loyre; et toutesfois, Carles avoit en son armée bien autant de françois vestriens et bourguignons, que d'aquitaniens, auvergnats et languedocquois, qui encores l'entendroient mieux aujourd'huy, que nous, habitans deçà Loire. Mais n'ayant jamais veu des livres composéz en langue de ce temps-là, non pas mesmes plus anciens que l'an mil cent —quelque diligence que j'aye faicte d'en recouvrer—, je ne puis deviner la cause de si grande diversité qu'une seule, à sçavoir: l'advancement de Hugues Capet à la couronne de France;* [32] *lequel, estant vestrien —comme dit Abon, parlant de Eude, son grand oncle, éleu roy l'an 880—, estant son territoire et domaine réduit au petit pied, par la substraction qui luy fut faicte des*

grands duchéz et comtéz, usurpées par les gouveneurs qui ne recognoissoient ce nouveau roy, fors à tel hommage et devoir qu'il leur plaisoit, et chacun tenant cour à part, presque esgalle à ce roy, aussi nouveau en puissance et authorité, qu'eux, les dits seigneurs —dis-je— ne se soucioient de hanter sa cour, ne se conformer à ses meurs ou langage, lequel enfin ne se trouva de plus grande estendue que sa seigneurie utile et domaniale —pour parler en termes de Fief—, c'est à sçavoir: le terrouère de Paris, Laon et Orléans, qui furent toutes les villes où Capet absolument commandoit comme de son domaine, jusques à ce que Philippes premier eut acquis Gastinois et le Berri. Car du temps mesmes de Philippe Auguste, il y eut belle cour en Normandie, à cause des ducs faicts comtes d'Anjou et roys de Angleterre.

[33] *Avant Louys le Jeune, en Guyenne estoit duc Guillaume, qui avoit les hommages de Poitou, Limosin, d'Angoulesme, Perigueux, Xainctes, Bourdelois, Auvergne, et plus avant, mesmes les Berangers entretenoient en Languedoc, Provence et Cathalogne des hommes d'esprit. Comme deçà, les comtes de Champagne, les trouvèrres et chantèrres —car ainsi appelloit-on les poètes vulgaires— lesquels au son de la vielle ou violle chantoient des vers vulgaires finissans en unison, que depuis l'on appella rhimes, contenans les prouesses des anciens chevaliers, de manière qu'il n'estoit possible que quelqu'unne retint de son ramage.*[a] *Et c'est pourquoy jadis l'on a veu tant de livres de divers dialectes françois, walon, poictevin, limosin, auvergnat et provençal.* **[34]** *Toutesfois, ceux qui nous restent son depuis Louys le Jeune, roy de France, qui mourut l'an 1180, car jaçoit que d'ancienneté il y eut des vers rhiméz d'unison et des rhimeurs, tant en France que Germanie, nous ne trouvons point les vers thiois dont parle Eginard en la* Vie de Charlemaigne, *les chansons que Pierre Abellard fit pour Elois sa mie environ l'an 1110, et les oeuvres de maistre Eustache et Helinand ne passent l'an 1150; Chrestien de Troyes, Huon de Mery, Hugues de Berri, Jean le Neuelois ont aproché jusques a l'an 1200, lesquels pensoyent escrire en roman, parlans le langage que nous voyons en leurs compositions, entendu —ce croy-je— par les princes, et le vulgaire, ainsi que plus amplement j'ay discourru au livre par moy fait de l'origine de la langue et poésie françoise, où —si je ne suis trompé— ceux qui de ceste matière voudront estre plus esclaircis pourront trouver de quoy les contenter.»*

[a] Aquí torna a canviar la lletra del manuscrit, que serà altra vegada la de Bastero.

PARTÍCULA 2.

[35] Pedro de Casanueva:[7]

«*Les doctes sçavent assez qu'en cette partie des Gaules* —entiende del Narbonese y de la Aquitania—, *les romains ayant, selon leur coustume, introduit l'usage de leur langue avec leur domination, on y parloit encore latin ou romain du temps de Sulpice Sévère, archévesque de Bourges; et c'est pour cela en partie que les habitans des provinces de deçà la Loire sont appellez romains dans la* Loy salique *et dans celle des bourguignons, et que du commencement les roys de France se qualifioient pour la mesme raison roys des françois et des romains —l'extraict de la* Vie de saint Martin abbé, *rapporté au premier volume des* Hystoriens françois *de Du Chesne, page 665:* Rex Dagobertus, francorum et romani populi princeps*; et la* Vie de sainte Odilie vierge, *rapportée au mesme volume, parlant de Childeric second:* Temporibus Childerici imperatoris romanae et franciae terrae. [36] *Mais parce que peut-estre quelqu'un de ceux dont l'opinion ne se laisse pas volontiers convaincre à la verité, pourroit encore douter que ces romains fussent les habitans de deçà la Loire, ce lieu de la* Chronique *de Fredegarius Scholasticus est bien assez clair pour le leur persuader:* Carlomanus atque Pipinus, principes germani, congregato exercitu ligeris alveum Aurelianis urbe transeunt romanos proterunt usque Biturigas urbem accedunt. [37] *Toutefois, du temps de l'abbé Abbo, ce langage romain estoit bien différent de celuy du temps de Sulpice Sévère. Les nations du septentrion, qui peu d'années après commencèrent de se répandre sur les Gaules, et la longueur du temps qui n'espargne pas les choses mesme les plus fermes et les plus solides le changèrent de telle sorte qu'il ne luy demeura que les racines des mots latins, si bien que des-lors quelques autheurs l'appellèrent* lingua romana rustica, *bienque pour tant la plus part l'appellent simplement* lingua romana.

Nous serions encore pourtant à sçavoir quelle sorte de langue c'estoit si Nitard, fils de Berte, fille de Charlemagne, au troisième livre de son Histoire, *ne nous en eust laissé les propres termes aus quels furent conceus les sermens réciproques faits entre Charles le Chauve, Louys le Germanique et les peuples qui relevoient de leur couronne.* [38] *Deux de ces sermens dont le langage est appellé* lingua romana *par ce noble*

historien sont fort peu différens de celuy dont on se sert maintenent en Languedoc; ce que Fauchet, au chap. 4 de son Recueil de l'origine de la langue et de la poésie françoise *a fort bien reconnu:* Or ne peut-on, *dit-il,* dire que la langue des sermens laquelle Nitard appelle romaine soit vrayment romaine —j'entens latine—, mais plustost pareille à celle dont usent [à present] les provençaux, catalans et ceux de Languedoc. *Autant en a dit Vigenère en ses* Annotations sur les commentaires de Cesar, *où parlant de ces mesmes sermens:* Au reste, *dit-il,* la plus-part des mots sont catalans ou provençaux, que mon opinion fut toujours avoir esté le plus ancien parler françois. Et delà vient que les anciens françois appellent leur langue *roman,* et les espagnols la leur, *romance.*

[39] *Cette langue romaine, ou romaine rustique, environ le commencement de la troisième race de nos roys changea de nom et fut appelle* provençale, *comme aussi les peuples qui s'en servoient et qui portoient aussi le nom de romains furent appelléz provençaux, et de-fait il est des autheurs où romain et provençal, langue romaine et provençale sont une mesme chose; Joachimus Vadianus, au livre second des* Anciens colleges et monastères d'Allemagne*:* Salica lex romanos hoc est provinciales vocat, qui romana id est provinciali lingua utebantur. *J'obmets à dessein tout plein d'autres preuves, que j'entasserois icy volontiers si je ne craiguois que le discurs en fut ennuyeux.* [40] *Mais parce que ceux que nous appellons maintenant provençaux voudroient peut-estre s'attribuer la gloire de ce que je vais dire à l'avantage de la langue provençale et des poètes provençaux, il faut que pour désabouser leur créance je face voir que cette gloire leur est commune avec toutes les provinces de deçà la Loire. Ils doivent donc sçavoir que tous les peuples qui sont subjets à la couronne de France estoient anciennement divisez en françois et en provençaux. Les françois estoient proprement ceux que nous appellons* francimans, *du nom teudisque* man, *qui signifie homme —c'est-à-dire, homme françois, de mesme que les normans, qui pour estre venus du nort, c'est-à-dire du septentrion, furent ainsi appelléz, comme qui diroit hommes septentrionaux.* [41] *Sous le nom de provençaux estoient compris ceux de Languedoc, de Guascogne, d'Auvergne et de Bourgogne mesme, comme témoigne Raymond de Agilés en l'*Histoire de la prise de Hierusalem*:* Omnes, *dit-il,* de Burgundia et Alvernia et Gasconia et gothi provinciales appellabantur caeteri vero Francigenae. *Et non seulement ceux-là estoient nomméz provençaux, mais encore tous les peuples d'Aquitaine, comme il se voit*

clairement en ces paroles du moine Robert, en son Histoire de Hierusalem*:* Habebat juxta se positum aquitanicum quemdam quem nos provincialem vocamus. *En effet, Gaspar Scolano —liv. 1, chap. 14 de l'*Histoire de Valence*—, parlant de la langue provençale, ne dit pas que l'usage en fut particulier en Provence, mais qu'elle luy estoit commune avec toute la Guienne et le Languedoc, qu'il appelle* Francia-góthica*:* Se hablava en la Provença y toda Guiayna, y la Francia góthica.»

[42] El mismo author Pedro de Casanueva, en otra obra suya[8]:

«*Après que les françois, recueillans avec les autres peuples du septentrion le débris de l'empire romain, eurent conquis les Gaules, ils jettèrent d'abord sur la douceur et sur la clémence les fondements de cette belle monarchie que le ciel a depuis douze cens ans maintenue en sa grandeur; de sorte qu'ils laissèrent aux peuples qu'ils y avoient subjugués la possession, non seulement de leur religion et de leurs loix, mais encore de leur nom et de leur langage, étant permis aux gaulois de porter le nom de romains, bien que ce fut une marque de la domination de leurs premiers maîtres, et se servir du langage qu'ils avoient appris d'eux.* [43] *Et ainsi la France garda cette différence de françois et de romain jusques a la fin de la première race de nos rois, et celle de la langue teudisque et romaine, presque jusques à la fin de la seconde. Tout ainsi que depuis que les normans, peuple sorti du Danemark, se furent rendus maîtres du pais qui porte maintenant leur nom, on y vit longtemps durer cette différence de langue romaine et danoise, comme témoignent les paroles de Dudon —livre troisième de leur* Histoire*:* Rothomagensis civitas romana potius quam dacisca utitur eloquentia, et Baiocensis frequentius fruitur dacisca lingua quam romana.

[44] *La langue teudisque étoit celle que les françois avoient apportée d'Allemagne, lieu de leur origine. Le moine Offirdius, dans une lettre qu'il écrit à Luydbert, évêque de Mayence, laquelle se trouve parmi les oeuvres d'Hincmar, archévêque de Reims, rendant raison de la traduction qu'il a faite des évangiles en langue teudisque, appelle indifféremment son langage* teudisque *et* françois. *Or cette langue étoit commune en la bouche de toutes les nations d'Allemagne, car dans la préface d'un autheur sans nom, qui dit avoir traduit en langue saxonique le vieux et nouveau testament, et laquelle il adresse à l'empereur Louis le Debonnaire, elle est appellée, tantôt* lingua saxonica, *tantôt* lingua teudistica *et tantôt* germannica lingua.

[45] *La langue romaine étoit un latin corrompu, que la longue domination des*

romains avoit appris aux peuples de la Gaule, et premièrement à ceux de la Narbonnoise, qui pour avoir été la première conquise et [réduite] *en province, se vit aussi la première en possession de cette langue, que tous les auteurs appellent d'un commun accord* lingua romana. *Il n'y a que le concile de Tours, tenu l'an 812, qui l'appelle* lingua romana rustica, *et c'est, à mon advis, pour désabuser la créance de ceux qui la pourroient prendre pour la latine, ou vraye langue romaine. Depuis ce temps-là on l'a insensiblement dépouillée du nom de romaine, et l'on ne lui a laissé que celui de* rustique, *comme l'on peut voir dans Helganct, moyne de Fleury, en la* Vie du roi Robert*:* Ornamentum, *dit-il,* quod erat in sex unciis auri dependens a genibus, et quod nos lingua rustica labellos vocamus*; et en un autre endroit:* Exuens se vestimento purpureo quod lingua rustica dicitur rochus. **[46]** *C'est de cette même langue que Rheginon en sa* Chronique, *sur l'année 814, entend parler dans ces paroles:* Haec quae supra expressa sunt, in quodam libro reperi, plebeio et rusticano sermone composita, quae ex parte ad latinam regulam correxi. *Elle est encore appellée* apertus sermo *dans le tit. 20 des* Capitulaires *de Charles le Chauve. Mais si le latin, qui est la vraye langue romaine, lui a quelquefois envie ce beau nom, elle n'a pas laissé de se le donner, dautant que depuis elle s'est qualifiée du nom de* roman, *et que Jauffré Pradel, ancien poète provençal, en quelqu'une de ses chansons appelle sa langue:* plana lingua romana.

[47] *Ces deux langues, teudisque et romaine, furent usitées dans les états de nos rois jusqu'à ce que, par le partage fait entre les enfans de Louis le Debonnaire, le pais qui est maintenant sujet à la couronne de France écheut à Charles le Chauve, et ce que nos rois avoient conquis en Allemagne, à Louis son frère, avec le titre de roy de Germanie, car délors commença la division de ces deux langues; la romaine demeurant dans les états de Charles le Chauve, et la teudisque dans ceux de Louis le Germanique.* **[48]** *Cependant cette langue romaine souffrit en peu de temps un notable changement, car comme les langues suivent d'ordinaire les fortunes des états, et perdent la pureté dans leur décadence, après que l'Allemagne fut éclipsée de la couronne de France, la cour de nos rois, qui se tenoit auparavant à Aix la-Chapelle, se tint à Paris, et dautant que cette ville se trouva assise près de l'extremité du royaume, qui tient à l'Allemagne, et par conséquent éloignée de la Gaule Narbonnoise, où étoit l'usage de la langue romaine, il arriva qu'insensiblement à la cour de nos rois et aux provinces qui en étoient voisines,*

il se forma une troisième langue,[a] *qui retint bien le nom de* romaine, *mais qui se rendit avec le tems tout à fait différente de l'ancienne langue romaine, laquelle pourtant demeura en sa pureté dans les provinces qui sont de deçà la Loire.* **[49]** *Et d'autant que les peuples de delà la Loire disoient* Oui, *et ceux de deçà,* Oc, *la France fut enfin divisée en pais* de langue d'oui *ou françoise, et* de langue d'oc *ou provençale, dont le nom est demeuré à la province auparavant appellée Septimanie. Or que cette langue d'oc ou provençale soit la même que l'ancienne langue romaine, cela se peut clairement justifier par les sermens qui se voyent dans Nitard, et se lisent en la page 5.*

[50] *Puis donc qu'il est hors de doute que notre langue d'oc ou provençale est cette même langue romaine que les anciens françois parloient devant la troisième race de nos rois —c'est-à-dire, auparavant le dixième siecle—, ne pouvons-nous pas aussi, sans faire les vains et nous donner une gloire imaginaire, assurer que c'est de notre langue que celle que nous appellons maintenant françoise a pris son origine? Voilà bien, à la verité, de grands avantages pour une chétive langue que les inconstantes révolutions du temps ont avilie à ce point, que les honnêtes gens tiennent maintenant à une espèce de honte d'en exprimer leurs pensées, et qui après avoir été bannie de toute sorte d'actions publiques est à peine soufferte dans le commerce des gens de basse condition.* **[51]** *Toutefois, si la considération d'avoir été autrefois heureux laisse quelque respect à la misère présente, celui est toujours de l'honneur d'être comme le cep d'où s'est provignée cette belle langue françoise qui se fait maintenant voir, parée de toutes les grâces dont l'esprit humain est capable. Mais quand j'aurai fait voir de plus que c'est d'elle que les langues italienne et espagnole ont pris leur naissance, j'ose bien assurer qu'en tout cas on n'en faira pas moins d'estime qu'on en fait d'ordinaire des sources des grands fleuves, quelques petites qu'elles soient.»*[b]

---

[a] La hipòtesi de Caseneuve sobre la formació del francès, exposada aquí d'una forma molt sintètica i clara, coincideix essencialment amb la de Fauchet —i, probablement, amb la que pensava mantenir Bastero al primer capítol del Llibre tercer.

[b] Aquesta es una afirmació que, sens dubte, Antoni de Bastero subscriuria totalment, i que potser li inspirà en bona mesura la redacció d'aquesta *Història de la llengua catalana*, com es pot desprendre del que he explicat en l'estudi introductori.

[52] Carlos Du Fresne:[9]

«*Sic porro in disciplinis sorduit Gallia nostra usque ad tempora Caroli Magni,* qui, *ut ait monachus egolismensis,*[10] a Roma artis grammaticae et computatoriae magistros secum adduxit in Franciam, et ubique studium literarum expandere iussit. Ante ipsum enim dominum regem Carolum in Gallia nullum studium fuerat liberalium artium ... *Neque minori postea studio romanas ac graecas disciplinas coluit Carolus Calvus, Magni ex filio Ludovico nepos, quod testatur in primis Hericus, monachus Sancti Germani autisiodorensis in* Epistola *illi inscripta ad* Vitam *ejusdem sancti, carmine a se editam ... His proinde principibus, ne quid amplius dicam, sua debent initia scholae publicae ac monasticae, et omnium disciplinarum in Francia instauratio dum interim duplex apud vulgus vigeret idioma francicum scilicet et romanum.* **[53]** *Francici enim usus erat in regum nostrorum palatiis stante potissimum*[11] *primo regum stemmate atque adeo sub Carolo Magno et Ludovico Pio, cum ii lingua sua sicambrica loquerentur, quod ab aliis observatum; apud reliquum vero vulgus, et quod a romanis gallis ortum duxerat, lingua uti vocabant romana seu rustica ac semibarbara semper obtinuit, quae, ex quo imperii provinciae inter Ludovici Pii filios partitae sunt, qui germanicis imperavere, theotiscam, quam et barbaram*[12] *vocabant: qui francicis romanam servarunt, quod potissimum ex*[13] *Foedere, quod inter illos pactum est, licet colligere, in quo Ludovicus II romana, quae Caroli erat, Carolus theotisca, quae Ludovici, sacramentum praestiterunt cum uterque plebem circunstantem; Ludovicus theotisca, Carolus romana antea essent allocuti.*

[54] *At quam romanam nostri,* limosinam *appellavere non modo*[14] *itali*[a] *sed et hispani praesertim, apud quos diu in usu fuit. Ex quo enim exacti ex Hispania mauri redactum est potissimum vulgare idioma ad tres linguas: vasconicam, seu biscainam, quae in Biscaia, Navarra, Guipuscoa et Alva obtinuit; castellanam alteram, quae rarioris fuit usus utpote barbaris aspersa vocabulis, a quibus tum demum est purgata cum ad unicum principem tota Hispaniarum potestas rediit —hac autem lingua usi praesertim castellani, toletani, leonenses, asturienses, extremadurenses et granatenses, sed*

[a] En aquest lloc canvia la lletra del copista, que no serà ja el mateix Bastero. Les anotacions marginals amb asteriscos sí que són de la mà del canonge, pel que hem de pensar que hi han estat incorporades amb posterioritat.

et viguit in Gallicia, Andalucia, Lusitania ac Aragonia exteris subinde vocabulis arabicis, francicis, aliisque intermixta; tertia denique fuit limosina, cuius usus fuit in Catalania, in comitatibus Ruscinonensi et Ceritanensi, in Aquitania, Occitania atque adeò, ut scriptores hispani volunt, in ipsa regum nostrorum aula. A Catalania in Valentiae, Maioricae et Minoricae regna postea transiit, quod ea ad barcinonenses principes perinde spectarint.

[55] *De limosinae linguae origine, ac nomenclatura varia varii scripserunt Calça,*[15] *Escolanus*[16] *et Andreas Boscus*[17] *a Lemovicum, urbe Galliae notissima, denominatam volunt indeque in Catalaniam transiisse cum francorum nostrorum exercitus Pyrenaeos montes transgressi has insedere provincias, ex variis tum gentibus conflati; maximeque ex ea Occitaniae parte, in qua sita est urbs Catalens, cuius incolae toti Catalaniae nomen dedere, uti Catellus et hispani scriptores volunt. Ut ut sit, constat idem esse fere catalanorum idioma, quod provincialium nostrorum quod in Catalaniam inductum a comitibus barcinonensibus vero proximum est, ex quo provinciae comitatum suis adjunxere dominiis.* [56] *Ea quippe lingua nitida adeo, florida, culta ac polita habita est, ut nulla fere extiterit regio in quam non immissa fuerit, cum maxime in principum aulis magno in praetio haberentur poetae provinciales, eorumque poemata ut genio quasi dotata singulari, ubique fere legerentur. Escolanus et Boscus, de hac lingua scribentes, aiunt quod fuit:* Tant graciosa, cortesana, sententiosa et dolça, que no·y ha llengua que ab més breus paroles[a] diga més alts y millors conceptes, tenint en tot una viva semblança ab sa mare latina. Ella fonch la que la donà principi als versos y rimes que usaron en Roma, cantant ab elles ab so de consonàncies las dissonàncies de las passions, ab aguts y dolços pensaments... *Subdunt deinde hujus idiomatis vocabulis crebrius poemata sua aspersisse Petrarcham, quod observarunt etiam eius interpretes; Raymundus Montanerius, qui vixit circa annum 1300,* Historiam *suam hac lingua exaravit; et Carbonellus, in* Chronico, *ejusdem idiomatis tabulas variaque acta descripsit.*

[57] *Certe linguam hanc, provincialem scilicet, in regum nostrorum palatiis primitus usitatam, evincunt quae ex ea delibavit Nihtardus,*[18] *a quo romana appellatur,*

[a] Al prefaci de *La Crusca provenzale*, el canonge transcriu ja aquest passatge d'Andreu Bosc citat per Du Fresne, i en aquella ocasió hi afegeix un breu comentari marginal a propòsit de l'error de transcripció que representa el terme *paroles*, que és francès i no provençal, i de les massa freqüents confusions i afrancesaments que han sofert en general els textos provençals en la seva transmissió impresa o manuscrita (BASTERO, 1724, p. 31).

quae haud omnino diversa ab ea qua utuntur provinciales nostri, quod facile erit assequi utramque comparanti. Unde recte opinior, dixit Vadianus:[19] Salicam Legem romanos, hoc est, provinciales vocare, qui romana, id est, provinciali lingua utebantur; Cum provincialium nomine omnes de Alvernia et Vasconia et gothos provinciales appellatos, *autor sit Raymundus de Agiles.*[20]

[58] *Ut vero res plana fiat, placet sacramentum Ludovici regis, cuius neminimus romana lingua descriptum a Nithardo,*[21] *hic proponere:* Cumque —*Karolus inquit*— haec eadem verba romana lingua perorasset, Lodhwicus, quoniam major natu erat, prior haec deinde se servaturum testatus est:[a] *Pro Deo amor, et pro christian poblo, et nostro comun solvamento dist di en avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvare jo cist meon fradre*[22] *Karlo, et in adjudha, et in cadhuna cosa si cum om per dreit son fradre salvar dist* —lat. dust— *in o quid il mi altre si fazet,*[23] *et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai, qui meon vol cist meon fradre Karle in damno sit.* [59] Quae sic latinis istius seculi verbis sonant: Pro Dei amore et pro christiano populo et nostro communi salvamento inantea —seu deinceps— in quantum Deus sapere et posse mihi dederit, salvabo —seu salvum et incolumen praestabo— hunc meum fratrem Karolum, et in auxilio et in una quaque causa —lat. re; gall. chose— ut homo per drictum —seu ius— suum fratrem salvare debet, in eo quod ille mihi alter faceret et cum Lothario nullum placitum unquam capiam, quod mea voluntate huic meo fratri Karolo in damno sit. [60] *Sacramentum vero populi romana pariter lingua sic describit idem Nithardus:*[24] Si Lodhwigs sagrament que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus meos sendra[25] —lat. senior— de suo part non los tanit,[26] si jo returnar non lint pois ne jo ne veuls —al. neuls— cui eo returnar int[27] pois in nulla adjudha contra Lodhwig nun si juer. *Id est, lingua ejusce aevi latina, quantum licet assequi: Si Ludovicus sacramentum quod suo fratri Karolo jurat, conservat, et Karolus meus senior ex sua parte non illud tenet, si ego retornare non possim vel nolim ad eum retornare, in nullo ei auxilio ero contra Ludovicum;* [61] *ubi observare licet in romana veteri ista lingua, servatas ac usurpatas aliquot latinas voces ut* amor, nunquam, jurat, conservat, contra, in damno sit, *praeterea alias francis nostris haud ita pridem in usu, ut* salvare jo —*ubi nostri* sauverai-je—, adjudha —*pro* ayude, *quomodo picardi*

[a] A partir d'aquí, el text torna a ser escrit de la mà d'Antoni de Bastero.

dicunt—, meon vol —*ubi nostri* mon voill, *etc. Quaedam etiam alia occurrunt vocabula male descripta, ut* salvar dist, *legendum enim* dust, *id est,* debet*; nam theotiscum hoc loco praefert* scal, *quod idem sonat apud Keronem; et in sacramento populi,* pro meo sendre —*Bodinus habet* sender—, *sed legendum videtur* senior, *quae vox vulgaris usus etiam erat. Pro* tanit, *Bodinus habet* taint —*lat.* tenet— *quemadmodum normanni etiam efferunt.* [62] *Quae sequuntur paulo intricatiora sunt:* si jo returnar non lint pois, *hisce reddidi* si ego retornare nequeo, *sic enim theotisca sonant;* nemag *quippe idem valet quod* nequeo, non possum*;* mag *exponitur* possum, *apud Keronem. Reliqua quae non magis sunt expedita nescio an bene reddiderim* ne jo, ne neuls —*al.* veuls— cui eo returnar int pois, *ubi* pois *theutonice redditur* mag —*lat.* possum. *Neque etiam voces postremae planae sunt:* nun li juer, *ubi legendum puto* fuer —*lat.* fuero—, *nam theotiscum hoc loco praefert* ne wirdhit, *quae vox —vel certe* wirthit, *quae eadem est—* fuerit *exponitur in capitulari theotisco Ludovici Pii apud Browerum;*[28] *ut* theru, *non semel pro* ipse, ille *ponitur, quae vox occurrit in eodem sacramento, ubi enim* ne neuls, *theotiscum praefert* noh thero.

[63] *Atque haec quidem romana Nithardi, licet mendis utcumque carere non dubitem velim lector conferat cum veteri charta vernacula in ruthenensi comitatu, ubi lingua lemovicina perinde usurpata sub Ludovico* VI *—hoc est circa annum 1100 exarata—, quam descripsimus ex* Tabulario abbatiae conchensis,[29] *ut idioma eiusce aevi cum idiomate aevi carolini comparet:* Ego in Dei nomine, ego Hector et Pontius de Cambolas, et ego Falcas, d·aquesta hora ad enant ella villa de Pradis, home ni femena de las crodes enins non y prendren, ni ly feren, ni ly queeyren, ni son aver no ly tolren, ni fac nou lo faren, ni deforas los crous home ny femena que sien en la villa sia esta dehors, se per forfactura que faran acquez no no fazian, et a quo no faran tro el abat et al priour, quella villa tenria clamat o acsem una vice, vel duas. [64] Et se els reddezer nos o fazio, que non pressen subre nostre dreich, et senescian et o efrangrian fers XIII dias al somoniment del abbat, o de so messatgue, o del mongue que la vila tenria, o de so messatgue o emenderan aissi o tenren, et o atendren per fe et senes engan per es saints evangelis. Authores: Ademarus, ruthenensis episcopus, et Odolricus, archidiaconus, et Guillelmus et Azemarus Dauriat, Bac de Petra Bruna, Folquenis de Segur, Bernardus, qui vocatur Graecus, Bernarz Guiralz della Salas, Bernarz de Cannet, Deusdet de Cannat et Peire de la

Vallada, Rainalz lo Monges et altre molt que ouiro et que audiro. Regnante Ludovico Rege.»

PARTÍCULA 4.

[65] Honorato Bouche:[30]

«*Tutefois par succession des temps ce même langage celtique se rendit fort net et poly, et par l'addition de quelques nouveaux mots, et par l'introduction de quelques nouvelles façons de parler, il fut entièrement changé. Premièrement par l'arrivée des phoceens en Provence, lesquels parloient communement en grec, et parmy eux et ensemblement avec le reste des provençaux faisant tous leurs contrats et autres écritures en langage grec, comme nous avons veu un peu auparavant par le témoignage de Strabon. Delà est que nous voyons beaucop de mots provençaux déduits d'une racine purement grecque, ainsi qu'il appert par un* Catalogue *de tels noms recueillis par le père mitre Merindol, prêtre de l'oratoire de Jesus, imprimé à Aix.*

[66] *En deuxième lieu, par l'arrivée des romains en la même province, lesquels par le moyen des présidens, des préteurs, des questeurs et autres officiers qu'ils envoyoient aux provinces ne rendoient point le droict aux parties, et ne parloient point ordinairement d'autre langue que de la latine, qu'ils affectoient particulièrement de vouloir étendre partout, comme dit saint Augustin au livre 19 de la* Cité de Dieu, *chap. 7:* Data est opera ut civitas illa imperiosa, non solum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus imponeret*; langage qu'ils aymoient et prisoient tant, par dessus tous les autres, que bien que l'empereur Tibere —dans Suetone, au chap. 71— parlat fort facilement en grec, toutefois il ne s'en voulut jamais servir, et principalement lors qu'il parloit dans le sénat, en façon qu'étant un jour contraint de se servir du mot grec de* monopole, *il demanda permission au sénat de proférer un nom étranger devant* [une] *si illustre assemblée.*

[67] *En troisième lieu, par l'arrivée des goths, dont quelques reliques s'étant arrestées dans les montagnes des Alpes, entre l'Italie et la Provence, y ont retenu quelques mots et idiomes de leur langue naturelle au rapport de Camerarius de Norimberg —au*

volume 3, livre 4, chap. 5 des Meditations historiques. *Et certes, puisque les goths ont finy en Espagne, où la lettre* b *a été changée en* v, *et au contraire la lettre* v *a été changée en* b *en beaucop de mots espagnols —come* bipera, *pour* vipera; san Pablo, *pour* Paulo; *etc.—, il faut conclurre que c'est des mêmes goths que la Provence a receu le changement de ces mêmes lettres en ces mots:* arribar, *pour* arriver; accabar, *pour* achever; recebre, *pour* recevoir; obro, *pour* oeuvre; saber, *pour* sçavoir; *etc —et le contraire arrive en ceux-cy* aver *et* dever, *des mots latins* habere *et* debere.

[68] *En quatrième lieu, par l'arrivée des huns, des wandales, des françois, des bourguignons, des lombards, des saxons et des sarrazins, qui se communiquant avec les originaires du pais ont puis après introduit un nouveau langage différent du celtique ancien,*[a] *lequel nouveau langage n'étoit point vraysemblablement d'autre sorte que celuy que Nithard, au livre 3, parlant du mutuel serment que les enfans de l'enpereur Louis le Debonnaire firent au siècle* IX *—environ l'an 842—, nomme romain, que quelques uns disent qu'il étoit le vray langage provençal de ce siècle là, pour la grande conformité de paroles qui se trouve en l'un et en l'autre; c'est ainsi que parle Nithard, qui vivoit en ce temps, qui étoit parent de ces roys:* [69] Louis, roy de Germanie, comme le plus aisné, commence de faire son serment de cette sorte, et en ce langage romain intelligible aux françois: *Pro Des amour, et pro chrestian poblo, et nostro commun saluament, dist di en auant, in quan Des savir et podir me dunat, si saluarajo cist meon fradre Karlo, et in adiudhar, et in cadhuna cosa, si com hom per dreit son fradre saluar dist, ino quid in un altre si faret, et abluder nul plaid nunquam prendrai, que meon volcist meon fradre Karle in damno sit.* C'est-à-dire: Pour l'amour de Dieu et du peuple chrestien, à notre commun sauvement, d'huy en avant, en tant que Dieu sçavoir et pouvoir me donnera, je sauveray ce mien frère Charles, et en ayde et en chaque chose, si comme homme par droit son frère dit sauver, non comme un autre le fairoit, e avec luy nul différent jamais je ne prendray, qui de mon vouloir soit, que mon frère Charles soit en dommage. [70] *Après que Louis eut fait son serment, Charles le Chauve, roy de France, son frère, fit le sien en langage alleman a fin que les sujets de son frère le peussent mieux entendre, disant:* in Godesminna..., *et le reste, en langage alleman. Après le serment des deux roys frères, les sujets du roi Luis dirent en*

[a] Aquest punt del raonament de Bouche no s'acorda amb la hipòtesi de Bastero segons la qual la llengua romana és el producte de la corrupció lingüística ocasionada, únicament, pels gots.

langage romain, dit Nithard: Si Lodhwig sagramant que son fadre Karlo iurat, conseruat, et Karlo meossender de sua part no lo stauit, si io retornar nolint pois ne nuls cui eo retornar ne pois in nulla adiudha contra Lodouig nundi iuer. *C'est-à-dire: Si Louis le serment que son frère Charles a juré, garde, et Charles monseigneur de sa part no le tient, si je remettre ne le puis ny nul qui remettre ne le pourroit, en nul ayde contre Louis je n'iray. Et puis après les sujets du roy Charles dirent en langage Alleman:* Oba Karl, etc., *après quoy tous se separèrent, Louis se retira en Allemagne et Charles en France.*

[71] *Mais si par toute la Gaule on parloit de tel langage romain que nous venons d'exposer —ce qui est vraysemblable, dautant que les jurements et serments, tant des roys que de leurs sujets, se devoient faire en langage vulgaire et intelligible— où si bien seulement en la province romaine, qui est la Provence, il ne nous conste pas; ouy bien que deux ou trois siècles après —sçavoir, au temps de saint Bernard, abbé de Clervaux, environ l'an 1150— le langage gaulois ou françois n'étoit pas beaucop différent de celuy du jourd'huy, comme il appert du suivant témoignage, où il y a une fort grande conformité du langage de ce temps là avec celuy du jourd'huy, dans une pierre de marbre, au monastère de Boulencour, diocèze de Troyes:*

L'an mil cent quarante-neuf
Le bon Henry de Troyes pasteur
A saint Bernard, pour boun amour,
Donna le lieu de Boulencour.

[72] *Finalement* [en cinquième lieu], *par l'arrivée des aragonois, des angevins, des siciliens et italiens, ausquels cette province fut soumise, depuis l'an 1110. Au temps des Berenguiers, comtes de Barcellonne, et au temps des comtes d'Anjou, roys de Sicile et comtes de Provence, la langue provençale devint si nette et si polie, si embellie de toute sorte d'ornements de belle locution, durant l'espace de trois cens ans, que communement elle étoit préférée à toutes les autres de l'Europe, et plusieurs étrangers s'efforçoient de l'apprendre au temps de nos anciens poètes provençaux, etc.»*[a]

[a] Un apunt, al recto del full 102 (ms. 1173 BC), ens assabenta d'un possible colofó per a aquest primer apartat del tercer capítol: «*Si hi ha algun altre autor que·y fregués o que fasse mensió de dits sagraments, com Pasquier, o altre si se'n troba, se podrà portar y continuar aquí, fent-ne solament mensió, encara que no se porte per extens y en llarch.*»

§. *2: Por qué se llamó romana.*

[73] La causa de haverse llamada con este nombre de romana fue porque los pueblos que la hablavan eran llamados romanos, conforme de los moradores de la Gallia discurren y observan los citados authores en el antecedente §., con los textos y passos antiguos que allegan, a los quales remitimos el lector; añadiendo, pero, lo que a este propósito discurre y deduce el sobre mencionado Du Fresne, en la citada prefazión, en esta forma:[31]

«*Non adeo tamen stabilita firmataque in provinciis a romanis subactis latina lingua, ut fere semper nescio quibus nativae locutionis aspersa non fuerit formulis, aliquotque retinuerit ex pristinis barbaras voces, quod in plebe maxime obtinuit, quae eruditionis ac literarum expers, nitidae elocutionis disciplinam non tam facile amplectitur —sanctus Hieronymus,*[32] *in* Epistola ad Laetam, *de institutione filiae:* Sequatur statim et latina eruditio, quae si non ab initio os tenerum composuerit, in peregrinum sonum lingua corrumpitur et externis vitiis sermo patrius sordidatur. [74] *Atque inde sensim invaluit vulgaris illa romana lingua, quae etsi aliquid latinitatis redoleret, latina tamen non esset, ut quae et barbara non agnosceret vocabula, et longe aliis grammaticae legibus regeretur. Eapropter iam non latina lingua coepit appellari, sed romana, quod romani, qui in Galliis et Hispaniis post septentrionalium nationum irruptiones remanserant, ea uterentur. In hanc rem, Luithprandus:*[33] Romani etiam, qui in Galliis habitabant —*sub Chlodovaeo*— ita ut nec reliquiae ibi inveniantur, exterminati sunt. Videtur mihi inde francos, qui in Galliis morantur, a romanis linguam eorum, qua usque hodie utuntur accommodasse. Nam alii qui circa Rhenum ac in Germania remanserunt, teutonica lingua utuntur, quae autem lingua eis ante naturalis fuerit, ignoratur. [75] *Cum enim romani Galliam diu obtinuerint, quae imperii fere pars melior fuit, in eaque imperatores aliquot suas fixerint sedes, non magnopere mirandum, si lingua nativa in desuetudimen abiit hodieque, qualis fuerit queratur. Sed tum maxime pro romanis haberi coepere veteres Galliae incolae, cum a barbaris id nominis iis inditum, quo a novis discernerentur,*[34] *qui sese etiam haud invidioso sibi vocabulo* barbaros *dici et appellari non dedignabantur. Eorum deinde lingua romana dicta, non latina, tum quod sic appellaretur, quia lingua esset romanorum, seu veterum Galliae*

incolarum, qui romanis paruerant, tum quod revera a latina longe esset diversa, quantumvis ab ea profluxisse idiomatis character satis doceret —quod quidem discrimen recte observat sanctus Gerardus, abbas Silvae Majoris, in Vita sancti Adalardi:[35] Qui, si vulgari, id est, romana lingua loqueretur, omnium aliarum putaretur inscius, si vero theutonica enitebat perfectius, si latina in nulla omnino absolutius. [76] *Atque ita romanam linguam appellant Nithardus,[36] capitularia Caroli Calvi,[37] caeterique quos suo loco laudamus scriptores, quam* rusticam romanam *vocat concilium turonense III —anno DCCCXIII—[38] et concilium moguntinum I —anno DCCCXLVII;[39]* rusticam *nude anonymus in* Historia translationis sancti Germani parisiensis:[40] Unde factum est, ut tam auditu quam locutione in brevi, non solum rusticam linguam perfecte loqueretur, sed etiam literas, in ipsa ecclesia clericus effectus, discere coepit. *Ita nempe rusticam appellabant quia a latinitatis legibus absona esset prorsus, et barbaris potissimum aspersa vocabulis. Si quid enim verbo expressum vellent, quod apud vulgus obtineret, latinitasque non agnosceret id se rustico exprimere dicebant quia:* nostri sic rure loquuntur, *ajebat ille.*[41] [77] *Charta Ludovici Pii imperatoris:*[42] Constituit monachos in cella sancti Pauli, quae rustico nomine Cormeriacus dicitur*; alia Caroli Calvi:* In loco qui rustico vocabulo Villalupe vocatur*; Baldricus noviomensis:*[43] Ad singulare certamen, quod rustice dicimus campum, provocaverunt*; Helgaudus denique:*[44] Exuens se vestimento purpureo, quod lingua rustica dicitur *rocus, et alio loco:* Ornamentum quod erat in sex unciis auri, dependens a genibus, et quod nos lingua rustica *lablellos* vocamus*; ubi promiscue vocabula peregrina, et barbara, et latina novatae significationis rustica appellantur.* [78] *Neque aliter rustica nomina dixit Martialis:*[45]

Nos celtis genitos, et ex iberis,
Nostrae nomina duriora terrae
Grato non pudeat referre versu;

et mox:

Non tam rustica, delicate lector,
Rides nomina? rideas licebit,
Haec tam rustica malo, quam britannos.»

[79] Que los moradores de España en aquellos tiempos fuessen también llamados romanos, assí como los de la Gallia, no solo en tiempo del govierno y señorío romano, sino

de el gótico, lo prueba eruditamente el canónigo doctor Bernardo Aldrete, en el *Origen o principio de la lengua castellana*, con los siguientes testimonios y discursos, entre los muchos que respectivamente produze y haze en la citada obra:[46]

«*Fue el negocio de las provincias poniendose cada día en mejor estado, haziéndoles nuevas gracias los emperadores, recibiendo a muchos por ciudadanos romanos. Llegó a punto que el emperador Claudio avía determinado de hazer este favor a todos los griegos, franceses, españoles y britanos, y verlos todos vestidos a la romana, con las togas, como dize Séneca:* Constituerat —*Claudius*— omnes graecos, gallos, hispanos, britannos togatos videre, sed quoniam placet, aliquos peregrinos in semen relinqui et tu ita jubes fieri, fiat —*estava esto guardado para Antonino como luego diremos...* [80] *Lo que el emperador Claudio avía pensado puso en execución Antonino, cuyo imperio començó el año del Señor de 140, el qual mandó por su constitución que todos los que estavan debaxo del imperio romano fuessen ciudadanos romanos. Refieren esta constitución de Antonino el jurisconsulto Ulpiano*[47] *y el emperador Justiniano.*[48] *El primero dize:* In orbe romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini, cives romani effecti sunt —*assí se lee en los libros originales de Florencia, y lo reconoce don Antonio Augustino*[49] *y otros doctores graves de nuestro tiempo; otra letra, ni tiene sentido, ni se puede admitir. Llamavan orbe romano todas las provincias que eran del imperio, modo de hablar ordinario y usado en aquel tiempo —Ausonio dixo de Arles:* Per quem romani commercia suscipis orbis*; san Hierónymo:*[50] Et caetera magis portenta, quam numina in aliqua parte romani orbis audivit*; en el* Código Theodosiano *leemos:*[51] Nullam partem romani orbis*; a cada passo se hallará en Paulo Orosio y en Salviano, y otros autores de aquellos tiempos. ...* [81] *Con esta concessión y liberalidad de Antonino quedó Roma patria común de todo el orbe romano,* [como apunta Prudencio,] *y assí la llaman los jurisconsultos Papiniano, Modestino y Calistrato*[52]*... También con elegancia declaró esto Rutilio Numatiano; ... habla con Roma y dízele:*[53]

Fecisti patriam diversis gentibus unam,
Profuit injustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprii confortia juris,
Urbem fecisti, quae prius orbis erat.

[82] *Fue este poeta insigne por los años del Señor de 400; del mismo tiempo fue*

Claudiano, y dize casi lo mismo en estos versos, hablando de Roma:[54]

Haec est in gremium victos, quae sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fovit,
Matris, non dominae ritu, civesque vocavit
Quos domuit, nexuque pio longinqua revinxit.
Hujus pacificis debemus moribus omnes ...
Quod cuncti gens una sumus.»

[83] Hasta aquí en el capítulo 4 del libro 1 de la mencionada obra; y prossiguiendo sobre el mismo assumpto en los dos capítulos siguientes, dize —esto es, en el cap. 5:

«*Con esta constitución de Antonino fueron todos los españoles romanos, como lo dize nuestro insigne poeta Prudencio, que floreció por los años del Señor de 360,*[a] *que todos lo eran, assí los que el dorado Tajo como el grande Ebro riegan con sus corrientes:* Romanos que omnes fieri ... quos Tagus aurifluus, quos magnus inundat Hiberus. [84] *Paulo Orosio, que como dize san Augustín*[55] *y Genadio, y él mismo de si lo confiessa, que era español, con todo afirma que por nombre, derecho y ley era romano:*[56] Latitudo orientis et septemtrionis copiositas, meridiana diffusio, magnarum insularum largissima, tutissima que sedes, mei juris et nominis sunt, quia ad christianos et romanos, romanus et christianibus accedo... Inter romanos, ut dixi, romanus, inter christianos cristianus, inter homines homo, legibus imploro rem publicam, religione conscientiam, communione naturam —*debaxo d'este nombre de romanos entendió todos los españoles en otro lugar,*[57] *que a otro propósito referiré abaxo. De la misma manera Salviano, obispo de Marsella, que floreció por los años del Señor de 480, en los libros muy notables que escrivió* De providentia, *debaxo del nombre de romanos entiende los españoles, y declara la gran caída que avía hecho el nombre de ciudadano romano estendido por las provincias, aviendo sido antes de tan gran precio y estima...*»

[85] Y finalmente, en el capítulo 6:

«... *por tantos siglos como duró el imperio de los romanos en España, hasta la venida de los godos con las nuevas poblaciones, hinchendo el vazío que las guerras avían causado con destrucción de muchos pueblos, con muerte de casi innumerable gente, en*

[a] El text d'Aldrete diu només : «*...como lo dize Prudencio que todos lo eran*».

dozientos años que resistieron al iugo del imperio, cansados o apaziguados por quatrocientos y más años tuvieron y bivieron en toda paz y quietud, hechos ya todos unos en religión, república y leyes; y assí dixo Floro:[58] Hic finis Augusto bellicorum certaminum fuit, idem rebellandi finis Hispaniae, certa mox fides et aeterna pax cum ipsorum ingenio in pacis parte promptiore. *Paulo Orosio llama también esta paz eterna, por aver sido de tantos siglos, en que España descansó como respirando del trabajo y cansancio passado:*[59] Tota Hispania in aeternam pacem cum quadam respiratione lassitudinis reclinata ac reposita quievit. [86] *Esto fue hasta la venida de los godos y de las otras naciones bárbaras, que turbaron su estado pacífico en que assí españoles naturales como venidos de fuera bivían y eran romanos, y debaxo d·este nombre eran comprehendidos y conocidos; porque si bien eran españoles por natural origen y habitación, por derecho eran romanos. Dos patrias conoció Cicerón que tenían los que nacían fuera de Roma y en ella eran vezinos; una por naturaleza y otra por derecho:*[60] Ego omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam naturae, alteram juris. *Y para distinguir los de una provincia de los de las otras convenía que por los nombres de las tierras se differenciassen y distinguiessen los de Francia, de los de Africa y los de España, de los de Italia —oy passa assí, que aunque los andaluzes, estremeños y castellanos seamos de la corona de Castilla, y quanto a leyes, naturaleza y lenguage seamos unos mismos, con todo, para distinción y conocimiento, unos son los andaluzes, otros los castellanos; assí passó entonces.*

[87] *Debaxo de nombre de romanos se entienden los españoles en las leyes de los visogodos que vulgarmente llamamos* Fuero juzgo, *y fueron hechas en España por los reyes godos para el govierno de ella, para los quales se promulgaron y hizieron, como también para los godos. Esto para mi es evidente, porque en ellas solo se haze mención de godos y romanos, y ninguna de españoles, porque ya eran romanos, o por sangre y naturaleza, o por derecho, y assí debaxo de aquel nombre los entendieron. Dividen las tierras de España en tres partes, aplícanse las dos a los godos y la tercera a los romanos; ley dura dada de vencedores a vencidos:*[61] Divisio inter romanum et gothum facta de portione terrarum sive silvarum nullo modo turbetur, si tamen probatur celebrata divisio nec de duabus partibus gothi, aliquid sibi romanus praesumat aut vendicet, aut de tertia romani gothus sibi aliquid audeat usurpare aut vendicare. [88] *La de romance dize assí:* El departimiento que es fecho de las tierras de los montes, entre

los godos e los romanos, en ninguna manera deve ser quebrantado, pues que pudiere ser probado. Nin los romanos non deben tomar, nin deben demandar nada de las dos partes de los godos, nin los godos de la tercia parte de los romanos —*de lo mismo se haze mención en otras leyes del mismo libro.*[62] *Cierto es que si huviera españoles que no fueran romanos no les dexaran de dar alguna parte en su tierra, lo contrario parece que no se puede creer.* [89] *Demás d'esto, el rey Ervigio manda que en tiempo de revolución acudan al servicio del rey los godos y los romanos, con sus gentes y familias.*[63] *El rey Recaredo deroga la ley antigua que prohibía los casamientos entre romanos y godos, y da licencia para que el godo pueda casar con muger romana, y el romano con muger goda*[64] —*parece que revocó la ley de Valentiniano y Valente, que prohibía estos casamientos de los provinciales con las mugeres bárbaras, de que arriba hize mención. Es pues forçoso que debaxo del nombre de romanos entendamos los españoles, que también lo eran, y como tales tenían nombre, república y govierno; y como los hallaron assí los godos al principio que vinieron a España, en esse nombre los conservaron a distinción de los godos, los quales aviendo ya ganado con el tiempo naturaleza en España no se distinguían bien con nombre de españoles, pues ya todos lo eran.*[a] [90] *Y si se distinguieran romanos de españoles, o al contrario, ni quedaran sin parte en las tierras, ni dexaran de llamarlos a la guerra, pues en ella siempre fueron estimados, como dicen Estrabón y Floro,*[65] *ni dexaran en diversas ocasiones de hazer memoria d'ellos, y ninguna ay en las dichas leyes. Lo qual se confirma con que la hay muy grande de los hebreos que avía entonces en España, a los quales las leyes no comprehendieron debaxo de nombre de romanos, porque no lo fueron, como lo dize san Augustín —y confirma nuestro discurso— afirmando que todos conocían las gentes que fueron sujetas al imperio romano, las quales avían sido antes conocidas y distinguidas quando todos fueron hechos romanos y todos ya se llamavan romanos, pero los judíos quedan con señal y no fueron vencidos de manera que los vencedores los consumiessen o incorporassen en si, como a los demás:*[66] Equisnam non cognoscit gentes subjectas imperio romano? Quae quidem erant, quando omnes romani facti sunt et omnes romani dicuntur; judaei tamen manent cum signo, nec sic victi sunt ut a victoribus

[a] Aquesta consideració és cabdal per als interessos de Bastero, que al tercer Llibre voldrà demostrar l'extensió de la llengua catalana —o romana— per tot Espanya. Si els gots a partir d'un determinat moment ja són romans, i parlen la llengua romana, és versemblant que els regnes que emprendran després la reconquesta, com a continuadors de la monarquia goda, conservin aquesta llengua.

absorverentur. [91] *Las demás naciones no se distinguían en el nombre porque avían sido recibidas a la parte en ser ciudadanos de Roma, lo qual no cupo a los judíos, y assí avia dicho:* Certe victa est a romanis, certe deleta civitas eorum est, non admittuntur ad civitatem suam judaei. *Assí que todos los demás se comprehendían con nombre de romanos, pero no los hebreos, que conservaron el suyo. Y en las leyes de los visogodos los llamaron por el nombre conocido, y a los españoles por el de romanos porque también lo eran. Y es de notar que al tiempo que el libro del* Fuero juzgo *se hizo y recopiló, y quando algunas de las leyes que he referido se hizieron, era quando de todo punto estava excluído el govierno y mando de los romanos, que fue en tiempo del rey Suinthila, como dize san Isidro y los que después d'él escrivieron.*»[67] ▶

[92] La razón porque a los que la hablavan [la lengua romana] llamavan romanos, ya la insinua el mismo Du Fresne en el próximo transcripto número 13 de su prefazión, en aquellas cláusulas: «*Sed tum maxime pro romanis haberi coepere veterae Galliae incolae...*», de donde conjeturamos que las naciones septentrionales fueron los que impusieron este nombre de romana a nuestra lengua, según pareze que también insinua el citado autor en el mismo lugar —ibi: «*Eorum deinde lingua, romana dicta, non latina...*»—, supuesto ya que dichas naciones bárbaras llamavan siempre romanos a los españoles y franceses, como hemos visto arriba, los quales hablavan esta nuestra lengua, que era entonces la propria y natural de entrambos reynos, como demostraremos largamente en el siguiente capítulo, y en en Libro †tercero†, en que trataremos de su extensión; [93] assí como los latinos, por el contrario, que llamaron siempre bárbaros y rústicos a los que no hablavan el idioma latín, aunque en las costumbres y demás prendas naturales fuessen muy religiosos y píos, que aun por esso los mismos septentrionales no se injuriavan de que les llamassen bárbaros, pues solo eso recahía en punto y materia de lengua o de differente señorío —de donde Claudiano, porque una de las riberas de el Rin era de el señorío de los romanos y la otra no, a ésta llama bárbara, doliéndose el mismo Rin de esta separación de govierno:

«*O quoties doluit Rhenus, qua barbarus ibae,*
Quod te non geminis frueretur judico ripis.»[a]

[a] Aquesta citació és extreta del llibre *Del principio y origen de la lengua castellana*, d'Aldrete —concretament del cinquè capítol del llibre 1, del qual Bastero ja ha copiat alguns fragments. En el text d'Aldrete, tanmateix, tampoc no trobem cap més precisió dobre la procedència de la citació, que deu pertànyer a algun dels poemes èpics de Claudià, on s'al·ludeix sovint als bàrbars i les seves gestes.

[94] Ni es de maravillar que las dichas naciones septentrionales, entonces dominantes, la llamassen con este nombre de romana, por ser muy semejante a la romana verdadera, o por mejor dezir, a la propria latina, como veremos en el Libro †segundo?†,[a] particularmente respecto de las que hablavan dichos septentrionales, como la gótica, tudesca, etc., que no tienen connexión ni semejanza alguna con la latina; mayormente, que quando entraron a dominar assí en España como en Francia hallaron que los naturales del país hablavan la dicha latina, que a poco a poco los mismos naturales, con la mescla de los septentrionales, corrompieron hasta tanto que nació ésta nuestra, su primogénita, la qual latina, en el tiempo que florecía en el reyno del Lazio y en otras regiones, observamos que differentes escriptores llamaron también romana: [95] Quintiliano,[68] después de haver hecho juyzio y dicho su parezer sobre los escriptores griegos, passando a hazer lo mismo de los latinos, dize: «*Idem nobis per romanos quoque authores ordo ducendus est*»; y poco después, en el mismo libro: «*Adeo ut ipse mihi sermo romanus non recipere videatur illam solis concessam atticis venerem*»; y en el libro 8 [cap. 1]: «*Ut oratio romana plane videatur non civitate donata*». Properzio, hablando de la *Eneyda* mientres que Virgilio la componía: «*Cedite romani scriptores, cedite Grai, / Nescio quid majus nascitur Iliade*». Plutarco, que floreció en tiempo del emperador Trajano:[69] «*Quod mihi in mentem venit de sermone romano dicere, quo sane hoc tempore omnes fere mortales utuntur*». Y Marzial, haviendo inserido un bellísimo pero desonestísimo epigramma, entre los suyos, de César Augusto, añade, aunque no con la misma puridad y candideza de lengua: «*Absolvis, lepidos nimirum Auguste libellos, / Qui scis romana simplicitate loqui*». [96] Y en tiempos modernos, Francisco Priscianese, natural de Florencia, quien en lengua toscana publicó un tomo *in quarto* muy grande de las reglas gramaticales y observaciones de la latina, impresso en Venecia año 1540, en donde la llama e intitula siempre romana,[b] y nuevamente el abad Paulo Tallemant,[70] de la Academia Francesa, entre otros. Cuyo nombre proviene de la capital del dicho reyno del Lazio, donde ella se originó y se crió, y ya cabeza digníssima y metrópoli de todo el orbe christiano, «ù siede il successor del maggior Piero», como altamente cantó el divino Dante.

---

[a] La similitud de les llengües vulgars amb la llatina és, en efecte, un argument típic dels tractats apologètics com el que Bastero havia pensat incloure al llibre segon de la *Història de la llengua catalana* —vegeu, per exemple, alguns passatges de l'apologia d'Ignasi Ferreres (FELIU et al., 1992, pp. 147-148).

[b] Es refereix al llibre *Della lingua romana* de Francesco Priscianese, del qual Bastero poseïa un exemplar, avui conservat a la secció de llibres selectes de la biblioteca del seminari de Girona —vegeu el cap. 4 de la segona part de la tesi.

[97] De este nombre que los antiguos dieron a nuestro lenguage nos ha quedado todavía de llamarle con el nombre de *romans*, masculino —que en femenino, *lingua romana*, ya no se usa muchos siglos ha; cuyo nombre de *romans* comúnmente usamos en las versiones de una lengua extrangera o doctrinal, como de la latina en *romanç*, que es lo mismo que en vulgar. Y porque los idiomas francés y castellano se formaron en gran parte de nuestra lengua, en tiempo que ella sola tenía este nombre de romana y que era común y vulgar de entrambas naciones, como en su lugar veremos, por esso una y otra llamaron respectivamente al suyo con el mismo nombre, esto es *roman*, y *romain*, los franceses, como dize Fauchet, y *romance* los castellanos —part. 4, tit. 4, l. 4: «*Ca tal condicion como esta llaman* convenible *en romance, que quier tanto dezir en latin como* honesta»; part. 6, tit. 4, l. 10: «Tácita condición, *en latín, tanto quiere decir en romance como* callada condición».[a]

[98] Y de aquí dezimos *romancejar* —cast. *romancear*; franz. *romancer*—, que significa vulgarizar, trasladar, escrivir en lengua vulgar; y aún en el día de oy dizen *hablar romance*, por *hablar castellano*, y Aldrete, en su libro del origen de la lengua castellana, usa indifferentemente uno y otro, como pareze del mismo título: *Origen y principio de la lengua castellana, o romance que oy se usa en España* —antes bien, en la dedicatoria que haze al rey Felipe III presentándole el libro, usa absolutamente *romance*: «*Como deve Vuestra Magestad ser en ellas* —en las Españas— *reconocido por rey natural y soberano señor, assí también reconosco que le es devido el libro que del origen y principio del romance he compuesto, lenguage que todos sus vassallos hablamos*»; y más abaxo, y por dentro del libro, en muchas partes.[b]

[99] Y porque en los tiempos que esta nuestra lengua empezó a florezer se escrivieron en ella muchas novelas e historias fabulosas de cavalleros andantes, assí en prosa como en verso, con el título de *romans*, y assí mismo después en francés y en castellano, respectivamente —que, como hemos dicho, es lo proprio que *lengua vulgar*, a differencia del latino—, por eso damos también el significado o nombre de *romans* a una especie de poesia llana y suelta que comunemente suele contener alguna narración fabulosa, de donde Bernardo Medonio, tolosano, en la vida que escrivió en latín de Pedro Casanueva, puesta

---

[a] Aquestes dues citacions corresponen segurament al text de *Las Siete Partidas* d'Alfons X de Castella-Lleó, bona part del qual serà objecte d'un exhaustiu buidatge lèxic per part del canonge Bastero al segon capítol del Llibre tercer d'aquesta obra, en què es tracta l'origen de la llengua castellana.

[b] El contingut d'aquests darrers paràgrafs, i del següent, no és més que una glossa o ampliació del que ja afirma Claude Fauchet en un dels seus textos citats —paràgrafs [18] al [20] d'aquest mateix capítol.

al principio del tratado *des Jeux Fleureaux*, hablando de una novela o fábula que el referido Casanueva compuso, intitulada *La Caritée, ou Cypriene amoureuse*, dize: «*Fabulam, quam vulgo* roman *dicimus, scribere instituit ... nomen illius* [auspicio] Charithea seu Cypria amans *inditum est*».[a]

[100] De todo lo sobre dicho se ve manifestamente como se equivocaron Juan Baptista Pigna y Juan Baptista Giraldi Cintio, authores italianos, en sus discursos y tratados que publicaron sobre el origen de los romances, creyendo que tubieron su principio del nombre de la ciudad de Rems —lat. *Remensis*—, capital de la provincia de Champaña, de la qual fue obispo Turpín, quien llenó de fábulas la chrónica que escrivió del emperador Carlo Magno, como notó Claudio Fauchet —como hemos visto en el §. †primero†—[b] y después de él Egidio Menagio, en sus *Orígenes de la lengua italiana*, a la dicción *Romanzi*, o *Romanze*, que también en toscano significa una especie de poema, en la qual, después de aver referido por extenso la opinión de los dichos autores italianos, dize immediatamente:

> [101] «*Sono tutte baie. Furono detti romanzi perché furono scritti in linguaggio romanesco. Il Corbinelli, sopra Dante* De vulgari eloquentia, *car. 26:* Romanzi: Quella lingua si chiamava *romant*. Vedi quel che scrive Conrado Gesnero nel suo *Mitridate*, nel capitolo *De gallica lingua recentiore*. Chiamavasi *romana francia*, sí perché i franchi occuparono la Gallia, ch'era suggetta a'romani, e sí ancora perché in quella regione la lingua romana era usitata —onde anticamente si diceva *loqui romanum*— coloro che né tedesco parlavano, né francesco. Da questa voce *romants*, noi chiamiamo romanzi tutte le istorie in vulgare o favole che vogliamo dire di troiani, greci o romani, per usar le parole del Boccaccio. Onde Dante:
>
> *Favoleggiava, con la sua famiglia,*
> *De'troiani, di Fiesole e di Roma.*
>
> Per questo disse il Boccaccio: *i romanzi franceschi, e le canzoni latine. Vedi nelle*

[a] Un apunt de redacció, al fol. 111 r. d'aquest mateix ms. 1173 BC, ens proporciona la versió completa del fragment citat: «*Hablando Bernardo Medonio, tolosano, en la* Vida *que escrivió de Pedro Casanueva puesta en el principio del tratado* des Jeux Fleureaux de Toulouse, *de un libro entre otros de los que publicó dicho Casanueva, intitulado* La Caritée, ou Cypriene amoureuse *—es una fábula, o novela— dize:* Fabulam, quam vulgo roman dicimus, scribere instituit. Caeterum non ignarus quantum gratiae a Marchione Fimarconio, si librum ipsi dedicaret, cui hujusmodi mirifice placebant figmenta, reportaturus esset; operi, celeri manu admota, nomen illius auspicio Charithea seu Cypria amans, inditum est». Aquest Medonio usa possiblement un pseudònim o nom acadèmic —correspon al d'un escultor grec—, i no tenim prou elements per identificar-lo; podria tractar-se del mateix monsieur Tornier, nebot i hereu de Caseneuve —vegeu les notes 7 i 8 d'aquest mateix capítol.

[b] Vegeu el paràgraf [20] d'aquest mateix capítol.

Origini francesi *alla voce* Romans.»

[102] En quanto empero a llamarla también absolutamente *rústica*, como discurre el sobre mencionado Du Fresne en el transcripto número 13 de su prefazión, con los textos o passos que allega del anónymo, Ludovico Pío, Carlos Calvo, Baldrico y Helgaudo, no nos pareze que tal nombre de lengua fuesse proprio y peculiar de la nuestra, sino genérico, que ya en tiempo que el latín florecía y que aún no era nacida nuestra lengua comprehendía, entre los que escrivían y hablavan latín, qualquier idioma y qualquiera palabra que no fuesse latina; y aquellas tres dicciones *rochus*, *cabellus*, *campum*, son góticas latinizadas, la última de las quales tomamos puramente nosotros, diciendo *camp*, y de la primera, que es *roch*, hizimos el diminutivo *roquet*, que significa lo mismo. Esto se infiere bien claramente, no solo del passo de Marzial sobre allegado, sino también de lo que discurre e immediatamente añade el mismo Du Fresne, en el número 14 siguiente de la misma preffación, con la authoridad de Guillimano —lib. 1, *De rebus helveticis*, pág. 80—,[a] en donde dize:

[103] «*Ea porro exteros plerosque consuetudo semper tenuit, gallos sane et germanos, romanum cultum sonumque propere imitandi, quod in francis multimodo ostendi potest —ut nihil dicam, romanos id maxime enixos, ut non minus imperium, quam leges linguamque suam quam longissime propagarent— qui, cum Galliam totam ex Germania profecti, in eaque nati et educati occupassent, ita germanica vocabula latina norma regulaque inflexerunt, ut qui hodie* Leges Salicas ripuariasque *legat, centesimam non intelligat. Si quando enim ad res de quibus agebatur, latine reddendas propria deesent vocabula, aut si essent in Latio ea ignorarent, tum vero ex receptis ac vulgatis in latinum sonum efformandi facultatem sibi concessam scriptores arbitrabantur. Quemadmodum olim latini ipsi veteres graeca a graecis, et graeci vicissim latina in linguam perinde suam transtulere, quantumvis barbara ea existimarent. Nulla enim est tam foecunda felixque lingua, quae non careat aliquando quibus res haud sibi vulgares exprimantur propriis vocabulis.*»

[104] Quando el nombre de *rústica*, pero, fuesse acompañado con el de latina, llamándola *latina rústica*, por la mucha semejanza que tiene con la propria latina, su fecunda madre, como en su lugar demostraremos, no tubiéramos reparo alguno en lo que pareze se

[a] Du Fresne fa referència en aquest lloc a l'historiador suís François Willemain, vinculat a la cort dels Àustries espanyols, que va publicar l'any 1598 l'obra *De rebus helvetiorum sive antiquitatum.*

persuade dicho Du Fresne, creyendo que dichos autores entienden por la rústica la misma que la romana, de la que haze mención Nitardo, que es la nuestra; conformándonos con algunos modernos que assí la llaman, como attestigua Carlos Dati, secrettario que fue de su Académia de la Crusca, referido por Egidio Menagio en sus *Orígenes de la lengua italiana*, a la dicción *Sapere*, que significa tener cognizión de una cosa —lat. *scire*—, con estas palabras:

> [105] «*A questa nostra diceria sopra la voce* sapere, *fece questa giunta il nostro Dati:* Io non dubito che derivi dal verbo *sapere* latino, ma notisi come va mutandosi la lingua, a poco a poco discostandosi dalla latina. Prima dissero *savirum* —ne'*Capitolari* di Carlo Calvo, nel giuramento della fedeltà, a cart. 117: *Ego Karolo Hladovici e Judith filio, ab ista die inante fidelis ero secundum meum savirum*; nella lingua romana corrotta, la quale chiamano *latina rustica*, dissero *savir* —giuramento di Lodovico e di Carlo, presso a Nitardo, libro 3, nel tomo 2 degli *Scrittori francesi* del Du Chesne, a cart. 382: *In quant Deus savir et potir me dunat*; vedi il Sirmondo, a 34, e il Frehero, a 383.»

[106] El mencionado Menagio, a la dicción *Tornare* de sus citados *Orígenes*, la llama romana rústica, en donde dize:

> «... *e in un giuramento del popolo fatto a'figli di Lodovico Pio in lingua romana rustica, secondo Marquardo Frehero, che fu il primo a metterlo fuori, e si legge nel secondo tomo degli* Scrittori Francesi *del Du Chesne, a 383:* Returnar no lint pois*; dove sono da vedere le note del Frehero, che fanno molto al proposito* [nostro] *e confermano le cose dette di sopra, vedendosi che* tornare, ritornare, stornare, intorno, contorno *e simili, tutte derivano da* tornus, *perché si muove in giro.*»

[107] Concluiremos finalmente este §. dando noticia que en muchas partes de los cantones suissos, y en algunas de las ciudades y repúblicas con ellos confederadas, hablan los naturales una lengua a quien llaman *rumanza* —o, corruptamente, *rumanscha*, pronunciando el *ch* a la francesa, y masculinamente *rumansch*—, la qual es semejantíssima a la nuestra, pues contiene una gran parte de nuestras locuciones y voces, y su ayre y modo de dezir es catalán, como assí mismo sus terminaciones de los nombres y de los verbos, conjugaciones e inflexiones de los tiempos, de donde se echa de ver que en los primitivos siglos sería la misma, en todo y por todo, que la nuestra, y que si no la han conservado pura, por causa de haver introduzido en ella muchas palabras tudescas y francesas, y algunas

de italianas, como una cosa y otra manifestaremos por menor en el Libro †tercero† de la extención,[a] han mantenido siquiera el llamarla con su primitivo nombre. [108] Claudio Fauchet, pero, aviendo notado y observado, como hemos visto arriba, que de su tiempo los suissos llamavan *romans* al idioma francés, dudamos —supuesto por constante lo que acabamos de notar de los mismos cantones— si fue equivocación de los mismos suissos que usan su dialecto alemán, o de Fauchet, creyendo por ventura que el lenguage *rumansch* que usan los otros fuesse el mismo que el francés —assí como algunos italianos que, como en su lugar veremos, tubieron a la lengua provenzal, que es la propria que la nuestra catalana, por la misma que la francesa—, o realmente si llamavan al francés con el nombre primitivo de *romans* que tubo antes; pero pensamos que fue equivocación, de la manera que tenemos insinuado, porque ya en aquel tiempo que escrivió Fauchet havían passado más de dos siglos que la dicción *romans*, en el significado de lengua francesa, era antiquada y totalmente desconocida, como veremos en el Libro †tercero† de la extensión, y por consiguiente, no siendo en uso entre los franceses, no lo sería tampoco entre qualquier otra gente que aprendía, o entendía, o hablava dicha lengua francesa.

§. 3: *Cómo la llaman nuestros escritores antiguos catalanes.*[b]

[109] Todos nuestros escritores antiguos[c] que nombran esta lengua la llaman catalana, como se lee en los siguientes. Raymundo Montaner, en su *Chrónica*, capítulo 17 —intitulado *Com fon poblada Múrcia de cathalans, etc.*—, fol. 14:

> «*E con la dita ciutat* —de Murcia— *hac presa e poblada tota de cathalans, e axí mateix Oriola, e Elx, e Guardamar, e Alacant, e Carthagènia, e los altres llochs, si que siats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia, o els davant dits llochs són poblats,*

[a] Aquesta qüestió s'hauria tractat al capítol 4 del Llibre tercer.

[b] El títol continuava: «*y de dónde el nombre de Cataluña toma la derivación y origen*», però això darrer ha estat ratllat. En efecte, el que finalment constituïria el quart capítol del Llibre primer va néixer com una part d'aquest tercer apartat del capítol 3; més tard va ser concebut encara com a § 4 d'aquest capítol, com ho corroboren les nombroses vegades en què això ha estat corregit al manuscrit.

[c] Ara es refereix exclusivament als escriptors de la Catalunya estricta.

són vers cathalans, e parlen del bell cathalanesch del món»;

y capítulo 240, fol. 193:

«*En aquest temps s'esdevench qu·el duch de Tenes morí de malautia, e no hach fill ne filla, e lexà lo ducat al compte de Brenda, qui era son cosí germà. E el compte de Brenda nodrí's en Sicília llonch de temps al castell de Gosta com era fadrí, que son pare lo hi mès en recena que hi fo pres e exís ab rescat, e per això feya's amar a cathalans, e parlava en cathalanesch*».

[110] El rey de Aragón don Pedro el †Ceremonioso†, en una epístola al papa Gregorio XI suscrita en Barcelona a 7 de Henero 1377, referida por los continuadores de Bolando:[71]

«*Cumque, Sanctissime Pater, consanguinei ipsius Raymundi qui sunt in hac civitate, a qua suum genus traxit originem, cupiant valde quod ipsum opus* —Philosophia amoris— *in eadem examinetur civitate, quod rationabile nobis videtur et justum; primo, quia opus praedictum est in idiomate catalano, ob quod absque dubio melius intelligetur per catalanos quam per homines alterius nationis .... Quocirca Sanctitati vestrae humiliter supplicamus ut providere dignemini quod dictum opus in hac civitate examinetur ... Data Barcinonae, sub nostro sigillo secreto, VII die ianuarii anno a nativitate Domini 1377.*»

[111] Un autor de la *Vida* del mencionado Raymundo Llull escrita cerca del año 1311 la llama con el nombre general de *vulgar*:

«*Raymundus, senescallus mensae regis Maioricarum, dum juvenis adhuc in vanis cantilenis seu carminibus conponendis, et aliis lacivis seculi delitus esset minis, sedebat nocte quadam juxta lectum suum paratus ad dictandum et scribendum in suo vulgari unam cantilenam de quadam domina quam tunc amore fatuo diligebat; dum igitur cantilenam praedictam inciperet scribere, respiciens a dextris vidit Dominum Iesum Christum tanquam pendentem in cruce quo viso timuit...*»,[a]

como hemos observado en los mencionados bolandistas.[72]

[112] En los libros y escrituras que hemos visto y leído de las que nos han quedado de más antigüedad que la de Montaner, como es la *Historia* de el rey don Jayme, entre

[a] Antoni de Bastero transcriu aquí part del text d'una plana d'un manuscrit antic, anònim, que trobem reproduïda en petites proporcions a la pàgina indicada del llibre imprès de referència —els *Acta beati Raymundi Lulli*. És de notar la gran familiaritat que el nostre filòleg demostra en la transcripció de textos medievals, feina que havia exercitat profusament amb l'elaboració de la seva antologia dels còdexs trobadorescos vaticans.

otras,[b] no hemos hallado que sus autores la nombren, no solo por dentro de sus respectivas obras, pero ni en los proemios ni títulos, excepto el siguiente: *Epistola Aquilae Symmachi et Theodotionis ad Ptolemaeum regem Ægypti, de re accipitraria, catalanica lingua*, cuya inscripción se lee en la página 183 de la recopilación echa por Nicolás Rigalzo de los escriptores: *Rei accipitrariae* [scriptores] *nunc primum editi. Accessit liber de cura canum. Ex Bibliotheca Regia Medicea. Lutetiae, ex officina Nivelliana. Sumptibus Sebastiani Cramoisy. MDCXII*; dado que no sabemos si dicha inscripción latina es de la misma antigüedad de dicha obra dedicada a Tolomeo, rey de Egypto, cuyo título o principio dize: «*Assí comensa lo libre dell nudriment he de la cura dels ocels, los quals se pertanye ha cassa...*», la qual obra, según juzgamos de todo su dictado y contexto, en ocho ojas de a quarto grande desde dicha pág. 183 hasta [la] 200, fue escrita o compuesta en el siglo de 1200.

[113] Pero si en el común hablar, esto es en los discursos familiares, entre nuestros antiguos catalanes la llamavan también *lemosina*, como hallamos que indifferentemente ambos nombres de catalana y lemosina la llaman los modernos, es cosa diffícil de averiguar. Como también, si después de el nombre de romana, en que la hallamos en tiempo de la entrada de los moros, empezó primero en este Principado el llamarla lemosina que catalana; y assí mismo, si por el decurso de el tiempo desde el siglo VIII, en que se llamava romana, hasta el XII, en que nació el citado Montaner, la llamaron los catalanes con otros nombres, como *provenzal*, o *lengua d'oc*.[b] **[114]** Porque los escritores de Francia, que son los que refieren las cosas de Cataluña de aquellos tiempos, tratando de las acciones de los reyes de Francia Carlos Martel, Pipino, Carlo Magno, Ludovico Pío y sus successores, no hablan de esto palabra, como se puede ver en la recopilación que de ellos hizo Du Chesne. Ni menos los nuestros, además de ser muy pocos los que de aquellos tiempos tenemos, particularmente de los siglos VIII, IX y X, y aun sus noticias sumamente cortas y breves, como nota Ferreras.[73] Sin embargo, un poeta de nuestra lengua, autor anónymo o incierto

---

[a] Bastero copia en un altre lloc (fol.133 r., ms. 3-III-4 RABLB), potser per esmentar-la també en parlar de l'antiguitat de la llengua, al Llibre tercer, una referència a aquesta *Crònica* de Jaume I, que ell havia pogut consultar a la biblioteca dels carmelites de Barcelona, com sabem per algunes de les seves cartes: «*El licenciado Francisco Cascales, en su* Historia de la ciudad de Murcia *—pag. 26 tergo:* Como se afirma en la *Historia* del rey don Jayme, que se ordenó en su nombre, y es la más antigua y cierta relación que tenemos de algunas cosas de aquellos tiempos..»

[b] Amb prou feines es fa referència en tot aquest llarg capítol al nom de *llengua d'oc*, que aquí se cita també com a sinònim de llengua provençal o catalana. A la *Prefazione* de la *Crusca*, en canvi, Bastero dedica una llarga nota, on es transcriuen fragments de Gillaume Catel i Pèire de Marca, a justificar la utilització d'aquest apelatiu (nota 38). Potser s'havia de tractar aquest tema en els apartats que falten, juntament amb la qüestió del terme *llemosí*, o potser el canonge va preferir en aquest ocasió evitar-lo, pel problema addicional que suposa l'existència de la regió francesa del Llenguadoc.

tanto de nombre como de patria, que escrivió en el siglo XI, la llama *hispanesca*, o *espanesca*, de el latino *Hyspania*, en unas estancias o coblas que produziremos en el Libro tercero, cap. 2, §. 1.[a]

[115] En quanto al nombre de lemosina y de su curso, uso y origen, nos remitimos a los dos siguientes parrágrafos, en que trataremos de propósito este punto. ▶ Y respeto al nombre de catalana, discurrimos que, si supiéramos que el llamarla assí hubiesse principiado desde que a éste nuestro país se empezó de llamarle Gotholania, o Cathalonia —que vulgarmente dezimos Cataluña—, esso hubiera sido en tiempo de Carlo Magno, o poco más adelante. Pero pensamos que en tiempo de el citado poeta anónymo la llamavan los catalanes *hispanesca* —cuya terminación en *esca*, y por los masculinos en *esc*, era entonces en uso para los nombres proprios de naciones y de lenguas—, y que todavía la llamavan también con el otro nombre más antiguo y universal de *romana* —fundándonos en la enunciativa de el mismo poeta y en la de Jofre Rudel referida en el capítulo †3, §. 1, Partícula 2†,[b] bien que éste no sea catalán de nación, y que de aquel no sepamos su patria. Porque los nombres *Cataluña* y *catalán* eran muy poco usados, como explicaremos después más a propósito en el capítulo 4 de el presente Libro. **[116]** A lo sobre dicho añadimos que con el mismo nombre de *española* la llaman algunos escritores estrangeros de el principio de el siglo XVI, como son Carlos Bovillo,[c] Samarobrinus, en el año 1511, y Nicolás de Paz, mallorquín, en el de 1519, discurriendo entrambos de las obras de el sobre mencionado Raymundo Llull[74] —y *española tarraconense*, monseñor Angel Roca,[75] hablando de la lengua que usan los sardos.[d]

---

[a] Bona part del text dels paràgrafs [113]-[114] ha estat plagiat literalment per Josep de Bastero en la «*Recopilación histórica...*» presentada a l'Acadèmia de Bones Lletres l'any 1767 —vegeu l'annex 6, II, p. [10]

[b] La referència de Caseneuve al mateix text Jaufré Rudel —l'autor tolosà l'anomena equívocament Jauffré Pradel— que Bastero havia citat ja a la *Prefazione* de la *Crusca* (p- 61) és, efectivament, al primer apartat d'aquest mateix capítol. Hi ha un apunt incomplet i molt fragmentat, al full 80 r. del ms. 1173 BC, que també fa al·lusió a aquesta particular denominació lingüística de Jaufré Rudel: «*Al passo de Jofre Rudel, de quien dize el sobre citado Casanova, en el †...† de su †...†, que la lengua plana romana es esta de la canción que empieza: †...†, el qual leí y noté y observé por el mismo assumpto antes de ver el dicho sermon de Caseneuve, y dize assí, conforme se lee en el códice vaticano en pergamino, núm. †...†, fol. †...†.*: en es breu de pergamina. *Este poeta es el primero de los provenzales de los que hasta ahora se tiene noticia de que floreció; vivió †...† según dize Nostradamus...*».

[c] Es refereix a Charles de Bovelle.

[d] Bastero contradiu, amb aquesta constatació, l'afirmació inicial del *Discurso sobre el origen de la lengua castellana* de la Real Academia, un text que ell coneixia prou bé. Aquest *Discurso* identifica rotundament com a llengua espanyola la castellana, «*por usarse en la mayor y mejor parte de España*».

NOTES DEL TERCER CAPÍTOL DEL LLIBRE I

1. Claudio Fauchet, *Origine de la langue et poésie françoise*, cap. 3, in fine, y cap. 4, in principio —fol. 539, edizión [de] París, 1610. Fue este autor natural de París y presidente del real consejo de monedas de aquella corte. Escrivió y floreció en el siglo de 1500, y esta obra la dedicó al rey de Francia, a 24 de Junio 1581, como pareze de la carta dedicatoria.

2. Histoire.

3. Aussi.

4. Ce Louis doit estre le pere de saint Louis, ou Louis Hutin.

5. Sceut.

6. El mismo Fauchet, en sus *Antiquitéz gauloises et françoises*, volum. 2, lib. 9, cap. 6 —también las dedicó al rey christianíssimo, a 8 de septiembre 1599. En la prefación de esta obra dize: «*Et comme rarement il advient qu'un père estouffe son enfant, l'envie m'est aussi prinse de publier le recueil, que depuis quarante ans et plus i'ay fait de beaucoup de chartes, livres et tiltres incognus à plusieurs ou cachez dans les thrésors et librairies, et feuilletez de peu de gens avant moy. C'est pourquoy garni comme il me sembloit de beaucoup de bons et singuliers mémoires, au nom de Dieu tout-puissant ... je Claude Fauchet, conseiller du roy, premier président en la cour des monnoyes, natif de Paris, en mon aage soixante et dixiesme et l'an de nostre Seigneur Jesus Christ mil cinq cens quatre-vingts dix et neuf; publie et mets par années les guerres et autres choses de marque advenues ès Gaules...*»

7. Pierre de Caseneuve, en su tratado intitulado *L'origine des Jeux Fleureaux de Toulouse*, lib. 1, pág. 7 et seqq., impresso en Tolosa por Raymundo Bosc, año 1659. Nació este autor en dicha ciudad de Tolosa, año 1591, y murió en la misma ciudad en el de 1652. Este tratado es una de las obras que dexó para imprimir, el qual tenia destinado para dedicarlo al magistrado de Tolosa; pero antes de morir dexó recomendado a su sobrino, monsieur Tornier, que lo executasse, y éste lo cumplió en dicho año 1659, y lo dedicó a los capitulares de dicho magistrado. Al principio del tratado se halla la vida del autor, escrita en latín por Bernardo Medonio, quien trae la lista de los libros que dicho Casanueva dió a la luz, y la de los que dexó para imprimir, en cuya segunda se halla contenido entre otros el libro de *Les origines de la langue françoise*.

8. El mismo Casanueva, en un fragmento de la obra des *Origines des langues*, en general —o bien des *Origines de la françoise*, en particular—, puesto en el principio de las *Rimas* y obras en lengua tolosana de Pedro Goudelin, particularmente en la quarta impressión de dichas rimas, hecha en Tolosa por Juan Frances Cazanove en el año de 1713, y publicado por monsieur *** , autor de la *Lettre à un de ses amis de Paris* puesta assí mismo al principio de las ediziones de dichas poesias de Goudelin, cuyo autor anónymo de la mencionada carta dize que monsieur Tournier, sobrino del citado Casanueva, le dio este fragmento, con estas palabras: «*Comme j'allois fermer cette lettre, il m'est tombé dans l'esprit que peut-être vous ferois-je plaisir de vous envoyer ce fragment de monsieur Cazeneuve que j'y ai cité; il me fut donné il y a quelque temps par monsieur Tournier, son neveu. Il paroit que c'étoit la suite d'un plus long traité, car l'auteur y renvoye à ce qu'il en a dit auparavant, et finit avec un demi sens, lors qu'il alloit commencer une narration; il y a même lieu de croire qu'il y eut retouché, mais des grands-hommes comme monsieur Cazeneuve, les moindres choises en sont précieuses.*» Y antes, en la citada carta à un de ses amis de Paris: «*Cazeneuve, cet homme si sçavant dans les origines des langues, dans un fragment que j'ai de lui prétend monstrer que les trois plus beaux langages qui soient aujourd'hui en Europe,* [sçavoir] *l'italien, le françois et l'espagnol, se sont forméz de l'ancien provençal.*»

Del mensionado libro de los *Origines de la lengua francesa* del dicho Casanueva hace mensión el sobre referido Bernardo Medonio, en la vida que escrivió del mismo Casanueva, puesta en el principio del tratado *des Jeux Fleureaux*, [págs. 8 y 9] con las siguientes cláusulas: «*Linguae gallicae origines opus sane acerrimo ingenio et multorum annorum meditationibus elimatum ad finem usque perduxerat, quo sine dubio explevisset omnium expectationem, si ullis amicorum aut rationibus aut precibus adduci potuisset, ut mature typis mandaretur. Atqui solitus erat hos ingenii sui fructus ultra maturitatem fovere. Durum esset, et intolerabile tanto orbati thesauro; nisi virtutis et litterarum gloria prestantissimus Ægidius Menagius ingens damnum, haud absimili opere resarsisset. Quanti vero illum fecerit Menagius ipse ex his quae in praefatione ejus* Originum *leguntur facile est statuere; sunt autem haec:* Caeterum ex quo collectionem istam typis mandavi, accepi dominum Casanovam spatio multorum annorum hujusmodi spartam ornavisse, jamque opus sub praelo esse. Caeterarum lucubrationum praejudicium et fama illius singularis, non enim mihi aliunde notus, faciunt ut quin opus omnibus numeris

absolutissimum sit minime dubitem. Equidem suppressissem meum subito quum de hoc certior factus essem, si res meae in integro fuissent. Quod hic a me testatum velim in monimentum meae erga tantum virum existimationis. *Quotidiano convitio efflagitanti Medonio, quem ille in oculis ferebat, ut librum emitteret, cui satis, superque otii dederat, Horatianis semper verbis respondit:* nonum premi debere in annum». En donde notamos que debió de ser mal informado Egidio Menagio quando dexó escrito que dichos *Origines de la lengua francesa* de Casanueva ya estavan baxo la prensa, porque además que no los hemos hallado en ninguna bibliotheca de las muchas que hemos visto, en el sobre citado libro *des Jeux Fleureaux*, impresso en el año 1659, se registra todavía el libro des *Origines de la langue françoise* de Casanueva entre los que *supersunt edenda*; y la vida del referido Casanueva, en que se haze mención del atestado de Menagio, la escrivió Medonio tres años antes —esto es, en el de 1656—, como se ve de la data de la carta dedicatoria de dicha vida, dirigida al embaxador que entonzes era de los estados generales de Holanda a la corte del rey de Suecia. [Efectivament, Ménage cregué que els *Origines* de Caseneuve havien estat impresos, i fou el mateix Caseneuve qui li ho féu notar en una lletra de 1650 que inicià una breu relació d'amistat entre els dos estudiosos, estroncada poc després, el 1652, per la mort del tolosà. Aquesta relacióla recrea amb molts detalls Simon de Val-Hebert en un prefaci a l'edició de 1750 del *Dictionnaire étymologique* de Ménage, que incorpora justament els *Origines* de Caseneuve, entre d'altres addicions —pp. XV-XVIII.]

9. Carlos Du Fresne, señor Du Cange, del real consejo de Su Magestad christianíssima, en la prefazión de su *Glosario a los escriptores de la media e ínfima latinidad*, núms. 33, 34, 35 y 36.

10. In *Vita Caroli Magni*, anno 787.

11. Freherus.

12. Vide *Glossarium*, in *Barbarus*.

13. Nithard, lib. 3.

14. Dante, in *Purgatorio*, cant. 26.

15. Calça, in *Catalania* [=*De Catalonia*], cap. 16.

16. Escolanus, in *Historia Valentiae*, tom. 1, cap. 14.

17. Andreas Boscus, de *Titulis honoris Cataloniae*, lib. 1, cap. 2, §. 4 - 5; lib. 2, cap 17.

18. Lib. 3.

19. Liber de *Monasteriis germanicis*.

20. In *Historia Hierosolimae*.

21. Bodinus, lib. 5, cap. 6, pag. 633.

22. *Fradra*.

23. *Qui id un altre si faret*.

24. Bodinus.

25. *Meo sender*.

26. *Taint*.

27. *Me*, vel *nit*.

28. In *Proparasc. Annal. Trevir.*, num. 14.

29. Charta 566.

30. *La chorographie, ou description de Provence, et l'histoire chronologique du même pais*; par le sieur Honoré Bouche, docteur en Théologie, prévôt de Saint Jacques. A Aix, 1664 —en el tom 1 [de la *Chorographie*], lib. 2, cap. 6, intitulado *Du langage des anciens provençaux*. Dedicó este author provençal su obra al rey de Francia, y los gastos de la impressión, que contiene dos tomos grandes en folio, corrieron por qüenta de la misma provincia. Antes de su muerte, acaecida en el año 1671, fue promovido a la dignidad del priorato de Charvadon, del obispado de Sisteron. Entre sus nacionales, y comunemente entre los historiadores, tiene mucha authoridad y crédito.

31. En la prefazión de su *Glosario latino-bárbaro*, núm. 13.

32. Sanctus Hieronimus, *Epistola 7*.

33. Lib. 4, cap. 22.

34. Vide *Glossarium*, in verbis *Barbarus* et *Roman*.

35. Cap. 8.

36. Lib. 3.

37. *Capitularia* Caroli Calvi, tit. 26, extremo.

38. Canon 17.

39. Canon 2.

40. Cap. 12.

41. Autor antibucolicus.

42. Apud Sammarth., in *Abbatiis Cormeriaci et Villalupe*.

43. Lib. 1, cap. 10.

44. In Roberto rege.

45. Lib. 1, epigramma 135.

46. Lib. 1, caps. 4, 5 y 6.

47. Lib. *In orbe de statu hominum*.

48. In *Auth. ut liberi de caet.*, §. fi., coll. 6.

49. In lib. 6 *De excusat.*; Alciatus, lib. 2, dispunct. capit. 21; Cuiac., lib. 1 *De mulier.*, in quo lib. 10; Horocius, in dicto liber *In orbe*.

50. In proemius, lib. 2, *Epistola ad galatas*.

51. L. 5, tit. 18, lib. 9.

52. L. eos de vacat. mun. L. 6. §. quorum de excus. tut. L. Romae ad municip. L. fi. de interdict. et releg.

53. *In itinerario*, lib. 1.

54. Panegii. 3, in *Stilichon*.

55. Epistola 28 et 108.

56. Lib. 5, cap. 2.

57. Lib. 7, cap. 41.

58. Lib. 4, cap. ult.

59. Lib. 6, cap. 21.

60. *De legibus*, lib. 2.

61. Lib. 8, tit. 1; lib. 10 *Leges wisogoticae.*

62. Lib. 16, tit. 1; lib. 1, tit. 2; lib. 5, tit 3; lib. 10.

63. Lib. 8, tit. 2; lib. 9.

64. L. 1, tit. 1, lib. 3.

65. Lib. 2, cap. 17.

66. *Conc.* 1, in Psalm. 58.

67. Rodericus et episcopus burg.; Covarrubias *De veter. numis. colla.*, cap. 6, num. 4; Mariana, lib. 6, cap. 4.

68. Lib. 10 [cap. 1].

69. Lib. *De questio. plato.* circa finem.

70. En su discurso que dixo en la Academia, en respuesta «*à celuy du R. P. Lucas, jésuite, qui soutenoit que les monumens publics doivent avoir des inscriptions latines.*» [Aquest discurs acadèmic va ser publicat a París l'any 1676, i la polèmica a què fa referència amb el pare Lucas fou especialment cèlebre pel que significà de darrera claudicació del llatí vers el francès, en el moment de la seva màxima imposició]

71. En el tomo 5 del mes de Junio; y en particular en el libro suelto intitulado *Acta beati Raymundi Lulli ... collecta digesta et illustrata a Joanne Baptista Sollerio, Societatis Jesu theologo*, pág. 86.

72. En el mismo libro *Acta beati Raymundi Lulli*, págs. 9 y 10. [El text reproduït és a la pàgina 9, però fins a la pàgina 10 se segueix fent referència a aquest manuscrit —la més antiga *Vida* de Ramon Llull.]

73. Part. 4, en el proemio a el lector.

74. En el sobre citado libro de las *Actas de Raymundo Llull*, fols. 41 y 43.

75. En sus selectas obras, tom. 2, fol. 329, de la segunda edizión de Roma. [La citaciód'Angelo Rocca, en llatí, és com següeix: «*...sed oppidani loquuntur fere hispanica lingua tarraconensi vel catalana, quam didicerunt ab hispanis.*»]

3.1.4 Libro I, capítulo 4: Ethymología de el nombre de Cattaluña.

§. 1: Resumen de la muchedumbre y variedad de opiniones de los historiadores sobre este assumpto, y de los motivos en que se fundan. ▶

[1] Muchas y varias son la opiniones entre los historiadores sobre la derivación y ethymología de el nombre de Cattaluña. Pedro Tomich, que escrivió su *Historia* en el año 1448, como consta de la data de la dedicatoria que de ella haze al arzobispo de ✝Zaragoza✝, refiere,[1] citando las historias que dize escrivió Philomena en el año 795 —quien dize fue secrettario de el emperador Carlo Magno—, en donde haze mensión differentes vezes de Turpín, arzobispo de Rems;[a] refiere, repetimos, que un príncipe alemán llamado por su proprio nombre Otger Gotlant, governador de Pepino rey de Francia, de la provincia de Guiana, y por otro nombre llamado Catalón porque hazía su residencia en un castillo assí nombrado sito en dicha provincia —por cuya razón todas sus tropas o gentes eran llamados catalones—, fue el primero que, acompañado de nueve valerosos y nobilíssimos barones y con un exército de 25 mil hombres entre de a pie y de a cavallo, entró en Cataluña contra los moros en el año 733, por la parte de el Valle de Arán; [2] y que aviendo passado por los montes de Cerdaña y Capsir baxó al Empurdán a poner sitio a la ciudad de Empurias, y que haviendo muerto sobre el sitio y sucedido en su lugar Dapifer de Moncada, no pudiendo resistir a la muchedumbre de moros que iva cargando sobre ellos, se retiraron a dichos montes en donde, fortificados contra los enemigos con castillos que fabricaron, permanecieron y se conservaron mucho tiempo. Y que aviéndolos después hallado en estos mismos parages las tropas de el emperador Carlo Magno, comandadas por el famoso Roldán, que entraron en esta parte para hazer un correría contra los affricanos, quiso y ordenó el emperador, informado por Roldán de los progressos que dicho príncipe Cathalón havía echo, que en memoria de el mismo príncipe fuesse esta provincia llamada Cataluña, y catalanes sus moradores:

---

[a] Sembla que Bastero pensava incorporar una nota en aquest lloc, per documentar aquesta qüestió, la qual havia d'incorporar tot un seguit de referències bibliogràfiques que, amb aquesta finalitat, trobem copiades en un apunt, al fol. 2 r. d'aquest manuscrit (lligall 14 (5) RABLB): «*Y dize el citado Tomich que halló estas noticias en las historias que escrivió Philomena, quien dize fue secrettario de Carlo Magno —en lo títol del cap. 15 y en lo començament de dit capítol; ut en la pàg. 33; itaque en la pàg. 38 tergo (he de copiar·i lo títol del capítol, y aprés lo que diu en dita pàg. 38 tergo); itaque pàg. 47 ibi:* Emperò aprés poch tems...*— en las quales haze repetidas vezes mención de el arzobispo Turpín —pàg. 33 tergo, 34 tergo in prin, 35 in prin, 47 in prin.*»

[3] «*E aprés de açò l'emperador Carles* —assí concluye en el capítulo 21, después de aver referido algunas cavallerías de Roldán y otros cuentos— *havent a memòria la mort dels VII ermitans, e així mateix que los moros de la terra dels gots li havien fet grans desplers, e per la relació de Rotlan e per la inducció dels VIIII barons christians que havien trobats en la dita guerra, lo dit emperador votà, ab licència del papa e ab conçell delliberat, de passar los munts Pireneus i de tornar la dita terra a la fe christiana, e lo dit vot l'emperador féu en honor e en reverència de Jesuchrist e de nostra Dona mare sua, e a honor dels VIIII órdens dels àngels, e en reverència d'ells totes les coses e ordinacions que ell faria en la dita terra serien a novenes. E que per tant com lo príncep havia nom Otger Cathaló era stat lo primer ab sos companyons qui aprés la malesa del comte Julià era entrat en la dita terra, fos intitulat principat, e per tant com lo príncep havia nom Cathaló la terra fos appellada Cathalunya, e que totes les gents de la terra e principat fossen appellats cathalans. E apparria segons aquestes istòrias que·ls cathalans no són exits dels gots ni dels alans, així com alguns dien, perquè vuy en aquest jorn la terra e les gents tenen lo nom que l'emperador Carles donà.*»[a]

[4] Jayme Marquilles, quien escrivió en el mismo año 1448, como consta también en la data de la dedicatoria a los concelleres de Barcelona y en otros lugares de su libro, cuenta lo mismo que Tomich, citando en general las crónicas de Cataluña con aquellas palabras: «*Ita in choronicis Cathaloniae scriptum est*»; y después: «*Ad alias veniendo cronicas sive historias Cathaloniae et Aragonum*», sin individuarlas. Pero no concuerda en que esso de el nombre de Cataluña y de llamarse assí fuesse porque lo quiso y ordenó el emperador Carlo Magno; antes bien dize que fue de orden y voluntad de el referido príncipe Cathalón: «*Eo quia* —concluye— *maxime quod princeps ipse suo nomine Catalo, principatum et ejus terram nominari voluit Cathalonia.*» Rodrigo Méndez de Sylva, Gaspar Escolano, Honofrio Menescal y Estevan Corbera, y otros, siguen la misma derivación y origen.[b]

[5] Francisco Calça, cavallero honrado de Barcelona que en el año 1588 escrivió e

---

[a] Aquesta citació de Tomic queda estroncada al manuscrit tot just començar, però l'he poguda restituir completament perquè el text inacabat d'una versió anterior d'aquest apartat, que reprodueixo en una de les notes complementàries, la transcriu sencera.

[b] Sembla que el canonge desisteix finalment de reportar en el text les observacions particulars de cada un d'aquest historiadors, que haurien d'haver constituït sengles notes; en la versió anterior d'aquest apartat que transcric en una de les notes complementàries sí que apareixien detallades. Amb això queda una mica descontextualitzada la referència, en els apartats següents, a «*tanta variedad de opiniones*» —paràgraf [14]—, «*tantas y varias opiniones*» —paràgraf [16]; tanmateix, la resposta de Bastero se centrarà pràcticament a rebatre només els arguments de Francesc Calça.

hizo imprimir en la misma ciudad una disertación sobre este mismo assumpto de la etymología y origen de el nombre de Cataluña de que tratamos,[2] y luego el padre Mariana,[a] y después el doctor Andrés Bosch,[3] quieren que se derive de los pueblos cataláunicos, que suponen tubieron su habitación en la Aquitania, cerca de Tolosa, y que desde allí entraron en esta provincia contra los moros e hizieron en ella assiento. Cuya opinión la funda dicho Calça —a quien sigue en todo y por todo Bosch, que lo copió— primeramente en la común tradición, voz y fama pública de la entrada y assiento en esta provincia de los 25 mil cataláunicos de la Aquitania capitaneados por el dicho Otger Gotlant —y por otro nombre, Catalón—, y después de la muerte de éste por Dapifer de Moncada;[4] [6] bien que no haya sucedido con todas aquellas circunstancias que relata Tomich, de donde en quanto a semejar addiciones y circunstancias observa que anduvo aquel historiador poco prudente —dize:[5]

> «*Et quamquam Tomicus non auctor huius esse historiae videatur, sed Philomena ille qui sese a secretis Carolo Magno adfuisse ait, nihilominus tamen uterque maximopere contradicentia libris scriptorum omnium historiographorum aliorum dixisse reperitur. Et quoniam de his fusiore oratione hic nobis disputare non licet...*»[b]

[7] Y que en Francia hubiesse en aquella sazón algún castillo, ciudad o pueblo llamado Catalón, no solo en la Gallia Bélgica, en donde todavía, dize, se conserva la insigne villa con este nombre llamada, sinó también en la Aquitania, lo manifiestan, prossigue,[6] los Campos Cataláunicos cerca de Tolosa —tan celebrados por la memorable batalla que en ellos se dió, en que fue vencido el rey Attila, vulgarmente llamado el açote de Dios—, además de conservarse, como dize,[7] cerca la misma ciudad de Tolosa, un lugar llamado *Les Catalenchs*. Y aunque considera que no sabe de cierto en dónde existió dicho castillo

---

[a] En aquest lloc s'indica l'inici d'una nota, que l'autor no va arribar a redactar. Segurament els apunts que llegim al fol. 24 r. del Lligall 14 (5) RABLB estaven destinats a l'elaboració d'aquesta nota: «*Mariana, tom. 1.*:

- *Supone que Carlo Magno vino una vez a España y conquistó la Cerdaña y sus cercanías: 252, 2 in fine, y 253, 1 in principio.*
- *Que muerto el mismo Roldán,* «de cuyo esfuerzo y proezas se cuentan vulgarmente en ambas las naciones de Francia y de España muchas fábulas y patrañas» —*253, 2.*
- «Entiendo que la memoria d·estas cosas está confusa por la ficción y fábulas que suelen resultar en casos semejantes en tanto grado que algunos escritores franceses no hazen memoria de esta pelea —*ço és la de Roncesvalles contra Carlo Magno*— tan señalada; silencio que se pudiera atribuir a malicia si no considerara que lo mismo hizo don Alonso el Magno rey de León en el Chronicon que dedicó a Sebastián, obispo de Salamanca, poco después d·este tiempo —*ço és després de l'any 801; Carlo Magno diu que morí poco después de la batalla, en Aquisgrán año 814*— donde no se halla mención alguna d·esta tan notable jornada» —*254, 2.*
- «Tenía el imperio de los moros Abderrahmán, segundo d·este nombre» *y diu que dit Abderrahman* «se apoderó de la ciudad de Barcelona por medio de un capitán suyo de gran nombre, llamado Abdelcarín» —*256, 1.*»

[b] Aquesta citació no hi és al manuscrit. L'he poguda restituir, encara que d'una forma aproximada, per les inicadions que fa Bastero en nota.

catalauno o catalón, pero refiere que Nicolás Bertrando dize que el lugar donde se dió la batalla se llama *des Catalenes*, el qual lugar pertenece al abate moyssiacense,[8] deduciendo por este mismo intento que, en aquellos tiempos en que sucedió la insinuada batalla, el rey de los alanos Singibaro, que también se halló y concurrió en ella, tenía un municipio o castillo situado también cerca la dicha ciudad, en el qual habitaba con sus alanos, como se lee en la relación que de dicha batalla haze Abladio, referida por Blondo y citada por el mismo Calça,[9] el qual assí lo pondera:

[8] «*Enim vero quae Blondus ex Abladio huius praelii eximio descriptore nobis hunc in modum retulit, aperte monstrant illa quidem alanos cum suo rege Singibare non incolas fuisse tempore praelii illius nostrae Cataloniae sed sedem suam, et alanorum suorum municipium obtinuisse iuxta Tolosam camposque illos quos a gotis seu catis et alanis dictos fuisse contendimus catalaunicos. Id vero municipium quod aliud fuisse credemus, quam oppidum alanorum illic in Aquitania inter gotos vivere permissorum. Nomen autem municipii propterea habuisse apud Abladium, quoniam ut romani ius municipii multis urbibus oppidisque dabant; sic tunc goti recipientes alanos suam in fidem oppidum illud sic in habitandum alanis tradiderunt, ut municipium esset appellandum alanique proinde ipsi municipes et participes iuris gotorum haberentur facere vero res huiusmodi potius, quam ulla alia potuisse videtur, ut alani sic municipes et participes iuris gotici effecti cum gotis ipsis coalescentes temporis progressu in catalanos ac catalaunos tandem evaserint. Verum enim vero potuit et illud evenire ut cati qui erant inter suevos in illo municipio cum alanis commisti oppido illi nomen pepererint catalauni, ut Catalaunum oppidum sit ex eo nuncupatum.* [9] *Campi vero, quia propinqui erant dicto oppido Catalauno, Catalaunici propterea sint procul dubio vocati, et plane nomen Camporum Catalaunicorum manifestum, notumque nobis facit iuxta eos campos oppidum aliquod extitisse vocatum catalaunum, a quo sint campi ipsi denominati catalaunici. Ex historia porro Abladii, bellique hunnorum alani deprehenduntur iuxta Campos illos Catalaunicos municipium obtinuisse; cati vero suevis commixti cum alanis creduntur cohabitasse. Non parum igitur verisimile videri debet ex catis et alanis, aut ex gotis et alanis factos in Aquitania eos, quos maiores nostros et liberatores huius regionis fuisse contendimus catalaunos ... Nihilominus tamen quae de Augerio principe, deque catalaunis ex Aquitania huc venientibus memoriis maiorum nostrorum constant, firma rataque possunt semper permanere. Quae quidem si*

reciperentur ab omnibus, non longius esset producenda, quae de origine nominis Cataloniae habetur a nobis disputatio. Illud que facile omnes crederent catalanos dictos nos fuisse catalaunis ab aquitanicis. Catalaunos porro aquitanicos a gotis vel catis et alanis in unam gentem coaletcentibus fuisse denominatos.»[a]

[10] En segundo lugar funda su opinión en el nombre que nuestros antiguos, dize, davan a nuestra lengua llamándole *lemosina*, que es la propria de los del Lemosín, y no cataláunica, ni provenzal, ni narbonesa, ni tolosana; cuyo país de el Lemosín, o parte de él, discurre, seria incluído dentro de los dilatados límites de los Campos Cataláunicos, que como algunos dizen tenían y cogían más de cien leguas de largo. Y que, por consiguiente, de la appellación y nombre de el lenguage, llamándolo nuestros antiguos lemosín y no con otro nombre, se infiere que de los cataláunicos aquitánicos, que eran los de el Lemosín, somos nosotros dichos y nombrados catalanes.[10] [11] Corrobora dicho motivo y conjetura deduciendo que la pura y verdadera lengua lemosina solo existió en el país de el Empurdán, porque estos parajes fueron ocupados de los catalaunos solos —que desde la muerte de su capitán y príncipe Otger Gotlant se avían conservado en la Serdanya y comarcas de la Seo de Urgel,[b] y baxaron a dicho país del Empurdán con la ocasión de la entrada de el exército de Carlo Magno, el qual hizo y creó conde de Empúrias a Armengol de Moncada, hijo o sobrino de Dapifer—, a differencia de las otras partes de Cataluña; y que por esso se experimenta, dize, que aún en este tiempo los empurdaneses hablan muy differente de los otros pueblos de Cataluña, en que dicha lengua lemosina, dize, se mescló parte con la de los godos, parte con la de Lenguedoque, parte con la de los vezinos aragoneses y parte con la de los antiguos españoles,[11] añadiendo que desde el Empurdán començó y se fue extendiendo el nombre de Cataluña[12] y la lengua lemosina,[13] con la ocasión de averse poco después extendido por Cataluña dichos cataláunicos, después de la muerte de Carlo Magno,

---

[a] La citació no hi és al manuscrit, però com en el cas de totes les que vénen a continuació, hi trobem indicacions precises de Bastero que permeten restituir-les perfectament. En aquest cas, una mena de nota de l'autor adverteix que cal copiar el següent: «*Pàg. 40, des de* enim vero quae Blondus..., *fins a la pàgina 40, vers* De Belgico..., *exclús; y tot seguit lo vers de la pàgina 49:* Nihilominus..., *fins al vers* De principe... *en la mateixa pàgina, exclús.*» Potser encara Bastero hauria copiat més fragments de Calça en aquest lloc, si hem de fer cas al que sembla indicar un apunt solt del mateix manuscrit, segons el qual, en aquest «*primer motiu*», cal «*a l'últim, ajustar lo que diu en fol. 29 tergo y fol. 113 tergo*»; m'abstinc, però d'afegir aquestes citacions perquè la indicació és massa inexacta.

[b] L'apunt que trobem al recto d'un paperet solt (lligall 14 (5) RABLB, fol. 21 bis) potser havia de constituir una nota per a aquest lloc del text: «*De Corbera: La ciutat de la Seu de Urgell* solo la posseyeron los moros doze años y medio, como pareze por escrituras públicas que están en el archivo de su Iglesia —*ita fol. 44.*»

en tiempo de Ludovico Pío.[14]

[12] La motiva y funda también en la propensión y genio que tienen los franceses de la Aquitania en venir e introduzir-se en Cataluña, como se experimenta, cuya inclinación, presume, la han heredado de sus mayores y antiguos quando hizieron acá entrada contra los moros, reputándola como a su propria patria por su colonia de sus cataláunicos.[15] Y de aquí va discurriendo que los catalaunos que quedaron en la Aquitania después de los 25 mil que entraron con el príncipe Catalón, devieron de empezar a dar el nombre de Catalaunia a nuestra provincia, con la ocasión de passar también acà para habitar y vivir juntos con sus patricios, infiriéndolo de el modo en que los moradores de la Aquitania nombran a Cataluña, llamándole, dize, en número plural —*les Catalognes*—, no obstante que nosotros la llamamos siempre en singular, comprehendido en este nombre assí la Nueva —desde Llobregat a Aragón y Valencia— como la Vieja —desde los Pirineos a Barcelona—, cuyo modo de hablar en plural, presume, les ha quedado desde que los catalaunos se acabaron de despoblar de allá para passar y habitar en nuestra provincia.[16]

[13] Y de aquí mismo infiere también la causa por que en la Aquitania no han quedado vestigios ni señales de los pueblos cataláunicos; esto es, porque se despoblaron y se fueron a habitar, parte en la Gallia Bélgica, y los restantes después en Cataluña[17] —sin embargo de la mensión que haze, como arriba notamos, de los lugares de *Les Cathalenchs* y *Des Catalenes*.

[14] Por último, la funda en la introducción que empezó entonzes de el modo de el govierno por condes, vizcondes y valvassores, y en la administración de la iusticia exercitada por senescales, vegueres y bayles, y en los usages y costumbres, a imitación de lo que se practicava y usava ya en la Aquitania de donde dichos cataláunicos salieron:

> «*Iam ergo* —dice en el capítulo 22—[18] *cum unde ad nos venire potuerint vicecomitum nomina, vassorum seu valvassorum, senescallorum et vicariorum intelligimus, non parum manifestum ex eo redditum credimus unde sint existimandi prodiisse nostri maiores catalani. Etenim si non alium fontem haec habuisse possunt atque ipsam Aquitaniam, cur veram in hac parte Petri Tomici nostraeque gentis historiam non iudicabimus esse ubi maiores nostri traduntur cum illo Augerio huc transmigrasse ex Aquitania?*»[a]

[a] Una indicació en aquest lloc em permet completar aquesta citació, que al manuscrit només està començada: «*Se acopiarà aquí fins a la pàgina 110, vers:* Verum cum in Aquitania..., *exclús*»

[15] Y abaxo, en el mismo capítulo:[19]

«*Quae cum ita sese habeant manifestum quodammodo nostra opera factum putamus, cur distributiones nostrae Cataloniae in comitatus, vicecomitatus, comitatorias vulgo condorias appellatas, vasvaslorias, baronias, senescallias, vicarias et baiulias sint factae, curque eiusmodi nomina in Catalonia, minime vero in Valentia, in Aragonia et in alliis Hispaniae partibus reperiantur. Per Catalaunos enim maiores nostros haec ad nos pervenisse ab Aquitania deprehenduntur.*»[a]

[16] Y en el capítulo 23:[20]

«*Quamobrem primis illis quidem annis leges illas goticas quarum usus antea in hac regione maximus fuerat, oportuit omnino ab omnibus observari. Verum enim vero gens nostra catalaunorum eorum, qui ex Aquitania huc transmigraverant, numero longe reliquis nationibus superior ubi tandem nomen et imperum suum per universam diffusum provinciam vidit, omnesque iam huius regionis incolas catalaunos seu catalanos nuncupari, gotorum leges odio habere coepit ad suos usus et consuetudines sese convertens. Id autem cum Raymundo Berengario inclyto Barcinonis comiti obscurum non esset: indicens catalanis comitia de consilio prudentissimorum virorum goticas abrogavit prorsusque abolevit leges et usus consuetudinesque catalanorum scriptis mandans pro legibus habendas proposuit quae usatici Barcinonis fuerunt appellatae.* [17] *Et nomen quidem usaticorum id manifeste arguit ac demonstrat ea, quae usu et consuetudine aliquando fuerant alicubi observata deinceps perpetuo ab omnibus observanda proponi. Observari vero ubi haec coepisse sunt putanda nisi in Aquitania, unde gallicae historiae ostendunt venisse ad nos et idioma, et rerum plerarumque praecipua instituta? Quae res, quis non videt, quam validum nobis praebere videatur argumentum, ut maiores nostros catalaunos factos ex catalaunis aquitanicis audacter asseramus? Hoc autem si propterea minus recipiendum iudicatur, quoniam praeclarorum authorum testimoniis non potuit a nobis certius demonstrari; nihilominus tamen id nos proferre in medium decuit, multisque de eo verbis disputare, doctos ut viros extimularemus vel ad pervestiganda huiusmodi testimonia, vel ad magis probabilia tradenda, ut quoquomodo tandem ad veriora certioraque quam nunc apud nos extant,*

[a] Una anotació de Bastero permet, altra vegada, completar la citació tan sols apuntada: «*Se acopiarà fins a la fi del capítol*»

perducamur.»[b]

[18] Y finalmente concluye en el capítulo 24, que es el último:[21]

«*Quid enim aliud potuit esse in causa, ut cum regum francorum exercitibus domiti sint saraceni et a dominio huius regionis deturbati, ii antem quibus tradita fuit ea regio ad incolendum, non francorum leges, non aquitanorum aliorumve gallorum servare voluerint, sed ad leges goticas respexerint in initio, deinceps vero non multas post annorum decades illis legibus prorsus antiquatis, usus et consuetudines vim omnem iuris obtinuerint? Nihil aliud sane adferri ulla ratione poterit. Non enim franci, qui ad expugnanda oppida huius tractus veniebant, incolae et habitatores huius regionis fiebant, sed illi ipsi qui saracenis servierant, servire gotis Galliae Narbonensis et catalanis, qui in saltu Pyrenaeo diu dilituerant, cogebantur. Horum autem catalanorum multitudo cum emporitanum agrum, ut demonstravimus in initio bellorum gallicorum seu francorum, exercitum occupasset, ad urbem autem Barcinonem non tam magnus numerus eorum confluxisset, pluresque propterea goti Galliae Narbonensis et ex reliquiis gotorum hispanorum quam catalani Barcinonem urbem incolerent; necesse fuit in hac urbe leges goticas propterea prioribus annis tanquam sarta tecta custodiri.* [19] *Verum enim vero quando catalani sese paulatim per universam provinciam effuderunt in nomenque suum cunctos abire viderunt, dederunt operam illi quidem, ut leges goticae protinus antiquarentur, usus autem et consuetudines ipsis magis gratae, ipsorumque ingenio magis convenientes vim omnem in Catalonia obtinerent. Quod quidem evenire numquam potuisset si catalani non ex catis et alanis in Aquitania coalescentibus sed ex gotis et alanis in Hispania ipsa commitis prodiissent. Quamobrem cum ex ingenio catorum et alanorum diverso ac differenti a natura gotorum provenisse appareat, ut pro legibus illis goticis usus seu usatici Barcinonis vim omnen iuris in universa Catalonia haberent, atque etiam nunc habeant, pro verisimili statui a nobis videtur posse, quod hactenus demonstrare tam longo sermone contendimus primos maiores nostros, atque adeo illos ipsos qui nomen regioni huic dederunt ut Catalonia nuncuparetur, catalaunos extitisse huc ad nos traductos olim ab Aquitania.* [20] *Quod ipsum demonstrant verba quam plurima ipsorum usuum seu usaticorum, more enim meae gentis me loqui nunc oportet quae manifeste deprehenduntur cum sexcentis aliis huc profecta fuisse ex illa ipsa*

[a] Una anotacióde Bastero en aquest lloc precisa també l'abast de la citació, que he restituït al text: «*Se acopiarà des del vers:* Quamobrem primis illis... *fins a la fi del capítol.*»

Gallia. Ea vero sunt usatici ipsi bausia, bausator, fellonia, reptamentum, reptare, guidaticum, guidare, acuydare, diffidare, aguayt, setgium, missaticum, sagio, missaticus, aliscara, caulera, batalla, purgare se per batallam aut per iudicium, aquae frigidae aut aquae calidae aut de caldera seu de caulera, vassus, vassallus, vassaticum, vassallaticum, manivus suis commendare se alicui in vassaticum seu in vassallaticum, alicui fidelitatem iure iurando promitere praestare homagium alicui, accipere aliquem in seniorem suum, esse maiorem alicuius senioris, dare alicui domino potaestatem, emparare, empara realis, firmare de iure, fatica, faticare, domicelli, senioraticum, faeudum, faeudetarius, feuatarius, homo proprius, homo solidus, homo ligius, homo aflocatus, casatus, amasatus, mansuarius, mesoverius, bordarius, mansus, mansita, borda, pernata, haereditagium, honor, havere, bovaticum, herbaticum, terraticum, carnaticum, pontaricum, pedaticum, lezda, monetaticum. Deus bone quae monstra verborum et his alia innumera consimilia!

[21] *Horum autem verborum quae sit vis, quae propriae significationes, qui volet pernosse libros consulat scriptorum aquitanicorum. Exeorum sane lectione quid sibi haec verba velint ille quidem cognoscet, et unde ad nos devenerint, intelliget quam manifestissime. Quae cum ita sint et tantus consensus verborum nostrorum usuum et consuetudinum reperiatur cum aquitanicorum moribus et legibus, cumque noster antiquissimus sermo cum sermone limosinorum, qui sunt Aquitani, conveniat, indeque apud nos acceperit nomen nec praeterea aliunde. Non levibus argumentis permotivideri possumus ut suspicemur nos non aliunde fuisse dictos catalanos quam a catalaunis aquitanicis, id quod fama constans gentis nostrae perpetuo asservit, tametsi in principe Catalone fuerint illi quidem in hoc decepti, cum ex maioribus nostris plerique a Catalone Cataloniam dictam fuisse sint arbitrati, ut pote quibus non tanta aderat bonorum litterarum cognitio.* **[22]** *Quamobrem in quam plurimis hallucinati veram historiam nobis tradentes eam innumerabilibus erroribus et falsis opinionibus contaminatam reliquerunt, nihilominus tamen ab Aquitania transmigrasse huc cum duce Augerio maiores nostros constantissime semper tradiderunt. A catalaunis autem factum regioni Cataloniae nomen, unde profluxit nomen Cataloniae, non animadvertentes ab Augerio Catalone Cataloniam, et quia ille omnium princeps erat, principatum nominatum Cataloniae hanc nostram regionem ex eo sunt arbitrati. Nos vero famam antiquissimam gentis nostrae sequentes ab opinione virorum eruditorum*

non recedimus. A gotis enim seu catis et alanis dictos nostros fuisse maiores catalanos confitemur atque asserimus, et testimonium doctorum virorum amplexamur atque magnifacimus. Catalanos vero non ipsa in Hispania coaluisse ex gotis seu catis et alanis, sed in ipsa potius Aquitania contendimus. Quae quidem omnia sic a nobis disputata esse volumus, non ut pro certis et indubitatis accipi ab omnibus postulemus, efflagitemusve, sed ut veritatis investiganda praebeant aliis maiorem ocasionem. Stimulos enim quosdam putamus fore has nostras disputationes, quibus doctissimi quique nostrae gentis maximopere ad alia magis probabilia perquirenda permovebuntur.»[a] ▶

§ 2: *Compilación de lo que Gerónimo Pujades ha dexado escrito en su* Crónica *sobre la misma materia.*

[23] Nuestro coronista el doctor Gerónimo Pujades, que escrivió después de casi todos los sussodichos autores, haziendo repetidas vezes mención de este assumpto en la primera parte de su *Corónica*, que se dió a la estampa, queda siempre con perplexidad y sorpresa sin declararse, en vista de tanta variedad de opiniones. Y aunque dize que en la segunda parte se declarará, de la qual traxo de París una copia el Illustríssimo señor obispo de Taverner y d'Ardena, de gloriosa memoria, a donde dizen se llevó el original el arzobispo Marca, pero en realidad en dicha segunda parte no se halla tal cosa, no obstante que en la primera, además de offrecerlo en algunos lugares, confessó que este punto de la etymología y origen de el nombre de Cattaluña le cuesta muchos sudores. [24] Verdad es que los anales de esta segunda parte no passan del anno 1162, de donde inferimos que devió de diferir la reflexión para otro lugar o tiempo, y con esta suposición discurrimos que lo hubiera advertido en esta dicha segunda parte si hubiesse tenido lugar y ocasión de darla a la pública luz, assí como hizo en la primera; o bien, en este caso de darla a la estampa, hubiera inserido o añadido a ella esta materia que tanto le hizo sudar, como dize en algunos de los lugares

[a] Restitueixo també aquesta citació seguint la indicació de Bastero que fa al cas: «*Des del vers:* Quid enim aliud... *fins a l'últim de capítol, menos allò que diu dels altres llibres*».

siguientes que hemos aquí compilados, pues todos hazen para el caso de que tratamos y se deben presuponer y tener presentes antes de passar a la discussión y censura de esta controversia:[a]

§. *3: Se declara nuestra opinión, y se prueba.*[b] ▶

[25] La derivación y ethymología del nombre de nuestro país, sobre la qual hay tantas y

---

[a] Falten els extractes de la *Crònica* de Pujades. Si és que Antoni de Bastero els havia arribat mai a compilar, s'han perdut, ja que no hi ha res de semblant —només petits apunts dispersos d'aquesta obra— entre els papers de cap dels manuscrits de la *Història de la llengua.*

[b] El que tenim, en realitat, és només una primera redacció, amb moltes esmenes, d'aquest apartat, que segurament en la seva versiódefinitiva —de la qual transcric un llarg fragment a la nota complementària— havia de dividir-se en dos, tal com semblen indicar-ho els següents encapçalaments que trobem solts entre els papers d'aquest manuscrit: «§. *3: Opinión de el autor*» i «§. *4: Se responde a los motivos de Calça y a los otros de los demás historiadores referidos en el* §. *1.*» Hi trobem, d'altra banda, diversos apunts de treball —en alguns d'ells Bastero es dirigeix al seu col·laborador, de què he parlat a la primera part de la tesi— que cal relacionar amb la redacció d'aquests apartat; són els següents:

a) fol 21 r.: «*Contra Philomena: Pellizer,* Idea *[de]* Cataluña, *fol. 216; Calça,* De Catalonia, *fol. 78 tergo y 81 tergo. Contra Turpín: Pellizer,* Idea *[de]* Cataluña, *fols. 18 y 19 y 80 y 90, et fortius et diffuse fol. 177 cum seqq.; Crescimbeni,* Commentari *[alla sua]* Historia *[della]* volgar poesia, *tom. 1, pags. 277 y 298. Noto que dit Philomena lo cita també Bosch,* Títols *[d']*honor *[de]* Catalunya, *en la pàg. 154, col. 10, omnino videtur per la repulsa; i[ta]que lo cita Corbera,* Cataluña ilustrada, *pàg. 249 omnino videtur.*»

b) fol. 46 v.: «*Per respòndrer als de la opinió de catos y alans, és a propòsit lo argument que se deduhirà o inferirà de la authoritat de Cornèlio Tàcito —ut in Corbera, pàg. 21.*»

c) fol. 2 r. i v.: «*Per respòndrer a Valla: Calça, folis 9 y 10 y 24; per respòndrer la opinió de Castelló de Empúries: Calça, folis 10 tergo y 25 tergo; per respòndrer a la dels pobles castellans [...] lo ducat de Cardona, vide Calça, folis 11 y 71, y 72 fins a 75; per respòndrer a la dels gots y alans de Blondo: Calça, fol. 14; per respòndrer a la dels catos y alans, en la pàg. 21 tergo y 22; per respòndrer a altra opinió dels castells en general, idem, pàg. 23 tergo y pàg. 24. La batalla dels Camps Catalaunos: foli 39; la mutació de las lletras, en la pàg. 34; la història de la presa de Barcelona: 57 y 58 y 59 y 60.*

Per respòndrer contra de Calça, vide ell mateix en l'argument que fa contra las altras opinions en la pàg. 11 tergo, y per ço mateix vide pàg. 26; item lo que ja confessa en lo principi del cap. 8, pàg. 32, y lo que diu en la mateixa pàgina tergo, aont suposa que Tomich als homes que vingueren ab Otger Gotlant los anomena catalans, que ho averiguaràs ab lo meu ms. [...]; item lo que diu en la pàg. 33 tergo no conclou, ans bé sols parla de pobles de Aquitania que vingueren, però no de catalans; item, foli 35 tergo; item 43 y 44 y 45 y 47 y 48 y 56, [...] tergo, 61, 65. En la pàgina 62 y 63 porta unas raons molt frívolas per son intent, que no subsisteixen; vide per a respòndrer-hi.

En fol. 17 tergo, ab autoritat de Blondo diu que los suevos se mesclaren y se juntaren ab los alans, y ab los suevos, diu, éran mesclats los catos, y així fins a fol. 19, y més clar 58 tergo. Fa per a mi lo que diu [en la] pàg. 28 y 29, ço és que [...]; en fol. 68 fa y proposa un argument contra de ell, y en lo capítol següent se ha de vèurer quina solta hi dóna. Fa un argument en fol. 70 tergo que se averiguarà si és així en fet de història, ço és de que Bernat creat compte aprés de Bara se n'anà ad custodiam regis Ludovici *y alashoras fou nomenat* marchis gotiae; *y en lo temps que ya en Barcelona hi avia altre compte qui era Wifredus —i això ho assenta ab authoritat de Annonio. En fol. 73 diu, ab la autoritat de Annonio, que Carlo Magno* ordinans illa tempore in finibus aquitanos ut circumquaque firmissimam tutelam civitatem Ausonam, castrum Cardonam, Castaserram et reliqua oppida olim deserta communivit.

Per què se diu Castella y castellans: pàg. 73 tergo y 74; y de aquí se infereix un bon argument que fa per a mi. Fa per a mi lo argument que porta en la pàg. 90; en fol. 75 dóna una bona rahó perquè alguns forasters que escriuen y nos diuen catelans, ab e, en lloc de catalans, ab a. En fol. 79, de Ceritania, Sardanya; de ceritani, sardans: y així també dich jo, de Gotholania, Catalonia. Des de 77 tergo ad 80 porta per què y quant, y de qui fórem primerament dits catalans, y 83 tergo.»

varias opiniones entre los historiadores como puede ver el lector en el citado Corbera, que las recopila todas, la sacamos claramente de aquellas palabras del emperador Carlo Magno: «*Terrae gothorum sive Cathaloniae*», esto es, de la dicción *gotus* —hombre godo de nación u origen— y de *land*, que en la lengua alemana, que era la propria y natural del mencionado emperador, significa tierra o pays, de forma que *Gotholania* y *Terra gothorum* son sinónimos, y assí mismo *Gotia* absolutamente, que assí también le hallamos nombrado por el referido emperador.[a]

[26] No obsta a esta nuestra opinión el reparo que en la dicha cláusula del privilegio de los Centellas, impressa en Corbera, se lee *Cathaloniae* y no *Gotolaniae*, porque observamos que indifferentemente se halla escrito *Gotolania* y *Catalonia* —bien que en vulgar dezimos y usamos siempre Cataluña y no Gotoluña—, particularmente en los siglos atrás, cuya diversidad de ortografia creemos procede del trueque y cambio de algunas letras por razón de la affinidad y amistad que entre si tienen, como la *c* por el *g*, y la *a* o *au* y la *o* —y al contrario, el *g* por la *c*, etc.;[b] y eso, assí en la lengua latina como en muchas vulgares, conforme observa Egidio Menagio, con la corriente de todos los etymologistas y gramáticos[c] —Antonio Beuter †...† ut in Corbera, *Cattaluña illustrada*, fol. 375. [27] Y aún congeturamos que *Gotholania* y no *Cathalonia* debió de usar y dictar Carlo Magno, pues hallamos que dice siempre *Gotia* y *Terra gothorum*, como hemos visto, y que assí también lo debieron usar nuestros antiguos, supuesta la común tradición referida y apoyada de casi todos nuestros historiadores catalanes —excepto Carbonell, quien la tiene por fabulosa, y con él casi todos los estrangeros— de como en esta provincia el primero que se opuso y combatió contra los moros para sacarla de esclavitud fue un capitán que llamavan Otger Gotland, y por otro nombre Catalón, por ser, dizen, el señor de un castillo llamado Catalón o Catalens en Francia, de donde —esto es, de Catalón, el segundo apellido— han pretendido algunos sacar la etymología y derivación de Cataluña; [28] porque aunque de

---

[a] Es refereix al text del privilegi dels Centelles, citat acuradament en el fragment que hem conservat de la redacció definitiva d'aquest apartat —i que he transcrit a la nota complementària col·locada al principi d'aquest paràgraf. De fet, al manuscrit hi ha punts suspensius i un espai en blanc, com destinat a incorporar-hi la transcripció d'aquest document.

[b] Ja he fet notar que Bastero és possiblement el primer a formular la hipòtesi de *got* + *land* per a l'etimologia de Catalunya. En efecte, el raonament és de tall filològic —es basa en la incorporació d'un germanisme, *land*, plenament documentat en els textos antics de les llengües romàniques— i resulta perfectament assumible des de la visió asistemàtica que es tenia, a l'època, dels canvis fonètics i dels mecanismes de la gramàtica històrica en general.

[c] Aquí Bastero fa referència, sens dubte, a un dels capítols preliminars dels *Origini della lingua italiana*, titulat *Delle parentele e amistà tra le lettere, e dal mutarsi che fanno d'una in altra* —pp. 1-26 de l'edició de 1685.

tal nombre ni de tal venida de Otger Gotland en Cataluña no se halla memoria en ninguna de las historias y crónicas antiguas —sinó de el de Otger Akatlón referido en la crónica de Carlos rey de Navarra, como testifica Beuter—, pero el nombre general de *Gotland*, que significa godo o de su nación y tierra de los godos, por ser compuesto de *land*, que en alemán vale *tierra*, como hemos dicho y probaremos luego,[a] indica manifiestamente la denominación de que en aquellos siglos —esto es, desde Carlo Magno hasta los primeros condes de Barcelona— se debió de usar y escrivir *Gotholania*, pues no ay fábula, aunque sea de aquellas que en la antigüedad inventaron los griegos,[b] que no tenga su origen verdadero.

[29] A la opinión de algunos de nuestros escritores que la etymología la sacan del dicho nombre y castillo de Catalón, como hemos insinuado, respondemos con el citado Marca que además de no hallarse en las historias antiguas noticia de tal personage, no hay tal lugar ni castillo por toda la Francia; dize el mencionado arzobispo:

> «*Nunc interrogandi mihi veniunt qui Otgeri sui delitiis reficiuntur, quid praestantius putent ad Cataloniae decus, an ut Pippinus per se Barcinonem et Gerundam illisque civitatibus subditos pagos victor in libertatem asserat, an ut Otgerius Pippini legatus eiusque comites omnibus fere subsidiis destituti damarum mole scopulis Confluentinae vallis adhaereant per tot annorum spatium, et nullo operae pretio Emporias tentent in glorii? Ut interim non dicam, quod iam supra monui, eam urbem antea funditus eversam fuisse a sarracenis. Quare cessent a venditando Otgero qui recte sapere volent, cum eius loco substituamus ipsium Pippinum regem. Nec timeant ne Cataloniae nomen*

---

[a] Enlloc, més endavant, no es torna a reprendre aquesta qüestió del significat de *land* i de la tradició romànica d'aquest germanisme, tot i que segurament Antoni de Bastero pensava aportar en aquest sentit la documentació que tenia recollida entre els materials de la seva *Crusca provenzale* a propòsit del terme *landa*, pel que intuïm d'una anotació ratllada al manuscrit (fol. 44 v.). Això és el que fa en efecte el seu nebot Josep en la «*Dissertación sobre la etimología de el nombre de Cataluña*» que he reproduït a l'annex 6, I —vegeu-ne la nota 21.

[b] Bastero degué desistir d'amplificar aquesta questió, a què fa referència un apunt, al recto del fol. 55 (lligall 14 (5) RABLB), amb una bona colla d'autoritats per incorporar-les en una hipotètica nota: «*...aunque sean de las más celebradas que inventaron los griegos, como la de Saturno, Júpiter, Neptuno y Plutón, cuyos falsos y profanos nombres atribuyó aquella ciega gentilidad a nuestros patriarcas y pobladores de el mundo después de el universal diluvio, Noé y sus hijos* —Nouvel atlas, ou Teatre du monde, *en la descripción de la Grecia:* L'antiquité profane, envelopée des fables et mensonges, fit de Noe, Saturne, et de ses fils Sem, Japhet et Cham controuvà Jupiter, Neptune et Pluton. Les ecrivains grecs, hebreux et latins ont suyvi ces mensonges*; y en la descripción del imperio de los latinos, baxo el título de* La première dynastie des latins*:* L'ancien Janus regna 11 an du mond 1926. L'on dit que celuy ci est Noè ... L'an du mond 1980 regna Saturne, qui estoit roi et pontife des armeniens; d'ici vint la fable vulgaire de Saturne chasé par Jupiter, c'est a dire par Ninus*; el eminentíssimo señor cardenal Corradini, en su eruditíssima* Historia del Lazio antiguo y nuevo *impressa en Roma:* Populi qui ...*; ut en la última página de l'*Atlas *francès, y* Thesaurus antiquitatum graecarum. *Pellizer* Idea de Cataluña *fol 90:* Porque no soy tan acordado...»

origine careat; quae deduci sane non potest a castro Catalone in Gallia, quod nullum unquam fuit nec in Aquitania nec in reliqua Gallia.»[a]

[30] Ni subsiste lo que pondera nuestro barcelonés, el cavallero Francisco Calça, de que 25 mil hombres de los pueblos catalaunos de la Aquitania entraron a Cataluña contra los moros,[22] y que la lengua lemosina vino entonces en Cataluña y se hizo propria de ella, llamándola por esso lemosina[23] —conjeturando que dichos pueblos catalaunos se estendían hasta el Lemosín—,[24] y que assí mismo se introduxo entonces en Cataluña los vegueres y bayles del modo que en la Aquitania, y que por consiguiente de los pueblos catalaunos de la Aquitania tomó Cataluña el nombre; porque respondemos con lo mismo que dize Marca, no hallando memoria ni crónica alguna de aquellos tiempos, ni menos de los modernos, hasta dicho Calça —quien publicó su libro *De Catalonia* en el año 1588—, que haga mención de tal venida de los pueblos catalaunos de Aquitania a Cataluña, ni menos que los hubiesse en la Aquitania. [31] Solo hallamos que hazen mensión de los campos nombrados con el mismo nombre de Catalaunos —cuya cituación ponen algunos, sin razón ni fundamento alguno, cerca de Tolosa— cituados en la provincia de Champaña, en la Galia Bélgica, cuya ciudad principal se llama Chalons —y a la latina, *episcopatus catalaunensis*—, y no cerca de Tolosa, como dizen algunos, tan celebrados y decantados. Pero además que ay mucha differencia de los nombres de campos y pueblos, puesto [que] este segundo supone habitación y población de gentes y el otro no, ya en aquel tiempo, quando començaron los christianos a sacar esta tierra de poder de los moros, havia más de †...† años que no tenían tal nombre de Catalaunos, pues en el principio de la monarquía francesa los reyes de Francia mudaron el nombre de los Campos Cataláunicos, o del territorio catalauno, en el general y absoluto de Champagna, que vale lo mismo que campos o campañas, como advierte Carlos Du Fresne en su *Glosario*.[b]

[32] En lo que dize de la lengua lemosina, aunque esso no tiene que ver con la etymología de Cataluña, que es muy differente, nos remitimos al §. †...† de este mismo

---

[a] La citació no hi és al manuscrit, en el qual s'ha deixat únicament un espai en blanc per a incloure-la-hi poteriorment. M'ha estat fàcil, tanmateix, localitzar el text que, amb gairebé absoluta probabilitat, Bastero hauria volgut copiar aquí, perquè es tracta d'un apartat de la *Marca Hispànica* que duu per títol justament la mateixa afirmació que acabem de trobar en el text —lib. 3, cap V, §. IX, col. 244.

[b] La primera intenció hauria estat, pel que sembla, explicitar i transcriure aquest advertiment del *Glossari* de Du Fresne, tota vegada que, a continuació del text podem llegir, encara que ha estat ratllat, el següent: «*en la voz* †...† *diziendo:...*»

capítulo,[c] en que veremos el origen y motivo de llamarla nosotros también lemosina, supuesto por assentado y probado en el §. †2 del capítulo segundo† que no la hemos tomado de los pueblos lemosinos ni de ninguna otra parte de Francia. Ni tampoco haze prueba alguna ni es del caso lo que dize de la introducción y uso de los vegueres y bayles del modo que en la Aquitania porque, dado que en la Aquitania començó primero que en Cataluña el uso de los vegueres y bayles, lo que no consta, como desde el principio de la restauración hasta el conde †Borrell II† dependía la provincia del govierno de la Aquitania y de la Francia, se plantó el govierno y administración de justicia del modo que se usaba en dicha Aquitania, y en la Occitania también. Y aunque después †Ramon Berenguer I†[b] hiziera *Usages*, pero [no] dexaron este modo de governar por vegueres y bayles.

[33] Pero discurrió y trabajó Calça su obra con falso fundamento y supuesto, pues dió por assentado y repetido que en los documentos, privilegios y capitularios de Carlo Magno se llama siempre esta tierra con el nombre general de España —no obstante que no allega ni produce ninguno— y no con otro nombre;[25] pues si hubiese sabido que la llaman, como hemos visto, *Gotia*, *Terra gotiae*, *Terra goti sive Gotholania*, nos persuadimos hubiera sido de nuestra opinión, y menos fatiga y trabajo le hubiera costado su libro del origen y etymología del nombre de Cataluña.

---

[a] Una nota d'Antoni de Bastero en aquest lloc adverteix: «*Serà no lo §. següent, sinó l'altre*». Cal tenir en compte el que he explicat en l'estudi introductori, que aquest quart capítol en principi havia estat projectat com a §. 4 del tercer capítol, segons que ho indiquen les múltiples vegades que s'ha corregit això al manuscrit; així, l'apartat a què es refereix el text deu ser aquell «§. *Llamada lemosina*» esmentat ja en una nota al capítol anterior, el qual no es degué arribar a redactar mai.

[b] Restitueixo aquest nom d'acord amb la suposició històrica més tradicional, tot i que avui ha estat ja definitivament arraconada.

NOTES DEL QUART CAPÍTOL DEL LLIBRE I

1. Pedro Tomich, desde el capítulo 15 al 21.

2. Francisco Calça, *De Cathalonia, liber primus.*

3. Bosch, en los §§ 4, 5 y 6, ço és en los fols. 18 y 19; itaque fols. 90 y 161.

4. Caps. 10, 11, 12, 16, 17, 22, 23 y 24.

5. Cap. 16, pág. 78 tergo, que abaxo en otro lugar traeremos, y cap. 17, pág. 81 tergo, en donde [...] —menos que en este lugar no los trata de indiscretos, como en el primero.

6. Pág. 32.

7. Pág. 37.

8. Pág. 111 tergo.

9. [Pág.] 39 tergo.

10. Cap. 16, en la pág. 75 tergo:

«Quoniam autem ex Aquitania, ac proinde ex Galliae catalaunis maiores nostros profectos, huc transmigrasse contendimus, quaerendum videtur de idiomate catalanorum antiquorum, e quo hoc nostrum quo utimur, tametsi valde immutatum, ortum tamen habuisse negari haud quaquam possit. Quaerendum inquam videtur, consentiens ne fuerit cum sermone illorum aquitanicorum et Campis Catalaunicis vicinorum gallorum, an magis cum aliis Galliae sermonibus cognationem habere illud quidem deprehendatur. Et vero dicturos sat scio continuo plerosque nostrum massilienses, et occitanae linguae populos omne magis similem linguam habere linguae nostrae quam ullos aquitanicos, idque adeo ut ex provincialibus massiliensibus potius et ex occitanae linguae hominibus nos hunc sermonem consequuti, quam aliunde simus existimandi. Quamquam enim illos, galli cum sint, ex gallorum aliorum commerciis multa gallica verba habere oporteat, sic tamen in loquendo nobiscum illi consentiunt et nos cum illis, ut pene unius gentis ac nationis utrique esse videamur. Verum enim vero si rem ipsam altius repetimus et sermonem illum primorum catalanorum, qualis extiterit, consideramus, noster antiquus illo sermo cum sermone aquitanicorum consentire maxime iudicabitur. Hoc autem vel ex eo manifestum omnibus potest esse quod antiquus noster sermo non catalaunicus, ut nunc nominatur, non provincialis sed limosinus fuit appellatus. Id vero evenisse non ob causam aliam credi par est, nisi quod eorum erat hominum sermo qui limosini dicuntur. Limosini porro sunt aut qui Limosium oppidum incolunt electensis dioecesis, aut qui sunt lemovices, vulgo dicti: «los de Limoges». Lemovices vero illi ipsi sunt qui vicini erant catalaunis aquitanicis, et cum hi Lemovices limosini, vulgo nunc etiam vocentur, et Limosium oppidum colonia horum sit existimanda et nos propterea nostrum antiquum sermonem limosinum vocavimus, quoniam idem esset atque sermo ipsorum lemovicum; haec certe res una inter innumeras argumento nobis maximo videtur esse ad opinandum nostros maiores aquitanicos fuisse catalaunos. Etenim a Limosio oppido electensis episcopatus noster sermo limosinus haud quaquam potest esse vocatus, propterea quod Limosium oppidum non peculiarem sibi ullum sermonem habeat sed communem universae linguae occitanae. Quare nulla causa est, cur ab uno oppido ac non a tota provincia nomen debeat accipere. At vero si a limosinis Lemovicibus dicitur noster antiquus ille sermo vocitatus limosinus, id propterea factum intelligemus quoniam in illo solo, in quo fuerant olim catalauni, nunc non alii extent quam lemovices seu limosini. Sed quid de illo antiquo nostro sermone limosino vocato dicam? Idem ne per universam Cataloniam putandus est extitisse? Minime gentium, sed solus sermo emporitanorum germanus fuit limosinus. Rossellionenses enim cum populis occitanae linguae, ut nostra tempestate, ita olim deprehenduntur valde similem sermonem habuisse. Emporitanorum autem antiquissimus sermo hic ipse est, quem limosinum verum ac germanum nominamus. Cum enim catalauni, non cum ulla alia gente commisti in emporitano agro consederunt, in aliis vero Cataloniae partibus catalauni quidem habitarunt, sed cum aliis gentibus commisti sermo syncerus emporitanorum fuit, aliarum vero partium Cataloniae non item. Aliae enim partes a gotis et gentibus occitanae linguae contaminatae, aliae vero a vicinis aragonensibus, aliae vero ab antiquis hispanis ac ab aliis etiam gentibus confusae idioma limosinorum atque adeo antiquorum catalaunorum haud quaquam exprimere perfecte consumateque potuerunt. Proinde nostra tempestate urgellenses et ibericenses seu dertrusani valde differentes in loquendo reperiuntur

ab ipsis emporitanis, et hi valde sunt diversi a rossellonensibus. Nos vero barcinonenses siti in medio inter emporitanos et urgellenses ab utisque atque adeo ab ommnibus aliis catalanis maximopere discrepamus. Quamobrem si ad antiquum catalanorum idioma recurrimus, a quo nunc prorsus videmur abiisse, si tamen recurrimus ad illud cum non provinciale, non narbonense, non tolosanum, non gallicum dicatur, sed limosinum: reddit manifestum nobis haec limosini sermonis appellatio, unde credere nos oporteat denominatos fuisse catalanos.»

Y cap. 22, en la pág. 110:

«*Verum enim vero cum in Aquitania novem creatos fuisse comites a rege Carolo Magno Annonius et Nicolaus Bertrandi tradideriat, atque per multi quem non tacita pulsavit cogitatio et percuntatio, catalauni aquitanici quem ad comitatum illorum novem pertinuisse sint existimandi? Cur etiam, cum tanta gens essent, ut foras colonias mitterent catalaunorum ipsorum oppidum iuxta Tholosam situm suum comitem per sese non sit visum dignum obtinere? Responsum huic percuntatio ni facile fuerit reddere. Etenim vicinia vel Tholosae urbis, vel Lemovicum, aut alterius cuiuscunque magni oppidi catalaunos ad se pertraxit, ut per se hi comitem non sint visi digni habere. Praesertim cum coloniae hinc deductae minores hos populos reddidissent. Etenim ante tempora Caroli cognomento Magni Augerius noster Gotlantes 2500 catalaunorum illinc huc deduxerat, unde antea deducta etiam fuerat colonia catalaunorum Belgicae Galliae. Ad quem tamen comitatum sint relati, qui hoc tempore superstites erant, liquido non constat; nos tamen ad comitem Lemovicum eos pertinuisse autumamus. Etenim limosinus sermo noster antiquissimus id demonstrat, si modo a limosinis Lemovicibus noster ille sermo nomen accepit. Qui vero et Campos Catalaunicos et Catalaunum oppidum vicina Tholosae urbi animadvertet, non verebitur ille quidem facile adduci, ut existimet ad comitem Tholosanum catalaunos spectavisse. At vero Catalauni Campi mensuris vulgo leucis dictis distare ab urbe Tholosa septem tantum a Nicolao Bertrandi traduntur. Sed in longum exporrecti esse dicuntur et a Roberto Senali et ab eodem Nicolao pluribus quam centum ex iisdem mensuris. Quamobrem eorum pars aliqua ad tholosanum comitem, pars vero alia ad Lemovices pertinuisse potuere. Et illud certe non praetermittendum apparet primum Lemovicum comitem Rogerium fuisse vocatum. Quamobrem non fictus noster Augerius seu Ogerius Gotlantes credendus est, quem Laurentius Valla Rogerium non Ogerium nominat. Etenim Rogerius Lemovicum factus fuit comes a Carolo Magno; Rogerius vel Ogerius aut Augerius vel Otgerius dominus oppidi Catalauni a Carolo Martello factus cur non poterit existimari? Certe vicinia et propinquitas catalaunorum et lemovicum, quod uno in populo reperitur evenisse, in altero evenire potuisse maximopere coarguit. Et nescio an Rogerii seu Ogerii Gotlantis nomen catalaunis vicinis lemovicibus imperantis in causa fuerit, ut idem nomen comiti illi Lemovicum Rogerio poneretur. Me quidem non mediocriter nomen comitis Lemovicum Rogerii nuncupati promover ut existimen catalaunos ad Lemovices. Hipertinuisse autem cum diminuti admodum fuissent per expeditionem illam Augerii Gotlantis, non mirum propterea videri debet, si digni visi non sint qui remanserant perpuci per se comitem in suo oppido Catalauno habere.»*

Y capítulo último, pág. 119, que transcribiremos después. [Les citacions no apareixen copiades al manuscrit, però trobem precises indicacions de Bastero que ens permeten incorporar-les sense problemes. En el primer cas, Bastero escriu: «*Se copiarà aquí al marge des de lo principi fins a la pàg. 77 tergo, vers:* Quare illud..., *exclús.*»; pel que fa a la segona citació, llegim: «*Des del vers:* Verum enim vero cum in aquitani... *fins a la pàgina 111 tergo, fins al vers:* Hoc autem oppidum..., *exclús; tot això se acopiarà també en lo marge.*»]

11. En el dicho capítulo 16, y en parte, por lo que toca a la historia de la baxada y assiento de los cataláunicos en el Empordán, en el cap. 11, pág. 50, referiéndose a Pedro Tomich, y cap. 13, págs. 55 tergo y 56.

12. En el citado capítulo 11, pág. 50, y capítulo 14, págs. 61 y 62.

13. En el mismo capítulo 14 y página 62: «*...sensim tamen, nescio qua vi obtinere caepit, ut per universam regionem et provinciam hanc nostram hoc idioma diffunderetur...*» [He reproduït també aquesta breu citació, que no hi és al manuscrit, perquè Bastero ha escrit en aquest lloc: «*Se aportarà aquí al marge*»]

14. Cap. 13, pág. 59.

15. Cap. 14, en la página 62 tergo:

«*Vero hoc Catalauniae nomen novum ita exortum videtur, ut ex Aquitania reliqui catalauni, tametsi multo temporis spatio huc tamen sese omnes tandem transtulerint et penitus vacua catalaunis Aquitania remanserit, etenim cognatio illos huc attraxisse putanda est. Eamque ob causam fieri videmus, ut ex Gallia Narbonensi vicina admodum nobis, ex Celtica ex Belgia non tam frequentes Galli ad hos veniant, nobiscunque habitent quam ex Aquitania illisque locis qui sunt Tolosae urbi circunfusi. Nam cum iam olim caeptus fuisset fieri hic confluxus propter cognationem illorum catalaunorum, natura gentem vicinam nostris qui olim illic fuere, catalaunis invitante, perseverat ad hanc usque diem frequens illorum gallorum ad nos confluxio et adventus. Et cum cantabri, navarri, aragonenses vicini gallis sint non minus quam nos catalani, id nequaquam experiuntur.*

Quamobrem illud, inquam, animadvertendum magnopere videtur, quid permovere potest gallos illos aquitanicos, ut huc sese tam libenter conferant, quod mihi maxime apparet demonstrare nostros maiores olim catalaunos fuisse aquitanos. Maiores porro nostros illos intelligo, in quibus summum viguit olim studium, ut haec

nostra provincia a saracenorum servitute liberaretur. Hos autem nullos alios par est intelligere quam, ut saepissime diximus, aquitanicos catalaunos. Etenim cum ex catis aut ex gotis et alanis coalescentes quidam homines Campos illos Catalaunicos et oppidum Catalaunum solum obtinerent, et quasi in alieno solo retenti parum libere pro animi libitu res gerere permitterentur, in magnam gentem exercentes non ad modum quieti esse poterant. Quamobrem in Belgiam olim missa iam una bene magna colonia fuerat. Tempore igitur Caroli Martelli cum liberi a dominio ducis aquitanici Augerium illum Gotlantem, et aliquot strenuos germanos sibi praepositos haberent, facile potuerunt adduci ut ad recuperandam Hispaniam Citeriorem christianoque cultui restituendam permoverentur ac inflammarentur.»

[Restitueixo també aquí aquesta citació seguint l'acurada indicació de l'autor: «*Vers:* Vero hoc Catalauniae nomen..., *fins a la página 63 tergo, en lo vers*: Augerium autem..., *exclús*»]

16. Cap. 16, pàg. 78 tergo:

«Verum enim vero quid de Petro nostro Tomico dicam? Cui visum fuit nominis huius auctorem fuisse Carolum cognomento Magnum, qui in memoriam Augerii Catalonis hanc regionem decreverit dici debere in posterum Cataloniam? Hic etiam cum Philomenam quendam Caroli imperatoris a secretis citet, apud plerosque nostrae gentis homines, multum auctoritatis in ea re, et assensus est assequutus. Sed quoniam ille cum suo Philomena parum prudens in illis dicendis habetur quae ad nominis huius etymologiam pertinent, cum praeterea omnes actus ipsius Caroli scriptis Philomenae contradicant, in quorum plurimis de hac nostra regione Carolus loquens nomine Hispaniae eam semper designat; adduci cogimur ut existimemus, neque regum, neque comitum, neque procerum decreto ullo factum, ut pars haec Hispaniae vocata sit Catalonia fortuitam igitur, temerariamque aliquam causam, cum aliam adferre nequeamus, par est, ut indicare solerti quodam invento annitamur. Et vero duae videntur inter omnes potissime statuendae causae, altera quidem nostrorum hominum, altera vero externorum. Etenim cum emporitanus tractus solos haberet in initio catalaunos, eosque cum nullis aliis permixtos, aliae vero partes huius nostrae provinciae gotos multos haberent ex Narbonensi Gallia huc profectos, aliquos provinciales, aliquos sardos aut sardanos, a quibus traditur progressu quodam temporis denominata Sardania, ea quae prius Ceritania vocabatur. Aliquos item antiquos hispanos, aliquos germanos, aliquos tandem gentium aliarum, fieri videtur ex eo potuisse ut catalauni soli nomen proprium inter omnes tum haberent et proinde regio eorum Catalaunia diceretur primum, et deinceps Catalonia. Hoc vero nomen cum semel receptum fuerit et catalauni sensim sese per universam hanc Hispaniam effuderint, et suum sermonem disseminaverint; effectum videtur, ut peculiare nomen cuiusdam partis commune esset toti huic provinciae. Altera item est causa in gallis ipsis in Aquitania relictis consideranda: ut cum tam multos catalaunos ab Aquitania huc venisse viderent, illi autem, ad eos visendos, aut ad vivendum cum illis huc se conferre vellent, coeperint dicere sese ad catalaunos ire, non autem ad hispanos, atque inde evenisse videtur ut illi ipsi coeperint regionem appellare Catalauniam, ex illorumque gallorum sermone prima ratio nominis huius faciendi sit profecta. Et quod de huiusmodi quaestionis discussione dicendum nobis occurrit, tantum est.

Quoniam autem ex duabus supradictis causis desiderari potest, utra mihi verisimilior appareat declarari, non verebor illud asserere ab ipsis in Gallia relictis aquitanicis videri potius, quam ab ullis aliis hominibus factum hoc nomen Catalauniae fuisse. Etenim hac nostra tempestate cum una Catalonia putetur esse haec nostra regio, aquitanici tamen homines in plurali illi quidem numero Catalonias appellant, vulgo nimirum dicentes: «Las Catalunyas». Id autem cum alibi nom fiat argumento maximo fuerit nomen id ab illis aquitanicis nostrae factum fusse regioni. Etenim cum illi viderunt post primam Cataloniam, quae sese diffundebat e saltu Pyreneo ad flumen usque Rubricatum, adiectam fuisse alteram Cataloniam e rubricato fluvio extentam usque ad Aragoniam ac Valentiam, hanc totam provinciam Catalonias perpetuo vocarunt: «Les Catalunyes» vulgari suo sermone eas appellentes. Hoc autem cur illi soli facerent, nisi factores primi nominis Cataloniae illi ipsi extitissent?»

[He restituït també el text d'aquesta citaci, que no és al manuscrit, d'acord amb la següent indicació de Bastero: «*Vers*: Verum enim vero quid... *de Pedro Tomich, fins a l'últim de capítol, y aprés tot seguit, lo capítol 17, des del principi fins a la pàgina 80, vers:* Sed iam his..., *exclús.*»]

17. Pàg. 35: *«Ex qua re fieri videbitur et illud quodammodo conspicuum si goti, post Romam urbem direptam, Aquitaniam prius occupatam obtinuere, ac deinde sese per universam extenderunt Hispaniam. Cohabitantes vero goti vel cati cum alanis, vel in Hispania, vel in Aquitania gentem produxere catalaunorum, et quae oppidum seu municipium habebat Catalaunum, fieri in quam id videbitur conspicuum Catalaunum oppidum Galliae Belgiae coloniam esse putandam, alterorum nempe aquitanorum catalaunorum. Etenim unde nam aliunde prodiisse censendi sunt hi, qui in Gallia Belgia superstates ad huc sunt populi catalaunenses ac catalauni vocati?»*; 41, 60 y 110. [Restitueixo la citació de la pàgina 35 segons el que apunta Bastero en aquest lloc: «*Des del vers:* Ex qua re... *fins tergo, vers:* Verum enim..., *exclús*»]

18. Pág. 109 tergo.

19. Pág. 111 tergo.

20. Pág. 115.

21. Pág. 117.

22. Ho diu en fol. 72 y fol. 110 tergo

23. Això de la llengua ho diu [a] 75 tergo y 110 tergo.

24. Això de la extensió hasta el Lemosín ho diu en fol. 111.

25. Fols. 9: «*Haec autem regio Hispania semper nominata fuisse deprehenditur, cum ab aliis, tum ab ipso Carolo Magno...*»; 56 tergo: «*Quamobrem Hispaniae nomen adhuc deprehenditur ea tempestate retinuisse*»; 61 tergo: «*...ex solis aquitanicis catalaunis nomen novum hanc partem Hispaniae accepisse*»; 65 tergo: «*...propterea quod neque Caroli Magni, neque Ludovici Pii, neque Caroli Calvi temporibus citerior haec Hispania aliud nomen habuisse legitur quam Hispaniae*»; 67: «*...nostram hanc regionem nunquam Gotaloniam sed Hispaniam...*»; 78 tergo: «*Hac nostra regione Carolus loquens nomine Hispania eam semper designat*». [He localitzat totes les referències indicades en aquesta nota i les he incloses aquí perquè Bastero havia esrit seguidament: «*Se acopiaran y aportaran*». Hi ha tanmateix una altra referència, del fol. 76 tergo, que em sembla que no fa al cas, perquè no hi sé llegir res semblant; no l'he tinguda en compte.]

3.1.5 Libro III, capítulo 2: [Extensión] en España.

§. 1: Conjeturas, las quales todas juntas consideradas pruevan con evidencia que nuestra lengua se extendió y se usó por toda España, y fue propria y natural de todos los reynos y provincias de la monarquía, excepto las que usan y hablan la lengua bascongada.

[1] Como los godos, que empezaron a abrir los cimientos de la fundación de su monarquía gótica española en esta provincia que llamamos Cataluña, fueron los que corrompieron la lengua latina que se usava por todas las provincias, nos persuadimos que, al passo que los mismos godos iban extendiendo sus dominios, se iba también extendiendo la corrupción de el lenguage mediante la bárbara pronunciación de aquellas gentes, y por consiguiente discurrimos que apenas nuestro idioma nació, en los principios de el siglo †VII†, que insensiblemente se extendió luego por las demás provincias, por ser ya entonzes [los godos] dueños de toda ella [= de España]. Fundamos este nuestro discurso en las siguientes conjeturas.

CONJETURA 1: LA AUTHORIDAD DE EL MORO ABULCACIM, QUIEN TESTIFICA QUE LOS GODOS ESPAÑOLES HABLAVAN LA LENGUA ROMANA, LA QUAL ES LA NUESTRA, COMO HEMOS PROBADO.

[2] <Se probarà [que] lo que dit moro relata en est punt de llengua és veritat[a] —encara que en tot lo demés de sa *Història* fos suspecte, y de poc crèdit y fe—, ab lo que diu Ferreras de molts prisioners que los gots feren dels romans quant se anàvan retirant y estrenyent per las costas envers ponent, y de lo que diu que encara hi havia alguns que éran gentils o idòlatras y altras cosas, y com hi avia també jueus y altras nacions —en particular de un bisbe que diu Ferreras, de nació †...†; y allò que diu que és confús lo aver-se'n anat de España los romans, a qui ell diu imperials, etc.

[a] Vegeu la relació del moro Abulcacim als paràgrafs [4]-[7] del capítol 2 del Llibre I.

Nota que el sussodicho moro, aunque no sea de el número de los autores de quienes se vale don Juan de Ferreras en la parte †...† de su *Historia de España*, pero no es de el número de los que dicho Ferreras refuta; antes bien confiessa...

Vide, en punt de extensió de nostra llengua en Castella y España, lo que diu Corbera *Cattaluña Illustrada*, fol. 73, que me apar és del cas.>[a]

CONJETURA 2: CON LA PARIDAD DE HAVERSE EXTENDIDO POR TODA LA FRANCIA, Y CON L'AUTHORIDAD DE EL ARÇOBISPO DON ANTONIO AGUSTÍN.

[3] La segunda, porque aviéndose extendido por toda la Francia, como hemos visto en el capítulo antecedente,[b] no obstante que solo una porción de aquel reyno, o por dezir mejor, una sola provincia de las muchas que componen aquella monarquía, era dependiente de el dominio gótico de España, siendo todas las demás restantes governadas por differentes leyes y por differente soberano, con mucha probabilidad podemos conjeturar que se extendió naturalmente por las provincias de España, por hallarse toda debaxo de el govierno de los godos, obedeciendo los vassallos, y todos los españoles, un mismo rey y unas mismas leyes, que eran las góticas, y hablando una misma lengua, como dize el padre Mariana —tomo 1, folio mihi 187, col. 2, en el año 590— con estas palabras: «*Solo conformavan en el lenguage común de que todos los españoles usavan*». [4] De lo referido y ponderado discurrimos con bastante probabilidad y fundamento que la causa de su extensión por toda la Francia fue por ser la que usavan como a propria y natural los españoles, porque de esta suerte los príncipes y vassallos, respectivamente, de las dos coronas confinantes pudiessen entenderse y tratarse en los negocios y comercios, como pareze que ya lo insinuó el arçobispo don Antonio Agustín en el libro sexto de sus *Medallas*, en donde dexó escrito que «*los antiguos españoles y franceses hablaron*

[a] El contingut d'aquesta primera conjectura, que no es va arribar a redactar, el podem conèixer gràcies a l'apunt que he transcrit en el seu lloc, el qual es troba al recto del full 97 del mateix manuscrit 3-III-4 RABLB.

[b] El capítol antecedent no ha estat redactat, però ja hem pogut llegir alguna cosa en aquest sentit en els textos aportats al capítol 3 del Llibre primer —cf. especialment els paràgrafs [47]-[51].

igualmente una lengua común a las dos naciones, con que se entendían y tratavan.»[a]

Conjetura 3: Deducida de lo que refiere Ferreras de el caso de el sacerdote de Córdova que se huyó a Barcelona.

[5] La tercera conjetura la deduzimos de el siguiente sucesso de el sacerdote natural de Córdova llamado Tyrso, referido por el célebre chronológico y erudito historiador don Juan de Ferreras, en el año de Christo 874:

> Núm. 1: «*El rey Mahomat, especialmente en el Andaluzía, continuaba el odio y las molestias que hacía a los christianos, y con particularidad a los clérigos y monges, por* [lo] *que muchos se retiraron de sus dominios. Entre estos, Walabonso, abad de un monasterio, con una hermana suya* [llamada María] *y un sacerdote llamado Vicente se vinieron a los dominios de el rey* —de León— *don Alonso...*». Núm. 2: «*Por este mismo tiempo otros monges de Córdova dejaron, por la misma causa, su monasterio y se vinieron a valer de la piedad de el rey...*». [6] Núm. 4: «*Entre los christianos que salieron de Córdova por la persecución de Mahomat fue un sacerdote de ella, llamado Tyrso, que se vino a Barcelona, y en una iglesia que confinaba con las murallas, sin licencia de el obispo, decía missa, predicaba y administraba el sacramento de el baptismo y los demás sacramentos, sin hacer caso de lo que el obispo le mandaba. Éralo entonces de aquella ciudad Frodoíno, y aunque le havía avisado se abstuviesse de el exercicio y administración de los sacramentos, no tuvo esto remedio, porque le daba alas la estimación que hacían de él en la ciudad, por cuya causa, y porque el castillo de Terraza, siendo de su diócesis, por la insolencia de un sacerdote, ayudado de el poder de él que le tenía, no le quería reconocer por su prelado, y ciertos godos Madasico y Ricosindo, con fraude y engaño havían impetrado de el rey* —de Francia— *Carlos la iglesia de San Estevan y una heredad de Sancta Olalla, determinó*

[a] Crec que Bastero s'ha confós, perquè la citació no és literal, tot i que sí és veritat que es diu una cosa semblant al sisè dels *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*, titulat *De las medallas de los de fuera de Roma, de Africa, Francia y España.*

dicho obispo recurrir a el rey para poner remedio a estos daños. [7] *Partió a Francia y halló a el rey Carlos en el palacio Atiniaco, donde, manifestándole las causas que le trahían a solicitar el remedio, ofreció el rey que consultadas aquellas materias mandaría a el conde y marqués embarazassen a aquel sacerdote lo que executaba, y lo mismo ordenassen a todos los que le seguían, y que no lo haciendo los castigassen; y en quanto a los diezmos, se observasse lo ordenado por los capitulares, y en quanto a el castillo de Terraza, mandaría se observasse lo dispuesto por el concilio carthaginense y los capitulares, y en lo demás se haría información y se executaría lo que se hallasse por derecho, con que Frodino se bolvió muy consolado a su iglesia —Ballucio, en los* Capitulares, *tom 2, fol. 233.*»

[8] Porque para predicar y administrar los sacramentos, en particular el de la penitencia, a los fieles de una ciudad o pueblo, es preciso que el ministro hable y entienda la lengua con que hablan los naturales de la ciudad o pueblo, o bien que entienda y hable una lengua que los naturales donde él exercita el ministerio también la entiendan. Entonces, en Barcelona, assí como en los otros pueblos de España, la lengua latina ni se usava —menos en los monumentos y escripturas públicas, aunque llenos de barbarismos— ni se entendía, como observa el padre Mariana.[a] La arábiga, aunque se difundió por España, como dize el referido padre Mariana, pero en Barcelona no pudo echar raízes, porque sólo la dominaron los africanos 86 años, y se reconoce por las pocas vozes que a nuestra lengua han quedado de los árabes, respeto de las muchas que tomó de ellos la castellana; [9] además, en tiempo de el referido sacerdote Tyrso, havía ia 73 años que Barcelona y todo lo que se llamó después Cataluña la Vieja estava en poder de el dominio de los christianos, debaxo de el vassallage de los reyes de Francia. Motivos de donde argüimos que, no siendo presumible que el mencionado sacerdote pudiesse servirse para el exercicio de su ministerio ni de [la] lengua arábiga —dado que la supiesse— ni de la latina, por los insinuados motivos, havía necessidad de saber la nuestra, y usar de ella para el officio de la predicación y administración de los sacramentos. [10] De aquí inferimos que, antes de partir de Córdova, sabía y hablava Tyrso nuestra lengua, porque de la relación chronológica de el sucesso y hecho se infiere claramente que luego que llegó al dicho lugar o iglesia que

[a] Falta en aquest lloc la referència a alguna altra autoritat, ja que trobem, després del nom de Mariana, la conjunció *y* i un espai en blanc.

confinava con las murallas de Barcelona —que creemos sería la parroquia de Santa Olalla de Mérida, que se demolió en la ocasión de el sitio de el año 1697—[a] se puso a predicar al pueblo y a administrar los sacramentos, o almenos comenzó de hazerlo dentro de pocos meses, supuesto que dentro el decurso de un solo año [que] vino él de Córdova, el obispo le amonestó que se abstuviesse de el comenzado exercicio sin tener la necessaria jurisdición y licencia, y en vista que continuava se fue el prelado a dar parte de ello al rey, que habitava en la parte de Francia a nosotros más remota. Con que con tanta brevedad como cosa de algunos meses no es dable que se pueda aprender una lengua, qualquiera que sea, para predicar en ella y administrar todos los sacramentos, por consiguiente, antes de salir de Córdova pensamos que ya la sabía.

[11] Assentado lo sobredicho, la huvo de aprender o mediante el estudio o el largo trato y comunicación de los catalanes; de forma que, no siendo por ninguno de estos dos medios, se infiere que era su lengua natural materna. Con el estudio no pudo ser, porque entonzes no havía libros escritos en la misma lengua capazes para aprenderla, como són artes de gramática, diccionarios y otros semejantes, porque los libros que en aquel tiempo se escrivían en España eran o en arábigo o en latín, y aunque podía tener algunas traducciones de las homilías de los santos en nuestra lengua vulgar, suponiendo que en Francia las traduxeron, como mandó el concilio celebrado en la ciudad de Tours en los principios de el mismo siglo, pero solamente con semejantes traducciones hubiera podido predicar, pero no aprender la lengua para poder confessar a los catalanes. [12] Con el trato y comunicación tampoco, por la mucha distancia que ay desde el reyno de Córdova hasta Cataluña, y en particular porque aquel país estava sujeto a los mahometanos desde que entraron en España, y el nuestro —esto es, Cataluña la Vieja— avía 73 años que la havían conquistado los christianos quando sucedió el caso de el sacerdote de Córdova. Luego también nuestro idioma se usava en Córdova como a proprio y natural de aquel reyno.[b]

---

[a] A *Lo perquè de Barcelona*, de Pere Serra i Antoni de Bastero, podem trobar més notícies d'aquesta antiga església barcelonina (PERÉS, 1929).

[b] L'apunt que trobem al full 33 r. del ms. 3-III-4 RABLB recull una observació de caràcter secundari sobre la qüestió que s'ha tractat en aquests paràgrafs: «*Mariana, tom 1:* Los judíos mezclados con los moros fueron puestos por moradores en Córdoba y en Granada a causa que los christianos se avían ido a diversas partes y dexádolas vacías —*227, 1*».

[13] Y si alguno replicare que pudo ser muy fácil que Tyrso hubiesse estado ya antes en Cataluña o en otra parte en donde pudo aprender la lengua, respondemos que semejante evasión histórica de el "pudo ser" nunca se admite en el tribunal de la crítica si no es que vaya acompañada de conjeturas y congruencias, las quales en el caso presente son todas a favor de nuestro intento, como quedan ponderadas, sacadas de la serie de la más verdadera historia de España, que siempre hemos tenido delante los ojos.

CONJETURA 4: FUNDADA EN EL PASSO DE EL POETA ANÓNIMO PRODUZIDO POR FAUCHET, EN QUE LA LLAMA *ESPANESCA*.

[14] Sin embargo, un poeta incierto tanto de nombre como de patria, pero muy antiguo —esto es, cerca de el año 1080—, [a la lengua catalana] la llama *española*, en unas coblas o estancias que produze y pondera Claudio Fauchet de esta manera:[1]

> «*Je passe bien plus outre, et dis qu'il y a grande apparence que nos françois ont monstré aux autres nations d'Europe l'usage de la ryme consonante ou coictelente, ainsi que voudrez. Ce que ie pense prouver par deux couples tirées d'un livre escrit à la main, il n'y a peu moins de cinq cens ans, lequel le dict sieur Pithou m'a presté, contenant la vie de saincte Fides d'Agen:*
>
> [15] Canczon audi que·s bellantresca[2]
> que fo de razon espanesca,
> non fo de paraulla grezesca
> ne de lengua serrazinesca;
> dolz e suaus es plus que bresca
> e plus que nuls piments q·om mesca[a]

[a] Sembla que Bastero hauria volgut incorporar una nota de caràcter lingüístic en aquest lloc, a propòsit de les paraules *piment* i *mescar*, segons que es desprèn d'un apunt que llegim al fol. 113 d'aquest mateix manuscrit 3-III-4, en la qual s'aprofitaria per fer algunes observacions sobre altres arabismes catalans i castellans De fet, l'apunt a què em referixo anava

qui ben la diz a lei francesca
cuig men qe sos granz pros lencresca
e qe n·est segle len paresca.
Tota basconn et aragons
el encontrada dels gascons
saben qual s'es aqist canczons
esses ben vera sta razons
eu laudi legir a clerezons
e agramadis a molt bons
si qo no mostral passions
en que om ligestas leiczons
e si vos plaz est nostre sons
aisi con guidal primers tons
en la vos cantarei en dons.[a]

[16] *Je estime que ce langage est vieil espagnol, pour le moins cathalan, par le vers* Que fo de razon espanesca*; là où* razon *est pris pour conte et langage, ainsi que déclare l'autre vers:* Esses ben vera sta razons*, c'est-à-dire: bien est vray ce propos. Ausi Pétrarque ne l'entend pas, autrement en la chanson commençant:* Una donna più bella assai ch'el

---

destinat en principi a l'elaboració d'una llista d'arabismes que hauria hagut de completar el diccionari de catalanismes castellans previst com a apèndix de la *Història de la llengua* —vegeu més endavant, a la conjectura 6—, però una anotació posterior del mateix Bastero, al verso d'aquest full, indica que «*Serà millor portar-ho a la conjectura de las duas coblas del poeta anònimo, sobre aquellas paraulas:* mescar, piment». L'apunt en qüestió és com segueix: «*Extensión. Mariana, tomo 1:* Desde este tiempo pareze que don Alonso tubo nombre de rey, como se puede ver por un privilegio, el más antiguo de quantos en España se hallan en los archivos, dado a Santa María de Valpuesta, que oy es iglesia collegial y antiguamente era monasterio de monges; era de 812, que concurre con el año de Christo 774 —*en lo qual privilegi, que és en llatí, hi és lo vocable* marrano, *y diu Mariana que* viene de la palabra siriaca *maranatha*, que significa descomunión y maldición *(ita 247, 1). La dita nota pot tenir lloch en una llista de vocables antichs, presos dels moros, que podré portar a part allí ahont portaré lo diccionari o cathálogo dels vocables catalans usats dels escriptors castellans. Y en aquesta llista o alphabètich portaré* alfaraz, *cavallo moresco, y per ço vide la mia* Crusca *y lo vocabulari de Madrid.*» (fol. 113 r.)

[a] En quest lloc hi hauria d'anar una altra nota de caràcter lingüístic, segon que llegim en una anotació, al recto del fol. 115 del ms. 3-III-4 RABLB: «*Després de la ponderació de aquestas duas coblas, se portarà aquí mateix la observació de dir los noms ab* n *o sense ella, com los que he observats en las* Ordinacions de los confrares de la Seu, *fetas en lo 1300, y lo que diu Ramon Vidal en son art de rimar —ut en la mia* Crusca—, *y las observacions sobre la mateixa lletra* n *(que* la frodavano...*) del Crescimbeni y del Salvini, etc. —ut [...] en la mia Crusca. Se pot ló sobre dit començar així:* Además de lo ponderado... Y aquí devemos añadir y dar noticia a los lectores que nuestros antiguos tenían la libertad de dezir y escrivir muchos nombres con *n* y sin ella, como...»

sole, *où il dict à la fin:* Canzon chi tua ragion chiamasse oscura, *c'est-à-dire, chanson qui voudroit dire que ton sens ou langage fust obscur. Et quand l'autheur de ceste* Vie de saincte Fides *adiouste* qui ben la diz a lei francesca, *il entend en ryme, car à quelle autre chose pourroit-on rapporter ceste loy françoise, sinon à l'usage et façon de composer?*»

[17] No concordamos pero en la explicazión que haze sobre dicho verso *qui ben la diz a lei francesca*, el qual interpretamos, esto es: quien bien la dice o canta al uso, tono, ayre y modo francés, de suerte que aquellas palabras *a ley francesca*, nos parece que hazen relación a la composición y ayre de la música, en que la nación francesa siempre se ha esmerado con excellencia, y más en aquellos siglos, conforme lo demuestran algunos códigos antiguos que se hallan de poesias francesas de diversos personages juntamente con la solfa o música encima de los versos —particularmente el manuscrito en pergamino de la Bibliotheca Vaticana, que es el 59 entre los que fueron de la reyna de Suezia, observado del Crescimbeni;[3] y lo testifica el emperador Federico, primero de este nombre, en un madrigal que compuso en nuestra lengua catalana en el año 1162 —que en otro lugar más a propósito produziremos—,[a] referido y transcrito por muchos authores, y entre ellos por el mismo Claudio Fauchet,[4] en el qual dize el emperador que *lo kantar provenzalès* es el que más le agrada.

[18] Con el mismo nombre de *española* la llaman también algunos modernos estrangeros en el siglo 1500, esto es Carlos Bovillo, Samarobrinus en el año 1511, y Nicolás de Paz, mallorquino, en el de 1519, discurriendo entrambos de las obras del sobre mencionado Raymundo Lull;[5] *española tarraconense*, monseñor Angel Roca,[6] hablando de la lengua que usan los sardos. De donde no sin fundamento dexó escrito nuestro Retor de Bellesguart[7] que «*la llengua catalana és pròpria espanyola llengua*».[b]

---

[a] Es refereix a algun lloc del Llibre segon on s'haurien donat notícies bibliogràfiques i erudites sobre les produccions dels trobadors?

[b] Tot aquest paràgraf està ratllat, suposo que perquè en part ja s'ha incorporat al § 3 del cap. 3, igual com el text que segueix a continuació —que he consignat a l'aparat, perquè no ve a tomb del que s'està argumentant.

CONJETURA 5: OBSERVACIONES DE LOS NOMBRES PROPRIOS DE LUGARES, TIERRAS, RÍOS, FUENTES, ETC., A LA CATALANA.

[19] La quinta, que en tiempo de los godos o de los moros, a differentes pueblos, lugares, tierras, ríos, fuentes, montes, etc., de las coronas de Castilla y León, fueron impuestos o mudados sus nombres, conformes al genio y propriedad de nuestra lengua, de los quales, algunos todavía se han conservado hasta nuestro tiempo en que escrivimos, y otros se han alterado y transformado a la castellana, como se demuestra en las siguientes observaciones de dichos nombres, por orden alfabético.[a]

---

[a] Aquesta cinquena conjectura té en compte un advertiment de Mariana, que trobem anotat al recto del fol. 118 (ms. 3-III-4 RABLB), al qual segurament hauria hagut de remetre una nota en el text, com a autoritat: «*Mariana, tom. 1, pág. 232, 1:* No ay duda sino que con la mudanza que huvo en las demás cosas se mudaron los apellidos a muchos pueblos —*en temps que los moros començaren a reynar*—, montes, ríos, fuentes, de que resulta grande confusión en la memoria y nombres antiguos, ca los capitanes bárbaros parece pretendieron, para perpetuar su memoria y para mayor honra suya, fundar nuevos pueblos o mudar a otros sus apellidos que tenían de tiempo antiguo.» Segueixen espais en blanc, un per a cada lletra de l'abecedari, per tal d'incloure-hi les esmentades observacions sobre els topònims. Una anotació al fol. 123 r. del mateix manuscrit ho confirma: «*Se vuydaran aquí los vocables de Mariana que ja tinch notats —ut en lo full ...—, y se continuarà a mirar dit Mariana, allí ahont me'n deixí.*» No trobem tanmateix, entre els papers d'aquest manuscrit, la llista dels topònims extrets de la *Història* de Juan de Mariana, però sembla que Bastero va obtenir-ne també alguns d'altres procedències, com ho demostren els dos apunts següents:

a) «*Lenguage antiguo castellano, del tiempo del rey Alonso el sexto —Méndez Sylva, en su* Población, *fol. 9:*
La Castilla y León:
Ponferrada, *villa de Castilla (Méndez, fol. 48), així com bono, per bueno.*
Villa de Roa *(Méndez, fol. 48 tergo)*
Estremadura:
Plasencia *(Méndez, fol. 56), y de aquí la* Vera de Plasencia.
Andaluzía:
Puerto de Santa María *(fol. 74)*
Porcuna *(fol. 80 tergo)*
Villa de Arjona *(fol. 81)*
Utrera *(fol. 81 tergo)*
Pruna *(fol. 83)*
Cortegana *(fol. 84 tergo)*
Estepa *(fol. 88 tergo)*
Navarra:
Estella *(fol. 156)*
Vera *(fol. 157)*
Valencia:
Guardamar *(fol 166)*
Julilla *(fol. 167 tergo)*
Puche *(fol. 173 1º)*
Salfadella *(fol 173 2º —hi ha dos fòlios de aquest número)*
Galicia:
Monforte *(ço és en los versos fol. 181 tergo)*» (fol. 119 r., 3-III-4 RABLB)

b) «La Gazeta de Madrid, *dia 28 junio 1732: Amaneció la armada en frente la punta del cavo de* Ferratt, *al abrigo del qual estavan dadas fondo las galeras*» (fol. 197 r., 3-III-4 RABLB. Sobre aquest topònim, encara una altra anotació, al recto del full 211: «*Mariana, 221, 2:* En aquella parte de Barbaria que estava sujeta a los godos, oy se llamava Mauritania Tingintana —*noto lo*

CONJETURA 6: OBSERVACIONES DE LOS VOCABLOS, FRASES Y MODOS DE DECIR, A LA CATALANA. NOTAS DE LA ANTIGÜEDAD DE LA CATALANA.[a]

[20] La sexta, que los libros más antiguos de authores en lengua castellana, produzidos por la Real Academia Española en su *Diccionario*, están llenos de dicciones y phrases de nuestra lengua, y su ayre y modo de dezir es catalán, excepto algunas terminaciones e inflexiones —de las quales dicciones y vozes aún se hallan usadas muchas entre los authores desde el año 1500 al 1600, particularmente en el padre Mariana—, cuya sola conjetura nos haze gran fuerza, y es evidente prueba de el assumpto. Y porque los vocablos que hemos compilado para hazer evidencia de lo dicho son muchíssimos, y sobre ellos hemos hecho varias observaciones y annotaciones, nos ha parecido, para mayor comodidad y descanso de el lector, y consiguientemente para hazer más corriente el hilo de nuestra *Historia*, ponerlos alphabéticamente a modo de diccionario a la fin de esta misma *Historia*; pero si antes de passar adelante en la lectura quiere verlos, puede hazerlo doblando aquí la hoja. ▶

[21] De aquí se manifesta claramente que todos los vocablos que se hallan conformemente usados por los castellanos, y que los mismos también se hallaron usados en los authores antiguos catalanes, quando nuestra lengua florecía, aunque sean de origen o ethymología latina o de dicha lengua —menos los árabes o moriscos—, son proprios de nuestra lengua, los quales retuvieron y conservaron los castellanos quando formaron su lengua.[b] Por

---

de la Gazeta*: ...a la punta del cabo* Ferrat.»).

[a] La darrera part d'aquesta conjectura sembla que reconverteix el que en un principi havia de ser un dels apartats de l'hipotètic llibre segon, segons que ho indica l'encapçalament «§. ***Antigüedad***» que trobem en alguns dels apunts que cal remetre en aquest lloc. En efecte, els paràgrafs [21] i [22] han estat incorporats posteriorment a la redacció de la conjectura, i una indicació marginal del mateix Bastero, a l'inici del [21] ho corrobora: «*Se añadirà a l'últim aquest aparte...*»

[b] Antoni de Bastero, al prefaci de *La Crusca provenzale* transcriu un curiós passatge d'Honoré Bouche per fonamentar millor aquesta mateixa afirmació que tots els termes coincidents en les llengües castellana i catalana (o provençal) són presos pels castellans de la nosra llengua, perquè és la més antiga: «*Voire c'est le commun sentiment de plusieurs grands personnages italiens, comme j'ay dit oüi dire à quelques uns d'iceux en Italie, que la langue provençale étoit la mère de la langue italienne du jourd'huy, ce que nous pourrions ausi bien dire de la langue espagnole de ce tems, qu'elle soit une fille de la provençale, d'où l'on peut en quelque façon conclurre que tous les mots qui sont en usage entre ces trois peuples, et qui ne peuvent pas être derivez de quelque racine grecque ou latine, ne sont pas tant espagnols ou italiens que provençaux, comme ceux-cy italiens* badar, engagnar,

esso dixo el doctíssimo Honorato Bouche, en su sobre citada *Historia de Provenza*:[8]

> «*Voire c'est le commun sentiment de plusieurs grands personnages italiens, comme j'ay oui dire à quelques uns d'iceux en Italie, que la langue provençale étoit la mère de la langue italienne du jourd'huy. Ce que nous pourrions ausi bien dire de la langue espagnole de ce tems, qu'elle soit une fille de la provençale, d'où l'on peut en quelque façon conclurre que tous les mots qui sont en usage entre ces trois peuples et qui ne peuvent pas être derivéz de quelque racine grecque ou latine ne sont pas tant espagnols ou italiens que provençaux, comme ceux-cy italiens* badar, engagnar, escarecar, pulit, far escomessa, *etc., et ceux-cy espagnols* borrar, despedaçar, desamparar, escupir, flaqueza, embud —*entonnoir*— *et plusieurs d'autres qu'on peut rémarquer en la lecture des livres composéz en ces langues.*»

Y el eruditíssimo Pedro de Casanueva:[9]

> «*Ces provinces* —entiende las de Cataluña y Aragón— *s'accoutumerent insensiblement à la langue romaine ou provençale, laquelle a eté depuis en Espagne, aussi bien qu'en France, la source des autres langues; la provençale demeurant neanmoins dans sa pureté dans la Catalogne.*»[a]

Verdad es que no se puede dezir que los ayan tomado de nosotros, sino en la manera que tenemos dicho, porque fue nuestra lengua natural y propria de ellos, y al formar después la castellana se quedaron con dichos vocablos, aunque con el tiempo se ayan antiquado muchos de aquellos.

[22] Pero por no dexar cosa digna de observarse, añadimos que si la catalana no hubiera sido propria también de los castellanos, fuera verdadero el dezir que dichos vocablos los

---

escarecar, pulit, far escomessa, *etc., et ceux-cy espagnols* borrar, despedaçar, desamparar, escupir, flaqueza, embud *(entonnoir) et plusieurs autres qu'on peut remarquer en la lecture des livres composez en ces langues.*» (BASTERO, 1724, pp. 34-35)

[a] Les dues citacions de Bouche i de Caseneuve no són al text, però les hi he restituït perquè la referència a aquests dos textos, ja citats al prefaci de la *Crusca* amb la mateixa intenció —el primer és a la versió impresa, i el segon és afegit al marge en l'exemplar de l'Acadèmia—, és inequívoca. Al manuscrit, tanmateix, només hi llegim el següent: «*Por esso dixo... —aquí se portaràn las authoritats dels francesos, que diuen que tots los vocables semblants de las dos llenguas son presos de la nostra. Y seguidament, sobre eixas mateixas authoritats dels francesos, dir: Verdad es que no se puede dezir...*» Penso que amb la restitució d'aquest fragment —només he fet que copiar el passatge de les pp. 34 i 35 de la *Crusca*, i traduir els noms i la breu introducció de les citacions segons els usos més habituals al manuscrit— el text queda complet i expressa molt millor el sentit que el seu autor volia donar-li.

tomaron de nosotros, porque nuestros poetas, que tanto en los siglos passados florecieron, son mucho más antiguos que los castellanos,[a] conforme con este motivo de antigüedad discurren los authores toscanos respeto de las vozes [que] su lengua ha tomado de la misma nuestra, conforme diremos en el capítulo siguiente, con la particularidad, por no dezir preeminencia, de ser la nuestra más antigua, como lo conocieron y observaron Lope de Vega, en la comedia †*La inocente sangre*† y don Nicolás Antonio, y otros de la misma nación;[b] de donde pareze que el mismo Lope, introduziendo †...†, y no es acaso, quiso que hablase primero en la nuestra que en las demás.[c]

[a] A la *Prefazione* impresa de *La Crusca provenzale*, Bastero ja tracta aquesta qüestió que els escrits castellans més antics són posteriors als dels poetes provençals, però la seva informació era llavors molt més limitada ja que no comptava amb les taules d'autors i textos antics castellans incloses al diccionari de la Real Academia, que trobarem citats de seguida a l'apartat següent —al prefaci de la *Crusca* el canonge afirma que l'autor castellà més antic és Juan de Mena.

[b] Un apunt del primitiu apartat del Llibre segon sobre l'antiguitat de la llengua, al recto del full 132 (3-III-4 RABLB), coincideix en aquesta argumentació: «§. ... ***Antigüedad:*** *En punto de antigüedad, entre las sussodichas quatro hermanas, nacidas de un mismo cuerpo, no reparamos en affirmar que la nuestra es la primogénita y mucho más antigua, pues los italianos y franceses claramente lo consideran su parte, y los castellanos mismos —dexando de banda los autores nuestros, y en nuestra lengua ocupados, que no quieren* [...] *sobre este punto prueba alguna—, pareze que también convienen en lo mismo, supuesto que reconocen a nuestros poetas por primeros y mucho más antiguos que los suyos, como lo reconoze entre otros el famoso Lope de Vega Carpio* †...† *y don Nicolás Antonio* †...†. *Y en effeto, hallamos que ja en el siglo* †...† *era ella del todo idiomática y capaz para qualquier razonamiento y escritura grave, como pareze* [...] *y que en ella nuestros poetas ja florezían en el siglo* †...†.». Puc conjecturar el nom d'aquesta comèdia de Lope per una de les addicions manuscrites a la *Prefazione* de *La Crusca provenzale*, a l'exemplar de l'Acadèmia de Bones Lletres (al paràgraf XXXI, p. 38), on s'aporta la següent citació, entre d'altres textos d'autors espanyols, per argumentar que els poetes provençals són més antics que els castellans: «*D'este procedió el segundo, / y luego el tercero, y quarto, / hasta el Homero de Grecia / y el Virgilio mantuano. / De los latinos vinieron / los proençales, y tantos / d'esta calabaça insigne / nacen, por nuestros pecados, / que ay d'ellos más en Castilla / que cerrajeros gavachos, / porque ya lo son en ella / hasta pajes y lacayos...*» (*La inocente sangre*, acte segon). En altres addicions al mateix text, Bastero utilitza més citacions de Lope de Vega amb el mateix propòsit de demostrar que la llengua catalana és més antiga que la dels castellans, com ara la seva introducció a la *Justa poética* celebrada a Madrid l'any 1620 amb motiu de la beatificació de sant Isidre, o alguns versos d'*El laurel de Apolo*.

[c] No queda gens clar el raonament, però possiblement l'autor es refereix al text de Lope de Vega que trobem copiat en un apunt, al full 133 r.: «*Antigüedad: Lope de Vega, introduziendo en su* Peregrino *—a car. 185— una representación a modo de diálogo entre el Juego, la Jubentud y la Lascivia, dize el Juego en figura de un [...] italiano, con su vestido de angeo cubierto de remiendos de diversos colores:* Por hablar bien español / y hablar toscano bien, / sapete che più me agrada / parlar in macarronea; / mi son el gioco que sea, / o bien tu lengua acertada / y mentire per la gola, / che se il inganno tiene / moltas faccias, li conviene / usar di una lingua sola / es una cosa [...] no; / così voglio far anche io / e in ogni lingua parlar: / en valenciano dirò / cap de mi mateix, voleu / que os nafre, girau·o per Déu, / que us trenque el cap, bo està axò. / En portugués: miña dea, etc. / En vizcayno, etc. —y en francés, y en alemán, etc.»

§. 2: Hasta quándo duró en Castilla y, por consiguiente, quándo començó en aquel reyno a formarse y a usarse, en lugar de aquella, la castellana.[a]

[23] Considerando que la lengua que usan los autores de los libros más antiguos castellanos produzidos por la Real Academia Española en su *Diccionario*, que son los que escrivieron en el decurso de el tiempo desde el año 1200 hasta el de 1300, es muy semejante a la nuestra, no solo en la mayor parte de las vozes, sino también en el ayre, phrases y modos de dezir —como veremos en el alphabeto o cathálogo prometido en el §. antecedente (Conjetura 6), que insertaremos a la fin de nuestra *Historia*, al qual nos remetemos—, y que, por el contrario, la que usan respectivamente los autores posteriores en el citado *Diccionario* produzidos va poco a poco, de 50 en 50 años y de siglo en siglo, variando y perdiendo aquella semejanza, differenciándose por último de todo punto de la misma nuestra, como puede observar qualquiera con la lectùra de dichos libros, [24] de aquí nos pareze que hasta el siglo de 1100 se habló y se usó en Castilla nuestra lengua, y desde entonzes empezó a formarse la castellana, cuyo nacimiento juzgamos fue algunos años antes de escrivirse el *Fuero juzgo*, que es el único libro produzido en el *Diccionario* en la primera classe titulada de los «*Autores de prosa hasta el año de 1200*», sin especificar los académicos en qué año o tiempo fue hecho, y sin dezir si se prevalen de alguna buena y fiel copia antigua manuscrita o de el exemplar impresso. [25] Porque, si como más en tiempos atrás la miramos, más semejante la hallamos con la nuestra, siéndolo pues y pareciéndose entrambas tanto en el siglo de 1200 a 1300, de forma que, excepto las terminaciones e inflexiones de algunos nombres y de algunos tiempos de los verbos, son una misma, por consiguiente, considerándola un siglo más atrás —esto es, en el de 1100, o en aquella cercanía— hemos de juzgar que fuera entonces de todo punto una misma, conviene a saber, como la que usa el poeta anónymo en las dos estancias escritas en el referido siglo de 1100, que hemos allegado y ponderado en el citado §., Conjetura 4.[b] [26] Esta semejanza de las

---

[a] Una altra versió del títol d'aquest apartat, que trobem anotada més endavant, és la següent: «*Quándo y por qué razón nuestra lengua declinó de todo punto en los reynos de Castilla y empezó en su lugar la castellana*»

[b] Un apunt, al fol. 119 r. del ms. 1173 BC fa referència justament al tema que s'ha tractat explícitament en els darrers paràgrafs: «*Castellana, per la Extensión: La llengua castellana,* quia a romana manavit romanensi dicitur —*ita Oihenardo,* Notitia utriusque Gasconiae, *car. 1 tergo de la mia còpia, et car. 54 del mateix llibre:* Hispani hodierno, hoc est, romanensi sermone exprimunt...—, *no emana de la romana verdadera, esto es la latina, sino de la nuestra, la qual era entonces llamada romana, como*

dos lenguas la hallaríamos sin duda mucho más perfeta si tuviéramos la comodidad o el modo de ver y leer algunos códigos antiguos y correctos manuscritos de los libros que produze la Real Academia en las dos primeras classes de la lista de los autores de prosa, y en las otras dos primeras de la de los de versos —supuesto, pero, que estos existen, que no lo sabemos—, para cuyo effecto hubiéramos deseado que los señores académicos huviessen dado algunas noticias sobre la calidad de los mismos libros, o almenos hubiessen declarado si se prevalen de copia antigua manuscrita, y en caso de sí, hubiessen dicho en dónde se hallan o quién las posee. Porque en esta materia de lengua, los manuscritos antiguos comúnmente son más seguros, más puros, más limpios y correctos que los exemplares impressos —[27] si no fuera que la impressión, aunque moderna, se hubiera echo precediendo el estudio sobre esta materia de lengua, y assí bien aviendo tenido por original de la edizión una buena copia, cuya diligencia no nos pareze que se haya hecho al tiempo de imprimir dichos libros, porque el estudio sobre la lengua castellana sólo ha empezado ahora por medio de el establecimiento y fundación de dicha Real Academia, no obstante que más de dos siglos antes ya por toda la Europa florecía (assí como sucedió de la lengua toscana, que desde la fundación de la Academia de la Crusca pusieron los florentinos particular estudio en ella); antes, por el contrario, nos pareze que los amanusenses modernos, o los impressores o correctores habrán alterado o amodernado muchas vozes, como acostumbran.[a]

[28] Para discurrir sobre este punto [de hasta cuándo duró en Castilla] es necessario que presupongamos aquí, como en compendio, la historia de el origen y progressos de los reynos

---

mediadamente sí, pero no immediate, *de suerte que la castellana es nieta de la latina, e hija de la nuestra assí como también la francesa*». Tanmateix en aquest apunt apareixen alguns conceptes, com ara la «romanitat» de la llengua castellana, i la mediatització d'aquesta romanitat —que passa pel filtre de la llengua romana, o catalana—, que no els trobem prou treballats en les parts redactades de la *Història de la llengua*, tot i que potser haurien d'haver estat desenvolupats al Llibre segon d'aquesta obra. Segurament cal referir també a aquest lloc del discurs l'autoritat de Caseneuve a què al·ludeix un apunt al fol. 130 r del ms. 3-III-45 RABLB: «*La castellana —extensió en España: ita lo framment de Casanova que trobaràs al principi de las rimas de Gudelin, en lo* §. *que comença:* Pour ce qui est de la langue espagnole...»

[a] Aquests dos darrers paràgrafs porten un encapçalament, ratllat, que sembla indicar que originàriament havien d'iniciar un tercer apartat del capítol, que aportés «*Algunas reflexiones y observaciones sobre el assumpto de el antecedente* §.». Bastero hi fa, en efecte, una rigorosa crítica de la «*Lista de los autores elegidos por la Real Academia Española para el uso de las voces y modos de hablar que han de explicarse en el* Diccionario de la llengua castellana, *repartidos en diferentes clases, según los tiempos en que escribieron, y separados los de prosa y los de verso*» que incloïa el diccionari de l'Acadèmia en la seva primera edició, tot darrere dels discursos preliminars sobre l'origen, etimologies i ortografia de la llengua espanyola. Aquest repertori és, com ja he explicat a l'estudi introductori, un instrument clau en l'argumentació que basteix el canonge per tal d'explicar com el castellà ha de supeditar-se a la llengua catalana o provençal.

de Castilla y León, porque ella principalmente nos alumbrará en tanta oscuridad para sacar a nuestro propósito algunas conjecturas, conforme después explicaremos.

RESUMEN DE EL ORIGEN, PROGRESSOS Y AUMENTOS DE LOS REYNOS DE CASTILLA Y LEÓN, ENTRESACADO Y TRANSCRITO DE LOS LIBROS 7, 8, 9 DE LA *HISTORIA GENERAL DE ESPAÑA* DE EL CÉLEBRE PADRE MARIANA. ▶

[29] De la caída de el imperio gótico por la invasión de los affricanos, se levantaron en España differentes señoríos y principados los quales, si bien en sus principios fueron de pocas fuerzas, pero el tiempo adelante las aumentaron, de suerte que restauraron de todo punto la libertad de la patria. Entre estos, quien más se avantajó y se engrandeció fue el de Castilla, además que con el progresso de el tiempo se le unieron todos los otros, hasta quedar toda la España peninsular —exceptuado el reyno de Portugal— baxo de un solo soberano, de el mismo modo que en tiempo de los reyes godos, y assí como oy en nuestro tiempo, que la govierna felizmente toda nuestro invictíssimo y gloriosíssimo monarca Phelipe V.

[30] Tuvo el señorío de Castilla su origen en aquella comarca llamada Castilla la Vieja, a la fin de el siglo †VIII† o a los principios, poco más o menos, de el †IX†, con su primero conde don Rodrigo. En esta provincia, pues, algunos señores poderosos en riquezas y vassallos començaron a defender sus fronteras de los moros con las armas, y de cada dia ensanchar más su señorío. Llamávanse condes, por remissión, a lo que se entiende, de los reyes de Oviedo —verdad es que no se sabe si el tal apellido era nombre de principado o solamente significava govierno; por lo menos, tenían obligación de acudir a los dichos reyes, si se levantava alguna guerra, con sus armas y cavallos, y si se juntavan cortes del reyno, de hallarse en ellas presentes. Es verisímil que su señorío tuvo los mismos principios, progressos y aumentos que los demás sus semejantes tuvieron por todas las provincias de christianos, a los quales no reconocía ventaja, ni en grandeza ni aun casi en antigüedad, porque ay muy antigua mención de condes de Castilla —y en este número, por los privilegios de los reyes antiguos, se puede contar por primero dicho don Rodrigo, que floreció en tiempo de el rey de

Oviedo don Alonso el Casto. [31] En el número de los años y de las datas no ay para qué cansarse, porque se tiene por averiguado está estragado en los más de los privilegios antiguos; reynó, pero, el referido rey desde el año 790 hasta el de 843, y assí en alguno de estos años de su reynado empezó el govierno y señorío de los condes, los quales al principio poca porción de Castilla posseyeron, en particular el mencionado don Rodrigo, porque éste, según affirman algunos historiadores, tubo su assiento a modo de corte en la pequeña villa de Amaya, situada cerca de el castillo de Hitero, puesto sobre el río Pisuerga, que dividía entonzes los términos entre León y Castilla —de donde se dize por refrán: «*Harto era Castilla pequeño rincón, quando Amaya era cabeza y Hitero el mojón.*»

[32] El de León tubo su principio desde el año 716 —o, como algunos quieren, 718—, en que haviendo el infante don Pelayo, nieto de Chindasvinto, rey godo, primer libertador de la patria y restaurador de la monarquía española, levantado estandarte en la Asturias, en el valle que oy se llama Cangas, y entonzes se llamava *Canica*, fue aclamado por los asturianos y otros christianos que se havían refugiado en aquellas espessuras y montes por su legítimo rey, de cuyo primer conquistador traen la descendencia los monarcas de España hasta nuestro tiempo. Y haviendo obtenido milagrosamente victoria contra el poder de los moros en la memorable batalla y ataque a la cueba de Santa María de Cobadonga, en el principado de Asturias, ganó gloriosamente y sacó de esclavitud, en el año 722, a la ciudad de León, puesta a las haldas de los montes con que Galicia y las Asturias parten término. [33] Y seguidamente, con ayuda de los gallegos y vizcaínos, que a exemplo de los asturianos conservavan en gran parte la libertad, ganó también y fueron tomados a los moros Gijón, lugar muy fuerte por su assiento y fortificación, Astorga, Mansilla, Tineo y otros pueblos en las mismas Asturias y Galicia. Finalmente, cargado de años y esclarecido por sus proezas, passó de esta vida en Cangas, en el año 737. Su cuerpo sepultaron en Santa Olalla velaniense, iglesia que avía antes fundado en tierra de Cangas.

[34] Algunos piensan que don Pelayo se llamó rey de León desde que tomó la dicha ciudad en el referido año 722; otros, y personas de mayor conocimiento de la

antigüedad, lo contradizen, movidos por los privilegios y memorias de los reyes antiguos, de donde se saca claramente que los successores de don Pelayo no se llamaron reyes de León, sino de Oviedo solamente. A este mismo propósito hazen los sepulchros de aquellos primeros reyes, que se sepultaron en Oviedo y otros pueblos de las Asturias hasta el tiempo de el rey don Ordoño el segundo, que como fue el primero que se llamó rey de León, assí bien se mandó enterrar en la iglesia de Santa María la Mayor, que él mismo desde los cimientos levantó en aquella ciudad. [35] Puédese sospechar que él y los primeros que le sucedieron, ganados los referidos pueblos, se intitularon reyes de Gijón, y que esto dio ocasión a algunos para pensar que se llamaron reyes de León, por ser los nombres latinos de estos dos pueblos —es a saber, *Gegio* y *Legio*— muy semejantes. Y aun el llamarse reyes de Oviedo pareze que solamente pudo empezar en tiempo de don Froyla, o Fruela, el primero de este nombre y el quarto en orden de sus antecessores, porque éste asseguran que fue quien edificó y fundó dicha ciudad de Oviedo, capital de las Asturias, que de tiempo immemorial estava del todo destruída —conocida en tiempo de los romanos con el nombre o apellido de *Lancia*—, si bien algunos atribuyen su fundación a don Alonso el Cathólico, padre de don Fruela, pero sin bastantes fundamentos.

[36] Los reyes que después sucedieron, hasta todo el reynado de don Alonso llamado el Casto, que murió en el año de 843, poca tierra añadieron a su dominio, pues solo ganaron los pueblos de Astorga, Avila y algún otro de poca consideración, y aun en estas ciudades se bolverá a perder differentes vezes con el transcurso del tiempo, y otras tantas a ganarse —particularmente la ciudad de Avila. Sucedió al referido don Alonso el rey don Ramiro, cuyo reynado, si bien fue breve —pues solo duró siete años—, pero en gloria y hazaña [fue] muy señalado, por haver quitado como quitó de las cervices de los christianos el yugo gravíssimo que les tenían puesto los moros, y reprimió las insolencias y demasías de aquella gente bárbara. [37] A la verdad, el haver España levantado cabeza y buelto a su antigua dignidad, después de todo, se deve al esfuerço y perpetua felicidad de este gran príncipe, por la memorable batalla de Clavijo, que se dio en el año 844, en la qual fue visto el apóstol Santiago —que en la noche antecedente havía aparecido al rey entre sueños, dándole ánimo y assegurándole que con

la ayuda de Dios alcançaría victoria— en un cavallo blanco y con una bandera blanca y en medio de ella una cruz roxa, que capitaneava nuestra gente, y apellidando los christianos a grandes vozes el nombre del referido patrón y apóstol de España, acometieron con gran denuedo al poderoso exército enemigo de suerte que, de todo punto desmayado, se puso en huída. [38] Executaron los christianos el alcance, y degollaron sessenta mil moros; apoderáronse, después de la victoria, de muchos lugares, en particular de Clavijo, donde se dio esta famosa batalla, y Alvelda y Calahorra, que antes se havían perdido, bolviendo a poder de christianos. De aquella batalla se ha originado la costumbre que hasta oy tienen los soldados españoles de invocar la ayuda del glorioso patrón de España y apellidar su nombre al tiempo que quieren acometer.

[39] Entró a reynar después el rey don Ordoño el primero, quien obtuvo también una señalada victoria contra los moros en el monte Laturro, no muy lexos de Alvelda o Albayda, en que quedó el campo por los christianos, con todos los despojos, y murieron diez mil moros, y entre ellos los más señalados por sus hazañas y nobleza. Reedificó el rey don Ordoño las ciudades que por la injuria de los tiempos passados y de las guerras estavan desiertas y assoladas, las quales fueron Tuy, León y Amaya —que el *Chronicón* del rey don Alonso llama *Amagia patricia*—, y murió en Oviedo, en el año de 862.

[40] Sucedió después don Alonso, llamado por sus grandes prendas y esclarecidas virtudes, el Magno. Forçó a los moros a alçar el cerco que havían puesto a la ciudad de León, y les quitó en Castilla la Vieja Simancas y Dueñas, con toda la Tierra de Campos —comarca que, a exemplo de Italia y de Francia, se puede en latín llamar *Campania*—, y assí mismo Coímbra, en Lusitania. En el principio de su reynado reedificó a Sublancia, que era cerca de León, y el castillo de Gauzón, a la orilla del mar, puesto sobre un peñal entre Oviedo y Gijón. Después las ciudades de Braga, Portu, Viseo, Chaves, Oca, todos pueblos que havían estado largo tiempo destruídos y deshabitados. El mismo daño padeció Sentica, y con la misma liberalidad y cuydado fue reparada, con nombre de Zamora, por las muchas piedras turquesas que por allí se hallan —que se llaman assí en lengua morisca. El grande y real monasterio de Sahagún, que los moros assolaron, fue de nuevo reparado y buelto a los monges de san Benito, al qual ninguno

en grandeza, magestad y riquezas se aventajó antiguamente en España, y aún oy es de los más nombrados que en ella se hallan. **[41]** Para tantas y tan grandes obras no bastavan los tesoros reales, ni sus averes; impuso nuevos pechos y desramas, cosa que se deve siempre escusar si no es quando la república se halla en tal aprieto que todos entienden es forçoso sujetarse a la necessidad si se quieren salvar. Esta verdad se entiende mejor por lo que resultó: estavan los vassallos por esta causa disgustados; la reyna doña Ximena, que también andava disgustada con su marido, persuadió a don García, su hijo, que se aprovechasse de aquella occasión y tomasse las armas contra su padre. No se descuydó el rey, aunque viejo y flaco; acudió luego a Zamora, prendió a su hijo y mandóle guardar en el castillo Gauzón. No pararon en esto los desabrimientos y males: era suegro de don García Nuño Hernández, conde de Castilla —de quien hablaremos después—, príncipe poderoso en riquezas y en vassallos; éste, con ayuda de la reyna y de los hermanos del preso, hizo brava guerra al rey, que duró dos años. A cabo de ellos, los conjurados dieron con su intento y el pobre rey, cansado del trabajo, o con deseo de vida más reposada, renunció al reyno y le dio a su hijo don García; a don Ordoño, el otro hijo, dio el señorío de Galicia. Lo uno y lo otro sucedió el año 910. **[42]** El poder adquirido malamente no suele ser duradero; assí, don García, el reyno que tomó por fuerza a su padre tuvo solo tres años, pues falleció en Zamora en el de 913. No dexó sucessión, por esso don Ordoño su hermano, sabida su muerte, de Galicia, donde tenía el señorío, sin dilación vino a tomar la corona. Fue el rey don Ordoño, segundo de este nombre, buen príncipe y templado si lo postrero fuera conforme a los principios, y no ensuciara sus manos con la sangre inocente de los condes de Castilla, como diremos luego. **[43]** Reynó por espacio de nueve años y medio; ganó de los moros una memorable batalla en la campaña de Santistevan de Gormaz, en que fueron muertos los cabos y gran número de los affricanos, y los demás se pusieron en huída. Y haviendo el rey seguido el alcance, taló los campos y pueblos de la Lusitania hasta llegar a Guadiana, en que padecieron mucho daño las comarcas y tierras de Mérida y Badajoz; dio la buelta y, con rezibimiento a manera de triunfo, entró en la ciudad de León —que él mismo avía antes poblado de nuevo y ensanchado—, en el año 918, y la hizo silla real y assiento de aquellos reyes, para cuyo

effecto trasladó a su palacio el templo de San Pedro y San Pablo, en que estava la silla de el obispo, por estar fuera de los muros y correr peligro de las invasiones de los moros —los quales antiguamente edificaron dicho palacio para que sirviesse de baños, obra de grande anchura y magestad. Puso nombre al templo de Santa María virgen, y se hizo coronar en él por manos de el obispo, cosa no usada antes de este tiempo, y principio de donde los reyes que antes se decían de Oviedo se comenzaron a llamar reyes de León.

[44] Bolviendo al señorío de Castilla, que tan enlaçado irá de aquí adelante con el de León, hallamos que después de su primer conde don Rodrigo, las personas más diligentes en rastrear las antigüedades de España ponen a don Diego Porcellos, hijo que fue de el passado, como lo señala en particular el *Chronicón* alveldense. Éste vivió en tiempo de don Alonso el Magno, rey de Oviedo, por quanto se puede conjeturar de memorias antiguas. Dio por muger una hija suya llamada Sulla Bella a Nuño Belchides, que era de nación alemán, y por su devoción era venido en romería a España y a Santiago. Este caballero, con deseo de adelantar las cosas de los cristianos, habiéndose emparentado con el conde don Diego, junto con él fundó la nobilísima ciudad de Burgos para que la gente que estaba esparcida y derramada por las aldeas hiciese un cuerpo y forma de ciudad, de que tomó el nombre de Burgos, porque los alemanes llaman burgos a las aldeas. [45] Había demás de don Diego Porcellos, en el mismo tiempo, otros condes de Castilla, por estar a lo que parece aquella provincia dividida en muchos señores, como fueron Fernando Anzules, Almondar, llamado el Blanco, y su hijo d·este, llamado don Diego. Mas entre todos, el de mayor autoridad y poder era Nuño Fernández, en tanto grado que vino a tener por yerno al hermano de don Ordoño el segundo rey de León, por nombre don García, que fue también rey. Por esto, y porque por las armas forzó a don Alonso el Magno, su consuegro, a renunciar al reino, tenía más presunción que don Ordoño pudiese sufrir, como enemigo que era de toda insolencia y altivez. Fuera d·esto, malsines atizaban el fuego y avivaban el disgusto, cuales hay muchos en la casa de los príncipes, que tienen costumbre de subir a los más altos grados, no por alguna virtud suya, sino derribando los que les están delante, maña muy mala pero hollada y seguida por los prósperos sucesos que por este

camino muchos han tenido. Con los aguijones d·este odio movido el rey, llamó los condes a su corte. [46] Fingió que con ellos quería comunicar los negocios más graves del reino. Señalóse para la junta un pueblo llamado Regular, situado en medio del camino y a los confines de los señoríos de Castilla y de León. Acudieron el día señalado los condes sin guarda bastante de soldados, por venir sobre seguro y confiados en la buena conciencia que tenían. Echáronles deslealmente mano por mandado del rey, y fueron enviados en prisiones en la ciudad de León. El dolor que las ciudades y lugares de Castilla concibieron, gravísimo por esta causa, se acrecentó grandemente con el aviso que dentro de pocos días sobrevino de la muerte impía y cruel dada a los condes. Temía el rey don Ordoño nuevas alteraciones y que aquellas gentes se resolverían de acudir a las armas para tomar amienda de aquel agravio; apercebíase para la guerra, juntaba soldados, armas y caballos cuando sobrevino su fin. Falleció en Zamora de su enfermedad [en el] año de nuestra salvación de 923; fue sepultado en León en la iglesia de Nuestra Señora, que él mismo hiciera consagrar.[a]

[47] Muerto que fue el rey don Ordoño, su hermano don Fruela, segundo d·este nombre, sucedió en el reino de León, no por alguna virtud que en él hobiese ni por voluntad de los grandes o conforme a las leyes, sino por las armas, en que muchos ponen el derecho de reinar. Conforme a los principios fueron los medios y los acabos. No le duró mucho el poder, reinó solos catorce meses. Señalóse solamente en afrentas, torpeza y crueldad, por lo cual le pusieron el nombre de Cruel ... Su memoria y fama quedó afeada, no mas por la enfermedad de lepra de que murió, que por la cobardía de toda su vida, y por la rebelión y enajenamiento de Castilla que en su tiempo sucedió. Había alterado las voluntades de los naturales la muerte indigna de los condes que el rey don Ordoño mandó hacer. Esta pena se acrecentaba de cada día con nuevos agravios que les hacían, ca les forzaban a ir a pedir justicia y seguir sus pleitos delante los jueces de León, y cuando se tenían cortes generales acudir a ellas. [48] Así, lo que trataban en sus ánimos y no era fácil ponello en ejecución, que era levantarse, tuvieron buena

[a] He restituït al text bona part d'aquest fragment, que Bastero havia deixat interromput a la meitat del paràgraf [44] amb les paraules «*Dio por muger una hija suya...*». Ell mateix havia anotat a continuació: «*És en la pàgina 266, columna 1, in fine. Se copiarà fins a las palabras de la columna:* que él mismo hizo consagrar».

ocasión de apresurarlo por la poquedad del rey don Fruela; quitáronle públicamente la obediencia y se le rebelaron. Para dar orden en las cosas y para el gobierno escogieron dos personas de entre toda la nobleza que tuviesen cargo de todo con suprema autoridad. Diéronles nombre de jueces, y no títulos de principados más grandes, porque no tomasen ocasión del apellido para oprimir la libertad. Fueron nombrados para esto Nuño Rasura y Laín Calvo, dos varones en aquel tiempo muy nobles y poderosos. Laín era de menos edad y casado con Nuña Bella, hija de su compañero; a éste se dio cuidado de la guerra por su mucho esfuerzo. A Nuño Rasura, que era persona de grande experiencia y de prudencia aventada, encargaron principalmente las cosas del gobierno y de la justicia, que administraba estando en Burgos, ciudad principal, las más veces solo, y también en otros pueblos de la provincia ... [49] Cuánto tiempo hayan vivido estos jueces no se sabe, ni aun se tiene bastante noticia de sus hechos. Del linaje d·estos dos jueces sin duda sucedieron hombres muy nobles, muy valientes y señalados, porque Laín Calvo fue quinto abuelo del Cid Ruíz Díaz; hijo de Nuño Rasura fue Gonzalo Nuño, que tuvo el cargo de su padre no con menor gloria que él, por ser de ingenio fácil, de suavidad de costumbres y afabilidad singular, en todas sus cosas muy curioso ... Su mujer se llamó doña Jimena, hija del conde Nuño Fernández, que fue con los demás condes de Castilla muerto por el rey don Ordoño. D·este matrimonio salió el conde Fernán González, por la gloria de sus virtudes y proezas, y en particular por la grande constancia que mostró en tanta variedad de cosas como por él pasaron, igual a cualquiera de los antiguos caudillos y príncipes.[a]

[50] Començó a bolar por todo el mundo la fama de Fernán Gonzalo, conde de Castilla, en tiempo de el reynado del rey de León don Alonso, el quarto de este nombre, llamado el Monge, hijo de don Ordoño el segundo, cuyo reyno, que don Fruela a tuerto le quitó, después de su muerte le recobró —año de 924. El nombre y título de conde, porque su padre solamente tuvo nombre de juez, no se sabe si lo tomó con consentimiento de los reyes de León o, lo que parece más verisímil, por voluntad

[a] El text d'aquest tres darrers paràgrafs tampoc no hi és al manuscrit, però he pogut restituïr-lo per la indicació que Bastero ha escrit just després d'apuntar les primeres paraules del paràgraf [47]: «*ut en la pàgina 267... Se copiarà la columna 1 i 2, deixant-ne però las clàusulas, que no són necessàrias*».

de sus vasallos, que le quisieron honrar por esta manera, maravillados de las excelentes virtudes de tan gran varón. Señalóse en la justicia y mansedumbre, celo de la religión y en el gran ejercicio que tuvo y larga experiencia en las cosas de la guerra, virtudes con que no solo defendió los antiguos términos de su señorío, sino demás d·esto hizo que los del reino de León se estrechasen y retrajesen de la otra parte del río de Pisuerga. Ganó de los moros ciudades y pueblos, castigó la insolencia de los navarros con la muerte de su rey don Sancho Abarca.[a]

[51] El sobre mensionado rey don Alonso de León fue en sus costumbres más semejante a don Fruela que a su padre [don Ordoño II]. Ninguna virtud se cuenta d·él, ninguna empresa, ninguna provincia sujetada por guerra y allegada a su señorío. El odio de los suyos por esta misma causa se encendió contra él de tal suerte que, cansado con el peso del gobierno, se determinó de renunciar el reino a su hermano don Ramiro. Llamóle con este intento a Zamora el año del Señor de 931, y de su reinado seis y medio. Dióle el cetro de su mano, resuelto de descargarse de cuidados y de mudar la vida de príncipe con la de particular y de monje. En el monasterio de Sahagún, puesto a la ribera del río Cea, tomó el hábito sin cuidar ni de lo que las gentes podían pensar de aquel hecho, ni de su hijo don Ordoño, habido en doña Urraca Jiménez, hija de don Sancho Abarca, rey de Navarra, que quedaba en su tierna edad desemparado de ayuda y a propósito para que le hiciesen cualquier agravio. **[52]** El principio bueno fue; el tiempo, que aclara los intentos, dio a entender que más se movió por liviandad que por otro buen respeto. Doña Teresa, hermana de la reina doña Urraca, casó con el nuevo rey don Ramiro; d·ella nacieron don Bermudo, don Ordoño, don Sancho y doña Elvira. Don Ramiro, encargado que se hobo del reino, luego tornó a renovar la guerra de los moros. Entendía como varón prudente que con ninguna cosa más podia ganar las voluntades de los suyos ni hacer mayor servicio a Dios que en perseguir a los enemigos del nombre cristiano, pero la inconstancia de don Alonso puso impedimento a tan sanos intentos, porque con la misma ligereza con que la había tomado dejó aquella

[a] He restituït també bona part d'aquest paràgraf, la còpia del qual queda indicada de la mateixa manera que en els casos anteriors: «*El nombre y título de conde... ut en la pàgina 269, columna 1*»

manera de vida y se comenzó a llamar rey. Para atajar los males que podían resultar d·estos principios, don Ramiro a la hora revolvió contra León, do su hermano estaba. Allí le cercó y, vencido de la hambre y de la falta de todas las cosas, le forzó a rendirse ... [53] Concluídas estas revueltas, el rey, como antes lo pretendió, volvió las armas contra los moros. Entró por el reino de Toledo, tomó por fuerza en aquella comarca, saqueó y quemó a Madrid, pueblo principal, derribóle los muros. En el entretanto los moros, encendidos en deseo de vengarse, juntas sus gentes, entraron por tierra de cristianos. Lo primero se metieron por los campos de Castilla. El conde, como quier que por la guerra pasada de Navarra se hallase flaco de fuerzas, movido por el peligro que las cosas corrían, envió embajadores al rey don Ramiro para rogarle no permitiese que el nombre cristiano recibiese afrenta ni que los bárbaros se fuesen sin castigo, que él forzado tomó las armas contra el rey su suegro, y que el suceso de las guerras no está en manos de los hombres; si algún agravio o enojo recibió por lo hecho, que era justo perdonarle por respecto de la patria; que le aseguraba no pondría en olvido el beneficio y cortesía que le hiciese en este trance. [54] El peligro común ablandó el ánimo del rey. Acudió luego con sus gentes deseoso de ayudar al conde. Juntáronse las huestes y los campos. Dióse la batalla cerca de la ciudad de Osma, en que gran número de los bárbaros fueron muertos, los demás puestos en huida. Los soldados cristianos cargados de oro y de presas volvieron a sus casas. Algunos sospechan que desde este tiempo volvieron los condes de Castilla a estar a devoción y ser feudatarios y vasallos de los reyes de León, porque les parece que un rey tan amigo de honra como don Ramiro no juntara de otra manera sus fuerzas, ni perdonara las injurias y desacatos que le habían hecho, sin que primero se le allanasen. Siguióse una nueva guerra contra los moros. El rey don Ramiro, encendido en deseo de oprimirlos con sus gentes, movió la vuelta de Zaragoza. Tenía el principado de aquella ciudad Abenaya, señor de pocas fuerzas, feudatario de Abderramán, rey de Córdoba. Acompañó a don Ramiro en esta jornada el conde Fernán González. El moro, pareciéndole que no podría resistir a dos enemigos tan fuertes, tomó por partido sujetarse al rey don Ramiro y pagalle parias. Con este concierto se hicieron paces y cesó la guerra. [55] No guardan los moros la fe mas de lo que les es forzoso. Así, partidos los nuestros, y también por miedo de Abderramán, que

tenía aviso se aprestaba contra él, mudado partido y tomado nuevo asiento, de consuno acometieron los dos las tierras de los cristianos. Llegaron a Simancas; llevaban los moros mal que los cristianos les pusiesen leyes y forzasen a pagar parias los a quien tenían antes por sus tributarios. Acudió luego el rey y salió al encuentro a los enemigos. Dióse la batalla, que fue muy brava y de las más señaladas y reñidas de aquel tiempo; murieron treinta mil moros, otros dicen setenta mil. Los despojos fueron muchos y ricos, grande el número de los cautivos. El mismo Abenaya también fue preso. Abderramán con veinte de a caballo escapó por los pies. El conde Fernán González, por no haberse hallado en la batalla —el porqué no se sabe— pero habiéndose encontrado con los que huían, hizo en ellos no menor matanza.[a]

[56] Después de la referida batalla, que sucedió en el año 934, se movieron otras alteraciones y guerras civiles en las Asturias contra el mismo don Ramiro, las quales fueron por fin cegadas por la clemencia de el rey, que convidó a los asturianos a que se reduxessen, como lo hicieron. Tenía el conde de Castilla Fernán González, en doña Urraca su muger, una hija de el mismo nombre; importava mucho para el buen sucesso de las cosas que entre las dos provincias y señoríos de Castilla y de León huviesse confederación y avenencia, lo qual don Ramiro no ignorava. Con deseo pues que la paz se assegurasse, trató [con] el conde y hizo que el hijo don Ordoño, que le debía suceder en el reyno, casasse con la dicha doña Urraca, como en effecto se executó assí. **[57]** Verdad es que muerto don Ramiro y siendo ya rey don Ordoño el tercero, éste, con deseo de satisfazerse de el conde, que sin tener respeto al deudo avía juntado sus fuerzas y tropas con el rey de Navarra y juntos, los navarreses y castellanos, entrado por sus tierras de León, movidos de don Sancho, hermano de dicho don Ramiro, que deseava reynar en León o que estava irritado por algún agravio, como es más verisímil, repudió a dicha doña Urraca, su muger, hija de el conde, y casó con doña Elvira, que tales eran las costumbres de aquella era. Dichos aliados, pero, sossegado el furor con que entraron dentro el reyno de León, juzgando que era sin propósito hazer la guerra tanto tiempo

[a] He restituït al text també els cinc darrers paràgrafs, de la *Història* de Mariana, seguint el que indicava l'anotació de Bastero posada just després de la primera frase del paràgraf **[51]**: «*Ut en la pàgina 269, columna 2, i pàgina 270, columnes 1 y 2. Se copiarà tot lo de estas columnas y apartats menos algunas clàusulas que no seran necessàrias*».

en provecho ageno y con su peligro, sin hazer efecto de momento, se bolvieron a sus tierras. [58] Sossegadas pues dichas guerras civiles, bolvió el conde sus armas y tropas contra Abderrahamán, rey de Córdova, y después de muchas y muy insignes batallas contra los moros —y en particular la que se tubo cerca de Piedrahita, que duró por espacio de tres dias sin cessar, en la qual el dia postrero el apóstol Santiago fue visto entre las hazes dar la victoria a los fieles—, fue a León a las cortes que el rey don Sancho el Gordo, hermano y successor de el referido don Ordoño el tercero, celebró en aquella ciudad en el año 958; y después, por assiento y concierto echo con el mismo rey, en el año 965 logró que Castilla quedasse libre, sin reconocer en adelante vassallaje a los reyes de León. Y finalmente falleció en Burgos, año de 968, reynando en León Ramiro el tercero, hijo de el mensionado don Sancho.

[59] Por muerte de el conde Fernán González, heredó el condado de Castilla su hijo, Garci Fernández, que murió en una batalla contra moros en el año de 1006. Reynó en León casi todo el tiempo de el govierno de este conde, don Bermudo el segundo, llamado el Gotoso, primo hermano de don Ramiro el tercero, que murió sin dexar hijos. Este rey don Bermudo, al principio de su reynado, que fue en el año 983, confirmó con nuevo edicto que publicó las leyes antiguas de los godos, y mandó que los cánones de los pontífices romanos tuviessen vigor y fuerza en los juizios y pleytos seglares, que fue una ordenación sanctíssima. En tiempo de estos dos príncipes, el rey Bermudo y el conde García, los quales nunca supieron acordarse en ayudar a la república christiana y en defender la causa común, lograron por esso los moros muchas batallas contra los christianos, y tomaron differentes pueblos y ciudades, y en particular saquearon y destruyeron las de León y Compostela. [60] Sucedió después de Garci Fernández en el condado de Castilla su hijo don Sancho, nieto de Fernán González, que falleció en el año de 1028. A costa de este conde don Sancho se abrió y allanó nuevo camino para que los estrangeros passassen a la ciudad y iglesia de Santiago —es a saber, por Navarra, la Rioja, Briviesca y tierra de Burgos, como quiera que antes, por ser el señorío de los christianos más estrecho, los peregrinos de Francia acostumbrassen a hazer su camino con grande trabajo por Vizcaya y los montes de Asturias, lugares faltos de todo, ásperos y montuosos. En el mismo año 1028 que murió, entró a reynar en

León don Bermudo el tercero, aviendo antes reynado por espacio de †29† años su padre, don Alonso el quinto, hijo de el sobre mencionado Bermudo el segundo. Dicho rey don Alonso el quinto celebró cortes generales de su reyno en la ciudad de Oviedo, el año de mil y veynte, en las quales se reformaron las antiguas leyes de los godos.

[61] Después de la muerte de don Sancho heredó el condado de Castilla su hijo don García, biznieto de el conde Fernán González, pero al cabo de un año fue alevosamente muerto sin aver dexado succesión, por cuya causa le heredó successivamente doña Nuña, su hermana, que era casada con el rey de Navarra don Sancho el Mayor. Tuvieron, dicho rey de Navarra y doña Nuña su muger, tres hijos, el segundo de los quales fue don Fernando, a quien donaron en vida su padre y [su] madre a Castilla, trocado el nombre de conde, que hasta entonces tubo aquel estado, en apellido de rey; el qual casó con doña Sancha, hermana del sobre dicho don Bermudo el tercero, rey de León. [62] Los otros estados que dicho rey don Sancho possehía, los dexó divididos después de su muerte —que sucedió en el año de 1035— entre los demás hijos, en esta forma: don García, que era el hijo mayor, llevó lo de Navarra y ducado de Vizcaya, con todo lo que hay desde la ciudad de Náxara hasta los montes d'Oca. A don Gonzalo, que era el menor de los tres hermanos, todos legítimos, cedieron Sobrarve y Ribagorza, con los castillos de Loharri y San Emeterio. A don Ramiro, hijo de fuera de matrimonio, aunque de madre principal y noble, dió su padre el reyno de Aragón, fuera de algunos castillos que quedaron en aquella parte en poder de don García y se le adjudicaron en la partizión. Traza enderezada a que los hermanos estuviessen travados entre si, y por esta forma se conservassen en paz. En el reyno de León, donde reynava a la misma sazón el sobre referido don Bermudo el tercero, cuñado de don Fernando, rey de Castilla, se comprehendían las provincias de Galicia y de Portugal y parte de Castilla la Vieja, hasta el río de Pisuerga.

[63] Todos los referidos hermanos se llamavan reyes y usavan de corte y assiento real. Cada qual ponía los ojos en la grandeza de su padre y pretendían en todo igualarle. Llevavan otrosí mal que los términos de sus estados fuessen tan cortos y limitados, de que resultaron guerras perjudiciales y sangrientas, particularmente entre los dos cuñados, el rey de Castilla y el de León, de suerte que en una batalla campal que se dió

de poder a poder a la ribera de el río Carrión, en el valle de Tamarón y cerca de un pueblo llamado Lantada, entre el exército de León y el de Castilla, con ayuda y socorro del [de] Navarra, fue el rey a León mortalmente herido de un bote de lança, de que cayó muerto de su cavallo. El rey de Castilla, don Fernando, ganada la victoria, se entró por el reyno de León —que por derecho le venía, por vía de su muger la reyna, hermana de don Bermudo, que no dexó succesión— para apoderarse d·él y de sus castillos y ciudades, cosa muy fácil por estar los ánimos de aquella gente amedrentados y cobardes por la muerte de su rey y la pérdida tan fresca, si bien por el común afecto de todas las naciones aborrecían el gobierno y mando extranjero, por donde, y más por obedecer a su rey, tomaran primero las armas, y de presente pretendían hacer resistencia a los vencedores. [64] La osadía y ánimo sin fuerzas poco presta. Cerraron pues los de León al principio las puertas de su ciudad al ejército victorioso, que acudió sin tardanza, mas como quier que no estuviese reparada después que los moros abatieron sus murallas ni tuviese soldados, municiones, almacén y bastimentos para sufrir el cerco a la larga, mudados luego de parecer, acordaron de rendirse. Llevaron los ciudadanos al rey con muestra de grande alegría a la iglesia de Santa María de Regla, donde a voz de pregonero alzaron los estandartes por él y le coronaron por su rey. Hizo la ceremonia don Servando, obispo de León, que fue el año de Cristo 1038. Reinó don Fernando en León veinte y ocho años, seis meses y doce días; en Castilla otros doce años más, parte d·ellos en vida de su padre, parte después de sus días.[a]

[65] Los mismos motivos y conjeturas que dan los antiquarios franceses, como hemos visto arriba, de haverse desaparecido desde el río Loire azia levante nuestra lengua, e introduzido en su lugar la francesa,[b] hallamos que concurren en los reynos de Castilla respeto de la castellana, que començó a formarse e hizo retirar aquella de aquellas comarcas, como

[a] L'última part d'aquest resum d'història de Castella i Lleó també l'he haguda de restituir d'acord amb la indicació que insereix Antoni de Bastero entremig del text del paràgraf [63]: «*...para apoderarse d·él y de sus castillos... ut pàgina 293, columna 1 in fine*»

[b] Bastero es refereix al que s'hauria explicat amb detall al primer capítol d'aquest Llibre tercer, però que també s'insinuava al tercer capítol del Llibre primer —cf. especialment els textos citats de Claude Fauchet.

discurrimos de la antecedente serie de la historia, siguiendo al célebre padre Mariana. Porque haviendo don Sancho, llamado por renombre el Mayor, rey de Navarra, heredado el condado de Castilla, cuyo título y armas de conde mudó en el nombre e insignias reales, ...[a]

§. 3: Quáles fueron las causas y motivos de haverse originado y formado la castellana.[b]

[66] Annotamos primeramente, en punto de historia castellana, de donde tomaremos después alguna escassa luz para no andar de todo punto a ciegas y a tentones en este laberinto tan diffícil y tan obscuro, que toda la porción de Castilla que conquistaron los españoles desde los principios de la restauración de España, que por la parte de Asturias y de León empezó el valeroso rey don Pelayo en el año de 718, estuvo sujeta al reyno de León, y se governó por condes —que eran lo mismo que governadores— dependientes de aquella corona, nombrados y elegidos por los mismos reyes de León, a los quales reconocían vassallage, hasta el tiempo de el famoso conde Fernán González, quien, no obstante que reconoció también vassallage como a governador de las fronteras de Castilla a el rey de León don Sancho, pero después —o por lo resultado de cierta composición y convenio que se hizo sobre algunas dissensiones y guerras intestinas, o por tolerancia y contemplación en la menoridad de el rey don Ramiro el III, successor e hijo que quedó, de 5 años, de el rey don Sancho—, quedó relevado de el vassallage. [67] Y, por consiguiente, se separaron León y Castilla, logrando el conde la

[a] Una anotació, encara que també incompleta, al marge del mateix full 150 r. (ms. 3-III-4 RABLB) ens dóna algunes pistes sobre la continuació de l'argument iniciat en aquest paràgraf: «*Don Sancho, llamado el Mayor, rey de Navarra, quien en el tiempo que ya reynava en aquel estado heredó el principado de Castilla, cuyo título y armas de conde mudó en el nombre e insignias reales —por cuya razón le llamó vulgarmente el pueblo Emperador de España—, fue alevosamente muerto, yendo a Oviedo a visitar los cuerpos santos que en aquella ciudad se veneran, en el año 1035, con assechanzas que le pararon en el camino, sospechándose que algún príncipe de los muchos que embidiavan su felicidad le hizo poner la celada. Y dexó divididos sus reynos entre sus hijos en esta forma...*»

[b] Podria sintetitzar el contingut d'aquest apartat, no completament redactat, la següent anotació, que llegim al verso del full on s'inicia el text (154 v., 3-III-4 RABLB): «*La causa fue el averse separado los castellanos de la corona de León y aver echo reyno aparte, independiente en aquellos tiempos de aquella corona, que fue la primera de las que se establecieron en España después de su desolación y pérdida por la entrada de los moros, cuya corona de León empezó en el principado de Asturias por obra del famoso y valeroso don Pelayo.*»

soberanía e independencia, siendo esta separación la causa de quedar leoneses y castellanos tan discordes, poco afectos y mal unidos, de que nacieron los daños que después se experimentaron en ambos dominios, conforme refiere el eruditíssimo y nunca bastantemente celebrado don Juan de Ferreras,[10] con el seguro testimonio que allega, de los *Annales complutenses.*

[68] Murió el conde Fernán González por el mes de julio de el año 970,[11] y haviendo succedido en el condado su hijo don García Fernández, y las tierras y dominio de los christianos padecido muchas hostilidades por Mahomat Almançor, rey poderoso de Córdova, a instancias y persuassiones de algunos grandes señores de Castilla —en particular de el conde llamado don Vela y de sus hijos, que se hallavan bien recibidos y tratados en aquella corte de Córdova, a quienes Fernán González, por razones de estado havía desterrado y quitado sus honores y haziendas—, la reyna governadora de León, doña Elvira —por su hijo don Alonso, que quedó de cinco años de su marido don Vermudo ya diffunto— solicitó con el conde don García Fernández que todos aquellos que estaban en Córdova bolviessen a su patria, restituyéndoles los honores y bienes que antes gozaban, olvidando todas las antiguas causas de haverse estrañado de los dominios christianos, para que no hubiesse quien fomentasse que los mahometanos hiziessen guerra.[a] [69] Y en effecto todo esto se logró en el año de 1000, en que fueron restituídos a Castilla, y cada uno a su patria, con mucha felicidad y gusto de todos, por ver apagadas las centellas que encendían la guerra entre christianos y mahometanos, como dize el citado Ferreras.[12]

[70] < Assentada la dita història y lo demés que se continuarà, inseguint los altres tomos 5, 6, etc. de Ferreras, se faran las següents ponderacions: la separació dels dos regnes; la mala unió i poch affecte entre las duas nacions; lo aver tornats y aver-se restituïts a Castella los

---

[a] Potser té alguna relació amb tot això l'apunt que trobem als fols. 28 r. i 27 r. del lligall 14 (5) RABLB: «*Y es cosa averiguada que en aquel tiempo en lo postrero de España* —ço és en lo any 786, després de una gran batalla que guanyaran los christians, cerca de un pueblo llamado Ledos—, *por la parte que los montes Pyrineos se estienden de mar a mar, muchas ciudades y pueblos se ganaron de los moros por las armas de los reyes de Navarra, y por el esfuerzo de Carlo Magno rey de Francia, príncipe de authoridad aventajada entre los reyes christianos y por sus grandes proezas muy conocido por la fama. Esto puso en necessidad a Isera rey de Córdoba de embiar un capitán de gran nombre llamado Abdelmelich con exército bastante para reprimir las entradas por aquella parte y intento de los christianos. Lo que resultó fue que los moros tornaron a apoderarse de Girona en lo postrero de España, y de Narbona en la entrada de Francia. De allí, dize el arçobispo don Rodrigo, en la* Historia de los árabes, *cap. 20, que para acabar el edificio de la mezquita de Córdoba hizieron traer la tierra en ombros de christianos, que fue insolencia de bárbaros olvidados de la modestia y templanza con la prosperidad. Esta tierra, entiendo yo, debió ser alguna suerte de arena con que haze mayor presa la cal ... Y fue el primero contra los reyes moros que para su guarda tomó soldados estraños, es a saber tres mil christianos renegados...* —248, 2 y 249, 1.»

señors que extrenyats estavan, molts anys ha, en Còrdova, que portarían moltas paraulas àrabes y comenzarían los castellans pronunciant a la moresca algunas lletras y síl·labas; que de aquí degueren començar los castellans a formar, a poch a poch, un dialecte, que ab lo temps vingué a fer llengua a part y distinta de la romana o de la nostra; que açò ho indica lo que observem, que en las terras de la corona de León, en la qual se comprenia també alashoras tota Galícia y part de Portugal, se parla molt different que en Castilla, lo qual llenguatge que en ditas terras se usa reté encara moltas paraulas y modos de dir nostres.>[a]

---

[a] Segurament cal relacionar amb l'argumentació prevista per a aquest apartat —segons la qual als territoris de l'antic regne de Lleó s'haurien conservat més relíquies de la llengua catalana primitiva que a la zona del regne de Castella— unes llistes de paraules asturianes, gallegues, i portugueses que trobem entre els papers d'aquest mateix manuscrit (3-III-4 RABLB):

«Vocables asturians: mujer (sense gorja): lat. mulier; fio y fia: fill y filla; crieu: criat; rapaz: minyó; dixo (sense gorja): digué; pleto: plat; escudiera: escudella; ènima: ànima; querto: quarto; otxeu: otxavo (sense gorja); camín: cast. camino; molín: cast. molino; dover: cast. llover (dueve: cast. llueve); fai sol: cast. haze sol; fai mal tiempu: cast. haze mal tiempo; páxaros (sense gorja): aucells; ovejes (sense gorja): cast. ovejas; l'éguila: cat. l'àguila; mure: cast. ratón; esperteyu; rata pennada: cast. murciélago; un palombu: cast. un palomo; detríos: cast. ladrillos; dibre: cast. libro; didu: cast. dedo, cat. dit; luenye o lueñe: cast. lexos; cavedu: cast. cavallo; cavadieru: cast. cavallero; rexidor (sense gorja); aju (sense gorja): cast. ajo, cat. aill; calças: cast. medias, cat. mitjas; calçones: cat. las calças» (fol. 199 r. i v.)

«Gallego: gabel y gabela; sogra: cast. suegra; concello: cast. concejo; tort y torta, fem.: cast. tuerto, ço és que no és dret; [...] (11 tergo); fogo: foc; agulla: cast. aguja; cego: ciego (11 tergo); fillo: fill; ovo: cast. huevo; vella: vieja; y viella (59); faz: fa; estela: cat. estella (32); Deus: Dios; neve: cast. nieve; allos: cast. ajos, y el glosador ho adverteix (37); porta: cast. puerta; jollo: genoll, cast. rodilla (60); a: la, article (62 tergo); meu: pronom (76); so: temps de verb (76); eu: yo (76); bo: bueno (76); Pero: Pedro (76); mentre: cast. mientras (76 tergo); seu (79); pode: pot (79); leyte: llet; leche (85); semellar: semejar (86); cadela: gossa, perra (86); manteyga: mantega (86); peixe: el pece, el pescado (89); palla: paja; gotejar: cast. gotear (93 tergo); pedra: piedra; pe: cat. peu (96); despois: después (102); mays: más, més; traballar.

Asturiano: cullir: cast. cojer; nadal: navidad (22, y dize el asturiano: nadal llama a la navidad); reguero: cast. arroyo (50); tallar: cortar (53); ginero: lo mes de janer, y ho nota la glosa (66 tergo y 116 tergo); assolejar: assolear, tràurer al sol (84); nantar: acrecentar, ita la glosa (96 tergo).

Portugés: fragallos; ovella; vella: cast. vieja; de fora: de afuera; terra: tierra; merda: mierda; ollos: ulls; corte: cast. cortijo, cat. cort, estable; traballar: trabajar; receber: rèbrer (58); judeu: judío; fenestra: ventana; palleiro: pajar; mellor: cast. mejor (76 —millor, ab i, 76 tergo y 177.1.2); figuo: figa; fogaza: cast. hogaza (ita fol. 80); mays: més; mollar: mullar; mellorar: millorar.

Castellano: chico: petit —n'i ha dos que coménçan així; odre: bot; pardal (3 y 37 tergo, y 42); al frayle como te fa [...]; mansión: casa (5 tergo); encamarado: cat. encambrat (5 tergo); juglar; parlar (8 tergo); al buey por el cuerno y al hombre por el vierbo: quiere dezir por la palabra. En los labradores quedó desde el latín viejo dezir la palabra vierbo (vide 11 tergo, col. 11 —Antona—, y 21 y 23, 33 en dos llocs, y 39); finado: cat. finat, mort (45); estremadura: su origen y por qué assí llamada (fol. 11); parlar (11 tergo); a quien te la fay, fayla (13); tornar: bolver (33 y 35, y 40, 57, 61, 65; 17, 93 tergo, 96); vinagre: azeyte (25 y 129); parlero: hablador (17 tergo); boca que dize de no, dize de sí (19 tergo); Pero: Pere, nom (20); papo: cat. pap (35 y 40, 42, tres voltes en 44); cantón: cantó (21); grua: hodie grulla (23); sant Joan: san Juan; mestal: mestall (vide però la explicació que no me agrada, y crech se equivoca... és en fol. 23 tergo); costa: temps de verb, cuesta; cucú: cornut (vide omnino en fol. 29 tergo); embudo: embut; luengas: llargas; plaz: plaze (94); talante (96); brotar (101 tergo); plorar: idem; fora: fuera; condesar: cat. desar, guardar (108 tergo); galea: galera (109); espera: esfera (113); barcueta: diminutiu de barca; cortel: cuchillo (123); muelo: modoló de blat (127); altro: por otro, lat. alterus (128 tergo); dobla: doblón; novel: nuevo; la sus: ital. [...]; dubdar: dubtar; borde: bort, basó; veleta: de campanar (45); mur: ratón; horado: forat; membrar (49 y 124 tergo); paramientes: cat. [...] (48 tergo, 104 y 126 tergo —[...] sobre aquest mot); Genero: janer, mes de janer (50); bona: buena; curto: cat. curt; terrenal; vostro: vuestro (6); dona: cast. muger; olio: azeyte (61 tergo); a la derrería: a l'últim; a la primeria: al principi; vero: verdader (69 tergo); cras: demà (69 tergo); bel: bello (69 tergo); avenencia: concòrdia (73 tergo); mas vale bon nodriment, que oro ni argent (75 tergo); garzón (75 tergo); bofetada: ita la glosa (77); parlar (77, 78); gandir: comer, ita la glosa; regatón: regató dels encants (83); misser: nom de honor (84 tergo); estad: temps de verb, estado (87); fraçada: flassada (88); juglar (88); tumbar (91 tergo); governalle: timó —Notas: 38; 45; 47; 47 tergo, dos llochs; 48 tergo («Dama quere dezir confianza», vide lo diccionari); 51; 61 tergo; 68 tergo; 77 tergo; 107;

§. 4: Se responde a los señores de la Real Academia Española, que mantienen diversa opinión sobre este assumpto de el origen, formación y nacimiento de la lengua castellana.[a]

[71] <Se resumirà lo que diuen, tant en el *Discurso de el origen de la lengua castellana* com en el de las etymologias, que me apar són duas opinions differents, puix en una part diuen que «*se formó o principió desde que don Pelayo començó la conquista*», lo que no pot ésser perquè tots aquells gots que se retiraren en las montanyas de Astúrias no se mesclaren ab altras nacions, ni ab los moros, sino aprés de molts anys, y quant se retiraren ja parlàvan aquesta nostra, també la parlarían en los principis de la conquista, y així continuaren fins que la separació dels dos regnes començà a portar y fer mudança en la llengua, en la manera que se ha dit en lo antecedent §.

[72] Lo sobre dit ho insinua Beuter en sa *Historia*, ahont diu que la llengua española se mantingué y se conservà en temps de la pèrdua de Espanya entre las montanyas de Astúrias y Aragon, ab la gent que s'i refugiava, etc.[b]

En una altra part, ço és en lo *Discurs de las etymologias*, li dónan més antich principi,

---

113, en la plana y tergo; 116, en dos parts in fine, col. 2; 119 tergo; 126 in fine; 126 tergo, sobre un vocable antich...» (fols. 212 r. i v., i 213 r.) —aquesta darrera llista, de mots castellans, no queda clar si és per relacionar-la amb les altres (ocupa una columna paral·lela, als mateixos fulls) o bé pertany al grup de paraules destinades a configurar el diccionari de catalanismes castellans que Bastero havia projectat com a apèndix de la *Història de la llengua* (vegeu la nota complementària al paràgraf [20]).

[a] Ja m'he referit, en fer l'estudi de les fonts de l'obra, a l'extrema importància que degué tenir, en general per a la cultura hispànica de l'època, però en particular per al canonge Bastero i els seus interessos científics, llavors en plena efervescència, la publicació l'any 1726 del *Diccionario de la lengua castellana* de la Real Academia Española, que incloia justament els dos treballs preliminars sobre l'origen de la llengua i sobre les etimologies que donen peu a la inclusió aquí d'aquest apartat, dedicat exclusivament a la crítica d'aquests *Discursos* tan estretament relacionats amb el projecte i els objectius de la *Història de la llengua catalana.*

[b] Potser té alguna cosa a veure amb el que s'insinua aquí l'apunt que podem llegir al fol 183 r. del ms. 3-III-4 RABLB: «*Extensión. Mariana, tom. 1:* Carlos Martello, por la muerte de Eudón, su competidor, se apoderó del grande estado que tenía en Francia. Tres hijos que quedaron del difunto, Aznar, Hunoldo y Vayfero, como herederos de la enemistad de su padre y con intento de satisfazerse de su contrario, acudieron a las armas. Aznar, en aquella parte de España que cae cerca de Navarra, tomó a los moros la ciudad de Jaca, con otros muchos castillos y plazas, por donde fue tronco y fundador del reyno y gente de Aragón, que passa por aquella comarca *(241, 2)*»

puix la primera edat o temps de las tres en què divideixen la llengua castellana, diuen fou ja antes dels romans, lo que no pot ésser com se proba de lo que ells mateixos diuen en lo mateix *Discurso* de que no se sab quina llengua era la antigua española, y haver-se totalment perdut... >

§.5. *En qué tiempo se introduxo en el reyno de Aragón la lengua castellana.*[a]

[73] <Veja's la llista dels vocables que me dictà un capellà aragonès que de Roma passava, [i] es tornava a sa pàtria, que trobaràs ficada en lo §. antecedent, y lo que dich en dit §. antecedent.

De Verdún, obispado de Jaca —m'ho dictà un capellà aragonès, del lloc de Verdún, bisbat de Jaca:[b]

---

[a] Com ja he explicat a l'estudi introductori, no sabem exactament quina era la finalitat d'aquest capítol. Potser Bastero pensava demostrar que la llengua castellana no havia pogut arrelar tant a l'Aragó com a la resta d'Espanya pel fet que aquest territori va unir-se amb Catalunya, on es conservava pura la primitiva llengua romana. Això explicaria que s'hi haguessin conservat trets lingüístics —els de l'aragonès— des del seu punt de vista més propers al català.

[b] Aquesta llista de paraules aragoneses és anotada al fol. 172 r. d'aquest mateix manuscrit 3-III.4 RABLB. Trobem així mateix tota una sèrie d'apunts i anotacions diverses entre els papers d'aquest manuscrit, molt probablement destinades a l'estructuració del present apartat; són les següents:

- fol. 74 v.: «*En Aragón: vide Cascales,* Historia de Murzia, *pág. 305.*»
- fol 119 r: «*Antonius Nebricensis, in* Dictionario, *verbo* Florín de Aragón, [...] aureus tarraconensi —*vide* Actis beati Raymundi Lullii, *fol. 24.*»
- fol. 172 r.: «*En los lugares de Anzó y Hecho, del obispado de Jaca, hablan la lengua antigua.*»
- fol 177 r.: «*Prólogo, car. V, §. 9:* En el cuerpo de esta obra, y en el lugar que le corresponde, se ponen varias voces peculiares y proprias que se usan freqüentemente en algunas provincias y reinos de España, como en Aragón, Andaluzía, Asturias, Murcia, etc., aunque no son comunes en Castilla; y en las de Aragón se omiten las que vienen de la lengua lemosina y no están autorizadas con los fueros, leyes y ordenanzas de quel reyno.»
- fol. 178 r.: «*Extensió: Una bella authoritat de Zurita, citat per Bosch,* Títols d'honor, *pàg. 154 tergo, col. 2, de la qual se infereix per què en Aragó ha quedat més la llengua llemosina que en altras parts de Espanya, ademés de la raó de aver-se unit o ajuntat aquest regne ab Cataluña. Y de aquí mateix se pot inferir per què los authors geògraphs diuen que la llengua dels aragonesos és la llemosina...*»
- fol. 179 r.: «*Extensión. Corbera,* Cataluña illustrada: Tarragona tuvo por suffragánea a Zaragoza hasta el año 1318, en que fue elegida metropolitana por bula del papa Juan XXII, a petición de[l] rey don Jayme el segundo, en que se le señalan por suffragáneas las iglesias de Huesca, Taraçona, Pamplona y Calaorra. Tomóse por motivo ser la provincia tarraconense tan ancha y estensa, que con gran difficultad podrá el metropolitano acudir a las obligaciones de su cargo. Y el de Valencia, hasta el año 1455, en que fue elegido metropolitano por el papa Calisto III, que quiso honrar con aquella autoridad su origen y naturaleza, y condecender a la instancia que para ello le hizo el último don Alonso, rey de Aragón —*ita fol. 99, en què cita Zurita,* Annales, *lib. 6, cap. 27.*»
- fol. 181 r.: «*Lo rey don Martí, ab sas lletras dadas en Zaragoza en l'any 1400, ordenà al canceller y a altres ministres*

puja d'alto / baxar (pronuncia la *x* i la *j* com nosaltres, y no a la morisca)

muyto

mujer (la *j* com nosaltres)

no guayre

agafar (cast. cojer)

coneillo (conejo en castellà)

la fuen (la fuente)

fablar (hablar)

clamar (llamar)

farina (harina)

que fas (que hazes)

fenestra

llençuelos (sabanas)

forno (horno)

calient (caliente)

coll (cuello)

gitarse (hecharse)

llit (cama)

de do viens?

que fas?

xentar (comer)

calçons (mitjas)

balons (calçones)

eixa (cast. essa)

clau (cast. llave)

ungla (cast. uña)

xaca (jaca)

dexar (la primera com nosaltres)

güello (cast. ojo; plural, güellos)

---

que trasladassen de llatí *en* romans *tots los fors, etc.; aquestas reals lletras són en lo últim fòleo de dit còdice. —ho he tret del còdex* Fors d'Aragon, *còdex manuscrit de la biblioteca della Iglésia de Girona, núm. 26.»*

- fol. 184 r.: «*Tomic, fol. 26: En la primera part, separació dels reynos de Navarra y Aragó. En l'altre part, lo rey de la campana que la ohissen de tot lo món, fou appellat* carn hi cols. *Morí en l'any 1137 —això és en lo capítol* [...], *aont és en lo marge dibuxada una campana.*»

NOTES DEL SEGON CAPÍTOL DEL LLIBRE III

1. *Recueil de l'origine de la langue et poesie françoise, ryme et romans*, lib. 1, cap. 5, fol. 549 tergo.

2. La hemos transcrita de la manera que está impressa en el citado libro.

3. *Commentari* [alla sua Istoria della] *volgar poesia*, vol. 2, par. 1, en la Introduzión, núm. VIII —edizión 1710.

4. En los *Origines de los cavalleros y de las armas...*, lib. 1, cap. 1, pag. 512, impressos juntamente con las *Antiguedades gauleses, o de la Francia*, otras vezes citadas.

5. En el sobre citado libro *Acta Raymundi Lulli*, pág. 41 y 43.

6. En sus selectas *Obras*, tom. 2, fol. 329, de la segunda impressión de Roma.

7. En su dedicatoria a los académicos de Barcelona del libro de las rimas de Garzía, impresas en dicha ciudad año 1703.

8. Tomo I, lib. 2, cap. 6, fol. 95.

9. En el fragmento ya citado de los *Orígenes de la lengua francesa.*

10. En su *Historia de España*, parte 4, año de Christo 970, núm. 2.

11. El mismo Ferreras, loc. cit.

12. Parte 4, año de Christo 1000, núm. 2.

3.2 Aparats.

3.2.1 Aparat d'esmenes.

LLIBRE I, CAPÍTOL 1.

[18] graecorum lingua [gaecorum ms.]

[20] Làssio nou [Llàssio ms.]

[22] et saepe disservi [et sepe diservi ms.]

quam graecam [grecam ms.]

[23] en esta llengua [llenga ms.]

[24] pocos años después de la entrada [anos ms.]

[29] naciesse en el principio del siglo séptimo [sexto ms.]

nel tempo di san Zanobi [Zenobi ms.]

[30] en el segundo §. [primer ms.]

[35] sufragáneas [sufraganeras ms.]

[37] en el §. segundo [primero ms.]

[n 2] part. 3, pàg. 15 [fol. ms.]

fuerat per heberis [fuerit ms.]

unica ac sacrosancta [sacrosanta ms.]

singulari Dei munere [singulare ms.]

hebraeam enim primam [hebream ms.]

communem omnium hominum [comunem ms.]

[n 8] Communiter sanctus Augustinus [comuniter ms.]

a filiis facere familiam [a familiis ms.]

singulae gentes ortae sunt [singule ms.]

[n 9] nemine impediri posse [impedire ms.]

[n 11] moscoviticae [mascoviticae ms.]

helveticae [heleuticae ms.]

aethiopicae [etiopicae ms.]

sabaeae [sabeae ms.]

[n 21] tanquam dea colebatur [celebratur ms.]

graece *Ἀθηνα* dicitur [grece ms.]

[n 35] Æneida [Eneida ms.]

[n 53] lib. 3, cap. 23 [24 ms.]

[n 56] Notitia utriusque Vasconiae [Notita ms.]

[n 62] naturales de la isla llamada Scansia [Scandia ms.]

un infinit número de gent [gens ms.]

[n 63] los regalos de Gala Placidia [Placida ms.]

[n 67] núm. V, pág. 10 [núm. VI, fol. 10 ms.]

[n 71] Flavio Plintha [Favio ms.]

casalle con Placidia [Placida ms.]

a Walia dió graciosamente [Walda ms.]

LLIBRE I, CAPÍTOL 2.

[4] el testimonio del moro Abulcacim [Albucacim ms.]

[7] diuen molts [diuehen ms.]

[8] el moro Abulcacim [Albucacim ms.]

autoridad de Abulcacim [Albucacim ms.]

[9] Josaphad bávaro [bárbaro ms.]

[11] dicho Abulcacim [Albucacim ms.]

[13] el sussodicho Abulcacim [Albucacim ms.]

el moro Abulcacim [Albucacim ms.]

[14] bascongada [basconada ms.]

[16] autor Abulcacim [Albucacim ms.]

sussodicho Abulcacim [Albucacim ms.]

escrivió Abulcacim [Albucacim ms.]

[18] en Cataluña echó más raízes [hechó ms.]

[19] Abulcacim [Albucacim ms.]

[20] Abulcacim Tarif [Albucacim ms.]

[21] Albucacim [Abulcacim ms.]

[22] no fuera verissímil [ni ms.]

[25] línea y señorío [señoría ms.]

[27] el llamar nosotros [el de llamar ms.]

[n 6] et Mariana —lib. 1, cap. 5 [lib. 2 ms.]

[n 8] sus primeros pañales en la Provença [Proença ms.]

la Francia provençal [proençal ms.]

[n 9] la de Lenguadoc [Lenguedoc ms.]

lib. 1, cap. 5, pág. 24 [fol. 24 ms.]

LLIBRE I, CAPÍTOL 3.

[2] que la lengua romana [de que la lengua ms.]

Abulcacim [Albucacim ms.]

[4] Vray est [è ms.]

[6] langue gallonne ou wallonne [gallone ou wallone ms.]

[7] puis que cestuy-ci [puix ms.]

[9] Si Lodhuigs sagrament [Loduuigs ms.]

returnar non lint pois [no ms.]

[10] laquelle Nitard appelle romaine [Guitard ms.]

[11] pouvoir tirer la verité [tiré ms.]

[15] et encores moins [monys ms.]

[16] Cathalogne [Cathalongne ms.]

[17] ou jougleurs [jugleurs ms.]

[21] des comtes de Flandres [Flandes ms.]

[23] accords cy-dessous escrits [accord ms.]

Charles aux germains [germans ms.]

[26] la deuxiesme fois [deuxisme ms.]

aucuns pourroient doubter [porroient ms.]

[27] une mauvaise volonté [volunté ms.]

ce que Dieu ne vueille [vueile ms.]

[28] du peuple chrestien [christien ms.]

ie ne prendray [pendray]

[29] niβi fethese [nisi ms.]

[30] de suo part nolo stanit [staint ms.]

et Charles monseigneur [Carles ms.]

et je destourner [destrourner ms.]

ayde aucune contre Louis [contra ms.]

Oba Carlthen [Obra ms.]

nid Ludhunning [Luduning ms.]

[31] chacun puisse cognoistre [cognoistra ms.]

[32] recognoissoient ce nouveau roy [recognoissient ms.]

les dits seigneurs [signeurs ms.]

sa seigneurie utile [signeurie ms.]

[33] les trouvèrres et chantèrres [trouvers ms.]

[34] Jean le Neuelois [de ms.]

[36] Aurelianis urbe transeunt romanos [transferunt ms.]

[37] les sermens réciproques faits [faites ms.]

[38] sont catalans ou provençaux [son ms.]

[42] qu'ils y avoient subjugués [subjugué ms.]

et se servir du langage [et de se ms.]

[41] Alvernia et Gasconia [Vasconia ms.]

[43] on y vit longtemps [longtems ms.]

[44] et tantôt germannica lingua [germanica ms.]

[45] à ceux de la Narbonnoise [Narbonoise ms.]

à mon advis [avis ms.]

[46] Haec quae supra expressa sunt [que ms.]

[47] car délors commença [déslors ms.]

[48] cette ville se trouva assise [asisse ms.]

[50] révolutions du temps [tems ms.]

[51] on n'en faira pas moins d'estime [fera ms.]

[53] qui francicis [francis ms.]

romanam servarunt [servaverunt ms.]

sacramentum praestiterunt [prestiterunt ms.]

[54] ex Hispania mauri [ab ms.]

barbaris aspersa vocabulis [aspera ms.]

tertia denique fuit [tercia ms.]

in comitatibus Ruscinonensi [Ruscinonensis ms.]

[55] Pyrenaeos montes transgressi [Pirenaeos ms.]

incolae [insolae ms.]

[56] Tant graciosa [Tanta ms.]

vocabulis crebrius [crebius ms.]

aspersisse Petrarcham [Petrarcam ms.]

Carbonellus, in Chronico [Carbonellus Chronico ms.]

[57] delibavit Nihtardus [Nitardus ms.]

[58] nostro comun solvamento [salvament ms.]

altre si fazet [fazed ms.]

[60] non lint pois [lin ms.]

returnar int pois [in ms.]

[61] Pro tanit [tanist ms.]

[62] returnar non lint [no ms.]

cui eo returnar int pois [nit ms.]

[63] non y prendren [pendren ms.]

no ly tolren [tolran ms.]

acquez no no fazian [aquez no no faxian ms.]

[64] es saints evangelis [eis ms.]

Deusdet de Cannat [Caunat ms.]

[65] par succession des temps [de ms.]

l'arrivée des phoceens [phocens ms.]

ensemblement avec le reste [enseblement ms.]

le reste des provençaux [provençaus ms.]

[66] qu'ils envoyoient aux provinces [envoyent ms.]

[69] et pro chrestian poblo [e ms.]

et nostro commun saluament [e ms.]

savir et podir [e ms.]

si saluarajo cist meon fradre [saluarejo ms.]

et in adiudhar, et in cadhuna cosa [e in adiudha, e ms.]

et abluder nul plaid [e ms.]

Karle in damno sit [Karlo ms.]

si comme homme par droit [com ms.]

[70] Après que Louis [Lüis ms.]

Si Lodhwig sagramant [Lodwig ms.]

que son fadre Karlo [fradre ms.]

et Karlo meossender [e ms.]

[71] pour boun amour [bon ms.]

comtes de Barcellonne [Barcelone ms.]

la langue provençale [provençal ms.]

[74] hodie utuntur accommodasse [accomodasse ms.]

[75] qui sese etiam [se ms.]

[77] lingua rustica *lablellos* vocamus [labellos ms.]

[80] otros autores de aquellos tiempos [authores ms.]

[84] afirma que por nombre [affirma ms.]

romanus et christianibus accedo [christianus ms.]

[85] in aeternam pacem [eternam ms.]

[86] para distinción y conocimiento [distincción ms.]

[88] nin los godos de la tercia parte [ni ms.]

[89] a distinción de los godos [distincción ms.]

[90] como dicen Estrabón y Floro [dice ms.]

judaei tamen manent cum signo [judei ms.]

[91] ad civitatem suam judaei [judei ms.]

[95] ordo ducendus est [credo ms.]

illam solis concessam [solam ms.]

[97] nuestro lenguage [nuestra ms.]

comúnmente usamos en las versiones [comunemente ms.]

[100] Juan Baptista Pigna [Pina ms.]

creyendo que tubieron [creendo ms.]

[103] multimodo ostendi potest [multimode ms.]

centesimam non intelligat [centessimam ms.]

[104] de la que haze mención Nitardo [de quien ms.]

[105] Hladovici e Judith filio [Hildovici ms.]

[109] E con la dita ciutat [com ms.]

[110] a qua suum genus [quo ms.]

[112] Ptolemaeum regem Ægypti [Ptolomaeum ms.]

[114] Du Chesne [Chene ms.]

[116] de el principio de el siglo XVI [XV ms.]

[n 6] dans les thrésors et librairies [libraires ms.]

soixante et dixiesme [soixanta ms.]

[n 7] pág. 7 et seqq. [fol. ms.]

se halla contenido entre otros [continuado ms.]

[n 8] il y a quelque temps [tems ms.]

[n 71] pág. 86 [fol. ms.]

LLIBRE I, CAPÍTOL 4.

[12] la propensión y genio [prospensión ms.]

desde Llobregat [Lobregat ms.]

[27] que llamavan Otger Gotland [Gotlan ms.]

LLIBRE III, CAPÍTOL 2.

[2] de el moro Abulcacim [Albucacim ms.]

lo que diu Corbera [Cabrera ms.]

[4] con bastante probabilidad [probalidad ms.]

[7] en el palacio Atiniaco [Antiniaco ms.]

y lo mismo ordenassen [ordenasse ms.]

[11] celebrado en la ciudad de Tours [Turs ms.]

[29] hasta quedar toda la España peninsular [Española ms.]

[32] desde el año 716 [416 ms.]

como algunos quieren, 718 [418 ms.]

[37] después de todo [despues de Dios ms.] (hi ha una interferència amb l'expressió «gracias a Dios», provocada per un salt de línia)

[39] Reedificó el rey don Ordoño [Ramiro ms.]

[56] lo qual don Ramiro no ignorava [la qual ms.]

[65] como discurrimos de la antecedente serie de la historia [siguiente ms.]

[69] Y en effecto [effeto ms.]

[n 5] pág. 41 y 43 [fol. ms.]

3.2.2 Aparat diacrònic.

LLIBRE I, CAPÍTOL 1.

[2] y (naturalment) se pàrlan *sup.*

y naturalment se pàrlan, (y se parlaran) *del.*

[9] la aràbiga, (la grega y la llatina) *del.*

italiana > deu la (nostra)

[10] pare de aquella tan celebrada nació *sup.*

[14] cada una de las sobre ditas se (sub)dividia *sup.*

(y primacia) de *sup.*

[17] nació que donà (las) lleys *sup.*

també (entre altres) dels catalans *sup.*

[21] del significat de la veu llatina (lateo) *del.*

[23] como veremos en el siguiente (párraffo.) *del.*

[24] hasta (cerca) la entrada *sup.*

[25] los bretones (y armóricos), los quales *del.*

[26] escripturas y monumentos > memorias ▸ monumentos y memorias

que son (casi) todas escritas *sup.*

[27] como dizen otros—, (además que todas entraron por la parte de Navara, como dize el mencionado Morales, en que pareze concuerda Mariana, pues al tiempo del arribo de los godos dize que) *del.* [en un apunt del fol. 29 v., ms. 1173 BC]

todas fueron vencidas (y sujetadas) *del.*

[28] naciones septentrionales. (Fundamos también éste nuestro parezer, o sea conjetura, haziendo reflexión al tiempo de su nacimiento, que, como veremos en el segundo capítulo, fue después de 200 años de la entrada del rey Athaulfo en Cataluña; porque todo este tiempo havía de menester para irse) *del.*

[30] y en la Aquitania, oy Guinea, porque en (estas) *cor.*

comarcas > porque en estos (estados)

la Cantabria y Vizcaya y Navarra, otras provincias comarcanas y países comarcanos cuyos naturales hablan > el señorío de Vizcaya y demás pueblos

el francés (y) el castellano *del.*

y el toscano *sup.*

[31] territorio > primacía en orden al (distrito)

[32] conforme (magistralmente) advierte *sup.*

[34] con el solo estado de Cataluña (y era más limitado que en el día de oy, pues en esta sazón no iva \ se tenía Tarragona entonces por el dominio de los \ otro dominio) *del.*

[35] Ciudad Rodrigo (y todas las que en España obedecían a la Iglesia romana por madre y cabeza de la religión christiana) *del.*

[n 70] Rodrigo Méndez Sylva, (en la Vida del rey Sigerico) *del.*

LLIBRE I, CAPÍTOL 2.

[1] se cree que *sup.*

nació en el (año de 600) *del.*

presidente en el tribunal de la fábrica de monedas > natural de París y concejero del rey christianíssimo

a la fin > cerca la mitad

[8] y el presidente Fauchet (y la lemosina que insinua Hugo floriacense) *del.*

catalana > nuestra (lemosina, o catalana)

[11] no havía quedado memoria, porque quedaron (vencidas y) *del.*

[13] vezinos > en cuya corte, aunque haya (moradores)

[14] y Florián de Ocampo. *sup.*

[21] pérdida de España y de Cataluña > antes de la (entrada de los moros)

conservaron > los que se (encerraron)

[22] muchos christianos con sus iglesias y ritos, (conservando nuestra santa [la > nuestra santa] religión christiana) *del.*

[23] de nuestros \ los historiadores \ nuestros historiadores catalanes > lo que fuera también contra la corriente (de [de (todos) *del.*] los historiadores)

[25] cuya provincia en aquellos tiempos (comprehendía) *del.*

que desde que nuestros condes (catalanes) *del.*

[26] esto es, de (los) *cor.*

(condes catalanes, sereníssima y real sangre catalana de los Berengueres, por muerte) real familia de los Berengueres *del.*

[28] son estas campañas, (payses o tierras) *del.*

[29] de sus nombres > largamente de el origen de dichos nombres

[1] y en el de 1100 el de plana (romana) *del.*

[2] algunas reflexiones y discursos > hazen (muchas y largas reflexiones)

y alegan varios textos y passos al mismo intento concernientes *sup.*

[75] non magnopere mirandum, si lingua (latina) nativa *del.*

[79] sino de el gótico, (y aun después de la entrada de los moros) *del.*

[92] Eorum deinde lingua, romana dicta, non latina... (pues fueron dichos bárbaros los primeros que llamaron romanos a los que la hablavan) *del.*

[93] que empezaron a llamar > los latinos, (por el contrario, que llamaron siempre)

[97] y romance los castellanos. (Por lo que toca a los franceses, assí lo reffiere Claudio Fauchet, y aun añade que en su tiempo los suízos llamavan esta francesa con el nombre de romana, como avemos visto en el §. †...†; y en quanto a los castellanos, observamos que en todos los libros antiguos no la llaman con otro nombre sino con el de romance) *del.*

[107] a quien llaman rumanza —o corruptamente, (por causa de su modo de pronunciar) *del.*

sus terminaciones de (los nombres y de los) verbos *sup.*

[108] o de Fauchet, *sup.*

que tubo antes, (como dize el mencionado Fauchet) *del.*

no siendo en uso entre los franceses, no lo sería tampoco entre (las otras naciones) *del.*

hablava dicha lengua francesa; (mayormente que, por dezir los suíssos entre ellos, por exemplo, en su lengua: —«aquellos de allá esta mañana hablavan romans», no se hubiera entendido ni distinguido de qué idioma querían dezir, esto es, si de el francés o si de el romans, que es proprio y natural entre muchos de los mismos suíssos, cuya noticia sin duda no la supo Fauchet, porque de otra suerte la hubiera expressado en el caso de que se trata.) *del.*

[112] dictada > fue (escrita o compuesta)

[113] lengua d'oc (o gascona, etc. quién lo podrá averiguar?) *del.*

española > la llama (hispanesca)

[115] o poco más adelante (como veremos en el capítulo 4.) *del.*

los dos referidos citados poetas Rudel y el anónymo > en tiempo de (el citado poeta anónymo)

la llamavan (comúnmente) los catalanes *del.*

LLIBRE I, CAPÍTOL 4.

[2] y sucedido en su lugar Dapifer de Moncada, no pudiendo resistir a la muchedumbre de moros que iva cargando sobre ellos *sup.*

en Cataluña para sacar esta tierra de la esclavitud en que los moros la tenían > entraron (en esta parte para hazer un correría contra los affricanos)

[4] Pero no concuerda (en que el emperador en memoria de dicho príncipe \ en que el emperador quiso y ordenó que assí esta tierra) *del.*

[5] voz y fama pública *sup.*

[7] se conserva la (insigne) villa *sup.*

y concurrió en ella (contra el cruel y tirano Atila) *del.*

[10] (En segundo lugar la funda en el nombre que antiguamente tubo nuestra lengua, llamándole lemosina y no catalana, conjeturando que el país de el Lemosín estaría incluído dentro de los Campos Cataláunicos, supuesto tenían más de cien leguas de largo, como refiere; y que por consiguiente con dichos pueblos cataláunicos vino la lengua, pues si assí no hubiera sido, por qué, dize, la avíamos de llamar nosotros lemosina? Porque, dando como da por assentado que dichos pueblos cataláunicos baxaron) En segundo lugar funda *del.*

por razón de ser el idioma > (que es la propria) de los del Lemosín

[11] se avían conservado en la Serdanya (Capsir y Seo) *del.*

y la lengua lemosina (aunque en las otras partes mesclada con los dichos idiomas) *del.*

[14] y en los usages y costumbres *marg.*

[23] traxo de París una copia el (obispo Taverner) *del.*

[24] aquí compilados (para tener presentes, pues trata algunas \ pues aunque no se declare ni diga su porqué, ni se [...] \ pues en ellos refiere algunas noticias) *del.*

[27] como hemos visto, (y lo confirmamos \ y que assí lo usaron de escrivir y dezir nuestros antiguos) *del.*

excepto Carbonell, (que la contradice) *del.*

[31] cituados (muy distantes de la Aquitania, esto es) *del.*

LLIBRE III, CAPÍTOL 2.

[3] por differentes leyes y por differente (monarquía) *del.*

[4] mucha > discurrimos con (bastante) probabilidad

[9] de el rey Carlo Magno > el vassallage (de los reyes de Francia)

[10] quexarse > se fue el prelado a (dar parte de ello) al rey

para predicar en ella (y hacer en la misma los demás officios de un cura) *del.*

[11] el (largo) trato y comunicación *sup.*

[13] la serie de la (más verdadera) historia de España *sup.*

[18] és pròpria espanyola llengua». (En quanto al nombre de lemosina y de su curso, uso y origen, nos remitimos a los dos siguientes parrágrafos, en que trataremos de propósito sobre este punto. Y respecto al nombre de catalana, discurrimos que, si supiéramos que el llamarla assí hubiesse principiado desde que a este nuestro país se empezó de llamarle...) del.

[22] dichos vocablos los tomaron de nosotros, porque (la nuestra es mucho más antigua, o almenos nuestros poetas) *del.*

[23] la lectura de dichos libros, (además [...] que semejante variación y mudança es cosa regular y natural en todas las lenguas vivas, a differencia de las muertas, que siempre permanecen en un mismo estado) *del.*

[26] —supuesto, pero, que estos existen, que no lo sabemos— *marg.*

los manuscritos antiguos comúnmente son (los más seguros monumentos y la fuente más limpia) *del.*

[30] conde don Rodrigo (que floreció en tiempo de el rey de Oviedo don Alonso el Casto) *del.*

riquezas y vassallos (dado que al principio no la posseyeron toda) *del.*

[43] fueron muertos (los xefes, capitanes y generales de el enemigo, con gran número de su gente) *del.*

pueblos > las comarcas y (tierras) de Mérida y Badajoz

[52] don Alonso el quinto (buelto su cuydado a las artes de la paz y al govierno) *del.* [d'un apunt al fol. 57 r., lligall 14, 5 RABLB]

el año (de nuestra salvación) de mil y veynte *del.* [d'un apunt al fol. 57 r., lligall 14, 5 RABLB]

3.3 Notes complementàries.

LLIBRE I, CAPÍTOL 1.

[37] Al text dels paràgrafs del [32] al [37], on es resumeix la trajectòria de la monarquia gòtica hispànica, cal referir-hi l'apunt que trobem al fol. 39 r. del mateix manuscrit 1173 BC, que reuneix algunes anotacions de caracter històric, complementàries o coincidents amb les ja exposades, però extretes totes elles de la *Història de València* de Pere Antoni Beuter. L'objecte d'aquestes anotacions devia ser, sens dubte, corroborar amb l'autoritat de Beuter les dades històriques pouades de l'obra de Juan de Mariana, que és l'única font que Antoni de Bastero utilitza i cita en les notes d'aquest fragment. Les anotacions són les següents:

> «*Catalana. Año 417 comenzaron los godos, que duraron hasta el año 712, en que fue la primera entrada de los moros en España:*
>
> Ataulfo, 24 rey de los godos, fue el primer rey que entró en España, y assentó su corte en Barcelona —*año 417*—, y assí es el primero de España; y murió en Barcelona, año 418 —*ita Beuter, fol. 87. Después assentaron los successores su corte en Tolosa, y después en Toledo —y toda la Gallia Narbonense y el Lenguadoque se llamava gótica, advirtiendo que lo arquebisbat de Tolosa també era de España y era conprès ab la terra dels gots.*
>
> Desembarcados los moros en España, ayuntó el rey don Rodrigo todos los presentes que se hallaron en la corte por donde hiziera sus llamamientos, y no esperando las gentes de Gothalania, ni de Iberia, que es Aragón, ni Cantabria, que es Navarra, ni las de allende los Pyrineos de la Gallia gótthica, que es Tolosa y Nimes hasta el Royne... —*ita Beuter, fol. 92 tergo*».

Cal suposar també que havia de tenir una finalitat semblant l'anotació, més extensa, que llegim al full 92 r. i v. del ms. 3-III-4 RABLB, tot i que d'aquesta no se n'aclareix la procedència:

> «*Ataúlpho fue el primer rey de ellos —de los godos— en España, que puso su silla regia primero en Narbona, depués en Tolosa y últimamente en Barcelona, donde murió a manos de un godo su doméstico, llamado Bernulfo, según Jornandes,* De rebus gotis, *capítulo 31. A Ataúlpho sucedió Sigerico por los años 416 de Christo, muerto al primer*

año de su reynado por los suyos. A éste sucedió Walia, que murió en Tolosa por los años 418 o 419. Ocupó el trono por su muerte Theodoreto, o Theodoredo, hasta el año 451 de Christo, que murió cayendo de su cavallo en la batalla contra los hunnos y su sobervio rey Atila.

Mucho mayor era el dominio y el poder de los reyes gallegos en España en su principio que no el de los godos, pues entrando los suevos y una parte de los vándalos en España en el mismo tiempo que Ataulpho ocupó la Gallia góthica y Cataluña, se hizieron aquellos bárbaron dueños de la Galicia: Gallaetiam wandali et suevi occupant, *escrivió san Isidoro in* Chron., *y el toledano obispo don Rodrigo —Rodericus Toletanus,* Historia wandalorum, *cap. 11 (in tom 2,* Hisp. illus., *fol. 154). Era entonces la Galicia de mayor extensión que no aora, y tenía sus términos más dilatados, pues comprehendía —palabras són de Saavedra,* Corona góthica, *tom. 1, en Theodoreto, año 440— las Asturias, la Cantabria y casi toda Castilla la Vieja, y se le avían incorporado tantas provincias conquistadas, que era como como monarca de España y mandava treynta naciones diversas quando los godos solamente posseían en España la Cataluña. Esto, Saavedra; y antes, el cardenal de Gerona don Juan Moles de Margarit —gerundensium* Paralipomenon Hispaniae, *libro 1:* Haec gallaetiorum regio et provintia magna est, et adeo magna quod refert Strabo continere in se triginta populos.

Y es finalmente constante, según la corriente de todas las historias españolas, tubo el reyno de Galicia reyes particulares desde la entrada de las naciones bárbaras hasta el año 585 o 587, que unió el reyno de Galicia a la real corona goda Leovigildo, quitándole a Andeca, en socorro de su legítimo dueño Eborico, y segunda vez, al tirano Molerico; y aunque deviera restituir el cetro de Galicia a Eborico, le hizo suyo con el título de averle conquistado dos vezes con armas, como escrive san Isidoro, Lucas de Tuy, Rodrigo de Toledo, Juan de Vallclara, Francisco Tarrapha, Juan Vasco, Miguel Riccio y Juan Magno, citados por don Diego de Saavedra —Corona góthica, *tomo 1, en Leovigildo, año 585—, assegurando Ambrosio de Morales* —Chrónica general de España, *libro 11, capítulo 71— se acabó aquel reyno después de ciento y setenta y quatro años de duración, en cuyo tiempo floreció Paulo Orosio...»*

LLIBRE I, CAPÍTOL 2.

▸[7] Una altra línia d'argumentació sobre aquest punt del discurs —quan neix la llengua catalana—, a banda dels testimonis d'Hug de Fleury i del moro Abulcacim aportat en els darrers paràgrafs, és la que s'insinua en un breu apunt, al verso del fol 69 del ms. 1173 BC:

> «*Mariana, tom. 1,* Progressos de nuestra lingua...: *a la fi del iii §., portar-hi això de Mariana, y tocar y ponderar lo del concili* in lingua romana.
>
> *En lo any 700, en temps del rey Vubitza, négan los gots la obediència al papa y fan concilis y decrets contraris a la sagrada religió y* [...]: *reflexió que alashoras degué començar a pèndrer peu la llengua vulgar, deixant totalment la llatina —feren, entre altres, un decret que los jueus tornassen a España... Tot això, fol. 219.*»

La llengua vulgar, o romana, s'hauria escindit definitivament de la llatina des del moment en què els gots —que l'havien originada, amb la corrupció introduïda a la primitiva llengua de l'Imperi— s'haurien separat de l'ortodòxia cristiana. Aquest argument, tanmateix, no el trobem desenvolupat enlloc del text d'aquest capítol, i el més probable és que finalment fos rebutjat pel propi autor. Tampoc no es fa recurs en aquest capítol dels cànons conciliars carolingis on es prescriu la predicació *in rusticam romanam linguam* —al·ludits també a l'apunt que he transcrit—, perquè són molt més tardans, i no proven la hipòtesi de Bastero segons la qual el naixement de la llengua catalana cal situar-lo a principis del segle VII.

▸[29] Apareix en aquests darrers paràgrafs una interessant distinció entre el nom de la llengua i el nom del territori —dels noms Catalunya i català— en la qual s'insistirà més endavant, i que donarà peu justament a incloure en aquesta *Història de la llengua* un capítol dedicat a l'etimologia de Catalunya, que alguns autors com Calça, segons que li recriminarà Bastero, han intentat establir barrejant-hi qüestions com la denominació de llemosí per a la llengua, que no hi té res a veure.

▸[91] L'argumentació sobre la naturalesa de la romanitat, basada aquí exclusivament en el raonament de Bernardo Aldrete, podria de fet continuar amb la referència de noves autoritats com les que trobem esmentades en alguns apunts barrejats entre els papers d'aquesta *Història de la llengua catalana*:

> «Thesaurus antiquitatum romanarum, *tom. 8:* Romanensis ... qui alibi est, sed in Roma versatur unde Cato in lib. De re rustica, cap. ult., salem romanensem appellat non Romae factum, sed qui Rome vendebatur.» (fol. 110 r., ms. 1173 BC)
>
> «*Mariana, tom 1 —grecs moradors o habitants de una part, la més petita, de la ciutat de Ampúrias (en la mas ancha moravan los españoles), vide ...—, 73, 2:* Después todos los de Ampurias, quitadas las differencias que tenian de griegos y españoles, recibieron las costumbres, lengua y leyes romanas, con título que se les dio de colonia...*; ita 106.*» (fol. 32 r., ms. 3-III-4 RABLB)

▸[115] Falten, doncs, els dos apartats —*parràgrafos*, en diu el text—, en què es tractaria del terme *llemosí* i potser també del terme *provençal*. Un paper extraviat entre els manuscrits de la Biblioteca Universitària ens en dóna una pista: «*Después del* §. Llamada lemosina, *se parlarà lo següent:* §. Cómo la llaman nuestros escritores catalanes, tanto los antiguos como los de mediano tiempo, y cómo assí mismo los forasteros quando estos hazen mención de el idioma de Cataluña; y cómo al presente la llamamos nosotros.» Bastero degué canviar els plans, perquè finalment va col·locar, darrera els dos apartats en què es parla de la llengua romana, aquest tercer de *Cómo la llaman nuestros escritores antiguos catalanes*; potser els dos que falten són, per tant, l'apartat «*Llamada lemosina*», i el titulat «*Cómo al presente la llamamos nosotros*» —tots dos interessantísssims i malauradament, pel que sembla, mai no redactats. Confirma aquesta opinió el fet que Josep de Bastero, en la «*Recopilación histórica...*» llegida a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que és de fet un resum de la *Història de la llengua* del seu oncle i fins en plagia alguns fragments, no aborda tampoc el tema —Josep sí que devia haver pogut veure el manuscrit abans de la seva dispersió—, i hi llegim només les mateixes al·lusions vagues que trobem al text editat —cf. l'annex 6, I. En tot cas, sembla que caldria referir a aquests apartats dos apunts que trobem entremig del ms. 3-III-4 RABLB. Al full 86 v., incompleta i ratllada llegim l'anotació següent:

«*En lo any 1562, don Miquel Clemente, protonotari del regne de Aragó, en la carta que escrigué a l'infante don Carlos de Àustria, primogènit del rey de Espanya, remetent-li la traducció en castellà de las lleys que lo rey en Pere III de Aragó compilà y féu en llengua catalana per lo bon govern de la família de sa casa real, las quals dit protonotari traduí en castellà de orde y mandato de dit infant primogènit, diu:* Celsitudo sua ... iubendo ... ut eundem —ço és lo llibre de ditas lleys— in linguam hispanicam ex veteri catalauna, seu potius lemovicina, qua scriptus est liber, et cuius tunc usus erat in curia regis Petri cum leges istas compilari fecit. *Dita carta la escrigué lo protonotari en castellà, y los bolandistas...*»

Al full 51 r. i v. trobem aquesta altra referència d'un llibre de Manuel Marià Ribera, personatge que va tenir alguna relació, com sabem, amb el canonge Bastero:

«Alegación apologética contra el lizenciado don Juan de Ferreras, cura de la parroquial iglesia de san Andrés de Madrid, sobre su impertinente duda de si san Pedro Pascual, mártir y obispo de Jaén, fue religioso; desvanecida con sólidos fundamentos por el reverendo padre maestro fray Manuel Mariano Ribera ... cronista general de la real y militar orden de nuestra Señora de la Merced —*Barcelona, por Joseph Texidó, año de 1720, a car. 38, núm. 103:* El séptimo motivo es la iteración de antiquíssimos libros que suponen la regular professión de dicho santo mártir. El señor Ximena, en sus *Anales*, página 266 —*ço és don Martín de Ximena, en sus* Anales de Jaén—, trahe las formales palabras de don Justino Antolínez de Burgos, provisor de Sevilla, arcediano de Granada y abad del Sacromonte, que después fue obispo de Tortosa, continuadas en su *Real historia eclesiástica de Granada*, a fol. 65, que son estas: *He visto en la librería del convento de los descalzos carmelitas un libro antiquíssimo, escrito de mano en lengua lemosina, y dize el prólogo estas palabras: Como yo, religioso obispo —por la gracia de Dios— de la ciudad de Jaén, assí nombrada, del reyno de Castilla hubiesse leído treinta años theología, etc.* Y después dize Ximena que dicho libro se intitula *Biblia pequeña*, la qual se halló también en la libreria del Real convento de san Lorenzo del Escurial entre otras obras del santo que allá se guardan; y vio dicho Ximena, como lo dize —página 271 ibi.*: Yo los vi después serca del fin del año 1646, los quales están en dos tomos manuscritos ambos en fóleo, enquadernados en cartón y becerro colorado.* Esto

dize Ximena, y yo he visto otras dos antiquíssimas copias de lengua lemosina que se hablava en Valencia, patria del santo, la una en la insigne libreria del convento de san Joseph de carmelitas descalços de esta ciudad de Barcelona, y otra en el archivo de el real monasterio de la merced de Barcelona, que ambas concuerdan en sus iniciales palabras, que son estas: *Com yo, religiós e bisbe per la gràcia de Déu de Jaen de Castella, açò nomenat...* Manuscritos que, impressos en el año 1492 en Barcelona, oy quedan recondidos en el real archivo de la Immaculada Concepción, como se advierte en la página 301, en el libro que de las obras de dicho santo mártir se dió en la imprenta, año 1676, en la villa de Madrid ibi: *Opus scilicet ipsum modo superstes in regio archivio Immaculatae Conceptionis ex decreto catholicae maiestatis repositum, antiquissimis characteribus excussum Barchinonae, anno Domini MCDXCII, in cuius exordio legitur opus reverendi et beati fratris Petri Paschalii, episcopi giennensis, adiecto insuper vetustissimo scuto ordinis beatae Mariae de Mercede*; car. idem *—ço és 38, núm. 101:* Todos los quales 40 testigos contestan en haver sido dicho santo, don fray Pedro Pascual, de Valencia, religioso de la Merced, obispo de Jaén y martirizado en Granada *—fou elegit bisbe en lo any 1296.*»

LLIBRE I, CAPÍTOL 4.

►[1] Hi ha una versió anterior d'aquest primer apartat del cap. 4, incompleta i estructurada de forma diferent, als fulls 4 r. i v., i del 30 al 33 r. d'aquest mateix manuscrit (lligall 14, 5 RABLB). Encara que en l'essencial el plantejament és el mateix, crec que aquesta versió resulta molt més clara, perquè és més ordenada —primer l'exposició de les diferents hipòtesis, després la reproducció literal dels diversos arguments; alhora, aquesta és una versió més completa de l'apartat, i s'adequa molt millor al títol de «*resumen de la muchedumbre y variedad de opiniones sobre este assumpto*», ja que contempla algunes teories que no surten en la redacció posterior i afegeix el parer i l'autoritat d'altres autors, que després no apareixen a la versió definitiva:

«*Muchas y varias son las opiniones entre los historiadores sobre la derivación y*

ethymología de el nombre de Cataluña. El cavallero Francisco Calça, natural de Barcelona, quien en el año 1588 escrivió y publicó una dissertazión sobre este assumpto (1), el padre Mariana (2) y el doctor Andrés Bosch (3) quieren que se derive de los pueblos cataláunicos que suponen tuvieron su habitación en la Aquitania, cerca de Tolosa, y que desde allí entraron en esta nuestra provincia contra los moros e hizieron en ella assiento, cuya opinión la fundan en la voz común y fama de que la lengua lemosina y la forma de el govierno y administración de la justicia exercitada por vegueres y bayles vino entonzes y se introduxo ya en Cataluña a imitación de lo que se usava en dicho país de la Aquitania, de donde dichos pueblos cataláunicos salieron.

Pedro Tomich (4), que escrivió en el año 1448, refiere que un cierto capitán y príncipe llamado Auger Gotland, y por otro nombre Catalón —porque, dize, era señor de un castillo assí llamado, cituado en la Guiena—, fue el primero que acompañado de algunos cavalleros entró en Cataluña con un exército de 25 mil hombres contra los moros, y que de este Catalón tomó la provincia el nombre de Cataluña, poque assí lo quiso y ordenó el emperador Carlo Magno; cuya narración y parecer siguen Jayme Marquilles (5), que también escrivió en el mensionado año 1448, Gaspar Escolano (6), Onofrio Menescal (7), Estevan de Corbera (8) y en parte el sobre citado Calça (9).

Francisco Compte (10) la deriva de Catta, *que dize significa en alemán la tierra o país de los catos —gente alemana que supone vinieron a Cataluña contra los moros, capitaneados por Gothland, príncipe de aquella nación— y de* lanz, *que dize significa en la misma lengua alemana 'soldado en campaña'.*

Blondo (11) y otros (12) toman de más lexos el origen, pues son de parecer que se compuso de los godos y alanos, antes de la pérdida de España. Y otros (13), que quieren que en lugar de los godos sean los catos los que concurrieron en la composición y formación de su nombre, suponiendo que estos vinieron y habitaron juntos y mesclados en Cataluña con los alanos, después de el govierno de los romanos —de la manera que de los nombres celtas y iberos se llamó una parte de España, Celtiberia, y assí como la Andaluzía, que tomó este nombre de los vándalos que la dominaron.

Finalmente, Florián de Ocampo (14), Zurita (15) y Garibay (16) entre otros, y Lorenzo Valla (17), aún lo toman de más lexos y le dan mucha más antigüedad, pues los tres primeros creen se deriva de los pueblos que en tiempo de los romanos eran

llamados castellanos, puestos entre los ausetanos y lacetanos, donde está el ducado de Cardona, y Lorenzo Valla de una ciudad de España llamada en el mismo tiempo de los romanos Catalón, de la qual hace mensión Plutarco en la Vida de Sertorio.

Como nosotros seamos de differente parecer, conforme después deduciremos, damos aquí el summario algo por extenso de las apuntadas authoridades o, por dezir mejor, de los discursos y motivos de los citados authores, respectivamente, sobre las referidas opiniones, pues offreciéndose citarlos varias vezes, no solo en este §. sinó en otros, haziendo de ellos censura y con ellos juntamente descubriendo si es posible en cosas tan antiguas la verdad o lo que fuere más verisímil, que en esso consiste la buena crítica, es preciso que los tengamos delante los ojos para que no queden sin la devida satisfación y respuesta:

(1) De Catalonia liber primus. *Francisco Calça barcinonensi equestris ordinis viro auctore —impresso en Barcelona, año 1588. En el cap. 24, que es el último, fol. 118:* «Quae cum ita sint et tantus consensus verborum, nostrorum usuum et consuetudinum reperiatur cum aquitanicorum moribus et legibus; cumque noster antiquissimus sermo cum sermone limosinorum, qui sunt aquitani, conveniat, indeque apud nos acceperit nomen, nec praeterea aliunde. Non levibus argumentis permoti videri possumus, ut suspicemur nos non aliunde fuisse dictos catalanos quam a catalaunis aquitanicis, id quod fama constans gentis nostrae perpetuo assuerit, tametsi in principe Catalone fuerint illi quidem in hoc decepti cum ex majoribus nostris plerique a Catalone Cataloniam dictam fuisse sint arbitrati, utpote quibus non tanta aderat bonarum litterarum cognitio. Quamobrem in quamplurimis hallucinati veram historiam nobis tradentes eam innumeralibus erroribus, et falsis opinionibus contaminatam reliquerunt; nihilominus tamen ab Aquitania transmigrasse huc cum duce Augerio majores nostros constantissime semper tradiderunt: a catalaunis autem factum regioni Cataloniae nomen, unde profluxit nomen Cataloniae, non animadvertentes ab Augerio Catalone Cataloniam, et quia ille omnium princeps erat, principatum nominatum Cataloniae hanc nostra regione ex eo sunt arbitrati. Nos vero famam antiquissimam gentis nostrae sequentes ab opinione virorum eruditorum non recedimus. A gotis enim seu catis et alanis, dictos nostros fuisse majores catalanos confitemur, atque asserimus et testimonium doctorum virorum amplexamur, atque magnifacimus. Catalanos vero non ipsa in

Hispania coaluisse ex gotis seu catis et alanis, sed in ipsa potius Aquitania contendimus. Quae quidem omnia sic a nobis disputata esse volumus, non ut pro certis et indubitatis accipi ab omnibus postulemus efflagitemusve, sed ut veritatis investigandae prebeant aliis majorem ocasionem. Stimulos enim quosdam putamus fore has nostras disputationes, quibus doctissime quique nostrae gentis maximopere ad alia magis probabilia perquirenda permovebuntur. Nobis autem quantum per Dei Opifex Maximus benignitatem concessum fuerit, curae erit laborem omnem operamque ponere in hoc studio, ut quam certissima argumenta, si possint uspiam comperiri aliquando in medium eruantur. Atque haec quidem habuimus de Catalonia, quae in hoc primo nostrae chirographiae libro diceremus.»

(2) Lib. 7, cap. 11: «Pocos años adelante, en la parte de Cataluña se le entregaron —a Carlo Magno— las ciudades de Girona y de Barcelona, de donde conviene tomar los principios de los condes de Barcelona y de los catalanes, nombrados assí de los pueblos catalaunos puestos en la Galia Narbonense, cerca de la ciudad de Tolosa, que contra los moros hizieron entrada y assiento por aquella parte de España. Esta derivación es más a propósito que la que compone esta palabra de gotos y alanos, y la que otros siguen de cierto Catalón governador de Aquitania en el tiempo que Carlos Martelo, como queda arriba tocado, se apoderó por fuerza de aquel ducado y le quitó a los hijos de Eudón»; *Y antecedentemente, en el lib. 1 cap. 5, que otra vez hemos citado:* «Los valencianos y catalanes usan de su lengua, que es muy semejante a la de Lenguadoc en Francia, o lenguage narbonense, de donde aquella nación y gente tuvo su origen; y es assí que ordinariamente, de los lugares comarcanos y de los con quien se tiene comercio, se pegan algunos vocablos y algunas costumbres.»

(3) Títols d'honor de Catalunya, *§. 4 y 5, en los folis 18 y 19, y també lo §. 6 —pàg. 90, cols. 1 y 2, y pàg. 161, col. 1.*

(4) En su libro intitulado Històries e conquestes del reyalme d'Aragó e principat de Catalunya, *en el capítulo 15, intitulado* Com lo príncep Otger Cathaló entrà en la terra dels gots ab 9 barons e ab gran multitud de gents, e conquistà gran partida de la terra, *donde dize en el principio:* «Deveu saber que en l'any qui·s comptava de la incarnació de Jesuchrist DCCXXXIII, en la província de Guiana si ha

un castell appellat Cathaló. E com en aquella província hagués un príncep qui regia la dita terra per Pipí rey de França, e lo príncep e regidor fos appellat per son nom propri Otger Gotlant, mes per tant que lo dit príncep feya la sua habitació en lo castell Cathaló, per totes les gents era lo dit príncep appellat Otger Cathaló. E totes les sues [gents] eren appellats los cathalons. E com lo dit príncep fos alamany, e fos de gran linatge e hagués lo coratge molt valerós e ple de virtuts, e havia VIIII barons sos companyons los quals VIIII barons eren cascuns de alt linatge e generosos, emprès lo dit príncep ab los VIIII barons sos companyons de conquistar la terra e província appellada dels gots, e passar los munts Pireneus, e aquella terra e província appellada dels gots tornar a la fe christiana ... E eren entre lo dit príncep e aquests barons sos companyons, e lurs companyes, en nombre de XXV mília combatents entre de peu e de cavall. E los dits VIIII barons havien lo dit príncep Otger Cathaló així com a lur capità e maior. E com tots fossen prests de partir, començaren a cavalcar tant per lurs jornades fins hagueren passats los ports de la Vall de Ran, e foren en les valls appellades d'Àneu, e aquí lo dit príncep e sos companyons dessús dits hagueren de grans batalles ab los moros de tot Pallars e de Ribagorza. En tant que lo dit príncep e barons sos companyons hagueren, en poch de temps, haguda victòria, e conquistades les dites valls, e prengueren lo castell de Valencia de Pallars, e tots los altres castells qui en les dites valls eren.»; y en el capítulo 21, intitulado Com los reys moros de la província dels gots corregueren fins a la Grassa e mataren los VII ermitans. Encara parla lo dit capítol com l'emperador —*Carlo Magno*— votà passar los munts Pireneus e conquistar la terra dels gots e tornar-la a la fe christiana, e de intitular lo principat e metre-li nom Cathalonia per amor del príncep Cathaló», *en donde concluye, en el fin del capítulo:* «E aprés de açò l'emperador Carles havent a memòria la mort dels VII ermitans, e així mateix que los moros de la terra dels gots li havien fet grans desplers, e per la relació de Rotlan e per la inducció dels VIIII barons christians que havien trobats en la dita guerra, lo dit emperador votà, ab licència del papa e ab conçell delliberat, de passar los munts Pireneus i de tornar la dita terra a la fe christiana, e lo dit vot l'emperador féu en honor e en reverència de Jesuchrist e de nostra Dona mare sua, e a honor dels VIIII órdens dels àngels, e en reverència d'ells totes les coses e ordinacions que ell faria en la dita terra serien a novenes. E que per tant com lo príncep havia nom Otger Cathaló era stat lo

primer ab sos companyons qui aprés la malesa del comte Julià era entrat en la dita terra, fos intitulat principat, e per tant com lo príncep havia nom Cathaló la terra fos appellada Cathalunya, e que totes les gents de la terra e principat fossen appellats cathalans. E apparria segons aquestes istòrias que·ls cathalans no són exits dels gots ni dels alans, axí com alguns dien, perquè vuy en aquest jorn la terra e les gents tenen lo nom que l'emperador Carles donà.»

(5) Jayme Marquilles, presbytero, Comentaria super Usaticis barcinonensibus *—impreso en Barcelona, año 1505. Sobre el Usage 3, en la página 6 tergo, col. 1:* «Ex isto enim Tubal generatio yberorum truxit originem, qui iberi ex ipso nomine de Tubal primo dicti fuere Tetubales hii Tetubales prope ripariam yberis se popularunt cetubalisque nomen sinentes, nomen fluminis sumpserunt, et celtiberos se nominarunt, ob quod terra vocata fuit Celtiberia, videlicet illa quae inter montes Pyreneos et flumen yberis existiti. Et ecce quomodo Cathalonia vocabatur primo Celtiberia, quod nomen duravit usque ad principem Otgerium Cathaló, ex quo et citra eadem terra vocata est Cathalonia quod ita in cronicis Cataloniae scriptum est»*; y en la pág. 11 tergo, col. 1, sobre el mismo Usage, nota XXXIX:* «Ad alias veniendo cronicas sive historias Cathaloniae et Aragonum conjunctim et seu divisim editas juxta illas quod quidam magnificus principes nomine Otgerius Cathaló post supradicti comitis Juliani traditionem sive proditionem ex eo et ob id quod ad pretacti comitis Juliani sceleratum tractatum uti per extensum supra est narratum tota Hispania in sarracenorum posse, et dominio incurvata fuerat et subjugata, primus principatus Catalonie existens conquistator unacum baronibus novem submentionatis dictus Cathaló ingressur fuit principatum. Et isto namque nomine Catalo, idem principatus Cathalonia fuit et est appellatus. Suntque et fuere ipsius gentes cathalani nuncupati, eo quia maxime quod princeps ipse suo nomine Catalo, principatum quem scilicet et eius terram nominari voluit Cathaloniam. Et fuit in anno XIX Christo Jesu cum septingentessimo.»

(6) Gaspar Escolano, Historia *[de]* Valenzia, *part. 1, cap. 17:* «Consta por una carta intitulada canónica de san Pedro de Taverna —que se escrivió por un religioso llamado Velascuto luego después de la pérdida de España y se guarda en San Juan de la Peña— que los religiosos de cierto monasterio de aquella tierra, que se havían

recogido a unos montes fragosos huyendo de la furia de los alárabes, embiaron a suplicar a Carlos Martelo, rey de Francia que començó a reynar por los años de 725, que embiasse su exército al socorro de España. Prometió de hazerlo con todo effecto, y aunque nadie nos da noticia expressa de su venida, hallamos que el año 735, o lo más largo 737 según Luis Mármol en su Historia de Africa, tubo batalla con los moros cerca de Coblliure, y se dexa creer que tubo fundamento entonzes lo que por antiquíssima tradición de los catalanes está recibido, que vinieron de los primeros a su conquista Auger, señor de Catalón en la Guiayna, y aquellos nueve valerosos cavalleros de la fama. ... Ponen duda en la entrada d'estos capitanes y hazen menosprecio de ella Hierónymo Paulo, Pedro Carbonell y Zurita en el prólogo de Annales, mas no se yo con qué fundamento quieren contrastar a la corriente de la tradición y a tantos modernos que lo escriven. No seré porfiado en esforçar que passassen assí todas aquellas particularidades que refiere Tomich, que fué el primero que lo puso en corónicas —año 733—, pero que Auger Catalón fuesse de los primeros conquistadores, demás de quadrar con el ofrezimiento de su rey Carlos Martelo y bozearlo la fama constante desde el principio de la conquista, lo verifica el nombre que desde su entrada començó a tener aquella provincia, llamándose Cataluña por ser la gente cataláunica que venian con Auger, señor de Catalón, los primeros que la cobraron.»[32]

(7) Onofrio Menescal, en el Sermón de el rey de Aragón y conde de Barcelona don Jayme II, *impresso en dicha ciudad, año 1602, en la página 12 tergo:* «Dexant estas opinions, tinc per molt probable lo que comunement se diu que se diuen cathalans de Oger, o Otger, o Auger, o Roger —que tots estos noms he trobats— Gothlant Cathaló, que fou lo que primer vingué de Aquitània acompanyat de alguns cavallers principals a Cathalunya per expellir los moros d'ella. Ni me apar mal lo que diuen

[32] Potser l'apunt que llegim al fol 23 r. d'aquest mateix lligall 14, 5, estava destinat a ampliar aquesta referència a l'opinió de Gaspar Escolano en les seves *Décadas*: «*Per la conquista de Barcelona vide Escolano en lo meu resumen, ut in* Zibaldone. *Itaque lo mateix autor sobre la entrada de Otger o Auger de Catalón en la Guiayna, lo qual diu donà lo nom a Cataluña, y refereix las altras opinions sobre açò. Itaque diu:* De todo este preámbulo se sigue que Cattaluña quedó poblada de la gente que venía en los exércitos de los reyes de Francia formados de alemanes, franceses y de los mismos españoles que andavan huydos de España por los moros. *Diu en altra part:* Están los pueblos y campos Cathelán —según pronuncian unos historiadores— o Cathaláunicos —según otros— en Francia; assí los pone Marcelino en el libro 15. La ciudad cabeça d'ellos la llamavan en tiempo de los godos Cathalauno, y en el nuestro Chalons de Champanya. Esta tuvo silla episcopal y se ven las firmas de sus obispos catalaunenses en muchos concilios de Francia, por lo qual afirman Miguel Riccio Volaterrano y otros que sus campos son todo el país que agora llaman Champayna. Otros autores los ponen cerca de Tolosa, y refiere Jornandes en la Historia de los godos que ocupavan cien leguas de largo y setenta por el ancho.»

alguns, que a cathis et alanis se han dit cathalans, y esta terra Cathalunya, emperò tinch per més verdadera la opinió que estas dos junta, que dels cathos y alans, y de Otger Gothlant Cathaló se diu esta terra Catalunya, y nosaltres nos diem cathalans»; *y página 13, en donde habla de los godos, alanos, catos, suevos y vándalos:* «Tots estos per ser la terra poch fèrtil y ser estats fecundíssims en la generació, han tingut necessitat de exir de sas terras y anar per altres terres y províncies; y dexant moltes exides que han fet esta manera de gent, vingueren a parar en la França, en particular en la Aquitània, ahont estaven junts los goths y alans. Ab los goths se juntaren suevos, y perquè ab los suevos anaven cathos, també se juntaren ab los goths los cathos, de manera que en la Aquitània y havia cathos y alans, de ont prengué nom un òpido, junt a Tolosa, que·s diu Cathalaunico, y uns camps prengueren de aquí nom y se digueren los Camps Cathalàunicos. Y perquè de aquest òpido era president Otger, que per ser goth li deyan Gothlant, de aquí vingué que li digueren Otger Gothlant Cathalàunico, y los nostres, parlant en romans, li digueren Cathaló.»; *y página 26 tergo:* «Lo que feren Carolo Martello y son fill Pepino en procurar de expellir los moros d'esta terra, y lo que féu Carlo Magno son fill y altres, com aprés veurem, tingué principi de venir de Aquitània Auger Gothlant Cathalàunico, de ont era rahó que d'ell se prengués nom y que esta terra se digués Cathalunya y los habitadors d'ella cathalans. Tinguen ara punt, y perquè Auger Cathalàunico prengué aquest nom per ser president de l'òppido Cathalàunico del qual dalt havem fet menció, y aquest òppido se anomena d'esta manera per estar allí los cathos y alans, no me apar mal lo que antes dèyam que esta denominació de Cathalunya y catalans és vinguda de Auger Cathalàunico y dels cathos y alans.»

(8) Estevan de Corbera, en su Cataluña illustrada, *lib. 1, cap. 5:* «Francisco Calça, benemérito por sus buenas letras de honrosas alabanças, y antes d·él Jayme Marquilles, Pedro Anton Beuter, Lucio Marineo Síçulo y otros muchos siguen otra opinión. Dizen que perdida España con la entrada de los moros, los naturales que vivían en este extremo de la Citerior se retiraron, unos al amparo de los montes Pyrineos y otros a la parte de la Aquitania, que confina con ellos. Governava entonces aquella provincia Otger Gothlant, cavallero alemán a quien la encomendó Carlos Martello quando después de la batalla de Turs, muerto [...]»

(9) Calça, cap. 15, pág. 72, en donde refuta el parezer de los que la derivan de los pueblos castellanos que eran situados en donde aora es el ducado de Cardona: «Verum enim vero cum liberum esse omnibus velim in hac tam obscura et controversa questione decernere quemque juxta animi sui sententiam; nemini velim molestum esse ingratumque esse quod nos hanc opinionem non amplectamur, et enim multa sunt quae id fieri prohibeant. Fama primum nostrae gentis, quae ab Augerio Catalone viginti quinque millia catalaunorum ex Aquitania huc ducente nos dictos catalanos commemorat. Haec porro cum una perpetuoque constans, ac nunquam evariata ad haec usque tempora perseveraverit, procul hinc jubere facessere videtur hanc tam praeter opinionem nostrum omnium etymologiam»*; y cap. 22, en la pág. 109 tergo y 110...*»

►[22] Trobem encara tot un full ple de referències al llibre de Francesc Calça, per incorporar-les segurament a aquest resum de la seva obra que Bastero inclou als paràgrafs del [5] al [22] d'aquest capítol quart. Els arguments de Calça, com hem vist, tot i que seran rebatuts pel canonge al tercer apartat del capítol, són pel que sembla els que li mereixen un major respecte, ja que li dedica molt més espai que als altres autors en el present «*resumen de la muchedumbre y variedad de opiniones*»; i és que Calça, segurament pel fet que és l'únic autor d'una obra monogràfica sobre el tema, acapara també d'una forma gairebé exclusiva l'atenció del filòleg en aquell apartat on aquest expressa i defensa la seva opinió. Les referències al *De Catalonia*, anotades al full 52 del manuscrit 1173 BC, són les següents:

«*Calça:*

Pàg. 85: Et quidem quem hi Ermengarium vel Irmingarium nominant, nostri appellant Ermengaudium, vulgo Ermengou.

Pàg. 86 tergo diu que lo Llibre de las antiguedats *de l'arxiu del capítol de Barcelona diu que no foren nou comptes sinó 12 los que en Cataluña excelliren, etc.; y lo dit Calça diu que de aquí se digué Principat. Y diu que dits 12 comptes tots éran soberans en casa sua, sinó que en la guerra tenían per cap al compte de Barcelona.*

Pàg. 92 tergo: Baro vero Mataplanae ad comitatum Sardaniae pertinuit. Baro autem Pinosii in initio ad urgellensem spectavit, sed quoniam baro quoque Mataplanae factus non multos post annos fuit is ipse Pinosii baro, comitem Sardaniae solitus est sequi.

En la mateixa pàgina, a la fi: Sed num praeter novem illos alii colli olim extiterint, non erit abs requaerere. Et vero publica quaedam acta perantiqua deprehensa sunt, quae ostendunt in familia eorum qui vocantur a Scintillis primum auctorem eius familiae a Carolo Magno dominum fuisse creatum castrum de Scintillis. Et in familia eorum qui cognominantur a Crucillis reperitur Gilabertus quidam dominus multorum locorum vel tempore Caroli Calvi vel Caroli Magni extitisse. Qui porro sunt de familia Josa, dominium dicuntur consequuti fuisse iam a tempore Caroli Magni castri Josae, quod castrum nunc est eorum qui dicuntur Pinosii; castrum vero Pinosii, unde hoc nomen fuere illi consequuti, est hoc tempore ipsorum Josarum propter quandam permutationem olim inter eos contractam, et peractam. Quare non fuerit piaculum opinari praeter novem illos inclytos barones aliquos alios olim extitisse.

Cap. 20, en la pàg. 95 tergo: Ducatus igitur Aquitaniae cum regis nomen accepisset, placuit ut Catalonia pars regni Aquitaniae facta suos comites haberet, et tota in comitatus esset distributa.

Pàg. 96: Sed Petro Carbonello fidem habeamus. Hic enim Wifredum cognoment Pilosum lege faeudi generosi ac nobilis comitatum Barcinonensem a Carolo Calvo in perpetuum accepisse, et tradit et quo instrumento publico id constet ostendit —*és en lo dit capítol 20.*

Pàg. 97 tergo, en lo dit cap. 20: Et quamquam reperiuntur frequenter causae catalaunorum olim in Galliam, hoc est in Aquitaniam, adductae fuisse, comites obtinuere postea ut nulla causa extra suum comitatum egrederetur. Ubi vero rex francorum cum barcinonensi comite contendere coepit, et transactionibus quibusdam evicit barcinonensis comes, uti ius omne regum francorum ipsa deiceps obtineret, ex eo tempore causae ex aliis comitatibus ad comitem barcinonensem per provocationem adductae fuerunt...

Pàg. 99 tergo, en lo cap. 21: In eadem autem urbe Barcinonae praeter comitem, et vicecomitem quidam alius erat magnus senescallus seu, ut nostri loquebantur, senescalcus nominatus. Et hunc id esse urbi credimus quod extra urbem erant oppidis vicisque illi, qui a baiulando quodam baculo baiulini, baylivi seu baiuli nominati fuere. Judex enim, seu praeses ordinarius in urbe hic erat

senescallus, ut in oppidis vicisque bajuli, ab hisque provocationes...»

Podem afegir a la llista aquesta altra referència a un lloc de Calça que trobem en un apunt al full 58 r. del lligall 14, 5 RABLB:

«*Calça, cap. 13, pág. 54:* Sunt tamen qui scriptum reliquerint extremis gotorum temporibus Barcinoni creatos fuisse a regibus Hispaniae comites, quod ipsum [...], aliisque insignibus oppidis evenisse ad eundem modum, par est ut existimemus.»

►[25] Tot aquest apartat, com ja indico en la nota al peu, està redactat precàriament i en un primer esborrany. Potser n'hi hagué una segona redacció, més acabada, a la que pertany el fragment que segueix —del fulls 51 r. i v. i 52 r., lligall 14 (5) RABLB—, que malgrat que el trobem escrit amb lletra més bona i amb les citacions reportades, és també incomplet:

«*Cathalonia, o como nos persuadimos que se dixo primero, Gotholania; esso hubiera sido en tiempo de el rey y emperador Carlos Magno, porque en este tiempo se comiença de hallar en las historias o documentos antuguos dicho nombre, que en nuestro vulgar dezimos Cathalunya, conforme se lee en el* Privilegio *por el dicho emperador otorgado a la casa de los Centellas, referido y observado por fray Antonio Vicente Domènech, Gaspar Escolano, Corbera y Pellizer. Este último dize:* Escúchase tarde en las historias el nombre catalán. Esta voz, ni la de Cataluña, no se halla en los romanos ni en los godos antes de la pérdida de España, ni aun en algunos años después, hasta el Privilegio de Carlos el Magno dado a los Centellas, que oy son condes de Oliva, incorporada esta casa en la de los Borjas descendientes de don Pedro Altarés, señor de Borja. Desde el govierno de don Guifre el Velloso començó a distinguirse el principado con el nombre de Cataluña, estendiéndose después a todo lo que conquistaron hasta el Ebro y Uldecona, confines de Aragón y Valencia, con los nombres de nueva y vieja Cataluña, a semejanza de Castilla.

Y antes dixo Corbera (libro 1, capítulo 5): Este nombre de Cataluña tuvo su origen quando la tuvieron los condes de Barcelona, quando las armas de sus naturales favorezidas de los françeses pelearon contra el enemigo común y se pusieron los primeros fundamentos de su monarquía, entonzes se introduxeron estos dos apellidos Cataluña y catalanes, y antes de aquellos tiempos en ningunas historias hay memoria de ellos. En las de Annonio y en los fragmentos y tratados que recogió Pedro Picteo, y en otras que escriven las guerras que sucedieron en esta

provincia se llaman o Septimania, o Gocia, o Marca de España, o confines de la Aquitania, sin que se halle autor, inscripción, moneda, consilio, privilegio, carta, escritura pública ni memoria particular que le nombre de Cataluña. Un privilegio tenemos de Carlo Magno cuya data es de el año setecientos noventa y dos en que concede y entrega el honor y baronía de Centellas a Cotaldo de Crahon, su primo, cabeça y principio de la nobilíssima familia de Centellas, en el qual dize que se le da, propter gravissima et importabilia pericula et onera, que nobiscum sustulit in obsidione et guerra terrae gothorum sive Cathaloniae. Entonces començava a introducirse este nombre, y poco más adelante, reynando Wifredo el Velloso, primer conde proprietario de Barcelona, fue estendiéndose más con el uso y conmunicación hasta quedarse proprio y particular de esta parte de España.

Y más individualmente (libro 5, capítulo 16), hablando de la nobleza de dicha casa de los Centellas: El mismo Carlo Magno quando en el año de setecientos y noventa y dos dió el señorío y baronía de Centellas a Cotaldo de Craho, tronco d·este linage, en su privilegio dize y confiessa que Cotaldo era de la familia y sangre por línea masculina del duque de Borgoña, y que se le da por los grandes trabajos y peligros que con él ha padecido en la conquista y guerra de Cataluña. Yo he visto infinitas vezes el trasumpto o copia autética de una cláusula d·este privilegio sacada y legalizada en la ciudad de Vique a dos de los idus de Henero, año de mil trecientos y treynta y seis en presencia del obispo, de Bernardo de Cabrera, vizconde de Cabrera, de Bernardo de Santa Eugenia y de Francisco de Malla, cavalleros que lo firman como testigos. En ella se dize que la sacan de un libro grande y antiguo, cuyo título estava escrito en lengua catalana, en letras coloradas que dezían: *Protocol de transllats autenticats per diversos notaris dels privilegis e libertats que lo emperador Carles Maynes e altres reys han donat al honor y baronia de Centellas.* Es cosa tan señalada esta cláusula que me ha parecido honrar con ella este lugar; dize pues: *Et cum dictus nobilis Cotaldus de Craho ex nobilis et legitime masculorum consanguinitate charissimi ducis Burgundiae potuisset et propter eiusdem Cotaldi et suorum fidelissima servitia nobis et nostris impensa, et quam maxime nunc propter gravissima et importabilia pericula et onera, quae nobiscum in obsidione et guerra terrae gothorum sive Cathaloniae sostinuit de praedicta baronia et honore castri Cintillis, ipsum*

Cotaldum et omnes successores suos dotamus. Hac tamen salva conditione quod de caetero dictus nobilis Cotaldus de Crao, cognomen gerat dictae baroniae de Cintillas et eius successores, etc. La data del privilegio, como arriba se dixo, es en el año de setecientos noventa y dos, a cinco de las kalendas de março, y está en la página treynta y cinco del dicho libro, como de todo haze fe el escrivano que la autenticó y los testigos que la firmaron ... Han sido los de este linage de Centellas condes de Oliva en Valencia, condes de Gayano en Sicilia, marqueses de Crotón y duques de Catanzaro en Nápoles, condes y marqueses de Quirra en Cerdeña y condes de su solar y baronía de Centellas en Cataluña.»

Com es pot apreciar, en aquesta segona versió del tercer apartat d'aquest capítol sí que es compliria l'advertiment de Bastero que trobem anotat al recto del fol. 25 d'aquest mateix lligall 14 RABLB, segons el qual «*Antes de començar se portaran com a* notandum o supono *las authoritats del privilegi de la casa de Centelles, ut en lo cap. 3,* §. [...], *de ahont se borrarà y se copiarà aquí.*» La referència al privilegi dels Centelles, que és a la base de l'argumentació del canonge en aquest punt de l'etimologia del nom de Catalunya, no es fa prou explícita al text de la primera versió o esborrany d'aquest apartat, que he reproduït en l'edició, a falta de la versió definitiva i completa. Una llarguíssima addició manuscrita al text de la *Prefazione* de *La Crusca Provenzale* (a l'exemplar de l'Acadèmia de Bones Lletres, pàgina 67 de l'imprès) ens aporta tanmateix un altre testimoni, indirecte —la dissertació és en italià—, d'aquesta versió definitiva i completa de l'apartat que no hem conservat.

LLIBRE III, CAPÍTOL 2.

►[20] Aquest diccionari de catalanismes castellans, que havia de dur el títol de «*Vocablos, phrases y modos de dezir de la lengua catalana que se hallan usados por los escritores castellanos*», no va arribar mai a ser estructurat i organitzat alfabèticament, però entre els papers del manuscrit 3-III-4 trobem gran quantitat de materials inequívocament destinats a aquest efecte. Val la pena remarcar l'originalitat d'aquesta iniciativa, concebuda com a apèndix final de la *Història de la llengua catalana*, per a la qual Bastero inicià com veurem una

ingent tasca de recerca de documentació i de buidatge lexicogràfic de textos castellans anits; cal notar, així mateix, que precisament el diccionari de *La Crusca provenzale* té un origen molt semblant —havia nascut per ser en principi un apèndix lexicogràfic a la *Gramàtica italiana per a ús dels catalans*, i va convertir-se per ell sol en un projecte de molta més envergadura. Aneu a saber si, d'haver tingut més temps per treballar-hi, Bastero hauria arribat a construir un diccionari d'autoritats complementari del de l'Academia Espanyola, del qual inicia també un buidatge exhaustiu als fols. 192 r. i v., i 202 r.:

«*Todos estos son por dentro del* Diccionario de la lengua castellana*:*

A

*Parar mientes: cat. parar ament (*Bocado de oro, *fol. 34) —in Abondar.*

*Confraria, confraire —a la voz Abellar (*Ordenaciones de Zaragoza, *pl. 2. Y a la voz añade* Ordenanzas de jueces de mercado *de Aragó.)*

*Gran pieza: ital. un pezzo, molto tempo (*Chrónica general, *fol. 6) —in Acatar.*

*Tener mientes: cat. tenir a ment, tenir compte (*Chrónica general de España, *part. 4, fol. 286) —in Achacadizo; altra in Acordar, e in Artimaña (*Regimiento de príncipes, *lib 1, part 2, fol 54)*

Faz: haze; cat. fa —in Aexcuso.

Porco: puerco —in Afrontar.

*Aver nombre: cat. haver nom, anomenar —in Albugón (*Conde Lucanor, *cap. 1); y en Athleta (*Chrónica general, *fol. 117.)*

*Estormento: instrumento —in Albogón (*Conde Lucanor, *cap. 1.)*

*Dinés: cat. dinés; cast. dineros (*Actas de corte de Aragón*) —in Alcohela, y en Almarzén y en Asnar.*

*Olio: azeyte; cat. oli (*Partidas *5, tit. 8, l. 8) —in Alcolla.*

*Gota coral —in Alfirecia (*Huerta, sobre Plinio, *lib. 10, cap. 23)*

Espelta —in Alica.

*Blat (*Actas de corte de Aragón, *fol. 35) —in Almosta.*

*Facienda —in Arteria (*Conde Lucanor, *cap. 49)*

*Cadascuna: cat. cadauna —in Almosta (*Actas de corte de Aragón*)*

Esparteña: cat. espardenya —in Alpargata.

*Fam: hambre —in Altramuz (*Conde Lucanor, *cap. 13)*

Nova: adj. nueva —in Aparciar.

*Davant: delante (*Fueros de Aragón, *fol. 150) —in Apellidar; vale también...*

*Judge: juez (*Fueros de Aragón, *fol. 150) —in Apellidar.*

E: y

Poden: pueden —in Apréstamo; Pode: puede —in Aprimar.

*Fil: hilo —in Aramo (*Actas de corte *[de]* Aragón, *fol. 45)*

*Podría: pudiera —in Ardideza (*Chrónica general, *fol. 195)*

*Pode: puede —in Aspera (*Fuero juzgo, *l. 9 del prólogo)*

*Castiello: castillo —in Ardimento (*Partidas *2, tit. 18, l. 12)*

*Demandar: pedir —in Arquetón (*Chrónica general, *fol. 123)*

*Fusta: madera —in Arquibano (*Actas de corte de Aragón, *fol 33)*

*Menestral —in Artesano (*Fueros de Aragón*)*

*Soler: acostumbrar; sole: acostumbra —in Ascuso (*Fuero juzgo, *lib. 3, tit. 4, l. 13)*

*Nostro: nuestro —in Aspiramento (*Fuero juzgo*); y en Atemer (*Fuero juzgo*)*

*Verdat: verdad —in Aspiramento (*Fuero juzgo*)*

*Os: los, artículo —in Aspirar (*Fuero juzgo*)*

Sos: sus, pronombre —in Aspirar.

*Dito, dita: dicho, dicha —in Assumir (*Fuero de Aragón*)*

*Morte: muerte —in Atemer (*Fuero juzgo*)*

*Apelant: apelante (*Actas de corte de Aragón, *fol. 57)*

*Mellor: mejor —in Avinente (*Fueros de Aragón, *fol. 163)*

*Moyer: muger —in Ayeno (*Fuero juzgo*)*

Zufre: cat. sofre —in Azufre.

B

Guirnalda —in Brocha.

Regimiente —in Buen regimiento.

De grado: cat. de grat —in Buenamente.

Buena pro: lat. prosit

Aprés: después —in Bullar.

Collidor: recojedor —in Bullar.

C

C: es letra numeral que denota ciento, como se colige del verso latino non plusquam centum c littem fertur habere, *y entre nosotros conserva el mismo valor en los números que llamamos castellanos.*

*Garda: guardia —a la voz Cabalero (*Fuero juzgo, *lib. 9, tit. 2, l. 1)*

Hoste: armada —en dita veu Cabalero, y en la mateixa autoritat.

*Hi: partícula, pronom —a la voz Cabalgada (*Partidas 2, *tit. 23, l. 8); y a la voz Cabo: parte, sitio, lugar (*Chrónica general, *part. 4, fol. 226, en dos parts o dos voltes en la mateixa autoritat); y a la voz Calongia (*Chrónica general, *part. 4, fol. 398); y a la veu Caño (*Chrónica general, *part. 3, fol. 24); y a la voz Cuostra (*Chrónica general, *part. 3, fol 71 due volte); e part. 4, fol. 238, a la voz Clericia; y a la voz Compaña (*Recopilaicón, *lib. 6, tit. 3, l. 11); e (*Partidas 6, *tit. 4, l. 5) a la voz Condición dudosa; y en Amuchigarse.*

*Nome: nombre —a la voz Caballeroso (*Partidas, 2, *tit. 21, l. 18)*

Cabo: por quepo —a la voz Caber: antiguamente se decía cabo en el [...], *en cambi de quepo.*

*Per: por —a la veu Cabeza (*Fuero juzgo, *lib. 8, tit. 3, l. 12)*

Duas: dos —en la mateixa veu y autoritat.

Soldo: sueldo —en la mateixa veu y autoritat.

*Finiestra: ventana —a la voz Cámara (*Grac. Mor., *fol. 52)*

*Forza: fuerza —a la voz Cambia (*Fuero juzgo, *lib. 5, tit. 4, l. 5)*

*Estormento: instrumento —a la voz Cantar (*Chrónica general, *fol. 186)*

*Galea: galera —a la voz Cardita (*Doctrinal de caballeros, *lib 1, tit. 8, fol. 34)*

*Lanzar: hechar, cat. llançar —a la voz Cascajo (*Chrónica general, *part. 4, fol. 317)*

*Veludo: cat. vellut —a la voz Cobija (*Chrónica general, *fol. 113)*

*Yoguer: cast. ant. yacer, dormir —a la voz Cobijera (*Partidas 2, *tit. 14, l. 4); y Jaz, ab a —ço és, jau (*Refranes de Núnez, *fol. 47)*

*Ne: ni, lat. neque, nec —a la voz Comprir (*Fuero juzgo, *prólogo, l. 11)*

*Pro: provecho —a la voz Comunal (*Partidas *1, tit. 1, l. 9)*

*Miraglo: milagro —in Comunalmente (*Partidas *1, tit. 4, l. 67)*

*Tenudo: cat. tingut, y tengut, en lo significat de obligat —in Comunicar (*Recopilación,

lib. 1, tit. 1, l. 5)

Finamiento: cat. mort, finament —in Comunión (Recopilación, *lib. 1, tit. 1, l. 5)*

Guisa: manera —in Condición convenible (Partidas *4, tit. 4, l. 4); e in Condición necessaria* (Partidas *4, tit. 4, l. 4)*

Dubdosa: dudosa (Partidas *6, tit. 4, l. 5) —in Condición dudosa.*

A las vegadas: algunas vezes —in Condición impossible (Partidas *6, tit. 4, l. 4)*

Desposajas: cat. desposallas, esposallas —in Condición necessaria (Partidas *4, tit. 4, l. 4)*

Forzamiento: cat. forzar —a la voz Contrallación (Chrónica general, *fol. 338)*

Menestral —en la voz Coto (Partidas *5, tit. 7, l. 2)*»

Hi ha, a grans trets, tres menes d'apunts entre els que reuneixen materials per al diccionari de Bastero. D'una banda tenim llistes de paraules que són producte d'un buidatge ja efectuat en textos d'autors literaris, històrics o jurídics; generalment —però no sempre— s'indica la procedència i també el número de foli de referència de cada paraula. Són d'aquest tipus els apunts següents:

- fol. 176 r.: «*susdito; sobredito; abscrit; realme; periglos (perills); ditos periglos (dito, sing; cast. dicho); mayorment; proveyr (proveir; cast, proveer); part (cast. parte); legítimament; señaladament (senyaladament); tan solament; temerariament; indispensablement; grandement; sanctament e útil (cast. santamente e útilmente); perpètuament; primerament; dins; diu [...] —ma sempre diu escorrectament dius; agenollar (ital. ingintechiar); judge (cast. juez); encara que (cast. aunque; encara: aun); noresmenos (catal. no res; ital. con tutto ciò); d'aquí avant; d'allí avant (cast. en adelante); devant judge competent; entrò aquí (cast. hasta qui); entró [...] (cast. [...]); jurament; instrument; impediment; millor (cast. mejor); si doncas (cat. si doncs; cast. pues); dreyto (castig. derecho); muller (cast. mujer); fillos (fill, en singular; cast. hijos); yatsia que por antigua y loable costumbre del reyno se a introduzido que las personas...*[33] *(és començament; un altre a car. 57 [...] 1423, y diu: ya sia que...); conexença (castig. conocimiento, cognición); aprés (castig. después); menestral (ital. artigiano); meytat (cast. mitad)*»[34]

[33] 22 tergo, alias fol. 119, anno 1436.

[34] Aquesta relació, tot i que no hi ha cap indicació de la procedència, sembla que es correspon exactament a la llista de paraules extretes dels *Furs i observances del regne d'Aragó* que Bastero esmenta a la *Tavola dell'abreviature* de La Crusca provenzale (pàg. 106). Deu tractar-se doncs d'un buidatge d'aquesta obra, i per força degué ser fet molt abans que els altres buidatges que trobem en aquest manuscrit, destinats al diccionari final de la *Història de la llengua.*

- fol. 189 v.: «*Boscán. Lib. 1:* comienço*: començament (fol. 26, y lib. 2, fol. 49);* tanto quanto *(fol. 32);* affanar*: sentir affany, pena, etc., apenar (fol. 35). Lib. 2:* pensoso*: pensós (fol. 45); Quise amarhos señora* de mi grado *(fol. 45);* lassamiento*: cansanci (fol. 84). Lib. 3:* caló*: abaxó, cat. abaxà (fol. 114);* governalle*: timó (fol. 136 tergo);* demandando*: cat. demanant (fol. 148 tergo); Conversación:* guay *(és en la fi, sense numeració, que ja hi trobaràs señal).*

Garzilasso: a mal mi grado *(fol. 194; y* mal a su grado*: fol. 232 tergo);* erazonar*: cat. enraonar (fol. 199);* afán *(fol. 215 tergo);* garçón*: minyó (fol. 229 tergo);* mirlas*: merlas (fol. 231 tergo);* fontana*: fuente (fol. 236);* una gran pieça*: un gran rato (fol. 232 tergo, fol. 236 tergo y fol. 262);* estanza*: estància, quarto (fol. 236 tergo);* aver*: bienes, riquezas (fol. 246).*»

-fol. 203 r.: «*De Góngora:* fortuna*: per tormenta, tempesta (tom 1, fol. 28);* calare *(tom 2, fol. 72 e 41, e 55);* monsignore *(tom 2, par. 2, fol. 122; e par. 1, fol. 624 —aquesta primera part dels Sonetos me falta);* pavese *(tom 2, fol. 502);* ginete *(tom 2, fol. 573);* ruiseñol*: tosc. usignuolo (tom 1, fol 57 tergo);* garzón *(tom 1, fol. 370 tergo);* balzo *(tom 1, fol. 394 tergo);* dulçor *(tom 2, fol. 98 —y* dolciore*: lat. dulcor);* a fe *(tom 2, fol. 259).*»

- fol. 204 r.: «*De Juan de Mena:* olvidanza *(614 e 666);* reysmo *(640);* membrar *(694 e 822);* meter a sacomano *(726);* bienandanza *(734);* aver nome *(776);* deportar *(785);* dona *(661 e 719);* blasmar *(17);* fi*: per fijo, cat. fill (64 —ved. la glossa a car. 65 tergo);* espera*: esfera (148 e 615);* caler *(187);* plazentero *(328);* reguardar *(339);* pro*: cat. profit, pro (470);* comienzo*: per comenzament (480);* conquiso*: conquistó (534, e fol. 549; e* conquiriendo*: conquistando, a car. 551);* membranza *(541);* trobar*: poetar (547).*»

- fol. 205 r. i v.: «*Juan de Mena:* fi*: por fijo, hijo (Juan de Mena, fol. 64, e quivi en la glossa: «apócope fi por fijo, por causa del verso» —fol. 105: «Los catalanes, como suelen abreviar las palabras...»);* para bien mientes*: català: para a ment, para ben a ment (fol. 170);* crueza*: por crueldad (fol. 185 y 573);* tornar *(fol. 23);* espera*: esfera (fol. 148 y 615);* mas al presente hablar no me cale *(fol. 187);* vegada *(fol. 288);* plazentero *(fol. 328);* reguardar*: mirar (fol. 339);* luenga*: llarga (fol. 355);* finar*: morir (fol. 397);* pro*: provecho (fol. 470);* comienço*: començament (fol. 480);* conquiso*: conquistó (fol 534 y*

549 —y conquiriendo*: conquistando, fol 551);* membranza *(fol. 541);* olvidanza *(fol. 614);* dona*: muger (fol. 661 y 719);* membrar*: recordar (fol. 694 y 822);* rencle*: català, rengla, castellà, hilera (fol. 702);* meter a sacomano*: saquear (fol. 725);* cadira*: silla (fol. 729);* trobador*: poeta (fol. 743 y 744);* desplazer*: desagradar (fol. 773);* aver*: bienes, riqueza (fol. 776);* deportarse*: passearse (fol. 785);* yago*: català, jac, castellà, estoy echado (fol. 822);* yo so*: yo soy (fol. 830);* mal andança *(fol. 541);* reísmo*: realme, regne (fol. 640).»*

- fol. 206 v.: «redona*: redonda (en lo proverbi fol. 81, en los de Núnez);* fa*: temps de verb fer (en Núnez, Proverbis, fol. 47, col. 1, in fui).»*

- fol. 209 r. i v.: «*En las leyes de las* Partidas *y* Docrinal de los cavalleros*:* ferrero*;* ferrería*;* avisamiento*: aviso, noticia;* car*: porque;* so*: baxo;* comienço*;* departimento*: divisió;* ánima *y alma;* vegada *y vez;* rambre*;* mientra*: mentres;* gualardón*;* onde*: lat. unde;* fallar*: hallar;* comunalmente*;* lo al*: lo otro;* compaña*: compañía;* pro*: provecho;* tornar*;* ferir*; ferida;* facionados *(bien facionados de miembros: ben fets);* foyr*: fugir;* fuya*: fugia, temps de verb;* aver nombre*: llamarse;* nin mengüen*: ni, ne, pronom (és en fol. 5 tergo);* fazer*: farà, faria;* remembrança*;* presión*: càrcel;* tener mientes*: tenir o parar a ment;* significança*;* aver*: hacienda, bienes;* abeniencia*: ajust, concòrdia, tregua;* afeytar*: adestrar;* bermejo*;* jalde*: color groc;* farina*: harina;* mostrança*: demostració;* guerrear*;* jazer*: dormir;* juglar*;* malmeter*: malmètrer;* hueste*: armada;* soberbioso*;* omillarse*: humiliar-se;* afogar*: ahogar;* razonar*: enrahonar;* gentil*: noble;* gentileza*: nobleza;* previlejo*;* y *(és pronom sempre així, y no hi);* abiltança*: vilesa;* juge*: juez;* de luengo tiempo*;* almogáver*;* vianda*: cosa de menjar;* ardites*: atrevits;* afán*: treball;* dardo*; puñal;* fazienda*: acció;* cabdal*: que guía (en otro lugar: caudal);* galea*;* çaguera*:* reraguàrdia *(fol 25 tergo, y 27, y 29 —la vanguàrdia delantera);* carreta*: espècie de carro;* albergada *(fol. 27);* toller*: llevar, prender;* guerrería*: guerra, combat;* cavalgada*:* destacament*;* lueñe*: lexos;* cabdillamiento*: direcció;* temencia*: temor;* nauchel*: notxer;* atales*: cat. aytals;* corda*: nom de embarcació;* taca*: nom de embarcació;* amanteniente*: és adverbi (fol. 34 tergo);* vinagre*;* ardimento*: valor;* demorança*;* manteniente*: luego;* meytad*;* comarca*;* e si por aventura*: si acàs;* misión*: gusto, despesa;* caloña*; calúmnia;* aboleza*: vileza;* lazería*: misèria;* pujar*: salir;* fincar*: quedar;* maguer*: aunque, no obstante que;* departir*: dividir;* dos tanto*: altre tant;* mala estança*;* demandar*: pedir;* ayna*: presto, luego;* aviltamiento*;* aviltança*;* soterrar*: enterrar;* cient*: ciento;* sant*: santo;*

acertar*: tocar;* quito*: quiti;* omecillo*: lat. homicidium;* tenudo*: participio, tenido;* cambiar*: per mudar;* de su grado*: de son grat;* gastar*: destruir;* judgar*;* comunal*: comú, adj.;* lealtança*;* gran prez e loor*;* desprender*: gastar;* mesuradamente*: ab mesura;* adobar*: remendar;* acatar*: considerar, mirar, ver;* parar mientes*: parar a ment;* cayan*: caygan, temps de verb;* engenio*: giny;* cava*: terme de guerra o militar;* loar*: alabar;* baraja*: baralla;* sesudo*: que tinga seny;* malandança*;* conquerir*: conquistar (*conquieren*: conquistan);* graveza*: pesadumbre;* assonada*: tanto quiere dezir como ayuntamiento que fazen las gentes unas con otras para fazerse mal;* encentar: cat. ensetar (fol. 84); robar *y* furtar*;* acoloñar*: calumniar;* caloñar*: idem;* connusco*: con nosotros;* yacer*: dormir;* behetría*;* aduze*: du,* porta*;* romería*;* malfetría*: maldat;* començar*;* finar*: morir;* costreñir*: costrènyer, obligar, forçar;* halogar*: llogar, arrendar;* finado*: just mort —del finado: del mort;* franqueza*: llibertad;* tahurería*: triquet, casa de joc.*»[35]

- fol. 211 r. i v.: «*Mariana: vocables antics que ell usa —vocables per conjecturar que los castellans parlàvan y usàvan nostra llengua:* bermellón *(2, 1);* de suso *(8, 2);* bonança *(11, 1);* la buena andança *(14, 1); ca (14, 1 —aquí n·i ha dos; y 177, y 133, 1);* todo lo al *(21, 1);* alegrávanse empero *(30, 2);* unas riberas llenas de pedregales *(34, 2);* regatones*: mercaderes (89, 2);* en que ganó gran prez *(93, 2 y 208, 1);* de unas por fuerza, de otras de grado *(103, 2);* assaz *(105, 1);* descarriado *(111, 2 y 187, 2, y 198, 2);* doblegarse *(132, 2);* descostparse*: cat. descrostar-se (138, 1);* bienandanza *(236, 2);* avilenteza *(143, 1);* saín*: cat. sagí (146, 1);* desastrados, desastrado fin*: ço és desditxat, infelís (172, 2, y 173, 2 in margine);* caricias*: cat. carezas (176, 2);* el aver*: ço és béns, riquesas (180, 2);* garçeta*: en Girona, així ho anomènan (185, 2);* reçagado*: atrassat, en detràs (ita 185, 2);* Olalla*: santa Eulària, Laya, Olaya (185, 1);* guirnalda*: corona de flors (187, 1);* terrenal *(187, 2);* en pos d·él*: derrera (202, 2);* vallado *(202, 2);* cavalgadas*:*

[35] Una anotació, al final d'aquesta llista adverteix: «*Los sobredits vocables de las tres presents columnas, los he trets de algunas leyes y ordenanças que estan en los fueros y partidas de los reynos de Castilla y de León, tocantes a los cavalleros, compiladas por don Alonso de Cartagena, obispo de Burgos, en su libro in fol. intitulado* Docrinal de los cavalleros, *impresso en Burgos por Juan de Burgos, año de 1497. Lo dit bisbe, en lo pròlec de dit son llibre:* Don Alfonso el sexto, aquel que cobró a Toledo fizo el fuero de las leyes; don Alfonso el décimo, fijo del rey don Fernando, que conquistó a Sevilla, mandó ordenar las Partidas; don Alfonso el undécimo, aquel que venció la batalla de Tarifa, fizo el ordenamiento de Alcalà e algunas otras ordenanças. E aunque estos solos nombramos, otros ovo que fizieron leyes. E antes de todos estos fue compuesto el Libro juzgo, el qual dizen que fue fecho por 66 obispos en el tiempo de los godos, en el quarto concilio de Toledo, reynante el rey Sisignando, e las leyes d·él no han actoridad en derecho general en todo el reyno, mas usan de algunas d·ellas en algunas partes del reyno de León. *Lo dit compilador, en lo pròlec —a car. 41 tergo:* La esperança del gualardón, solaz es del trabajo...». *El dit compilador, en un altre [lloc] —pròlec, a car. 83:* desemboltura.»

correrías (205, 1, 287, 1); trobada*: inventada (207, 1);* aguijonear *(225, 1);* membrar *(225, 2);* al tiempo del menester se mostrava más cobarde *(236, 1);* poner mientes*: cat. parar a ment (243, 2);* guarda*: guardia (249, 1);* en pos de los primeros*: detràs (263, 2);* a tuerto*: el reyno que a tuerto le quitaron (lib. 8, cap. 5, in principio);* y él fue en romería a Oviedo *(272 —prové de romeu, que també devían dir romeo);* assí como razonasse largamente *(273);* plegarias*: pregàrias (273);* un hombre llamado Pelagio o Pelayo *(273 y 275);* que algunos llaman Pero González *(273);* la pelea se tuvo cerca de Piedrahita*: pedra fita, per rahó de la h que prengueren en lloc de la f (in principio 274);*[36] y buen talante*: bona gana (274);* arriscados*: atrevits (274);* no cessava de hazer cavalgaduras, talar y maltratar las tierras de Castilla *(275);* Elvira, su tía, que otros llaman Geloyra *(274);* la paz y avenencia *(lib.8, cap. 8, p. 275 —noto que la numeració dels fulls en estos endrets, de 260 a 280 està errada, y algunas vegadas duplica, y per çò...);* al tanto*: otro tanto, assí mismo (276, 2, y 287, 2);* alvergo*: alberch (276, 2);* las cabezas, podridas y desfiguradas *(280, 1);* vivía ocioso sin cuydar mas que de sus de portes*: ha de ésser tot un mot, cat. deports (281, 1);* por muerte del rey de Navarra, don Garci Sánchez el Trémulo y Temblador *(282, 1).*»

- fol. 212 r.: «*La* Crónica de España*, de mossen Diego de Valera —la componia lo autor en l'any 1481:*[37] regimiento *(en la carta dedicatòria o exordi);* fuyr *(en la carta dedicatòria o exordi);* e ya sea, muy [...] señor *(pròleg o exordi);* meytad *(pròleg o exordi, y fol. 33 y 55 tergo y 61 tergo); beuraje (11 tergo);* so*: sota, debaxo (12);* assaz*: mucho (12 tergo);* salvagina*: caça, animal salvatge (17 tergo);* que avía nombre*: que se llamava (20 y 28, y 32, y 57; y «que se llamó»: 57 tergo —també lo mateix verb llamar, en alternança);* hueste*: exército (22 y en moltas altras parts; sols he trobat exército en un lloch);* folgar*: alegrar, holgar (24); metióla a sacomano (24 tergo y 41);* affogarse*: haogarse (25);* ferir*: herir (25);* arribó a una villa que se llama... *(25 tergo);* miraglos*: milagros, lat. miraculi (30);* Catalueña*: Cataluña (30 y 34 y 39 —y* Gascueña*: Gascuña (32 tergo y 39));* cavalgada*: gente de a cavallo (31);* arzón *(32 tergo);* lungamente *(32 tergo);* ca*: porque (va per totum);* batalla*: esquadrón (33 tergo y 80 en differents parts);*

---

[36] Aquest hauria d'anar més aviat a la llista dels topònims de la conjectura 5 del primer apartat del Llibre 2, cap. 2.

[37] Hi ha dues anotacions al marge dret d'aquest mateix full: «*98 terg: vivia lo autor en l'any 1441, en lo qual any escrigué una carta al rey ut vid.*»; «*105 terg., ahont diu que acabà esta* Crònica *en l'any 1481, essent de edat de 69 anys. Fou estampada en Sevilla, any 1517.*»

franco*: liberal (36);* oreses*: tosc. orefici (duas voltas cart. 38);* fierros*: ferros, nunc hierros (38 tergo);* comarca *(38 tergo);* comienço*: principi, començament, y aixi sempre (entre altres llochs, cart. 41);* buena andança*: tosc. beninanza, fortuna (42);* gran pieza*: gran rato (44 dos voltas y 56; y pelearon para rato, en 56 tergo);* mensajeros*: embaxadores (45);* aver*: vianda, roba (45 tergo);* hazer reverensa*: saludar (45 tergo);* solaz*: tosc. solazzo (48);* ensuziar *(53 tergo);* ferida*: herida (56 tergo);* en la qual *—batalla—* no se acertó el Cid*: no s·i encertà, no·y fou (61 tergo);* donzel*: lat. domicellus (64 y 81 tergo);* avanguarda*: vanguardia (80);* guarda*: guardia (81);* un millón de doblas *(80 tergo y 82 tergo, y 85);* almogáveres *(83);* e veyendo*: y veent (88 tergo);* galea*: galera (90 y 92 tergo en differents parts, y 95);* hacanea*: haca (97 tergo);* remiembrese*: acuerdese (98 tergo);* voluntariosamente *(99 tergo);* amistança *(101 tergo).»*

El segon grup d'apunts és el que reuneix transcripcions de textos o fragments, en els quals el recopilador ha remarcat generalment algunes paraules pel seu interès lexicogràfic —perquè serveixen per a l'argumentació que la llengua castellana prové del català. A partir d'aquestes paraules remarcades s'haurien d'haver elaborat llistes com les que ja hem vist. Per regla general s'indica també la referència bibliogràfica de cada un dels textos copiats a l'encapçalament, però no sempre és així:

- fol. 93 r. i v., i 94 r.: «*Del llibre* Doctrinal de los cavalleros*:*

Alfons X, part. 2, tit. 21, en la lley Como deven ser escogidos los cavalleros *—que comença:* Mill es el más onrado cuento, *etc.:* E porque estos fueron escogidos de buenos logares, e fijos dalgo, que era tanto dezir en lenguage de España como bien; por esso llamaron fijos dalgo, que muestra tanto como fijos de bien, e en algunos otros logares los llamaron gentiles, e tomaron este nombre de gentileza, que muestra tanto como nobleza de bondad, porque los gentiles fueron ombres nobles e buenos, e bivieron más onradamente que las otras gentes.

Idem Alfons, loc. cit., en la lley Como ante los cavalleros deven leer los fechos de armas quando comieren *—que comença:* Puesta miente tovieron, *etc.:* E aun sin todo esto hazían más, que no consentían que los juglares dixessen otras canticas sino de guerras, o que hablassen en hecho de armas.

El compilador o autor de dicho Doctrinal, *don Alonso de Cartagena, obispo de Burgos, en la introdución, fol. 15 tergo:* Antiguamente en España, señaladamente en

Castilla e en León, a todos los grandes señores llamavan ricos hombres, e avía muy pocos que se llamassen duques o condes, ca como quier que en el tiempo del rey don Pelayo leemos que oviesse un duque que llamaron don Pedro, señor de Cantabria, que agora llamamos Rioja, e éste fue padre del rey don Alfonso el primero, que dixeron el Cathólico...

Supradit Alfons X, part. 2, tit. 22, en la lley Que cosa es guerra, e quantas maneras son d·ella —*la qual comença:* Dixeron los sabios, *etc.:* E son quatro maneras de guerra; la primera llaman en latín justa, que quiere dezir en romance como derecha.

El sobredit compilador: En el Libro judgo están algunas que fazen a esta materia. —*és això en fol. 38 tergo.*

En el Libro judgo, *lib. 9, en la lley que comença* Si aquellos aman la tierra, *etc.:* E por ende establecemos especialmente que todo duque, o conde, o rico hombre, o godo, o romano, o libre, o franqueado, o siervo, qualquier que sea que deva yr en la hueste, leve la meytad de sus siervos con que oviere de veynte e cinco años fasta cincuenta, e no los lieve sin armas...; *y acaba:* E esta ley mandamos que vala desde kalenda de nobiembre adelante, que fue fecha dos años andados que nos reynemos. El rey Bamba.

En lo dit Llibre judgo, *en lo citat llibre 9, en la lley que comença* La intención que nos avemos, *etc.:* E si algún escándalo viniere en la tierra de España o de Galicia o de Francia, o en alguna nuestra tierra que sea de nuestro reyno...; *y acaba:* Esta ley fue dada en el día de kalendas de nobiembre, en el segundo año que nos reynamos. El rey Bamba.

Esto declara el rey don Alfonso el décimo en la setena partida, en el título segundo, en una ley que dize assí: Lesae magestatis crimen, en latín, tanto quiere dezir en romance como yerro de trayción que face ombre contra la persona del rey.

El sobre referido don Alfonso X, en la segunda partida, título décimo octavo, en la lley [...]: Raíz, según lengua d·España, es llamada toda cosa que no es mueble.

El compilador sobre dit, lo bisbe..., en lo pròlec del tercer llibre, cart. 83: E mucho querría que parassen mientes los valientes e poderosos en la cavallería, que no consiste el loor de los cavalleros en tener muchas armas ni en mudar tajo d·ellas e poner su trabajo en fallar nueva forma de armaduras e poner nombres nuevos que

si nuestros antecessores se levantassen no los entenderían, mas en exalçar con ellas la sancta fe e ensanchar los términos del reyno ... E pues que dos cosas son en que, sin actos de guerra, al tiempo de oy los fijos dalgo usan las armas —e aún las usaron a las vozes en los tiempos antiguos porque no loemos tanto los que passaron e que reprobemos los modernos del todo. La una es en contiendas del reyno; la otra es en juego de armas, así como son torneos e justas, e estos actos de que agora nuevo nombre aprendimos, que llaman entremeses. De todo escrivamos las leyes que a ello se pueden atraher.

El sobre referido Alfonso, part. 4, tit. 24, la lley que comença [...]: Desnaturar, según lengua de España, tanto quiere dezir como salir ombre de la naturaleza que ha con su señor e con la tierra en que vive...

El mismo, part. 4, tit. 18, la lley que comença així: La setena dignidad por que sale ombre de poder de su padre es quando elijen alguno por maestre de cavalleria. E quiere tanto dezir como ombre que es puesto como caudillo e maestro de los cavalleros del emperador o del rey a que llaman en romance alférez, e este tal deve traer la seña del rey quando entrare en batalla.»

- fols. 194, 195, 196 i 196 (bis):

«Página 2ª del fol. 7: [38]

«*Moro, que bello has fablado!*

Mar. Si te pintara el cuytado
del que por fama te adora,
fuera impossible acabar
en la eternidad del alma
que qualquier sentido calma
quando se llega a pintar,
siendo en los locos bosquexos
de sus colores obscuras
sombras todas las venturas
y las esperanças lexos.

Urrac. La vuessa mandadería
no tendrá el moro sazón,
que los que christianos son
no precian la morería.
En valde avedes venido,
contentaos el retrato
que vos cuesta tan barato
fincando tan atrevido,
y volvedvos n·ora mala,
ved que vos faré prender.

Mar. No tiene España poder

[38] Enlloc no s'indica a quina comèdia de tema històric, ni a quin autor pertany el llarg fragment copiat.

para echarme de la sala,
y perdona no guardante
en esto solo el decoro.
(Suena ruído como que llega el rey,
y dizen dentro:)

Rey. Avisa a la infanta
Urrac. Moro,
ponedvos en aquella parte.
Cuydado que viene el rey
y yo en peligro me veo.
Mar. No importa, hablalle deseo!
(Entra Ximen.)
Urrac. O Ximen, **home** *de ley.*
Xim. Ya el **vuesso** *hermano ha llegado.*
Urrac. El finque muy bien venido.
Xim. Qué moro es este atrevido
que en el nuesso quarto ha entrado?
Urrac. Un mandadero, que viene
para mi hermano.
Xim. Ansí.
Urrac. Ya entra, espérale aquí.
Xim. Sañudo **talante** *tiene.*
(Entra el rey, don Olfos y Ramiro y
Ordoño, sin espadas y con gorras en
las manos y mudarra, y Sancho.)
Ya ha llegado el rey, mi señor!
Urrac. Muy bien venido **seades**
Garcia.
Rey. Como fincades,
Urraca?
Urrac. Al vuesso favor,
venides bueno el mi hermano?
Rey. Para faceros merced;
llega mesura faced,
e demandade la mano
a Urraca, la infanta vuessa,
fidalgos!
Ram. Es gran razón.
Urrac. Quién estos **garçones** *son?*
Rey. Ya de la **mesnada** *nuessa.*
(Ramiro y Ordoño se arrodillan, y
Urraca les haze señal que se
levanten, y prossigue el rey:)
A quien **donar cuydo** *ayuda,*
de la casa de Guevara
y de la antigua de Lara
y fijos de la barbuda,
una dueña y rica **fembra**
formosa además, por Dios,
que en esta ocasión, de vos
<pàgina 1° del fol. 8>
muy luengamente se siembra
y vos face la mesura,
en cuya casa he passado
el calor, y me ha **donado**
de yantar, que en la espesura
de su montaña cercada,
yendo **en pos** *de un jabalí,*
viniendo a Pamplona, di
de caça con mi **mesnada.**
Urrac. Garçones apuestos son.
Rey. Fazed que nuestras donzellas
dellos se sirvan.
Urrac. Con ellas

hablarán a su sazón,
e quando fiestas obiere
sus possaderas tendrán,
e a servirse fallarán
quando yo yantar quisiere.

Rey. Qué faze este moro aquí?

Urrac. El rey Marsilio le embía
con una mandadería.

Rey. Llegad moro en ante mi.
Allegadvos possaderos,
sentadvos Urraca, vos,
en par de mi. Quiera Dios
que sea por mi bien.
(Llegan sillas y haze Marsilio acatamiento.)

Mar. Qué esperas,
que no me mandas sentar?

Rey. Possados, moro, en buen ora,
que no me **membrava** *agora.*

Mar. Don García, podré hablar?
Marsilio, famoso rey
de la insigne Çaragoça,
***saludes muchas** embía,*
Don García, a tu persona,
y dize que enamorado
por fama, aunque ha andado corta
en alavar la belleza
que de tu hermana segona,
porque a vezes el amor
que su fuerza poderosa
hazen de las alabanças
ojos por donde enamora,
a Urraca Sánchez le pide
por mi para dulce esposa,
ofreciéndote a Celima,
su hermana, en [...] destabro,
y con ella en Aragón
diez villas las más hermosas
que tu señalar quisieres,
siendo en tu corte las bodas
y jurando eternamente
amistad con tu corona,
y dándote cada un año
por feudo y parias forçosas
cien yeguas de Andaluzía
de diferente piel todas,
y cada qual un retrato
de la soberanía española,
cien alfanjes berberiscos,
veynte jacerinas cotas,
cien adargas de Morruecos,
cien lanças y treynta alfombras
—las veynte de seda y lana,
las diez de plata y aljófar,
labradas por turcas manos
de una de Costantinopla;
y que de veynte mugeres
que tiene Marsilio y goza,
solamente será Urraca
el dueño, reyna y señora.
A esto vengo solamente;
mira que a Navarra importa

la amistad del rey Marsilio:

tu respuesta espero aora.

Rey. Dile a tu rey, mandadero,»

<després comença la pàgina 2a. de dit fol 8: «*que finco a la su persona,*

tenudo además por cierto

por los bienes que me otorga,

etc.»>

Pàgina 2° del fol. 13:

Ram. «Adiós con esto, Ordoño hermano.

Ord. Dadme un abraço,

e devos Dios más buena derecha.

Ram. Lo mesmo faga a vós, **membrado** *hermano*

en las lides e trances que tuviereis,

después de Diós e de su Madre santa,

del apóstol Santiago, patrón nuestro

a quien España toda acata tanto

que dizen que le ven los que le invocan

en sus lides y en sus trances todos,

en su favor nos donará, que somos

tenudos a fazello por navarros

he por sus cavalleros junta frente.

Ord. Este será de mi, de aquí adelante

el **nome** *que apellide.*

Ram. Adiós, hermano Ordoño.

Ord. Sancho, fincate a Dios.

Sanc. Adiós Ordoño, que unas ancas me finca un trotón,

que ha de facer que las verdades fable,

que antes que yo a Francia llegue cuydo

e mancillado d·ellas ir fenchido

abreves de los otros infançones

do nunca me da el sol de lamparones.

(Vanse. Salen la barbuda, y Mudarra.)

Barb. En fin los mis fijos dos
fincan cavalleros ya;
denuessa de quien es da
el rey, ayúdele Dios.
Muda. Vos fincades muy tenada
la mi dueña al su mandado,
he a fe que me dio un recado
después d·esto la barbuda
para vós, en que denuessa
más talante he voluntad,
he si va a dezir verdad
asaz le atañe a la vuessa
agraciada fermosura.
Bar. Que fableis el recodexo
más claro conmigo quiero,
ansí Dios vos dé ventura,
que non entiendo por Dios
lo que fablades agora.
Muda. La mi dueña, he mi señora,
solos fincamos los dos.
Barb. Ya lo veo.
Muda. Atended pues.
Barb. Fablad.
Muda. El rey vos tiene
buen talante, y aquí viene
para faceros merced,
con un papel que os embía
este sartal que vos dona,
que de la mesma persona
de su madre a Don García
<pàgina 1° del fol 14>
le fincó en el testamento.
De granates finos es,
con su perla, quien después
vos faze prometimiento
d·engastonarvosla en oro,
que fablando en poridad,
por la santa Trinidad
que vos de todo un tesoro
si le queredes fazer
favor a la su demanda.
Mostradvos Blanca más blanda,
que un rey tiene gran poder
he vos puede engastonar
en oro, y en plata ansí.
Rico ome me face a mi,
si os domeña mi fablar;
non pierdo yo aqueste haver
nin vos este bien perdades,
que pagar las voluntades
non es nuevo en la muger.
E finca esta noche aquí,
e darvos con su cantor
una música al albor
dolédvos d·él y dormid.
Non tomades el sartal,
non tomades el papel?
Mostradvos branda con él,

non fagades ende **al.**

Barb. Callad el mal escobero,
que os **faré** *si más fablades*
la cabeça en dos mitades.

Mud. Mesquino de mi, aquí muero.

Bar. De quando acá el mal fidalgo,
con sartal he con villete,
vos han fecho mi alcahuete
promesas de ningún algo.
Vós sois Mudarra nacido
en solares de Navarra?
Vós del primero Mudarra
decended el mal nacido,
vós con estas fechorías
venís de la corte aquí?
Estoy por faceros
[...] le de la mano.

Muda. Aquí
fincan oy todos mis días.

Bar. Non se que castigo en vós
pudiera facer al fin
viejo sandro , ome ruín,
maldicho seáis de Dios.
Estoy por darvos açotes
que rebentades con ellos,
por mesarvos los cabellos
e pelarvos los bigotes.
A una fembra como yo...

Muda. Tened la dueña **garrida**
cuyta a mi mesquina vida
(el demonio me afució).

(Cantan dentro. Cantan:)

Fonte frida, fonte frida
en fonte frida con amores
todas las avecillas
cantan quando nace el sol.
Allí canta la calandria,
allí canta el ruyseñor,
allí canta el jilguerillo
y el chamarí parlador;
si non fue la tortolilla
que nunca cantava non
nin reposa en rama verde,
nin pisa yerva nin flor.

Bar. Este es el rey, e sin duda
oy pienso vengar mi honor;
dadme esto [...]
el vuesso capote vós,
e toma vos en [...],
he de las espadas dos
que fincan con él vendidas
donadme la que es mejor.
<Després comensa la pàgina 2°:
Venid en pos de mi,
faziendo buen coraçon, etc.>»

-fol. 175 r.i v.: «Fueros y observancias del reyno de Aragón. *En Çaragoza, por Pedro Cabarte, impressor y librero de dicho reyno de Aragón, año 1624. Lib. 1, fogl. 31,* De officio alguazirorum —Petrus secundus, Cesaraugustae, 1381 *(fogl. 31, tergo, col. 2; fogl. 32, col. 1).*[39] Sequitur ordinatio curiae regiae predicta de alguazirij. La principal virtud perquè los prínceps regnen en aquest món y aconseguexen lo regne perpetual és justícia; **adonchs** necessari ve a ésser a els qu·els ministres a aquella tales personas sien que de açò que és virtut, et per aquella speran guardó, no tornen en vici per abús de aquella, de que aguessen punició y tormentos, y a esquivar que açò no puja ésser. Ordenam que lo alguazir haja y prenga un morabetí **d'aur** de tot pres que haja tengut deu dies o més, e pre[n]ga cascun dia de la nostra cort VIII caneles. Ordenam **emperò** que en son offici meta dos hombres de peu bons y sufficients, y faça de aquestes estar **cascun dia** a la porta del nostre palau per guardar los **troters** de **baralla**, y per castigar-los que no criden, ne **ahuquen**, ne facen **brogit**, y que no **lexen** tenir les bèsties **davant** la dita porta del dit nostre palau, **ans** façan fer gran **carrera** de entrar y de exir. Prena **encara** de tot pres que haja tengut **deu jorns** en la presó **un morabetí, ço és deu sous**, per aquell; e si hi sta més **avant** dels **deus jorns** en la presó, no deja més pendre. E si lo pres ne ix **ans** aquels X jorns sían passats, **no sia tengut** pagar lo dit morabetí ne altre **dret** al dit alguazir. E si dins los deu dies o **aprés** se **manleva** o ix de la presó ab **fiança**, volem que haja lo alguazir per **son dret** mix morabetí, e lo scrivà que escriva la dita **capleuta** haja per les scriptures que farà tres sous, e no més. Y en cas que lo dit **pres** prena mort, e **sia hom de paratge o ciutadà honrat o altra persona que mantinga cavall y armes**, volem que prena lo alguazir per son dret tan solament lo cavall e les armes e la espasa, la **correja** e la **bortxa o coltell** que sien **guarnits** de argent ab que sia pres, e la vaixella de argent ab que serà servit en la presó e lo lit en què jaurà en aquella, e la moneda de or que aportarà quant serà pres, tro a quantitat de XXX morabetins **de or. Encara** volem que si **per ventura** clam de deute venrà **devant** lo nostre alguazir, e passats los deu dies que ell dóna, haurà a fer execució en lo dit

[39] No és segur que aquest text estigui com els atres destinat a l'elaboració del diccionari de catalanismes castellans, ja que és un text en català i no en castellà. Potser caldria referir-lo al §. 5 del Llibre III, cap 2, no redactat, en que s'havia de parlar del català a l'Aragó...

Universitat de Girona
Biblioteca

deute; prena **ladonchs** los **capsous d'aytant** com serà lo dit deute, los quals **pag** lo deutor, dels quales **capsous** do lo alguazir als homes de son offici la meytat per lures treballs qu·els convé a fer per citar aquells. E de tot jueu e moro que lo nostre alguazir prena, per poch qu·el tinga en la presó, volem que prena per son dret lo dit morabetí. E si·s devendrà qu·el nostre alguazir partesca de la nostra cort, a instància de part e per **afferes lures** prena per son salari y **permessions** cascún jorn XXXX sous barchinonens. y no **pus**, y aquells haja a pagar la part demanant. E de tot pres que estiga un jorn, vulles, o més o menys, pag als hòmens del offici de **carcelage**, per **ferrar** y **desferrar**, o per **qualque** altra occasió, dos sous quatre dinés, y no **pus**. Volem **encara qu·el** nostre alguazir deja certificar a nós o al nostre Consell lo pres que el tindrà, de **quin** delicte serà acusat, per ço que de aquell **puxa ésser feta** differència de la sua presó, o **pus fort o menys fort** que aquella dels altres. E volem que aquestes totes differències hi sien fetes: la primera, si és per fet civils, sia pres **menys de cadena**, ab grillons de [...] lliures y sens **guarda**; e si és pres per fet criminal, de què no aparega que deja pendre mort, lavors sia pres ab grillons de [...] lliures y ab cadenes, sens guardes; e si és pres per fet criminal de què aparega que deja pendre mort corporal, volem que sia pres ab grillons y ab cadena de [...] lliures. **Emperò** si lo dit alguazir veu que per **delitament** o stament de la persona que serà presa, haguda nostra licència ab consell dels nostres judges a qui lo fet serà **comanat**, li pot **aleviar** la presó segons la forma y manament que nós farem y lo dit judge **consellarà**, faça-ho. E si ha a venir a guardes, que se certifich de nós y del dit judge quantes guardes haurà, y aquelles, en aquel cas, reban del dito pres o presos cascuna guarda xviij dinés. E si **guarda** dos presos o més, **reciban** de cascú xij dinés tro a cumpliment de v sous, y de quí avant no puxen més pendre. E si **per ventura** los dits hòmens iran fora la nostra cort a instància de part, prenan de salari y de **missió** per cascun jorn **aytant** com staran defora tres sous barchinon. y no més. E si lo pres que tindran pendrà mort, hagen les **vestidures** que aquell vestirà com serà pres, salvant la **gonella**. Volem encara que si lo dit pres que pendrà mort tindrà moneda de argent o **dinés menuts**, sien dels dits hòmens tro en quantitat de cent sous, y no pus. E si tindrà spasa o coltell que no sia **guarnit** de argent, sia dels dits hòmens. E si **per ventura** faran alguna citació dins la ciutat, villa o lloch aon nós siam, a instància de part hagen per **lurs** salari xij dinés y no pus. E si serà cas que algú de

casa nostra per càstich, a instància del **canceller**, del **mayordon**, o de **mestre rational**, o de **cambrer mayor**, serà pres en poder de alguazir, no prenguen del morabetí ne **carcelaje**, ne **ferrar**, ne **desferrar**.»

El tercer grup d'apunts d'entre els destinats a l'elaboració del diccionari de catalanismes, reuneix més aviat observacions de caràcter històric o lingüístic sobre algunes paraules concretes que haurien hagut de complementar i donar solidesa a la recopilació lèxica —recordem que Bastero adverteix en aquest mateix paràgraf de la sisena conjectura que «*sobre ellos* [los vocablos] *hemos hecho varias observaciones y annotaciones*»; hi trobem també altra documentació en general sobre més textos i autors als quals recórrer per tal d'obtenir més materials —en aquest cas les indicacions de Bastero solen anar dirigides al seu/s col·laborador/s, per tal de orientar la continuació de l'obra:

- fol. 90 r.: «*Per la castellana: Lope de Vega en la novela de* Guzmán el Bravo, *a car. 146, dedicada a la senyora Marcia Leonarda:* He hallado en Lucano, no lexos del principio del libro sétimo, donde descrive la gente que llevavan los dos campos de Pompeyo y César, este verso: *Movieron los valientes españoles sus adargas también; y dígosele a Vuestra Merced para que sepa quan antigua cosa es la adarga en España, cuya fue siempre, como se lee en Libio.*»
- fol. 182 r.: «*Se ha de advertir ab Oyenardo —in* Notita utriusque Vasconiae—, *que la llengua vascuense no solament se parla en Biscaya, sinó també en los dominis de França, que són en Bayona, en la baxa Navarra y en Sola, com diu dit autor, a car. 400 y 401. Emperò en Sola, las lleys són en nostra llengua catalana, com és de vèurer en los autors que aporto en ma* Crusca. *Veuràs lo que diu dit autor, a car. 44, cap. XIII:* Autoris sententia de veteri hispanorum lingua.

Porta dit autor, a car. 81, un diploma en català —que ell anomena llengua gascona, y lo tradueix en llatí— del rey de Navarra Sancho Ramírez, fill del rey don García Ramírez, y són las lleys que concedí als abitants de Stella, en Navarra. Són ab un català molt bo; no porta l'any o data —se veurà en quin temps regnà dit rey que las féu. Dit Oyenardo diu que tragué dit diploma atque etiam ipsas leges stellanas e veteri membrana quae in tabulario regio pariensi recondita latebat —*vide* Población general de España, *en la descripció de Navarra, y verbo Stela.*

Ditas lleys foren fetas almenos antes del any 1170, com apar de l'instrument, en

llatí, a car. 88 —los testimonis de aquest instrument són en català.

Dit autor Oyenardo, a car. 108, porta un capítol de For d'Aragó *en bon català, aont diu:* Ut ex hoc capite fori, seu juris veteris aragonici patet.

A car. 127, altre instrument en català, que són lleys del lloc de Mixia, en la Navarra —crec serà en la Navarra baxa de francesos— de l'any 1452.»

- fol. 189 r.: «*Comedias en lengua antigua:* Los fixos de la barbuda, *de Luís Vélez de Guevara —és emperò en lo tom 3 de Lope;* Los siete infantes de Lara, *de Hurtado de Velarde, vezino de la ciudad de Guadalaxara —en el tomo 5 de Lope;* Las famosas asturianas, *de Lope —en son tom 18;* Los juezes de Castilla, *en lengua antigua, de Moreto —tom 1;* La rica fembra de Galicia, *de Moreto —suelta, però encodernada en lo tom meu número 55 de vària, que doní també a Dalmasses.*»

- fol. 193 r.: «*Lope de Vega en su* Dorotea*:*

Car. 163 tergo: Murrio es una voz castellana no poco significativa, si bien no usada ... es finalmente una manera de tristeza, que obliga a tener a un hombre siempre descontento el rostro... —*con chel que segue...*

Car. 164 tergo: Y tengo para mi que las calças españolas no eran las que se llamaron *caligas*, sino todo género de medias, como las [que] traían de azero los soldados romanos y las llamaron los franceses *chause de guerre.*»

- fol. 193 r.: «*Oyenardo,* Notita utriusque Vasconiae, *a car. 105, diu:* Horum ricorum —*ço és, ricos omes*— naturam his verbis declarat Alfonsus Castellae, rex cognomento sapiens in legibus Partitarum, lib. 6, tit. 9, part. 2, *ab que, segons això, dit rey féu e compil·là dites lleys... En dit Oyenardo trobaràs alguns passos de llengua antiga castellana, a car. 110, 113, 200, 264.*»

- fol. 198 r.: «Las donzellas de Simancas, *comèdia de Lope, suelta; notí:* ...llámasse de Simancas porque siete donzellas, para defenderse del fuero que concedió el rey al moro de darle siete donzellas hermosas, se cortaron las manos para defenderse de la vil entrega, y el rey dio a la villa, por armas, siete manos, y se llama desde entonces Siete mancas, corrupto Simancas.»

- fol. 201 r.: «*Ferreras,* Historia de España, *tom 5, nell'*Indice de los escritores, *siglo XI:* Fray Gonzalo de Berceo, monge de San Millán, poeta, escribió de san Vicente martyr, las vidas de san Millán y santo Domingo de Silos, y un poema de la batalla de Simancas en versos de endechas dobladas.

Ferreras, Historia de España, *tom 6,* Indice de los escritores *del siglo XIII:* El rey don Alonso el X de Castilla escribió el libro de ... la *Historia general de España* echa por su mandato, las *Siete Partidas* de las leyes de Castilla y León, compiladas de su orden, y otras cosas.»

El diccionari, possiblement hauria hagut de completar-se amb algunes altres observacions gramaticals, i potser amb algun lèxic castellà complementari, com ara aquella «*llista de vocables antichs, presos dels moros, que podré portar a part allí ahont portaré lo diccionari o cathàlogo dels vocables catalans usats dels escriptors castellans*» de què Bastero parla en un apunt que ja he transcrit en una nota al peu de pàgina, al paràgraf [15] d'aquest mateix capítol. Potser també fa per a això una petita llista de paraules exclusivament catalanes que llegim en un apunt al full 16 del mateix ms. 3-III-4 RABLB, la qual li proporciona una mena de contraexemple, no sabem amb quina finalitat:

- fol. 46 r.: «*Vocables que los castellans no·ls tenen:* ensenyorir-se*: hazieren dueño;* senyorejar*: domina*[r]*, señorear;* famejar, famejant*: hambriento —que té fam (usat per Pujades, fol. 32), famulenc;* planejar, *del nom pla: cast. llano...*»

[29] Hi ha una altra redacció d'algunes parts d'aquesta relació històrica, una mica més succinta, però incompleta, una mica més endavant, en els fulls 152 i 153 del manuscrit. No és necessari transcriure-la, perquè el contingut és pràcticament idèntic —molts fragments són literals. Trobem, així mateix, nombrosos apunts entremig d'aquest manuscrit —3-III-4 RABLB— relatius a aquest «*Resumen de el origen, progressos y aumentos de los reynos de Castilla y León*», sigui perquè han servit per a la seva composició, sigui perquè estarien destinats a ampliar-ne alguns aspectes. Els reprodueixo tots a continuació:

- fol. 158 r.: «*Orde y primacia de las terras que los christians tornaren a recobrar y conquistar dels moros —[Mariana] lib. 7, cap. 1,* Como el infante don Pelayo se levantó contra los moros*:*

No passaron dos años enteros que el furor africano hizo a España aquella guerra cruel, quando... *(233, 1). Y aquí màteix, col. 2:* Las reliquias de los godos que escaparon ... y reducidos a las Asturias, Galicia y Vizcaya ... desde Vizcaya, do estava recogido *—don Pelayo—* vino a las Asturias... *(233, 2).*

Tratóse de nombrar cabeça, y por voto de todos señalaron al mismo don

Pelayo por su capitán, y le alçaron por rey de España en año que se cuenta, de nuestra salvación, 716. Algunos, a este número añaden dos años... *(235, 2).*

Los gallegos y los vizcaínos, cuyas tierras baña el mar occéano por la parte de septentrión y, a exemplo de los asturianos, en gran parte conservavan la libertad, fueron combidados a entrar en esta demanda —ço és, de fer guerra contra los moros—; lo mismo se hizo de secreto con las ciudades que estavan en poder de los moros, que embiaron a requirillas y conjurallas no faltassen a la causa común... *(235, 2)*

Batalla y victoria milagrosa de Pelayo: 237; de Sevilla a Córdova: 237, 2. Se fortifica en Asturias, baxa a lo llano y toma a León, puesta a las haldas de los montes con que Galicia y las Asturias parten término —fou en lo any 722; ita fol. 238. Y dio principio a su reynado, cuyos sucessores se llamaron reyes de Oviedo solamente, y no de León, pues el primero que se llamó rey de León fue el rey don Ordoño el segundo. Pelayo murió año 737 —ita pàgina 241, 1. Con la venida de don Alonso, y con su ayuda, Gijón, lugar muy fuerte por su assiento y fortificación, Astorga, Mansilla, Tineo y otros pueblos de las Asturias y en Galicia fueron tomados de los moros... Lisbona bolvió en poder de los moros, año 843: fol. 258, 1 in fine.»

. fol. 159 r. i v.: «*Mariana, cap. 1, pág. 243, 1:* El rey don Alonso, llamado el Cathólico, cerca del any 754 ganó a los moros muchas plazas y ciudades en la Galicia y en la Lusitania *(243, 1).* Y assí mismo ganó Pamplona en Navarra y lo que oy se llama Alaba, parte de Vizcaya. Verdad es que muchos de estos pueblos, por el vario successo de las guerras, tornaron a perderse a causa que el poder de los reyes moros de Córdova, en gran perjuizio de los christianos, començó a levantarse por este tiempo, según que poco después se dirá, y creció en adelante mucho en authoridad y fuerzas. *(243, 1)*»

- fol. 160 r.: «Las discordias que los moros tenían entre si, parece dieron buena occasión al rey don Alonso para adelantar su partido, pues muchos autores estrangeros —que los nuestros no dizen palabra— atestiguan que por el esfuerzo del rey don Alonso se ganó de los moros la ciudad de Lisboa, cabeza de Portugal, y que embió a Carlomagno una solemne embaxada ... con presentes y regalos... *(251, 1)*»

- fol. 161 r.: «*Mariana, tom. 1, [cap.?] 5, 2:* La una y la otra España —*ço és, la citerior y la ulterior*— sin duda en este tiempo tienen nuevos y muchos nombres, los quales

reducir a cierto número es dificultoso, si bien se pueden comprehender debaxo de cinco nombres de reynos que resultaron y se levantaron como echavan de España los moros: Portugal, León, Navarra, Aragón, Toledo.»

- fol. 162 r.: «*Mariana, tom. 1:* Hizieron assí mismo compañía a Urbano y a don Pelayo los más nobles y ricos ciudadanos de Toledo, por estar más lexos del peligro, seguir el exemplo de su prelado y consevarse para mejor tiempo *—del temps que los moros entraren a Toledo; ita 227, 1.*»

- fol. 164 r.: «[Diversos apunts de Mariana:]

De esta opinión procedió otro nuebo engaño, y fue que como don Alonso ganasse gran parte de Castilla la Vieja, la qual nuestros historiadores llamaron Vardulos, otros se persuadieron que de este hecho quitó a los moros toda la Cantabria o Vizcaya, pero por bastantes testimonios se puede mostrar que los moros en ningún tiempo passaron de un lugar que en Vizcaya vulgarmente se llama la Peña Horadada *(243, 2)*

Dicho rey don Alonso falleció en Cangas, año 757 *(Ita 243, 2)*

...imperio de moros en Córdova, do las demás ciudades acudían como a su cabeza y metrópoli... *(244, 2)*

Por la muerte de don Alonso el Católico, su hijo llamado Froyla, o Fruela, se encargó del govierno y de el reyno de los christianos en España ... en el año de setecientos y cincuenta y siete ... Lo primero fundó y edificó a Oviedo, ciudad principal y noble en las Asturias... *(245, 1)*

Desde este tiempo parece que don Alonso tubo nombre de rey, como se puede mostrar por un privilegio, el más antiguo de quantos en España se hallan en los archivos, dado a Santa María de Valpuesta, que oy es iglesia colegial y antiguamente era monasterio de monges ... era de 812, que concurre con el año de Christo 774. *—en lo qual privilegi, que es en llatí, hi ha lo vocable* marrano, *y diu Mariana que* viene de la palabra siriaca maranatha, que significa descomunión y maldición *(247, 1)*»

- fols. 165 r. i v., 166 r., i 167 r. i v.: «*Extensión: Mariana, tomo 1. Vide lib. 8, cap. 1, per tot en lo qual, aprés de aver parlat en los antecedents llibres del rey de León, que fou lo primer principat que se alçà aprés de la pèrdida de España, tracta de l'origen dels*

reys de Navarra y dels comptes de Aragó y dels de Barcelona. En lo capítol 2 tracta de l'origen dels comptes de Castella.

Importava mucho para el buen sucesso de las cosas que entre las dos provincias y señoríos de Catsilla y de León oviesse confederación y avenencia *(pàg. 271)*

En aquella parte de la Lusitania que estava sujeta a los moros *(pàg. 272);* En aquella parte de Lusitania que tenían los christianos, y que en frontera contra los moros... *(274, 2)*

En esta guerra, Lope Díaz, señor de Vizcaya... *—això en l'any 958 (pàg. 275)*

Se libertó Castilla de la sugeción de León... *—això en l'any 965 (pàg. 274)*

Después de esta batalla, de tal manera se dexaron las armas que Galicia quedó por don Bermudo, que puso en Compostella el assiento y silla de su nuevo reyno. *—això en l'any 981 (pàgina 276); en lo marge diu la nota:* Bermudo usurpa a Galicia.

Lib. 6, cap. 9, de don Bermudo el Gotoso, rey de León: Confirmó, con nuevo edicto que publicó, las leyes antiguas de los godos

En lo any 984: Passado el río Duero, que por largo tiempo fue frontera entre las dos naciones *—christianos y moros—*, de que se dixo aquella parte Extremadura, apellido que adelante se trasladó y transfirió a otra comarca, si bien está lexos del río Duero, del qual al principio de forjó el nombre de Extremadura, assentó sus reales a la ribera del rio Astura, o Estola, que passa por León. *(pàg. 278)*

El año siguiente de 985 fue señalado por el desastre que avino a dos principales ciudades: León y Barcelona. A Barcelona sitiaron los moros primer dia de julio, aquellos mismos que en batalla vencieron a Borrello; tomáronla a seis de aquel mes. Muchos de los ciudadanos fueron llevados a Córdova por esclavos, mas en breve la ciudad bolvió al señorío de los christianos. *(pàg. 278)*

Año 993: Moros entran en Lusitania y Galicia, y queman a Compostela y se llevan las campanas a Córdova, donde por largo tiempo sirvieron de lámparas en las mezquitas *(280, 2)*

Año 998: El mismo día que en Calacanaçor se dió la batalla, uno en trage de pescador, en Córdova, a la ribera del Guadalquivir, con ser tan grande la distancia de los lugares, se dize que cantó con voz llorosa, algunas vezes en metros arábigos, otras en españoles: En Calacanaçor, Almançor perdió el tambor, por donde

sospecharon que el demonio en figura de hombre publicó la victoria. En especial que, como pretendiessen los de Córdova hecharle mano, se desapareció y se les fue como sombra *(281, 2)*

En lo dit any y pàgina: Desde este tiempo el reyno de los moros, que con esfuerzo de Mahomad se conservava —de tan grande momento es muchas vezes una buena cabeza—, començó manifiestamente a declinar e ir de caída.*; y aprés, en la pàg. 283, 1:* ...por donde adelante —*en l'any 1000*— començaron los moros a ir claramente de caída.

En lo dit any 1000, en el capítol 10, lib. 8: Fue tan señalado en todo género de virtudes, que le dieron sobrenombre de Mayor —*parla de don Alonso el quinto, rey de León*—, y alcançó tan buena suerte que todo lo que en España possehían los christianos casi lo reduxo debaxo de su imperio y mando, bien que no acertó ni fue buen consejo dividillo y repartillo entre sus hijos, como lo hizo, menguando las fuerzas y magestad del reyno. *(282, 2)*

En temps de dit rey don Alonso, y 1020: Eran los demás d·estos reyes del linage de los alavecinos, vando muy poderoso en aquel tiempo en fuerzas y en autoridad. Los ciudadanos del vando contrario, es a saber, de los abenhumeyas, se juntaron y hechos más fuertes alçaron por rey Abderrahmán ... Resta a dezir que d·esde este tiempo el señorío de los moros, que por tantos años tuvo tan poder en España, se enflaqueció de guisa que se dividió en muchos señoríos; cada qual de los que tenían el govierno se llamaron reyes de las ciudades que tenían a su cargo, sin que nadie en aquellas rebueltas les fuesse a la mano. Assí en lo de adelante se cuentan muchos reyes en diversas partes: en Córdova, Jahuar; en Sevilla, Albucazín y su hijo Habeth; en Toledo, Hayrán —bien que algunos dan más antiguo principio que éste a los reyes moros de Toledo. La verdad es que aquella ciudad, con sus reyes que tenía o tomava, muchas vezes se rebeló contra los reyes de Córdova; los moradores d·ella se atribuían el primer lugar entre las ciudades de España, y por esta causa no podían llevar que les hiziessen demasías. En otras ciudades remanecieron estos reyes, mas no ay porque contallos aquí, ni aun se podría hazer con certidumbre y claridad. Basta saber que estos señoríos se conservaron y permanecieron hasta tanto que los almorávides, linage y gente muy poderosa, de

Africa passaron en España con su rey y caudillo Telesphín, que fue el año de los árabes de quatrocientos y ochenta y quatro, año que concurre con el de 1091 de Christo, y en otro lugar más a propósito se relatará *(ita, lib. 8, cap. 10)*

Lo dit don Alonso el quinto, rey de León: Buelto su cuydado a las artes de la paz y al govierno, hazía cortes generales de su reyno en Oviedo, el año de nuestra salvación de mil y veinte. En estas cortes se reformaron las antiguas leyes de los godos. *(285, 2)*

Pelayo morí any 737. Sucedió don Favila su hijo, reynó dos anys, fue demasiadamente afficionado a la caça, y en ella un osso que seguía desapoderadamente le mató, sin que dexasse ninguna loa ni en vida ni en muerte. Fue sepultado en la iglesia de Santa Cruz, que él mismo edificó en tierra de Cangas. Don Alonso el primero, por sobrenombre el Cathólico, yerno de don Pelayo, sucedió a Favila, por aver muerto sin dexar hijos. Tomó a Simancas, Dueñas, Miranda, y las ciudades de Segovia y Avila. Lo mismo hizo de Pamplona, en Navarra, y de lo que oy se llama Alaba, parte de Vizcaya *(vide fol. 243).* Murió en Cangas, año 757; Froyla o Fruela, su hijo, le sucedió ... Don Alonso el Casto començó a reynar solo cerca de año 794; puso en prisiones al conde —*de Saldaña*—, que vino para hallarse en las cortes *(ita, pàg. 250, 2).* Los historiadores estrangeros dizen que ganó a Lisboa —*però sia com sia, se degué tornar a pèrdrer, perque Méndez, Població, no en diu res, y la porta que fou tomada dels moros tres o quatre cents anys aprés; ita 251, 1. En temps de aquest rey, a la entrada de Roncesvalles, que es parte de Navarra, se dio aquella famosa batalla. Morí any 843:* ...reynó 52 años, cinco meses y diez días —otros, a este número de años añaden los que reynaron Mauregato y don Bernardo, por no aver sido verdaderos reyes.

Pág. 288, 1, en el capítulo 12 intitulado De don Bermudo el tercero, rey de León —*això en l'any 1028:* Mudóse con esto el estado de las cosas y trocóse toda España; don Sancho, rey de Navarra, que en los arrabales de León se estava con sus tiendas que tenía levantadas, a manera de reales, heredó el principado de Castilla, cuyo título y armas de conde mudó en el nombre e insignias reales, por donde su poder començó a ser sospechoso y poner espanto al rey de León. *Lo dit don Sancho, rey de Navarra y de Castilla féu guerra al dit don Bermudo, rey de León:* Tomóle todo lo que possehía passado el río Oca, y parecía que con el progresso de las victorias

sojuzgaría toda la provincia y tierras de León. *En vista de això, dit don Bermudo* se inclinó a concierto, *y de consell de sos grandes féu pau ab lo sobredit rey de Navarra y Castilla:* Las condiciones fueron estas: doña Sancha case con don Fernando, hijo segundo del rey de Navarra, désele en dote de presente todo lo que en aquella guerra quedava ganado, por adelante quede su esposa nombrada por successora en el reyno. Partido desaventajado para los leoneses, pero de que en toda España resultó una paz muy firme entre todos los christianos, y casi todo lo que en ella possehían vino a poder y señorío de una familia. Demás d·esto —cosa notable—, en un mismo tiempo, los dos señoríos, el de Castilla y el de León recayeron en hembras, y por el mismo caso en mano y govierno de estraño, accidente y causas que todos suelen aborrecer assaz, pero diversas vezes antes de este tiempo, vista y usada en el reyno de León; si dañosa, si saludable, no es de este lugar disputallo ni determinallo. A la verdad, muchas naciones del mundo nunca la recibieron, ni aprovaron de todo punto.

Capítulo XIII, De don Sancho el Mayor, rey de León: Era don Sancho hombre de buenos años quando ovo para si el señorío de Castilla, y a su hijo don Fernando abrió camino para suceder en el reyno de León. Las cosas que hizo en toda su vida muy esclarecidas no sólo le dieron renombre de don Sancho el Mayor, sino también vulgarmente le llamaron Emperador de España, como acostumbra el pueblo sin muy grande ocasión adular a sus príncipes y dalles títulos soberanos. Puso su assiento y morada en la ciudad de Náxara, por estar a las fronteras y raya de Castilla y de Navarra ... Lo primero movió con sus gentes contra los moros ... Las talas y daños que hizo fueron muy grandes, sin parar hasta llegar a Córdova ... La reyna, vencida por los ruegos de los grandes y ablandada ... les dio el perdón a tal que a don Ramiro ... le diessen el reyno de Aragón, en quien la falta del nacimiento suplió la señalada virtud y su piedad ... Algunos ponen en duda esta narración y creen antes que la división de los estados se hizo por testamento y voluntad del rey don Sancho, exemplo que don Fernando su hijo assí mismo imitó adelante, que repartió entre sus hijos sus reynos.

Capítulo 14, De la muerte del rey don Sancho, *en la pág. 291, 2:* El fin de la vida fue desgraciado y triste: camino de Oviedo, donde iba con deseo de visitar los

sagrados cuerpos de los santos, por cuyo respeto y con cuya possessión aquella ciudad siempre se ha tenido por muy devota y llena de magestad, fue muerto en assechanzas que le pararon en el camino. Quien fuesse el matador, ni se refiere en las historias, ni aun por ventura entonzes se pudo saber ni averiguar. Sospéchasse que algún príncipe de los muchos que embidiavan su felicidad le hizo poner la celada. Su cuerpo enterraron en Oviedo. Las exequias se hizieron, según la costumbre, magníficamente. Passados algunos años, por mandato de su hijo don Fernando, rey de Castilla, le trasladaron a León, y sepultaron en la iglesia de San Isidoro. La letra de su sepulcro dize: Aquí yace Sancho, rey de los montes Pyrineos y de Tolosa, varón cathólico y por la iglesia —letra harto notable. Fue muerto a diez y ocho de octubre, año de nuestra salvación de mil y treinta y cinco. Dexó a sus hijos grandes contiendas, y al reyno materia de grandes males, por la división sin propósito que entre ellos hizo de sus estados, como ordinariamente los pecados y desórdenes de los príncipes suelen redundar en perjuycio del pueblo, y pagarse con daño de sus vassallos.

Libro nono, capítulo 1, Del Estado de las cosas de España: [...]»

- fol. 186 r.: «*Extensión. Pelliser,* Idea de Cataluña: Y de passo se deduce también que en Pamplona no avía reyes christianos, sino que los que la moravan reconocían a Francia *(186);* Carlomagno hizo conquistas en Cataluña, Navarra y Aragón *(190, 214)*»

4. Apèndix: Les parts no redactades de la *Història de la llengua.*

En aquest apèndix transcric tots els apunts i anotacions que trobem dispersos en els diversos manuscrits de la *Història de la llengua* i que cal referir als capítols que no es van arribar a redactar. Aquests són, de fet, els materials a partir dels quals haurien estat redactats aquests capítols —tots els de l'hipotètic Llibre segon, on s'haurien de tractar diversos aspectes interns de la llengua catalana, i els capítols 1, 3, 4, 5, 6, 7 i 8 del Llibre tercer, que tracta de la suposada extensió antiga del català; incloc al final alguns altres apunts dels quals no queda clara la ubicació. Els transcric amb els mateixos criteris de regularització gràfica que he aplicat també als textos reproduïts als annexos de la tesi —els he detallat al principi de l'annex 1—, degudament ordenats, numerats i agrupats sota el títol del capítol o apartat de l'obra a què fan referència —aquesta col·locació no sempre és clara, perquè a vegades no hi ha prou elements de judici, i té només, per tant, un valor aproximatiu. Indico sempre el número de foli i el manuscrit on es troba cada anotació.

[LLIBRE II]

§. ...: *Formación y etimología.*

1] Si bien todas estas quatro nacieron de la latina, pero poco a poco y con el progresso del tiempo concurrieron a su formación idiomática, además de los idiomas de las naciones bárbaras que dominaron dichas partes de Europa —esto es las Españas, Francia e Italia— otros lenguages respectivamente, con diferentes vocablos y modos de dezir, o bien tomándolos puros y sin inflexión alguna, o bien acomodándolos cada una a su talle y genio, dexando en muchos d·esos, aunque no totalmente puros, muy claro su verdadero origen y etimología. Y con particularidad para la misma formación idiomática y amaestramiento de las tres nuestras competidoras, concurrió mucho la catalana, como a pimogénita. [3-III-4 RABLB, 6 r.]

2] Sertorio fundó en Huesca un estudio general de letras latinas y griegas —años del diluvio 2199 (Beuter, folio 72, in fine); però segons se col·ligès del folio 74 tergo, in fine, prest se

acabà aquest estudi.

Vocables grecs en la llengua catalana: Beuter, foli 100 tergo. Ebraics, grecs, etc: Escolano; Menescal, *Sermó del rey don Jaume*; Calça, *De Catalonia*, foli 105. [3-III-4 RABLB, 5 r.]

[3] Nota que en temps del rey got Sisebuto fóran llançats los jueus a España, y en particular de Cattalunya —ita Pujades y Mariana en las vidas del rey got Sisebuto. Ja en temps de la conquista de Toledo per los moros hi avia molts jueus —ita Mariana, pàgina 227. Itaque nota lo que diu lo moro Albucacim Tarif, que quant entraren hi havia mescladas altras nacions, com grecs, hebreus, etc. [3-III-4 RABLB, 5 r.]

[4] Formación: 140 Corbera, *Cattaluña Ilustrada*. [3-III-4 RABLB, 31 r.]

[5] Són trets del vocabolari imprès en Barcelona per Jaume Cendrat en lo any 1584:

egual: igual

esmaragda: lat., esmaragdus; cast., esmaralda

espera: sphera

espill: speculum

enxornar, y sos compostos —*vide* cast. ensalmar

falcó, y sas espècies —*vide* †...†

farrada, o galleda per tràurer aygua

Florença, ciutat

frare, o germà

gandalla: lat., reticulum

gòtica, cosa de aquesta regió: lat., coticus-a-um

guarita —*vide* †...†

Gili, nom d'home: lat., Aegidius; Gil, nombre de hombre

ginesta: lat., ginesta

hacanea: equus britannicus

lana sutza: lana sucida

Lebeix, vent: en grec, Lybs -is

lens, drap de lli: linteum; lienço

mercè, per misericòrdia: lat., misericordia

mercè, per benefici: lat., benefitium

nayps, joc: chartarum ludus; naypes, juego

oblidanza: cast., olvidanza

oxalà, paraula púnica: utinam; oxalá, palabra púnica

pebre, espècia —o pimenta: lat., piper

pleta —és ramat, parlant de bestiar

visc: vesc

pobrellet —y pobrelleta, son femení

rembre: cast., redemir

remembrar

remembransa

ribatge, riba

rim: lat., humorus; grec., riyhmus

sutze

sutza cosa
sutzedad
tembre: cast., temer
turjamà —en àrab, intèrpret: turjamán en arabigo
uncle: cast., tío
vori, dens de elefant: lat., ebur o bori [3-III-4 RABLB, 16 r.]

[6] cleda: Beuter, folio 43 tergo, in fine.
bara, y bar: Beuter, folio 65 tergo, in fine. [3-III-4 RABLB, 5 r.]

[7] Cusire: Isidoro in *Glos.*, consuere; italià, cucire. [3-III-4 RABLB, 12 r.]

§. ...: *Caída y estado presente.*

[8] Encara viva y estimada, y en ús, en altras províncias:

En Tolosa, en lo any 1466 —ut a car. 103, col. 1 del llibre *Monumenta conventus tolosani ordinis fratris praedicatorum* &, scriptore Fr. Joanne Jacobo Percin &, ut en lo *Zibaldone latino.*

En Roma, any 1638, una poesia de Onorat Bouche en llengua moderna provenzal a la mort del senador Peiresch, y una altra en llengua antigua provenzal del comte Federic Ubaldini. [3-III-4 RABLB, 34 r.]

[9] Claudi Buyers, *Jardin deys musos provençalos*, tom 2, pàgina 313:

«*Enfin non pouden esperar*
que de nou vesre ben heurar
assistas de voustro amistanço;
enfin lous dious per lou beson
Hurous' et devot' assemlado[1]
d'un archivesque sarmonnado
qu'en tout-temps estimat serà
de son discours, ny a sa cabesso

que vous fes a touto la Françó
tengon verdo voustro seson.

jamais dengun n'aprocharà[2]
senon que sant Joan reuioudesso.»

Tom 2, [pàgina] 307 —a la mesma intrado la villo d'Aix parla au rey:

«*Lou puisant foudre de la guerro,*
lou plus digne rey de la terro,
dintre mon sen ven repousar
d'uno favour tan signalado
la grando villo de Cesar,
non fouguet jamais honnorado.»

Tom 2, [pàgina] 294:

«*Lou jour qu'avian trop auansat*
se penset faire uno bugado
per lou moyen de l'embuocado.»

[tom 2, pàgina]196:

«... *ny deves plus gaire* tardar.
Mon arm'es tant foüort desoulado,
eys regres tant abandonnado,
qu'ay peno de fourmar un mout.»

Senso, diuen per sens; *Diou*, diuen per Déu. [3-III-4 RABLB, 28-30]

[10]

Tolosà	Limosí	
femno	dona	
caritat	charitas	
una scolo	uno classe	
papier	de parge	
brico	cairel	cat.: ràfol quadrat
aygo	ayguo	
ostal	meisou (fr. maison)	cat.: casa
de basses	chaysa	cat.: mitjas
las causos	la brago	[cat.:] calças
lo bouto	l'escrotory	cat.: lo tinter
de lancro	de lo tinturo	cat.: tinta
lagallo	lo plego (pron. plejo)	

lou souley	lou clairet	sol, soleil
lo drebo	lo clay / lo clau (com en català)	
ombe (ita)	ídem	
campano	closso (fr. cloche)	
un clavel	una tranco	cat.: clau de clavar
bateu	ídem	cat.: vaxell [3-III-4 RABLB, 10 r.]

[11] 10-1; 110-2; 210-3; 310-4; 410-5; 510-6; 610-7; 710-8; 810-9; 910-10; 1010-11; 1110-12; 1210-13; 1310-14; 1410-15; 1510-16; 1610-17; 1710-18.
cara; faz; faza; faison; vis; visatge [3-III-4 RABLB, 45 r.]

[12] 1. L'*anzel*; *Feitada* ornata ;
2. Che *neghu*, guai a lor no fara *affront*. [3-III-4 RABLB, 75 r.]

[13] Vocables vascuenses dels de Aquitània:
alcahuete: arcabot —*l* et *r*, in hac lingua vasconica (vascuense) sunt cognatae litterae.
borde: lat. spurius; vasc. bord.
burjaca: vasc. boiraca. En aquesta llengua bascuense, la última *a* en los noms val per lo article singular, y lo *ac* final, per plural —llatí, pharetra.
burbuja: burbulla.
sapato: vasc. çapata; catal. sabata.
cerro: lat. collis, tumulus; vasc. cerra.
chicha: en español, hac voce infantes uterque ad carnem designandam; vasc. chichi; en toscà, ciccia.
chocho: lat. bardus, stupidus; vasc. tocho.
çurrón: lat. pera; vasc. çurró, et çurrón. [3-III-4 RABLB, 27 r.]

[14] Ex *Notitia utriusque Vasconiae*:
alcahuete: hisp. leno; vasc. arcabot (idem) —*l* et *r* in hac lingua sunt congatae litterae.
scirocco, e scilocco: lat. notus —la *Crusca* los registra tots dos. [3-III-4 RABLB, 26 r.]

[15] ardidesa: atreviment —la mare de l'escolà, oncle d'en Casamort. Ita en Joseph y en Nan, etc.

triscar —la Maria de Moyà

a regna solta —és regne, rena o renda: fre

gardenya, parriana, garona, truja

porc, bacó, tossino, goday

anarcar: encortar —«*lo llop anarca la ovella*», ita la germana de la Maria sabatera

fray, y en lo femení fraya: germà, germana —se usa per tot arreu, segurament en moltas parts del bisbat de Girona

caticatasca, menjarem l'ou per Pasca: la germana de na Maria sabatera

bruelar: cridar de la vaca; bruel: lo crit del vadell —la Rosa de la Mota

fer dolència: fer dol —la cuynera Maria

forçut —lo Nan

vellor: vellesa —un home de envers Olot

ratinyol: ratolí —Maria la sabatera

broet: caldo flac, brou de pa, etc. —en lo terme de Agullana, que confina ab Rosselló, ita Recort, vicari de dit terme y parròquia

voltejar la plaça: voltar la plaça, dar una volta per la plaça —Maria la cuynera

nàxera o néxara: nàxer o néxer (lat. nascere) —Maria la cuynera

gastar sobergament: Joseph

grandosa: molt grossa, parlant de una barca —ita un estrolano de la costa de mar

temenza: temor —la Maria de Moyà

grimar: se diu dels cunills quant júgan y sàltan —ita Sardà

estrassat: molt usat, en parlant de roba —ita Joseph

sotsobre: (toscà) sotto sopra —ita en Arenys

arbuxell: diminutiu d'arbre (toscà: arbuscello) —ita una dona de Llambillas

ranyoc: caganiu (se diu tan dels animals com dels aucells), lo més petit —ita en la Selva. Se diu en particular dels caganius dels porcells

xericar: xurriar

rasor (la r no·s pronuncia): ganivet de butxaca, qu·es plega —ita en Arenys

rodon: rodó —Roure de Gonix

venir a fer abitanza: venir a estar a Girona —ita un home vell de Crespià, esmola ganivets

esquerpa: feréstega —ita Maria la cuynera; parlant de gallinas digué «*aquesta és esquerpa*»

tustar: picar, y comunament, en Gerona y fora, picar a la porta —lo Nan

sovreria: (toscà) sovercheria —ita Maria la sabatera

estrenyor: empentas —ita la Rosa de la Mota, criada

escampallat: esbarriat —Maria, la cuynera

joyosa: molt alegra —Maria, la cuynera

moxa, estar tota moxa —ita dita Maria, la cuynera

venir a cap: madurar-se lo bony o inflor, etc. —[...] lo fuster (lo pare)

cabirol: lo mascle de la cabra salvage (toscà: cavriuolo; l.: capreolo) —ita lo monge Lledó, que n'agafaren un, que en lo Empordà s'i tròban, i jo li preguntí: —*què vol dir cabirol*, y ell respongué: —*lo mascle de la dayna, o cabra montesa*

feresa: fredat —en Nan, y altres del present bisbat

traboc: vòmit, còlica —ita lo escolà del difunt doctor Recort, lo qual escolà és de Ventalló, y deya, parlant de la malaltia de dit difunt: —*Tenia traboc.* I jo, fent-li explicar, diguí: —*Que vomitava?* Digué: —*sí.* —*I per baix, també?* Digué sí, que sempre y molt sovint tenia traboc, y morí que la sessió may lo pugué eixir y prest fou com un gel, y ab suor etc.

adés (ara y adés): usat en lo Empordà y altras parts —jo ho he ohit a una dona de Rupià y a altres; també hòmens

presar: apreciar / renovellar: renovar —lo Mateu Sala de la riera de Sió, ço és de Puigvert

allanguit —*dau-li menjar, que és allanguit!*; ita una dona passant per Pedret, parlant de un burro que era molt magre

zanuc: granota, y pròpriament las que són totas verdas, que en Barcelona diuen reynetas / deport: passeig («aquí hi ha un bon deport») / malaltàs: malaltís, enfermís / aquitiar: aquietar —Mariano Pérez, beneficiat de la Seu, fill de Estanyol

abundós: abundant —en Jaume de Salt

timorejar: tenir temor —la mare d'en Nan

dir de no —un pagès de Sarrià [3-III-4 RABLB, 25 r./v.]

16] ardideza ..... lo Nan, i differens altres.

faíen ..... [per] fèyan

jaquir ..... [per] deixar

adot ..... [per] dot

aprés ..... [per] després

enquitiar ..... [per] enquietar

putinera

matinent ..... una dona —la sorda— de Sant Esteve de Llèm[ena] [3-III-4 RABLB, 15 r.]

[17] En lo Rosselló:

braçolar	per granxular
braçol	braçola
raïm	rims
citrella	poal, y pitxell
noy y noya	minyó, etc. —noy no l'úsan
cotre, número	quatre
meytadella	meytat
fustella	és mesura de vi; ita porró, etc. [3-III-4 RABLB, 21 r.]

§. ... Partes de la oración.

[18] Las mismas ocho partes de la oración que se hallan en la lengua latina, como nombre, pronombre, etc, se hallan también en la nuestra y en sus otras ermanas, de suerte que todas las voces o vocablos que las componen son comprendidos baxo... [3-III-4 RABLB, 40 r.]

[§. ...] Ortografia.

[19] Llull vel Luyl: vide *Act. B. Ray. Lullii*, fol 1, col. 1. [3-III-4 RABLB, 42 r.]

[20] Per explicar la mala ortografia dels còdigos manuscrits antichs, o bé de la ortografia antiga, ademés del que dic en la *Crusca* se citarà lo llibre de Marquilles *Super Usaticis*, lo qual està estampat de la manera que se tròban los còdigos manuscrits, ço és senza sinalefas ni accents, y ab punt en lloch de enciso, començant ab lletra petita no obstant que antes hi age punt, y los mots units —està per exemple aquell *trosus* en la divisió de la vegueria de Barcelona, que Joseph s·i engañà quant ho acopià pensant que volia dir trossos, ço és pedaços —i tenia rahó, però són dos mots *tro sus*, etc. [3-III-4 RABLB, 42 r.]

§. ... Llibres en català.

[21] Los de la *Crusca* mia
Los de l'índice de la *Istòria de sant Narsís*
Los de Raymon Llull —ut in *Actis* ejus vitae, fol. 65—, y alguns de estos traduïts a castellà —signanter detto fol. 65., col. 1. [3-III-4 RABLB, 35 r.]

[22] Los poetas apar que pàrlan ab different llenguatge que los prosadors, y la raó de açò: *vide* Salviati, *Avvertimenti*, lib 2, cap. 15, fol. 123. [3-III-4 RABLB, 20 r.]

[§. ...] Perfección.

[23] Ia que la bondad y perfección de los idiomas, según assienta Benito Varchi, consiste en la propriedad, abundancia, en la fácil expressión, en la ermosura, en la dulçura, en la nobleza, en la gravedad y en la honestidad, adornos en el origen, la antigüedad, la estención, la copiosa fama, onor y aprecio, de esso, conforme tratan la corriente de los vocabolarios y otros en semejante erudición [y] materia versados, iremos discurriendo y cotejando por cada una de estas partes el nuestro idioma con el castellano, francés y toscano —ciñiéndome en estos tres solamente con la prueva que no pretendo por esto hazer el menor perjuicio a

qualquier otro vulgar idioma de la Europa, dexándolos todos en su mayor estimación y aplauso—, de suerte que en vista de lo que del cotejo resultará, podrá qualquiera muy fácilmente dar un corte a la duda y supuesta qüestión que se me ha mandado resolver, no sólo sobre la [...] y principio de ella, sino también sobre la segunda qüestión, la qual es comprendida e ilustraremos en el último de los siguientes párrafos... [3-III-4 RABLB, 50 r.]

[24] Se ha de llegir Muratori, *Trattato della poesia italiana*, cap. 8 —della lingua italiana, etc.: «*Difetti degli antichi contrassegni delle perfezioni d'una lingua...*» [3-III-4 RABLB, 48 r.]

[25] Lope de Vega, en la *Epístola* a don Lorenzo de León: «*Aquello por perfecto determina el filósofo a quien no falta nada.*» [3-III-4 RABLB, ...]

[26] Lettre de Monsieur *** à un de ses amis de Paris —és de las obras de Goudelin, poeta tolosà: «*On ne peut nier que notre langue toulousaine d'aujourd'hui à quelques changemens près, ne soit la même que cette ancienne provençale; l'on n'a qui à en faire la comparaison sur les fragmens de ces mêmes poetes qui sont épars dans les livres, ou trouvera facilement qu'elle a le même gesne, les mêmes phrases et les mêmes tours. De-là vient qu'elle a des expressions nobles et hardes, qu'elle abonde en tropes et en métaphores, en un mot, qu'elle a toutes les qualitats des langues formées. Vous voyez doncs par-là que notre langue n'eut pas si mépresable que vous l'avez peut-être pensé, et que encore que sa mauvaise fortune l'ait réduite à la condition des langues vulgaires, elle ne laisse pas de se sentir beaucop de son ancienne noblesse, à peu près comme cette princesse de la Jerusalem du Tasse,*[3] *laquelle sous l'habit de bergere conservoit encore l'air et les manières de sa première qualité.*» [3-III-4 RABLB, 49 r.]

[27] Lettre de monsieur *** a un de ses amis de Paris, posta en front de las *Rimas* de Pietro Gudelino, edizió de Tolosa, 1713: «*Je ne doute point que vous n'ayez lu quelque chose de l'origine et du progres de l'ancienne langue provenzale; elle se forma du debris de la romaine, premierement dans la Gaule Narbonnoise, d'où elle se répandit dans les provinces voisines, et se rendit si florisante qu'au neuviéme et dixiéme siecle elle fut le langage des cours de plusieurs princes de l'Europe.*

Comme toutes les langues brivent leur avancement à la poesie, ce furent aussi les poetes en cette langue qui lui donnerent cette grande vogue; la principale cause de ce succés se doit

attribuer à l'usage des rimes dont ces poëtes furent les premiers inventeurs. Les esprits de ce tems-là furent si enchantez de cette nouvelle espece de poesie qu'on ne se servoit point d'autre maniere d'écrire pour toute sorte de sujets, ce qui fait voir à com bien de revolutions est sujet l'empire des lettres, puisque de tems de choses écrites en cette langue il ne nous reste que trés-peu de manuscrits qui demeurent cachez dans les recoins de quelques biblioteques». [1173 BC, 41 r.]

[28] El célebre don Francisco de la Torre, cavallero del ábito de Calatrava, en su vexamen en la academia celebrada en el real palacio de la ciudad de Valencia a los años de Carlos segundo, impressa en dicha ciudad, año 1669, a car. 143: «*También se nos vino a la boca la lengua, que no escrivir sinó en la valenciana es moneda que no vale mucho; no corre fuera del reyno y es cosa poca, porque jamás passa de raya. En esta lengua, respondió Serres —esto es, el licenciado Miguel Serres y Valls, presbítero, que en dicha academia escrivió en su lengua valenciana— se encierran todas las lenguas de mi fama. Este poeta, sin mormurar dixo el conde —entiende del conde de Paredes, don Vespasiano Gonzaga, virrey entonces de Valencia, que dicho vexador poéticamente lo introduze a hablar—, tiene muy mala lengua, y le hemos de enmudecer y castigar: ya yo sé el remedio, que este licenciado*

habla en lengua valenciana
más que todos en las fiestas,
y para que no hable tanto
le hemos de quitar la lengua.» [3-III-4 RABLB, 9 r.]

§. ... Brevedad.

[29] Beuter, en la *Epístola*: «*No pierde por* [ello] —ço és, per escríurer lo autor en castellà— *el ser habla polida, dulce y muy linda, que con brevedad morada exprime los secretos y profundos conceptos del alma.*» [3-III-4 RABLB, 53 r.]

[30] Fernán Núñez, comendador de la orden de Santiago, en su *Commento* a la coplas de Juan de Mena, fol. 105, sobre la cobla 47 —«*Aquesta* (intende della Francia) *comiença de proceder*

/ del monte de Jovis, y tanta resalta, / que tiene sus fines hasta la mar alta / y con los britanos tiene que hazer». Dicho Núñez: «*Por dezir yo lo que me pareze, este monte de Jovis es el que está cabe la ciudad de Barcelona, que agora comunemente los catalanes, como suelen abreviar las palabras, por dezir Monte de Jovis le llaman Monjuy.*» [3-III-4 RABLB, 53 r.]

§. ... Dulçura.

[31] Beuter, en la *Epístola...*: «*No pierde por ello* —ço és per escríurer l'autor en castellà essent valencià— *el ser habla polida, dulce y muy linda... Advertidos están los impressores que assí como imprimiendo obras castellanas más aparejo han de hazer de las letras de* o, *y imprimiendo latinas, de las letras de* i. *Assí, quando imprimen en lengua valenciana han de tener aparejadas muchas letras de* e, *que es la segunda vocal, y muchas letras de* s, *que son las más dulces en el alfabeto; y es consideración muy principal para la perfición de la lengua, que sea dulce y no áspera.*» [3-III-4 RABLB, 55 r.]

[32] El doctor Francisco Fontanella, en la *Loa* de su tragicomedia pastoral *Amor, firmeza y porfia*, en boca del mismo autor o persona del pastor Fontano —manuscrito de don Antonio Bastero:

«*Descontent de la comèdia*
que havia de repassar,
fiu trevas ab los sentits
de Morfeo ab lo descans
quant festivament sonora
armonia celestial
interrompé de la nit
lo silenci descuydat;
viu dos carros boladors
que ab flamas per totas parts
vencían ab llum del dia
la nocturna obscuredat.
Allí viu lo déu Apol·lo,
cenyit de llorer lo cap,
dorat coturno en los peus,
sonora lira en las mans;
aquí viu culta Talia,
que de flors sempre fragants
ab esta ermosa corona
cubrí sos cabells dorats.
Un irat, altra queixosa;
que vostres ingenis clars,
indignament, se enamoran
dels assumptes més estranys:

senten que sols se aplaudesca
lo llenguatge castellà
quant la catalana musa
és més dolça, més suau,
y eligen esta comèdia
per los primers catalans
que a noble teatro dónan
las flors cultas del parnàs.» [3-III-4 RABLB, 55 r.]

[33] «*Scrivendo Quintiliano che, quanto più lettere vocali ha una parola, tanto é più dolce e più grato il suo suono*» —és de Joan Battista Gelli, nelle sue *Lezioni fatte nella Accademia Fiorentina sopra vari luoghi di Dante e del Petrarca*, lezione primera. [3-III-4 RABLB, 55 r.]

[34] Il Petrarca, *Canzone* 13, in forma di dialogo fra lui e l'amore, che incomincia «*Quel antico mio dolce empio signore*», stanza 7, dove parlando l'amore de'doti di Laura, dice:

«*E sí dolce idioma*
le diedi, e un cantar tanto soave,
che penser basso o grave
non pote mai durar dinanzi a lei»,

onde Anton Maria Salvini, ne'suoi *Discorsi accademici*, parte 2, pagina 196, parlando del Petrarca e di Laura: «*Pure del dolce idioma di madonna Laura e delle angeliche sue parole, e fino d'un suo dolce saluto quanto ei si compiacque! E bene ella sapeva per questa via quel dotto ed eloquente uomo innamorare, che provenzale poetessa era, in una lingua in quei tempi stimatissima, e nella quale era nata.*» [3-III-4 RABLB, 56 r.]

[35] Il Salvini —*Discorsi*, parte 2, pagina 47— vero è che nella gravissima *Canzone* della lite del Petrarca e dell'amore davanti al tribunale della ragione, ella conchiude: «*Piacemi aver...*»; y ved. il Salvini, *Prose toscane*, pagina 47. [3-III-4 RABLB, 56 r.]

LLIBRE III

Capítulo 1: [Extensión] en Francia.

§. 1: Pruébasse con authoridad de los historiadores y antiquarios franceses, seguros y de buena fee.

[36] Augusto César, afficionado —según observa Dionisio Cassio— a ensanchar y acrecentar con su authoridad aquellas provincias que le parecían cortas, añadiéndoles algunos pueblos que hiziessen no más que un cuerpo, añadió a los ceretanos algunas villas y pueblos hasta el país de los vascones, a fin de dilatar más el de Cerdaña, lo que concuerda con lo que dize Plinio (*Historia naturalis*, libro 3, capítulo 3) que los ceretanos confinaban con los vascones —«*per Pyrenaeum cerretani, dein vascones*»—, y assí aquellos pueblos, que al principio ocupavan tan corto espacio, llegaron después por beneficio de Augusto hasta el territorio de la ciudad de Jacca, en donde acabava el país de los vascones, o la Vasconia. Todo según el arçobispo Marca (*Marca Hispanica*, libro 1, capítulo 12, columna 56 et 57, número 2), de quien se ha sacado, remitiéndome en lo tocante a los términos de la Vasconia a Arnaldo Oyhenarto (*Notitia utriusque Vasconiae*, libro 1, capítulo 7, a folio 23) cuyos límites averigua doctíssimamente. Y la costumbre de Augusto de ampliar los pueblos y provincias confirma Antonio Dadino Altaferra (*Rerum Aquitanicarum*, libro 1, capítulo 2, folio 7 et seqq.), que hablando de la Aquitania dize: «*Temporibus Julii Caesaris Aquitania angustioribus terminis coercebatur; ac verius provincia, quam tertia Galliarum pars videbatur, nec enim Latius, quam a Pyrenaeo monte ad Garumnam usque patebat. Augustus profectus in Galliam rerum novarum compescendarum gratia Aquitaniam ampliavit.*» [3-III-4 RABLB, 58 r.]

[37] Strabo, *Geografia*, libro 12, folio mihi 112; éste pues antiguo y verídico geógrafo, corriendo en su *Geographia* la España Tarraconense, llegado a la ciudad de Empurias, o Ampurias,

dize tiene su assiento en el fin y último de España: «*Illud enim est aedificatum a massiliensibus, a Pyrineis montibus stad. iiij intervallo et Hispaniae finibus.*» Floreció Estrabón por los años 15 de Cristo, escriviendo su *Geographia* por los años 771 de la fundación de Roma, según Vossio, *De historia graecorum*, libro 2, capítulo 6. [3-III-4 RABLB, 22 r.]

[38] Du Fresne, alla voce *Barbarini* —*Chronica sancti Stephani* lemovicensis, anno 1263: «*Burgenses castri lemovicensis fecerunt pactum cum Margareta filia ducis Burgundiae, relicta vicecomitis lemovicensis, et moneta que vocantur lemocia uti erat nomen vicecomitis, omnino cassaretur licet esset legatis.*» [3-III-4 RABLB, 12 r.]

[39] Querci. *Geographiae* —són los atlas blavians— volumen septimum —conté la França—, Amstelodami labore et sumptibus Joannis Blaeu, 1662, pagina 148: (*Cadurcium, vernacule Querci*) «*Ceterum Aveyron* —és un riu de aquesta provincia— *amnis, ubi Lere ea Cande rivulos sibi sociavit, jam tumidior factus, in Tarnim se exponerat ubi definita sibi periodus. Porro volentes indignae quanta his vecti fluminibus incurrant pexicula suggerere, lingua huiusce regionis inconcinna hos rhythmos effutiunt:* «qui passe lo Lot, lo Tar et l'Aveyron, n'és pas segur de torna en sa meison» —*quod idem est ac si latine diceres: quisquis Loto, Tarni et Aveyron fluminibus sese committit, incertus est in domum incolumis, unquam sit reversurus.*» [3-III-4 RABLB, 13 r.]

§. 2: *Pruébasse con motivos y razones.*

[40] Aquí se portarà un catàlogo o índex de vocables, ayre y modo de dir de las escripturas francesas, que ja ne tinch notats molts dels llibres que tinch expoliats, etc., y per lo començament o introducció, vide lo capítol següent *En España*, del modo que començo allí.

Se portarà en general la terminació y afinitat dels verbs de la primera conjugació: com de *amar* fou en aprés *aimer*, etc. [3-III-4 RABLB, 63 r.]

[41] En Francia: per raó del renom o sobrenom de Carlos Martell —Mariana, tom 1, foli 233.1.

[3-III-4 RABLB, ...]

[42] «*Gros françois*» detaillé en Fauchet... [3-III-4 RABLB, 66 r.]

[43] «*En este reyno, los francos con su rey Clodoveo entraron en Lenguadoch y hasta España, y vencieron y mataron al rey godo Alarico en el dicho Lenguadoch y ganaron a Tolosa, en donde dicho rey tenía su silla y casa real*» —Mariana, libro 5, capítulos 6 y 7. [3-III-4 RABLB, 61 r.]

[44] «*Je ne vous baille pas à passage de Villardouïn pour naïf François, car estant né champenois et nourry en la cour du comte de Champagne, ie veux croire qu'il a escrit selon le ramage de son pays. Toutes-fois conferez son ancienneté à ce que est de nostre temps, vous direz que ce qu'a fait Viginelle est plus une traduction qu'imitazion. Celuy de nos autheurs anciens que ie voy suivre de plus prés Villardouïn est Guillaume de Lorry, qui fut du temps de saint Louis, et après lui Jean de Mehun, sous le regne de Philippes le bell. Voyez les anciennes coppies de leur roman, et les parangonnez au langage que Clement Marot leur donna du temps du roy François premier; vous en direz tout autant. Vray que par une grande prudence il y a voulut laisser quelques vieilles traces en la fin de plusieurs vers, pour ne sourtir du tout des termes de la venerable ancienneté.*» [3-III-4 RABLB, 62 r.]

§. 3: *Hasta quándo se mantuvo y se habló por todo el reyno de Francia nuestra lengua.*

[45] Del Mercuri, avril 1735 —extret de un memorial de la Maison de Courtenay: «*Sous le regne de Louis VI, la France n'étoit, ni au ponit de grandeur où elle est aujourd'hui, ni même au point d'elevation où elle étoit sous la première race de nos rois. Les grands et vastes fiefs qui formoient l'ancienne patrimoine de la couronne se trouvoient démembrez. Ils furent usurpez par les comtes*[4] *ou gouverneurs de provinces, qui s'érigoient eux-mêmes en souverains, et qui ne conserverent a nos rois que l'hommage lige, de sorte que le patrimoine de Louis VI se réduisoit aux villes et territoire de Paris, Orléans, Estampes, Compiègne, Melun. Le reste du royaume étoit occupé par les grands vassaux de la couronne.*» [3-III-4 RABLB, 17 r.]

[46] M. Francesco Sansovino, *Cronica universale del mondo*, parte terza, in Venetia, 1574, folio 624, pagina 2: «*Sono in Provenza certi popoli propinqui al fiume Durenza che si chiamano valdensi, la regione de'quali popoli ha alcune terre come Cabiera et Costa, et inoltre vi sono molti villaggi fra essi Merindolo, luogo grande e bello. Gli huomini di questa regione hanno molto tempo nutrite diverse heresie ne'loro confini, ma venuta poi a luce la professione di Luthero et le sue predicazioni, s'accostarono in maggior parte alla sua opinione et dottrina. Al qual disordine i re di Francia havevano più volte proveduto con la giustizia ordinaria, ma non bastando questo et andando sempre le cose in maggior disordine, ultimamente l'anno 1540 fu sententiato nel parlamento d'Aix che detto villaggio Mirindolo con tutto il paese di sua iuriditione fosse abbruciato et destrutto interamente, e che tutti quei popoli fossero messi al fil di spada. La qual sententia parendo ad alcuni del consiglio del re troppo crudele, non fu allora esequita, benché molti ne fussero per l'ordinario giustitiati. Imperò peggiorando poi ogni giorno quella infermità et allargandosi nello infinito, il re avvertitone et incitato dal cardinale di Tornon commesse finalmente questo anno* —ço és l'an 1544— *a monsignor Minerio, presidente d'Aix, che senza misericordia alcuna mettesse a esecutione la prefecta sententia, abbrucciando non solo il villaggio Merindolo, ma tutte le terre, villaggi e paese di detti popoli valdensi, come infetti e perduti. Havuta...*» [3-III-4 RABLB, 19 r.]

[47] La Provença se agregà a França per Beatriz, filla del comte Ramon Berenguer, casada ab Carlos de Anjou. Lo Llenguadoc y Gasconya, per la filla de l'últim comte de Tolosa, Ramon, casada ab Antoni, germà de Luis IX. Bearn, Bigorra y Ducat d'Albret, per Joana d'Albret, casada ab Antoni, pare de Henric IV.

Los soberans que consérvan algun dret a molts dominis usurpats per la França són casi tots sos vehins; singularment, per lo regne de España és lo que tindria més que cedir si de estos se formava un rey no Felip Borbon; solament del comptat de Barcelona, des de Ramon Berenguer III fins a Pere II, rey de Aragó, al·legaré los següents:[5] Lo ducat de Bearne és feudo dels comtes de Barcelona; lo comtat de Montpeller fou venut per Jaume, rey de Mallorca, però ab opposició del senyor feudal Pere III, rey d'Aragó; lo comtat de Provença fou unit a França per Beatriz, casada ab Carlos d'Anjou, però ni esta ni son pare, últim comte de Provença, Ramon Berenguer, no pogueren alienar un feudo reversional de agnació perpètua. En estos y altres estats dependents de dit comtat de Barcelona produeixen los

francesos una cessió del rey d'Aragó don Jaume Conquistador a favor de Lluís IX, nul·la però, y contra lo fideicomís del comtat; y violenta *ob metum* de dit rey, occupat en expel·lir als moros de València y Múrcia, etc.. Añadeixen a esta cessió los francesos una devolució ab què diuen aver lo papa —o Innocenci III contra Pere I de Aragó, aliat ab lo comte de Tolosa, fautor dels albigenses; o Martí IV contra Pere II per las solemnes vespras sicilianas— transferit als reys de França, etc. [3-III-4 RABLB, 23 r.]

Capítulo 3: [Extensión] en Italia.

[48] La italiana: en lo framment de Casanova que trobaràs al principi de las rimas de Gudelin, en lo aparte que comença: «*Quant a la langue italienne...*» [3-III-4 RABLB, 69 r.]

[49] Italiana: Origini de la italiana y de sus rimas, etc.

Don Vincenzo Auria, palermitano, nella sua *Sicilia inventrice*, capitolo 9, §. 5, a car. 30 —§. V: *Rime italiane e lingua italiana*: «*La prima origine delle rime volgari o italiane che tanto ora stanno in uso, fu inventata in Sicilia, e si deve la gloria a Federigo II, imperatore e primo re di Sicilia di questo nome, figlio dell'imperatore Henrico VI della casa sueva. Fu egli nativo de Palermo nell'anno 1193 o 96, secondo Carlo Sigonio...* —cita per això, altres autors; *facendo egli residenza in Palermo, è antica tradizione che fondasse la prima accademia o ragunanza della lingua italiana e delle sue prime rime, con l'assistenza di Manfredo e di Enzo, re di Sardegna, suoi figliuoli, concorrendovi molt'altri pure siciliani, come se ne veggono alcune composizioni stampate in Firenze da Barardo di Giunta, nel anno 1527 (a fogli 114, 113, 119), tanto da'suddetti come pure di Giacomo da Lentino e de misser Guido delle Colonne, giudice massinense, e novamente sono stati raccolti e cavati dai codici dalla biblioteca Vaticana e Barberina da monsignor Leone Allasci, con diversi altri poeti antichi siciliani, stampati in Napoli nell'anno 1661. Fra essi sono nostri siciliani della suddetta accademia di Federigo II imperatore, Arrigo Testa da Sentino (a fol. 417), Ciulo dal Camo (a fol. 287 e 408) —che io stimo doversi dire Ciulo da Alcamo, città di Sicilia non molto lungo da Palermo—, Guido delle Colonne (a fol. 421), Inghifredi Siculo (a fol. 482), Mazzeo di Ricco da Messina (a fol. 484), Raineri da Palermo (a fol. 608), Rugerone da Palermo (a fol. 512), Stefano, protonotario da*

Messina (a fol. 506), e Tomaso da Messina (a fol. 522).

Di detti siciliani, come primi autori di quelle rime, abbiamo la certissima autorità del Petrarca, nel capitolo 4 del Trionfo d'amore, *in questi versi:*

Ecco i due Guidi, che già furo in prezzo
honesto bolognese, e i siciliani
che fur già primi, e quivi eran da sezzo,

dove gli espositori del Petrarca Andrea Gesualdo, Alessandro Velutello e Lodovico Castelvetro approvano questo primato de'nostri poeti siciliani, e per maggiore fermezza adducono le parole dello stesso Petrarca nella Prefazione delle sue Epistole familiari, *in tal maniera:* Pars autem mulcendi vulgi auribus intenta suis, et ipsa legibus utebatur quod genus apud siculos, ut fama est, non multis ante seculis renatum, brevi per omnem Italiam, ac longius manavit. *E prima del Petrarca l'affermò Dante Alighieri nel suo* Trattato della volgar eloquenza, *che tutti i poemi di quei tempi in Italia si chiamavano fatti in siciliano idioma, passando alle lodi di Federico Cesare e del suo figlio Manfredo. Della quale invenzione tratta a nostro favore Giovani Giorgio Trissino, N, N, N, etc.* —se segueixen los autors que tenen esta opinió favorable als sicilians*; solamente contrario ai nostri poeti siciliani fu il Bembo nelle sue* Prose, *ma favorevole a noi Lodovico Castelvetro nel suo libro intitolato* Correzzione d'alcune cose del Dialogo della lingua di Benedetto Varchi, *ed una giunta al primo libro delle* Prose *di messere Pietro Bembo, stampato in Basilea nell'anno 1571, nella quale rifiuta la falsa opinione del Bembo, dalle carte 113 e seguenti, mostrando evidentemente il primo ritrovamento delle rime dei poeti siciliani nella corte de're di Sicilia; e tanto più che l'idioma volgare del quale allora si scriveva si chiamava siciliano, e così detto sino al tempo di Dante. Anzi, per maggior chiarezza di questa verità, il medesimo Petrarca tolse alcune voci e forme di dire dai poeti siciliani, come lo notò Piero Valeriano, bellunese ed autor famoso, nel suo* Dialogo della volgar lingua *stampato in Venezia da Giovanni Battista Ciotti nell'anno 1620. E questo è in quanto del consenso degli scrittori italiani ben informati della verità, e così lasciamo scritti i nostri istorici siciliani, e prima di tutti fra Tomaso Fazzello ... A questi aggiungo il dottissimo padre Giovanni Battista Giattino, palermitano, della Compagna de Giesù, celebre per le sue molte dottrine, nella sua* Orazione per gli studi del collegio di Palermo, *impressa nell'anno 1630:* Recentior tandem literatura quae pene balbutiens reducta per aulicos cesaris in etruriam, etrusca nuncupata, nonne Panhormi fuit edita? In aula Friderici ab ipso cesare, cesarisque

prole suscepta? Lacte panormitana indolis educata? nonne, quemadmodum seniores muse in Grecia, ita juniores Panhormi suos celebrant Heliconas et Hippocrenas? *Il dottore Blasco Joppolo nella lettera dedicatoria al senato di Palermo, nel* Palermo liberato *del cavalier Tomaso Balli, con queste parole:* Nel tosco linguaggio, Federico imperatore, secondo di questo nome, nostro palermitano, ed Enzo suo figliuolo, re di Sardegna, vi esercitarono e ne divennero eccellenti, come meglio far potereno in quel secolo, che la lingua ancor nelle fascie balbuttiva.

Ma sopra tutti se ne deve la palma d'ogni lode a Mario Arezzo, gentiluomo siracusano, nelle sue Osservazioni della lingua siciliana, *scritte in essa lingua, stampate in Messina nell'anno 1543, il quale, al capitolo terzo dell'invenzione delle rime fu il primo che apportasse a favor de'siciliani l'autorità di Dante nel suo libro* Della volgar eloquenza, *del Petrarca nella prima delle sue* Epistole familiari, *come anco che Federico secondo imperatore, figlio d'Enrico e di Costanza, nato publicamente in Palermo, e Manfredo suo figlio, con altri uomini dotti furono i primi a comporre queste rime; il tutto per impugnare la falsa opinione del cardinal Bembo, contro del quale, finalmente, che in quanto a quel che disse il Bembo non trovarsi appresso li moderni siciliani se non cose siscché e di niun prezzo, stimò aver parlato della lingua che del tempo del Bembo era in uso, ma non delli nostri primi inventori.»* *Osservazioni e giunte* di don Antonio Mongitore, sacerdote palermitano, alla *Sicilia inventrice* del dottore Vincenzo Auria, capitolo 9, §. V: *Rime italiane e lingua italiana*, a car. 145. —No·l resumesc, però ja està tot delineat y ratllat lo que y he observat, que és molt bo, puix no proba son intent, ans bé lo que diu probarà lo meu: ho veuràs y llegiràs. [3-III-4 RABLB, 77 r./v.]

[50] Noto que lo que diu de la proba que los francesos han enseñat a las altras nacions de Europa la rima, ho portaré en lo llibre 3, capítol de la *Extensión en Italia.*

Itaque, que lo aparte *Con el mismo*, fins *De donde no sin fundamento &.*, exclusive, ho he aportat al llibre 1, capítol 3, §. 3, y per consegüent aquí no faré sinó tocar-ho referint-me al dit §., y añadir *De donde no sin fundamento...* [3-III-4 RABLB, 114 r.]

[51] En Italia: Don Garzia de Salcedo, en la parte segunda del segundo tomo de su *Comento* sobre las rimas de Góngora, a car. 552: «*En una historia antigua de la guerra de Atila, sacada de los archivos de los príncipes de Este —escrita en latín por Tomás de Aquileia, secretario del patriarca Nicetas, y traduzida en lengua provenzal por Nicolás de Casola, boloñés, para dar*

Bonifacio de Este, llamado por excelencia "el marqués", y reducida a la toscana conforme su verdadera sentencia por Alemano Fino, año de 1519—, en el libro 3 se refiere que, teniendo sitiada Atila la ciudad de Aquileia, y en grande aprieto, Menappo, rey d'ella, con parezer de los principales varones, determinó desembaraçar la tierra de la gente inútil y embiarla, con su hazienda y cosas sagradas, a alguna isla donde pudiessen assegurarse, y por medio de la navegación proveerse de las cosas necessarias de otros puertos; y assí se pusso en execución, y la llevaron a una isla que respeto de no aver sido de grado y voluntad suya la pusieron nombre de Malgrado, pero después, por aver tenido en ella aumento y seguridad, la llamaron Grado. Pondré sus palabras: Quei di dentro —*de Aquileia*—, avendo perduto un tal sostegno...» [3-III-4 RABLB, 74 r.]

[52] Alle male accozatte testimonianze del Gómez e del Buoni s'atterza quella del maestro Joan López de Hoyos, il quale nell'approvazione che fe[ce] delle rime di quel poeta tradotte in castigliano, di giudice fatto procuratore, volle aggiungere anch'egli all'imprimatur questo miccino di coda: «*Por mandado de vuestra Alteza he visto este libro de poesía del famoso poeta Ausias March, el qual es poeta español y escrivió en lengua lemosina, que es lengua entre catalana y valenciana, o por mejor dezir, un misto de catalana y algo de gallega y valenciana. Está traduzido en castellano por Jorge de Montemayor. En lo que toca a sus conceptos, es tan subido, que los de muy delicado juizio creen que Petrarca tomó mucho de los más delicados que tiene este autor.*» [3-III-4 RABLB, ...]

[53] Giovanni Andrea Gesualdo, sopra'l Petrarca (*Lasso me...*): «Droet e rason e cheu ciantant demori, *cioè dritto e ragion è che io cantando dimori, così dicea il Sommontio deversi scrivere per quel che si legge nel libro limosino onde il poeta lo tolse, e così espone di parola in parola.*»

Crescimbeni: «*Il Gesualdo parimente al luogo citato quantunque lo scriva in quest'altra guisa,* Droet e rason e cheu ciantant demori, *e spiegandolo, Dritto e ragion è che io cantando dimori, dica che il Summonzio afermava così doversi scrivere per quel che si leggeva nel libro limosino onde il Petrarca lo tolse, e così anche doversi spiegare. Nondimeno seguita a dire che altri lo scrivono diversamente...*» [3-III-4 RABLB, 71 r.]

[54] *Il Petrarca, con l'expositione di messere Giovanni Andrea Gesualdo, nuovamente ristampato*

... et ornato di figure. Con doi tavole; l'una de'sonetti e canzoni, e l'altra di tutte le cose degne di memoria che in essa espositione si contengono, in Venezia, appresso Jacomo Vidali, 1574.

82 a tergo: «*Lasso me...:* Droet e rason e cheu ciantant demori, *cioè dritto e ragion è che io cantando dimori, così dicea il Sommontio deversi scrivere per quel che si legge nel libro limosino onde il poeta lo tolse, e così espone di parola in parola. Altri leggono:* Dreze raison es qui eu ciant endemori, *et espogono dritto e ragion è che io canti d'amore potendomi laudare di lui meritevolmente; il qual verso qui nel fine citato dicono esser d'una canzone fatta da Arnaldo Daniello, di cui egli parlò nel* Trionfo d'amore, *dicendo:* Fra tutti il primo Arnaldo Daniello, / gran maestro d'amor che a la sua terra / ancor fa honor col suo dir nuovo e bello.»

371 a tergo i 372: (*Trionfo d'amore,* capitolo 4: *Così hor quinci, hor quindi rimirando...* fins al vers *Lancia e spada fu sempre, e scudo et elmo*) «*Dopo i greci e i latini mostra coloro che scrissero d'amore nella materna loro lingua. Esprima l'italiani dicendo che* Così hor di qua hor di là rimirando vide in una fiorita e verde piaggia, *perciò che quelli iguali vedeva fiorirono nei poetici studi di grazia e di dolcezza pieni, gente, i dicitori italiani intendendo che givano ragionando d'amore, e prima dimostra Dante Alighieri, e con lui Beatrice, la quale egli cantò, perciò ch'oltra la celebrata sua comedia scrisse sonetti e canzoni, etc.*»

E siciliani: «*Et i compositori siciliani, senza nomare alcuno, che furono già primi per quel ch'egli qui e nella prefatione dell'*Epistola familiare *ne scrisse, furono primi nelle rime, ma forse intendersi de*[v]*e solamente nella lingua italiana, non distinguendo l'idioma siciliano dal nostro; percioché alcuni contendono i primi esser stato i provenzali, e quivi erano* da sezzo, *nel ultimo luogho, onde sezzaio si disse l'estremo tra siciliani de'quali io habbia notitia: sono messere Guido de le Colonne, giudice messinense, notaro, Giacomo da Lentino e l'imperatore Federigo 2.*»[40] [3-III-4 RABLB, 72 r.]

[55] Lodovico Antonio Muratori, nelle sue *Osservazioni sopra le rime del Petrarca,* al capitolo 4 del *Trionfo d'amore,* nel passo *Amerigo, Bernardo, Ugo et Anselmo...*: «*Leggo ne'codici estensi:* Bertrando con Bernardo, Ugo e Ganselmo, / et altri mille, a qui solo la lingua.... / lancia e spada, etc. *Questo Bertrando fu in effeto uno de'più ragguardevoli poeti provenzali,*

[40] aquesta anotació i l'anterior fan referència a un dels additaments de la *Crusca* de l'Acadèmia (*Tavola dei poeti provenzali*). Poster estan trespaperades, o potser també pensava incloure aquí el tema.

più forse ancora celebre che Amerigo. E bisogna sopra ciò vedere il rarissimo e prezioso codice manoscritto della Biblioteca Estense, in cui l'anno 1254 furono compilate le rime di quasi tutti i poeti della Provenza. Ivi si leggono ancora le rime di questo Anselmo, o per dir meglio Ganselmo, poiché così appunto sta scritto nello stesso codice provenzale, dal che intendo la cagione per cui si legga medesimamente ne'manoscritti italiani Ganselmo.» [3-III-4 RABLB, 73 r.]

[56] Castelvetro, libro 2, foglio 64: «Perché conchiuderemo, senza più avanti parlar dell'alta lingua, le regole del volgar nostro doversi prendere da'nostri vecchi autori, cioè da quelli che scrissero dall'anno mille trecento fino al mille quattrocento, perciocché inanzi non era ancor venuto al colore del suo più bel fiore il linguaggio, e dopo, senza alcun dubbio, subitamente diede principio a sfiorire. Anzi, diremo più oltre, che con la nascita del Boccaccio, o poco spazio davanti, pareva che cominciasse subito la sua perfezione, e con la morte del medesimo, immantinente principio avesse la sua declinazione. Peroché ...» [3-III-4 RABLB, 14 r.]

[57] Il Tasso, in *lingua bergamesca*... [3-III-4 RABLB, 75 r.]

[58] Peirescio, *Historia di Provenza.*

Operas del Cariteo; al fine si legge: «*Fine della [...] del Cariteo, impressa in Napoli, anno 1506.*»

Scipione Errico, *Rivolte del parnaso.*

Benedetto da Cesena, nel trattato *De honore mulierum*, libro 4, epistola 2: «*Arnaldo provenzal, e Folco de Marsiglia, etc...*»

Montagna, *Saggi del Montagna stampati...* (Z-XI-35)

Angelo Colocci, vescovo di Nocera, ne'due ms. vaticani.

Antichità estensi da Ludovico Antonio Muratori, Modena, 1717, etc. primo in folio. En la Minerva: M-X-38

Vittorio Pietro, *Adversaria* [3-III-4 RABLB, 13 v.]

Capítulo 4: [Extensión] en cierta parte de los cantones, y en los Grizones. (§ único)

[59] Se veurà per aquest capítol lo que tinch dit en lo llibre 1, capítol 3, §. 2, in fine. Itaque tots los papers dintre del major, la còpia de aquell llibre que me deixà lo caputx, l'altre llibre que me donà, las observacions que hi fiu, lo que me digué lo senyor cardenal Bicchi de la *Gramàtica* que ara se avia estampat, etc. [3-III-4 RABLB, 81 r.]

Capítulo 5: [Extensión] en Alemania.

[60] Extensión en Alemania: Lo framment de Pedro Casanueva, tolosano, sobre el origen de la lengua franzesa, dado a la pública luz por su sobrino y puesto en frente de la última edizión de las *Rimas* de Pedro Gudelino, tolosano, echa en dicha ciudad de Tolosa, año 1713 —§. *Mario Equicola nous assurre...* Per major intelligència de aquest §. *Mario...*, veja's antecedentment lo que comença: «*La langue teudisque...*» [3-III-4 RABLB, 84 r.]

[61] De la nuestra se originó la tudesca o germana o alemana: En lo framment de Casanova que trobaràs al principi de las *Rimas* de Gudelin, en el §. primer fins al que comença: «Voilà bien...» [3-III-4 RABLB, 85 r.]

Capítulo 6: [Extensión] en Inglaterra.

[62] Se provarà ab los poetas provençals de nació inglesos [3-III-4 RABLB, 88 r.]

Capítulo 7: [Extensión] en Africa.

[63] Se probarà ab los exemples de las *Ordinacions de la casa real dels reys de Aragó y Mallorca,*

ahont porta per escríurer en vulgar als reys moros, etc. [3-III-4 RABLB, 88 r.]

Capítulo 8: [Extensión] en Grecia.

[64] Per aver estat Etenas de catalans, etc. [3-III-4 RABLB, 88 r.]

[65] El abad de Poblet, hablando con los deputados de Cataluña en las cortes celebradas por el señor rey don Alonso el quinto, llamado el Sabio y Magnánimo, año de 1454, dixo: «*Aquesta és aquella benaventurada, gloriosa e fidelíssima nació ... Aquella Catalunya que ha conquistada aquella vetustíssima e famosíssima Athenas, on és exida tota la elegància e doctrina dels grecs, e aquella Neopàtria, que ha convertida en sa llengua catalana.*» [3-III-4 RABLB, 87 r.]

Altres apunts, sembla que sense ubicació possible en cap dels capítols coneguts de la *Història de la llengua catalana.*

[66] 164, 1 y 2; 166 y 167 —noto que en aquest fol. hi ha algun poc de argument contrari, però se solta de las mateixas autoritats; aprés, en lo fol. 168, 1, consta al contrari, ab què no té solta...[41] [1173 BC, 44 v.]

[67]

advocatrix.	asylum.	conciliatrix.
aquaeductus.	auxiliatrix	consolatio.
arcus.	auxilium.	ager. (Ernestus [...])
arma.	causa.	altare. (Albertus magnus)
armatura.	centrum.	altitudo. (Andreas
ahysus.	clypeus.	cretensis)

[41] Es tracta d'un paper retallat irregularment, i no es pot llegir com continua el text, llevat del fragment d'una paraula, al final de la línia següent.

amica Dei.
aquila.
auctrix.
balsamum.
benedictio.
celum.
coadjunctrix.
conculcatrix.
cooperatrix. [1173 BC, 45 r.]

[68] Mariana, 1: «*A los trabajos de la cautividad ... se allegó una grande discordia en materia de religión. Los principales movedores y cabezas de este mal fueron Félix, obispo de Urgel, en lo postrero de España, y su discípulo Elipando, arçobispo de Toledo —això fou cerca de l'any 790— Félix, por estar su obispado cerca de Francia y porque los años passados los franceses hizieron diversas entradas por aquellas comarcas, sospechan algunos que fue de aquella nación. Elipando, como el nombre lo muestra, venía de la antigua sangre de los godos*» —249, 2. [Illigall 14, 5, 26 r.]

[69] En lo any 1083, Berenguer Ramon matà a son germà Ramon Berenguer II en un lloc cituat entre Ostalric y Gerona, anomenat alashoras la Perxa del Astor, y de [a]lashoras ençà lo Gorc del Comte, conforme refereix el canonge Francisco Tarafa en su *Crónica*, en el capítulo de dicho conde. [3-III-4 RABLB, fol. 133 r.]

NOTES ALS APUNTS DE LES PARTS NO REDACTADES

1. Sur leys sarmons de monsur de Valegran, archivesque d'Aix.

2. *Approcciare*, nota: Ho trovato *aprochar* una o due volte ne'codici provenzali della Vaticana:

* Lanfranco Cicala, Cant. Mad., C.V. 4, 76.2:

«*Ara vos prec e us clam mercè*
que no·m siatz lontana, ec.
per qu'eu vos quier,
conseill entier
et ajuda certana,
siam mercès prosmana,
Maire de Deu,
d'on m'arma sia sana.»

* Folchetto [di] Marsiglia, Cant. spirit.:

«*estats sus, e velhatz,*
senhors que Deus amatz,
que·l jorn es aprosmatz
e la nuech ten sa via.»

* Pietro Carbonell, 64.2: «*Gran gent de moros vengueren en Espanya com sentiren aproismar la fi al predit gloriós rey.*»

(Nota bene, que en cas que no aporte aquest verb *approcciare*, se levarà de l'autoritat del Bembo que trobaràs en lo text de la *Crusca*, a la voce *Giuggiare*.)

3. Erminia. «*Non copre abito vile nobil luce,*
e quanto è in lei d'altero e di gentile,
et fuor la maestà di reggio traluce
per gli atti, amor de esercizio humile.»

4. Ils l'étoient lorsque Huges Capet, très ayeul de Louis VI, parvint a la couronne.

5. Feliu, *Annals de Catalunya*, tom 1, lib. 10, cap. 13 (XX); Zurita, tom 1, fol. 172. [en una anotació, a sota: «*Feliu, tom 1, lib. 10, cap. 13: aliança de Henric 2, rey de Inglaterra, ab lo comte de Barcelona Ramon Berenguer 4, contra lo rey de França Luis 7; any 1159.*»]

Part V: Annexos

ANNEX 1: CORRESPONDÈNCIA DIVERSA.

Reuneixo en aquest annex tot un seguit de cartes d'Antoni de Bastero que he pogut trobar en diversos dels seus manuscrits, a través del que foren esborranys de la seva redacció, i també altra correspondència, ja sigui adreçada al canonge o entre interlocutors diferents, que afecta directament la seva persona. Aquesta documentació ens proporciona dades d'interès, tant per a la determinació de nombrosos detalls biogràfics, com per a l'estudi de la gestació de la seva obra. Transcric les cartes agrupades en els blocs que determinen llur temàtica i procedència, i seguint aproximadament l'ordre cronològic en què foren escrites. Pel que fa als criteris de transcripció, em limito a regularitzar tots els aspectes gràfics segons els usos actuals, tal com ho he fet en l'edició de la *Història de la llengua catalana* —separació de paraules, ús de les majúscules, alternança de i/j - u/v, signes de puntuació...—,[3] sense modificar en cap moment la llengua del text, ni per corregir errors evidents; desfaig sistemàticament les abreviatures, i només en conservo algunes que són també avui habituals. Quan algun passatge, paraula o fragment no es pot llegir, ho indico amb el signe [...], i quan hi ha més d'una redacció d'alguna paraula o passatge, reprodueixo sempre la que entenc que és la darrera versió. Aquests mateixos criteris són els que he seguit en la transcripció dels textos reportats als altres quatre annexos —però només en aquest primer afegeixo alguns comentaris en nota, per tal de complementar l'estudi biogràfic de la primera part de la tesi.

1. Còpia de Bastero d'unes breus cartes entre dues altres persones que no podem identificar, en què es parla d'ell —i que una de les dues persones, doncs, li devia passar. No tenen gran interès, llevat de reflectir, d'alguna manera, les trifulgues quotidianes dels eclesiàstics catalans que residien fora del país durant la guerra de Successió. Són en un paper solt aprofitat d'un dels manuscrits de la Biblioteca Universitària i Provincial de Barcelona.

[3] En els textos italians és relativament freqüent ja grafia *-ij* a final de paraula, que he reduït en tots els casos a *-i*.

1.1)

Venezia, 26 Mayo 1714.

A Morante no escrivo con pliego de Bastero, porque este sospechará más de lo que es si ve que tu le escrives, y lo he de menester para la conducción de las cartas y dineros de su Ilustrísima, que si no fuera esso serían muchos días que no le escriviría, porque aún me dura la porquería que usó conmigo de no querer pagar los 45 julios.

1.2)

Venezia, 16 Junio 1714.

Bastero me embía desde Roma una carta que tu le escrives de 27 abril, en la qual le hazes la galantería de ofrezerle lo tuyo para su socorro, y aunque no lo mereze mucho, la passo, porque no es razón romper con los paysanos en países estrangeros, y no obstante lo que passó entre él y mi respeto de unos portes de cartas que ya te escriví, ahora corremos muy bien, porque aunque yo me le quexé fue con gran moderación y templança.

Te engañas en creher que en virtud de esta paz ya me dará dineros el sacristán, porque yo soy de dictamen que toda la difficultad que tiene en dármelos consiste en que, aunque imbiasse mis rezibos a Barcelona, no podían ser pagados luego por la falta de comunicassión que tiene aquella plaza con essa; falta de dineros en el sacristán no creo que sea, porque me han escrito de Roma —no sé si es verdad o emulación— que tiene mil doblas en un banco. Pero sea lo que fuere esto, a mi nadie me dará a entender que le hayan dexado sin asistencias honradas los corresponsales antiguos de su casa que tiene en Nápoles, Génova y Milán, de todos los quales me consta, y tengo experiencia, que son gente de garbo.[2]

[2] Potser es refereix a cases comercials que havien tingut relació amb el negoci familiar, que no sabem si algun dels germans Bastero-Lledó hauria continuat després de la mort del pare.

2. Transcripció d'un conjunt de cartes existents a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid entre diverses personalitats rellevants de la repressió política felipista posterior a la guerra de Successió, que impliquen Antoni de Bastero de forma explícita i ens proporcionen valuosíssimes dades sobre les seves activitats polítiques i la seva veritable condició d'exiliat. Les cartes procedeixen del fons del Consejo de Castilla, i la referència és la següent: A.H.N. Consejos, lligall 19552, número 2.

2.1)

Buen Retiro, 19 de agosto 1716.

S. M. remite cartas de don Joseph Molinés y príncipe Pío,[3] con listas de desafectos provistos en diferentes prevendas en Cathaluña, para que se tenga presente en las iglesias de Barcelona y Gerona.

****

Remito al Consejo de Castilla las dos cartas adjuntas de don Joseph Molinés y del príncipe Pío, en que se espresan los nombres de algunos eclesiásticos desafectos que tienen prevenda en las iglesias de Barcelona y Gerona para que se tengan presentes en lo que pudiere ocurrir en adelante, en quanto a estos sugetos y sus pretenciones. En Buen Retiro, a 19 de Agosto de 1716. Al governador del Consejo.

2.1.1)

Señor,

ha comparecido en Roma un eclesiástico cathalán llamado Thomás Llorens, que fue un grande infame y traidor contra Vuestra Magestad en tiempo de las rebeliones de

[3] Josep Molinés i Casadevalls (1645-1719) fou rector de l'església del Pi, de Barcelona, i més tard auditor i president del tribunal de la Rota, a Roma. Destacat felipista, va intentar que el Papa Climent XI es decantés a favor de Felip V. Refusà els bisbats de Tortosa, Càller i Saragossa, i l'any 1713 fou elegit inquisidor general.

Francesco Pio di Saboia e Moura Corte-Real († 1723), polític i militar, lluità en la guerra de Successió a favor de Felip V, i en caure Barcelona fou nomenat governador de Madrid (1714) i poc després capità general de Catalunya (1715-19 i 1720-22). Donà normes complementàries per a l'aplicació del decret de Nova Planta, i impulsà la repressió antiaustriacista.

Cataluña, y por ser tal se dice que fue hecho canciller por el archiduque en aquel Principado. Y haviendo llegado a Roma ha publicado ser agente de el archiduque y habita en una calle muy pública, y en la puerta de su cassa ha puesto las armas públicas de el archiduque, y a ella van a tener conversación algunos catalanes tan pérfidos como él, y son: Benito Vadella, arcediano de Gerona;[4] Antonio Bastero, sacristán maior y canónigo de Gerona, y provisto ahora de una pabordía litigiosa también de Gerona; Joseph Doménech; Joseph Picalqués, expedicionero en esta corte; Matheo Ferravila, expedicionero de el archiduque; Christóbal Cabirol, provisto de un arcedianato y canonicato de Barcelona por el obispo Sala, difunto; Ventura Sales y Joseph Font, canónigo coadjutor de la cathedral de Gerona. Y en dicha conversación todo es discurrir de las noticias que pueden saber de España por avisarlas al archiduque, como lo executan todas las semanas, lo que pongo en la real inteligencia de Vuestra Magestad para que se sirva disponer aquello que fuere más de su real agrado y servicio, ofreciendo yo a Vuestra Magestad dar cuenta de todo lo demás que entendiere de la conducta de esta mala gente. Dios guarde la católica real persona de Vuestra Magestad, como la christiandad ha menester. Roma, 21 de Abril de 1716.

Don Joseph Molinés

2.1.2)

[Señor marqués de Elizondo]

Señor mío, ovedeciendo la real cédula de Su Magestad de 8 de Junio próximo passado que acompañada con carta de 13 de el mismo mes se sirvió V.S. remitirme, y vista la repressentación que sobre la matheria hizo a el real gobierno —Dios le guarde— el auditor decano de la Sacra Rota romana don Joseph Molinés, devo poner en la noticia de V.S. que antes de recivir dicha real cédula estava yo informado de alguna perjudicial

[4] Benet Vadella, ardiaca de Besalú a la catedral de Girona, on també posseia el benefici de l'Almoina del Vestuari —motiu pel qual s'hauria d'enfrontar, anys més tard, al bisbe Bastero— residia de molt abans a Roma, on havia actuat de procurador d'Antoni de Bastero en la tramitació de les seves coadjutories, pel que explica al *Llibre mestre de la Sagristia*, i es constituí com a regent i secretari personal del cardenal Benet de Sala, quan aquest es va haver d'exiliar a aquella ciutat —cf. Enric Claudi Girbal, *Epistolario del cardenal gerundense fray Benito de Sala y de Caramany*, 1889.

correspondencia que avía entre sugetos cathalanes —y particularmente de los comerciantes— con otros reveldes y disidentes, por cuyo motivo mandé informar y publicar un vando cuya copia pasé a manos de V.S. en 21 de Diciembre de el año próximo passado. Previne después a la Real Audiencia lo que tube por conveniente se executasse para cortar de raíz esta correspondencia, y passando ahora a manos de V.S., como lo executo, la original conssulta que esta me hace con data de 23 de Julio passado en respuesta, quedará el Consejo por su contenido plenamente enterado de todo lo que ha ocurrido en la matheria, de las noticias que se han adquirido de los sugetos que nombra don Joseph Molinés y desea tener pressentes Su Magestad, de los nombres de los demás reveldes y dissidentes que ay en Roma, y de las providencias que aquí, como propone la Real Audiencia, se han tomado para interdecir todo commercio y correspondencia con ellos mientras Su Magestad se digne mandar dar ulteriores órdenes y dispossiciones sobre el assumpto.

Y porque en quando a Benito Vadella y don Antonio Bastero se remite la Real Audiencia a lo que de sus procederes me informó la Real Junta, pongo en la intelligencia de V.S. que Benito Vadella es hijo de padres pobres y de oficio pelayres, de la villa de Bessalú, obispado de Gerona, que han muerto tiempo hace, y sólo tiene ahora un hermano de el mismo oficio de su padre; que siendo dicho Benito Vadella estudiante, sirvió de page —i después de acavados los estudios de capellán— a fray Francisco Pons, abad que fue de el monasterio de benitos claustrales de San Cugat de el Vallés, y avía ya 27 años que se fue en Roma, donde fue provehido a el cavo de siete años de arcedianato de Besalú, dignidad de la santa Yglessia de Gerona, aviendo quedado siempre y quedando aún en la dicha corte de Roma, donde luego que llegó allá el obispo de Barcelona se puso a su servicio por maestro de cámara.

Las opperaciones de dicho Benito Vadella en Roma han sido siempre perjudiciales y oppuestas a el real servicio por lo inquieto y turbulento de el sugeto, que públicamente, luego de rendida en el año 1705 Barcelona a las armas aliadas, se declaró por parcial y de el partido de el señor archiduque, continuando en aquella corte en sus malos oficios contra el servicio de el rey y persecución de los pocos paysanos catalanes afectos a Su Magestad que han residido en ella. De todo lo qual informé a Su Magestad entonces, por mano de el señor marqués de Grimaldo.

Y en quanto a don Antonio, lo que consta es que este sugeto, en el mes de Abril de

el año 1710 partió de la ciudad de Gerona por la corte romana para prosseguir y continuar, según la voz común, diferentes pleytos que por razón de su dignidad tenía pendientes en aquella corte; y que durante estas turbaciones ha sido tenido y reputado por mal afecto a Su Magestad, lo que dió motivo, después de reducida a la ovediencia de el rey la ciudad de Gerona, de sequestrársele los fructos de sus prevendas, todo lo qual pusse entonces en la noticia de Su Magestad por via del señor obispo de Cádiz, con parecer de que no era digno de la merced que solicitava.[5]

Dios guarde a V.S. muchos años, como deseo. Barcelona, 1 de Agosto de 1716. [signa Francisco Pío de Saboya Moura y Corte Real]

2.1.3)

Barcelona, y Julio 23 de 1716.

Excelentísimo señor,

hállase la Real Audiencia de este Principado con tres papeles de Vuestra Excelencia en fechas de diez y seis, veinte y dos y veinte y nueve del mes de Junio, todos pertenecientes a providencias y expedientes para evitar el grande y pernicioso abuzo que se experimenta en la continuada correspondencia que de este Principado se tiene con diversas personas notoriamente rebeldes y mal afectas a Su Majestad y que se hallan residir en pahís neutral, singularmente en Roma, contraviniendo al real edicto que con tanto acierto por Vuestra Excelencia, con acuerdo de la Real Junta, mandó despachar en diez y seis de Dezienbre de mil setecientos y quinze, el cual fue publicado en esta ciudad en diez de Henero del corriente año. Y respeto que, aunque sea uno mismo el assumpto, son distinctos los encargos remitidos por Vuestra Excelencia en dichas jornadas, se satisfará discurriendo por cada uno de ellos.

En el primer papel, de fecha de diez y seis de Junio, fue Vuestra Excelencia servido encargar a la Real Audiencia que haga entender a los negociantes de esta plaza, a quienes Vuestra Excelencia havía dado orden que le entregassen relación de sus correspondencias —las quales venían adjuntas con dicho papel—, que los que tienen correspondencia en

[5] La qual cosa sembla confirmar que Bastero en algun moment abans de 1716 havia sol·licitat tornar, sense haver-ho aconseguit.

Roma con los sugetos que contiene la nota, que también venía inclusa y rubricada de mano de Vuestra Excelencia, y son sugetos todos desafectos a Su Majestad conforme con actos positivos lo demuestran en la corte romana en la qual residen, retirando de sus manos los negocios, cessen de su correspondencia, y que a los que no la tienen se les prevenga que no la entablen en adelante, y que a unos y otros se les haga apercibimiento de que si contravinieren, incurrirán en las penas prevenidas en el citado edicto de diez i seis de Deziembre; y que por lo que mira a las demás correspondencias, y particularmente de Génova y Liorna, no se impida que las continuen hasta nueva orden, bajo las reglas expressadas en dicho edicto y bando; y que para que no calme el curso del negocio y comercio, podrán elegir y valerse de otros sugetos que no sean disidentes y malaffectos de los que residen en la curia romana y tuvieren la expressa aprobazión de don Joseph Molinés, auditor decano de la Sagrada Rota romana, o por don Juan Antonio Díaz de Arce, agente de Su Majestad en dicha corte, previniendo Vuestra Excelencia a la Real Audiencia que si, además de las veinte personas de negociantes y compañías que se expressan en la nota o aranzel remitido por Vuestra Excelencia, tuviera noticia de haver en esta ciudad otros que por razón de negocio o comercio tengan en Roma correspondencia igual, disponga la Real Audiencia que se les haga la misma advertencia, como y también el que en caso que constare a la Real Audiencia que entre los sugetos expressados en la relazión de los negociantes huviera algunos que tuvieran el mismo delito de rebeldes o desaffectos a Su Magestad a más de los expressados en la dicha nota rubricada de mano de Vuestra Excelencia, sean excluhídos también de la dicha correspondencia.[6]

Mientras la Real Audiencia estava aplicando las diligencias y discurría el modo práctico para poner en execución los referidos encargos de Vuestra Excelencia, rezibió el segundo papel en fecha de veinte y dos del mismo mes de Junio, acompañado de una real cédula de Su Majestad despachada por don Juan de Elizondo, secrettario del Consejo de Estado, encargando Vuestra Excelencia a la Real Audiencia que, en vista de lo que Su Majestad quiere tener presente sobre los sugetos y noticias que contiene el tanto de carta del dicho auditor de Rota don Joseph Molinés, que viene incluhído con dicha real cédula, informe a Vuestra Excelencia de todas las noticias que pudiere adquirir, para que Vuestra

[6] El volum de negocis i gestions que generava en aquesta època la cúria romana era molt important —s'hi tramitaven tota mena de dispenses, butlles, beneficis, plets de jurisdicció, permisos, etc.— i, de fet, d'això vivien la major part dels eclesiàstics exiliats —ja hem vist que de molts consta l'ofici d'expedicioner. Al final d'aquest informe podem llegir les mesures concretes que la Reial Audiència prendrà en aquest sentit.

Excelencia pueda passarlas a la de Su Majestad.

Lo que se representa por el dicho don Joseph Molinas a Su Magestad es el abuzo que en Roma se experimenta en la perniciosa correspondencia de noticias que tienen con este Principado y sediciosas conversaciones a que se convocan y congregan algunos individuos que expressa, juntándose en la casa en la qual ha puesto su habitazión en dicha corte de Roma el doctor Lorenzo Thomás, presbítero y canciller que fue del señor archiduque en el govierno intruso de este Principado, y quien como agente suyo ha expuesto en la parte pública de la calle sus armas, encargándose a Vuestra Excelencia, con dicha real cédula, que informe de todo lo que supiere y pudiere entender acerca de los dichos sugetos que en la referida carta se mencionan, para poder Su Majestad deliberar en su vista lo que tuviere por más conveniente.

Los sugetos que se refieren en la representación del dicho don Joseph Molinés són el doctor Lorenzo Thomás y Costa, presbítero; el doctor Benito Badella, arcediano de Gerona; el doctor Anthon Bastero, sagristán mayor y canónigo de la misma cathedral; Joseph Picalqués, Matheo Ferravilla, expedicioneros; el doctor Christóval Cabirol, provisto de un arcedianato y canonicato de Barcelona por el obispo Sala; Ventura Sales y don Joseph Font, canónigo coadjutor de Gerona. Y haunque de todos estos sugetos es bien notoria su infidelidad y malos officios que en la curia romana han executado contra el servicio del rey, y algunos de ellos en este Principado, sin embargo, para más individual informe, se expressarán algunas circunstancias, como son, respeto al doctor Lorenzo Thomás, presbítero, que hallándose cura en una parroquia del llano de Vique se hizo caudillo en la sublevación de aquel pahís en el año de mil setecientos y sinco, viniendo con la gente armada al desembarco del señor archiduque, el qual, satisfecho de tales operaciones, le eligió por canciller, empleo que exerció durante la Audiencia intrusa, a que le añadió la gracia de thezorero de esta cathedral, que obtuvo con bullas pontificias; y al entrar las tropas al recobro de esta capital se le sequestró esta prevenda, cuyos frutos corren a cargo de la superintendencia, y también se le extrañó de los dominios de Su Majestad por considerarse uno de los eclesiásticos más perniciosos al Estado.

El doctor Benito Vadella, arcediano de Gerona, ya de muy antes de las turbaciones de este Principado residía en Roma, donde se ha manifestado de los más ciegos y obstinados en la parcialidad de los enemigos de Su Majestad, y conciderándole como a tal, ya desde principio que se recobró Gerona se le sequestraron sus rentas, que haún perseveran en

sequestro, de que ya en tiempo de la Real Junta se hizo informe a Vuestra Excelencia en fecha de veinte y nueve de Setiembre de mil setecientos y quinze.

También por la Real Junta se hizo consulta a Vuestra Excelencia sobre las operaciones de don Antonio Bastero, sagristán mayor y canónigo de Gerona, en fecha veinte y nueve de Febrero passado, y de los motivos que havía supuesto para passar a Roma, que eran para deffender pleytos de sus prebendas, haviendo sido siempre en Gerona reputado entre los mal affectos y dissidentes, que dio motivo para sequestrarle sus rentas, que haún permanecen en dicho sequestro.

Joseph Doménech, Joseph Picalqués, Matheo Ferravilla y Ventura Sales son, todos quatro, catalanes que de muchos años y muy antes de las turbaciones residían en Roma y tienen el empleo de expedicioneros en aquella curia, y ninguno de ellos es persona de familia conocida de este Principado, antes bien son gente plebea que siendo mozos solteros se passaron a Roma sin tener bienes algunos en este Principado, si solamente el lucro de las correspondencias de sus negocios, singularmente Joseph Doménech y Matheo Ferravilla, como más expertos e intelligentes en los negocios de la corte romana, y de todos se tiene igual notizia de haver sido y ser muy mal affectos a Su Majestad.

El doctor Christóval Cabirol, capellán de fray don Benito Sala, diffuncto obispo de Barcelona, siguió no solamente la ciega passión del obispo su amo en la parcialidad del señor archiduque, sino también sus passos, siendo contínuo familiar suyo en Madrid, en Aviñón, en Barcelona, en Milán y en Roma, en donde con el supuesto del indulto cardinalicio, después de entradas las armas de Su Majestad en esta ciudad, vacando el arcedianato i canonicato de esta cathedral, que obtenía el doctor Juan Bach, el dicho obispo les proveyó a favor del dicho doctor Cabirol, que se hallava en Roma en su compañía.

Finalmente, el doctor Joseph Font es un canónigo coadjutor de la cathedral de Gerona, hijo de la misma ciudad, el qual, como y sus parientes eran mal affectos y de los principales de aquella ciudad, y porque tuvo cierto empeño casero con don Ignazio Picalqués, que era governador de Gerona por el archiduque, tomó por partido para assigurar su persona, ausentándose de Cathaluña, passar a Roma, sin que sobre los referidos sugetos tenga adquiridas la Real Audiencia otras noticias substanciales para ponerlas en intelligencia de Vuestra Excelencia.

El tercer papel, remitido por Vuestra Excelencia en el dia veinte y nueve de Junio, es la carta que, en fecha de dos del dicho mes, ha escrito a Vuestra Excelencia el dicho don

Juan Antonio Díaz de Arze, con la qual haze a Vuestra Excelencia nueva representación a fin que se continuen las providencias para que se corte la correspondencia de este pahís con las personas malaffectas que residen en Roma, entre las quales añade al doctor Juan Forcada, natural del arzobispado de Tarragona, y el doctor Alexos Mascaró, de Barcelona, y que se procuren a encaminar los negocios por la dirección de dicho de Arze, que los distribuirá en personas de la nación que son muy affectos y tienen caudales para adelantarles y suplirles como sea puntual la satisfacción; encargando Vuestra Excelencia a la Real Audiencia que, en consequencia de las disposiciones dadas por Vuestra Excelencia en los papeles antecedentes, interdiga la Real Audiencia todo comercio con estos sugetos a los negociantes de esta ciudad.

Y deseando la Real Audiencia dar el devido cumplimiento a las referidas providencias dispuestas por Vuestra Excelencia, ha acordado formar una lista de todos los sugetos dissidentes que hasta oy se ha tenido noticia residir en Roma y entender en negocios de expedición de aquella curia o comercio, la qual se pone en manos de Vuestra Excelencia —y están añadidos algunos más de los que venían en la nota rubricada de mano de Vuestra Excelencia—, y que por el escribano de cámara se passe a notificar de orden de Vuestra Excelencia y acuerdo de la Real Audiencia, en presencia de testigos, a las personas de los negociantes expressados en la otra lista remitida por Vuestra Excelencia, y assí mismo a otros sugetos seculares que se supiere tener comercio con ellos. Y considerando que la más freqüente correspondencia en la curia romana es de los cabildos ecclesiásticos y sus individuos, pareze que, siendo Vuestra Excelencia servido, podría encargarse a alguno de los ministros de la Real Audiencia que haga entender de palabra a los síndicos de dichos cabildos, los quales residen en esta ciudad por agentes suyos, que noticien a sus cabildos y a los individuos de ellos que no tengan correspondencia con los dichos sugetos dissidentes de Su Majestad, de los quales se les podrá dar también lista, y que para la expedición de sus negocios se valgan de otros vassallos affectos a Su Majestad, dirigiéndoles por mano de don Juan Antonio Díez de Arze, agente de Su Majestad, pues por este modo extrajudicial se logrará el mismo fin y quedará con mayor eficacia cortada esta correspondencia.

Vuestra Excelencia mandará lo que más fuere servido.

Don Francisco de Mena, regente

Don Joseph de Alós

Don Manuel de Lledó

Don Francisco Bach
Don [...] Cala[...] de Vargas
Don Leonardo Gutiérrez
Don Ignacio de [...]
Don Francisco Borrás y Vinyals
Phelipe Ygnacio de Molina

2.2)

En la carta adjunta continúa don Joseph Molinés en dar noticias de los eclesiásticos desafectos que ay en Roma. Remítola al Consejo de Castilla para que se tenga presente en lo que pudiere ocurrir. En Buen Retiro, a 27 de Agosto de 1716. Al governador del Consejo.

****

Buen Retiro, 25 de Agosto 1716

Su Magestad, con carta de don Joseph Molinés en que expresa los nombres de algunos desafectos en Roma.

[Anotat posteriorment, al marge: 29 de Agosto 1716, señores del Consejo. Júntese al otro decreto y ténganse presentes al fin que su Magestad mande.]

****

Roma, 14 de Julio 1716

A Su Magestad, don Joseph Molinés: que continuan aún los eclesiásticos desafectos que nombró en carta de 21 de Abril en la conversación en casa de otro llamado Thomás Llorens, y que como no puede Molinés ponerles la mano por no permitírselo el papa y

ellos recurrir a los ministros del archiduque, pide ponga Su Magestad remedio, y que él pasa contínuamente por delante de la casa por si puede ocasionarles algún miedo, y añade que uno de los concurrentes llamado Joseph Font se ha mudado el apellido llamándose Fuentes.

[Anotat al marge: Recibida en 12 de Agosto 1716. En 18 de Agosto, a consulta que a Molinés se [...] el recivo de su carta, y ordené que dé quenta al cardenal Aquaviva[7] de lo que contubo su carta de 21 de Abril en razón de este asunto, y que ha este purpurado se le diga que si le pareciere buscar algún medio que evite las combersaziones de estos elesiásticos, lo execute.]

****

Señor,

en su real despacho de 8 de Junio se sirve Vuestra Magestad dezirme que, en vista de mi carta de 21 de Abril próximo passado, en que participé havía comparezido en esta corte un eclesiástico llamado Thomás Llorens, desafecto a Vuestra Magestad, publicando ser agente de el archiduque, y lo que con este motivo havía executado y en su casa practicaban con él otros eclesiásticos desafectos que nombré, ha parezido a Vuestra Magestad avisarme el rezivo de mi citada carta, y ordenarme que continúe en dar qüenta de lo que fuere entendiendo de la unión y conversación de estos eclesiásticos.

Y quedando en inteligencia de todo lo referido, digo a Vuestra Magestad que todavía continúan dichos eclesiásticos en su conversación maldita que tienen, y como yo no puedo ponerles la mano, por no permitírmelo Su Santidad y por recurrir ellos a los ministros de el archiduque, suplico a Vuestra Magestad se sirva poner el remedio que juzgare más conveniente a su real servicio, siendo muy grande el escándalo que dan —e ya paso a menudo por delante la casa en donde se congregan, que está en una calle muy grande que ba en derechura a Santa Maria la Maior, a fin que ellos puedan conocer que les estoy observando, por si acaso esta precaución mía pudiesse ocasionarles algún miedo. Y pongo en la real inteligencia de Vuestra Magestad como Joseph Font, canónigo coadjutor de la catedral de Gerona, que es uno de los que entran en la maldita congregación, como

[7] Aquest prelat, que no he pogut documentar suficientment, sembla que és un personatge important de la cort pkntifícia, segurament l'embaixador a Roma del govern de Felip V. Antoni de Bastero repeteix en diverses de les seves cartes que és ell qui li nega el passaport per poder tornar —vegeu, en aquest mateix annex, 6.3, 6.25, 6.27.

representé a Vuestra Magestad en mi citada carta de 21 de Abril, ha mudado el apellido haziéndose llamar Joseph Fuentes.

Esto es lo que puedo y debo dezir a Vuestra Magestad, cuia católica real persona guarde Dios, como la christiandad ha menester. Roma, 14 de Julio 1716.

Don Joseph Molinés

3. Esborrany, sense data, d'una carta que degué dirigir Antoni de Bastero a alguna personalitat important de la cort de Roma —possiblement el cardenal Acquaviva— per tal obtenir un recomanació per poder tornar a Espanya. És escrit en una cara del bifoli que aplega al seu interior el VIIIè lligall del manuscrit Arx. 601 de la Biblioteca de Catalunya, titulat «Suppliche, e memoriali da materie beneficiali, et altre».[8]

Illustrissimo Signore:

Don Antonio Bastero della città di Barcelona, canonico e saggrestano maggiore della chiesa cathedrale di Girona, umilmente espone a V.M. Illustrissima: Che sino del mese di maggio del 1710 si trova in questa curia di Roma per una litte è causa grave della sua dignità vertente nella Sacra Rota col titolo di *Gerundensium eleemosinae Panis*, come è ben publico; e che avendosi nel fine di detto anno ricoperata e redotta la città di Girona all'ubbidienza del re —che Dio conservi—, subbito gli fu sequestrata l'entrata della sua dignità col motivo di trovarsi l'ore ausente di detta città. Ma non avendo mai datto scandalo veruno né con fatti né con parole sopra gli affari ed interessi regi e cose tocante alla raggion'di Stato, anzi dal momento medessimo che l'arme gloriose del re entrarono in Barcellona, e ritornò quella capitale a l'anticha e primitiva ubbidienza del suo legitimo regnante diede l'ore testimonianze della sua sommissione e ubbidienza a Sua Maestà con li reverenti e dovuti ossequi tanto a V.M. Illustrissima come a monsignore Molinés, non avendo mai mancato de reiterarli in tutte le funzioni pubbliche del nome e compleannos di Sua Maestà, senza altre [...] private e particolare, come parimente non ha mancato

[8] Aquesta petició segurament és la «merced que solicitava» esmentada a l'informe del príncep Pio —annex 1, 2.1.2—, que va ocasionar, en el moment de la seva tramitació, la respectiva investigació de la capitania general de Catalunya.

ogn'anno alla processione del Corpus Domini nella chiesa reggia e nazionale di San Giacomo; e durante il trascorso si tutto questo tempo non ha trattato, communicato, né parlatto publicamente né privatamente né per via diretta, né indiretta con soggeti o persone nemiche e bandite degli domini di Spagna,[9] sí come del tutto puotrebe la bontà di V.S. informarsi; oltre di permanere in Barcellona tutta la sua casa, fratelli e parenti sotto la real'protezzione e gracia di Sua Maestà.

Però supplica humilmente a V.S. degnarsi favorirlo con una lettera d'approbazione o attestato per il signore secrettario don Emanuelle Vadillo stante, che con detta lettera o atesttato si compromette l'ore ottenere del re il che gli sia alsato o levato il sequestro della sua dignità. Che della gracia, etc.

4. Esborranys d'algunes cartes d'Antoni de Bastero que ens assabenten de les gestions fetes per tal d'aconseguir l'opinió i l'interès d'Anton Maria Salvini per l'obra de *La Crusca Provenzale*. Són incloses al segon volum de la miscel·lània en foli de l'Acadèmia de Bones Lletres (ms. 3-II-2, fols. 216 i ss.).

4.1)

Trovandomi d'alcuni anni in qua tutto affaccendato in compilare le voci che la toscana lingua ha prese dalla provenzale, ed essendomi ben noto che V.S. Illustrissima è il maestro, il padre, il protettore di tutti gli studiosi ed amatori di essa toscana favella, prendo perciò l'ardire di mandare a V.S. Illustrissima un saggio della mia compilazione, e anche la *Prefazione* che intorno alla medesima materia ho fatta, e il disegno della impronta che ho

[9] Això com ja sabem és de molt dubtosa veracitat; a part de les reunions denunciades per Molinés, o de l'amistat amb el destacat austròfil Torres Oliva, entre els papers d'aquest mateix manuscrit —lligall 11— trobem un fragment escrit, no amb la lletra de Bastero, però tanmateix ben comprometedor: «Antes de entrar en tratado ni disposición ninguna para la efectuación del armisticio —o lo a ello consiguiente— es indispensable aclarar y decidir lo siguiente. No se puede —ni se deve— empezar el tratado de armisticio sin que preceda arreglar y establecer la forma en que se ha de quedar la Cataluña y islas de Mallorca y Ivisa con la continuación de sus privilegios, fueros, etc. Se deve assí mismo combenir en que las familias y personas castellanos, aragoneses, valencianos y demas españoles y gentes que siguen este partido, quedan desde luego libres y con toda seguridad restituiasse a sus casas, y entran en el goce y usufructo de sus bienes y haciendas, etc.»

ideato far fare,[10] allusiva alla suddetta compilazione, acciocché V.S. Illustrissima mi favorisca dirmi il suo sentimento circa questo affare, e mi corregga particolarmente essa *Prefazione* con cassare e aggiugnere tutto quanto giudicarà a proposito, poiché senza questo favore che da V.S. Illustrissima desidero non la sporrò mai alla pubblica luce; ma se ella mi favorirà, in tal caso fo conto poterla terminare in meno d'un anno.

Prego dunque la bontà di V.S. Illustrissima a voler farmi questa grazia, siccome lo spero secondo'l riscontro che ne ho avuto per mezzo d'un amico[11] di cui me prevalsi ad effetto che facesse significare preventivamente a V.S. Illustrissima questa mia supplica che ora umilmente le porgo, assicurandole che gliene resterò sommamente obbligato.

4.2)

Illustrissimo signore mio [...][12]

In conformità della benigna risposta che V.S. Illustrissima si compiacque dare al signor dottor Giuseppe Maria Rossi intorno al rivedere la mia compilazione delle voci provenzali, etc., le ne mando per adesso un saggio ed in particolare la *Prefazione*, la quale prego V.S. Illustrissima mi favorisca rivedere prima d'ogni altra cosa, corrigendo gli errori di lingua con cassare poi e sogiugnere tutto quanto V.S. Illustrissima giudicherà a proposito, e con dirmi il suo parere per mia reola e istruzione, assicurandola che le ne resterò infinitamente obbligato, e sarà per me di sommo onore il poter gloriarmi che V.S. Illustrissima m'a favorito in questo affare; e non solamente io, ma la mia patria ancora, e la maggior parte della Francia le ne sarà per sempre tenuto, godendo fra tanto di sentire che V.S. abbia fatto di fresco particolare studio sopra la medessima lingua provenzale, siccome scrive il suddetto dottor [Giuseppe] Maria Rossi a questo signor don Francesco Poggini. Spero dunque che V.S. Illustrissima mi farà questa grazia, e tanto più poi che né dentro né fuori d'Italia altri che V.S. Illustrissima me la

[10] Es tracta sens dubte de l'esbós de portada contingut al foli 15 del mateix volum miscel·lani 3-II-2 de l'Acadèmia de Bones lletres.

[11] Una altra lliçó, ratllada, feia «per mezzo d'un compatriccio», però no sabem si de Bastero o de Salvini. Sembla que deu ser això darrer, ja que és un professor del Seminari de Florència el que farà d'intermediari entre els dos.

[12] Aquesta sembla una altra versió de la carta transcrita abans, adreçada a Salvini. En tot cas, n'és una versió posterior, ja que és escrita després, al mateix full que l'altra.

può dispensare. E con questa occasione le auguro felicissima la prossima solennità del santo Natale, e le offerisco la mia servitù desideroso di ricevere i suoi comandamenti, non meno per espresione di generosità di V.S. Illustrissima che per merito della mia ubbidienza, e le bacio riverentemente le mani di V.S. Illustrissima. Roma, desembre 1721.

4.3)

Molto Illustre e molto Reverendo Signore mio [...]

Avendo inteso dal signore abate don Francesco Poggini il favore che V.S. molto Illustre e molto Reverenda s'è compiaciuta farmi con aver parlato al signor abate Anton Maria Salvini sopra la mia raccolta delle voci provenzali... Per tanto invio a V.S. alcuni quinterni di essa raccolta o compilazione, acciocché mi favorisca consegnarli al suddetto signore abate Salvini insieme coll'acclusa lettera[13]. E con questa occasione non tralascio di supplicarla acciò si compiaccia conoscendomi abile a valersi in ogni occorrenza della mia debole servitù, che le offerisco, assicurandola che la troverà sempre disposta a suoi cenni, e mentre le auguro felicissime le feste del santo Natale colme d'ogni felicità, resto baciandola divotamente le mani di V.S. molto Illustre e molto Reverenda. Roma, etc.

4.4)

Dr. Giuseppe Maria Rossi, maestro del seminario[14]

Io fui prontamente risposto dal signor abate A.M. Salvini, e molto volentieri si contenta di veder l'opera, avendomi soggiunto d'aver fatto di fresco studio particolare sopra la medesima lingua provenzale, e d'aver fatto simili osservazioni per suo divertimento, l'invio a me d'alcune[15] [Roma, 1722?]

---

[13] La que he transcrit abans —en la versió de 4.1 o 4.2.

[14] Del Seminari de Florència, s'indica en un altre lloc.

[15] Deu tractar-se del quadern relligat amb el número 3, al ms. 962 de la BUBP.

5. Interessantíssima carta adreçada des de Roma a un influent personatge del qual no s'esmenta el nom complet —potser es tracta de Ramon de Marimon, com he aventurat al primer capítol d'aquesta tesi—,[16] on es revelen dades personals i també relatives a l'obra de *La Crusca provenzale*. És als fulls 13 i 14 —més alguns papers sense numerar que hi ha pel mig— del segon volum de la Miscel·lània en foli (ms. 3-II-2 de la RABLB).

Molt senyor meu,

ab particular contento me deixa la notícia que mon germà en Francisco me dóna de aver insinuat a Vostra Reverendíssima lo fi de l'anada que fiu a Florència en lo abril passat, y de aver-li consegüentment comunicat mon estudi, o per millor dir lo passatemps que he fet entre estas llibrerias de Itàlia per divertir la malencolia en què me tenia constituït la emulació y desgràcia, la qual me ha perseguit tan fortement que puc dir en veritat que si mon germà, per son bon amor y gràcia no me agués mantengut y alimentat, avia precisament de demanar almoyna, no sent bastanta la del juli o real de plata que assí se acostuma donar per la missa. Però tornant a mon passatemps, y oblidant així bé qualsevol altra cosa que puga ocasionar-me descontento, ab esta conjuntura me prenc la confianza, ans bé la llibertat de participar a Vostra Reverendíssima com, ab la ocasió que he tinguda de freqüentar estas bibliotecas, he fet un llibre que crec ha de ser en benefici y servey del públic, y en lustre y glòria de nostra nació catalana, lo qual, en tenint possibilitat, penso donar a la estampa —que serà en dos tomos in fol., o en un molt gran— ab lo següent títol: *La Crusca Provenzale, ovvero le voci, frasi, forme e maniere di dire che la gentilíssima e celebre lingua toscana ha preso dalla catalana, o sia provenzale, ch'è tutt'una. Arricchite, illustrate e difese con motivi, con autorità e con esempj. Aggiuntovi alcune memorie o notizie*

[16] Reforça aquesta hipòtesi el fet que Antoni de Marimon, germà del bisbe de Vic, havia estat col·lega d'Antoni de Bastero a la catedral de Girona, d'on era el canonge degà. Justament Bastero conserva, entre els seus papers del ms. 139 SDG, un paper on ha copiat l'epitafi d'Antoni de Marimon, mort a Roma l'any 1720; això demostra l'existència d'un cert interès —potser també d'amistat— per aquesta influent família barcelonina.

istoriche intorno agli antichi poeti provenzali, padri della poesia vulgare, particolarmente circa alcuni di essi, tra gli altri molti, que furono di nazione catalana, cavate da'mss. vaticani, laurenziani e altronde. Opera di don Antonio Bastero, pastore arcade, etc.

De aquesta ma fatiga ne presentí dos ans ha alguns coderns o borrons per modo de ensaig a esta Arcàdia de Roma, per sentir son parer, y tots aquells literats, en particular son president o custode, lo arxipestre Crescimbeni, m'ho aprovaren y loaren, ans me digueren que la Itàlia y la nostra pàtria, y la major part de la França me ne restarían ab obligació no poca, y coneguí que sens lausenga o fingiment me parlaren, pus me condecoraren ab lo títol y diploma de àrcade; y semblant aprovació he encontrat també en lo cèlebre abate Anton Maria Salvini de Florència, qui me ha afavorit de prestar-me alguns mss. y de donar-me algunas observacions que ell tenia fetas al mateix propòsit de mon assumpto.[17]

Los motius generals ab què fundo que tots los vocables, frases y modos de dir que per orde de alfabet he registrat en dit llibre —ço és tots aquells que entre las llenguas toscana y provençal tenen entre si conformitat y semblança, y que en lo llatí o grec són diferents, encara que de aquestas llenguas llatina y grega tíngan molts de ells lo origen— sían estats presos de la dita provençal llengua, consisteixen en que esta nostra és molt més antiga que la italiana y que ninguna de las altras sas germanas, la castellana y franzesa, y que en los segles atràs fou comuna y universal per tota l'Europa y molt més del que ho és estada la francesa sots lo gloriós regnat de Lluís XIIII, puix ella sola era tinguda en reputació y estima entre las volgars, com atestan los estrangers, y açò particularment per tota la Itàlia, y més que més en Florència, aont sos ciutadans y patricis, en lo temps dels nostres comtes Ramons Berenguers y reys d'Aragó, fèyan especial estudi per parlar-la e per imitar los nostres provençals poetas, pares e innovators de las rimas y poesia volgar, anomenats per ço ab molt propi y expressiu vocable trobadors, dels quals aprengueren los toscans lo rimar, com ells mateixos ho conféssan, y transportaren en sa llengua una infinitat de vocables y de bellas frases ab què notablement la enriquiren y embelliren; tot lo que llargament deduesc en la *Prefació* de dita obra, segons he trobat en las istòrias y llibres erudits de diferents llenguatges.

Molts dels tals vocables foren autenticats per provençals dels autors clàssics en esta matèria, com del cardenal Bembo, de Benet Varchi, de Francisco Redi, d'Alexandro

[17] Vegeu al *Catàleg dels manuscrits*, 2.2: ms. 962.3 BUPB

Tassoni, de Salvini y altres, las autoritats dels quals he trascritas a sos respective llocs. Bé és veritat que jo n·y he anyadits molts y molts més de qui los susdits autors no ne han feta menció, puix ningú se ha pres fins assí lo treball d'anar-los cercant y compilant, avent jo observat que quasi la terça part del *Vocabulari de la Crusca* és provençal, de ahont ab molt fonament deixà escrit lo sobre mencionat Varchi, florentí y lector públic que fou de llengua toscana en lo estudi o universitat de Florènzia, que lo toscà idioma era principalment compost del llatí y segondàriament del provençal, y així com per saber bé y de fonament la lengua llatina era menester entendre la grega, així mateix per a saber perfetament la toscana era necessari entendre y saber la provençal. Quant he trobat un o altre autor dels menos clàssics y poc pràctic de las cosas dels provenzals, que ab poc fonament age affirmat per castellà o per francès algú dels vocables que he compilat, he refutat lo tal autor —com, per dar-ne aquí un exemple, *altresì*, respecte a la llengua castellana, lo qual cregué un cert autor que fos estat pres del *otro sí* de Castella, que vol dir lo mateix, sens saber que *altresí*, pur provenzal, se troba molt sovint en nostres antics poetas; y respecte al francès, com per exemple *coraggio*, lo qual no ha mancat qui ha escrit ésser estat pres y format de *courage*, no sabent que de *coratge*, en tots los tres significats registrats en lo *Vocabulari de la Crusca* (ço és per lo llatí *audentia*, e *cor*, e *voluntas* o *cupiditas*), ne són plens de exemples las rimas antigas dels mateixos provenzals poetas, demés que si los italians lo aguessen pres y format de *courage*, aurían fet y dit *coragio*, així com feren y digueren *agio* per *età*, del franzès *âge* (llat.), y no pas *coraggio*, ab duas *gg*, las quals equivalen al nostre so o pronúncia del *tg*, puix del mateix modo pronuncían *coraggio* com si fos escrit *coratgio*, de tres síl·labas, o *coratjo*, que és tot hu, usant ells en la escriptura o ortografia la primera *g* en lloc de la *t*, per rahó que la llengua llur no comporta que duas mateixas lletras mudas estígan l'una al costat de l'altra, com observan los professors, y entre ells Buommattei, qui és dels primaris.

En cada vocable cito un o dos o més passos, tant dels antics poetas com dels prosadors, o de escripturas y llibres més antics que·ls toscans, trets dels mss. de la biblioteca Vaticana y de altras llibrerias, de la qualitat dels quals dóno rahó en la declaració de las abreviaduras y en las *Taulas* dels mateixos autors citats, posadas al principi; y estos passos són los exemples de què entenc parlar en lo sobre referit títol de ma compilació —*verbi gratia*, al vocable *magnano* (queli che fa le toppe e le chiavi; lat. *clavium faber*; prov. *manyà*, etc.), porto lo exemple o pas, entre altres, de Jaume Roig (ms. vatic. cod. 4806, fol. 104, columna 3):

Alt en la creu, volc acabar
mig comensadas subtil manyà.
e sols forjadas Ell las temprà
las claus del cel com bon armer;
que a Pere fel temprá l'acer
promès donar, ab aygua y sanc.

E al mot *guisa* (*modo*, *maniera*; lat. *modus*, etc.), lo pas entre altres de Alfonso I, rey d'Aragó (ms. vatic. ...):

Per mantas guisas m'és datz
goig e deport, e solatz

(In più guise mi viene dato / gioia e diporto, e sollazzo). Dels quals passos o exemples ne he trasportat o traduït literalment molts en toscà, al costat o sota del mateix provençal, en particular los més oscurs y difícils. Y en los vocables en què pot tenir lloc la istòria, com per exemple en *mugavero* (spezie di soldato; provenz. *almugàver*, etc.), *paraggio* (da pareggiare: paragone, ayguagliamento; lat. *equiparatio*, *equatio*; provenz. *paratge*) y altres, no deixo de tocar-la, a manera de coment o glosa a imitació de Carlos Dufresne en son *Glossari dels autors de la baixa llatinitat*, a demés de la erudició y cosas apertanyents a matèria de llengua espargidas per dintre la obra, sotta diferents vocables y frases.

Que la llenga provenzal, com suposo y assento, sia la mateixa que la nostra catalana o llemosina és cosa clara y que no té disputa, com ho obsérvan y affírman una multitut de istoriadors de diferents nacions, y ho demostro ocularment en la dita *Prefació*; però jo la he volguda anomenar principalment provenzal per uniformar-me ab los autors toscans, que així la nomènan sempre, encara que Dante, en lo llibre de la *Volgar eloquència* la nomena molt pròpriament «la lingua d'oc», de ont prengué la denominació la província de Lenguadoc, que los francesos diuen malament, a la masculina, «le Languedoc». Lo que pot entrar però en disputa és si los naturals de Provenza y de tota la Franza narbonesa han pres esta llengua de nosaltres catalans, o si més aviat nosaltres la avem presa de ells. Y encara que jo no vull entrar en esta qüestió ni me importa per mon principal intent, ab tot me inclino a crèurer que més prest se deu presumir que Catalunya la ha donada a la Provenza, per rahó que nostres comtes de Barcelona y reys d'Aragó ne foren per molts anys soberans, pus entre ells y los decendents de la real família dels Berenguers la regiren y governaren per lo spay de 145 anys; y de aquesta opinió, conforme insinuo en la citada *Prefació*, apar que sían

los mateixos historiadors de la Provenza, en particular Onorat Bouche, qui és lo més clàssic, ab estas paraulas: «*Finalement par l'arrivée des aragonois ..., depuis l'an 1110, au tems des Berenguiers comtes de Barcelone ..., la langue provençal devint si nette, si polie e si embellie de toute sorte d'ornements de belle locution, durant l'espace de trois cens ans, que communement elle êtoit preferée a toutes les autres de l'Europe, et plusieurs etrangers s'efforcerent de l'appendre.*» Y Joan Pitton, en la *Istòria de la ciutat de Aix*, capital de la Provenza, ab la següent manera: «*Parmy tant de belles...*»; y Anton Ruffi, e la sua de la ciutat de Marseilla, tom. 2, lib. 13, cap. 4, aont diu, parlant de la llengua antiga que usavan los marseillesos abans de la provenzal, que «*au commencement...*»

He donat al llibre lo principal títol de *La Crusca Provenzale* perquè quasi tots los vocables los he trets del diccionari dels acadèmics de la Crusca, podent dir que lo que he fet és pròpiament un comentari de una bona part de la *Crusca*, ço és de aquell cèlebre e incomparable vocabulari, y no ja perquè los vocables compilats sian la «crusca», ço és lo segó y los altres restants de la farina, puix és al contrari, essent com són los nostres la flor de la farina, e «*de più leggiadri e de più sonori e de più belli ch'abbia la lingua toscana, come per la raccolta fatta dal Bembo di non pochi di loro, senza molta fatica possiam certificarsi*», com diu lo cavaller Leonart Salviati, qui en esta matèria té y fa tanta autoritat com Aristòtil, respectivament, en matèria de filosofia.

Finalment, las notícias y memòrias istòricas que insinuo en lo dit títol o frontispici, concernents als poetas provençals, que he trobadas entre·ls mss. y que no són estadas tocadas de ningú dels autors que han compilat las vidas de aquells, las he continuadas en la taula dels poetas citats per dintre lo llibre, que per aquest effecte y per major claredat he fet y separat de l'altra taula, ço és dels prosadors o dels llibres y escriptors en prosa que són semblantment al·legats en la obra, y una y altra de estas taulas van posadas, com dit és, al principi del llibre, aprés de la *Prefació*. Y encara tinc intenció, després que sia estampat y que tinga temps, de fer-hi y anyadir-hi a la fi de tot, per comoditat dels lectors, un *Indice di tutte le materie e notizie storiche sarse per entro'l libro, oltre agl'indici delle voci e locuzioni,* etc.

Vostra Reverendíssima me perdonarà de la molèstia que li he donat ab esta filatèria y llarc discurs, encara que no sia sinó un brevíssim restret e compendi de la idea y assumpto, pues si lo he cansat, això és estat per dos motius, per los quals espero que me disculparà: lo un perquè Vostra Reverendíssima comprenga y puga fer entre tant segura

testimonianza que si bé ma affició y geni me ha fet passar axí lo temps, encara que casualment, ab semblants entreteniments y cosas de poc momento, y no ab altre estudi més profitós y noble, almenos no só estat assí en Roma ociós per cercar novas de pau ni guerra entre estos caffès y plazas, ni per cuydar-me de negocis d'altri, y molt menos dels fets dels prínceps. L'altre, a fi que sobre la mateixa idea y fatiga me favoresca Vostra Reverendíssima, com umilment lo·y supplico, de dir-me liberalment son parer per ma instrucció y regla, pregan-lo sobretot que se dígnia acceptar la mia servitut, que ab esta ocasió li offeresc, y que axí bé vulla ab sos comandaments honrar-me, sens reparar a que jo sia dèbil instrument, puix me tindré per affortunat en executar-los, etc.. Roma, July, 1723.

6. Copiador de cartes incomplet, conservat l'interior del manuscrit 601 de la Sèrie general d'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, que conté correspondència dels últims mesos de l'estada a Roma d'Antoni de Bastero. Algunes cartes les trobem resumides, només per guardar memòria del contingut.

6.1)

[...] puix sols es ben rebut lo qui gasta y se fa honor, sia qui sia, conforme explicaré, si plau a Déu, a la vista; no dic ja això per reflexió al dit pare Sierra, qui me ha rebut ab tota cortesia, però parlo en general.

Jo no deixaré de tornar-lo a visitar, y particularment quant me n'aniré li proposaré de que escrigue al pare confessor en orde a Baltasar, etc.

Esta posta no han posadas cartas de Espanya. Procura en tenir-te compte y en mirar per ta salut, que és lo que més importa, que jo fas lo mateix, desitjan que prest nos vejam com confio ab lo favor de Déu, a qui supplico [...] te guarde més que a mi, com tinc menester. Roma, etc.

6.2)

Als 25 desembre, a Francisco:

Lo correu passat te escriguí sobre lo negoci de la Almoyna, y en orde a la visita que me tens recomanat del pare Sierra; en la present posta rebo ta carta de 27 novembre donant gràcies a l'Altíssim de la continuació de ta salut, y en resposta confirmo ma ferma resolució de partir sens falta en la pròxima primavera, que molt y molt ho desitjo com pots considerar, y a las horas discorrerem y tractarem com dius lo que sia per conveniència de casa, que ab cartas no és tan practicable y no·s pot dir tot. Y a Dios, a qui supplico te guarde més que a mi, com desitjo y tinc menester. Roma, vuy dia del santíssim Nadal, que vulla sa Divina Magestat lo pugam passar lo vinent tots junts en nostre país ab salut de tots los de casa.

Fins ara no te mossèn Jaume contradictió alguna en lo benefici que lo portà, y crec que ne restarà pacífic possessor.[18]

6.3)

Gaspar: Rebo la tua de 5 del present, y avent començat a fer la diligencia en orde als pobres esclaus recomanats de la Marieta Sunyer,[19] dic que la religió de la Mercè ha molts anys que no va a Túnez, des de un cert fet que succehí de aont aquells moros se indignaren, ans bé feren esclau tot lo rescat que venia de Alger, segons m·o ha dit lo comenador de aquest convent. Veuré lo que·m diran en los altres convents, ço és dels trinitaris calzats y descalzos, y avisaré.

Confirmo ma resolució de partir en la pròxima primavera, y per ço en cas que te paregués necessari un nou passaport, no obstant que lo que me embiares no és limitat essén en blanch los dias, me·l podrias remètrer, lo que ho dic si per cas lo senyor cardenal Acquaviva no me·l volgués donar. Y en cas te parega necessari trèurer-ne un altre de nou del any 1724, pots representar a eixa secrettaria que si jo no he partit en lo passat otonyo és estat per causa que me sobrevingueren alguns negocis tocants a ma dignitat, com és lo

[18] Deu referir-se a Jaume Marsà que, com veurem, es posa al servei del sagristà, i restarà a Roma encara un temps, com a delegat, després de la seva tornada.

[19] Pot ser una filla de Maria de Bastero —i neboda dels dos canonges—, germana del militar Josep Sunyer i de Bastero —vegeu a la primera part de la tesi, 1.1.

de la Almoyna[20] y lo del benefici que presentí a mossèn Jaume,[21] com y també tocant al capítol de Gerona, etc., puix en effecte si estos accidents no aguessen esdevingut no té dubte que auria partit.

Entre lo gasto del viatge y la roba que he de comprar y lo manteniment de aquestos dos o tres mesos que me réstan antes de partir, fa compte que auré de menester algunas 140 doblas, puix la sola compra dels àbits de cor per a tu y per a mi importarà cerca de 50 doblas, el que te previnc anticipadament perquè fasses un esforç en ajudar a Francisco en pagar la dita quantitat, que fa compte de averli a pagar ab tres differents voltas, ço és dintre 15 dias poc més o menos, unas 50 doblas; al principi de la quaresma, altras tantas, y lo demés en lo mateix temps de partir.

Vuy fa 15 dias que te remetí lo *Memorial* autèntic dels gastos de la primera causa de la Almoyna, que impòrtan 7.576 escuts, moneda romana, senza los partits que s·i han de anyadir en la conformitat que escriguí a Francisco lo correu passat. Y a Dios, etc.

6.4)

Al primer janer 1724, a Francisco: Esta posta no són passadas cartas de Espanya, y ab la present confirmo lo que tinc escrit en mas antecedents sobre las visitas al pare Sierra y cerca del negoci de la Almoyna, y tocant a ma partenza, la qual executaré sens falta en la pròxima primavera, que ara que estic del tot resolt un dia me apar un any, puix ja no estic gens gustós en Roma. Jo fas comte de fer la bala de la roba i llibres finit que serà lo carnaval, ço és en la quaresma, y enbiarla per via de Civitavecchia a Gènova, y partir de assí per dit Gènova en la semmana de Pasqua sens mes dilació —y partiria en la quaresma, sinó que en aquell temps no·s troba res de bo en las osterias de Itàlia—, y partiré ab passaport o senza; vulla sa Divina Magestat sia ab salut de tots, y que·ns pugam veure tots junts en casa com lo y supplico, y que te guarde com desitjo y tinc menester. Vuy, dia de Cap d'any 1724, que vulla nostre Senyor ne pugam comtar molts ab tota felicitat, tant en lo esperitual y temporal.

Als 11 del passat remetí a Gaspar la llista autèntica dels gastos de la primera causa

[20] Ha de fer referència a algun nou plet relatiu a aquesta institució —més avall es refereix a «la primera causa de l'Almoina»; per tant, n'hi degué haver d'altres— i no pas al que va motivar l'anada a Roma, que ja estava resolt el 1718.

[21] Es tracta doncs d'un benefici de Girona, i vinculat a la Sagristia de la catedral.

de la Almoyna, y sobre lo mateix assumpto te escriguí vuy fa 15 dias.

De vuy en 8 comenceran las òperas y comèdias, que en aquest any seran famosas per causa que en lo any vinent no n·i aurà, perquè fan lo any sant, y me serviran de molt divertiment.

6.5)

Als 8 Janer, Francisco: Rebo la tua dels 11 desembre y la de Gaspar dels 19, alegrant-me moltíssim de la vostra salut, que sia per molts anys. Jo gràcias a Déu la gozo, y sempre ab lo pensament de partir en lo bon temps, conforme tinc escrit en mas antecedents, puix pensant en açò no estic ja gens gustós en Roma, que tot me cau desobre, esfforçant-me tot lo que puc per rompre la ipocondria, per lo qual effecte me faran gran joc las comèdias y òperas que coménçan esta nit, que és lo millor divertiment que hi ha en Roma —en particular per [...]—, y referint-me a mas antecedents, resto... Roma, y janer 8, 1724.

Quant sia jo, arriban ab lo favor de Déu, aquí, me apar que podràs tractar de que fassa coadjutoria o be resigna, etc., puix prest lo un dels minyons, segon o terç, tindrà la edat, encara que sia ab dispensa, puix jo no desitjo sinó la quietut y descans y allargar lo violari, com se sol dir.[22] Antes de partir de eixa cort puch veure si puch [...] de posar en cap de un dels dos minyons la mia pensió que tinc en Mallorca, en cas de no resignar las prebendas, si bé jo més me inclino en fer resigna y restar-me ab la pensió, que com dic no desitjo sinó la quietut y llibertat, etc.

6.6)

Als 15 janer 1724, a Francisco: Lo avisí de la recomenaciò que me féu Giraud sobre lo interèss que té ab Domènech, y com prenguí de dit Giraud dobles 50, per las quals li doní una lletra a uso de semblant quantitat, etc.

---

[22] Quan Antoni o Baltasar de Bastero esmenten «els minyons», sembla que es refereixen als fills del seu germà Francesc —Anton, Francesc i Josep—, dos dels quals —els dos darrers— estaven destinats també a la carrera eclesiàstica. Tanmateix, no sembla que finalment Antoni nomenés coadjutor cap dels seus nebots, encara que Francesc de Bastero i Vilana el substituiria en el càrrec, ja que Pontic no ho diu enlloc de la seva *Sèrie dels prebendats*, ni es desprèn de la manera com es va fer el seu nomenament —vegeu-ho a l'apartat 1.1 de la primera part de la tesi.

6.7)

Als 22 janer 1724, Francisco: Rebo la tua de 25 desembre, y dic com ab la mia dels 4 dit ne doní part de la visita que fiu al pare Sierra, al qual antes de partir no deixaré de insinuar lo que me tens escrit, puix no hi anam a perdre res. Ab altra mia dels 18 te escriguí en orde als interessos tocant als gastos [...] de la Almoyna per la primera causa; y finalment la posta passada te insinuí la recomendació que me féu lo comte Giraud, y com prenguí de aquest, als 12 janer, 50 doblas, per las quals li doní lletra a uso, etc. Jo no penso sinó en mirar per ma salut en quant puc, com y també si se podria obrar alguna cosa de Sant Elmo, conforme me fas memòria ab ta última, y en partir quant sia passat lo fret, com tinc avisat. Y en lo ínterim, a Dios, a qui supplico te guarde més que a mi, com desitjo y tinc menester. Roma, etc.

Gaspar: me alegro sia arribat lo *Memorial* que remetí dels gastos, y en lo que me tens escrit, si ara no responc serà per la vista, puix antes de partir faré totas las diligències, etc., si bé que no partiré que no sia en lo abril, perquè en la quaresma no·s troba ni carn ni peix en las osterias de Itàlia, ni res de bo, particolarment en las dels Estats de la Iglésia, etc.

6.8)

Als 29 janer 1724 escriguí a Francisco participant-li de ma salut, etc., i li remití còpia de la notícia que llegí en los avisos de Cracas en orde a la Acadèmia de Madrid sobre lo *Dizionari de la llengua spagnuola*, per a que me digués què fonament tenia esta notízia y què cosa hi avia sobre açò, puix encara la resposta me trobarà assí en Roma, o almenos en estas parts de Itàlia.

6.9)

Als 5 febrer 1724, a Francisco: Rebo en esta posta la de Gaspar dels 16 janer sens carta tua, que vulla lo Altíssim no sia estat per falta de salut, suplicantli tots los dias te la mantingue, com desitjo y tant necessitam. Jo gràcias a sa Divina Magestat la gozo, y sempre ab vius desitgs de posar-me en viatge per a vèurer-nos, però ara a poc ho tenim, puix se redueix a cosa de dos o tres mesos... Y en lo ínterim, a Dios, etc.

Gaspar: Veig lo que·m dius en orde al informe, que lo espero, puix en tenir-lo farem la instància en la Sagrada Congregació, que no dubto lograrem lo intent. En orde a la roba negra que desitjas per ferte una capa, veuré si se trobarà cosa a propòsit, y de açò com y també de las demés incumbències ne sabràs la resposta o lo resultat a mon arribo.
A Baltazar respondré sens falta lo correu vinent, etc.

6.10)

Als 12 febrer, Francisco: Ab particular contento [he llegit] la tua dels 15 janer per las bonas notícias me assegura de ta salut, que vulla Déu conservar per molts anys. Assí corre per cert que lo rey auria renunciat lo govern a favor del senyor príncep de Astúrias, y que durant la menor edat de aquest se avia deputat un consell o regència en la qual, diuen, seria comprès lo senyor arquebisbe de Toledo, que si és axís nos podem promèter que nostre inquisidor [Baltasar] serà més prest promogut, y per primer correu espero que me'n parlaràs en cas sia verdadera esta notícia.

En remèter-me Gaspar la procura per la concebuda resigna a favor del doctor Cabrer, mestre dels minyons, faré que se [...] en continent y sense perdre temps, que ja Gaspar me'n parla en aquest correu ab la sua que rebo dels 23 janer. Jo partiré sens falta en la semana de la dominica in albis, y cregas que un dia me apar un any! En lo ínterim, a Dios, a qui supplico contínuament te guarde més que a mi, com desitjo y tinc menester.

6.11)

Als 26 febrer, a Baltazar: Ab particular contento rebí la tua de desembre per las bonas notícias que me asseguras de ta salut, que vulla l'Altíssim conservar, com tots necessitem. He gustat de la notícia que·m dónas de la impressió de totas las obras de Ramon Llull, que si bé sabia que las feya estampar lo elector palatí, pero no sabia que ja se n'aguessen publicat dos tomos, ni las altras circunstàncias que·m comunicas faents per lo meu llibre. Jo he feta la diligència per si los trobaria y ne he encontrat solament un exemplar, en poder del provincial passat dels franciscanos de eixa provincia de Mallorca, y avent fullejat encara que de passo lo primer tomo, ne he pres algunas notas per inserir aquest poeta en lo *Catàlogo,*

puix d'un modo o altre no deixaré de citarlo, etc., a las quals notas y he añadida la següent de la nostra *Proclamació Cattòlica,* al §. 15: «*Finalmente* ...»

Del sobredit Arnau de Vilanova, del qual y del mensioner de Rupecisa prosegueix la *Proclamació,* en lo citat lloc, que «*fueron tan célebres en la consideración de las causas naturales que fueron tenidos por prodigiosos*», ne he trobat en un còdice manuscrit de la Vaticana un tractat intitolat: *En nom de Déu sia, e de la umil verge madona santa Maria, comença un petit tractat per lo Reverent mestre Arnau de Vilanova sobre lo regiment qui·s deu tenir en temps de hepidèmia, ço és en temps de pestilenza* —lo qual Vilanova floria en lo principi de la centúria XV. Però estas y altras semblants notícias las sabràs per menor luego que jo sia arribat en Barcelona, puix des de allí te embiaré alguns dels meus originals que tinc treballats y sé cert que ne has de gustar, y per ventura més del que te imaginas.

Lo que jo desitjaria molt y molt és lo poder trobar en eixos paratges de Espanya las obras de mossèn Jordi, valencià, citat dal doctor Gaspar Escolano en la sua *Istoria de Valencia* llib. 1, cap. 14, núm. 2, que no puc deixar de persuadir-me que no se troben en alguna llibreria de València o en poder de alguna persona curiosa, etc., y és cert que quant sia arribat a Espanya he de fer tot lo possible per encontrar-los; y si tu en lo ínterim poguesses fer sobre açò alguna positiva diligència y podies descubrir-los escrivint a València, ne tindria particular complacència.[23]

Antes de partir deixaré disposat que nostre procurador se opose a la [...] que tenen los religiosos mercedaris sobre l'Almoyna, y jo partiré sens falta passadas las festas de Pascua, sens que sia bastant a detenir-me ninguna rèmora o qualsevol important negoci, ja que lo més important i convenient és ma partenza.

A dit, a Gaspar: Escriu des de luego a Francisco que me embie alguna carta de favor per Florència y per Marseilla, que me n'avia oblidat en mas antecedents, advertint que jo per partir no aguardaré eixas cartas; que si vindran a temps bé, y si no, no importa. Lo demés serà per lo partiment, etc.

[23] Sobre això, vegeu la resposta a les observacions sobre la *Crusca* de Baltasar de Bastero, de la qual reprodueixo alguns fragments a l'apartat 1.4 de la primera part de la tesi.

6.12)

A l'Il·lustre don Narcís de Font y de Llobregat, que Déu guarde molts anys, canonge de la santa Iglésia de Girona:[24]

Amic y molt senyor meu: Rebo sa carta de V.S. en lo temps que me trovo ab purgas y axarops per guarir d'una indisposició o atxaque, y podré partir quant antes envers eix país, pus estic fent ja la maleta o component lo baúl per posar-me en viatge luego que sia finida la Quaresma. De altra part, no tracto jo may a Garzia, y a ell li desplauria, etc.; per ço me tindrà per escusat, y lo demés serà a la vista si plaurà a Déu, a qui prego lo guarde ab molta salut. Roma, febrer 1724.

6.13)

Als 11 mars, a Francisco: Rebo la tua dels 5 febrer, y en resposta no deixaré de despedir-me del cardenal Spínola entre altres, si acàs serà feta la elecció de papa antes de partir, com creuré, y de deixar ben encomanat lo negoci del doctor Mas, com y també lo meu negoci sobre l'Almoyna, per quant se obriran los tribunals.

En lo que·m dius de arribar fins a Turín no ne estic encara resolt, per raó de lo immundo del viatge y no trobar-me ab aquell esperó y complexió robusta com antes, com y també per rahó del gasto, etc.; per ço me arreglaré segons lo temps, y en totas las ciutats de comers que trobaré per lo camí te escriuré, y a l'amic de Turín[25] no deixaré de escríurer-li antes de partir en cas que resolgui de no passar-hi, si bé que ne tinc moltas ganas y desijaria vèurer aquell país.[26] Faré tot lo possible per embarcar-me ab vestiment francès, y desitjo tocar a Marseilla.

Lo dia 19 entraran los cardenals en cònclave; veurem qui serà elegit y quins cardenals seran los ministres, ço és segretari de Estat y [...].

---

[24] És el secretari del capítol durant molts anys, i un dels canonges que, juntament amb el seu germà Antoni, Baltasar de Bastero escollirà com a vicaris generals en ser nomenat bisbe de Girona.

[25] Una lliçó anterior, ratllada, diu «al Marques de Trivié».

[26] Torí és la pàtria del seu pare, on els Bastero devien tenir encara alguns parents, tot i que aquí no se'n parli.

6.14)

Als 18 de mars, a Francisco: Rebo las vostras de 12 y 19 febrer de Mallorca, y 20 y 27 dit de Barcelona, que totas se redueixen sobre lo negoci del senyor comte Giraud, a qui tinc consigna las que me aveu remès per ell, y li he entregada còpia del capítol que Gaspar me escriu en la sua última dels 27, y queda dit Giraud molt agraït, etc. Esta nit escric a l'Oropesa dient-li lo que me insinuas, etc., y per quant se avicini ma partenza. Y no me dilato més, referint-me per ara en ma antecedent en orde al viatge, y en lo ínterim, a Dios...

6.15)

Als 8 abril, a Francisco: escriguí que partiria de vuy en 15 dias, si no és que la curiositat de vèurer lo nou papa que serà elegit me detinga alguns dias més, etc.

6.16)

Als 15 abril, Francisco y Gaspar: Rebo en est correu las vostras, ço és de Mallorca 26 febrer y 4 mars, y de Barcelona 5 y 12 dit, y en primer lloc dic com tinc rebut lo plec de lo negoci del senyor Verthamon y lo del senyor bisbe,[27] junt ab lo *Informe* sobre lo meu negoci de la Almoyna, als quals respondré per primer correu. En segon lloc dic que avent del tot finida una certa cosa que tenia entre mans cosa de quatre mesos ha —lo que sabreu quant sia arribat y ne tindreu particular alegria, per resultar-ne algun onor a nostre nom y casa—[28] estic ara actualment embalant los llibres y roba y diposant mon viatge, lo qual penso executar per mar, embarcant-me en Civitavecchia per Livorno, y de Livorno arribar fins a Florència, ahont me detindré alguns 8 dias, y de allí tornar a Livorno y de Livorno a Gènova, y continuar lo viatge per mar en dretura per Barcelona o per Marseilla segons la occasió y [...] que se presentarà; y no partiré que no sia finida aquesta lluna de mars, per esser lo temps molt rígido —puix en lloc de primavera pareix que siam en lo ivern—, y en lo ínterim podrà esser que se elegesque lo nou papa y que tingue temps de vèurer-lo antes de partir, com desitjo.

---

[27] Es refereix a alguna gestió per compte del bisbe de Girona, que en aquest moment és Josep de Taverner i d'Ardena, nebot del bisbe que havia vist la marxa Bastero i també el segrest de la seva dignitat.

[28] Segurament es refereix a la publiació del primer volum de *La Crusca provenzale.*

Als 6 del present mes doní una lletra a uso de 30 doblas al senyor Giraud, que no he pogut fer de menos. Continueu a escriure lo que ocorre ab sobrescrit a Jaume Marsà, y a Dios, que vos guarde, etc.

He tingut ocasió de llegir lo full estampat tocant a la Real Accademia Espanyola y al concebut *Diccionari de la llengua castellana*, que ab molt desig lo estava esperant en son lloc y temps, tant majorment que molt en breu y antes de mon arribo a Barcelona pot tenir aquella accadèmia alguna notícia de la mia obra,[29] etc.

6.17)

Als 22 abril 1724, a don Anton y don Joseph de Bastero y Vilana, que Déu guarde molts anys: Carísims nebots meus, no puc explicar-vos la consolació que tinguí de las vostras affectuosíssimas cartas y notícias de vista que me aportà de vosaltres, cosa de dos anys ha, don Joseph Sànchez, y per quant ara estic preparant-me per la partenza, a effecte de donar-vos un abraç, vos fas estas quatre ratllas —que serviran en resposta de las vostras—, per a donar-vos esta notícia y anticipar-vos axí bé la alegria que suposo tindreu de vèurer-me y de conèixer-me.[30] En lo entretant vos embio mil corals saluts, y altres tants a na Marieta y a la Laya,[31] mentre que del demés ne saré jo mateix lo portador si plaurà a Déu, a qui prego vos guarde en companyia de tots los de casa, com desitjo y tinc menester. Roma, etc.

6.18)

Detto, al molt Il·lustre senyor don Josep de Verthamon, que Déu guarde molts anys com

---

[29] «de la qual podran pendre alguna llum per al *Diccionari*», ratllat. Es refereix segurament a la carta que Bastero adreçà a l'Academia española, reproduïda a l'apartat següent.

[30] Quan Antoni de Bastero a marxar a Roma els seus nebots havien de ser molt petits, o bé no havien encara nascut —Josep mor l'any 1786, i devia néixer després de 1710. És estrany però que no parli de Francesc, germà d'aquests dos; tot i suposant que fos el germà més petit, per aquest temps ja hauria d'haver nascut, tenint en compte que tretze anys més tard serà nomenat canonge i sagristà major de Girona, després de la mort del seu oncle —no sabem cap data segura d'aquest Francesc de Bastero, ni la de la seva mort, ja que la *Sèrie dels prebendats* de Sulpici Pontic s'interromp abans.

[31] Eulàlia de Bastero i Vilana és enterrada també a la sepultura familiar de la catedral de Girona. D'aquesta Marieta, però, si és que es tracta d'un altra germana, no en tenim cap més notícia —sabem només d'una Esperança Bastero, que es casa a Girona l'any 1735 amb Domènec de Duran. També es podria tractar d'una cosina d'aquestes, Marieta Sunyer i Bastero, però llavors no tindria gaire sentit que el canonge no esmentés a la seva carta l'altre cosí, Josep Sunyer, germà de Marieta.

desijo, del Consell de Sa Magestat en lo Supremo de Cataluña: Molt senyor meu, ab summa estimació he rebuda sa carta de V.S. dels 4 del passat, junt ab la procura y requisitòria, la qual avent-la ja traduïda en italià la consultaré demà ab un curial de ma satisfació, tenint ben comprès tot lo que V.S. me adverteix ab dita sa carta, del que pot estar ben descansat puix cuydaré de esta dependència ab particular vigilància y activitat, y avisaré del resultat. Y quant partesque per eix país, que crec serà dintre un mes, la deixaré encomanada a persona de tota ma confiança, que és tot quant per ara tinc que dir a V.S., a qui oferesc tota ma servitut ab lo major rendiment y affecte, mentres prego a l'Altíssim lo guarde molts anys y ab perfeta salut, com desitjo.

6.19)

Detto, a monseñor obispo de Gerona:[32] Con la mayor veneración recibo la favorezida carta de V.S. Ilustrísima de 9 del mes passado, y en su respuesta he avisado ya al señor Corazza que vaya poniendo en orden los papeles y libros que tubiere prevenidos, a los quales añadiré algunos tomos de sermones quadragesimales y morales de los sugetos más acreditados, conforme V.S. Illustrísima desea y me manda, y con particular gusto se los traeré yo mismo, pues espero partir dentro un mes poco más o menos. Y en el ínterim y siempre, estaré esperando las órdenes de V.S. Illustrísima, a quien doy las más rendidas gracias por el favorable *Informe* que me ha remitido para la Sagrada Congregación,[33] pues con esso tengo el negocio por seguro. Pero ya que no puedo corresponder a tantas mercedes y onras que continuamente rezibo de V.S. Ilustrísima, no cesaré de publicarlas con un perpetuo agradecimiento, y de suplicar a su Divina Magestad como incessantemente lo hago, y en particular en mis sacrificios, no confunda a V.S. Ilustrísima y le conceda dilatada vida.

[32] En aquest moment, com ja he dit, és Josep de Taverner i d'Ardena, amb qui sembla que, malgrat tot, hi ha una bona relació.

[33] «a la qual lo presentarè o lo hare presentar luego que hubiera lugar», ratllat. Aquest *Informe* fa referència a alguna pretensió relativa a l'Almoina del Pa —vegeu, en aquest mateix annex, 6.16.

6.20)

Detto, a Francisco: Lo fret que fa encara, y més que en lo desembre; lo espera[r] la elecció del papa per aportar-me'n algunas indulgències *in articulo mortis*; los llibres y recados que ha de posar a punt Corazza per [...] per lo senyor bisbe y, finalment, mil cosas que encara me fàltan per la partenza —en lo que estic presentment del tot ocupat— me la faran retardar cosa de tres semanas o de un mes *ad summum,* però cregau que per sant Joan seré ja en Barcelona si plaurà a Déu, si no és que posat en Gènova se me presente primer una bona embarcació o per Mallorca o per Marsella.

6.21)

Als 6 maig, a l'Il·lustre senyor don Joseph de Verthamon: Molt senyor meu, he consultat ab lo senyor Joan Andreu Rinaldi, qui és un dels curials més acreditats y persona de tota ma confianza, lo negoci de V.S., y diu que no és praticable, com veurà del paper inclús. Si però V.S. voldrà que se li embien lletras compulsorials per fer trasportar assí lo procés, que és lo que·s pot fer en virtut de la requisitòria, per a que aguda cognició dels mèrits y de la sentència se passe a la execució de aquella, serà servit avisar ab sobrescrit al Reverent Jaume Marsà, lo qual cuidarà de embiar-las-hi com si fos jo mateix, puix jo penso partir per eix país dintre tres semanas y posar-me personalment a la obediència de V.S., que Déu guarde molts anys y ab perfeta salut, com desitjo y li supplico.

6.22)

A dit, a Francisco: Jo estic aguardant la elecció de papa per partir immediatament, y ja te escriuré lo dia cert que partiré. He resolt de fer restar assí per ara mossèn Jaume per anar-me'n més reposat de algunas mias cosas, conforme diré quant saré arribat, puix me apar que axí és de conveniència per a tots. És veritat que he estampat lo primer volum de la mia obra —ja que no he pogut imprimir-la tota de una volta per falta de [...]—, conforme sabreu per menor quant sia arribat, y tindreu particular gust de vèurer-lo y llegir-lo; y per ara aquest primer volum no lo he dedicat a ningú, perquè..., y sempre saré a temps a dedicar a algú tota la obra, etc. (li remeto dos frontispicis ab figuras).

La posta passada escriguí a l'amic senyor marquès de Trivié que li n'embiaria dos

exemplars, puix no me lo sento de passar a Turín per rahó de l'incomodo, etc.,[34] y també lo gasto y per la tardanza, etc. Y a Dios, que te guarde, etc.

6.23)

Als 20 maig, a Francisco: Ja estic del tot aparellat per a partir, puix no espero sinó que sia feta la elecció del papa per portar-me'n algunas indulgències *in articulo mortis*. Per lo viatge y per la compra de algunas cosas que no·s poden escusar doní lo dia 10 de present mes de maig a Giraud una lletra a uso de 70 doblas, y esta serà la última, puix per sant Joan de juny penso d'ésser en Barcelona, si plaurà a Déu, no dubtant que per la Pentecosta al més llarc tindrem ja papa. Y referint-me a mas antecedents, y deixant tot lo demés per a la vista, resto suplicant a nostre Senyor te guarde, en companyia, etc.

Gaspar: Als 22 abril responguí al senyor bisbe, y als 6 del present mes al senyor Verthamon, per avisar, etc. En esta posta he rebuda la tua dels 30 de abril.

6.24)

Als 3 juny, Francisco: Demà se fa la encoronació del papa. Passadas estas festas de la Pentecosta y vista la encoronació del Papa que se farà demà, concertaré lo calès per partir per Gènova, ja que no me apar acertat, com me pensava, lo embarcar-me a Civitavechia, o assí en aquesta ribera. Confirmo la [...] de dos doblas que he [...]

6.25)

Amic caríssim y molt senyor meu:[35]

Devent partir per la pàtria, ho poso en sa notícia per si allí se li ofereix alguna cosa que dir a sos germans, o altrament si té res que manar-me, puix la resposta de esta encara

[34] Cf., en aquest mateix annex, 6.13.

[35] Aquesta carta i la següent segurament són dirigides a Joan Torres Oliva, l'amic de joventut de Bastero, que d'alguna manera devia participar dels projectes intel·lectuals del sagristà —li enviarà unes *Observacions sobre la Crusca provençala* (RAFANELL, 1989), en resposta del requeriment que llegim més avall, en aquesta mateixa carta.

me trobarà en Roma, per quant esperaré la elecció del papa per poder portar-me algunas indulgències *in articulo mortis*. Poso altresí en sa notícia com avent estampat lo primer volum de la mia *Crusca* —ja que per falta de medis no puc per ara estampar los demés volums, com desitjava, que encara que últims en orde són estats los primers que he treballats, y molt més grans que dit primer— ne entregaré la semana entrant un exemplar al amic Morante per a que lo remete a V.M., a qui supplico que quan lo aurà llegit me afavoresque de dir-me liberalment lo que li n'apar y fer-hi sas notas, com y també de comunicar-me totas las notícias que V.M. puga adquirir sobre la subjecta matèria, y escríurer-me axí bé sobre lo mateix assumpto encara que jo sia en España, puix assí restarà per ara mossèn Jaume Marzà, qui cuydarà de encaminar las cartas. En lo entretant li enbio los inclusos frontispicis per a que V.M. los comuniqui a eixos literats, tant de Sicília com de Nàpols.

A mi me ha obligat a partir lo vèurer que may he pogut alcançar que se me alçassen lo segrest o confiscació, per millor dir, de las rendas de ma sagristia, y lo persuadir-me que posat allí serà axò més fàcil, ja que mos germans me han remès lo passaport del Comandament de Cataluña, y aniré axí bé assegurat, puix lo senyor cardenal Aquaviva may me lo ha volgut donar. Si jo puc recabar que me tornen las rendas y que nostre Senyor me done salut, tinc ferma intenció de retornar prest a estos parages de Itàlia, y en dretura a Venèzia, no per altre que per a prosseguir allí la estampa de dita *Crusca*, que ho tinc molt al cor, per ésser cosa tocant a la glòria de nostra nació y en benefici del públic, com me assegurà lo any passat lo senyor abate Anton Maria Salvini de Florència, aont aní per dependència de dita mia obra. *Deus dirigat* y molt guarde a V.M. Roma, 22 abril 1724.

Li dono en esta ocasió la enorabona de la llibertat de son germà don Pedro, de qui no ha gaire que ne tinguí bonas notícias quant se trobava en Barcelona y també en Mallorca.

6.26)

Als 6 de maig, al dit amic caríssim: Vuy he entregat a don Diego Morante un exemplar del llibre per V.M., a fi que lo·y remete, lo que no he fet més prest perquè he volgut que fos

enquadernat. Jo me detindré encara assí cosa de tres o quatre semanas[36], y referint-me en lo demés a lo que li tinc escrit vuy fa 15 dias per casa del [...] don Miquel de Montserrat, resto sempre de V.M. pregant a Déu guarde molts anys.

6.27)

Illustrissimo ed Eccellentissimo signore:[37]

Dovendo partire per la mia patria, giacché i miei fratelli mi anno mandato il passaporto del comandante di Catalogna —non avendo potuto mai averlo di questo signore cardinale Acquaviva—, ne pongo riverentemente a V.E. la notizia, ed in questa congiuntura non voglio tralasciarme di accenarle che, avendo dato alla stampa il primo volume della *Crusca Provenzale*, della quale gliene invio il frontispizio, mi favorisca V.E. de dirmi a chi vuole ch'io ne consegni in Genova due esemplari per V.E., poiché ancora la risposta mi troverà o qui in Roma o pure in Genova. Se poi il Signore Dio mi darà salute, e che il re mi faccia la gracia delle rendite della mia sagristia che ancora è in sequestro, ho ferma intenzione di ritornare subito in Italia e passare a Venezia, non per altro che per seguitare in quella città la stampa degli altri volumi, che saranno molto più grandi assai del primo suddetto, non avendo per ora potuto darli fuora per mancanza di denaro. Ed infine, rinnovandola la mia anticha servitù, desideroso de'suoi comandamenti e le mani cordialmente baciandola, mi fa gloria di essere di V. Eccelenza, etc.

6.28)

Il primo volume della *Crusca Provenzale* contiene 182 pagine in foglio. In esso volume non vi è conpresa niuna lettera, se non solamente la *Prefazione*, la *Tavola degli autori e poeti* con le notizie storiche, etc., e alcuni preliminari, e il *Catalogo o lista de le voci provenzali*. Gli altri volumi saranno molto più grandi assai; il secondo conterrà sino alla lettera *I* inclusive, e il terzo il restante dell'alfabeto. Il quarto poi conterrà gli giudici e le giunte, poiché simili opere non anno mai fine, tanto più essendo la suddetta *Crusca provenzale* una esposizione

[36] «per la curiositat de vèurer lo Papa que serà elegit», ratllat.

[37] Aquesta carta i la següent no sabem a qui van adreçades —potser a algun cardenal de la cúria romana a qui Bastero havia participat els seus projectes.

del *Vocabolario degli accademici della Crusca*. Il costo di questo primo volume è scudi due.

7. Carta d'agraiment d'un personatge notable de la cort romana, de qui no he aconseguit més dades, per la tramesa de *La Crusca provenzale* i l'esborrany de la resposta de l'autor de l'obra. No tenen gaire interès, però ens donen una idea de la rebuda que tingué *La Crusca* entre la intel·lectualitat romana, i en quins termes s'hi relacionava Antoni de Bastero. Són al ms. 142 del seminari de Girona:

7.1)
A 3 Mayo 1724.

Fiovilli besa las manos a don Antonio Bastero y le da encareçidamente muchas y bivas gracias por la honra que S.M. le ha hecho en el embiarle su muy apreçiado libro, el qual detuvo en si toda la noche passada despierto a Fiovilli, que leyó d'él la mitad y admiró la muy bien ordenada y varia erudición, la firmeça de las razones, la limpieza de la lengua toscana, las autoridades de los antiguos y, entre todo, la unión de la composición, que es la más bella parte de la obra. Por lo que se alegra infinitamente con S.M. y se le profesa obligado, como aun lo hará toda nuestra Italia, mientras tales libros muy a menudo suelan salir de las imprentas y de las cabeças de los doctíssimos y alabados hombres como es V.M. Gustará en tanto quien escrive y venera las dignas prendas de S.M. de hablarle más cargo a boca quando tendrá la deseada suerte de gozarla.

Embía col presente la cantata, que desearía fuera estampada, pero ni aun para si la tiene, y con ella un libro de sus poesías, que no sabe si se le embió a V.M. —y si no lo ha hecho ruégale a perdonarle mientras las confusiones de sus ocupaçiones, y no otra cosa, le havrán quiado de la memoria lo que debía haçer. Y con esto le queda muy distincto servidor de su muy querido y apreçiado don Antonio, a quien buelve a besar las manos.

7.2)

Risposta:[38]

Bastero riverisce divotamente il signore abate Dionigi Fiorilli, suo stimatissimo signore, e dopo rendergli infinite grazie della cantata e del libro, che con sommo piacere ha letto —particolarmente la eruditissima e bellissima prefazione, o sia *Lettera a'lettori*— gli dice che domani domenica, verso l'ore 21, si porterà di lei nel palazzo per godere della sua conversazione, si però il signor abate non sarà occupato o non comanderà altrimenti. E con tutto lo espirito si conferma, etc.

8. Carta molt interessant, en què Antoni de Bastero s'ofereix a l'Academia Española, de ben recent creació, poc després del seu retorn a Barcelona. L'esborrany d'aquesta carta, que no degué ser mai contestada, forma part del tercer volum de la Miscel·lània en foli, de l'Acadèmia de Bones Lletres (ms. 3-II-3).

Excelentísimo señor:

Con la ocasión de aver estado en Italia, y en Roma particularmente, más de catorze años, a donde passé por pleytos de mi sacristía mayor de la santa Iglesia de Girona, logré en cierto modo —movido del genio que tengo al estudio de las buenas letras— de registrar y observar algunas de aquellas célebres librerias como son la Vaticana y la de Casanate en Roma, y en Florencia la Medicea Laurenziana, que es toda de manuscritos antiguos. Y aviendo visto que muchos de los estrangeros ultramontanos procuran curiosamente recojer de las mismas bibliotecas las más raras y apreciables noticias, aziendo trasladar o copiando los mejores manuscritos —a cuyo fin la corte de Portugal mantiene sujetos y agentes en Roma los quales remiten a Lixbona copia de todo lo más precioso que de mano en mano en dichas librerías van descubriendo, además de lo que sale impresso, que es mucho y

[38] És en un paper solt, enganxat a l'interior de la carta.

bueno, por florezer en aquel país de Italia admirablemente la erudición y letras—; y considerando que el rey nuestro señor ha gloriosamente establecido no solo la Real Academia Española baxo la dirección y govierno de Vuestra Excelencia, sinó también la Biblioteca Real para beneficio del público, la qual se podría enriquezer y aumentar uniendo a ella todo lo más erudito que en lengua italiana, o en qualquier otra de las vulgares nobles se allare; y que por consiguiente nuestra española nación, y la misma Real Academia tendrían mayor comodidad para la abertura y aumento del literario comercio y fábrica, o sea del *Vocabulario castellano* —cuya obra estamos ansiosos esperando todos, por ser ella de un idioma rico, noble e imperioso, y por todo el mundo, sonoro— o de qualquier otro género de composición docta y erudita; me he atrevido por tanto a azer a Vuestra Excelencia presente lo referido, no más que por lo que pudiere ocurrir en utilidad de la literaria república española, con la confianza que lo tendrá Vuestra Excelencia por bien, pues me consta el innato virtuoso genio que tiene Vuestra Excelencia de promover en nuestra España las buenas letras. Y con esta ocasión me ofrezco, con el mayor rendimiento y obsequio, al servicio de Vuestra Excelencia en todo [lo] que fuera de su agrado y en mi corto ingenio cupiere, esperando la onra de merecer sus preceptos, y que su Divina Magestad guarde y prospere la persona de Vuestra Excelencia por largos siglos, y con salud muy profusa, como se lo ruego en mis sacrificios. Barna, 2 diciembre 1724.

9. Carta de Baltasar de Bastero —llavors inquisidor general de Mallorca— al seu germà, amb què acompanya la tramesa de les seves observacions a *La Crusca provenzale* que Antoni acabava de publicar (ms 142 BSDG). Té interès, sobretot per veure el grau d'implicació del futur bisbe en les activitats del seu germà:

Anton,

la *Crusca provençale* de què se parla llargament en los adjunts fullets és linda cosa, y digas-me per curiositat si en Itàlia té molt despatx o si Marçà ne ha venuts molts, pués si se'n venen molts essent lo preu tan crescut és proba de que té allí gran acceptació. Y

digas-me també si en Venècia —ahont com sabs tots los mesos se dónan al públich uns llibres o jornals dels litterats de Itàlia, en què se fa un breu extracte y la crítica dels llibres italians que se imprimeixen— se ha fet menció encara de ta obra; quizà no la tindran y, si te apar, no sería mal que Marçà ne enviés un imprès al director de dits *Jornals*, etc.

Assí nos han enviat differents impresos de un *Memorial* de la Iglésia de Sevilla sobre lo primat de Toledo; a mi me n'han tocat dos, y lo un te l'envio perquè lo llegesques y te'l quedes, que gustaràs summament de las bellas notícias y ben portadas que gasta lo author, principalment en la primera part, que serveixen de molt per la notícia de la història ecclesiàstica de España.

Quant vinguí assí a Mallorca me fiu una cota que assí no me ha servit ni un sol dia, pués sempre he usat y uso del ropó, tan de nits com de dias, y aixís sempre me la he reservada tota nova per a tu, per quant tornassis de Roma, y ab la bona ocasió de un català que passà aquí, te la envio dins sa caixa ben [...], que me alegraré que arribe bé y que sia de ton gust.

10. Dues cartes de Joan Torres Oliva, enviades des de Roma després del retorn d'Antoni de Bastero (ms. 142 BSDG), on podem intuir quina mena de relació unia aquests dos personatges, amics de joventut. S'hi parla de les *Observacions sobre la Crusca provençala* del mateix Torres, conservades al ms. 3-II-3 RABLB i publicades per August Rafanell, i d'uns manuscrits de Garcia i Fontanella que suposadament interessaren al nostre canonge:

10.1)

Roma, y octubre 7 de 1724.

No sabria explicar lo cuydado en què lo viatge de V.M. me tingué fins que sabí son arribo a eixa capital, y bé que després de una llarga y penosa navegació; de qualsevol manera, *sit nomen Domini benedictum*. Vuy però continua mon temor sabent que los metjes

li han prohibida fins la menor aplicació de cosa que·l puga molestar, lo que·m fa sospitar alguna indisposició ocasionada del mar y de la pesada estació del temps en què partí de esta cort. Vulla la Divina Magestat concedir-li un perfet restabliment de complida salut ab llarchs anys de vida, a què m'interessaré com per la mia pròpria; en fi, jo viuré sempre en la major impaciència fins a merèixer positiva notícia de la sua prístina salut y de saber al mateix temps si los dos meus llibres manuscrits són ja en mans de V.M., com me presumo, perquè en cas de haver-hi sobrevinguda alguna dificultat a mi imprevista voldria reiterar las diligències fins que reste servit a satisfacció sua —també desitjaria saber si se ha trobat lo original manuscrit de Fontanella, etc.

Algunas personas de bon gust que ab vehemència sospíran vèurer terminada la estampa dels altres dos tomos de la *Crusca provençala*, havent sabut que V.M. era fora de Roma temen que la obra quedarà truncada. Anyadesch dir-li que de Nàpols, Sicília y altras parts ahont ha penetrat ja la sua *Crusca* han escrit a esta cort per a que los fos enviada —fins del Rosselló un rector que assí té un nebot li manà que a qualsevol preu la·y envie—, però havent sabut fàltan encara los dos tomos vòlan diferir-ho, tement axí mateix no se'ls frustren las esperanças de vèurer esta obra en la última perfecció, per lo que viuhen en la major inquietut de vèurer-la a mans del públich. Jo, per part mia, los vaig acalorint i alimentant, fent-los esperar la tant sospirada *Crusca*, corroborant totas mas persuasions ab esta sola, dient que lo compositor de la tal obra ha manifestat bastantment son honor en què sens aténdrer interessos ni a prejudicis de la pròpria salut ha volgut sacrificar-se en una fatiga de llarchs anys, per no dir-li immensa y la més intricada, sols per il·lustrar la nostra comuna pàtria y llengua, desentranyant del cahos de la antiguedat y de la confusió del'oblit los més preciosos monuments y vestigis de nostre idioma, ben assegurat que una tal descuberta, com la de altre Cristòfol Colombo, havia de produir un nou y rich comerci en los estudiosos de las bonas lletras, la qual cultura havia de fructificar immortals llorers y aplausos a nostra nació, y a moltas altras los farà cullir lo desengany de la precedència y vantatge incontrastable de nostra llengua en antiguedat, llustre y extenció. Anyadint dir-los, en conclusió, que V.M. és nat galant home, antes que autor de ningun llibre, ajustant a sa nobleza los distinctíssims mèrits de sa persona y de tots sos germans.

Jo·m só difundit més del que me havia proposat però en assumpto tant gustós no sé deixar-me'n. Sé que jo valch poc y que puch menos; sé que V.M. té molts amichs y servidors; però més de cor que jo no m·o sé persuadir: la prova està en mans de V.M., usant

de la llibertat que té de manar-me. Lo temps dirà lo demés: *ut desint vires, tamen est laudandor voluntas... Haec facit ut veniat pauper quoque gratus ad aras, et placeat caeso, non minus agna, bove.* Y en aquest propòsit viuré fins que tindré respiració, protestant-me sempre de V.M.

Affectuosíssim servidor que ses mans besa, Joan Torres.

Excuse'm per gràcia la llibertat de la carta annexa per a fer-la tenir a mans de qui va dirigida, perchè no sabia trobar més segur conducto.

10.2)

Roma, y agost als 3 de 1726.

Molt senyor i amich,

fins vuy tots los aficionats a V.M. espéran ab impaciència vèurer cumplida la obra de la *Crusca*, però jo que per molts títols me professo bon servidor de V.M. y amant de la nostra pàtria no sabria ponderar quant sensible sia per mi tanta dilació, ni vull penetrar-ne los motius per no pecar de curiós; visch no obstant ben persuadit que V.M. ho tindrà molt a cor, y que los danys de la tardança los pagarà ab usura, fent esperar la obra més crescuda y més cumplida. Havent-me avisat V.M. que no sabia com se fossen desviadas aquellas notas que sobre la dita *Crusca* jo tenia fetas, y que desitjaria tenir-las, prevalent-me de un tal permís ne fiu altras novas y més difusas per las espècias que·m sobrevingueren, y crech no desagradaran a V.M. Però las ocupacions presents no·m déixan temps de transcríurer-las del borrador, que espero fer-ho per primera ocasió.[39]

Participo a V.M. que·m trobo ja en la pretensió de aquesta dataria, ahont procuro vèurer si·m cabrà alguna part de las gràcias que s'hy reparteixen per poder-me'n tornar a la pàtria, que ho desitjo ab vehemència, desenganyat ja de haver vist món, assegurant que

[39] Estracta de les *Observacions a la Crusca provençala*, relligades entre els papers de la miscel·lània en foli (3-III-3 RABLB), que esmenta Torres Amat i trancrigué August Rafanell. Suposo que la que conservem és la segona versió —enviada després de la data d'aquesta carta— ja que, pel que sembla, s'havia extraviat la primera; amb tot, a l'índex del volum que les inclou, Bastero anota que aquestes observacions les «féu y me donà en Roma Joan Torres» —potser escriu això perquè ja no recorda com va anar, o tal vegada ell va retrobar les primeres observacions, i Joan Torres no li arribà a entregar la segona versió, més ampliada...

lo desitg de vèurer a V.M. no és lo menor motiu que excita mon retorn, per poder freqüentar ab gust particular meu algunas conferències sobre la sua obra, oferint-me novament a servir-lo y a dar-li gust en quant sia de son agrado. Vulla Déu nostre Senyor sia ab la brevedat que solicito.

Las notícias que subministra esta cort són tals que causarían poch gust dir-las com ellas són, perquè vèurer fer vuy una cosa y demà desfer-la, als uns fa ríurer y fa suspirar als altres, però los que riuhen no riuhen sempre, que alternativament los toca la tanda de suspirar. En fi, se és acabada —o alomenos està en calma— aquella aura tant favorabble ab què començà aquest pontificat. Vulla la Divina Magestat consolar a tots, y a V.M. lo prospere, felicite y guarde los molts anys que suplica son més segur servidor y amich que ses mans besa, Joan Torres.

Jo no dubto que V.M. haurà registrat ab satisfacció sua aquells dos llibres manuscrits de Garcia y Fontanella, per lo que estimaré a V.M. los fassa passar a mans de la mateixa persona que·ls hi consignà, que és lo senyor Anton March, llibreter, y no a altra persona, de què rebré particular favor; y quedo sempre ab vius desitgs de servir-lo.

11. Una interessant carta de Pere Serra i Postius, en què aquest assabenta el canonge Bastero de diversos projectes de l'Acadèmia de Barcelona i intercanvia informació bibliogràfica. És al ms. 140 de la Biblioteca del seminari de Girona, i va ser parcialment publicada per Modest Prats en el seu treball sobre la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* d'Agustí Eura (PRATS, 1974), que Serra havia remès a Bastero poc temps abans de la seva redacció. Constitueix un dels pocs documents que tenim sobre la relació del sagristà, ja instal·lat a Girona, amb els seus amics barcelonins i amb l'Acadèmia.

Molt Il·lustre senyor.

Amic i senyor, me só alegrat al oir la aprovació de nostre empresa, ço és de trabellar

un Arte poètica catalana, y no dupto que axí en ella com [en] la Història de nostra pàtria o país pot V.S. subministrar molt. Lo primer tinch per més dable se lògria que lo segon, perquè aquest se a tractat fer dos o tres vegadas en nostra acadèmia y al cap de dos dias se és desvenescut, per causa de la antiquíssima tatxa de nostre nació —vull dir, per la desunió. Bé sab V.S. puch jo subministrar molt y molt; quant seré mort se'n penediran de no aver sabut lograr la ocasió.[40]

Lo primer treball lo a emprès lo autor del tractat comuniquí estos dias a V.S.,[41] que és lo pare prior de Sant Agustí, fra Agustí Eures, apassionadíssim a nostre idioma, que a seguit la Itàlia y Roma com V.S., però li fàltan llibres y materials. Li participaré lo que V.S. me escriu, y ab la certitut de ser V.S. boníssim panicà, li daré esperanças de que nos ajudarà y farà molts dels exemplos [que] me apuntà, puix sols V.S. o pot fer entre tots los catalans.[42]

En rahó de sos llibres, diré que el els encans és com Covarrubias, axí mateix. El de quart, ja li'n dava jo 127 ardits; no·i a qui·l [...] el de quart —lo té aquell, detràs lo convent del Bonsuccés. Anant dijous a la llibreria de Dalmasses per mon assumpto —no sé si·l llegiré demà, dia de acadèmia, o a l'agost, y fins llegit no·s pot comunicar, com V.S. sab— trobí *Las antiguedats de España*, de Aldreta, que mai lo avia vist; és poc menos que de full, y cerca de una mà de alt.[43]

Me an dit que en Madrit un català escriu sobre lo idioma castellà, lo que me admira, traballant·i la acadèmia. Diuen és un germà del doctor Armendia, que tanta fortuna a feta, però no aquest que escriu; yo discorro [que] deu ser poeta. Quedo de V.S. ab fina voluntat,

---

[40] És coneguda la gran acumulació de llibres curiosos i materials històrics que va poder fer el botiguer-poeta al llarg de la seva vida, a l'estil dels notables erudits del segle anterior. Encara que la vàlua de les seves recerques i nombroses publicacions resulti més aviat anecdòtica, i que els seus treballs pequin d'una gran dispersió, Serra i Postius ha estat injustament oblidat i falten estudis seriosos sobre la seva obra i l'activitat acadèmica, etc. —sobre Pere Serra vegeu encara MADURELL (1956 i 1973).

[41] Es refereix a la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català*, que trobem relligada també entre els papers d'aquest volum miscel·lani —ms. 140 SDG. Sobre aquest text, que s'havia atribuït durant molt temps a Bastero, vegeu PRATS (1974), FELIU et al. (1992), i també FELIU (1995).

[42] Així, pel que diu Pere Serra, Antoni de Bastero hauria estat disposat col·laborar —no és probable que finalment ho fes— amb el tractat de poètica d'Agustí Eura. Queda clar, almenys, que ja li havia apuntat *«alguns exemplos»* dels poetes antics a Pere Serra. Precisament, en un manuscrit de Serra que es conserva a la Casa de cultura de Ripoll —antigament a la biblioteca Mata— i que conté diverses notícies bibliogràfiques destinades a la redacció d'una *Biblioteca catalana*, hi podem llegir, en la dedicatòria que havia d'encapçalar aquesta obra, datada el 1736, que s'inclouen en el repertori alguns autors catalans antics, desconeguts fins aleshores i extrets de la Biblioteca Vaticana —MADURELL, 1973, p. 6; podria ser molt bé que es tractés dels *«exemplos»* esmentats, que li havia proporcionat el canonge Bastero.

[43] Bastero també havia consutat sovint aquest biblioteca quan residia a Barcelona, després del seu retorn d'Itàlia, i segurament ja coneixia l'obra d'Aldrete, que utilitza repetides vegades en la redacció de la *Història de la llengua catalana.*

Déu me'l guarde dilatats anys. Barcelona, y juny 30 de 1731. De V.S., de cor, Pere Serra.

12. Conjunt de cartes, conservades al ms. 142 del seminari de Girona, que ens reporten l'interessant testimoni d'una ocasional relació amb un clergue occità, un tal Viellescases, que d'alguna manera esdevé col·laborador dels projectes filològics d'Antoni de Bastero, els quals assoleixen aquí la seva dimensió diríem més pan-occitanista. Altra vegada el seu germà Baltasar hi és pel mig —de fet és qui procura aquesta relació, i qui manté la correspondència amb Viellescases. La primera carta és del bisbe de Girona, i l'escriu durant una de les seves visites pastorals per acompanyar la tramesa de la primera de les cartes de Viellescases; segueix la nota d'un canonge d'Elna, que actuarà d'intermediari en aquesta relació.

12.1)

Anton,

me alegraré que esta te trobe ab perfecta salut, en companyia de [...] y de los minyons. Yo, gràcias a Déu, continuo ab esta felicitat en lo giro de estas parròquias,[44] com te díuan los minyons que se'n retórnan aquí per a poder pèndrer després sa marxa a Barcelona, a començar sa conferència per poder a son temps entrar a Huesca ab algun coneixement del present llibre de la [...], y sobre açò y tot lo demés los pots instruir de tot lo que te aparega convenient per sa millor direcció y govern en tot, etc.[45]

He rebut la adjunta del visitador de la missió, y esta altra del canonge de Elna ab

[44] El bisbe Bastero es troba en aquest moment de visita pastoral —més avall s'esmenten els llocs de Camallera i Flassà. Baltasar va ser realment un prelat molt preocupat per la bona marxa de la seva diòcesi —ja he parlat, a la primera part de la tesi, de la circular enviada a tots els rectors, per potenciar les conferències morals— i va tenir cura de la construcció de moltes esglésies, així com de la instrucció del seu clergat, per a la qual cosa confeccionà diversos llibres —*El pàrroco en su ministerio*,etc.

[45] Aquests «minyons», que devien fer força vida amb els seus oncles a Girona, deuen ser els dos nebots que seguiran també la carrera eclesiàstica: Josep, que serà coadjutor del seu oncle Gaspar a Barcelona, i membre de l'Acadèmia de Bones lletres, i Francesc que es quedarà a Girona per ocupar el lloc del seu oncle Antoni després de la seva mort. L'altre germà, Anton —de qui es parla més endavant, en aquesta carta—, devia ser el més gran.

què me la acompanya. Yo los aviso, en resposta, de son recibo y dich al dit visitador Viellescases que continue ab escríurer y de avisar de tot lo que trobe concernent a la *Crusca*, y ab la segona carta que escriurà podem esperar si haurà trobat alguna cosa en Càhors conduint a dita obra. Y tu te pots guardar estas cartas, que aquí estaran més ben guardadas, que per assí seria fàcil se me extraviassen entre tants papers.

En Camallera he vist un tractadet de Lipsio: *De recta pronuntiatione linguae latinae*, en què hi ha algunas cosas en los primers capítols que quizà poden fer per ton intent, segons viu de passo. No sé si lo has vist; per lo que pot ser, faré que se't pòsia en tas mans.

Per assí no tenim cosa particular de ninguna part, que yo sàpia, y me alegraré que per aquí tampoch se offeresca cosa de nou. De l'Anton me escriu lo Gaspar que continua a aportar-se molt bé, gràcias a Déu, y que te'n fa a tu una llarga relació. Yo no omitesch a escríurer tots los correus a tots los que considero convenient per lo logro d'esta presència, per si podían eixir-ne i aconseguir-ne la gràcia, perquè no·s perda per falta de diligència. Déu nostre Senyor ho encamine, y te guarde en companyia, etc. tots los molts anys que desitjo y he menester. Flassà, y juliol 4 de 1732. Ton germà Balthasar.

12.2)

Monseigneur,

en suivant les ordres de Votre Grandeur, elle me permettra que je prene la liberté de luy écrire en luy envoyant une lettre que j'ai retirée du bureau. Monsieur Viellescases me dit, à son retour de Barcellone, que Votre Grandeur souhaittoit avoir quelq'un en cette ville qui luy retirat les paquets du bureau; je me chargerai avec plaisir de cette commission si Votre Grandeur le trouve bon, et de toutes celles dont elle me jugera capable. Si à l'avenir il arrive quelque paquet, je serai exact à les faire partir. Suis en profonds respects, à Perpignan ce 23 juin 1732. Monsieur, de Votre Grandeur le très humble et très obéissant serviteur, Saint Jean, chanoine d'Elne.

12.3)

Je profitte du premier moment libre pour donner à Votre Grandeur des novelles marques de ma très juste reconnoissance, et pour luy rendre conte de mon heureux voyage.

Je fus regalé à Perpignan par les RR.PP. jésuites, et à Narbone et à Béziers et à Toulouse par nos chers messieurs. Messieur de Saint Jean, chanoine de la cathédrale de Perpignan se chargea avec plaisir de retirer de la poste toutes les lettres que je luy addresserois pour Votre Grandeur, et monsieur Ainel, supérieur de notre maison de la congrégation de la mission me promit de faire les diligences pour chercher les livres dont monsieur le sacristan de Gironne, votre très honnoré frère, me donna le catalogue, mais il m'assura qu'il luy seroit difficile de trouver la meilleure partie de ces livres.[46] Je n'ay pas pu y trouver notre cérémoniaire, j'espère le trouver à Paris, d'où j'auray l'honneur de vous l'envoyer, de même que les mémoires que je pourray trouver à Caors ou ailleurs, pour l'augmentation de *La Crusca Provenzale*, qui mérite un nom plus générique. J'ay presque achevé de lire le premier tome de cet ouvrage plein d'érudition et d'une sage critique tail qui sera peu de goût des castillans et parissiens, qui méprissent notre gascon.[47]

Monseigneur l'évêque de Montauban, prélat très sçavant et très vertueux, parent à monsieur de Verthamont établi a Barcelonne, a été édifié du détail que je luy ay fait de la sainte manière avec laquelle Votre Grandeur se conduit. Il [...] arreté icy, d'où je partiray s'il plaît à Dieu aprèz demain pour Caors, où je feray quelque petit séjour pour m'informer s'il y a quelque chose digne de vous être envoyé, et en ce cas, je l'addresseray au dit supérieur de notre maison de Toulouse, qui profitera des comonoités que vous aurez la bonté de luy addresser, et comme il est en relation avec les meilleurs libraires de ce pays, il suivra exactement les ordres que Votre Grandeur luy donnera pour l'achat des livres qu'il tachera d'avoir aux meilleurs prix.

Il n'y a rien de nouveau dans ce pays, on est fort curieux de sçavoir la destination des troupes d'Espagne; les nôtres sont dans leurs quartiers, fort en repos. J'ay l'honneur d'être, avec le plus profond respect, monseigneur, de Votre Grandeur le très humble et très obéissant et très obbligé serviteur, Viellescases, indigne prêtre de la congrégation de la mission.

---

[46] Aquest catàleg entregat a Viellescases, i les gestions requerides al superior de Tolosa, que s'esmenten més avall, confirmen l'interès de Bastero, en aquesta època, per proveir la seva biblioteca, tan rica ja en temes italians, d'altres materials de referència, ja no sobre la literatura, sinó sobre la llengua provençal —és l'època de la redacció de la *Història de la llengua catalana*.

[47] És curiosa aquesta apreciació, que coincideix amb la que deu fer Baltasar de Bastero en les seves observacions a la Crusca, i que Antoni intenta rebatre en la seva resposta a aquelles observacions: «Y ab això vinc a respòndrer al que notas, que los castellans quizà gustaran poc de lo que dic en la *Prefació*, concernent a sa llengua» (I part, 1.4)

Je n'oublie pas messieurs vos frères, neveux et niepes, ny votre belle soeur, ny personne de votre saincte famille.[48]

À Montauban, le 8 juin 1732.

12.4)
À Caors, le 27 juin 1732.

Monseigneur,

pendant le peu de séjour que j'ay fait à Cahors, je n'ay pas oublié les commissions dont Votre Grandeur et monsieur votre frère m'avies chargés, et j'ay laissé à un de mes parents le soin de fouiller dans les archives de la ville et du chapitre, et je suis assuré que s'il y trouve quelque chose digne de vous être envoyé, il le fera exactement par le voye du supérieur de notre maison de Toulouse et de monsieur le chanoine De Jean[49] à Perpignan. Je laisse à cet effect icy le cahier du Prône de Caors, où il est parlé vers le milieu de l'association pour le culte de la Très Saincte Trinité, on m'a promis aussi de me faire trouver le manuel de nos cérémonies, et je prieray quelq'un de nos messieurs de vous les faire tenir.

Selon les lettres que je reçois de monsieur notre supérieur général, je ne feray pas grand séjour à Paris; il est ancore incertain si je passeray en Cologne. On ne peut être avec plus de respect et de reconnoissance que j'ay l'honneur d'être, monseigneur, de Votre Grandeur le très humble et très obéissant serviteur, Viellescases, indigne prêtre de la congrégation de la mission.

Je prens la liberté d'insérer icy un billet pour monsieur Barrera, parce qu'il n'a pas reçu la lettre que je luy avoit écrite.

---

[48] La família, doncs, vivia amb el bisbe al palau episcopal de Girona, on Viellescases havia estat acollit uns dies de forma tant agraïda. Antoni de Bastero ens confirma això darrer a l'índex del manuscrit que inclou aquestes cartes, on anota que el tal pare Viellescases «per comissió de son general fou visitador de la [congregació] de Barcelona en l'any 1732, en què passà y repassà per Girona, y lo tractí», i més avall: «las cartas són dirigidas y escritas al bisbe mon germà, qui al venir y al tornar lo hospedà en son palàcio».

[49] Vol dir el canonge Saint Jean.

12.5)

À Paris, le 23 août 1732.

Monseigneur,

il y a quelque tems que j'ay reçu la gratieuse réponse dont vous m'honorates le 7 julliet, dattée de Flassá, dans le cours de vos visites. J'ay eu l'honneur de vous écrire une autre lettre datée de Caors, pour vous marquer que j'avois fait mes diligences pour trouver quelque ancien monument de notre idioma quercinois, et que n'aiant pas eu le tems de parcourir les vieux registres de la maison de ville et du chapitre, j'avois prié un de mes bons amis de prendre cette peine, ce qu'il me promit, et je ne doutte pas qu'il ne le fasse, et je ne manqueray pas de vous faire pars, et à monsieur votre frère, des découvertes qu'on pourra fair. Je priay aussi monsieur Bones, supérieur de notre maison de Caors d'envoyer par la première commodité à Votre Grandeur un exemplaire de notre livre de cérémonies et le Prône de Caors, où vous trouverez l'instruction pour la dévotion à la Très Sainte Trinité, et s'il ne les a pas encore envoyés à Gironne, vous pourrez, monseigneur, charger monsieur Tella, assistant de notre maison de Barcelonne —qui aura l'honneur de vous voir en passant chez vous pour se vendre à la dite maison de Caors, où il a souhaitté d'aller demeur quelque tems pour voir comment on fait nos fonctions en France—, vous pourrez, dis je, monseigneur, le charger de vous les faire venir et d'y ajouter les 3 volumes du pastoral de Limoges, qui pourra servir au grand dessein qu'a Votre Grandeur de donner un rituel, o quelque autre livre semblable à son église, et celuy me paroit le meilleur qu'on ait fait pour l'instruction des prêtres de toute sorte d'état. Je m'étois oublié de recommander au dit supérieur de Caors de vous l'envoyer.[50]

Votre Grandeur pourra aussi dire au dit monsieur Tella qu'il n'a q'a voir de ma part monsieur Moysen, secrétaire de la maison de ville de Caors, mon parent, et de luy dire qu'il luy communique ses découvertes sur l'ancien langage quercinois, car c'est luy qui s'étoit chargé de fouiller dans les anciens livres écrits en cette langue.

Je suis actuelement occupé à faire prendre les informations sur quelque nouveau

[50] No tenim més notícia ni del cerimonial ni de la pastoral de Llemotges, però la Prône de Càors es troba relligada, juntament amb altres impresos, al volum IV de la miscel·lània en quart —946/580 de la biblioteca del seminari de Girona.

miracle du beat Vincent de Paul, et des qu'elles seront finies je feray closerer les procès et je partiray pour Rome, mais je ne crois pas pouvoir le faire avant la Toussaincts; ainsi, monseigneur, s'il avoit icy quelque chose qui put faire plaisir à Votre Grandeur, elle n'auroit qu'a me le marquer, car je suis entièrement dévoue à la servir. Monsieur Bonnet, notre très honnoré supérieur général, avec qui je pars ce soire pour Versailles et pour le fameux monastère de Saint Cyr, où on élève gratis deux cent cinquante jeunes demoiselles de qualité, et dont nous avons la direction, me charge d'offrir à Votre Grandeur les très humbles respects, et de vous marquer en son nom et au nom de toute la congrégation, sa sincère reconnoissance pour toutes les bontés que vous avez pour nous, et en particulier pour les honnêtetés dont vous, monseigneur, et toute votre illustre famille, que j'honore parfaitement, m'avez comblé. J'en conserveray un souvenir éternel, et quelque part que je sois je me feray un devoir de vous marquer le très profond respect avec lequel j'ay l'honneur d'être, monseigneur, de Votre Grandeur le très humble et très obéissant et très obligé serviteur, Viellescases, indigne prêtre de la congrégation de la mission.

> Messieur l'abbé de Saint Jean m'a marqué qu'en franchissant mes lettres jusqu'aux Jonquières, vous les recevoiez plutôt et en droiture, et qu'il en seroit de même si vous franchissiez les vôtres jusqu'au [...] Jonquiera, sans qu'il fut necessaire de les adresser à Perpignan [...]

12.6)
À Paris, le 19 octobre 1732.

Monseigneur,

la lettre dont Votre Grandeur m'honnora le 18 du mois passé, dattée de Rindaure dans le cours de vos sainctes visites,[51] est arrivée en droiture à Paris, et j'espère que celle-cy arrivera de même à Gironne, parce que je la feray affranchir jusqu'à Perpignan. Monsieur Bonnet, notre très honnoré supérieur général, est très sensible aux bontés dont Votre

[51] El bisbe Bastero devia passar tot aquell estiu de visita pastoral a les seves parròquies; al mes de juliol escrivia a Viellescases —i també al seu germà Antoni— des de Flassà, i al setembre l'escriu des de Riudaura.

Grandeur continue à nous honnorer, et aux marques d'estime qu'elle luy donne. Il auroit eu l'honneur de vous remercier luy même, mais il a été obligé de faire un petit voyage en Normandie. Quant à moy, monseigneur, je ne sçay comment reconaître les honneurs dont vous me comblates à Gironne *eundo et redeundo*, et encore moins cette affection cordiale et fraternelle dont vous me prévenez. Je prie le Tout Puissant d'être luy même votre récompense, et de me fournir les occasions de vous en marquer ma très vive reconnoissance.

Je suis bien aise que Votre Grandeur ait reçu les 3 petits livres de Caors, mais je suis bien mortifié qu'on se soit oublié de luy envoyer les deux petits tomes de nos cérémonies. Je n'avois cependant chargé la même personne qui vous a envoyé les autres petits livres. Si je trouvois icy une commodité, je vous les envoyerois incessamment, et au cas que je n'en trouve pas je prieray monsieur notre général de vous les envoyer à la première occasion, ce qu'il faira avec un extrême plaisir, mais j'espère que monsieur Tella les envoyera de Caors à Votre Grandeur. Il n'y a icy aucun livre nouveau que ceux qui regardent les affaires de la constitution *Unigenitus*, dont par la grâce de Dieu vous n'avez pas besoin en Espagne, où on jouit d'une parfaite paix.

Je suis bien aise, monseigneur, que vous approuviés le voyage du dit monsieur Tella à Caors; il est certain comme vous le remarqués que ces messieurs en seroient incomparablement plus propres pour toutes les fonctions s'ils avoient un peu vu le monde, et s'ils avoient été formés à la manière ouverte, franche et cordiale qu'on a ailleurs, et qui feroit une partie du caractère de notre bienhureux instituteur. La faute essentiele dans la conduite est de prendre un esprit différent: nous sommes destinés pour prescher les pauvres gens de la campagne et pour former de bons ecclésiastiques; nous sommes nous même du corps du clergé séculier, et conséquemment il ne convient pas qu'on prenne un esprit monachal et érémitique, mais un esprit sacerdotal et apostolique, qui est fondé sur la douceur, l'affabilité et la charité.[52] J'espère que tôt ou tard on executerà ce que j'eus l'honneur de dire à Votre Grandeur, et que je répéterois icy si j'étois assuré que cette lettre ne tombat qu'entre vos mains, et qu'elle ne fut vue, non plus que vos responses de qui que ce fut, car j'ay une entière confiance en Votre Grandeur, qui connoit si bien le caractère de notre état, et celuy de tous les sujets de notre maison de B[arcelonne].

Je conserve toujours une affection particulière pour notre commune langue, mais

[52] El bisbe Bastero, pel que sabem —i en la línia del que aquí s'insinua—, fou un home crític, profundament dedicat al seu ministeri i preocupat per la seva projecció al món i per respondre a les exigències del seu temps.

je ne troube rien dans ce pays qui puisse servir à monsieur votre frère pour son grand ouvrage, car les parisiens ont un mépris souverain pour notre patois, et je les fais rire quand je leur dis, que le françois, l'italien et le castillan viennent de cette source.

Je contois partir pour Rome vers le commencement de novembre, mais si je crains fort que je seray à Paris jusques à Noël et peut-être davantage, parce que le bon Dieu aiant fait quelques nouveaux miracles par l'intercession du beat Vincent de Paul pendant les cours de son octave que nous avons celebrée avec beaucop de pompe dans l'église de cette maison de Saint Lazare, il faut que je différe mon départ jusques à ce que j'aye fait faire le part *auctoritate apostolica* sur ces faits miraculeux.

Je n'oublie pas dans mes prières la conservation de Votre Grandeur et de toute votre illustre famille, en particulier de monsieur le chanoine de Barcelonne, de monsieur le sacristain de Gironne, de messieurs vos deux neveux, de madame votre belle soeur et de mademoiselles vos niepees, et s'il l'agit de leur rendre quelque service en France ou en Italie, je le feray de toutes mes forces. Je remercie de nouveau toutes les personnes de votre saint palais des honneurs qu'ils m'y firent.

Votre Grandeur me perdonera bien la liberté que je prens de luy addresser ce petit billet, que je la prie de lire et de faire rendre à main propre son addresse. Si ce jeune homme avoit à faire à un autre supérieur, on pourra luy accorder ce qu'il demande, quoyque ces allées et venues ne soient pas de notre usage, et quelles soient bien plus nuisibles à ceux qui les font, qu'elles ne sont profitables à ce qui les reçoivent; et ainsi si ce jeune prêtre interessoit Votre Grandeur à luy obtenir cette grâce, le mieux seroit de le dissuader de la demander, à moins que Votre Grandeur ne la crut absolument nécessaire, et en ce cas elle pourroit prendre la peine d'en écrire un mot à monsieur le général. Mais je crois qu'il vaut mieux attendre à un tems plus favorable, *donec veniat silo —intelligenti pauca.*

J'ay l'honneur d'être avec un très respectueux devouement, monseigneur, de Votre Grandeur le très humble et très obéissant serviteur, Viellescases, indigne prêtre de la congrégation de la mission.

13. Algunes cartes i altra documentació de poc interès que trobem barrejada entre els papers del segon manuscrit de la *Història de la llengua catalana* (ms. 3-III-4 de l'Acadèmia de Bones Lletres). Es tracta de cartes que han estat aprofitades per escriure-hi al darrera, i són totes elles dels anys trenta. En falta algun fragment i en algun lloc costen de llegir.

13.1)

A don Anton de Bastero y Lledó, guarde Déu molts anys com desitjo y he menester, sagristà y canonge de la Seu, en Gerona.

Oncle y senyor,

me alegraria encontrar-lo ab esta ab perfeta salut, felicitat que —a Déu gràcias— logro per tot lo que sia de son servey y major agrado.

Tot lo camí passàrem ab molta felicitat, y així mateix lo arribo, que és tot quant se me offereix cansar a V.M. Quedo, com dech, seu de cor, i ab ell pregant al Senyor lo guarde los anys que desitjo. Barcelona y febrer a 5, de 1730. Son nebot que ses mans besa, don Anton de Bastero y Vilana.

13.2)

Al senyor Anton de Bastero, sachristà major, besa les mans lo doctor y canonge Joan Rich y diu se servesca fer-se entrada en los comptas de las capas de nou lliuras set salaris que li entregarà lo reverent Jaume,[53] 8 [...] per una penció, e semblant quantitat feya a la causa pia de Pol lo [...] Juan Lovet, flaquer de Gerona.

[53] És Jaume Marsà? De ser així es confirmaria que, algun temps després del canonge Bastero, ell també va tornar de Roma i va passar a Girona, on seguiria exercint la seva col·laboració.

13.3)

Oncle y molt senyor meu,

me alegraré que la present lo tròbia ja reparat del tot de la indisposició que escriu lo oncle y senyor bisbe que ha tingut V.M., que, segons nos escriu, las sangrias li han fet molt profit, de qual noticia nos avem alegrat; y celebraré que lògria las pròximas pasquas del naxement del Senyor ab tota felicitat y moltas de altres al avenir, prometent-me-las jo molt felises si meresch repetidas ocasions de l'agrado de V.M., a qui Déu guarde molts anys, com desitjo. Barcelona, 23 de setembre de 1736.

Besa les mans de V.M. [son] nebot y més apassionat servidor,

Domingo de Duran[54]

13.4)

Amic y molt senyor meu,

mossèn Esteve Julià de nou invoca son patrocini e interposició ab lo senyor bisbe, a fi que lo pobre puga restituïr-se a eixa residència aprés de dos anys de desterro, no menys que ab dificultat per viurer en est país, antes quasi ha perdut la vista. Ell se posa a las plantas de Sa Il·lustríssima implorant misericòrdia, que no dubto lograrà ab medi de V.M., conforme lo·y prego per ma part, esperant que V.M. me farà aquest favor, de què li'n restaré summament obligat y ab desitg de servir-lo sempre.

[54] És nebot polític —casat amb Esperança de Bastero i Vilana. Aquesta carta, de just un any abans de la seva mort, és l'únic testimoni del fet que Antoni de Bastero hagués estat malalt els últims mesos de la seva vida, tot i que, pel que diu, no sembla que es tracti de cap malaltia important.

ANNEX 2: PRESENTACIÓ ACADÈMICA DE *LA CRUSCA PROVENZALE.*

Aquesta interessant introducció és un precedent del que serà finalment la coneguda *Prefazione* de la *Crusca provenzale*, que en reprodueix alguns paràgrafs quasi literalment. Podem considerar-la, com hem dit, el discurs d'ingrés d'Antoni de Bastero a l'acadèmia Arcadia, ja que aquest és el text que acompanyà els esbossos de l'obra presentats a la institució romana en l'acte que valgué a Bastero l'ingrés i l'adopció del nom d'Iperide. És al ms. RABLB 3-II-2, segon de la Miscel·lània en foli, fols. 16-23.

Introduzione in forma di lettera dedicatoria a'benigni e cortesi lettori.

[1] Lo stesso animo e la medesima mente che ebbe l'Accademia della Crusca nella compilazione del suo *Vocabolario della lingua toscana*, secondoché ella magistralmente dichiara nella prefazione di quella incomparabile opera, quella appunto ho avuta io nella racolta delle presenti voci che la stessa lingua ha prese della provenzale. Imperciocché, essendom'indirizzato nell'anno 1710 verso l'alma città, «u siede il successor del maggior Piero», per difendere'l dritto d'una certa fondazione nominata la Limosina del Pane della chiesa di Girona, istabilita sotto la protezione e padronanza del sagrestano maggiore di quella cattedrale, ed indi poi, avendo gustata la dolcezza della favella toscana ed intese le sue belle locuzioni, ne rimasi talmente invaghito che proccurai di ricercare e discernere tutte le sue proprietà e fattezze, e d'introdurmi per entro i suoi più ricchi gabinetti e le sue preziose guardarobe col pensiero di farne alcun registro, per mio genio e ricordo, e per darne particolarmente un saggio a'miei compatriotti col mezzo d'una gramatica e di un dizionario per uso de'medesimi;

[2] e tanto più ebbi in ciò la mente, riflettendo che noi catalani non ne abbiamo niuna di questa lingua spiegata nel nostro volgare —ma in questa materia, vaglia il vero, confesso che siamo stati troppo trascurati, imperciocché, ne meno, il che via più è peggio, abbiamo

alcuna sorte di libri o autori che per via di regole gramaticali o altramenti ci'nsegnino a ben parlare la nostra propria e naturale, se non se'l *Donatus Provincialis*, o chiunque sotto tal nome e titolo, alludendo a quel Donato «ch'alla prim'arte degnò poner mano», scrisse la breve ed antica gramatica che di questa nostra lingua catalana, o provenzale che dire la vogliamo, si conserva manoscritta nella libreria laurenziana e in Santa Maria del Fiore di Firenze, della quale fanno menzione e si vagliono della di lei autorità i primi letterati d'Italia.[1]

[3] Per verità che non addiviene egli così appresso quasi tutte l'altre nazioni del mondo. Che nazione o popolo si troverà che non proccuri di conservare ed abbellire la sua natia favella con prescriverne le regole e i precetti, e registrarne per alfabetto tutte le voci e maniere di dire? E che non proccuri anche che non gli manchi delle gamatiche opportune e peculiari per apprendere le forastiere? Forse non se ne troverà niuno, levatone il nostro di Catalogna. E per non discostarmi dalla medesima lingua italiana, fra le nazioni e i popoli più riguardevoli dell'Europa, ci dovrebbono servir di stimolo i castigliani ed altri nostri spagnuoli, che sin dalla fascia cominciano ad imparare la castigliana, succhiandola, come dire, col latte delle madri, i quali per questo fine d'apprendere la italiana anno un Lorenzo Franciosini, benché fiorentino, e i francesi, che pel medesimo effetto anno un Cesare Odino e il Veneroni, lasciando di parte gli autori que ne anno scritte latinamente le regole, come sono il Lapini, stampato in Firenze, appresso i Giunti, nel 1574, Giovani Battista Coiro, impresso in Colonia nel 1642, il soprammentovato Franciosini, nel suo compendio *Facis linguae italicae* pubblicato in Roma, 1666, ed altri.

[4] In conseguenza poi delle cose sopradette, incominciai per l'abbiccì dell'accennate gramatiche ed altre della medesima lingua spiegate in francese, intorno al quale aveva fatto particolare studio alcuni anni prima. Ed essendomi avveduto dopo averle lette e ben considerate che elleno altro non erano ch'embrioni, per così dire, senza capo e senza coda, ed in altre cose mancanti, fatte per lo più da persone solite a girare per le corti e cittadi grandi col titolo di maestri di lingue per procacciarsi così'l vitto, benché per altro sieno di non poco utile, posciaché colle lor gramaticali lezzioni ci aprono la strada da pervenirne poi mediante lo studio alla più perfetta cognizione. Alzai però la vela della mia navicella per prendere di nuovo lingua e pratica ne'banchi e nelle scanzie de'librari a Pasquino e piazza Navona, ove

incontrai alcuni de'più esperti nocchieri per lo'ntrapreso navicamento, come il Buommattei, il Pergamini, il Cinonio, il Salviati, il Ruscelli ed altri, e per isfuggire gli scogli degli errori nella navigazione del mio studio mi prevalsi incontinente da'loro avvertimenti e trattati, e del *Ragionamento e catalogo delle opere più eccellenti che intorno alle principali arti e facoltà sono state scritte in toscano*, l'uno e l'altro composto dall'eruditissimo monsignor Giusto Fontanini.

[5] Ed in fati, colla guida de'suddetti autori, e veri maestri, cominciai a disegnare la premeditata opera della gramatica italiana per uso della mia nazione e di tutti gl'intendenti della lingua catalana, e tutto'l tempo ch'avanzava dalle mie precise occupazioni attenenti alla lite allora vertente nella Sagra Romana Ruota, sopra l'accennata elemosina di Girona, lavorava intorno alla medesima opera, e ne distesi alquanti capitoli e trattati. Ma volendo anche discorrere e trattare in essa dell'origine della medesima favella italiana, ed indi desiderando se possibile fosse iscoprire e rinvergare più notizie oltre a quelle da'suddetti autori addotte intorno a ciò medesimo, volsi l'occhio al citato *Catalogo* compilato da monsignor Fontanini, e presa nota degli scrittori che n'anno trattato, andai dalla libreria Casanattense, e colle *Prose* dell'eminentissimo Bembo e coll'*Ercolano* di Benedetto Varchi, che furono i primi libri che lessi in quella libreria, vidi ed intesi come questa lingua italiana era in gran parte composta della provenzale,[2] e che i provenzali trovatori furono i maestri che insegnarono agl'italiani il poetar volgare.[3]

[6] E conoscendo ben io che la suddetta lingua provenzale è la stessa appunto che la mia materna limosina, o vero catalana, come attestano parecchi autori,[4] e si vederà appieno nella *Prefazione*, e che la Catalogna l'ha data più tosto a la Provenza che non da essa ricevutala, dell'istesso modo che l'ha donata ai regni di Valenza, Majolica, Sardegna, Murzia ed altri,[5] sì perché i nostri conti di Barcellona furono per lungo tempo sovrani del contado di Provenza,[6] sotto'l comando de'quali cominciarono nella detta contea a fiorire i poeti,[7] e nel medesimo tempo quei popoli colla pratica e soggiorno della corte catalana pulirono il lor dialetto,[8] ed all'incontro, mancata la serenissima stirpe dei conti catalani per la morte dell'ultimo Ramondo Beringhieri, e succeduti ad essi gli angioini, cominciò a declinare in quelle parti la poesia;[9] anzi la stessa lingua, istinto che fu in Provenza il real sangue di Catalogna, e così sottratto'l latte che la nudriva, venne a poco a poco a mancare e a

dileguarsi da quelle contrade,[10] come anche per altri forti e valevoli motivi da dedorsi e ponderarsi nell'accennata *Prefazione.* Per tutto ciò determinai di andare raccogliendo tutte le voci provenzali che potessi ritrovare usate dagl'italiani, e farne un alfabeto per inserirlo nella gramatica.

[7] Per questo fine poi, tenendo ben a mente quello ch'aveva letto nelle citate *Prose* del Bembo, cioè che «de'rimatori provenzali se ne leggono per chi vuole molti, da quali si vede che anno apparate e tolte molte cose gli antichi toscani», e appresso «fu dunque la provenzale favella estimata ed operata grandemente, sì come tuttavia veder si può, che più di cento suoi poeti si leggono, ed hogli già letti io», adoperai ogni diligenza per leggere ed iscoprire dalle tenebre dell'obblivione i componimenti di questi antichi maestri, padri della poesia volgare. E il primo passo che perciò diedi fu verso la libreria Angelica, ed avendo dimandato al dottissimo padre fra Basilio Rassenghieri, custode di essa, se per ventura vi fossero alcune rime in provenzale, mi rispose che in uno de'volumi dei *Comentari* del Crescimbeni intorno alla *Istoria della poesia volgare* ce n'erano alcune, e conseguentemente mi porse in mano il prezioso volume delle *Vite de'più celebri poeti provenzali*, altrimente intitolato *Comentari del canonico* (ora arciprete) *Giovanni Mario Crescimbeni, custode d'Arcadia, intorno alla sua Istoria della volgar poesia. Volume secondo parte prima, contenente l'ampliazione del secondo libro del'Istoria mediante le vite, i judizi e i saggi de'poeti provenzali che furono padri della detta poesia volgare, e pubblicata d'ordine della generale adunanza d'Arcadia, in Roma, 1710.*, ed immediatamente doppo che'l suddetto custode ebbe fatto'l solito segno da serrare la libreria, feci diligenza per provvedermi del detto libro, del quale mi favorì lo stesso autore e mio onorandissimo padrone Giovanni Mario Crescimbeni, arciprete dignissimo della basilica di Santa Maria in Cosmedin, «academico intronato, e della Crusca, e di tutti i collegi letterari italiani, e di molti di là da'monti degnamente laureato,[11] custode, ed uno de'primi padri d'Arcadia, per la cui fondazione, propagamento e difesa, siccome della più insigne compagnia de letterati che da più secoli siasi raccolta, e per l'immortalità che ha data a tanti illustri nomi d'arti liberali, di scienze e di scienziati, merita che al suo infaticabile ingegno sia alzato in ogni città al commercio dell'italiane lettere aperta, un monumento.»

[8] E cavata ch'ebbi tutta la sostanza da questa ricca miniera del mentovato e non mai

abbastanza lodato Crescimbeni, e presa nota de'codici manuscritti provenzali della Libreria Vaticana e di quella di Firenze in detto volume allegati, e degli autori parimente in esso citati, ed indi poi fatto lo spoglio delle *Considerazioni* del Tassoni, del *Vocabolario* o della *Tavola* dell'Ubaldini, e delle *Annotazioni* del Redi, vidi che l'opera cresceva ed augmentava notabilmente di giorno in giorno, e che la raccolta delle voci provenzali richiedeva altro luogo e sito da quello dove io aveva determinato collocarla. Là onde mi risalsi a farne un libro separato e distinto dalla gramatica, e addurre sotto ciascheduna delle voci provenzali uno o più esempli, sì de'suddetti maestri e padri della poesia volgare, come de'prosatori antichi e tutte l'autorità che a mio uopo potessi ritrovare, con ribbatere quelle che mi fossero incontro.

[9] Così dunque sull'accennato progetto, e coll'istesso motivo che ebbe l'Accademia della Crusca nel porre nel suo *Vocabolario* al rincontro di alcuni vocaboli le voci greche, il qual motivo altro non fu che per agevolare con queste la dichiarazione di quelli, come avvertono gli accademici,[12] incominciai di bel nuovo ad operare con soma aplicazione ed altro tanto desio di pervenirne a fine, colla speranza che ciò sarebbe caro a la mia patria e che me ne saperebbero grado non solo tutti gli interessati nella gloria della lingua provenzale, ma eziandio gl'italiani, posciaché essi, col mezzo degli esempli de'poeti ed iscritori provenzali posti accanto de'toscani, verebbero più agevolmente in conoscimento della lor favella.

[10] E tanto più l'accennato motivo ch'ebbero quei accademici per accopiare le voci vulgari con le greche m'indusse a fare'l medessimo rispetto alle voci e agli esempli provenzali, ed è egli via più forte ed adattabile nel presente caso, considerando che non si può ben intendere la lingua toscana senza sapere la provenzale, come lasciò scritto il sopra citato Benedetto Varchi parlando del cardinal Bembo.[13] E perciò la bella ed egregia città di Firenze, «dove presero le lor leggiadre maniere gli scrittori di primo grido, de'quali tutti ella fu madre o nudrice»,[14] intenta sempre a far lume agli studiosi della volgar favella italiana, conserva sino da'tempi antichi nelle sue publiche e private librerie, fra gli altri preziosi manoscritti, non solo la gramatica della lingua provenzale altra volta mentovata, ed alcuni codici di rime pure in provenzale, ma eziandio il glossario, l'onomastico e il rimario della medesima lingua, da'quali manuscritti provenzali si sono prevaluti l'Ubaldini, per dichiarazione delle voci del suo vocabolario alle rime di Francesco Barberino, e il Redi, per intelligenza e

comento del suo famoso ditirambo titolato *Bacco in Toscana*.[15]

[11] In questo stato, che quasi posso dire che non avea fatto altro che'l solo disegno della macchina, fui costretto ad interromperne e tralasciarne il lavoro, perciocché s'aveva da risolvere in Ruota la sopraccennata causa della elemosina del pane di Girona; vero è, però, che avendo ottenuto poi in essa causa sentenza e decreto favorevole, secondo'l tenore delle Decisioni nella medesima pubblicate (siami lecito d'inserirne qui al margine la nota 16, per memoria),[16] e così difinita e terminata affatto con soma mia quiete e contentezza, nel mentre che stava attendendo un altro decreto, cioè «quello della molt'anni lacrimata[17] pace», ebbi più agio di ripigliare, tutto lieto e vittorioso, l'incominciato lavoro, e di spogliare le più famose librerie di Roma, ed altre d'Italia, ed anche di Francia, con tanto mio genio e soddisfazione che la dolcezza che in ciò sentiva apprendendo così ed iscoprendo molte delle propietà e ricchezze della mia natural lingua, nudrice e maestra della toscana, mi fece gittar dietro le spalle ogni altra cosa che potesse cagionarmi disgusto ed amarezza. Là onde doppo molti e molt'anni di studio e d'una inestimabile fatica, eccovi finalmente che ho ridotta l'opera a quel segno che per me si è potuto il migliore col presente libro, che spongo alla pubblica censura delle Accademie e letterarie radunanze d'Italia e altronde, ed in ispeziale di quella della Crusca, che in questa materia di lingua ne ha sopra tutte l'altre la sovranità e suprema giuridizione, e lo dedico particolarmente a voi discreti e savi lettori, che supplico a voler degnarvi d'accoglierlo sotto la vostra protezione e custodia, anzi ve ne fo premurosa istanza atteso che siete in obbligo di protegerlo, imperocché trattandosi qui dell'eccellenze, qualità e belleze delle lingue provenzale ed italiana, o di quella di oc e di quella di sì, che così sono ottimamente appellate dall'incomparabile Dante,[18] sotto le quali sono compresi tanti regni e tante provincie che costituiscono ed abbracciano quasi tutta l'Europa, o almeno la maggior parte, come si mostrarà chiaramente nella *Prefazione*; e per conseguente, avendovi voi quasi tutti particolar interesse, è indubitato che a voi tocca per obbligo e per giustizia il defenderlo come a cosa vostra propia e naturale, e ritenerne perpetua protezione, potendo io dire in verità che non vi ho cosa di mio che ugualmente non sia vostra.

[12] Nel rimanente poi che quello che appartiene all'ordine da me tenuto ed osservato nel progresso del libro e a tutto ciò che di cui devo farvi avvertiti intorno ad esso, mi rimetto al §. ultimo del preliminare 5 della Prefazione, la quale per più chiarezza delle materie che

in essa si discorrono e per più comodo vostro in leggendo ho stimata bene dividerla, come vedrete, in cinque capitoli preliminari attenenti all'opera. Due cose, però, voglio che sappiate prima, le quali mi sono parute degne e molto al proposito d'essere inscrite nel presente foglio. L'una si è che non per altro ho dato al mio libro il nome o titolo della Crusca provenzale, se non perché quasi tutte le voci e forme di dire in esso compilate e registrate le ho cavate dal *Vocabolario degli accademici della Crusca*, il quale in tutto'l corso del lavoro ho avuto sempre davanti agli occhi e non l'ho tralasciato mai di mano, anzi è stato egli la base e il fondamento di tutta la fabbrica, e non già perché io abbia preteso con simil titolo arrogarmi nella lingua provenzale il singolar privilegio che nell'idioma toscano gode l'Accademia della Crusca più d'un secolo fa, cioè di «abburattare e cernere dalla *Crusca* la farina degli autori che a questo fine, di mano in mano, innanzi se le presenta»,[19] posciaché, se ciò mi fosse lecito, benché col solo nome della Crusca, ancorché assolutamente detto s'intenda il *Vocabolario* e testo della lingua, e quasi si può dire che questo suo significato metaforico abbia occupato ed usurpato il primo luogo al propio, allora poi *Il più bel fior della favella toscana* invece della *Crusca provenzale* l'avrei intitolato, essendo tutti i vocaboli e parlari che dalla suddetta *Crusca* ho cavati e che gli scrittori italiani con finissima scelta presero dall'idioma provenzale, «de'più leggiadri e de'più sonori e de'più belli ch'abbia la lingua toscana», come afferma il Salviati ne'suoi *Avvertimenti*.[20]

[13] L'altra finalmente è che se bene per entro'l libro vi saranno alcuni errori di lingua, ma non lo saranno forse tutti quelli che parranno tali, imperocché alcuni vocaboli e modi di dire che tal volta da alcuni di voi saranno fra essi errori notati si troveranno per avventura nelle buone scritture del miglior secolo, benché non sieno registrati dalla *Crusca*, la quale secondo ch'io ho notato ne tralasciò molti che saranno qui tratti fuora al posto loro dell'alfabeto, non dubitando che alcuni di essi, se non tutti, saranno parimente a'loro dovuti luoghi nella nuova futura compilazione del *Vocabolario,* collocati, siccome pare che ce ne dieno speranza gli accademici,[21] acciocché se ne conservi la memoria a dispetto dell'obblivione e che non possi mai loro accadere in niun tempo la disgrazia che si sperimenta nell'*andare zacconato*, nella *gattuccia*, ed altre sì sfortunate ed interrotte voci, delle quale nonché l'uso ma la significanza pure se ne è perduta.[22] Oltreché, per essere comunamente tali vocaboli e modi di dire antichi, radici et origini del dialetto che ora corre,[23] sembra che per giustizia, nonché per elezione, sia loro dovuto decoroso stallo fra gli altri che per entro'l Vocabolario

leggiadramente schierati si vedono, che non sono sì riguardevoli e che nulla rappresentano, come *chicchi bichiaracchi*, *artagoticamente*, e simili.[24]

[14] Là onde, per ritornare a'miei errori e per finire'l racconto, conchiudo che provenzalismi e non già errori dovrete propiamente ed in vero chiamarli, de'quali provenzalismi abbondano le suddette scritture del buon secolo ed in particolare quelle tratte da'testi provenzali,[25] che sono molte.[26] E tanto vi è più ciò è vero se si considera, che sino alla stessa lingua schietta e pura provenzale, che per tutta l'Europa si sparse, fu da'medesimi toscani ne'primi tempi adoperata, e poi lungamente imitata,[27] essendo allora amata e pregiata al pari della greca e della latina;[28] però di queste cose [parlerò] più diffusamente nella *Prefazione*. Solo soggiungerò che non per questo ho proccurato a bella posta di usare per entro'l libro di modi e parlari provenzaleschi che oggidì sono del tutto dismesi, ma quantunque n'abbia adoperati alcuni di questi già disusati, ciò sarà stato per la forza del natio parlare, che sempre è molta, dal quale non deve recar maraviglia se in un'opera di così vasto lavoro e d'una smisurata ampiezza d'autori e di libri di più sorte di lingue da'quali m'è bisognato servirmi, come si vedrà da'*Cataloghi* de'medesimi e dalla *Tavola delle abbreviature*, sia stato talvolta trasportato, e non mica già perché non abia proccurato col mio studio perquanto ho potuto di conformarmi all'uso corrente ed approvato dall'Accademia della Crusca e dall'Arcadia di Roma in questo dì, etc.

NOTES

1. Federigo Ubaldini, *Tavola [dei] Documenti d'amore [di Francesco] Barberino*, alle voci *bigordare* e *ostare*, e nel *Catalogo de'poeti e autori provenzali* prefisso a detta *Tavola*.

Francesco Redi, *Annotazioni al ditirirambo [intitolato Baccco in Toscana]*, terza edizione accresciuta, in Firenze, 1691, fogl. 63, 140, 194, 195, 196, 198 e 203.

Giovanni Mario, arciprete Crescimbeni, custode d'Arcadia, *Commentari [intorno alla sua Istoria della] volgar poesia*, volum. 2, part. 1, fogl. 28 e 75.

2. Benedetto Varchi, nel suo *Ercolano*: «Onde conchiudendo dico che la lingua volgare, se bene ha di molti vocaboli e di molte locuzioni d'altri idiomi, è però composta principalmente della latina, e secondamente della provenzale».

3. Il cardinal Bembo, *Prose*, 1: «Perché errare non si può a credere che il rimare primieramente per noi da quella nazione (la provenzale) piu che da altra si sia preso.» E di sotto: «Il che se mi si concede non sarà da dubitare, che la fiorentina lingua da'provenzali poeti più che da altri le rime pigliate si abbia, ed essi avuti per maestri; quando medesimamente si

vede che al presente più antiche rime delle toscane altra lingua gran fatto non ha, levatone la provenzale. Senza che molte cose, come io dissi, anno i suoi poeti prese da quelli, si come sogliono far sempre i discepoli da'loro maestri.» E appresso: «Per le quali cose quello stimar si può, che il verseggiare e rimare da quella nazione più che da altra si è preso.»

Nella prefazione, preliminar 5, §..., s'adducono tutte l'autorità che egregiamente sostengono questa verissima opinione del Bembo, «per maggiormente autenticarla e per rintuzzar la soverchia libertà di quelli che portati più dalla volontà di contraddire che dalla ragione si lusingano di mantenere opinione contraria», come altamente prorompe intorno a questo proposito il dottissimo Crescimbeni ne'suoi gravissimi e celebri *Comentari della sua Istoria ed origine della volgar poesia*, parlando di simili contraddittori.

4. Gasparo Escolano, nella sua *Historia de la ciudad y reyno de Valencia*, part. 1, lib. 1, cap. 14, num. 1: «La tercera y última lengua maestra de las de España es la lemosina, y más general que todas ... por ser la que se hablava en Proença y toda la Guiayna y la Francia gótica, y la que agora se habla en el Principado de Cataluña, Reyno de Valencia, Islas de Mallorca, Menorca, Ybiça y Sardeña...»

Niccolò Antonio, nella sua Bibliotheca hispana vetus, tom 1 alla prefazione, num. 26 vers.: «Ut enim veteres provincialis linguae seu valentinae poetas.» E tom. 2, fogl. 49, num. 144: «Elucubravit ipse Jacobus I Aragoniae rex vernacula gentes, hoc est provinciali, ut vocant, lingua (que tam in Cataloniae, quam in Valentiae, nec non in montis Pesulani unde Maria fuit regis mater, dictionibus usu fuit) rerum tempore suo gestarum historiam ... prodiit ea Valentiae cum hac vernacula inscriptione, quam retinere placuit, venerationem ut habeamus antiquitati: *Chrònica o commentari del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme, rey d'Aragó, de Mallorques e de València, comte de Barcelona e de Urgell e de Munt-Peiller, feita e escrita per aquell en sa lengua natural, e treita del archiu del molt magnífic Rational de la insigne ciutat de València, on stava custodita*, Valentiae, apud viduam Joannis Mey, 1557.» E num. 149: «Floruere hoc ipso regis clarissimi tempore duo viri poetica facultate ad posteros clari: mossèn (ita pro domino meo valentini usurpant) Jordi, hoc est Georgius, et mossèn Febrer, qui vernacula gentis lingua, quae eadem est cum provinciali et catalana, magna cum laude versificati sunt.» E fogl. 105, num. 246: «Sed honesto ut Francisci Petrarchae, nostro tamen (parla del nostro poeta Ausiàs March) inferioris exemplo contenditur; amore Theresiae cuiusdam de Bou valentinae captus, vernaculi, hoc est, provincialis seu lemosini pangendi carminis omnem facultatem...»

Francesco Calza, *De Catalaunia*, lib.1, cap. 16, stampato in Barcellona, 1588. Filippo Briezzi, della celebre Compagnia di Gesù, ne'suoi *Parallela geographiae veteris et novae*, tom. 1, part. 2, lib. 5, §. 6. Cesare di Nostradama, nella sue *Histoire et chronique de Provence*, part. 5, fogl. 540, e part. 6 fogl. 626. Carlo Dufresne, nella prefazione del suo *Glossarium [ad] autores mediae et infimae latinitatis*, núm. 34, 35 e 36.

5. Gasparo Escolano, nella sua sopra citata *Istoria della città e del regno di Valenza*, part. 1, lib. 1, cap. 4, num. 5, 6 e 7: «Estendieron sus límites los catalanes poco a poco a las islas de Mallorca, Menorca e Ybiça, y a sus pasos fue su lengua estendiendo los suyos. También la passaron a Cerdeña, porque aunque es verdad que los sardos desde *ab initio* tuvieron lengua natural, que después se fue mudando de mil colores y con las avenidas de los romanos, godos, moros, pisanos y genoveses, de las de todos una confusa pepitoria que hoy en dia se habla en la isla, pero es cierto que corre parejas en ella la valenciana, siendo esta la más pulida y cortesana d'ellos y la que se entiende en los pueblos mayores y ciudades. En suma, en aquellos siglos antiguos vino a tener la lengua lemosina tan grande crédito que como a muy cortesana se hablava en la corte de los condes de Barcelona y en la de los de Monpeller; de aquí es que, como nuestro venturoso conquistador el rey don Jayme se hubiesse criado con ella y tetádola en los pechos de su madre ..., hizo tanto esfuerzo la lengua en él y en su casa que, conquistada Valencia de poder de los moros y poblada de la mejor y más bellicosa gente que tenía el mundo, quiso que tuviesse parte su lengua en la conquista y que los nuevos pobladores huviessen de usa el lemosín.»

Il dottor Giuseppe Romaguera, canonico di Barcellona, nella prefazione del suo *Atheneo de grandesa sobre eminències cultas; catalana facúndia ab emblemmas il·lustrada...*, stampato in Barcellona nel 1681: «Si·m vituperas lo aver escrit en català, no·t temo, perquè murmurant la llengua ab què parlas, fent-la instrument de sas ignomínias, los mateixos ecos de vituperi resonan calúmnias a ta vil censura. A fe que no la ultrajavan aquells antics hèroes catalans que feren sentir los clamors de sas victòrias a Atenas y Neopàtria, y los que ab los preziosos rubins de sas venas la imprimiren en Sardegna, Mallorca y València, però escusaré lo panegíric de sos aplausos per no fer paralipònen que exageràs ab sa grandesa la injuria ab què l'oblit sepulta lo augusto de sas proesas.»

Attestazione o *Bulletta* fatta dal magistrato e dai deputati della sanità della città di Cagliere, capitale del regno di Sardegna, nell'anno 1718, in lingua catalana, la quale ho voluto qui inserire per dimostrare che anche a'tempi nostri adoperano quei popoli nelle loro pubbliche scritture la nostra suddetta lingua catalana, del seguente tenore: «A universas singles guardes de morbo de qualsevol ciutats, vilas y llocs axí del present regne, com fora de aquell, y en qualsevol altra part. Los il·lustres consellers y deputats per la custodia del morbo de la present ciutat y castell de Càller, primaria del present regne, salut y dilecsió. Sertificam-vos, y cascú de vós, com d'esta present ciutat se parteix don Joseph Suñer y Bastero, natural de Barcelona, de edat de 19 ains, estatura bona, cabell castain, per Roma, al qual, com en esta ciutat per la gràtia de nostre Senyor Déu omnipotent hi y a bona sanitat sens dupte ni suspició de morbo ni altre mal contagiós, lo podreu acullir y donar pràtica y comerci sens impediment. En testimoni de las quals cosas se li despaccian las presents per lo secretari de la ciutat devall escrit, y sogelladas ab lo sogell de aquell. Dat en Càller a 29 de juin, any 1718. Don Juan Gaspar de Carnicer, secrettario de su magestad y d'esta illustre ciudad.»

Raimondo Muntaner, nella sua istoria intitolata: *Chrònica o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclyt rey en Jacme,*

primer rey d'Aragó, de Mallorques e de València, comte de Barcelona e de Muntpesler, e de molts de sos descendents. Feita per lo magnífic en Ramon Muntaner, lo qual serví axí al dit ínclyt rey en Jacme com a sos fills e descendents, e·s trobà present en les coses e·n la present història. En Barcelona, en casa de Jaume Cortey, librater, any 1562; cap. 16 e 17: «E axí la dita ciutat de Múrcia fo presa per lo senyor rey en Jacme d'Aragó en l'any que hom comptava M.CC.XXXVIII. E com (incomincia il cap. 17, intitolato: *Com fon poblada Múrcia de catalans, e com lo senyor rey en Jacme delliurà la sua part al rey de Castella, son gendre...*) la dita ciutat hac presa e poblada de catalans, e axí mateix Oriola, e Elx, e Guardamar, e Alacant, e Carthagènia, e los altres llocs, si que siats certs que tots aquells qui en la dita ciutat de Múrcia o els devant dits llocs són poblats són vers catalans, e parlan del bell catalanesch del món, e són tots hòmens d'armes e de tots feyts... E com lo dit senyor rey hac la ciutat de Múrcia poblada, e los altres llocs, ell lliurà la sua part al rey de Castella, son gendre.»

Francesco Cascales, ne'suoi discorsi storici *de la muy noble e muy leal ciudad de Murcia*, discorso 2, cap. 4, fogl. 25, e cap. 7 e 8, fogl. 28, 29 e 30; e discorso 19, fogl 335 e 336; e discorso 20, cap. 4, fogl. 432, e cap 5, fogl. 442. Veggasi la prefazione, al preliminar 4, §...

6. Cesare di Nostradama, nella part. 2 della sua citata *Cronica ed istoria*, dal fogl. 91 al 209, col seguente título: *Seconde partie de l'histoire de Provence: sous les comtes de Barcellone et rois d'Aragon, qui l'ont possedée depuis l'an 1080 jusques en l'an 1245*; e poi, a car. 94: «Et pourtant que ce sont les comtes de Barcelone qui doivent d'orenavant commander souverainement et tenir le sceptre de Provence... Il semble ... tres-expedient ... avant qu'entrer au fil d'une si longue materie, et aux courants de cête histoire, de voir en premier lieu ... de quels insignes e puissants ancêtres ces comtes et marquis aragonois sont descendus et sortis.» E nel fine del suddetto fogl. 209: *Fin de la seconde partie, et des comtes du sang de Barcellone et d'Aragon.*

7. Giovanni di Nostradama, nel suo libro intitolato *Vies des plus celebres et anciens poetes Provençaux qui ont fleuri du temps des comtes de Provence...*, stampato in Lione nel 1577, ed il Crescimbeni nella sua traduzione, al proemio: «Avendo cominciato a fiorire (la poesia provenzale) l'anno 1162, che fu al tempo che Federigo I infeudò la Provenza a Ramondo Berlinghieri.» E nella vita del detto imperatore, che è la 2 delle suddette, fogl. 15: «Dappoiché ... ebbe egli (l'imperatore) ritornata al'ubbidienza la città di Milano, che gli si era ribellata ..., ritrovandosi in Turino l'ilustre Ramondo Beringhieri, detto il Giovane, conte di Barcellona e di Provenza ... accompagnato di una gran turba di oratori e poeti provenzali e di gentiluomini della sua corte, andò a visitarlo ... Grande accoglienza gli fece l'Imperadore per la fama che correva di lui de'suoi fatti ... il che addiviene l'anno 1162. ... Il conte Ramondo fece dai suoi poeti recitare molte belle canzoni in lingua provenzale alla presenza dell'imperadore, il quale per lo piacere che ne prese, restando maravigliato delle loro belle e piacevoli invenzioni, e delle maniere del rimare, fece loro di ricchi doni e compose a loro imitazione un madrigale nella stessa lingua provenzale.»

Anton Domenico Norcia, ne'suoi *Congressus litterarum*, a car. 210: «Andò poi di tal maniera colà crescendo la fama e la gloria della poesia provenzale, che lo stesso imperatore Federigo I non isdegnò d'applicarvi, e fra i diversi componimenti che egli fece trovasi ancora a'tempi nostri un suo gentilissimo madrigale.»

Pierfrancesco Giambullari, *Origine [della] lingua fiorentina*, in Firenze, 1549, fogl. 139: «Lo ozioso intrattenimento del conte Ramondo Berenghieri generò assai più poeti nella lingua provenzale che la virtuosa corte di Federigo, nella italiana.»

Cesare di Nostradama, nipote del sopradetto Govanni, nella sua citata *Istoria*, part. 2 titolata *Provence sous les comtes de Barcellone*, a cart. 132: «Ce fut de ce tems que la poësie provenzale començà de se monstrer en honneur et de resonner heroiquement sous les belles et doctes rithmes d'infinits gentilshommes et personnages d'haute qualité, qui se misent à vulgairement poëtiser ... dont ils furent appelez troubadours.»

Mario Equicola, *[De] natura d'amore*, lib. 5, fogl. 337: «Nelli anni ... circa mile e ducento poco più, in Provenza era signor il conte Ramondo Berlinghieri, della notabil famiglia e gente d'Aragona; per l'eredità fu sua la Provenza di qua dal Rodano, ed in sua corte conversarono molti gentiluomini e virtuose persone di Francia, di Provenza, da Catalogna ed Italia ... tra quali molti trovadori si radunavano, componendo e recitando cansons, sirvantes...»

Il sopramentovato Crescimbeni, nell'*Annotazione* 4 sopra la vita del conte Ramondo Berighieri, figliuolo d'Ildefonso, re d'Aragona, del quale fa menzione Dante (Paradiso, 6): «La stessa storia racconta anche il Vellutello, esponendo gli stessi versi di Dante ... e cita Giovanni Villani nella *Storia*, lib. 6, cap. 92, il quale di queste cose parlando dice che il conte Ramondo fu di gentil lignaggio della casa d'Aragona e di quelle di Tolosa, e per eretaggio fu sua la Provenza di qua dal Rodano; che fu signore savio e cortese e di nobile stato, e virtuoso, e al suo tempo fece onorate cose, e che in sua corte conversarono tutti i gentiluomini di Provenza, di Francia e di Catalogna, per la sua cortesia e nobile stato, e molte cobbole e canzoni provenzali fece di gran sentenza.»

8. Onorato Bouche, nella sua *Histoire chronologique de Provence*, tom. 1, lib. 2, cap. 6, fogl. 94: «Finalement par l'arrivée des arragonois ... depuis l'an 1110 au temps des Berenguiers comtes de Barcellone ... la langue Provençal devint si nette, si polie e si embellie de toute sorte d'ornements de belle locution durant l'espace de trois cens ans que communement elle êtoit preferée à toutes les autres de l'Europe, et plusieurs etrangers s'efforcerent de l'apprendre.»

9. Mario Equicola, *[De] natura de amore*, lib. 5, fogl. 337: «Tanto durarono quelli gentili spiriti (i poeti provenzali) quanto la corte fu in Provenza, ma poi che'l predetto conte Ramondo Berlenghieri maritò le figliuole ... mancò quella nobile pianta, perciò che Carlo d'Angiò, essendo restato herede per la mogliere della Provenza, e fatto re di Napoli, quivi abitò, e questa io istimo fusse la causa che non si ampliò più oltra il dire provenzale.»

10. Pierfrancesco Giambullari, *Origine [della] lingua fiorentina*, a cart. 139: «Mancata quivi (in Provenza) la corte per la morte del conte Ramondo Berenghieri e per la passata in Italia di Carlo d'Angiò, non solamente mancarono i poeti e le rime sì celebrate, ma la lingua stessa per sì fatta maniera vi venne meno e vi si annullò, che i provenzali non la intendono già dugento anni.»

E meglio Filippo e Jacopo Giunti, nella dedicatoria che fanno al serenissimo gran Principe di Toscana del libro delle *Novelle* del Boccaccio, stampato da'suddeti Giunti in Firenze 1573, nella quale parlando della corte dell'ultimo Ramondo Beringhieri e della lingua provenzale così conchiudono: «E mancata quella corte, e sottrato come dire il latte che la nutriva, venne a poco a poco mancando, ed oggi è poco meno che del tutto spenta.»

11. Sono parole dell'eruditissimo Girolamo Gigli, parlando di questo gran letterato nel suo *Vocabolario cateriniano*, fogl. 177.

12. Gli accademici della Crusca, nella prefazione del loro *Vocabolario*: «Nella presente impressione ci siamo allargati assai più che nelle precedenti nel mettere al rincontro delle toscane le voci greche, come che molte di quelle dependano da queste, e che sovente ne servano alla dichiarazione ed alla analogia.»

13. Benedetto Varchi, nella orazione funerale che recitò nella accademia di Firenze per la morte del cardinal Bembo, stampata fra la *Raccolta delle orazioni volgarmente scritte da diversi uomini illustri*, fatta da Francesco Sansovino, lib 1, fogl. 53: «A queste cose s'aggiugneva la riputazione che gli arrecava assai maggiore, e da doversi via più stimare che molti non pensano, l'essere egli stato il primo che avesse dopo tanti anni, non solo conosciuta, ma contrafatta e rassomigliata ne'versi la leggiadria del Petrarca, e nelle prose la purità del Boccaccio... E tanto più che a lui fu necessario di porre quasi quel medesimo tempo e fatica ad aprendere questa nostra lingua fiorentina (che fiorentina la chiama egli, e non toscana) che ad apparar la latina, e se a bene intendere la latina gli fu di bisogno intender la greca, a bene intender la toscana gli bisognò apparar la provenzale, poco meno che del tutto spenta ancora in quei tempi, dalla quale anno così i prosatori toscani, come gli scrittori di versi, infiniti vocaboli e modi di favellare tolti e cavati, come ne dimostra egli nel principio dei tre dottissimi libri delle sue gravissime *Prose*.»

14. Dagli accademici della Crusca, nella *Lettera dedicatoria* del loro *Vocabolario*, al serenissimo granduca di Toscana.

15. Federigo Ubaldini, *Tavola [dei] Documumenti d'amore [di Francesco] Barberino*, alle vocci *accolto*, *a tiera*, *gautata*, *moscare*, *solci*, *tiera* e *trovare*. E Francesco Redi, *Annotazioni [al] ditirambo [Bacco in Toscana]*, in più luoghi, come si vede dall'indice alle lettere G, O ed R, nella seguente guisa: «*Glossario provenzale*: manuscritto di Francesco Redi, car. 57, 63. *Gramatica provenzale*: manuscritto della Libreria di San Lorenzo, 195, 198. *Rimario provenzale*: manuscritto della Libreria di San Lorenzo, 59, 198, 204.»

16. *Gerundensis Eleaemosinae panis*, lunae 26 junii 1713 coram eminentissimo Scotto, et lunae 14 martii 1718 coram R.P.D. Cerro.

17. Qui diu *desiderata*, spiega e comenta la Crusca in questo verso di Dante, *Purgatorio*, 10, addotto a essa alla voce *lacrimato*.»

18. Dante, *Della volgar eloquenza*, lib. 1, cap. 8, 9 e 10. Veggasi la prefazione, al preliminar 4, §...

19. Il segretario dell'Accademia della Crusca, nella lettera in forma autentica posta in fronte del libro intitolato *Lo'nfarinato secondo*, stampato in Firenze, 1588.

20. Il cavalier Lionardo Salviati, ne'suoi *Avvertimenti della lingua sopra il Decamerone*, volum. 1, lib. 2, cap. 8: «Le parole e i parlari che nel nostro linguaggio venner dal provenzale furono in veri tempi con finissima scelta eletti dagli scrittori, da quegli scrittori diciamo che nel buon secolo la toscana favella illustrarono, e sono de'più leggiadri e de'più sonori e de'più belli ch'abbia la lingua nostra, come per la raccolta fatta dal Bembo di non pochi di loro, senza molta fatica possiam certificarsi.»

21. Gli accademici della Crusca, nella prefazione del loro *Vocabolario* della ultima edizione: «Non tanto per elezione, quanto per isbaglio in tanta ampiezza di autori citati, ne saran forse rimase molte altre voci che averan luogo, quando che sia in nuova e più accurata impressione che si va da noi meditando.»

22. Il *Vocabolario della Crusca*, ultima edizione:

Andare zacconato, e **andare zazzeato**: Maniere de'contadini di quel secolo, di che insieme col'uso se ne è perduta la significanza.

Artagoticamente: Voce che per se medesima non significa nulla, ma è detta a uno scimunito quasi in senso di «miracolosamente».

Bisticcio e **bisticcico** (Galat.): Uno anzi molti di quei vocaboli che noi chiamiamo bisticcichi, di niuno sentimento.

Chicchi bichiacchi: Parole che non voglion dir nulla, e diconsi di chi cicala assai e conchiude poco.

Gattuccia (§. Gattuccia): Era già un termine de'giucatori de'dadi, del qual s'è smarrito il significato.

Gialda: Spezie d'arme antica, della quale s'è perduto l'uso e la cognizione.

Gumedra: Nome finito per burla e per mostrare a colui che non intendeva di dir qualche gran maraviglia.

Pelacucchino, o **palacucchino**: Dice il Varchi nell'*Ercolano* che se ne davan trentasei per un pel d'asino, ma non dice che cosa sia né noi il sapiamo...

Taccolino: Spezie di veste, oggi incognita, etc.

23. Il Crescimbeni, *Comentari [intorno alla sua] Istoria [della] volgar poesia*, volum. 3, introduzione, num. II: «A gli imperiti della nostra favella parrano per avvetura molte voci e forme di dire de'suddetti componimenti antichi anzi spropositi che vocaboli e maniere buone. Ma avvertano a non condannarle così alla cieca, perché elleno sono per lo più radici dalle quali è poi venuto il purgato dialetto che ora corre.»

24. Il *Vocabolario della Crusca*, nelle di sopra trascritte voci, num. 22.

25. Lionardo Salviati, *Avvertimenti*, volum. 1, lib. 2, cap. 12: «Ma di tutta la detta deca (della *Storia* di Livio) due volgarizzamenti ci son pervenuti a notizia, e vengono del provenzale amendue ... Del secondo ce n'è un testo che fu copiato l'anno 1326, ma di cui non si sa. Questo è tutto pieno d'antiche voci e parlari, ma ve n'ha senza novero che paion fabbricati dal volgarizzatore, forse a sembianza de'provenzali», ed in altri luoghi del medesimo capitolo, nel quale discorre degli scrittori e libri del buon secolo.

26. Il medesimo Salviati, nel citato cap. 12: «La *Storia* volgarizzata ... di Livio ... fu tratta dal provenzale, si come allora che quel linguaggio era in fiore e che'l latino, fuor che da picciol numero, punto non s'intendea, eran la maggior parte dell'altre traslazioni.»

L'Accademia della Crusca, nella prefazione della prima compilazione del *Vocabolario* stampata nel 1612, ed in quella della seconda, accresciuta, nel 1623: «Ci è bisognato servirci di molti volgarizzamenti e traslamenti d'opere altrui, tratti parte dal latino e parte dal provenzale, e recati da'nostrali autori di quel secol buono, in questo linguaggio.»

27. Filippo e Jacopo Giunti, nella *Dedicatoria* che fanno al Serenissimo Gran Principe e al Gran Duca di Toscana del libro del *Decamerone* di messer Giovanni Boccacci, alla sua vera lezione ridotto da'deputati di loro alteza Serenissima, nel 1573: «Egli adunque, Serenissimo Gran Principe, così racconcio per nostra mano si rappresenta all' A. V., egli infinitamente la ringrazia al col Serenissimo Gran Duca suo padre, che da questo esilio sia stato ritornato nella patria sua ... e quasi da morte a vita sia risuscitato. Ma specialmente ancora priega lei che per sua bontà e favore ne pigli e ritenga perpetua protezione, non essendo cosa alcuna che più mantenga il pregio alle lingue che il favore de'principi grandi, per virtù de'quali elle fioriscono e si mantengono onorate, di che può essere vivo esempio la provenzale al tempo de'nobili conti di quella provincia, specialmente del buon Ramondo Beringhieri, tanto celebrato signore, per cui ella salì in grandissimo honore, e poco meno che per tutta l'Europa si sparse, e come si sà fu da'nostri studiosamente ne'primi tempi adoperata, e poi lungamente imitata; e mancata quella corte e sottratto, come dire, il latte che la nutriva, venne a poco a poco mancando, e oggi è poco meno che del tutto spenta.»

Monsignore Panigarola, nelle sue *Questioni intorno alla favella* del *Predicatore Italiano*, quest. 3: «La lingua provenzale ancora assai frequente era in Italia.»

28. Vincenzio Borghini, nella sua *Dichiarazione di alcune voci* del libro delle *Cento novelle antiche*, posta in fronte del medesimo libro, intorno a quel luogo della novella 79, «Messer miglior degli abbati di Firenze si andò in Cicilia ... E ben seppe cantare, e seppe il provenzale oltre misura proferere», alla lettera S: «Molte di queste novelle vengono da Provenza, come si può far giudizio e dalli fatti e costumi e dalle parole indi tratte assai frequenti, essendo allora quella lingua amata e pregiata come oggi sono la greca e la latina da noi, e questo luogo lo manifesta.»

ANNEX 3: HISTÒRIA DE LA LLENGUA ITALIANA

Aquest text, que no ha assolit una redacció definitiva, havia de constituir el primer capítol de la *Gramàtica italiana per ús dels catalans* que Antoni de Bastero havia projectat abans d'iniciar la *Crusca provenzale* —vegeu el segon capítol de la primera part. És segurament el primer intent en la línia de bastir una argumentació històrico-lingüística, i un precedent clar de la *Història de la llengua catalana*, que fins n'aprofita literalment alguns fragments i l'estructura dels apartats inicials. L'he transcrit del manuscrit de la *Gramàtica italiana* (3-II-10 RABLB), utilitzant els criteris ja especificats per als annexos anteriors.

De la significació, difinició, origen y divisió de las llenguas, y en particular de la italiana, y de sa denominació y excel·lència, ab altras notícias históricas y geogràficas concernents a la subjecta matèria. Capítol 1.

[1] Lo nom o vocable llengua, pres y considerat en sa vertadera y pròpria significació, no és altra cosa que un membre o part de la boca necessari y destinat per ús del tercer sentit corporal, que és lo gust —així com los ulls, que són destinats per la vista; las orellas, per l'ohido; lo nas, per l'olfato, y las mans, per lo tacto. En significació però metafòrica, se pren per moltas cosas, conforme explícan tots los diccionaris, y entre altras, y la més freqüent, per lo idioma o llenguatge, per ser aquella lo principal instrument ab què nos servim per a articular y formar la veu y paraula; y presa y considerada ab aquest significat, és un modo o manera de parlar ab què exprimim y declaram los conceptes de l'ànimo o de l'enteniment, la varietat de los quals és tanta que excedeix al número de las nacions, puix n'hi ha moltas que ninguna nació las parla y que solament ne ha quedat memòria entre los llibres, monuments y padrons, anomenadas per ço dels escriptors llenguas mortas, a diferència de las que són corrents y se practícan, que anomènan vivas.

[2] La primera emperò ab què se parlà en lo món des del principi de sa creació fou la hebrea o hebràica, que tot és hu, puix després que·l Summo Creador y Autor Soberà de la

naturalesa ab son infinit poder y altíssima sabiduria hagué creat lo cel, la terra, las ayguas, herbas, plantas, lo sol, lluna y estrellas, peixos, aucells y animals, creà seguidament del pols de la terra a nostre primer pare y patriarca Adam en lo camp damasceno, situat en la província de Palestina, y havent-lo introduït y trasplantat en lo paradís terrestre, mentras que estava arrebatat contemplant aquellas amenitats y delícias, li tragué insensiblement una costella del costat, de la qual formà a Eva, y luego que·l mateix Adam véu la dona començà a parlar en llengua hebrea, y las primeras paraulas que digué, traduïdas després en llatí per lo màxim doctor de la Iglésia, sant Geroni, foren: «Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea haec vocabitur *virago*, quoniam de viro sumpta est», conforme nos ensenya lo sagrat text del *Gènesis*[1].

[3] Y ab lo discurs del temps, és a saber en lo any de la creació del món 2187, se nomenà hebrea de Heber, novè patriarca, de qui tingué principi lo poble hebreu, la qual fou la única y sola que parlà tot lo món des de sa creació fins a la fàbrica de la ciutat y torre de Babilònia,[2] que en lo any de la mateixa creació 1790 —y del diluvi universal, 170— edificà Nembrot en la vall de Sennar[3]. Y lo que és més singular, que los preceptes del decàlogo, o los deu manaments de la lley de Déu, foren escrits en llengua hebrea per lo mateix Supremo y Divino llegislador, Déu Senyor nostre, en aquellas dos sagradas taulas de Moysès que sa Divina Magestat li donà en la montanya de Sinaí en lo any de la dita creació 2454,[4] de forma que per las sobreditas y altras rahons, no sols és la primogènita y més antiga del llinatge humà, sinó y també la més noble y excel·lent de totas quantas després se'n formaren, en la ocasió de dita fàbrica.

[4] Però, perquè Nembrot ab sa agigantada supèrbia volgué e intentà fer y fabricar tant alta la dita torre y alsar-la de tal conformitat fins a tant que ab la punta arribàs a tocar al cel, o fos perquè de eixa manera se cregués tenir segur abric y reparo en cas de succeir altre semblant diluvi com aquell de temps de son basavi Noè, o bé perquè se ideàs de compatir y contrastar ab lo mateix cel[5], per ço, en càstic y confusió de sa temeritat y audàcia, Sa Divina Magestat baixà de son trono empíreo ab tota sa cort angelical en lo modo y manera que descriu l'Àguila de la Iglésia sant Agustí,[6] y féu ab son divino voler que los officials que de moltas parts hi havían acudit per a treballar-hi no se entenguessen uns ab altres en lo parlar y llenguatge, y que tants estaments o famílias com éran empleadas en la obra o

construcció —que, segons la corrent dels expositors, excepto a Làpide, foren setanta dos—, tantas llenguas o idiomas ne nasquessen o se n'originassen[7] —pués si un mestre de casas, per exemple, demanava morter o pedras, los manobres li portavan guix o rajolas, y si un fuster demanava l'aixa o la serra, li portavan teulas o altra cosa—[8], per lo que, confusos y atònits, foren obligats de abandonar la fàbrica y de retornar-se'n a sas casas, de ahont se espargiren per tot lo món.[9]

[5] Y conseqüentment, ab lo discurs y progrés del temps, y comunicació y comers de uns pobles ab altres, se formaren altras particulars llenguas o dialectes,[10] encara que no per això deixà de restar en ús la hebrea entre la nació y poble hebreu,[11] ans bé durà moltas centúrias, pus ab esta sacrosanta llengua parlava nostre Senyor y Maria santíssima, y tota la província de Palestina y altras de l'orient en la era de Christo, Salvador nostre. La que se parla però en lo dia de vuy en aquellas parts de l'Àssia és la aràbiga, y los christians, per apèndrer y resar la doctrina de nostra santa fe cathòlica y demés oracions que nos ensenya nostra [...], úsan y se valen de la caldea, com y també los sacerdots y religiosos dits y anomenats maronitos, de son fundador sant Maroni, per sos ritus y celebració dels divinos officis y sant sacrifici de la missa, excepto los del orde de sant Francesc, que obsérvan las ceremònias y ritu romà, per ésser naturals y fills de hàbit de altres convents de la Europa.

[6] Las més principals y memorables de eixas setanta dos llenguas que com se ha dit se originaren en aquella confusió y babilònia, y de qui los escriptors fan particular menció y compte, són la caldea, aràbiga, síria y, en particular y sobre totas, la grega y la llatina, puix encara que estas duas no haguessen tingut tant número de authors eloqüents e insignes com una y altra tingueren, que las il·lustraren y ennobliren, sobravan per la grega Demòsthenes y Homero, y per la llatina Ciceró y Virgili, per a que superassen y excedissen a totas las demés en fecúndia, dignitat y eloqüència. Y perquè a estas mateixas dos, y a la llatina singularment, degués després y deu la italiana tots sos principis, ornament y bellesas, conforme se dirà mes avant en lo discurs del capítol, me apar fer-ne també particular memòria.

[7] Principià la grega a practicar-se o esténdrer-se des de que los fills de Javan —y néts y besnéts, respectivament, de Jafet y Noè— y altras personas de la Àssia començaren a habitar

y poblar lo país y regió del mateix nom de Grècia; y la primera ciutat que hi edificaren fou la de Sycion, prop de Chorinto, en lo any de la creació del món 1861. Y des de sos principis fins al temps que los romans la dominaren, en què discorregueren moltas centúrias, fou dita y anomenada Hèlade, de un rey que tingué, nomenat Helen, fill de Deucalió y Pirtra, però després los romans li mudaren lo nom y li posaren Grècia, de altre rey que havia tingut, nomenat Grec; y de las horas en avant se anomenà llengua grega y no helènica, y sos naturals, semblantment, grecs y no helenos.[12]

[8] Es la regió de la Grècia una de las principals y més grans de la Europa, situada en la part més oriental, circuint-la lo mar Mediterràneo per las tres parts del solixent, mitgdia y ponent —ço és a solixent l'arxipèlago, a mitgdia lo Jònic, y a ponent lo Adriàtic; a tremontana, però, confina part ab lo regne de Tràcia y part ab la Sèrvia. Las províncias de què se compon y que la divideixen són: la Morea, antes nomenada lo Peleponès —y en lo dia de vuy és la més poblada—, la Acchaja, [en] la qual és compresa l'Àtica, Livàida, Epiro, Albània, Macedònia y Tessàlia, ademés de las islas adjacents, que són moltíssimas —y las més principals: Corfú, antemural de la Itàlia, que se troba en lo mar Jònic a l'eixir de l'Adriàtic y golfo de Venècia, y Càndia, en lo arxipèlago, antigament anomenada Creta;

[9] y si bé esta és molt més gran y dilatada, però tant majorment és y serà aquella cèlebre per lo memorable triumfo que en nostre temps reportà contra lo enemic comú, puix havent-la circuhïda los turcs en lo any 1716 ab una armada de 300 velas, y atacat sa principal ciutat y fortalesa ab un formidable exèrcit que desembarcaren, quant estàvan al millor de la empresa foren obligats de abandonar-la ab precipitosa fuga, en la qual victòria no tingueren poca part las gloriosas armas de nostre invicte monarca Phelip quint, Sa Magestat que Déu guarde, pus al mateix temps que se avistà en aquellas costas la flota auxiliar espanyola de vaixells y galeras, que junt ab altras de altres prínceps cathòlics procurà unir lo apostòlic zel del regnant pontífice Clement XI, la Iglésia de Déu benaventuradament regint en socorro y benefici comú de la christiandat, y que los turcs la descubriren, quant des de luego se consternaren y aterriren de tal forma que en lo mateix dia, que fou als 22 de agost, se retiraren tant precipitosos y entimidits que se deixaren sobre dels ataques tota la artilleria, pertretxos y bagatge, per triumfo y trofeo de nostras catòlicas y christianíssimas armas.

[10] Tantas quantas éran estas províncias de la Grècia, casi altres tants modos y maneras de llenguas se usaren, compresas totas baix de la grega en general; y las principals de què los escriptors grecs y geogràfics fan menció foren la àtica, jònica, èlica y dòrica,[13] entre las quals la àtica obtingué la precedència y primacia de elegant y fecunda. Y ahont se parlà més llimada y ab més perfecció y dulçura fou en Athenas, que edificà y alsà Ogigas, primer rey de la Àtica, en lo any de la creació del món 2160. A esta ciutat summergí un diluvi particular que succehí en temps de aquell príncep,[14] però després Cècrope la redificà, y fou dedicada a Minerva, de ahont prengué lo nom, puix Athenas en llengua grega o àttica significa y vol dir Minerva;[15] y si bé en lo dia de vui casi és del tot derruhïda, no obstant que antigament fou tant gran que sas murallas tenían set lleugas de circuït, y ni menos conserva son primer nom, puix sos naturals y habitants la anomenan Setines y no Athenas, ab tot dura y durarà eternament en la memòria dels annals de la fama per sa grandeza y literatura, en què florí tant en temps de son primitiu govern monàrquic que Cècrope hi estabí —y durà per espay de 487 anys: ita *Altas*, pàg. 21— y així mateix de l'aristocràtic que en lloc de aquell substituí y prengué cerca de l'any 3282, per mort del rey Codro, qui fou lo dissetè y últim en orde, com y també del democràtic o popular que després prengué y abraçà,[16]

[11] pués de tal manera ab sa gran política y sabiduria procurà exténdrer y dilatar los dominis de sa república, que no sols arribà a ser cort y capital de tota la Grècia, sinó també de moltas ciutats y províncias estrangeras que dominà —y entre altras, de la Jònia, ab la major part de la costa de l'Àssia y de la Europa, y gran partida de la Àfrica—[17] acudint-hi las nacions de totas estas parts per apèndrer en sas escolas y acadèmias las arts y siències, com a inventora que fou de totas ellas —Ciceró: *Pro Flavio*, et *De oratore*, lib. 1— y abundant de hòmens doctes y eminents: «Maxima terra viris et fecundissima doctis» —Manilius, *Poes.*—, particularment de filòsofs, mathemàtics, historiadors y poetas, que ab sos escrits y poemas celebraren y ennobliren fins a las pedras de sa pàtria —«nullum sine nomine saxum», conforme cantà Lucano.

[12] Però com ninguna cosa en esta vida té duració ni permenència, se seguí després que esta mateixa nació que donà lley a tot lo món —«leges orte apud athenienses, atque in omnes terras distribute putantur..., et romanos item ab illis accepisse nemo ignorat»— fou

dominada no sols dels mateixos romans, sinó y també dels catalans[18] y de altres, y últimament dels turcs, sota del qual imperi han perdut no solament la llibertat y doctrina, però y també fins a la primitiva y llur materna llengua, puix la que parlan en lo dia de vui, que ells anomenan grega vulgar, és la mes pèssima y bàrbara de las restants de la Grècia, y tant corrompuda y diferent de aquella primitiva com la biscahïna de la francesa, y si vòlan saber-la y parlar-la és menester que la aprenguen per reglas de gramàtiga, així com aprenem nosaltres la llatina.

[13] Fou la llatina pròpria y materna dels habitants y naturals del regne del Làssio, que en lo any de la creació del món 1799 començaren a poblar los aborrígens[19] —que segons la corrent dels authors e historiadors que refereix y cita Theodorus Richkius, *Disertatione de primis Italiae colonis*, cap. 1 et seqq., foren los immediats descendents dels fills de Sem, Cam y Jafet—, y després, en temps de la guerra y ruïna de Troya, mudaren lo nom de aborrígens en llatins, del rey que tingueren anomenat Llatí,[20] qui començà de regnar en lo any de la mateixa creació 2735, deixant a part la genealogia de sos antecessors, que hi regnaren per lo espay de cerca mil anys atràs, lo primer dels quals fou Gomer, fill de Jafet, qui hi establí son trono en lo sobredit any de la creació del món 1799.

[14] Se dividí lo Làssio en antic y nou.[21] Lo primer fou aquell país de Itàlia nomenat territori o campanya de Roma, que comprèn moltas vilas y ciutats de las quals la principal y més antiga fou Frescati, dita en llengua llatina Tusculana; però després de la edificació de la ciutat de Roma, que fundà Ròmulo[22] en lo any de la creació del món 3233 —y antes del naixament de Christo, 751—, ne fou esta la cort y capital[23] per sa grandeza y magnificència, així com ho és en lo dia de vuy, no sols de totas las províncias o Estats de la Iglésia, sinó y també de tota la christiandat. Lo segon se extengué o confinà de la part de solixent fins ab lo país anomenat Terra de cultura, de pertinències del regne de Nàpols; a mitgdia ab lo mar Tirreno; a ponent, part ab lo riu Tíber y part ab lo país o província nomenada Patrimoni de sant Pere; y a tremontana, part ab lo mont Apení y part ab lo ducat de Espoleto, conforme nos demòstran las cartas geogràficas, tant antigas com modernas.

[15] Sobre l'origen y etimologia de son nom, concòrdan los authors que·l prengué del verb *lateo*, que en nostre vulgar significa amagar-se o estar amagat, per rahó que en aquest país s·i

amagà o s·i refugià Saturno, rey de Càndia, fugint de aquella isla y abandonant son regne, perseguit de las armas y furor de Júpiter son fill —Plinius, lib. 3, cap. 5: «dictum Latium a latendo, quod illic latuerit Saturnus Jovem filium fugiens...»; «dicta quoque est Latium terra latente deo», Ovidius, 1 *Fastorum*; «primus ab aetherio venit Saturnus Olympo...[24] (ab 4 versos més) Latiumque vocari / maluit his quoniam latuisset tutus in oris», Virgilius, *Eneydos*, lib. 8.

Varró emperò, si bé concorda en la etimologia, però no en la mateixa explicació y origen, puix diu que no per altra rahó se anomena Latium sinó perque «latet Italia inter precipitia Alpium et Apenini».

[16] Degué esta llengua lassial o llatina tot son embelliment y perfecció a Ciceró y Virgili, que ab sas obras la puliren y la arribaren al *non plus* de la fecúndia y eloqüència, puix antes de la edat de estos dos singulars e inimitables ingenis, que floriren en lo imperi de Cèsar, y en la última centúria abans de la nativitat de Christo, corria plena de barbarismes, pus se digué *muha* y *hemina*, en lloc de *musa* y *femina*; *Valesio*, per *Valerio*; *voltis*, per *vultis*; *vostra*, per *vestra*; *mam* y *sam*, en lloc de *meam* y *suam*; *Acherunte* y *quande*, per *Acherante* y *quando*; *tibe*, *mihe*, *sibe*, en lloc de *tibi*, *mihi*, *sibi*; *animami* y *lunami*, per *animae* y *lunae*; y altres de infinits semblants, los quals se acabaren de refutar y desusar del tot en la dita era de Cèsar, qui solia dir que se devían evitar y fugir com escollos.[25]

[17] En esta llengua parlàvan naturalment los antics romans, aprenent-la de las mares y didas des del brassol y la faixa, sens altre estudi ni reglas, no obstant que també tenían escolas y proffessors gramàtics per a que puguessen saber ab art y fonament sas lleys y observacions, y parlar-la ab més perfecció y pulidesa;[26] y la extengueren en totas llurs colònias, y generalment en tot lo univers, conservant-se en ella lo tesor y mineral de totas las siències y facultats; y per últim excedí y superà a la grega, segons affirma lo mateix Ciceró[27] —... 1, de fin.: «*Ita sentio, et sepe diservi latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiorem esse quam grecam*»—, si bé que no·s pot negar, de altra part, que de la cayguda y abatiment de esta prengué y se aproprià la llatina moltas de sas millors maneras de frases y modos de parlar elegants y conceptuosos.

[18] Lo mateix destino, però, y fi que tingué la grega, tocà y esdevingué també a esta llatina sa

competidora per rahó que, com los godos y gobardos, invadiren la bella Itàlia al cap de 400 anys de la nativitat de Christo, y successivament, altras estrangeras y bàrbaras nacions que tiràniçament la dominaren molt temps, conforme las històrias ne són plenas.

[19] Estas mudanças y accidents funestos ocasionaren a la província la abolició y pèrdua de sas lleys y llibertats, y li offuscaren conseqüentment tot lo esplendor de la llengua,[28] puix com sos naturals procurassen de apèndrer los vocables y llenguas dels estrangers, y estos la de aquells per a poder enténdrer-se en lo parlar y llenguatge, que era molt diferent lo un del altre y sens connexió ni similitut alguna, y fer-se y donar-se a enténdrer almenos en tot lo que fos necessari per lo comers y comunicació y demés cosas per ús y sustento de la vida humana, y així bé proferissen los naturals moltas paraulas bàrbaras llatinament, y a l'encontre los estrangers ne pronunciassen bàrbarament altras de llatinas, y de esta manera continuant,[29] se vingué després poc a poc a confóndrer y transformar-se la primitiva llatina, y per últim, ab la mescla de tanta varietat de vocables y nacions, se n'originà y generà en lloc de aquella un·altra de nova, que fou la italiana[30] —si bé ab molta més semblança y concurrència de vocables de la llatina sa mare que no de bàrbaros y estrangers, per la força del natural clima y ayre natiu, pus en qualsevol terra millor s·i fan las plantas que naturalment hi naixen que no las que hi son portadas y trasplantadas de distants països, conforme elegantment discorre Bembo en sos *Diàlogos* y eminentíssimas *Prosas*.[31]

[20] Però com ordinàriament no hi ha mal que no vinga per bé, succehí que quant després la Itàlia gloriosament sacudí lo iugo ab què los estrangers y altres la oprimían y tiranisàvan, y que se véu restituïda en sa llibertat y grandesa, de tal conformitat sos pobles y naturals començaren a conservar de nou lo públic repòs y quietut y cultivar y perficionar esta nova llengua, que més prest de aquells passats treballs los ne ha resultat útil y glòria que menoscabo. Y lo que és més considerable, que en la centúria del 1200 casi se parlava ab la mateixa perfecció y puritat de vocables que ara —antigüedat verament que no la goza ni de molt ninguna de las demés llenguas vivas—, e immediadament, en lo segle següent del 1300, tingué tanta còpia de singulars y famosíssims autors, dits per antonomàsia «del buon secolo» —que en aquella edat floriren y se valgueren per esplendor y ornato de sos escrits y frases, y ús y engrandiment del mateix parlar o llengua, de una gran partida y crescut número de vocables y modos de dir de la nostra catalana, llemosina o provensal antiga, que

tot és una, ademés dels primitius de las altras llenguas que concorregueren en sa formació, conforme se justificarà en lo següent capítol—, que effectivament arribà a l'auge de sa major excel·lència.

[21] Si bé que després que morí lo cèlebre e inimitable misser Giovanni Boccaccio, que fou en lo any 1375, començà de tal manera a declinar y abaixar de punt y pitjorar-se, que gayrabé arribà a la sepultura de las llenguas mortas. Discorrent llargament Salviati en lo capítol 7 del primer tomo de sos *Advertiments* qual fos la causa de semblant pitjorament y cayguda, attès que realment no consta ni apar expressament així com en la grega y en la llatina, pus no li succehí ningun dels contratemps e infortunis que tingueren aquellas duas, diu que lo motiu y causa no fou altra sinó «l'allargamento della lingua latina...» <ut en lo restret del Salviati, fins al §. *Ma ripigliando* inclusive. Y després, tot seguit:> Així discorregué y escrigué la gran ploma mestra de l'insigne Salviati en orde al sobre mencionat pitjorament y cayguda, lo que he volgut copiar y transcríurer-los sens traducció ni variació alguna, per major satisfacció y curiositat dels afficionats en esta llengua.

[22] Fins al principi de la centúria de 1500 dura lo llanto y viudès ab què quedà la llengua italiana per mort de son més afavorit Boccaccio;[32] però volent després la benigna revolució dels cels que tant digna y hermosa llengua cobrés totas sas galas y adornos, disposà que florissen 4 subjectes eminents, que foren los primers de aquella centúria —és a saber: Agnolo Poliziano, il cardinal Bembo, monsignore della Casa y Lodovico Ariosto—, y que, empleats a la composició y cultura del descaygut idioma, servissen ab sas obras en vulgar de imitació y exemple als demés. Y en effecte, tots los bells ingenis que després immediatament floriren, inseguint las pisadas de aquells se donaren a escríurer y compòndrer en llengua italia[na] ab tant gran acert, y uns y altres tornaren a embellir-la de tal conformitat, que antes de finir la dita centúria se véu casi restituïda en sa antiga gala y belleza de aquell cèlebre segle del 1300.[33]

[23] Y finalment, ab la erecció de tant il·lustres y excel·lentíssimas acadèmias que floreixen en moltas ciutats de Itàlia, plenas totas de literats, se ha cultivat y quotidianament se cultiva ab tanta perfecció y bondat, que se mira y la vehem al auge de sa grandesa, havent merescut per si sola, sens altra protecció ni fortuna que sas calitats y bells modos, de exténdrer-se y

fer la primera figura en molts teatros y corts fora de la Itàlia.[34]

[24] Tràctan casi los demés dels autors una qüestió pròpriament de nom, en què cèrcan y dispútan com y de quina manera se ha de anomenar esta llengua, per rahó que, com la Itàlia se divideix comunment per los geogràfics en 14 regions o províncias, y altras tantas y més llenguas —és a saber: siciliana, napolitana, pullesa, romana, espoletina, toscana, genovesa, sarda, calabresa, anconitana, romanyola, lombarda, veneciana, furlana e istriana—, y la noblesa y gent civil y literada de totas las ciutats, capitals y corts de las repúblicas y prínceps soberans, respectivament, de estas províncias —excepto en Sardenya, que úsan la catalana o llemosina—,[35] pàrlan comunament y ab especialitat escríuan sempre en llengua italiana, que és la universal —si bé que en unas corts y ciutats millor que en altres—, no obstant que cada poble de estas províncias tinga son particular idioma o dialecte, per ço molts ingenis de diferents ciutats y províncias han litigat fortament sobre la denominació, puix uns volen que se deu nomenar *florentina* y no *toscana*; altres, ab lo sol nom de llengua *vulgar*; altres, ab lo universal y general de *italiana*; y altres, ab diferents noms, probant cada qual son parer y opinió ab moltas sutilesas y motius que, per no ser de ningun útil ni profit, y dictats més de l'affecte que de la rahó, deixo de referir —y se pòdan vèurer en la corrent de tots los expositors de esta llengua, en particular en los *Diàlogos* de Trisino, Tolomei, Varchi, y en las disputas o *Bataglie* di Girolamo Muzzio y altres molts autors que de propòsit han escrit sobre aquest artigle.

[25] Sols diré que dels més forts concurrents y opositors entre los noms particulars que han competit contra lo general de *italiana* és estat lo de *toscana*, perquè en totas las ciutats y las vilas de esta província o gran ducat se ha parlat sempre y se parla ab gran primor, y molt millor que en ninguna de las altras —excepto la cúria y noblesa de Roma—, puix los naturals de las demés és menester que fassen particular estudi, y al contrari los de Florència, Siena y altras ciutats y vilas de aquell ducat, que coménçan de apèndrer-la naturalment des de la infància. Y effectivament, fins a mitja centúria del 1600 més se anomenà ab lo nom particular de *toscana* que ab lo general de *italiana*, però de 60 anys a esta part lo ús ha decidit al contrari, puix molt més corrent és lo general de *italiana* —del rey Italus, que dominà tota l'Itàlia, de ahont la nació prengué lo nom— que no lo particular de *toscana*,

si bé que quant se diu *italiana* se entén la toscana, y ningú hi fa diferència, havent-se ja deixat esta vana qüestió de nom com inútil del tot y sens profit, mercè a la exortació que fa Bommatei en lo capítol 3 del primer de sos *Tractats*, ahont discorrent «dove, quando e come la lingua toscana si generasse, crescesse e risurgesse» diu, en lo §. últim, «ch'ella si vede camminare a gran passo a quell'antico grado di gloria ch'ell'era quando ne cadde, e forse ve la potremo vedere arribare a'dì nostri se gli scrittori moderni, le frivoli e vane questioni de'nomi lasciando addietro, cercheranno d'avanzare non col biasimo altrui ma col propio studio, con la osservazion delle regole, coll'imitazion de'buoni e con la prudente esamina ed accurata gastigazion de'loro scritti», a qui, com a catredàtic públic que fou de esta llengua en las universitats de Pisa y Florència, han obtemperat y seguit tot los moderns, puix en effecte de las horasençà no han comparegut més en los teatros semblants conclusions o disputas.

[26] Roma, però, no ha may concorregut en tal pretenció ni controvèrsia, puix ningú dels molts professors que tràctan dita qüestió de nom ne fa menció, y la rahó és perquè, encara que la llengua llatina se parlà no solament dintre de tota la Itàlia, sinó també fora de ella, en totas las colònias y províncias en què se extengueren y bolaren las àguilas imperials, però sols fou pròpria y materna del florit regne del Làssio, o dels llatins, y de sa capital Roma; y que si bé se extinguí després per la entrada e invasió dels bàrbaros en la Itàlia, que tantas voltas la destruïren y devastaren —y no menos Roma, que set vegadas fou saquejada—, y així bé los romans deixaren de parlar-la, però no deixaren ni han deixat may de tenir-la per sa pròpria llengua natural y materna, y com a tal estimar-la y apreciar-la, conservant-ne totas las relíquias y memòrias, de modo tal que per *llengua romana* tots los autors han entès sempre, y se entén pròpriament parlant, la mateixa llengua llatina, en tant que Francesco Priscianese, florentí de nació, en son llibre de la gramàtiga llatina que compongué per ús dels italians, no li donà altre títol [que] «della lingua romana», y en tot lo tomo, que és de quart y de quatre dits de alçada, no la nomena may *latina*, sinó sempre *lingua romana* —y com y també Bembo, en lo sobre citat lloc del llibre 1 de sas *Prosas*.

[27] Y lo mateix se pot observar y vèurer en molts autors llatins, y en particular en Quintiliano, en lo llibre 10, ahont després que ha fet judici dels escriptors grecs passa a examinar los llatins y diu: «idem nobis per romanos quoque autores credo ducendus est», y més avall:

«adeo, ut ipse mihi sermo romanus non recipere videatur illam solam concessam Atticis venerem...». Y més clarament en lo cardenal de Luca, en la sua *Difesa della lingua italiana*, número 12: «Vennero queste leggi (de las 12 taulas) dalla Grecia scritte in quella lingua, ma non perciò gli antichi prudentissimi romani ... caminarono con la semplicità de'nostri moderni di lasciarle in quella lingua a pochi cognita, ma le trasportarono nella loro lingua latina, ovvero romana —che vuol dir l'istesso, conforme di sotto si discorre—, sicché infatti le ridussero alla lingua volgare per la capacità di tutti anche idioti; mentre in quei tempi la latina era la naturale, che diciamo la volgare, appunto come oggi è l'italiana», y en lo número 27: «Et ultimamente i romani, ovvero i latini —che vuol dir l'istesso—, le impararono da'greci (parla de las arts y sciències), ma le trattarono come sopra nella propria latina, come corrente e volgare. Et avendo l'accennato imperatore Giustiniano in Constantinopoli fatto la già detta riforma delle leggi, ordinò che per l'intelligenza e per la comodità de'popoli si componessero in due lingue; una, cioè greca, per le parti orientali, e l'altra, da esso chiamata romana, per le parti occidentali, nelle quali per ragioni dell'Imperio e del dominio di Roma la sua lingua era cognita ed usata —e dal qual testimonio così degno si prova che l'istesso voglia dire la lingua romana, che la latina—, con altri esempi che sopra ciò si potrebbono addurre, se il motivo di sfugire la prolissità non lo proibisse».

[28] En senyal de esta innata prerogativa que lo senat y poble romà deu a la naturalesa, de ésser la llengua lassial o llatina pròpria y materna sua, encara en lo dia de vuy los rètols que pòsan o plàntan en Roma en las portas de casas que estan per a llogar, que se úsan estampats de caràcter o lletra romanilla grossa, tots són en llatí, que diuen «est locanda». Y lo que és més, que sempre que lo excel·lentíssim consistori o magistrat de Roma, compost de 4 padrons y de son president lo senador, assisteix y presideix públicament en alguna festa o funció, y s·i recita alguna oració o panegíric, és y serà sempre en llengua llatina. Y finalment, esta mateixa llengua, com a natural y materna de l'imperi y poble romà, han usat y conservat sempre los emperadors y reys de Roma fins al dia present en totas las patentes, diplomas y [...] imperials, lleys y altres y qualsevols despaigs de secrettaria.

Bé és veritat emperò que en lo dia de vuy, vulgarment e impròpriament parlant, per *llengua romana* se entén també la italiana o toscana, a la qual lo crisol de la cort de Roma,

ahont se purifican y refinan totas las arts y siències, ha pulit y perficionat, conforme observa y nota l'atlas francès [...] *Nouvel teatre du mon* al tom ..., en sa descripció de Itàlia, ab estas formals paraulas: «...», com y també Bommatei, en lo dit *Tractat* 1, capítol 3, §. *Tra questa...*

[29] No obstant en ninguna manera la observació que fa lo doctíssim Niccolò Amenta, avvocato napoletano, en la pàgina 97, ahont incidentment nota «che così *amaressimo, vederessimo*, etc., come *amaressivo, vederessivo*, etc., dicesi per lo più da'romaneschi barbaramente, perché queste voci non son conosciute da'toscani» (conforme se nota en lo tom 2, al tractat dels verbs), y seguidament, en la mateixa pàgina, parlant de las veus *amassimo, andassimo*, etc., prossegueix que «gli stesi romaneschi con error manifesto si vagliono di quelle voci in luogo di quelle del tempo passato *amammo, andammo*, ma ciascuna [...] qualche vizi ne'propri dialetti». Y en la pàgina 239, sobre lo pronom *medemo* en lloc de *medesimo* —que suposa úsan molts moderns, tant en prosa com en vers—, diu que «non è della prosa né del verso, ma voce [...] romaneschi». Perquè se ha de saber que baix lo nom de *romaneschi* sols vénen compresos los forasters que habítan y se son domiciliats en Roma.[36] Y que si bé entre la plebe o gent ordinària, encara que sían romans natius, són molt corrents aquellas veus que nota dit senyor advocat Amenta, però no en la major part del poble, o sos ciutadans, pus comunament tots se aprecían de parlar, com effectivament pàrlan, ab molta proprietat y dulçura —particulament los literats, sían romans forasters o romanescos, que en tanta multitut y més que en ninguna altra ciutat de Itàlia abundan en Roma, empleats contínuament [en la] cultura y embelliment de las toscanas musas, com ho acredítan las acadèmias y juntas que en aquella capital quotidianament se celébran, y en particular la de la Arcàdia, ab sas públicas obras.

[30] Además dels vocables de las nacions y llenguas que concorregueren en la formació de la italiana, ne prengué també després moltíssims de nostra catalana, llemosina, o provensal antiga, que tot és una, que li han donat molta part de son esplendor y adorno, conforme se ha insinuat de passo en lo antecedent capítol. Y per a que ningú crega que esta proposició nasqué més de l'affecte y passió a ma pàtria y natiu idioma que de la veritat y realitat del fet, per ço, en sa justificació y proba, me ha aparegut aportar y transcríurer sens traducció ni alteració alguna, en un capítol separat, las mateixas authoritats y textos literals,

en llarc, de Bembo, [l']autor de la addició o *Giunta*, Salviati, Varchi y Bommatei y altres, de la manera que se segueixen, ab algunas notas doctrinals y fundamentadas per a que lo lector, de qualsevol nació que sia, quede totalment satisfet y sens ningun dubte.

[A continuació segueix la transcripció d'una llarga cita de Bembo, que formaria part de l'esmentat «capítol a part», inacabat, amb les autoritats per a la questió dels mots provençals presos per la llengua italiana; no en considero necessària la transcripció. El títol d'aquest nou capítol, sens dubte inexistent en el plantejament inicial de la *Gramàtica italiana*, el trobem assajat en el darrer full d'aquest mateix quadern: «*Justificació y proba conclohent en què se demostra com la llengua italiana se ha enriquit de una gran quantitat de vocables y modos de dir que ha pres de la nostra catalana*»; «*Diferents doctrinas de la major autoritat y calificació, ab algunas notas y observacions en y ab las quals se manifesta y conclohentment se prova que la llengua italiana se ha enriquit de una gran quantitat de vocables y modos de dir que ha pres de la nostra aatalana: Cap. 2.*» —el propòsit d'aquest segon capítol s'eixampla encara amb un afegit al marge: «*y las vidas de alguns dels molts poetas catalans que floriren en las passadas centúrias ab altras notícias històricas y de erudició concernents a la mateixa prova*».]

NOTES

1. *Genesis* 1 et 2; et ibi Cornelius a Lapide, vers. 23 : «Ex hoc loco patet Adamum hebraice esse locutum, nam *virago* non significat maturam ... sed virtutem et animum virilem in muliere...».

2. Sanctus Augustinus, *De civitate Dei*, lib. 16, cap. 3 et 11; Bartoloccius, *De antiquitate linguae hebraicae contra syros et chaldaeos*, in sua *Bibliotheca magna rabbinica*, par. 3, fol. 15: «Quoniam autem haec Scemi familia...», ut a la nota fol. 7, fins aquellas paraulas: «dicente Scriptura —Gen. II, 1: erat autem terra labii unius, et sermonum eorundem»; et ibi Cornelius a Lapide: «loquelae unius, scilicet hebraicae ... Hebraeam enim primam et comunem omnium hominum, tam ante diluvium quam post, usque ad fabricam turris Babel, fuisse loquelam et linguam patet ex etymis et significationibus nominum Adamum, Evae ... Est que haec sententia sancti Augustini, Origenis, Chrysostomi, Diodori, Hieronimi et ceterarum...».

3. Flavius Josephus, *Antiquitatum judaicarum*, lib. 1, cap. 5.

4. *Exodi* 20; *Deuteronomii* 5, v. 22; idem Josephus, lib. 3, cap. 4.

5. Idem, ubi supra, lib. 1, cap. 5.

6. Sanctus Agustinus, *De civitate Dei*, lib. 16, cap. 4 et 5.

7. Idem a Lapide, *Commentaria*, in cap. 10, v. 32: «Comuniter sanctus Augustinus, Hieronimus, Prosper, Epyphanius, numerant LXXII gentes et linguas in quas divisi sunt homines in dispersione Babel; tot enim personae porta septuaginta duae hoc capite nominatae et enumeratae reperiuntur ... nimirum quatuordecim ex filiis Japhet, 31 ex filiis Cham, 27 ex filiis Sem, addunt enim ipsi Cainan, quem addunt septuaginta. Verum cap. sequenti ostendam demendum esse Cainan; rursum demenda sunt hic nomina patrum, nec enim patres diversam a faciliis facere familiam, aut gentem. Iis ergo demptis restant quinquaginta quinque filij, a quibus singulis singule gentes ortae sunt, cum in dispersione Babel singulae propriam linguam vel idioma sortitae sunt, quadere vide fuse Pererius, lib. 15 et 16; Lo mateix a Lapide, in cap. XI, v. 7: «Tot enim fuerunt linguae quot familiae sive cognationes puta 55, ut dixi cap. 10, v. 32, has enim Deus voluit sic separare et per orbe dispergere».

8. *L'Ercolano*, Dialogo di Benedetto Varchi, dubitazione 6, pag. 48; a Lapide, *Commentaria in Genesim*, cap. XI, v. 7: «Putabant hi fabri se a nemine impedire posse, ridet hanc stultam eorum praesidentiam Deus ac reipsa ait. Levi flatu hoc opus dissipabo, nullis utar machinis. Tantum confundam linguas fabrorum ut uno petente lateres, alter praebeat caementum; hoc petente trulam, alter porrigat sportam; itaque implebo cuncta confusione, ut invicem irridentes, et mutuo irascentes separentur, atque uti lingua ita et animo confusi et pudefacti habeant, et dispergantur in suam quisque regionem; quod pulchre describit Marius Victor, lib. 30. *in Genesim*».

9. *Genesis* 11, 8; et ibi a Lapide.

10. Sybilae de Babylonica turri vaticinium: «Cum universi homines uno eloquio uterentur turri aedificaverunt excelsissima, quasi ad coelum per eam ascensuri; Dij vero procellis immissis turrim subverterunt, et suam cuique linguam dederunt» —Josephus, *Antiquitatum*, lib. 1, cap. 5 et 6; a Lapide, *Commentaria in Genesim*, cap. xi, v. 7: «In hac confusione Deus tantum matrices linguas condidit easque hominibus indidit, ex his enim ceterae postea prognatae sunt; sic hebraica, matrix, et genitrix est syriacae, chaldaicae, arabicae; et latina, italicae, valachicae, gallicae, hispanicae; greca, doricae, jonicae, æolicae, atticae; slavonica, polonicae, bohemicae, moscoviticae; germanica, heleuticae, saxonicae, anglicae, scoticae; tartarica, turcicae, sarcamanicae; abyssina, etiopicae, sabeae, etc., inquit Genebrard».

11. Augustinus, lib. 18 *De civitate Dei*, cap. 39; Origenes, Hieronimus, [...] Caietanus, etc., citats a Lapide, in cap. xi, v. 9, dicunt: «quod in solo Heber cuique posteris cum vera fide religione et pietate mansisse primaevam linguam hebraicam».

12. Jan Jansson, *Atlas*, tom. 5, par. 2, fol. 19 et 20.

13. Varchi, ubi supra *Quesito terzo*, pag. 115; *Atlas* ut supra, pag. 21.

14. *Thesaurus etc.*, tom. 5, col. 1736, lit. d et e.

15. Doctor Augustinus *De civitate Dei*, lib. 18, cap. 9: «Iam tamen Minerva tanquam dea celebratur regnante atheniensibus Cecrope; sub quo rege etiam ipsam vel instauratam ferunt, vel conditam civitatem»; idem lib. 18, cap. 9: «Ut Athenae vocarentur, quod certe nomen Minerva est, que grece».

16. Tom 5 du *Grand atlas*, par. 2, pag. 5, 20 et 21 et 22 —Amstelodami, apud Joannem Jansonium, 1650.

17. *Atlas* ut supra, pag. 20.

18. *Thesaurus antiquitatum grecarum*, tom. 5, col. 1752, lit. D, E et F —lo autor es Joannes Meurseus; *De fortuna Athenarum —Hinc cepere catalani sub Andronico Palaeogolo seniore Nicephorus Gregoras—* lib. 7: «Nihilominus Catalani, recepto spiritu ad ea quae fiebant...»

19. «Populi qui antiquo Latio primi insederunt sunt Aborrigenes...» —lo cardenal Corradini en ...

20. «Eas sedes deinde perpetuo tenuit idem genus hominum mutatis tantum appellationibus, vetus aboriginum nomen servantes usque ad trojani belli tempora quando a Latino rege denominati sunt», Dionisius, lib. 1 —citat per lo dit cardenal Corradini.

21. Virgilius, *Aeneida*, 7 —en dos parts—, et ibi Fabrini.

22. Virgilius, *Æneida*, lib. 1.

23. Francesco Scotto, *Descrizzione del Latio*.

24. Giovanni Fabrini —ibi.— dice questo secondo l'usanza de'poeti, perche Saturno fù rè di Candia, qual fù distanciato dal regno dal suo figliuolo Giove.

25. Francesco Priscianese, fiorentino, *Trattato della lingua romana* libro 1, fol. 13.

26. Il gran letterato Monsieur Le Clerc, sotto il nome di Teodoro Parrasio, nella seconda Parrasiana, alla pag. 105 —que cita Amenta, pag. 561.

27. Cicero 1, de fin: «Ita sentio...».

28. Salviati, *Avvertimenti*, tom. 1, cap. 7: «nella latina e nella Greca quello addivenne che il piu...» —ut en lo restret del dit autor [...] a las paraulas «del fior della favella».

29. *Prose* del cardenal Bembo, lib. 1; Buommatei, *Trattato* 1, cap. 3.

30. Los mateixos Bembo y Buommatei en los llocs citats; Salviati, tom. 1, cap. 8: «Nel trasformarsi il linguaggio non ha mai luogo...» —fins: «il volgar nostro».

31. Bembo, lib. 1: «La quale, se più somiglianza ha con la romana, che con le barbare havere non si vede, è perciò che la forza del natìo cielo sempre è molta, e in ogni terra megliono mettono le piante che naturalmente vi nascono che quelle che vi sono di lontan paese portate».

32. Bommmatei, *Trattato* 1, cap. 3: «Questo fece, che non solamente gli scritti ma il comun parlare eziandi se n'anda [...] al 1500, peggiorando mai sempre»; del Salviati, tom. 1, cap. 12: «per poco diresti che la nostra favella quasi rimase vedova si fosse vestita a bruno».

33. Buommatei, en lo citat lloc.

34. De Claudio Tolomei, en son *Dialogo*, pag. 74: «Ne lasciamo di dire...» —ut en las notas, fol. 5, pag. 2.

35. Se portarà en aquest punt primerament la autoritat de Romaguera en lo pròlec de son *Atheneo*, y en segon lloc lo adjunt cap. 1 de la *Butlleta* de sanitat.

36. *Thesaurus antiquitatum romanarum*, tom 8 —cerca et vide.

ANNEX 4: SOBRE LA IDENTITAT DEL CATALÀ I EL PROVENÇAL

Aquest breu text és una de les observacions a les *Prose della volgar lingua* de Pietro Bembo que trobem recollides al segon volum de la Miscel·lània en foli, a l'acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (Ms. 3-II-2, fols. 56-57). L'he volgut transcriure també aquí per la claredat amb què exposa la seva visió del tema, que és en realitat la idea central de tota la seva obra, i especialment de la *Història de la llengua catalana*, com hem vist —cf. especialment el capítol 3 de la tercera part de la tesi.

Notas sobre Bembo, *Prose*, 1: «Non solamente i catalani...»

[1] Se ha de saber que nostra llengua catalana o llemosina és la mateixa que la provençal antiga que se parlava en lo comtat de Provença y altres circonvehins, y que encara que entre los poetas de aquell temps que componían en esta nostra materna llengua ni agué molts que foren catalans, emperò no se anomenàvan ni éran coneguts en Itàlia, França y altres regnes [mes] que ab lo renom de poetas provençals, ja per ésser la Provença molt més vehina de aquellas parts de Itàlia, en la qual floriren molts excel·lents poetas, com y també per los viatjes y sojorns que hi feren los comtes de Barcelona, com a senyors y soberans que també foren de dit comtat de Provença.

[2] Això se comprova ab l'autoritat de Carlos Du Fresne, del número 34 al 36, particularment en aquellas paraulas del número 35, ibi: «Ut ut sit, constat idem esse fere catalanorum idioma, quod provincalium nostrorum...», y en lo número 36: «Certe linguam hanc provincialem scilicet, in regnum nostrorum palatiis primitus usitata, evincunt quae ex ea delibavit Nithardus[1], a quo romana appellatur, quae haud omninodiversa ab ea qua utuntur provinciales nostri, quod facile erit assequi utramque comparanti. Unde recte, opinior, dixit Vadianus[2] salicam legem romanos, hoc est provinciales vocare, qui romana, id est provinciale lingua, utebantur, cum provincialium nomine omnes de Alvernia et Vasconia, et gothos provinciales appellatos autor sit Raymundus de Agilés.[3] Ut vero res plana fiat,

placet sacramentum Ludovici regis, cuius meminimus romana lingua descriptum a Nithardo[4] hic proponere ... Sacramentum vero populi romana pariter lingua sic describit idem Nithardus[5] ... Neque etiam voces postremae planae sunt, *nun li juer*, ubi legendum puto *fuer* (*fuero*), nam theotiscum hoc loco praefert *ne wirdhit*, quae vox vel certe *wirthit* quae eadem est *fuerit*, exponitur in capitulari theotisco Ludovici Pii apud Browerum,[6] ut *theru* non semel pro *ipse*, *ille* ponitur, quae vox occurrit in eodem sacramento; ubi enim *ne neuls*, theotiscum praefert *noh thero*. Atque haec quidem romana Nithardi licet mendis utcumque carere non dubitem, velim lector conferat cum veteri charta vernacula in ruthenensi comitatu, ubi lingua lemovicina perinde usurpata sub Ludovico VI, hoc est circa annum 1100 exarata, quam descripsimus ex Tabulario abbatiae Conchensis,[7] ut idioma eiusce aevi cum idiomate aevi carolini comparet: *Ego in Dei nomine, et d'aquesta hora ad enant ella de Pradis home ni femena* etc.»

[3] És també del cas en proba del sobre dit, la novel·la del Boccaccio —la 4 giornata, 9, ibi: «Dovete adunque sapere che, secondo che raccontano i provenzali, in Provenza furon già due nobili cavalieri, de'quali ciascuno e castelli e vassali haveva sotto di sé, et haveva l'uno nome messer Guiglielmo Rossiglione, e l'altro messer Guiglielmo Guardastagno...». Se veurà per això mateix l'autoritat dels deputats del 73 —en lo restret, fol. 30—, ahont se llig que fora de Itàlia los pisans eran tinguts y reputats o nomenats per florentins, y en França tots los italians per lombardos.

[4] I per a que no occasione lo menor motiu per a dubtar lo adverbi *fere*, advertesc que se deu enténdrer del temps en què aquell autor escrigué lo *Glossari*, que fou cerca la meitat de la passada centúria, puix com a las horas ja avia cerca duas centúrias que la corona de Aragó era unida ab la de Castella, y semblantment lo comtat de Provença a la de França, en nostre Principat ja se avían pres y catalanisat alguns vocables dels castellans, y així mateix en la Provença altres de francesos, de ahon hi avia ja alguna diferència i per ço diu *idem fere*, pus en temps dels serenissims comtes de Barcelona y reys de Aragó era, en tot y per tot, un mateix dialecte o llenguatge, com se pot comprovar en pràctica parangonant lo cos de la escriptura, o dels vocables modos y formas de dir dels còdigos en pergamí de las rimas dels poetas provensals custodits en la Biblioteca Vaticana ab los nostres actes o llibres antics, y altres documents custodits en nostres arxius, y se trobarà ésser un mateix llenguatge sens

que s·i note ni un *et* de differència. Y per a més facilitar als curiosos semblant prova y averiguassió, deixant los manuscrits a una part, lligen algunas de las ditas poesias que ha fet estampar l'arcipestre Crescimbeni, y confronten lo idioma de aquellas ab lo de Muntaner en sa *Crònica*, ab lo del rey en Jaume, y ab lo de Pere Martorell etc., que tots se tròban custodits en las llibrerias públicas de Roma, o be ab las obras del nostre cèlebre Ausiàs March, que també són en ditas llibrarias, puix sobre que aquest poeta és modern respecte dels primitius que floriren en temps dels comtes de Barcelona y de Provença, com se notarà més avall, ab tot no hi he observat altra diversitat sinó per raport a la sola ortografia, puix en dit Ausiàs March no·s troba la *K* o la *Q* en lloc de la *C* (verbi gracia *katalana*, per *catalana*; *qar*, o *quar*, per *car*; *qe* y *qi*, per *que* y *qui*), ni la *z* o la *tz* en lloc de la *s* o *z* (*solatz* per *solaz* o *solàs*; *assatz*, per *assats*, *anz*, per *ans*) i així bé algunas altras lletras y mots —i al contrari, en quant a l'apòstrofe y demés senyals, com enciso, etc., puix los antics no·ls usaren; de forma que, exceptuada l'ortografia, la qual en aquells primers temps era pèssima y molt confusa, en lo demés de l'idioma no hi ha differència.

[5] Comprova això mateix Federic Ubaldini en sa T*avola delle voci e maniere di parlare più considerabili usate nell'opera di messere Francesco Barberino*, intitulada *Documenti d'amore*, que los confirma ab exemples de altres escriptors, o italians «del buon secolo, come si dice, o provenzali; gli uni e gli altri cavati da libri antichi, introdotti questi perché non pur si veda l'origine del nostro rimare, ma ancora per seguir la mente di messere Francesco Barberino, il quale molto si compiacque di tal lingua», puix en lo *Catalogo degli autori provenzali* dels quals se ha prevalgut hi és registrat «Ausiàs March, catalano, che scrisse in limosino», de l'autoritat del qual se preval per los vocables *adesso*, *crema*, *faessi* e *faesti*, y en estos dos últims diu: «*fessi* e *festi*, ed è uno sciogliamento del dittongo oltramontano: Ausiàs March, f. lxvj, *Graesch a Déu faent me tan de bé*; anche i limosini più antichi: Pons de Capduill, *E si·m faitz mal e non voles aver*», lo qual Pons de Capdull és registrat entre aquells poetas dels quals Nostradam escrigué las *Vidas*, traduïdas e il·lustradas últimament en Itàlia per lo docte Crescimbeni, qui dubta no sia lo lo mateix poeta que dit Nostradam anomena Pons de Brueill.

[6] E més «il Summonzio», sobre la explicació de aquell vers provenzal *Dret e rason es cheu cantant demori*, del cèlebre Arnau Daniel, que·l Petrarca inserí o glosà en la sua cançó *Lasso*

me... —que ab tanta variació y escorrecció se troba escrit entre los comentadors del Petrarca, «le quali diversità tutte sono derivate dalla poca practica che avevano i mentovati scrittori della lingua provenzale», come dice lo citat Crescimbeni en las notas sobre la vida de dit Arnau— «affermava così doverse scrivere, per quel que si leggeva nel libro limosino onde il Petrarca lo tolse, e così, *Dritto e ragione è che io cantando dimori*, anche doversi spiegare», come riferisce ed attesta il Gesualdo nel detto passo sopra'l Petrarca.

[7] Cristòfol Landino, sobre la exposició dels versos provenzals que Dante en lo *Purgatori*, cant 26, fa dir al sobrereferit Arnau Daniel, los quals, com nota Varchi, Castelvetro, Salvini y Crescimbeni, en totas las còpias estampadas són escorrectos y enfrancesits, llegint-se *cortois* per *cortès*, *pleur* per *plor*, e simili, diu lo següent: «Scrisse questi versi il poeta —cioè Dante— parte in lingua franzese e parte in catalana, perché Arnaldo era dotto nell'una e nell'altra lingua».

[8] Sobre això mateix és digne de notar que, avent lo dit Crescimbeni consultat ab lo referit Salvini sobre lo significat e intel·ligència de estas nostras provensals partículas *en* y *d·en*, per occasió que en los còdigos y llibres provençals trobava escrit lo nom de dit Arnau Daniel algunas vegadas ab una *n* devant, com *Narnau*, altras ab lo *d·en*, com *den Arnau*, y per ço duptan si *Arnau* y *Narnau* era un mateix nom o dos differents, dit Salvini, sabent molt bé que dita llengua provensal antiga y la nostra llemosina o catalana és una mateixa, se ha valgut del text de llengua de nostre coronista e istoriador Pere Tomic per dir y explicar son parer sobre las ditas partículas *en* y *d·en*, conforme refereix dit Crescimbeni en sos *Comentaris de la Istoria de la volgar poesia*, tom. 2, par. 1, pag. 28, ab estas formals paraulas: [falta la citació]

[9] Y finalment, en la *Vida* de Riambau de Vaqueras que·s llig en dit tom. 2, par. 1, pàg. 78, sobre las paraulas o mots *monsignor Bonifazio*, ab las quals dit Crescimbeni ha traduït y explicat aquellas altras provençals *mossèn Bonifaci*, adverteix en la nota X «che la voce *mossèn* può dire *monsignore* e *messere*, ma *monsignore* per avventura è migliore, essendo questa voce provenzale fatta da *meus senior*. I libri catalani anno per tutto *mossèn*, e spezialmente uno che manoscritto si conserva appo l'abate Anton Maria Salvini di Firenze, intitolato: *Istòries e conquestes del reyalme d'Aragó e principat de Cathalunya, compilades per*

lo honorable mossèn P. (cioè Peyre) *Tomich, cavaller, les quals tramès al reverent archabisbe de Çaragoça*». De tot lo que se infereix ab evidència que los autors tenen per sinònims en tot y per tot aquests vocables: poete *provenzali* o *limosini*, y així mateix lingua *provenzale* o *limosina*, com effectivament ho són, sens que hi concorre la més mínima differència, si no és la del sol nom, així com lingua *italiana* o *toscana*, y lingua *spagnuola* o *castigliana.*

NOTES

1. Liber 3.

2. Liber *De monasteriis germanicis.*

3. In *Historia Hierosolimae.*

4. Bodinus, lib. 5, cap. 6, pag. 633.

5. Bodinus...

6. In *Proparasc. annal. Trevir.* num. 14.

7. Charta 566.

ANNEX 5: VERSIÓ ITALIANA DE LA *HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA*.

D'aquesta versió en llengua italiana dels primers capítols de la *Història de la llengua catalana* —que en italià Bastero hagués titulat segurament *Storia della lingua provenzale*— en trobem diversos testimonis barrejats entre altres papers del canonge i entremig dels mateixos manuscrits que contenen el text català. Ja he explicat que, per les característiques del text i els elements que incorpora en la redacció, no es tracta pas d'una versió prèvia de la *Història de la llengua*, sinó més aviat d'una versió coetània o potser posterior a la dels capítols equivalents de la versió catalana —alguns esborranys d'aquest text els trobem escrits en un paper aprofitat del 1737, any de la mort de Bastero. A banda de l'interrogant que planteja sobre quina havia de ser la seva finalitat, aquest text ens interessa extraordinàriament pel fet que conté alguns elements de reflexió que no trobem a la versió catalana, per a la qual no degueren arribar a ser redactats. El text que he transcrit aquí correspon gairebé en la seva totalitat al que es conserva en un quadern del lligall 14, 5 de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que n'aporta la versió més completa i definitiva; tot els altres fragments que s'han conservat d'aquesta *Storia della lingua provenzale* —mss. 962 (3) i 2029 (23) BUPB, i 1173 BC— són apunts, esborranys o redaccions anteriors del mateix text —només en un paper del ms. 1173 BC hi he trobat l'esbós del tercer capítol, que afegeixo al final.

Capitulo 1: Origine e generazione della lingua provenzale: come e quando, e dove s'originò. Si desamina quel che ne dice un moderno autore anonimo: si è conservata in Catalogna pura e senza niuna alterazione fino in oggi.

[1] L'entrata dei goti nella Gallia Narbonese e nella Catalogna susseguentemente, dove per lo spazio di tre secoli dominarono, fu senza dubbio la ragione dell'origine e della generazione della lingua provenzale. Imperciocché non intendendo i goti lo idioma latino che, come le storie rifferiscono,[1] i romani per mezzo delle loro vittoriose armi introdussero non solo in esse provincie, ma eziandio in tutti i regni delle Spagne, che conquistarono talmente che

col largo corso pure di tre secoli che durò il governo romano in tutta Spagna, e in Francia ancora, missero i popoli in oblivione il loro primitivo linguaggio[2] senza che ne sia rimasta memoria veruna,[3] e presero come a naturale e proprio il latino[4] —eccettuanne quelli di Biscaia in Ispagna e i Bretoni in Francia, i quali anno sempre costantemente ritenuto i loro propri e materni idiomi.[5]

[2] Ed all'incontro poi, non intendendo la lingua gotica i popoli della Catalogna, né quelli del Narbonese, quindi se ne seguì che la necessità del commerzio e della società tra le nazioni suddete introdussera poco a poco nella lingua latina una infinità di solecismi e barbarismi, come dimostra il Du Fresne, tra gli altri, nel suo *Glosario*, in guisa tale che lo scrivere in latino netto e puro era cosa che s'aveva a maraviglia tra gli spagnuoli in quei tempi, come dice il padre Mariana.[6] Là onde il mentovato latino idioma, per ragione dell'accenate barbarie, dagli accidenti delle guerre cagionategli, diede l'origine e la generazione alla nostra lingua provenzale, il che addiviene nel anno 415, in cui la bellicosa nazione gotica, dopo aver evacuato la Italia secondo l'accordo fatto tra essa e l'imperatore Honorio, s'allogiò col re Ataulfo insieme ne'confini della Gallia e di Spagna, come attesta il padre Mariana,[7] e il re mise immediatamente nell'anno 416 la sua real sedia in Barcellona,[8] dove diede principio alla monarchia gotica spagnuola.[9]

[3] E sebbene quatro o cinque anni prima dalla entrata dei goti vennero in Ispagna altre barbare nazioni, cioè suevi, alani e vandali, ma di queste, per quel ch'appartiene al fatto di nostra lingua, non se ne deve far conto, siccome in parlando della castigliana maestrevolamente discorre la Real Accademia,[10] oltre a che le nazioni predette entrarono saccheggiando e guastando il paese, e furono alla per fine poi, dei goti, tutte superate e vinte.

[4] Né senza fundamento abbiamo assegnato il tempo della sua origine subbito che'l re Ataulfo colle sue truppe s'impossessò del Narbonese e di Catalogna, sì perché già in quel tempo la lingua latina era in gran parte scemata, e alla declinazione traboctante, onde collo speguimento che la barbaria gotica le diede fecela totalmente cadere, come asserisce il canonico dottor Bernardo Aldrete.[11] E sí ancora, perciocché essendo nostra lingua nata sul principio del secolo VII, in cui bella e idiomatica, senz'altro odorno che'l [...] delle sue

fatezze comparì al mondo, come nel seguente capitolo vedremo, tutto questo corso di due secoli abbisognò acciocché la latina l'organizzasse e la desse alla luce, nello stesso modo che dell'idioma toscano dice il celebre Anton Maria Salvini, nell'*Orazione in lode di san Zanobi*, protettore dell'Accademia della Crusca, con queste elegantissime parole:[12] «*Ma per avere a dare un santo protettore a una lingua che quantunque novellamente nata, pure nell'origine sua è antichissima, e nel tempo di san Zanobi era, per così dire, in corpo alla latina, che appresso ben lungo tempo partorire la doveva; il magior nostro antico santo parea che si convenisse, avendo l'antichità in sé, ancor puramente considerata, non so che dell'autorevole e del reverendo.*»

[5] Un auttor anonimo assolutamente afferma ch'ella si formò primieramente nella Gaule Narbonese, da dove, dice, si distese poi per le provincie vicine. Ecco le sue parole:[13] «*Je ne doute point que vous n'ayez la quelque chose de l'origine et du progres de l'ancienne langue provençale; elle se formà du debris de la romaine premierement dans la Gaule Narbonnoise, d'où elle se répandit dans les provinces voisines et se rendit si florisante qu'au neuviéme et deuxiéme siecle elle fut le langage des cours de plusieurs princes de l'Europe.*» Intorno a questa asseverazione, della quale altra pruova non ne adduce l'autore che la lui sola credenza, dobbiamo avvertire e premettere che Catalogna la Vecchia —contenente i vescovadi di Barcellona, di Girona, di Vicche e d'Urgelli, oltre a quello d'Elna nel Rossiglione— e la Gaule Narbonese insieme facevano o componevano unitamente una sola provincia, stanteché i mentovati vescovadi erano tutti sottoposti alla chiesa metropolitana di Narbona, e da quel arcivescovado dependenti. E la stessa provincia altresì era membro del gran corpo della monarquia spagnuola dei re goti, che per questo si truova che l'antica provincia era compresa sotto quella parte di Spagna di qua dall'Ebbro, appellata latinamente Citerior, a diferenza dall'altra parte di là dal detto fiume, chiamata Ulterior, come si vede in alcuni antichi codici manoscritti datti alla luce dal Du Chesne, così:[14] «*Provinciam quoque Galliae que Hispania Citerior dicitur.*»

[6] Dagli antichi confini della medessima Gaule, o provincia Narbonese, si conferma ciò ch'abbiamo detto, conciosiaché dalla banda di mezzo di, che termina col mare, trovasi che d'una parte era a fronte dell'isole di Majorica, Minorica ed Iviza, e d'altra parte, cioè là dove il Rodano sbocca, era a dirimpetto dell'isole poste nel mare di Provenza, siccome

lasciò scritto Ugo di Santa Maria, monaco fiorecense di san Benedetto, nell'anno 1119, con queste parole:[15] «*Narbonensis provincia habet ab oriente Alpes gottichos, et ab occidente Hispaniam, et a circio Aquitaniam, et a septentrione Lugdunensem provinciam, et ab aquilone Belgicam Galliam, et a meridie insulas Baleares; a fronte vero, qua Rodanus in mare defluit, insulas Cicladas.*» Ma tralasciando la discussione de'suoi termini singolarmente di quello di mezzogiorno, i quali ora si ristrignevano ed ora s'allargavano secondo le vicende e gli accidenti delle guerre, come osservò il padre Mariana,[16] egli è certissimo que la Catalogna non ha presa la sua lingua provenzale, che dir vogliamo, da niuna provincia della Francia, con tutto che Limosina sia appresso noi catalani pure appellata, come a suo luogo vedremo.

[7] Anzi, con ragion naturale discorrendo, poste da banda tutte le riflessioni e notizie che dalla storia dei goti cavate abbiamo —dalla quale, come ottimamente accennano gli ecellentissimi e virtuosissimi signori della Real Accademia Spagnuola,[17] de esi prender lume per ricercare la verità, o almeno quello che più verissimile sia su questo affare di lingua, che tanto quanto è egli antichissimo e fra le tenebre sepolto, cotanto è malegevole e difficilissimo di invenire—, ci pare che'l primato del luogo della sua formazione piuttosto a Catalogna dare si dobrebbe, posciaché in Catalogna si è ella conservata fin adesso nella sua purità e nel suo essere, a guisa delle piante, che durano e viepiù robuste e rigogliose si conservano nel loro proprio paese, dove naturalmente son nate, che non fanno quelle che in altro diverso clima e paese sono trasportate. Il che appunto del nostro stesso linguaggio parlando, rinvergò chiaramente il dottissimo Pietro di Casanuova, tolosano, colla seguente espressione:[18] «*La langue provençale demeurant neanmoins en sa pureté dans la Catalogne*», e ne faremo evidenza al suo proprio luogo ed ordine, per procedere così con tutta la distinzione e chiarezza che tanto desideriamo, e per non ci confondere.

[8] Di maniera tale, che lo studio posto da noi catalani nello scrivere e pubblicamente discorrere, e anche, quando uopo il richede, in castigliano familiarmente parlare, dacché la corona di Castiglia e l'aragonesa s'unirono, non è stato possente per far tralignare la lingua materna; il che non è così addivenuto appresso gli stati di Narbona e di tutti gli altri del Linguadocco e della Provenza e del Limosino, e generalmente in tutti dove ella fiorì, in cui dopo che alla corona di Francia uniti furono dal vaghissimo e fiorentissimo linguaggio franzese ne fu quasi interamente spento il nostro provenzale, come in parte notò il

Bembo,[19] e appieno noteremo noi quando ragioneremo dei progressi e dello stato presente del medessimo idioma.

Cap. 2: Nata nel principio del secolo VII nella Gaule Narbonese e nella Catalogna, dove si usava già in tempo de're goti, e appellata primieramente «romana».

[9] Avendo dunque la latina favella portata in corpo alla provenzale per le contrade del Narbonese e della Catalogna per lo spazio di due secoli incirca, come abbiamo detto, la partorì finalmente e la diede alla luce nell'entrare del secolo VII ne'medesimi stati di Narbona e di Catalogna, ed in questo spezialmente con più gagliardia e vivezza per gli stessi motivi intorno al luogo della sua origine nell'altro capitolo didotti, oltre al essere già ella in uso in Catalogna nel medesimo secolo VII o in quel torno, come immantinente diremo.

[10] Che nell'assegnato tempo ella nascesse, ne abbiamo la testimonianza ed autorità del diligentissimo investigatore delle cose della sempremai veneranda antichità, l'eruditissimo presidente Claudio Fauchet, parigiense, scrittore del secolo XVI, con queste parole:[20] «*L'on cuyde aussi, qu'environ ce temps* —cioè circa l'anno di Cristo nato 606— *la langue latine... comença d'être corrompuë par le mêlange de tant de nations qui s'êtoient jettees sur ce grand corps, et venues habiter en Italie et autres endroits de l'empire, demeurant tutefois l'usage de la dite langue latine aux eglises, sentences des juges et aux contracts, mais avec grande corruption de sa pureté ... Aussi commença la difference du latin gramatic ou des anciens autheurs, et du commun peuple, des lors en Italie apellé vulgaire latin, et deçà les monts langue romaine, ou romande, de laquelle userent tant les gaulois françois que les espagnols, ainsi que j'ay dit en mon livre de l'origine de la langue et poësie françoise.*»

[11] Ed infatti si truova che nel predetto secolo VII [c'è] già scritta in questa nostra lingua lemosina, che come vedremo è la stessa della provenzale, la *Vita di san Sacerdote*, che morì nell'anno di Cristo 530, la quale fu poi in latino trasportata da Ugo floriacense, che visse nel 1130, come si legge appresso la nuova *Biblioteca di codici manoscritti* compilata da monsieur Labbé (tomo 2, pagina 661), in questa guisa: «*Vita sancti Sacerdotis scripta lingua*

limosina paulo post sancti obitus, et in latinum sermonem translata, abbreviata et correcta ab Ugo floriacense circa annum 1130.» E che il santo mancasse di vita nel detto anno 530 lo notò il critico Jacopo le Long nella sua *Biblioteca istorica di Francia* pubblicata in Parigi nel 1719, ove parlando del mentovato libro della *Vita* del santo in latino tradotta, avverte che «*ce saint est mort vers l'an 530.*» E poi avvertiamo che col nome di limosina lingua l'annoverà solamente il traduttore di esso libro, non constando che con questo o con altro nome l'abbia nominata l'autore anonimo che scrisse la predetta *Vita* poco dopo de la morte del medesimo santo, come apparisce dal citato luogo della nuova *Biblioteca.*

[12] Trovasi altresì che innanzi la caduta della monarchia gotica —il che addiviene nel anno 712, come gli storici rifferiscono—[21] e, per conseguente, prima che i mori s'impossessassero di essa, già in Spagna si parlava la lingua romana suddetta, come ne fa fede l'Abulcacim Tarif, scrittore di quel tempo, nella sua *Istoria della perdita di Spagna,*[22] che dall'arabico fu in castigliano tradotta, rifferito e citato dal dottor Girolamo Pugiades nella *Cronica di Catalogna,*[23] colle seguenti parole: «*Comunement estavan los espanyols en la manera que diu lo moro Abulcacim Tarif* (parte 2, libro 2, capitulo 2), *que conquistada la terra per los moros, restaren en ella diversas nacions usant differents llenguas y ritos, és a saber: alàrabe, grega, hebrea, gòtica y romana, y de moltas altras generacions de las quals, diu lo abentarique, no·s deu fer estima ni cabal. Passa mes avant, dihent: Restàvan los Goths en sa profeció cristiana ... tenint iglésias, festas, dejunis y observanças de moltas cerimònias ... Y aquestos, diu lo moro, usàvan las llenguas romana y goda, que és la natural del regne de Schitya de ont éran exits ells.*

[13] *La nació grega, perduda y subjecta, usava sa llengua, y bonament los de ella no tenían ley, que ni éran moros, ni jueus, ni cristians, sinó gent perduda, apèrexent més idòlatras que altra cosa. Los israelitas o jueus, que éran moltíssims y vivían escampats per diversas parts de Espanya entre los moros y cristians, usàvan la llengua hebrea, tenían sinagogas, sacerdots y rabins, observant la antigua ley de Moysès, encara que depravada per ells mateixos. També, diu, hi avia altra nació de romans, que usavan la llengua latina y éran idòlatras, de qui los gots se servían y·ls tenían subgectes com a gent de qui·s feya poc cas y menys confiança per a cosas de la guerra. Tot açò és del dit moro Abulcacim, que no he fet més que traduir-ho de la llengua castellana en la nostra catalana.*»

[14] Che, per intelligenza universale, è lo stesso in sostanza che'l dire in italiano cioè: «Comunemente stavano gli spagnuoli nella maniera che dice il moro Abulcacim Tarif (parte 2, libro 2, capitolo 2), che conquistata la terra per li mori rimassero in essa diverse nazioni, usando differenti riti e varie lingue, cioè la lingua arabica, la greca, l'ebraica, la gotica e la romana, e di molte altre generazioni di cui, dice l'abentariche, non se ne de[v]e far istima né conto. Passa più inoltre dicendo: Restavano i goti nella loro legge e cristiana proffessione, colle loro chiese, e faceano feste e vigilie ed osservanze di varie cerimonie, i quali, dice il moro, usavano la lingua romana e la gotica, che è la naturale del regno di Schitya da dove erano usciti. La nazione greca, perduta e soggetta, usava la sua lingua; i giudei, ch'erano moltissimi, viveano sparsi per diverse contrade di Spagna tra i mori e i cristiani, [e] usavano la lingua ebraica. Ancora dice il citato moro che vi era nazione, cioè di romani, che usavano la lingua latina ed erano idolatri, di cui i goti se ne servivano e gli tenevano soggetti, come a gente che se ne faceva poco conto, particolarmente per le cose della guerra. Fin qui il suddetto moro Abulcacim, non avendo io fatto altro che tradurre questo luogo dal linguaggio castigliano nel nostro catalano.»

[15] Intorno al qual luogo dell'Abulcacim, là dove dice che i romani che in Spagna erano rimasti usavano la lingua latina, intendiamo noi per essa latina la corrotta, la volgare, a differenza della bella e buona e schietta che parlavasi nel Lazio e nelle romane provincie quando quell'Imperio fioriva; e quindi alla *bibbia* chiamamo coll'addiectivo di volgata, per ragione della traslazione che in tempo che già il latino idioma era corrotto e cadente ne fu fatta, il quale pure a poco a poco viepiù corrompendosi fu eziandio spento, e tra i linguaggi morti sepolto. Sicché abbiamo dalla sopra trascritta testimonianza dell'Abulcacim Tarif, dalla cui autorità —senza che dal critico spagnuolo don Giovanni di Ferreras sia egli, tra gli autori arabi che della perdita di Spagna scrissero, rifiutato— si valse il cronista del Regno di Valenza il dottor Gasparo Scuolano, abbiamo, dico, che i goti, cioè i popoli di Spagna, usavano le lingue romana e gotica, e che i romani che nella stessa Spagna erano rimasi sottoposti a'goti parlavano la lingua latina, dei quali, per quel che risguarda la loro schiavitudine e viltà, disse lo stesso il padre Mariana, sotto il realme d'Ermenegildo, intorno l'anno 580, così:[24] «*Los romanos que quedavan en España estavan en tan mal crédito, que eran hombres que se vendían por dinero a quien más pujava sin tener cuenta en la fe, etc.*»

[16] Per confermazione della sopra allegata autorità dell'Abulcacim Tarif, notiamo che tra i diversi tributi e dazi che, secondo dicono gli autori,[25] esigevano i mori da'cristiani loro suddetti per la permissione di poter costoro vivere pubblicamente nella nostra legge e religione catolica, mantenendo delle chiese pel divino culto e de'sacerdoti per l'amministrazione dei sacramenti, ve ne erano due che in quei tempi si chiamavano *cucúcia* e *remença*, come osservano il dottor Girolamo Pugiades e l'autore degli *Annali di Catalogna*, il che molto prima di loro fu osservato di tutti i glosatori degli *Usaggi di Barcellona* e delle nostre costituzioni, le quali voci sono della lingua provenzale. La primiera è astratta di *cucús*, cioè *becco*, nel significato d'ingiuria —e quindi il franzese *coucou*, che vale lo stesso. Ancora questa voce in tempo del citato Pugiades era in uso in un giuoco appresso i fanciulli, che diceano: «Pagès cucús, què tenets dessús?» —cioè «contadino becco, che tenete di suso?»—, come riferisce il medesimo autore, ed io l'adoperai nel primo quadernario di uno dei sonetti che fece per l'Accademia, in Barcellona, del carnovale dell'anno 1735, introducendo lo stesso carnesciale a parlare, secondo il suggetto dattomi, così:

Carneval mantinent en lemosí,
cucús i batut crec n'eixiré encara,
diu, ab tant mala llengua ans de susara;
mills serà que·m desfreç a la per fi.

—Carnoval mantenente in limosino, / becco e battuto, sì, ne uscirò ancora, / dice, con tal linguaggio avanti d'ora; / meglio è che mi mascheri alla per fine.

E la seconda, che è *remença*, voce «*di quel fine che amato era molto della Provenza*», cioè della lingua provenzale, come osservò il Bembo,[26] vale "redenzione".

[17] E da questo si cava che già l'accennata lingua romana si parlava in Catalogna prima dalla ricuperazione che del paese ne fecero i cristiani, ovvero le truppe di Carlo Magno sotto'l comando del re Lodovico Pio, suo figliuolo, avvenuta nell'anno 801 colla presa di Barcellona, e che per conseguente, essendo ella, come si vederà, la medesima della provenzale —detta altrimente limosina—, non ci è venuta in casa nostra né dal Limosino né da niuna altra provincia della Francia, come molti inganati dal chiamarla noi catalani col nome pure di limosina si credono, particolarmente Gasparo Scuolano da Valenza, per tacer ora degli altri, che scrisse la *Storia* di quel regno nello stesso tempo del sopra citato

Pugiades, il quale, nel prevalersi che fa dalla medesima autorità d'Abulcacim Tarif, senza però trascriverla, poco a proposito la confonde,[27] per non aver egli saputo né inteso che la lingua romana nel suddeto testo mentovata fosse la nostra, con questo nome allora chiamata, e che fosse in uso per tutta la Francia, come dimostreremo; e concludendo poi, dice[28] che la lingua limosina ebbe principio e si formò nella provincia del Limosino in Francia, dopo la perdita di Spagna, colla mescolanza di quella che gli spagnuoli che ci si rifuggirono vi portarono e dell'altra che i franzesi parlavano, e che poi gli stessi spagnuoli, insieme colle truppe di Francia, la introdussero nel nostro paese in tempo dell'acennata ricuperazione.

[18] E quantunque né egli né gli altri autori, che tutti in parlando sopra questo punto di nostra lingua dimostrino credere simile opinione —cioè che ella, o in un modo o in un altro, ci sia venuta da Francia—, altra pruova non ne adducano che l'accennata conghiettura, non mancheremo però a suo proprio luogo di dar loro la risposta, manifestando la ragione perché apresso noi ca[talani] ...

Cap. 3: Lingua romana, la medessima che la provenzale —e nominata da alcuni cogli addiettivi di «rustica», e «piana».

[19] Che la lingua romana poi, di cui fanno menzione ed intendono parlare gli autori nel capitolo antecedente prodotti ed altri ancora, sia la stessa che la provenzale, ciò chiaramente si manifesta dai passi che lasciò trascritti Nitardo, nipote di Carlo Magno —che secondo il Du Fresne, scrisse nell'anno 844 le geste de're di Francia del suo tempo—, rifferiti ed osservati in prima dal presidente Claudio Fauchet, parigiense, nella *Storia dell'origine dalle lingue e delle poesie franzese*, nella seguente guisa: [falta la citació]

NOTES

1. San Agostino *De civitate Dei*, libro 19, capítolo 19: Data est opera ut civitas imperiosa (Roma) non solum iugum verum etiam linguam suam domitis gentibus per speciem societatis imponeret. Valerio Massimo, libro 2, capitolo 2; Plutarco, libro 9; Tito Livio e il dottore Bernardo Aldrete *Origini della lingua castigliana*, libro 1, capitoli 2 e 14.

2. Oddenardo *Notita utriusque vasconiae*, libro 1, capitolo 11. Il padre Mariana *Istoria di Spagna*, tomo 1, libro 3, capitolo 24.

3. La Real Accademia Spagnuola nel *Discorso* intorno all'etimologie, numero 23, posto in fronte del *Dizionario*; Berlinch *De linguarum studio*; ed altri.

4. La Real Accademia Spagnuola nel *Discorso della Origine della lingua castigliana*, numero 10, posto pure in fronte del *Dizionario*; Berlinch *De linguarum studio*; ed altri.

5. Scuolano *Istoria di Valenza*, parte 1, libro 1, capitolo 12; Oddenardo *Notita vasconiae, loco sopra citato*; la Real Accademia Spagnuola *Discorso della origine della lingua castigliana*, numero 9; Anton Maria Salvini *Prose toscane*, pagina 544.

6. *Istoria di Spagna*, tomo 1, libro 5, capitolo 12; e libro 6, capitolo 3.

7. *Istoria di Spagna*, tomo 1, libro 5, capitolo 1: El exército de los godos, sacado de Italia, hizo su assiento en los confines de la Galia y de España.

8. Giovanni del Castiglio *Istoria de're goti*, libro 1, capitoli 9 e 10; Pineda *Monarchia ecclesiastica*, libro 14, capitolo 16; Blondo, libro 1, decada 1; Pugiades, tomo 1, libro 6, capitolo 1.

9. L'autore dell'eruditissimo *Memoriale*, titolato Primado de España, della chiesa metropolitana e patriarcale di Siviglia, presentato al re nostro signore, part. 1, numero 94: Entró Athaulfo, el primero que se apellida rey godo y fundador de esta monarquia; e comunemente tutti gli storici.

10. La Real Accademia Spagnuola ...

11. Nelle Antichità di Spagna, libro 1, capitolo 20.

12. *Prose toscane*, pagina 3.

13. *Lettre de Messieur *** a un de ses amis de Paris*, posta in fronte delle rime di Pietro Gudelino, edizione Tolosa, 1713.

14. Andrea Du-Chesne, nella *Storia francorum scriptorum*, tomo 1, pagina 834.

15. Nel libro 3 della sua *Storia Ecclesiastica*, appresso il citato Du-Chesne, tomo 1, pagina 16.

16. Istoria di Spagna, libro 5, capitolo 1: «De aqui vino y procedió que aquella parte de Francia (intende del Narbonese) se llamó Galia Gotica, dado que no siempre tuvo los mismos términos, antes se variavan muchas vezes conforme al vario sucesso de las guerras que con los francos comarcanos y con los romanos tuvieron los godos.»

17. *Discorso della origine della lingua castigliana*, numero 3.

18. Pietro di Casanuova, natio di Tolosa, in un suo frammento delle origini della lingua franzese inscrito sul principio delle rime di Pietro Gudelino, poeta provenzale moderno, pure di Tolosa, stampate nella stessa città —edizione quarta, fatta nell'anno 1713.

19. *Prose*, libro 1.

20. *Les antiquitez gauloises et françoises, recueillies per feu Messieur Claude Fauchet, president en la cour des monnoyes, reveues et corrigées depuis les precedentes editions. A Paris, 1610*, volume 1, libro 5, capitolo 2: *Changement de la langue latine en vulgaire*, a cart. 152.

21. Don Giovanni di Ferreras *Istoria di Spagna*, tomo 4, pagina 18, ed altri da lui citati, come il Pellizer, l'Abarca, {Pogi}, Marcà, etc.

22. Parte 2, libro 2, capitolo 2.

23. Parte 1, libro 6, capitolo 151 titolato: «Del estat en que restaren los cristians catius dels moros en Catalunya», cioè dello stato in cui rimassero i cristiani in Catalogna, fatti schiavi da i mori.

24. Tomo 1, libro 5, capitolo 12.

25. Steffano Garibay, libro 8, capitolo 119, e libro 37 capitolo 17; Mariana, libro 6 capitolo 27; l'arcivescovo don Roderico; Ambrosio Morales; Antonio Viladamor; il dottor Pugiades, ed altri.

26. *Prose*, libro 1.

27. Parte 1, libro 1, capitolo 13.

28. Parte 1, libro 1, capitolo 14.

ANNEX 6: TREBALLS ACADÈMICS DE JOSEP DE BASTERO.

Aquest annex reuneix els dos únics treballs de tema filològic que Josep de Bastero i Vilana va presentar a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Aquestes dissertacions, que són de fet els treballs més consistents entre tots els que s'han conservat d'aquest acadèmic, aprofiten o plagien tots dos els materials de treball d'Antoni de Bastero, oncle de Josep i també acadèmic, per bé que amb una activitat científica molt més al marge d'aquesta institució. Tots dos són posteriors a la mort d'Antoni de Bastero i del seu germà Baltasar, que és qui després en va custodiar els papers; tot sembla indicar, per tant que el coneixement que Josep de Bastero tingué d'aquests materials va ser tardà i força circumstancial —ja he parlat d'aquesta qüestió a la primera part d'aquesta tesi. Té interès el coneixement d'aquests treballs perquè, d'una banda, hi podem recollir alguns aspectes o alguns matisos de l'obra del sagristà de Girona que la imperfecció dels seus manuscrits ens pot haver fet perdre; d'altra banda, ens permeten captar millor per on anaven els interessos dels acadèmics de l'època, uns interessos en què l'obra del filòleg Bastero s'insereix plenament i cobra la seva justa valoració.

El primer treball és una dissertació sobre l'etimologia del nom de Catalunya llegida en una sessió acadèmica el febrer de 1758, i plantejada estrictament en els mateixos termes del quart capítol del Llibre primer de la *Història de la llengua catalana*; es conserva al Lligall 2 (2) de l'arxiu de l'Acadèmia. El segon treball, més breu, és una reflexió molt genèrica sobre diversos aspectes històrics del català, també pouats de la *Història de la llengua* de l'oncle sagristà; porta data del 4 de febrer de 1767, i es guarda al número 48 del Lligall 1 de l'Acadèmia.

I - Dissertación sobre la etimología de el nombre de Cataluña.

[1] Para ser menos molesto a V.E., ya que este assumpto me precisa a mucha narrativa —que no solo tendrá lo de prolija, sino por mi poca eloqüencia, el todo de desaliñada—, omitiendo otros exordios, solo insinuaré el motivo que me empeña a tratar una materia que no dexo de advertir requiere la más acendrada crítica, y es porque ahora vino a mi mano el poder entresacar, aunque con bastante difficultad, algunas noticias a mi ver conducentes

al intento, de unos sueltos, dispersos, menudos papeles y meras apuntaciones que el más rendido affecto individuo de V.E. ya difunto, mi tío y señor don Antonio, dexó, bien que relativas, me parece, solo a algunos puntos o proposiciones de su *Crusca*.

[2] Entre aquellas, tal vez para apoyar lo que solo insinuó, no conviniendo con Carlos Du Fresne en el número 44 de el *Prefacio*, de que no tan solamente el Narbonés fue llamado Provenza, encuentro unas palabras o authoridad de Raymundo Argilés —quien, segun nota dicho Du Fresne,[1] escriviría a mediado del siglo XI—, con una advertencia al pie de ella del notador, muy a mi intento. El texto de Argilés dice[2]: «*Omnes de Burgundia, et Alvernia, et Vasconia, et gothi, provinciales appellabantur; caeteri vero francigenae*», y lo que mi tío añade o previene es que bajo de el término *gothi* vienen comprehendidos y deben entenderse los catalanes, porque fueron antiguamente llamados godos. Reflexionando con la citada apuntación que igualmente el pahís sería nombrado Tierra de godos, de uno y otro discurría si tal vez podemos sentar una, no sé si nueva, más verosímil opinión de el origen y etimología de el nombre de Cataluña. Esto procuraré investigar únicamente en el §.1 de mi dissertación, dejando para el otro el descubrir la insuficiencia de los fundamentos de otras opiniones corrientes.

§. 1

[3] Que antiguamente los moradores de esta provincia, como los de oy catalanes, fuessen llamados godos, nos lo declara en sus diplomas el emperador Carlo Magno quien, conquistado el pahís de Cataluña la Vieja, en ellos lo nombra *Gothia* y *Terra gothorum*, como lo observan el arzobispo de París Marca,[3] el chronistà de España don Joseph Pellicer,[4] nuestro patricio Estevan de Corbera[5] y el padre maestro Juan Gaspar Roig y Jalpí.[6] Esto puede confirmarse con otras escrituras antiguas, en que a Cataluña se le da el nombre de *Hispania gotica*; assí uniformemente lo escriben los dos chronistas Carbonell[7] y Zurita,[8] y puntualmente se lee en los decretos del rey de Francia Carlos, llamado el Simple, como también observa el citado Marca con estas palabras:[9] «*Quam vero Gothiam dixerat Karolus Magnus, gothicum Regnum vocatur in precepto Karoli Simplicis. Populi vero illius tractus vocantur Gothi*», de donde no con poco fundamento dexó escrito nuestro más venerado chronista Pujades[10] que Cataluña es la propria tierra de godos, y los catalanes los verdaderos

godos.

[4] Pero más de siglo y medio antes de Pujades y todos los otros authores sobre citados, lo mismo fue claramente advertido de Pedro Tomich en su *Historia y conquistas de el reyno de Aragón y del principado de Cataluña*, por más que vaya ingerida con muchas fábulas, llamando a dicho pahís no solo *Província dels gots*,[11] sino *Principat dels gots*,[12] y a cada passo *Terra dels gots*[13] —particularmente en el capítulo 20, en donde dize que nuestro pahís antes de llamarse Cataluña fue nombrado Tierra de godos, con las siguientes palabras: «*E aprés tot açò que·l Papa e l'Emperador agueren obtinguda aquí victòria, se'n tornaren sobre lo siti de Narbona, e estant sobre lo siti tots los reys de la terra appellada dels gots, qui aprés fou appellada Cathalunya, corregueren a La Grassa, e foren lo rey de Fraga, lo rey de Leyda, lo rey de Tortosa, lo rey de Tarragona, lo rey de Barcelona, lo rey de Gerona, lo rey d'Empúries, e tots ensems ab lurs gents anaren al monestir de La Graça per destruir dit monestir*».

[5] De la sobre dicha denominación, esto es de *Terra gotorum* o *Gothia*, discurro que se originó el nombre de Cataluña, porque de el de godo —o *gotus*, en latín— fue dicho *Gothland* en el idioma antiguo tudesco o alemán, el qual, según dize el célebre historiador del reyno de Francia Francisco Mezeray,[14] era el proprio y natural de Carlo Magno y de los antiguos franceses —y el mismo que el gótico, como muchos lo persuaden, singularmente Volfango Lazio[15] y el padre Mariana.[16] La qual palabra *Gothland*, compuesta de *got* y de *land*, puede expressar lo mismo que «hombre de la tierra o del pahís de godos», «godo de nación u de origen», aunque no sea ni de la Gozia dependiente de la corona de Dinamarca, nombrada de los antiguos Batilia o Baltia, como discurre el citado Mariana,[17] ni de el sitio de donde penetraron los godos la Italia y después la España, llamados otramente *getas*, que es lo que dize el célebre don Juan Ferreras:[18] «*Los que dominaron nuestra España no eran originarios de la Gocia de Scandia, sino de los getas, que habitaban las riberas de una y otra parte de el Danubio, o Istro, como desagua en el mar Negro*».

[6] Símilmente, dicha palabra de *Gothland* puede significar o tomarse por el pahís o la provincia de Gothia, hallándose ésta por muchos llamada *Gotholandia* y *Gotholanda*, según lo tienen observado los historiadores.[19] La razón de atribuhir dichas significaciones a la voz *Gothland* es porque *land*, en el mencionado lenguage tudesco, vale: «tierra, provincia,

pahís»; claramente lo expressa Egidio Menagio explicando la etimología de la palabra —sea italiana o provençal— *landa*, cuya authoridad, por no ser versado en la pronunciación italiana, solo transcribo en la margen,[20] leyendo sí las breves palabras que sobre lo mismo encuentro en el ya citado Du Fresne, que escrivió después de Menagio, en el *Glossario de los escritores de la mediana e ínfima latinidad*: «*Landgravius: comes provincialis, ex germanico* land —*terra, provintia— et* grave —*comes*». Y dicha voz, esto es, *landa*, se halla también muy usada por «campaña, llanura, prado, etc.» de los antiguos poetas italianos y provençales, cuyos versos baste escrivirlos a la margen.[21]

[7] Sentado pues, con la sobre dicha explicación de la voz alemana *land*, que la de *Gothland* significa o es nombre de nación y no de apellido de familia, fácilmente se infiere que por Otger Gothland, de quien después hablaremos, se debe entender: Otger, de nación godo, o de la tierra de godos, que es lo mismo; y lo encuentro ya observado del doctor Gerónimo Menescal, uno de los antiguos cathedráticos de Theología en la universidad de esta capital, en su *Sermón histórico de Jayme II rey de Aragón*, predicado en la cathedral de la misma —cuya costumbre más de un siglo habrá que se suspendió, no siendo lo mismo en la de el sermón de las glorias de Carlo Magno en la cathedral de Gerona, que todavía en una de las dominicas de Quaresma se cumple— en el año de 1597, impresso en el de 1602, donde dize, hablando de el mencionado personage:[22] «*...que a Otger, per ser got, ly dèyan Gothlant*». Del mismo modo, por Aymerich Gothland, de quien habla el citado Tomich,[23] debemos entender Aymerich godo, el qual después, dize el mismo author, fue nombrado Aymerich de Narbona; igualmente por Routlant o Rotlant —y en castellano Roldán—, de quien las historias, entre otros sucessos, sean verdaderos o fabulosos, nos dizen que murió en la batalla de Roncesvalles, es menester entendamos: el russiano, u originario de Russia.

[8] Desentrañando con los fundamentos sobre establecidos el assumpto, bien se puede añadir otra robustíssima conjetura: esto es, que de *Terra gotorum*, o de *Gothia*, fue escrito y dicho de los antiguos francos *Gotholandia*, y de aí *gotholandus* —y sin la letra *d*: *Gotholania* y *gotholanus*—, las quales vozes después poco a poco fueron por nuestros antiguos paysanos catalanes corrumpidas en Catalaunia y Catalonia, y catalaunos los pueblos —vulgarmente: Catalunya, catalans. Para confirmación de dicha conjetura, no excusaré el referir tres authoridades. La primera, del *Diccionario histórico, geográfico y poético* de Carlos Estevan,

addicionado de Nicolás Lloyd: «*Laletani: Hispaniae populi —laetani, Ptolomeus; letani, Strabo. Hi postea gotholani dicti fuere, nunc corrupte catalauni*». La segunda, de el *Vocabulario* de Antonio de Nebrissa, impresso en esta ciudad en el año 1584: «*Cataluña: provincia de España tarraconense —Catalonia, Gotholania, Laletania*». Y la tercera, más puntual, de el Hermano Coringio, que se halla traducida de el latín por el padre Marcillo, en su *Crisis de Cataluña*, página 14 ibi: «*Hermano Coringio,* De rebus totius orbis *—part. 1,* De regno hyspano, *mihi pagina 315— dize que todo este país de Lenguadoc y Cataluña se llamó* Land gocia, *que quiere dezir región de los godos, o* Gothlandia, *vocablos que con el discurso del tiempo se corrumpieron, y quedaron los de Lenguadoc y Cataluña*».

[9] No es de estrañarse esta corrupción, que creho nacida del cambio de la *g* con la *c*, y de la *o* en *a*, pues se hallan usados muchos nombres, tanto en lengua vulgar como latina, ya en un modo, ya en el otro, u con dicho cambio, si se atiende a la parentela y afinidad, digámoslo assí, que tienen las letras unas con otras, como observan todos los etimologistas y puede verse, dejando a otros, [en] el citado Egidio Menagio.[24] Y de aí es que en algunos libros modernos se encuentra indiferentemente usado *Gotholania* y *Catalonia*, como se lee en el *Episcopologio de Gerona*,[25] no obstante que lo segundo —esto es, *Catalonia*— sea más corriente; y *gotholanica lingua* se halla en el título de un libro impresso de diversas poesías y arias puestas en solfa —lo copio entero, con la data de la impresión y firma del author, para no esconder a V.E. que ya a mis antiguos hermanos capitulares, o bien la poesía, o a lo menos la música, les ganó las afficiones y su valimiento: *Moduli trium vocum ad odas gotholanica lingua compositas, accomodati Petro Albercio Vila, barcinonensis Ecclesia canonico, autore. Barcinonae, in aedibus Jacobi Cortès, 1561.*

[10] Con lo que hasta aquí tengo referido sobre el origen del nombre de nuestra provincia, no sé si será ya ocioso el reflexionar que este sitio famoso de Cataluña fue el fundamento de la monarchia gótica española, junto con la Gallia Narbonense, cuya parte de Francia por esto fue de los antiguos llamada Gallia Gótica, como escrive, con otros, el padre Mariana en su *Historia de España*,[26] diziendo que, haviendo los godos con su proprio rey Ataulfo, que fue el primero de dicha monarchía, evacuado la Italia, se alojaron en los confines de la Gallia y de España, y que el mencionado rey sentó su corte en la ciudad de Narbona, y que muy en breve después la trasladó a esta capital, donde murió.

[11] Con que, haviéndose algunos de nuestros godos —digo, de los catalanes que durante la irrupción de los moros se retiraron y mantuvieron en el Pireneo y comarcas del Urgel y de la Serdaña, como también observa el mismo Mariana;[27] haviéndose, repito, restituhido a sus casas o bien recobrando sus patrias, si con su genial esfuerzo, con el auxilio de Carlo Magno, quien después con sus armas y comando de su hijo Ludovico Pio conquistó esta capital en el año 801, de aí pues con mucha razón fue atribuhido a nuestro pahís por el mismo emperador el nombre absoluto de Gothia, o Tierra de godos, que insinué en el principio, y assí lo resuelve elegantemente el sobre citado Marca con las siguientes palabras:[28] «*Quaeri potest hoc loco, cur Karolus Magnus Gothiae nomine designaverit tractum istum, Cui quaestioni responderi potest, quamvis certam sit eam pependisse ex solo eius arbitrio, non defuisse illi nationem cur ita ageret. Cum enim limes iste hispanicus pars esset regni gothici, recte Gothiae nomen illi competere potuit, cum gothi ipsi regnum suum vocarent Gothiam. Unde illud Athaulphi regis excidium minantis imperio romano, facturum se ut Gothia esset, quae Romania dicebatur. Praeterea Gallia Narbonensis dicta fuit Gothica, quod pars esset regni gothici ... Quare recte a Carolo Gothia dici potuit pars illa regni gothici quam is occupaverit in limite hispanico, praecipue cum ea regeretur secundum leges gothorum. Ea enim tempestate a lege quam quisque sequebatur nomen inditum populis erat*».

[12] Y es de advertir la distincción que haze el emperador imponiéndole el nombre absoluto de *Gothia*, de la Gallia llamada con el adjetivo Gótica, esto es, la Narbonense, como lo discurre el mismo Marca en esta forma:[29] «*Licet enim ex charta divisionis imperii docuerimus, Karolum Magnum Gothiae nomen huic limiti imposuisse, et hispanos vocasse eos qui loca ulteriora incolerant, hoc tamen non impedit quin veritati locus supersit, id est, ut Hispania quoque vocetur hic limes hispanicus, quare vero situs est in regionibus illis, quas geographi omnes hispaniis adscribisse. Caeterum ad distinguendos tractus a Francis in hoc latere possessos, Gothia dicta est illa pars Hispaniae, qua Galliae Gothicae vicina, gothicis quoque legibus regebatur.*»

§. 2

[13] Para que logre más apoyo la nueva opinión, bien que mi ánimo solo sea el dejarla insinuada a V.E., ya se me haze preciso el discurrir sobre la inverosimilitud de los fundamentos con

que corren las demás; pero siendo tantas, ceñiré este §. a impugnar de propósito la hasta ahora más recibida y de todos aquellos que assientan se origina el nombre de Cataluña y catalanes de los pueblos catalaunos de la Gallia, o bien a examinar con particular cuydado el tratado que, sobre este assumpto, elegantemente escrivió nuestro patricio Francisco Calça.

[14] A este escritor siguieron Pujades,[30] y Bosch,[31] con otros, en dezir[32] que, en tiempo de la conquista sobre insinuada de Cataluña, vinieron 25 mil soldados de dichos pueblos catalaunos de Aquitania, capitaneados por Otger Gothland —o bien, llamado Catalón—, porque, dize Calça, era señor de un castillo que de este nombre estava sito en aquella comarca, citando para todo esto a Pedro Tomich, por lo mucho [que] éste lo esfuerça, y allegando la comuna tradición, voz y fama pública entre los catalanes. También [siguieron a Calça] en la otra proposición, esto es, de que los dichos soldados introduxeron entonces a Cataluña la lengua lemosina, que por esto y no por otro motivo, añade en el capítulo 24 del citado tratado,[33] la llamamos con el dicho nombre de lemosina, proveniéndole de la provincia del Lemosín, dependiente de la Aquitania; juzgando por seguro que en este pahís del Lemosín habitaron antiguamente los mencionado pueblos catalaunos, como lo discurre especialmente en el capítulo 16.[34]

[15] Y con nuestro Calça, cuyos textos solo escrivo en el lugar de las citas, también el padre Mariana su coetáneo, que escrivió la *Historia de España* en el mismo tiempo, diziendo:[35] «*Los portugueses tienen su particular lengua, mezclada de la francesa y castellana, gustosa por el oído y elegante. Los valencianos y catalanes usan de su lengua, que es muy semejante a la de Lenguadoc, en Francia, o lengua narbonense, de donde aquella nación y gente tuvo su origen; y es assí, que ordinariamente de los lugares comarcanos y de los con quien se tiene comercio se pegan algunos vocablos y algunas costumbres*». Y en otro lugar de dicha *Historia*, más al intento para mi impugnación, assí:[36] «*Pocos años adelante en la parte de Cataluña se le entregaron* (a Carlo Magno) *las ciudades de Girona y de Barcelona, de donde conviene tomar los principios de los condes de Barcelona y de los catalanes, nombrados assí de los pueblos catalaunos puestos en la Galia Narbonense, cerca de la ciudad de Tolosa, que contra los moros hizieron entrada y assiento por aquella parte de España. Esta derivación es más a propósito que la que compone esta palabra de gotos y alanos, y la que otros siguen de cierto Catalón, governador de Aquitania en el tiempo que Carlos Martelo, como queda arriba tocado, se*

apoderó por fuerça de aquel ducado y le quitó a los hijos de Eudón».

[16] Estas son las razones del author de dicho tratado, con la convinación que de sus principales noticias hallamos en nuestros reynícolas antiguos y modernos historiadores; no obstante espero se digne V.E. permitirme que, usando de las reglas y discreción tan puntualmente prescrita por nuestro vigilantíssimo director sobre la preferencia de authores, recurra a esta sazón a los antiguos escritores de quienes nos da noticia Andrés Du Chesne, o bien a las historias de Francia que tratan de los sucessos de Carlo Magno y de Ludovico Pío, pues consultando con estas creho que sin escrúpulo puede affirmarse que en ninguna se halla apoyada la principal noticia de ser llamados catalaunos los soldados que de aquel reyno entraron a Cataluña para libertarla de los moros, ni menos fuessen originarios de dichos Campos Catalaunos —theatro de aquella memorable batalla en que fueron vencidos los hunos con su rey Attila, llamado el azote de Dios.

[17] A más que dichos campos, los quales están sitos en la provincia de Champagna, en que se contiene todo el territorio de la diócesi de Chalons, nombrada en latín catalaunensis —y assí no en las vezindades de Tolosa—, en el tiempo de Carlo Magno y muchos años antes ya no se llamavan con el adjectivo de catalaunos, si solo con el nombre absoluto y general de Champagna, que dize lo mismo que «campos, campaña», como observa Carlos Du Fresne en su ya citado *Glossario* con estas palabras: «*Campania nomen romani olim isti Italiae regioni quae Neapolim et Capuam habet attribuere, quod plana sit et campestris, ut scribunt Eustachius ad Dionysius, Strabo —lib. 5—, vetus interpre[te]s Horatii, [...] et alii. Sic in Gallia isti Baelgicae parti quo Remos et Catalaunum continet Campania appellationem inditam post francorum adventum, eadem de causa ut et aliis aliquot regionibus planis*». Por lo mismo, insinuándolo de passo, aquella grande y fértil llanura de Castilla la Vieja será nombrada absolutamente Tierra de Campos, la qual fue primeramente llamada Campos de los Godos, como nota el padre Mariana.[37]

[18] Las otras noticias y sucessos que relacionan nuestros arriba citados historiadores de el sobre nombrado Otger Gothland, las más son tenidas por fabulosas, dimanadas ciertamente de lo que primeramente publicó el sobre dicho Tomich en su citada *Historia*, que dedicó al arzobispo de Zaragoza en el año 1438, impressa en el siglo siguiente, donde hablando de

la recuperación de Cataluña, solamente allega a Filomela, secretario de Carlo Magno, valiéndose mucho de el arzobispo Turpín —particularmente en el capítulo 16—, a los quales libros, esto es, de Filomela y Turpín, sin duda hemos de tener por apócrifos y falsos, que nos lo advierten Pellicer,[38] Marca,[39] Ferreras,[40] Crescimbeni,[41] el abate Francisco de Berganza,[42] y otros. También es digno de notarse que en toda la Francia no se encuentra ningún castillo ni lugar llamado Catalón, como diligentemente lo observó el citado, ya que principalmente me favorece, Marca con los siguientes periodos:[43] «*Primus fabulae istius auctor est Petrus Tomichius qui ut gratiam iniret Dalmatii de Muris archiepiscopi caesaraugustani ... Comentarios suos de rebus regum aragonensium et comitum barcinonensium ei dicavit anno 1448* —el texto o manuscrito de Tomich del abate Salvini, que es antiguo y muy correcto, pone 1438— *in quibus lapidam illam Otgeri Catalonis appellationem, unde Cataloniae nomen, cuius origo nesciebatur, imponi posset ... Joannes Marquilles a codice Tomichii primus hanc opinionem secutus est in* Commentariis *quos eodem anno 1448 edidit* in Usaticos barcinonenses.

[19] *Alios quoque fautores habuit haec opinio praecipue vero Wolfangum Lazium, qui Otgerum istum inserere conatus est familiae ducum Bavariae. Sed cum haec fabula certa sit et praeterea scriptoris illius fides saepe laboret in rebus historicis commentum illud Tomichii nullam auctoritatem accipere potest a nomine Lazii. Genebrardus, cum peregrinus esset in historia Cataloniae catalanisque, seu hispanis crederet historias suas scribentibus, in* Chronicon *suum retulit quod ab indigenis videbat esse testatum et haberi pro certo. Beuterius, Garybayus, Blanca aliique maluerunt sequi quod proditum erat quam certare cum finitimis. Hieronymo tamen Paulo barcinonensi viro gravi et erudito, ridicula ut refert Michael Carbonellus vita est ista Tomichii narratio statim atque vulgata est. Eam vero refellit ... Antonius Augustinus archiepiscopus tarraconensis ... Quare cessent a venditando Otgero qui recte sapere volunt ... nec timeant ne Cataloniae nomen origine careat, quae deduci sane non potest a castro Catalone in Gallia, quod nullum unquam fuit, nec in Aquitania, nec in reliqua Gallia.*»

[20] Ni es de consideración el recurso, en vez del immaginado castillo de Catalón, al lugarcito o casal dicho *Catalens*, que está en el Lenguadoc, de donde pretende Guillermo Catel[44] que somos los catalanes oriundos, allegando para esto la sola authoridad del padre Mariana —lib. 7, cap. 11 de la *Historia de España*, que tengo arriba transcrito— y fundándose en la

semejanza de los nombres, esto es, de *Catelens* predicho y catalans, porque el padre Mariana, como ya antes he insinuado, siguió la opinión de Calça —cuyo tratado es el objeto principal de mi impugnación— como a más probable y más fundada, teniendo presente las otras opiniones que también eran seguidas sobre la etimología de nuestro nombre de Cataluña, lo que bien se collige de sus mismas palabras referidas en el citado texto. Y respeto a la dicha semejanza de los nombres, creho será bien desatendible el insinuado recurso, porque tales semejanzas muchas vezes han ocasionado a los authores gravíssimas equivocaciones, particularmente en esta materia, como nota no pocas vezes el acreditado crítico Ferreras, dentro su ya citada acceptadíssima *Historia de España*.

[21] Finalmente, parece manifiesto que nuestro Calça jamás se persuadió que por Carlo Magno fuesse llamada Cataluña con el nombre de *Gothia* —tierra de godos—, antes en su celebrado tratado discurre, permítaseme dezirlo, con el falso supuesto de que dicho emperador la llamó solamente con la voz general de España, como es de ver en muchos de sus capítulos, cuyos textos en elegante latín y florido estilo, por remate de mi en todo corto discurso, creho no tendrá V.E. a mal que los transcriba y lea. En el cap. 2, fol. 9, dize: «*Hoc autem regio Hispania semper nominata fuisse deprehenditur cum ab aliis, tum ab ispo Carolo Magno in suis diplomatibus atque in testamento ipsius et in decretis eiusdem. Id ipsum facile videre est in Ludovici Pii huius filii rescriptis, atque etiam Caroli Calvi, qui huic Ludovico successit. Horum autem visuntur epistolae ad majores nostros missae quarum sunt exempla in maximi templi barcinonensis tabulariis, quo Archivia vocantur*». En el cap. 13, fol. 56 retro: «*Gotia enim cum Gallia Narbonensis tum vocaretur; haec regio Gotia nullo modo potuit vocari. Quamobrem Hispania nomen adhuc deprehenditur eam tempestate retinuisse*».

[22] En el cap. 14, fol. 65 retro: «*Propterea quod neque Caroli Magni, neque Ludovici Pii, neque Caroli Calvi temporibus Citerior haec Hispania aliud nomen habuisse legitur quam Hispaniae. Annonianae vero historiae intendum marcham Hispaniae ac limitem nominant hanc nostram Veterem Cataloniam, intendum vero fines aquitanicorum*». Por último, en el cap. 16: «*Verum enim vero quid de Petro nostro Tomico dicam? Cui visum fuit nominis huius auctore fuisse Carolum cognomento Magnum, qui in memoriam Augerii Catalonis hanc regionem decreverit dici debere in posterum Cataloniam? Hic etiam, cum Philomenam quemdam Caroli imperatoris a secretis citet, apud plerosque nostrae gentis homines, multum auctoritatis in ea*

re et assensus est assequutus. Sed quoniam ille cum suo Philomena parum prudens in illis dicendis habetur, quae ad nominis huius etymologiam pertinent, cum praeterea omnes actus ipsius Caroli scriptis Philomenae contradicant, in quorum plurimis de hac nostra regione Carolus loquens nomine Hispaniae eam semper designat; adduci cogimur, ut existimenus, neque regum, neque comitum, neque procerum decreto ullo factum, ut pars haec Hispaniae vocata sit Catalonia» —no obstante, de estas mismas expressiones no sé si podríamos fácilmente conjeturar o descubrir a nuestro author su ánimo muy inclinado ya a mudar de opinión.

[23] A más de ser fixo que todo quanto expressa en su eruditíssimo libro de el origen de el nombre *De Catalonia* parece que solo lo diga a modo de discurso, dexando la plena discussión para otro mayor examen, como con su grande prudencia y cinceridad protestó y dexó escrito en el fin de el último capítulo, tal vez porque yo no olvidara, no tanto imitando su modestia como cumpliendo de justicia, el confessarme a V.E. insuficiente para tanto assumpto. Y assí por último, conformando en esto nuestros, si [se] quiere, buenos desseos, logre mi dissertación un buen sello repitiendo estos sus dos bellísimos periodos: «*Quo quidem omnia sic a nobis disputata esse volumus, non ut pro certis et indubitatis accipi ab omnibus postulemus efflagitemusve, sed ut veritatis investiganda praebeant aliis maiorem occasionem. Stimulos enim quosdam putamus fore has nostras disputationes, quibus doctissimi quique nostro gentis maximopere ad alia magis probabilia perquirenda permovebuntur.*»

Barcelona, y desembre 24 de 1757.

NOTES

1. En su *Glossario a los escritores de la mediana e ínfima latinidad*, en el Índice de los authores.

2. En su *Historia de la toma de Jerusalén*.

3. En la *Marca Hispánica*, lib. 3, cap. 14, núm. 5.

4. *Idea del principado de Cataluña*, pág. 34 y 83.

5. *Cataluña illustrada*, lib. 1, cap. 5.

6. En la *Carta apologética por la entrada de Carlos el Grande en Cataluña*, §. 12, puesta en el fin de su libro: *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona.*

7. *Chrónica*, cap. 7: «*Fins al temps de Carlos Calvo emperador no llegim aquests noms de catalans, sinó que dita província se anomenà, en temps de Carles Magnes y de Lois emperador, Espanya Gòthica*»; y cap. 21: «*Tots los historiadors diuhen que aprés de Carles Magnes, y en temps de Lois emperador y altres, com sovint he dit, no anomenan a Catalunya sinó Hispania Gòthica*».

8. *Annales de Aragón*, lib. 1, cap. 6: «*Ni parece en otras muchas escrituras que yo he visto originalmente del monasterio de Ripol, del tiempo del emperador Ludovico, que aquella provincia se llamasse Cataluña, ni en autores de aquellos tiempos se halla tal nombre, sino solamente España Gótica y Septimania*».

9. En el lugar sobre citado de la *Marca Hispánica* —vide el appéndice de la misma, cols. 832 y 843.

10. Libro 6, capítulos 5 y 6.

11. Capítulo 17, dos vezes.

12. Capítulo 18.

13. En el mismo capítulo 18, 19 y 20.

14. En su *Historia de Francia*, tom. 1., lib. 7, bajo el título: *Moeurs et costumes des françois durant le VI siècle*, fol. 194; y puede leerse su authoridad, que tiene transcrita mi tío en el núm. 44 de el prefacio de su *Crusca.*

15. Volfango Lazio, libro *De migratione gentium.*

16. *Historia de España*, lib. 5,cap. 1.

17. Idem, et eodem loco.

18. *Historia de España*, tom. 16, cap. 7: *De el origen y patria de los godos de España.*

19. Gerónimo Pujades, lib. 5, cap. 40.

20. En su obra intitulada *Origini della lingua italiana* ibi: «Landa *è d'origine tedesca.* Land *ppresso i tedeschi suona propriamente: paese, provincia, terra; è quel che da'latini si disse ditio. Aimonio, lib.* 2 De gestis francorum, *cap. 13:* Longobardi de Golonda pervenerunt in *Rugiland*, quo latine *Rugorum patria* dicitur, nam *land* lingua germanorum patria dicitur verbo latino. *Quindi* Landgravius *per* comes terrae *ovvero* provintiae —*vedi il Vossio,* De Vit. Sen.»

21. Ita Dante, *Infierno*, 14: «*Dico che arrivammo ad una landa / Che dal suo letto ogni pianta rimuova*»; el mismo, en el *Purgatorio*, 27: «*Giovane e bella in sogno mi parea / Donna vedere andar per una landa / Cogliendo fiori*»; en el libro de *Rimas antiguas*: «*Vidi una donna andar per una landa...*». Fazio en el *Dittamondo*: «*Chiare fontane, et orbe crude e ghiande / Era lor cibo, è si stavano sparti / A libiti ne'boschi e per le lande*». Guillermo de la Torre, en el Cod. Vatic. 3205, fol. 56 verso: «*Pero ver es que per ma longeria / Cug mais pujar, que dretura no·m manda, / Qu'eu tenc lo poig, e laio la bella landa*». Gerardo de Bornel, en una canción del Cod. Vatic. 3204, fol. 12, col. 2: «*E si ella us dis d'alt puei que sia a la landa / Vos l'han crezats, / E plassa vos lo bes e·l mals qu·ens manda*». Bernardo de Ventadorno, en el mismo citado Cod. Vatic. 3204, fol.. 21. col. 2: «*Prat, e defes, es vergier, / landas, e plan, e boscatge*».

22. En el fol. 13.

23. En el cap. 18.

24. En su *Observación de la parentela y amistad de las letras, y del modo se cambian unas con otras*, puesta en el principio de su obra citada: *Origini della lingua italiana.*

25. El padre Diago, *Episcopologium Gerundensis*, qual va con el *Libro de las Constituciones Synodales* illustrado del doctor Romaguera.

26. Libro 5, capítulos 1 y 2.

27. Libro 8, capítulo 1.

28. En su *Marca Hispánica*, lib. 3, cap. 14.

29. Libro 3, capítulo 20.

30. Gerónimo Pujades, en la parte 2, que es solo manuscrita, de su *Chrónica*, lib. 9, cap.7, que es del origen del nombre de Cataluña y catalanes.

31. Andrés Bosch, *Títols d'honor de Catalunya*, lib. 1, cap. 2 y 21; y lib. 2, cap 12.

32. Nuestro Francisco Calça en su libro *De Catalonia*, impresso en Barcelona en el 1588, desde el cap. 10 al 17, y cap. 22 cum seqq.

33. El dicho Calça, cap. 24: «*Quo cum ita sint, et tantus consensus verborum nostrorum usuum et consuetudinem reperiatur cum Aquitanicorum moribus et legibus: cumque noster antiquissimus sermo cum sermone limosinorum, qui sunt Aquitani conveniat, indeque apud nos acceperit nomen nec praeterea aliunde; non levibus argumentis permoti videri possumus, ut suspicemur nos non aliunde fuisse dictos catalanos, quam a catalaunis aquitanicis id quod fama constans gentis nostrae perpetuo asservit, tametsi in principe Catalone fuerint illi quidem in hoc decepti, cum ex maioribus nostris plerique a Catalone Cataloniam dictam fuisse sint arbitrati, ut pote quibus non tanta aderat bonarum litterarum cognitio. Quamobrem in quam plurimis allucinati veram historiam nobis tradentes, eam innumerabilibus erroribus et falsis opinionibus contaminatam reliquerunt; nihilominus tamen ab Aquitania transmigrasse huc cum duce Augerio maiores nostros constantissime semper tradiderunt, etc.*»

34. En el cap. 16: «*Et nos propterea nostrum antiquum sermonem limosinum vocavimus quoniam idem esset, atque sermo ipsorum lemovicum. Hoc certe res una inter* [...] *argumento nobis maximo videtur esse ad opinandum nostros maiores aquitannos fuisse catalaunos ... Id propterea factum intelligamus, quoniam in illo solo in quo fuerunt olim catalauni, nunc non alii extent, quam lemovices seu limosini.*»

35. Libro 1, capítulo 5.

36. Libro 7, capítulo 11.

37. Lib. 6, cap. 24: «*Llamávase aquella parte de Castilla, en aquel tiempo, Campos de los Godos; de allí quedó que hasta oy se llama Tierra de Campos*».

38. En su *Idea de Cataluña*, lib. 1, núm. 8 y 9.

39. *Marca Hispanica*, lib. 3, cap. 5, núm. 3; y cap. 6, núm. 10.

40. *Historia de España*, tom. 4, pág. 148.

41. *Commentari* [intorno alla sua] *Istoria* [della] *volgar poesia*, tom. 1, lib. 1, cap. 1.

42. En su libro *Ferreras convencido*, pág. 351: «*Un grande embustero disfrazado con el famoso nombre del arzobispo de Rheims Juan Turpín, escrivió la vida del emperador Carlos Magno con tales ficciones que, como dice Papirio Massono (en sus* Annales, *lib. 2) de ellas se aprovecharon los que eran de su genio en otros reynos.*»

43. Libro 3, capítulo 5, número 9.

44. En su memoria de la *Historia de Lenguadoc*, lib. 2, fol. 345:

II - [Recopilación histórica sobre la primogenitura de la lengua catalana]

[1] Excelentíssimo señor,

se ha dignado V.E. mandarme formar una recopilación de los principales fundamentos y de los lugares de los autores, tanto estrangeros como reynícolas y patricios, con que pueda establecerse, en crédito de nuestra nación, el ser la lengua catalana hija immediata de la latina, y de ella haverse originado otras, como la francesa y castellana, etc. Este assumpto, Señor Excelentíssimo, aunque no en precisos términos, no es otro que el del *Apéndice* que tanto llena la obra de V.E., y en que nuestro jamás bien llorado vicepresidente extendió la pluma con tanto acierto y esmalte a nuestra patria que ni la más adelantada crítica de estos tiempos ni alguna pura emulación haya podido azomarse para deslucirlo. Luego que V.E. tubo a bien honrarme con tanto encargo, no pude dexar de insinuar que por la dicha connivencia, no digo de un apéndice, sino de el más cumplido, gloriosíssimo tratado, contemplaba más que ocioso —ya se ve siempre en mi solo [...] material— qualquier trabajo que intentare, y en effecto me escuzé como debía; no obstante, no sé por qué superior intento de V.E. me fue preciso venerarlo a ciegas y obedecer sus preceptos, que solo pueden conducirme a apuntar en confuso, sin particular méhtodo, estilo ni concretada y discutida erudición, como en bosquejo, la recopilación propuesta —si aun mi insuficiencia no desmaya, absorpta del golpe de las más bellas y copiosas luzes de el *Apéndice.*

[2] 1) Con el dominio de los romanos, que duró en España más de seys siglos, empezó a corromperse la primitiva lengua que hablavan en Francia y España en el tiempo del señorío de los cartagineses, teniendo por propria y natural suya la latina —excepto los pueblos que todavía constantemente retienen la lengua vascongada, la qual hablavan ya en tiempo de los romanos (vide a Oyenardo, *Notitia utriusque Vasconiae*, lib. 1, cap. 11; el padre Mariana, *Historia de España*, tom. 1, lib. 3, cap. 14; Berlinch, *De linguarum studio*; Escolano, *Historia* [de] *Valencia*, part. 1, lib. 1, cap. 12; don Juan de Perocheguy en su breve *Discurso del origen y antigüedad de la lengua vascongada*, núm. 10 y 11; la Real Academia Española en su *Discurso sobre las etymologías*, núm. 23, y del *Origen de la lengua castellana*, núm. 9 y 10).

[3] 2) Pero al passo que inundaron dichos reynos o tierras otras naciones —digo las septentrionales, principalmente los godos, que presto vencieron a todos— empezó, como

el mismo imperio romano, notablemente a declinar la lengua latina con muchos barbarismos y solecismos que en ella introduxo la necessidad de el comercio de los nacionales con sus dominantes godos, de suerte que entonzes el escrivir con buen latín se tenía por milagro —lo dize el citado padre Mariana, lib. 5, cap. 12; y lib. 6, cap. 3.

[4] 3) Assí que de dicha corrupción fue criándose otro idioma, que en Italia fue llamado *vulgar latín* —esto es, la lengua toscana, hija segunda de la latina— y en Francia y España *lengua romana* —esto es, la lengua catalana, de aquella la hija primera. Véase, a más de lo que insinuó el autor de *La Crusca provençal* —cuya memoria, con singular confusión mía, se digna recomendar tan superabundantemente su amigo y, mejor, maestro, nuestro adorado vicepresidente—, al eruditíssimo antiquario Claudio Fauchet en su *Recopilación de antigüedades guálticas y francesas*, revista y corregida en la última impressión de París, 1610, volum. 1, lib. 5, cap. 2: §. *Changement de la langue latine en vulgare*; y a Pujades, *Historia de Cataluña*, part. 1, lib. 6, cap. 151, con el testimonio del moro Albucacim Tarif —part. 2, lib. 2, cap. 2— que refiere.

[5] 4) Y que dicha lengua romana de que hablan el moro y antiquario sea en todo la que actualmente usamos en Cataluña, puede muy bien congeturarse, no obstante que hasta ahora no lo ha observado ninguno de nuestros autores españoles, tanto los nuestros catalanes como los otros de las demás provincias y reynos de España, sin excluhir a Gaspar Escolano, quien en su *Historia del reyno de Valencia* —part. 1, lib. 1, cap. 13, núm. 3 y 4— trató más por extenso esta materia de lengua; antes bien parece puede auguírsele de el modo como tomó dicho testimonio y authoridad de Albucacim, equivocando aquello de *differentes gentes* de la relación del general Muça, con que dize se hablavan entonzes en España differentes lenguas, pues lo atribuye a las demás naciones septentrionales que vinieron poco antes de los godos, quienes, como queda insinuado, luego de su entrada las dissiparon todas; y claramente el citado moro habla solo de los godos, moros, griegos, judíos y romanos, no indicando las otras gentes, porque serían pocos en número, como allá es de ver y puede reflexionarse.

[6] 5) Assí mismo parece equivocado lo que dize en el lugar citado Escolano, que dichas differentes lenguas convenían en ser un latín corrompido o romanzado, no haziendo

differencia de tiempos, pues en aquel solo tenía nombre de romana la nuestra catalana, sin que obste el encontrarse nombrado assí —digo, de *romance*— el idioma castellano y francés, porque estos nacieron passados algunos siglos después de la relación e historia que escrivió Albucacim, y tomaron este nombre, sin duda, como a formados de el nuestro, o de la lengua catalana, en tiempo que conservava todavía el dicho nombre de romana.

6) No menos el mismo Escolano, más adelante —cap. 14, núm. 1 y 5—, se equivocó creyendo que nuestra lengua nació en la provincia de Limosín después de la invasión de los moros y pérdida de España, y que se formó uniéndose la que passaron consigo los españoles que se retiraron allá en aquel tiempo y la francesa que entonzes allí, dize, corría; cuya equivocación provino en parte porque no supo que la lengua romana, o la de latín romance, fuesse la nuestra propria, y en parte porque ignoró assí mismo que la que entonzes corría en Francia fuesse la misma romana.

[7] 7) De aí es que el primero nombre de nuestra lengua fue el de romana, como parece de la autoridad y testimonio de Nitardo, que vivió y escrivió en tiempo de el emperador Carlos Calvo, referido de differentes autores —véase el citado presidente Claudio Fauchet en dicha *Recopilación de las antigüedades de Francia* y en el libro de el *Origen de la lengua y poesía francesa*; Pedro Casanueva, en su tratado intitulado *L'origine des Jeux Fleureaux de Toulouse*, lib. 1, fol. 7 et seqq., impresso en Tolosa por Raymundo Bosc, año 1659; Carlos Du Fresne, señor Du Cange, del Real Consejo de Su Magestad christianíssima, en la prefazión de su *Glozario a los escriptores de la media e ínfima latinidad*, núm. 33, 34, 35 y 36; y Honorato Bouche, en la *Chorographie ou description de Provençe, et l'Histoire chronologique du même pais*, à Aix, 1664, especialmente en el tom. 1, lib. 2, cap. 6, intitulado: *Du langage des anciens provençaux*. La causa de haverse llamado romana fue porque los pueblos que la hablavan eran llamados romanos, como sus moradores; de los de la Gallia lo discurren y observan los quatro citados autores, y de los de España, tanto en tiempo de el govierno y señorío romano como gótico, lo prueba el canónigo doctor Bernardo Aldrete en el *Origen o principio de la lengua castellana* con varios testimonios que produce y discursos que haze.

[8] 8) Examinados con particular cuydado los autores que se citan en el número immediato antecedente, creho serán de mayor consideración las razones con que en los números 4, 5

y 6 se arguye de equivocado el padre Escolano en sus lugares citados, debiéndose considerar dicha lengua romana, o romançada, muy promiscua a las dos naciones de Francia y España, al thenor y extensión de el dominio de los godos. Y si estos dende sus principios sentaron su corte en Barcelona, dominando de España entonzes, hasta al rey Teodorico, solo a Cataluña, y de Francia la Gallia Narbonense y Guinea, que assí fue llamada Gallia Gótica —reflexiónese toda la serie de la historia—, qué mucho que dicha lengua romana sea una misma que la catalana, y la que actualmente usamos en Cataluña?

[9] 9) En Cataluña empezó nuestra lengua, y como en su proprio sitio echó más raízes y actualmente pura se conserva, haviéndose extendido al passo que se extendió la dicha monarchía gótica por todas las provincias de Francia y España, de donde puede bien inferirse que, assí como de ninguna provincia de España se originó nuestra lengua, antes bien de ella y la arábiga, después de la pérdida de España nació la castellana, de el mismo modo no pudo atribuhirse su origen a alguna de las provincias de Francia con el motivo de dicha pérdida o de la recuperación que hizieron de Cataluña los christianos mediante el auxilio de las tropas de los emperadores reyes de Francia, como con esta congetura se han persuadido muchos historiadores: la razón es porque en tiempo de los godos —y assí bien antes de la entrada de los moros— hallamos que ya nuestra lengua se hablava por toda España, como afirma el referido Albucacim; por consiguiente no la pudieron tomar los catalanes de ninguna provincia de Francia con la venida de aquellas gentes, porque ya la tenían y la hablavan los christianos que quedaron en Barcelona y otras partes del Principado en tiempo de los africanos, y assí mismo los que se encerraron y se mantuvieron libres en las asperezas de los Pyrineos.

[10] 10) Y dado que en Barcelona ni en toda la provincia no huviesse quedado ningún christiano —lo qual, además que fuese contra la corriente de los historiadores, que afirman que durante el govierno de los moros se mantuvieron en differentes ciudades de España, y en Barcelona particularmente, muchos christianos con sus iglesias y ritos, viviendo en la religión cathólica, pagando sus tributos a los paganos, no fuera tampoco verisímil, pues en semejantes conquistas, aunque sean los conquistadores de differente religión de los conquistados, siempre pocos o muchos se quedan, estimando más vivir en su propria patria aunque sea con alguna servidumbre, conformándose a las leyes y voluntad de los vencedores

menos a lo que se opone a la religión, que desempararla y abandonarla—, y dado también que en las cumbres y asperezas de dichos montes no se huviesse conservado en Cataluña ningún christiano en su total libertad, lo que fuese también contra la corriente de los historiadores, y en particular contra lo que assienta el diligentíssimo padre Mariana —lib. 8, cap. 1; dado, repito, que todo esto no huviera sido, almenos se saca de lo sobre dicho que los franceses no huvieran trahído a Cataluña lengua nueva y distincta de la que se hablava en la misma provincia antes de la mencionada entrada de los moros.

[11] 11) Todos nuestros escritores antiguos que nombran nuestra lengua la llaman catalana, y aunque algunos modernos la llaman indifferentemente con el nombre de catalana y lemosina, no es fácil de averiguar si nuestros antiguos catalanes en el común hablar, esto es, en los discursos familiares, la llamavan también lemosina, como también si después de el nombre de romana, en que la hablamos en tiempo de la entrada de los moros, empezó primero en este principado el llamarla lemosina que catalana, y assí mismo si por el decurso de el tiempo, desde el siglo VIII en que se llamava romana hasta al XII, en que nació nuestro antiguo Montaner, la llamavan los catalanes con otros nombres como provençal o lengua d'oc, etc., porque los escritores de Francia, que son los que refieren las cosas de Cataluña de aquellos tiempos, tratando de las acciones de los reyes de Francia Carlos Martel, Pipino, Carlo Magno, Ludovico Pío y sus successores, no hablan de esto palabra, como se puede ver en la recopilación que de ellos hizo Du Chene, ni menos los nuestros, además de ser muy pocos los que de aquellos tiempos tenemos —particularmente de los siglos VIII, IX y X— y aun sus noticias sumamente cortas y breves, como nota Ferreras, part. 4, en el proemio a el lector.

[12] 12) Finalmente, lo que se puede reflexionar sobre lo insinuado en el precedente número 11 y la seria combinación de las differentes opi[ni]ones de los autores que tratan de la etymología de el nombre de Cataluña sentando la más verisímil, en que no hallo poca dificultad, espero quedará dilucidado no obstar nada de haverse llamado lemosina la lengua catalana, debiendo todo su origen y ser a nuestra provincia, y mereciendo solo la catalana que actualmente hablamos la primacía y verdadero distinguido nombre de primera hija de la latina, etc., etc.

Barcelona, y Febrero 4 de 1767.

Part VI: Bibliografia citada

BIBLIOGRAFIA

[AA.VV.], *Gilles Ménage (1615-1692), grammairien et lexicographe. Le rayonnement de son oeuvre linguistique (Actes du colloque international tenu à l'occasion du tricentenaire du* Dictionaire étimologique *ou* Origines de la langue française *(1694))*, Lió , SIEHLDA/Université Jean Moulin, 1995.

Albareda, J., *Els catalans i Felip V, de la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, 1993.

Albertí, S., *Diccionari Biogràfic*, Barcelona, Editorial Albertí, 1966-70.

Aldrete, B.J. de, *Del origen y principio de la lengua castellana ò romance que oi se usa en España*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones científicas (Clásicos Hispánicos, XIII-XIV), 1972-75.

Alminyana, J., «Estudi introductori» a J. Roig, *Spill* (edició fascímil del manuscrit d'aquesta obra), vol. I, València, Del Cenia al Segura, 1990.

Alòs, J.M. d', *La heráldica en la parroquial basílica de Santa María del Mar de Barcelona*, Barcelona, 1923.

Amade, J., *Bibliographie Critique pour l'étude des origines et des premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne*, París, 1924.

Anglade, J., *Grammaire de l'ancien provençal ou langue d'oc*, París, Klincksiek, 1927.

Anguera, M., «Introducció», a J. Ullastre, *Grammàtica cathalana* (estudi i edició crítica de ...), Barcelona, Biblograf, 1980, pp. VII-LXVIII.

Anguera, M., «Intuïció i passió en la primera gramàtica catalana», dins Balsalobre P. i Gratacós, J., eds., *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema (Assaig), 1995, pp. 75-95.

Arens, H., *SprachWissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der antike bis zur gegenWart*, Freiburg/Munic, Verlag Karl Alber GmbH., 1969 [cito la traducció castellana de José María Díaz-Regañón: *La lingüística. Sus textos y evolución desde la antigüedad hasta nuestros días*, Madrid, Gredos (Biblioteca Románica Hispánica, Manuales, 37), 1976]

Auerbach, E., *Introduction aux études de philologie romane*, Vittorio Klostermann, Frankfurt [cito la traducció italiana de Rosa Maria Massei: *Introduzione alla filologia romanza*, Torí, Giulio Einaudi editore (Piccola Biblioteca Einaudi, 29), 1963]

Badia, L., «La legitimació del discurs literari en vulgar segons Ferran Valentí», dins L. Badia i A. Soler, eds., *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i estudis de cultura catalana, 36), 1994, pp. 161-184.

Balduino, A., *Manuale di filologia italiana*, Firenze, Sansoni, 1979 [1989, 3a. ed., aggiornata e ampliata].

Barbi, M., *La nuova Filologia e l'edizione dei nostri scrittori da Dante al Manzoni*, Firenze, Sansoni, 1938 [1973].

Barraquer, C., *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Barcelona, 1906.

Bastero, A., *La Crusca provenzale, ovvero le voci, frasi, forme e maniere di dire che la gentilissima e celebre lingua toscana ha preso della provenzale*, Roma, 1724.

Bauquier, F., «Les provençalistes du XVIIIe siècle», dins *Revue des Langues Romanes*, 3a. sèrie, XVII-XVIII, Montpeller / París, 1880, vol. XVII: pp. 65-83 i 179-219; vol. XVIII: pp179-182.

Bayà, M.R. i N. Pascual, «La identitat del català com a llengua romànica: opinions dels segles XVIII i XIX», *Anuari de Filologia XV C-3*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1992.

Blecua, A., *Manual de crítica textual*, Madrid, Editoral Castalia, 1983.

Bohigas, P., «Bastero i els orígens de la llengua catalana», dins *Miscel·lània Pompeu Fabra*, Buenos Aires, 1943, pp. 27-36.

Bohigas, P, A.M. Mundó i A.J. Soberanas, *Normes per a la descripció codicològica dels manuscrits*, Tarragona, 1977.

Bonet i Baltà, J., *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 34), 1984.

Brambilla Ageno, F., *L'edizione critica dei testi volgari*, Pàdua, Editrice Antenore, 1984².

Calzada, J., *Las claves de bóveda de la catedral de Gerona*, Girona, Diputación de Gerona / Catedral, 1975.

Carreras i Bulbena, J.R., «Estudis biogràfichs d'alguns benemèrits patricis», *Boletín de la Real*

Academia de Buenas Letras de Barcelona, XIII-XIV, Barcelona, 1927-31, vol. XIII: pp. 179-237, 262-306 i 359-384; vol. XIV: pp. 15-32, 183-193, 213-238, 280-292 i 343-384.

Casacuberta, J.M. de, «Documents per a la història externa de la llengua catalana en l'època de la decadència, I: la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* d'Antoni de Bastero, *Revista de Catalunya III*, Barcelona, 1925, pp. 473-484.

Colon, G. i A.J. Soberanas, *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana (Manuals de llengua catalana, sota la coordinació de Joan Solà. Biblioteca Universitària, 7), 1986.

Comas, A., *Història de la literatura catalana. Part Moderna*, vol. IV, Esplugues de Llobregat, Editorial Ariel, 1972 [cito la reedició d'aquest treball dins Clàssics Catalans Ariel (Història de la llengua catalana dirigida per M. de Riquer), 1981].

Coromines, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / La Caixa, 1980-91 (9 vols.)

Droixhe, D., «Les serments de Strasbourg et les débuts de l'histoire du français (XVIe-XVIIIe siècles)», dins H.J. Niederehe i B. Schlieben Langue, *Die Frügeschichte der romanischen Philologie: von Dante bis Diez*, Tübingen, G. Narr Verlag, 1985, pp. 135-149.

Feliu, F., S. Martí, F. Ten i J. Vicens, eds., *Tractar de nostra llengua catalana*, Vic-Girona, EUMO/Universitat de Girona, 1992.

Feliu, F., «La història de la llengua catalana d'Antoni de Bastero», dins *Estudi General 14. Literatura i llengua catalanes a l'edat moderna*, Girona, Universitat de Girona, 1995.

Feliu, F., «La gramàtica italiana d'Antoni de Bastero i Lledó», *Actes del VI Congresso dell'Associazione Italiana di Studi Catalani*, Cagliari, 1996 (en premsa).

Fontanals, R., «El archivo del Hospital general de la Santa Creu de Barcelona», *Tabula*, 2, Salamanca, 1993, 123-139.

Griera, A., «La filología románica en la Real Academia de Buenas Letras», a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXV, Barcelona 1953, pp. 465-472.

Guessard, F., *Grammaires provençales de Hugues Faidit et de Raymond Vidal de Besaudun (XIIIe siècle)*, París, 1858 [cito per la reimpressió fascímil de Slatkine Reprints, Ginebra, 1973]

Huerta, F.M., J. Salafranca i L.G. Puig, *Diario de los literatos de España: en que se reducen a compendio los escritos de los autores españoles, y se haze juicio de sus obras, desde el año*

1737, en 7 vols., Madrid, 1737-42. [cito únicament el volum IV, de l'any 1738].

Jeanroy, A., *Les études provençales du XVIe siècle a nos jours*, dins *La poésie lyrique des troubadours*, vol I, Tolosa / París, 1934.

Jorba, M., *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1984.

Jorba, M., *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Curial edicions catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 17), 1989.

Lázaro Carreter, F., «Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII», annex XLVIII de la *Revista de Filología Española*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1949 [cito la reedició d'aquest treball, a Barcelona, Editorial Crítica, 1985].

Lemaire, J., *Introduction à la codicologie*, Lovaina, Université catholique de Louvain (Publications de l'Institut d'études médiévales: Textes, études, congrès, vol. 9), 1989.

Madurell, J.M., «Pedro Serra Postius», dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXIX, Barcelona, 1956, pp. 345-400.

Madurell, J.M., «Más sobre Pedro Serra Postius», dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVI, Barcelona, 1973, pp. 387-421.

Marazzini, C., *Storia e coscienza della lingua in italia dall'umanesimo al romanticismo*, Torí , Rosenberg & Sellier, 1989.

Marquès i Casanovas, J., *Girona Vella*, Girona, Diputació de Girona, 1979.

Marquès i Casanovas, J., «La sagristia major de la Seu de Girona», a *Diari de Girona* (20-VIII-1989).

Marquès i Planagumà, J.M., «La biblioteca del Seminario», a *Revista de Gerona*, Girona, Diputación Provincial de Gerona, 1966, pp. 51-52.

Marquès i Planagumà, J.M., «Impresos forenses de la biblioteca del Seminari Diocesà de Girona (1604-1878)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXX (anys 1988-89), Girona, Institut d'Estudis Gironins, 1989, pp. 389-430.

Marquès i Sureda, S., «Per a una nova lectura de Baldiri Reixac», dins Baldiri Reixac, *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* (toms I i II), Vic, EUMO editorial / Diputació de Barcelona (Textos pedagògics, 30), 1992, pp. XIX-XLIV.

Martínez Alcalde, M.J., *Las ideas lingüísticas de Gregorio Mayans*, València, Publicaciones del Ayuntamiento de Oliva, 1992.

Matarrese, T., *Storia della lingua italiana. Il Settecento*, Bolonya, Società editrice il Mulino (Storia della lingua italiana a cura di Francesco Bruni), 1993.

Mercader, J., *Els Capitans Generals (segle XVIII)*, Barcelona, Vicens Vives (*Biografies catalanes, Sèrie històrica,* 10), 1957.

Mestre, A., «Interès per la llengua "llemosina" entre els amics estrangers de Mayans i Siscar», dins *Primer Congreso de Historia del País Valenciano, celebrado en el dia 14 al 18 de abril de 1971*, vol. III, València, 1976, pp. 609-620.

Migliorini, B., *Storia della lingua italiana*, 1958 [cito per l'edició de Florència, Sansoni Editore, 1989]

Milà i Fontanals, M., «Bastero, filólogo catalán», a *Diario de Barcelona*, 9-II-1856 [cito per *Obras Completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals ... coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo, de la Real Academia Española*, vol. IV, Barcelona, 1892, pp. 442-447]

Milà i Fontanals, M., *De los trovadores en España*, Barcelona, 1861 [cito per *Obras Completas del doctor D. Manuel Milá y Fontanals ... coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo, de la Real Academia Española*, vol. II, Barcelona, 1889]

Miquel i Vergés, J.M., «La filologia catalana en el període de la Decadència», *Revista de Catalunya*, XCII, 1938, pp. 63-80, 261-285, 429-452 i 641-672.

Miret i Sans, J., «Dos siglos de vida académica», dins *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVII, Barcelona, 1917, pp. 10-32, 92-116, 168-188 i 358-362.

Molas, J., M. Jorba i A. Tayadella, eds., *La Renaixença. Fonts per al seu estudi (1815-1877)*, Barcelona, Departament de Literatura Catalana de la Universitat de Barcelona / Departament de Filologia Hispànica de la Universitat Autònoma de Barcelona (Recull de textos publicats amb motiu del Col·loqui internacional sobre la Renaixença. Barcelona, 18-22 de desembre de 1984), 1984.

Móra, F. de, «Apéndice al lenguage romano vulgar», dins *Observaciones sobre los principios fundamentales de la historia*, a *Memorias de la la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. I, Barcelona, 1856, pp. 561-648.

Moral, X. i M. Rius, «Sobre alguns aspectes discursius i bibliogràfics del segle XVIII català», dins A. Ferrando, ed., *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986). Àrea 7: Història de la llengua*, vol. VIII, València, Institut de Filologia Valenciana, 1989, pp. 641-658.

Mounin, G., *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, París, Preses universitaires de la France, 1967 [cito la trad. cast.: *Historia de la lingüística desde los orígenes al siglo XX*, Madrid, Gredos (Biblioteca Románica Hispánica, Manuales, 16), 1968]

Nadal, J.M. i M. Prats, *Història de la llengua catalana* (Vol. I *Dels orígens fins al segle XV*), Barcelona, Edicions 62, 1982.

Nadal, J.M., *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Ediciona dels Quaderns Crema (Assaig minor), 1992.

Nieto, L, *Ideas linguísticas de Aldrete*, dins Bernardo José de Adrete, *Del origen y principio de la lengua castellana ò romance que oi se usa en España*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones científicas (Clásicos Hispánicos, XIII-XIV), 1975, vol. II.

Ouy, G., «Problèmes d'édition des manuscrits autographes médiévaux», dins [AA.VV.], *Les problèmes posés par l'édition critique des textes anciens et médiévaux*, Lovaina, Université Catholique de Louvain (Publications de l'Institut d'Études Médiévales), 1992, pp. 399-419.

Perés, R.D., *Un manuscrit català: «Lo perquè de Barcelona». Memoria llegida en la «Real Academia de Buenas Letras» de Barcelona* (vol. IX, fascicle IV), Barcelona, 1929.

Pitarch, V., *Defensa de l'idioma*, València, L'Estel, 1972.

Postigo, R.M., «Contribució a l'estudi d'Antoni de Bastero», dins *Anuari de Filologia* I, Barcelona, 1975, pp. 497-512.

Prats, M., «Notes sobre la *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català*», *Els Marges*, 2, 1974, pp. 30-43.

Prats, M., «Pròleg», a A. Rossich, *Una poètica del barroc. El «Parnàs català»*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1979.

Prats, M., «La llengua catalana al segle XVIII. Possibles pautes d'estudi», dins Balsalobre P. i Gratacós, J., eds., *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema (Assaig), 1995, pp. 15-73.

Quondam, A., «L'Accademia», dins *Letteratura italiana. Il letterato e le istituzioni*, vol. I, Torí, Giulio Einaudi editore, 1982, pp. 823-898.

Rafanell, A., «Uns escolis inèdits sobre la llengua catalana escrits a la primeria del segle XVIII», dins *Estudis de llengua i literatura, Miscel·lània Joan Fuster I*, Barcelona, PAM, 1989, pp. 249-260.

Rafanell, A., *Un nom per a la llengua*, Vic-Girona, EUMO/Universitat de Girona, 1991.

Rafanell, A., «Un recorregut per la prehistòria de la dialectologia catalana», dins *Estudi General 11. Llengua i literatura de l'Edat Mitjana al Renaixement*, Girona, Estudi General de Girona / Universitat Autònoma de Barcelona, 1991.

Rafanell, A., «La consciència d'unitat/diversitat del català i l'occità al primer vuitcents», dins *El català modern. Una dotzena d'estudis d'història cultural*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1997 (en premsa).

Raynouard, F., *Grammaire de la langue romane*, dins *Choix des poésies originales des troubadours*, vol. I, París, 1816.

Real Academia Española, «Discurso proemial sobre el origen de la lengua castellana», dins *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las phrases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua*, vol. I, Madrid, 1726, pp. XLII-XLVII.

Restori, A., *Letteratura provenzale*, Milà, Hoepli, 1891.

Rossich, A., «Una sessió pública de l'Acadèmia de Barcelona al 1731», a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLIV (1993-1994), Barcelona, 1995.

Rubió i Ors, J., «Bastero, provenzalista catalán», dins *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona XVI*, Barcelona, 1898, pp. 5-100.

Rubió i Balaguer, J., «Literatura Catalana», dins *Historia General de las literaturas hispánicas*, Barcelona, 1958 [cito ara per *Història de la Literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986]

Ruiz, E., *Manual de codicología*, Madrid-Salamanca (Fundación Germán Sánchez Ruipérez), Pirámide, 1988.

Sales, N., *Els botiflers, 1705-1714*, Barcelona, Rafael Dalmau, ed., (Episodis de la història) 1981.

Sales, N., *Els segles de la decadència. Segles XVI-XVIII*, dins P. Vilar, dir., *Història de Catalunya*,

vol. IV, Barcelona, Edicions 62, 1989.

Segarra, M., «L'Acadèmia de Bones Lletres i l'ortiografia catalana», dins [AA.VV.], *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, vol III, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1988, pp. 151-175.

Serra, P., *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechas en el principado de Cataluña*, Barcelona, 1726.

Serra, P., *Epítome histórico del portentoso y real monasterio de nuestra Señora de Monserrate*, Barcelona, 1742.

Siles, J., «Los orígenes de la lengua española *de* y *en* Gregorio Mayans», dins G. Maians, *Obras completas* (edició preparada per Antoni Mestre Sanchis), vol. II (Literatura), València, Ajuntament d'Oliva/Diputació de València, 1984.

Sobrequés, J., ed., *L'onze de setembre i Catalunya*, Barcelona, Undarius (Col·lecció textos), 1976.

Solà, J., «L'origen de la llengua al segle XIX català», dins *Homenatge a Antoni Comas*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985, pp. 457-478.

Tagliavini, C., *Le origini delle lingue neolatine*, Bolonya, Casa Editrice Pàtron, 1949 [cito l'edició de 1972]

Torres Amat, F., *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836. [cito per l'edició fascímil: Barcelona-Sueca, Curial, 1973]

Vàrvaro, A., *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, Napoli, Liguori, 1968.

Ventriglia, P., «Los españoles en la "Arcadia"», a *Revista de literatura*, vol. III, Madrid, Instituto Miguel de Cervantes, 1953, pp. 233-246.

Vila, P., «La llengua catalana al Rosselló», dins Balsalobre P. i Gratacós, J., eds., *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema (Assaig), 1995, pp.499-546.

Voltes Bou, P., *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, CESIC Documentos y Estudios XI, Barcelona, Instituto Municipal de Historia, 1963.

NOTA D'AGRAÏMENT

No puc pas desaprofitar l'ocasió d'haver enllestit el present treball per agrair d'una forma molt profunda i molt sincera a en Pep Nadal que, a més d'haver-me fet un dia professor d'aquesta casa i de comptar-me entre els investigadors del seu equip, hagi volgut encara dirigir-me aquesta tesi en uns anys de tants neguits, preocupacions, i feina com ho han estat tots els que porta al capdavant de la nostra Universitat. En Modest Prats, que no n'ha fet mai cap, de tesi, ha estat un guia imprescindible per dur a bon terme aquesta, i ha seguit fins els detalls més insignificants de les meves recerques, essent-ne una mena de director executiu. Avui, precisament, fa cinc anys que va cantar-me el *Nunc dimittis* a cau d'orella; encara que el meu treball no podrà suscitar-li expansions tan efusives, espero que li reportarà també alguna satisfacció.

He d'agrair també a la resta dels companys del departament i de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes el seu suport i la seva sol·licitud, i molt especialment a l'Albert Rossich i a l'August Rafanell, que m'han donat consells i m'han fet observacions utilíssimes —que, ben segur, no hauré sabut aprofitar prou—, a en Sadurní Martí, que m'ha assessorat d'una forma impagable en tots aquells problemes que planteja la crítica textual, i a en Pep Balsalobre, que m'ha proporcionat materials ben valuosos per al meu treball. En Joan Baburés, del seminari de Girona, i la Rosa Maria Martínez, de l'Acadèmia de Bones Lletres, han estat sempre amabilíssims amb mi i m'han facilitat molt la feina realitzada en aquests importants fons documentals; així mateix em sento deutor de les eficaces gestions i els bons consells d'en Pep Gómez, de qui m'he refiat d'ençà que el vaig conèixer, i també de la diligència de les actuals secretàries de l'Institut, la Marta i la Mònica, que han heretat el seu bon fer. He d'esmentar encara la Simona i la Carme, que m'han ajudat en algunes de les tasques més penoses d'aquesta tesi, i les nostres lectores d'italià —primer la Chiara, i darrerament la Donatella i la Cristina— per la bona predisposició que m'han demostrat sempre que les he hagut de menester.

Finalment, em queda reconèixer la comprensió i l'encoratjament que he rebut dels meus amics i familiars durant tot el temps que ha durat la preparació d'aquest treball, i sobretot la paciència de la Nuri, la meva dona, que sempre d'ençà que som junts m'ha hagut de compartir amb en Bastero. Ella, que era de ciències, s'ha hagut de veure copiant entrades d'enciclopèdia a la biblioteca de Tolosa, buscant autors i obres als catàlegs de l'Angèlica de Roma, transcrivint fragments manuscrits i llarguíssimes citacions en llatí; ha aguantat estoicament les meves explicacions, m'ha animat i ha cregut sempre en la importància del que jo feia. Segur que tampoc res de tot això no li podré pagar mai.

Girona, 12 de desembre de 1996.

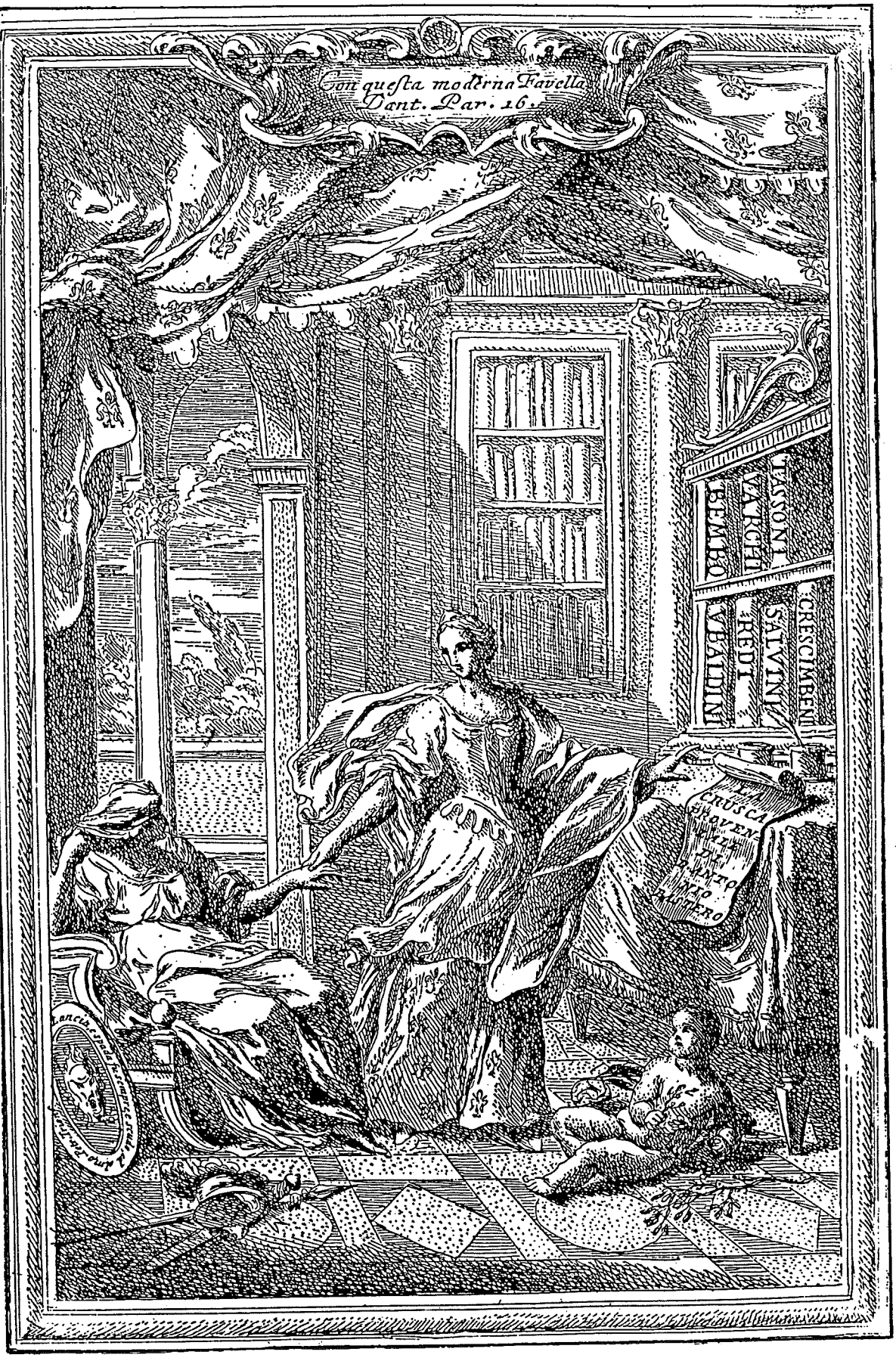

Universitat de Girona
Biblioteca